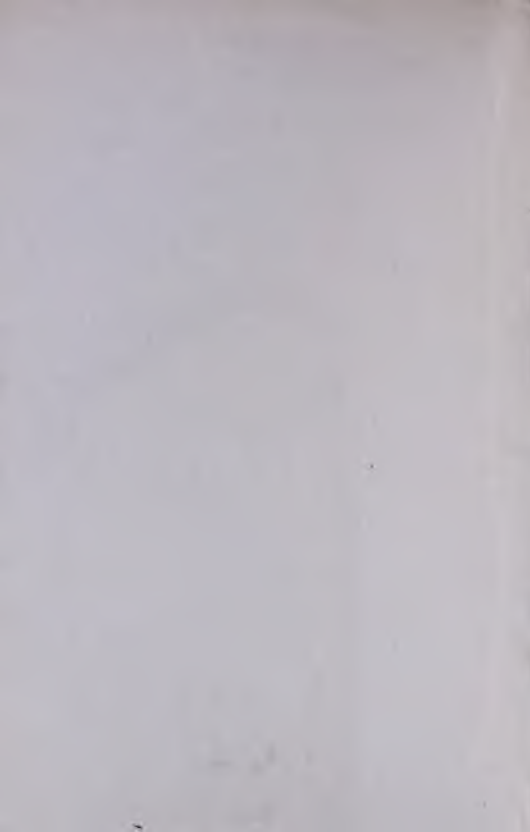

ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ
1865-1875

ՀԱՅԵՍԿԱՆԵՐԻՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԵՍԿԱՆԵՐԻՆԻՅԱՆ յԱՐԸ ԵՄԵՆ

ՀՈՅԿԿՏԶՈՒՄ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЕНИИ
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ М. АБЕГЯНА

С. А. ШТИКЯН

ХРОНОЛОГИЯ
НОВОЙ
АРМЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
(1865—1875)

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЕНИИ
ЕРЕВАН 1991

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

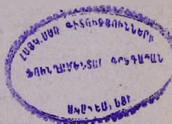
A 83938

Ս. Ա. ՇՏԻԿԱՆ

Հ Ա Յ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

(1865—1875)

Մեր անույթի
մերթիքն հին լայնամասշտաբ
լայն հայերով.

Նայթիչ Կիսմիսյան
27.4.92թ.

Տպագրվում է Հայաստանի ԳԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝ Լ. Գ. Մուրադյան

Գիրքը հրատարակության են երաշխավորել գրախոսներ՝
բանասիրական գիտությունների դոկտորներ
Ա. Կ. Ոճանյանը և Վ. Ա. Կիրակոսյանը

Շտիկյան Ս. Ա.

Ը 917 Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն / Պատ.
խմբ. Լ. Գ. Մուրադյան /; ՀԳԱ Մ. Արեղյանի անվ. գրադ.
ին.-տ.—Եր., ՀԳԱ հրատ., 1991. 667 էջ,

Հատորն ընդգրկում է հայ գրական-հասարակական և մշակութային
կյանքի 1865—1875 թթ. ժամանակաշրջանը, Տրվում է ժամանակային
այդ հատվածում հանդես եկած գրողների, մշակութային գործիչների,
ինչպես նաև գրական-հասարակական կազմակերպությունների, հայա-
լեզու պարբերականների ծավալած գործունեությունը, հոսվում է նաև
այդ տարիներին հրատարակված գեղարվեստական-թարգմանական գրա-
կանության, հայագիտական աշխատությունների մասին:

Հատորագրվում է ընթերցող լայն շրջաններին:

Ա Ռ Ա Զ Ա Ր Ա Ն

«Ժամանակագրությունը խաբիսին է պատմության և պատմություն-
նր հիշտ չէ առանց ժամանակագրության» (Սպենսեր):

«Մտածողության կազմակերպման ամենաազնայ ձևը, այդ մտա-
ծողությունը որոշակի համակարգի մեջ ներդնելու ամենահիշտ մի-
ջոցը ժամանակագրությունն է» (Կանտ):

«Հայ նոր գրականության ժամանակագրության» երրորդ գիրքն ընդ-
գրկում է հայ գրական-մշակութային և հասարակական-քաղաքական
կյանքի 1866—1875 թթ., ինքն մեր աշխատության առաջին գիրքը (Նրնան,
1973) ներառում էր այդ կյանքի 1801—1850 թթ., երկրորդ գիրքը (Նրն-
վան, 1983)՝ 1851—1865 թվականների ժամանակաշրջանը, ասյա այս
հատորի ընդգրկումը կազմում է տասն տարի: Այս ժամանակացումը ծնող
պատճառներից հիմնականները հետևյալներն են:

Դարի առաջին կեսի հայ ժողովրդի սոցիալ-հասարակական և մա-
նավանդ մտավոր գոյամիճակը թեկուզ մակերեսորեն քննելիս, ուշա-
դրությունից չի վրիպում մեր գիտական գրականության մեջ արդեն
վերլուծության արժանացած հետևյալ հանգամանքը: Օսմանյան թառա-
տագութ, «շնորհաբաշխ» կայսրության մամլիչի տակ անգթորեն ճզմը-
ված, այդ կայսրության մյուս բոլոր «տոսյա» ազգերի նման (հուլներ,
հրեաներ, քրդեր, պարսիկներ, ալբանացիներ, ռուսիներ) հայ ժողո-
վուրդը, պարզ տրամաբանության թելադրությամբ, նախ և առաջ պետք
է զրադվեր իր կենցաղային-տնտեսական, ինչպես նաև՝ իր առօրյա
կյանքը կազմակերպելու հետ կապված բազում-բազմաբնույթ հոգս ու
ցավներով և ապա նոր միայն՝ մտավոր-գաղափարական գործունեու-
թյամբ: Եվ դարասկզբին, հայ ժողովրդի համար ասված՝ «մտավոր խան-
ձարուրի մեջ գտնվող ազգն արտահայտությունը, որն ի դեպ, այնպես
սիրում էին կրկնել հայ մտավորականության մեծ և փոքր ներկայացու-
ցիչները, միանգամայն հիշտ էր, այդ հասկացողության թե՛ ուղղակի,
թե՛ պատկերավոր իմաստով: Ի՞նչտ է, նշված ժամանակաշրջանի հայ-
կական իրականությունը մեզ պարզեւել է ոչ քիչ թվով անուններ, որոնք
իրենց կայուն տեղն են ապահովել ինչպես հայ գրականության, այնպես

էլ մեր գիտական-մշակութային կյանքի շղթայում, իսկ կրթական-հայագիտական կենտրոններից՝ Վենետիկի Մխիթարյանների գործունեությունը ամենապահանջկոտ քննությունն էր բռնում նույնիսկ դարասկզբին, քայքայ անգամ այս պարագայում, իր ուժը չէր կորցնում ժամանակին լայնորեն տարածված այն հայտնի արտահայտութիւնը, որ՝ «ամեն ինչ կարվեր ոչ թե ի շնորհիվ, այլ շնայած պատկան իշխանութիւններու»:

Եվ դարի առաջին կեսի գրական-գեղարվեստական-հայագիտական արտադրանքը բնորոշ արտացոլումն է հասարակական-քաղաքական այդ գորշ իրավիճակի: Նախ՝ սակավաթիւ էին ժամանակի պարբերականները՝ անկանոն տեղոյությամբ ու պարբերականությամբ հրատարակվող, առանց առաջատար գրական կամ հասարակական ուղղության, հաճախ շատ առօրեական, կոնկրետ-կենցաղային խնդիրների ձայնափողը հանդիսացող: Դրանցում հրատարակված ինքնուրույն և թարգմանական գրական ստեղծագործութիւններն էլ հանդես են եկել դեպքից դեպք, առանց որեւէ կայուն հետեւողականության, կամ ներքին-տրամաբանական ինչ-որ թելադիր սկզբունքի համաձայն:

Ե՛լ ավելի անմխիթար վիճակում էր հայագիտական, պատմաքանասիրական գրականութիւնը հրատարակութիւնը: Նույնիսկ հանրաճանաչ հայագիտական կենտրոն Վենետիկի Մխիթարյան միաբանութիւնը, ընդհուպ մինչև դարի 40—50-ական թվականները, հրատարակում էր միջին հաշվով տարեկան հինգ անուն գիրք, դրանցից մի փոքր ավելին էլ՝ Պոլիսն ու Զմյուռնիան միասին վերցրած: Այդ գրքերի շարքում հազվագյուտ չէին այնպիսիները, որոնք հանդիսանում էին նախորդ տարիներում թի տիպ արձանագրուցված գործերի վերահրատարակութիւններ:

Սակայն հասարակական-քաղաքական այս իրավիճակը որոշակիորեն և հաստատուն վերելքային հետեւողականությամբ սկսեց փոխվել դարի երկրորդ կեսից: XIX դարը, որն իրավացիորեն վաստակել էր Ճեռմանվորութիւնը դարձնելու անունը, անգամ Թուրքիայի նման կիսաֆեոդալական պետութիւն կառավարողներին միտք հուշեց, որ անհրաժեշտ է գնթ սահմանադրական դեմոկրատիզմի պայմաններում վերակառուցել երկիրը և նրան օր առաջ մղել դեպի ժամանակի մտավոր ու հասարակական-քաղաքական առաջավոր մակարդակը: Դրա հետակ եպացույցն էր կարճ ժամանակամիջոցում ամբողջ կայսրութիւնը մի քանի անգամ պաշտոնապէս «վերաձեւելու» որոշակի քաղաքականութիւնը, որը գրեթե վերվում էր թե՛ պետական-վարչական գործելաեղանակով (1856 թ. փետրվարի 18-ի ճեթթթի համալուծ օրինագիծը (սեփանգնամաթ)), 1864 թ. հոկտեմբերի 26-ի օրինագիծը՝ ամբողջ կայսրութիւն կառա-

մարական համակարգը ղեկավարողներու մասին, 1875 թ. նոյեմբերի 30-ի Սահմանադրութիւնը՝ նվիրւած ելլիքի մտաւոր և տնտեսական կյանքի զարգացումը խթանելուն և այլն), և ըն՝ այդ կայսրութեան մեծ ու փոքր ղեկավարներին (օր. Յուսէֆ փաշա, Ալի փաշա) գրաւոր ու բանավոր համատեղացումներում: Ինչ նշանակեց երկրում, ինչ փոխվեց և ինչպէս,— այս մասին համառոտակի ասել ենք: Բարեփոխումների այդ եւրից կարողացան օգտվել «գլխավոր» ազգութիւնները, հարկավ նաև հայերը, իրենց հասարակական-քաղաքական և, մասնավոր, մտավոր կյանքը կազմակերպելու խնդրում:

Գրեթէ նույն երևույթը տեղի ունեցավ նաև Ռուսական կայսրութեան ներսում: Իրադարձութիւնների հիմնական «նշանակութիւնը», հանրահայտ «Արևելյան կամ Ղրիմի պատերազմը» (1853—1856 թթ.), որն ամբողջ բաղադրակիրը աշխարհին ցույց տվեց «ճորտատիրական սիստեմի ամբողջ փտածութիւնն ու նեխածութիւնը» (Լենին), ժամանակի հրամայականը դարձրեց երկիրը միապետական ղեկավարութիւնի սահմաններում վերածնելու խնդիրը: Հաջորդաբար հրապարակվեցին «Ռուսաստանում դպրոցական գործը զարգացնելու մասին» (1854 թ.), «Ճակագրական-հրատարակչական աշխատանքները կանոնավորելու և բնակարատացնելու մասին» (1854 թ., նույնը՝ 1863 թ.) որոշումները և, մասնավոր, 1861 թ. փետրվարի 19-ի հանրահայտ «Մանկիճաստը», որով կայսրութեան ամբողջ տարածքում մեկնադմիշտ վերացվում էր դարի ամօթը՝ ճորտատիրութիւնը, սրանց հաջորդած՝ զինվորական բաժնաբանները ղեկավարողներու (1867 թ.), Անդրկովկասում զուգացիական ռեֆորմ անցկացնելու (1864—1871 թթ.) վերաբերյալ կայսրական կարգադրութիւնները՝ Ռուսաստանի վիճակը բարելավելու և այդ նպատակով տեսուչներ նշանակելու մասին» (1871 թ.), «Կայսրութեան ամբողջ տարածքում կրթութեանն ու լուսավորութեանը զարկ տալու և այդ կապակցութեամբ միջոցների առջև կանգ չառնելու մասին» (1873 թ.) որոշումներն ու հրովարտակները: Ռուսաստանի տարածքում ծվարած հայ ժողովուրդը՝ Ռուսահայութիւնը, կարողացավ օգտվել իր համար ստեղծված ընդ թէ շատ բարեկատու հայայնանքների:

Այդ առավել քան որոշակիութեամբ ցուցահանելի են դառնում, երբ քննում ենք դարի երկրորդ կեսի գրական-գեղարվեստական արտադրանքը և ծավալված մշակութային-հասարակական գործունեութիւնը: Այստեղ կան արդեն աղջայնորեն ճանաչված անվանի մտավորականներ (Հովհաննէս Հիսարյան, Ղևոնդ Ալիշան, Գաբրիել, Միքայել, Սերովրե

1 Եթեկյան Ս., Հայ եւր գրականութեան ժամանակագրութիւն (1851—1885), Երևան, 1963, էջ 9—10:

Պատկանյաններ, Գևորգ Հյուրմուզյան, Ամբրոսիոս և Խորեն Գալֆայաններ, Գաբրիել Ալվազուզկի, Մսեր և Զարմայր Մսերյանցներ, Գալուստ Կոստանդյան, Արմենակ Հայկունի, Ստեփաննոս Մանգինյան, Նդիշե Դուրյան, Մկրտիչ Խրիմյան, Պետրոս Մադաթյանց-Սեյադ, Գևորգ Տեր-Աղեքսանդրյանց, Գարեգին Սրվանձտյանց և այլք, որոնց ստեղծած մտավոր արժեքները հաստատուն տեղ ունեն ժամանակի (և ոչ միայն ժամանակի) հայկական հոգևոր կյանքում: Իրենց գործունեությունն են սկսում ամենաառաջին ուղղությամբ պատկանող շուրջ հիսուն պարբերականները («Արշալույս արարատյան», «Բազմավեպ», «Բանասեր», «Մասյաց աղավնի», «Մասիս», «Մեղու», «Երևակ», «Մեղու Հայաստանի», «Արևմուտք» և «Արևելք», «Հայկական աշխարհ» և այլն), որոնց զրական-բանասիրական և հասարակական նկարագիրը երկար բնութագրականների կարիք չունի: Դարի երկրորդ կեսին, վերջապես, հայկական ազգային կյանքի կազմակերպիչ-խթանող միավորները՝ կրթական-մշակութային ընկերությունները եկան ամբողջացնելու ընդհանուր զարգացման պատկերը: Զենք խոսում այս ժամանակահատվածում հրատարակված հայագիտական ու գեղարվեստական գրականության մասին, որոնցից թեկուզ ամենահայտնիների անունների հիշատակությունը (էդ. Հյուրմուզյան «Բուրաստան», պոեմ, «Տաղք Մխիթարյան վարդապետաց», չափածո ստեղծագործությունների եռհատոր ժողովածու, «Սայաթ-Նովա, լույս գցած աշխատասիրությունով (կազմ. Գ. Ախվերդյան)», Ղ. Ալիշան «Նուագ» հինգ հատոր, Ա. Ռադրատունի «Հայկ դուցազն», Խ. Աբովյան «Վերջ Հայաստանի, ողբ հայրենասիրի» պատմավեպ, Ալ. Լամարթին «Դաշնակ» (թարգ. Խ. Գալֆայան)», Պ. Պռոշյան «Սոս և Վարդիթեր», վեպ, Ս. Մանիկյան (Իմա. Մ. Նալբանդյան) «Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ» և այլն) մեզ համապատասխան բնութագրականներ տալու անհրաժեշտությունից ազատում է:

Նվ բնական է, որ այսպիսի անբավ ջանակությամբ փաստանյութը հավաքել, ի մի բերելը, անհրաժեշտ բնութագրականներով ընթերցողներին ներկայացնելը ամենևին էլ չէր կարող դյուրին գործ համարվել: Այդ հանգամանքը կարող է հուշել, թե ավելի ճիշտ է դուրս թողնել այն ամենը, ինչ զրական-մշակութային առումով սերկորդականա արժեք է ներկայացնում և ժամանակագրել միայն այն հրատարակությունները, որոնք տոն և ուղղություն են տվել զրական-հասարակական կյանքին: Այդ մոտեցումն սկզբից իսկ մերժեցինք: Նախ՝ չէինք կարող ստանձնել ամբողջ հայ նոր գրականության ու մշակութի գնահատողի ու որակավորողի, այլ կերպ ասած նրա դատավորի դերը

հանձն առնելու «պատիվը», երկրորդ, գրականության պատմությունը հաստատում է, որ շկան «առաջին» կամ «երկրորդ» կարևորության փաստեր: Դրանք կամ առաջնային են դառնում տվյալ հեթանոսագրում և կամ, նույն այդ հասարակական-իրավական դեպքերի փոփոխության հետևանքով, իրենց տեղը զիջում են տվյալ իրավիճակի համար ավելի բնութագրականներին: Հետևաբար վերջինի վաստանյութը «հենց այնպես», տվյալ գրական-հասարակական ենթարևագրից դուրս և անկախ և ըստ այդմ նրան տեղ տալ, կամ՝ չտալ «Հայ նոր գրականության ժամանակագրության» հատորներում, կնշանակեր թույլ տալ անուղղելի սխալ: Հավելինք, որ դա իրեն չի վերապահել համաբնույթ գործերի հեղինակներից (Ա. Զամինյան, Գ. Զարգանալյան, Ա. Ղազիկյան, Գ. Լևոնյան, Հ. Անսույան, Հ. Խաչատրյան, Հ. Դավթյան) և ոչ մեկը:

Այն կարծիքը, որ «Հայ նոր գրականության ժամանակագրության» հաջորդական հատորները, քանի որ մեծապես ժառանգած են լինելու պրական-հասարակական բնույթի մեծաքանակ փաստանյութերով, ապահովարավոր կլինի սեղմել, ամեն ինչ ներկայացնել ավելի համառոտ ձևով, ավելի կարճառոտ բնութագրականներով, իսկ շատ դեպքում՝ գուցե և առանց այդ բնութագրականների, ընդունելի չհամարեցինք հետևյալ պատճառով: Հայ նոր գրականության ժամանակագրությանը կազմելու մեր աշխատանքների առհասկազրեական տարիներից իսկ աշխատել ենք առկա փաստանյութը ներկայացնել հնարավորին չափ սեղմ ու կարի համառոտ, այս կամ այն փաստը որքան կարելի է ավելի ամփոփ ձևով ընթերցողին մատուցել, մանավանդ երբ խոսքը վերաբերում էր պատերազմական իրադարձությունների կամ կրթական-մշակութային ընկերությունների. ժամանակագրմանը: Ավելին անել, ձգտել «գերհամառոտության», արդեն կնշանակեր աղճատել փաստերը, խախտել նրանց ներքին տրամաբանական հենքը: Սա էլ իր հերթին կնշանակեր ստեղծել ոչ թե հայ նոր գրականության ամբողջական ուղեցույց, այլ, լավագույն դեպքում, նրա կիսատ-պուստ տարբերակը: Առնվազն ոչ մասնագիտորեն կհնչեր, ասենք, ժամանակագրել Պերճ Պողոսյանի «Սոս և Վարդիթեր» վեպի հրատարակության մերկ փաստը միայն, և մեջ չբերել նրա վկայությունը, թե մեր գրականության որ դասականի պատմավեպի ուղղակի ազդեցության ներքո է այն հեղինակվել. կամ ժամանակագրել Պոլսում իր գործունեությունը ծավալած «Ընթերցասիրաց ընկերության» մասին և մի քանի խոսքով վերջհանել այն անկրկնելի դերը, որը նա կատարել է Պետրոս Դուրյանի կյանքում: Զի կարելի խոսել Միքայել Նալբանդյանի՝ գրաբարից արեւելահայերեն թարգմանությամբ կատարված Ղազար Փարպեցու «Թղթի»

մասին և շարժարանն էլ, թե ինչու է նրա հրատարակությունը իրականացրել բուրժուական այլ մարդ՝ Միքայել Տեր-Գրիգորյանը։ Այս գնով կատարվող համառոտարանությունից, որից, ինչպես ասացինք, բնավ չէր շահելու աշխատությունը, հրաժարվել ենք ի սկզբանե։

Մենք էր դիմել ժամանակագրական-տարեգրական գործերի համար ամենատրամաբանական եղանակին, այն է՝ ելնելով փաստերի մեծաքանակությունից և նրանց՝ հնարավորին չափ ըստ խորության մատուցելու անհրաժեշտությունից, մանրացնել հատորների ժամանակային տարածքը, վերցնել տարիների ավելի կարճատև տևողություններ, հետևաբար նոր գրականության ավելի փոքր հատվածներ։ Նման կոտորակումը հայ նոր գրականության որևէ նոր պարբերացում չի ենթադրում, այդ գրականությանը մեր կողմից առաջարկվող նոր իմաստային բաժանում տալ չի հավակնում։ Այն բխում է հավաքված նյութն ըստ հնարավորին լրիվ ներկայացնելու ցանկությունից։ Այդ սկզբունքից ելնելով՝ մեր ճշայն նոր գրականության ժամանակագրության առաջին գիրքը հիսուն տարվա ընդգրկում ունի, երկրորդը՝ տասնհինգ, իսկ երրորդն՝ ընդամենը տաս տարվա։

Քրոջ, դրությունը շատ բարդացավ և որակական նոր փոփոխումների տեղիք տվեց ժամանակագրության ներկա հատորի կապակցությանը։ Այս փոփոխություններից առաջինը՝ մեր պարբերականների քանակական շեշտակի աճի (նախորդ շրջանի հետ համեմատած՝ շուրջ հինգ անգամ) և դրա հետևանքով որակական այն ակնառու տեղաշարժերի փաստն էր, որն արդեն անվիճարկելի երևույթ էր 1866—1875 թվականներին։ Նախկինում ամեն ինչի մասին գրող և բացարձակապես ամեն հարց իր էջերում քննարկման ու ասուլիսի առարկա դարձնող «Բազմավեպն», օրինակ, վերևում հիշատակված տարիներին, հիմնավորապես «բեռնաթափվել» էր այդ քնույթի նյութերից և ավելի հաստատվելով իր հիմնական թեմային կոլումունքին մեջ, դարձել էր հայագիտական-քանասիրական ուղղվածության ամսագիր։ 1864 թ. Թիֆլիսում իր գոյությունն սկսած ճշայնական աշխարհը դիդակտիկ-մանկավարժական թեքում ունեւոր առաջին իսկ համարներից սկսած և հետագա տասնհինգ տարիների ընթացքում սոսկ ավելի խորացրեց ու ընդլայնեց իր գործունեությունը։ 1864 թ. Նրուսսադեմում «Ննված», «Միոն» և 1868 թ. էջմիածնում՝ «Արարատ» ամսագրերը կրոնա-աստվածաբանական ուղղություն ունեին ոչ միայն մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում, այլև նրանից շատ հետո էլ։ Կարճ կյանք ունեցավ Զմյուռնիայում հրատարակվող «Երավունք» շաբաթաթերթը, սակայն այն հաստատուն հետևողականությանը քննության նյութ էր դարձնում

խրափական, օրենսդրական, դատաստանական, օւնեցման անձեռն-մխելիութիւնն ապահովող օսմանյան օրենքների ճշտության, և այս րևույթի այլ հարցեր 1871 թ. Զմյուռնիայում իր հասարակական գոյութիւնն սկսած «Արևելյան մամուլը» սկզբնական շրջանի իր որոշ թարթափումներից հետո, վերջնականապէս ու հաստատուն կերպով քնդունեց մի պրոֆիլ, որն այսօրվա տերմինաբանությամբ բնութագրվում է որպէս գրական-գեղարվեստական և թարգմանական, և այդպէս էլ մեաց մինչև XIX դարի սկիզբը, այսինքն՝ մինչև իր «կյանքի վերջը»:

Այսպիսին է քննութեան արժանի այն առանձնահատկութեաններից առաջինը, որն ամենայն որոշակիությամբ նկատվում է ներկա հասարակական կյանքում իրենց գործունեութիւնը ծավալած մեր պարբերականների ընթացքը: Դրանք եղել են գրական-հասարակական այս կամ այն մտայնության, մեր կյանքի այդ ժամանակաշրջանի տարբեր միտումների ձայնափողը: Ուստի անհրաժեշտ էք հետազոտեն պարզել, թե որտեղ են մեր այն պարբերականները, որտեղ դուքս էին մնալու ժամանակագրության ներկա հատորից: Բայց այդ դուքս մնացած պարբերականներն էլ անհրաժեշտ էր գեթ հարեանքիորեն թերթել, վստահ լինելու համար, թե այնտեղ ոչինչ չկա՞ր մեզ հետաքրքրող և ներկա հատորի համար պիտանի: Անհրաժեշտ էր դուքս գրել մեր գրական-գեղարվեստական կյանքն արտացոլող պարբերականների բոլոր, կամ գրեթե բոլոր նյութերը, բայց և անպայման ճշտել, թե գրական ո՞ր երևույթի արտացոլումն են հանդիսանում դրանք և ինչու, որտեղից է գալիս նրանց ենթաբնագիրը: Օրինակ, պետք էր, գեթ մի քանի խոսքով բացատրել ներկա հատորից օգտվողներին, թե ինչու իր լրագրի աշխատանքային խնդիրներն ու նպատակները պարզաբանող հանրահայտ պարագրամայում, Գրիգոր Արծրունին պետք է ոչ ավել ոչ պակաս հայտարարեր, թե Մշակը բանաստեղծութիւններ չի տպում, երբ ժամանակի հայկական կյանքը լի էր մեծ ու փոքր բանաստեղծների մի ամբողջ աստղաբույլով, և երբ արդեն կար Րաֆֆի բանաստեղծը իր հանրահայտ «Փունջով»: Պետք էր մի քանի խոսք ասել, թե ինչու երկու հին ընկերներն ու գաղափարական բարեկամները՝ Ստեփան Ոսկանյանն ու Մատթեոս Մամուրյանը, 70-ական թվականներից պետք է դառնային իրար նկատմամբ անգիշում հակառակորդներ և իրենց վեճը շարունակեն շուրջ երեսուն տարի: Պետք էր, գեթ համառոտակի, տեղյակ պահել Ստեփան Ոսկանյանի և իսլամուր պոետա Միսաքյանի միջև ծայր առած տեսական-գրականագիտական հակամարտության մասին, հակառակ դեպքում ժամանակի երկու նշանավոր դործերը՝ «Արևելք» արձագանք նվիրապալի լուսավո-

Հարություն Սվաճյանը, Նիկողայոս Զորայանը, շինարար-ճարտարապետներ Նիկողայոս և Սարգիս Պալյան եղբայրները, օրոնց՝ հայ ազգին վերարժնող հողվածներն, ի դեպ, մեր պարբերականներում շատ են, ժանիկ Արամյանը, Ստեփան Ոսկանյանը, Հովսեփ Շիշմանյան—Սերենցը, Կարապետ Ութուշյանը, Դորպատում, Պետերբուրգում ու Մոսկվայում մտավորապես հասունացած խաչատուր Արծվյանը, Ստեփանեսո Նազարյանցը, Միքայել Նալբանդյանը, Քերովքե և Ռափայել Պատկանյանները, Պետրոս Սիմոնյանը, Գրիգոր Արծրունին, Գևորգ Դոդոխյանցը, Գարրիել Տեր-Հովհաննիսյանը և էլի ուրիշներ դարձան հենց այն մեծությունները, որոնց գրական, հրապարակախոսական գործնականօրհասը հիմնված է հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում։ Նրանք; ինչպես՝ նաև ատենական կրթությունն ունեցող՝ ազգային գործիչներից՝ շատերը, եղան ժամանակի այն մեծությունները, որոնք առանց մենացորդի ստանձնեցին հայ ժողովրդի մտավոր-գրական զարթոնքը կազմակերպելու քրդոնաշնորհ աշխատանքը։ Այդ գործունեությունն ամենայն որոշակիությամբ իրեն ղգացնել տվեց դեռևս այն ժամանակաշրջանում, որն ամփոփված է ՄՀայ նոր գրականության ժամանակագրության՝ երկրորդ գրքում, սակայն 1868—1875 թվականներին, այդ գործունեությունը համեստ է իր զազաթնակետին։ Պարբերականները բառացիորեն հեղեղվում են հրապարակախոսական քննություն հողվածներով, լույս տեսած նոր գրքերի, թատերական ներկայացումների, զանազան քննության գրական երևույթներին նվիրված՝ հաճախ մի քանի համար շարունակվող, սղատականներով։ Մեծ ժամալ են ստանում ռուսերենից, ֆրանսերենից, անգլերենից, գերմաներենից, իտալերենից, հունարենից, լատիներենից, պարսկերենից ու արաբերենից կատարված չափածո և արձակ թարգմանությունները, գրականագիտական-բանասիրական մեծ ու փոքր աշխատությունները, մեր պատմիչների ու գրականության դասականների գործերի հրատարակությունները և այլն։

Հայ նոր գրականության ժլարձակման վաղնջական ժամանակներից սկսած, մեր գրական կյանքում իրեն արդեն զգացնել տվեց գեղարվեստական ու գիտական գրականության թարգմանության նկատմամբ մի մոտեցում, որը կարելի է որակել որպես թարգմանվելիք գործի նկատմամբ ցուցաբերվող ազատություն։ Որտեղից էր գալիս այս երևույթը, որն էր նրա գիտական, հասարակական-սոցիալական հիմնավորվածությունը, առանձին քննելիք է և, հետևաբար, դուրս մեր առաջադանի սահմաններից։ Բայց փաստ էր, որ թարգմանիչները ամենայն համարձակությամբ չափածո գործերից, օրինակ, թարգմանել են այն քառատողերը, որոնք նպատակահարմար են համարել, կամ թարգմա-

նելով տվյալ քանաստեղծությունը, նրան հավելել են մեկ կամ մի քանի քառատող իրենց կողմից, առանց, իհարկե, այդ մասին որևիցև հիշատակություն անելու, իրենց հայեցողությամբ փոխել կամ պարզապես դուրս են թողել զործերի վերնագրերը: Քիչ չեն, վերջապես, դեպքեր, երբ թարգմանիչներն ազատորեն վերաշարադրել են նվազագույն կամ արեւելացի տվյալ հեղինակի քանաստեղծությունը՝ հաճախ այն կրկնակի անգամ ընդարձակելով, այսինքն՝ առավել քան հեռանալով բնագրից, բայց նույնիսկ այդ զործերի տակ անպայմանաբեկ զեռնգիշով թարգմանություն կամ թի գաղղիականեն կամ լեւոնտիկեն առաջաէ ալլ նշումներ: Թարգմանիչից զործերի հանդեպ այս ազատ վերաբերմանը, մանավանդ դարի երկրորդ կեսից սկսած, առաժգում էր, հասարակայնորեն ճանաչված ու ընդունված, և հետևաբար ժամանակի մասվորականության համընդհանուր թուղթությունն ու պաշտպանությունն արժանացած: Քիչ ալլ կամ քիչ պակաս լսողով՝ բայց գրությունը նույն էր նաև հայազիտական-բռնափրկական գրականության իրենց բնագրերից կատարվող հայեցումների կապակցությամբ:

Ծվ հաճանալի է, որ նման գրականագետ-ուսումնասիրողը, կամ գրականության պատմաբանը, կգրադվի այդ զործերի գիտա-գրականագիտական կամ տեսական վերլուծությամբ, կամ նրանց կատարած գործի բացահայտմամբ ու բնութագրմամբ, ազա գրականության ժամանակագրություն կազմողին նույն այդ զործերը հետաքրքրում են արդեն բարոյական ուրիշ տեսանկյունով և մասնագիտական տարողություն բաղադրվին այլ կտրվածքով: Մեզ մոտ նախ՝ անհրաժեշտ էր դիտվում պարզել, թե տվյալ կոնկրետ ստեղծագործությունը նվազական կամ առական որ լեզվից էր թի մերս լեզուս նկել, որովհետև նշվող սուկ գիտադրություն, թարգմանություն, թարգմ., իսկ ավելի հաճախ մեկ հատիկ թ.ճ-ն, իսկ ոչ սակավ դեպքում առանց որևէ նշման, այդ անելու հրամայական պահանջն անպայմանորեն առաջ էր քաշում: Այդ ճշտելուց ու հավաստելուց հետո, առաջ էր գալիս խնդրի մյուս կողմը. պարզել, թե տվյալ լեզվով գրած հատկապես որ քանաստեղծի կամ արձակագրի գրչի աղգասիքն է այն, այսինքն՝ ճշտել տվյալ զործի հեղինակային պատկանելության հարցը: Սրան էլ, վերջապես, հաշորդում էր արդեն գտնված բնագրի օգնությամբ առկա հայերեն թարգմանությունը ճշգրտելու, թարգմանչի կատարած ըստեղծագործական աշխատանքը՝ հարկավոր խորությամբ ցույց տալու, բացահայտելու և ժամանակագրության պահանջի ու նպատակների սահմաններում այն ծնող արարքը մեկնաբանելու ամեննին էլ ոչ դյուրին աշխատանքները: Արդեն չենք խոսում գեղարվեստական ու գիտական թարգմանություն-

ների՝ ամեննին էլ ոչ պատահական ընույթ և գրական-հասարակական նպատակաուղղվածություն ունենալու մասին:

Մենք սոսկ ամենաընդհանուր գծերով և այն էլ միայն թարգմանական գրականության առնչությամբ մատնանշեցինք դժվարություններին այն հանգուցային համախումբը, որի հետ ստիպված եղանք գործ ունենալ մեր այս աշխատության ամբողջ ընթացքում: Անհնար է ի մոտոցույց տալ աշխատանքի ամբողջ ներքին բարդությունը, անկարելի է ցուցահանել որոնում-հնարումների ու պրպտումների այն ամբողջ ենթաբանադիրը, որն անխուսափելիորեն ուղեկցում է այս ընույթի գործերի հեղինակին: Օրինակ, Զմյուռնիայի «Արշալույս արարատյանում» հանդիպեցինք «ի Հյուսիս» ստորագրություն ունեցող մի բանաստեղծության «Զ. Ս. Զ.-ի կատարած թարգմանությանը, նույն այդ պարբերականի նախորդ տարիների համարները մանրակրկիտ թերթելուց հետո կարողացանք պարզել, որ թարգմանիչը Զայրմայր-Ստեփան Զաքրյանն է, ինչը և նպատակահարմար համարեցինք նշել լրիվ ձևով: Իսկ Ֆրանսիական դասականի շափածո ստեղծագործությունների մի քանի ժողովածուները թերթելուց հետո կարողացանք գտնել հայկական պարբերականում հրատարակված բանաստեղծության Ֆրանսիական բնագիրը, որի հիման վրա, նախ՝ վերականգնեցինք նրա վերնագիրը (նշված անկյունավոր փակագծերի մեջ) և ապա, բանասիրական համեմատության միջոցով պարզեցինք, որ հայերեն թարգմանությունը կատարված է զգալի համառոտումներով: Այս դեպքում էլ, ինչպես և նախորդ դրքերում, բավարարվեցինք ընդամենը սրնագրից կատարված համառոտ թարգմանությամբ» նշումով: Կամ՝ «Բազմավեպում» հրատարակված «Առ օվկեան» խորագրով և թթագ. Ֆրանս. Նշումն ունեցող գրաբար մի բանաստեղծության կապակցությամբ հանգամանորեն նայել ենք Բերանսեի, Հյուգոյի, Շատոբրիանի ոուսերեն ու Ֆրանսերեն մի շարք ժողովածուներ, անթուղքիաներ ու ալմանախներ, բայց ոչինչ չենք կարողացել պարզել ոչ նրա հեղինակի և ոչ էլ, մանավանդ, հայազգի թարգմանչի ով լինելու մասին, ուստի փաստի արձանագրումը կատարվել է այն ձևով ու շափով միայն, որքան որ նյութ էր մատակարարում «Բազմավեպը»: Փաստերի այսպիսի «անհասցե» արձանագրությունների դեպքեր մեզ մոտ էլի կան:

Մեր աշխատանքային դժվարություններին՝ հատկապես այս կողմի վրա քիչ ավելի մանրամասն ծանրանալով, մենք ուզում ենք ցրել այն սխալ պատկերացումը, որի համաձայն ժամանակագրությունը, տարեգրությունը, տվյալ հեղինակի կամ պարբերական հրատարակության մատենագիտությունը և այլ՝ այս ընույթի գործերը պատկանում են

գիտական աշխատանքների «հեշտ» արեսակին, Կաթող ենք վստահորեն հավաստիացնել, որ հիմ երոշ վերապահությամբ պետք է խոսել մեր պարբերականներում հրատարակված և մեր աշխատանքային ընդլայն իսկ համապատասխանող նյութերը ներկա հատորում բոլոր ամենայնի արտացոլված տեսնելու մասին,— և այն էլ ամենևին ոչ մեր մեղքով,— ապա մյուսների կապակցությամբ (հրատարակված գրքեր, կրթական-մշակութային ընկերություններ, պարբերականների սկզբնավորում և խմբագիրներ, հայ և օտարազգի մտավորականների կենսագրական տվյալներ, ռազմաքաղաքական և հասարակական կարևոր իրադարձություններ և այլն) արել ենք հնարավորության առավելագույնը:

3 Պալսի «Ավետարներ», որը հրատարակվել է 1855—1856 թթ. մեր դրապահոց-ներում կա 1872 թվականից սկսած: Պալսի «Պատմության թանկի», որը գրական-բանասիրական թեմայում է տեսնել, և հրատարակվել է հերթ տարի (1866—1868), Հայաստանում չկա: Նիկոմեդիայի «Հայոց ամսագիրը հրատարակվել է տասնյարս տարի (1864—1877), ունենց միայն վեց տարբեր տարիների հավաքածուները: 1869—1872 թթ. Պալսում հրատարակված «Արարատից» մեզ մոտ կան 1869 թ. քսանվեց համարները միայն: 1868—1878 թթ. հրատարակված «Թրագիր Կ. Պալս» պարբերականից, Հայաստանում կան վերջին չորս տարվա համարները: Պալսի «Դիտակը», որը լույս է տեսել 1870—1874 թթ., մեր դրապահոցներում չեն կայացել է միայն 1870 թ. 3—5 համարներով: 1880 թ. «Ավետ» և այս հատորի ընթացքում էլ տեղերը հրատարակված «Փոփոխ շարաքաղաքներ, մեր դրապահոցներում կա 1866, 1870 և 1874 թ. տարբերակով, իսկ 1872 թ. հրատարակված «Փոփոխ օրագիր» ընդհանրապես չկա: Պալսի «Նոր-Դարը», որը հրատարակվել է 1874—1879 թթ. մեզ է հասել 1877 թվականից սկսած, այն էլ թերի տարբերակով միայն և այլն: Չենք հիշատակում նույնիսկ ամենալիքի պարբերականների տարեկան հավաքածուներից «Երեսնամյա» մեկ կամ մի քանի համարների մասին: Իսկ, ինչպես վերևում հիշատակված, այնպես էլ այս պարբերականները ամբողջությամբ գտնվում են Վրննայի, Փաբլի, Նրատաղծի հայկական ճանապարհներում:

— — — Վենետիկում, Արսեն Բագրատունու՝ Ֆրանսերեն քնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժան-Բատիստ Մասիլիոնի «Փոքրիկ քառասնորդս» ժողովածուն: 186 էջ:

Քուրզմանլի առաջաբանից. — «Տասներեքին քարոզքս կամ ճառք բարոյականք, հոգեշունչ ճարտարախօսին, եպիսկոպոսին Մասիլեոնի գաղղիացւոյ, խօսեցեալ են ի քառասնորդս 1717 ամին, յատենի խորհրդակոսի կամ խորհրդակեայ արքայի ԺԾ եւ արքունեացն եւ աւագանւոյն, մինչդեռ տակաւին իննամեայ մանուկ կրտսեր էր արքայն:

Իսկ ի ճառից աստի, ասիցէ ոք, զի՞նչ օգուտ ազգիս մերում, որոյ ոչ թագաւոր է հայախօս ե ոչ իշխան ոք պետական: Սակայն են ե իցեն առաջնորդք, աւագ ե մեծամեծք ըստ կարի ե աշտինճանի, եկեղեցականք ե աշխարհականք. ե նոցա ի շահ մեծ կարի լինել, եթէ կամիցին միայն՝ ոչ իմանալ եեթ զաստուածեղէն ե զզգոնութեան խրատսն, այլ ե յանձինս իւրեանց պատշաճել երկիւղած մտօք ե սրտիւս:

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գարեգին Զարբանալյանի «Պատմություն հայերեն դպրությանց ի պետս ուսման ազգային վարժարանաց աշխատության առաջին հատորը (հին մատենագիտություն)»: 649 էջ:

Նույնը՝ 1886 թ. (ԼՔ+795 էջ), 1897 թ. (ԿԱ+822 էջ), ամեն անգամ հավելումներով ու փոփոխություններով:

Երկրորդ հատոր (նոր մատենագիտություն), 1878 թ., 510 էջ:

Նույնը՝ 1905 թ. (ԺԹ+412 էջ), հավելումներով ու լրացումներով:

Առաջաբանից (I հատ. I հրատ.). «Ազգային դպրությանց պատմությունն մը երկար ատենն ի վեր փափագելի էր թե համազ-

¹ Մեզից անկախ պատճառներով, 1865 թվականին հրատարակված գրականության գերակշիռ մասը մեր «Ժամանակագրության» նախըզբնական հնարավոր շեղավ շեղելու: Այն տալիս ենք այստեղ:

գի և թե օտար բանասիրաց, Այս պետքը օր օրվան վրա ավելի զգալի կըլլար, քանի որ ուսումնասիրութեան եռանդը ծավալվելով, նախնայաց մատենագրութիւնք ավելի ընդհանուր կըլլային տպագրութեամբ ու անոնց ստույգ արժանիքն ու հարգը կհռչակվէր:

Այսպիսի էական պակաս մը լեցնելու ու ազգային դպրութեանց հարկավոր ծառայութիւն մը ընելու դիտմամբ ձեռք զարկինք այս երկասիրութեանս Կիսստովանիմք, թե ոչ դուզն աշխատանաց և քննութեանց արդունք է մեր այս գրվածքը, սակայն լինք կրնար ու լինք ուզեր պահանջել, թե կատարելութեան ամեն մասունքը իր մեջը բովանդակէ: Ասիկա մեր դիտած նպատակն է. վասնզի գլխավոր վախճաննիս էր ընդհանուր պատմութեան տեղեկութիւն մը ավանդել մեր մատենագրաց և անոնց գրվածոց վրա, առանց ուզելու ծանրացնել այն՝ քննադատական տեսութիւններովը:

— — — Վենետիկում, Մուրատյան վարժարանի աշակերտների՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար լատիներէ թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Մկրտիչ Բականիի ռեզումէ հաղորդասէր հոգւոյ աշխատութիւնը: Այն խմբագրել և հրատարակութեան է պատրաստել Ղևոնդ Ալիշանը: 462 էջ: Վերջում Ալիշանը զետեղել է հայ և օտարագրի կրօնական մատենագիրների աղօթքները:

— — — Վենետիկում, Դավիթ Նազարեթյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Քսավիե Վոնիֆակիոս Սենդինի յօդուած պատմական վիպասանութիւնը: 380 էջ: Հատվածաբար հրատարակվում էր «Բազմավեպում», 1865 թ. № 1 (հունվար)-ից սկսած:

Հեղինակի առաջարանից. — Եթէ գիրքս ոչ թատրոնութիւն է և ոչ վիպասանութիւն: Պարզ պատմութիւն մ'է պատմելիքս. անանկ պարզ, որ թերևս ոչ ոք համարձակած է այսպիսի ամփոփ նյութի ձեռք զարնել: Դուցազունս ոչիչ բան մի է. բայց այս ըսելովս չեմ ուզեր պակասութիւնը իր վրա ձգել. աստված ազատե: Եթե երկասիրութեանս գործը մեծ երևույթ մը լունի՝ մտածութիւնը մեծ է, նպատակը բարձր է, և եթե այնմ չեմ հասած՝ կարողութեանս նվազագոյնն է պատճառը: Եթե ընդունելի անցնի, անշուշտ եմ (ի՛մա. չեմ տարակուսում—Ս. Շ.) թե մեջի գտնված խորունկ ու համազօղական պատճառքանութիւններովս օգտակար ալ կըլլա. և բարեմտութեամբ մը, քան թե ունայնասիրութեամբ, ինձի հավանական կերեա, որ եթե ռամիկ ընթերցողներն

շատերը մեկդի ձգեն ու արհամարհեն, բայց գոնե ոմանց համար հաճո պիտի ըլլա, ոմանց ալ օգտակարա:

— — — Վենետիկում, գրաքար, հրատարակվում է Գրիգոր կաթողիկոս Տղայի և Ներսես Լամբրոնացու գործերի ժողովածուն: 339 էջ:

Ձեռնդված հն. Գրիգոր Տղայից. — «Պատասխանի թղթոյն վարդապետին Գրիգորի Տուտեորդույն կոչեցելոյ ի մայրավանսն Հաղբատայ, գրեալ ի Տէր Գրիգոր կաթողիկոսէ հայոց...»: «Նորին Գրիգորի կաթողիկոսի պատասխանի վարդապետացն հայոց հիւսիսային կողմանց»:

Ներսես Լամբրոնացուց. — «Ատենաքանութիւն, «Թուղթ տաքիստաազօր իշխողն մեր ինքնակալութեամբ Լեոն, ի նպաստ ներսիւ, որ ի Տարսոն», «Քարեքանութիւն ներքողական պովութեամբ ի համարաձումն Տնառն Յիսուսի Քրիստոսին», «Ներքողեան տապանալ ի հրաշափառ պալատաւ հօգւոյն սրբոյ»:

— — — Պոլսում հրատարակվում է «Համառոտ ընտանի խոսակցութեանք հունարեն, գաղղիարեն, հայերեն (ի՛մա. արեւմտահայերեն — Ս. Շ.) և թուրքերեն խոսակցական բառարանը: Թուրքերեն բառերը արված են հայատառ»:

Նույնը՝ 1875 թ.: Նախորդների վրա ավելացված է նաև անգլերենը:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Մանուկ Կալոյանի «Զեզոք, կամ ազգային արդի վիճակին վրա նկարագրություն մը աշխատությունը»:

Նույնը անփոփոխ՝ 1868 թ., 55 էջ:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգրան Սինանյանի «Ծրկու խոսք առ ազգակից եղբարս» հրապարակախոսական աշխատությունը: 30 էջ:

Առաջաբանից. «Ազգիս մեջ նկատած տեսակ մը ժամանակի շոտլութիւնը և անկեց հետևած բյուր վատթարութիւնացը վրա զգացած ցավս, այս հիմար անխոհմտութիւնը թելադրեցին զիս (ի՛մա. գիրք գրելուն — Ս. Շ.): Բայց, ավելի դուրութիւն մը եղբարցս օգտակար խոսք մը հաղորդած ըլլալ ուզեցի, քան թե անկարողութիւն երկյուղովը շխտիլ. օգտակար խոսք մը սնպեցի գիտութիւն՝ որչափ բարձր և ոսկեղէնիկ ըլլալը հիշեցնելու վասնզի տեսա, որ իմ ազգակից եղբայրներս ժամանակավ հարգած ու պաշտած գիտութիւններն են, որ հիմա ումպեաւ կշռուլն, քան թե պիտանեցուն գործերու»:

— — — Պոլսում հրատարակվում է «Երգարան» նորը ժողովածուն, և արևմտահայերեն և գրաբար լեզուներով տրված են հայկական ժողովրդական և գասական 60 երգ, 32 էջ:

— — — Պոլսում, Հովհաննես Տեր-Կարապետյան Տերոյենցի (Զամուռյան) ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Պողենի «Նապոլեոն Մեծի մտածությունը» քրիստոնեության վրա՝ աշխատությունը: 232 էջ: «Ճաշկերպ» (էջ 185—230) տրված է Նապոլեոնի մի քանի մեթափոքրերի (Անտոն-Տրուսի, Ժոզեֆ Պոնիատովսկի, Միշել Նեյ, Էտիեն-Ժակ Մակդոնալդ և այլն) կենսագրությունները:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մարկոս Աղաբեկյանի «Տեղեկագիր» մեծ խաչի հայոց կաթողիկոսության արժանի գիճակի վրա՝ աշխատությունը: 24 էջ:

— — — Պոլսում հրատարակվում է Արթուր Մյուլլերի բանաստեղծությունների գրաբար ժողովածուն, «Անակրեոնեան» նուագը խոսքով: 64 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Դավիթ Պ. Սարգիս Բրնկյանցու «Լևոն Բ.» պատմական ողբերգությունը: 76 էջ:

Առաջաբանից («Աղդ»): «Անցելույն տխուր հիշատակը միշտ մարդու մտաց վրա ազդեցություն ունի և անկե մարդիկ կրնան օգուտ քաղել: Ինչպես որ ներկան ապագայի ծնունդն է, նույնպես ախանջյալը ներկային պատկերը կամ հայելին է՝ որտեղ մարդիկ իրենց նախնայաց վիճակը քաջ նշմարելով, անոնց հոգություններն կխորշին և առաքինության կհետևին: Ազգային պատմության մեջ Լևոն Բ-ի մասը սրտաշարժ տպավորություն մը ըրած ըլլալով մեր վրա՝ զայն ողբերգության ձևով նկարագրելու ձեռք զարկինք, հետն ալ թեպետև ոչ իրոք նույն ատենը պատահած, բայց իրակա-նություն ունեցող ուրիշ պատմական դեպքեր կցորդելուլու:

— — — Պոլսում, թուրքերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Պատժական օրինագիրք» Օսմանյան տերության գրքույկը: 40 էջ:

— — — Պոլսում, Առոմ Հովհաննեսի Տերոյենցի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Լաթուր Սեն-Թիպարի (?) «Ռոզամոնտ» համառոտ բարոյական պատմությունը վիպակը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Դավիթ Ներշապուհի «Քնար Հովսեփ Գեղեցիկ» պոեմը: 96 էջ:

Առաջարանից (սեկզդ). «Այս քնարը կերպն Հովսեփա Գեղեց-
կի տխուր անցքերը և փառավոր վիճակը, զոր աստվածաշունչ
սուրբ գրքեն սովորելն զատ, հետևեցա նաև գաղղիացի Պողոս
Պիղոպի անուն երևելի քանաստեղծին, որ շատ վայելուչ կերպով
հորինած է գայն։ Սակայն կցավիմ, որ մեր խոստման համեմատ,
զանազան պատճառներու նկատմամբ չկրցանք ամբողջ ընծայել
ի լույս, ուստի հատորներու բաժնել հարկադրած ըլլալով՝ այսօր
պէս առաջին հատորը կմատուցանեմք ազգիս, որն որ Հովսեփա
ինչպէս գիրութեան վիճակը կնկարագրեզ։

Չնայած հատորներով թի լույս ընծայելուս վերաբերյալ ար-
ված այս հավաստիացմանը, պոեմի հետագա հատորները չն
հրատարակվել։

Պոլսում, արեւմտահայերէն, հրատարակվում է Մարկոս
Արղիսիկյանի «Ենդիր կաթողիկոսութեան ամենայն հայոց (քննութիւն
1838-ի սահմանադրութեան)» ուսումնասիրութիւնը։ 56 էջ։

— Պոլսում, արեւմտահայերէն, հրատարակվում է Գրիգոր Դեր-
ձակյանի Մուրա ազգասերը, չափածո հրապարակախոսական աշխատու-
թիւնը։ 48 էջ։

864 շափածո տողերով և հինգ գլուխներում, հեղինակը նախ՝
նկարագրում է, թէ հասարակական կյանքում ինչպիսին է յիշում
սուտ ազգասերը (սՄուտ ազգասերը են կեղծավոր, չեն կամենար
բարիս եղորու Սուտ ազգասերը են խաբերա, անոնց խոստմանը
չեն աներկրա։ Խաղ կանչելով ուտե, խմե, չըսեր աղքատն անո-
թի է), ապա, այդ տեսանկյունից ելնելով, տրված է նման ազ-
գասերի անձնապաշտական մտորումները (սՄիշտ իմ գործս պետք
է հաշող, թող ուրիշներն ըլլան բանթող։ Իմ ճրագս պետք է պայ-
ծառ, թող ուրիշինն ըլլա խավար։ Ինձի չըլլա ձախորդութիւն,
թող ուրիշը խմե իր թույն)։

— Թիֆլիսում, Ջաբարիա Դրիգորյանի՝ ռուսերեն ընագրից
կատարված աշխարհաբար թարգմանութեամբ, հրատարակվում է «Դոկ-
տոր Բանչևսկու դասերը աշխատութիւնը։

— Թիֆլիսում, արեւմտահայերէն, հրատարակվում է Ստեփան
Պալասանյանի «Պատմութիւն հայոց գրականութեան աշխատութեան
առաջին հատորը (բանավոր գրականութիւն)»։ 260 էջ։ Հետագա հատոր-
ները չեն հրատարակվել։

Առաջարանից. «Ներկա աշխատութեանս նպատակն է ցույց
տալ հայոց գրականութեան, ուրեմն և կյանքի ծագումը, աճին ու

զարգանալը և զանազան փոփոխութիւնների տակ ընկնելը սկզբից մինչև մեր օրերը: Գրականութիւնը բաղկանում է այն մտավոր արդյունքների բովանդակութիւնից, որոնց մեջ նկարագրվում է ազգային կյանքն ու բնավորութիւնը: Եվ որովհետև ազգային կյանքը ամբիջի բանաստեղծութիւնն ու պերճութիւնն մեջ է ներում, իսկ պատճառով բանաստեղծութիւնն և պերճախոսութիւնն պատմութիւնը գլխավոր տեղն են ընդունում գրականութիւնն պատմութիւնն մեջ: Մյուս բոլոր գրականները, ինչպիսով որ մի ուսումնական կամ գործնական նպատակի են ծառայում, կարող են նույնպէս տեղիք ունենալ գրականութիւնն պատմութիւնն մեջ, եթե միայն նոր հայեցվածք ու հասկացողութիւնն են մտցրել կյանքի մեջ: Գրականութիւնը ձեռք կապված է ժողովուրդի տրտմանն ու ներքին կյանքի հետ: Երկրի բնութիւնը, ազգայնութիւնն հոգին, կրօնը, լուսավորութիւնն առիճանը, մտավոր ու բարոյական վիճակը, մեկ խոսքով ժողովրդական կյանքի բոլոր տարրերը ահա են գտնում գրականական հիշատակարանների մեջ: Սրանից պարզ երևում է, որ գրականութիւնն պատմութիւնը պետք է ներկայացնեն մեզ ազգային կյանքի բոլոր տարրերը:

— — — Թիֆլիսում, արևելահայերեն տրվող մեկնարանութիւնների, հրատարակվում է Ստեփաննոս Պալառնայանի «Յրանսերն այրբնարան և սկզբնական ընթերցանութիւնն գիրք, այլևայլ գործնական կրթութիւններով, հայ դպրատունների համար» դասագիրքը: 95 էջ:

— — — Պետերբուրգում, «Վերջը կիսանաք» կեղծանունով, հրատարակվում է Գարրիել Պատկանյանի «Հայոց ազգի ուսումնաստեղծութիւնը, ուսումնարանները և ուսուցիչները» ուսումնասիրութիւնը: 128 էջ:

— — — Պետերբուրգում, Միքայել Տեր-Գրիգորյանցի՝ Ֆրանսերներից կատարված արևելահայերեն համառոտ թարգմանությամբ, հրատարակվում է Հարրիետ Քիլլը Ստոուի ժողովրդի թոմի տնակը վեպը: 126 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Այժմ մեր ազգի մեջ հասկացվել է ընթերցանութիւնն հարկավորութիւնը և զարթել է կարդալու ցանկութիւնը: Հարկավոր է միայն ձեռնադրել ինչից այդ ցանկութիւնն, հարկավոր է տալ ազգին բարոյական կերակուր, ուղղել նրա ընթերցանութիւնն սերը ու հարգանքը դեպի բարի և օգտակար նրապատաններ, պարապեցնել նրա խելքը ու միտքը արժանավոր առարկաներով և այսպէս վերանորոգել մեր ազգի ջարդված ու խորտակված մեքենան: Մեր ազգի նորոգութիւնը պետք է լի-

նի մեր մեջից և ոչ թե փարիզից, Լոնդոնից այս և այն անկյուն-
ներից փախածների ձեռքով: Այժմյան լուսավորիչը պետք է
նախ և առաջ ունենան իրենց աչքի առաջ ազգը, ազգի դրուժնու-
նը և Եվրոպայի լուսավորությունը ազգին տալու ժամանակ պետք
է բոլոր նրա լուսը մի անգամից առնեն և բերեն, ապա թե ոչ,
հետևանքը վատ, շատ վատ կլինի և բերողին և առնողին իսկ զոր-
քերի մասին խոսել ևս ավելորդ է. ամեն մարդ լավ գիտե, ինչ
դրության մեջ է մեր գրականությունը, ի՞նչ տարին երկու օրինա-
վոր գիրք հրատարակվի,— քարը կճաքվի. տարին տասներկու
ամիս անհամ հավատապատումներով, քրիստոսապատումներով,
այբբենարաններով ու սաղմոսներով մեծարում են մեծին էլ,
պզտիկին էլ: Մի՛ գիրք չկա, որ շարժեր և լցուցաներ երեխայի
հետաքրքրությունը, չեմ ասում մեծի, ըստ որում նա, միանգա-
մայն կորցնելով իր վստահությունը դուրս եկած գրքերի վրա.
հարկավոր չի համարում ժամանակը այդ դատարկ ու շոր բա-
ներին զոհել:

— — — Զմյուռնիայում, գրաբար և արևմտահայերեն լեզուներով,
հրատարակվում է Մեսրոպյան վարժարանի աշակերտների բանաս-
տեղծությունների ժողովածուն «Մուսայք Մեսրոպյան վարժարանի
Զմյուռնիոս խորագրով (տետրակ առաջին)» 31 էջ:

Երկրորդ տետրակ՝ 1866 թ. 72 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, գրաբար, հրատարակվում է Միքայել Սալ-
յանթյանի «Համառոտ ժամանակագրական պատմութիւն հայոց աշ-
խատությունը» 40 էջ: Ընդգրկում է հայ ժողովրդի պատմությունը սկը-
սած քրիստոսի ծննդից մինչև XIX դարի կեսը:

— — — Թեոդոսիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հով-
հաննես Տեր-Աբրահամյանի «Պատմություն Ղրիմու, հանդերձ աշխար-
հագրական և ուսումնական տեղեկությամբ, զնախնի և զայժմու բը-
նակչաց Տավրիոս աշխատությունը» 191 + 204 էջ:

Առաջաբանից. «Մեր պատմությունը կիմմերացոց կուսպաշ-
տության ժամանակի անհիշատակ դարուց մարդիկներեն սկսելով
և մինչև մեր օրերն եղած խրիմու բնակչաց ստորագրությանը հա-
սուցանելով՝ ինչպես նաև նորա քաղաքաց առանձին-առանձին
հին ու նոր պատմությունները գրելով, ընթերցողաց դուրսության
համար պատշաճ գատեցիք նախ՝ երկու մասի բաժանել գիրքը.
որպեսզի թերակղզվույն ազգաց և փաղափաց պատմությունները
իրարու հետ չշփոթվին: Եվ երկրորդ, երկու մասանց վերջերն ալ
առանձին ծանոթարանություններ դնել ա՛յն բառերուն վերա, որք

կարոտ համարեցինք բացատրության կամ ապացուցի. բաց յայս-
ցանն՝ հատուկ անվանց տառադարձություններուն մեջ, ըստ կա-
րի նախնայաց հետեւեցանք:

— — — Թեոդոսիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հով-
հաննես Գալստյանի «Համառոտ աշխարհագրություն քաղաքական, ի
պետս բարձր դասարանի ուսումնարանաց ազգիս» աշխատությունը:
492 էջ:

— — — Թեոդոսիայում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Հովսեփ
Զերքեզյանի «Հայոց պատմություն համառոտաթ, մեր ազգի մանուկ-
ներին դասատվության համար» աշխատությունը: 272 էջ:

Առաջարանից. (Հայազգի երեխաների համար պատմության
դասագրքերի պակասը նշելուց հետո). «Այդպիսի պակասությունը
զգացի ես իրապես վեց տարի առաջ, երբ հարկը ստիպեց ինձ
դասաստացությանս օրերում պատրաստել յուրաքանչյուր ան-
գամ իմ սեփական թերթերս, քաղելով պատմության նյութը Զամ-
լյանի լիակատար պատմությունից, ընդարձակը համառոտե-
լով, ավելորդը հապավելով և հարկավորին միայն տալով պատ-
մական կապ և կարգ: Գործիս սկզբնավորության առաջին իսկ
օրից դրեցի ինձ նպատակ: Հորինել այնպիսի գրքույկ, որ ան-
ընդհատ պահելով յուր մեջ պատմության թելը, ազգի սկզբնա-
վորությունից մինչև մեր ժամանակներս, բովանդակել ամենայն
մեր ազգի գլուխը եկած նշանավոր անցք և այդպես լինել ազ-
գային պատմություն, հատկապես դասատվության համար, սա-
կավախոս և համանգամայն լիակատար, այժմյան աշակերտների
պահանջմունքին բավականացուցիչ»:

— — — Վարագում հրատարակվում է «Հայրենյաց երգեր (աշխա-
տասիրությամբ նախկին երգչաց)» խորագիրը կրող աշխարհաբար բա-
նաստեղծությունների ժողովածուն: 32 էջ: Ժողովածուն հրատարակու-
թյան պատրաստողն իրեն կոչում է «Արսեն Թ. Ա. Ժ. Վ. Վարագա»,
որ նշանակում է. «Արսեն Թոխմախյան, աշակերտ Ժառանգավորաց
Վարժարանին Վարագա»:

Առաջարանից. «Այս ժողովածու աշխատասիրությունս ձեզի
կնվիրեմ, ո՛վ Հայաստանի պանդուխտ բռնակիր դավալունք,
ձեզ, որ Պոլսո կամ այլևալ քաղաքաց մեջ բռն շալակելով ուղ-
ղական, սեռական կկարդաք. ձեզ, որ աղքատության, շարքաշու-
թյան դեմ կմրցիք, ձեր ուրիշ եղբարց պես գաղթականության շեք
զիշանից և զանազան քաղաքներու մեջ պանդուխտ երթալով, ար-

յունախառն քրտամբ կպահպանեք դժոււս ձեր ընտանիք: Զեզ կնվիրեմ այս հայրենյաց հին երգեր, որուն մեկ քանի երգեր Կրտուց սուրբ անապատա հին երգարանն է և մյուս մնացածներ այլևայլ հին երգարաններն քաղած են, ձեր ցաված սրտեր մխիթարելու և կամ ձեր ընթերցասիրութեան խորոթակը ընգարծակելու համար:

— — — Մոսկվայում, Մովսէս Բուզաղլանցի՝ ֆրանսերենից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է անգլիացի գրող Օլիվեր Գոլդսմիտի «Վեքֆիլդի երեք» վեպը: 232 էջ:

Հեղինակի առաջաբանից. «Այս վիպասանութեան հերոսը պատկերացնում է յաւր մեջ մարդուս երեք շքեղ պայմանները, այսինքն՝ նա քահանա է, երկրագործ է և հայր ընտանյաց: Նա երևում է այստեղ նույնչափ պատրաստ պատվիրելու, որչափ պատրաստ և հնազանդելու, նույնքան պարզ և միամիտ ճոխութեան մեջ, որքան և մեծարո աղետքի մեջ: Ում կարեր հաճո լինիլ մի այսպիսի բարձր, հզօնութեամբ և խորամանկութեամբ վարակված դարուս մեջ»:

— — — Մոսկվայում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Սմբատ Շահադիդի շափածո ստեղծագործութիւնների ժողովածուն, «Լեոնի վիշտը (մամանակակից վեպը շորս գլուխ րաժանված) և զանազան քանաստեղծութիւններ» խորագրով: 254 էջ:

Առաջաբանը («Առ ընթերցողը»).

Քե ծանր պիտույքն հասարակութեան

Դարձավ քահանայար Ելութ մտածութեան

Քե սրտիդ վերա ծանրացավ ներկա,

Որպէս քե կյանքի մի մեծ առարկա,—

Քե՛զ, ազգի անդամ և ազգի որդի,

Անվտի լիշար առաջարկեցի:

Զետեղված են. «Լեոնի վիշտը», «Խալուհիք և խալացիք», «Միջին Տիգրան», «Միհրդատ», «Բոնավոր սուլթան», «Մասիս», «Եղմարիտ կրոն», «Հովիտ տրտմութեան», «XIX դարի կրոնասերը», «Օրհնյալ հանգիստ», «Կեցցե՛ սուրբ գործը», «Աշտարակ», «Հովիվ», «Մրտի կսկիծ», «Առ իմ ընկերը», «Միրո կյանքը», «Միրո կորուստը», «* * *», «Եզոսիտներ և Զեյթուն», «Խնձ մի սիրիր», «Անուսումնասիրութիւն», «Խրատ», «* * *», «Խորհրդավոր գիշեր», «Սոխակ», «Անտառի մեջ», «Եվ դու այդպէս», «Սիրելի», «Մեծ թատրոնի մեջ», «Պոեմ», նյութապաշտ և քաղաքացի», «Ջանգոկ», «Հայաստան և նորա որդիքը», «Վերջին հրաժեշտ», «Կրոնասիրի

աղոթքը, «Անահիտ», «Ոգի Հայաստանի», «Ախտավոր ժամ», «Եվ նա մեռավ», «Մանկութիւն», «Ընթացողութիւն», «Ան հրա-
ժարութիւն», «Սիրապնայ», «Դավաճան»։ «Մեծատուն», «Մայիս»,
«Արարատի շրջակայքը և նոցա ազդեցութիւնը», «Ինքնագիտակ-
ցութիւն», «Մի զվարթ մանկան», «Անբաղդ», «Հանգիստ իմ»,
«Երգ մեռանող հայրենասիրի», «Գերի հայի աղոթքը», «Այն երազ
էր», «* * *», «Երազ», «Գիշեր», «Օրիորդի արտասուքը», «Առաջին
սեր», «Առաջին տեսութիւն», «Իմ վիճակը», «Խորհրդածութիւն
բնաստեղծի», «Ազգային վիճակ»։

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է Եղիշեի «Վասն
Վարդանայ և հայոց պատերազմին» աշխատութիւնը։ 431 էջ։ Վերջում
(էջ 401—418) զետեղված է «Նորին Եղիշայի վարդապետի բան խրա-
տուկ լաղազս միանձանց» ճառը։ Հատորը հրատարակութեան է պատ-
րաստել Եսայի արքեպիսկոպոսը։

— — — Երուսաղեմում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգ-
րան-Հայրապետ Թումա Սալալանյանցի «Պատասխանի ընդդեմ տեո-
րակի Հ. Ռեմիճիո Պուգլիին» գրքուկը։ 24 էջ։

Երուսաղեմի լատին միաբնակութեան քարտուղար Հ. Ռեմի-
ճիո Պուգլին, 1865 թ. սկզբներին հրատարակում է իտալերեն մի
գրքուկ, որտեղ քաղաքի հայկական սրբավայրերի քննութեան հե-
թի վրա, բացասական երանգներով բնութագրում է հայ ժողո-
վրդին և մանավանդ նրա ստեղծած մշակութիւնը։ Հերքելով իտա-
լացու տեսակետները, Տ. Սալալանյանը անդրադառնում է մեր
ժողովրդի հոգեւոր արժեքներին, նրանց պատմա-հասարակական
մեծ դերին։

— — — Էջմիածնում, գրաբար, հրատարակվում է Ներսես Շնորհա-
լու ճառերի և ուղերձների ժողովածուն, «Խուլթ ընդհանրական» խո-
րագրով։ Վերջում զետեղված է Ներսես կամբարոնացու «Գովեստ ներ-
քողական պատմագրական բանիւ լաղազս վարուց ... Ներսիսի Կլա-
յեցւոյ հայոց կաթողիկոսի» գրաբար ներքոյը։ 497 էջ։

Առաջաբանից (սկզբ)։ «Ջահ լուսատու աստուածային մր-
տաց տեառն Ներսիսի Շնորհալույ թեև զլոյս դաւորական երկիցս
տեսնալ էր, առաջին ի Ս. Պետրոսուրդ յամի տեառն 1788 և երկ-
րորդ՝ ի Կոստանդնուպոլիս յամի 1825 (տե՛ս մեր «Ժամանա-
կագրութեան» Ա գիրքը, Երևան, 1973, էջ 142—143), սակայն
շարժեալ մեր նախ՝ ի հաւատարմութեան գրեաց և ընտիր օրի-
նակին գաղափարելոյ ի պատճենէ ինքնաձեռագրի երանելի հե-
ղինակին, ի ՌԻԻԸ Թուին (իմա. 1779 թ.—Ս. Շ.), և երկրորդ ի

սակաութենէ նախկին տպագրելոցն ի փոյթ անձին կալաք ի տիպ արձանացուցանել զայս մատենան:

1 8 6 6

Հունվար.— Երուսաղեմում, Տիգրան—Հայրապետ Սափանանյանցի խմբագրությամբ, արևմտահայերեն սկսում է հրատարակվել «Միռն» ազգային, բանասիրական, գիտական և քաղաքական ամսագիրը: Այն դադարում է 1877 թ. կեսերին:

Հիշյալ ժամանակահատվածում, խմբագրի պարտականու-թյունները վարել են հետևյալ անձինք: Տիգրան—Հայրապետ Սափանյանց՝ մինչև 1867 թ. վերջ, Գաբեգին (հետագայում՝ Մել-ֆիսեղեկ) Մուրադյան՝ 1868—1873 թթ., Գաբրիել (հետագայում՝ Սանակ) Խապայան՝ 1873—1874 թթ., Գաբեգին Մուրադյան, Երկ-րորդ անգամ՝ 1875—1876 թթ., Գաբրիել Խապայան, Երկրորդ անգամ.—1876—1877 թ.:

Առաջաբանից. «Միռնը սիրո և խաղաղության դրոշակի լ կրնժայն գինքը ընդհանուր ազգին, Կիսկա անոր քաղմամյա ականակությունները ըստ կարի լեցնել ներկայիս մեջ, ապագային թողնով կատարելությունը, ինքն ալ փոխարեն կհուսա ընդունել քաղցր ու ուրախական ժպիտ մը իրեն դեմ, որ պիտի ըլլա մի միայն հորդոր և քաջալեր յուր հարատևության մեջ: Իսկ «Միռ-նի» մեջ պարունակելիք նյութին գալով, այսչափ կըսեմք թե, բա-ցի ապօրինավոր վիճաբանություններն ու նախահարձակ բանա-կեցությունն, որոնցման իսպառ պիտի զգուշանա, պիտի խոսի ան-խտիր ամեն տեսակ նյութերու վրա, որ թե կրթիչ են և թե զը-վարճալի: Ասեցեմք ի զատ, կջանամք քաղաքական լուրեր ևս հաղորդել մեր ընթերցողաց: Այսու ամենայնիվ առայժմ չպիտի արտորամք սույն էջերէն: Երբ խոսեցու և անոր տեղ ամբի հարմար համարեցինք տեղական լուրեր հաղորդել ռժառանա-կագրությունս վերնագրովս:

Հունվարի 1. — Մեղու Հայաստանին (Ձ 1), Փիլիպոս Վարդան-յանի՝ ռուսերենից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկը-սում է հրատարակել «Անգլիական պոլիցիայի լրտեսուհի» հիշատակա-րանից (կաթոլիկական վանք)՝ պատմվածքը, որն ավարտվում է հա-ջորդ համարում: Հրատարակված է նաև Միհրդադ Ամբիկյանի «Որ-րուկ» արևելահայերեն բանաստեղծությունը:

Հունվարի 1. — Բերեակը (№ 97), արևմտաՀայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Գամուռյանի «Սիրիլյաններն ո՞վ են» ուսումնաթիւթը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 104 (փետրվարի 25)-ում: Տպագրված է շնագրեւոն մեծի մտածութիւնք քրիստոնեութեան վրա գրախոսականը, որտեղ դրական է գնահատված Պողոթնի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատութիւնը (տե՛ս ներկա հատորը, 1865 թ.):

Հունվար. — Պոլսում, Մարկոս Աղաբեկյանի խմբագրութեամբ. արևմտաՀայերեն, սկսում է հրատարակվել «Սիւն Ավարայրի» ազգային, բարոյական և մտավոր լուսավորութեան հանդեսը, 1867 թ. հունիսին, հրատարակելով իր հերթական 18-րդ ամսատետրակը, «Սիւն Ավարայրին» դադարում է:

Առայաբանից. Երուստ առնելով սկեպտիկյան, կոսմոպոլիտ և օտարներու անունով սնված ազգայինները, ուղղում եմ իմ փոսքը բուն Հայկական ժողովրդեան մեջ ծեծած, Հայկական կյանքով ապրած, Հայկական սնունդով սնված Հայոց, կամ թե՛ մեր ազգային և բարոյական ընկերականութեան պատկանող Հայոց, թե՛ այսօր մեծ խնդիրը մեր Հայոց բարոյական ընկերականութեան վրա է, և ոչ մեր քաղաքային կամ ազգային ընկերականութեան, Միտ գնելու է, որ այսօր, Հայոց բարոյական, ազգային և քաղաքական կյանքը կամ ընկերականութիւնը շատ զգալի կերպով տարբերվում է իրարմէ այն ամեն տեղ, ուր որ Հայոց ժողովուրդն գտնվում է: Ռուսիայում Հայոց ժողովուրդը մի միայն բարոյական կյանք կամ ընկերականութիւն ունի իրա համար առանձին: Թուրքիայումը բարոյականին հետ ունի և ազգային, քաղաքայինը ծնվում է, կամ ծնվելու վրա է, մյուս բոլոր ազգերու քաղաքայինովը: Պարսկաստանում, ինչպես նաև բուն Թուրքաստանումը, բարոյականն էլ է ճնշված: Միայն Հնդկաստանումն է, որ ամեն մասնով բարոյական ընկերականութիւն կ'աշխտեն Հայք, որով գերազանցում են և ազգայինով:

Հունվարի 1. — Հաղպատում (այժմ ՀՀ, Թումանյանի շրջան), Հովսեփ վարդապետ Առլուծյանցի ջանքերով իր գոյութիւնն է սկսում տեղի երեքդասյա արական ուսումնարանը, որը կոչվում էր «Սուրբ Նշան»: Այն ուներ երեսուներեք աշակերտ, ավանդվում էր կրօն, ազգային պատմութիւն, թվաբանութիւն, քերականութիւն, հայերեն և

ռուսերեն լեզուներ: Ուսումնարանը գոյություն ունեցավ մինչև 1920-ական թվականները:

«Մեզու» Հայաստանի, 1867, № 18 (սեպտեմբեր): «Մշակ», 1913, № 163 (հրատարակված), № 202 (սեպտեմբեր):

Հունվարի 1. — Պոլսում (հասցույդ), Սրբուհի մայրապետ Գալֆայանի նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Գալֆայան» օրիորդաց վարժարանը: Առաջին տնտեսն էր Ռ. Թադևոսյանը, ժաղկուն ժամանակ վարժարանն ուներ ավելի քան հարյուր աշակերտուհի: «Գալֆայան» օրիորդաց վարժարանը, 1966 թ. սկզբներին տոնեց իր գոյության հարյուրամյակը:

Մարգարյան Գր., «Կենսագրություն Սրբուհի մայրապետի նշան—Գալֆայան...», Պոլիս, 1892, 108 էջ: Հեղեթ Գիւտու և Էրզրյան Պ., «Հարյուրամյա հիշատակարան Գալֆայան տան», Ստամբուլ, 1966, 304 էջ:

Հունվարի 1. — Բուրնգենում (Գերմանիա) ծնվեց գերմանացի հայագետ, բանասեր-լեզվաբան Սիմոն Վեբերը (Simon Weber), Վախճ. 1929 թ. մարտի 12-ին, Ֆրայբուրգում (Արևմտյան Գերմանիա, այժմ՝ ԴԵՄ):

«Հանդես ամսօրյա», 1929, № 5 («Պրոֆ. դոկտոր Սիմոն Վեբեր»):

Հունվարի 2. — Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), թարգմանիչ (ֆրանսերենից—հայերեն), մանկավարժ Հովհաննես Հինդլյանը: Վախճ. 1950 թ. մարտի 15-ին, իր ծննդավայրում:

Թարգմանություններից մի քանիսը ասորագրել է «Գեղամա» կեղծանունով: Հ. Թ. Հինդլյան.— «Քսենոֆոնի տարվան կյանք մը», Պոլիս, 1934, 253 էջ: «Հայաստանի կոչակ», 1935, № 45 («Հինդլյան Հ. Թ.»), 1946, № 24 («Տիպար դաստիարակը»), 1950, № 14 («Մեհ և հուզարկավորություն...»), № 28 («Մեծ դաստիարակ մը»), № 32 («Ուսուցիչ» Հովհաննես Հինդլյանի մահվան առթիվ):

Հունվարի 4. — Իգդիրմավա գյուղում (Սուրմալուի գավառ, այժմ՝ Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց արձակագիր, գրական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Ավետիս Առաքելի Ահարոնյանը: Վախճ. 1948 թ. մարտի 20-ին, Փարիզում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ղարիբ» կեղծանունով: Պարսեպլյան Մ., «Ավետիս Ահարոնյան (իր կյանքը և գրականությունը)», Փարիզ, 1930, 192 էջ: Ահարոնյան Ա., «Ժողովածու երկերի» հատ. 1—10, Բոստոն, 1947—1951: Ահարոնյան Ա. («Հայ երբ գրականության պատմության հատ. 3-րդ, Երևան, 1979, էջ 81—83, 749—753):

Հունվարի 8. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 770), գրաբար, հրատարակում է Սմբատ-Կարապետ Ստեփանյանի «Սփոփանք նորոյ տարւոյն» ներքողական բանաստեղծութիւնը:

Հունվարի 8. — «Երևակը» (№ 98), Հովհաննես Զամուռյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ և «Ռուսսոյի մեկ վկայութիւնը» խորագրի ներքո, հրատարակում է նրա «Լեռներից գրած նամակներ» զգրի շորորոդ նամակը: Թարգմանչի կարճատև ներածականում Ռուսսոն ընդլայնված է որպես «անհավատ մատենագիր, բայց ազնի տրամաբան»:

Հունվարի 13. — Պոլսում ծնվեց Հոգվածագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), գրականագետ, բանաստեղծ, թարգմանիչ (հայերենից անգլերեն) Գասպար Մալարյանը (մանագրիտությամբ բժիշկ): Վախճ. 1942 թ. հուլիսի 17-ին, Ֆարկո քաղաքում (Վերին Դակոտա, Հյուս. ԱՄՆ):

Սույիկ Կրիստիանոս, «Ամերիկահայ տարեյայքը», Բոստոն, 1913, էջ 138—143: «Հայաստանի կոչում», 1942, № 34 (հոգև. Գ. Մալարյանի մահը), № 35 (հոգև. Գ. Մալարյան):

Հունվարի 15. — «Սաղիկը» (№ 112), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Մատթեոս Մամուրյանի «Հայրենասեր պատանի մը» դրաման, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 117 (ապրիլի 1)-ում:

Հունվարի 18. — «Երևակը» (№ 99), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Զամուռյանի «Ռեկվիւ դե դյու մոնդին» մեկ հոգվածը խորագիրը կրող «քանակիճականը», որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: «Պատմութիւն ազգային երկամյա անցից» գրախոսականում (հեղ. Հովհ. Զամուռյան?) բացասաբար է գնահատված Հակոբոս վարդապետ Զիլինկիրյանի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատութիւնը:

Հունվար. — «Բազմաշնչը» (№ 1), միջին հայերենով, հրատարակում է «Շարական առասպան, ասացյալ է ուրումն բանասիրի ազնիվ և ուրախ պոեմը, որի տներն առաջին տառերը կազմում են հայկական այբուբենը: Սամվել Կայսերյանի (հետազալում՝ Գանթարյան)՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալֆոնսոս Լամարթինի «Մարդն. առ լորդ Բայրոն» բանաստեղծութիւնը: Տպագրված է նաև մի հատված Վրույր Որմզդանի (Իմա. Էդուարդ Հյուրմյուզյան) «Առականց գիրք երկնակք» ժողովածվի առաջին հատորի առաջաբանից («նախերգանք»):

«Շարական առասպան...» պոեմն ունի հետևյալ ծանոթագրութիւնը. «Տարվույս եղանակը, այսինքն՝ բարեկենդանի օրերն ավելի ներողամիտ ըլլալով, կհուսանք, որ շանարգեն այս աղգային երգս ալ, որու հեղինակն անծանոթ կմնա, երգույն վերջին տունը պակաս ըլլալով, ուր սովորաբար երգողք իրենց անունը կդնեն: Օրինակն ալ հարյուր տարի մը առաջ գրված է անվարժ ձեռքով մը՝ Միքայելի Սարկավագի. այն պատճառով առ քանի մը սխալ և մեղի անհասկանալի բաները կթողունք տնտեսութեան վարպետաց, կամ ավելի լավ օրինակի»:

Հունվարի 22. — Մերշաւույս արարատյանը (№ 771), գրարար. հրատարակում է Հակոբ Զիվիճյանի «Ազատութիւն յաղթական», Պարույր-Կարապետ Եղիվարդցյանի «Ուղերձ առ ամենապատիւ Տ. Տ. Պողոս արքեպիսկոպոս... ի մոտոս նորոյ տարւոյ» և Հովհաննէս Խաչկյանի «Քարոյական ճերթված» թանաստեղծութիւնները:

Հունվար. — «Սիւնը» (№ 1), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Ժամանակ» պատմափիլիսոփայական հոգւածը և «Ծնայի վարդապետ նշեցի» ուսումնասիրութիւնը: Այն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հունվարի 22. — Մեհու Հայաստանին (№ 3), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Գեորգ Եվանգուլյանցի «Պատմութիւն հայոց գրականութեան, աշխատասիրեց Ստեփան Պալասանյան. հատոր առաջին» խորագիրը կրող գրախոսականը և Ալեքսանդր Ալեքսանդրյանցի «Շամախու հայոց սովորութիւնները» ազգագրական ուսումնասիրութիւնը: Ավարտ՝ հաջորդ համարում:

Գրախոսականից. «Մեր աղքատ գրականութեան վերջին տարիներում պատահած ուրախալի նրեւոյթներին մեկն է այլաբան Ստեփան Պալասանյանի գիրքը, որ ամեն կարողացող հային մի առանձին ուրախութիւն է պատճառում (տե՛ս ներկա հատորը, 1865 թ.—Ս. Ե.), նշուք, որ վերջերս է Ստ. Պալասանյանը շատ հետաքրքիր է թե՛ պեղագոգիական և համակրթողական կաշմից, ինչպես դասագիրք հայկական վարժատներում, և թե՛ ընդհանուր գրականութեան կողմից, ինչպես կարճ ծանոթացնող հայ հասարակութեանը ընդհանուր բանավոր գրականութեան հետ գլխավորապես, և մասամբ էլ իրան ազգային հետ: Հեղինակը այդ գրքի մեջ ցույց է տալիս իրան ծանոթութիւնը ընդհանուր գրականութեան զարգանալուն, սրա եվրոպական ներկայացուցիչների հետ»:

Հունվարի 25. — «Պեգասյան թռչնիկը» (№ 48), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Աճեմյանի «Սահմանադրություն» բանաստեղծությունը և տասնվեց տողից բաղկացած անստորագիր մի «Հանելուկ»:

Հունվար. — «Ծիւն Ավարայրի» հանդեսը (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է Մարկոս Աղաբեկյանի «Ողջույն քեզ հալ ժողովուրդ» հրապարակախոսական առաջնորդողը, նույնի՝ գերմաներեն ընաբերից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանչի ծանոթագրություններով, սկսած է հրատարակվել Քսավիե Մարմիեյի «Շիւլերի կյանքն ու իր Վիլհելմ Տելլը» ռուսոմասերությունը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 10 (հոկտեմբեր)-ում:

Հունվարի 29. — «Մասիսը» (№ 725), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պողոս Պառնասյանի «Արշակ Բ., որքերգություն պ[արոն] Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի» գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Մեք թատրոնը գոհհիկ զվարճության տեղ մը չէինք համարիր, այլ Վիկտոր Հյուգոյի հետ «քաղաքականության քուրա» մը կանվանեինք զայն: Որչափ ուրախությամբ շնորհակալ կրլլանք ուրեմն պ[արոն] Ս. Հեքիմյանի, որ արեւելյան թատրոնին վարչությունն անձնվիրաբար իր վրա առնելով, թատրոնին առաջադիմության համար ամեն ջանք ի գործ կդնէ, թատերասեր հասարակության մեծագույն մասին մեջ ո՞վ տեսած չէ պ[արոն] Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի «Արշակ Բ.» գեղեցիկ ողորերգությունը, բայց և այնպես, ո՞վ չփափագիր ամեն անգամ զայն տեսնելու: Հեղինակին անունն իր գեղգեղուն երգերուն պես ամեն ազգալիք գիտեն: Իր սահուն գրիչն ու վառվռուն երևակայությունը հայրենյաց սեր կշնչեն, որով իր բանաստեղծական տալանդն ալ կրկնակի փայլ մը կստանա: Բայց մենք շենք ուզեր եղածներովը միայն բավականանալ և ի շնորհս հայկական գրականության, կփափագինք իր նորանոր գրվածքներն ալ տեսնել»:

Հունվար. — «Հուլիսը» (№ 18), գրաբար, հրատարակում է Աշոտ Սմբատյանի (հետագայում՝ Ստեփաննոս վարդապետ Աղաբաղարցի) «Կեանք մարդոյ» բանաստեղծությունը և «Ի մուտս նորո տարվո» արևմտահայերեն հրապարակախոսական հոդվածը: Հրատարակված է նաև «Ոյխար և աղվես» արևմտահայերեն անստորագիր առակը:

Հունվարի 29. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 4), անգլերեն ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ «օրիորդ Ք. Տ. Մ.»), հրատարակում է «Կոնգուն կովում է մատակ առ-

յութի հետ (Աֆրիկայի Եվրոպացի գաղթականների կյանքից)» պատմարվածքը:

Փետրվարի 1. — «Մադիկը» (№ 113), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Պերճի» (ի՛մա Գրիգոր Զիլինկիրյան) «Համալուսնական նամականի» գրական-հրապարակախոսական հոգվածաշարը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1867 թ. № 134 (մայիսի 10)-ում:

1867 թ. ապրիլի 8-ի նամակից. «Արդ, քանի որ յուրաքանչյուր հայ ոչ թե Հայաստանի, այլ իր ծնած երկրին քաղաքացին րելալու պարտավոր է հավասարապես և քնականորեն, հայտնի է թե թափառական հայ քաղաքացիի մը ընկերական, քաղաքային և քաղաքական կյանքը մեծնուրեք միեևնույն հանգամանքը և տարրերը շունի և չկրնար ունենալ: Ուրեմն ա՛լ Հայաստան չկա մեզի համար, և այսուհետև ա՛լ Հայաստան, այսինքն հայրենիք մ՝ ունենալու պետք չունինք: Հավանի՛նք ուրեմն, թե ութուփի մը է հայրենիքի փրկությունը և ընդունինք դարերու մեզի դեմ տրոփած վճիռը, որ արդար է, խորհրդավոր է... Այսուհետև հայուն Հայրենիքն է ընդհանուր մարդկությունը և իր ծննդյան երկիրն է ուր որ ինք կծնի ու կմեռնի: Ամփոփվիլ և կենտրոնավորիլ հինգ-դարյա նախախնամական սփռումն էտք, ոչ միայն անհնարին, այլև անգոյտ է»:

Փետրվար. — «Բազմավեպը» (№ 2) Սամվել Կասեբյանի (հետագայում՝ Գանթարյան)՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված զրարար լսափածո թարգմանություն, հրատարակում է Ալֆոնսոս Լամարթինի «Յիշատակ լճին Լեմանայ» քանաստեղծությունը:

Փետրվարի 1. — «Երևակը» (№ 101), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Զամոտեյանի «Զենոթ Գլակ և Բրուտոն» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 109 (ապրիլի 1)-ում:

Գրախոսականից. «Հայ պատմաբաններեն մեկն ալ գաղղիներեն լեզվի թարգմանված ըլլալն կծանուցանեմք. և այս է Զենոթ Գլակ պատմիչին՝ Տարոնո երկիրը բացված պատերազմին պատմությունը, որ այս վերջին պարագայիս համար «Պատմություն Տարոնո» կըսվի: Ասոր գաղղիներեն թարգմանությունը պարոն Բրուտոն հայագետը շինած է, կարելի է որ առանձին ալ տպված ըլլա, բայց մենք «Ժուրնալ Ազիատիք» ամսօրյա պարբերականին 1863 տարվոյն նոյեմբեր—դեկտեմբեր թվոյն մեջ տեսանք և զննեցինք»:

Փետրվար. — «Ծիլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 2), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Մարկոս Աղսրեկյանի «Հայնցվածք նախնի և արդի լուսավորության» վրա առհասարակ գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի հաջորդ համարում:

Հոդվածից. «Երեք ամենակարևոր տարերք են, որոնք լուսավորությանը բաղկացնում են. առաջինն է ընկալն, որ մենք մերթ ասում ենք ազգային, այսինքն մի աշխարհի և նույն աշխարհումը բնակվող ժողովրդի սեփական ելածու: Երկրորդն է բարոյակալն կամ ճգնկալն, որն որ առհասարակ ամեն աշխարհների և ազգերի համար և կամ որևէ մարդկային կամ ազգային ընկերականության միևնույն է, որուն աղբյուրը ինքն աստված է, որն որ հազար-հազարավոր միջոցներով մարդու հոգվումն մեղն է դրել, ալքին առն քաց է արել և խելքին մատնելի է արել: Երրորդն է մտավորը, որն որ բնականին և բարոյականին հետ միավորվելով, անում է նրան ոչ թե միայն կենդանի, գործուն, հաստատուն, այլ նաև դարեդար տեական, սերունդն սերունդ զարգացող և որու իրողությանն ենք ասում առաջադիմությունն»:

Փետրվարի 5. — Զմյուռնիայում, Ստեփան Ոսկանյանի աստեղացիությանը և Ստեփան Զելիկյանի, Պ. Մ. Ալիկարյանի, Հովհաննես Մաքսուտյանի, Պողոս Պարկասյանի, Անտոն Աղասյանի, Սահակ Ավետիսյանի և այլոց անդամակցությամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային և հասարակական «Ուսումնասեր ընկերություն»-ը: Նույն օրը ընկերությունը հրատարակում է աշխատանքային գործունեության իր կանոնադրությունը («Հայտարարություն»), որը գրել էր Ստեփան Ոսկանյանը: «Ուսումնասեր ընկերությունը» իր գոյությունը դադարեցրեց 1868 թ. մարտին:

«Արշալույս» արտատվում, 1868, № 772 («Մանուգում», № 773) «Ուսումնասեր ընկերության կանոնադրությունը», 1868, № 829 («Ազգային»):

Փետրվարի 12. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 82), գրաբար, հրատարակում է Գարեգին Սրվանձտյանցի «Ի մահ սիրելւոյն իմոյ» պ. Սահակ Մալխասեանի Վանեցւոյն եղբերդական բանաստեղծությունը:

Փետրվարի 14. — Վանում ծնվեց հոգվածագիր, գրական-մշակութային գործիչ, աստվածաբան հայատուր Գուրգյանը: Վախճ. 1941 թ. մարտի 9-ին, Սան-Ֆրանցիսկոյում (ԱՄՆ):

Անեյան Լ., «Թուրքահայ տղերք», էջմիածին, 1919, էջ 11: «Հայաստանի կոչեակ», 1941, № 13 («Եռյակ քահանա Գուրգյանի մահը»), № 18 («Հույսը եռյակ քահանա Գուրգյանի կյանքին»):

Փետրվարի 15. — Մուշում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, բանասեր, լեզվագետ Ստեփան Իսրայելյանը։ Նդեռնամա՞հ 1915 թ. հարբերդի շրջանում։

«Հանգևո ամսօրյա», 1920, № 1—3 («Հայ կաթագին կզբրին հաճատաները»)։

Փետրվարի 16. — «Երևակը» (№ 103), արևմտահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Մամիկոնյանցի «Պարոն Մարկոս Աղաքեկյանի դեմ նամակ մը» հոդվածը (քննադատված է Մարկոս Աղաքեկյանի գրական-մշակութային գործունեությունը) և «Շանշյան Պետրոս» վերլուծական դիմանկարը։

Փետրվար. — «Սիոնը» (№ 2), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ալիքներուն կամաղը ձգված նավը» պատմվածքը։

Փետրվարի 19. — «Մասիսը» (№ 728), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի «Տյարբ և տիկնալը» ատենախոսությունը, որը նա կարդացել է Նույն թվականի փետրվարի 16-ին։ Ի թիվս այլ հարցերի, ատենախոսն անդրադարձել է թատրոնի և գեղարվեստական գրականության փոխհարաբերության հարցերին (տե՛ս Մ. Պեշիկթաշլյան, Երկրի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1987, էջ 439—441)։

Փետրվարի 23. — «Երևակը» (№ 104), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Զամուռյանի «Գեշ խոսքն ըսողին կդռնա՞հ հոգվածը»։

Ի թիվս այլ հարցերի, հոգվածագիրն անդրադառնում է Հակոբոս վարդապետ Զիլինկիրյանի «Պատմություն ազգային երկամյա անցից» աշխատությանը (տե՛ս Ներկա հատորը, 1866 թ.) պահանջելով Աղգային կենտրոնական վարչությունից սպաշտոնական կերպով ծանուցանել հասարակության, որ հիշյալ պատմության գիրքը ընդվայրախոս և զրաբան գիրք մըն է, կարդալու անարժան և մեջը բամբասված և պախարակված և զրպարտված անձանց բարի համբավուն՝ այն գրքովն ամենեկին սղտիկություն և անարդանք մը չհետևեր։

Փետրվար. — «Հուլսը» (№ 19), Ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանչի ծանոթագրություններով, սկսում է հրատարակել «Խոսակցություն Ֆենելոնի և պ. Ռամզեի ի վերա ճշմարտության» գրական-փիլիսոփայական տրակտատը, որն ավարտվում է Նույն ամսագրի № 22 (մայիս)-ում։ Հրատարակված է Ներսես Մամլյանի «Ի ծնունդն Քրիստոսի» գրաքար քանաստեղծու-

թյունը և անստորագիր՝ «հնձորի երկու ծառերը» արևելահայերեն նս-
վելը՝

Փետրվարի 26. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 8), արևելահայերեն,
հրատարակում է Փիլիպպոս Վարդանյանի «Հարգո խմբագիր» հրա-
պարակահոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Վերջին ժամանակներում սկսել են արդեն
նշմարվել մեր հայ ազգի մեջ մի սեր դեպի լուսավորություն, որով
վսչուց ոգևորված են եվրոպացիք: Մեր սիրելի հայերն ևս սկը-
սում են հասկանալ անշարիլի դինը այն կենսաբեր զորություն,
որ յուր հզոր թևերով թռցնում է եվրոպացիներին դեպի լույս և
առաքինություն: Փառք և պատիվ այն գովելի ազգասեր պարոն-
ներին, որք առնելով եվրոպական գիտություն ճաշակը, ամենայն
տեսակ միջոցներով, քրտնալից վաստակներով, անընդհատ աշ-
խատել են օգնություն մատուցանել յուրյանց ազգին, աշխատել
են բանալ նորա աշըը դարևոր քնից, ազատել նորան մահաբեր
խավարի սուր ճանկերից»:

Փետրվարի 28. — Ակնում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց մշակու-
թային գործիչ, հողավածագիր, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Կա-
րապետ Մելքամզուլի Մանավյանը (Մանավյանումյան): Վախճ. 1939
թ. նոյեմբերի 13-ին, Ֆաուրիում (ԱՄՆ):

«Հայաստանի կոչեմ», 1939, № 47 (սվետագրություն Կ. Մանավյանի մա-
հը), № 48 (սվեր. Կարապետ Մանավյան), № 52 (սվեր. Կարապետ Մա-
նավյան), 1940, № 3 (սվեր. Կ. Մանավյան):

Մարտի 1. — «Երևակը» (№ 105), Հովհաննես Զամբուկյանի՝
Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ,
սկսում է հրատարակել Ռոսինյուի «Պրոմեթեոս կամ նախնական
ավանդություն» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն հան-
դեսի № 115 (մայիսի 16)-ում:

Մարտի 1. — «Պեգասյան թռչնիկը» (№ 52), գրարար, հրատարա-
կում է Արամ-Սարգիս Դավթյանի «Ի սուրբ Վարդան» բանաստեղծու-
թյունը:

Մարտ. — Ամասիայում, իր գոյությունն է սկսում մշակութային
«Ուսումնասիրաց ընկերությունը», որն իր առջև նպատակ էր դնում
«Առաջմ Ամասիո Ս. Ներսիսյան վարժարանին նպաստել և թանգարան
մը հաստատել»: Ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1880-ական
թվականները:

«Հանգես ամսույա», 1965, № 4—6 (սոսմություն հայ մշակութային ըն-
կերությունները):

Մարտի 5. — «Մեղու Հայաստանին» (N° 9), արևելահայերեն, հրատարակում է Ռ. Լևոնյանի (Իմա. Գրիգոր Մսերյան?) «Նալ օգնյա՛ ինձ» բանաստեղծությունը:

Մարտ. — «Միլն Ամարայրի» հանդեսը (N° 3), արևելահայերեն, հրատարակում է [Մարկոս Աղաբեկյանի] «Պապին գլխավորությունը հնությունը համեմատ փորձված» խորագրերը կրող գրախոսականը (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ.):

Գրախոսականից. «Այս անունակիր գրքույկը որչափ և բովանդակության կողմեն համառոտ, այնչափ իմաստների և փաստերի կողմանե հաստատուն, դասավորության կողմանե պատշաճավոր և հարձակողական կողմանե խիստ համեստ է, շարժվոր և հարձակողական հայոց կհորդորենք որ կարդան այս նոր գրքույկը, կհորդորենք մանավանդ Հովսեփ Գաթրճյանին, որ անցյալ տարի իր ծամածուռ, հալածասեր, անբրիտանական և մարդատյացության ոգով տոգորված «Հիմնական տարբերություն...» գրքով (տե՛ս մեր «Ժամանակագրության» նախորդ գիրքը, Երևան, 1883, էջ 471—472—Ս. Շ.) քուրդ հանդիսացավ պապականության և մանավանդ պապի գլխավորության և անամոթ հանդգնությամբ շամառացի հայաստանյայց եկեղեցին «մուրախ» կարծեցնել, պապի գլխավորությունը հավիտյան մերժելուն համար»:

Մարտի 12. — «Մեղու Հայաստանին» (N° 10), Միհրդատ Ամրիկյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանության, հրատարակում է Հայնրիխ Հայնեի նամակը էրնեստ Ռաուբախին, նվիրված ֆրանսիական թատրոնի մի քանի հարցերին: Սանթթագրություններում թարգմանիչը բնութագրում է Հայնեին և քննարկում է դրամատուրգիայի հետ առնչվող մի քանի հարցեր:

Մարտի 12. — «Ժամանակ» հանդեսը (N° 84), արևմտահայերեն, հրատարակում է Եղիազար Մուրադյանի «Իմ խաղաղ ժամերս. ծագեցավ լույսն» բանաստեղծությունը:

Մարտի 16. — «Երեակը» (N° 102), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Զամուռյանի «Պրոսա և բնակիչները» պատմաազգագրական տեսությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Մարտի 16. — Բռնակոթ գյուղում (այժմ՝ Սիսիանի շրջան, ՀՀ) ծնվեց մշակութային-հոգևորական գործիչ, բանասեր, լեզվաբան ներսես արքեպիսկոպոս Պետրոս-Բեկի Մելիք-Քանգյանը (աշխարհական

անունը՝ Նիկոլայան)։ Էջմիածնի միաբանությունն անդամ էր 1901 թ., վախճ. 1948 թ. սեպտեմբերի 26-ին, Թավրիզում։

Ժամանակի պարբերականներում որոշ հոդվածներ ստորագրել է «Նիկոլայան Մեխիք-Քանդյան» և «Ներսես վարդապետ» անվան։

Աճեմյան Է. — «Ներսես Խրեդակոպոս Մեխիք-Քանդյան ...», Փարիզ, 1926, 51 էջ։ «Էջմիածին», 1948, № 10—12 («Ներսես արքեպիսկոպոս Մեխիք-Քանդյան»)։ «Ծղկալուսնայ տարեցույց», Վահրեբ, 1949, էջ 10—11։

Մարտի 17. — Յղնա գյուղում (Գողթն գավառ, այժմ՝ Նախիջևանի Իհմլ-ի տարածքում) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, պատմաբան, բանասեր, հոգվածագիր (գրում էր նաև գեղարվեստական), խմբագիր Կարապետ հպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանը։ Էջմիածնի միաբանության անդամ 1894 թ. սեպտեմբերի 11-ից, վախճ. 1915 թ. նոյեմբերի 19-ին, Բաքվում։

1907—1908 թթ. խմբագրել է Էջմիածնի «Արարատ» ամսագիրը, որտեղ տարբեր տարիներին հանդես է եկել «Կ. Ա.», «Կարապետ արեղա», «Կ. Վ.», «Կարապետ վարդապետ», «Կարապետ հպիսկոպոս» ստորագրությամբ հոդվածներով։

«Արարատ», 1909, № 10—11 («Մայր Աթոռ»), 1915, № 11—12 («Կարապետ հպիսկոպոս»)։ «Քաղցր լայտստանի» զետեղված ինստիտուտի (գիրք Ա և Բ), Վարդապետ, 1921—1922, էջ 311—314։

Մարտ. — «Միոնը» (№ 3), ժողովրդական աշխարհագրում, հրատարակում է Տեսիլ կուսի միո վանեցվո ի ժամ մահվան յուրոն բանաստեղծությունը։ Սկզբում, «Բանասիրական» խորագրի ներքո, տեղաված է անհարկ-տեսություն հայ ժողովրդական բանաստեղծության մասին։

Մարտի 19. — «Միզու Հայաստանին» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Քուլուբեկյանի «Հարգո խմբագիր պարոն Սիմոնյանց» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։ Գրախոսված է և դրական գնահատված Ստ. Պալասանյանի «Պատմություն հայոց գրականության» աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1865 թ.)։

Գրախոսականից. «Ենչ վերաբերում է դեպի մեր հին մատենագրության գործակատարությանը, արդեն հայտնեցինք, թե դա նախ յուր լեզվի հնություն և անհասկանալի լինելու պատճառով, և երկրորդ՝ քաղաքական գաղափարներից և խնդիրներից զուրկ լինելով, կարող չէ մեր այժմյան ժողովրդի մտավորական առաջադիմության պատճառ լինիլ։ Թեպետ ավելի խելացի կերպով քննելով ազգերի լուսավորության վիճակի վերա, մեզ երևելու էր, որևիցե հասարակության ծաղկելու բուն պատճառը ոչ այնչափ մատենագրությունը և գրականությունը, որչափ դպրոցները»։

Մարտ. — «Բազմավեպը» (№ 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ազգային բանաստեղծք. Կոստանդին Երզնկացի» հեղվածը (հեղ. Ղ. Ալիշան?), որին հաջորդում է Երզնկացու «Ոմանք չբախտեն զինեն վասն նախանձու...» բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբ. «Թեպետև վերնագիրները ավելի շուտ գրաբար են, քայքայել են այնպես չեն, նաև թուրք ու պարսիկ քառեր ալ կան մեջը խառնված: Շենքն կամ ոճն ընդհանրապես դուրիկ կամ կակուղ է. իմաստներն հստակ և ընտիր. խակ գրելուն գրել-խաղողը նպատակն է մեկ մը իր բարեկամին՝ Ամիր Փոլին և ուրիշներու խրատ տալ, մեկ մ'ալ իրեն նախանձուտները կամ տգետ ու լեզվագար մարդիկը հանդիմանել: Եվ ինչպես կերևի բնատուր հանճար մը ունի եղևր վիպասանություն կամ ոտանավոր շինելու և երբեմն հանապատիստից ալ, ինչպես կրսե ժԹ երգոցն համար. զոր գրեցի առ պահն, վասն սուտ եղբարց ...»: Աս սուտ եղբարց տված վերքերն ալ՝ երբեմն նույնիսկ իրեն ասանկ հաջող բերթությունը համար են եղեր:

Մարտ. — «Հուլիս» (№ 20), գերմաներեն քննգրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Թանկագին ժառանգությունը» վիպակը, որը շարունակվում է մինչև № 24 (հուլիս)-ը և մնում անավարտ: Հրատարակվում է Արմենակ Երամյանի «Մարդին ժրաջանությունը» առակը և անստորագիր՝ «Սուտ վկայությունը» աղետալի արգասիքը» թարգմանած նովելը:

Ապրիլի 2. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է Ալեքսանդր Երիցյանի «Պարոն խմբագիր» նամակ-գրախոսականը: Նամակագիրը բացասաբար է գնահատում Մ. Ամրիկյանի՝ Հայնեի նամակի թարգմանությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ. մարտի 12), և վկայակոչելով Բելինսկուն ու Շեքսպիրին, հայտնում է իր նկատումները գրականության ու թատրոնի վերաբերյալ:

Նամակից. «Այս ևս կասենք, որ սլ. Ամրիկյանի վստահությունը յուր վրա և հանդեմությունը այնքան է, որ այս անգամ Շեքսպիրին մեկ կողմ թողած, մերձենում է Հայնեի ամենալավ, ամենաճարտար և դժվար գրվածքին, և իր ամենավատ թարգմանությունով տեղիք է տալիս «Մեղուին» կարդացողներին կարծի, թե Հայնեի գրվածքը այնպես անճոռնի է, որպես ձևացրել է պ[արոն] Ամրիկյանը»:

Ապրիլի 7. — Թրիփսիի քաղաքային թատրոնում, հայ դերասանների խումբը Գեորգ Չմշկյանի ղեկավարությամբ, առաջին անգամ բե-

մադրում է Գաբրիել Սունդուկյանի «հաթաբալա» կատակերգությունը, որն անցնում է մեծ հաջողությամբ: Նույնը վրացերեն թարգմանությամբ (Թարգ. Բաքրաձե) բեմադրվել է 1877 թ. ապրիլի 5-ին:

Սունդուկյան Գ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. Ա, Երևան, 1951, էջ 477—489:

Ապրիլի 10. — «Պեզասյան թռչնիկը» (№ 54), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արժանահարգ խմբագիր «Թռչնիկ» ազգօգուտ հանդիսի» հոգովածը (հեղ. ՍՄ. Պ. Ե): Քննադատված է Մարկոս Աղաբեկյանի գրական-մշակութային գործունեությունը, մանավանդ այն, որ նա շարաշար բամբասում է Ռուսաստանի հայերը:

1 Ապրիլի 10. — Երևանում, Ռուբեն Հասան-Ջալալյանի տեսչության, Սոփիա Մատաթյանցի, Եղիսաբեթ Քալանթարյանցի, Թագուհի Ղորղանյանցի և նատալիա Տեր-Ջաքարյանցի հոգաբարձությամբ, իր գոյություն է սկսում «Գայանյան օրիորդաց ուսումնարանը»: Սկզբում ունեին 22 աշակերտուհի, ավանդվում էր ռուսաց լեզու, կրոն, հայոց լեզու, թվաբանություն, վայելչագրություն և ձեռագործ, դպրոցը երկդասյա էր, իսկ ծաղկուն ժամանակ ունեցավ ինը դասարան: «Գայանյան օրիորդաց ուսումնարանը» որոշ ընդմիջումներով, գոյություն ունեցավ մինչև 1921 թվականը:

«Մեղու Հայաստանի», 1866, № 19 («Գայանյան օրիորդաց ուսումնարանի երևանումը»), 1868, № 23 («Հարգո խմբագիր»), 1870, № 16, («...խմբագիր»), 1874, № 31 («Հարգո խմբագիր»):

Ապրիլի 12. — Թբիլիսիի քաղաքային թատրոնում հայ դերասանների խումբը Գևորգ Զմյկյանի ղեկավարությամբ առաջին անգամ բեմադրում է Գաբրիել Սունդուկյանի «Օսկան Պետրովիչն էն կինքումը» կատակը:

Սունդուկյան Գ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. Ա, Երևան, 1951, էջ 509—516:

Ապրիլի 15. — «Մադիկը» (№ 118), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն լսված թարգմանությամբ, հրատարակում է Զորջ Բայրոնի «Հացդ տեսա» բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 16. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 14), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] գրած մահախոսականը (սՄահ), որտեղ ազդարարվում է Միքայել Նալբանդյանի «Կոնստանտնուպոլիս» առ տերը:

Ապրիլի 23. — «Մասիսը» (№ 737), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Կարապետ Ութուշյանի «Անտարքերության արգասիքը» հրապարակահոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոդվածից. «Ո՛չ ապաքեն մեք ալ փոքրիկ կուսակցություններն և անվերջանալի վեճերը կտրենք: Ո՛չ ապաքեն մեր ալ ընդարձացած ջիղերը միայն կրոնական խնդիրներով քիչ մը կզարթնուն, իսկ նյութական կենաց խնդիրներն ամեն մարդ իրեն կը պահէ, ուստի որ կողմ որ դառնանք՝ ազգային ընդհանուր քաղաքական դարգացման համար անտարքերութենէ զատ ուրիշ բան չենք գտներ: Եթէ ազգին մեջ հասարակաց բարվույն սերը շարժարժի, եթէ անտարքերության ոգին շարունակե իր ցրտասարսուռ ազդեցութիւնը, եթէ ճակատագրի նվաստացուցիչ գերութիւնը տակաւին միտքերը կթմեցնէ, եթէ ազգային գործերն ամեն հայերու սրտին մեջ եռանդագին հոգածության առարկա չլլան, հայր թող շհուսա, թէ ասկից լավագոյն ապագա մը կըրնա ունենալա:

Ապրիլ. — «Հուլիսը» (№ 21), գրաբար, հրատարակում է Աշոտ Սըմբատյանի (Հետազայում՝ Ստեփաննոս վարդապետ Աղաբազարցի) «Յընտրութիւն Տ. Տ. Պօղոսի աստուածապատիւ Ս. Արքեպիսկոպոսի...» լատինատեղծութիւնը և անստորագիր՝ «Ազգային գրական զարգացման նոր մեկնասը» արևմտահայերեն հոդվածը:

Հոդվածից. «Ուրախութիւն է մեզ տեսնել օրըստօրե ազգին մեջ հմուտ գրիչներու բազմանալը, որով ոմանք մեր առաքինի նախնայաց մատենագրութիւններուն ցանկալի նշխարները ժամանակին ամենաճախ ճանկերեն ազատելու կճգնին, ոմանք՝ իրենց արյունաթոր քրտինքը թարգմանությամբ կամ հեղինակությամբ մտավորական զարգացման կնիքին և ոմանք, բանաստեղծական քնարին սրտաշարժ թելերով, հայրենայաց և ազգին փառքը կհրնչեցնեն: Ապաքեն ոչ սակավ ուրախութիւն է մերազնյա ուսումնականաց շատոնց վրա Վիրգիլիոսի և Ուլրասոյա այս ազնվական հոգին նկատելը»:

Ապրիլի 30. — «Արշալուստ» արարատյանը (№ 778), գրաբար, հրատարակում է հանելուկների մի փունջ (17 անուն)՝ «Թեթեւ հանելուկ», կամ զուարճալիք յոգարկեալ ի Հնդկաստանէ, հանդերձ լուսաբանութեամբ խորագրով:

Ապրիլ. — «Բազմավեպը» (№ 4), ժողովրդական աշխարհաբարոյ, հրատարակում է հայկական ազգային «Առ սարյակն» բանաստեղծութիւնը:

Ապրիլի 30. — «Մասիւր» (№ 738), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Ստեփան Զելիկյանի «...խմբագիր Մասիւս» պատմական լրագրոյն ընդդիմախոսականը: Հեղինակը պաշտպանում է իր «Պապին գլխավորութիւնը...» աշխատութիւնը (տե՛ս Ներկա հատորը, 1866 թ.): «Մեծմուսյր հաւատիս» թերթի և մանավանդ Հովհաննէս Զամուռնյանի հարձակումները:

Հոգւածից. «Իսկ դիմակավ լուսավորչական, բայց սկզբունքով անդրեւոնական, երբեմն Զամուռնյան բազմատիտղոս Տերոյնց պատկերին մեր զրքույկին դեմ ուղղած նախատական և հանդուգն հայնձակմունքը՝ փոխանակ պատասխանով, գթության արժանի կհամարիմք, ըստ որում այսչափ տարրի ի վեր ասկե անկե յուր ժեր վիճակին մեջ անխնա կերած գրչի ապտակներն այն շատիճան տկարացած է, որ եթէ միսներն ուտել ուզե ալ՝ քանի մը թափթփած և փտած ակունները միայն կրնա կրճատել մեր դեմ»:

Մայիսի 1. — «Երեւակը» (№ 114), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննէս Զամուռնյանի «Անտվածաշունչի նոր թարգմանութիւն մը» հոգւածը:

Հոգւածից. «Անտվածաշունչը գրքին նոր թարգմանությանը գալով ըսելիքն այն է, որ այդպիսի թարգմանութիւն մը խառն մասնաժողովն մը ձեռնարկված, ո՛չ կարևորութիւն մը ունի և ո՛չ ալ անկասկած, կրնա ըլլալ: Միայն գրագիտաց մեջ իրրև գրագիտության առարկա մը կրնա ընդունվիլ և ոչ երբեք իրրև հավատալից և բարոյականի հիշատակագիր մը»:

Մայիսի 14. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 779), արտատպելով «Բազմավեպից», հրատարակում է Մարկոս Ավրելիոսի «Թուղթից» մի հատված, «Մարկոս Ավրելիոս կայսեր հանգիմանութիւնն, որ իր Փավսանտինա կնոջն ու Լուկիլա աղջկանը տված» խորագրով, որը իտալերեն ընագրից արեւմտահայերեն էր թարգմանել էդուարդ Հյուբմյուլլանը:

Մայիս. — «Բազմավեպը» (№ 5), իտալերեն ընագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալեսսանդրո Մանթոնիի «Ի հինգն մայիսի» բանաստեղծութիւնը և Ն. Ալլահվերդյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված գրաբար արձակ թարգմանությամբ, Բեռնարդեն դը Սեն-Պիերի «Գերեզմանք» նովելը:

Մայիսի 14. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 18), Կատարինե Տեր-Մխրյանիանցի՝ ուսուցիչ (?) բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է Վիլիյամ Շեքսպիր Նոգվածը:

Մայիսի 16. — «Երեսկը» (№ 116), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Զամոռնյանի «Շանշյանցին համառոտ քրիստոնեական» գրախոսականը: Գրախոսված է և բացասական գնահատված Պետրոս Շանշյանցի «Համառոտություն քրիստոնեական ուսման...» աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ.):

Մայիս. — «Ծիլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 5), արևելահայերեն, հրատարակում է [Մարկոս Աղաբեկյանի] «Պարոն Ճանիկ Արամյանի դիտողությունը կաթողիկոսական հանձնաժողովո տեղեկագրի վրա» ընդդիմախոսականը:

Ընդդիմախոսականից. «Ամբողջ Հայոց ազգի ուղածն իր ընդհանուր և մասնավոր ժողովներովն, իր հոգեկան անկախությունն է պարոն Արամյան. ուր որ է՝ ամեն տեղ, Հնդկաստան, Ռուսաստան և Թուրքաստան: Այս քաջ իմացնք պարոն Արամյան և ձեզ նմաններն էլ թող իմանան, թե հայոց ազգն իր բարոյական անկախությունն ազատելով ոչ քրիստոնյա ազգաց քննաբարութենեն, մինչև մեղ հասուցած և ժառանգ թողած է մեզ: Հայոց ազգրն այսօր ազգային բարոյական անկախությունն ապահով անելու համար է աշխատում իր վերջին ճիգով թե Սահմանադրություն հաստատելով և թե իր կաթողիկոսական իշխանությունը ամրացնելով, և իր այս ազգային բարոյական անկախությունը նա մի միայն իր Հայաստանյայց սուրբ և առաքելական եկեղեցւոյն մեջն է տեսնում և ոչ նրանից դուրս»:

Մայիսի 17. — Ելիզավետպոլ քաղաքում (հետագայում՝ Գանձակ, այժմ՝ Կիրովարադ, Ադրբեջանական ԽՍՀ) ծնվեց պրուլետարական բանաստեղծ, հոգևածագիր, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), Հայկական և Վրացական հանրապետության ժողովրդական բանաստեղծ (1923 թ.), ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934-ից), ԽՍՀՄ անդամ (1904-ից) Հակոբ Մնացականի Հակոբյանը: Վախճ. 1937 թ. նոյեմբերի 13-ին, Թիֆլիսում:

ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Պրուլետար», «Հակ-Պրուլետար», «Այ-Կառ», «Credo», «Գեմեկրատ», «Թ.», «Գործադուլավոր», «Տրի-բուն», «Աշուղ բլրուլ» կնդանալեկերով:

Գյուլնազարյան Խ., Մոնոկլյուն Ս., Հակոբ Հակոբյանի կյանքի և գործունեության տարեգրությունը, Երևան, 1965, 298 էջ: Մոնոկլյուն Ս., Հակոբ Հակոբյան. կյանքը և գործը, Երևան, 1975, 384 էջ: Խաչատրյան Հ., Գրական տեղեկատու, Երևան, 1986, էջ 270—272:

Մայիսի 21. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 19), արևելահայերեն, հրատարակում է Ավետիք Խաչեղյանի «Ազգային» հոդվածը: Նկարագրված է Միքայել Նալբանդյանի թաղումը Նոր Նախիջևանում, տրված է նրա կենսագրությունն ու գրական-հասարակական գործունեությունը:

Մայիս. — «Սիրեր» (№ 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեք թագավորի մտերիմ եմք և ոչ պատնջանիշ առակը (հեղ. Վարդան Ալգեկցի ?):

Մայիսի 28. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 20), Ն. Քաջրերունու՝ ուսերենից (?) կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ և խմբագրական հավելումներով, սկսում է հրատարակել «Ժողովրդական ուսման վրա 19-րդ դարում» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 22 (հունիսի 11)-ում: Հրատարակված է նաև Պերճ Պառլյանի «Կինարմատ (նվեր տիկին Ա. Բ. Բ.)» արևելահայերեն բանաստեղծությունը (տե՛ս Պերճ Պառլյան, Երկերի ժողովածու, հատ. յոթ, Երևան, 1964, էջ 14—16):

Մայիս. — «Հուլյս» (№ 22), արևելահայերեն, հրատարակում է Աշոտ Սմբատյանի (հետագայում՝ Ստեփաննոս վարդապետ Աղաբազարցի) «Հանրական շարժում» հրապարակախոսական հոդվածը և Սուրեն Հովակիմյանի «Մեր հայրենյաց բանաստեղծությունը»:

Մայիսի 28. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 780), «Ազգային» խորագրի ներքո, տեղեկություն է հաղորդում Ստեփան Ոսկանյանի ծավալած գրական-մշակութային գործունեության մասին իր հայրենի քաղաքում:

Այս կապակցությամբ չարաթաթերթը գրում է. «Ամենուն հայտնի է, թե հարգո պարոն Ոսկան տաղանդավոր երիտասարդը, Փարիզի մեջ զանազան ուսմանց և գիտությանց վրայոք, նմանապես դաստիարակության սկզբանց վրայոք զբաղեցնալ քսան տարիե ավելի և դասատվության ու դասախոսության լավագույն կերպերը Գաղղիո ուսումնարանաց մեջ տեսալ ու քաջ կճանաչել: «Ուսումնասեր ընկերության» բարեջան օժանդակությամբը (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ. փետրվարի 5—Ս. Շ.) շուտով պիտի հաջողի եվրոպական առաջնորդ ընթացքի մը մեջ դնել իրեն տեսչությանը հանձնված՝ վարժարանները: Եվ այնժամ ազգին երևելիները պիտի ստիպվին իրենց զավակները Մեսրոպյան և Հոփսիմյանց դպրոցները ուղարկել, ուր գաղղիներենը և ուրիշ գիտությունները ավելի դյուրությամբ և շուտով պիտի սորվին քաջ գաղղիագետ և գիտնական հայ վարժապետի մը, այսինքն

պարոն Ոսկանյանին դասատվությամբը և հայերեն բացատրություններովը»:

Մայիս-հունիս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 3—5), Իշխան Բագրատունու (իմա. Խորեն Ստեփանէ) ռուսերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «^{***}» (Եթող թշնամիդ ուրախանա...) և «Կենցաղավոր մարդ» բանաստեղծությունները: Հրատարակված է «Մեր ներքին գործերը» գրախոսականը, որտեղ քննության առարկա է դարձված Գ. Սունդուկյանի «Խաթարալա» պիեսը, է. Տեր-Գրիգորյանի «Էս էլ քի միցիքուլութիւն» վոդևիլը և Գ. Այվազովսկու թարգմանությամբ հրատարակված Ի. Կոխովի «Հատրնտիւր առակը» ժողովածուն (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ.):

Վերջինիս առիթով կարդում ենք. «Անուշադիր չէինք կարող թողնել մանավանդ Գարրիել վարդապետ Այվազյանի հիանալի կերպով թարգմանված, հարկավոր է ասել հայացված առակների թարգմանությունը: Ո՞ր հայի սիրտը զարկելու չէ, տեսնելիս այդ վերին աստիճանի բարոյական գիրքը և ումի՞ց է ստանում հայկական հասարակությունը այդ ընծան. մի հոգևորականից... Կոխովի առակների հայերեն գեղեցիկ թարգմանությունը, որ առիթ եղավ մեզ այստեղ խոսելու, նոր և ճարտար ապացույց է իհարկե, հայր Այվազյանի անխոնջ աշխատասիրությանը: Համբուրում ենք Գարրիել Այվազյանի աջը»:

Հունիսի 1. — «Սիրուն» (№ 6), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Տիգրան-Հայրապետ Սափալանյանի] «Առաջադիմություն» հոդվածը, որտեղ հեղինակը բանավիճում է Ստեփան Ոսկանյանի հետ, պահպանողականության դիրքերից քննադատելով նրա գործունեությունը:

Հողվածից. «Ներկա իննետասներորդ դարը հառաջադիմության դար է, ոչ ոք կուրանա զայս: Բայց երբ հարցնելու ըլլանք, թե ինչ է առաջադիմությունը, յուրաքանչյուր անհատ յուր անձնական շահոճն ու նպատակին նկատմամբ, կերպ կերպ պիտի սահմանել: Իսկ եթե Զմյուռնիացվոց մեկ մասին, այսինքն երիտասարդության հարցնելու ըլլամք, ուրիշ կերպ պիտի սահմանե առաջադիմությունը. այսինքն. առաջադիմություն է ազգային լեզուն դպրոցներեն քիչ քիչ սրբել-վերցնել, գրաբարին ուսմունքը խափանել և անոր տեղ զաղղիականը դպրոցական մայր լեզուրնել. ազգային պատմությունը իբր ավելորդ դուրս ձգել և անոր տեղ միայն տիրող իշխանության պատմության դասախոսություն սահմանել: Կրոնական գիտությունը թերևս իբր վնասակար

մանկան նորածին գաղափարներուն և անոնց բարոյականությանը, խսպառ ջնջել ու վերցնել. վասնզի թե սույն գիտությունը և թե հայերեն գրաբար լեզվին ուսմունքը եկեղեցականաց ու վարդապետաց վերապահյալ են:

Հունիսի 1. — «Երեւակը» (№ 117), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննէս Զամուռնյանի «Խոսիլը ո՞վ հնարեց» տեսական-լեզվաբանական ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 120 (հունիսի 23)-ում: Հրատարակվում է «Քրիստոնեական պարոն Շանշանցի» գրախոսականը (հեղ. Հովհաննէս Զամուռնյան ?), որն ավարտվում է «Երեւակի» № 132 (սեպտեմբերի 23)-ում: Գրախոսը բացասաբար է գնահատել Պետրոս Շանշանի այդ աշխատությունը:

Ուսումնասիրությունից: «Էկզոն» կամ խոսիլը մարդկային հանճարուն գործունեությամբը առաջ եկած մարդկային գյուտ մըն է ըսելը, ուղղամիտ փիլիսոփայության ալ, փորձո ալ հակառակ դրություն մըն է: Կրնա՞ր արդոք հիշյալ հատվածունը գրիչը՝ Էկզոն և խոսիլը հնարող հանճարեղ մարդուն անունը, ե՞րբ և որտե՞ղ երևան եկած ըլլալը ցուցնել: Ինչպե՞ս հասկընամք ըսելը, թե խոսիլը հնարողը առանձին մարդ մը չէր, մարդկությունն էր: Խոսելու կարողություն ունենալու համար խոսելու գործարանը ունենալ պետք է նախապէս, բայց խոսիլ հնարելը մարդկային կարողությանց պարունակած գործքերուն կարգէն դուրս է. ով որ կխոսի՝ ուրիշին խոսիլը լսած է, ինքն ալ անոր համար կխոսի: Ասոցմէ կհասկըցվի, որ խոսիլը մարդու հնարք չէ և չկրնար ըլլալ: Կմնա ըսել, որ մարդիկ իրենց արարչին նախ՝ և ետքը իրենց նմաններն լսելով, խոսիլ սորված են: Ուրեմն խոսիլը հնարեց արարիչն աստված:

Հունիսի 2. — Պռլաուրի ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, երաժշտագետ, շարականագետ Գրիգոր Մեհթեբոյանը: Վախճ. 1937 թ. նոյեմբերի 25-ին, Ալեքսանդրիայում (Սգիպտոս):

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը. Պոլս, 1923, էջ 257—258: Մխիթարյան Ս., Ժողովրդական տարեգիրք, Պոլս, 1938, էջ 66—72:

Հունիսի 4. — «Մասիսը» (№ 743), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» (իմա. Պողոս Պառնասյան) «Տրամախոսությունք» հոդվածը: Բնութագրված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը, ցույց են տրված գրականության առաջիկա խնդիրները:

Հոգվածից. «Մեր երիտասարդակցաց մեջ ընդհանուր փափագ մը կտեսնեմք ընթերցանության, բայց միշտ ծանր ընթերցում-

ները քուն կրեբեն և մանավանդ երիտասարդաց ճաշակին շեն հարմարի: Ասկեց զատ զեղեցիկ սեռն ալ նոր գրվածքներ, մանավանդ վեպեր և բարուց նկարագրութիւններ կարդալու բավական փափագ ցուց կուտա, բայց այս բաղձանքները տակաւին աղեկ կատարված շեն մեր մէջ, ուստի և բնթեցասիրաց այս դասերն ալ բավական ճարակ շեն կրնար գտնել իրենցա:

Հունիսի 4. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 21), արեւելահայերեն, հրատարակում է Աշխեն Դուգովյանցի (հետագայում՝ Դուգլան. Պերճ Պոռլյանի բենին) «Իմ մեկուճար սիրելիւոյս հեռանալուց հետո» (նվեր Գ. Մ. Ա.) քանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 9. — «Մասիսը» (№ 744), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Տրամախոսութիւնը» հոգւածը: Ի թիվս գրական-մշակութային բնութի ալիւսս հարցերի, դրվատական բնութագրականներով ներկայացված է Ժան-Ժակ Ռուսսոյի «նոր էլոգ» նամակային վեպը, որի հերոսուհի Ժյուլին բնութագրված է որպէս «սքանչելի տիպար մը»:

Հունիսի 16. — «Երեւակը» (№ 119), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննէս Զամոռճյանի «Տեսութիւն պ[արոն] Ժանիկ Արամյանին դիտողութիւնը վրա» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 123 (հուլիսի 16)-ում: Գրախոսված է Ժանիկ Արամյանի «Դիտողութիւն ի վերա տեղեկագրի կաթողիկոսական հանձնաժողովոյ» գրքուկը:

Հունիսի 18. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 23), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Թնիկ Թիֆլիզցի հայի» գրախոսականը, «Պատվելի խմբագիր» վերնագրով: Գրախոսված է Գաբրիել Սունդուկյանի «Խաթարալա» կատակերգութիւնը, այն բարձր է գնահատված: Այդ հանքի վրա արժարծված են գրական-թատերագիտական մի քանի հարցեր:

Գրախոսականից. «Վերջին ժամանակը «Խաթարալա» պիեսան, հեղինակութիւն պ[արոն] Գաբրիել Սունդուկյանցի, մեծ րավականութիւն պատճառեց Տիդիստ հայ հասարակութիւն: Ինչպէս կատակերգութիւն, «Խաթարալա» պիեսան ունի շատ և շատ արժանավորութիւն, բայց միևնույն ժամանակը նկատվում է մեկ քանի փոքր թերութիւններ. մեր կարծիքով զորօրինակ, ավելորդ է այն, որ Զամբախովը յուր ծառային ընծայում է փող. պատճառ, որ ծառան արդեն երախտապարտված է և հավատարիմ, ինչպէս երեսմ է իրա խոսքերից: Այսպիսի ժամանակ ավելի հարմար է Տիդիստմը մի չուխա կամ արխալուղ խոստանալը»:

Հունիսի 18. — Եժամանակահանդեսը (№ 91), գրաբար, հրատարակում է Կարապետ Դաքեայանի «ի տարածմ մահ... Օսմանյան հյուպատոսի ի Ս. Պետերբուրգ» հղերերգական բանաստեղծությունը:

Հունիսի 21. — Ֆիեսոս ամառանոցային քաղաքում (Հս. Իտալիա) վախճանվեց կրթական-մշակութային գործիչ, աշխարհագրագետ, աղբյուրագետ, բնագրագետ-տեղագիր Ներսես Սարգիսյանը: Ծնվ. 1800 թ. հոկտեմբերի 3-ին Տրապիզոնում (Հս. Թուրքիա), Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր դարձել 1829 թ. հունվարի 17-ին:

«Մխիթարյան նորնյան», Վենետիկ, 1801, էջ 222, ինքնագիրը Ս., Ներսես Սարգիսյանի «Գեորգիաներ դեպի փոքր և մեծ հայք (1813—1853), Վենետիկ, 1874, 94 էջ:

Հունիս. — Բազմավեպը (№ 6), արևմտահայերեն վերլուծական առաջաբանով (ունի «Սեր և առավոտ» խորագիրը և ցիտատ է բերված Նարեկացուց) և համապատասխան ծանոթագրություններով, հրատարակում է Կոստանդին Երզնկացու «Բանք երկու դէմ մտաց, տեսութիւնք ի հոգի և ի մարմին, զոր առակօք խոսի այսպէս» գրաբար բանաստեղծությունը (տե՛ս Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, աշխատասիրությամբ Ա. Սրապյանի, Երևան, 1962, էջ 128—130):

Հունիսի 25. — «Մասիսը» (№ 746), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» (իմա. Պողոս Պառնասյան) հերթական տրամախոսությունը «Բարեկամի մը հետ տեսակցութիւն, գրականութիւն վրա խոսքեր» խորագրով, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոգվածից. «Գուցե ընթերցողը զարմացած հարցնե, թե հայերուն մեջ ալ գրասեր կգտնվի՞» հղերու Ասդիկն անդիմն լրագիր կամ գիրք մը փոխ առնելով կարդացողներ շատ կգտնվին, բայց ո՞վ լրագիր կառնե կարդալու և բան հասկնալու համար, Հայուն տունները գիրք փնտռե, ի՞նչ կգտնես, եթե ոչ մաշված երազահան մը, կամ աղվեսագիրք մը, կամ Պղնձե քաղաքի պատմություն մը և կամ վիճակագիրք մը, որուն մեջ այլուքենն իրարմ շորաշող, բայց և այնպես աղվոր ու հարուստ ամուսին մը երազող օրիորդները տարին անգամ մը իրենց բախտը կհարցնեն: Ազգի մը ոգին նախ՝ խոսակցութիւն մեջ կտեսնվի, երկրորդ գրականութիւն: Կամ գրականութիւն մեջ փնտռել, ասոր համար ալ պետք է ազգային բանաստեղծից և հեղինակաց դիմել: Դժբախտաբար քրիստոնեութենն առաջ մեր ազգին մեջ դրամած մեհնական գր-

վածոց ամենն ալ բնաշինջ եղած ըլլալով, այն դարերէն ամենն-
վին հիշատակարան մը շմնառ մեզ: Ամեն ազգ իր բանաստեղծ-
ներն ունի, ոչ ապացոյցն մեր ալ ազգային բանաստեղծութիւնն է
շարականը, զոր մեր եկեղեցին ամեն օր կ'երգեն:

Հունիս. — «Հուլիս» (№ 23), զրարար, հրատարակում է Աշոտ
Սմբատյանի («Հետազայում» Ստեփաննոս վարդապետ Աղաբաղարցի)
«Ի հանդէս զահակալութեան Տ. Եփրեմայ գերապատիւ վարդապետի»
ներքողական բանաստեղծութիւնը և ժողովրդական աշխարհաբարով՝
«Վերալսորի մը դանգատը» անստորագիր շափածո ստեղծագործութիւն-
նը (համառոտ ներածականում տրված է նրա հայտնաբերման բանա-
սիրական պատմութիւնը): Հրատարակված է «Անիծյալ մարդուն աղ-
ջիկը (նկարագիր Մոլդավիո սովորութիւն մը)» պատմվածքը:

Հունիսի 25. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 782), արեւմտահա-
յերեն, հրատարակում է Ստեփան Ոսկանյանի ճառը. որը նա կարդա-
ցել էր մայիսի 23-ին, Զմյուռնիայի Հոփսիսմյան վարժարանի հանդի-
սութիւն ժամանակ: Բարձրացված են կրթութիւն ու ազգային մշա-
կութի հետ կապված հարցեր, վկայակոչված է էմմանուիլ Կանտը
(«Մեզ առաջնորդ էր Կանտ, և մենք փառք կսեպեինք անմահ փիլիսո-
փային շափողին լզարտուղի գիտութիւնց փշալիր դաշտի անցնելու
ատեն»):

Հունիսի 28. — Արաբկիրում (Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց զը-
րական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերե-
նից հայերեն), խմբագիր Կարապետ Կարազոյւլյանը:

1890-ական թվականներին, Պոլսում, խմբագրել է «Բուրաստան մանկանց»
ամսագիրը:

Պոտոմայան Մ., Հայ հանրագիտակ, Բուխարեստ, 1938, էջ 477: Սեմ-
իանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, Նրևան, 1973, էջ 236:

Հունիսի 1. — «Սիոնը» (№ 7), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատա-
րակել «Մարգար . Զաքարիա Գեղամյան» (Իմա. Մարգար Խոջենց)
ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ
համարում:

Հունիսի 2. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 92), արեւմտահայերեն,
հրատարակում է Եղիազար Մուրադյանի «Ի հարսանիս մեծաշուք իշ-
խանին նիկողայոսի Բհհրուդով, ընդ Մագթադինյա Տատյան» ներքո-
ղական բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 2. — «Մասիսը» (№ 747), արեւմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Վաղարշի» հերթական «Տրամախոսութիւնը» (ունի «Կրկին
տեսութիւն մը և զրական խոսակցութիւն» ենթավերնագիրը):

Հոգւմածից. «Գրվածքի մը պակասութիւնները քննադատել կամ անոր մէջ գտնված թյուր ու սխալ կարծիքները ցույց տալ և պարսազել, միևնույն բանը կրնա՞ն ըլլալ: Քննադատութիւնը պարսազ կրնա՞ ըսվիլ, ինչու՞ համար անկեղծ քննադատ մը պետք է անհամո ըլլա. ընդհակառակն, ես շնորհակալ կըլլամ, եթէ ուրիշներն իմ պակասութիւններս քննադատելով ցույց տան, վասնզի աշխատի ամբիլի միջոցներ կունենամ զանոնք ուղղելու: Կոստանդնուպոլսեն քանի՞ հրատարակութիւն ելած է մինչև հիմա: Հազիվ տասնէն մեկը միտք սնուցանող վերժանութիւն մը կմատակարարե: Ասոնց մեծ մասն անհամ թարգմանութիւններն կրաղկանա, որոց մեկ քանին ամբողջացած ալ չէ, մնացածներն ալ հնուց մեզ հասած գրական ժառանգութիւններ են, որք ո՞չ ազգային պատմութիւն մը ալ լոյս մը սփռելու, ո՞չ ալ ուսմունք տարածելու կրնան նպաստիլ: Իսկ ներկայիս մէջ ելածներն ի՞նչ են, եթէ ոչ մեծ մասը տետրակներ, որք գիրք ըսվելու անգամ արժանի չեն, ալ գրքույկ, կամ եթէ կուգնա՝ գրողիս: Ասոնց մը քննադատութիւն ընել կրնա՞ ըլլալ: Առաջինները չեն կրնար քննադատվիլ, վասնզի քննադատվելու չափ կարևորութիւն չունին: Երկրորդներն ալ չեն կրնար քննադատվիլ, վասնզի անհեթեթ զաղափարաց կոտակութիւններ են, որոց պաշտպաններ չին պակսիր:»

Հուլիսի 9. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 783), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Ստեփան Ոսկանյանի գեկուցումը, կարդացված հունիսի 16-ին, Ձմրուոնիայի Մեսրոպյան վարժարանում: Քննարկված են կրթական-մշակութային և գրական բնութի մի շարք հարցեր, այս առնչութեամբ վկայակոչված են եվրոպական գրականութիւն ղա-սականները:

Հուլիս. — «Միլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 7), վանի բարբառով, հրատարակում է Տիգրան Ամիրջանյանի «Պանդուխտ վասպուրականցին իր ընկերին» բանաստեղծութիւնը:

Հուլիսի 9. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 26), անգլերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ (թարգմանիչ՝ «Երիտրդ Ք. Տ. Մ.»), հրատարակվում է «Հացիի անտառ (Ֆրանսիացի որսորդի պատմութիւնը)» պատմվածքը:

Հուլիսի 15. — «Մաղիկը» (№ 124), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի «Միջայլ նալբանդանց» հոդվածը:

Հոգւմածից. «Եր կյանքը ուսմանց և գիտութեանց նմիրող ուսումնական մը, իր հանճարը և գործունեութիւնը ազգին օգտին

Համար անդուլ գործածող ազգասեր մը, իր անզուսպ և առույգ գրչով՝ արմատացած ղեղումները, նախապաշարումները և մոլորությունները իսպառ ջնջելու համար աշխատող հայասեր մը, ազդին տունը փլող վասակները մի առ մի ցույց տվող քաղաքագետ փաստաբան մը, Սիպերիայի մեկ ամայի խորշը հանկարծ կվախճանի և «Հայկական աշխարհը» ժմեր մեջն մտնող մը պակ-սկեցավ՝ կըսն և թերեկըս անոր դիակին առջև սկխնդա... Զէ՛, թմարդ մը չի պակսեցավ, թտնրն մի շնկավ՝ հայոց աշխարհն, «մոլորյալ մը իր պատիժը չի գտավ, ինչպես ժեզուիթաբար կականարկն պ. Զամուռնյանը, այլ Հայաստանի տխուր հորիզոնին վրա փայլող աստղ մը մարեցավ նալրանդյանցի մահվամբը»:

Հուլիս. — Քաղմավեպըս (№ 7), գրաբար, հրատարակում է Կոստանդին Իրզնկացու թի լոյսն արեգականն առաջ (տե՛ս Կոստանդին Լեզնկադի, Տաղեր, Լաշխատաւիրությամբ Ա. Արապյանի, էջ 128—130), և Ղեռնդ Ալիշանի՝ անգլերեն ընազրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, Վ. Օ. Պիրոդիի «Ծագումն լուսնի» չափածո ստեղծագործությունը:

Հուլիսի 16. — Թերեակըս (№ 123), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Զամուռնյանի «Պատմական սուտ մը» հոդվածը: Զամուռնյանն անդրադարձել է Վոլտերի «Ճաշակի վերաբարուց և ոգվո ազգաց աշխատությանը, Սենատակ որդի» դրամային և երկուսն էլ բացասաբար զնահատել:

Անդրադառնալով Վոլտերի հայազգի հետեորդներին, հոդվածագիրը գրում էր. «Վոլտերի հետեորդներ ունիմք հիմա ալ՝ չէ՞ թե միայն Գաղղիացվոց մեջ, այլև գաղղիասեր հայոց մեջ ալ, որոնք Վոլտերի հանճարն ալ չունին, որ գոնե շինած սուտերուն ողմանի կամ կեղծ պատմության կերպարանք տալով ախորժելի ընեն. անհամ սուտեր կշինեն և կտպեն. և կրնանք ըսել, թե նույնիսկ անհամ ըլլալուն համար կհավատացվին, Կարդացողը կըսն. ասիկա գրողը սուտ շինելու չափ խելք չունենալ կերելի՛ ըսածն իրավ ըլլալու է: Բայց խելք չունենալնին սուտ չի գրուցնելու օգուտ մը չունի, այնքան է, որ սուտը չեն կրնար պարտրկել: Տեղ մըն ալ անանկ բան մը կըսեն, որ առաջին ըսածնին սուտ կելլն»:

Հուլիսի 16. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 93), գրաբար, հրատարակում է «Յողրալի վիճակ վարժապետաց ազգիս» պոեմը: Հեղինակի մասին նշված է, որ «Ազգին մեջ իր բազմամյա աշխատությամբը հըռ-

շակավոր և բազմաբողովոյն, և իր ժերուքիսն օրերը թշվառութեամբ կըն-
քող վարժապետ մըն է» (Գաբրիել Պատկանյան ?) :

Հուլիսի 16. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 27), Կատարինե Տեր-
Միքայելյանի՝ ուսանողն ընթերց կատարված արեւելահայերեն թարգ-
մանութեամբ, հրատարակուի է «Անիմանալի երկշտութեան» պատ-
մըվածքը :

Հուլիսի 21. — «Մասիսը» (№ 754), արեւմտահայերեն, հրատարա-
կուի է Գարեգին Մուրադյանի (Հետագայում՝ Մելքիսեդեկ Եպիսկո-
պոս) «...խմբագիր» հոդվածը, Քննադատված է «Զամուռն» պատմի-
չու և նրա խմբագրութեամբ հրատարակվող «Երեւակ» հանդեսի «ազ-
գութաց», «նենգ», «հայրենադավ» գործունեութեանը :

Հուլիսի 23. — «Երեւակը» (№ 124), արեւմտահայերեն, հրատարա-
կուի է Հովհաննէս Զամուռնի «Մահագույշ» հոդվածը, որտեղ ազ-
գարարվում է Միքայել Նալբանդյանի մահը :

Հոդվածից. «Կրօնական մասին՝ ժամանակավ «Մեղու» ա-
նուն դադարալ պարբերականին միջոցով այլանդակ մոլորու-
թեաններ հրատարակող Միքայել Նալբանդյանը, որ ընդդէմ քա-
ղաքական կառավարութեան հայտնած ազատամոլ սկզբունքներուն
համար Սիպրիա աքսորված էր իր մահկանացու կենաց ըն-
թացքը վճարեր է յուր աքսորանաց տեղը, Թե որ առաջուց հայտ-
նալ մոլար սկզբունքը համառութեամբ բռնելով՝ քրիստոսա-
կան եկեղեցիին իրօք դուրս գտնված վիճակի մեջ մահը վրա հա-
սավ նե՝ հոգւոյն կորստյանը վրա մեծ ցավ է մեզի և ամեն
բարեսիրաց :

Հուլիս. — «Հուլիսը» (№ 24), արեւմտահայերեն, հրատարակուի է
«Ժամանակիս բանուկ գաղափարը» հրապարակախոսական հոդվածը,
Մելքոն-Սուրեն Հովակիմյանի «Կենաց հովուական» և Պետրոս-Հրա-
շա Շահինյանի «Սուրբ Սահակ և Մեսրոպ» գրաբար բանաստեղծու-
թեանները, անստորագիր՝ «Գայլերուն նոր օրենքը» արեւմտահայերեն
թարգմանածո նովելը, Ժողովրդական աշխարհաբարով և հրատարակչի
ժանոթագրութեաններով, տպագրվում է Բաղդասարի «Թշվառի մը
հառաչանք» ժողովրդական բանաստեղծութեանը :

Հուլիսի 23. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 28), արեւելահայերեն,
հրատարակուի է Ստեփաննոս Նազարյանցի «Ազնիվ հրատարակող Մե-
ղու Հայաստանին» շարաթաթերթին հոդվածը, Վերլուծաբար ներկայաց-
ված է նոր նախիջևանում ստեղծված «Հայոց բարեգործական» ընկե-
րութեան պատմութեանը :

Հուլիսի 30. — «Ժամանակ» հանդեսը (N 94), Ստեփան-Պողոս-Փա-
փազյանի՝ «Խորմյան և մարգարիտ արքայության երկնից» խորագիրը
կրող արեմտահայերեն զրվատական նախաբանից հետո, հրատարակում
է նրա՝ վերոհիշյալ գրքի «նախաշավիղը»:

Օգոստոսի 1. — «Մաղիկը» (N 125), ֆրանսերեն բնագրից կա-
տարված արեմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել
Շարլ-Լուի Մոնտեսքյուի «Պարսկական նամականի» հրապարակախո-
սական հոդվածաշարը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի N
129 (դեկտեմբերի 2)-ում:

Օգոստոսի 1. — «Սիրոնը» (N 8), գրաբար, և հրատարակչի՝ արե-
մրտահայերեն առաջարանով, սկսում է հրատարակել «Ստորագրու-
թյուն ուղեորութեան Տ. Գրիգորի Շղթայակրի Պատրիարքի Սուրբ
Աթոռոյս՝ յԵրուսաղեմէ ի Կ. Պօլիս» ուղեգրական աշխատությունը, որն
ավարտվում է նույն պարբերականի N 12 (դեկտեմբեր)-ում:

Առաջաբանից. (Ազգի նշանավոր անհատներին թվարկելուց
հետո) «Ասոնցմե մեկն էր ութևատաներորդ դարու հայոց դյու-
ցազունը, Երուսաղեմի Սուրբ Աթոռոյս հաստատության սյու-
նը, Գրիգոր պատրիարք Շղթայակիր: Արժան համարեցինք մեր
Սուրբ Հակոբա աթոռունյն դյուցազնագործ հայրապետին դողդո-
շուն ձեռաց ինքնագիր ստորագրությունը հոս մեջ բերել, զոր
գրած է 1736-ին, Երուսաղեմե դպի արքայանիստ մայրաքաղաքը
ճանապարհորդած ժամանակը: Ահավասիկ սույն ուղեորութեան
ստորագրությունը, զոր յուր ձեռագրին վրայոք հոս կհրատարա-
կեմք, պահելով յուր լեզուն, հանդերձ հատկությամբք»:

Օգոստոսի 1. — «Մասիսը» (N 757), արեմտահայերեն, հրատա-
րակում է «Վաղարշի» հերթական «Տրամախոսությունը»: Քննադատ-
ված է Հովհաննես Տերոյենց-Չամուռնյանի ամբողջ գործունեությունը,
որը որակված է որպես «սեահոգի պահպանողականություն»: Բաց:ս-
տարար է ներկայացված «Երեւակը», այդ հենքի վրա զրվատված է
Միքայիլ Նալբանդյանը:

Օգոստոսի 6. — «Մեղու Հայաստանին» (N 30), արեւելահայերեն,
հրատարակում է նույն թվականի հուլիսի 20-ին Թիֆլիսում կայացած
հանգիստության ժամանակ Ստեփաննոս Նաղարյանցի արտասանած ճա-
ռը, «իմ ազնիվ եղբայրակիցք» խորագրով:

Հառից. «Ճանաչեցեք ձեր պարտավորությունը և իրավունքը,
սիրեցեք մեր գեղեցիկ հայկական լեզուն, որ հայ մարդու առա-
ջին պատիվն է, ինչ ազգ և ինչ մարդ շունի լեզու, նա դորանով

արդեն խայտառակում է յուր անձն իբրև մի անբան էակ: Ավելի քան կամիմ ձեզ ասել, ազնիվ եղբարք. սիրեցեք և մշակեցեք ձեր հայկական դպրութիւնը և հավատացած կացեք, որ մի ազգի լուսավորութիւն և գիտութիւն, եթե դա հիմնված չէ բնական պայմանների վերա, երբեք չէ կարող արմատ արկանել ժողովուրդի մեջ, դառնալ անոթ զաղափարների և միջնորդ բարոյական ու մշտավորական կենդանութիւնն:

Օգոստոսի 8. — «Երևակը» (№ 126), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել **Հովհաննես Չամուռնյանի** «Ողջամիտ, պարզամիտ և շարամիտ հայ» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 128 (օգոստոսի 23)-ում:

Օգոստոսի 13. — «Մասիսը» (№ 758), Պաշտօն Պաշտօնայանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն ազատ թարգմանութեամբ, հրատարակում է «Գաղղիո ժերակույտի անդամ» Պ. Պոնժանի ճառը՝ «Արդի ժամանակն և անոր ոգին» խորագրով, նվիրված ազգային կրթութիւնն ու մշակույթը զարգացնելու հարցերին:

Ճառին նախորդող՝ թարգմանչի փոքրիկ առաջաբանում կարդում ենք. «Այս ելույթը բնականաբար գաղղիացի ուսումնականաց ուղղված է, բայց մեր ալ ուսումնասեր երիտասարդութիւնը խիստ բարձր սկզբունքներ և օգտակար խրատներ կրնա գտնել անոր մեջ: Իսկ անոնք, որ մեր մեջ ալ ժի՛ դարու քաղաքակրթութիւնը անհավատութիւն, և ազատամտութիւնն ալ անպատկառ հանդգնութիւն կկարծեն, բարեկամաբար կրնան պլարոն] Պոնժանի խոսքերը կարդալով, իրենց սխալմունքը ճանաչել:»

Օգոստոս. — «Բազմավեպը» (№ 8), զրաբար, հրատարակում է Կոստանդին Երզնկացու «Բանք յազագս անցաւոր մեծութեան» տաղը և Ղևոնդ Ալիշանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված զրաբար շափածո թարգմանութեամբ Վիլիամ Բրայանդի «Միջօրեայ» բանաստեղծութիւնը:

Երզնկացու ստեղծագործութիւնն ունի նրա հեղինակի հետեւյալ ծանոթագրութիւնը. «Այլ մի կայր և Շահնամայ ասէր (նկատի ունի Ֆիրդուսու «Շահնամա» ստեղծագործութիւնը— Ս. Շ.) ձայնով. նա եղբարք խնդրեցին, թէ ի Շահնամայի ձայն մեզ ոտանաւոր ասա. ես շինեցի զբանս զայս. ի Շահնամայի ձայն կարդացէք (տե՛ս Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, աշխատասիրութեամբ Ա. Սրապյանի, էջ 209—212):»

Ազատութի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 31), արեւելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Քուլուբեկյանի «Գարուն» պոեմը, իկն գրվել է Ղլյարում (Հս. Կովկաս, այժմ Դաղստանի ԻԽՍՀ), 1863 թ. ապրիլին:

Ազատութի 13. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 95), ժողովրդական աշխարհարարով, հրատարակում է «Դավրիժեցու» «Տասնիններորդ դարու մեջ ի Կարին մարտիրոսված երկու անձինք» պոեմը: Հեղինակի մասին հանդեսը ծանուցում է, որ՝ «ի իշխոն քնակվող պատմավոր ազգային մը է»:

Ազատութի — սեպտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 6—7), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է նիկողայոս Ալադաթյանի «Վա՛յ իմ կորած հիսուն ոսկի» վոդեվիլը (ունի սեյուիթը քաղված է ռուսականից» նշումը) և Իշխան Բագրատունու (ի՛մա. հորեն Ստեփանե)՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանությունը, մի հատված Պիեր Կորնելի «Հոռասներ» (ի՛մա. «Հոռացիոս») ողբերգությունից: Այն ունի «Կամիլլի անեծք» վերնագիրը:

Ազատութի 14. — Մաշկերտ գյուղում (Արաբկիրի գավառ, Արեւմտյան Թուրքիա) ծնվեց քանասեր, պատմաբան, հոգվածագիր, խմբագիր Դավիթ Խաչկոնցը (Խաչկյան), Վախճ. 1918 թ. նոյեմբերի 23-ին, Պոլսում:

1898—1899 թթ. Պոլսում խմբագրել է «Բյուրակն» ամսագիրը, 1899 թ.՝ «Սաղիկ» կիսամյա հանդեսը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Իքս», «Դավոս», «Կունծիկ Թոնդրականցի», «Գիշերուկ Գիշերկոց», «Հասկաքաղ գիշերուկ», «Մաշկերտունի», «Ա. Բ. Գ.» կեղծանուններով:

Թեղիկ. Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1910, էջ 232—233, 1921, էջ 325: Ղազիկյան Ա., Հայկական նոր մատենագիտություն..., Վենետիկ, 1912, էջ 1130—1132: «Հանդես ամսօրյա», 1912, № 7 («Մատենագիտական»):

Սեպտեմբերի 1. — «Սիոնը» (№ 9), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Սուրբ Աթոռույս միաբանության վրա նոր հարձակում մի» հրապարակախոսական հոդվածը և Եղիշե Մեսրոբյանի «Եղձ ոգույ առ սուրբն Սաղիմ» գրաբար ներբողական քանաստեղծությունը:

Հոդվածից. «Ներկա իննետասներորդ դարս արդարև ծնող կրնա համարիլ նորանոր գյուտից և գիտությունց: Ասոնց ամենուն մեջ նշանավոր է գրչին ըրած առաջագիմությունը քննադատության մեջ, որ քանական ուսման մեկ ճյուղն է, և այնքան ընդարձակված է սույն ուսմունքս արդի ուսումնականաց մեջ, մինչև

յուր անվամբը կրնամք քննադատութիւն դար անվանել ներկա դարս: Երբ նվրոպայի ազգերը նորանոր հնարքներով կշանան իրենց հանճարը ի հանդես հանել հասարակաց կարծաց և դատաստանին դիմացը, հայը ի՞նչ կընէ: Թողլով յուր մշակութիւնը գործիքը, ձեռք կառնու գրիչը և կսկսի բանագատել, քննադատել և վերջապես դատապիտել: Զո՞ւմ. ով որ դիմացն հանդիպի: Ինչու՞ համար. վասնզի քննադատութիւնը դարուն մեջ կապրի: Այս նորասիրութիւն ախտս այնքան ընդհանրացած է ազգիս մեջ, մինչև ձեռքը հազիվ գրիչ բռնել կրցող նորահաս պատանին, զայն հափշտակելուն պես՝ կեղծանուն մի կառնու վերան ու կիյնի մեջտեղս:

Սեպտեմբերի 1. — Մերկակըն (№ 129), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Զամուռնյանի «Ռուսահայ ինչ ըսել է» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հողվածից. «Դիտած ունի՞ս սիրելի ընթերցող, որ Աղաբեկյան Մարկոսը միշտ ուսաց և հոռմեականաց դեմ ատելութիւններ կցուցնէ, իսկ լուսնորականաց դեմ բան մը խոսած չունի: Եվ ուրիշ տեղ, ուրիշ լուսնորականներ կգտվեն, ինչպես են Սարգիս Համբարձումյան, Ստեփաննոս Նազարյանց և Նույնիսկ դիվաց գոյութիւնը լհամատացող Միքայել Նալբանդյանը անոր գովութիւնն արժանացած է»:

Սեպտեմբերի 3. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 787) հրատարակում է ռեժե Շնորհալի Հայրապետն մեր ներսէս... գրաբար բանաստեղծութիւնը: Այն հրատարակութիւն է ուղարկվել Հնդկաստանից, հեղինակն է Հովհաննես Խաչկյանը, առաջին տառերը կազմում են հայկական այբուբենը:

Սեպտեմբերի 10. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 35), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանութիւնը և խմբագրութիւն տված համապատասխան մեկնաբանութիւններով, սկսում է հրատարակել Վիկտոր Հյուգոյի «Մահման դատապարտութիւն վերածառը, որն ավարտվում է Նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Սեպտեմբերի 12. — Սուլդա գլուղում (Ախալքալակի շրջան, Վրացական ԽՍՀ) ծնվեց գյուղագիր, ազգագիր, դրամատուրգ, խմբագիր Հովհաննես Մկրտչի Մալխասյանը: Վախճ. 1931 թ. հունվարի 10-ին, Երևանում:

1907 թ. Նոր Նախիջևանում հիմնադրել և մինչև 1909 թ. խմբագրել է «Մեր ձայնը» երկշաբաթաթերթը:

Հայ գյուղագիրներ (կազմ. Արմ. Թաթազյան), Երևան, 1950, էջ 573—574: Մալխասյան Հ., Երկեր (կազմեց Գ. Հովսեփյան), Երևան, 1967, 383 էջ:

Սևպտեմբերի 15. — «Մադիկը» (N 128), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Զիլինկիրյանի «Ծանուցում և քննադատություն, ղրախոսականք:

Դրախոսականք. «Հայտնի է, թե Ալեքսանդր Դյումայի «Կոմս Մոնտե Քրիստո» ըսված հետաքրքրական վիպասանությունը նրկու քաղաքի՝ Իզմիրի և Պոլսո մեջ նրկու թարգմանիչ և նրկու հրատարակություն ունի: Իզմիրի մեջ հրատարակածին թարգմանիչն է հարգի պարոն Հ. Տետեյան, Պոլսո մեջ հրատարակածինն է հարգի Գ. Մադաքյան: Գ[արոն] Մալաքյանի թարգմանությունը ավելի հայերեն է. հետաքրքիր բանասերը իսկույն կրնա հասկնալ, թե անիկս ճշտությունը ազդորության զոհած է: Այս զոհողությունը ազատ թարգմանության պատրվակով նրր ծայրահեղության կերթա, չկրնար ներելի ըլլալ և ահա ճիշտ պակասությունը կնշմարվի անոր թարգմանության մեջ, ուր տեղ տեղ ամբողջ տողեր չնշված են, բառեր մոռցված կամ սխալ թարգմանված են: Պ. Տետեյանը աշխատած է հարազատ թարգմանելու և ազդորությունը ճշտության զոհելու. իր թարգմանությունը ավելի ֆրանսերենի, քան թե հայերենի ոգի կկրե և չկրնար ըսվի, թե ամեն խոսք կամ բառ իր բուն նշանակությամբը հայերենի գարծված ըլլա՞ս:

Սևպտեմբեր. — «Բազմավեպը» (N 9), ընագրից կատարված գրարար շահածո թարգմանությամբ, հրատարակում է «Անկումն արուսեկին» բանաստեղծությունը:

Սեպտեմբերի 16. — «Երևակը» (N 131), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Զամուռեյանի «Մարգարեությունք» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի N 133 (հոկտեմբերի 1)-ում:

Հոդվածից. «Թանի որ գաղղիներենին ուսմունքը մեր մեջ շատցավ և իրենց կրոնքը յսորված (նրիտասարդները—Ս. Շ.), ընտրություն ընելու բավական խելք և խորհիլ չունեցած՝ ձեռքերին ինկած գաղղիներեն գիրքերն իրեն գիտությանց գանձարան բռնելով կկարդան, և մտաց լուսավորությունը անոնցմե կհուսան, հավատալից ալլեալլ մասանց դեմ ալ խոսքեր կպտրտին: Գաղղիներեն գիտողները իրենց կարդացած թունավոր գիրքերեն սորված առարկություննին՝ խոսելու ազատության ապավինելով, ամեն տեղ անխտիր կխոսին, տկարամիտ մարդիկ ալ՝ ալապիսները ինչ որ ըսեն նե՝ խելիղ ծառա եմ ըսելով, բայց նմանապես գիրենք ազատ կարծիքով, կհավատանա:

Սեպտեմբերի 19. — Թիֆլիսում, Ղևոնդ քահանա խորազանցի և Ստեփան Օնանյանցի ջանքերով, իր գոյութիւնն է սկսում սկզբում 25 (հետագայում՝ 100) աշակերտուհի ունեցող «Հայկական օրիորդաց դպրոցը»։ Ամանդում էին հայերեն և ռուսերեն լեզուներ, կրոն, ձեռագործ, իսկ հետո՝ նաև հայոց պատմութիւն, Թվարանութիւն, ազգային երգեցողութիւն։

«Մեզու Հայաստանի», 1866, № 39 («Ազգային»), № 43 («Զբոսնեց... ուսումնարանի վրա»), 1867, № 49 («Ազգային»), 1869, № 14 («Մի քանի խոսք»)։

Սեպտեմբերի 24. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 98), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Ստեփան-Պողոս Փափազյանի] «Վենետիկի Մխիթարյանց վանքը» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Առհաս մը Վենետիկի վանքը իր հաստատութեան ապավենը, իր եղբայրները, իր ատենակիցները, զիրենք ծնող եկեղեցին հերձվածող և հերետիկոս անվանելուն մեջ կփնտոնոր Հռովմա Սուրբ Պապին առջև Հիմա իր ամբողջական ապահովութիւնը իր եղբարց և արհեստագործական ժառանգութեան մեջ։ Այսպիսի նշանավոր փոփոխութեան մը վրա ոչ միայն խրեղակից կըլլանք, այլև կ'մխիթարվինք. որ ուր ուրեմն իրենց խղճին և իրենց ազգային զգացման դեմ անիրավաբար գործողները խղճի ազատութիւն կսկսին վայելել։»

Սեպտեմբերի 24. — Մեհու Հայաստանին» (№ 37), Հայրապետ Ղուկասյանցի՝ գերմաներենից (?) կատարված արհեստագործական թարգմանութեամբ, հրատարակում է «Զարհուրանաց գիշեր» պատմվածքը։

Հոկտեմբերի 1. — «Երևակը» (№ 133), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Զամբուռլանի «Տպագրութեան ազատութիւն ի Ռուսաստան» հոդվածը։ Բացասաբար է գնահատված այդ հարցը Ռուսաստանում և մանավանդ՝ խորեն Ստեփանեի «Հայկական աշխարհ» ամսագրի գործունեութիւնը։

Հոդվածից. «Այս լրագրին ոգին ճանչցնելու համար րավական է ըսել, որ նախանշանց Միքայելին վրա դամբանական գովեստ մը շիններ է և գրեթէ կցավի, որ անոր տեղը «Երևակ» խմբագիրն աշխարհիս երեսն չէ վերցրած։ Հայտնի է «Երևակը» կարդացողներուն, որ այս նախանշան ըսված երիտասարդը Կոստանդնուպոլիս գտնված ժամանակը «Մեհու» դադարալք պարբերականին միջոցով հանդգներ էր քարոզելու թե սատանա չկա։ Սատանաներուն գոյութիւնն ուրացողը՝ որդվույն աստուծո փրկիչ

մարդկային ազգի ըլլալն ալ պիտի ուրանա: Մենք այսպէս ռուսացոյցողի մը մահւման գուլթն ատնելով, ցաւեցանք, որ նույն մոլորութեան մէջ մենեւելով, իրեն ուրացածներուն ձեռքը մատնված ըլլալն:

Հոկտեմբերի 1. — «Մեղու Հայաստանին» (N° 38), Կատարինն Տեր-Միքայելյանցի՝ անգլերէն ընագրից կատարված արեւելահայերէն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Պղնձե վարագոյս պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 1. — «Մասիսը» (N° 765), արեւմտահայերէն, սկսում է հրատարակել «... խմբագիր» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Վերլուծված են հասարակութեան շարժիչ ուժերը և նրանց կատարած դերը այդ հասարակութեան գրական ու մտավոր կյանքը կազմակերպելու գործում:

Հոդվածից. «Մարդկային ընկերութեան մէջ երկու հակառակ շարժումներ կան, մեկը հետադեմ և մյուսը առաջադեմ: Առաջինը անցելույն օրինակը իրեն առաջնորդ բռնած՝ միօրինակ և անփոփոխ կացութիւն մը լավագոյնը կհասնարի, մինչդեռ երկրորդն անցելույն փոխառութեան բովնն անցունելով յուր սկզբունքները՝ վերականգնանութեան տարրը ապագային կազմանդեւ: Այս երկու հակառակ շարժումները մարդկային ընկերութեան հեղափոխութեան են և զարմանալի չէ ըսել, որ առաջադեմ շարժումը ժիշտ հաղթանակող հանդիսացած է:

Հոկտեմբերի 8. — «Երեւակը» (N° 134), արեւմտահայերէն, սկսում է հրատարակել Հովհաննէս Զամուռեանի «Կրեւնք և լազութիւն» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի N° 140 (նոյեմբերի 23)-ում:

Հոկտեմբերի 8. — «Մեղու Հայաստանին» (N° 39), արեւելահայերէն, հրատարակում է «Բնիկ Թելավցի հայի» «Պատմական եղբայր Սիմոնյանց հայ» հոդվածը: Քննադատված է «Հայկական աշխարհ» պարբերականի գրական քաղաքականութիւնը: Այս կապակցութեամբ բարձրացված են ժամանակի գրական քննադատութեան մի քանի անկյունքաւային հարցեր:

Հոկտեմբերի 15. — «Մասիսը» (N° 767), արեւմտահայերէն, սկսում է հրատարակել «Բանասիրական» խորագիրը կրող հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ հա-

մարում (հեղինակ՝ Ներսես Ս. Մ.), վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական և «հրապարակագրական» կյանքը, գնահատված են կրթական հաստատություններն ու մշակութային կենտրոնները:

Հոկտեմբեր. — Քաղաքացիական (№ 10), իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար լավածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Անջելո Պրոֆերիոյի «Երգ պատերազմի» բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 15. — Մեդու Հայաստանին (№ 40), Սերովյե Ռեստեի (ի'մա. Պատկանյան) ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալեքսեյ Կուլցովի «Ախիլլու զոռով...» բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 22. — Պոլսում ծնվեց հռվածագիր, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից հայերեն), խմբագիր Միհրան Մոզյանը: Վախճ. 1922 թ. զեկտեմբերի 6-ին, իր ծննդավայրում:

Քեղզի, Ամենու տարեցույցը, Պոլս, 1912, էջ 336, 1925, էջ 370:

Հոկտեմբերի 29. — Վերին Ագուլիսում (Գողթն գավառ, այժմ՝ Նախիջևանի ինստ.) ծնվեց բանաստեղծ, թարգմանիչ (ռուսերենից և գերմաներենից հայերեն) Քրիստափոր Թադևոսյանը: Վախճ. 1891 թ. հունվարի 28-ին, Ալեքսանդրապոլում (այժմ՝ Կոնստանդուպոլիս):

Խաղաղյան Փ., Բանաստեղծություններ, Մոսկվա, 1899, 58 էջ: «Մշակ», 1900, № 8 (սեպտեմբեր):

Հոկտեմբերի 25. — Արծաթի գյուղում (Կարինի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց հայագետ-բանասեր, մատենագետ, թարգմանիչ (ռուսերենից, ֆրանսերենից, գերմաներենից, անգլերենից, լատիներենից հայերեն) Հակոբոս Մեղրոնի Տաշյանը: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1885 թ. մայիսի 14-ից, վախճ. 1933 թ. փետրվարի 3-ին, Վիեննայում:

«Հանդես տպույտ», 1883, № 1—3 («Հակոբոս վ. Տաշյան»), № 3—6 («Հակոբոս վ. Տաշյան. ցավակցություններ»):

Հոկտեմբերի 29. — «Մասիսը» (№ 769), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Կշիռ մարդկային իրողությունց, կամ գործնական սկզբունք բարոյականության» խորագիրը կրող գրախոսականը:

«Բնական նյութ առնելով» Կարապետ Աթուշյանի աղյուսակառուցվածք (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ.), գրախոսը գրում է. «Արժանապատիվ հեղինակն ուզեց է ճշմարիտ բարոյականության օրենքներն ու սկզբունքը բացատրել, որոց հիմ դրեր է հավատք, հույս և սեր և այս երեք զգացմանց նկարագրեմ, ստո-

բողեւիքն ու արգասիքը մի առ մի ցույց տալով հաստատե՞ր է, թե այս երեքը պետք է զուգ ընթանան, որպեսզի մարդ մը կարենա աշխարհիս մեջ հաջողիլ: Բայց թող ներվի մեզ այս փոքր քննադատութիւնը, փափագելի էր, որ հեղինակը հաջողութեան գլխավոր պայմաններուն մեկուն վրայն ալ թեթեւ կերպով շանցներ, այն է՝ անհողողող կամք մը դեպի լավն և ի բարին»:

Հոկտեմբեր-նոյեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 8—9), արեւելահայերէն, հրատարակում է «Իշխան Բազումտունու» ժողովրդական նշանագրի տնօրէնութիւնը (ունի «Պատմագրական վիպասանութիւն» և նշանագրի տնօրէնը): Հրատարակված է «Ղարաբնակ հայերի նախնական Ստ. նազարյանցը» շնորհավորագիրը՝ աշխատանքային հաջողութիւնների բարեմաղթումներով և Ստ. նազարյանցի պատասխանագրութիւնը Ղարաբնակ հայերի նամակի հանդէպ պատասխանհոգվածը, որտեղ նա անդրադառնում է ուսման, հայ մատենագիտութեան հետագա զարգացման հետ առնչվող հարցերին:

Հոկտեմբերի 29. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 42), արեւելահայերէն, սկսում է հրատարակել Սարգիս Տեր-Վարդանյանցի «Մարդս ընկերական արարած է և ընկերականութեան համար ստեղծված» գրական-հրապարակախոսական հոգվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 44 (նոյեմբերի 12)-ում:

Հոգվածից. «Մենք ևս, որ այժմ ապրող (եթէ շատ չէ, գոնէ քիչ) և մարդկութեան շղթայի մեկ օղակն ենք. պետք է ընկերութիւն, բարոյական հարաբերութիւն ունենանք մարդկութեան հետ, մասնական իրքէ ազդ միմյանց հետ. ներկա ժամանակումս բարեկիրթ ժողովուրդ լինելը հեշտ չէ. սորա համար հարկավոր է ունենալ բավական լուսավորութիւն և գիտութիւն և ի մասնավոր՝ առաջավոր գրականութիւն, բայց սոքա առանց ընկերութեան չեն լինում»:

Նոյեմբերի 1. — «Սիոնը» (№ 11), արտատպելով «Բազմալեզան» (տե՛ս մեր «Ժամանակագրութեան» նախորդ հատորը, 1860 թ. հունվար), սկսում է հրատարակել Կեսար Քանդուի «Առաքինի ու քաղաքակիրթ պատանի» վիպակը, որը որոշ ընդհատումներով, շարունակվում է մինչև նույն պարբերականի 1869 թ. № 11 (նոյեմբեր)-ը: «Սիոնի» համար վերահրատարակութիւնը պատրաստել է Հ. Քյուրքճյան-Նոֆր, որը և կատարել է զգալի փոփոխումներ:

Նոյեմբերի 5. — «Մասիսը» (№ 770), արեւմտահայերէն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուչյանի] «Մանգումն» հոգվածը: Բացա-

սարար է գնահատված «Մանգումյի էֆրյար» (ի՛մա. «Մտածումների շարք») հայտառ թուրքերեն թերթի գրական-հրապարակախոսական գործունեությունը, վերջում, ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, բերված է Լաֆոնտենի «Սեն ու խարտոցը» առակը:

Նոյեմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 11), խալիբեն բնագրից կատարված էրկու տարբեր գլխաբար լահաժ թարգմանություններով (Սարգմանիչներ՝ *** և Սրապիոն Հեքիմյան) իր ընթերցողներին է ներկայացնում Դանտեի միևնույն՝ «Մահ Ուկոլինեայ» բանաստեղծությունը, Քերսվլե Քուլնեբյանի՝ ֆրանսերեն և ռուսերեն բնագրերից կատարված արևմտահայերեն լահաժ փոխադրությամբ, հրատարակվում է ժան Լաֆոնտենի «Կադեն և Եդեգն» և Իվան Կոկոլովի «Կատուն և սոխակ» առակները:

Նոյեմբերի 6. — Շուլավերում (Վրացական ԽՍՀ, այժմ՝ Շահումյան) ծնվեց բանաստեղծ, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.) Վահան Աղաբեկի Միրաքյանը: Վախճ.՝ 1942 թ. մարտի 21-ին Թբիլիսիում, թաղումը Երևանում:

Իր ստեղծագործությունները ստորագրում էր «Կանոն» և «Միր Կոնոն» կեղծանուններով: «Սովետական գրականություն», 1957, № 4 («Վահան Միրաքյան»), Լուսինյան Լ., Վահան Միրաքյան, Երևան, 1968, 98 էջ: Խաչատրյան Լ., Գրական ստեղծագործություններ, էջ 381—382:

Նոյեմբեր. — «Միլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է [Մարկոս Աղաբեկյանի] «Հատընտիր քաղվածք... հատոր Ա» խորագիրը կրող գրախոսականը, որտեղ դրական է գնահատվել Անտոն-Մադաթիա Գարագաշյանի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատությունը: Ժողովրդական աշխարհաբարով և հրատարակչի ժանոթագրություններով, հրատարակված է «Շահարարցվոց մի երգը» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբերի 12. — «Մասիսը» (№ 771), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» հերթական «Տրամախոսությունը»: Բացասաբար է գնահատված Հովհ. Չամուռյանի «Երևակ» հանդեսը և հայատառ թուրքերեն «Մանգումյի էֆրյար» (ի՛մա. «Մտածումների շարք») թերթը: Դավառաբար է ներկայացված նոր հրատարակվող «Միածան» շաբաթաթերթը, արված են մի քանի դիտողություններ: Վերլուծված է Շարլ-Լուի Մոնտեսքյուի և Ալեն Լեոստի ստեղծագործությունը:

Նոյեմբերի 15. — Պուսում ծնվեց հնագետ, հնաբան, կրթական-
մշակութային գործիչ Հովսեփ Ստեփանի էքշյանը:

Խնդիր. Ամենուս տարեցույցը. Պուս, 1923, էջ 228—231:

Նոյեմբերի 19. — «Մասիսը» (N 772), արևմտահայերեն, հրատա-
րակում է «Պարույրի» (Մատթեոս Մամուրյան ?) «Տրամախոսություն»
հրապարակախոսական հոդվածը: Բնութագրված է Կարապետ Զուխա-
լյանի «Միաժան» շաբաթաթերթը և այնտեղ հրատարակված Յարգմա-
նությունները: Այդ հենքի վրա վերլուծված է ժամանակի գրական-մշա-
կութային կյանքը:

Դեկտեմբերի 3. — «Մասիսը» (N 774), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է «Ազնեւ կամ փոքրիկ վինահար աղչիկը» գրախոսականը
(հեղինակ՝ *** = Կարապետ Ութուշյան ?) և գրաբար, Մկրտիչ Աճեմյանի
«Ի սգալի մահ վսեմափայլ Պալեան Կարապետ Ամիրայի» պոեմը:

Դրախոսականում, անդրադառնալով Քրիստոֆ Շմիդտի՝ հիշ-
յալ խորագիրը կրող վեպի՝ էյուսի Պալասանյանի թարգմանու-
թյանը (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ.), գրախոսը գրում է. «Եթե
գեղեցիկ սեռին կարդալու իրավունքը կճանչենք, պետք է որ
գրելու իրավունքն ալ ճանչենք և նոր սերունդին օրիորդներուն
ալ քաջալեր կարդանք, որ իրենք ալ մեզի հետ գրիչը՝ քաղաքա-
կրթության ամենն զորավոր գործիքը ձեռք առնուն և իրենց
կողմանն ալ ազգային լուսավորության օժանդակեն: Մինչև հի-
մա հայ մատենագրուհիներ խիստ քիչ ունեցած ենք, վասնզի
արևելյան նախնի սովորությանց համեմատ մարդկային սեռին
ամենն գեղեցիկ մասին կրթությանը գրեթե ամենեկին հոգ տար-
ված չէր: Ահա օրիորդի մը աշխատասիրության հրատարակու-
թյունը. տեսնք և կարդացնք դայն, հնաշյալ գաղափարաց տեր
մարդիկ, որ չեն հասկնար շատ բառեր, որպեսզի իմանանք, թե
ձեր արհամարհած սեռն որչափ կրնա ուսման շնորհիվ ձեզնե վեր
բարձրանալ:

Դեկտեմբեր. — «Բազմավեպը» (N 12), գրաբար, հրատարակում
է Կոստանդին Երզնկացու «Յաղագս անգիտաց սուտ խօսելոյ զբանս
անպիտանս և հակառակ կալ իմաստնոց» բանաստեղծությունը (տե՛ս
Լուստաճիճ Երզնկացի, Տաղեր, աշխատասիրության մ. Սրապյանի,
էջ 169—175) և Ղևոնդ Ալիշանի «Հանգիստ Հ. Արսենի Կոմիտասայ
Բագրատունոյ, նորոյ բերթողահօրս մահախոսականը:

Դեկտեմբերի 3. — «Մեզու Հայաստանին» (N 47), արևելահայե-
րեն, սկսում է հրատարակել «Երկու խոսք հայոց լեզվի դասավորության

վերա» հոգովածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հա-
մարում:

Ընդվածից. «Մեր ազգի ներկա վիճակումը, նորա առաջադի-
մության միջոցը և լուսավորության կամուրջը ուրեմն, և ապա-
գա բարօրության աղբյուրը, պետք է լինի նորա աշխարհիկ լե-
զուն, այս մի անժխտելի բան է: Թեև կան մարդիկ, որոնք երա-
զում են երազներ գրաբար լեզվի վերակենդանության համար, որ
միևնույն է թե մեռելներին կենդանություն տալ մտածեն: Լեզուն
ժողովրդական կյանքի տիպն է, բայց ամեն դար իր կյանքը ունի.
ուրեմն և հինգերորդ դարի լեզուն չէ կարող լինել արտահայտիչ
մի ժողովրդի կյանքի պիտույքներին և տարրներին, որն որ ապ-
րում է տասնևիններորդ դարում:

Դեկտեմբերի 9. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 103), գրաբար, հրա-
տարակում է «Շիրիմ, հառաջ ծնողասէր որդույ» եղբերգական
բանաստեղծությունը (հեղինակ՝ ռ. Պ. Տ.):

Դեկտեմբերի 10. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 48), Կատարինե
Տեր-Միքայելյանցի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն
թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Ֆրիդրիխ Գերշտեկերի «Ամե-
րիկյան կյանքից» գերուհի» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պար-
բերականի № 51 (դեկտեմբերի 31)-ում:

Դեկտեմբերի 12. — Սեբաստիայում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց
գրական-մշակութային գործիչ (մասնագիտությամբ բժիշկ) Դրիգոր
Դավթյանը: Վախճ. 1924 թ. ապրիլի 27-ին, Փարիզում:

Խոզիկ, Ամենու տարեցույցը, Պոլս, 1923, էջ 379, «Ընդառնակ տարե-
ցույց», Պոլս, 1923, էջ 383—384:

Դեկտեմբերի 17. — «Ժամանակ» հանդեսը (№ 104), գրաբար, հրա-
տարակում է Կարապետ Դաքեսյանի «Ի տխրագոյս մահ... Կարապետ
պոյի Պալեստին» եղբերգական բանաստեղծությունը:

Դեկտեմբերի 24. — Վենետիկում վախճանվեց ականավոր հայկա-
բան, լեզվագետ, բանաստեղծ, թարգմանիչ (հունարենից, լատիներե-
նից, ֆրանսերենից, իտալերենից, սեպուրենից), պատմիչների քննա-
կան բնագրերի հրատարակիչ Արսեն Բազրատունին: Վենետիկի Մխի-
թարյան միաբանության անդամ էր 1810 թ., ծնվ. 1790 թ. օգոստոսի
21-ին, Պոլսում:

«Բազմավիպի» իր հոգովածները և առանձին աշխատությունները ստորա-
գրում էր «Է. Արսեն Անթիմոսյան», «Առան Սիսակյան», «Է. Ա. Կ. Բ. և «Է.
Ա. Բ.» (Հայր Արսեն Կոմիտաս Բազրատունի) ձևով:

«Քաղաքական», 1956, № 12 («Հանդիստ Հ. Արսենի Կ. Բաղրատունայ...»),
Գլխավորական Երեւան, Վենետիկ, 1901, էջ 126—146, Ղազիկյան Ա., Հայկա-
կան նոր մասնագիտություն ..., Վենետիկ, 1913, էջ 295—298, Հայ նոր գրու-
թյունության պատմություն, հատ. առաջին, Երեւան, 1962, էջ 171—193:

Դեկտեմբերի 24. — «Մասիսը» (№ 777), արեւմտահայերեն, հրա-
տարակում է Ռվադարշի» «Տրամախոսություն ժ» հրապարակախոսա-
կան հոդվածը: Նկարագրված է հայ երիտասարդության անախանձելի
վիճակը և այն ուղղելու մեծապիսի շարժողությունն առաջացնելու մի-
ջոց նշված է ուսումնական կրթությունը Քննադատված են հայկական
դպրոցները և միջոցներ են առաջարկված նրանց վիճակները բարե-
լավելու համար:

Դեկտեմբերի 24. — «Արշալույս տարատյանը» (№ 795) հրատա-
րակում է Հայդ Կլարիի «Վիկտորիա կամ Անգլիո հայ թագուհին» բա-
նասիրական հոդվածը: Այն լոնդոնի «Աթեննում» հանդեսից արեւմտա-
հայերեն է թարգմանել և համապատասխան ծանոթագրություններով
«ուսումնականորեն հարստացրել է» Սարգիս Միրզա Վանանդեցին:

Դեկտեմբերի 25. — Պոլսում (Լանկա) իր գոյությունն է սկսում
«Հայկական քարեկալության օժանդակ ընկերություն» կազմակերպու-
թյունը, որն իր առջև նպատակ էր դնում լրագիրներ ու գրքեր տարա-
նելու, զանազան թաղերում ընթերցարաններ բանալու, հրապարակա-
յին դասախոսություններ կարդալու միջոցով ազգը լուսավորելու Ընկերու-
թյունը գոյություն ունեցավ մինչև 1870-ական թվականները:

«Հանդես ամսօրյա», 1957, № 6—7 («Պատմություն հայ մշակութային բե-
կերություններու»):

Դեկտեմբերի 31. — «Մասիսը» (№ 778), արեւմտահայերեն, հրա-
տարակում է Կարապետ Ութուզյանի «Հայոց ազգը նոր տարվույն առ-
ջև» հրապարակախոսական առաջնորդողը: Վերլուծված է 60-ական
թվականների հայկական պատմական իրադարձությունները, գրական,
մշակութային և հասարակական կյանքը:

Դեկտեմբերի 31. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 51), Ա. Տեր-Մի-
քայելյանցի* գերմաներեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգ-
մանությունը, հրատարակում է Յոհան-Պաուլ Ռիխտերի «Քամրախտի
երազը նոր տարվան մեջ» նովելը:

— — — Հաշվում բնակվող Կյուրինցի վաճառականները (Մարտի-
րոս Արապյան, Սարգիս Զիրինկիրյան, Սենեքերիմ Քահմազյան, Մար-
գար Գոշունյան, Մարկոս Մակարյան, Հարություն Մարանյան, Պողոս
Արապյան) հիմնում են կրթական-մշակութային «Վահանյան ընկե-

ըությունը, որի նպատակն էր «նպաստել Կյուրիի աղքատներուն և ազգային վարժարաններուն» և զարկ տալ կրթական-մշակութային գործին, ընկերությունը 1874 թ. Կյուրիում բանում է «Ղեկնդյան ուսումնարանը» (40 աշակերտ, մեկ ուսուցիչ), իսկ 1875-ին՝ գիշերօթիկ դպրոց: «Վահանյան ընկերությունը» գոյութուն ունեցավ մինչև 1910-ական թվականները:

Պետոյան Ե., Պատմություն հայ մշակութային ընկերությունների, հատ. Բ., Վիեննա, 1953, էջ 263—266:

—— Մուլինում (Արևելյան Ֆրանսիա) ծնվեց ֆրանսիացի արևելագետ, հայագետ, Անտուան Մեյլե (Antoine Meillet), Վախճ. 1936 թ. սեպտեմբերի 21-ին, Փարիզում:

«Հանդես ամսօրյա», 1936, № 7—8 («Անտուան Մեյլե»), Աղայան Էդ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, Երևան, 1968, հատ. Ա., էջ 332—336:

—— Այգեհատ գյուղում (Լոռի) ծնվեց լրագրող, հասարակական և կուսակցական գործիչ Սիմոն Զավարյանը, Վախճ. 1913 թ. հոկտեմբերի 14-ին, Պոլսում (թաղումը՝ Նոյեմբերի 3-ին, Թիֆլիսում):

«Անտոն» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում՝ «Մշակ», 1913, № 230 («Սիմոն Զավարյան»), № 231 («Սիմոն Զավարյան»).... Կառո Գևորգյան, Ամենուն խորհրդի, Բեյրութ, 1953, էջ 189—202:

—— Պոլսում ծնվեց արձակագիր, դրամատուրգ, կրթական-մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Տիգրան Խաչատուրի Կամսարականը, Վախճ. 1941 թ. հունվարի 4-ին Վիշիում (Կենտր. Ֆրանսիա):

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ողջիկ», «Ասիկ», «Երեզրի», «Մարտիկ», «Նետ», «Անցորդ», «Փյունիկ», «Հայկական», «Նախարար», «Հ», «Հ. Ն. Ն.», «Բ. Տեր-Ջաքարյան» կեղծանուններով:

Մարգարյան Լ., Տիգրան Կամսարական (կյանքը և ստեղծագործությունը), Երևան, 1964, 206 էջ:

—— Համադանուր (Պարսկաստան) ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (պարսկերենից, ֆրանսերենից, անգլերենից հայերեն) Հովսեփ Միրզայանը, Վախճ. 1935 թ. հունիսի 12-ին, Թեհրանում:

«Հայաստանի կոյնակ», 1935, № 30 («Հովսեփ Միրզայանի մահը»), Յուրեղյայն Լուսինյան ճիվաղաճի, Պոլս, 1936, էջ 188:

—— Ղալաշ գյուղում (այժմ՝ Բերդավան, Նոյեմբերյանի շրջան, ՀՀ) ծնվեց բառարանագիր, պատմաբան-բանասեր Հարություն Դադրաշյանը, Վախճ. 1939 թ. լենինգրադում:

Ստեփանյան Կ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա., էջ 274—275:

— — — Սնվեց գերմանացի հայազետ, թարգմանիչ (հայերենից գերմաներեն) Կառլ Ռոտը (Karl Roth), Վախճ. 1940 թ. հունվարի 12-ին, Մյունխենում (Հար. Գերմանիա):

«Հանդես ամսօրյա», 1947, № 1. («Մահվան հունձը հայագիտական դաշտի վրա»):

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, խմբագիր Հակոբ Գուրպեթյանը, Վախճ. 1913 թ. փետրվարի 23-ին Վառնայում (Բուլղարիա):

1896—1911 թթ. Վառնայում խմբագրել է «Իրավունք» հոսրյա երկնգոռ (հայերեն և քուրդերեն) լրագիրը:

«Մշակ», 1913, № 50, («Հակոբ Գուրպեթյան»), Թեոդիկ, Ամենայն տարեցույցը, Պոլիս, 1914, էջ 393:

— — — Պոլսում ծնվեց բառարանագիր, բանասեր, լեզվագետ Զարարիա Փափաղյանը, Վախճ. 1942 թ. Կահիրեում (Եգիպտոս):

Թեոդիկ, Ամենայն տարեցույցը, Պոլիս, 1911, էջ 290, Ընդհանակ տարեգիրք Ա. Փոլիի ազգային հիվանդանոցի, Պոլիս, 1942, էջ 305:

— — — Ապուլյան գյուղում (Ակնի շրջան, Կենտր. Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, դրամատուրգ, խմբագիր Հմայակ Ազատյանը, Վախճ. 1934 թ. Կահիրեում:

1894 թ. Աթենքում հիմնել է մինչև 1896 թ. խմբագրել է «Ապոկա» երգիծական հանդեսը: 1896 թ. խմբագրել է «Միություն» ամսագիրը:

Պոստուրյան Մ., Հայ հանրագիտակ, Բախարեստ, 1938, էջ 41—42, Ազատյան Բ., Ակն և ակնցիք, Պոլիս, 1943, էջ 70:

— — — Երևանում ծնվեց կրոնական-մշակութային գործիչ, լրագրող, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն), խմբագիր Մատթեոս Եպիսկոպոս Մատթեոսյանցը:

1908 թ. խմբագրել է էքսիմանի «Արարատ» ամսագիրը:

«Արարատ», 1913, № 8—9 («Մայր աթոռ»):

— — — Պոլսում (Բուլդո ղերե), Գեորգ և Կարապետ Երամյանների աստարմամբ, իր դոյությունն է սկսում թաղային իգական վարժարանը «Ս. Հոսիսիսիմյանց» անվամբ: Դադարում է 1913 թվականին:

«Հանդես ամսօրյա», 1930, № 9—10 («Մանթեթյուն Ստամբուլ պատմություն»):

— — — Շուշիում ծնվեց մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), հուշագիր Պետրոս Հարությունի Զաքարյանը, Վախճ. 1922 թ. Թիֆլիսում:

«Նոր» (ամսագիր), 1926, № 1, էջ 65—87 («Իմ հիշողությունները»), էջ 306—307 («Պետրոս Զաքարյան»): Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա., էջ 328—329:

— — — Ղազնաֆար գլուղում (Ապարանի շրջան, այժմ՝ Արագած թաղ. ՀՀ) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, եկեղեցական մատենագիր Բենիկ վարդապետ Տեր-Եղիազարյանը:

Իր հոգվածներն ու աշխատությունները ստորագրում էր ռ. վ. և ռ. և նիկ վարդապետ անվ:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական քառարան, հատ. Ա., էջ 185, Մատենագիտություն ԱՄԵՐԻԿԱՆ ամսագրի, Երևան, 1970, «Բենիկ վարդապետ» հոդված:

— — — —

— — — Վենետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղևոնդ Ալիշանի «Նվեր տղայոց, ցույցք աստուծո» արձակ գեղարվեստական ստեղծագործությունը: 56 էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ 1886, 1895 թթ.:

— — — Վենետիկում, Տիրուհի Յաղլըքճյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Շարլ-Ֆորբ Մոնթալմերի «Պատմություն սրբուհվոյն Եղիսաբեթի, ղշխոյին Հունգարացվո» վեպը: 441 էջ:

Ազգաբաժնությունը՝ (սնորատիպ մատյանք), «Բազմավեպ», 1866, № 11 (նոյեմբեր)-ում, որտեղ վեպի գրական-հասարակական արժեքն ու նշանակությունը վեր հանելուց հետո, կենսագրական տեղեկություններ են հաղորդված թարգմանչուհու մասին:

— — — Վիննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Արսեն Այաթյանի «Բենեական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի» աշխատությունը: 498 էջ:

Առաջբերանից. «Միով բանիվ, ամեն պարագաները մեկտեղ կերևա, թե կպահանջին առաջին անգամ՝ ոչ քերականություն մը ի պետս դպրոցաց, այլ իրոք քննական փրականություն մը, ի պետս բանասիրաց, որք զանազան խնդրոց լուծումն ու պեսպես հարցմանց պատասխանը և մասնավանդ՝ շատ երևութներու պատճառն ու մեկնությունը կարենար տալ: Ուստի պատշաճ էր, մեր նպատակին հասնելու համար հատուկ ներածություն մը անցնելն հոգը քերականական մասնավորությունց մեջ մտնել. այսպես նաև՝ աշխարհաբարի բոլորական տեսությունն ստանալն հետևանք գրաբարի հետ ունեցած հարաբերությունները շին ներքեր, առանց ասոր ալ ընդհանուր տեսություն մը տալու անցնիլ. ուստի հարկ էր առանձին գրաբարի հավելվածով մը բովանդակ հայերեն լեզուի գաղափարը լրացնել: Այսպես երեք բաժանմամբ, Նախաշավիղ, Քերականություն և Հավելված՝ մեկգլխի ամբողջացնող մասերով այս գրավոր աշխատությունը կավանդենք հիմ-

տացելուց դատաստանին, միանգամայն նորանոր հետազոտությանց նյութ ընծայելով։

— — — Վիննայում, Ալեքսանդր Պալմյաէի՝ իտալերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Սեկունդոս Ֆրանկոյի ՐՄՆորությունք բողոքականության, հայտնյալք ի շինականս աշխատությունը 400 էջ։

— — — Վիննայում, գրաբար, հրատարակվում է «Հատընտիր ընթերցուածք ի մատենագրութեանց նախնեաց» ժողովածուն։ Բնագիրը, առաջարանն ու ծանոթագրությունները Թոդեոս Թոռնյանի 550 էջ։

Նույնը անփոփոխ՝ 1891 թ., 483 էջ։

Երկրորդ հատոր 1910 թ., 606 էջ։

Առաջարանից. «Յընթերցուածս անդ շարարաք և ոչ դոյզն ինչ փոփոխումն ըստ հաճոյս, այլ ղխնդրականսն ընդ այլ ձեռագիրս համեմատեալ, եթէ գոյր ինչ արժանի փոփոխելոյ՝ փոփոխեցաք։ Զսոսա և դայս, զորս ուրեք ըստ յունին կամ ըստ պահանջելոյ մտացն բանից, հարկ էր այլազգ ինչ կարգել, զամենայն ճշտիւ ի ծանօթութիւնս անդ նշանակեցաք. և զորս մէնչն յաւելաք, թէ՛ պէտ և դոյզն ինչ էին, ուրոյն եղաք ի փակագիծս։ Իսկ զյայտնի ապականութիւնս ձեռագրացն և զկարի մթինս կամ զվայրապար զտելորդս՝ ոչ ինչ խզնեցաք ուրեք ուրեք ամենեւին ի բաց յապաւել, որպէս ինչ հաստըակաց սովորութեան է ի սոյնօրինակ ընթերցուածս քաղուածոյս, որ առ ի պէտս զպրոցաց կարգել իցնն։ Մատենանք նախնեացն, յորոց զԸնթերցուածս քաղեալ արարաք՝ մեծաւ մասամբ դրոշմեալք են, զորս համեմատեալ միւս անգամ ընդ այլ ձեռագիրս՝ մարթացաք բազում ուրեք զուդիդ ընթերցուածն ճշգրտել։ Այլ վասն երկուց գրոցն Մեկնութեանց Ոսկերերանին յնսայի և Կիրդի Աղեքսանդրացոց՝ շնորհ յոյժ ունիմք մեծապատիւ հարցն Մխիթարեանց Սրբոյն Ղազարու, որք բազում յօժարութեամբ փութացան մատուցանել մեզ զհաւաստի օրինակս նոցին՝ յորժամ խնդրեցաքն։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Գրիգոր Նարեկացու Մատենան ողբերգութեանս պոեմը 333 էջ։

Բացի այդ՝ հատորում զետեղված են. «Յիշատակարան մատենիս դրութեան», «Յիշատակ վարուց հոգեկիր հետորի սըրբոյն Գրիգորի», «Գրիգորի Նարեկացու ներքողեան առ սուրբ Աստուածածինն», «Նորին վերստին ի վերայ գրոյ անուան իւրոյ», «Համառօտութիւն աղօթից ... Մխիթարայ Գոշի...», «Առաքել վար-

դասպետի ասացեալ ներքողեան ի Գրիգոր նարեկացին, «Աւետարանք բժշկութեան» (բերված է շորս ավետարանիչների ասույթները բժշկութեան մասին): Գիրքն ավարտվում է «նշանակութիւք խրթին բառից ինչ մատենիս» խորագիրը կրող բառարանով:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Անտոն-Մադաթիա Գարագաշյանի կազմած «Մատենադարան նախնեաց (հատընտիր քաղուածք անտարաններեն, Գործոց, Եսթերայ Տովրիթայ, Հուդթայ, Երեք Մակարայեցոց, և իմաստութեան գրքերեն)» ժողովածվի Ա հատորը: 400 էջ:

Նույնը՝ 1867 թ., 1876 թ., 1887 թ., 1891 թ., ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

Հետագա հատորները չեն հրատարակվել:

Առաջաբանում կազմողը տալիս է հայոց լեզվի՝ իրրև ամբողջութեան, զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունները և թուլթազրում է լեզվի ու գրականութեան (նաև՝ մշակութի) փոխհարաբերութեան մի քանի հարցերը:

— — — Պոլսում, Գլիկը Ժերրահյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Զըվարճալի խրատական պատմություններ» ժողովածուն: 62 էջ:

Առաջաբանից. «Ազգային դպրոցական պատանեկաց գաղղիներն լեզվին համար ունեցած եռանդին նկատելով, ներկա քաղվածույքս ընելու ձեռք զարկի, իրենց աշխատութեանցը կերպով մը նպաստամատույց գտնվելու փափաքանոք»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն և քրդերեն (հայատառ) զուգահեռ բնագրերով, հրատարակվում է Մկրտիչ Տիգրանյանի «Լապտեր լուսատու» գիրքը: 185 էջ:

Առաջաբանից. «Այս գիրքը ձեռքի երկու բան պիտի սուրվեցունեւ: Մեյմը ձեր ազգը, ձեր ծագումը, ձեր նախահարքը, որ գիտնաք, թե ինչ փառավոր նախնիքներու զավակներ եք, որ այս աշխարհի վրա ձեր առաջին փառքը պիտի համարվի: Մեյմը այլ պիտի սուրվեցնեւ ձեզի ձեր ամենն ուղղափառ հավատքը, որով լուսավորեց ձեզի Գրիգոր Լուսավորիչ սուրբ հայրերնիս: Ատոր համար աս գիրքս հրեք մաս բաժնեցինք: Առաջին մասին մեզ գրեցինք աշխարհի ստեղծմանն, նոյ նահապետն մինչև մեր Արգար հայոց թագավորը: Երկրորդ մասին մեզ գրեցինք Արահամն մինչև Քրիստոսի ծնունդը, մկրտութիւնը, մահը, հարու-

թյունը և համարաժողովը: Երրորդ մասին մեջ գրեցինք՝ սկսյալ
Արգար թագավորեն մինչև Ռուբինյանց իշխանությունը վերջը:
—— Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Անտոն-
Մադաթիա Գարադաշյանի «Աշխարհագրություն համառոտ քաղաքա-
կան» գիրքը, 123 էջ:

—— Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբ Թագ-
վորյանցի «Հրահանգ քարոյական խրատույց» աշխատությունը, 32 էջ:

—— Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գարեգին
Մուրադյանի («նտազայում» Մեքիսեղեկ եպիսկոպոս) «Եղծ քանաքա-
ղությանց Չամուռնյան պատվելություն» աշխատությունը, 100 էջ, «Եղծ
գրարանություն» պ[արոն] Չամուռնյանի» խորագրի ներքո, հատվա-
ծարար հրատարակվում էր «Մասիս» շաբաթաթերթում, 1866 թ. №
743 (հունիսի 4)-ից սկսած:

Աշխատությունից. «Մարդիկ կան, որոնք ամեն սրտի մեջ
բարություն կորոնեն և զեղեցիկ հատկություն կհարցախուզեն,
որպեսզի մարդ սիրեն: Մարդիկ էլ կան, որոնք ամենաազնիվ և
հայտնապես բարի սիրտն լանգամ կսիրեն, կբրբրեն, որպեսզի
մի արատ կամ պակասություն գտնեն և մարդուն առև՛ն: Եթե
ասենք, որ այս երկրորդ տեսակեն է և Տերոյենց պատվելին, կար-
ծյոք շատերը մեղ հետ կմիաբանեն: Թե քանի՞ քանի բարի և
շահամետ սկզբանց դեմ մաքառած է, քանի՞ քանի անգամ լու-
սո դիմ աչքերը խփած, քանի՞ վիճարանություններ հարուցած,
քանի՞ մարդիկ մոլորյալ քարոզած և քանիսի՞ն էլ հավատաքըն-
նությամբ դժոխք դրկած կամ սատանայի մատնած, քանի՞ ան-
գամ ազգի մեջ խռովություն և կուսակցություն հարուցած, այս
ամենը բարեմիտ ընթերցողաց կթողունք մտածելու:

—— Պոլսում, գրարար, հրատարակվում է «Պատկեր Հայաս-
տանեայց լուսաւորչական սուրբ եկեղեցւոյ» աշխատությունը, 405 էջ:

1867 թ. ապրիլին, Պոլսի պատրիարքարանը «Պաշտոնական
ժանուցումով» տեղեկացնում է հայ ընթերցող հասարակությանը,
որ հիշյալ գիրքը բանագրված է և հանված շրջանառությունից
(տե՛ս «Սիոն», 1867, № 5 (մայիս), էջ 80):

—— Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է տիկին Բրա-
րիտի «Շէյալ աղջկանց կարգվելու դյուրին ճամբան, և հայ երիտասար-
դաց շոյալությունը, և հայ կանանց շըլըխտիությունը (ի՛մա. Թափ-
թըփվածությունը—Ս. Շ.)» գեղարվեստական ստեղծագործությունը:
50 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Տեղեկագիր
ի վերա կաթողիկոսական խնդրո, առ Ազգային ընդհանուր ժողով կենտ-
րոնական վարչության Հայոց, ի Տաճկաստան» գրքույկը: 44 էջ:

— — — 1866 (?) Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանու-
թյուններով, հրատարակվում է Տիգրան-Հարություն Տեսեյանի «Նոր
ընթերցարան» դասագիրքը:

Նույնը՝ 1868 թ., 192 էջ, որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

Առաջաբանից. (Բ. հրատ.), «Ընթերցարանիս լեզուն ջանա-
ցի աճելի պարզել, որպեսզի տղայք կարդացածնին դուրսով հաս-
կընալով՝ շուտով վարժվին ընթերցանության, Աստիճանաբար ա-
վելի փոքր տառերու սորվեցնելու համար՝ յուրաքանչյուր մասը
իրարմե տարբեր մեծությամբ գրերով տպագրել տվի: Ընթերցա-
րանս դարձյալ պատկերազարդ տպել արժան համարեցի: Այս
նպատակով առաջին տպագրության պատկերներն աճելի փոքր
և աճելի ընտիր պատկերներ բերել տվի»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ժանիկ
Արամյանի «Ջիլթունցիք և լուսավորչական հայք» աշխատությունը:
32 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ժանիկ
Արամյանի «Ռուսիա և ընդհանուր ժողով հայոց ի Կոստանդնուպոլիս»
աշխատությունը: 24 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Կարապետ Ալթուն-
յանի (Ակնեցի) «Կշիռ մարդկային իրողութեանց, կամ գործնական
սկզբունք բարոյականութեան» աշխատությունը: 240 էջ:

Առաջաբանից. «Ընթերցեալ մեր քի պատմութիւնս ազգաց
հնոց եւ նորոց, եւ անձամբ եւս հմուտ եւ ականատես լեալ բազ-
մադիմի վնասուց, որ դիպիալ են եւ դիպին իսկհանապազօր բազ-
մաց մտադիւր եւ խնամով զմտաւ ածեալ քննեաք զպատճառս
նոցաւ: Այլ գտանենք, զի բազում անգամ եւ գրեա թէ հանապազ
իսկ տգիտութիւն եւ անբարոյականութիւն են, որ նիւթեն եւ պատ-
րաստեն եւ ածեն ի վերայ շարիս եւ աղէտս անհնարինս: Աստ
արժանի է մեզ համառոտիւ յանդիման կացուցանել զուրուագիծ
դրութեան մերոյ: Զհաւատ, զյոյս եւ զսէր, որ են աստուածա-
բանական առաքիւնութիւնք, դնեմք մեք իրր հիմն եւ խարիսխ
ամենայն իրողութեանց մարդոյ, այնու դի է բանաւոր օժտեալ
հոգւով, որոյ բանական կարողութիւնք են միտք եւ կիւմք, իրրեւ
սկզբունք բնական, բարոյական կենաց նորոք»:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Եղիշեի «Պատմութիւն
Վարդանանց» աշխատութիւնը (վերահրատարակութեան համար հիմք
է ընդունված Անձնացոյց օրինակը)։ 453 էջ։

Նույնը անփոփոխ՝ 1873 թ., 456 էջ։

Վերջում զետեղված է Եթե խրատու Եղիշեի վարդապետի յաղագս միան-
ձանց։ Հոգոր։

— — — Պոլսում, Հովհաննէս-Արա Մարգարայանի (Արմտանցի)՝ հու-
նարեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրա-
տարակվում է ՔԱՌԱՅՆՈՐԴ մարց, կամ մայրիբը ինչ պարտք ունին իրենց
դավակաց վրա» մանկավարժական աշխատութիւնը։ 8+152 էջ։ Հատ-
վածաբար հրատարակվում էր «Ժամանակ» հանդեսում, 1864 թ. N
28 (հունիսի 6) — ից սկսած։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Սահակ
Խանյանի լատիներէ ստեղծագործութիւնների ժողովածուն, «Փունջ ծաղ-
կանց» խորագրով։ 88 էջ։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ստեփան
Չևիկյանի «Պապին գլխավորութիւնը հնութիւնց համեմատ փորձ-
ված» աշխատութիւնը։ 96 էջ։

«Այս փորձիկ գրքուկը, որ 96 էրեսն բաղկացալ է, պապին
գլխավորութիւնը ղորավոր փաստերով և օրինավոր վկայութեամբ
կհերքե, ապացուցանելով, թե պապական այս պահանջումը ոչ
աստվածային օրինաց և ոչ ընդհանրական եկեղեցւոյն կանոնաց
վերա հիմնալ է։ Ուստի ուշադրութեան արժանի և կարդալու հա-
մար պատվական աշխատասիրութիւն մըն է» («Արշալույս արա-
րատյան», 1866, № 780, Եմանուղում)։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Սամվել Պետրոսյանի
«Նուէր հոգևոր, բարոյական», ի սուրբ գրոց, ի պէտս տղայոց» ժողո-
վածուն։ 39 էջ։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող բացատրութիւններով,
հրատարակվում է Գարեգին Սրվանձտյանի «Նոր ընթերցարան, քե-
րական և հեգերեն զավառական մաքուր լեզվով ու ռեով շինված, ի
պիտս զավառական դպրոցաց» դասագիրքը (Ա և Բ տետր)։ 195 էջ։

Նույնը՝ 1875, 1883 թթ., անփոփոխ։

Առաջարանից. (Եմանուղումնա. Գ. հրատ.)։ «Մանկավոյն
հետ մանկտի եղած ենք այս գրած ժամանակ և հատուկ ընտրած
ենք այն առարկաներ, որք ավելի Հայաստանի մանկավոյն տե-
սանելի, լսելի և զգալի են։ Մեծավ մասամբ դաշտաց, ծաղկանց,

թռչնոց, անասնոց, այգյաց և արմտյաց վրա խոսքեր հորինած ենք: Նաև կրոնականն և բարոյականն ևս մեջ խառնելով շատ տեղ, և բոլոր խոսք տարվան շորս եղանակներով լրացուցած ենք:

— — — Պետում, գրաբար և արևմտահայերեն համատեղ տեքստերով, հրատարակվում է Մկրտիչ հրիմյանի «Մարդարիտ արքայության երկնից. խոն վաստակ երկոց Մկրտիչ վարդապետի հրիմյան» գեղարվեստական ստեղծագործությունը, 128 էջ:

Նույնը՝ 1876 թ., (141 էջ), 1887 թ. (154 էջ), և 1894 թ. (էջմիածնում, 185 էջ), ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

Առաջարանից. (I հրատ.). «Ես, տրուպս, որ իբրև վարդապետ և մատակարար պաշտոնյա կոչված եմ ավետարանի սեղանույն, ավասիկ նույն ամենալի անսպառ սեղանեն դույզ մի ճաշակ պատրաստեցի ընթերցողաց համար: Մատթեոսի ավետարանչին հինգերորդ, վեցերորդ և յոթներորդ գլխոց վրա մեր մտաց չափավորությամբ խորհրդածելով, դուրաձեռն հորինեցի այս փոքրիկ մատենիկ: Այն նպատակով որոշեցի միայն այս երեք գլուխ, վասնզի սոցա մեջ կպարունակին գրեթե մեծ մասամբ ավետարանի ճշմարտության բարոյական և փրկավետ օրենքներն, ուր Մովսիսին օրինաց թերություններն Հիսուս կավարտե գերահրաշ կատարելությամբ: Ավետարանին երեք գլխոց իսկական ընագիրն խորհրդով նախակարգեցի մեր խորհրդածությունս սկիզբն. որով թերևս լուսույն շնորհիվ՝ լուսավորի մեր ստվերագիր խորհրդածությանց պատկերն: Փոքրաջան աշխատությունս ուրիշ նըպատակ մի չունի, ուշիմ ընթերցող, բայց միայն օրինաց գիրեր դրոշմել մեր սրտին մեջ և միանգամայն համեմատել մեր արդիատելության վարք՝ սիրո պատվիրանին հետ:»

— — — Պետում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պետրոս Եանշյանի «Համառոտություն քրիստոնեական ուսման Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցվոց աշխատությունը, 103 էջ:

Նույնը՝ նրուսադեմ, 1873 թ. (192 էջ) և 1879 թ. (195 էջ), անփոփոխ:

Աշխատության առաջին տիպը ունի «Հատոր Ա» նշումը, սակայն հետագա հատորները լույս չեն տեսել: Հաջորդ երկու վերահրատարակությունների ժամանակ «Հատոր Ա» նշումը դուրս է թողնված:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մկրտիչ Թողլյանցի (Մկրտիչ Գ. Թաթուլյան) «Արուսյակ կամ ուղեցույց երջանկության» վիպակը: 72 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբոս վարդապետ Զիլինկիրյանի «Պատմություն աղգային երկամյա անցից» աշխատությունը: Վերջում զետեղված է Մարկոս Աղաբեկյանի «Ենդիր կաթողիկոսության ամենայն հայոց» ուսումնասիրությունը: 158 էջ:

Առաջաբանից. «Սույն ձեռնարկության նպատակն ուրիշ բան չէ, բայց միայն բանալ այն ազգավեր ճիզվիտ մեքենականության դադարածածուկ դուռը և իմացնել անաշտապես համոռն յրություն աղգիս այն ազգակործան դարանակալությունը, որ դժբախտաբար, բավական տարիներն հետե մեր Հայաստանայաց եկեղեցվույն կործանումը փութացնել կջանա և աղգին ամբողջությանը մահ կսպառնա և նորա ղոյությունը աշխարհիս երեսն իսպառսպուտ ջնջելու նպատակով ամեն ջանք ի գործ դրած է ու կդնն»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Կաղանդի պարզե տղայոց, ընտրություն բարոյական վսեմ գրվածոց և շահավետ պատմությանց» գրքուկը: 48 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Բաշդասար Պալղազարյանի՝ իտալերեն լեզուից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Կառլո Գոլդոնիի «Առաքինությունք Պամելայի» կատակերգությունը (սկզբում, «Կատակերգությանս պատմությունը» խորագրի ներքո, տրված է համառոտ բովանդակությունը): 104 էջ:

Առաջաբանից. «Սիրելի աղգիս հրիտասարգուհւոյաց առաքինության ու ողջախոհության օրինակը մը տալ բաղձալով, այս փոքրիկ կատակերգությունը աշխարհաբար և դյուրիմաց ոճով թարգմանելու ձեռնամուխ եղաւ: Կարելի է, որ օգտակար դաս մը լինի դարուս երիտասարդներուն, որոնք թեև եվրոպական սովորություններուն և կամ ինչպես կըսվի Ալաֆրանկայի հհետին, բայց կըսվիմ ըսելու, որ երբեմն ոմանք միեակ այն մասերուն կհամաձայնին, որոնցմե ավելի զգուշանալ պետք էին, քան թե հետեիլ: Նվրոպացիք թեև ունին ընտիր ընտիր սովորություններ, բայց այնպիսի սովորություններ ալ ունին, որոնք ի կործանումն կառաջնորդեն. այս նյութիս վրա երկարորեն խոսելը զանց կրննմ, քաշ գիտնալով, որ մեր հայկազնյան օրիորդաց բնական հղած համեստություն և ազնվությունը արդեն զգացած են անբարոյականության վտանգները»:

— — — Զմյուռնիայում, Լյուսի Պալատանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Քրիստոֆ Շմիդտի «Ազնեա կամ փոքրիկ վինահար աղջիկը» վիպասանությունը 100 էջ։

— — — Զմյուռնիայում, անգլերեն և արևմտահայերեն համատեղ տեքստերով, հրատարակվում է Սարգիս Վանանդեցու «Վիկտորիա Անգլիո թագուհւոյն Արշակունի հայ թագավորներն սերիլը» աշխատությունը 95 էջ։

Առաքարաճից. «Սույն աշխատությունը թեև մինչ ցարդ ավարտած և ժամանակ մի «Միություն» հանդիսի մեջ մաս մաս սկսած էր հրատարակիլ, այժմ հուսանք ծանոթացնել մերազնայցս սույն հետաքրքրական գործույն, որո ճշտությունը կրնա ամեն բանասեր քննության տակ առնուլ և հավանիլ ի վերջո այնոր ստուգության, եթե հավատ չընծայելու շափ հետաքրքրական թվի իրեն սույն պատճենը։ Մեր իսկ խուզարկությունները քանի քանի անգամ խոչընդոտելու պատահելով կվհատեինք, մինչ թողուլ գործը, ուր որ հասած էր, այլ հետաքրքրական փափագնիս երևցած խոչընդոտները կանհետացներ օտարազգի պատմությանց միջոցով և մի երկարատև աշխատությունն վերջը կցուցներ մեզ պատմության լուսով, Անգլիո գահին վրա բազմող Վիկտորիա թագուհին՝ սերյալ հայոց Արշակունի հայ թագավորներն»։

— — — Զմյուռնիայում, գրաբար, հրատարակվում է «Երկասիրութիւնք երկուց ընկերակցաց, նախկին աշակերտաց Սուրբ Մեսրոպեան վարժարանի» խորագիրը կրող բանաստեղծությունների գրքույկը 64 էջ։

Զեռեղված եմ. Թագվոր Պարտիզանյան. «Մենուդ Յիսուսի փրկին մերոյ», «Ոսկիդար Հայաստանի յաւուրս Արտաշիսի եւ մարտ նորա ընդդէմ Ալանաց», «Մահ Պատրիզեայ», «Յաղթանակ Հոռոմուկայ ընդդէմ Անտեմնացուց», «Մահ ժան Դ Արկի», Նշան Վանանդեցի. «Առ վսեմափայլ Նուպար փաշա, բարերար հայոց», «Առ Նապոլեոն Ա.», «Յաքսորան» բանտարկեալ», «Գերեալն Շահաբասու զհայս ի Խուժաստան», «Առ Արտաշէս», «Ողբ առ Հայաստան», «Առ դիւցազուն Հայկ»։

— — — Զմյուռնիայում, Տիգրան-Հարություն Տետեյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումայի «Կոմս Մոնտե Քրիստո» վիպասանության առաջին գիրքը։

Նրկրորդ և երրորդ գրքեր՝ նույն թվականին:

Զորորդ, հինգերորդ և վեցերորդ գրքեր՝ 1867 թ.:

— — — Զմյուռնիայում, Արամ-Վարապետ Տետեյանի՝ անգլերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն արձակ թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիլյամ Շեքսպիրի «Հոռմեոս և Նյուլինգդա» ողբերգությունը: 112 էջ:

Ակգրում, «Առաջարան ընագրին» խորագրի ներքո տրված է Շեքսպիրի ստեղծագործության վերլուծությունը, որին հաջորդում է «Կենսագրություն Շեքսպիրա» բաժինը, ապա՝ «Շեքսպիրի կրտակը» և վերջում, «ի թարգմանչեն» խորագրի ներքո, Տետեյանը տալիս է իր թարգմանության ներքին շարժառիթները:

«Ի թարգմանչեն» բաժնից. «Թեև 1853-ին հեղինակիս մեկ քանի խաղարկությունները թարգմանեցի, այլ ճակատագրաբար անհաջող բաղդ ունեցավ անոնց տպագրությունն, սակայն առանց վհատելու, անկե ի վեր ուրիշ մասեր ևս թարգմանելու շարունակեցի նե ալ, մինչև հիմա փոշոտած մնացին: 1853-ին, «Արփի արարատյանի» մեջ «Կատակերգություն սխալանացը» կիսատ մընաց, և 1862-ին, «Դիմակի» մեջ «Համլետը» նույն վիճակն ունեցավ և բոլոր թարգմանություններնս միայն «Վենետիկի վաճառականը» ամբողջ, շնորհիվ բարեհիշատակ Ս. Փափազյանի, նույն տարին «Համլետահարսի» մեջ մաս-մաս լույս տեսավ: Առաջմ կներկայեմ սիրելի ազգիս սույն «Հոռմեոս և Նյուլինգդան», իրր ընտիր ճաշակ հեղինակիս երախայրացու Շեքսպիրի գործոց մեջ գերազանց է «Կատակերգություն սխալանացը», որո մեկ նմանակեղծությունը կարդացած են գուցե շատեր, 1847 թ. Վենետիկի «Բազմավնային» մեջ, «Երկվորյակը» մականգրի տակ:

— — — Թիֆլիսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Ուղևորություն առաջնորդի հայոց Ատրպատականի» գրքույկը (հեղինակ՝ «Հայ ոմն»): 36 էջ:

Լրիվ վերնագիրն է. «Ուղևորություն առաջնորդի հայոց Ատրպատականի Տ. Գեորգա արքեպիսկոպոսի Վեհապետյան ի Թեհրան, լոթն և տասն խնդրագիրք նորա և հրովարտակք առ այնս արեգնակափայլ շահին Պարսից»:

— — — Թիֆլիսում, տեղական բարբառով, հրատարակվում է Միքայել Տեր-Գրիգորյանցի «Էս էլ քի մոցիբլութիւն, կամ զակուակա, ճաշ, իրիզնահաց» ֆարս-վոդեվիլը: 31 էջ: Առաջին անգամ բեմադրվել է Թիֆլիսի հայկական թատրոնում, 1866 թ. ապրիլի 7-ին:

— — — Թիֆլիսում, տեղական բարբառով, հրատարակվում է Գարբիել Սունդուկյանի «Գիշիրվան սաբրը խեր է» կատակը, 26 էջ։

Նույնը անփոփոխ՝ 1901 և 1909 թթ.։

Առաջին անգամ բեմադրվել է Թիֆլիսի հոկտեմբերյան թատրոնում, 1863 թ. հոկտեմբերի 28-ին։

— — — Փարիզում, գրաբար, հրատարակվում է Սարգիս Թևոդոսյանի «Պատմություն Մուրատեան և Հայկազեան վարժարանաց և Մխիթարեան արքայից» աշխատության Ա. հատորը։ 681 էջ։

Հատոր Բ. (628 էջ), Գ. (652 էջ) և Դ. (640 էջ)՝ նույն թվականին։

Առաջաբանից. «Ի կրկին մասունս զգիրս զայս տրոհեցի։ Յառանում նախակարգեալ զպատմութիւն կենաց առաջնորդի գրոյս իրրեւ վաստակաւորի ի հաստատութիւն Մուրատեան վարժարանին և պաշտպանի նմին. ի նոն յարեցի զպատմութիւն կենաց էղուարդ Ռաֆայելի, իրրև սկզբնահօր և նախաշաղի Ռաֆայելեան և Մուրատեան վարժարանաց. ապա զպատմութիւն կենաց Սամուել Մուրատի, իբրև հետևորդի նախընթաց բարերարին և գերազանցողի նմին։ Եւ ի նոյն յարեցի զպատմաւ մեծափափագ տնշմանն, որով տննացաւ առնել ազգի իւրում զյանբժական զայս օգուտ բարեաց, և թէ զիարդ կտակաւն զնոյն սահմանեաց և թէ որպիսի՝ և ո՞րքան անցք անցին ի Հնդկս մինչև ցաւանդումն հրիտակին ի ձեռս Մխիթարեան միաբանութեանն Վենետիկոյ, Իսկ երկրորդումն կարգեցի ընդարձակ զվէպս կառուցման և մատակարարութեան Մուրատեան վարժարանին ի Պատմութիւն և ի Փարիզ և զանցից նորին մինչև ցամա 1855»։

— — — Թեոդոսիայում, Գարբիել Ալվալյանի (ի՛մա. Ալվազովսկու) ռուսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակվում է Իվան Կոխլովի առակների ժողովածուն, «Հատընտիր առակը Կոխլովի խորագրով (ղետեղված են 91 թարգմանած առակներ)»։ 160 էջ։

Առաջաբանից. «Մենք այս գրքույկիս մեջ Կոխլովի առակներն մեկ մասին ոչ թե հետեւութուն կամ նմանութիւն ընել շանացիներ, այլ ըստ կարի համատարիմ թարգմանութիւն, և այն՝ զլիազորապես։ Ռուսաստանի դպրատանց մեջ սովորող հայ պատանեկաց համար, եթե սիրով ընդունւի այս աշխատութիւնը, գուցե հորդորվի՞մք շուտով թարգմանելու մնացյալ առակներն ևս, որով նաև ազգային արդի մատենագրութիւն մեջ կավելնա Կոխլովի պես ընտիր հեղինակի մը առակներուն մեկ ամբողջ թարգմանութիւնը»։

Հունվարի 12. — Կեսարիայում (Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, արևելագետ լրագրող Տիգրան-Խան Կարապետի Քելեկյանը, Վախճ. 1951 թ. հունվարի 30-ին, Նյու Յորքում:

«Լազմավեպ», 1917, № 8 («Կենսագրական»), «Հայաստանի կուլտի», 1951, № 6 («Տիգրան Խան Քելեկյանի մահը»), № 15 («Տիգրան Խան Քելեկյան»), № 21 («Հիշագրություններ...»), «Սիոն», 1951, № 1—2 («Տիգրան Խան Քելեկյան»):

Հունվար. — Ռազմավեպը (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ռթագինես Ղափթանյանի ժամեր ներկայնա գրական-հրապարակախոսական հոդվածը: Սկսում է հրատարակվել Հարություն Քերզնցի (Ի՛մա. Նորայր Բուզանդացի) թրույուն և իր վեց դամբանական ճանրեր, թարգմանյալ ի հ[այր] Արսեն Կոմիտաս Բագրատունվո գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 8 (օգոստոս)-ում:

Հոդվածից. ժող որ մեր մեջ քիչ մը միտք և սիրտ կբանեցնեն, կարծեմ չի կրնար ուրանալ իր և իր համազգայաց մեջ ալ եղած ներկային հոգը, անձկությունը, խլրտմունքը. հարկ ալ էր, որ մեր ուղղն ալ զգար այս հոգը: Ով որ այս դարուս ինչվան հիմա անցածին վերջին կեսը քնեն՝ հայտնի կտեսնեն մեկ ազգային հեղափոխություն մը և զարգացում մը: Բայց եթե այսօրվան օրս հարցնեմք մեր քննողաց և իմացողաց, թե հիրավի կառաչադիմենք, կզարգանա՞նք, լավ վիճակի մե՞ջ ենք, զո՞հ ենք մեր ներկային, Կարծեմ թե շատերն քան քիչերն կիմանան մեր վերնբաժ հոգը, անձկությունը և դժգոհություն մը: Զեն կրնար ուրանալ, թե կա զարգացում մը ի ուսմունս, ի դպրոցս, ի գիրս և ի օրագիրս. զարգացում մը ճանչնալու, զօտարս քննելու, լսելու և զարգացում մը՝ խոսելու քան լսելու: Սակայն այդ ամենայն դեռ մասնական կամ առանձին կամ պակասավոր կերևի և կզգան բոլորական կամ կանոնավոր զարգացման մը պետք, որով դարձյալ դժգոհություն և անձկություն ներկայիս վրա:

Հունվարի 14. — Մասիսը (№ 779), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Կարապետ Ութուրյանի «Վստահություն և փրկություն» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 782 (փետրվարի 4)-ում:

Հոդվածից. «Ազգ մը ունի իր ազգայնությունը, լեզուն, սովորությունները, պատմությունը, դարավոր թվանդությունները,

Հազարումեկ սեփական հատկութիւնները և իր կրօնքը, Աստուծոյ մօտէն մեկ ամիսը մեջ շին կրնար ջնջվիլ և ապացուցն է նույնիսկ հայոց ազգը, որ պատմութիւն մեջ նմանը չտեսնված տառապանաց ենթակա ըլլալն հետեւ տակաւին իր ազգութիւնը չէ կորուսեր. և կա ու կամաւ իննեւտասներորդ դարու մեջ ազգերն ու ժողովուրդները միմիայն փառավոր վանքեր ու առավել կամ պակաս զաստիարակյալ կղեր մը ունեցած ըլլալով առաջադեմ շին կրնար սեպվիլ: Ազգ մը անոնցմէ զատ ուրիշ նվազ կարեւոր պիտուիք ունի, այն է՝ իր ազգային բարոյական և նյութական կյանքը և այն կյանքն իր ձեռք տնօրինելու իրավունքը:

Հունվար. — «Հայկական աշխարհ» (№ 1), արեւելահայերեն, հրատարակում է Վասիլ Եղիազարյանի «Նամակ դեպի խմբագրող Մոսկվայից հոգևածը: Միջան Քաղաքացիական» (հ.մ. Խորեն Ստեփանեան)՝ ֆրանսերեն թարգմտող կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, տպագրված է Անրի Մյուրօնի «Հոստահատի երգ» բանաստեղծութիւնը:

Հոգևածում վերլուծված են Գ. Նրիցփոխյանի «Ապրիլի մեկը կամ հանկարծակի նշանդրեր», Կամսարականի «Մի տեսարան հայ վաճառականի կյանքից», Գ. Սունդուկյանի «Գիշերվան սարը խոր է» և Ա. Օստրովսկու «Охота пуще неволи, или хочу быть актером» կատակերգութիւնները: Բացասարար է դնահատված Գ. Սունդուկյանի «Խաթարալան»:

Հունվարի 14. — Նոր Բայազետում (այժմ՝ Կամո, ՀՀ) ծնվեց պատմաբան, բանասեր (Խորհրդային իշխանութեան տարիներին՝ տնտեսագիտ-վիճակագիր) Ա.Գոն (Հովհաննէս Գրիգորի Տեր-Մարտիրոսյան): Վախճ. 1954 թ. փետրվարի 7-ին, Երևանում:

«Կռակն քեր», 1967, հուլիսի 21 («Անխնէ հետազոտող»): Ստեփանյան Գ., Կենսագրական քառարան, հատ. Ա, էջ 31:

Հունվարի 21. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 2), «Հարութիւն Ռուսանիկին» (հ.մ. Հովհաննէս Քուլուբեկյան)՝ գերմաներեն թարգմտող կատարված արեւելահայերեն շափածո թարգմանութեամբ, հրատարակում է Հայնրիխ Հայնեի «Երազ» բանաստեղծութիւնը: Առաջարանում, թարգմանիչը տալիս է այդ բանաստեղծութեան հայերեն թարգմանութիւնների բանասիրական պատմութիւնը, հատկապէս վերլուծութեան նյութ դարձնելով Մ. Նալբանդյանի՝ «Հյուսիսփայլի» 1858 թ. № 11-ում լույս տեսած «Հայերցումը» (տե՛ս մեր «Ժամանակագրութեան» նախորդ գիրքը, էջ 225):

Հունվարի 21. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 797), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պաշտոնական այցելություն մի» հաղորդումը (դրվատված է Ստ. Ոսկանյանի մշակութային գործունեությունը) և «Հանգուցյալ նալրանդյանի վրա երկու խոսք» կենսագրականը:

Վերջինս ունի հետևյալ ժանոթագրությունը. «Ի տեղեկություն Հնդկաստանի մեր ընթերցողաց, արժան կհամարիմք հանգուցյալ նալրանդյանը պարոն Միքայելի վրայոք գրված հետագա հոդվածը հրատարակել «Արշալույս» միջոցով: Այս հոդվածը «Մանգումյի էֆքյար» լրագրեն կթաղեմք, որ ինքն ալ «Վաճառական» լրագրեն առած է, Պոլսո հայերենի դարձնելով զայն»:

Հունվարի 27. — Վենետիկում վախճանվեց կրթական-մշակութային գործիչ Անանիա Ճեղալյանը: Սնվ. 1790 թ. հոկտեմբերի 13-ին, Պոլսում: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր դարձել 1814 թ. կեսերից:

«Մագմալեզ», 1867, № 1, («Հանգիստ Հ. Անանիա Ճեղալյան»): «Մխիթարյան Եօրիյան», Վենետիկ, 1901, էջ 221:

Հունվարի. — «Ծիլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 1), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Մարկոս Աղաբեկյանի «Գարեգին Սրվանձտյաց» ազգային ողբերգությունը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 4 (ապրիլ)-ում (տե՛ս ներկա հատորը, 1867 թ.): Նախորդող երկու առաջարաններում բարձրացված են թատրոնի և գեղարվեստական գրականության փոխհարաբերության մի քանի հարցեր:

Հունվարի 28. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 3), ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Ռուսումնարանն պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Այն հանդիսանում է էդուարդ-Ռենե Լարուլյեի «Փարիզն Ամերիկայում» գրքի մի գլուխը: Հրատարակված է «Աստղեր (նվեր Միքայել նալրանդյանցի հիշատակին)» արևելահայերեն քանաստեղծությունը (հեղինակ՝ Ե. Թ.):

Հունվարի 31. — «Միտնը» (№ 1), գրաբար, հրատարակում է Ալեքսան Սրապյանի «Ի սղալի մահ վսեմաշուք Կարապետ Ամիրայի Պալան» հղիերգությունը, «Ողբազանձ իշխանացի» հայոց ժողովրդական բանաստեղծությունը (նախորդում է քանասիրական պատմությունն ու գրականագիտական վերլուծությունը), և արևելահայերեն, ռուսերեն շնորհալիս հոդվածը, որի վերջում զետեղված է նրա «Տաղ ութերորդ աւուր ծննդեան տեառն» գրաբար բանաստեղծությունը: Վերջում, «թե որ քեզ ալ հարցնեն, դու ալ ըսե, թե բոլորն ալ կոտրած է» խորագրով, հրատարակված է արևմտահայերեն մեկ առակ:

Փետրվար. — Հալեպում (Սիրիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Սարգիս Գոշունյանը, Վախճ. 1926 թ. Պոլսում։
Եղբոր՝ Միսաք Գոշունյանի մահվանից հետո (1913 թ. տե՛ս մեր «Ժամանակագրություն» նախորդ հատորը, էջ 414), մինչև իր մահը եղել է «Ժամանակ» օրաթերթի (Պոլիս) արտոնատեր-հրատարակիչը։

Պետություն Մ., Հայ հանրագիտակ, Բովսաբեռտ, 1938, էջ 573, Ստեփան-յան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա., էջ 251։

Փետրվարի 11. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 5), Երվանդ Տեր-Դավթյանց Օձնեցուն՝ ռուսերենից (?) կատարված արևելահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է դանիացի բանաստեղծ Նիկոլայ Ռոբերտի «Բոլորս էլ եղբայր ենք» բանաստեղծությունը։

Փետրվարի 17. — Պրուսայում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց բանասեր, արձակագիր, բառարանագիր Կարապետ Աբրըյանը։ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1888 թ. մայիսի 20-ից, Վախճ. 1900 թ. ապրիլին, իր ծննդավայրում։

«Մխիթարյան եռլիպան», Վենետիկ, 1901, էջ 226։

Փետրվարի 18. — «Մաղիկը» (№ 132), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Պերճի» (Ի՛մա. Գրիգոր Զիլինկիրյան) «Ազգային թըշվառություն և փրկություն» հոգվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Հոգվածից. «Առաջադիմության ուշադիր անձինք անշուշտ կխոստովանին, թե այն ժամանակի օրագրությունը արդի ժամանակի օրագրության ոգին ու պաշտոնը չունեն և չէ ունեցած։ Հիմա գրական հրատարակությունները ոչ միայն կգրեն, այլ նաև կմտածեն, ոչ միայն կտեսնեն, այլ նաև կքննեն. ոչ միայն կխոսին, այլ նաև կորոտան՝ մոլորությունը ապտակելու և առաքինությունը պաշտպանելու համար։ Ուր որ այս որոտումը կա, հոն իրոք մամուլ կա, հոն իրոք հանրության բարքը և շահը հսկող քննիչական նախախնամություն մը կա»։

Փետրվարի 18. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 799), գրաբար, հրատարակում է Հակոբ Զիվիճյանի «Նահատակություն Վահանա Գողթնացուն» պոեմը։

Փետրվար. — «Բաղմավեպը» (№ 2), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն արձակ թարգմանությամբ, հրատարակում է Վալտեր Սկոտի «Առ պլաբոն» Ալեքսանդր բանաստեղծությունը և իտալերենից կատարված գրաբար փոխադրությամբ՝ Փեդրոսի «Արեգա-

կրն խօսնայր և գորտքս առակրո իտալերեն քնագրից կատարված գրա-
բար թարգմանությամբ սկսում է հրատարակվել «Համաբարոյություն ի
նեհապոլ. ավագակաց պատմություն մը» պատմվածքը, որն ավարտ-
վում է նույն ամսագրի № 4 (ապրիլ)-ում:

Փետրվարի 23. — Այնթապում (Հարավային Թուրքիա), Կարապետ
Նազարյանի, Դեռոբ Սյուրահյանի, հաշատուր Պողարյանի և այլոց ջան-
քերով, հիմնվում է կրթական-մշակութային Վարդանանց ընկերու-
թյունը: Վերջինիս նպատակն էր. «1. Շարաթը երեք օր գիշերային
դպրոց պահել: 2. Պայման է՝ հայերեն խոսիլ: 3. Սեփական դպրոց մը
բանալ նաև մանչերու համար, որք ու աղքատ տղաքը ձրիորեն կարդաց-
նելու համար: Ընկերությունը նույն թվականին բանում է «Գիշերային
վարժարանը», 1874 թ.՝ Սմբարոյան սանուց վարժարանը և Լեհասուն
աղակերտով, ինչպես նաև «Կիրակնօրյա լսարանը» այլևայլ ընթերցա-
նությունների համար: Վարդանանց ընկերությունը գոյատևել է մինչև
1915 թ.:

Պողոսյան Ե., Պատմություն հայ մշակութային ընկերությունների, Վիեննա,
1963, էջ 419—423:

Փետրվար. — «Միլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 2), արևելահայերե-
րեն, հրատարակում է «Ազգային թղթագրություն» գրական-հրուպարա-
կախոսական հոդվածը (հիլ. աձ. ձ. »):

Հոդվածից. «Թեպետև Նազարյանցը և Արովյանցը գերմանա-
ցի կին առան, բայց այսօր նոցա որդիքն հարազատ հայ են և
հայ էլ պիտի մնան: Հանգուցյալ Արովյանցի հոգին ակնհայտնի
երևում է իր աշխատասիրած «Վերք Հայաստանի, ողբ հայրենա-
սիրի» վիպա-պատմական գրքից: Նազարյանցի համար ես վկա-
յություն չէ հարկավոր, պատճառը, որ նորա հայության հոգին
ամենին հայտնի է»:

Փետրվար 25. — Սեփու Հայաստանին» (№ 7), Հ. Ղուկաս-
յանցի՝ գերմաներեն (?) քնագրից կատարված արևելահայերեն
թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Մարիամ Թերեզայի
վառարան լուցանողը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պար-
բերականի № 14 (ապրիլի 15)-ում:

Փետրվարի 28. — Մեզիրե քաղաքում (հարբերդի շրջան, Հյուսի-
սային Թուրքիա) ծնվեց բառարանագիր (ֆրանսերեն-թուրքերեն և
թուրքերեն-ֆրանսերեն) արձակագիր (հայերեն) Գարեգին Գասպարի
Տևեճյանը:

«Հայաստանի կոլեկտ», 1930, № 38 (սեպտեմբերի 28-ի մեջ):

Փետրվար-մարտ. — «Հայկական աշխարհը» (№ 2—3), «Իշխան Բագրատունու», Ֆրանսիան բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է Վիկտոր Հուգոյի «Թշվառների» առաջին հատորի առաջին գլուխը «Միրիել եպիսկոպոսը» խորագրով (ավարտ՝ նույն պարբերականի հաջորդ համարում) և ուսերենից՝ Պյոտր Վեյնբերգի «Ճշմարտություն և կովեր» քանաստեղծությունը, Հրատարակված է նաև Ստ. Նազարյանցի «Իմ ազնիվ եղբայրներ, իմ նազելի քույրեր» արևելահայերեն մահախոսականը, որը նա կարդացել էր ուսանող Հարություն Մուրթանյանի մահվան ժամանակ:

Մարտի 1. — Թիֆլիսում ծնվեց արձակագիր Նար-Դոսը (Միքայել Զաքարի Տեր-Հովհաննիսյան): Վախճ. 1933 թ. հուլիսի 13-ին, իր ծննդավայրում:

Գեղարվեստական անդրանիկ գործը ստորագրել է «Միխո-Օհան» կեղծանունով:

Տերտրյան Ա., Հայ կյանքներ, Երևան, 1944, էջ 608—679: Հովհաննիսյան Գ., Նար-Դոս, Երևան, 1959, 202 էջ: Հովսեփյան Գ., Նար-Դոս, Երևան, 1961, 481 էջ: Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու, հատ. հինգերորդ, Երևան, 1971, էջ 273—284 («Իմ կենսագրությունը»):

Մարտի 4. — «Մասիսը» (№ 786), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Տրամախոսությունը» հոդվածը:

Ունի նաև հետևյալ ենթավերնագրեր. «Մեղադրանք և գանգատներ: Երիտասարդի մը պատմության և թատրոնի ու ուրիշ նյութերու վրա լիսոսելու հանդիմանումություններ: Պատասխան, Թատրոն. «Առանձար Ամառունի», «Վասակ մատնիչ հայրենյաց», «Վարդան փրկիչ հայրենյաց»: Պարահանդեսներ: Ուսանավոր մը Վերջաբան»:

Մարտի 4. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 800), գրաբար, հրատարակում է «Նկարագրություն աղետալի արկածից, պատահելոց ի Գանգես գետ, Կալկաթայ» ակնարկը (ունի «Թ. տեր, Ս. ոմն ի նաւորդաց Վալկաթա» շոգենատու ստորագրությունը):

Մարտ. — «Միլն Ավարայրի» հանդեսը (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է [Մարկոս Ալշարեկյանի] «Թոսք պապական հայոց սոգգային և բարոյական լուսավորության վրա» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Միթարյանը օգո՞ւտ, եթե ոչ վնաս տվին հայոց: Ըստ մեր հայեցվածքին, ուշիմ ընթերցող, մի ձու տվին, մի ձի առին: Նախ՝ մեր գրականությանն, որն որ մեր հայոց ազգի կենսական տարրն է, այն նպատակով վերանորոգող եղան և լինելու

Հետեւե են, որպէսզի իրանց դիտաւորութեան համաձայն, ըստ իրանց կամօքին հորինեն և ուղղեն: Երկրորդ, որչափ հիշատակարաններ որ կային մեր ազգայնութեան և կրօնին վերաբերող, հավաքելով ամփոփեցին իրանց մօտ, որոց ամենքն էլ պապականութեան հակառակ ապացույցներ լինելով, անգործադրելի մնացին: Երրորդ, անգաղար ուշագիր եղան, որ Գրիգոր Լուսավորչի և թարգմանիչ հայրենապետների և երևելի գրականների մեջն պապականութեան սկզբունք և դրոշմ հանեն ու մեկնեն և ընդհանրացնեն մեր ամենքին մտքումը և սրտումը ... Հինգերորդ, Մխիթարյանք Վենետիկու և Վիեննայու մի ամբողջ դարումը շորս հինգ բառգիրք, Երկու Երեք քերականութիւն և մի քանի գիտնական ուսումնական գրքեր հորինելով և մի քանի հին ու նոր պատմարանական և բանաստեղծական հեղինակներ թարգմանելով, կարծում են և պնդում, թե գերազանցեցին մեր հինգերորդ դարու հարց գրականութեանը:

Մարտի 15. — «Մասիսը» (№ 788), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Վարդան Մամիկոնյան, ողբերգութիւն պ[արոն] Լուսանոս Սետեֆեւանի» թատերախոսականը: Որպէս բնութան բերված է ֆրանսիական «Կուրբեր դը Օրիենտ» թերթի կարծիքը հայ ժողովրդի և նրա գրականութեան մասին:

Թատերախոսականից. «Կհամարձակինք ըսելու, թե հայ հասարակութիւնը տակաւին այսպիսի վառվռուն ոգովով գրված խաղ մը տեսած չէր, ամենայն կերպիվ արժանի Միքայել Նալբանդանցի հիշատակին, որո համար անցյալ շարաթ իրիկուն երկրորդ անգամ կնեկայացվեր: Օր. Ե. Գարագաշյան՝ Նալբանդանցի տխուր շիրիմին առջև ճառ մը արտասանեց, որ նմանապես պ[արոն] Ռ. Սետեֆեւանի հեղինակութիւնն էր և փոքրիկ Վիրգինիա Գարագաշյան Նալբանդանցի հոգին ձևացնելով, անոր շիրմին դուրս ելավ և ազատութեան վրա անոր գրած տաղն երգեց: Եթե ավելի խնամք և ջանասիրութեամբ այսպիսի հեղինակութիւններ ներկայացվին, վստահ ենք, որ հայ հասարակութիւնն ալ միշտ իր ներկայութեամբ կպատվե թատրոնը»:

Մարտ. — «Բազմավեպը» (№ 3) էդուարդ Հյուրմուզյանի՝ իտալերեն ընագրից կատարված գրաբար չափածո թարգմանութեամբ և ծանոթագրութիւններով հրատարակում է Հուգոն Փոսկրոյի «Տաղ ի գերեզման». առ Հիպպոլիտոս Պինդեմոնտ քանաստեղծութիւնը: Ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, սկըսում է հրատարակվել «Ստեփան Մուրիլիո» վիպակը, որն ավարտ-

վում է նույն պարբերականի № 11 (նոյեմբեր)-ում, Այստեղ, վիպական ձևով, տրված է Միգել դե Սերվանտեսի կենսագրությունը:

Բանաստեղծության թարգմանության առթիվ տրված է հետևյալ ծանոթությունը, «Քաջածանօթ է ազգայնոց բանասիրաց, թարգմանութիւն Գերեզմանացն Փոսկոնեայ քերթողի, արարեալ ի հանգուցելոյ Հ. Արսէն վարդապետէ Թագրատունւոյ կրօնակից եղբօրէ մեծմէ: Այլ քանզի բնագիր տաղիս մթին է յոյժ, վսեմ ոճ թարգմանչին՝ դժուարիմաց ևս ոչ դուն ուրեք առնէ զայն. վասն որոյ, բանասիրաց ոմանց իղծք միւս ալլ պարզագոյն թարգմանութիւն ունելոյ զտաղին, և զպատասխանելոյ ևս նորին ի Պինդեմոնտեայ, հարկեցուցին զիս զիլանել ի հայցուած նոցա»:

Մարտի 25. — «Մասիսը» (№ 789), արևատահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Ութուչյանի «Քանի մը պարզ դիտողություններ հայ լրագրաց ներքին վեճերուն վրա» հոդվածը: Վերլուծված են այդ վեճերը ծնող գրական-հասարակական շարժառիթները, քննադատված են «Մեծմուսյր հավատիս», «Փունջ» և «Ժամանակ» պարբերականները:

Մարտի 31. — «Սիրուն» (№ 3), գրաբար, հրատարակում է Ալեքսան Սրապյանի (Կեյվեցի) «Ի գահակալութիւն Տ. Տ. Գէորգայ նորընտիր Վեհափառ Կաթողիկոսի ամենայն հայոց» ներբողը: Հրատարակված է «Գովէստ յամենաօրր կոյսն Աստուածածին» բանաստեղծությունը:

Վերջինն ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Սույն գեղեցիկ հոգեհավաք երգը, որուն հորինողին անունը մեր քովն եղած Գանձ գիրքերուն մեջ չկա հիշատակված, կերևի որ կամ Շնորհալույսն և կամ ավելի հավանորեն Գրիգորի Նարեկացւոյն է»:

Ապրիլի 7. — Կոպենհագենում (Դանիա) ծնվեց դանիացի հայագետ, լեզվաբան-բանասեր Հոլգեր Պետերսոնը (Holger Pedersen), Վախճ. 1953 թ.:

«Հանդես ամսօրյա», 1904, № 5 («Հայերենագետ... Հոլգեր Պետերսեն»): Աղալեռ էլ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, հատ. 1, Երևան, 1958, էջ 850—868.

Ապրիլի 15. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 14), արտատպելով «Հայկական աշխարհից» (տե՛ս ներկա հատորը, 1867 թ. փետրվար-մարտ), հրատարակում է Ստեփաննոս Նազարյանցի «Իմ ազնիվ եղբայրներ, իմ նազելի քույրեր ի քրիստոս» արևելահայերեն դամբանականը: Հրատարակված է Հովհաննես Քուչուրեկյանի «Երեքգործություն» արևելահայերեն բանաստեղծությունը:

Ապրիլ-մայիս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 4, 5), Փիլիպոս Վարդանյանի՝ ռուսերեն քնազգրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ հրատարակում է նիկոլայ Դոբրոլյուբովի «Հայր Ալեքսանդր Կալաշնիկոսը և նորա քարոզները» հրապարակախոսական հոդվածը (ալմարտ՝ հաղորդ համարում), «Իշխան Բաղդատունու» ռուսերենից կատարված թարգմանությամբ՝ «Խորհուրդ» բանաստեղծությունը և Գրիգոր Արծրունու՝ Ֆրանսերեն քնազգրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, մի հատված էղմոն Արույի «Առաջադիմություն» գրքից, «Աշխատենք» խորագրով, Հրատարակված է Հարություն Ոստանիկի (ի՛մա. Հովհաննես Քուլուբեկյան) «Կեցցե՛ հայություն» բանաստեղծությունը և գրաբար՝ Գաբրիել Ալվազովսկու «Հրաւեր են ձեզ» շափածո ուղերձը նվիրված Գեորգ կաթողիկոսին:

Ապրիլի 21. — Բռնակոթ գյուղում (Մխիթանի շրջան, ՀՀ) ծնվեց րանասեր, պատմաբան, ձեռագրագետ, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից, անգլերենից, ռուսերենից հայերեն) Տիրայր արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանը (աշխարհական անունը՝ Տիգրան Մելիք-Մուշկամբարյան), էջմիածնի միարանություն անդամ էր 1890-ից, վախճ. 1956 թ. մարտի 29-ին, Նյու Յորքում:

Իր հոգվածներն ու թարգմանությունները ստորագրում էր «Տ. Վ.», «Տիրայր վարդապետ», «Տիրայր արքեպիսկոպոս», «Տիրայր եպիսկոպոս» ևնով:

«Սին», 1956, № 5—6 («Հանգիստ Տիրայր արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանի»), «Լեռագետ», 1956, № 6 («Հանգիստ Տիրայր արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանի»):

Ապրիլ. — «Բազմավեպը» (№ 4), էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ իտալերեն քնազգրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությամբ և ծանոթագրություններով, հրատարակում է Հիպոլիտ Պինդեմոնտիի «Տաղի գերեզմանն առ Հուգոն Փոսկոլոյ» բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 29. — «Մասիսը» (№ 794), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» հերթական «Տրամախոսությունը» Ի թիվս ազգային-հասարակական բնույթի ալլեալ հարցերի, քննադատված է «դուրագրգիռ Գրամատիկոսը», որն իր «հիվանդ ուղեղի արդյունք» հանդիսացող հոդվածներով քննադատում է ժամանակի գրական արտադրանքը:

Ապրիլ. — «Մին Ավարայրի» հանդեսը (№ 4), հավելվածում, հրատարակում է «Թուղթ Ռուսիային Գալֆայան խորեն եպիսկոպոսի մասին» արևմտահայերեն հոդվածը (ունի «Անձնվեր բարեկամդ» ստորագրությունը), Հանգամանորեն քննված է Գալֆայանի մանկավարժա-

կան, գրական-մատենագիտական թարգմանական, հրապարակախոսական գործունեությունը և այդ բոլորը բացասաբար է գնահատված:

Մայիս. — Կոթի գյուղում (այժմ՝ Շավարշավան, Նոյեմբերյանի շրջ., ՀՀ) ծնվեց արձակագիր, մանկագիր, Վրացական ԽՍՀ աշխատանքի հերոս (1928 թ.), ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.), ԽՄԿԿ անդամ (1918 թ.) Մադաթ Հովհաննեսի Պետրոսյանը: Վախճ. 1944 թ. Թբիլիսիում:

«Գրական բերք», 1937, № 7 («Մադաթ Պետրոսյան»), «Յնդեկագիր», 1950, № 1—2 («Մադաթ Պետրոսյան»), Խաչատրյան Հ., Գրական ժողովատու, էջ 453—454:

Մայիսի 3. — Մոսկվայում ծնվեց բարբառագետ, քանասեր, գրականագետ, լրագրող (հայերեն, ռուսերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), քանասիրական գիտությունների դոկտոր (1901 թ.), պրոֆեսոր (1905 թ.) Լևոն Զարմայրի Մսերյանը: Վախճ. 1933 թ. հունվարի 3-ին, իր ծննդավայրում:

«Սովետական գրականություն», 1967, № 4 («Լևոն Մսերյան»):

Մայիսի 6. — «Մասիսը» (№ 795), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Հայ կղերին վիճակին վրա կղերականի մը դատաստանը» հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. Ս. Վ. Յ. Փ.), որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 798 (մայիսի 27)-ում (քննադատված է հայ կղերականության կատարած բացասական դերը հայ մշակույթի՝ թնագավառում): Հրատարակված է Սարգիս-Վահան Տողրամաճյանի «Միպիլ կամ հատընտիր ծաղկաքաղ երեքլեզվյան առածոց...» հոդվածը, որտեղ հնչինակը ներկայացնելով այդ խորագիրը կրող իր աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1867 թ.), ծանրանում է առակի ժանրի և նրա խնդիրների վրա:

Մայիս. — Վերին Ավարայրի հանգստի (№ 5), Մարկոս Աղաբեկյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությունամբ ու ծանոթագրություններով, սկսում է հրատարակել Հենրի-Թոմաս Բոկլիի «Պատմություն լուսավորության ևնգլիայում» աշխատությունը, որը շարունակվում է հանդեսի հաջորդ համարում և մնում է անավարտ: Հրատարակված է նույնի «Սարգիս Թեոդորյան և իր պատմությունը Մուրադյան, Հայկազյան վարժարանաց և Մխիթարյան արքայից» գրախոսականը:

Գրախոսակցներից. «Մուրադյան վարժարանի քառահատոր պատմությունը նամականների ձևով գրված Մխիթարյան վարդապետներեն և իրարու հետ դասավորված Թեոդորյան Սարգիս վար-

դապետեն, այս դարուս Հայոց նախնի գրականութիւնն առաջին կարգի հիշատակարանն է, Իսկ իբրև պատմական հիշատակարան, ոչ մի պատմիչ, որքան հանձարեղ, որքան գիտնական լիներ, երբևէ չէր կարող լինել այնպես բնական, հշմարիտ և իսկությամբ, Ալղտեղ ո՛չ կողմնակցութիւն, ո՛չ շարահռչակութիւն և ո՛չ էլ կանխադատութիւն տևող ունին բռնած: Ամեն գործող անձ իր անձնովը ներկա է, իր մտքերը, իր զգացմունքները և իր հովին ինքն իր ձևոքով, կենդանի գույներովը նկարած է, խորը դիտելու հարկ չկաւ:

Արաբի Գ. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 16), Միսաք Արամյանցի՝ ուսեաններից կատարված արեւելահայերեն ազատ թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Կարլ Ֆոխտի ժնախնական մարդը՝ սոցիոլոգիական-գրական ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 20 (հունիսի 3)-ում:

Արաբի 13. — «Մասիսը» (№ 796), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Ժողովի» հերթական «Տրամախոսութիւնը»: Տրված է ժամանակի գրական-հասարակական-քաղաքական կյանքի բնութագրութիւնը:

Արաբի. — «Մազմալեպը» (№ 5), ռամկախառն արեւմտահայերենով, համապատասխան ծանոթագրութիւններով, սկսում է հրատարակել «Ճանապարհագրութիւն Զուար Ճիւրճի օղու քահանայի և ուխտերուսաղեմ, յամի տեառն 1711—1712» ուղեգրական աշխատութիւնը: Որոշ ընդհատումներով շարունակվում է մինչև 1869 թ. հունիսը (№ 6) և մնում անավարտ:

Ունի ճետեյալ ծանօթագրութիւնը. «Այս ճանապարհագրութիւնը կամ ուխտագնացութիւնը ի Կ. Պոլսի ի Երուսաղեմ, հեղինակին ինքնուգիր գրածն օրինակելով կհրատարակենք, պահելով իր ռամկախոս լեզուն գրաբարով, աշխարհաբարով և տաճկերենով խառնած, միայն սխալագրութիւնը ուղղելով. հուշալով որ այս խառնակ, բայց անաշխատ լեզուն ալ իր ոճին պես կրնա զվարճութիւն մը տալ ընթերցողաց, ինչպես որ բանասիրաց համար կրնան օգտակար ըլլալ ասկե՝ դար ու կես առաջ Երուսաղեմի ազգային վանքերուն և սովորութիւնց-տեղեկութիւնքն, մանավանդ ուխտավորաց, որ կրնան ալ բաղդատել զանոնք հիմակվան ատենիս վիճակին և իրենց տեսածներուն հետ և իմանալ փոփոխվածը կամ անփոփոխ մնացածը»:

Մայիսի 20. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 18), նրվանդ Տեր-Գալ-
թյանց Օձնեցու՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն լա-
փածո լրագրամանություն, հրատարակում է Ալ. Պուշկինի «Բանաստեղ-
ծին» բանաստեղծությունը:

Մայիսի 27. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 806, հավելված),
արևմտահայերեն, հրատարակում է «Առաջին, բայց ոչ վերջին պա-
տասխան» հրապարակախոսական հոդվածը: Չնայած այն ունի
«Ուսումնասիր ընկերություն» ստորագրությունը, բայց հեղինակը Ստե-
փան Ոսկանյանն է:

Հոդվածից. «Իրավունքի զինվոր մը կրնա փախստականին
առջև գնեքերը վար դնել, հանգչիլ, բայց իր պարտականություն-
ը մոռնալ՝ երբե՞ք:

Գիտություն պաշտոնավոր մը կրնա համբերություն կամ ան-
տարբերություն ընել այլևայլ պարագաներու մեջ: Բայց կրթու-
թյան և լուսավորության համար տրված գումարները հափշտա-
կողները խնայել՝ երբե՞ք:

Ազգության պաշտպան մը կրնա լուրջուն պահել նենգու-
թյան և մատնության դեմ, բայց չպսակել մատնությունը իրեն
արժանի պսակով՝ երբե՞ք, բնավ երբե՞ք:

Ազգության պաշտպան մը, ամեն բանն առաջ կպարտավորվի
այն ազգին պատմության դասերեն օգուտ քաղել, և մենք ման-
կութենն ի վեր կհիշենք մատնիչներու դեմ մեզ ավանդված պատ-
մության դասերը:

Մայիսի 31. — «Սիրուն» (№ 5, հավելված), ֆրանսերեն բնագրից
կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է
«Վան Դաելի անուրջը» նովելը և «Հայրական կտակ մի է, որ կկա-
տարեմ» առակը: Բարոյական առածք» ընդհանուր խորագրի ներքո
հրատարակված է տասնչորս գրաբար ասացվածքներ:

Հունիսի 3. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 20), արևելահայերեն,
հրատարակում է Հովհաննես Տեր-Սարգսյանցի «Գայլն և գառն առակը»:

Հունիսի 3. — «Մասիսը» (№ 799), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Վաղարշի» հերթական «Տրամախոսությունը»: Ի թիվս այլ
հարցերի, վերլուծված է հայկական պարբերականների ու հրատարա-
կությունների կարևոր դերը ազգային թերությունները բացահայտելու
գործում:

Հունիսի 10. — «Մասիսը» (№ 800), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Պարույրի» հերթական «Տրամախոսությունը», որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոլովածից. «Քանի՜ անգամ լրագրաց ընթերցողք, քանի՜ անգամ կհիշեն, որ հայերենախոս կամ հայերենագետ խմբագիրը իրենց կարծիքն հայտնելու ազատության պատրվակով, փողոցներու և գինետանց մեջ գործածված պատիվները փոխադարձաբար իրարու ընծայեցին, և հասարակության աղեկ մտածող մասն անշուշտ շատ զարմացմամբ դիտեց այն տեսակ մը քաղաքագետներն, որք լրագրապետության շենքին պինտ վերի դրստիկոնը կուզեն զիրենք տեղավորել և իրենց գրիւր փոխանակ քաղաքական և ընկերական շահուց ծառայեցնելու, բացարձակապես մոլեռանգության և ընդդիմամարտ կրից ձեռքը կհանձնեն»:

Հունիս. — «Բազմավեպը» (№ 6), ֆրանսերեն բնագրից կատարված սրեմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Թշվառություն և աղքատություն» ֆլամանդական գրույցը: Հրատարակված է Վիկտոր Կուդենս տեսական-քննադատական հոդվածը:

Հունիսի 17. — «Մասիսը» (№ 801), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Նոր քերականություն գաղղիերեն լեզվի, Օլլենդորֆի ոճով» հոդվածը: Ներկայացնելով այդ խորագիրը կրող իր աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1868 թ.), Թերզյանը քննարկում է Հայաստանում օտար լեզվի ուսուցման և այն ավելի արդյունավետ դարձնելու համար՝ թարգմանակոն գրականությանը զարկ տալու խնդիրները:

Հունիս—օգոստոս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 6—8), «Իշխան Բագրատունու» ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է մի հասլած Վիկտոր Հյուգոյի «Լիլիամ Շեքսպիր» մենագրությունից «Մահից հետո» խորագրով (թարգմանիլը տվի է նաև Շեքսպիրի համառոտ կենսագրությունը) և ուսերենից՝ Զակոմո Լեոպարդիի «Հունգարական երգ» բանաստեղծությունը: Հովհաննես Քուչուրեկյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Ճշմարտություն» բանաստեղծությունը: Հրատարակված է նաև Սեյադի (ի՛մա. Հովհաննես Սայաթնյանց) «Նկարագրություն» լսիածո ստեղծագործությունը:

Հունիսի 17. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 22), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Գրիգոր Ծվանգույանցի «Մեր հայերի ուսում առնելը» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 24 (հուլիսի 1)–ում:

Հունիսի 25. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 23), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Ազգային կրթություն. թարգմանություն Մ. Տեր-Գրիգորյանցի, տպագրություն Մ. Միանսարյանցի» գրախոսականը: Գրախոսված է էդուարդ Լաբուլյեի՝ հիշյալ խորագիրը կրող աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1867 թ.) և դրական է գնահատված:

Գրախոսականից. «Մեր մտավորական անշարժությունը այնպես շոշափելի է, որ հազիվ թե մի ոք հաստատեն հակառակը: Մի որևիցե ազգի մտավորական զարգացման ինչ առտիճան լինելը երևում է էն ազգի մեջ տարածված գրքերի քանակությանից: Որ ազգի մեջ քիչ է տարածված գրքերը, էն ազգը խավարի մեջն է: Հազիվ թե տարին մի հայերեն գիրք է տպվում մեզանում, այն էլ գրավաճառանոցների խանութներում փթում է և գնող չկա, նամանավանդ որ մեր գրքերի մեջ շատ անգամ ամեն բան կա, բայց առողջարար միտք, սնեցուցիչ կերակուր, կենդանություն չկա և կարծես թե մեզ համար դրանք ավելորդ են համարվում»:

Հունիսի 26. — «Գրեֆելդում (Հս. Գերմանիա), ծնվեց գերմանացի հայագետ, թարգմանիչ (հայերենից գերմաներեն), Ֆրանց Նիկոլայուսի Ֆինկը (Franz Nikolaus Finck), Վախճ. 1910 թ. մայիսի 4-ին, Բեռլինում:

«Հռեդես տագրտա», 1910, № 9 («Հայերենագետ Ֆրանց Նիկոլայուս Ֆինկ»),
«Բազմավեպ», 1910, № 8 («Ուսուցչության Ֆրանց Նիկոլայուս Ֆինկ»):

Հունիսի 29. — «Մասիսը» (№ 803), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պարույրի» հերթական «Տրամախոսությունը»: Քննության է առնված ժամանակի եվրոպական և հայկական գրական-մշակութային կյանքը:

Հունիսի 31: — «Ախոնը» (№ 6), գրաբար, հրատարակում է Կարապետ Յազըճյանի «Մաղթանք» բանաստեղծությունը: Սկսում է հրատարակել Եղիա Տևտեսյանի «Ազգային երաժշտություն» արևմտահայերեն ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 9 (սեպտեմբեր)–ում: «Պարոյական առածք» ընդհանուր խորագրի ներքո, տպագրված են ժողովրդական հինգ առած-ասացվածքներ:

Հովիտի 1. — «Կիլիկիա» հանդեսը (№ 1), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել [Մանվել-Բարունակ Ութուլյանի] ժնկղրունք, վարժունք և հաստատամտություն հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի հաջորդ համարում:

Հովիտից. ռեթև բանաստեղծության մեջ հուշակալոր հողդ անվանը ծնունդը փնտռելու ելլենք, դարձյալ կգտնենք, ին անոնց շատերն ալ աղքատի զ:սվակներ են, ինչպես Մարմոնտել, Մետաստագիո, Ժան-Բատիստ Ռուսսո, Մոլիեր և այլն, ամենքն ալ հետին լրավորության մեջ մեծցած: Իսկ դարուս մեջ հուշակալորն ու մարդասեր Բերանժե, երգարանից լառաչինն, որք մնալով, իր դերձակ պապը մեծցուց, զոր կհիշատակե «դերձակ և վհուկ» վերնագրով երգին մեջ: Բերանժե, ստորին ընտանիքն ծնելուն վրա բնավ չէր կարմրեր. ընդհակառակն, ամեն երգին մեջ կհիշեր ծնունդն, ըսելով. «Ծն գեղջուկ և խիստ կոշտ գեղջուկ մ' եմ»: Բերանժե աղատութենն զատ ուրիշ բանի վրա չէր մտածեր. ժողովրդասեր միշտ ժողովուրդին համար կղեր, զի կրսեր «երգերս ես եմ»:

Հովիտի 8. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 25), Սմբատ Կարենյանցի՝ ռուսերեն քնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Հայեր» ազգագրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Ունի նետկալ ծանոթագրությունը. «Անցյալ 1866 թվականին, ռուսաց մատենագրության մեջ մի գիրք լույս ընծայվեցավ, „Отечествоведение“ անունով, որի միջից հանած է այս հոդվածը: Հույս ունենք, որ մեր հայերի համար հետաքրքրական կլինի այս հոդվածը, մանավանդ որ այս գիրքը ռուսաց գրականության վերջին խոսքն է հայերի վրա»:

Հովիտի 15. — «Ծաղիկը» (№ 139), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Մսերյանի «Լորդ Բայրոն» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 146 (նոյեմբերի 1)-ում:

Անգլիական գրականության՝ մինչբայրոնյան շրջանի բնութագրերը տալուց հետո, շարադրված է Զորջ Բայրոնի կյանքը և գրական-հասարակական գործունեությունը: Այդ հենքի վրա վերլուծված են նրա «Պարապո ժամք», «Զալդ Հարոլդի ուխտագնացությունը», «Դոն Ժուան», «Գլյավուր», «Ապիտոսի սիրուհին», «Լարա», «Կորնթոսի պաշարումը», «Մանֆրեդ», «Կայեն» և մյուս գործերը:

Հուլիսի 15. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 26), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Մանդինյանի «Թիֆլիսի Թատրոն և նրա երգիծարան, հոբնադ (ի՛մա. վալրիվերո—Ս. Շ.) «Հայկական աշխարհը» գրախոսականը: Դրվատանքով վերլուծելով Գևորգ Զմշկյանի, Պայծառ և Թովմաս Ֆասուլաճյանների և մյուսների խաղը, գրախոսը քննադատում է երբեք Ստեփաննի և նրա պարբերականի անգիտակությունը թատերական դրամատուրգիայի հարցերում:

Հուլիսի 22. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 810), արևելահայերեն, համապատասխան գրվատական նախարանով, հրատարակում է հատվածներ Սմբատ Շահագիգի «Լեոնի վիշտը» պոեմից: Մաղկաքաղը կատարված է II և IV գլուխներին:

Նախարանից. «Հոն (ի՛մա. «Լեոնի վիշտը» պոեմում—Ս. Շ.) ազգասեր հեղինակը հայրենասիրական եռանդուն ոգին շարժելով, մեծ տաղանդով ու սրտաշարժ կերպով, կնկարագրե Հայաստանի դժբաղդ վիճակը, խստիվ կքննադատե փառասեր ու արժաթասեր երևելի ազգայինները, առանց խնայելու վարժապետաց մեծագույն մասը և զկղերը, զորս բարեկամ խավարի և տգիտության կանվանե: Կհորդորե զազգը ի կրթություն, ի լուսավորություն և ի առաջադիմություն, ըստ պահանջման ներկա դարու: Վերջապես հայրենասիրության և ազատասիրության ոգին կատարելապես կտիրե այս պատվական գրքույկին մեջ»:

Հուլիսի 22. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 27), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Արուսյուն և Մանվել, ազգային վեպ, հատոր առաջին, աշխատասիրություն Ղազարոս Աղայանց գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Պարզ երևում է նմանապես, թե գրականության կոշումն ինչ է. նկարագրել պատկերներ և միայն պատկերներ, բայց և ստույգ, ճշմարիտ պատկերներ. էսպեսով կգրտեննք պատճառներ, թե գողն ինչու է գող, ավազակն ինչու է ավազակ, տգետն ինչու է տգետ և այլն. հենց էդ էլ մեզ հարկավոր էր: Իսկ գրականության մեծ բաժինն է ումանը, վեպը, ընթերցանական աշխատանքի է ումանի նշանակությունը, հասկացված կասեմ, որ պ[արոն] Աղայանցը փառավոր հանդիսացավ դրա համար գրականության ասպարիզում: «Արուսյուն և Մանվելը» մի վեպ է, որը ուրախությամբ կկարդա ծերը, երիտասարդը և մանուկը, տղամարդը և կինը, փոքր ինչ գիտցողը և ոչինչ չգիտցողը, միով բանիվ դա ամենու համար միևնույն նշանակու-

թյուն կսեննա, ամենուն արցունքներ թափել կուտա, ամենուն խնդիրներ կառաջարկէ, որոնց վրա պիտի մտածել և լուծել: Դա կենդանի մարդիկ ցույց կտա, կենդանի բուն հայերեն ցույց կտա և ոչ թե էնպես մեղրամոմից ձուլած մարդիկներ, ինչպիսիները «Սոս և Վարդիթերի» մեջն են երևում»:

Հուլիսի 29. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 28), ուսերէնից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ և թարգմանչի ծանոթագրութիւններով, հրատարակում է մի հատված Ֆրանսուա Բոնսարի «Իսաիլեյ» դրամայից:

Սեպտեմբ 1. — «Կիլիկիա» հանդեսը (№ 2), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Արվեստից հիմնադիրները» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը: Շարունակվում է մինչև նույն հանդեսի № 4 (հոկտեմբեր)-ը և մնում անավարտ:

Սեպտեմբ 5. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 811), թարգմանելով ֆրանսիական «Կուրիեր դ' Օրիան» լրագրից, հրատարակում է ֆրանսիացի ակադեմիկոս Դեքստիի գրախոսականը Մկրտիչ Տիգրանյանի «Ժամանակակից հայոց ժողովուրդը» աշխատութեան մասին: Մեկերկու դիտողութիւններով հանդերձ, գրախոսը աշխատութիւնը բարձր է դնահատել:

Սեպտեմբ. — «Բազմամեպը» (№ 8), հրանսերենից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, խմբագրուելով՝ առակի ժանրի վերաբերյալ տեսական վերլուծութիւնից հետո, հրատարակում է արարատեպիւր Արդուլ Կադրի առակները, «Արդուլ Կադրի» բարոյականը՝ խորագրի ներքո:

Վերլուծական հոդվածից. «Առակներու համար զուրկված է, որ ազգաց իմաստութիւնն են. մենք ալ աս կապելացնենք ըսելու, որ ազգաց ռամկական և կենդանի բանաստեղծութիւնն են: Հասարակաց մտքին և գործնական դիտողութեան բանաստեղծութիւնն ու ընկերութեան կամ ցեղի մը մտավոր զարգացումը, իրեն փոխադրութեան կամ կրոնից նյութերու մէջ ունեցած կարծիքը գաղափար մը կուտան: Սակայն մարդ զանոնք աչքն անցընելու ատենը կտեսնէ, որ ամեն լայնութեան ներքե, ամեն ժամ ու ժամանակ, ժողովուրդը գրեթէ նույն կերպով կ'ստան և կ'զգա այն առարկաներուն վրա, որ կ'կազմեն մարդկային դիտողութեանց ասպարեզը: Հիմը ամեն տեղ նույնն է, տարբերութիւնը միայն բացատրութեանը նոր դարձվածքին վրա է, ըսելու եղանակին, գեղեցկութեանը և աշխուժութեանը վրա»:

Օգոստոսի 5. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 29), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Մանդինյանցի «Պատասխանիք «Հայկական աշխարհ» խմբագիր պ[արոն] Ստեփանին...» բանավիճային հոդվածը (բացասաբար է գնահատված Ստեփանինի գրական և խմբագրական գործունեությունը), Վաղարշակ Դիմաքսյանի՝ գերմաներեն քննադրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ Հւյնդիս Հայնի «Դաշտ թշվառության» բանաստեղծությունը, Հրատարակված է Սերովրե Ռեստենի (իմա. Պատկանյան) «Ընչից է» լափածո ստեղծագործությունը:

Օգոստոսի 19. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 31), արևելահայերեն, հրատարակում է Միքայել Տեր-Գրիգորյանցի «Թե ով է Ստեփանն, խմբագիրը «Հայկական աշխարհ» օրագրի» բանավիճային հոդվածը:

Հոգվածից. Ալյո՛, մենք ամեն նորա ծաղրալի գործը և խոսքը ներում էինք, տեսնելով նորա մեջ միայն դատարկաբանություն, Մենք ներում էինք, հավաստի լինելով որ նա օրեցօր կուղդի իր մուար հայեցվածքը, որ նա կհասկանա իր թերությունը և վերջապես դուրս կգա երեխայական հասակից: Բայց ավաղ, իզուր էր մեր հույսը: Նա ոչ թե լուղղեց իրան, այլ ավելի և ավելի բարձրացավ դեպի վերին աստիճան հանդգնություն և տգիտություն: Նորա մեջ ծնան նախանձ և թշնամություն դեպի յուրյանից լավը և բարձրը: Նա կատաղությամբ հարձակվեցավ այն բաների վերա, որք համաձայն չէին նորա մուար հայեցվածքին, համոզմանցը և հասկացությունը: Մեկ խոսքով՝ ինքն արատավորված, կամեցավ արատավորել ուրիշներին և այսպիսի անազնիվ և անբարոյական հնարներով նյութական օգուտ քաղել:

Օգոստոսի 18. — Փարիզում վախճանվեց դրամատուրգ, թատերական արվեստի տեսաբան, թարգմանիչ (լատիներենից հայերեն) Պետրոս Մինասյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1823 թ. նոյեմբերի 9-ից: Մեջ. 1799 թ. հոկտեմբերի 9-ին, Պոլսում:

«Մխիթարյան ճորելյա», Վենետիկ, 1801, էջ 222: Թերզիբաշլուք Վ., Հայ դրամատուրգիայի պատմություն (1868—1868), Երևան, 1959, էջ 155—180:

Օգոստոսի 31. — «Միտուն» (№ 8), գրաբար, հրատարակում է Սողոմոն իմաստունի շարքից վերցված մի «Առակ» («Իմաստունն Սողոմոն, ղոր զամեն աշխարհս հնազանդեցոյց»):

Սեպտեմբերի 2. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 33), Զարդեղյանի արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Ունդինա» վեպը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Սեպտեմբերի 9. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 34), արևելահայո-
քեն, հրատարակում է Պետրոս Սիմոնյանցի «Նկատողութիւններ «Հայ-
կական աշխարհի» 6, 7 և 8 համարների բովանդակութեան վրա» գրա-
կան-հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Երբեմն Մոսկվայում հրատարակվում էր ճշ-
մարտափայլ «Հյուսիսափայլը», որի խմբագիրը գերահարգո
Ստեփաննոս Նազարյանցն էր: Պարոն Ստեփաննոս կարծեմ, կա-
մեցա՞մ իրեն երկրորդ Նազարյանց և իր «Հայկական աշխարհը»,
«Հյուսիսափայլ» ձևացնել, հայտնի բան է, փոքրիկ դիւրքով: «Հյու-
սիսափայլը» ունեցա՞մ շնորհալի Կոմս էմմանուելին (Խմբ. Մի-
րայել Նալբանդյանին—Ս. Շ.), պ. Ստեփաննոս էլ դարձա՞մ իշ-
խան Ռաքրատունի: Միայն դժբախտաբար, «Հայկական աշխար-
հը» այնքան հեռու մնաց «Հյուսիսափայլից» իր ուղղութեամբ և
իրեն ճշմարտութիւններով, որքան իշխան Բագրատունու բա-
նաստեղծական անշնորհութիւնը Կոմս էմմանուելի շնորհքից:

Սեպտեմբերի 16. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 35), ռուսերենից
կատարված արևելահայերեն թարգմանութեամբ (թարգմանիչ՝ Պետրոս
Սիմոնյանց?), հրատարակում է մի հատված Հիպոլիտ Տենի «Նկա-
տողութիւններ Փարիզի մասին» աշխատութիւնից: Նախորդող՝ «Բա-
նասիրական» խորագիրը կրող ներածականում վերլուծված է Հ. Տե-
նի գրական-քննադատական գործունեութիւնը:

Սեպտեմբեր. — Թիֆլիսում (Վանքի թաղ), Հարութիւն Մարկոս-
յանցի սատարմամբ, Սարգիս և Դշխուհի Աղսլանյանների տեսչու-
թեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում «Սուրբ Աստվածածին» օրիորդաց
ուսումնարանը: Ավանդում էր հայոց լեզու, թվարանութիւն, կրոն,
ազգային պատմութիւն և ասեղնագործութիւն, սովորողների թիվը հաս-
նում էր քառասունի: Ուսումնարանը գոյութիւն ունեցա՞մ մինչև 1890-
ական թվականները:

«Մեղու Հայաստանի», 1868, № 29 («Ազգային»), «Բյուզանդիոն», 1902,
№ 1657 («Տփղիսէն կղերն»):

Սեպտեմբերի 23. — «Մասիսը» (№ 815), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է «Վաղարշ»-ի «Տրամախոսութիւնը» հրապարակախո-
սական հոդվածը:

Հոդվածից. «Այս միջոցիս ազգիս մեջ գրեթե անտարբերու-
թիւնն իր բարձրագոյն ռասիճանին հասած է: Մինչդեռ աշ-
խարհ արթննալու վրա է, մեք կարծես թե խորին թմրութեան
մեջ կենջենք: Քանի որ Սահմանադրութիւնը կենդանի էր, թեև

մեծ գործ մ' ալ չէր տեսնվել, բայց այս ալ ստույգ է, որ միշտ շարժում կար, փրկարար հով մը միշտ փչելու վրա էր: Սահմանադրութիւնը դնաց, ամեն բան դադարեցաւ: Ո՛հ, որչափ ալ երկայն խոսեցաւ ազգային գործերու, հոռմեականութեան, լուսավորչականութեան վրա: Հայերը հիմա քննադատութիւն կըսեն, կերթան: Քննադատութիւն մը առեր անցեր են, մանավանդ լրբագիրներն, որ ամենեն շատ կըննադատվին:

Սեպտեմբերի 23. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 36), ռուսերեն բընագրից կատարված արեւելահայերեն ազատ թարգմանութեամբ (թարգմանիչ՝ «Մ.», հրատարակում է Իվան Կոիլովի «Քառասնայն դաշնակութիւն» առակը:

Սեպտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 9), արեւելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Գերդաստանի ազդեցութիւն և համալսարան» հոդվածը, «Հարութիւն Ոստանիկի» ռուսերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, «Իոյանդական երգ» բանաստեղծութիւնը:

Հոկտեմբերի 1. — Շապին-Գարահիսարում (Հս. արեւելյան Թուրքիա) Ավետիս Սահակյանի և Թադևոս Սերջանյանի, Գրիգոր Մարկոսյանի, Առաքել Ալթունյանի ջանքերով հիմնվում է կրթական-լուսավորչական «Ընթերցասիրական ընկերութիւնը»: Վերջինիս նպատակն էր «կիրակի օրյա հասարակաց դասատուութիւն ընել», «Սուրբ գիրք, ազգային պատմութիւն և մանավանդ ազգային օրագրիներ և հանդեսներ կարդալ»: «Ընթերցասիրական ընկերութիւնը» 1880-ական թրվականներին դադարում է գոյութիւն ունենալուց:

Պողոսյան Ե., Պատմութեան հայ մշակութային ընկերութեաններու, հատ. Բ., Վիեննա, 1963, էջ 233—236:

Հոկտեմբերի 1. — «Կիլիկիա» հանդեսը (№ 4), գրարար, հրատարակում է ներսես Մեղպուրյանի «Առ բաղդն» բանաստեղծութիւնը: Սկսում է հրատարակվել Մանվել Ութուրյանի «Գիտութեան և գրականութեան հետեւողաց օրինակները» ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 6 (դեկտեմբեր)-ում:

«Ազգաց առաջադիմութեան և օր ըստ օրի ավելի երջանկանալուն աղբյուրներն են հարատև աշխատութիւնն և հաստատամբարութիւնն. և այս հատկութեանց տեր եղողներն են ամենեն մեծ և կարևոր գիւտեր ընողները»:

Հովտեմբերի 7. — «Մեղու Հայաստանին» (N 38), արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Փոթորիկ» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հովտեմբերի 15. — «Ծաղիկը» (N 145), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի «Միքայել Ն. Նալբանդյանց, իր կենաց վերջին պարագաները» հոդվածը:

Հոդվածից. «Է՛հ, ստրուկ հայր, իր գովասանությունը, դամբանական ճառերը, ներբուլները ամիրային, մեծատունին, աստիճանավորին համար կպահե, իսկ ճշմարտության և աղատության նահատակի մը համար արտասուք մը անգամ չունի. և որ աղետալին է, շատ տեղ իր սիրականին վրա լալու հրաման չունի: Որչափ երկաթը, նույնչափ ազգային վեհերոտությունը և իրավանց անգիտությունը փութացուցին նալբանդյանցի մահը, որ հայրենասեր հայության նախատինք մը և դատապարտության վրճիռ մը է: Նալբանդյանցը ինչպես կդատվի և ինչ հանցանքով կդատապարտվի, մեզի անհայտ է, ինչպես որ անհայտ են միշտ աղատության անհաշտ թշնամիներուն գործերը, որ մութին մեջ կկատարվին: Նալբանդյանցի մարմնույն գերեզմանին վրա տակավին 4:սր մը չկա: Սակայն հոգվույն խորանին առջև ամեն հայու սիրտ իր խունկը պիտի վառե միշտ...»:

Հովտեմբեր. — «Բազմավեպը» (N 10), Արսեն Բագրատունու՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված զրաբար չափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Վոլտերի «Լուսինեան աղաչէ զդուստրն դառնալ ի հաստո քրիստոնէութեան» բանաստեղծությունը: Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է մի հատված Վիկտոր Կուզենի «Հաղագս ճշմարտին, զեղեցկին և բարույն» ուսումնասիրությունից, որտեղ նա վերլուծել է XIX դարի ֆրանսիական գրականությունն ու արվեստը: Ավարտ՝ նույն պարբերականի N 11 (նոյեմբեր)-ում:

Բանաստեղծությունն ունի հետևյալ ծանոթագրությունը. «Այս սրտաշարժ ուղալանքս, որով ծերունի և թշվառ հայր մը կուզե վերըստին դարձնել ի հավատս քրիստոնեության իր տաճկացած աղջիկը՝ Վոլտերի «Ջաիրա» ողբեգությունը մեջեն է, ըստ ոմանց վեր քան զ«Ալզիրա» և ըստ այլոց ի վայր: Իսկ թարգմանությունը հանգուցյալ Բագրատունի քերթողահոր վերջին գործքն է, մահվան անկողին իյնալեն քիչ առաջ»:

Հոկտեմբերի 21. — «Մասիսը» (№ 119), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պարույրի» «Տրամաշուկությունը. սուրհանդակ վտարիք» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Վերլուծված է ժամանակի հայկական գրական-հասարակական և ազգային-քաղաքական կյանքը:

Հոկտեմբերի 21. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 16), արևելահայերեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ Յու. Փ.) սկսում է հրատարակել «Անկենդան ձեռք» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 21. — Վերին Ազուլիսում («Ս. Քրիստափոր» հկհղեցու գավթում) իր գոյությունն է սկսում «Հոգևոր օրհորդաց ուսումնարանը»: Ավանդվում էր կրոն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներ, աշխարհագրություն, նկարչություն, երգեցողություն և ձեռագործ: Դարավերջին դպրոցը դարձավ երկօթի, ստացավ նոր՝ «Վերին Ազուլիսի ուսումնարան» անվանումը, ունեցավ մինչև 200 աշակերտ-աշակերտուհի և գոյատևեց մինչև 1920-ական թվերը:

«Մեղու Հայաստանին», 1872, № 21 («Ազգային»), № 50 («Մեծահարգի խմբագիր»); «Մշակ», 1908, № 2 («Կրթական գործը զավանդելու»); «Թղթամակ», 1922, № 7 («Գրքոց»):

Հոկտեմբերի 28. — «Մասիսը» (№ 820), գրաբար, հրատարակում է Մ. Տամատյանի «Ընդունելության տոնախմբության հանդիսի... Անտոնի Պետրոսի Հասունեան, պատրիարքի կիլիկիոն երգիծական բանաստեղծությունը: Այն պատասխան է «Մեծմուսյուր հավատի» լրագրում «Հ. Ա. Պ. Վ.» ստորագրությամբ հրատարակված՝ Անտոն Հասունյանին փառաբանող ներբողականին:

Հոկտեմբերի 31. — «Միտնը» (№ 10), գրաբար, հրատարակում է «Տաղ ներսէսի հայրապետի ի Կոստանդն Սսնցույ, Սրիկ կոչեցելոյ» և Կարապետ Յազըճյանի «Պանդուխտ մենաւոր ի գիշեր ամպամած» բանաստեղծությունները:

Հոկտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 10) Հ. Միրիմանյանի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիսարիոն Բելինսկու «Մանուկների կրթության և ծնողական սերի վերա առհասարակ հոգվածը (ավարտը հաջորդ համարում), և Շիշևան Բագրատունու» թարգմանած «Աղքատ» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբերի 1. — «Մաղիկը» (№ 146), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի «Նախիջևանի ազգային երկպառակությունը» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հողվածից. ՐՄիքայել Նալբանդյանց մեռավ, սակայն անոր
թշնամիներուն կիրքն ու ոխը տակավին շղաղրեցան, և գերեզ-
մանեն անդին ալ անոր ստվերը հալածական լանեկու կնգնին:
Երկու կուսակցության պարագլուխներն են խալիպյանք և Հայրա-
պետյանք: Խալիպյանք Մ. Նալբանդյանցը «սատկած շուն» կկո-
չեն, իսկ Հայրապետյանք «ազգային բարեբաժ» մը, «սուրբ» մը:

Նոյեմբերի 1. — Պոլսում (Գնալը կղզի), իր գոյութունն է
սկսում կրթական-մշակութային «նեքսեսյան ընկերությունը»:
Վերջինիս նպատակն էր նպաստել տեղի երանդ դպրոցին՝ դասա-
գրքերով, ուսուցիչներով և ուսմանական ձեռնարկներ հրատա-
րակելով: «Նեքսեսյան ընկերությունը» գոյություն ունեցավ մինչև
1880-ական թվականները:

«Հաեղև ամսօրյա», 1955, № 7—8 («Պատմություն հայ մշակութային ըն-
կերություններու»):

Նոյեմբերի 1. — «Կիլիկիա» հանդեսը (№ 5), արևմտահայերեն,
հրատարակում է Հովհաննես Աղաբաբյանի (բժիշկ Եվդոկիացի) «Առակս
լսվածո ստեղծագործությունը: Սկսում է հրատարակվել [Մանվել-
Ռարունակ Ութուշյանի] «Մարդս և մարդուն իմացական, արհեստա-
կան և զգացողական կարողությունները տեսական աշխատությունը,
որն ավարտվում է նույն հանդեսի 1868 թ. № 11—12 (մայիս-հու-
նիս)-ում:

Նոյեմբերի 4. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 42), արեւելահայերեն,
հրատարակում է Հովհաննես Միրզաբեկյանցի «Զար Նախանձը» բա-
նաստեղծությունը:

Նոյեմբեր. — «Բաղմավալը» (№ 11), Գրիգորիս Ժելալյանի՝ Ֆրան-
սերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն համառոտ թարգմանու-
թյամբ, հրատարակում է Պրոսպեր Մերիմեի «Մատեն Ֆակոնն» պատ-
մվածքը:

Նոյեմբերի 11. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 43), ռուսերեն բը-
նագրից կատարված արեւելահայերեն համառոտ թարգմանությամբ,
սկսում է հրատարակել Ալ. Պուշկինի «Ժլատ ասպետ» դրաման, որն
ավարտվում է նույն պարբերականի № 45 (նոյեմբերի 25)-ում:

Նոյեմբերի 11. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 818), Մարիամ
Ճերմակյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանու-
թյամբ, հրատարակում է «Գոհութիւն աստուծոյ» ակնարկը:

Նոյեմբերի 18. — «Մասիսը» (№ 823), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» հերթական «Տրամախոսությունը»։ Հոգնաթաղիքը բանավիճում է «Վարածի» (իմա. Գրիգոր Զիլինկիրյան) հետ և առաջ է քաշում գրականության ու լրվեստի հետ առնչվող մի քանի անկյունաքարային հարցեր։

Նոյեմբերի 22. — Պոլսում ծնվեց հայագետ-բանասեր, թարգմանիչ (գերմաներենից և լեհերենից հայերեն) Բառնարուս Գրիգորի Պիլեզիկճյանը։ Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1885 թ. հոկտեմբերի 4-ից։ Վախճ. 1920 թ. օգոստոսի 8-ին։

«Հաղթան» ամսօրյա, 1921, № 7—8, («Բառնարուս Պիլեզիկճյան»), 1963, № 1—3, («Պիլեզիկճյան գերդաստանը»)։

Նոյեմբերի 25. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 819), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պատմություն վարուց հանգուցյալ Միքայելի Նալբանդյանի» կենսագրականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։ Որոշակի միտումնավորությամբ ու անսքալ թշնամանքով շարադրված է Միքայել Նալբանդյանի ամբողջ կյանքն ու գրական-հրապարակախոսական գործունեությունը, որի ընթացքում օգտագործված են բազմաթիվ անհարգալիր ածականներ։

Կենսագրությունը լույս է տեսել «Արշալույս արարատյանի» հետևյալ ներածականով. «Հայտնի է թե, Նալբանդյանի հանգուցյալ պարոն Միքայելը հուշակալոր հանդիսացած էր Ռուսիո հայոց մեջ. ոմանք անոր գործքերը զորս հայրենասիրական կանվանեն, մինչև երկինք կբարձրացնեն. ուրիշները կըսեն թե լարագործ և խոռվահույզ անձ մըն էր նա և զՌուսիաբնակ հայ ազգը խոռվության ու երկպառակության մեջ ձգեց ոչ միայն յուր կենդանության ժամանակը, այլև յուր մահվանն ետև։ Եվ իրոք, ցավալի սրտիմ կլսեմք, թե ազգային երկպառակությունը խիստ ծանր և վնասակար կերպարանք մի ստացած է նոր-նախիջևանի մեջ, ի պատճառավս փոխադրության և թաղման անդ ղյակին հանգուցելույն։ Այս անձին վարուց նկարագիրը Թիֆլիսեն ուղարկած են մեզ ի հրատարակություն, զոր լույս կընծայեմք ի տեղեկություն հասարակության»։

Նոյեմբեր. — «Հալկական աշխարհը» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեյաղի» թիմաբանքն քանաստեղծությունը և Եիխան Բադրատունու թարգմանած՝ «Աշխարհ» շափածո ստեղծագործությունը։

Դեկտեմբերի 1. — Կիլիկիա հանդեսը (№ 6), արևմտահայերեն հրատարակում է Նշան Տոսպեցու «Արքեպիսկոպոս Բանաստեղծությունքի Սկսում է հրատարակվել [Մանվել-Բարունակ Ութուլյանի] «Ազգն և ազգայինք» հրապարակախոսական հոգվածը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի 1868 թ. № 11—12 (մայիս-հունիս)-ում:

Դեկտեմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 12), Արսեն Բագրատունու՝ ֆրանսերեն ընթերցող կատարված գրաբար չափածո թարգմանությունը, հրատարակում է մի հատված ժան Ռասինի «Միհրդատ» ողբերգությունից: Ունի «Միհրդատ յայտն է որդույն զխորհուրդ իւր արշաւելոյ ի Հոռվմա խորագիրը և վերցված է հիշյալ ողբերգության երրորդ հանգսի առաջին տեսիլից:

Դեկտեմբերի 13. — Միջնթաղ գլուղում (խոտորչի գավառ, Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց լեզվաբան-բանասեր, բանահավաք Մատթեոս Հաճյանը: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1888 թ., եղևոսամաս՝ 1915 թ., Երզնկայի շրջանում:

«Հանդես ամսօրյա», 1919, էջ 107—110 («Մատթեոս Հաճյան»):

Դեկտեմբերի 30. — «Մասիսը» (№ 829), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Թատրոն» թատերախոսականը: Վերլուծված է Ռոմանոս Սևտեֆանյանի «Կործանումն Ռուբինյանց թագավորության» ողբերգությունը, բարձր է գնահատված Պետրոս Աբամյանի և տիկին Արուսյակի (Ի՛մա. Փափազյան) խաղը:

Դեկտեմբերի 31. — «Սիրոնը» (№ 12), մոդուրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է «Բողոք Յրկանն կոչեցյալ Բանաստեղծի ընդգնմ րազդին» բանաստեղծությունը (տե՛ս Յրիկ, Բանաստեղծություններ, Երևան, 1941, էջ 216—224: Այստեղ ունի «Նորին Յրկանն ասացյալ րան պիտանի» վերնագիրը), և Հարություն Կյուրուկճյանի՝ ֆրանսերեն ընթերցող կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, Ֆելիցիտե Լամբյեի «Մեռյալք» նովելը:

Դեկտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է Դրիգոր Աթոռունու «Քանի մի մտքեր» հոգվածը, ներկրված երեսաների դաստիարակության հարցերին և Վասիլ Նդիազարյանի՝ ֆրանսերեն ընթերցող կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, Ժան-Բատիստ Մուլիերի «Սկապենի խորամանկությունները» կատակերգությունը: Այն ավարտվում է նույն պարբերականի 1868 թ. № 1 (հունվար)-ում:

Դեկտեմբերի վերջ. — Սեբաստիայում (Արևելյան Թուրքիա) իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային «Ընթերցասիրաց ընկե-

րությունը: Վերջինս հավանաբար գոյութիւն ունեցաւ մինչև 1895 թվականը:

«Հանդես ամսօրյա», 1880, № 10—12 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութեան»):

Դեկտեմբերի 17. — Մարաղա (նաև՝ Մարավուզ) գյուղում (Զիւլանշիր գավառ, Աղվանք, այժմ՝ ԼՂԻՄ, Մարդակերտի շրջան) ծնվեց հոգևորական, մշակութային գործիչ, պատմաբան, բանասեր, հայագետ, մատենագետ, փիլիսոփայութեան դոկտոր (1897 թ. (կոյսցիգ), Մոսկւայի կայսերական հնագիտական ընկերութեան իսկական անդամ (1902 թ.), Պետերբուրգի կայսերական հնարարական ընկերութեան պատվավոր անդամ (1912 թ.), Երևանի պետական համալսարանի արվեստի պատմութեան պրոֆեսոր (1921 թ.), Կարգդիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո (1943-ից. օծվել է 1945 թ.) Գարեգին Կարապետի Հովսեփյանը (Գարեգին Ա. Հովսեփյան): Վախճ. 1952 թ. հունիսի 21-ին, Անթիլիասում (Լիբանան):

«Գ. Ս.», (ի՛մա. Գարեգին Սարգսյան) ռաբարաբութեամբ հանգնեւ էր գալիս «Արարատում»:

«Էքիթիւն», 1952, № 8, 7 («Գարեգին Հովսեփյան»): Վազգեն Ա., Հայրապետ հայրը, Համառոտ տարեգրութիւն (հեղինակնց Սուրեն Շ. Վանեցի), Էյմիսթին, 1986, էջ 248:

Դեկտեմբերի 26. — Պիլեճիկում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց հոգևածագիր (մասնագիտութեամբ բժիշկ) Հովսեփ Տեր-Ստեփանյանցը: Վախճ. 1943 թ. կեսերին:

Ժամանակի պարբերականներում հանգնեւ էր գալիս «Հովսեփ», «Արմեն Գուսէ», «Հայկ Ազատեց կեդանուններով»:

Քեղիկ, Ամենուն տարեցոյցը, Պոլիս, 1912, էջ 537: «Հայաստանի կոչակ», 1928, № 16 («Դոկտոր Լ. Տեր-Ստեփանյանի հորեյանը»): 1943, № 30 («Հովսեփ Տեր-Ստեփանյան»):

— — — Պոլսում, Թովմաս Պեռլանցի, Մովսես Փափազյանի, Ստեփան Փափազյանի, Արրահայմ Ոսկեմատնյանի, Հակոբ Բյուկուլլանի, Ռուբեն և Խաչիկ Սեֆերյանների սատարմամբ, իր գործունեութիւնն է սկսում գրական-թատերական ճարտեսներ ընկերութիւնը, որն իր առջև նպատակ էր դնում թատերական ներկայացուցիչներ միջոցաւ ազգին մեջ հավերժական հիշատակ մը թողել և ազգային վարժարանաց արդիւնք մը հանել: Ընկերութիւնը դադարեց գոյութիւն ունենալուց 1872 թվականին:

«Հանդես ամսօրյա», 1853, № 1—3 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութեան»):

— — — Դանձակում (այժմ՝ Կիրովաբադ, Ադրբեջանական ԽՍՀ), Դրիգոր քահանա Տեր-Կարապետյանցի նախաձեռնությամբ, հիմնվում է հայկական, արաբական դպրոց, Դպրոցն ուներ քառասուն աշակերտ, ավանդվում էր հայերեն ընթերցանություին, կրոն, սրբազան պատմություն, հայոց և ռուսաց լեզուներ, թվաբանություն, երգեցողություն և վայելչազրույթուն։

«ԱԼՂԻ: Հայաստանի», 1870 թ. № 15 («Հարգո խմբագիր»):

— — — Ալեքսանդրապոլում (այժմ՝ Լենինական) ծնվեց հոգևածագիր, հասարակական կյանքի ասարան, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն) Դարեգին Խաժակը (Դարեգին Ջազայյան), Եղևուսմահ՝ 1915 թ.:

«Պապա Դասպոր» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Թևոդիկ, Հուլիսի 1915 թ. ապրիլի 24-ի, Ալեքսանդրիա, 1939. էջ 12—14: Առևտրական Կ., Կենսագրական րառարան, հատ. Բ., Երևան, 1981, էջ 12—14:

— — — Խուլյու գյուղում (Խարբերդի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր (հայերեն, թուրքերեն և հունարեն լեզուներով) Ասատուր Ջաքարի Եղոյանը, Վախճ. 1937 թ. նոյեմբերի 16-ին, Զիկագոլում (ԱՄՆ):

«Հայաստանի կոչնակ», 1938, № 37 («Վերագաղթելի Ա. Ջ. Եղոյան»):

— — — Կոսի գյուղում (Մուշի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց րանահավաք, ազգագրագետ, մշակութային գործիչ Սահակ Մովսեսի Մովսեսյանը, Վախճ. 1939 թ. նոյեմբերի 19-ին, Լենինականում:

«Բենսե» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

«Սոսնախան Հայաստան», 1968, ապրիլի 8 («Բանահավաք, ազգագրագետ, րանագետ»); «Երևելյան Երևան», 1986, № 79 («Անանավոր ազգագրագետ-րանահավաք»):

— — — Իլանում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, պատմաբան, րանասեր Միքայել Նաթանյանը, Վախճ. 1954 թ. հունիսի 8-ին, Բեյրութում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1954, № 25 («Միքայել Նաթանյանի ծագը»); № 33 («...Մ. Նաթանյանի հուշարկածությունը»); № 40 («Միքայել Նաթանյան»):

— — — Պարտիզակում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, լրատվագրող (սոսարական, կրթական և գրական նյութերու վրա ուղա-

գրավ Հոդվածներ ստորագրած է՝) Գրիգոր Մխլաթյանը, Վահան. 1937 թ. ապրիլի 5-ին, Կահիրեում:

«Սիոն», 1937, № 5 («Գրիգոր Մխլաթյան»), «Ընդարձակ տարեգիրք ազգային հիմնադրանքի», Պոլիս, 1938, էջ 212, Կատգյուն Կ. «Ամենուս ամբողջը», Բեյ-րութ, 1956, էջ 210—212:

{ ——— Բիեկյան գյուղում (Ակնի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց հոգևորական-մշակութային գործիչ, գրականագետ-բանասեր, մատենագիր Գևորգ արքեպիսկոպոս Արսլանյանը: Սեբաստիայի հոգե-վոր միաբանության անդամ էր 1900 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Վահան. 1951 թ. հունիսի 25-ին, Պոլսում:

Ազատյան Թ., Գևորգ արքեպիսկոպոս Արսլանյան (1867—1951), Պոլիս, 1952, էջ 110:

——— Հանում (Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գոր-ծիչ Համբարձում Պոլաճյանը: Եղեռնամահ 1915 թ.: Ժամանակակից-ների շրջանում հայտնի էր «Մուրատ» կեղծանունով:

Թեոդիկ, Հուշարձան 1915 թ. ապրիլի 24-ի, Ալեքսանդրիա, 1939, էջ 56—57:

——— Աֆիոն Գարահիսարում (Թուրքիա) ծնվեց լրագրող, ֆե-լիետոնիստ Լևոն Սեյրանյանը Վահան. 1946 թ. հունիսի 16-ին, Սան-Ֆրանցիսկոյում (ԱՄՆ):

«Հանի Պապա» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերական-ներում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1946, № 30 («Տիրուհի»):

——— Պոլսում ծնվեց լեզվագետ, բանասեր, լրագրող Թովմաս Աճեմյանը Վահան. 1917 թ. սեպտեմբերի 27-ին, իր ծննդավայրում:

Թեոդիկ, Ամենուս ամբողջը, Պոլիս, 1918—1920, էջ 110—111, 1921, էջ 323:

——— Աստրախանում, քաղաքի «Սուրբ Աստվածամայր» եկե-ղեցու գավթում, Գևորգ արքեպիսկոպոս Վահագնյանցի ջանքերով և Մկրտում Սեբեդյանցի սատարմամբ, իր գրչությունն է սկսում չորս-դասյա ծխական դպրոցը «Հայկական արական դպրոց» անվամբ: Այն-տեղ 43 աշակերտ, ավանդվում էր կրոն. հայերեն և ռուսերեն լե-զուներ, թվաբանություն, համառոտ և ընդարձակ աշխարհագրություն, հայոց պատմություն և երգեցողություն: 1870 թ. նոյեմբերի 22-ին, դպրոցը փոխադրվում է նոր, այդ նպատակի համար կառուցված շենքը և գոյատևում մինչև դարավերջ:

«Մեզու Հայաստանի», 1868, № 50 («Ազգային»), 1870, № 7 («Ազգային»), № 40 («Աստրախանի ծխական դպրոցի հանգեռը»), 1875, № 5 («Մեզ հա-ղորդում են»), «Դպրոց», 1875, № 3 («Ազգային դպրոցներ Աստրախանում»):

— — — Աստրախանում, Գեորգ արքեպիսկոպոս Վեհապետյանցի և Դրիգոր Պոպովյանցի ջանքերով, իր գոյութիւնն է սկսում տեղի «Հայկական օրիորդաց դպրոցը», որն ուներ 75 աշակերտուհի։ Ավանդում էր կրոն, ձեռագործ, երգեցողութիւն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներ, հայոց և ռուսաց ժողովուրդների պատմութիւն։ Դպրոցը գոյութիւն ունեցավ մինչև 1920-ական թվականները։

«Մեղու։ Հայաստանի», 1868, № 50 («Ազգային»), 1874, № 17 («Աստրախանից հաղորդում են»), 1875, № 5 («Մեզ հաղորդում են»), «Մշակ», 1911, № 233 («Հարգանք արժանազորին»)։

— — — Պուլսում (?) ծնվեց Թարգմանիչ, հուշագիր (անգլերենից հայերեն) Պետրոս Տոնապետյանը։ Վախճ. 1949 թ. հունվարի 7-ին) խոնարհում։

«Վաղինակ» կեդոնականով հանդես էր գալիս մամուլի պարբերականներում, «Հայաստանի կոչելով», 1949, № 10 («Պետրոս Տոնապետյանի մահվան անթիվ»)։

— — — Կարսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, Թարգմանիչ (գերմաներենից հայերեն), բանասեր-պատմաբան Մկրտիչ Ղազարյանը։ Վախճ. 1919 թ.։

Ստեփանյան Դ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ., էջ 229—240։

— — — Պուլսում ծնվեց հոգևածագիր, երգիծաբան գրող Կարապետ Ամիրայանը։ Վախճ. 1927 թ. հունիսի 18-ին։

Քեդիկ, Ամենուտ տարեցույցը, Պուլս, 1928, էջ 851։ «Որ լուր», 1927, № 938 («Մահազդ»)։

— — — Վենետիկում, Արրահամ Ժարյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված զրարար թարգմանությամբ, հրատարակվում է նապոլիոն III կայսրի «Պատմութիւն Յուլիոսի Կեսարու» աշխատության Ա. հատորը։ 421 էջ։ Հետագա հատորները չեն հրատարակվել։

Թարգմանչի առաջաբանից. «Անուն և հանճար վեհափառ մատենագրին՝ անդստին յառաջին համբաւուց հանգեթմելոյ գործոյն մեծաւ ակնկալութեամբ ձգտեալ ունէր զուշ բանասիրացն Եւրոպիոյ և զայն ինչ հրատարակել Ա. հատորոյն։ Վասն որոյ իղծեղև և մեզ՝ որպէս յայլս ինչ գործս նմանիս, յայսմ ևս թեալիոյն ի հետեւութիւն քաղաքակիրթ ազանց և յարգողաց բանի և փութացած մինչև էր երևեալ Բ. հատորոյ պատմութեանն՝ յեղուլ զառաջինն ի մեր հայ լեզուս. ընկալեալ առ ալս կանուխ և զբարեհաճոյ հստակութիւն օգոստափառ Պատմագրին, որով պատուականագոյն ևս ընծայեցոյց մեզ զգործս զայս և զվաստակ

և առհասարակայն բարեհաճութեամբ զոր և առ հետադարձ ևս յաժարի տարածանել, և իրավամբք երախտագիտ և երախտապարտ զմեզ և զհայրենիս մեր կացուցանել: Յայս միտս և մեր վառեալ ի ձեռն:սրկ թարգմանութեան գրոցս, անկ ունիմք ներողամիտ ընդունելութեան մերազնէից բանասիրաց, որոց ոչ անհաճոյ թուեսցի և իւրեանց բնիկ քարքառովն առնուլ զոգուս գործոյս:

— — — Վենետիկում, գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Ֆրիստափոր Շմիդտի «Մեր Պյուգմանը» և «Զատկական հավիթներ» վիպակները («Զբոսարան մանկանց» հատ. Զ.), 132 էջ: (ՏԵՍ Ս. Շմիդտ, Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն, 1801—1850, Երևան, 1973, էջ 229—230):

— — — Վենետիկում, լատիներեն և գրաբար զուգահեռ բնագրերով, հրատարակվում է «Գործք քահանայապետական գաղտնի խորհրդոյ» աշխատությունը: 49 էջ:

Լիով վերնագիրն է. «Գործք քահանայապետական գաղտնի խորհրդոյ յԺԹ ատուր յուլիս ամսեան 1867, յորում ամենասուրբ Տէր մեր Պիոս Քահանայապետ Թ. հաստատեաց զընտրութիւն հայոց պատրիարքի Կիլիկիայ Անտոնի Հասունեան, որ էր առաջիկայ ի պալատան և շնորհաց նմա զսուրբ Պալիոնն»:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով և ֆրանսերեն—արևմտահայերեն զուգահեռ բնագրերով, հրատարակվում է Վարդան Ըստկարյանի «Առաջնորդ» նամակագրության գաղղիարեն և հայերեն» աշխատությունը: 313 էջ:

Նույնը որոշ փոփոխումներով, 1877 թ.: 327 էջ:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Արսեն Այստրյանի «Քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի» աշխատությունը: 266 էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ 1883 թ.: 270 էջ:

Առաջաբանից. «Ժամանակիս պիտոյից համեմատ՝ ասկե առաջ ընդարձակ և քննական քերականություն մը ի պետս ուսուցչաց և բանասիրաց հրատարակելն ետքը (տե՛ս ներկա հատորը, 1866 թ.—Ս. Շ.), հիմա նույն գործուն զուտ քերականական մասը կփութանք հայրենասեր ուսանողներու առանձինն ընծայեցրնել: Միայն բանասիրական, պատմական և երկրորդական կարգի տեղեկությունները դուրս թողլով, որ հասարակության հարկա-

վոր շէն: Բայց նոր լեզվին՝ Հնույն Հետ ունեցած կապակցութեանը նկատելով, ոչ միայն գրաբարի փոքր ի շատն հմտութիւն տալու, այլ նաև նույն իսկ աշխարհարար լեզվի ծանոթութիւնը կատարելագործելու համար, հատուկ հաճելի միջոցով մը կուտանք Գրաբար նայեցեն լեզվի համառոտ սկզբունքը, որն որ շատ դյուրութեամբ և քիչ ատեններուն մեջ կրնա միտք առնվիլ, և որով կարգավորյալ գրաբարի ընթացք մը ընելու ճամբան հարթած և դյուրացած կրլաս:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Ղեկնդ Հովնանյանի «Հրահանգք գործնական զազդիարեն լեզվի» աշխատութիւնը: 224 էջ:

Նույնը՝ 1871, 1903 թթ.:

— — — Պոլսում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Յրանսուա Վոլտերի «Ջատիկ կամ նախասահմանութիւն (պատմութիւն արեւելյան)» վիպակը: 130 էջ:

Հատկաւորաբար հրատարակվում էր «Մասիս» օրաթերթում, 1854 թ. փետրվարի 4-ից (№ 108), մինչև նույն տարվա սեպտեմբերի 9 (№ 137)-ը:

Առաջարանից. «Ջատիկ թեև բնական և պարզ պատմութիւն մը է, իմաստասիրական ոգի մը ունի, ինչպես հեղինակին բոլոր երկասիրութիւնները: Ամեն գլուխ իր մեջ կպարունակե հասկատալի և ամփոփ իրողութիւն մը, բարուց և կրից նկարագիր մը, դաս մը, խրատ մը որ առհասարակ ընկերութեան ամեն վիճակի մարդերու կրնան վերարելիլ: Ավելորդ կհամարիմ հեղինակին վրա խոսք մը ըսել: Քաջ գիտեմ, որ Վոլտերին անունը բնդհանրապես մեր ազգին մեջ անհամատի համանուն է: Նու, որ ԺԸ-րդ դարուն գրականութեան վեհապետը, ժամանակիս մը տալիս կան հեղափոխութեան և առաջադիմութեան պարագլուխն եղած է, մինչև ցարդ հետադեմներեն կամբաստանվի իբրև անբարիշտ մը, անկրոն հրեշ մը: Տկար գրչիս շէ ինկած այս անիւրամ կարծիքը ջրել: Պատմութիւնը արդեն անոր վրեժը լուծած է: Վոլտեր արդեն իր բարձր պաշտոնը կատարած, իր ազդեցութիւնը գաղութ գործ եղած է, և իր գաղափարները, որոնց ներգործութենէ գերծ շեն նույնիսկ իր թշնամիները, ռամկացած են:»

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Սարգիս Զալալյանի «Նամակ Սարգսի արքեպիսկոպոսի Զալալեանց, գրեալ առ յարգու ազգային ոմն ի Կոստանդնուպոլիս» գրքույկը: 99 էջ:

— — — Պոլսում հրատարակվում է Հովսեփ Գաթրոնյանի կազմած հայկական ժողովրդական և ազգային երգերի, բանաստեղծությունների ժողովածուն, «Երգարան նոր կամ քնար Հայաստանի» խորագրով՝ 103 էջ։

Երկրորդ մասը նույն թվականին, 96 էջ։

Նույնը՝ 1874 թ. (երկու մասերը միասին), ուղղումներով ու լրացումներով, 297 էջ։

— — — Պոլսում, արևելահայերեն, վերահրատարակվում է Մարկոս Աղաբեկյանի «Գարեգին Սրվանձտյանց» ազգային ողբերգությունը՝ 84 էջ։

Երրորդ հրատարակություն՝ անդ, 1911 թ., 106 էջ։ Առաջին հրատարակության վերաբերյալ տեղեկություններ գտնել չենք կարողացել։

Առաջարանից (II հրատ.). «Եեռ մեր ազգայինք չեն հասկացել ու չեն կամենում հասկանալ, որ ինչ բան հրապարակ դուրս պիտի գա և հասարակաց համար պիտի լինի, այդ բանն ենթակա պետք է լինի բանաքննության։ Բանաքննության տակովն ընկնիլն ամենևին չեն սիրում մեր ազգայնոց մեջ նրանք, որոնք հասարակաց համար հրապարակ դուրս կգան, հապա կրսպասեն միշտ գովեստ լսելու Գովեստն, կկարծեն դրանք, իրանց գործին հաշողության և կատարելության ամենամեծ ապացույցն է։ Սխալ կարծիք. ամենեն հեշտ և ամենեն աժան բանն որ կա այսօր մեր բանաքննիչների համար, գովեստ տալն է որևէ ազգային հեղինակությանց։ Պատճառ, որ գովեստ զրելու համար ո՛չ աշխատանք և ո՛չ գիտություն է հարկավոր։ Իսկ բանաքննություն անելու համար տարակույս չկա, որ մի հեղինակի շինած գործին վրա ընդհանուր հայեցվածք պետք է ունենալ, այդ հայեցվածքն էլ ունենալը շատ դյուրին բան չէ այսօրվա մեր հրապարակախոսներին։ Ազգային թատերական գրականությունն էլ այդ վիճակումն է։ Մենք էլ մեր մեջ թատրոն ունինք, բայց բանաքննության տեղը բռնած է սուտ գովեստը, ուղիղ նայվածքի տեղ՝ ծուռ նկատողությունը, և արդար դատողության տեղը՝ շոգոթորթ քաշալներությունը։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գևորգ Ալիքսանյանի «Հայաստանյայց սուրբ եկեղեցին դավաճանողներուն դեմ երկու խոսք» աշխատությունը՝ 11 էջ։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Աբրահամ Այվազյանի բանաստեղծությունների ժողովածուն, «Փնարն լաւերակս հայրենեաց» խորագրով՝ 79 էջ։

որոնց մեջ վառվում են երեակայության հետ բանաստեղծական
ճաշակ կփայլի» («Մասիս», 1867, № 830):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Հայտա-
րարություն առ համորեն լրություն ազգիս» գրքուկը: 12 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է հայատուր
կյումուշյանի «Նիկարագորի Մեծմուայի և իր հոգվուն» հրապարակա-
խոսական աշխատությունը: 28 էջ:

Հեղինակը բանավիճում է «Մեծմուայը հավատիս» (ի՛մա.
«Մաշկաբաղ լուրերում») հայատառ թուրքերեն պարբերականում
հրատարակված «Ժամանակ և Փունջ» խորագիրը կրող հոդվածի
այն դրույթների դեմ, ըստ որի հայ գրականության ու մշակույթի
նորոգիչները եղել են հայ կաթոլիկներն ու նրանց հոգևոր կենտ-
րոնները. «Մեծմուա՛, Մեծմուա՛, ճշմարիտ լուսավորությունը այն
վանքերեն և հրատարակություններեն չի ծագեցավ ազգին վրա,
այլ նվրուպայեն, կամ լավ ևս, այն Գաղղիայեն, ուր խիղճն ու
կրոնքն ազատ են. ուր կրթությունը աշխարհական դպրոցներու
մեջ լայնարձակ կտրվի տղայոց. ուր դպրոց մտնողներուն բնավ
կրոնք չի հարցվիր, այլ ազգություն և ամեն ազգի զավակ ան-
խտիր կրնդունվի հոն: Ահա այն ազատ կենտրոնեն մեզի թա-
փանցեց վայելած լուսերնիս, ահա այն վեհ ազգը մեզի ըսավ, որ
իր նախնյաց լեզուն չի խոսողը և ազգությունը կնդծողը ուրացող
է: Վերջապես այն ազգը մեզի քարոզեց, որ վանքերը և եկեղե-
ցական դպրոցները ծնունդ չեն կրնար տալ ճշմարտության,
որովհետև անոնք խավարի կծառայեն»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով,
հրատարակվում է Ռաֆայել հապանճյանի «Առձեռն վայելչագրություն»
ձեռնարկը:

— — — Պոլսում, Կարապետ Ութուշյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կա-
տարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է էռ-
ժեն Սյուի «Թափառական հրեա» վիպասանության Ա. հատորը: 326 էջ:
Բ. (338 էջ) և Գ. (345 էջ) հատորներ՝ անդ, նույն թվականին:
Դ. (343 էջ), Ե. (333 էջ) և Զ. (340 էջ) հատորներ՝ անդ, 1868 թ.:
Նույնը անփոփոխ, չորս հատորով, 1884—1885 թթ.:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Մարդկային ազատության և ա-
ռաշադիմության ամենեն մեծ, ամենեն ճարպիկ և ամենեն վտան-
գավոր թշնամույն, այն է ճիզվիտության սոսկալի, բայց ճշգրիտ

նկարագիրն աշխարհի ներկայացնելով՝ մարդկությունն անոր մտադավ որոգայթներեն զգուշացնել,— այս է հեղինակին նըպատակը: Վսեմ նպատակ, որ մատենագրական հազվագյուտ տաղանդի մը հետ միանալով՝ համայն լուսավորյալ աշխարհի սքանչացումը գրաված է: Մեր ազգն ալ այս գիշերադեմ ընկերության դարաններեն զերծ մնացած չէ. երեք հարյուր տարիս ի վեր բյուրավոր ազգայինք միամտաբար անոր թակարդն իյնալն հոռւ, այսօր իսկ, մինչև անգամ ազգիս լուսավորչական մասին մեջ ճիգվիտության նենգավոր ազդեցությունը բազմադիմի արգեններ կհարուցանեն ազգային առաջդիմության գործին դեմ, և ամեն հնար ի գործ կդնեն, որ հայ ազգը մշտ տգետ և միշտ տկար մնալով, անչան և դյուրին ուր մը ըլլա իրեն: Այսպիսի վտանգավոր ազդեցութենն մը մեր քարեմիտ ազգայիններն զգուշացնելու պետքը բազում տարիներն ի վեր զգացված ըլլալով, արդեն քանի մը անգամ փորձեր եղան էտժեն Սյուի այս հաշակավոր գործը հայերենի թարգմանելու: Բայց տպագրական ծախուց ծանրութենեն և ուրիշ ալիւսլլ պատճառներն, փորձերն անհաջող եղան և հառաջդիմաստեր ազգայնոց շատերուն քաղաքացի հետ, նաև զոհողություններն ապարդյուն մնացին: Այս գրական պակասը լցնելու և միանգամայն ազգային հառաջդիմության գուլգն ինչ ծառայություն մը մատուցանելու փափագով, ձեռք զարկինք այս մեծ գործին թարգմանությանը:

— — — Պոլսում, Կարապետ Ագճալյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ամիի Գեղեցկությունը պահելու և ավելցնելու արվեստն աշխատությունը: 48 էջ:

— — — Պոլսում, ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ Ա. Ս. Սարգիս Տետեյան ?), հրատարակվում է Ֆրանսուա Վոլտերի «Ընթացք աշխարհիս. Պապուզին տեսիլքը իրմե գրյալս պատմվածքը»: 32 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Սիրելի ընթերցող, մեծին վոլտերի այս փոքրիկ, բայց իմաստալից փիլիսոփայական վեպը թարգմանելուս նպատակը հայ երիտասարդության հաճելի և միանգամայն օգտակար ըլլալն է: Գրքի մը ճակտին վրա սոսկ «Վոլտեր» անունը կարծեմ թե բավականաչափ գովեստ մ'է, բաց ի ասկե, հայկազն ընթերցողը ուշադիր մտքը կարդալով, կրնա ամեն գեղեցկությունը նշմարել և հետևաբար ալ զովելա:

— — — Պոլսում, արեմտահայերեն տրվող մեկնարանություններով, հրատարակվում է Սարգիս-Վահան Տողրամաճյանի «Սիպիլ, կամ հատրնտիր ժողկաքաղ երեքնգլյան առածոց, գաղղիներեն, հայերեն, տաճկերեն, հանդերձ դիցարանական և պատմական հետաքրքրաշարժ բացատրությամբ» աշխատության Ա. հատորը: 160 էջ:

Ռ. հատորը չի հրատարակվել:

Նկատարանիս թեև միայն գաղղիարեն առածներու ճաշակը տալ էր, բայց գործս ինչով ու հետաքրքրական և ճոխացուցիչ կրնար ըլլալ պակաս չթողլու համար, գաղղիարեններուն բուն թարգմանությունը և հայ-առավորեն առածներ ալ ավելցուցինք, որոնք կերպով մը կրնային անոնց իմաստին համապատասխանել: Մեր այս գործը երկու հատորի բաժնեցինք. առաջինը՝ բուն առածներու ժողովածու մ' է, երկու մաս բաժնված, երկրորդ հատորը դասական աշխատություն մ' է, գաղղիա էն լեզվին այլևայլ հատկությունց և տարրանշան զրուցվածքներուն համառոտ, այլ խիստ գործածականները պարունակող» («Մասիս», 1867, № 795):

— — — Պետերբուրգում, գրաբար, հրատարակվում է Մխիթար Այրիվանեցու «Պատմութիւն ժամանակագրական» աշխատությունը: Բնագրագիտական աշխատանքներն ու ժանոթագրությունները (ոուսերեն վկայակոչումներով) Քերովըն Պատկանյանի 84 էջ:

Հեղինակի առաջաբանից. «Արդ թէպէտ յօժարութիւն արտիս ստիպէ զիս ի մի բաւանդակել զամենայն պատմութիւնս և զպատճառս իրեանց, սակայն կ'ստեալ գտանիմ՝ յանվարժութիւնս իմ հայնով ևս և յանյափութիւն գրելուն: Իսկ զայս իրակերտութիւնս, զոր սկսալ յուսով Աստուծոյ ոչ յաղագս յիշատակի ինչ բարեաց յաստուածայինսն կամ ի մարդկայինսն, այլ զմիտն իմ մարդելով ի գործս և ի տեսութիւնս գրաւորական վերծանութեանց, թերեւս փոքր ինչ արգելցի ի ցնգմանէ երկրաքարշական ցնորմանց: Արդ օ՛ն, առեալ յօգնականութիւն ոգւոյս զօժանդակութիւն հոգւոյն սրբոյ և գրարեխօսութիւն սուրբ Աստուածածնինս:

— — — Պետերբուրգում, Մ. Տեր-Գրիգորյանցի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված աշխարհաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է էդուարդ Լարույեի «Ազգային կրթություն» աշխատությունը: 59 էջ:

Ձեռնգրված են. էդ. Լարույեի «Ինքնակրթություն», «Ազգային կրթություն» և «Ազգային գրատուններ» աշխատությունները: Վերջում (էջ 1—39), «Հավելված» խորագրի ներքո, զետեղ-

ված է Միքայել Միանսարյանի կողմ հայ մտավորականներին, որով խնդրում է օժանդակել իր ժաչկական մատենագիտությունն աշխատությունը՝ համապատասխան նյութեր տրամադրելով:

— — — Զմյուռնիայում, գրաբար, հրատարակվում է Եղիշի «Վասն վարդանայ եւ հայոց պատերազմին» երկասիրությունը: 224 էջ: Վերջում (էջ 211—219) զետեղված է «Բացատրություն պարսկերէն և խըրթին քառից ինչ մատենիս» բառարանը:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Զիլինկիրյանի՝ Ֆրանսերեն քնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալֆոնս Լամարթինի «Ռաֆայել, քսանամյա հասակի վեպ մը» վեպը: 248 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանից. («Ներածություն») «Լամարթինի այս վեպը կհրատարակենք այնպիսի ժամանակ մը, որ՝ ինչպես ամեն ազգերու, նույնպես և մեր ազգին մեջ բարուց ապականությունը և ճշմարիտ երանության մասին անգիտությունը տարբեր մեկնություն կուտա, տարբեր նպատակներ կնշանակեն սիրո և ամուսնության խնդիրներուն: Ստույգ է թե բազմաթիվ քաղաքություններ կրնան գտնվիլ այս մասին: Սակայն անուրանալի է նաև, թե ընդհանրապես արդի ժամանակվան մեջ սիրո իբր առարկա միայն ֆիզիկական գեղությունը կընտրվի և ամուսնության իբր նպատակ միայն ընկերական լավագույն վիճակի մ'օգուտները կփնտովին: Ասոր դեմ դնել միտք ունի սա գիրքն ու մեր թարգմանությունը:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Տիլպերյանի՝ Ֆրանսերեն քնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Հենրի Լաքրըտելի «Լեո կամ ամիսն ծխողի մը սերը» վեպը: 143 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Արմենակ Կոստանդյանի «Տոմարակալություն գործնական» աշխատությունը: 120 էջ:

Նույնը անսփոփոխ՝ 1875 թվականին:

— — — Թիֆլիսում, բարբառով, հրատարակվում է Նիկողայոս Փոզդիսյանի «Դալա Ղաղոս կատակերգությունը»: 38 էջ:

Կատակերգության հերոսները, նայած իրենց ծագմանն ու հասարակական դիրքին, խոսում են տարբեր ձևերով: Մշեցի Կիվկիվն ու Հարոն, օրինակ, խոսում են Մուշի, Թիֆլիզեցի Ղաղո Նիմնիմովը՝ Թիֆլիզի, իսկ պոլսեցի վաճառական հաջի Հակոբը՝ Պոլսի բարբառներով: Վրացի ձգվիրտաձեն խոսում է

Թիֆլիզահայերեն, բայց օգտագործում է բազում վրացերեն բա-
ռեր ու արտահայտութիւններ, Հովհաննէս Դարաշիշազյանցը՝
ֆրանսերեն ու ռուսերեն, գրական հայերենի հետ և այլն:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Ղազա-
րոս Աղայանի «Արուսիուն և Մանվել» ազգային վեպի առաջին հա-
տորը: 235 էջ:

Երկրորդ հատոր՝ նույն թվականին, 76 էջ:

Նույն վեպը վերամշակված 1888 թ. (Ա գիրք, 128 էջ), 1889 թ.
(Բ. գիրք, 131 էջ):

«Արուսիուն և Մանվել» առաջին հատորի վերջին գլուխը («Աշը-
ղութիւն, վարժապետութիւն և որսորդութիւն») փոփոխված և վե-
րամշակված, «Արուսիուն և Մանվել (երրորդ գրքուկ)» խորագրով,
Թիֆլիս, 1901 թ., 72 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Պետրոս
Սիմոնյանցի «Պասազիրք ընդհանուր պատմութիւն» աշխատութիւն
առաջին հատորը («հին դարեր»), 192 էջ:

Երկրորդ հատոր («Պասազիրք միջին դարերի պատմութիւն»)՝
անդ, նույն թվականին: 129 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Հակոբ
Կարենյանցի «Նկարագիր սուրբ Սարգիս եկեղեցվո հայոց Թիֆլիսում
գրքույկը: 44 էջ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, առաջարանով, ծանոթագրու-
թիւններով և բնագրագիտական աշխատանքներով, հրատարակվում է
Հովհաննէս կաթողիկոս Դրասխանակերտցու «Պատմութիւնը»: 465 էջ:

Առաջարանը («Աղգ»): «Երկրորդս այս տպագրութիւն պատ-
մութեան (ակնարկված է 1843 թ. հրատարակութիւնը, տե՛ս
Ս. Շաիկյան, Հայ նոր գրականութիւն ժամանակագրութիւն
(1801—1850), էջ 269—Ս. Շ.) Յովհաննէս կաթողիկոսի եղեւ ի
վերայ վեց գրչագիր օրինակաց, յորոց երկուքն համաձայնէին
իրոք ի միոյ բնագրէ առեալ. իսկ միւս չորեքին օրինակք, որոց
այլ և այլ էին ի նախագաղափարք, թէպէտ և նօտրագիրք ամե-
նայն և ոչ հնագոյնք ժամանակաւ, այլ ընտիր օրինակաց գա-
ղափարեալք էին. որոց և մեք հետեւեցաք յերկրորդումս այս տը-
պագրութեան, ի ստորին լուսանցսն նշանակելով զտարբերութիւ-
նըս: Երկուք ևեթ յայտոցիկ ունէին բաժանմունս գլխոց, այլ տար-
բերք ի միմիանց. իսկ զվերնագիրս գլխոյն ունէր միակ օրի-
նակ, յորմէ առեալ և մեք եղաք»:

— — — Երուսաղեմում, Տիգրան Սափալանյանի արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է «Առաքինություն» ճամբան կամ մենտոր մանկանց և երիտասարդաց մանկավարժական աշխատություններ, 363 էջ:

Նույնը 1872 թ. (336 էջ) և 1888 թ. (324 էջ):

Առաջաբանից. «Եթե ծնողք մի յուր զավկներուն համատարիմ և անաշառ դաստիարակ մը ընտրել կուզեն, ահա այս անգին գիրքը թող անոնց ձեռքը հանձնեն. և թե որ տղայք ալ իրենց սիրտը և կամքը ասոր մեջ եղած վարդապետություններուն հանձնեն, աշխարհիս վրա ամենեն երջանիկ անձը կըլլան: Վասնզի ասոր մեջ պիտի սորվին տղայք ծնողասիրություն, ընկերասիրություն, քաղաքավարություն, ուսումնասիրություն, և որ ամենեն մեծն է՝ աստվածպաշտություն»:

— — — Երուսաղեմում, գրարար, հրատարակվում է Եղիա Տնտեսյանի «Պատմություն» սուրբ գրոց հին և նոր կտակարանաց աշխատություններ, 440 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Խորեն Մխիթարյանի (Վանեցի) «Համառոտ պատմություն Երուսաղեմի և ստորագրությունն սրբազան տեղյաց» աշխատություններ, 245 էջ:

Առաջաբանից. «Մեր սույն գործը ոչ իբրև կատարյալ վրաստակ համարձակեցանք հասարակության ներկայացնել, այլ մեր համոզումն այն է, որ հանդերձ ամեն թերություններով կարող է զեթ առժամանակ մի ուխտավորաց իբրև առաջնորդ սրբազան տեղիքը ցույց տալու ծառայել»:

Երկու մասի բաժնեցիներ մեր գործքը. առաջին մասը կատարունակն հին ու նոր պատմություններ, իսկ երկրորդը՝ սրբազան տեղյաց ստորագրություններ:

— — — Երուսաղեմում, գրարար, հրատարակվում է ռեառք երեք խօսեցեալք յաշակերտաց ժառանգավորաց վարժարանի ի տօնին Վարդանանց և քերթուածք շորք ժողովածուն:

— — — Երուսաղեմում, Մելքիսեդեկ դպրի (Իմա. Մուրադյանց)՝ հին հրեներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Սամուել Ռաբբիի «Գործ ոսկեղինիկ Սամուել Ռաբբիի, աշխարհիկ լեզվով և հրեական կտրուկ ոճով շարադրված աշխատություններ, 158 էջ:

Հատվածաբար հրատարակվում էր «Սիրոն» ամսագրում, 1887 թ. փետրվարից (№ 2), մինչև գեկտեմբեր (№ 12):

— — — Թեոդոսիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովհաննես Տեր-Աբրահամյանի «Ժլատ» կատակերգությունը։ Առաջին անգամ այն բնագրվել է 1860 թ. փետրվարի 13-ին, Թեոդոսիայի հայկական վարժարանում, աշակերտների ուժերով։

— — — Թեոդոսիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովհաննես Տեր-Աբրահամյանի «Տեղագրություն Անի քաղաքին հանդերձ տեսարանացույց պատկերոք» գրքուկը։ 68 էջ։

Դրժույկն անի «Եկրաբդ տիպ» նշումը։ Առաջին հրատարակության վերաբերյալ մանրամասնություններ գտնել չենք կարողացել։

1868

Հունվար. — Կեսարիայում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ Հովհաննես Դալսերյանը։ Վախճ. 1924 թ. նոյեմբերի 9-ին, Պոլսում։

Ալլոյաճյաճ Ա., Պատմություն հայ Կեսարիա, հատ. Բ., Կոհրե, 1987, էջ 2232—2240։

Հունվարի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Միրզաբեկյանցի «Դիմառնություն անցորդ տարվույն առ 1868 ամն» բանաստեղծությունը և Հայրապետ Ղուկասյանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, Իվ. Կոխովի թրաքի աղվեսն առակը։

Հունվար. — «Բազմավեպը» (№ 1), Սամվել Կեսարյանի (Խմա. Կալսերյան, հետագայում՝ Գանթարյան) ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար լատիներեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Հենրիխ Կալոյի «Մառ ծնողնան» բանաստեղծությունը, իտալերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ՝ Հովհաննես-Մկրտիչ Դադոնիի ժիմ վանքս. Դրաբյանի մը անտիպ հիշատակագիրքն վեպը (շարունակվում է մինչև «Բազմավեպ», 1869 թ. № 11 (նոյեմբեր) և մնում անավարտ)։ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն լատիներեն թարգմանությամբ, հրատարակված է Ժան Լաֆոնտենի «Կաթնավաճառ կինն ու կաթնաման» առակը։

Հունվարի 17. — Խարբերդում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց բանաստեղծ, խմբագիր Գարեգին Գ. Պեշկոթյուրյանը։ Վախճ. 1891 թ. հուլիսի 7-ին։

«Եվրոպա» կոլեգում սովորելու տարիներին խմբագրել ու հրատարակել է «Ասպարեզ» խմբատիպ ամսագիրը։

Ինդիկ, Ամենան տարեցույցը, Պոլս, 1912, էջ 403։

Հունվար. — Ախալցխայում (Վրացական ԽՍՀ), Ռափայել Մնացա-
կանյանի սատարմամբ, իր գոյութիւնն է սկսում «Նոր Արշալույս»
անունը կրող իգական դպրոցը: Ունեն շուրջ քսան աշակերտուհի, ա-
վանդվում էին հայոց և ռուսաց լեզուներ, թվարանութիւն, վայելչա-
գրութիւն, կրոն, հայոց պատմութիւն, քաղաքավարութիւն, տնայ-
նագործութիւն, երգեցողութիւն, ասեղնագործութիւն և պար:

«Մեզու Հայաստան», 1868, № 33 («Հարգա բարեկամ»); 1873, № 25
 («Հարգա խմբագիր»); № 49 («Ախալցխայից հաղորդում են»):

Հունվարի 22. — «Մասիս» օրաթերթը (№ 106), ֆրանսերեն ընա-
գրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութիւնով, հրատարակում
է Ֆիրմեն Տիտո եղբայրների հայտարարութիւնը՝ հայ մատենագիրնե-
րի օքնական հրատարակութիւն սկսելու մասին: Աշխատանքն իր հո-
վանավորութիւն ներքո էր վերցրել Նուպար փաշան, գործին օգնում
էին հայագետներ Մարի-Ժան Բրոսսեն, Հովսեփ Էմինը և Վիկտոր Լանգ-
յունս:

Հրատարակութիւնը նախորդված էր իրականացնել հետե-
յալ հաջորդականութիւնով. «Առաջին հատորին մեջ այն ամեն
հույն և ասորի պատմագրաց գործերն հավաքեցինք, որոնց ընա-
գիրները կորսված են: Այս գործերն են. հունարեն Ագաթանգեղոս
և Փաւստոս Բյուզանդացի, ասորիներն ալ՝ Մար-Արաս Կատինա,
Բարդաժան, Ղերուբնա Եղեսացի, Զենոբ Գլակ և իր շարունակիչ
Հովհան Մամիկոնյան: Առաջին մասին հետ դրված են անկորուստ
մնացած հույն ընագիրները, և կորսվածներուն ալ այն հատ-
վածները, զորս հայք իրենց լեզվով ավանդած են մեզ: Երկրորդ
հատորը հայ գրականութիւնն ոսկեղեն դարը կպարունակե, այ-
սինքն՝ Կորյունի, Մովսեսի Խորենացի, Եղիշի, Ղազար Փար-
պեցի գործերը, որք Սասանյանց օրով կատարված անցից ժա-
մանակակից պատմիչներ են: Երրորդ հատորը կպարունակե այն
պատմագիրները, որ արաբաց աշխարհակալութիւն և տիրապե-
տութիւն ժամանակները գրած են. այսինքն են՝ Սերեոս, Ղեոնդ
Երեց, Մովսես Կաղանկատվացի, Հովհաննես Կաթողիկոս և Ստե-
փաննոս Ասողիկ, Թովմա Արծրունի: Չորրորդ հատորը կպարու-
նակե այն պատմագիրները, որք Սելճուկյանց հարձակումներուն
միջոցին գրեցին. Մատթեոս Եղեսացի և իր շարունակիչը Գրիգոր,
Ներսես Շնորհալի, Սամուել Անեցի, Արիստակես Լաստիվերտի:
Հինգերորդ հատորը շորորդին շարունակութիւնն է և կպարու-
նակե Կիրակոս պատմագիր, Վարդան Մեծն, Մաղաքիա, Վահ-
րամ Եղեսացի, Մխիթար Այրիվանեցի, Ստեփաննոս Ուրպելյան,

Սմբատ Դունդատարի և Թովմաս Մեծոփեցիի Սույն հատորը նաև քանի մը վերջին մատենագիրներ ալ կպարունակե, ինչպես են Առաքել Դավրիժեցի և ԺԸ-րդ դարու պատմագիրները, որոնք Հայաստանի երկրին Պարսից և Թուրքաց ձեռքն անցնելեն վեր անցած ներքին անցքերը պատմած են»:

«Մասն»։ 1868, № 105 (Ֆրանսիայի Տիպոգրաֆիկական խոշորագույն տպարան)։

Հունվարի 27. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 4), արեւելահայերեն, հրատարակում է Պետրոս Սիմոնյանցի «Արգո քարեկամ» հրապարակախոսական հոդվածը (վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը) և Տիկին Ա. Բ. Բ.-ի «Ընտանեկան կյանքից» պատմրվածքը: Հեղինակի և նրա «գրութիւն» մասին համապատասխան դրվատական ընդհանրականներով պատմվածքը հրատարակութիւն է հանձնարարել «Պահլավունին» (ի մա. Պերճ Պողոյանը):

Հունվարի 31. — «Սիրոն» (№ 1), գրաբար, հրատարակում է Հարություն Կոմբոյուքճյանի «Մուրիկ եւ շարասիրտ» առակը և Կարապետ Տեր-Ստեփանյանի «Ուղերձ ուրախակցութեան Տ. Տ. Նսայեայ սրբազան հօր մերոյ» ներդրական բանաստեղծութիւնը: Սկսում է հրատարակել «Համարտութիւն և ստութիւն» հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. Տիգրան-Հայրապետ Սավալանյան ?), որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հոդվածից. «Այո՛, լեզուն և գրիչը կգործեն այսօր մեր մեջ այն ամենը, ինչ որ կգործեր երբեմն սուրը և ոսկին: Եվ սակայն, այս դարս մեր ազգին համար ի՞նչ կանվանվի. լուսավորութիւն դար: Եւ տ լավ, կընդունինք արդարև, որ այս դարը բերավ լուսավորութիւն նշույլ մը, այլ չենք կրնար ուրանալ նաև, որ անոր հետ մեկտեղ հորդեցին խուռն բազմութիւնս շատ մը շարիք, կհավատանք որ այդ փոքրիկ նշույլը բազմաթիւ դիմակներ վար առավ, այլ կշռապիենք նաև, որ յուր գեղեցիկ անվան դիմակին տակ պահվող խիստ շատ հրեշներ ալ երևցուց, որք կրնան այսօր ամեն կերպարանքի մեջ մտնել և ուզած ատեննին իրենց պետք եղած կերպին փոխվիլ. սակայն հոգ չէ, վասնզի այն կրոնից պատրվակով չէ, այլ ազգասիրութիւն և լուսավորութիւն պատրվակով»:

Փետրվարի 1. — «Կիլիկիա» հանդէսը (№ 8), «Ժողովածու ընթերցանութիւն» ընդհանուր խորագրի ներքո, [Մանվել-Բարոնակ Ութուջանի]՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգ-

մանուկամբ, հրատարակում է էմիլ Ժիրարդենի «Եղմարիտ կինն» և Ալֆոնս Լամարթինի «Հիշողութիւնն» գրական էսսենները:

Փետրվարի 3. — «Մասիսը» (№ 834), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Տրամախոսութիւնը» հոդվածը: Վերլուծված է ժամանակի գրական և հասարակական-քաղաքական կյանքը, բացասական երանգներով ներկայացված են «Փունջ» և «Մեմուալը հավատիս» (հձա. «Մաղկաքաղ լուրերի») պարբերականները:

Փետրվարի 3. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 824), գրաբար, հրատարակում է Մկրտիչ Զոհրապյանի «Ենթ ի ծնունդ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի» պոեմը: Նույնի՝ անգլերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակված է «Ուսանելայ» նովելը: Երկու գործերն էլ խմբագրութանն են ուղարկվել: «Ճամպա կղզվուն» Յամարանգ քաղաքից:

Փետրվար. — «Բազմազնայը» (№ 2), Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Տորկվատո Տասսոյի «Երուսաղէմ ազատեալ» դրույադներգության 12-րդ երգից մի հատված (ունի «Մեմուալ»-ին Տանկրեդեայ ընդ Կլորինդայ եւ մկրտել զնա ի կարծիք մահունն խորագիրը):

Փետրվարի 3. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 5), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ղազարոս Աղայանի «Հայկական նամականի» հրապարակախոսական հոդվածի առաջին մասը: Շարունակութունը չի հրատարակվել:

Հոդվածից. «Դու ուզում ես իմանալ, թե մեր ժողովրդի մեջ մտավոր շարժողութիւն կա՞ արդո՞ք. և թե՞ կա, դեպի ո՞ւր է տանում նորան այդ շարժողութիւնը. դեպի լա՞վը թե՞ դեպի վատը: Մեր մեջ եղբայր սիրելի, ամեն բան կա: Ոչ միայն շարժողութիւն, այլև շառամազութիւն, շոգմոգութիւն, և ուրիշ ինչ որ սիրտդ ուզի. — լավ գինի, լավ խորոված, լավ կանաչի, լավ դոմա, լավ դարձու փլավ, լա՞վ ... լա՞վ ...»:

Փետրվարի 10. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 6), նիկողայոս լալայանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն ազատ թարգմանությամբ, հրատարակում է Իվ. Կոխլովի «Առյուծ և մուկն» առակը:

Փետրվար-մարտ. — «Հայկական աշխարհը» (№ 2—3), արեւելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Աթոռունու «Երկուսից մի» էսսենը: Հրապարակախոսական հոդվածը և «Նամակ դեպի խմբագրող Նիքոսայից» ընդդիմախոսականը: Հրատարակված է Սեյուդ Շամախեցու

«Հանդիմանություն» բանաստեղծությունը և «Երգ Վանի լեզվով» ժողովրդական ստեղծագործությունը: Տպագրված է նաև Հ. Միրիմանյանի «Ժամակ Մոսկվայից դեպի խմբագրող» թատերախոսականը, որտեղ գրախոսված է ևս. Գալֆայանի «Արշակ երկրորդ» և Ա. Օստրովսկու (?) «Ревнивый муж и храбрый любовник» ներկայացումները:

Արժեք ունի նաև Վառլադից. «Գրողը յուր ժամանակի արտահայտությունն է, կամ յուր ժողովրդի մտավոր կյանքի հարկավորությունների և պահանջմունքի արտահայտությունն է: Նմանապես և արհեստագետը: Մարդկային հասարակությունը կատարյալ չէ, նա անբարոյական է լինում, պակասություններ ունի: Ինչ միջոցով կարող է նա յուրյան լավացնել, մտավոր աշխատանքի միջոցով, Երկու հնար կա մարդիկներին մտածել սովորեցնել, այդ հնարներից առաջինը այն է, երբ գրողը առաջարկում է հասարակությանը կատարյալ գաղափարներ, կատարյալ մտքեր: Երկրորդը այն է, երբ գրողը ներկայացնում է հասարակությանը նորա կյանքի պակասությունները»:

Փետրվարի 11. — Աստրախանում, իր ուսումնական առաջին տարեշրջանն է սկսում Գևորգ արքեպիսկոպոս Վհապետյանցի ջանքերով հիմնված Ռևստրախանի հայկական արական երկրորդ դպրոցը: Կազմակերպման աշխատանքներն սկսել էին 1867 թվականից, այն իր ժաղկուն ժամանակ ուներ երկու դասարան և շուրջ հիսուն աշակերտ:

«Մեղու, Հայաստանի», 1868, № 50 («Ազգային»), 1870, № 7, («Ազգային»), 1874, № 17 («Ազգայինից հաղորդում են»), «Խաղեր և խաղերի նմանություն», 1880, № 2 («Աստրախանի հայոց գաղթականի մշակութային կյանքից»):

Փետրվարի 17. — Մեղու Հայաստանին» (№ 7), «Ազգային» խորագրի ներքո, հրատարակում է հայադեպո իվան Բարտոլոմեի՝ էջմիածնում հայտնաբերված լատիներեն տառանգությունն ու նրա արեւմտահայերեն վերածանոթությունը: Զրատարակված է նաև Հովհաննես Միրզաբեկյանցի «Գեորգիան և դադադ» բանաստեղծությունը:

Փետրվարի 18. — Տրապիզոնում (Հյուսիսային Թուրքիա) ծնվեց կուսակցական գոյծիչ, մարքսիզմի պրոպագանդիստ, հողաձեռագիր, լեզվաբան-բանասեր, խմբագիր Գրիգոր Մինասի Վարդանյանը, ԽՄԿԿ անդամ 1905 թ., Վոլխժ. 1938 թ.:

1918-ին Քիֆիսոմ հրատարակել է «Կարմիր օրեր», «Կարմիր դրաշակ», 1919-ին Մոսկվայում՝ «Կարմիր դրաշակ» թերթերը: Ժամանակի պարբերականներում հանգես էր գալիս «Վարդան», «Ժիրայր», «Երվարդ» կնդանոններով: «Սովետական Հայաստան», 1968 թ. ապրիլի 4 («Գրիգոր Վարդանյան»):

Փետրվարի 29. — Միտենը (N 2), գրաբար, հրատարակում է ժողովումն վեհապառ հայրապետին հայոց բանաստեղծությունը (հեղ. ...*) և արևմտահայերեն՝ Հարություն Կյոմրյուկեյանի «Իշխանություն հասած հովիվ մը» առակը՝ «Բարոյականք» խորագրի ներքո գնտեղված են երկու գրաբար առածներ:

Մարտի 2. — «Արշալույս» արարատյանը (N 826), գրաբար հրատարակում է Հովհաննես Խաչկյանի «Մահկանացու է՞ր գանգատիս ...» տողով սկսվող անվերնագիր մի բանաստեղծություն: Հրատարակված են նաև «Քերթած բարոյական», «Տէր ով կացցէ» անստորագիր խրատականները:

Մարտի 2. — «Մասիսը» (N 838), արևմտահայերեն, հրատարակում է «...խմբագիր» նամակ-հոդվածը: Անհարգալիր պիտակավորումներով՝ քացասարար է գնահատված Ստեփան Ոսկանյանի վերջին տարիների հասարակական-մշակութային գործունեությունը:

Մարտի 4. — Պարտիզակում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց մատենագետ, բանասեր, խմբագիր Ծսայի Հակոբի Տայեցին: Վենետիկի Միքիթարյան միաբանության անդամ էր 1890 թ. օգոստոսի 31-ից: Վախճ. 1927 թ. փետրվարի 2-ին, Միլանում:

1899—1898 թթ. խմբագրել է «Բազմավեպ» հանդեսը, որտեղ հանդես էր գալիս «Հ. Ե. Տ.» ստորագրությամբ:

Մխիթարյան հոբելյան, Վենետիկ, 1901, էջ 226: «Բազմավեպ», 1927, N 3 («Հանգիստ Հ. Ծսայի Տայեցի...»):

Մարտի 23. — Այնթապում (Հարավային Թուրքիա) ծնվեց հոգևւորական-մշակութային գործիչ, պատմաբան-բանասեր, հոդվածագիր (գրում էր նաև թուրքերեն), խմբագիր Բարզեն Ավետիքի Կյուլեսերյանը: Երուսաղեմի միաբանության անդամ էր 1892 թ. սեպտեմբերի 27-ից: Վախճ. 1936 թ. հուլիսի 9-ին, Անթիլիասում (Լիբանան), թաղումը՝ հուլիսի 15-ին, Հալեպում:

1895—1897 թթ. Պալեստին խմբագրել է «Ելյա» կրթական, ազգային և գիտական շաբաթաթերթը, 1918—1919 թթ. Բոստոնում՝ «Տալբուս» երկշաբաթաթերթը, 1927—1930 թթ.: Երուսաղեմում՝ «Սիսե» ամսագիրը, Փամախակի պոբերականներում հանդես էր գալիս «ԲԱԿ» (Բարզեն արեղա Կյուլեսերյան), «Բարզեն» «Բ.», «Բ. Ե.», «Բարզեն» եպիսկոպոս, «Շահնուրի» բարեկամը և ասորագրություններով:

«Հանգես» ամսույա, 1936, N 7—8 («Բարզեն Ա., աթոռակից կաթողիկոս Մեծի տանն Կրիկիոն»): «Սիսե», 1936, N 8 («Հոգեկույս Բարզեն կաթողիկոս»):

Մարտի 30. — «Մասիսը» (№ 842), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն Գալֆայանի «Աստղն բեռական» և «Վերջին Հայկազն» բանաստեղծությունները: Նախորդող ընծայականում բնութագրված է «ազգային ճարտար բանահյուս» Խորեն Գալֆայանի վերջին շրջանի դործունեությունը:

Մարտ. — «Ռադովեպր» (№ 3), Դավիթ Նազարեթյանի՝ ֆրանսերեն լինագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է վիկտոր դը Լարբատի «Առ ծառ մի մեծ» և «Մահ կաղըն» բանաստեղծությունները («Քերթնած ծառոյ» ընդհանուր խորագրի ներքո): Տողատակում տրված է Լարբատի համառոտ կենսագրությունը, որը ներկայացված է որպես «ներկա ժամանակիս անվանի բանաստեղծներեն մեկն»:

Մարտի 31. — «Սիոնը» (№ 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Առաջադիմություն» հոդվածը (հեղ. Տիգրան-Հայրապետ Սավալանյան?), և գրաբար, Հարություն Կոմբոյունյանի «Ի սուրբ խաչն» բանաստեղծությունը:

Առաջնորդողից. «Հայ ազգը գրեթե քիչ քաջառության, խոսելով, լույս խոսքով կպարապի. թեև կրանա՝ սլանալ շունի. կտատանի, կշարժի, կհուզի, սակայն երբ կարգը գործելու գա, կա՛ն խույս կուտա և կամ կկաղաւ: Հայ ազգը կրսն. հայրենիքը գերութենն ազատեմք. ո՛հ, ինչ վեհ խոսք, հայրենիքը ազատել: Սակայն ո՛ր է գործ. մի՞թե խոսքով հայրենիքը կազատի: Հայրենիքը դիրող բռնավորը շատ զորավոր է, անոր հաղթող ախոյանը միմիայն առաջադիմությունն է. հայրենիքը բռնաբարողը մարդ չէ, այլ միջին դարս ծնող տգիտությունն է: Այս գերութենն է ահա, որ պիտի ազատենք հայրենիքը, կամ ավելի աշեկ է բռնի, ազգը»:

Ապրիլի 1. — «Կիլիկիա» հանդեսը (№ 10), «Ժողովածու ընթերցանության» ընդհանուր խորագրի ներքո, [Մանվել-Բարունակ Ութուշյանի]՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Դեյլիդիտե Լամբլյեի «Ժայռը» և Ժյուլ Սիմոնի «Ընտանիք» գրական էսսեները:

Ապրիլի 13. — «Մասիսը» (№ 844), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Տրամախոսությունը» հրապարակախոսական հոդվածը, որտեղ ի թիվս այլ հարցերի, վերլուծված է «Փունջ», «Մեծ մուսլը հավատիս» և «Մասիս» պարբերականների գրական քաղաքականությունը: Հրատարակված է Խորեն Գալֆայան-Նարպեյի «Երգ ասորելոյն առ Շահ-Արասաւ» գրաբար բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (N 14), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Միրզաբեկյանցի «Ազատ մտածունք» տե-սեկան-հրապարակախոսական հոդվածը և Հայրապետ Ղուկասյանցի «Գարուն» բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 14. — Պոլսում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոդվածա-գիր (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով) Պողոս (Պու) Անսունի Ալանը:

Պատումս Մ., Հայ հանրագրտակ, էջ 850—851:

Ապրիլի 20. — «Մեղու Հայաստանին» (N 15), ֆրանսերեն բնա-գրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթիի «Փահանա» ակնարկը: Հրատարակված է Հայ-րապետ Ղուկասյանցի «Դու սխալվում ես» բանաստեղծությունը:

Ապրիլ. — «Բազմավեպը» (N 4), Դավիթ Նազարեթյանի՝ Ֆրան-սերեն բնագրից կատարված գրաբար լատինա թարգմանությամբ, հրա-տարակում է Վիկտոր դը Լաբրատի «Մայրերն» բանաստեղծությունը (սֆերթուած ծառոյս ընդհանուր խորագրի ներքո): Արևմտահայերեն փոքրիկ ծանոթությամբ, հրատարակվում է Գրիգոր Նարեկացու «Տաղ Յարութեան» ընդհանուր խորագրի ներքո զետեղված երկու բանաս-տեղծությունը (սֆառք Քրիստոսի ամենագոր յարութեան, սալլն ալն իշանէր ի լեռնէն...» և «Անուն անեղին էին աստուած է...»):

Ապրիլի 27. — «Մեղու Հայաստանին» (N 16), բնագրից կատար-ված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Ծանր դը-րություն» պատմվածքը (թարգմանիչ՝ Տ. Ա. Ն.):

Ապրիլի 30. — «Սիռնը» (N 4), գրաբար, հրատարակում է «Վասն հայկական գրոց» զոսխոսականը: «Ի քննութեան» է առնված Գ. Զարբ-հանալյանի «Պատմություն հայերեն դպրությանց...» աշխատության Ա. հատորը (Վենետիկ, 1865 թ., տե՛ս ներկա հատորը), արված են մի շարք դիտողություններ: Սկսում է հրատարակվել Մ. Մկրտչյանցի «Գրա-կանության գիտության առարկան» արևմտահայերեն ուսումնասիրու-թյունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Ուսումնասիրությունից. «Գրականության պատմությունը չէ խոսում միայն այն ձևերի վրա, որոնցով դասակարգվեց և երե-վեցավ մարդու ստեղծագործական միտքը: Նա չէր հասկանալ իր նշանակությունը, եթե իրան տար այս կամ այն ձևին նման-վող ստեղծվածների շարանակոչությունը: Նրան առարկա են մարդկային հոգու խորքից բխված գաղափարները, նրանց դարգացումը և շարժումը դարե դար ու ազգե ազգ: Նա ցույց է

ապիս այն ստեղծվածների կարգը, որոնց մեջ մարմնանում է պատմական հոգու ազնիվ եղելությունը և այս պատճառով, ինչպես մի կենդանի մասն, անցնում է պատմության բոլոր լայնություններով ու ընդարձակություններով, և նյութավոր նշանակության հետ հարաբերելով, այն իրավունքն ունի, ինչ որ ազգի կամ մարդկության ընդհանուր պատմությունն է:

Մայիսի 4. — «Մասիսը» (№ 847), գրաբար, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Ի մահ վսեմաշուք Աղաթոն Գրիգոր Էֆենդիի» բանաստեղծություն-դամբանականը:

Մայիս. — Մայր Աթոռ էջմիածնում, արևելահայերեն, սկսում է հրատարակվել էջմիածնի միաբանության պաշտոնական ամսագիրը, «Աբարատ, կրոնական, պատմական, բանասիրական և քաղաքական գիտելիք» խորագրով, որն իր գոյությունը շարունակում է մինչև 1919 թ.: Այդ թվականի սկզբներին, ամբողջ տարվա համար հրատարակելով մեկ ընդհանուր համար, ամսագիրը դադարում է: «Աբարատի» խմբագրական հանձնաժողովը («հրատարակչական մարմին») րազկացած էր ութ քարձրաստիճան հոգևորականներից, որոնք տնօրինում էին բոլոր հարցերը: Վճռական ձայնը պատկանում էր խմբագրին, որին նշանակում կամ ազատում էր կաթողիկոսը:

Առաջարկեց. «Պատմականին մեջ պիտի գրվին Հայաստանի նահանգաց, գավառաց և քաղաքաց վրա աշխարհագրական տեղեկություններ. վանորհից և մենաստանաց ստորագրություններ, որոց նշխարքներն են որ ժամանակ ժամանակ օրագրաց և ամսաթերթից նաև աշխարհագրությանց մեջ թելադրությամբ հրատարակելով, հայրենյաց փափագը արթնցուցած են արդեն Հայաստանի վրա:

Բանասիրականը պիտի լինի ազգիս զարգացման վիճակին դաստիարակության վերաբերյալ հոգվածներ, ուսումնական ճառեր, ճանապարհորդություններ, ոտանավորներ և նամականիք նախնյաց: Բարոյականին մեջ կգրվին թե արտաքին և թե սուրբ գրոց վճռական առածներու ընդլայնումներ, տռակներ, հանելուկք. ընդ որս և օրագրալուրք, զվարճալի և կարևոր ղեպքեր և այլ այսպիսիք»:

Մայիսի 4. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 17), նիկողայոս Լալայանցի՝ պարսկերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանչի ծանոթագրություններով, սկսում է հրատա-

րակել «Ասիական անապատ» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Մայիսի 7. — Կրման գյուղում (Խոտորջուրի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց բանաստեղծ, հոգևածագիր Վահան Սարգսի Մատիկյանը: Վիեննայի Միխիթարյան միաբանության անդամ էր 1891 թ.: Վախճ. 1915 թ. մայիսի 17-ին, Կարինում (Արևելյան Թուրքիա):

«Հանգես ամսօրյա», 1915, № 1—2 («Վահան Մատիկյան և թովմա» Կենտրոն):

Մայիսի 11. — «Մասիսը» (№ 848), գրաբար, հրատարակում է նդիա Տեմիրճիպաշյանի «Ի մահ վսեմափայլ Գրիգոր էֆենտիոյ Աշաթոն» բանաստեղծությունը:

Մայիսի 16. — Ցարուղ գյուղում (Զեյթունի գավառ, Հարավային Թուրքիա) ծնվեց հասարակական-կրոնական գործիչ, հոգևածագիր Ներսես Դանիելյանը: Նդեռնամահ՝ 1915 թ. ապրիլին:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Սառկան վարդ» և «Սառկան վարդապետ» կեղծանուններով:

Աճեմյան Հ., Թուրքահայ աղետը, էջմիածին, 1910, էջ 5—7: Ձևրուճի սլառմագիր, Բուենոս Այրես, 1950, էջ 803:

Մայիսի 18. — «Մասիսը» (№ 849), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պարույրի» հերթական ժամանակահատվածի հրապարակախոսական հոդվածը: Տրված է ժամանակի երիտասարդության և հասարակական կյանքի քննադատի, վերլուծված է Գրիգոր Աղաթունի և Կարապետ Շահնազարյանի գործունեությունը:

Մայիսի 18. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 19), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Միրզաբեկյանցի «Կորուսյալ ժամ» և գեթմաններեն քնադրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությունը (թարգմանիչ՝ Միհրդատ Ամրիկյան?) Հայերի Հայնեի ընկեր Ն. Ա.-ին» բանաստեղծությունները:

Մայիս. — «Բազմավեպը» (№ 5), Սամվել Կեսարյանի ֆրանսերեն քնադրից կատարված գրաբար լսկածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Առանձնություն» բանաստեղծությունը: Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակված է «Նահապետի» (Իմա. Ղևոնդ Ալիշան) «Հայ հանճար» լսկածո ստեղծագործությունը: Այն նույնությամբ արտատպված է «Նուագրի» երկրորդ հրատարակության Գ (աշխարհին) հատորից (Վենետիկ, 1867, էջ 342—345):

Մայիսի 22. — «Մաւփսը» (օրաթիւթ, N 169), գրաբար, հրատարակում է Նշան Միրզա Վանանդեցու «Ուղերձ առ հայրն իմ հոգեհատոր, տւր Մարգար Միրզա Վանանդեցի, որ յաղին» եղերերգակտն պոեմը:

Մայիս. — էջմիածնի «Արարատը» (N 1), համապատասխան «Մանուցում»-ով, հրատարակում է Ներսես Շնորհալու «Հանելուկը» («Դատաւորն իրաւարար...») և Սարգիս Մանկունու (հետագայում՝ Վահրամ Մանկունի) «Արարատն առ ազգ հայոց» գրաբար բանաստեղծութիւնը:

Մանուցումը. Շնորհալի մեր սուրբ հայրապետի անունով այսպիսի հանելուկներ ձեռագրաց մեջ շատ տեղ կգրտներին. շորս հարյուրենն ավելի ծանկանալով մեր ազգայնոց ծանոթութիւն տալ Կիլիկիային կողմանց հայոց այն ժամանակն եղած աշխարհաբար լեզվի վրա, որով գրված են այս հանելուկները, ամսաթերթիս մեջ կտպենք հետզհետե, ի զրոսանս րաժանորդաց: Հանելուկները հրատարակվել են հետևյալ պարբերականութեամբ. «Ձաւակ ծնաւ յայն մեծ ալգին...» և «Կանաչ մի կայ ի մէջ դրախտին» (անդ N 2, հունիս), «Դաշտ մի կայր արձակ ու լայն...» (անդ N 6, հոկտեմբեր), «Այն ինչ երկիր է պատուական...» (անդ N 8, դեկտեմբեր):

Մայիսի 25. — «Մեղու Հայաստանին» (N 20), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ղաղարոս Աղայանի «ն. տառի մի քանի հատկութիւնքը մեր աշխարհաբարի մեջ» գրական-լեզվաբանական հոդվածը:

Հոդվածից. «Մեր ներկա գրականութեան մշակներս (չեմասում մշակողներս), կարծում ենք, որ մեր աշխարհաբար լեզուն կանոն չունի, ուստի և ըստ մեր քմաց, նորանոր ձեւերի և յղարձվածքների հիմնադիր լինելն իրավացի ենք համարում: Այո, մենք այժմ աշխարհաբար լեզվի քեռականութիւն չունինք, և ոչ այբի առջև ունինք այնպիսի մի անձն, որին ընդունակ համարենք լցուցանելու մեր ազգի այժմյան այդ ամենակարեւոր պահասութիւնը: Այդ գործը ճշտապես կատարելու համար Արովյանի պես տաղանդ է պետք»:

Մայիսի 29. — «Մասիս» օրաթիւթը (N 173), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուջանի] «Վերթեր, հեղինակ՝ Գյոթե, թարգմանեց պ[արոն] Մ. Մամուրյան» ընծայական-գրախոսականը:

Ընծայականից. «Մեր աշխարհիկ գրականութիւնը նոր գահար մը կստանա այս ընտիր ու գողտրիկ վեպին թարգմանու-

թյամբը, Գերմանացի ավանավոր բանաստեղծին այս աշխարհածանոթ գործը, որ գրեթե ամեն բարեկիրթ ազգերու լեզվով թարգմանված է, սրտի ու մտքի նոր սնունդ մը կրնա ընծայել մեր հայ երիտասարդության: Սերն է անոր նյութը, սակայն քանի՞ ընթույլ, ընտանի և սրտաշարժ գլացումներով զարդարուն: Սերն է անոր նյութը, սակայն ճշմարտության, առաքինության հովր ամեն տուրին մեջ կբուրեն:

Մայիսի 31. — «Սիրունը» (№ 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Յազըճյանի «Առ հայրենիս հառաչանք» բանաստեղծությունը: Հակոբ-Հովակիմ Անուշյանի՝ զրաբար բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ ու փոքրիկ առաջաբանով հրատարակվում է Նդիշիի «Հաղադս միանձանց» ճառը:

Հունիսի 1. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 21), ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ (Թարգմանիչ՝ «տիկին Ն. Ա.»), սկսում է հրատարակել Նադեժդա Վ.-ի «Աշտուհի ընտանիք» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 26 (հունիսի 6)-ում: Հրատարակված են նաև «Տխուր ժամեր» և Միհրդատ Ամրիկյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, Հայնրիխ Հայնեի «Ջահիլ էր նա...», «Մին քանի ժամ» բանաստեղծությունները:

Հունիսի 2. — Պոլսում, Պողոս Աշնոնյանի ատենապետությամբ և Պողոսիկ Փափաղյանի, Անտոն Պալյանի, Արթին Մաքսուտյանի, Առաքել Տիվիթյանի և Գաբրիել Քեմահճյանի անդամակցությամբ, իր գույությունն է սկսում «Էջմիածնյան ընկերությունը»: Վերջինիս նպատակն էր «Հոգարանվեր համադասակությամբ վարժարաններու եկամուտն ավելացնել և ապագայն ապահովելու միջոցները մտածելու, «Էջմիածնյան ընկերությունը» գոյություն ունեցավ մինչև 70-ական թվականները:

«Համդիս ալոբոյա», 1952, № 12 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»):

Հունիսի 3. — Պոլսում ծնվեց երաժշտագետ, հայկական եկեղեցական երաժշտության մասնագետ, մշակութային գործիչ Գրիգոր Զուլհայանը: Վախճ. 1938 թ. փետրվարի 28-ին, իր ծննդավայրում:

Փետրիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1923, էջ 261, «Ետ լուր», 1938, № 6132 («Մահ երաժշտագետ Գրիգոր Զուլհայանի»), № 6134 («Հուզարկավորություն... Գրիգոր Զուլհայանի»):

Հունիսի 4. — Պոլսում ծնվեց Երաժշտագետ, հայկական երաժշտ. տեսության տեսարան, հոգվածագիր, բանաստեղծ Երմոգ Գույումճյանը։
Մահաց. 1945 թ.)

«Հայի ազատ կեղծանունով Դանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

Քննարկ. Ամենուրեք տարեցույցը, Պոլիս, 1922, էջ 260—261։ Ընդարձակ տարեգրք ազգային հիմնադրույթի, Պոլիս, 1946, էջ 273։

Հունիսի 8. — «Մասիսը» (N 852), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն Գալֆայանի «Քնար պանդխտին» բանաստեղծությունը։ Նախորդող ծանոթագրության մեջ նշվում է որ այն «խորեն եպիկոպոսին (ի՛մա. Գալֆայանին—Ս. Շ.) աշխատասիրած և արդեն տըպագրվիլ սկսող «Քնար պանդխտին» անուն տաղենդուսինն քաղվելով, մեզ հաղորդած է»։

Հունիսի 8. — «Արշալույս արարատյանը» (N 833), գրաբար, հրատարակում է «Աղբյուր առ աստուածաբանս», «Բարոյական», «Սաղմոս ՀիՋ» բանաստեղծությունները (հեղինակ՝ *** և «այս գործերը Հնդկաստանն ուղարկված է ի հրատարակություն»)։ «Ազգային» խորագրի ներքո տեղեկություններ են հաղորդված «մեծարգո կապիտան Պետրոս Մազաթյան-Սեյադի մասին, ապա հաղորդում է նրա «Ողջուն Սեյադի Շամախեցու» գրաբար ներողականը։

Հունիսի 8. — «Մեղու Հայաստանին» (N 22), Հովսեփ Միրիմանյանցի արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Երկնային արդարադատություն» պատմվածքը։ Միհրդատ Ամրիկյանի՝ բնագրերից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Հ. Հայնեի «Շատ ոգտալիտ խրատներ...» և Ալ. Պլեչենի «Ճակատագրերն միշտ հնազանդ...», «Երբ ես դառա իմ հայրենի քաղաքը» բանաստեղծությունները։

Հունիսի 17. — «Մասիսը» (N 853), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պողոս Պառնասյանի «Բարձրագույն դաստիարակության խրդիր Գաղղիո ծերակույտին մեջ» հողվածքը։ Բնութագրված են Շարլ-Չալուստ Սենտ-Բյովի, Տյուբենի, Անրի-Կլոդ Սեն-Սիմոնի, Օգյուստ Կոնտի և էմիլ Լիթերի փիլիսոփայական սխառմաները։

Հունիսի 22. — «Մեղու Հայաստանին» (N 24), արևելահայերեն, հրատարակում է «Նոր գիրք» գրախոսականը։ Գրախոսված և դրական է գնահատված Կոմրի «Նամատարություն երեխայոց» աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1868 թ.)։

Հունիս. — «Բազմավեպը» (№ 6), Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալե-
րեն բնագրից կատարված զոաբար չափածո թարգմանութեամբ, հրա-
տարակում է Ալեքսանդրոս Մանցունիի «Պենտեկոստե» բանաստեղծու-
թյունը: Արսեն Բազրատունու իտալերեն բնագրից կատարված զոա-
բար թարգմանութեամբ, հրատարակում է մի հատված Դանտեի «Դը-
ժոխքի» Գ. երգից (ունի «Արձակագիր դրանցն դժոխոց խորագիրը»), և
Ֆրանսերեն բնագրից կատարված զոաբար թարգմանութեամբ մի հատ-
ված Պինո Կորնելի «Որատիոս» ողբերգությունից (4-րդ գործ., 5-րդ
պատկեր. ունի «Կամաիլլեայ անիծանելն զՀոռվմն» խորագիրը):

Հունիսի 22. — «Մասիսը» (№ 854), զոաբար, հրատարակում է
«Հայք ի Հնդկաստան» հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբե-
րականի հաջորդ համարում:

Հոգվածն ունի հետևյալ արևմտահայերեն նախաբանը. «Իզ-
միրի «Արշալույս արարատյան» լրագրին 819 և 820 թիվերուն
մեջ (տե՛ս մեզ մոտ, 1867 թ. նոյեմբերի 25—Ս. Շ.) հանգուցյալ
Միքայել Նալբանդյանցի վրա հրատարակված կենսագրական
հոդվածը Հնդկաստանի ազգայնոց վրա ալ անհաճո տպավորու-
թյուն մ'ըրած-ըլլալով, ուր հանգուցյալ Նալբանդյանց իր հայրե-
նասիրական և ազատասեր եռանդովը միժ հարգ և համակրու-
թյուն ստացած էր, տեղվուն ազգայիններն մեկը երկար հոգ-
ված մը գրած է մեզ, որով «Արշալույսո» վերահիշյալ հոդվածը
երկարորեն հերքելն հետև, Հնդկաստանի հայոց ազգային և կրո-
նական վիճակին նկարագիրը կընե, զոր արժան կհամարինք ամ-
բողջապես հրատարակելու:

Հունիս—հուլիս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 6—7), արևելահա-
յերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Կրկին համալսարանի մա-
սին» հրապարակախոսական հոդվածը: Բարձրացված է հայերի հա-
մար ուսման և կրթության անհրաժեշտության հարցը, որի շնորհիվ,
ըստ հոդվածագրի, կարելի կլինի թե հոկել հայ հասարակությանը,
և թե խթանել ազգային գիր-գրականությունը:

Հունիսի 31. — «Սիոնը» (№ 6), արևմտահայերեն, հրատարակում
է Գրեգոր Մուրադյանի (հետագայում՝ Մելքիսեդեկ եպիսկոպոս)
«Ուխտ հայրենասիրի» հրապարակախոսական հոդվածը: Հարուստ
Կյոմրուկճյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն
թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Ժամանակումն անձին» տրակ-
տատը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 8 (օգոստոս)-ում, և
Կարապետ Բարունակյանի «Ի սզալի մա՛հ մեծահույակ Աղաթոն Գրի-

գոր իՖլենդիի» եղբրերդական բանաստեղծությունը: «Պատիժ բամբասողին» և «Օրինակ համբերութեան» խորագրերի ներքո, հրատարակված են ևրկու գրաքար առակներ:

Կ. Մաւաղյաւի նոդվածից. «Ո՛չ մի դար և ո՛չ մի ժամանակ այնչափ շնն կրկնվել հայրենասիրություն և ազգասիրություն բառերը, ինչպես էերկա հարուս մեջ և ոչ մի դար այնպես ցովակցության և սիրո կարոտ չէ հղած մեր ազգը, ինչպես ներկայիս մէջ: Խոսքը իրականության տեղ է բռնել և ազգասիրության վերա խոսիլը՝ բուն ազգասիրության տեղը:

Հուլիսի 4. — Նոր Նախիջևանի «Ս. Խալա» եկեղեցում, Զարիֆյանի և Հովհան Զուլատյանցի հոգաբարձությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Ժառանգավորաց ուսումնարանը», որը «մեր դպրոցական շոր ու ցամաք սնասլաստի մեջ հազվագյուտ օազիսներից մին պիտի համարվի»: Ուսումնարանը մեցամյա էր, ուներ քսանութ աշակերտ (հետագայում՝ հիսուն), ավանդում էին կրոնագիտություն, ընդհանուր և հայոց եկեղեցու սուրբություն, հայերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն լեզուներ, աշխարհագրություն, ընդհանուր պատմություն, թվաբանություն, գծագրություն և երգեցողություն:

Տեղ. 1875, № 2 (սկզբային դարձներ Նոր Նախիջևան):

Հուլիսի 6. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 26), Երվանդ Տեր-Դավթյանց Օձնեցու՝ անգլերեն ընագրից կատարված արեւիահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Հենրի Լոնֆելլոյի «Գերու երազ» բանաստեղծությունը: Տպագրված է Ս. Մարությանցի «Ուսում» լափածո ստեղծագործությունը:

Հուլիսի 6. — «Մասիսը» (№ 856), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Արրահամ Ալվազյանի «Բանասիրական» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը:

Ի թիվս այլ հարցերի, գրվատված է Է. Սյուրի «Թափառական հրեայի» (թարգ. Կարապետ Ութուշյան) և Վ. Հյուգոյի «Թշվառների» (թարգ. Գրիգոր Զիլինկիրյան) ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն «հայեցումները»: «Հիշյալ կրկին թարգմանիչներն արդեն հանրածանոթ են ազգերուս իրենց ասկեց առաջ թարգմանած ընտիր վիպասանություններով, որոնց մեջ կտեմնվին բառերու ընտրություն, լեզվի ներդաշնակություն, վսեմ ու կոկիկ ոճը: Ապա՝ գրական է գնահատված Երուսաղեմի «Սիրեն» պարբերականը:

Հունիսի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (N 37), Սարգիս Տեր-Սարգսյան Թելեթցու՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ սկսում է հրատարակել «Անզգուշության վատ հետևանքները» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 30 (օգոստոսի 3)-ում:

Հունիսի 19. — Թիֆլիսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, թարգմանիչ (վրացերենից և պարսկերենից հայերեն) գրող, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.) Գևորգ Ասատուրը (Գևորգ Կոստանդինի Աստվածատրյան): Վախճ. 1937 թ. հոկտեմբերի 7-ին, իր ծննդավայրում:

Ըստ Հ. Խաչատրյանի տվյալի, Գ. Ասատուրը ծնվել է հունիսի 6-ին: Այս հարցում հշտում մտցնել չենք կարողացել:

Մեր անվանի դատախազներ, Ծրեան, 1970, էջ 28—29, Խաչատրյան Հ., Գրական տեղեկատու, էջ 54:

Հունիսի 20. — «Արշալույս արարատյանը» (N 836), Հակոբ Զիվիճյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է «Հրեշտակ եւ տղայ» բանաստեղծությունը: Անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ ***): սկսում է հրատարակվել Վաչինգտոն Իրվինգի (հայերեն տառադարձված է «Ալլիվինգ») «Կին» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հունիս. — «Բազմավեպը» (N 7), արևմտահայերեն, հրատարակում է Աթազինես Ղափանյանի «Օգուտ և վնաս տպագրության» հրապարակախոսական հոդվածը և Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն բրեժնեգրից կատարված գրաբար լատինացի թարգմանությամբ, Թովմաս Կրոսսի «Մահ Իլդեգունդայ» բանաստեղծությունը:

Հոգիվածից. «Դարուս ապականության սերմանքը ամենն ալիլի է Դադդիո մեջ հրատարակված մատյաններն, ուր թեպետ կան օգտակար գրյանք, բայց անոնց դեմ ալ կան նույնպես անթիվ վնասակար և թունավոր մատյանք. և զադդիական լեզուն ալ աշխարհածանոթ լեզու մի ըլլալով, անկե ապականություն կտարածվի հորդահոս անձրևի պես բոլոր աշխարհ և կապականն ամեն ազգերը: Մեր ազգայնոց ականջները դեռ բավական մաքուր են և սիրտները սուրբ և անով է, որ մեր ազգը գովելի եղած է նույնիսկ եվրոպացիոց, իբր հեռի ապականութենն: Արդ եթե բացվին ազգայնոց միտքերը այն պիղծ գիրքերով, որ մարդկային կրից սլաքներով զարդարված են և մոլորին սիրտերը անկրոն գովածքներով, ուր պիտի մնա ազգին պարզությունը,

որ իր անխաղախ գործունեությունը Այս բանով կծանուցանեմ մեր սրտին ջաղը քանի մը նորանոր հրատարակությանց, որ նդան և կըլլան մեր ազգին մէջ, որք հմրալո մեջ մեծամեծ վնասուց պատճառ եղած են և արդարամիտ և նշմարտասեր անձինքներն արհամարհված են. ինչպէս «Համատարնություն» պատմությունը, էոժեն Սյուի «Թափառական հրեան», Շիլլերի «Վիպասանական ողբերգությունը», «Վերթեր» վիպասանությունը, (Ալեքսանդր Դյումայի) «Մոնտե Քրիստո», Վիկտոր Հյուգոյի «Թշվառները», էոժեն Սյուի «Փարիզու զաղտնիքը» և այլն: Հիրավի այս գրողներուն շատերը մեծ հեղինակներ են, և իրենց գրվածոց մէջ կան գեղեցիկ և վառվռուն խմաստներ, բայց քողարկյալ ունին և իրենց թույնը և ապականությունը: Այս գրվածքներն ոմանք թերեւ ոչ այնչափ վնասակար ըլլան, ինչպէս Վիկտոր Հյուգոյի «Թշվառները», բայց մեր ազգին համար վաղածաման են և տարածամա:

Հուլիսի 27. — «Մասիսը» (№ 859), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Արրահամ Ալվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը: Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային և հրապարակախոսական կյանքը, բնութագրված է «Հասարակաց կարծիք» նշանակությունը հայ ժողովրդի համար:

Հուլիսի 27. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 29), սկսում է արտատպել «Մասիսում» հրատարակված «Հայք ի Հնդկաստան» հոդվածը (աւճ հերկա հատորը, 1868 թ., հունիսի 22), որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Այսպէս լիակատար համեմատելություն է հայտնված Մ. Նուրանդյանի գործունեությանը տրված «Մասիսի» գնահատականներին: Հրատարակված է նաև Ս. Մարությանի «Պանդուխտ» արեւելահայերէն բանաստեղծությունը:

Հուլիս. — «Էջմիածնի Արարատը» (№ 3), գրարար, հրատարակում է «Գարուն» բանաստեղծությունը և ինը առած նշնիկ Կողբացուց: Առածներն ունեն հետեւյալ ծանոթագրությունը. «Նշնիկ Կողբացուց առածներն կառնունք «Ոգեշահ խրատ» ամենայն կրօնաւորաց» ասացնալ ի նմանէն:

Հուլիսի 31. — «Սիւնը» (№ 7), գրարար, հրատարակում է Կարապետ Ռարունակյանի «Բուն տարագիր, որդու առ որդեկորոյսն Անի» բանաստեղծությունը և խաչատուր Նալբանդյանի՝ ֆրանսերէն թնագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանությունը «Նախախնամություն» նովելը: Սկսում է հրատարակել Աստվածատուր Տեր-Հովհաննիսյանցի

«Կարճ ճանապարհորդութիւն յԱսուրիք» արեւմտահայերեն ուղեգրութիւնը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 10 (հոկտեմբեր)-ում:

Օգոստոսի 3. — «Մասիսը» (№ 860) Սարգիս Զալիխյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն ազատ թարգմանութեամբ, հրատարակում է «Ժիլ Բլյազի վրա զարդիացի հեղինակի մը դիտողութիւնները» գրախոսականը: Վերլուծված է և բարձր գնահատված Ալեն-Ռէնէ Լեսաժի՝ հիշյալ խորագիրը կրող վիպասանութիւնը:

Օգոստոս. — «Բազմավեպը» (№ 2), գրաբար, հրատարակում է մի հատված Արսեն Բազրատունու «Հայկ Դիւցազն» դրոշմազնորդութիւնից: Հրատարակված է Ա. Երզը, նոր՝ «Տօնախումբ հանդէս նաւասարդի» խորագրով:

Օգոստոսի 3. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 30), Ս. Մարությանցի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, «Ժան Բատիստ Ռուսսոյին» խորագրի ներքո հրատարակում է մի բանաստեղծութիւն (ստեփան Օրբէս տխրագին...):

Օգոստոսի 8. — Պոլսում ծնվեց ամտենազետ, տոմարագետ, հոգւածագիր (հայերեն և ֆրանսերեն) Խորեն Սինանյանը: Վենետիկի Միսիթարյան միաբանութեան անդամ էր 1892 թ. հունիսի 5-ից: Վախճ. 1928 թ. փետրվարին, իր ծննդավայրում:

«Մխիթարյան հօգլո Խորեն Սինանյանի»:
(«Հանգիստ հոգլո Խորեն Սինանյանի»):

Օգոստոսի 10. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 32), Նիկողայոս Լալայանցի՝ անգլերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է «Ամերիկական կյանքից. Հուրոնցի (Ամերիկայում բնակվող հնդկական ցեղերից մեկի անունն է—Ս. Շ.)» պատմվածքը: Հրատարակված է Ս. Մարությանցի «Հայոց աղբիկներ» արեւմտահայերեն բանաստեղծութիւնը:

Օգոստոսի 17. — «Մասիսը» (№ 862), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Սուրհանդակ Վոսփորի» հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. «Կ. Դ. Տ.»): Վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական և ազգային կյանքը:

Օգոստոսի 17. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 32), Նիկողայոս Լալայանցի՝ անգլերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Ճանապարհորդութիւն Հյուսիսային Ամերիկայի դաշտերումը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 37 (սեպտեմբերի 21)-ում:

Օգոստոս — սեպտեմբեր. — «Կրթիկիւ» հանդեսը (№ 14—15), արեւմրտահայերէն, սկսում է հրատարակել [Մանվել-Քարունակ Ութուշ-լանի] «Ինդարվեստից մեջ հռչակվողներն» հոգովածը, որն ավարտ-ւում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Անրկութարար ներ-կայացված և դրական է գնահատված «Քանի մը խոսք մեր ազգին ար-դի վիճակին վրայ» աշխատութիւնը (տե՛ս ներկա հատորը, 1868 թ.):

Հոգվածից. «Եթէ մեր ազգին ներկա վիճակը քննենք, և ազգային լրագրաց հետզհետեւ հաղորդած լուրերուն համեմատ՝ մեր դատողութիւնը կազմել Լեւոնդէնք, եթէ երևութիւններու մեջ իրողութիւնն փնտռենք և ազգային ներքին կենաց վարագոյրը վար առնելով՝ անոր ներսի կողմը թափանցենք, ուրիշ բան չը-պիտի տեսնենք հոն, եթէ ոչ թշվառութիւն, աղքատութիւն, երկ-պառակութիւն, անմիարանութիւն և անտանկի անտարբերու-թիւն մը, ռամեն տեղ և գրեթէ ամեն հայաբնակ երկիրներու մեջ: Ազգային այս տխուր կացութեան պատճառը ինչ բանի կրնանք սկիսականել: Մի միայն տգիտութեան անշուշտ, որ դասերն ի վեր զմեզ գերի ըրած, տարտամ թմրութեան մը մեջ կպահե. տգի-տութիւն, որով գիտութեան լույսն զրկված, խավարի մէջ կդե-գորինք և մեր ողորմելի վիճակին էութիւնը չենք զգար:»

Օգոստոսի 24. — Մալաթիայում (Արեւելեան Թուրքիա) ծնվեց հոգ-ւածագիր, հուշագիր Մկրտիչ Որբերյանը: Եղևոսմամբ՝ 1915 թ. իր ծննդավայրում:

Պատմութիւն Մալաթիա նահոց, համագրեց Ալ. Ալպուսեյան, Բեյրութ, 1961, էջ 757—758:

Օգոստոսի 27. — Ղարասու բաղարում (նաև՝ Ղարասու-բաղար. Ղրիմ, այժմ Բնտգորսկ) վախճանվեց րանաստեղծ, թարգմանիչ (անգ-լերենից հայերէն) Վրթանէս Պոստոլյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միարանութեան անդամ էր 1819 թ. հունվարի 17-ից: Ծնվ. 1790 թ. մայիսի 7-ին, Պոստում:

Մխիթարյան եղբայր, Վենետիկ, 1901, էջ 222:

Օգոստոսի 31. — «Սիոնը» (№ 8), արևմտահայերէն, հրատարա-կում է «Լուտեր, Ռուստոն և Մոնտենյը հրաշքի վկայք» տեսական-աստվածաբանական, հոգովածը, թի գերեզման իշեր թագաւոր անմահ» գրաւար րանաստեղծութիւնը, Համազասպ էլիի-Դիրհմյանցի թղծը սգոյ առ սուրբն Սաղիմ պոեմը: Հրատարակված է նաև թի յիշատակ ... Մարիամու Զարուհույ, արձան յաւէրժ» գրաւար եղբրերգութիւնը:

Սեպտեմբեր. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 5), գրաբար, հրատարակում է Նղիշ Մեծատունյանցի «Ուղերձ առ Վեհափառ կաթողիկոսն ամենայն հայոց Գէորգ Գ. բանաստեղծութիւնն» և շնորհակալութիւններով հրատարակվել են նրա «Զի անցանէ եւ այս ամ» («Արարատ», 1869, № 11, մարտ) և «Զանգակ Մասեաց» (անդ, 1870 թ. № 2, հունիս) շափածո ստեղծագործութիւնները:

Սեպտեմբերի 7. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 35), արեւելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Շարունակներն» թե ոչ հրապարակախոսական հոգւածը և Պողոս Քաթանյանցի «Նվեր Ն...ին» բանաստեղծութիւնը:

Հոգւածից. «Հասարակութիւն. ի՞նչ հասարակութիւն, կա՞րողոք հայկական հասարակութիւն: Հասարակութիւն, որ կազմւած է ուսում չաւարտած ուսանողներից, նյութապաշտ, տրհաս, անհոգ մարդերից, և անուս կնամարդերից, որոնք կարծել են, թե եվրոպական կրթւած կին կոչվելու համար բավական է միայն եվրոպական զգեստներ հագնել: Ի՞նչ հասարակութիւն: Ե՞րբ ես տեսել, որ մի տպւած հոգւածի վրա հայն յուր միտքը հայտեն, դատողութիւն անեն, մտքի մեջ պակասութիւններ և արժանաւորութիւններ տեսնեն: Փոխանակ կրիտիկայի նա կարող է հայհոյել. — այդ նորա բանն է»:

Սեպտեմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 9), գրաբար, սկսում է հրատարակել Ղևոնդ Ալիշանի «Բաժինը հայոց մեծաց» պոեմը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 11 (նոյեմբեր)-ում: Նույնութիւնը արտատպւած է հնդինակի «Նուագքի» Գ. («Հայրենիք») հատորից (Վենետիկ, 1867, էջ 196—243): Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանութիւնը, հրատարակվում է Ֆրանչեսկա Պետրարկայի «Բարեբանութիւն և աղերս առ սուրբ Կոյսն» բանաստեղծութիւնը:

Վերջին բանաստեղծութիւն կապակցութիւնը տրված է հետևյալ ծանոթագրութիւնը. «Պետրարկա իտալացի անմահանուն բանաստեղծին կենացը ետքի օրերուն մեջ գրված սա հուշկաւոր զգչական տաղը առ Ս. Աստվածածին, ուր քան զամեն առաջին գրածները կգերազանցն ըստ կարծյաց բազում քննադատից»:

Սեպտեմբերի 9. — Մուսուլում (Իրաք) ծնվեց հոգևորական-մշակութային գործիչ, հոգւածագիր Զավեն արքեպիսկոպոս Տեր-Նղիայա-

ներ: Երուսաղեմի միաբանութիւնն անդամ էր 1895 թ. Հունիսի 18-ից: Վախճ. 1947 թ. Հունիսի 4-ին, Ռաշդադում (Սաղումը Հունիսի 8-ին, Երուսաղեմում):

«Սիռն», 1947, № 6 («Հանդիսա Զավեն արքեպիսկոպոս Տէր-Եղիայանի»): «Արարած», 1947, № 5—6 («Զավեն արքեպիսկոպոս Տէր-Եղիայանի»), № 9—10 («Հայաստանայց եկեղեցին օփայտքի մէջ»):

Սեպտեմբերի 24. — Պոլսում ծնվեց արձակագիր, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից և ռուսերենից հայերեն), գրական մշակութային գործիչ Լեոն Ռաշայանը: Վախճ. 1943 թ. փետրվարի 1-ին Վիշիում (Ֆրանսիա):

«Ասպետ», «Միեռնակ», «Թափառիկ», «Զարթոյման», «Լ. Զարթոյման», «Մենիկ» եկեղեցականներով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում: 1884—1891 թթ. Պոլսում Ա. Արփիարայանի հետ խմբագրել է «Հայրենիք» օրաթերթը, 1897—1901 թթ. Լեոնդում միայնակ՝ «Նոր կյանք» գրական կիսամյա հանդեսը:

Եւոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1921, էջ 363—384: Բաշայան Լ., Ընտրի երկեր (կազմեց Վ. Գաբայան), Երևան, 1962, 284 էջ: Մանուկյան Ս., Լեոն Ռաշայան, Երևան, 1969, 264 էջ:

Սեպտեմբերի 28. — Մատթիոսը (№ 368), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ղազարոս Հովակիմյանի Եկարճ խոսքով մը, Պոլսո հայոց մեջ ինչ կանցիկ» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը և «Վտհրամի» (ի՛մա. Գրիգոր Օտյան?) «Թատերական» թատերախոսականը (բարձրացված է թատերական ներկայացումների օգտակարութիւնն հարցը, վերլուծված են ռեկաթյա մատանի և ռեզումատանի իշխանութիւնը գերութիւնը և ներկայացումները):

Ղ. Հովակիմյանի հոդվածից. «Մեր ազգին մեջ մտած ամենեն մեծ և հոգեկամոր նորածնութիւնը Եթէ չենք սխալիր՝ զԵլլն ու հրատարակելն է: Հիմակվան հայ սպատանին հագիվ տան կատուն կթողու՝ վարժարան կերթա, վարժարանը կթողու՝ յրագրին գրասենյակը կդիմե, վարժապետին կիրքը գիրքեր շինելու կաշխատի, կարդացած գրքերը փոխելով փոփոխելով Կիտաղրութիւն կանսնով, հրատարակութիւնն հանելու կջանա: Ասոր զաղդիացիք գրագիտական զարթում կըսեն, որ դժբախտարար մեր մեջ դեռ օրրանի պարզութիւնը կպահե և դայակի մը մանկավար ձայնին արձագանքը կուտա»:

Սեպտեմբերի 28. — Մեհդու Հայաստանին (№ 38), արևելահայերեն, հրատարակում է «Ազգային» գրախոսականը (գրախոսված և զրական է գնահատված Պերճ Պոռչյանի սկերին Ազուլյաց երկու սե-

որից ուսումնարանի բացվիլը և կանոնադրութիւնք աշխատութիւնը), գերմաներեն բնագրից կատարված արեւելաւայերեն թարգմանութեամբ (թարգմանիչ՝ «Ա. Տ.») Գրիմ եղբայրների «Հմուտ որսորդ» պատմըվածքը: Հրատարակված է նաև Ս. Մարությանցի «Զրպարտիչ» քանաստեղծութիւնը:

Սեպտեմբերի 30. — «Սիրոնք» (№ 9), արեւելաւայերեն, շրատարակում է Գարեգին (հետագայում՝ Մելքիսեդեկ) Մարաշլանի «Խաչերհնչա ինձ (Էջիբ ծնեղաւեր մաշկանց)» բանաստեղծութիւնը և Կ. Տատյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտաւայերեն թարգմանութեամբ՝ «Ընտանեկան կյանք» ակնարկը: Հրատարակված է «Իդմարտի առ սուրբ տաճարն Յարութեան» գրաբար քանաստեղծութիւնը (հեղ. «Կ. Գ. Զ., Զմյուռնիացի ձուկիչ» = Գրիգոր Զիլինկիրյան?):

Աշուն. — Օրդուում (Տրապիզոնի գավառ, Հյուսիսային Թուրքիա), Հովակիմ Անդրեասյանի նախաձեռնութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում մշակութային-թատերական «Հայկուհայց ընկերութիւնը»: Իր գոյութիւնը դադարեցնում է 1882 թվականին:

«Համեղն ամսօրյա», 1885, № 1—3 («Պատմութեան հայ մշակութային ընկերութեանը»):

Հոկտեմբերի 5. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 39), գերմաներեն բնագրից կատարված արեւելաւայերեն թարգմանութեամբ (թարգմանիչ՝ «Տ. Ք. Փ.»), հրատարակում է Ֆոն Վիկտորի «Մարդասպան (դաստիարակչուհու կյանքից)» վիպակը: Ավարտը հաջորդ համարում:

Հոկտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 10), արեւելաւայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Իդնալիստներ» հոդվածը:

Հոգվածից. «Գրողներ ևս կան, որոնք գրում են ոչ թե այն նպատակով, որ ինչ և իցե միտք հայտնեն, այլ միայն այն նպատակով ... որ գրեն: Կարդացեք օրինակ ֆրանսիացի կամարտինի գրածները: Նա չեմ իմանում, կարծեմ հազար ու մեկ հատ գիրք է գրել և այդ բոլորի մեջ դուք շատ սակավ մտքեր կտեսնեք: Մեծ մասով միտքը զոհված է ձեռն: Լեզուն շատ լավ է: Այսպիսի գրքեր մեզ չեն դրդում մտածել, բայց ընդհակառակն, սպանում են մտածելու ունակութիւնը և ծուռ մտքեր հայտնելով, ոգևորում են յուրյանց ձեռն շնորհով մարդի զգացմունք ու ցընորք»:

Հոկտեմբերի 10. — Բանանց գյուղում (Նիդալեիտպոլի նահանգ, այժմ՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ, Դաստաֆուրի շրջան) ծնվեց կուսակցական-հեղափոխական գործիչ, լրագրող (հայերեն և ռուսերեն լեզու-

ներով), արձակագիր Մելիք Գալուստի Մելիքյանը։ Վախճ. 1918 թ. սեպտեմբերի 18-ին, Ռաքվում։

«Գեղարչաց», «Բանվոր», «Հայ բանվոր», «Բանվոր Մ.», «Մելիք», «Մ. -յան», «Ներսիս», «Մելիքյանցի», «Անշալտ». հնդեանուններով հանգեալը գալիս ժամանակի պարբերականներում։

Գրչույզան Ա., Մելիք Մելիքյան (Դեղուշկա), Երևան, 1961, 186 էջ։ Մելիք Մելիքյան (Դեղուշկա), Երկիր (կազմ. Ա. Փերուզյան), Երևան, 1974, 209 էջ։

Հոկտեմբերի 12. — «Մասիսը» (№ 870), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Սուրհանդակ Վոսպրի» գրական-հրապարակախոսական տնտեսությունը (հեղ. Ռ. Գ. Տ.)։ Ի թիվս այլ հարցերի, զրվատված է Նար-Պեյի, Պեշիկիշաշլյանի և Հեքիմյանի թատերական խորհրդը և Ղազարոս Հովակիմյանի «Առաջագիմության օրենքը» վերլուծական հոդվածը։

Հոդվածից. «Շատերը առաջագիմություն կքարոզեն, քիչըր գայն լավ կրմենեն։ Առաջագիմությունն աղեկ չհասկցողներուն սխալն այն է, որ այս բառով բարուց, օրինաց, ձևերու, լեզվի, գգևտի և նույնիսկ հավերժական հավատալաց իսպառիսպուռ և մեկենթմեկ փոփոխությունը կիմանան, Առաջին մարդը, կամ առաջին մարդ մը, երբոր իր պետքերն զգաց, քայլ մը ըրավ դեպի լավագույնը, — այս է առաջագիմությունը։ Ըստ ամենայնի լավագույն կացության մը պետքն այնչափ բնական է, որ նույնիսկ նյութին հատկությունն է»։

Հոկտեմբեր. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 6), գրաբար, հրատարակում է Հովհաննես Միրզաբեկյանի (Շամախեցի) «Ողորդից լանք Սուրբ Աստուածածնի վանից Մեսրաբու, որ ի վիճակին Շամախույ» բանաստեղծությունը։

Վերջինիս «չտեղծագործությունները ժողովրդական էջերում հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Բարի նախանձ» (անդ, սեպտեմբեր, № 5), «Հանելուկներ» (անդ, 1870 թ. հունվար, № 9), «Տեսիլ» և «Արհեստանոց և դիտություն» (անդ, 1871 թ. հունիս, № 2)։ Բոլոր այս գործերն արևմտահայերեն են։

Հոկտեմբերի 31. — «Միտք» (№ 10), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Ժողովրդային կրթություն» գրական-մանկավարժական տնտեսությունը, որն այլարտվում է նույն ամսագրի 1869 թ. № 4 (ապրիլ)-ում։ Կարապետ Բարունակյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Մարդկային վիճակի նախկին տարբերությունը» ակնարկը։ Տպագրված է Հարություն Կյոմրուկչյանի «Թառանչ առ պանդուխտս արևմտահայերեն բանաստեղծությունը»։

Նոյեմբերի 2. — «Մեղու Հայաստանին» (N 43), արևելահայերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությունը, հրատարակում է Վալտեր Հերուդի՝ «Փսա» տարիից ետո պատմվածքը, Հրատարակվում է Հովհաննես Միրզաբեկյանցի «Կամապաշտ» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբեր. — էջմիածնի «Արարատը» (N 7), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Նդիշն վարդապետ, պատմաբան Նինգնդոդ դարու» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1869 թ. 5 (հունվար)-ում: Հրատարակված են Արշակ Տևր-Ղազարյանցի «Ի տոնախմբուհան անուան Վեհափառ կաթողիկոսի» և Գրիգոր Մաթևոսյանի «Քրիստոսապասկ Վեհափառ հայրապետ և սրբազույժար հանդիսականք» գրաբար ներբողականները:

Նոյեմբերի 9. — «Մասիսը» (N 874), արևմտահայերեն, հրատարակում է Յուլի Լուսինյանի «Նոր բառարան հայերենն ի հունարեն» գրախոսականը: Գրախոսված և դրական է գնահատված Դիմիտրիոս Չուլաքյանի (ճիշտ ձևը՝ Չուլաքիդես) նշված խորագիրը կրող բացատրական բառարանը:

Նոյեմբերի 16. — «Մեղու Հայաստանին» (N 45), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Գարեգին Ղազարյանցի հավաքած և ծանոթագրած հայկական ժողովրդական առած-ասացվածքները, «Ազգային բարոյական առածներ» խորագրով (193 անուն), որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 47 (նոյեմբերի 30)-ում:

Նախաբանից. «Ամեն պատմաբան, երբ կամենում է մի ժողովրդյան պատմությունը գրել և ծանոթանալ թե մինչև որ աստիճան զարգացած է ժողովրդյան միտքը, միշտ դիմում է արձանագրություններին ու հիշատակարաններին և ապա ուշադրություն է դարձնում ժողովրդի բերանացի ավանդություններին, որոնք շատ երկար ժամանակ ապրում են ժողովրդի բերանում և ցույց է տալի նորա մտավոր կարողությունը. այս տեսակ լուրջուրներն են առածները, երգերը, առակները և հանելուկները»:

Նոյեմբերի 23. — «Արշալույս արարատյանը» (N 845), Հովհաննես Չամուկյան-Տերոյենցի ղեկավարությամբ արևելական գործունեությունը բնութագրող ներածականից հետո, սկսում է հրատարակել նրա «Ժրամախոս» աշխատության Ա. գրքի առաջադրանքը: Ավարտը՝ նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Նոյեմբերի 23. — «Մեղու Հայաստանին» (N 46), արևելահայերեն, հրատարակում է «Հայկական քնար» գրախոսականը (գրախոսված է Մ. Միանասարյանցի «Քնար Հայկական» ժողովածուն) և Առաքել Բահա-

թրքականցի «Փող աշխատենք, թուի անենք» երգիծական բանաստեղծութիւնը:

Դրախոսակաւնից. «Նրգը զգացմանց յարտահայտութիւնն է. ազգային երգերն էլ միշտ ազգի զգացմանց, նորա կյանքի հայելին են, որոնց մեջ ազգը իր բոլոր գոյութեամբ երևում է պարզապէս: Ուստի և ամեն աղոյքի մեջ մեծ ուշադրութիւն է դարձրում երգերի և սրանց ժողովելու ու ժողովորդյան մեջ տարածելու մերա, որովհետեւ այս պահանջում է ինքը՝ ժողովուրդը, այս պահանջում են նորա պիտույքը: Վերջին ժամանակներում մեծ [ապատիւ] պարոն Միքայել Միանձարյանցը, ցանկանալով ողգին մի ծառայութիւն անելու, յիսնայեց տաժանական աշխատանք և հրատարակեց «Հայկական քնար» անունով նոր երգարան, որն որ իր կատարելութեամբ գերազանցում է բոլոր անցյալներուն»:

Նոյեմբերի 26. — Մոզդոկում (Հյուսիսային Կովկաս), Գրիգոր Թուշմայանցի ֆինանսական օժանդակութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում տեղի արական դպրոցը, որն ուներ «Սուրբ Գեորգ» անունը: Դպրոցն ուներ երկու հարյուր աշակերտ, ավանդում էր կրօն, հայոց, ռուսաց և վրաց լեզուներ, ազգային պատմութիւն, աշխարհագրութիւն: Գոյութիւն ունեցավ մինչև 1910-ական թվականները:

«ԱՄՏԱՄԱՅ», 1862, № 1 («Ազգային»), «Մեզու Հայաստանի», 1870, № 29 («Հարգո խմբագրէ»), 1874, № 47 («Մշակին» գրում են), «Մշակ», 1903, № 45 («Սոզգոյ», 10 հունվարի):

Նոյեմբերի 30. — «Սիոնը» (№ 11), արեւելահայերեն, հրատարակում է Միքայել Միանսարյանցի «Հրապարակային ընթերցանութիւնը» էդուարդ Լարուլիի հոգովածը, որին հաջորդում է հեղինակի կողմ՝ օգնել իրին հրատարակելու ամէկ ընդհանուր հայերեն ցուցակ, հայերէն լեզվով տպած բոլոր գրավոր աշխատութեանց: Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի՝ ֆրանսերէն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ հրատարակվում է «Կենցաղ մարդկան և յուր տեսակները» ակնարկը:

Նոյեմբերի 30. — «Մեզու Հայաստանին» (№ 47), արեւելահայերեն, սկսում է հրատարակել [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Մեզուի հաշիվ վերա երկու խոսք» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոդվածից. «Մեր է հնարարաւ Վովկասը, որ ժողովրդյան համար լուսավորութեան կամուրջ էր կանգնեցնում շինել մեր նախ-

նյաց բարբառը, որ մեռածով կենդանիներին կենդանություն էր կամենում տալ: Ո՞ր են վիպասան և գեղեցկաբարբառ «Արարատը», խոհեմ ու լուսափայլ «Հյուսիսափայլը», ո՞ր է ազգային ճիւղը քաղող «Պահաքաղը»: Եվ ի՞նչ եր կարծում, հարգո ընթերցողներ, մի՞թե նոցա հրատարակիչները և խմբագիրները նյութ շունեցան շարունակելու: Ո՛ւ, ամենևին ոչ: Դադարեցան միայն նորա համար, որ հայ հասարակությունէն, որոնց համար էին նոքա, զլացան իրենց նպաստավորութիւնը, աւագուցանելով, որ իրանք դեռևս կարոտ չեն մտնւելոր և բարոյական կերակուրի, ու իրենց համար ավելի հաճոյական է մի փոր ճաշի համար երեք յոթս անգամ ավելի գումար վճարելը: Ըստ թե ազգային լեզվի կատարելագործութեան և գրականութեան զարգացման գաղափարը:

Դեկտեմբերի 7. — «Մասիսը» (№ 878), գրաբար, հրատարակում է Սրբուհի Վահանի (ի՛մա. Սրբուհի Տյուսար) «Ի յիշատակ պ[արոն] Մ[կրտի.] Պեշիկթաշեանի» բանաստեղծութիւնը (տե՛ս Մ. Պեշիկթաշեան, Տաղեր, հեղինակի պատկերով և լեռնի առաջաբանով, Թիֆլիս, 1903, էջ 31—32):

Դեկտեմբերի 9. — Պոլսում ծնվեց հնազետ, հոգւածագիր, խմբագիր Անդրանիկ Աթուռեանը: Վախճ. 1939 թ. նոյեմբերի 30-ին, փառիգում:

1930 թվականից մինչև մահը փառիգում խմբագրել է «Տեղեկատու» եռամսյա պարբերաթիւթը:

«Թղթվալեզ», 1942, № 1—12 («Անդրանիկ Աթուռեան»):

Դեկտեմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 12), «Սարդը» բնագիտական հոգւածում, Հակոբ Իսավերտենցի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար լսփածո թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ժան Լաֆոնտենի «Սարդն եւ ծիծառը» առակը, Արսեն Բագրատունու՝ հունարեն բնագրից կատարված գրաբար լսփածո թարգմանութեամբ, երկու տաղ Անակրեոնից («Վամի՛մ ոգել զԱտրիդայս...» և «Բնութիւն եղչերս ետ ցըլուց...»): Դավիթ Նազարեթեանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար լսփածո թարգմանութեամբ հրատարակվում է Ալեքսանդր Մանցոնիի «Ի ծնունդ տեառն» բանաստեղծութիւնը:

Դեկտեմբերի 14. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 49), Նիկողայոս Լալայանց Ղզլարցու՝ անգլերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել էգգար Պոյի «Մի քանի կարծեցյալ մեռածների ժամանակից առաջ թուղման վերադառնալ»:

նարկը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 51 (դեկտեմբերի 28)-ում:

Դեկտեմբերի 21. — «Մասիսը» (№ 880), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Նևտոն» (ի՛մա, Հակոբ Պարոնյան?) «Նկարագիրը» գրական-հրատարակատեսական հոդվածը և, ժողովրդական աշխարհաբարոյ, Մինաս Միսոյանի «Պանդուխտն առ կոունկ» և «Դարձ կոունկին» բանաստեղծությունները:

Հոդվածից. «Այն ազգերուն մեջ, ուր գրականությունն ու գեղեցիկ դպրությունները ծաղկած են, ընտիր բանաստեղծություն մը հրատարակությունը շատ անգամ կարևոր դեպքի մը տեղ կրճեն: Ստուգելի Գեր[ապատիվ] հոռեն նպիսկոպոսը, Համարթինի «Դաշնակներուն» թարգմանիչը և «Վարդենիքի» հեղինակը, հասարակ բանաստեղծ մը չէ. գողտրիկ լեզու, փափուկ երեսկայություն, ընտիր ճաշակ իր տողերուն մեջ կփայլին: Ուստի այս անգամ իր «Քնար պանդխտին» անունով հրատարակած գործը մեծ հաճությամբ կարդացի: Բայց հնար է միշտ միևնույն բարձունքը սավառնիլ: Որ չափ ալ հայրենիքը քաղցր, որչափ ալ սերը դյութիլ, որչափ ալ կրոնքը վսեմ, որչափ ալ բնությունը հրաշալի բան ըլլան, միևնույն նյութն առնուլ անցնիլը տաղտկալի է»:

Դեկտեմբեր. — էջոթածնի «Արարատը» (№ 8), գրաբար, հրատարակում է Սարգիս (հետագայում՝ Վահրամ) Մանկունու «էջմիածին» և Դևոքի հույրովի (Մելքիսեդեկյան) «Ողբ ի վրդովուսն Հայաստանի, ողբալով ոգևույ» բանաստեղծությունները: Հրատարակված է նաև «Տաղ վասն մահրամայի» չափածո երգիծաբանությունը, որը ձեռագիր տաղարանից հանել և հրատարակության է պատրաստել Առաքել վարդապետը:

Մանկունու ստեղծագործությունները «Արարատում» հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Գայլ և բամբուլ» (ի՛մա, կատվի, փիսիկ), 1869, № 11. առակ, արևելահայերեն: «Որդիքն» (1869 № 2, արևելահայերեն բանաստեղծություն): «Ուղերձ յաուր օրհնութեան բացման ճեմարանի սրբոյ էջմիածնի» (համատեղ տրված է ձայնագրությունը, որը կատարել է Նիկողոս Թաշճյանը. 1874 թ., № 9, գրաբար):

Դեկտեմբերի 21. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 50), արևելահայերեն, հրատարակում է Պողոս Քաթանյանցի «Ծերազ» և խաչոյի «Ծերազ (խոյնոց լիզվով)» բանաստեղծությունները:

Դեկտեմբերի 28. — «Մասիս» (№ 881), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ուլուջյանի] «Ազգային» հրապարակախոսական հոդվածը (վերլուծված է պարբերական մամուլի դերը ազգի մտավոր զարթոնքը կազմակերպելու գործում) և «Վահեի» (Իժմ. Ստեփան Ոսկանյան), «Քնար պանդխտին» գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Գեր[ապատիվ] Խորեն Նար-Պեյ՝ հանրածանոթ յուր քերթվածներովը, հայ գրականության նոր գործ մ' ալ կնվիրե, որ յուր մյուս աշխատություններեն նվազ կարևոր չէ: Կարծեմ, քանի մը տարին հաշվի հայ գրականության պարծանք բերող այսպիսի գործ մը կ'արդարու բազմը կունենանք: Կնվիրենք մեր սրտագին շնորհակալությունները գեր[ապատիվ] Խորեն Նարպեյան եպիսկոպոսին, խզգային առաջն բանաստեղծին և եթե անցյալ դարերու մեջ ունեցանք բարձր գրչիներ, որ ոսկեղինիկ մատենագրություններ մեզ նվիրեցին, մաղթենք ուրեմն, որ երիտասարդ բանաստեղծն ալ շարունակե յուր բանաստեղծական գրչին արդյունքը նվիրել ազգին բանասիրաց դասունս:

Դեկտեմբերի 31. — «Սիոնը» (№ 12), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեծն Ներսես, գեղեցիկ տիպար հայրապետության» կենսագրական ակնարկը և «Նախապաշարմունք» հոդվածը: Վերջինում քննության են առնված հայկական ժողովրդական հավատալիքները (Ալափյուճուկ, Փերի, Խորթլախ, Ալ կամ Խալիկ):

— — — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց հոդվածագիր, թարգմանիչ (Խտալերենից հայերեն) Սարգիս Տեր-Աբրահամյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1894 թ.: Վախճ. 1952 թ. հուլիսի 4-ին, Հոռոմում:

«Բազմամեջ», 1952, № 7—9 (աշանգիստ հոգվո... Սարգիս Տեր-Աբրահամյանի):

— — — Սղերդում (Արևելյան Թուրքիա), Քրիստոստուր Ղազարոսյանի ջանքերով, հիմնվում է կրթական-մշակութային «Անձնվեր ընկերությունը»: Վերջինիս անդամները աղասախոսություններ կկարդան, լուր օրերու ամեն առավոտները չափահաս մարդիկ կուզան դասերին կառնեն ու կերթան վաճառանոց, իսկ կյուրակն օրերը ... 40, 50, և 60 տարեկան մարդիկ անգամ ձևավորվեն մեկ մեկ գիրք առած կկարդան: Ընկերությունը շուտով «Սղերդի շրջականները նոր ճյուղեր հաստատելիս զատ, գյուղորեից մանկանց դպրոցներուն վարժապետներ կկարգեն

անոնց թոշակն իր աղքատիկ զանձնն հայթայթելով: «Անձնվեր ընկե-
րությունը» իր գոյությունը շարունակում է մինչև 1874 թ.:

Պաղպուտն Ե., Պատմություն հայ մշակութային ընկերությունների, հատ-
ր., Վիեննա, 1963, էջ 457—460:

— — — Պոլսում ծնվեց օպերետային դերասան, մշակութային գոր-
ծիչ, ունեցող, մարգամանիչ (Ֆրանսերենից հայերեն) Արշակ Խաչա-
տուրի Պենկյանը (Խաչատրյան), Վահագ. 1923 թ. ապրիլի 9-ին, իր
ծննդավայրում:

«Հայաստանի կոնցերտ», 1923, № 13 (ստեղծագործություն), Փետրվ. Ամենայն տո-
րեցույցը, Պոլս, 1925, էջ 273: Ստեփանյան Գ., Ուղևորի մարմնագրային թատ-
րոսի պատմության, հատ. Գ., Երևան, 1975, էջ 96—122:

— — — Պոլսում ծնվեց հոգևածագիր, հասարակական կյանքի տե-
սարան (մասնագիտություն՝ բժիշկ) Ենոք Թևյանը, Վահագ. 1907 թ.
փետրվարի 9-ին, Պոռ քաղաքում (Արևմտյան Թուրքիա):

Սահակ-Մկրտչ. Հայուն տորեցույցը, Պոլս, 1913, էջ 265:

— — — Պոլսում ծնվեց մշակութային գործիչ, հրապարակախոս,
հոգևածագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), խմբագիր Գրիգոր
Կայֆայանը:

1902—1907 թթ., Եղիպտոսում, Տիրան Փեյկյանի հետ համատեղ հրատարա-
կել է «Egyptian graphic» (ռդիպտական գրաֆիկա) և «Caro weekly»
(«Եկտիքի շաբաթական») տեղերին պարբերականները: 1912—1913 թթ. Պոլ-
սում, Երվանդ Օտյանի հետ համատեղ հրատարակել է «Ան կատու» երգիծա-
րանական շաբաթականը:

Պոտուլյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 328, Ստեփանյան Գ., Կենսագրական
րառարան, հատ. Ա, էջ 221:

— — — Պոլսում իր գոյությունն է սկսում կրթական-լուսավորչա-
կան «Ընթերցասիրաց ընկերությունը», որն իր առջև նպատակ է դնում
գրքեր հրատարակել և ազդի մեջ կրթություն տարածել: Ընկերությունը
գոյություն ունեցավ մինչև 1874 թվականը: Սույն ընկերության ջան-
քերով 1872 թ. հրատարակվում է Պետրոս Դուրյանի «Տաղք և թատեր-
գությունը» ժողովածուն:

«Հանդես տմեսրյա», 1954, 11—12 («Պատմության հայ մշակութային ըն-
կերություններ»):

— — — Ալեքսանդրապոլում, ուսուցիչ Արսեն Կրիտյանի ղեկավա-
րությամբ, իր գործունեությունն է սկսում «Ուսանողական ընկերու-
թյուն» գաղտնի խմբակը: Այն նպատակ ուներ տարածել հայրենասի-
րողական գաղափարներ, ազատել Հայաստանը թուրքական տիրապետու-

թյունից և դրամ համաքել՝ զենք զենիւս համարս Ընկերությունը բաղկացած էր քառասուներեք անդամներից, ուներ իր կանոնադրությունը, անդամավճարների զանձման համար ասհմանված հերթակարգը, աշխատանքների որոշակի մշակված ձևը՝ «Բարենպաստակ ընկերություն» լիկվիդացիոց 1875 թ. ապրիլին, Երևանի ժամդարմական վարչության քանքերով։

Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը Ռուսական բանակապետության դեմ, Երևան, 1955, 581 էջ։

— — — Տրապիզդոնում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, խմբագիր, գրող Պետրոս Մարիմյանը՝ Վախճ. 1915 թ. Բարսիում։

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական քառարան, հատ. Բ, էջ 308—309։

— — — Երզնկայում ծնվեց մշակութային գործիչ, գրականության տեսաբան, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից հայերեն) Ոսկան պեյ Մարտիկյանը՝ Վախճ. 1947 թ. օգոստոսին, Հելուսոնում (Եգիպտոս)։

«Սիոն», 1947, Մ 8 («Հանգիստ Ոսկան պեյ Մարտիկյանի»), Ստեփանյան Գ., «Կենսագրական քառարան», հատ. Բ, էջ 318։

— — — Խարբերդում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, խմբագիր Պետրոս Գալֆայանը։ Եղեռնամահ՝ 1915 թ. մայիսի 4-ին, Ալաշում (Հարավային Թուրքիա)։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Որդատունի» կնդանունով։ 1903 թ. Ուսուլումում (Բուլղարիա) հիմնել և մինչև 1904 թ. խմբագրել է «Վերածնություն» շաբաթաթերթը։

Լեոգիկ, Հուլյան 1915 թ. ապրիլի 24-ի, Արթուրյան, 1939, էջ 62—63, Պետուրյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 929։

— — — Ղզլարում (Դաղստանի ԻնՍՂ, Հյուսիսային Կովկաս), տեղի ՎՍ. Գրիգոր Լուսավորիչ և կենդեցու բակում, իր գոյությունն է սկսում քաղաքի շրջապայակ հայկական ուսումնարանը, որն ուներ 150 աշակերտ, ավանդվում էին հայոց և ռուսաց լեզուներ, թվաբանություն, կրոն, վայելչագրություն, ընդհանուր պատմություն, աշխարհագրություն և ազգային պատմություն։

«Դպրոց», 1875, Մ 8 (մասն առաջին), («Ազգային հոգևոր աշխատանքան Ղզլարում»)։

— — — Թալասում (Կեսարիա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր Ավետիս Սելյանը՝ Վախճ. 1941 թ. փետրվարի 4-ին, Ութըրթաունում (ԱՄՆ)։

«Հայաստանի կոլեկ», 1941, Մ 6 («Ավետիս Պ. Սելյանի հիշատակ»)։

1868 (?) Այնթապում ծնվեց Հոգավածագիր (Հայերեն, Թուրքերեն, անգլերեն լեզուներով), Թարգմանիչ (անգլերենից Թուրքերեն) Ավետիս Ա. Նազաշյանը՝ Վախճ. 1943 թ. մարտի 29-ին, Նյու Յորքում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1943, № 16 («Ա. Նազաշյանի մահը...», № 19 («Դոկտոր Ավետիս Նազաշյան»), № 36 («Դոկտոր Ավետիս Նազաշյան»):

— — — Պարտիզական ծնվեց Հոգավածագիր, Թարգմանիչ (Ֆրանսերենից Հայերեն), մշակութային գործիչ Հովհաննես Ալիքսանյանը՝ Վախճ. 1936 թ. հուլիսի 30-ին, Պոլսում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Դեմոկրատիկ» Պատույթը՝ Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 65—66, «Հայաստանի կոչնակ», 1936, № 34 («Հովհաննես Ալիքսանյանի մահը»), № 35 («Անհետացող գեղեր»), № 36 («Հով. Ալիքսանյանի հուղարկավորությունը»), № 38 («Վարժապետ»):

— — — Ադրիանապոլսում ծնվեց Հոգավածագիր, քանասեր, լեզվաբան Դավիթ Սարգսյանը՝ Վախճ. 1900 թ. մարտի 9-ին, Պոլսում:

«Բյուզանդիեն», 1900, № 1040 («Մահ»), № 1042 («Երկու վաղամեծիկները»):

— — — Խարբերդում ծնվեց մշակութային գործիչ, Հոգավածագիր Պետրոս Հակոբյանը՝ Վախճ. 1931 թ. հուլիսի 2-ին, Ֆրանկոյում (ԱՄՆ):

«Հայաստանի կոչնակ», 1931, № 33 («Պետրոս Հակոբյան»):

— — — Կամարակայ գյուղում (Ակնի շրջան, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, քանասեր, երաժշտագետ Սեդուկ Պալանը՝ Եղեռնամահ՝ 1915 թ. Պանտրմալի շրջանում:

Պատմյան Մ., Ակն և ակնիթ, Փարիզ, 1952, էջ 695:

— — — Սրվազում (Սեբաստիա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց պատմաբան, գրականագետ-քանասեր, պրոֆ. Նազարյանը՝ Վախճ. 1924 թ. վերջերին, Հալեպում:

Թեոդիկ. Ամենուն տարեգրությը, Պոլս, 1926, էջ 725:

— — — —

— — — Վենետիկում, Ղևոնդ Ալիշանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված գրքարար Թարգմանություն, առաջարկով, ժանրագրություններով ու հավելվածով հրատարակվում է «Լաբուրենայ դիանագիր դպրի Եղեսիոյ Թուրքի Լեզարու աշխատությունը» 71 էջ:

Առաջարանից. «Դէս և զեւ մեզ յամի 1852, ի քննութեան հայերէն ձեռագրաց մեծի մատենադարանին Փարիզու՝ հանդիպելու յերկաթագիր ճառերտրի կամ Տօնամակի այսմ Թղթոյ Արղարու. յորոյ վերջաբանն ուսաք, զի նոյն սա է յիշխալն ի պատմահօրէս մերմէ՝ դիանագիրն Եղեսիոյ, Յետ մետասան ամաց (սկիզբն 1863 ամի) ևհարց զմեզ անգլիացի վարդապետն Գիւրը-

դոն՝ բազմաՀմուտ ասորագէտն, ելէ գուցէ ի դպրութեան մերում վաղնջուց ինչ պատմութիւն հաւատոցն Աբգարու, զոր իւր գտնալ էր յասորի լեզու ի հին ձեռագիրս բերնալս ի վանօրէից Նիտրիոյ յանապատէն Եգիպտոսի, յանգղիացոց ոմանց. և մեր գիտացեալ զի սոյն թուղթս Աբգարու է, ժանուցաք նմա և սպասէաց հրատարակելոյ նորին: Երկ:սսիրութիւն Գիւրդոնի հհաս ի ձեռ: մեր մինչ պատրաստեալ էաք զհայերէն թարգմանութիւնս ի տպագրութիւն և բաղդատեալ ընդ անգղիականին գտաք զբնալէ բառ առ բառ հաւասար մերումս. նշանակեցաք և զտեղիս ուր և ցոր վայր պակասէր բնագիրն, սակաւ ինչ և ի ծանօթութեանը նորին օգտեցաք, մեր իսկ առաջագոյն պատրաստեալ գոյով և ի լոյս ածեցաք:

— — — Վենետիկում, Էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ լատիներէն ընագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Մարկոս Ավրելիոս կայսեր իմաստասիրական և խրատական թուղթերը աշխատութեամբ: 75+388 էջ:

Աշխատութեանը բաղկացած է երկու մասից. «Կայսրութեանն առաջ գրած թուղթերը» (էջ 1—75) և «Կայսրութեանն ետքը գրած թուղթերը» (էջ 1—338): Հատկաւ հրատարակվում էր «Բազմավեպում», 1866 թ. № 2 (փետրվար)-ից մինչև 1867 թ. № 12 (դեկտեմբեր)-ը:

— — — Վենետիկում, գրաբար, առաջաքանով ու ժանոթագրութեանն երով, հրատարակվում է «Տաղասացութիւնք Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլավունւոյ» ժողովածուն: 100 էջ:

Ձեռնդված են. «Առ Մանուէն», «Ներքողեան ի սուրբ խայն Քրիստոսընկալ», «Նորին յաղագս խաչանշան գաւազանին, զոր ընծայեաց տեառն Պետրոսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ խորհուրդ խաչին», «Առ սուրբ Կարապետն Յովհաննէս, «Թուղթ առ ոմանս յաշակերտացն՝ որք ուսանին զիմաստութիւն», «Թուղթ առ ոմնս գործերը:

Հեղինակի առաջաբանից. «Ե շորս հարիւր և իննսուն և շորս թուականութեանս հայոց, լինելոյ իմ Գրիգորի Մագիստրոսի յաստուածապահ քաղաքին ի Կոստանդնուպոլս, գտեալ զմեզ այր ոմն հազարացի անուն կոչեցեալ Մանուէի, յոյժ հմուտ իսմայելական դպրութեան և ամենայն իմաստութեամբ պերճացեալ: Ապա ի բարձրագոյնսն իմն խորհուրդ ձեռնարկեալ՝ զաւետարանիչսն մեր պարսաւէր. իբր թէ նոքա ոչ գեղայարմար և չափաւոր բա-

նիւթ ունից զաւետարանսն յարմարեալ յանգատընցին ի մի տառ
և ի գիծ: Յայնժամ սկսա ասել. թէ համարիս զայս մարգարէա-
կան տեսութիւնքս, զոր Մահմէտ քոյ զքառասուն ամ գրեաց, քա-
ռօրեայ դժագրեցից քեզ յԱղամայ սկսեալ մինչև ցգալուստն կըր-
կին այնմ, որ ստեղծ զնա. և մատենագրեցից քեզ առաւել ևս հրա-
շալի սիրով գծիւ: Եւ իբրև գրեցի շորս տուրս պարապեալ յամե-
նայնէ շնորհիւն աստուծոյ:

— — — Վիեննայում, Պետրոս Պյուլպյուլճյանի՝ ֆրանսերեն բնա-
գրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում
է Լյուդովիկոս Թիլոյի ՕՍկզբնական դասագիրք պարզ ուսողության»
ձեռնարկը: 211 էջ:

— — — Թիֆլիսում, ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայե-
րեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ ռուսերեն Ն. Ա....), հրատարակ-
վում է Նադեժդա Վ....-ի Օկշտոնի (վիպակի հերոսներից մեկի ազգա-
նունն է—Ս. Շ.) ընտանիքը վիպակը: 74 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություն-
ներով, հրատարակվում է Ստեփանոս Պալասանյանի Եփործնական քե-
րականություն հայերեն լեզվի» աշխատության առաջին հատորը (ստու-
գարանություն): 205 էջ:

Նույնը՝ 1874 թ. (237 էջ), և 1885 թ. (244 էջ), ամեն անգամ որոշ
փոփոխումներով ու լրացումներով:

Հատոր Երկրորդ (Շամաձայնություն), անդ, 1869 թ., 104 էջ:

Նույնը՝ 1874 թ. (276 էջ), որոշ վերամշակումներով:

Առաջարանից (1868 թ.). ՏՔսանհինգ երեսուն տարի կա, որ
հայր իր դարեոր թմրությունից շարժվելով, կարծես սկսում է
ցույց տալ, որ ինքն էլ ընդունակ է լուսավորվելու և քաղաքա-
կիրթ ազգերի խմբի մեջ իր փոքրիկ, բայց պատվավոր տեղը
բռնելու: Բայց դժբախտաբար, մայրենի լեզվի ուսումը, որ ամե-
նից ավելի հնչոտ պետք է լիներ հայ մանուկների համար, ամա-
շում ենք ասել, մինչև հիմա դեռ ամենադժվար առարկաներից
մինն է: Ահա այս ցավալի հանգամանքն է, որ հորդորեց մեզ ներ-
կա դասագիրքը հրատարակել, այնքան քերականությունների
վրա ավելացնելով մի նորը:

— — — Մոսկվայում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Պերժ Պոռչյանի «Վերին Ազուլյաց երկու սեռից ուսումնարանների բացվելը և կանոնադրություններ» աշխատությունը, 76 էջ:

— — — Պետերբուրգում, Միքայել Նալբանդյանի՝ գրաբարից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ և ծանոթագրություններով, հրատարակվում է Ղազար Փարպեցու «Մեղադրություն ստախոս արհաւիրքին» թուղթը: Թարգմանությունը հրատարակության է պատրաստել Միքայել Տեր-Գրիգորյանը:

Հրատարակելը գրքի սկզբում տվել է Միքայել Նալբանդյանի համառոտ կենսագրությունը, իսկ վերջում («Հավելվածք») Նալբանդյանի երկու նամակները ուղղված Եղորդ:

— — — Պետերբուրգում հրատարակվում է Միքայել Միանսարյանի կազմած և ծանոթագրած՝ հայկական ժողովրդական և դասական երգերի ժողովածուն, «Քնար հայկական» խորագրով: 590 էջ:

Վերջում զետեղված են «Ազգային կամ հայխոս առածք» ժողովածուն (էջ 1—18), «Մտածությունք ազգային լուսավորության մասին» (էջ 1—31), և «Դորպատյան սերմնարան մանկավարժության» (էջ 32—44), մանկավարժական ուսումնասիրությունները և «Հավելված», որտեղ տեղ են գտել մի քանի նոր ժողովրդական երգերի խոսքեր, որոնք վերջին բոլորին ստացված լինելու պատճառով չեն զետեղվել ժողովածվի համապատասխան բաժիններում:

— — — Պետերբուրգում, անգլերեն ընագրից կատարված աշխարհաբար թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ Միքայել Միանսարյան?), հրատարակվում է Անդրե Կոմբեի «Խնամատարություն երեխայից մարմնական և բարոյական աշխատությունը, Թ+5+VIII+276+28 էջ:

Վերջում, Միքայել Միանսարյանը հավելել է իր գրչի արգասիք հանդիսացող հետևյալ բաժինները. «Յուցակ հատուկ անվանց հայոց», «Տյուրքիի տեսությունը բույսերի, կենդանիների և մարդերի մեջ արական և իգական սեռեր առաջանալու մասին», «Օրորոցի երգեր» և «Աղյուսակ պարզ տոկոսի»:

— — — Թիֆլիսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հ. Ասկերյանի «Հասունյան քաղաքականություն. երեսունհինգամյա պատ-

մություն գեր[ապատիլ] Հասունյան Անտոն վարդապետին, սկսյալ ի քահանայութենէն, մինչև ցապատրիարքութենէն Կիլիկիոյ աշխատութիւնը: 528 էջ:

Ինչպէս վկայում է Ա. Ղազկէյանը (տե՛ս ժաշկակէսն մասնագիտութիւն...», Վենետիկ, 1914, էջ 203), «Շ. Ասկերյանը՝ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանութեան անդամ Պողոս Պոյնունյ-րիչյանի գրական կեշտանունն է: Սակայն Պոյնունյրիչյանի գրական ժառանգութիւնը արտաքուղ ալեւայլ գրացուցակներում հիշյալ խորագիրն ունեցող գործ չկարողացանք գտնել: Անբացատրելի է մնում նաև այն հանգամանքը, թե ինչպէս է պատահել, որ Մխիթարյան միաբանութեան անդամի գրած գիրքը, իրենց մոտ՝ Վենետիկում հրատարակվելու փոխարեն, հրատարակվել է Թիֆլիսում:

— — — Պոյսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Ձաւն ճըշմարտութեան. կղեր և իրավասութիւն» գրքույկը: 32 էջ:

— — — Պոյսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Նդիազար Մուրադյանի «Նոր ընթացք գրաբան լիզմի ուսման» աշխատութիւնը: 148 էջ:

— — — Պոյսում, Կարապետ Տազեայանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժողեֆ Բուշարդիի «Սուրբ Պողոսի Եկեղեցվուն զանգահարը» գրաման: Վերջում թարգմանիչը ղետնղել է իր մի քանի րանաստեղծութիւնները: 126 էջ:

— — — Պոյսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Մկրտիչ Հիսարյանի «Նեոն կամ կատարած աշխարհի» վեպը: 319 էջ:

Դրբի կազմի վրա հրատարակութեան թիվ նշված է 1868-ը, իսկ անվանաթերթի վրա՝ 1867:

Առաջարանը («Ներածութիւն»): ԵԻ՛նչ կուզենք ապացուցանել կամ բսել նոր, զոր լին ցուցյալ կամ զրուցյալ այնքան ոճով կամ անոճ գրելւց մեջ, որք իմաստից աղբյուրն ցամքեցուցած են և հանճարո սահմանին վրա ի ծագս հասուցած են, որմն անդին չկա՛:

Թե ի համիտենից է ներգործութիւն րարվո և շարին սկըգրան, թե կյանքս այս է նահատակութիւն, որո մրցանակն չէ աստի, թե ի վախճան ժամանակաց իշխան աշխարհիս այսորիկ պիտի գա, առ ի կատարած տալ նմին, թե ամենայն ինչ հայտ-

նեն մոտալուռ և անվրեպ փոխակերպութիւն կամ ավերած երեսաց երկրի, որմն բնական և բարոյական հանգամանքն անհնար է նմին զերծ մնալ։ ...

Այս է արդէք մեր միտք բանին։ Գուցե. և ինչու խորշինք վկայելու զայն ի ճակատ այս գրոց, որում պարզախոսութիւն և ճշմարտութիւն են լոկ հատկութիւնք, առ որս միտ դրած ենք հասանել։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Եզնակ Գրիգորյանի «Կրօնափոխութիւնը բարեկարգութիւն շէս աշխատութիւնը» 59 էջ։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Թովմաս Թերզյանի «Նոր քերականութիւն զաղղիւրեն լեզվի Օլլենդորֆի դրութիւնմբ, վեց ամսվան մեջ զաղղիւրեն կարդալ, գրել և խոսիլ սորվելու համար» ուսուցողական ձեռնարկը։ 560 էջ։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Թովմաս Թերզյանի «Բանալի հայ-զաղղիւրեն քերականութիւն, Օլլենդորֆի դրութիւնմբ աշխատութիւնը» 210 էջ։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Բարսեղ Այազմալյանի շափածո և արձակ ստեղծագործութիւնների ժողովածուն «Նոր տարի և մտաւորական սնունդ տղայոց» խորագրով։ 126 էջ։

Ժողովածուն հասցեագրված է «Առ հայ մանկտին», և հեղինակը գիտահանրամատչելի շարադրանքի ձևով քննում է հայրենիքի, հայրենասիրութիւն, դաստիարակութիւն, իր ժողովրդին անձնվիրաբար ու ամենացորդ ծառայելու, «Մայրիկ Հայաստան» օտարների ճնշումից ազատագրելու, «Մտաւորական շարժում և առաջադիմութիւն ունենալու և նման բնութի ալ հարցեր։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Ստեփան Փափազյանի կազմած «Դասագիրք ընթերցանութիւն, կամ Նոր նախագիտելիք մանկանց ուսումնական ձեռնարկը»։ 224 էջ։

Նույնը՝ Երուսաղեմ, 1869 թ., Պոլիս, 1874, 1882, 1886 թթ., ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Վարդան Տեր-Մարկոսյան Սեբաստացու «Ասպարեզ ազգային հայոց գիրքը» 91 էջ։

«Տետրակ մ' է, ուր մարդկութիւն, ազգութիւն և ազգասիրութիւն վրա կխոսի սրտառու ռճով և բավական հմտութիւնմբ,

որ Սերաստիո գեղերեն եկած ... խեղճ բեռնակրի մը գրչեն ելած
րլլալուն համար՝ արդարեւ զմալլելի էա (Մատիսս, 1868, 3861)։

— — — Պոլսում հրատարակվում է Դիմիտրիոս Զուլագյանի (նաև՝
Զուլակիդես) կազմած Նոր բառարան հայերենն (ի՛մա. արեւմտահա-
յերենից—Ս. Շ.) ի հունարենն գիրքը, 360 էջ։

Առաջարանից. «Բառարանիս մեծապէս օգնեց Հայկազյան
երկհատոր բառգիրքը, Հայերեն և հունարեն բառից առաւել
որոշակի բացատրութիւնը համար՝ շատ տեղ թուրքերեն բառեր
ալ դործածեցի և աշխարհիկ հույն լեզվի մեջ գործածված բնութեան
աստղիկներով նշանակեցի, որպէսզի մեծ դուրսւթիւն մը բն-
ծալած ըլլամ արդի հունարեն լեզվով գրող հայոց։ Սկիզբն ալ
հարկավոր դատեցի կարգել հայերեն բերական և հոնարենի
անսխալ ընթերցանութիւն համար կարեւոր կանոններն իսկ վեր-
ջը՝ ցանկ մը անվանց արանց և կանանց, հետ որո և ուրիշ ցանկ
մը աշխարհագրական անվանց»։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Սահակ քա-
հանա Տեր-Սարգսյանի «Սուտ լուսավորչանն ու իր մոլորութիւնները
(Ա. պատասխան)» գրքուկը, 66 էջ։

— — — Պոլսում, Կարապետ Ղազարոսյանի՝ գերմաներեն բնագրից
կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է
Յոխիմի Շիլլերի «Հովհաննէս (ի՛մա. Ժաննա—Ս. Շ.) Դ՝ Արկ կամ
Օոլնանի դուստրը» ողբերգութիւնը, 178 էջ։

Առաջարանից. «Մեր ազգը վերջին տարիներս զգաց թատեր
օգուտն և առ յայն մասնավոր ճաշակ ունենալն հայտնեց, Օո-
լնանի օրիորդ անուն ողբերգութիւնը թարգմանելով՝ մեր նպա-
տակն է գերմանական երեւի հանճարի մը՝ Շիլլերի բանաստեղ-
ծական գործերն մեր ազգայնոց նոր կտոր մ՝ ալ տալ։ Այս թարգ-
մանութեան մեջ ըստ կարի ցանացինք հեղինակին գաղափար-
ներն ու զգացումները ճշգրիտ ընծայեցնել հայ լեզվով. ընթեր-
ցողն ինքնին կրնա դիտել»։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է «Հրահանգ
վարպետի խորհրդալոբ աստիճանին ըստ արդի ծիսի» գրքուկը, 22 էջ։

Պոլսահայ որմնադրականների («Ֆրա-մասոն») աշխատան-
քային գործունեութեան կանոնադրութիւնն է։ Տրված է այդ ըն-

կերության անդամ դառնալու համար լայարտադիր համարվող արարողութիւններէ հերթական կարգն ու նկարագրութիւնն է:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովհաննէս Պրոսպերի Տերոյենցի (ի՛մա. Զամուռնյան) «Իրավախոհ» աշխատության Ա գիրքը: 144 էջ:

Բ. գիրք, 1869 թ., 236 էջ:

Գ. գիրք, 1872 թ., 295 էջ:

Վերջաբանից. «Գումթույս պատճառը միևնույն ազգի Լրկու բաժանյալ մասանց մեջն սիրո պակասության տարապարտ պատճառները վերցնել և սիրով միարանել է: Յրտանալուն պատճառ՝ հավատո տարբերութիւնը ղեղձներուն իրենց խիղճն ալ վկայելով, որ ատիկա մինակ զրուցվածքի և ոչ մտքի տարբերութիւն ըլլալով, ոչինչ է, քիչ մը ավելի ցրտացնելու համար, արարողական ծեսերն ալ իբրև հավատո մասն ցուցնել ուզեր էին: Վկա ամենս կցուցնեն, որ ազգին մեջ սերը վերցնելու և բաժանում ձգելու և ատելութիւն արծարծելու օրինակոր պատճառ մը չեմք տեսներ»:

— — — Պոլսում, Սարգիս Կ. Զալըխյանի՝ ֆրանսերեն քնագրից կատարված. արևմտահայերեն թարգմանութեամբ ու թարգմանիչ ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Ալեն Ռենե Լեսաժի «Ժիւզիպս» վեպը (ճիշտ անվանումը. «Սանտիլյանցի Ժիւ Բլադի պատմութիւնը»): 768 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Խորեն Եպիսկոպոս Նարայեանի (ի՛մա. Գալֆայան) շափածո ստեղծագործութիւնների ժողովածուն «Քնար պանդխտին» խորագրով: 448 էջ:

Առաջաբանից (սԱռ ընթերցանելիս)։ «Զառաշիկայդ հաւաքածոյ՝ կամ եղև մեզ յորդորչել «Քնար պանդխտին» քանզի թէպէտև յայլևայլ ժամանակս և ի տեղիս ոգեալ են տաղթդ, բայց առհասարակ արտաքոյ ի ցանկալի ափանց անտի հայրենեաց, ի պանդխտութեան մերոյ ժամանակս երգեցան, ընդ օտար աստեղօք, ուրանոր չգոյր մեզ այլ ինչ մխիթարութիւն, բայց պնդել երբեք, երբեք զտամուկ լարս քնարին, և հնչեցուցանել զամայիս ի ձայն ողբոց մերոց և հառաչանաց: Պանդխտին քնար՝ թէպէտև զիրկ ի քաղցրութենէ անտի, թէպէտև միշտ ի դառն ողորդեալ արտասուս, այլ ոչ սակաւ մխիթարութիւն էր նմա տեսանել զի ողբաձայն իւր նուագս հառաչանաց՝ է երբեք զի և յաչս անդ օտարաց պղպշին կայլակք արգահատանաց ընդ հայրենա-

կորույս որդիս Մայր Հայաստանի, Բազմաց ի տաղիցդ թարգմանութիւն ի կաճառս անդ քերթողաց Դաղդիոյ վերծանութեան հանդիպելալ քաղդի, և խրախուսական դրուատեօք պատուեցան և օրագիրս անդ տեսանելով զլոյսս:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբ Պարոնյանի «Սխտամարտյոյն արեւելյան (կատակերգություն երգախառն ի հինգ արարս)» ոտնգծագործությունը (տե՛ս Պարոնյան Հ., Երկերի ժողովածու տաս հատորով, հատ. առաջին, Երևան, 1962, էջ 65—219)։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Անտոն Մադաթիա Գարազաշյանի «Համառոտ փիլիսոփայություն կամ սկզբունք հոգեբանության, տրամաբանության, բարոյականի և բնական աստվածաբանության» աշխատությունը։ 104 էջ։

Առաջարանից. «Փիլիսոփայություն բառը հատուկ մտքով մը կնշանակէ մարդկային հոգւոյն կամ մտքին գիտությունը, որ սա չորս մասը կպարունակէ. հոգեբանություն, տրամաբանություն, բարոյական և աստվածագիտություն կամ բնական աստվածաբանություն։ Մեր սա համառոտ դասագրքին հոգեբանական մասն սովիլի ընդարձակ է. տրամաբանականը համառոտիւ անլայս ևն. ուստի և նախադասությանց, ձեռնարկության կամ պատճառաբանության ոչլայս կապերուն և տեսականերուն, մեթոդի և իմաստակությանց վրա հոս համառոտ ենս։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Անտոն Մադաթիա Գարազաշյանի «Համառոտ պատմություն փիլիսոփայության» աշխատությունը։ 76 էջ։

Առաջարանից. «Փիլիսոփայության կանոնավոր դասն մը ևսըը (տե՛ս Վերնում—Ս. Շ.) անմիջապէս պիտի գա փիլիսոփայության պատմությունը։ Այս գիտության ուսումն իր պատմությամբը կլուսավորվի Հոն, փիլիսոփայության ուսման մեջ, կըտեսնենք գիտության արդի վիճակը. հոս, պատմությանը մեջ, իբր թի ժամանակակից կըլլանք անոր Անոր ուսմանը մեջ կըտեսնենք այն տեղը, ուր հասած է մարդկային մտքին ամենն մեծ գործունեության, այն է՝ ազատ խորհելու սկզբան, շարժումը, պատմությանը մեջ կտեսնենք նույն իսկ գործունեությունը՝ ծննդն ի վեր, այսինքն՝ թէ ինչպէս և երբ մարդկային ազատ մտածողութիւնը կբկաի և կզարգանա ժայրահող խտորմունց մեջ, դրութենէ դրություն, որոնցից յուրաքանչյուրն եթէ ոչ ան-

հեղձեղդ, գեթ հանդուգն է։ Բեկօնի մեթոդը ոչ թե առանձին երե-
վույթ մըն է փիլիսոփայական աշխարհին մեջ, այլ փիլիսոփա-
յական դրուժյանց շղթային մեկ օղբ. նույնպես է ամեն ճշմա-
րիտ սկզբունքը։

— — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Եղիա-
զար Մուրադյանի «Նոր ճաշակ դպրության կամ համառոտ ճարտա-
սանություն» աշխատությունը։ 132 էջ։

«Դպրատանց աշակերտներու ճարտասանության ուսումն ըն-
տելացնող և անոր ամեն կարևոր գիտելիքները պարզ և դուրին
ոճով ուսուցանող համառոտ բաց ընտիր դասագիրք մ' է, դադ-
դիացի երեւելի վարժապետաց իւր Ֆրանկի և Կերարի հետեղու-
թյամբ հորինված, որ շատ օգտակար կրնա ըլլալ ազգային վար-
ժարանաց» («Մասիս», 1869, № 901)։

— — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մել-
քիսեղեկ Մուրադյանի «Ուխտ հայրենասիրի» ստեղծագործությունը։
33 էջ։

Նույնը՝ 1874 թ., որոշ լրացումներով։ 58 էջ։

«...Մեր ընտանիքը զարգացնենք մեր հայրենյաց համար և
մեր հայրենիքը՝ հանուր մարդկության համար։ Երբ կփափագեմք
բարիք առնել մարդկության մեր տաղանդով, հանճարով և ստաց-
վածքով, մատակարարությունը մեր հայրենիքին և ազգին սկսինք.
վասնզի առանց ընտանեկան սիրո՝ հայրենասիրություն չկա և
ոչ առանց հայրենասիրության՝ մարդասիրություն. վասնզի ճշ-
մարիտ դպրոց մարդասիրության՝ հայրենասիրությունն է, և դրպ-
րոց հայրենասիրության՝ ոգին ընտանյացը։

— — Երուսաղեմում, դրաբար, առաջարանով ու ծանոթագրու-
թյուններով, հրատարակվում է Գրիգոր Նարեկացու «Նարեկ կամ մա-
տեան ողբերգութեան» պոեմը։ 518 էջ։

«Մատյանից» բացի (էջ 1—411), պարունակում է նաև Նա-
րեկացու վարքը՝ «Յիշատակ վարուց հոգեկիր հոնտորի սրբոյն
Գրիգորի, ըստ այլ հնագոյն գրչագրին վերնագրով, Աստվածածնի
ներբողյանը (էջ 413—437), Մխիթար Գոշի աղոթքը (էջ 437—443),
Առաքել Սյունեցու ոտանավորը (էջ 443—447), Բժշկության ավե-
տարանները (448—487), «Դրութիւնք գլխոց աղօթից» վերնա-
գրով փոքրիկ ցանկը (էջ 488) և «Նշանակութիւնք խրթին բա-
ռից ինչ մատենիս» վերնագրով բառարանը։ «Մատյանի» բնագիրը

որն է մեկ տպագրի հետ լի նույնանում» (Գրիգոր Նաբեկազի, Մատենան Ողբերգութեան, Երևան, 1985, էջ 218):

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է Ղևրուքնա Եղեմացու «Թուղթք Աբգարու թագաւորի հայոց և քարոզութիւնք Թագէի առաքելոյն աշխատութիւնը» Բնագրագիտական աշխատանքները, գրաբար առաջաբանն ու ծանոթագրութիւնները Տիգրան-Հայրապետ Սավալանյանի 87 էջ:

Առաջաբանից (սենթաթութիւնն). «Այս գործոյ Ասորի պատմագրիս կորուսեալ համարի ցարդ բնագիրն ասորական. և ոյ ոք այլ յազգային և յօտարազգի պատմաբանից յիշատակէ զանուն նորա, քաց ի միոյ միայնոյ Խորենացւոյն: Սակայն են ամբ երեք, յորմէ հետէ գտաւ ի գրքատան սրբոյ Աթոռոյս ի միւրմ ճառընտրի հատուած մի բանից: Արդ ի համեմատել մեր զսոյն գործ ընդ պատմութեան Մովսեսի քերթողահօր, գտանեմք ըստ նորին իսկ վկայութեան, հանեալ ի նոյն գրոց՝ զոր ինչ պատմէ ըզթագաւորութենէն Աբգարու իսկ զդուզնաքեայ տարբերութիւնսն մարթ է ընծայել թարգմանչինն: Այս միակ օրինակն էլ հիմք է ընդունված հրատարակութեան համար:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է Ծասյի Հասան-Ջալալյանի «Պատմութիւն համառօտ Աղուանից երկրի» աշխատութիւնը: 58 էջ:

Առաջաբանից. «Այսորիկ թափառանցի իմն նշմարին ի հակիրճ տեսութեան անդ, զոր տայ մեզ պատմագիրս յառաջիկայ երկասիրութեան իւրում. որ թէպէտ վերջացեալ գտանի դասական և ի կանգնաւոր ոճոյ նախնի դպրութեան մերոյ, և ուրեք ստորին յոյժ յասացուածս իւր և ի բացատրութիւնս իմաստոյց, մինչեւ գաւառական բառս և օտարազգիս եւս առնուլ ի կիր. սակայն կարեւորութիւնն զոր տամք աշխատութեան առնս՝ են պատմական տեսութիւնք անցից վերջին դարուս, որ գործեցան ի մէջ Պարսից եւ աշխարհին Վրաց, եւ Աղուանից և յարաբերութիւնքն որ ընդ ազգային պատմութեանս են, որք և ձգին մինչև ցամն տեառն 1723: Առաջին անգամ տպեալ է մատենաս ի Շուշի, քաղաքի, յամի տեառն 1839 (տե՛ս Շտիկլյան Ս., Հայ նոր գրականութեան ժամանակագրութիւն (1801—1850), էջ 232—Ս. Շ.), հրամանաւ եւ ծախիւք Բաղդասարայ Հասան-Ջալալեանցոյ:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բրե-
նագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակ-
վում է էոթն Սյուրի ԳԳաղտնիք Փարիզից վեպի Ա. հատորը 247 էջ:

Բ. հատոր՝ անդ, նույն թվականին, 223 էջ:

Գ. (242 էջ), Դ. (194 էջ), Ե. (212 էջ) և Զ. (204 էջ) հատորներ՝
անդ, 1869 թ.:

Է. (224 էջ), և Ը. (231 էջ) հատորներ՝ անդ, 1870 թ.:

Թարգմանչի առաջաբանից. ժնվ արդարև, վանական՝ դպրու-
թյան օրն անցավ. ատեն մը օգտավետ էր. ատեն մը ճանի մը
վանքեր հայ գրականության շունչ տվին, ավերակներու և փո-
շիններու մեջն անոր նշխարները հանեցին և մերթ ալլակներպե-
լով մեղի ընծայեցին՝ թեև քիչ մը սուղ, սակայն եթե վանքերը՝
թե հայկական ըլլան և թե միսիթուրյան, հանդգնին այժմ ևս
խորհելու, որ կրնան հայերում մեջ ընթերցանության սերն ար-
ծարծել, մեծապես կսխալին: Վանական մը կրնա՞ գոհ ընել աշ-
խարհականի մը միտքն ու սիրտը. մի՞թե մեր երեւելի հայրապետ-
ները վանականներ էին, մի՞թե վանական մը ազատություն ունի
մարդկային հոգին շարժող կիրքերն գործ ածել. ունի՞ սիրտ, ունի՞
ընտանեկան սեր, հայրական սեր, որդիական սեր, ազգային սեր,
բացի վանական սերն: Այո՞, պետք է ժողովրդյան մեջ ապրիլ,
անոր լեզուն սորվիլ ու խոսիլ, անոր պիտույքը ճանաչել, ժամա-
նակիս ոգովույն հաղորդ գտնվիլ, որպեսզի կարելի ըլլա նույն
ժողովրդյան ըսվերուն դարման գտնել: Ուրեմն էռակի օգուտ
ունի նվրոպական անվանի վիպասանություններու թարգմանու-
թյունը մեր ազգին արդի վիճակին նկատմամբ. Ա. Ընթերցանու-
թյան սերը կգրգռե Բ. Միտքն ու սիրտը կմշակե, եթե արդեն
վատթարած չէ և փոքր ինչ նվրոպայի սիրահարները մտածելու
կորդե. Գ. պատրաստություն մ' է ծանրագույն խնդիրներու վրա
գրված գիրքերը կարգալու: Թող այն դրական խնդիրն, թե՛ լե-
զուն ալ մշակելու և հարուստ գործելու կնպաստե:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Զիլինկիրյանի՝ ֆրանսերեն բնա-
գրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը ու ծանոթագր-
ություններով, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Թշվառներ» վե-
պի առաջին հատորը 244 էջ:

Երկրորդ (237 էջ), երրորդ (222 էջ), չորրորդ (196 էջ) և հինգե-
րորդ (192 էջ) հատորներ՝ անդ, նույն թվականին:

Վեցերորդ (180 էջ), յոթերորդ (272 էջ), ութերորդ (238 էջ) և իններորդ (244 էջ) հատորներ՝ անդ, 1869 թ.:

Տասերորդ հատոր (192 էջ)՝ անդ, 1870 թ.:

Նույնը՝ 1885 թ., երկու գրքով, անդ, Վերստին սրբագրված:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Թարգմանության դժվարություններուն զխավորները, որոնք շէին կրնար վրիպիլ մեր ուշադրութենէն, հետեւյալներն էին: Գործին մեծութիւնը, Հայերէնին չքավորութիւնը: Հայ մտքին տկարութիւնը: Արդարեւ մեծ էր և դժվարին «Թշուառներու» պէս բազմահատոր երկի մը թարգմանութիւնը, որի համար մեր սուղ ժամանակին զոհելու հարկը, հայերուն մտային անբավականութիւնը և ընթերցումի նկատմամբ անտարբերութիւնը իբր սոսկալի ուրվականներ մեր միտքը կաշարեին: Բայց հայերուն գրական աշխարհին մեջ գրական հեղաշրջումի դուռ մը բանալու պարտքը, փոքր ինչ ներկային և մասնավորապէս ապագային փանօքի ծառայութիւն մը ըրած ըլլալու զգացումը սիրտ և վստահութիւն տվին մեզ:

Վիկտոր Հյուգո ապստամբ մ' է, հեղաշրջական մ' է: Իբրև ապստամբ կմերժե ամեն շինծու իշխանութիւնները: օրինավոր իշխանութեան աղբյուր ճանչնալով՝ ճշմարտութիւնը, Իբրև հեղաշրջական, վերանորոգութիւն կպահանջե ամեն ընկերակցի հիմնարկութիւններու նկատմամբ և իր կամքը կատարելու համար կքանդե ինչ որ հին է, ինչ որ փտուն է, ինչ որ անիրավ է:

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Թանի մը խոսք մեր ազգին արդի վիճակին վրա» գրքուկը: 32 էջ:

Առաջաբանը. «Մեր ազգին արդի վիճակին ի՞նչ կը հարկավորի բացարձակապէս:

— Կրթութիւն և դաստիարակութիւն:

Տեղավին ուրի՞շ.

— Դպրոցներու բարեկարգութիւն.

Տեղավին վերջապէս.

— Ուսմանց և գիտութեանց ծավալում ամեն կարող հայ հասարակութեան մեջ:

Ատոնք երեքն ալ միևնույնը կնշանակեն: Մենք ևս ուրիշ կերպով չենք իմանար, արդո հայրենակից և ճիշտ ասիկա է գրքույս բովանդակութիւնը:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ գերմաներեն բընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ և թարգմանչի

առաջարանով, հրատարակվում է Իոհանն-Վոլֆգանգ Գյոթեի «Վերթեր» վիպասանությունը, 309 էջ:

Առաջարանից. «Ամեն դար իր հատուկ քնարն ունի, ամեն մարդկային ընկերական վիճակ իր բարուց ու վարուց համեմատ, հատուկ գրության ձևը, նյութն ու լեզուն: Սակայն մեր այս քրն-նադատության, իմաստասիրության ու կասկածի դարերուն քեր-թողները ո՛չ Սիես, ո՛չ Ուլիսպոս կեննեն, ո՛չ գեհնեի և ո՛չ ար-քայության դոները կզարնեն, ո՛չ լուսինը, ո՛չ արևը և ո՛չ աստ-ղիքը կշարժեն, այլ վար կիջնեն, խուժանին մեջ կմտնեն, ընկե-րական մարդուն հաշմությունները, վերքը, աղետները ու մո-լորությունները կզննեն ու բնության և ճշմարտության նշույնն-րով վառ, մարգարեական ավյունով մուար, հեռավոր, երանա-վետ թեև նսեմ ապագայի մը կնային ու կգոչն. Ազատություն կամ արյուն, վերաշինություն կամ մահ, և բոլոր ներկա սերուն-դը այս կոշման ձայն տալով միաբերան կհառաչե. վերաշինու-թյուն կամ մահ: Ահա ասկից կհետևին այն հանկարծահառ հե-ղափոխական շրջումները, որ քաղաքական, կրոնական ու գրա-կան հին գրությունները հիմնիվեր կտապալեն, քանի որ այժմ-յան պիտոյից և փափագանաց անբավական են պատասխանելու:

— — — Թեոդոսիայում, աշխարհարար, հրատարակվում է Հովհան-նես Տեր-Արքաճաժյանի «Ներսես Ն., վեհափառ կաթողիկոս ամենայն հայոց» գրքուկը, 32 էջ:

Վերլարաբեր. «Այս կենսագրությունը գրելու ժամանակ ես այն երիտասարդին նմանեցա, որ ձեռքը դուլնզգույն ծաղիկներ րոնած պարտեզ կմտնե կանաչ տերեւներ փրցնելու և յուր ծաղ-կանց շրջակայքը դնելով՝ մեկ հաստատուն փունջ հյուսելու: Վասնզի, թեպետ իմ հատկապես այս մասին այլևայլ տեղերն խնդրած և ընդունած նամակները բավական էին այս կենսագրու-թյանը, սակայն հոգվածս ավելի ճիշտ կերպով ավանդելու հա-մար, աչքիս առաջը պահեցի «Կովկաս» անունով հայ և ռուս լրագրաց քանի մի թերթերը, Պ. Նովոսելովի ռուսերեն գրվածքը (1858 թ.), ռուսադարձ մասագիրը (1860 թ.) և այլն»:

1869

Հունվարի 1. — Մուշում (Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց արձակագիր, գրականագետ-բանասեր, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն), խրմ-

քաղիր Գալուստ Սարգսի Անդրեասյանը: Վախճ. 1906 թ. մարտի 17-ին, իր ծննդավայրում:

1901—1902 թթ. Պոլսում խմբագրել է «Բյուրական» ամսագիրը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս ռուսահայ կեղծանունով:

Անդրեասյան Գ., Արթուրյան գրքեր, Թիբուր, 1951:

Հունվարի 1. — «Հուլյան» (№ 25), գրաբար, հրատարակում է ռուսուհու նոր տարույ. անցնալ, ներկայ եւ ապառնիս դիմառնական բանաստեղծութիւնը, խորեն վարդապետ Աշքղյանցի «Վանքեր» հրապարակախոսական հոդվածը և անստորագիր՝ «Արշալույս արարատյան» ժողովրդականներու Յրանսիրեն բնագրից կատարված արեմտահայերեն թարգմանութիւնը հրատարակված են ռուսական լեզուի Յրանկոնիոս նովիլը և Քնար պանդխտի, տաղերգի խորեն նարայան (իմա. Գալֆայան—Ու. Շ.)» գրախոսականը:

Գրախոսականից. Քրիստոնեության շնչած և ազնվական ձևերով մը ներկայացված է Քնար պանդխտին», զոր որչափ ուղադրությամբ կարող կիրթ ախորժակի տեր մեկը, նույնչափ ավելի պիտի դարմանա, թե իմաստից եռանդնալից նրբության, և թե հայախոս լեզվին քաղցրության և վսեմության վրա, և պիտի խոստովանի, թե Գաղղիո մեջ Կորնել ծնավ բանաստեղծ արանց համար. Ռասին՝ կանանց. Մոլիեր՝ զգայուն սրտերու. Շատոբրիան՝ քրիստոնեության ոգովույն. Վիկտոր Հյուգո՝ քաղաքագիտության: Իսկ հայոց մեջ խորեն եպիսկոպոս Նարայան ամեն տեսակ ոճերով՝ հայկական լեզվի փառացն համարու:

Հունվարի 4. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 848), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի շնորհակալական նամակը ուղղված Գրիգոր Զիլինկերյանին, իր «Թշվառների» թարգմանության կապակցությամբ (տե՛ս Վիկտոր Հյուգո, Թշվառներ, առաջին մաս, Երևան, 1940, էջ 7—8, նամակը բերված է արևելահայերեն թարգմանությամբ):

Նամակը. «Պարոն Գրիգոր Զիլինկերյանին, Հոթվիլ Հաուզ, 12 դեկտեմբերի, 1868 թ.:

Հարգո պարոն, ձեր առաջին նամակը չընկալա. իսկ երկրորդը՝ երկար բացակայութեն մը վերադառնալուս ձեռքս հասավ. և ահա այս է պատճառը պատասխանվույս հապաղմանը:

Չեմ գիտեր ձեր հին լեզուն, բայց և այնպես կըսիրեմ զայն. քանզի անոր մեջ կըզգամ արևելքը, ընդադուտ կըտեսնեմ դարերը և կընշմարեմ անցյալ ժամանակաց խորհրդավոր լուսոյն ճառագայթելը: Իմ այս աշխատասիրության հայերենի թարգմանվիլը հպարտության առիթ մըն է ինձ համար, վասնորոտ երախտագիտութեամբ կընդունիմ ձեր ազնիվ նվիրումը և իմ շնորհակալութիւնս կհայտնեմ ձեզ:

Վիկտոր Հյուգո:

Հունվարի 4. — «Մասիսը» (№ 892), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ռեթևոս Պերպեյանի «Նոր տարին» հրապարակախոսական առաջնորդողը: Ի թիվս այլ հարցերի, վերլուծված է «անցած տարվոյն» գրական-հասարակական կյանքը:

Հունվարի 11. — «Մեզու Հայաստանին» (№ 1), Հովհաննես Միրզաբեկյանցի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Միրիթ թշնամիներուդ» (պատմութիւն գաղթականների կյանքից Հյուսիսային Ամերիկայում)՝ վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 5 (փետրվարի 8)-ում:

Հունվար. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 9), գրաբար, հրատարակում է Ավագ Խոսրովյանցի «Մոզզոկայ վարժարան», Գրիգոր Մատթեոսյանի «Անտուածարեալ վեհափառ հայրապետ և սրբազումար սրբազան հարք» և Ստեփաննոս Հակոբյանի «Անտուածարեալ վեհափառ տէր» ներդրական բանաստեղծութիւնները: Միջին հայերենով հրատարակված է «Ազուվ և բաղն» առակը, որը հանված է ձեռագիր տաղարանից:

Հունվարի 14. — Շամախիում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր (մասնագիտութեամբ քիմիկոս)՝ Հովհաննես Համբարձումի Ակունյանը: Վախճ. 1947 թ. օգոստոսի 14-ին, Բլագովշչենսկ քաղաքում (Ամուրի մարզ, Հեռավորարևելյան երկրամաս):

«Մեր անվտանգ ղազախստները», Երևան, 1970, էջ 15—16:

Հունվարի 18. — «Մասիսը» (№ 884), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Սիսակին» «Նոր տարի կամ 1869» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Թեև Կարապետ Ութուչյան, Մատթեոս Մամուրյան և Գրիգոր Զիլինկերյան էֆենդիներուն ճարտար և ընտրելագույն գրիչներն ազգային գրականութեան անվճարելի ծառայու-

թյուններ կմատուցանեն, բայց ազգը ընթերցման ճաշակն դեռ
չուրկ է մեծ մասամբ: Թեև խորեն սրբազան (ի՛մա. Գալֆայան.—
Ս. Շ.) մեր ազգային երեւելի բանաստեղծն, իր նոր հրատարա-
կած Պանդուխտին քնարովը հայտն հայրենիքը կերգե, բայց ժո-
ղովորդին սիրտը հայրենյաց ծառայելու սիրովը դեռ չթրթոսար:

Հունվարի 18. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 2), արեւելահայերեն,
հրատարակում է Պարա Բահաթրյանցի «Սոխակի զգացմունքը» բա-
նաստեղծութիւնը, որի քառյակներին առաջին տառերը ձեւացնում են
«Պարա է է երգս այս» իմաստը:

Հունվար—փետրվար. — «Հայկական աշխարհը» (№ 1—2), արեւե-
լահայերեն, սկսում է հրատարակել Ս. Ստեփաննի (ի՛մա. խորեն Ստե-
փանն) «Մովսես խորենացու «Հայկական պատմութիւն» ուսումնասի-
րութիւնը, որին հաջորդում է Պատմահոր «Հայոց պատմութիւն» արե-
ւելահայերեն լրագմանութիւնը: Շարունակվում է մինչև նույն պար-
բերականի՝ 1871 թ. № 4-ը (ապրիլ) և մնում անավարտ: Հրատարակ-
ված է Հարութիւն Ոստանիկի (ի՛մա. Հովհաննես Բուշուբեկյան) «Որ
համբուսեց է նա կեցցէ», «Մուրալի» (թարգմանութիւն), «Բարեկա-
մութիւն» բանաստեղծութիւնները և խորեն Գալֆայանի «Վերջին
Հայկազն» պոեմը:

Հունվարի 20. — «Հուլսը» (№ 26), արեւմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Գրաբար լեզվին զարգացման արգելքները» հրապարակախո-
սական առաջնորդողը (հեղ. «Ս. Վ. Բ. Փ.»), խորեն վարդապետ Աշղ-
յանցի «Գուրգեն և յուր հուրը» գեղարվեստական մանրապատումը
(թարգմանութիւն?), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահա-
յերեն լրագմանութիւնը՝ ութ ասույթ Ալեքսանդր Դյումայից, «Ի նո-
րապարգեւ պատիւ գերապատիւ վանահօր մերոյ» գրաբար ներբողը և
անգլիերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն լրագմանութիւնը՝
«Գլխատութիւն Կարոլոս Ա. Թագավորին Անգլիոյ» պատմվածքը:

Հունվարի 22. — «Մասիս» օրաթերթը (№ 298), գրաբար, հրատա-
րակում է «Հ. Սիսակին թի վաղամեռիկն Մ. Յ. Գ. եղբրերգ պոեմը:

Հունվարի 25. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 3), արեւելահայերեն,
հրատարակում է Ս. Մարությանցի «Ինչո՞ւ համար» բանաստեղծու-
թիւնը:

Հունվարի 31. — «Սիոնը» (№ 1), արեւմտահայերեն, հրատարակում
է «Քանի մի խոսք» գրական-հրապարակախոսական առաջնորդողը,
Մեքսիկոյ Հակոբյանի «Երգ շնորհաւորութեան նոր տարւոյ» գրաբար
բանաստեղծութիւնը և Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի «Ի սգալի մահ Տիգ-

րան Հարութիւնի Տէտէնան Զմիւռնացոյն հոգեւորականը: Հրատարակված է «Գրաքննական» արեւմտահայերեն հոդվածը, որտեղ, համապատասխան վերլուծութիւնից հետո գերմաներեն բնագրից կատարված թարգմանությամբ, բերված է Հովիտ-Հայնրիխ Պետերմանի ճառը, ուր տրված է հայկաբանության պատմությունը սկսած Հովակիմ Շրոդերից մինչև հաշատուր Արովյան:

Հոդվածից. «Մատենագրական քննությունը առաջին միջոցն է, որով կարելի է կշռադատել յուրաքանչյուր նորատիպ երկասիրությանց արժանավորությունը կամ անարժանությունը և գործնական ընթերցանության հռանդ վառել ընթերցող հասարակության մեջ: Մեր գրագետներեն շատերը սովորաբար ներբողներ կգրեն նորատիպ գրությունը վրա, շատ անգամ գուցե առանց ամբողջ երկասիրությունը կարդալու: Որեւից նորատիպ գրքի վրսեղած գովեստը կամ պարտավր այն ժամանակ միայն ընդունելի է, երբոր անաչառ քննության վրա հիմնված է. իսկ անխորհուրդ ներբողները և նենգամիտ սլաքավաղիտությունները հավասարապէս վնասակար են: Դժբախտաբար, մեր ազգային ներկագրականության մեջ գտնված հատուկտի գրաքննություններն ևս, կամ ներբողական են և կամ սլաքավական: Սակայն այս անուրանալի է, որ այն մատենագրական քննությունն միայն օրինավոր է, որուն մեջ սլաքված և խոստովանած է քննադատված երկասիրության թե կատարելությունները և թե թերությունները: Այս տեսակ անաչառ քննությունները մեծ պատիվ են ինչպես երկասեր հեղինակին, նույնպէս և հետախույզ քննասիրին»:

Փետրվարի 1. — «Արշալույս արարատյանը» (Մ 850), գրաբար, հրատարակում է «Եթան թմբեցիոց, արար նախանձայուղ ոմն ի Բանկալա (Ի՛մա. Բենգալիա. Արևելյան Հնդկաստան—Ս. Շ.)» բանաստեղծությունը և «Վճար պարտեաց ի հայրենին» պոեմը: Հրատարակված է նաև «Էա Ռեֆորմ կամ Թանգիմաթ» արեւմտահայերեն ազդը:

Տեղեկացվում է, որ «Այս անունով և գաղղիարեն լեզվով» քաղաքական, բանասիրական և առևտրական նոր օրագիր մը սկսավ հրատարակվիլ քաղաքիս մեջ անցյալ շաբթվանն ի վեր, որուն պատասխանատու տնօրենը Ամերիկայի հյուպատոսարանին առաջին թարգման, մեծահարգ Աղազարյան իսախատուր աղան է և խմբագիրը՝ Ոսկանյան մեծահարգ Ստեփան աղան. որ յուր բնական ուշիմությամբը և գիտնականությամբը ծանոթ է գրագետ հասարակությանը:

Փետրվարի 1. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է «Պանդուխտ» բանաստեղծությունը և նիկողայոս կալայանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված թարգմանությամբ, Իվ. Կոկլովի «Սերացած առյուծ» առակը:

Փետրվարի 7. — Դսեղ գյուղում (այժմ՝ Թումանյան, ՀՀ Թումանյանի շրջան), ծնվեց հայ գրականության դասական, բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), գրական-հասարակական գործիչ Հովհաննես Թադևոսի Թումանյանը: Վախճ. 1923 թ. Մարտի 23-ին, Մոսկվայում, թաղումը՝ ապրիլի 8-ին, Թիֆլիսի հոշիվանքի գերեզմանատանը:

Հովն. Թումանյան, Մատենագրություն (Իմր. և առաջարան՝ էդ. Զրբաշյանի), Երևան, 1961, էջ 336: Հիվերդյան Լ., Թումանյանի աշխարհը, Երևան, 1968, 500 էջ: Զրբաշյան էդ., Թումանյանի շունները, Երևան, 1964, 507 էջ: Խենիկյան Ա., Հովհաննես Թումանյան (կյանքը և ստեղծագործությունը) պատմությունը), Երևան, 1969, 595 էջ:

Փետրվարի 8. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 5), արևելահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Փամբուխյանցի «Մի քանի խոսք» գրությունները: Գրախոսված են Միքայել Միանսարյանցի «Քնար հայկական» ժողովածուն, Ղազար Փարսեցու «Թղթի» Մ. Նալբանդյանի կատարած և 1868 թ. Պետերբուրգում հրատարակված թարգմանությունը, «Վերջը կիմանաքի» (իմա. Գաբրիել Պատկանյան) «Հայոց ազգի ուսումնասիրվությունը, ուսումնարանները և ուսուցիչները» գրքերը, որոնք դրական են գնահատված:

Փետրվար. — Հին Նախիջևանում, Մկրտիչ Թունյանցի, Կարապետ Գասպարյանցի, Ստեփան Միքայելյանցի նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Նախիջևանի հայկական հոգևոր դպրոցը»: Ավանդվում էին հայերեն և ռուսերեն լիզոններ, կրոն, պատմություն, ուներ 35 աշակերտ: Դպրոցն իր գոյությունը դադարեցրեց 1873 թ. սկզբներին:

«Մեղու Հայաստանին», 1869, № 11 («Ազգային»), 1873, № 5 («Հին Նախիջևանից...»), 1874, № 2 («Հին Նախիջևան»):

Փետրվարի 8. — Պոլսում, Գևորգ Ալվազյանի խմբագրությամբ, արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակվել «Մամուլ. արձագանք հասարակաց կարծյաց» շաբաթաթերթը: Իր գոյությունը, պարբերականության որոշ խախտումներով, շարունակում է մինչև 1883 թ.:

Խմբագրության առաջաբանից. «Ինչ է ազգանվեր խմբագրի մը սեպուհ պարտքերը: Ա.) Պաշտել և հրատարակել այն լուսաստիպ սկզբունքները, որ 19-րդ դարու իսկությունը կներկայաց-

նեն: Բ.) Առնաբար ոգորիլ այն դարանակալ թշնամվույն դեմ, որ լուսավորութիւն ջահը կուզեն մարել: Այն ջահը, զոր խաւար ճանշցված օրերու մեջ ալ Հայաստանի համար Սահակներ ու Մեսրոպներ հարույց: Գ.) Հանուն ազգային վերաշինութեան, մասնավոր շահերը լռեցնել ընդհանուրին առջև: Դ.) Ներկան զոհել ապագային համար: Ե.) Պաշտել հասարակաց կարծաց երկըր պագելի էութիւնը: Զ.) Ազատ խորհելու հետ նաև ազատ խոսիլ: Է.) Անձնուրացութիւն և զոհ: Ասոնք են խմբագրական բուն և վեհ նախագիտելիքները, որ չէին կրնար վրիպիլ նաև մեր տեսութիւններ:

Փետրվարի 10. — «Հուլիսը» (№ 27), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Աղվես ու գայլ» առակը, ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ՝ Եփրեմ Եփրեմյանի մը երազը. իւլանդացի ժողովրդական պատմութիւնն ապամովածքը: Անգլերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, Վաշինգտոն/Բարոյական խրատները՝ խորագրի ներքո գետնադրած են քսաներկու խրատաբանութիւններ:

Փետրվար. — Թիֆլիսում ծնվեց լրագրող, մանկավարժ, դասագրքերի հեղինակ, Վրացական ԽՍՀ վաստակավոր ուսուցիչ (1947 թ.) Պողոս Գաբրիելի Հովվյանը: Վախճ. 1959 թ. սեպտեմբերին, իր ծնընդամայրում:

«Սովետական մանկավարժ», 1955, № 12 («Վախճանահինգ տարի մանկավարժական աշխատանքներում»): Հայ մշակութի օրրանը, Երևան, 1971, էջ 177—179: ԶՈՅԱԹ, Պողոս Հովվյանի ֆոնդ:

Փետրվարի 15. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 851), «Առաջաբան Արարատ» ամսագրին խորագրի ներքո, արտատպում է էջմիածնի Արարատ ամսագրի խմբագրականը, որին հաջորդում է նրա խմբագիր Սարգիս Մանկունու «Արարատն առ ազգ հայոց» գրաբար բանաստեղծութիւնը: Հրատարակված է Հակոբ Զիվիճյանի «Էս Ռեֆորմ» կամ «Թանգիմաթ» արեւմտահայերեն ներբողականը, որտեղ գովաբանված է Զմյուռնիայի այդ ֆրանսալեզու պարբերականը և մանավանդ նրա խմբագիր Ստեփան Ռսկանյանը:

Փետրվար. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 10), արեւելահայերեն, հրատարակում է Սարգիս Մանկունու «էջմիածին և հայք» հրապարակախոսական հոդվածը: Ավարտը՝ հաջորդ համարում:

Հովվածից. «Ծագվալի է ասել, թե հայք ցրված ամեն կողմն աշխարհիս, ըստ մեծի մասին համարյա թե հեզ, անայցելու և անտեր դրոթիւմը կտազնապին ի տառապանս: Տգիտութիւնը

նոցա կորստյան և անհետ կորստյան վիճեր և թակարդներ կպեղն: Խիստ շատ կողմերը ժողովուրդը այնքան աղքատ, որ ոչ և մի դպրոց անգամ կարող են շինելու, որպեսզի անդանոր յուրյանց զաւակները բարոյական և մտավորական լուսավորութեան սնունդը բնութենին և զարգանան, ու ապագային յուրյանց անձանց ու ազգի և եկեղեցւո զգտակար և անձնանկեր անգամներ հանդիսանան: Հայե՛ր, հայե՛ր, թողե՛ք լոկ անձնական զգուտը, թողե՛ք անհոգութեան և անտարբերութեան բունը և թմրութունը, որք լավ հետեանք շեն կարող բերել երեքք:

Փետրվարի 15. — Մեղու Հայաստանին (№ 6), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Մանգիւսնցի «Դիտողութիւն ձերայտ» օրագրի նոյեմբեր ամսի համարի վրա» բանավիճականը (քննարկած են Նիշնի կենսագրութեան և նրա «Պատմութեան» հետ առնչող մի քանի հարցեր): Սկսում է հրատարակել Գևորգ Բարխուդարյանցի «Մեր կամ մահ» արեւելահայերեն ողբերգութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 11 (մարտի 22)-ում:

Փետրվար. — «Բազմավայր» (№ 2), Գևորգ Հյուրմուզյանի հիւսնամյակի առթիւ, հրատարակում է արեւմտահայերեն դրվատական «Հողված» (վերջում՝ գրաբար բանաստեղծութիւն), որտեղ բնութագրւած է նրա գրական-հասարակական գործունեութիւնը (հղ. Ձ. Ա. Ե. Ե.), և Սուրբա Պարոնյանի «Ի յիսներեակ յորեկինի ամաց տեառն Եդուարդայ Վ. Հիւրմիւզեան, տաղ» գրաբար բանաստեղծութիւնը: Սկսում է հրատարակել Արսեն Բագրատունու «Երուանդ» գրաբար պատմական ողբերգութիւնը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 7 (հուլիս)-ում:

«Առաջիկա ողբերգութիւնս, — ասում է ողբերգութեան առթիւ տրված ծանոթագրութեան մեջ, — մեր Բագրատունի բերթողահոր երիտասարդական հասակին գրավորական նախընծա արդյունքներն են: Գոր պակասավոր հույժ դատելով, չէ ուզած ապագայից ձգել, այլ պատուեր ու այրեր է. բայց ինչպես նույն ժամանակ իրեն առաջացալ աշակերտքն ողբերգութեանն ընդհանուր պակասավորութեանցն հետ մեծամեծ գովելի հատկութիւններ, և քան զամենն ավելի մեծ հայկաբանութիւն տեսնելով՝ կցկտուր մասերը քովքով բերեր ու ամբողջը ձևացուցեր են դարձալ, նույնպիսի տեսութեամբ մենք ալ հիմա՝ ոչ գործոյն առհասարակ արվեստի և ողբերգութեան կանոնաց դեմ վրիպանքը մտածելով, այլ իմաստից ու վառվառն շարադրութեան գեղեցիկ

ոճը դիտելով, ուզեցինք խնդրող բանասիրաց փափագը կատարել, տպագրությամբ ալ զայն ի լույս ընծայելուս:

Փետրվարի 15. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 2), արևմտահայերեն, հրատարակում է «էջ նահատակի մը խոր վիրապը» պատմը-վածքը (հեղ.՝ Գևորգ Այվազյան ?):

Ակսած այս համարից «Մամուլը», անկանոն պարբերականությամբ, հրատարակում է այլևայլ անասորագիր հրգիծական ստեղծագործութիւններ (որոնցից մի քանիսը՝ հայատառ թուրքերեն), որոնց հեղինակը ամենայն հավանականությամբ խմբագիրն է՝ Գևորգ Այվազյանը, թեև կան գործեր էլ, որոնք կարող են և Հ. Պարոնյանի գրչի արդասիք լինել: Հրատարակութիւնն ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. «Քի մեր ուկիները ո՛ւր կե՛րքան եղե՛ր» (№ 4, մարտի 1): «Մսին ու լուրիային կո՛վը» (№ 7, մարտի 15): «Մամուլին հյուսերը» (№ 8, մարտի 22, ավարտ՝ հաջորդ համարում): «Քերայի մեջ բացօթյա սուաբն մը» (№ 10, ապրիլի 3): «Մեր Մեֆիստոֆելը» (№ 11, ապրիլի 5): «Ադրիլի մեկը» (№ 12, ապրիլի 12): «Զառկական պատրաստութիւն» (№ 13, ապրիլի 19): «Պեյօղլուի բանայիրը և գանահի բռնով ու հսկայի լեզվով հավկթածնունդ մը» (№ 14, ապրիլի 26): «Իննուուն փառայով նուստաղեմ երթալ գալ» (№ 16, մայիսի 13): «Վնուկներու հրաշքը» (№ 17, մայիսի 10): «Նրազական հաւրստութիւն» (№ 18, մայիսի 17): «Մեկ մօրդուն երկու կնիկ» (№ 19, մայիսի 24): «Ազգային վիճակաճանութիւն» (№ 20, մայիսի 31): «Ներկային վիճակ» (№ 21, հունիսի 7): «Քենցիտի յուլարլանդը Էաբադընը պոլտու» (հ՛մա. Սեմանը գլորմեց խուփը գրտալ», № 22, հունիսի 11): «Մամուլի համար նաճանք օր մը» (№ 23, հունիսի 14): «Քաճրա պաւուն Քենիամիկին հարսանիք» (№ 24, հունիսի 21): «Նօր Բաքիլոն» (№ 25, հունիսի 28): «Գալառական վարժապետներու վիճակը» (№ 27, հուլիսի 4): «Լուսավարչի նոր ճամբարդութիւնը» (№ 28, հուլիսի 12): «Քաղական տղաներու սիտիքը» (№ 29, հուլիսի 19): «Մեֆիստոֆելի հեռաբերական տեսիլքը» (№ 30, հուլիսի 26): «Չիկկյաճն շալաւ, Բյուրդ Օլաւ» (հ՛մա. «Գնչուն նվագում է, քուրդը պարում», № 32, օգոստոսի 9): «Սըրասը կելդի» (հ՛մա. «Էշերթը հասալ», № 34, օգոստոսի 23): «Ֆրատըխաբաշխութիւն» (№ 35, օգոստոսի 28): «Մանգամիկի չթախութիւնը» (հ՛մա. լրբութիւնը, № 36, օգոստոսի 30): «Նս, Մեֆիստոֆել» (№ 37, սեպտեմբերի 6): «Տեսութիւն մը» (№ 38, սեպտեմբերի 13): «Յլածելի հրաժեղ-

տը» (№ 39, սեպտեմբերի 20)։ «Սեպտեմբերի 4-ի պարանանդեսը» (№ 40, սեպտեմբերի 30)։ «Պոլսո մեջ իրարանցում մը» (№ 42, հոկտեմբերի 14)։ «Աղջիկտես մը» (№ 44, հոկտեմբերի 25)։ «Օղայի՞ն պատերազմ» (№ 45, նոյեմբերի 1)։ «Մեֆիստոֆելին նամակ մը» (№ 48, նոյեմբերի 26)։ «Ռեմագրոս պատվելիք» (№ 50, դեկտեմբերի 6)։ «Բարձրավանդակ գլուղ մը» (№ 51, դեկտեմբերի 13)։ «Տարօրինակ հիվանդություն մը» (№ 52, դեկտեմբերի 20)։

Փետրվարի 21. — Գաղատիայում (Անկյուրա, հետագայում՝ Անկարա) ծնվեց հոգվածագիր, տեքստաբան-քանասեր, թարգմանիչ (իտալերենից հայերեն) Եփրեմ Ապրոյանը։ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1892 թ. հունիսի 5-ից, Վախճ. 1935 թ. հունվարի 8-ին, Պոլսում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Եռօրին Հայկազն» կեղծանունով։

Մխիթարյան եղբյւրան, Վենետիկ, 1901, էջ 226։ «Ռեզումե» 1935, № 1 (Եփրեմ Ապրոյան)։ Տարեցույց Ս. Փրկչի ազգային հիվանդանոցի, Պոլիս, 1938, էջ 185։

Փետրվարի 22. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 7), արեւելահայերեն, հրատարակում է Առաքել Բահաթրյանցի «Մենաս բարե» քանաստեղծությունը։

Փետրվարի 22. — «Մամուլը շարաթաթերթը» (№ 3), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Գևորգ Այվազյանի] «Առ հարգելի ընթերցողս» հրապարակախոսական առաջնորդողը։

Առաջնորդողից. «Մամուլը» իբրեւ հասարակաց կարծյաց անկեղծ թարգման, երբեք չի պիտի վհատի այնպիսի հարստահարիչ, ժանտ լեզուներեւ իրեն համար առաջադիմություն՝ հաւածովն է միայն։ «Մամուլը» կարճատես անձերեւ հարգություն չսպասեր։ Մասնավորին քիմքը՝ ընդհանուրին համար օրենք լընդունիր։ Իրեն պարտավորություն կզգա, նաեւ շինծու ազգասիրությունը ապտակել, ավերակ սրտերեւ առաջ եկած հուրի զեղծմունքներուն կեղծ վարագույրը պատռել, արմատացյալ նախապաշարմանց պատվարը քանդել, մեկ խոսքով՝ ներկային ճշտիվ ծառայելու համար իրավունքը և ազատությունը միահամուռ զրկել։ Այո՞, «Մամուլը» սկզբունքի համար ծնավ, սկզբունքի համար կապրի և վերջապես՝ սկզբունքի համար պիտի մեռնի։

Փետրվարի 28. — Միոնը (№ 2), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Եղիշն վարդապետ և յուր երկասիրութիւնը» հոգովածը և Մովսէս Քյոմրյուքճյանի «Աղվէս, կուզ և աքաղաղ» առակը:

Մարտի 1. — Մասիսը (№ 890), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Վաղարշի» «Տրամախոսութիւնը» հոգովածը: Բացատրված է «տրամախոսի» անելիքները գրական-հասարակական կյանքում, վերլուծված է «Արեւելյան մամուլը», «Մագուճիկի կֆքյարի» (իմա. «Վարժիքների շարք»), «Ծաղիկ» և «Մեհրի» գործունեութիւնը, բացասաբար է գնահատված Ստ. Ոսկանյանի ֆրանսալեզու «Լա Ռեֆորմ» թերթը:

Մարտի 1. — «Հուլսը» (№ 28), Յուլակ (ուսինյանի՝ ֆրանսերեն րնագրից կատարված գրաբար թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Իսկիթ» բանաստեղծութիւնը (համառոտ ներածականում տրված է Լամարթին-բանաստեղծի բնութագիրը) և Սըմբատ Շահրապյանի «Ի մեխակն» պոեմը:

Մարտ. — «Բազմավեպը» (№ 3), Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն րնագրից կատարված գրաբար արձակ թարգմանութեամբ, հրատարակում է Դանտեի «Աստուածային կատակերգութիւնից» մի հատված, «Դրուագի ի մահ Ուկոլինեայ» խորագրով: Այն վերցված է «Դրժոխքի» 32—34-րդ երգերից:

Ուկի հետևյալ ծանոթագրութիւնը. «Բանիբուն բանասիրի մը աղաչանացը զիջանելով, հանձն առինք Դանտեի առաջիկա հրաշալի գրվագիս այս երրորդ արձակ թարգմանութիւնն ալ ի լույս ընծայելու»:

Մարտի 1. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 852), «Սարգիս Մանուկյան» խորագրով և արեւմտահայերեն փոքրիկ ներածութեամբ, հրատարակում է հնդկահայ կրթական-մշակութային այդ գործչի կենսագրութիւն-դիմանկարը («հղինակ՝ «Բարենախանձ հայու որդին»): Այն «անցյալները ընկալաք ի Հնդկաստան»:

Մարտի 5. — Պոլսում իր գոյութիւնն է սկսում կրթական-հրատարակչական «Ընթերցասիրաց օժանդակ ընկերութիւնը», որի նպատակն էր «Ընթերցասիրութիւնը ազգիս մեջ ծավալելու համար աժան գինով ազտակար գիրքեր հրատարակելու» իր կարճատև գոյութեան ընթացքում ընկերութիւնը կարողացավ մեկ գիրք հրատարակել:

«Հանդիս ամսօր», 1957, № 8—10 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութեան»):

Մարտի 8. — Մասիսը (№ 891), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ռիթուշյանի] «Համարթին» հոդվածը:

Հոդվածից. «Մահը տարավ դարուս նշանավոր հանճարներն մեկը, որ միանգամայն մեծ բանաստեղծ, մեծ ճարտասան, մեծ պատմաբան ըսվելու արժանի և քաղաքականության մեջ ալ անվանի եղած էր: Համարթին իր գրվածոց մեջ հայոց աղգին վրա միշտ համակրությամբ խոսած է և այնպիսի անձի մը կարծիքն ալ անշուշտ անգին է, վասնզի հաղարավոր շարախոսներու պարսափներն ու զրպարտությունները կնվազին անոր քով»:

Մարտ. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 11), գրաբար, հրատարակում է Ավետիք Փինաճյանցի «Յուսուր մեծահունդէս տօնի նահատակութեան սրբոց Վարդանանց» պոեմը:

Վերջինիս ստեղծագործությունները հետսգայում հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Մարեակն» (1869, № 3, հուլիս, գրաբար): «Անառակ որդին (յառակացն Աւետարանի» (1870, № 11, մարտ, գրաբար): «Զար խորհուրդ» (1870, № 8, դեկտեմբեր, գրաբար): «Ուղերձ առ սրբազնագոյն կաթողիկոս ամենայն հայոց Տ. Տ. Գէորգ Դ.», (1871, № 9, գրաբար): «Քրիստոս ի գետն ծորդանան» (1872, № 1, հունվար, գրաբար):

Մարտի 15. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 853), գրաբար, հրատարակում է Հովհաննես Խաչկյանի «Անդիւտ կորուստ ի Կալկաթա մահախոսականը: Նկարագրված է պայազատն պարոն էմին Հովսեփ էմինեանի» մահը, ապա վերլուծված է նրա կյանքն ու գրական-մշակութային գործունեությունը:

Մարտի 20. — «Հուլիսը» (№ 29), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Տաճկաստանին մեջ հայերեն լեզվին արժեքը» հրապարակախոսական առաջնորդողը, ներսն Մամլանի ժառանգ պանդխտին ի գերեզմանս Ավարայրի» գրաբար բանաստեղծությունը: Սկսում է հրատարակվել «Գաբաշունի պատերազմը» արևմտահայերեն պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Մարտի 22. — Մասիսը (№ 893), արևմտահայերեն, հրատարակում է Երեմիա քահանայի (Խասգյուլցի) «...խմբագիր Մասիս» պատվական լրագրո» հոդվածը (ցույց է տրված տոմարական հաշիվների սխալները հայ մատենագիրների գործերում) և «Արտավազդին» «Բանասիրական» հրապարակախոսական ամսագրի Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը:

Մարտի 22. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 11), Ս. Մարությանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է ժեր շրջանեն ելնող մարդուն զղջումը պատմվածքը:

Մարտի 29. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արարհամ Ալվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը, որտեղ վերլուծված է ժամանակի գրական կյանքը: Ազդարարված է Ալ. Դյումայի՝ «Մոսկովյի տիկինը» վիպասանության՝ Մ. Փորթուզալյանի՝ բնագրից կատարված թարգմանության հրատարակությունն սկզբնապես և այդ կապակցությամբ նախապես: Բաժանորդագրություն բանալու մասին:

«Բանասիրականից». «Ընթերցասիրությունը, որ նախաքային է գիտության, վերջերս հագի առած կերևի մեր մեջ: Այսուհետև հալը վիպասանական հեղինակություններ չունի կրսենք: Լը Սաժ, Դյումա, Դյոթե, Հյուգո, Սյու, թորգոմյուն րարրառով կիսոսին այսօր: Իցէ՞ թե նույնը կարենայինք ըսել նաև ուսմանց և գիտությանց վերաբերյալ այնչափ ընաշխարհիկ գրոց համար, որք արդ՝ սկսվալ են մեր ժողովրդյան: Հիշյալ թարգմանություններեն մասնավոր հիշատակության արժանի է «Փարիզու գաղտնիքը» (հիշտ ձևը՝ «Գաղտնիք Փարիզի»): Հեղ՝ էոժեն Սյու, թարգ. Մ. Մամուրյան—Ս. Շ.), որ յուր հստակ, սահուն և ընթացիկ ոճովը, նույնիսկ բնագիրը մոռցնել կուտամ:

Մարտի 29. — «Մասիսը» (№ 894), գրաբար, հրատարակում է Մըկըրտիչ Խրիմյանի «Մրմունջ հայրենասիրի, առ քաջն Վարդան եւ նիգակակիցս իւր, ի յիշատակ տօնի սուրբ Նահատակացն» պոեմը:

Մարտի 29. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 854), Մարիամ Շերմակյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է «Նկարագիր գեղեցկութեանց գարնան» ակնարկը: Հրատարակված է ժբան առ հաւատարիմ փորձառուս եւ եթա գրաբար բանաստեղծությունը, որն ուղարկվել է Հնդկաստանից:

Մարտի 31. — «Սիրուն» (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է Ռևիարայրի ամպերը բանաստեղծությունը (ստորագրություն՝ ***):

Ապրիլի 5. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 13), արևելահայերեն, հրատարակում է Թարի, հազոր բարի սիրելի հայ ընթերցող՝ հրապարակախոսական հոդվածը (բնութագրված է գրական քննադատությունը և նրա անելիքները) և Առաքել Բահաթրյանցի «Թանկագին բերեկամ Հարեթ» վերլուծականը:

Վերլուծակաճում են երկայացված է աշուղական գրականութունը և այդ հենքի վրա տրված է աշուղ Շիրինի, Նիրանու, Յադուր Օղլու, Զիվանու, Մամշուդի, Քեշիշ Օղլու, Զուլալի, Սելրանի, Նիգահու և աշուղ Հաջի Թաթոսի համառոտ կենսագրությունները՝ Վերջում տրված են աշուղ Յադուր Օղլու մի քանի բանաստեղծությունները:

Ապրիլ. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է ճշգրտական թատրոնի Երևան թատերախոսականը՝ Դրվատական գնահատականներով են երկայացված են Հ. Կարենյանի «Եռանկյունի» և Ն. Ալիխանյանի «Երվանդ Բ.» ողբերգությունները և նրանց բեմադրությունները:

Ապրիլի 5. — «Մասիսը» (№ 895), արևելահայերեն, հրատարակում է «Արտավազդի» հերթական «Տրամախոսությունը»՝ Վերլուծված են ժամանակի հանրային, գրական, գրական-սրանական և ընկերականության հարցերը:

Ապրիլի 10. — «Հուլիսը» (№ 30), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն վարդապետ Աշխեսյանցի «Անհոգություն» հրապարակախոսական առաջնորդողը, Զարմայր Ավագյանի «Եվ տակն» գրադար բանաստեղծությունը և ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ՝ «Մեր աղքատը» նովելը:

Առաջնորդողից. «Անհոգություն» բնավ ներքին չէ ազգի մը, որ առաջադեմ ըլլալու քանք ունի: Արևու վրա կգտնվին այնպիսի բիծեր, որ թեպետ պարզ տեսությամբ մը չեն նշմարվիր, բայց դիտակը կցցեն, այսպես ուրիշ ազգերու վարչությանց մեջ ալ կգտնվի թերևս այնպիսի բիծեր, զորոնք անհոգությունը գաղտնի վրձինով մը գծված ըլլա՝ և առանց քաղաքագիտական հետախնդրտակի մը չերևի, բայց մեր ազգին ամբողջության վրա անհոգությունը այնպիսի խոշոր բիծեր ձգած է, զորոնք տեսնելու համար չեթե միայն գիտակի հարկ չկա, այլև աչքի, որովհետև կշռչափվին:

Ապրիլի 12. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 855), Մկրտիչ Զորաբյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է «Ահա մարդն» բանաստեղծությունը: «Ըստ թախանձանաց ազգացի և ուսումնական բարեկամաց» սկսում է հրատարակվել Ծրեմիա քահանա Խասգուլցու «Հետազոտություն տոմարական վրիպակաց» աշխատությունը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Ապրիլ. — **Բնագմավեպը** (№ 4), **Դավիթ Նազարեթյանի՝** ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությունը, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Խաչ» բանաստեղծությունը:

Ունի հետևյալ ծանոթագրությունը. «Ի նվեր Ալֆոնսոս Լամարթինի անմահական համբավուն և գրավորական արդյունաշատ կենացը, կրնձայենք իրեն շիրմին վրա (Լամարթինը մահացել էր այդ թվականի փետրվարի 28-ին, Փարիզում—Մ. Շ.) միանգամայն իբրև ջինջ հայելի յուր հոգվուն գովելի զգացմանցն ու հատկությունց և իբրև դույզն պսակ գովեստից և հարգանաց՝ առաջիկա գեղեցիկ տաղիս հայ Թարգմանությունը, որ իրեն կրոնական դաշնակությանցը մեջ ընտրելագույններն մեկն է, իսկ մեղի համար՝ քան զայլ ամենն ավելի ընտիր այս պարագայիս մեջ: Որում, ինչպես կտեսնեն մտադիր ընթերցողք, բովանդակյալ են իրեն ամենայն իղձքն յնրա վախճանի մահուն գեղմամբ սրտի ... և սրում միտքը կծփի ընդ մեջ խանդաղատանաց, հուսո և համակրության և ի մեջ ջերմեռանդն հիշատակաց ի քաղցրամոք տրտմությունքս:

Ապրիլի 12. — **ՄԵՂՈՒ Հայաստանին** (№ 14), արևելահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Մատինյանցի «...խմբագիր» նամակ-գրախոսականը: Ներկայացված և դրական է գնահատված Մոսկվայում հրատարակված՝ Սմբատ Շահազիզի «Հեռուի վիշաք» գիրքը:

Ապրիլի 12. — Վիեննայում ծնվեց ավստրիացի հայագետ, բանասեր-լեզվաբան Մաքսիմիլիան Բիտները (Maximilian Bittner): Վախճ. 1918 թ. ապրիլի 7-ին, իր ծննդավայրում:

«Հանդես ամսօրյա», 1904, № 1 («Հայերենի դասը Վիեննայի համալսարանին մեջ»), 1906, № 2 («Ուսումնական»), 1917—1918, էջ 131—134 («Գեղատոր Մ. Բիտներ»):

Ապրիլի 14. — Պոլսում ծնվեց բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ (իտալերենից հայերեն) Կարապետ Արիստակեսի Ոսկյանը: Վախճ. 1901 թ. հունիսի 11-ին:

Ստեփ-Մեղեղայ, Հայուն տարեցույցը, Պոլիս, 1913 (հրատարակող տարի), էջ 259—261: «Հանդես ամսօրյա», 1953, № 7—8 («Ոսկյան գերդաստանը»):

Ապրիլ. — Ալեքսանդրապոլում, Արսեն Կրիտյանի ղեկավարությամբ իր գոյությունն է սկսում «Բարենպատակ ընկերություն» ազգային-ազատագրական գաղտնի խմբակը: Ընկերությունը նպատակ ուներ հայրենասիրական գաղափարներ տարածելու միջոցով համախմբել հայ երիտասարդությանը և զինված պայքարով վերականգնել Հայաս-

տանի անկախութիւնը: Քարենպատակ ընկերութիւնը զոյութիւն ունեցաւ մինչև 1875 թվականը և ցրվեց ժանդարմական միջամտութիւնով: Պարսպման վ., Հայ ազատագրական շարժումների պատմութիւնից, Երևան, 1958, 276 էջ:

Ապրիլի 14. — Աստրախանում ծնվեց թատերական գործիչ, քրննադատ, դերասան Գեորգ Մերգեյի Բուրջալովը (Բուրջալյան): Վախճ. 1924 թ. դեկտեմբերի 10-ին, Մոսկվայում:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 203:

Ապրիլի 19. — Մեղու Հայաստանին» (№ 15), արեւելահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Փամբուխչյանցի Քարոյական առածներն ծաղկաքաղը (213 անուն), «Հիշատակ սլանդուխտին» բանաստեղծութիւնը և Արշակ Հովհաննիսյանցի «Առաքինի անձն» չափածո ստեղծագործութիւնը:

Ապրիլի 19. — Մասիսը» (№ 897), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Արտավազդին» Քանասիրական գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Բնութագրված են «Իշխան», «Ռամիկ և ոսմկապետութիւն», «Կղեր», «Հարուստ մեծատուն» հասկացութիւնները և նրանց դրսևորումները Հայաստանում: Ալ. Դյումայի «Տիկին Մոնսոյի» թարգմանութիւն առիթով բարձրացված են գեղարվեստական լարգմանութիւն հետ առնչվող մի քանի հարցեր:

Ապրիլ-մայիս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 4—5), Ալեքսանդր Տեր-Մարտիւսի՝ գերմաներենից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութիւնով, հրատարակում է Ալեքսանդր Դյումայի «Կոմս Մոնտե Քրիստո» վեպի առաջին գլուխը «Փորձանք» խորագրով:

Մայիսի 1. — «Հուլիսը» (№ 31), գրաբար, հրատարակում է Արշակ Կամիկյանի «Տաճար աստուծոյ» բանաստեղծութիւնը և արեւմտահայերեն՝ «Թրակախոհ. հորինեց Հովհաննես Պրուսցի Տերոյենց» գրախոսականը: Գրախոսված է Հովհաննես Տերոյենց-Չամուռնյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող աշխատութիւնը և դրական է գնահատված:

Մայիսի 2. — Մեղու Հայաստանին» (№ 16), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Պալասանյանցի «...խմբագիր» ընդդիմախոսականը: Պաշտպանելով իր «Գործնական քերականութիւն...»-ը «Հայկական աշխարհի» հարձակումներից, բարձրացվում է լեզվի և գրականութիւն մի քանի հարցեր: Նիկողայոս Հախումյանցի՝ բնա-

գրից կատարված արևելահայերեն թարգմանություններ, սկսում է հրատարակվել «նվեր ծնողաց յուրոց (հյուրանոց անապատումն)» պատմը-վածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Մայիսի 3. — «Մասիս» (№ 899), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արտավազդի» հերթական «Բանասիրական» հրապարակախոսական հոդվածը, ի թիվս այլ հարցերի, վերլուծված է ժամանակի հայկական գրական-մշակութային և ազգային կյանքը:

Մայիս. — «Բազմավեպը» (№ 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Առ մուսա» բանաստեղծությունը:

Մայիսի 10. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 857), գրաքար, հրատարակում է Մսեր Մսերյանցի «Բանասիրական» ընդդիմախոսականը: Մսերյանցը բանավիճում է Հովսեփ Գաթրճյանի «Հիմնական տարբերություն կաթողիկե և էջմիածնական դավանությունաց» աշխատության (Պոլիս, 1864 թ.: Տե՛ս մեր «Ժամանակագրության» նախորդ հատորը, նրան, 1983, էջ 471) մի քանի տեսակետների հետ:

Ընդդիմախոսականից. «Անելորդ համարեալ մի մի՝ ի մէջ բերել աստանօր և զայլ ցնորական կարծիս և զասացուածս վատիկանեան վարդապետին: Զա՛յս և եթ առայժմս շատ համարիմ ասել, զի այրդ այդ ճարտար է յոյժ ի գիտ անհեղեղ իմաստից, բայց ընդ ճարտարութեանն տեսանի ի նմա առաւելապէս և ոչ գովելին կիրք կողմնասիրութեանն»:

Մայիս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ղազարոս Աղայանի «Մի քանի խոսք մեր սիրելի ազգակիցներին» հրապարակախոսական առաջնորդողը և «նորհրդածություն դաստիարակության վերա» ուսումնասիրությունը: Վերջինս ավարտվում է նույն ամսագրի № 6—7 (հոկտեմբեր-նոյեմբեր)-ում:

Առաջնորդողից. «Մենք նկատում ենք, որ ոչ ամենայն աշխատության կերպ, որ գործ է դնում ուրիշ ազգ, կարող է գործ դնել և հայոց ազգը, բայց ինչ կերպ որ ամենակարևորագույնն է և անհրաժեշտ հարկավորը, այն կարող է գործ դնել և հայը: Այդ կերպն է. երկայնամտությամբ և միաբանական սիրով աշխատելը: Միաբանական սերը պետք է լինի հիմն մեր աշխատությանց, ընդհանուրի օգուտը նորա վերա կառուցած: Ուրախութեամբ սրտի մենք նկատում ենք, որ այս պատվական ձգտողությունը այժմ ամեն հայի մեջ էլ զարթել է, ուսման և կրթության կարևորությունը ձայն բազմաց է դառնել, սակայն ցավիլի է նկա-

տեղ, որ շատ տեղերի առաջընթացության անգիտակցարար և աննպատակ է:

Մայիսի 17. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 18), Ս. Մարությանցի՝ բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Դավիթ Լինգվիստոն և նորա արած գյուտերը հարավային Աֆրիկայի մեջ» հուշագրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Մայիսի 17. — «Մասիսը» (№ 901), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արտավազդի» հերթական «Բանասիրական» հրապարակախոսական հոդվածը: Ի թիվս այլ հարցերի, բնութագրված է մամանակի մշակութային-հասարակական կյանքը:

Մայիսի 24. — Վենետիկում վախճանվեց մշակութային գործիչ, հոդվածագիր Դանիել Պոլսյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1819 թ. Հունվարի 17-ից, ծնվ. 1794 թ. ապրիլի 8-ին, Կուսինայում (այժմ՝ Զյոթահիա. Արևմտյան Թուրքիա):

Մխիթարյան Էդելյան, Վենետիկ, 1801, իջ. 231.

Մայիսի 26. — Մանդեուդ ավանում (Mandeure. Կենտրոնական Ֆրանսիա) ծնվեց ֆրանսիացի հայագետ, թարգմանիչ (հայերենից ֆրանսերեն) Ֆրեդերիկ Մակլերը (Frédéric Macler): Վախճ. 1938 թ. հուլիսի 13-ին, Մոնտելյարդ ավանում (Montleliard. Կենտրոնական Ֆրանսիա):

«Բազմավեպ», 1938, № 6—8 («Պրոֆ. Ֆրեդերիկ Մակլեր»): «Հանգիստ ամսոց», 1947, № 1 («Մահվան համարը հայագիտական դաշտի վրա»):

Մայիսի 31. — «Միոնը» (№ 5), գրաբար, հրատարակում է Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի (Տիգրանակերտցի) «Ուղեբռ շնորհակալութեան առ Զալալյան Սարգիս...» և Գաբրիել Կարապետյանի «Ի սգալի մահ վեհագն Տատեան ազգայնամ Յովհաննէս պեյլա բանաստեղծությունները»:

Մայիսի 31. — «Մասիսը» (№ 903), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արտավազդի» հերթական «Բանասիրական» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Իննևտասներորդ դարուս վրա տիրող ընդհանուր սկզբունքը ազատամտությունն է: Անով է, որ մարդս անասուններե տարբերելով, իրեն շնորհված բանականությամբ կգործածե և կդադրի այլոց ձեռքին մեջ անպիտան գործիք մը ըլ-

լալիս: Եթե մարդս գործելու ազատութիւնը լիովին չի վայելիր, գոնե ազատորեն խորհելու և խոսելու արտոնութիւնը ունի: Խորհելու ազատութիւն, խոսելու ազատութիւն, ահա մասիկ առաջադիմութեան երկգուն դրոշակը, ազգիս առջև պարզված: Ժամանակի ուժգին հեղեղը իրեն հետ կցաշէ կտանի այն հին ու մշտեղ զաղափարները, արյունարբու կրոնամոլութիւնը, ռամկին և ժողովրդյան տապալրի հարվածներն ի երկիր տապալլալ ազնվականութեան ծառոցն բեկորները:

Մայիսի 31. — Տրապիզոնում (Հյուսիսային Թուրքիա) ծնվեց բնականաբար, հողմածափի-տեսարան վարդան Արիստակեսի Մախոխյանը: Վախճ. 1937 թ. փետրվարի 31-ին, Նիցցայում (Հարավային Ֆրանսիա):

«Բազմավեպ», 1940, № 1 («Վարդան Մախոխյանի նկարներ...»), Ընդարձակ տարեցիւղ ազգային հիվանդանոցի, Պոլիս, 1938, էջ 306—308, Երշմեյան Բ., Բնակարն ու հայ նկարիչները, Երևան, 1958, էջ 289—304:

Հունիսի 7. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 859), գրաբար, հրատարակում է Մկրտիչ Զոհրաբյանի «Սիրելի Հայաստան. երգ՝ պոեմը և ժողովրդական աշխարհաբարով՝ աշուղ Նիրանու Ասում ես ցամաքի, ո՞նց ցամաքիմ...» բանաստեղծութիւնը:

Վերջինն ունի հետևյալ ծանոթագրութիւնը. «Զմյուռնիացի մեծարգո ճանապարհորդ մի ասկեց տասնեկին տարի առաջ Վաղարշապատի մէջ լսած և գրի առած է սա երգը, զոր անցյալ տարի ի Պետերսբուրգ հրատարակված «Քնար Հայկականին» (նկատի ունի Մ. Միանասրյանի ժողովածոն. տե՛ս Ներկա հատորը, 1868 թ.—Ս. Շ.) մեջ չգտնելով, ուղարկած է մեզ ի հրատարակութիւն»:

Հունիս. — «Բազմավեպը» (№ 6), Սամվել Կեսարյանի (հետագայում՝ Գանթարյան)՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար լատիած թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Մըր-բազան քերթութիւն. դիւթիրաւբեան տաղ» բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 7. — «Մասիսը» (№ 904), ֆրանսիական «Գոլուա» (ի՛մա. «Գաղղիացիներ») լրագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է երգիծական մի հարցադրույց, կապված Վիկտոր Հյուգոյի կյանքի հետ:

Հունիսի 7. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 21), արեւելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Պոտուտ Ալեքսանդրուպոլի շրջակայքում»

ուղեգրական ակնարկը, որն ամարտվում է հույն պարբերականի հա-
ջորդ համարում:

Հունիսի 10. — «Հուլիսը» (№ 33), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Վերգիլիոսի դժոխքը» տեսական-գրականագիտական ուսում-
նասիրությունը և Զարեհ Հարությունյանի «Առ մէջ դաշտացն Հա-
յաստանի» գրարար բանաստեղծությունը: Հրատարակված է հորեն
վարդապետ Աշըխանցի «Բնեկորդ տարեդարձ սահմանագրության»
արևմտահայերեն հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Մեր ազգը այնպիսի ժողովրդական մարմին
մ' է, որուն անդամոց մեծ և առասական թիվը մեռյալ է բարո-
յապես, մեկ մասն ալ քանի մը գլխավոր հերձվածներու բաժան-
ված կրոնապես, իսկ զգացմանց, սովորութիւնց և գիտութիւնց նը-
կատմամբ եղած բաժանումը այնչափ է, որչափ որ են անդամ-
ները: Բաժանումն ըսելով այն կհասկնամ, որ անոր ազգային և
բարոյական կապակցութեանց մեջ կփնտրվի, որով գրեթէ ամեն
կերպ շարժումն և գաղափար իրարու կապված կըլլան:

Հունիսի 14. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 22), արևմտահայերեն,
հրատարակում է «Համառոտ կենսագրութիւն Լամարթինի» հոդվածը
(արտատպված է «Մասիսից». տե՛ս ներկա հատորը, 1869 թ. մարտի
8) և արեւելահայերեն՝ «Ա. Հ.»-ի «Մի՛ լար սիրական (նվեր Կ...ին)»
բանաստեղծությունը:

Հունիս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 2), արեւելահայերեն, հրա-
տարակում է Ղազարոս Աղայանի «Նորին վեհափառութեան օծման
երկրորդ տարեդարձը» հրապարակախոսական հոդվածը: Գրաբար,
«Ուսանաւոր բարեպաշտի թագաւորին հայոց Հեթմոյ Բ. քրանաստեղ-
ծութիւնը: Այն էջմիածնի ձեռագրատանը գտնի և համապատասխան
ծանոթագրութիւններով հրատարակութեան է պատրաստել Սարգիս
Մանկունին:

Հոդվածից. «Այսօրվան օրս մեր ազգութիւնը քաղաքական
լէ, այլ բարոյական: Այսպիսի դրութեան մեջ ի՞նչ տեսակ մարդոց
մեջ ավելի կարոտութիւն ունինք մենք, եթե ոչ բարեկիրթ, ժրա-
ջան, ազգասեր և անձնանվեր հոգևորականների մեջ: Երբեք պա-
տահած չէ, որ մի ազգ ունենալով լուսավոր և գիտնական հոգե-
վորականներ, նա թշվառութեան մեջ լինի եղած. և սորա հակա-
ռակ, երբեք պատահած չէ, որ մի ազգ երջանիկ լինի, եթե նորա
հոգևորականներից բաշկանում է մի տգետ և խաբիբա դասա-
կարգ: Մարդկութեան պատմութիւնը ականբեր ցույց է տալիս, որ

յուրաքանչյուր ազգ, յուր հոգևորականների բարոյապէս և մտա-
վորապէս անկման հետ ընկնում է, և կանգնման հետ կանգնում:

Հունիսի 14. — Բաքվում իր գոյութիւնն է սկսում Մոսկւս Զոհ-
րապլանցի տեսչութեան ներքո գտնվող իգական դպրոցը՝ «Գրիգոր Լու-
սավորիչ» անվամբ: Անվանովում էին հայերեն և ռուսերեն լեզուներ,
կրօնագիտութիւն, թվարանութիւն և ձեռագործ, սկզբնական շրջա-
նում ուներ քսանհինգ աշակերտուհի:

«Մեղու Հայաստանի», 1869, № 26 («...խմբագիր»), № 44 («Հարգելի խմ-
բագիր»), 1871, № 37 («Ազգային»):

Հունիսի 14. — «Մասիսը» (№ 905), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Արտատպագրի» հերթական «Բանասիրական» հրապարակախո-
սական հոդվածը:

Հոգվածից. «Մի՛ զարմանաք, ռամիկն է, որ զազգը պիտի
փրկե ու զաշխարհս նորոգե. անձնապաշտ ազնվականն ու շա-
հասեր կղերականը խիստ հեռի են այս մարդասիրութեան սրը-
րազան պաշտոնը կատարելու: Առ քեզ կուղղեմ խոսքս, ո՛վ մը-
տավորական և մարմնական աշխատութեանց մեջ վարժված ռամ-
կորդի. ազգին հույսը քու վրադ է. ձգե՛նք, որ մոլեռանդ մարդիկ
իրենց միջնադարյան գաղափարաց հետեին: Մառ մը, որ ծուռ
մեծցած է, խիստ մեծ դժվարութեամբ կուղղվի, և եթե քիչ մըն
ալ ընդմիջան տակ ինչա՛ռ ուղղվելու տեղ կկոտրի: Ժամանա-
կիս փոթորկալից հողմերն տատանյալ ծառը թող ինքնիրեն կոր-
ծանի»:

Հունիսի 17. — Թիֆլիսում (Մոզնու «Ս. Գևորգ» եկեղեցու բակում)
Հարութիւն քահանա Սուղանաճւանցի, Ն. Ալաղաթյանի, Մ. Սիմոնյա-
նի սատարմամբ, Զաքարիա Գրիգորյանցի տեսչութեամբ, իր գոյու-
թիւնն է սկսում «Գալանյան օրիորդաց ուսումնարանը»: Անվանովում
էին կրօն, հայերեն, ռուսերեն և ֆրանսերեն լեզուներ, ազգային և ընդ-
հանուր պատմութիւն, թվարանութիւն, բնագիտութիւն, վայելչագը-
րութիւն, եկեղեցական երգեցողութիւն և ձեռագործ: 1878 թ. ուսում-
նարանն ուներ ինը դասարան: 1921 թ. վերածվելով երկսեռ դպրոցի
գոյատեւեց մինչև 1930-ական թվականները: Տարբեր տարիներին «Գա-
լանյան օրիորդաց ուսումնարանում» դասավանդել են Գր. Արծրունին,
Գ. Բարխուդարյանը, Ս. Պալասանյանը, Լևոն Շանթը, Ս. Արժւանը և
ուրիշները:

«Մեղու Հայաստանի», 1869, № 22 («Հայտարարութիւն»), № 23 («Ազգային»),
1870, № 15 («Մարիամյան ուսումնարան»), 1875, № 35 («Գալանյան ուսումնա-
րանի աստիճան»):

Հունիսի 20. — Իրկեն ավանում (Լիֆլանդիա, այժմ՝ Լատվիական ԽՍՀ) ծնվեց գերմանացի հայագետ, պատմաբան, խմբագիր Պաուլ Ռորբախը (Paul Rorbach), Վախճ. 1956 թ. հուլիսի 19-ին, Լանգեն-բուրգում (Վյուրտենբերգի նահանգ, ԳՅՀ)։

Դեռագլուխ Կ., Ամենուս տարեգիրքը, Բեյրութ, 1957, էջ 646։

Հունիսի 21. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 860), Մկրտիչ Զարարյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է «Մեսիա» բանաստեղծությունը։

Հունիսի 21. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 23), ժողովրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է աշուղ Շիրինի «Գիշեր ցերեկ արգմանդ քաշելով...» բանաստեղծությունը։

Հունիսի 28. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 24), Գևորգ Զմշկյանցի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Վիկտոր Հյուգոյի «Անջելո» դրաման, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 33 (օգոստոսի 30)-ում։ Մելիք Տեր-Գրիգորյանցի՝ բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Կարմիր ուխար» (Վալաքեցվոց վեպ)՝ պատմվածքը։

Հունիսի 28. — «Մասիսը» (№ 907), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Արտավազդի» հերթական «Բանասիրական» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 910 (հուլիսի 19)-ում։ Վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական և մշակութային կյանքը։

Հունիսի 28. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 25), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Գ. Մանդակունու «Հիմնական տարբերություն և իրավաստե՞զ գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Գրախոսակաճից. «1865 թվականին, Հովսեփ Գաթրճյանի մոլեկրոն հանճարեն «Հիմնական տարբերություն Կաթողիկե և էջմիածնական դավանության» անունով ալլակերտ զավակը ծընավ. իսկ 1868 և 1869-ին, պատվելի Տերոյենցի կամ Զամուռճյանի աստվածաբանական անօրինակ հանճարեն ծնան «Իրավաստե՞զ անուն թերածին երկվորյակները։ Գաթրճյանի հրեշակերպ վիժածը զգվանք պատճառեց ոչ միայն Հայաստանյայց եկեղեցվո զավակներուն, այլև հռովմեական հայերու լուսամիտ մասին։ Իսկ պատվելի Տերոյենցի երկվորյակները, առավել իրենց

կնքահարց պատվոյն, քան թե իրենց գեղեցկության համար՝ բարեհամբույր երևեցան, որով և, մեր գրազետ եղբայրներին ոմանք, առանց խորազննին տեսության, ներքողական փողհարությամբ, ավետեցին երկվորյակներու ծնունդը բոլոր հայոց ազգին։

Հունիս-օգոստոս. — Շալակական աշխարհը (№ 6—8), Թամար Ասլանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Վիկտոր Հյուգոյի «Կլոդ Գետ» վիպասանությունը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում։

Հունիսի 30. — «Սիրունը» (№ 6), Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Կենսագրություն Պասկալ» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 12 (դեկտեմբեր)-ում։ Հրապարակված է նաև «Ազատություն» ականակը և «Ջրուցատրություն աշակերտության մեջ» թատերական ստեղծագործությունը։

Հուլիսի 3. — «Մամուլ» շաբաթաթիթը (№ 26), արևմտահայերեն, հրատարակում է Աբրահամ Ալվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը, որտեղ վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը և Մ. Զարադյանցի (ի՛մա. Մինաս Զերազ) «Հրաժեշտ» գրական էսսեն։

«Քանաութրակներ»։ «Ճշմարտության սքողումը քաղաքակրթության մահն, իսկ բացահայտությունը՝ մարդկային մտաց կյանքն ու կանգնումը կենթադրի, Գրչի անհեթեթ պայքարներն զգուշանալը ազգային շահերը լավ ըմբռնելն կառաջագալի, Հրապարակային տապալեզրը կատակա-գոսանություն բանը չէ՞, Բայց նրբ պարագաները կստիպեն, նրբ ժողովրդյան պատիվը կամ իրավունքը կպահանջեն, պետք է ի գործ դնել այն հուշակավոր հեղինակին լուրջ պատվերը. «Եթե զինվոր ծնար, պաշտպանե՛ն՝ ինքզինքդ»։

Հուլիսի 5. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 861), պարսկերեն բնագրից կատարված զրարար թարգմանությամբ, հրատարակում է մեկ չափածո և մեկ արձակ գեղարվեստական ստեղծագործություն պարսկական գրականության դասական Թոփազլուցի, Թարգմանությունն ուղարկվել է Հնդկաստանից։

Հուլիսի 9. — «Մասիս» օրաթերթը (№ 387), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Գ. Զարադյանցի (ի՛մա. Մինաս Գրիգորի Զերազ) «Առ Լուսիկ Մյուհենդիզյանց, ի մահ երկամյա ուստերն և երկամյա դստերն» եղբերգական պոեմը։

Հուլիսի 19. — Եկրշաույս արարատյանը (№ 862), գրաբար, հրատարակում է Վիլհելմ Հոգոցյանի «Առ օրիորդն է. Հ. ք պոեմը (խրմ-րագրությանն է ոսշարկվել Փարիզից) և Թիֆլիսի բարբառով՝ Գյուրջի նավին ձեկարսգիր գինովին՝ րանաստեղծությունը:

Հուլիսի 20. — ԵՀույսը (№ 35), արևմտահայերեն, հրատարակում է Բենյոն առաջ լինեք երթար հրապարակախոսական առաջնորդողը (ունի Ս. Վ. Յ. Փ. ք ստորագրությունը) և հորեն վարդապետ Աշխ-յանցի՝ «Համառոտ դիտողության մի առթիվ երկու խոսք» ընդդիմա-խոսակներ (պաշտպանում է Հովհաննես Տերոյենց-Չամուռնյանի Երա-վախոհը Գ. Մանդակունու՝ «Մամուլում» տպագրված քցասկոտ» հոդ-վածից): Հրատարակված է էդուարդ Ոսկանյանի «Տէր ապաւնն իմ» գրաբար բանաստեղծությունը, անգլերեն ընագրից կատարված թարգ-մանությամբ և Ենքսպիրի գործերեն քաղվածոյք խորագրի ներքո, լրերված են քսանհինգ ասույթներ: Տպված է «Հերձվածող պապու-թյուն ... գործ արբա կեթեի» ընծայականը, որտեղ բարձր է գնահատ-ված աշխ աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1869 թ.):

Հուլիս. — Էջմիածնի Եկրարատը (№ 3), գրաբար, հրատարակում է երկու առակ Եկղվեսագրից և արևելահայերեն՝ Ս. Մարությանցի «Զանգակ» բանաստեղծությունը:

Վերջինիս ստեղծագործությունները Եկրարատում հրատա-րակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Զգացմունք պանդիս-տին» (1869 թ. № 4, օգոստոս): «Էա՞նք թե խնդանք» (1869 թ. № 5—6, հոկտեմբեր-նոյեմբեր): «Էլա՞յ գյուղացիք» (1870 թ. № 10, փետրվար): «Մասիս» (1871 թ. № 8, դեկտեմբեր):

Հուլիսի 26. — ԵՄասիսը (№ 311), գրաբար, հրատարակում է Մ. Զարադյանցի Եկռ գեփիւս պոեմը:

Հուլիս. — ԵԲազմավեպը (№ 7), Սամվել Կեսարյանի ֆրանսերեն ընագրից կատարված գրաբար լափածո թարգմանությամբ, հրատարա-կում է Ամեդե Բոմիեյի Եկամարթին բանաստեղծ, առ բարեկամն իմ դը Ռիտէր բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 31. — ԵՍիոնը (№ 7), գրաբար, հրատարակում է ԵՍըր-տաշարժ բանք Զաքարիայ հանգուցեալ պատրիարքի ս. Աթոռոյս բանաստեղծությունը, իսախառն նիկողոսյանի ԵՀրեա հայր և քրիս-տոնյա որդի արևմտահայերեն ակնարկը: Հրատարակված է նաև ԵԲանախոսություն քանի մի օրիորդաց մեջ արևմտահայերեն թատե-րական ստեղծագործությունը:

Օգոստոսի 2. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 26), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Հայոց պառլամենտ» երգիծական վիպակը:

Օգոստոս. — «Բազմավնայը» (№ 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Կենսագրություն Վիկտոր Լանգուայի» հոգվածը: Գերմաներեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը սկսում է հրատարակվել «Կարենություն» բարվոք դաստիարակության մոր մը մահվան անկողնին վրա ուխտագիր մը» գրական-մանկավարժական վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1870 թ. № 12 (դեկտեմբեր)-ում:

Հոդվածից. «Վիկտոր Լանգուայի մեծագույն համարվը ոչ թե աշխարհական գործոց մեջ էր, այլ գրականության ասպարիզին մեջ, ... Ամեն արևելյան կործանելու և հարստահարելու ազգաց, և մանավանդ հայոց, էր մեծ պաշտպան և ջատագով, ուստի և մենք՝ հայազգիք, առանձինն երախտապարտ պարտական եմք ըլլալ այս մեծահուշակ անձին, որ իբրև ազգասեր հայ մը, այնպես հայոց ազգին բարվույն վրա միշտ մտածող և ազգին ներկայն և առավել ապագայն լավցնելու համար ոգով լափ աշխատող եղած է թե՛ բանյութ և թե՛ գրով»:

Օգոստոսի 9. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 32), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մ. Զարազյանցի ճառը («Անմահություն», դու որ մարդկության վերջալուսին մեջ ...)՝ նվիրված ժամանակի գրական-մշակութային հարցերին:

Օգոստոսի 10. — «Հուլյսը» (№ 36), ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, սկսում է հրատարակել Լուի դ'Անտրուրթի «Արշավանք անգղիացիաց յԹուլլիա» պատմական վեպը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 42 (դեկտեմբերի 10)-ում: Պարույր Մխմնյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված գրաբար թարգմանությունը, հրատարակվում է [Ալֆոնս Լամարթինի] «Հովիտ» բանաստեղծությունը և Միհրդատ էսմերյանի՝ համանման արևմտահայերեն թարգմանությամբ՝ «Կրոնավորի մը ծաղրալից» երազը՝ ակնարկը:

Օգոստոսի 15. — Այնթապում ծնվեց հոգվածագիր, աստվածաբան-բանասեր (մասնագիտությամբ բժիշկ) Փառնակ Աղամյանը: Վախճ. 1925 թ. փետրվարի 3-ին, Ուստրում (ԱՄՆ):

Ամերիկեայ տարեցույցը, Բոստոն, 1912, էջ 146: Թեոդիկ, Ամենոս տարեցույցը, Պոլիս, 1926, էջ 727: «Հայաստանի կոչնակ», 1925, № 7 («Մահազդ»):

Օգոստոսի 16. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 33), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Այվազյանի «Ռեզուլուտիոն մեանց» երգիծական վիպակը:

Օգոստոսի 20. — Թեոդոսիայում (Ղրիմ) ծնվեց հոգևածաղիր (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), խմբագիր, կրթական-մշակութային գործիչ Երվանդ Պալյանը: Վախճ. 1941 թ. Երևանում:

1900 թ. ժնեում հիմնել և հրատարակել է «Հանդես» տրեստեսական, քաղաքական և հասարակական ամսագիրը, 1904 թ. նույն տեղում՝ «Բանվոր» սոցիալիստական, տնտեսական և քաղաքական ամսագիրը: 1905 թ. Բաքվում հիմնել և խմբագրել է «Սոցիալ-Դեմոկրատ» ամսագիրը (հրատարակվել է մի քանի համար), իսկ 1918 թ. նույն տեղում՝ «Շեփոր» քաղաքական օրաթերթը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես է եկել «D.», «D. Wander», «Վ. Վահունի», «Վ. Վ.», «Լ. Արեգյան», «Ա. Վանդյան», «Խ. Դիմաքսյան», «Ա. Երվանդյան», «Demon» կեղծանուններով:

Պետրոսյան Լ., Հայ պարբերական մամուլի բիրյուրաֆիա, Երևան, 1957, էջ 1—3, Բոսնիզյան Խ., Մարքսիզմի տարածումը Հայաստանում, գիրք առաջին, Երևան, 1967, էջ 231—240, գիրք երկրորդ, Երևան, 1975, էջ 556—562:

Օգոստոսի 23. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 34), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գևորգ Այվազյանի] «Մամլո ձրի ոսոխները» հրապարակախոսական հոդվածը:

Առաջնորդադից. «Ժողովուրդին ըզացման թարգմանն» եղող Վրապարակագիր մը,— ոտուն կուրծքը տգիտության լեռնալի հարվածներու վահան մը ըլլալ պետք է,— կրնա՞ ոսկեղեն քուրմերու և մարդամեքենաներու ոռոյն կնդրուկ մատուցանել, շագանակիրությանն աթոռ տալ, դիմակավոր Վասակներն ու Մերուժանները քաջալերել: Զէ՛, չէ՛, պետք է այնպիսիներն խայտառակվին վաղ կամ անագան, վասնզի անոնք առաջադիմության մեջ նոր ոտնավորող ազգի մը ժանտախտն են, հայրենիքի կործանիչներն են:

Օգոստոսի 23. — «Սեղու Հայաստանին» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է Հայրապետ Ղուկասյանցի «...խմբագիր» հոդվածը: Գրախոսված է Մեմորալ քահանա Փափազյանցի «Շրահանգ քերականութեան հայերեն լեզվի» աշխատությունը և բացասական է գնահատված:

Օգոստոսի 23. — «Մասիսը» (№ 915), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուշյանի] «Մանդումն կրակ կծգե և հրգեհ կկանչե» հրապարակախոսական հոդվածը: Քննադատված է այդ պարբերականի վարած գրական քաղաքականությունը և մանավանդ նրա «միտումնավոր դրուժյունները» «Մասիսի» վերաբերյալ:

Օգոստոս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 4), գրարար, հրատարակում է Եղիազար արքեպիսկոպոսի «Դիմառնութիւն եւ թուումն մասանց րանաստեղծութիւնը և Սիմեոն Մուշեղյանցի «Դատաստան արդարութեան (այգի, թուի, վարդ, սոխակ, օձ, մանուկ, այգեպան, թագաւոր եւ աստուած)» պոեմը:

Եղիազար արքեպիսկոպոսի գործերը «Արարատում» հետագայում հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Աղերս առ Տէր» (1869, մայիս № 1, Յոթնյակների առաջին տառերը ձեռացում են հայկական այբուբենը): «Աղերս առ հոգին սուրբ» (1869, սեպտեմբեր, № 5), «հրատ այլարանութեան առ երիտասարդ ոմն» (1869, հոկտեմբեր-նոյեմբեր, № 6—7) և «Հանդէս համբերութեան»: «Դիմառնութիւն» (1870, № 5, սեպտեմբեր):

Սիմեոն Մուշեղյանի րանաստեղծութիւն հեղինակային պատկանելության կապակցությամբ «Աղղարարութիւն» հանդես գալով «Արարատում», Թագևոս Ձյունականյանը տեղեկացնում է, որ՝ «ի բազում ամաց հետէ, հարազատ բնագիր նորին գտանի առ մեզ իրել նշխար հնութեան, թողնալ ի Սիմեոն եպիսկոպոսի Բզնունեանց բարերարէ իմմէ առ Գէորգ եպիսկոպոսն Բզնունեանց, որ էր նորին սպասաւոր. յորմէ և մեք ընկալաք զիսկական օրինակն: Հանգամանք գրութեան հիսուածոյ բանից և ոճն ցոյցանեն լինել երկասիրութիւն անցնալ դարու մերազնեայ բանասիրաց Հնդկաստանի և ի ձեռն նուիրակաց բերեալ ի Մայր Աթոռ:» («Արարատ», 1870, № 10, էջ 251—252):

Օգոստոսի 30. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 36), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Բափառական հրեա» գրախոսականը: Գրախոսված է և դրական գնահատված էրժեն Սյուրի Ղիշյալ վիպասանութիւն՝ Կարապետ Ութուշյանի արևմտահայերեն թարգմանությունը:

Օգոստոսի 30. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 33), ուսերեն բընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Արդյունավոր ասպարեղա պատմվածքը:

Օգոստոսի 31. — «Միռնը» (№ 8), գրաքար, հրատարակում է Կարապետ Բարունակյանի «Խնդութիւն ընդ երջանիկ դարձ յնթովսիրոյ... Սահակայ անձնանուէր արքեպիսկոպոսի եւ քարեջան Տիմոթէոս վարդապետի» ներքոդական բանաստեղծութիւնը: Հրատարակված է «Բարեկամութիւն Բարսեղ Կեսարացու եւ Գրիգոր Նազիանզացու» արեւմտահայերէն բանասիրական հոգւածը եւ «Բանախոսութիւնք աղջրկանց մեջ» թատերական ստեղծագործութիւնը:

Սեպտեմբերի 1. — «Հուլսը» (№ 37), արեւմտահայերէն, սկսում է հրատարակել «Ազգութիւն» հրապարակախոսական հոգւածը, որն ավարտւում է հաջորդ համարում: Հրատարակված է Հարութիւն-Վաղարշ Վարդանյանի «Բրիտտոնիայն ի մահու» գրաքար բանաստեղծութիւնը, Խորին վարդապետ Աշրխանցի «Կրոնի վարդապետութիւն մեջ գրող հին լեզուն» արեւմտահայերէն ուսումնասիրութիւնը եւ Արամ Պողոսյանի՝ Ֆրանսերէն բնագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանությամբ «Նախախնամութիւն» ակնարկը:

Սեպտեմբերի 11. — Ախեմեմ (Գերմանիա) ծնվեց գերմանացի հայագետ, աստվածաբան-բանասեր Ավգուստինիոս Մերկը (Augustin Merk), Վախճ. 1945 թ. ապրիլի 3-ին, Հռոմում:

«Խեղճ» ամսօրյա, 1947, № 1 («Մահվան հունձը հայագիտական դաստիարակ»); № 2 («Հայերենագետ Ավգուստինիոս Մերկ»):

Սեպտեմբեր. — «Թաղմավեպը» (№ 9), Ֆրանսերէն բնագրից կատարված արեւմտահայերէն ինքնուրուիւնով, սկսում է հրատարակել Ժոզէ Վեռնի «Հինգ շաբաթ օղապարկի մեջ». ճանապարհորդութիւն երից անգլիացիոց ի Ալիքիկէն արկածային վեպը: Որոշ ընդհատումներով շարունակվում է մինչեւ 1872 թ. № 12 (դեկտեմբեր) եւ մնում է անավարտ:

Սեպտեմբերի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 35), արեւելահայերէն, հրատարակում է Ստեփանոս Նազարյանցի ներսիսյան դպրոցում արտասանած ճառը՝ «Մեծապատիւ հոգաբարձութիւն» խորագրով, որտեղ բարձրացված են օգտագլին կրթութիւնն ու գրականութիւնն հարցեր: Հրատարակված է Հովհաննէս Լալայանցի «Մեծ սրգո տեսուչ եւ հարազատ հայր» ներբողական բանաստեղծութիւնը, որը ձոնված է Ստ. Նազարյանցին:

Սեպտեմբերի 19. — Պոլսում ծնվեց ականավոր երգիծաբան, արձակագիր, հուշագիր, գրական-մշակութային գործիչ, խմբագիր Երվանդ Խալիկի Օտյանը: Վախճ. 1926 թ. հոկտեմբերի 3-ին, Կահիրեում:

1892—1895 թթ. Պոլսում, վարել է «Հայրենիք» օրաթերթի օգնական-խմբագրի, իսկ 1896-ից՝ խմբագրի պաշտոնը: 1896—1901 թթ. Աթենքում խմբագրել է «Միություն» ամսագիրը: 1901 թ. Փարիզում հիմնել և 1902—1906 թթ. Ալեքսանդրիայում շարունակել է խմբագրել «Ազատ խոսք» ամսագիրը: 1903—1905 թթ. Ալեքսանդրիայում, նախորդի հետ միաժամանակ, խմբագրել է «Ազատ քիմ» շաբաթաթերթը, 1905 թ.՝ «Որենք» շաբաթաթերթը. 1906 թ.՝ «Կրակ» պարբերականը: 1907 թ. Կահիրեում հիմնադրել և մինչև 1908 թ. խմբագրել է «Արև» ազգային օրաթերթը, 1910 թ. Պոլսում՝ «Կառավարություն» երգիծական շաբաթաթերթը: 1911 թ. Պոլսում հիմնել և մինչև 1912 թ. խմբագրել է «Արևիկ» ազգային օրաթերթը, որի դադարի ժամանակ՝ 1911 թ.՝ «Լուսին» օրաթերթը, 1912 թ. Պոլսում հրատարակել է «Ապոլլոնեոս տարեցույցը», 1912—1913 թթ.՝ «Ան կառու» շաբաթաթերթը, 1913—1914 թթ.՝ «Մանանա» երգիծական շաբաթաթերթը, 1919—1920 թթ.՝ «Իզնա ադա» շաբաթաթերթը, 1921—1922 թթ.՝ «Երգիծական տարեցույցը»: 1925 թ. Կահիրեում հիմնում է «Հայկական սինեմա» երգիծական շաբաթաթերթը, որը խմբագրում է մինչև իր մահը:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Երօտա», «Պարույր», «Ս. Ժիրայր», «Վահրամ», «Վահրամ Վահրամյան», «Իգիպոս» և այլ կենդանուններով:

Մեկտրյան Ա., Երվանդ Օտյան, Երևան, 1965, 526 էջ:

«Բաղմալի», 1939, № 11—12 ... (Երվանդ Օտյան (ծննդյան 100-ամյակին աթիվ): Ճամբարյան Ս., Պատմություն արդի հայ դրականության, հատ. Ա, Վենետիկ, 1953, 503:

Սեպտեմբերի 20. — «Մասիսը» (№ 919), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արտավազդի» հերթական «Բանասիրական» դրական-հրապարակախոսական հոդվածը (բարձրագույն էն ուսման և դաստիարակության հետ առնչվող հարցեր) և «Միասկի»՝ «Յուսն առ լուսին» գրաբար բանաստեղծությունը:

Սեպտեմբերի 20. — «Հուլիսը» (№ 38), դրաբար, հրատարակում է Արշակ Կոմիտասյանի «Յառուսկին Հայաստանի» բանաստեղծությունը, Ս. Վ. Յ. Փ.-ի (Իմա. Սարգիս վարդապետ Փիլոյան ?) «Երիտասարդ հյուրերն ու ծերունին» պատմվածքը և Գարեգին Սարաֆյանի՝ ֆրանսերեն ընթերցից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ՝ «Ուրվական մը» ակնարկը:

Սեպտեմբերի 20. — **«Կիլիկիա» հանդեսը (№ 11),** արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Մանլիկ-Բարունակ Ութուշյանի] **«Բնավորության ազնվությունը տեսական-գրականագիտական ուսումնասիրությունը,** որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 16 (հոկտեմբերի 30)-ում:

Սեպտեմբերի 20. — **«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 39),** արևմտահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Պուպլիի **«Ազնիվ բարեկամ»** գրական-հրապարակախոսական հոդվածը: Հրատարակված է **«Ընտրություն»** պատրիարքին երգծական բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. **«Վերջապես էդգար Կինյև, Լուի Բլան, Վիկտոր Զյուգո, Ֆելիքս Բիա, Լըգրյու Ռուլեն, Հանրի Ռոշֆոր և ուրիշ խել մը հեղինակ ու գրագետներն արքայը կգտնվին, ասոնցմե շատերը քսան տարին ի վեր հալածենիք հեռի կհալին ու կմաշին հանուն գաղափարի և ազատության: Ահա քեզի անդին մեր ազգեն ալ Արուսյան մը, Նալբանդյան մը, որուն ըստորերկրյա բանտին մեջ մերթ ընդ մերթ թափած արտասուքի կաթիլները կուղևի ականակուռ փոքր ամանի մը մեջ դնել և անով մեռոնի պես դրոշմել հայ երիտասարդության այն ճակատները, որոնք անոր պես ազատության ու ճշմարտության համար կմարտնչին»:**

Սեպտեմբերի 20. — **«Մեղու Հայաստանին» (№ 36),** արևելահայերեն, հրատարակում է **«Բեփալի»** **«Մի քանի խոսք»** **«Արարատ»** օրագրի մասին հոդվածը, որտեղ դրվատված է էջմիածնի **«Արարատ»** և նրա **թղթակիցներից՝ Ղազարոս Աղայանի** գործունեությունը: Բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ սկսում է հրատարակվել **«Ամերիկայի գլուխը»** վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 41 (հոկտեմբերի 25)-ում:

Սեպտեմբերի 26. — **Կոստինայում (Քլոթահիա. Արևմտյան Թուրքիա)** ծնվեց **հայ մեծ երաժիշտ, հայկական ժողովրդական երգերի հավաքող և ուսումնասիրող Կոմիտասը (Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյան),** Վախճ. 1935 թ. հոկտեմբերի 22-ին, Փարիզում (աճյունը Երևան է բերվել 1936 թ. մայիսի 27-ին, թաղումը՝ մայիսի 28-ին Երևանի քաղաքային կենտրոնական այգում (այժմ՝ Կոմիտասի անվան զբոսայգի)):

Ծանվեցյալ Ալ., Հայ երաժշտության պատմության ակնարկներ, Երևան, 1959, էջ 352—377, Հաղորդվյալ Ե., Սովետական Հայաստանը 49 տարում (Տարեգրություն), Երևան, 1980, էջ 217, 223, «Սովետական արվեստ», 1969, № 10 ... («Կոմիտասի կյանքի և գործունեության համառոտ տարեգրություն»):

Սնպտեմբերի 27. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 867), գրաբար, հրատարակում է «Տեսիլ. ի կարեվեր հալածեալն Յարութիւն վարդապետ Այամդարեանց» բանաստեղծութիւնը: Վերջինիս երկտողերի առաջին տառերը ձևացնում են «ի Մսերայ» իմաստը և ըստ այդմ՝ մակարեւելի է, որ հեղինակը Մսեր Մսերյանցն է:

Սնպտեմբերի 27. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 37), արեւելահայերէն, հրատարակում է Ս. Մարությանի «Տոն Վարդապետի ի վանս Հառիճոս և «Բաջը» բանաստեղծութիւնները:

Սնպտեմբերի 30. — «Սիօնը» (№ 9), արեւմտահայերէն, հրատարակում է «Տաբբուլութիւն բանաստեղծութիւն և տաղալափութիւն» ուսումնասիրութիւնը և գրաբար՝ Մովսէս Քյոմրուրճյանի «Մաղթանք առ սուրբ երրորդութիւնն» բանաստեղծութիւնը: Սկսում է հրատարակվել Հովհաննէս Աղթամարցու (Բազյան) «Համառոտ սուրբազրութիւն Հայկաձոր և Ոստան գաղառաց» ուղեգրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1870 թ. № 11 (նոյեմբեր)-ում:

Ուսումնասիրութեանը. «Բանաստեղծութիւնը, այս բովանդակ մարդկային կենաց կախարդիչ զորութիւնը, յուր աղբյուր մեր հոգւոյն մեջ ունի և այն տեղին կծովալի շխարհիս ամեն առարկայից վրա, որոնց նոր զորութիւն կուտա և կկերպարանափոխե: Գիտութիւնը մեր միտքը առարկաներուն կհնազանդեցնե. իսկ բանաստեղծութիւնը՝ առարկայքը մեզ կհնազանդեցնե, մեզ կհամակերպե և մեզ կնմանեցնե, այսինքն առարկայքը նույնը կլինին, ինչ որ մենք ենք: Կարող ենք ասել, որ զաղափարները մեր անայլայելի և անվնասելի սեփականութիւնքն են, սակայն զաղափարներն անգամ կկողոպտվին, որովհետեւ մեծ մասն ստացական են, որովհետեւ ընտելան և բաղդի տվածը մերը չեն, այլ մերն են այն սեփականութիւնքն, ինչ որ մենք բաղդին և ընտելանը կտանք, ինչ որ կհամեմուտք և ինչ որ կստեղծանենք: Սակայն կցավինք, որ մեր շարագիրներն շատերը և համարյա թե մեծ մասը, բոլորովին մտադրութիւն չունին այս նքրութեանց վրա: Եվ շատ անգամ բանաստեղծ ձևանալու սնապարծութեամբ՝ լեզվի դեղեցկութիւնը կխանգարեն և դաշնակալոր ձայն հանելու համար՝ լեզվի ապակին կկոտրեն և անհամ ձայնով ականջ կըհոգնեցնեն: Գոյականին անհամար ածական, բային անպատշաճ խնդիր, անկապ նմանութիւններ և ինքնակամ նորաձեւութիւններ որչափ որ ուզես կարող և ու գտնել կարծեցյալ տաղալափութեանց կամ ոտանավորներու մեջ:

Հոկտեմբերի 2. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 41), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գևորգ Այվազյանի] «Մամուլ» հրապարակախոսական առաջնորդողը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում և «Հ.Պ-ի Ռեանասիրական» հոդվածը, որտեղ վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը:

Հոկտեմբերի 4. — «Մասիս» (№ 321), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուքյանի] «Արդևն ժանուցիւ Լինք...» գրախոսականը (պաշտպանության տակ է վերցված «Ազգային նկնդնական խնդրույն վրա...» աշխատությունը Անտոն Հասունյանի հորձակումներից: Տե՛ս ներկա հատորը, 1869 թ.) և Ռուսաստանից «Ռուսական ազգային» ուղարկած «Տեր խմբագիր» հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Բնութագրված է Ստ. Նազարյանցի գրական, խմբագրական և հասարակական գործունեությունը:

Հոկտեմբեր-նոյեմբեր. — էջմիածնի «Արարատ» (№ 6—7), արևելահայերեն, հրատարակում է Մեսրոպ Սմբատյանցի «Րեկոմենդացիոն» աշխատությունը (կից տրված է արձանագրության ընդօրինակությունը): Հրատարակված է Փիլիպոս Նավասարդյանցի «Իմ ժողով աշնան» բանաստեղծությունը (մյուսը՝ «Աստուածարեալ Հայր: Կարապետ եւ բաղմամբար հանդիսականք» խորագրով, անդ, 1869 թ. հունիսի № 2, գրաբար), հին տաղարանից հանված «Տաշ վասն շախուի» շախաժո ստեղծագործությունը և գրաբար՝ «Աղուէս եւ խեղճեան» առակը:

Հոկտեմբերի 10. — «Հուլիս» (№ 39), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեր ազգին ընթերցանության ախորժակն ու լրագիրներ» հրապարակախոսական առաջնորդողը և Հակոբ Զարմայրի «Յիշատակ արդարոց» գրաբար բանաստեղծությունը:

Առաջնորդողից. «Օրինակի համար, միտքը ազատ է և ամեն մարդ խելքը հասածը գրուցելու ազատ ըլլալու է, կրսնմք, ու այս ազատությունը մեզմե վերցվելուն ճշտման անունը կուտամք: Սակայն երբ բանականությունը խանգարված մեկը փողոցներու մեջ ասոր-անոր թշնամանալու ու հայդելու ելեն, այն ուտեն միտքը ազատ է ըսելով, ուզածն ընելու կթողո՞ւմք անոր. ո՞չ ապաքեն ամենեն ազատասեր մարդիկ անգամ խիղճ մը չեն զգար անոր ազատությունը վերցունելու: Այս խելագարին պես են այն ամենքը, որ մամուլ ազատություն ըսելով, կգրեն ու կխոսին ինչ որ արժան չէ, ու արտաքու ազատության նպատակին է, և կառավարությունը այսպիսյաց լեզուները կարճելու ձեռնարկած ատեն՝

սուրը վտանգավոր կերպով գործածողներու ձեռքն զայն առնելու բարեգործութիւնն ըրած կըլլաս:

Հոկտեմբերի 10. — Շուշիում (այժմ՝ ԼՂԻՄ-ի շրջանային կենտրոն) ծնվեց պատմաբան-բանասեր, թարգմանիչ (ռուսերէնից հայերեն), հոդվածագիր, խմբագիր Բաբկէն վարդապետ Աղավելյանցը: Էջմիածնի միաբանութիւնն անդամ էր 1894 թ. դեկտեմբերի 17-ից: Վախճ. 1916 թ. հունվարի 3-ին, Էջմիածնում:

1913 թ. մինչև մահը խմբագրել է Էջմիածնի «Արարատ» ամսագիրը, որտեղ հանդես է եկել «Աղավելյանց Ղուկաս սարկավազ» և «Բ. Վ. Ա.» ստորագրութիւններով:

«Արարատ», 1961, № 1—2 («Բաբկէն վարդապետ»): Մատենադիտութիւն «Արարատ» ամսագրի, Էջմիածին, 1970, էջ 237:

Հոկտեմբերի 11. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 43), ֆրանսերէն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութիւնը ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Երիվարն» բանաստեղծութիւնը:

Հոկտեմբերի 11. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 868), արևմտահայերեն, հրատարակում է Միհրան Թաթուլի «Արեւուհի կամ բարբառոս սիրահարի մը անմեղ զոհը» պոեմը: «Հարգո խմբագիր» խորագիրը կրող արձակ նախաբանում հեղինակը տվել է պոեմի գրութիւն շարժառիթը:

Հոկտեմբերի 18. — «Մասիսը» (№ 923), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Միսակի» հերթական «Տրամախոսութիւնը», որտեղ բացահայտված են ազգային մշակութի հետ առնչվող մի քանի հարցեր: Հրատարակված է Մ. Զարազլանցի «Աղոթք դպրոցական» գրաբար բանաստեղծութիւնը:

Հոդվածից. «Շարժումը կենդանութիւնն նշան է. հայերն ալ կշարժին, սակայն ինչպե՞ս: Ժամկոչի, քահանայի, վարժապետի, վարդապետի, թաղականի և առաջնորդի տղայական խնդիրներով: Ըսել է, թե հայերը կապրին, բայց սնունդի կկարոտին: Ինչպե՞ս հացը նյութական կենաց, նույնպե՞ս լույսը բարոյական կենաց սնունդ է: Օձն՝ միտքը լույսով և ահա մարդս կըլլա կատարյալ. ուրեմն հայքս ալ կստարյալ ըլլալու համար մոռնալու ենք մեր հուզած տղայական խնդիրները և քննելու ենք թե հայուն մրտացն համար ինչպե՞ս լույս պետք է, որ ըլլա այդ կատարյալ, հայ կատարյալ: Ձեռք առնունք ուրեմն դաստիարակութիւն խնդիրը և զայն լուծելու աշխատինքս:

Հոկտեմբերի 18. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 40), արևելահայերեն, հրատարակում է Ս. Մարությանի «Ինձ հարկավոր չէ» պոեմը:

Հոկտեմբերի 18. — «Ծիածանը» (№ 7), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Ինչ ընելու ենք» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 10 (նոյեմբերի 10)-ում:

Հոկտեմբերի 18. — Պոլսում ծնվեց մշակութային գործիչ, հրաժեշտագետ, հայ երաժշտության տեսաբան Արաբհամ Գաբրիելի էպիսանը: Վախճ. 1958 թ. ամռանը, իր ծննդավայրում:

Պոտուրյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 321: Գեորգյան Կ., Արևմտյան տարեգրքը, Բնյուք, 1959, էջ 598:

Հոկտեմբերի 19. — Շամախիում, Անդրեաս արքեպիսկոպոսի նախաձեռնությամբ, Թաղեոս քահանա Բուդաղյանցի, Զավադ Մելիքյանցի, Գրիգոր Ավագյանցի սատարմամբ, իր գոյությունն է սկսում տեղի իգական ծխական դպրոցը: Դպրոցն ունեւր տասներկու աշակերտուհի (մեկ տարի հետո՝ քառասունչորս), ավանդվում էին կրոն, հայերեն քերականություն, ազգային պատմություն և վայելչագրություն:

«Աբաբա», 1869, թ. № 2 («Շամախիո նորաբաց դպրոց...»); «Մեղու Հայաստանին», 1869, № 42 («Մեծարու խմբագիր»), 1875, № 2 («Շամախի»):

Հոկտեմբերի 22. — «Ծիածանը» (№ 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ամեն թռչնոց մսեն ճաշակել ներելի չէ» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Մասիսն», որ տասնևութ տարի կգրե ու կգրե, և դեռ շատ մը արտադրած լուսնի. որու թերթերը նվիրված են միայն վրեժխնդրության, թշնամության, անարգանաց, կեղծավորության, կողմնակալության, ստույթյան, ուպերասան հետադիմության, շահու, մեկ խոսքով ոսկին փայլեցնողին: Տասնևութ տարին ի վեր «Մասիս» իր թմբեցուցիչ ոճովն ու գրչովը հայ ազգին նիրհումն հավաստեց, ընկերությունը պառակտեց, ազատախոհներուն լեզուն կաշկանդել փորձեց, իրավունքը գերեց, հառաջադիմությունը թնաբարեց, համոզումը յարշարեց, լուսո հեղեղին առջև արգելիչ թուփեր կանգնեց, հանգստյան շարականին տունները բյուր անգամ արտասանեց ճշմարիտ ազգասիրներու դամբարանին վրա:

Հոկտեմբերի 24. — Գանձակում ծնվեց լրագրող, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), բանաստեղծ Զավադ (նաև՝ Զավադ-բեկ) Բեգլարի Բալուդյանը: Վախճ. 1915 թ. հունվարի 9-ին, Արմավիրում (այժմ՝ ՌեՅՍՆ Կրասնոդարի երկրամաս):

«Կարիք» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

«Մշակ», 1915, № 4 («Ջավադ Բալուդյան»), № 6 («Ջավադ-բեկ Բալուդյան»), № 7 («Հանդիս» շիրիմիդ, Ջավադ բեկ):

Հոկտեմբերի 25. — «Մասիսը» (№ 994), գրաբար, հրատարակում է Մ. Չարազյանցի «Առ հայրէնանուէրն խրիմեան...» ներքողական բանաստեղծությունը (այն, Տիգրան Զուխաշյունի ծայնագրմամբ և Մ. Խրիմյանի նկարով, նույն թվականին հրատարակվել է առանձին թիւթիկի ձևով), Գաբրիել Ալվազովսկու՝ «Առ գերապատիւ Սարգիս վարդապետ Թեոդորեան նամակը (բացասաբար է ներկայացված Խորեն Պալֆայանի գործունեությունը) և արևմտահայերեն՝ «Ս. [խսակի] Ջավադյանը հրապարակախոսական հոդվածը (երգիծաբանությունը) նազատված են Կարապետ Փանոսյանն ու Խորեն Պալֆայանը):

Հոկտեմբերի 25. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 41), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Ազգային» գրական-հրապարակախոսական առաջնորդողը (Միքայել Տեր-Գրիգորյանցի մահվան առթիվ քննադրված է նրա հասարակական և գրական-թատերական գործունեությունը): Այս կապակցությամբ տպագրված է Ստ. Նազարյանցի «Մեծապատիվ հանդիսականք» մահախոսականը:

Հոկտեմբերի 25. — «Սիածանը» (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պարույրի» «Դու ո՞վ հեգ Մասիս, ի՞նչ քան կաշխատիս» երգիծական բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 31. — «Սիոնը» (№ 10), ժողովրդական լաշարահարուկ, հրատարակում է «Սեյադ ծերունի՝ երգչի» «Տրտունջ Սեյադի» բանաստեղծությունը և Մովսես Կոստյուքճյանի «Առ տրտնջողն» պատասխանը: Երկուսի առիթով էլ՝ տողատակերում տրված է նրանց գրության բանասիրական պատմությունը:

Նոյեմբերի 1. — «Հույսը» (№ 40), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Կրոնական փրկիչություն». սեր և մարդասիրություն» հրապարակախոսական առաջնորդողը, Ս. Վ. Յ. Փ.-ի (ի՞մա. Սարգիս վարդապետ Փրկյան?)՝ «Ազգին վրա ընդհանուր տեսություն մը» հոդվածը, Արշակ Կոմիտասյանի՝ «Տէր լոյս իմ» գրաբար բանաստեղծությունը, էդուարդ Ոսկանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է «Անապատին մանանայն» նովելը և Հակոբ-Ջարմայր Ալվազյանի՝ համանման թարգմանությամբ՝ «Աղեքսանդրիո ամփիթատրոնին մեջ գազանամարտ մը» պատմվածքը:

Հոգովածից. Եկզգին մեջ հիմա ամեն բան շահադանցութիւն է: Այն բարեխառնութիւնը կամ միջասհմանութիւնը՝ որ ամեն գործոց, խորհրդոց և շարժմանց աղբ պետք է լուր, մեր մեջ հիմա շատ չհարգվիր, որուն պակասութեամբն ալ շատ անգամ արտակենտրոն վազած եմք ու կվազեմք: Ազգին ընթացքը ազագ աղք նկատող մը դուրսով կրնա իմանալ, թե որչափ երազահայտ է լավագոյն վախճանի մը ակնկալութիւնը, առ որ ուղղալ կը հոշակեն առաջադիմութիւնն ու հետադիմութիւնը շփոթող կարգ մը անձինք: Օրինավորութիւն կենտրոնեն աստիճան առ աստիճան կհեռանամք և կարծես թե ներքին համառութիւն մը ունինք մեր կործանման վիճակը չզգալու Մեր մեջ ազգին շտկվելուն վրա դեռ հույս կրնամք ունենալ. միայն թե ժողովրդայն համարման արժանի անձինք աշխատութիւն հանձն առնուն: Բայց ասիտոս, մեր արգո լրագրագետները, որոնց անկ է այս աշխատութիւնը, հիմա իրենց կարևոր զբաղմունքն են ունին...»:

Նոյեմբերի 1. — Եփրատը (Ձ 1), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Միմոն Տեղեկյանի] «Միմունք Եփրատա» բանաստեղծութիւնը, և անստորագիր՝ երկու հանելուկ:

Բանաստեղծութիւնները, որոնք պարբերաբար սկսում են հրապարակվել սլարբերականում և ժամանակի ոչ այնքան նշանավոր մարդկանց գրչի արգասիքն են, ունեցել են հետեւյալ հաջորդականութիւնը. «Նվեր սրտի առ Հայրիկն իրիմյան» (հեղ. Ստեփան Գասպարյան). «Նվագ սիրատենչ առ Հայրիկն իրիմյան» (հեղ. Տիգրան Նահապետյան), «Առ Հայրիկն իրիմյան» (հեղ. Գ. Հովհիկյան). անդ, Ձ 3, նոյեմբերի 8, «Հրաժեշտ պանդուխտի առ Եփրատ» (հեղ. Եվ. անդ, Ձ 4, նոյեմբերի 12), «Հայուն երազը» (անստ. անդ, Ձ 5, նոյեմբերի 15), «Հառաչանք Եփրատա, նոր տարի» (անստ. անդ, 1870, Ձ 19, հունվարի 3):

Հանելուկները, որոնց թվում կան երկու տողից մինչև տասնչորս բառյակ ունեցողները Եփրատում սկսել են հրատարակվել նոյեմբերի 1-ից (Ձ 1), մինչև տարվա վերջ, դեկտեմբերի 31-ը (Ձ 18), անընդմեջ:

Նոյեմբերի 1. — Եփրատը (Ձ 11), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Թաթուլի» (իմա. Միհրան Թաթուլ) «Ձոն առ Հայրիկն» բանաստեղծութիւնը, որը «եղանակել է» Հակոբ Իսպիրյանը, Հակոբ Աթթարյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանչի առաջարանով սկսվում է *** արքայի

«Ճիզվիտ» վկայի թերթունային հրատարակությունը: Պարբերականի՝ 1870 թ. № 60-ում (հունվարի 12), այն դեռ շարունակվում էր:

«Միաժանի» հետագա համարները մեր գրադահոցներում չլինելու պատճառով ուրիշ մասնատմանություններ հշտել չենք կարողացել (տե՛ս ներքև հատոր՝ 1870 թ.):

Նոյեմբերի 1. — Պոլսում, Սիմոն Ֆելեկյանի խմբագրությամբ (նրա բացակայության դեպքում այդ պարտականությունը վարում էր Գ. Ֆեսեյանը) սկսում է հրատարակվել «Նիդրատ» ազգային, բանասիրական և առևտրական հրկշարաթաթերթը: Պարբերականը դադարում է 1871 թվականին:

Առաջաբանից (սիդրույն ձեզ, հայերն). «Զեր ու մեր նվիրական անունը զիս ալ խմբագրության ասպարեզը կանչեց, զիս ալ այս պատերազմի դաշտը հրավիրեց և հայրենյաց սիրուն Անվանը զիս ալ կամավոր զինվոր գրեց. ուր ահա կմտնեմ այսօր, զինյալ անձնվիրությամբ, զոհեր խոստանալով անշուշտ Սիրո խորանին առջև, ուր ձեր և մեր սրտերը կպատարագեն միշտ, ազգայնության իրավանցը խնկարկելով: Եվ այսպիսով, ողջունելով նաև մասնավորապես հայոցս խմբագրությունները և ազգիս հոգևոր ու քաղաքական իշխանությունները: Մենք ալ ուզենալով և սիրելով ազատության պարտքը, մեր թերթը ազատ կներկայացնեմք արգո հասարակության և կիսոստանամք միևնույն ազատությամբ ընդունիլ ազգիս օգտակար եղող հոգվածները, և իսկ այնպիսի գրվածքներ անգամ, որք մեր հեղինակությանը դիտողություն, կամ մեզի դեմ վիճալանություններ ալ ըլլան, ի բերել տպագրական պարագայից. անհապաղ հրատարակելու:

Նոյեմբերի 4. — «Մասիս» օրաթերթը (№ 448), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Ճանապարհորդություն դեպի Կեյվե» ուղեգրությունը (հեղինակ՝ ***), որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Նոյեմբերի 5. — «Միաժանը» (№ 14), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Թաթուի» «Մի՛ հասակներն այլ խելքերը չափեցեք» հրապարակախոսական հոդվածը (կոչ է անում երիտասարդությանը զբաղվել գրականությամբ, «մտավորական և բարոյական աշխատությամբ») և Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի «Մեծապատիվ հանդիսականք» ճառը (տե՛ս Մ. Պեշիկթաշլյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1987, էջ 439—441: Այստեղ զետեղված է «Օրթոդոքսի աղքատախնամ ընկե-

բության ի նպաստ խորագրի ներքո և արտատպված է զգալի տար-
բերություններով)։

Նոյեմբերի 8. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 43) «Տիկին Ք.Ձ-ի
(ի՛մա. Քեթևան Տիր-Միքայելյանց) գերմաներեն բնագրից կատարված
արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Պոլ Հեյ-
զեի «Մայր և որդի» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի
№ 48 (դեկտեմբերի 13)-ում։

Նոյեմբերի 8. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 870), արևելահա-
յերեն, հրատարակում է ամերիկահայ Բ. Վարդուկյանի նամակը, որ-
տեղ վարդապետն երանգներով պատկերված է ամերիկահայոց գրա-
կան-հասարակական կյանքը և «ուրիշ հայի մը» պատասխանը, որ-
տեղ հերքվում է այդ ամենը։

Վերջին նամակից. «Հայեր ու հայ երիտասարդներ, բացձք
ալվիճի, օտարներեն չկա հույս. մեղք եք դուք և ձեր դրամները.
մի՛ խարվիք երևակայական հույսերու և մի՛ վստահիք մարդոց
սնոտի խոստմանց։ Առաջադիմություն կ'ստուգեք. — ձեր հայ-
րենյաց մեջ. ուսմունք ու գիտություն կ'ստուգեք, — դարձյալ ձեր
երկրին մեջ. ո՛չ օտարին արյունը մեր արյան հետ կշաղկապի,
ո՛չ օտարին օդը մեզ կենսատու է, և ո՛չ օտար հող մեզ արդյունք
կուտաւ։ Եթե կան այնպիսի երիտասարդներ, որոնք տրամադրե-
ն են Եվրոպա կամ Ամերիկա երթալու, թող այդպիսին նստի ու
լավ հաշվեն Իսկ եթե հույսը այլում վրա դնելով ճամբա կելլեն,
ճշմարիտը կըսեն, որ մեծապես կսխալի և ի վերջո խիստ թշվառ
կըլլա»։

Նոյեմբերի 12. — «Եփրատը» (№ 4), արևմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել [Միմոն Ֆելեկյանի] «Մեր հայոց ազգը ինչու՞ առաջ
չերթար» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն
պարբերականի № 8 (նոյեմբերի 26)-ում։

Նոյեմբերի 14. — «Միաժանը» (№ 22), արևմտահայերեն, հրատա-
րակում է Նշան Շիրվանյան Վանեցու «Առ ամենապատիվ հայրենա-
նվեր Ս. Հայրիկն Խրիմյան...» ներբողական բանաստեղծությունը։

Նոյեմբերի 15. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 47), արևմտահա-
յերեն, հրատարակում է [Գևորգ Ալվազյանի] «Ակադեմիական ժողովք»
երգիծապատումը և Մ. Զարազյանցի՝ «Արբազան հայր» ուղերձը։

Նոյեմբերի 18. — Զմյուռնիայում, Գարեգին Բաբազյանի և Գա-
լուստ Կոստանդյանի նախաձեռնությամբ, Խ. Մարկոսյանի, Տ. Կոս-

տանդանի, Գ. Ծսայանի, Հ. Միրզա Վանանդեցու և այլոց անդամակցութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում տեղի ժէպ ընթերցատունը, որին պատակն էր «Ազգին մեջ ընթերցանութիւն և ուսմունք տարածել, զանազան օգտակար հանդեսներ և գրքեր ունենալ՝ ի ծառայութիւն հասարակութեան»։ «Ժէպ ընթերցատունը» կազմակերպում էր նաև հրապարակային դասախոսութիւններ, որտեղ պարբերաբար հանդես են եկել Մ. Մամուրյանը, Գր. Զիլինկիրյանը, Գր. Մսերյանը, Գ. Սըրվանձտյանը, Կ. Սիպիլյանը և ուրիշներ։ Գրական-մշակութային այս կազմակերպութիւնը գոյութիւն ունեցավ մինչև 1922 թ. կեսերը։

«Հանդես ամսօրյա», 1883, № 7 («Զմյուռնիո հայ ընթերցատունը»), Քոստան Հ., Հայք ի Զմյուռնիա և ի շրջակայս, հատ. Ա, Վիեննա, 1892, էջ 193—203, Սիմոնյան Պ., Հայկական Զմյուռնիան, Փարիզ, 1936։

Նոյեմբերի 20. — «Հուլիսը» (№ 41), ֆրանսերեն րենադրից կառավարած արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Անգրանիկութեան իրավունքը» պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում։ Հրատարակված են նաև «Ալեքսանդրի երգումը» և «Հագուստին պատիժը» թարգմանածո նովելները։

Նոյեմբերի 22. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 45), արևելահայերեն, հրատարակում է «Լուցիանին» (Պետրոս Սիմոնյանց ?) «Ստեփանն իբրև հասարակական գործակատար և Հայասեր իբրև նորա փաստաբան» հրապարակախոսական առաջնորդողը (բացասաբար է գնահատված խորհն Ստեփաննի և նրա «Հայկական աշխարհի» գործունեութիւնը)։ Հրատարակված է նաև «Տխուր ժամեր» րանաստեղծութիւնը։

Նոյեմբերի 22. — Արսլանբեկ գյուղում (Իզմիտի շրջան, Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց հոգեւորական-մշակութային գործիչ, գրականագետ, րանասեր, բանահավաք Մուշեղ Եպիսկոպոս Հայրապետի Սերոբյանը։ Արմաշի միաբանութեան անդամ էր 1892 թ. սեպտեմբերի 27-ից, եղեռնամահ՝ 1915 թ.։

«Մուշեղ Եպիսկոպոս» և «Վարդ-Մելիք» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

«Մշակ», 1898, № 86 («Մուշեղ Եպիսկոպոս»), № 122 («Մուշեղ Եպիսկոպոս Սերոբյան»), Թեոդիկ, Ամենուն Տարեցույցը, 1913, էջ 337։

Նոյեմբերի 24. — «Միտքանը» (№ 29), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պարույրի» «Հայրիկ խրիմյան» րանաստեղծութիւնը։

Նոյեմբեր—դեկտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 11—12),
«Եղիսաբեթ Բայրսոզույանի» ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելա-
հայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Ժողով Զանդ»
ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1870 թ.
№ 1 (հունվար)-ում:

Նոյեմբերի 26. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 48), արևմտահա-
յերեն, հրատարակում է «Բանասիրական» հոդվածը (հեղ. «Հ» = «Հրա-
շա» = Ռեթևոս Պերպերյան): Վերլուծված է ժամանակի հասարակա-
կան և գրական-մշակութային կյանքը:

Նոյեմբերի 29. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 49), Գևորգ Պուպ-
լիի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանու-
թյամբ և թարգմանի առաջարանով, սկսում է հրատարակել Հյուկը-
նենի «Շեքսպիր» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն շա-
բաթաթերթի 1870 թ. № 56 (հունվարի 25)-ում: Հրատարակված է
Թովմաս Թերզյանի «Ի վաղամեռիկ օրիորդն» բանաստեղծությունը:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Պարտ անձին կսեպենք Անգ-
լիո գլխավոր բանահյուսը, Շեքսպիրը մեր ազգին ծանոթացնել
հետևյալ ընկեր կենսագրությունը թարգմանելով, զոր Հյուկը-
նեն ֆրանսացի գիտնականը Նանսիի գիտությունց ճեմարանին
մեջ իբրև ճառ արտասանած էր իր մահվանեն հոգը թողթերուն
մեջ գտնվեցավ այս մասը և անցյալ տարի մեկ քանի բանա-
սիրական թերթերու մեջ ի լույս ընծայվեցավ: Զմոռանանք ըսե-
լու, որ քերթողին այս կենսագրությունը ամենևն հավանականն
է, մինչդեռ մյուսները առասպելախառն իսկ կթվին շատերու
Ասով միայն պիտի կրնան ընթերցողը ճշմարտությունը ստույգ-
նեն, պատմությունը վեպեն որոշել այն անմահ բանահյուսին,
Շեքսպիրին կենսագրության մեջ, որուն հանճարը իր կենդանու-
թյան ատեն փառքով կփայլեր, իսկ յուր մահվանեն հետեւ
գրականության մեջ դեռ կփայլի և իր անվան հետ պիտի հիշա-
տակվի դարուց ի դարս:

Նոյեմբերի 30. — «Սիոնը» (№ 11), արևմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել Գ. Շահինյանի «Հորդոր ազգասիրություն» հրապարա-
կախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում, «Ազնը-
վականություն» ակնարկը, որտեղ արձակ շաբաթաթերթի մեջ
մեկ անգամ Կոնստանտնուպոլսի «Սապրու» և իր անվան հետ
պիտի հիշատակվի դարուց ի դարս:

և Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի «Երգ ընդ գալուստ օգոստոսիսո կայսեր Աւստրիոյ գրաբար ներքողը»

Դեկտեմբերի 1. — «Միածանը» (№ 30), արևմտահայերեն, հրատարակում է Բ. Ունճյանի «Տեսեք ինչ մնաց» երգիծական պոեմը:

Դեկտեմբերի 6. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 47), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Լալայանցի «Բանտարգյալ» բանաստեղծութիւնը:

Դեկտեմբերի 1. — Պոլսում, պանդոկատ թամաշարացիների ջանքով, Մատթեոս Իզմիրլյանի աստենապետութեամբ (անդամների մեջ հիշատակւում են Խրիմյան Հայրիկի, Ռեթևոս Պերպերյանի, Գևորգ Մաղմանյանի և այլոց անունները), իր գոյութիւնն է սկսում «Լամբրոնյան ընկերութիւնը», որն իր առջև նպատակ է դնում «Թամաշարայի մեջ ցերեկյա և գիշերօթիկ վարժարան մ' ունենալու 1870 թ. ընկերութեան ջանքերով ու ֆինանսական միջոցներով Թամաշարայում ըսցվում է երկսեռ համաժողով մի վարժարան: «Լամբրոնյան ընկերութիւնը» և «Լամբրոնյան երկսեռ վարժարանը» 1879 թ. դադարում են գոյութիւն ունենալուց:

Պողոսյան Ն., Պատմութեան հայ մշակութային ընկերութեաներու, հատ. Բ, Վիեննա, 1963, էջ 246—248:

Դեկտեմբերի 6. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 50), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Ի վերահաստատութիւն ազգային սահմանադրութեան» բանաստեղծութիւնը: Հրատարակված է Սրապիոն Հեքիմյանի՝ շաբաթաթերթի խմբագրութեան ուղղված 1869 թ. նոյեմբերի 15/27 թվակիր նամակը, որտեղ նա բողոքում է իր թարգմանութիւնների նկատմամբ ցուցաբերվող կամայականութեանների դեմ:

Դեկտեմբերի 6. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 872), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արմենակ Կոստանդյանի «Ան վաղամեռիկ բարեկամն իմ, Գրիգոր Տիպերյան» եղբորեղական բանաստեղծութիւնը:

Դեկտեմբերի 6. — Շուլավերում (Վրացական ԽՍՀ) ծնվեց հոգւածագիր, բանաստեղծ, արձակագիր, գրակա՛ն քննադատ Գրիգոր Բալասանյանը:

1906 թ. Թիֆլիսում հիմնել և մեկ տարի խմբագրել է «Արկ» շաբաթաթերթը: 1908 թ. Թիֆլիսում հիմնել և մինչև 1909 թ. խմբագրել է «Գրականութիւն և կյանք» շաբաթաթերթը (մեկ

համար. էլ* 1911 թ.), Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Վալապա» կեղծանունով:

«Մեղ», 1910, № 144 («Գրիգոր Բալասանյանի ... հերկաներ»), 1913, № 246 («Մի համեստ հորեկան», «Գրիգոր Բալասանյանի հորեկաներ»): Առեկեղյան Գ., կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 174:

Դեկտեմբերի 10. — «Հուլիսը» (№ 42), Գարեգին Սարաֆյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Տարվույն վերջին գիշերը և կենաց երկու ճամբաները» ակնարկը: Հրատարակված են «Կրակապաշտության ժողովրդ» անստորագիր ուսումնասիրությունը և «Արամյան տարեցույց համազգային» գրախոսականը:

Դեկտեմբերի 13. — «Մապիսը» (№ 931), «Առավելագույն» գերմաներեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Արուսյան» հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Թարգմանությունը կատարված է Ֆրիդրիխ Բոդենշտեդի «Հազար ու մի օր արևելքում» գրքից: Վերջում տրված է նրա համառոտ կենսագրությունը:

Դեկտեմբեր. — Էջմիշտի «Արարատը» (№ 8), արևելահայերեն, հրատարակում է Գալուստ Տեր-Բաղդասարյանցի «Ձայն հարազատի» բանաստեղծությունը և երկու հանելուկ, որոնք հրատարակության է ներկայացրել Նդիա Զալալյանը:

Դեկտեմբերի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 48), Հովհաննես Լալայանցի՝ ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Հարովիգի «Մովր և նրա կյանքը» ստեղծագործությունից մի հատված, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Դեկտեմբերի 16. — «Միածանը» (№ 42), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Երես» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Արդեն բաջապես խելամուտ եղած ենք, թե ազան կամ անազան համաշխարհական մարդկային հավասարությունն ու ազատությունը պիտի հաղթանակեն տիեզերք. պիտի ըլլա ժամանակ, որ աստիճանավոր խտրություններ, այսինքն աղքատ և հարուստներ չպիտի գտնվին, պիտի գան տարիներ, ուր ոչ տեղ ըլլալ պիտի ուզեն մեկը, և ոչ ալ ծառա. իշխանություններն առհասարակ ժողովրդյան զավակներուն պիտի բաշխվին և պաշտոններուն պիտի կոչվին: Վասնզի գիտնալու է, որ իշխել կամ իշխանություն բառերն առանց օրինաց ժողովուրդ

մը կառավարող բոնավորին կաշատկանին ջաղացակրթյալ երկիր-
ներու մեջ, իշխանութիւն կըսվի միմիայն օրենքին, օրենքը գոր-
ծադրողն ալ կկոչվի պաշտոնյա կամ պաշտոնեւթիւնն»:

Դեկտեմբերի 20. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 49), արեւելահայե-
րեն, հրատարակում է Հայրապետ Ղուկասյանցի «Հայտարարութիւնը»
(տեղեկացվում է, որ թարգմանում է Ժան Մասեի «Մի կտոր հացի
պատմութիւնը» վեպը և այս առիթով բնութագրված է «Ֆրանսացի
հեղինակն ու յօր գործքերը»): Հրատարակված է «Հարեթ Լուկիասի»
(իմա. Հայրապետ Ղուկասյանց) «Իմ կոշիկների միտքս բերածը» եր-
գիծական բանաստեղծութիւնը:

Դեկտեմբեր. — «Բաղմավեպը» (№ 12), արեւմտահայերեն, հրա-
տարակում է «Սննդյան հանդեսը ի արեւմուտս» հոդվածը Ալ. Ման-
ծոնիի՝ այս առթիվ գրված բանաստեղծութիւն գրաբար թարգմանու-
թիւնը տալուց հետո, նկարագրված է արեւմտյան մի քանի ժողովուրդ-
ների ազգային տոնակատարութիւնները ծննդյան տոների ժամանակ:

Դեկտեմբերի 27. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 50), արեւելահա-
յերեն, հրատարակում է Պետրոս Սիմոնյանցի «Մեղուի հաշիվը» հրա-
պարակախոսական հոդվածը, Մարտիրոս Աբրահամյանցի «Պարտեզ»
և Նիկողայոս Լալայանցի «Զգացուլ» բանաստեղծութիւնները:

Հոդվածից. «Ինչի՞ց է, որ այսօր լուսավորյալ ազգերը վա-
յելում են ուսման այն պտուղները, որոց վերա մենք հասկա-
ցողութիւն անգամ չունենք, որ մենք ներկայումս երազել ան-
գամ չենք կարողանում: Որովհետեւ նոքա իրանցից կախվածը
անում են, իրանց բոլոր կարողութիւնքը և ընդունակութիւնքը
գործ դնելով և մշակելով, այնինչ մենք հանդարտ նստած, ընկըղ-
մած սիրարիտական կյանքի մեջ, անգործութիւնը և ծուլութիւնը
կամ թյուր աշխատանքը ենք պաշտում»:

Դեկտեմբերի 31. — «Սիոնը» (№ 12), գրաբար, հրատարակում է
«Բանասիրական» հոդվածը: Վերլուծված է Հոմերոսի կյանքն ու գործը:

— — — Պոլսում ծնվե՞ր բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ
(ռուսերենից և ֆրանսերենից հայերեն), դրամատուրգ, կրթական-մշա-
կութային գործիչ Լեոն Շանթը (Լեոն Սեդրոսի Նահաշպետյան, հե-
տագայում հոր անունով՝ Սեդրոսյան), Վախճ. 1951 թ. նոյեմբերի 29-
ին, Բելրութում:

«Լ. Ս.», «Յուր» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Տեղեկություն և., Լևոն Շանթ, սեռի և դասակարգության երգիչը, էյմիաժին, 1913, 59 էջ: Ստեղծյալ և., Լևոն Շանթ, Երևան, 1950, 35 էջ: Լևոն Շանթ, կյանքը և գործը, Բնյուր, 1969, 87 էջ: Լևոն Շանթ, Ընտիր երկեր, կազմեց՝ Մ. Դավթյան, առաջարկներ՝ էդ. Յուրյանի, Երևան, 1968, 534 էջ:

— — — Պոլսում ծնվեց գրական քննադատ, լեզվագետ, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից հայերեն) Տիգրան Ելքենճյանը: Վախճ. 1909 թ. հունիսի 17-ին, Այ-Ստեֆանոյում:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1910, էջ 53. 1918, էջ 63—64. 1921, էջ 37:

— — — Աղաբազարում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց պատմաբան, խմբագիր Վահան Շահրիմյանը: Վախճ. 1922 թ. հունիսի 12-ին, Պոլսում:

1919 թ. Պոլսում հիմնել և մինչև 1920 թ. խմբագրել է «Արագած» պատկերազարդ շաբաթաթերթը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Սեդրակ Գուրթյան» կեղծանունով:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1923, էջ 416:

— — — Բինկյան գյուղում (Ակնի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) Աստվածատուր և. Մեծատուրյանի սատարմամբ հիմնվում է կրթական-մշակութային «Սանուց ընկերությունը»: Այն գոյություն ունեցավ մինչև դարավերջը:

«Հանդես ամսօրյա», 1964, № 1—3 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»):

— — — Կեսաբլիայում (Կենտրոնական Թուրքիա), Ա. Երեցյանի նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային «Լուսավորչյան ընկերությունը»: Կեսաբլիայի քաղաքական ժողովը 1883 թ. պաշտոնապես արգելում է նրա գոյությունը:

«Հանդես ամսօրյա», 1967, № 7—9 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»):

— — — Սադիանում (Շամախի, այժմ՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ), Սարգիս վարդապետ Միրզաբեկյանցի, Սահակ քահանա Հոնանյանցի, Հարություն Մխիթարյանցի, Հովհաննես Խալափյանցի ջանքերով, իր գոյությունն է սկսում վանքի արական դպրոցը: Այն դադարում է 1875 թ. մայիսին:

«Մեղու Հայաստանի», 1872, № 18 («Նամակ Շամախուց»), 1874, № 31 («Հարգո խմբագիր»), № 47 («Ազգային»), 1875, № 19 («Ազգային»):

— — — Թիֆլիսում ծնվեց հողվածագիր, հուշագիր, բանաստեղծ (մասնագիտությամբ դերասան), ՀՀ վաստակավոր արտիստ (1934 թ.) Արշակ Հակոբի Հարությունյանը՝ Վախճ. 1936 թ. հուլիսի 27-ին, Երևանում:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 170:

— — — Հին Նախիջևանում ծնվեց հողվածագիր, խմբագիր, թարգմանիչ Արշակ Նդիգարյանը:

1906 թ. Թիֆլիսում հիմնել և մեկ տարի խմբագրել է «Միտք» ազգային-քաղաքական լրագիրը:

Պետուրյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 656: Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 296:

— — — Վլադիկավկազում (այժմ՝ Օրշոնիկիձե. Հս. Օսեթիա) ծրնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հողվածագիր, խմբագիր Բագրատ Եպիսկոպոս Վարդազարյանը:

1904 թ. Նոր Նախիջևանում հիմնել և մինչև 1908 թ. խմբագրել է «Նոր Ջուղայի լրագրեր» թերթը: Այդտեղ և ժամանակի մյուս պարբերականներում հանդես էր գալիս «Բագրատ Եպիսկոպոս» ստորագրությամբ:

«Արտատ», 1913, № 8—9 («Մար Աթոռ»): «Տարև (կրօնական տարեցույց)», Հայկպ, 1927, էջ 75—102 («Շինարար և անշահախնդիր հոգևորականը»):

— — — Պարտիզակում ծնվեց հուշագիր, հողվածագիր Ասատուր Պետիկյանը: Վախճ. 1957 թ. հոկտեմբերի 6-ին, Կահիրեում:

Գևորգյան Կ., Ամենուն տարեգիրքը, էջ 603:

— — — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց մանկավարժ, լրագրող Թադևոս Խզմալյանը: Վախճ. 1918 թ.:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 64:

— — — Ագուլիսում (այժմ՝ Նախիջևանի ԻնՍՆ, Օրդուբադի շրջան) ծնվեց արձակագիր, բանաստեղծ, կրթական-մշակութային գործիչ, լեզվաբան Հարություն Թումանյանը: Վախճ. 1943 թ.:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 379—380:

— — — Մամուդա գյուղում (Չահարմահալի գավառ, Պարսկաստան) վախճանվեց աշուղ Հարթուն օղին (Հովհաննես Հարությունի Հարությունյան): Ծնվ. 1789 (?) թ. Աստապատ գյուղում (Սպահանի նահանգ, Պարսկաստան):

Աշուղ Հարթուն Օղի (Ա. Նրեմյան, Նոր Ջուղա, 1920, 237 էջ: «Բազմավիպ», 1922, № 11—12 («Պարսկահայ աշուղներ. աշուղ Հարթուն Օղին»):

— — — Բինկյան գյուղում (Ակնի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծըն-
վեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, հուշագիր Գեորգ արքեպիսկո-
պոս Կարապետի Արսլանյանը։ Վախճ. 1951 թ. հունիսի 25-ին, Պոլ-
սում։

«Սիօն», 1951, № 7 («Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոս Արսլանյան...»)։ Ստե-
փանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 116։

— — — Դադատյան (Անկյուրա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծըն-
վեց հոգևածագիր, մանկավարժ Վարդուհի Հովսեփի Ադանալյանը։
Վախճ. 1942 թ. դեկտեմբերի 14-ին, Նյու Յորքում։

«Հայաստանի կոչնակ», 1943, № 2 («Տիկին Վ. Ադանալյանի հուշարկածա-
րությունը»), № 7 («Տիկ. Վարդուհի Ադանալյան»)։

— — — —

— — — Վենետիկում, Դավիթ Նազարեթյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից
կատարված գրաբար թարգմանությամբ և առաջաբանով, հրատարակ-
վում է Վիկտոր դը Լարրատի «Քերթուած ժառոյ» պոեմը։ 14 էջ։ Նա-
խապես հրատարակվել էր «Բազմավեպի» 1868 թ. № 3 (մարտ) և
№ 4 (ապրիլ)-ում։

Թարգմանչի առաջաբանից. «Վիկտոր դը Լարրատ, Դադդիո
ներկա ժամանակիս անվանի բանաստեղծներեն մեկն է և քառասնից
կաճառույն անդամ։ Դիտավոր երկասիրությունքն են «Փսիքի»
(ի՛մա. Փսիքեա. հին հունական դիցաբանությամբ՝ ոգին պատկե-
րացնող յոդչկա անունը. Ս. Շ.), «Տաղը և քերթությունք», «Քերթ-
վածք ավետարանականք», «Նվագերգությունք»։ «Նվագը դուցազ-
նականք», որոնց ամենուն մեջն ալ լեզվի հստակության հետ
իմաստից նորություն և շատ քերթողական խանդ ու թոխ կերե-
ցրեն. սակայն անժխտելի է և այս, որ երբեմն գաղափարները
սաստիկ լայնելով, գրեթե անոնց նյութապաշտության և համայ-
նաստվածյան երևույթ մը կուտաս»։

— — — Վենետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղևոնդ
Ալիշանի «Հուշիկը» հայրենյաց հայոց պատմա-գեղարվեստական ար-
ձակի առաջին հատորը։ 540 էջ։ Երկրորդ հատոր՝ 1870 թ., 567 էջ։

Նույնը անփոփոխ՝ 1920 թ. (Ա. հատոր, 480 էջ) և 1921 թ. չԲ.
հատոր, 490 էջ)։ Նույնը համառոտ՝ «Գրական ցուլքեր» մատենաշա-
րով (№ 3), 1946 թ., 166 էջ։ Ամբողջ «Հուշիկը...»-ը հատվածաբար
հրատարակվում էր «Բազմավեպում», 1862 թ. հունվարից սկսած,
«Հայադիր» ընդհանուր խորագրի ներքո։

Առաջին հատորի «Քեռորոս Սալհանի» գլուխը, 1872 թ. թարգմանվում է
ֆրանսերեն (թարգ. Մ. Հեքիմյան) և առանձին գրքով հրատարակվում Վենետի-
կում («Theodore de Salabounien, Marir Armenien». Venise, p. 45)։

նույն հասարակական վարդապետ գլխավոր խաղերին թարգմանութիւնը (թարգմանիք Տեղա), 1875 թ. հրատարակվում է Վենետիկում (,Variano il Grande. Un epistodio della Storia Armena", p. 53):

Առաջարանից (սնախարան առ Հայկական). ՔՀայրենիք...
այն քիչ անուններին մեկն է այս, զոր գրեթե ամոթ է րացատրել բարեկիրթ և զգոն անձի մը, թեև լըլա շատգետ կամ րանի-
րուն։ Գրեթե մտքն առաջ սիրտն կու հասնի, կըմբռնե, կիմա-
նա գայս։ Կիմանա գայն նաև, երբ չի կրնար քիչ րառով կամ
խոսքով րացատրել։ Ո՛հ, երբ այսպիսի հիշատակաց վրա շարժի
գրիչն, չիկրնար գոն կայծեր լցատքեցնել։ պատմիչն հանկարծ
նիպասան. կըլլա, րանադատն՝ րանասանդծ։ Հայրենյաց հրե-
ղեն հոսանքն չհալող սիրտն շատ ասպառում, շատ ալլանդակ
ու ալլանյութ պիտի ըլլա. Վա՛յ այդպիսի հրեշին. երկիր կու
հալածն զանիկա, երկինք չի կրնար ընդունել սիրտ մը, որ այն-
քան կարծր գտված ըլլա երկրի վրաս։

— — — Վենետիկում, էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ իտալերեն րնագրից
կատարված գրաբար շափածո թարգմանութիւնը և թարգմանի առա-
ջարանով, հրատարակվում է Վիտտորիո Ալֆիերիի Սաուդո ողբերգու-
թյունը, 61 էջ։

— — — Վենետիկում, գրաբար տրվող մեկնաբանություններով
հրատարակվում է էդուարդ Հյուրմյուզյանի Քրագիրք յաշարհարառէ
ի գրարառ, յաւելուածովք ոճոյ և դարձուածովք նախնաց աշխա-
տությունը, 575 էջ։

Միխիթար Սեբաստացու Քրագիրք հայկազեան լեզուին աշ-
խատութիւն երկրորդ հատորը հրատարակութիւն պատրաստելու
համար (որը հելլենակի մահվան պատճառով անավարտ էր
մնացել) ի թիվս այլ երիտասարդ վարդապետների, ընդգրկված
էր նաև էդուարդ Հյուրմյուզյանը։ Վերջինիս հանձնարարված էր
լրացնել և ավարտին հասցնել այդ րառարանի՝ աշխարհարաբ
րառերը գրաբարով մեկնաբանող հատվածը, ինչպես նաև՝ հին
մատենագիտութիւն մեջ հանդիպող ոճերն ու դարձվածքները
արեւմտահայերենով բացատրող հավելվածը։ Հյուրմյուզյանը ոչ
միայն խնամքով արել է այդ ամենը, այլև, մանավանդ երկրորդ
բաժնում, կատարել է զգալի հավելումներ ու ճշգրտումներ։ Այն-
պես որ, երբ 1769 թ. Վենետիկում հրատարակվեց Միխիթար Սե-
բաստացու Քրագիրք հայկազեան լեզուին (Ք. հատոր), նրա մի
զգալի մասը հանդիսանում էր երիտասարդ վարդապետի աշխա-
տանքի արդյունքը։ Այդ մասն է ահա, որ վերստին լրացնելով ու

ամրողչացնելով, Հյուրմյուզյանը հրատարակել է որպես իր գործը՝ նախորդից տարիներ հետո, և դրա հետևանքով էլ այն ունի թի. տիպը նշումը:

Առաքարներից. — Մեր առջի հոգը եղավ՝ դուրս ձգել այն ամեն գրաբար ոճերն ու բառերը, որ նախնյաց հեղինակությունը չունին. ուստի կրնանք վստահաբար ըսել, որ զուտ հայկական ու նախնյաց բառեր են դրածնիս, բաց անոնցմե, որ հատուկ բառ չունենալուս՝ տեղ տեղ հարկ եղեր է նախնյաց հետևությամբ ձևացնել, կամ դավառական բառ մը գործածել: Մեր երկրորդ հոգը եղավ ճշտել բառերուն նշանակությունը ու աշխարհաբարին դիմացը՝ իր բուն հատուկ քաջատրոգ բառերն ու բայերը դնել: Մեր երրորդ ու մեծագույն հոգը եղավ ճոխացնել աս բառարանը մեր լեզուին բառերովն ու ոճերովը:

— — — Վենետիկում, գրաբար, հրատարակվում է հոսսով Անձևացու Մեկնութիւն աղօթից պատարագին՝ աշխատությունը: Բնագրագիտական աշխատանքները, գրաբար առաջաքանն ու ծանոթագրությունները Ղևոնդ Ալիշանի 67 էջ:

Առաքարներից. Վալլ ոչ գտանին ի հնումն՝ ի գրելում ի Թուին ԶԶԵ (ի՛մա. 1336—Ս. Շ.), զոր քնագիր մեզ կալաք, որում գրեալն գուգրնթանայ յամենայնի և յետնագիր օրինակ մեծի մատենադարանին Բարիդու. հանդերձ սորոք են առ մեզ և այլ երկու նոսրագիր օրինակք, որք ունին զհատուածսն եկամուտս. զորս ոչ արժան համարեցաք ի բաց թողուլ ի մատենէս, այլ փոքրատառ ստորև դրոշմեցաք:

— — — Վենետիկում, Օգոստինյանի Գուրգենյանի՝ ֆրանսերեն քրեագրից կատարված արևմտահայերեն ազատ թարգմանությամբ, հրատարակվում է Բարբիի Տարերք իմաստասիրության ընդարձակ աշխատության Ա. հատորը (Վեդեխոսություն), 270 էջ:

Բ. հատոր (Բանախոսություն), 218 էջ, Գ. հատոր (Անտվածախոսություն), 263 էջ, Դ. հատոր (Բարոյախոսություն), 98 էջ և Ե. հատոր (Պատմություն իմաստասիրության) 164 էջ՝ նույն թվականին:

Առաքարներից. Քանացինք նախ և առաջ որ ողջամիտ առաջնորդներ և ուղեցույցներ ունենանք առչենիս, և անոնց շավղեն յխոտորինք. ասոնց մեջն ալ մասնավոր կերպով ընտրեցինք Բարբի Տարրական ընթացք իմաստասիրության ըսվածն, որուն ողջամտության պարզ և պայծառ ոճին և ուրիշ կատարելությանց համար շատ անգամ տպագրյալ է ի Փարիզ: Հայերենն ոճին կող-

մանն թեև շանացինք ըստ կարի դուրիմաց ընել ուսանողաց և սույն պատճառով ալ աշխարհաբար գրեչն հարմար սեպեցինք, սակայն կիսոստովանինք, որ նույն իսկ գիտութեանս նյութն դժ-վարիմաց ըլլալուն՝ մտնականդ առջին մասի մեջ, ընթերցողաց կողմանն ավելի մտադրութիւն կպահանջվի:

— — — Վենետիկում, Արսեն Բագրատունու՝ հռենարեն և ֆրանսե-րեն քնագրերից կատարված գրաբար չափածո թարգմանութեամբ և ծա-նոթագրութեաններով, հրատարակվում է «Ճաշակք հին և նոր ողբեր-գութեանցի հելլենաց եւ յարգեաց» ժողովածուն: 615 էջ:

Ձեռագրած եե. Սաֆակլեոից. «Իդիպսո թագավոր», «Անտիգոնէ», «Էլեկտրա»: Ռաւիւհից. «Եթոպիա», «Բրիտանիկ», «Միհրապա», «Սիլվիա»: Ալփիե-րիից. «Սաւադ արքա Իսրայելի», Վալտերից. «Ալգրիա», «Մեքայէ»:

— — — Վենետիկում, Երվանդ Ոսկանյանի՝ անգլերեն քնա-գրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Դավիթ Պրիբերի «Բանալի քնական երևութից» աշխատութիւնը: 640 էջ:

— — — Թիֆլիսում, Հովհաննես Միրզաբեկյանցի՝ անգլերեն քնա-գրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Յեռնիմոր Կուպերի (?) «Սիրի՛ր թշնամիներիդ. պատմութիւն գաղ-թականների կյանքից Հյուսիսային Ամերիկայում» վիպակը: 150 էջ:

Նույնը՝ լեզվառական որոշ փոփոխութիւններով, Բաքու, 1873 թ., 152 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն տրվող մեկնաբանութիւննե-րով, հրատարակվում է Մեսրոպ Փափազյանցի (ի՛մա. հայ նոր գրա-կանութեան դասական Վրթանէս Փափազյանի հոր) «Հրահանգ քերական-նութեան հայերեն լեզվի» աշխատութիւնը: 149 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Գևորգ Բարխուդարյանցի «Սեր կամ մահ» ողբերգութիւնը: 157 էջ: Հատ-վածաբար հրատարակվում էր «Մեղու Հայաստանի» շաբաթաթեր-թում, 1869 թ. փետրվարից սկսած:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Գևորգ Աբովյանի «Համառոտութիւն հայոց ազգին պատմութեան» աշխատու-թիւնը: 277 էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ 1877 թ. (265 էջ), 1884 թ. (265 էջ) և 1894 թ. (270 էջ):

Ընդգրկում է պատմական Հայաստանի համառոտ պատմա-աշխարհագրութիւնը, սկսած հին ժամանակներից մինչև XIV

դարը, մինչև Կիլիկիայի թագավորության անկումը՝ Աշխատությունը հրատարակության է պատրաստել հեղինակի հղթարը՝ Բաղդասար Արծվյանը։

— — — Մոսկվայում, Գ. Մկրտումյանի՝ բուլղարերեն ընագրից կատարված արևելահայերեն փոխադրությամբ, հրատարակվում է [Լյուրեն Կարավելովի] «Տաճիկ փաշա (բուլղար միանձնուհու հիշատակարանը)» պատմվածքը 33 էջ։

— — — Պոլսում, Միհրան-Թաթուլ Թողլյանցի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումայի «Տիկին Մոնսորո» վեպի առաջին հատորը։ 193 էջ։

Երկրորդ հատոր (186 էջ) և երրորդ հատոր (210 էջ), անդ, նույն թվականին։

Թարգմանչի առաջաքանից. «Մեր դարը, նախնի դարուց հակոտնյան, հաղթության հսկան է։ Բայց ո՞ր լգիտեր, թե այս փառավոր դարը, մարդկության փրկության այս ավետավոր կայտառ հրեշտակն իր ծնունդը փրկսոփայից ըղեղեն առավ, և քանի մը Եվրոպական հանճարներու՝ հանուն սկզբանց և իրավանց մարդկության զինվող գրիչներու ձեռքին տակ աճեցավ տատասկի վրա։ Այն օրեն, որ մեր թանգարանաց քանի մը ցեղակեր և փոշոտ գրյանց միացան և Եվրոպիո բարձր մատենագրությունը, այն օրեն փթթիլ սկսավ մեր բաղորությունը։ «Թափառական հրեա», «Գաղտնիք Փարիզում», «Մոնտե Քրիստո»... ասոնք եղան մեր խոսքի մտաց անդաստաններուն արորներն, ասոնք մեր երեակայության հուրն, ասոնք հիմն ի վեր տապալեցին և քանդեցին երկնից և երկրի դավաճան հրեշորդի ճիզվիտությունը։ Մեկ խոսքով, երկնային դիմականերու տակ ծածկված այս մարդասիրտ ճիզադը հալւիցան, կոթանեցան, երբ Ալեքսանդր Դյումայի պես մարդկության իրավանց և ազատության կամավոր զինվորները սուրը պատյանեն քաշած ասպարեզ իջան, գրեցին ու գրեցին անդադարու Խնչ է Դյումայի կամ «Տիկին Մոնսորո»-յի հանցանքը, ճիզվիտյան բացատրությամբ։ Հոն կտեսնվի մերթ քաջ և անվհեր, առաքինի և սրամիտ դյուցազն մը, Բյուսի մը, որ կխիզախե անիրավությանց և վատությունց դիմագրավ, յուր զորավոր բազկոք մոլիներու անմեղ զոհերը կպաշտպանե, մերթ երգիծաբան Շիկո մը, որ հույլ թագավորին փոփոխամիտ, անհոգ, զրոստսեր ընթացքը կերգիծաբանե, ճիզվիտաց օձաշունչ լեզուներեն, ժանգահոտ խաչերեն և ոգեսպան գրվածքներեն թյուրած,

մուտքի միտքն ու սիրտը կծաղրե, և դալեր գործելու ելնուղ ճիգվիտները մերկապարանոց կխայտառակե: Հոն վերջապես, մուլութուն և առաքինութիւն իրարու դեմ ճակատ առ ճակատ կպատերազմին և առաքինութիւնն հաղթանակելով մարդոց միտքը կկրթի:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Մկրտիչ Տիգրանյանի «Զեյթինի գործերը, Քյուրդիստանի և Մուշի վանորեից և վարժարաններու վիճակը» գրքուկը: 16 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբարախառ արեւմտահայերենով, հրատարակվում է Ս. Ս. Ս. Տարոնցու «Սահակ Պարթև կամ հայրապետ Մշոս պատմական ողբերգութիւնը: 51 էջ: Վերջում, «Սանիկն հայոց» կեդ-ծանուկով, զետեղված է Նույն հեղինակի «Առ հայեր» արեւմտահայերեն բանաստեղծութիւնը:

Առաջաբանից. «Գալով ողբերգութիւնս՝ պատմութիւնն ճշտութիւնը անխախտ պահել ջանալով, շարժել և օգտակար առնել ընթերցողին՝ սա է այս գործույն դեկը, ճշմարտապատում Ղազար Փարպեցի պատմագիրն առնելով մեզ աղբյուր: Սակայն յուր ընթացից մեջ մեկ երկու անսովորական բաներ ի գործ դրինք: Ա. Գրաբարախառն աշխարհաբար և տեղ-տեղ բոլորովին գրաբար լեզվով: Գովելի է այս կերպ ընթացք, որ երկլեզու մը, մեկի դարձնելու ջան կնշանակե: Այսու պիտի դուրանա գրաբար լեզվի ծավալումը, հետեւաբար աշխարհաբարի քարձումը: Բ. Տաղաչփի հանգ և շափ շատ տեղ զանց ընելով՝ ազատութիւն պահեցաք, սովորաբար գործածած երկոտասան ոտից կարգեն դուրս ելլելով. վասնզի, լափք և հանգք շղթայեն բանաստեղծին ներշնչալ զգացմունքը, որ բորբոքալ հրո նմանելով առչկն ելնող ամեն խուլնդոտ էրել-լափելով առաջ կընթանա:

— — — Պոլսում, Եզնիկ Ապահունու՝ բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութիւնը, հրատարակվում է «Բարեպաշտ Մարիամը» վիպակը (սեւեր կաղանդիւն ընդհանուր խորագրի ներքո): 52 էջ:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Բարսեղ Այազմալյանի «Աստղիկ հայրենյաց, կամ աղբերակունք ազգային առաջադիմութիւն» ժողովածուն: 94 էջ:

Առաջաբանից. «Հայկական դպրութիւնն ասպարեզը իշնալուս դեռ շատ առաջ մեր ալ սկզբունքը էր ազգին նորատի մանկանց

մտավորական զարգացմանը և անոնց տղայական հասակին պետք
եղած բարոյականութեան և մարդկային ընդհանուր իրավանց և
պարտուց վերա զաղափար տալ, դարուս քաղաքակրթութեան և
լուսավորութեան ոգւոյն իղձը և այն վեհ զգացմանց և սկզբ-
բանց ծրարը բանալւ Մեկ խոսքով, ինչ որ կպահանջե բանավորու-
թյունը՝ զգացվիլ և տոգորվիլ այն վեհ զաղափարներով, որք ընդ-
հանուր մարդկութեան բարւոյն և օգտին կծառայեն:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Ստեփաննոս Ազար-
յանի ճառը, «Ատենաբանութիւն» խորագրով 12 էջ:

Լրիվ վերնագիրն է. «Ատենաբանութիւն Գերապայծառ Տեառն
Ստեփաննոսի վարդապետի Ազարեան, պալատական երիցու Սուրբ
Պապին Տեառն մերոյ Պիոսի Թ. խօսեցեալ առ սրբազում: ար հարս
ազգային սինհոդոսիս և առ հաւատացեալ ժողովուրդս ի 5 յու-
լիս ամսոյ 1869, ի տօնի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ի կաթո-
ղիկոսական յեկեղեցւոջ նուիրելոյ յանուն Մարիամու Աստուա-
ծամօր»:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է «Առ հայ-
րենանվերն խրիմյան, պատրիարք Կոստանդնուպոլսո ողջուն» գրք-
ուկը:

«Այս անունով խիստ գեղեցիկ և խրիմյան սրբազան հոր սի-
րալիր պատկերովը զարդարված տետրակ մը ի յույս ընծալվե-
ցավ. կպարունակե յուր մեջ Մ. Զարադլյան էֆենդիի (Ի՛մա.
Մինաս Զեբազ—Ս. Շ.) մեկ գողտրիկ բանաստեղծութիւնը, զոր
Տիգրան Զուխաշյան էֆենդի յուր՝ ազգիս ծանոթ եղող ձայնա-
գրութեան հմտութեամբը ոգևորված, կնվիրե նվազն հայոց սըր-
տերուն» (տե՛ս ներկա հատորը, 1869 թ. հոկտեմբերի 25): «Եփ-
րատ», 1869, № 3 (նոյեմբերի 8):

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Նշան Շիշ-
մանյանի «Արա Գեղեցիկ» դուցազներգութիւնը:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Հ. Բուլա-
տի «Հարսանիք մը» վեպը 140 էջ:

Վերջաբանից. «Մայրաքաղաքի պես ևս ալ առաջաբանները չեմ
սիրեր: Ես զայն չսիրելու շատ պատճառներ ունիմ: Բայց աշխար-
հըս օտարութեամբ լի է. առաջաբանն փախչողը վերջաբանի կը-
հանդիպի, բայց ամսոս, պատրիարքն փախչողը ազատութեան
չհանդիպիր: Ուստի այս կգրեմ ընթերցողին զեկուցանելու հա-

մար որ՝ անխելք փառասիրությամբ մը շուգնելով երիտասարդությանս մեկ արդյունքը աղավաղել, վիպասանությանս շարքին մեջ եղած խորհրդածությունները իրենց նախնական, այլ վիճակին մեջ թողնելու Սակայն զիս կարդացողները թող շոստուն գայթակղութենէ կամ ցնորքներէ վախնալով. որովհետեւ եթէ մըտացս տեսությանց մեջ փոփոխություն մը եղած է, այն ալ բարի է։ Եռանդուն աւարիքը անցնելով, տաք արյունն ալ իր բուն շարժումը մեղմացուցած է և հիմա ցնորքները մտացս մեջ տեղի չունին, այլ միայն իրականությունը և հաստատունը։

— — — Պոլսում, գրաքար, հրատարակվում է Կարապետ Շահնա-ղարյանի «Ուսումնական քրիստոնեական հաւատոյ, ըստ վարդապետութեան առաքելական, մի, սուրբ և կաթողիկէ եկեղեցւոյ Հայաստանայցա աշխատությունը» 296 էջ։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գրիգոր Էնֆիեճյանի «Ուղերձ Կոստանդնուպոլսոյ Կաթողիկոս հայոց առ մերձակա Սինոդոսն գովարելի ի գերերջանիկ կաթողիկոսն Կիլիկիոյ» աշխատությունը 108 էջ։

— — — Պոլսում, Հովսեփ Գալաֆյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, առաջաբանով ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Ղ. Մյուլքախի «Պոնեո միլիոնաւոր» (Իմա. միլիոնատեր—Ս. Շ.). թշվառ գործավորք և ընշատյաց սիրահարքս վեպի առաջին հատորը 135 էջ։

Երկրորդ հատոր՝ 1869 թ., 137 էջ, երրորդ հատոր՝ 1870 թ., 160 էջ։

Հրատարակչի (Հ. Գալաֆյան) առաջարկից («Գրականության բարեկամներուն») «Հայ գրականության այսչափ բարգաւաճելուն ո՞ր ազգասերը չուրախանար։ Բայց ափսոս որ՝ նուրիին իրավցեն պարծանք բերող պայմաններուն մեջ ծանր ծանր վրիպակներ ալ պակաս չեն։ Հայ ժողովրդյան կարդալուն համար շատ մը գրքեր ի լույս ընծայված ըլլալը միայն բավական չէ, և ոչ ալ ի լույս ընծայված գրքերուն վնասակար չլլալը բավական է, հապա օգտակար միանգամայն ըլլալու են, որն որ գրականության մի միայն նպատակն է։ Ասկէ կհետնցնեմ որ, ան ամեն մատչաններն ու տետրները, պատմութիւններն ու վիպասանութիւնները, որոնք զկրօնը կամ կրօնները, կուգնեմ ըսել՝ արարչին կամ աստվածպաշտության վրայով եղած ծանոթությունը, անդի չաշխարհքին վարձուցը կամ պարտուցը հաժիտենականութեան»

թյանը կամ ասոնց նման ուրիշ ընդհանուր ճշմարտությունց վերայով ստույգ վարդապետությունները ծաղրելու, կամ որով և իցի հղանակով արհամարհելի ցուցնելու հրեա կրոնեն,— կարդալու համար նույն գրվածքները ձեռք առնողներուն միտքը լուսավորելու ու շգիտցված բարին ու ճշմարիտը անոնց հայտնելու զեղևիկ նսլատակը շունին,— ամեն աս տեսակ գիրքերը չար ու վնասակար են։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» գիրքը 268 էջ։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիրան Փահազյանի «Պետրոս և Սելիմա, կամ Ապտերի լեռանց ստորոտի զույգ մը անմեղաց շիրիմքը» վիպակը։

«Գեղեցիկ և սրտաշարժ վեպ մըն է, որով հիշյալ ուսումնասիր հեղինակը իր կրտսեր եղբարց՝ հայ մանկավույն բարի օրինակ մը կուտա, որպեսզի իրենց կարդացած գիրքերեն օգուտ քաղել սովորին» («Մասիս», 1869, № 883)։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մ. Ս. Գալաֆյանի «Մրցանակ կաղանդի առ ուսումնասիր մանկունս» գեղարվեստական ստեղծագործությունների ժողովածուն։ 48 էջ։

— — — Պոլսում, Տիրան Թերզյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Նոթր դամ դը Պարի (Փարիզի մայր եկեղեցին)» վեպի Ա. հատորը։ 116 էջ։

Հետագա հատորները չեն հրատարակվել։

«Գաղղիացի մեծանուն բանաստեղծին այս հուլակավոր գործը, զոր քանի մը տարի առաջ մայրաքաղաքիս մեջ հանդուգն համբակ մը թարգմանելու ձեռք զարնելով (նկատի է առնված այս հրատարակությունը—Մ. Շ.) այլանդակ հրեշ մը ծնանիլ սկսած և բարեբախտաբար շուտով դադրեցուցած էր...» («Մասիս», 1871, № 1058)։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Ազգային եկեղեցական խնդրույն վրա բերնուց սովորելու համառոտ խոսակցություն մը, հարցմամբ և պատասխանով» գրքույկը («հեղինակ՝ Մ. Մ.»)։ 38 էջ։ Իր հակակաթոլիկական գաղափարաբանությամբ համար, նույն թվականի սեպտեմբերին Պոլսի հայ կաթոլիկների կաթոլիկոս Անտոն-Պետրոս Թ. Հասունյանը բանագրում է գրքույկը։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հարություն Բուպիյանի «Ազգային եկեղեցական խնդրույն վրայոք համառոտ խոսակցութիւն» մը համառոտ պատասխան» գրքուկը: 25 էջ:

— — — 1869 (?) Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Արկածք. ազնիվ տղային և թռչնույն հետաքրքրական վեպը» պատմվածքը:

Նույնը՝ 1871 թ., անփոփոխ, 79 էջ:

Առաջաբանը (Բ. հրատ. «Ազգ»): «Սույն հետաքրքրաշարժ ու գոզտրիկ վեպն յուր Ա. տպագրութիւնմբ օգտակար եղած է ազգայնոց, մանավանդ յուր լեզվին պարզութիւնմբն, որ բազմաց առաջնորդ եղած է հայ լեզվավ ուրիշ վիպեր ևս կարդալու, փոխանակ աշուղներու գրվածոց (օրինակ՝ Աշըղ Քերիմ, Քյոռ Օղլու և այլն), որոնք բարձրին ապականելու միայն կծառային: Ըստ մեզ, այսպիսի ժողովրդական վեպեր այնպիսի ուղղութիւնմբ պատրաստված լինելու են, որ ընթերցողին թե ճաշակ մը տան և թե նորա միտքն հետզհետե բարձրացնելով, հասցնեն «Մոնտե-Քրիստոյի», «Թշվառներու» և «Թափառական հրեի» նման մատենից օգուտն քաղելու:»

— — — Պոլսում, Գևորգ Պուպիի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութիւնմբ, հրատարակվում է Ժյուլ Սիմոնի «Աղբկանց արվեստանոցներ» աշխատութիւնը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Թ. Պարտիզպանյանի «Առաջնորդ հայերեն և հունարեն զրուցատրութիւնց» աշխատութիւնը:

— — — Պոլսում, խոյնմտահայերեն, հրատարակվում է «Քայն Սերաստացվո, կամ քանի մը նամակներ ուղղյալ առ «Մանգումե» և առ «Մասիս», Սերաստացվո առաջնորդական խնդրո մասին» գրքուկը: 37 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբ Հաճյանի «Հեղինե կուս գաղտնիք մը ի Կոստանդնուպոլիս» վեպի առաջին հատորը: 200 էջ:

Երկրորդ հատոր՝ Նույն թվականին, 228 էջ:

Առաջաբանը. «Եվրոպայի վիպասանութիւնց թարգմանութիւնները տեսնելով՝ փափագ մը ունեցա մեր ազգին մեջ ալ վիպասանական երկասիրութիւն մ' օրինակ ըլլալ: Բայց մեծ արգելք մը զիս շատ ժամանակ վարանման մեջ կ'ձգէր, այն է՝

գրչիս տկարութիւնը: Այսու ամենայնիւ սրտիս ըղձին դեմ չըկրնալով կենալ, շէնդինե կամ գաղտնիք մը ի Կոստանդնուպոլիս անուն եռամյա աշխատասիրութիւնս ի լույս ընծայեցի, որուն վրիպակացը համար կանխավ ընթերցողաց ներողամտութիւնը կխնդրեմ և հուսամ, որ ավելի հմուտ գրիչներ ազգին բարոյականին համար պատմութիւններ հորինեն, որոց համար ոչ նյութ պակաս է, և ոչ խրախույս:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Վրթանես Գրիգորյանի «Հրաւիր միութեան» ընդհանուր խորագիրը կրող աշխատութեան Ա. նամակը («նամակ սիրո առ լրութեան հայ բողոքականաց»): 31 էջ:

Նամակ Բ., անդ (ուրիշ մանրամասնութիւններ գտնել չենք կարողացել):

Նամակ Գ. («Առ համորեն հայ բողոքական» խորագրով): 43 էջ:

— — — Պոլսում, անգլերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, Ժանեթագրութիւններով և հավելվածով, հրատարակվում է դոկտոր Անկըսի Շներածութիւն սուրբ գրոց ուսմանը աշխատութեան առաջին մասը: 318 էջ:

Երկրորդ մաս, 1880 թ.: 200 էջ:

Առաջին մասի երկրորդ հրատարակութիւնը՝ 1892 թ.: 303 էջ:

— — — Թեոդոսիայում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գարիբ Ալվազովսկու «Լսարան հոգեշահ պատմութեանց. Պատմութիւն վարուց մեծին Ներսիսի հայրապետին մերոս գրքույկը» 29 էջ:

Առաջաբանից. «Եթե կրնաս ձայնդ բարձրացնել, խոսե՛: Եթե գիրք միայն թողուն քովդ, գրե՛: Փողոցին մեջ քարի մը վրա կանգնած՝ քարոզե, եթե կրնաս: Եթե հրապարակական կյանքը փակ է, տանդ մեջ բան սորվեցուր: Եթե ձայն չունիս, օրինակ տալու կարողութիւն ունիս: Այս ոչ առաքինութիւն է, ոչ կարգն դուրս գործողութիւն, այլ պարտք է, պարզ ու հստակ: Հույսդ մի դնել բացասական առաքինութեան վրա, որ միայն ուրիշի վնաս չընելն է. քեզի օրենք տրված է, որ հասարակաց գործուն համար աշխատիս, եղբարք սիրես, լուսավորես, մխիթարես, ազատես մոլութենն ու մոլորութենն և առ աստված առաջնորդես: Կյանքն ալ այս է, մարդն ալ այս»:

— — — Թեոդոսիայում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Գարիբ Ալվազյանի (Ալվազովսկի) «Ուղղա-

գրութիւն լեզվիս հայոց, ի պետս ազգային վարժարանաց աշխատութիւննր 94 էջ:

— — — Թեոդոսիայում, գրաբար, հրատարակվում է Գաբրիել Ալվազյանի (Ալվազովսկի) «Խանգարումնք հայկաբանութեան ի հնումն եւ ի նորումս» աշխատութիւննր 53 էջ:

Առաջարանից (նշելով որ հենքը, իբր լեզուն հարստացնելու նպատակով, կիրառում էին ինքնահնար բառեր ու արտահայտութիւններ). «Յար և նման տեսանեմք զսակաւուցն այնոցիկ զգործ այնմ, զոր մերոյ ժամանակիս բանասէրք ոմանք եւ բանաքաղք ի թարգմանել իւրեանց յերոպական լեզուաց, մանաւանդ ի գաղղիականէն, յաշխարհիկն մեր բարբառ, զփիպառնութիւնս եւ զհատուկտիր մատենիկս կամ զհատուածս լրագրաց, այնքան այլանդակեն զշարագրածսն, իբրու զերոպականացն ներութիւն ի մերն փոխաբերել կամելով, զի ոչ միայն դժուարիմաց եւ մթին գործեն զթարգմանութիւնսն, այլ և զզուելի հայ ականջաց»:

— — — Թեոդոսիայում, Գաբրիել Ալվազյանի (Ալվազովսկի)' ռուսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Պ. Զերնեսկու «Յոթն խոսք առ տղայս» մանկավարժական ուսումնասիրութիւննր 61 էջ:

— — — Կալկաթայում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննես քահանա Խաչկյանի կազմած «Նոր տպարան, հիմնել յանուն Գրիգորի Լուսաւորչին» գրքույկնր 7 էջ:

Տրված է Կալկաթայում հիմնադրված այդ տպարանի՝ հընդկահայ գրական-մշակութային և հասարակական կյանքում կատարած դերի բնութագրութիւննր Այս կապակցութեամբ, թվարկված են այն բոլոր հրատարակութիւնները, որոնք եղել են հընդկահայ նախորդ տպարաններում և արդեն սպառուած են: Ապա թվարկվում են այն ձեռագրերը, որոնք նախատեսմբում են հրատարակել այս նորաստեղծ տպարանում (օր. «Տանդանարան», «Վիշտք դժոխոց» ինչպես նաև ամսօրյա տետրակ «Սրբազան մտրակ» անունով և այլն):

— — — Կալկաթայում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննես քահանա Խաչկյանի «Հայելի փոքրիկ, յորում պատկերէ զանբաւ խնամս ավտոծոյ; առ աներախտ բնութիւն ազգի մարդկան, զմոլար վիճակ աշխարհիս, զանցս հին և նոր Հնդկահայոց և ողորմելի վիճակ մերոյ այժմեան դարու» աշխատութիւննր 41 էջ:

Առաջարանից. «Ապաքէն եթե ասիցէ որ ցմեզ դի՝ օգուտ աշխատանացդ այսմիկ առաւել քան վնասու անձկանից արդեամբ և գործով. մի թէ Ազգն զիւր այժմեան աղետալի վիճակ անիշխանութեան չգիտէ, յորում յամեն ուրեք անգոսննալ գլխահարի՝ և մնչիկ կրէ զլուծն անճարութեան իւրոյ. ոչ ապաքէն ճշմարիտ վարձու տիրանայր գրիչ քո՝ ևթէ փոխանակ այսմ խաղայր յայլ իմն օգուտ հոգւոյ և մարմնոյ ըստ արդի դրութեան՝ ազգի քում տան:

Ի պատասխանի՝ ասեմք խոնարհութեամբ, թէ նպատակ մտաց մերոց չէ՝ զոր դուդ կարծես՝ այլ յաւէտ տալ իմանալ գլխաւորաց եկեղեցւոյ մերում զվիճակ տարամբժեալ ժողովրդոց բացակայից՝ որոց էական հանգամանաց անձեռնահաս են ի գիտելաւ:

— — — Երուսաղեմում, Մելքոն Փափազյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Ռուսումն տրամաբանութեան աշխատությունը 162 էջ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է Միհրան-Թաթուլի (Թոգլյանց) շափափո ստեղծագործությունների ժողովածուն, «Անուրջք ի Սիօն» խորագրով 44 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է «Բանախոսություն աշակերտուհւոց մեջ» գրքուկը («Բանախոսությունք ընդհանուր խորագրի ներքո»): 48 էջ:

Նույնը՝ 1874 թ. 80 էջ:

Առաջարանից. «Մերազգի գրագետները միարարբառ կվկայեն, որ մանկական հասակին համար ընթերցանության գրքեր խիստ պակաս են մեր մեջ, մասնավանդ իգական սեռին նկատմամբ: Հետեւապես այս պակասությունը լցուցանելու և ընթերցասիրությունը տարածելու համար, կարևոր է ամեն հասակի և ամեն սեռի պատշաճավոր ընթերցանության տնտրականերու և մատչաններու թիվը օր ավուր բազմապատկել, միտ ղեկիվ միշտ, որ բարոյական աղիվ հասմայալ լինին: Ահա ներկա փոքրիկ տնտրակը, որ քաղաքիս Գայանյան վարժարանի աշակերտուհւոց դպրոցական հանդեսներու մեջ ներկայացուցած քանախոսութեան էր կպարունակե, արժան կհամարինք տպագրել և իբրեւ ընթերցասիրության դուշն նախապատուղ նվիրել ըուր հայ օրիորդներուն:

— — — Երուսաղեմում, աշխարհաբար տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Եղիազար Մուրադյանի «Քերա-

կանություն գաղղիներեն լեզվի, հայերեն քաղատությամբ աշխատությունը 120 էջ:

Առաջաբառնից. «Էնզու մը ուսանիլը մինք լինք հասկնար շոր ու ցամաք բառագիտություն մը և անկանոն ու անհիմն խոսակցություն մը, առանց լեզվին ոգւոյն և օրինացը հմտություն ունենալու քերականությունը, որ լեզվի մը բանալին և անոր փիլիսոփայութեան մեկ ճյուղն է, պետք է որ կոնստանդուլ և անթերի ավանդի, այնպիսի ոճով մը, որ ոչ խրտցուցանեն և ոչ ձանձրացնեն ուսանողները: Ասկե առաջ մեկ քանի տեսակ գաղղիական-հայերեն քերականություններ երևած են, սակայն կամ խիստ համառոտ, կամ ընդարձակ էին և կամ պարզապես բառգրքի նպատակ ունեին: Մենք Բուաթըվեն երեւելի քերականին գործը հայերենի վերածեցինք, դուրս թողլով այն ամեն գիտելիքները, որոնք ընդհանուր լեզվաց կպատշաճին և ամեն դպրոցական իր մայրենի լեզվին մեջ կուսանին»:

— — — Երուսաղեմում, Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի (Տիգրանակերտցի)՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է մադամ Պերիե Պասկալի (ֆիզիկոս Բլեզ Պասկալի քոչ) «Կենսագրություն Պասկալյան աշխատությունը» 94 էջ: Հատվածաբար հրատարակվում էր «Միոն» ամսագրում, 1869 թ. № 6 (հունիս) - ից, մինչև № 12 (դեկտեմբեր):

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, վերլուծական առաջաբանով ու ծանոթագրություններով, հրատարակվում է Մատթեոս Ուռհայեցու «Պատմութիւն»-ը 579 էջ: Վերջում (էջ 465—547) ղեկնված է «Շարայարութիւն ի Գրիգոր Երիցուէ» հատվածը:

Առաջաբառնից. «Սկիզբն առնէ պատմութիւն իւրոյ (Ուռհայեցու—Ս. Շ.) յամէ 952, եւ հասուցանէ մինչեւ ցամն 1186: Զկնի մահուան իւրոյ Գրիգոր Երեց, որ համարի լինել աշակերտ Նորին, շարունակէ զպատմութիւնն, գրեթէ նովին ոճով լեզուին եւ նովին ոգւով, և հասուցանէ մինչեւ ցամ տեառն 1162: Կրկին օրինակք էին առ ձեռնապատրաստք ի սկսանելն ցհրատարակութիւն գրոցս. առաջինն բոլորագիր, հին հասարակ թղթեայ եւ առանց թուականի. երկրորդն՝ նօտագիր, անթուական եւ նոյնատեսակ թղթով, որոց գրութիւնն ոչ անցանէ զԺէ դարն: Երկրորդն եւս ունին ի սկիզբն զպատմութիւն սրբոյն ներսէսի Պ:սրթնի, արարեալ ի Մեսրոպայ յԵրիցուէ. եւ ըզթիւ գլխակարգութեանցն խառնեալ կամ զերկրորդին ընդ առաջնոյն կցեալ: Օրինակքն երկու-

քըն չէին ազատ ի բազմապատիկ վրիպակաց իմաստից և բառից, վասն որոյ ի տեղիս տեղիս զմթագոյն և զգծուարիմաց բառս եւ զիմաստս ուղղեցաք, ոչ զանց առնելով եւ առանձին ի կարգի ծանօթութեանցն նշանակել ըզնոսին, եւ ուրեք ի փակագծի ամփոփեցաք զբառսն, որ ինքնին պահանջէին ի լուսաւորութիւն մըտացնա:

— — — Զմյուռնիայում, Սարգիս Միրզայանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալֆոնս դը Պոշենի (ճիշտ ձևը՝ Բոշան) «Լուի Ժէ. իր կյանքը, հոգևաբար և մահը, թագավորական ընտանիքին Դամբլի մեջ բանտարկվելը» ուսումնասիրությունը 169 էջ:

Թարգմանությունն ունի «Ա. Գիրք» նշումը, որից պետք է ենթադրել, որ եղել են երկրորդ կամ հաջորդ գրքերն էլ: Հատվածաբար (գուցե որոշ հատվածներ) սկսել է հրատարակվել Զմյուռնիայի «Երավունք» թերթում: Ուրիշ մանրամասնություններ ճշտել չենք կարողացել:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումա հոր «Ամորի» վեպը 336 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ ու թարգմանչի ծանոթագրություններով, հրատարակվում է Վելտերի պատմվածքների ժողովածուն: 63 էջ:

Ձեռնդված են. «Միկրո-Մեգաս (պատմություն իմաստասիրական)», «Ճերմակ ու սև» և «Ժանո ու Քոլին» պատմվածքները: Նախապես հրատարակվում էին «Մասիս» շաբաթաթերթում, 1854—1856 թթ.:

(Տճ՝ Ս. Շոխլյան, Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն (1851—1865), էջ 119, 127, 161):

— — — Արմաշում, վանքի միաբանների (Խորեն Աշղդյան ?) գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վլադիմիր Կեթեի «Ճերմակող պատմություն, կամ Հոռվի ի հարաբերության ընդ արևելյան եկեղեցիս» աշխատության Ա. գիրքը:

Հեղինակի առաջաբանից. «Արևելքի մեջ շատ մարդիկ պատմություն և քրիստոնեություն բառից նշանակությունը շփոթ ըմ-

ըրեսմիժ են և քրիստոնեութիւն ըսելով՝ միայն պատուութիւնը կհասկնան: Դժբախտաբար ճշմարիտն այն է, որ պատուութիւնը և վեհտարանի և Քրիստոնեութեան գաղափարին բոլորովին ժըխտումն է: Գաղափարի մը ժխտումը կրնա՞ հաստատութիւն համարվիլ:

— — — Պետերբուրգում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է «Հայերեն կարգալ և գրել ուսուցանելու հրահանգ (Պետերբուրգի հայ ուսանողների աշխատասիրութիւններէր)» գիրքը: 42 էջ:

1870

Հունվարի 1. — «Միածանը» (№ 54), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Ազգային. 1869» հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. Կարապետ Չուխաճյան ?) և աշուղ Սեյադի «Առ տատրակ թռչունն», «Առ բռ թռչունն», «Հուսահատութիւն և հուսա» բանաստեղծութիւնները:

Հոդվածից. «Հայ ազգին համար 1869 տարին անմահ հիշատակաց արժանի է: Կրնանք ըսել, որ աշխարհիս ստեղծումն մինչև ցարդ, հայերը դեպի ազատութիւն, առաջադիմութիւն, այնքան մեծ ու դուրսազնական քայլեր չկրցան առնուլ, որչափ 1869 տարվույն մեջ: Ընդհակառակն, չորս հինգ հարուր տարիներն ի վեր, հայերը թշվառութեան և անպատկանական մեջ թրոծող այնչափ տարիներ գտնված չեն, որչափ 1869 տարինն:

Հունվարի 1. — Երզնկայում (Մեծ Սրմտան, Արեւելյան Թուրքիա), Մատթեոս Ալեքսանյանի, Թեոդորոս Փլոսկյանի և Պողոս Հակոբյանի նախաձեռնութեամբ, հիմնվում է մշակութային «Մամիկոնյան ընկերութիւնը»: Իր գոյութիւնը դադարեցնում է 1880 թվականին:

«Հանդես ուսուցչա», 1880, № 1—3 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութիւններու»):

Հունվարի 3. — «Սփրատը» (№ 19), շարունակելով նախորդ տարվա իր ավանդույթը (տե՛ս 1869 թ. նոյեմբերի 1), հրատարակում է ընթացիկ տարվա առաջին «Հանձնելուք»: Այս համարից սկսած, «Հանձնելուքներ» հրատարակութիւնը դադարեցվում է:

Հունիսի 5. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 53), արևմտահայերեն, հրատարակում է (Գևորգ Ալվազյանի ?) «Կաղանդաբանություն» երգիծական պատմվածքը:

Շարունակելով նախորդ տարվա իր ավանդույթը (տե՛ս 1869 թ. փետրվարի 15), «Մամուլը» հրատարակում է այլևայլ բնույթի երգիծական անստորագիր պատմվածքներ ու մանրապատումներ, որոնց հնդինակը հավանորեն նույն Գևորգ Ալվազյանն է, և որոնք արտացոլում են ժամանակի գրական-մշակութային և հասարակական կյանքը: Հրատարակությունն ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. «Թատրոն» (№ 54, հունվարի 10): «Պատնալային արքանյակը, հայոտերույն խոսվիլակը» (№ 57, հունվարի 31): «Հրացաճով տամ օրհնություն, խնրն անիծեմ ամենեցուն» (№ 58, փետրվարի 7): «Ամեն ամեն ասեմ ձեզ, կաֆորոզեմ հա՛ զձեզ» (№ 59, փետրվարի 13): «Բարեկենդանի ծագումը, մուշկաններու մրցումը» (№ 60, փետրվարի 21): «Խըպըլիկին գալուստը...» (№ 61, փետրվարի 28): «Կոնկլավ ի Բերա» (№ 63, մարտի 14): «Սա խունտախը ո՞ր ժամուն դուռը կախենեմ» (№ 65, մարտի 28): «Գիրք ծննդյան հավկթոց» (№ 66, ապրիլի 4): «Շարխան զնաց, Բլուլիմ մնաց», «Պատերազմով դուռը բացեմ, ծնծը կերեմ մեկդի գացեմ» (№ 67, ապրիլի 11): «Պեյդոլուն աղինեմ, Սամաքիան հայինեմ» (№ 69, ապրիլի 23): «Սեղայի ընդին թըխան մը» (№ 70, ապրիլի 25): «Պարուն Ալիբուրունին հալադակությունը» (№ 72, մայիսի 2): «Թատրոնասիրություն», «Այցելությունը քանակ մը» (№ 74, մայիսի 9): «Տիեզերական ժողովին յավուրուն» (№ 75, մայիսի 13): «Օղավոխության հրաշալիքը» (№ 77, մայիսի 20): «Նախանձուտ էրիկ մը» (№ 78, մայիսի 23): «Զեմպիլինի վարդապետներ» (№ 79, մայիսի 30): «Պեֆրի Մուստաֆային թողները, իննիլի շավուշին հեֆերները» (№ 84, հունիսի 13): «Նախընթաց թերթեն կվիցուկ բայ մը» (№ 86, հունիսի 20): Սարախլանի մը» (№ 90, հուլիսի 4): «Անկելոց ժողովույն երկրորդ նիստը» (№ 91, հուլիսի 9): «Մեֆիստոֆելի մեհամարությունը» (№ 92, հուլիսի 11): «Մեֆիստոֆելի կողոպտվիլը» (№ 95, հուլիսի 22): «Պագըիշարանություն» (№ 98, օգոստոսի 1): «Էռլենդան սողաւ նաղարա, հոշ կելտին Բայրամ աղա» (ի՛մա. «Կեսարից հետո թմբուկ, բարով եկար Բայրամ աղա» (№ 103, օգոստոսի 21): «Գուգամիա» (№ 107, հոկտեմբերի 22): «Գուգանը ծակ տունփեստ մը» (№ 110, հոկտեմբերի 31): «Ղանվեալքը մը» (№ 112, նոյեմբերի 7): «Մեֆիս-

տոֆելին ճամբարգութիւնը» (№ 115, նոյեմբերի 17): «Խոսակցութիւն մ' ալ», «Երբ յուզին մոտան» (№ 119, դեկտեմբերի 3):

Հունվարի 6. — Սիւլբի-Հիսարում (Արեւմտյան Թուրքիա) ծնվեց կըրթական-հոգեւորական գործիչ Պետրոս արքեպիսկոպոս Սարաճյանը: Վախճ. 1940 թ. սեպտեմբերի 28-ին, Անթիլիասում (Լիբանան):

Պարգտւած Վ., Հիւստակարան, Կահիրէ, 1940, էջ 66—69:

Հունվարի 8. — Ռաշտ քաղաքում (Պարսկաստան) ծնվեց կատակերգակ դերասան, թարգմանիչ (ռուսերէնից հայերէն), Հայկական ՀՀ ժողովրդական դերասան (1935 թ.) Գրիգոր Կարապետի Ավետիսյանը: Վախճ. 1946 թ. մայիսի 15-ին, Երևանում:

Ավետիսյան Գ., Քառասուն և հինգ տարի հայ բեմի վրա, Երևան, 1938, 194 էջ: Հայ սովետական բառարանի պատմութիւն, Երևան, 1967, 848 էջ:

Հունվարի 10. — «Կիլիկիա» հանդեսը (№ 2), արեւմտահայերէն, սկսում է հրատարակել [Մանվել-Բարունակ Ութուշյանի] «Տիկիւն դը Ստալ» հոդվածը, որն ավարտվում է (?) :

Հոդվածից. «Կանայք եթէ հռչակավոր կրլլան մտաւորական աշխատութեանց և գրականութեան մեջ, ավելի զգացողութեամբ եին է, քան թի բանականութեամբ, ինչպես և ավելի էնթուզիսմամ է, քան թի խոհուն խորհրդով: Այս երկու հատկութիւններն իրարմե զատված չեն, բայց արանց և կանանց մեջ անհավասար կերպով կգտնվին: Տիկիւն դը Ստալ թանկագին սուանձնաշնորհութիւնն ուներ, ասոնց երկուքն ալ միանգամայն ունենալով: Կիրքը բանականութեան և միանգամայն բանականութիւնն ալ կրից մեջ խոթելու գաղտնիքը գտած էր. վասնզի իր մտաց բուռն պայծառութիւնները չէին պակսեր բնավ իր սրտին մեջ իջնելու, ուր կնախագահին հուզման և սիրոյն ընտանիքին»:

Հունվար. — «Հայկական աշխարհը» (№ 1) իշխան Բագրատունու (ԻՄա. Խորեն Ստեփանն)՝ բնագրից կատարված արեւելահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակում է «Աստծու գովեստ» բանաստեղծութիւնը և Գրիգոր Արծրունու «Նոր տարի» հոդվածը:

Հոդվածից. «Սովորութիւն կա, նոր տարին շնորհավորել իր ծանոթներին ու բարեկամներին: Գրողը յուր պաշտոնը կատարելու ժամանակ շունի ո՛չ ծանոթներ, ո՛չ բարեկամներ, այլ ունի յուր առաջ հասարակութիւնը, որի հետ, որպես մի վերացյալ անձնականութեան հետ, նա հարաբերութիւններ ունի: Նորա՛ն յուր մտքերը հայտնելով և սպասելով նորանից յուր մտքերի քննադատութիւնը, ինչպես մի դատարանից վճիռը»:

Հունվարի 10. — ԵԾրկրագունդը» (№ 2), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Զերագի «Ի շիրիմ կամարթինա, արտասուք» պոեմը:

Հունվարի 10. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 54), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Կը սիրև» դիսո բանաստեղծությունը:

Հունվար. — «Հուլիսը» (№ 43), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ազգ» խմբագրական առաջնորդողը, Հակոբ-Արշակ Կոմիտասյանի «Ծածուկին աստուածընտիր վանահօր մերոյ Տ. Տ. Գէորգայ» գրաքար ներքողական բանաստեղծությունը: Անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակվում է «Իռլանդացի ժողովրդական պատմություն. մոզական շիշը» պատմվածքը:

Առաջնորդողից. «Մենք լավ համոզված ենք, որ ազգին մեջ գրչիլով ապրելու բարեբաղդությունը իննևտասներորդ դարուն տրված չէ, և ազգին գրչիլ ծառայելու նվիրյալ անձինք կամ շահու ալեկալություն ունենալու չեն, կամ ամեն զոհողություն աչքերնին առնելու են: Պատճառն որ՝ ազգին մեջ ընթերցանությունը դեռ պետք եղած կերպով զարգացած չէ, որ միտք զարգացնող հրատարակությունները քաջալերեն և ընդհակառակը, այնպիսի հրատարակությանց նպաստելը տուգանել չտամալի, միլիչդեռ իր ամենօրյա ավելորդ ծախուց համար անբավ դրամ կվատենան:

Հունվարի 10. — «Միածանը» (№ 59), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արշակունի» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Գուցե շատերը չգիտեն, թե ճշմարիտ փիլիսոփայությունն ինչ է. կարճ պատասխանով մը անոնց անձկությունը փարատել կփութանք: Փիլիսոփայությունը ոչ այլ ինչ է, բայց եթե բանավորությունն և իմացականությունը զարգացնող ու պերճացնող ուսում մը. հանճարն ի հավիտենից տներ էր և է համայն բնություն. միայն թե անցելույն ժամանակ անխղճարար բանտարկվեցավ անի ուղեղներու մեջ, այսօր և մանավանդ ասկի վերջ՝ հանճարն այս տիեզերաց ամեն կողմը պայծառափայլ վիճակ մը ստանալու կնկրտի, մարդիկ հանճարին լուսով կբալեն դեպի անհունություն»:

Հունվարի 15. — «Մասիսը» (№ 955), գրաբար, հրատարակում է Հակոբ Նշկյանի «Զօն յորդիական երախտագէտ սրտէ առ ամենապա-

տիւ Ս. Հայրիկ (ի՛մա. Մկրտիչ Խրիմյան—Ս. Շ.), հայրն հայրենեացքանաստեղծությունը:

Հունվարի 17. — Շերկրագունդը (№ 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի (ի՛մա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Հիսուս, ի մօտը Բեթլեհեմի» բանաստեղծությունը:

Հունվար. — Քաղաքապետը (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Աթաղիսեա Ղափթանյանի «Անցյալն և առաջիկայն» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը: Ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել [Ֆրանսուա Վոլտերի] «Մահ Կեսարու» ողբերգությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 9 (սեպտեմբեր)-ում (թարգ. Արսեն Բագրատունի?):

Հոդվածից. «Եթե դարուս որդիքն ենք, պետք է դարուս ոգվույն թափանցենք, որպեսզի կարող ըլլանք անոր առատ բարյացը մասնակից ըլլալու: Ահա ամեն ազգ կիսլշտի, ամենուն բերանը առաջադիմություն կհնչե ի բարին, ի իմաստն, ի արվեստս և ի գիտություն: Ամենը միություն և խաղաղության ոգով դեպի մեկ կետ կվազեն: Քաղաքակիրթ առաջադիմության մեջ մեկմեկն գերազանցել կաշխատին: Չկա տգիտության խավար, որ լլանան փարատելու Ոստմնական ընկերություններ կհաստատեն դորժավորաց համար գիշերային վարժոցներ կկարգեն, անօգնական մնացած տղայոց նախակրթական ուսումնարաններ կբանտնարվեա՞տ ծաղկեցնելու ընկերություններ կորոշվին, աղքատախնայողության դրամը շահնոց սեղանավորք կվճռվին և այհազար մեկ բան, որ քաղաքակրթությունը ծավալուղ միջոցներ կսեպվին, անփութ չեն ըներ ի գործ դնելու»:

Հունվարի 17. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 55), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Առ էֆրեզի» բանաստեղծությունը և [Գեորգ Այվազյանի?] «Նոր տարին» երգիծական մանրպատումը:

Հունվար. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է Սարգիս Մանկունու «Կարևոր գիտողություն և 1870 նոտարի» հրապարակախոսական հոդվածը, Մանվել Ժամկոչյանցի «Շնորհավոր քեզ նոր տարի Արարատ...», բանաստեղծությունը և միջի հայերենով՝ Հովհաննեսի (Թլկուրանցի?) «Տաղ վասն Սուրբ Էջմիածնա նվիրակներու գլխատման» չափածո ստեղծագործությունը:

Հողվածից. «Արդ՝ ի՞նչ են ուրեմն զմեզ տազնապող այժմյան հարկերն: Տգլիտությունը և մանավանդ կորստյան վտանգը: Ի՞նչ են պետքերը. լուսավորություն և դաստիարակություն: Ի՞նչ խորհրդով. իսպառ շնչել Թգլիտությունը և նորա պժգալի հետևանքները: Ի՞նչ է վերջին նպատակ. հառաչադիմություն և բարի ապառնիս:

Հունվարի 25. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 56), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Գրական հրաշակերտ մը» քրահոսականը: Գրահոսված է Մկրտիչ Տիգրանյանի «Հայելի գործոց և աշխատությանց ...» գիրքը (Պոլիս, 1864 թ., տե՛ս ներկա հատորի այդ թվականը) և բացասական գնահատված:

Հունվարի 31. — «Սիոնը» (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Միրիջանյանի «Առակ բարոյական» ստեղծագործությունը և «Խաթուլի» «Արուսյակ հայոց բաղդին» բանաստեղծությունը: Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել Ֆրանսուա Ֆենեյոնի «Արկածք Արիսթոտելոսին» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 5 (մայիս)-ում:

Հունվարի 31. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 57), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Անկեղծ դիտողություն մը» հոգվածը: Դրվատարար ներկայացված է նոր հրատարակվող «Երկրագունդ» հանդեսը, արված են դիտողություններ ժի մասին լեզվիս:

Փետրվարի 4. — «Մասիսը» (№ 944), արևմտահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Ութուջյանի «Հայ լրագրության վիճակը» հոգվածը:

Հողվածից. «Ժողովրդյան մեջ ընթերցասիրությունը, մանավանդ լրագիր կարդալու սկիզբը կամ հետաքրքրությունը խիստ անձուկ է: Շատերն ալ հայերեն մարուր աշխարհաբան լեզվով գրվածներ չեն հասկնար, և կիսափազվել որ հնար եղածին շատ ուսման համար ու լեզվով գրված լուրն: Մյուս կողմանի մշակյալ սակավաթիվ մտքեր ալ, ինչամեծով գրված լուրը, իմաստալից և ճարտար գրվածքներ կուզեն կարդալ: Հայ լրագիրք այս երկու դասերը միանգամայն գոհ չեն կրնար ընել, իսկ մեկուն կամ մյուսուն բաղձանաց պատասխանելու համար՝ հարկ է, որ այս երկու դասերը զատ զատ իրենց ճաշակին համեմատ գտնված ամենօրյա թերթ մը սնուցանելու շափ բազմաթիվ ըլլան: Բայց

չեն, Ուսյալ դասը սակավաթիվ է. անուսում դասն ալ ընթերցասեր կամ հասկցող չէ»:

Հունվարի 31. — «Երկրագունդը» (№ 5), արեւտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Զերազի «Արգա (ի՛մա. Արգոսի—Ս. Շ.) խոհեր» հոդվածը, նմիրված Ալիշանին ու Պեշկեթաշլյանին: Խալատուր Պասմաճյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Մանկիկն յօրրանի» բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. «Երկուդն ալ կերգեն: Ալիշանս երգը գոռում: Պեշկեթաշլյանին՝ ճվլյուն է: Զրված մըն է Ալիշան, որ ոռնալով ժայռն վար կնետվի, փրփուռ ու կոհակ կծայթքն երկինս: Պեշկեթաշլյան առվակ մըն է, ոչ խոտին տակնն ղըղըշելով կսահի չհոսիր՝ կծավալվի»:

Փետրվարի 4. — Պուսում, ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ հոդվածագիր (անգլերեն, ֆրանսերեն և հայերեն լեզուներով), թարգմանիչ (հայերենից ֆրանսերեն), արձակագիր Կարապետ Գրիգորի Պիլեզիկճյանը: Վախճ. 1899 թ. դեկտեմբերի 1-ին, իր ծննդավայրում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս՝ «Տիգրան Երկաթ», «Կարապետ Պեյ», «Միր Կարո», «Կարապետ» «Հայ-ազգ», «...» կեղծանուններով:

Փետրիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պախ, 1913, էջ 383—385: «Սիրո», 1936, № 9, 10 («Տիգրան Երկաթ»): «Հեղինակ ամսեւոյ», 1962, № 9—12 («Պիլեզիկճյան» գերդաստանը):

Փետրվար. — էյմիածնի «Արարատը» (№ 10), գրաբար, հրատարակում է «Բան զրպարտութեան կիրանանցի կարծեցեալ հայր Քերովէի, առ ազգն հայոց...» բանաստեղծությունը (ավարտ՝ հաջորդ համարում), որը հայտնաբերել և հրատարակության է պատրաստել Գրիգոր Մատթեոսյանը: Սկսում է հրատարակվել Մեսրոպ Սմբատյանի «Յուլակերտի արձանագիրքը» արեւտահայերեն բանասիրական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի հաջորդ համարում:

Փետրվարի 7. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 58), արեւտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Սթափումն» բանաստեղծությունը:

Փետրվարի 11. — «Մասիսը» (№ 964), արեւտահայերեն, հրատարակում է «Լեոնի», «Հայկական նամականի (նամակ Զ.)» գրքի և «Հրապարակախոսական հոդվածը»:

Հոգիվածից. «Քննադատությունը անհուն օգուտներ ունի և կհավատամ, թե ամեն ինչ այս բովեն մեջն անցնելու է, որ զտվի, և բուն արժեքը որոշվի: Սակայն այն քննադատութենն օգուտ կծավալվի, ուր սկզբունք, բան և փաստ հանդարտորեն կխոսին և գիտությունը կտիրել: Այս բանավոր (ի՛մա. տրամաբանական.—Ս. Շ.) քննադատությունը դեռ իր շնորհը չսփռեց մեր գրական աշխարհի վրա և քանի քանի գրիչներ կան, որ լուկ կդատահետեն կամ կդրվատեն՝ առանց համոզում արտադրելու, առանց հասուն զննության և կկարծեն թե կքննադատեն: Այսպիսի թյուր կերպով ըմբռնված քննադատությունը, ոչ լույս ունի, և ոչ ուժ»:

Փետրվարի 11. — Պոլսում, Մկրտիչ պատրիարք հրիմյանի նախաձեռնությամբ և Ղևոնդ Փիրղալեմյանի, Հովսեփ Փեհրիզյանի, Վարդան Պապիկյանի, Գևորգ Աճեմյանի և այլոց մասնակցությամբ ստեղծվում է կրթական-լուսավորչական «Սանդխտյան ընկերությունը», որի նպատակն էր «Վանի մեջ Սանդխտյան վարժարան բանալ և հոգալ ժողովրդները» (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ. հուլիսի 25): Ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1880-ական թվականները:

Բնագիր. Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1912, էջ 382—383, «Հանդես տեղացի», 1958, № 1—4 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»):

Փետրվարի 13. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 59), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի «Բաղդում» («Ոչ փող զարկինք...») բանաստեղծությունը (տե՛ս Ս. Պեշիկթաշլյան, Երկերի չիակատար ժողովածու, Երևան, 1987, էջ 46—47, 522—524): Քրեանագատված է Մինաս Զերազի («Զարագյանն է Զերազ թլպատված «Արգո խոկերի» պարոն հեղինակը...») լեզվաստեղծման դրությունը, որը որակված է որպես «տղայամտություն»:

Փետրվարի 14. — «Մասիսը» (№ 947), [Կարապետ Ութուշյանի]՝ ֆրանսերեն քնադրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, ակսում է հրատարակել էդմոն դը Բրեզանսեի «Ճառ ի վերա ընկերային և կրոնական վիճակի արդի Հռոմում» տրակտատը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 953 (մարտի 7)–ում:

Փետրվար. — «Հայկական աշխարհը» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Ստեփանեի (ի՛մա. Խորեն Ստեփանե) «Հայկական այբուբեն» ուսումնասիրությունը (շարունակվում է հաջորդ համարում և մնում անավարտ) և նույնի՝ քնադրից կատարված արեւ-

լահայեցիներն թարգմանութեամբ «Ժմ սերը» և «Փող լկա» բանաստեղծութիւնները (ունեն «Իշխան Բագրատունի» ստորագրութիւնը)։ Սալմե Ստեփանյանի՝ ֆրանսերէն ընագրից կատարված արեւելահայերէն թարգմանութեամբ սկսում է հրատարակվել «Քեռի և քեռորդի» վիպակը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում։

Փետրվարի 14. — «Երկրագունդը» (№ 7), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի (իմա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Հետաքի տապան մեծին Լամարթինա» բանաստեղծութիւնը։

Փետրվարի 15. — Երևանում ծնվեց հոգովածագիր, դրամատուրգ, խմբագիր, ֆելիետոնիստ Աշոտ Նահապետի Աթանասյանը։ Վախճ. 1941 թ. ապրիլի 4-ին, իր ծննդավայրում։

1906 թ. հունվարին Թիֆլիսում հիմնել է «Աշխատանք» շաբաթաթերթը, որը 1907 թ. փետրվարից վերանվանվել է «Նոր աշխատանք» և գոյատևել մինչև տարեկեսը։ 1909 թ. հունվարից, Թիֆլիսում հիմնել է «Գյուղատնտես» շաբաթաթերթը, որը հրատարակվել է մինչև 1917 թ. սկիզբը։ Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Սալմե», «Ստորակետ», «Դոն-Պեդրո», «Ագրոնոմ», «Ենչեմ», «Մերիս», «Կարմիր» կեղծանուններով։

Խլտմյան Ա., Հայ գեոգրաֆական մեքի պատմութեանց, Երևան, 1962, 170 էջ։

Փետրվարի 28. — «Երկրագունդը» (№ 9), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Մինաս Զեբաղի «Պանդուխտ, հիշե՛ս արդյոք» բանաստեղծութիւնը։

Փետրվար. — «Բազմավեպը» (№ 2), անգլիերէն ընագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Վաշինգտոն Իրվինգի Ալլրի մայրն և իր որդին» պատմվածքը։

Փետրվարի 28. — «Մամուլը» շաբաթաթերթը (№ 61), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Արահամ Ալվալյանի «Բանասիրական» հոդվածը, որտեղ վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը։

Փետրվարի 28. — «Սիւնը» (№ 2), արեւմտահայերէն, սկսում է հրատարակել «Կրօնական» տեսական-աստվածաբանական հոգովածաշարը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 9 (սեպտեմբեր)-ում, (հեղ.՝ *** — Միքիսեղեկ Մուրադյան ?)։ Գրախոսված է նաև Հովսեփ Գաթրուհյանի «Հիմնական տարբերութիւն կաթողիկէ և էջմիածնական դավանութեան» աշխատութիւնը (Պուլիս, 1864 թ.։ ՏԵ՛ս «Ժամանա-

ազդեցության նախորդ հատորը, էջ 471) և բացասաբար է գնահատ-
ված:

Մարտի 1. — Եկեղեցիական հանդեսը (№ 9), արևմտահայերեն, սկը-
սում է հրատարակել [Մանվել-Բարունակ Ութուշյանի] ռեդակտոր-
ական երանությունը՝ հրապարակախոսական հոգևածը, որն ավարտվում
է նույն հանդեսի № 12 (մարտի 27)-ում: Վերլուծված է XIX դարի
մշակութային կյանքը, մատնանշված են նրա զարգացման ուղիները
«Շարունակ լույս, շարունակ լույս առնուլ, իմացականությունը զար-
գացնել, զգացմունքներն ազնվացնել, մեկ խոսքով ասած՝ երթալ»):

Մարտի 2. — Ախալցխայում Սուքիաս վարդապետ Պարզյանցի նա-
խաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Եղիսաբեթյան իզական
գլխոցը»: Եկեղեցական շրջանում ունեին տասնհինգ աշակերտուհի, ծաղ-
կուն ժամանակ՝ յոթանասունհինգ: Ավանդվում էր կրոն, հայերեն և
տոսերեն լեզուներ, ասեղնագործություն, թվարանություն, վայելա-
դրություն և երգեցողություն:

«Անգլո-Հայաստան», 1870, № 6 («Պատվելի քարեկամ»), 1871, № 16 («Եր-
կա խոսք»), № 26 («Պատեհն օրագրության»), 1873, № 5 («Ազգային»):

Մարտի 5. — Բեռլինում վախճանվեց գերմանացի հայագետ,
արևելագետ, թարգմանիչ (հայերենից գերմաներեն և անգլերեն) Կարլ-
Ֆրիդրիխ Նոյմանը (Karl-Friedrich Neumann): Մեմբ. 1798 թ. գեկ-
տեմբերի 22-ին, Ռեյխմանսդորֆում (Կենտր. Գերմանիա, Բամբերգի
մերձակա գյուղ):

«Եվլեկեն Ելեբեր», 1870, № 5—6 («Մեր ներքին զործեր»), Զարբեռեպ-
յան Կ., Ուսումնասիրությանը հայ լեզվի և մատենագրության արևմուտս, Վե-
ներ!, 1855, էջ 264—269:

Մարտի 7. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 62), արևմտահայե-
րեն, հրատարակվում է «Թաղում» հոգևածը: Գրվատարար վերլուծված
է Մկրտիչ Պեշիկպաշյանի՝ «Մամուլում» հրատարակված այդ բանաս-
տեղծությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ. փետրվարի 13), որը
բնութագրված է «Գոգցես Օռաս Վեռնեյի նկարներն հափշտակված
տեսարան մըն է, կամ լավագույն ևս՝ Բեթհովենի նվագներն կտոր
մը: Հրատարակված է նաև նույն հեղինակի «Ալեմտաղ» բանաստեղ-
ծությունը (տե՛ս Մ. Պեշիկպաշյան, Երկերի լիակատար ժողովածու,
էջ 56—57, 526): Հրատարակված է «Պ[արոն] Զերազ և իր տղայամը-
տություն վիժանքները» ընդդիմախոսականը, որտեղ քննադատված է
վերջինիս «լեզվական դրությունները»:

Մարտի 7. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 1), արեւելահայերեն, հրատարակում է Զաքարիա Գրիգորյանցի «Նոր տարիի առթիւ մտածութիւններ» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Մեր ժողովուրդը մինչև այժմ չէ պատրաստվել պարբերական թերթեր կարդալու, ուրեմն և նոցա գործակատարների աշխատութիւնները վարձատրելու: Եթե մեր ժողովուրդը լրագիրներ և օրագիրներ չէ կարդում, գրքեր, և այն էլ մի քանի հատորավոր գրքեր որտեղից կարդաւ Մեր այժմյան հայերը կարծես հարկավորութիւն չեն զգում յուրյանց մտքերը կերակրելու, պահանջողութիւն չկա այդ բանի: Ուրեմն մեր գրականութիւնն էլ, մեր պարբերական թերթերն էլ այս աստիճան հետամնացութիւն մեջ են և միշտ վնասվում են: Մի՞թե մեր պարբերական թերթերի այժմյան դրութիւնը թշվառ դրութիւն չէ»:

Մարտի 8. — Այլուր գյուղում (Վանի շրջան) ծնվեց դրամատուրգ, արձակագիր Արմեն Շիտանյանը:

«Հայաստանի կոչեակ», 1927, № 49 («Գաղտնիքներ»):

Մարտի 14. — «Ժրկրագոյնեղը» (№ 11), Ա. Լուսինյանի (Խ'մա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն արձակ թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել Ալֆոնս Լամարթինի «Մահ Սոկրատա» պոեմը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 25 (հունիսի 20)-ում, իսկ Տ. Մանուկյանի թարգմանութեամբ՝ Ժան-Ժակ Ռուսսոյի «Անձնապանութիւն» ակնարկը:

Մարտ. — էյմիածնի «Արարատը» (№ 11), գրաբար, հրատարակում է Գրիգոր Մատթեոսյանի «Ի տօնի սրբոց Վարդանանց» պոեմը, արեւելահայերեն՝ Ս. Մարությանի «Մեր ազգային թատրոններուն համառոտ տեսութիւնը» հոդվածը: Բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ հրատարակված է «Վերադարձ ի հայրենիս» բանաստեղծութիւնը (թարգ. Պ. Հ. Ո. Գ. Ե. Ը.):

Հոդվածում հեղինակն արժարժում է թատրոնի ունհրաժեշտութեան հարցը, իբրև ազգային դաստիարակութեան կարևոր միջոցներից մեկը և գտնում, որ Հայաստանի պայմաններում թատրոնին զարկ տալու հիմնական միջոցը կրթական-մշակութային ընկերութիւններն են: Ապա նկարագրված է Երևանում, 1870 թ. փետրվարի 2-ին բեմադրված «Արշակ Բ.» ողբերգութիւնը (հեղ. Խորեն Գալֆայան), որը բարձր է գնահատված: Վերջում ներկայացվել է նաև «Զորս հսկայ» կամ պրծավ-գնացք կատակերգու-

թյունը, որ Ղզլար Հարություն Ոստանիկ (իմա. Հովհաննես Քուլուբեկյան—Ս. Շ.) ուսումնասեր անձը շարադրած է և լավ ներկայացուցած է անով մեր հիմակվան հասարակության ոմանց ուսումնարանաց շինության վրա ունեցած խալուստ գաղափարը:

Մարտի 14. — Վճարված շարաթաթերթը (№ 63), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Տաճար» և [Գեորգ Ավագ-Վանի] «Մեֆիստոֆելի մեկ խնդիրը» բանաստեղծությունները:

Մարտի 16. — Պոլսում (Գատը-գյուղ), Վարդան Շիշմանյանի տեսչությամբ, իր գոյությունն է սկսում Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության տնօրինության ներքո գտնվող Վճարված շարաթաթերթը: Այն լրացելու պաշտոնական իրավունքը տրվել էր նույն թվականի հունիս-լրի 14-ին, ժաղկուն ժամանակ ունեին հիսուն աշակերտ: Վճարված շարաթաթերթը դադարեց գոյություն ունենալուց 1915 թվականին:

«Արշալույս արարողական», 1870, № 880 (սկզբային): «Հանդես ամսորյա», 1936, № 7—9 (ստանդարտից Ստամբուլ պատմության):

Մարտի 18. — Ախալցխայում, Գարեգին Ղազարյանցի տնօրինությամբ, իր գոյությունն է սկսում Ախալցխայի Սուրբ Ստեփաննոսյան արական հոգևոր ուսումնարանը: Ավանդում էին կրոն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներ, թվարանություն, պատմություն, ուներ քսան աշակերտ և շուրջ քառասուն կտոր գիրք ունեցող գրադարան: Սուրբ Ստեփաննոսյան արական հոգևոր ուսումնարանը դադարում է 1875 թ. կեսերին:

«Մեզու Հայաստանի», 1870, № 36 (սկզբում բարեկամ), № 37 (սկզբում բարեկամ): 1873, № 33 (սկզբում բարեկամ): 1875, № 25 (սկզբում բարեկամ):

Մարտի 21. — Վեդու Հայաստանին (№ 3), անգլերեն քննադրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ (թարգ. Վեդու Շեկո), հրատարակում է երկու էպիգրամ Զորջ Բայրոնից «Պատասխան բարեկամին» խորագրով:

Մարտ. — Վեդու (№ 45), Ստեփան Միհրդատյանի՝ ֆրանսերեն քննադրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Տակառ» նովելը: Հրատարակված է Ալուաքինի, գիտուն և արվեստագետ պատանի արևմտահայերեն գրախոսականը, որտեղ գրախոսված է Կեսար Քանդուի՝ հիշյալ խորագիրը կրող գիրքը և այն դրական է գնահատված:

Մարտի 21. — «Երկրագունդը» (№ 12), Ա. Լուսինյանի՝ (ի՛մա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Լիճ» բանաստեղծությունը:

Մարտի 24. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Պալասանյանցի «Ընդհանուր հայացք արևելյան նոր գրավոր լեզվի վրա» հոդվածը:

Հոդվածից. «Մենք հայերս, ներկայումս ունինք երկու գրավոր լեզու. մինը համարվում է ներկայացուցիչ արևմտյան բարբառների և այս դարու սկզբից մշակվում է Տաճկաստանում, մյուսը՝ իբր ներկայացուցիչ արևելյան բարբառների, գործածության մեջ է Ռուսաստանի հայոց մեջ գրեթե այս դարու կեսից: Թե ո՛րը այս լեզուներից ժամանակով առաջնության իրավունք կրատանա, կամ թե միտ դնելով երկու լեզուների միմյանց վերա ունեցած ազդեցությանը, կհաջողի՞ արդյոք երկուսի ընտիր մասերի բաղադրությունից մեկ ընդհանրական լեզու առաջացնել, — այդ կախված է մեր կյանքի ապագա պայմաններից. առայժմ ոչ մինը այդ բարբառներից այն աստիճանի կատարելության չէ հասել, որ կարելի լինե՞ր ներկայումս այդ մասին մի որևիցե եզրակացություն անել:

Մարտի 28. — «Երկրագունդը» (№ 13), Հ. Պոնճուկյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Ի կինն անկյալ» բանաստեղծությունը և Ֆելիցիտե Լամընյեի «Նժդեհ» արձակ բանաստեղծությունը՝ Պ. Տեմիրճիպաշյանի թարգմանությամբ:

Մարտ-ապրիլ. — «Հայկական Լռիսարհը» (№ 3—4), «Կոմս դը Ղատուրի» (նորեն Ստեփանն ?) ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Ն. Նեկրասովի «Հարսանիք» և Գրիգոր Նիկողոսյանի՝ թարգմանությամբ Մ. Լեոմոնտովի «Երազ» բանաստեղծությունները: «Իշխան Բագրատունու» ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն ազատ թարգմանությամբ հրատարակված է Առնո Բերկենի «Արծաթյա կոճակներ» կատակերգությունը: Տպագրված է նաև Գրիգոր Արծրունու «Մտքեր հայտնելու իրավունք» արևելահայերեն հրապարակախոսական հոդվածը:

Մարտի 31. — «Սիւնը» (№ 3), գրաբար, հրատարակում է Արիստակես Ներսիսյանի «Խրատ հայկական ուսման եւ աշակերտելոց նո-

որին ի ձեռք բերառնական» և Մելքոն Հակոբյանի՝ «Նահատակութիւն՝
Հարգանք» րանաստեղծութիւնները, Վերջինիս, ֆրանսերեն ընագրից
Հաստարկած արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ՝ Ժակ-Բենին Բոսուէի
Մոլուքյան պատիժը նույն իսկ մեր մեջն է» ակնարկը:

Ապրիլի 3. — Եվդոկիայում (Կենտրոնական Թուրքիա), ծնվեց գրա-
ստանագետ, րանասեր, լեզվաբան, գրականութեան պատմարան Հով-
հաննէս Գազանճյանը: Եղեռնամահ՝ 1915 թ. մարտի 15-ին, իր ծննդա-
նայրում:

Քեռիկ, Ամենայն Տարեցույցը, Պոլիս, 1911, էջ 249—250: Պոստույան Մ.,
Հայ հանրագիտակ, էջ 429:

Ապրիլի 4. — «Երկրագունդը» (№ 14), արեւմտահայերեն, հրատա-
րակում է Ա. Լուսինյանի (իմա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Լուսին» քա-
նաստեղծութիւնը: Վերջում զետեղված է նույնի՝ ֆրանսերեն ընագրից
Հաստարկած արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ՝ Ալֆոնս Լամարթի-
նի «Գիշեր» մանրապատումը:

Ապրիլ. — «Բազմավեպը» (№ 4), «Մանուցումն առ սիրողս հայ-
րենական հիշատակաց» խորագրով, խմբագրութեան փոքրիկ ներածա-
կանով, արեւմտահայերեն, հրատարակում է Ղևոնդ Ալիշանի «Եւրոպիկ
հայրենյաց հայոց» պատմա-գեղարվեստական արձակի վերջաբանը՝
«Վերջաբան առ Հայկակ» խորագրով:

Խմբագրութեան ներածականից. «Եւրոպիկ հայրենյաց հայոց»
երկհատոր գրութեան հետին թերթերը մամուլ կնիքը կընդունին,
որ հայրենասիրաց ընթերցմանը ընծայվին: Այս գրութեանս մեջ
հեղինակին դիտավորութիւնը մեր հայրենյաց քաղցր և միանգա-
մայն տրտմալի հիշատակները արձանագրելն է. և անօգուտ է
զուրցել, թե ինչպիսի զգացյալ ոգով, աչաց առջին կշանա դնելու
նկարագրաբար այն դարերն ու ժամանակները, որս փայլեցան
մեր նախնի դուցազունքը, իրենց գովելի գործոց պանծալի հի-
շատակը մեզի ավանդելով՝ որ լավագույն հետոցը հետեող ըլ-
լանք: Եվ ազգասեր հայն բարձրաձայն կպարծի այդպիսի հայ-
րենասեր դուցազանց սերունդ ըլլալ, վասնզի անոնց ավանդած
հայրենասեր կայծը իր սրտին մեջ կզգա: Անոնք անցան հիրավի,
ժաթկեցան դարուց հանդերձին տակը: Այլ իրենց աննկուն ոգին
դեռևս ամենայն հայ սիրտ կըրորոքե, և աճունացյալ ոսկերքը
կխրախուսեն զմեզ, իրենց որդիքը, օրինակ տալ աշխարհի, որ
չենք ուրացեր անոնց փառաց շալիղը, անոնց հայրենասեր ոգին»:

Ապրիլի 4. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 66), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, (թարգմանիչ՝ «Ոմն ի բաժանորդաց Մամուլ»), հրատարակում Պիեր-Ժան Բերանժեյ անշխարհ սրբոց բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 4. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 5), բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությունը (թարգմանիչ՝ «Մեխիբ Շեկո»), հրատարակում է «Առակ հարուստների և աղքատների համար» բանաստեղծությունը: Հրատարակված է նաև «Թոփալի» հերթական «Ֆեխիտոնը», որտեղ գրախոսված է «Ճառախոսություն և համարատվություն ներսիսյան ազգային հոգևոր դպրոցի» ժողովածուն:

Ապրիլի 4. — «Մասիսը» (№ 961), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հրաշյա»-ի (իմա. Ռեթևոս Պերպերյան) «Ամորի» գրախոսականը:

Սկզբում տրված է Դյուվա-Հոր գրական գործունեության բրնթագիրը, շնչոված են նրա «Մոնտե Քրիստո», «Պոլ Նավայետ», «Երևելի ոճի», «Դժոխքի ծակը» և «Երեք հրացանակիրներ» վեպերը: Ապա դրվատանքով ներկայացված է վերջինիս «Ամորի» վեպը, որտեղ Դյուվա անշանավոր սրտագետ և սիրագետ հեղինակ մը է: Դրվատված է թարգմանիչ Մ. Մամուլյանը, որը «հաջողքն է բնագրին ոճին անուշությունը, պարզությունը և բնական ձևը, իմաստից և զգացումներու հավատարիմ քաջատրությունը, հայերեն աշխարհիկ, անուշ և սահուն լեզվի վերածել: Մեր կարծիքն այն է, թե պարոն Մ. Մամուլյանի լուր գրիչը չէ թարգմանի գայն, այլ իր միտքն ու սիրտն ալ սույն գործին մեջ իրեն աշակից գտնվեր են»:

Ապրիլի 11. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 6), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Նազարյանցի «Իմ ազնիվ եղբարք» դամբանական ճառը, Աղեքսանդր Սիմոնյանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությունը՝ «Տխուր երազ» պատմվածքը (ավարտ՝ հաջորդ համարում) և ***-ի «Բանաստեղծ», «Աշխատասեր բանաստեղծ» չափածո ստեղծագործությունները:

Ապրիլ. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 12), գրաբար, հրատարակում է Գրիգոր Մատթեոսյանի «Գարուն» բանաստեղծությունը:

Վերջինիս գործերը հետագայում «Արարատում» հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Կայէն» (1870, № 3, հուլիս, գրաբար). «Օրորք մորն որդեսիրի» (№ 6, հոկտեմբեր,

արեւելահայերեն) և «Վարդան քաչն» (1872, № 3, մարտ, արեւելահայերեն):

Ապրիլի 11. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 67), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Հրաշյառ»-ի (ի՛մա, Ռեթեոս Պերպերյան) «Բանասիրական հոդվածք: Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը և այդ հենքի վրա՝ Մ. Պեշիկթաշլյանի պոեզիան: Հրատարակված է «Որ արասցէ՛ հւ ոսուցէ՛, նա մեծ կոշեցի յարճայութեան պայպին» բանաստեղծութիւնը: Այն ունի «Հասուն, երկրպագու խալաղորոշմ հոգաթափների պայպին» ստորագրութիւնը և գրված է Մ. Նալբանդյանի «Երգ ազատութեան» բանաստեղծութեան որոշակի հետևութեամբ:

Ապրիլի 11. — «Երկրագունդը» (№ 15), Ա. Ներսիսյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ժան Լաֆոնտենի «Քաղքին մուկը և դաշտին մուկը» առակը:

Ապրիլի 16. — «Մասիսը» (№ 964), գերմաներեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Գիտութիւնը և նորա վարդապետութիւնը ազատ է» տեսական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 966 (ապրիլի 22)-ում:

Հոդվածին կցված «Հավելվածից». «Մեր ազգը, դժբախտաբար, տակավին հեռու կերևի քննադատութեան ճշմարտութիւնը ճանշելու քննադատութիւնը փոխանակ դպրոցներու վիճակին բարվոքման միջոց համարելու՝ խանգարման միջոց համարող և քննադատութիւնն ալ դպրոցին թշնամի համարող իմաստուններ պակաս չեն մեր մեջ»:

Ապրիլի 18. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 68), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Պետրոս Ադամյանի «Ան...» բանաստեղծութիւնը («Աստեղափալ երկնից տակ...»):

Ապրիլի 23. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 69), ժողովրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է Սեյադ Շամախեցու «Ան Հայաստան և առ Մ. Հայրիկ նորա» բանաստեղծութիւնը:

Ապրիլի 25. — «Երկրագունդը» (№ 17), Պ. Տեմիրճիպաշյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ֆրիցիտե Լամբլեի «Արի զինվորը արձակ բանաստեղծութիւնը»:

Ապրիլի 27. — Գեոլոգիայի (Տրանսիլվանիա, Հունգարիա) վախճանվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգավածագիր, քանաստեղծ, բառարանագիր (բոլորը՝ հայերեն և հունգարերեն լեզուներով), Զաքարիա Հովսեփի Կապրուշյանը։ Մեզ. 1794 թ. օգոստոսի 18-ին։

Դեվ-իլյան Գ., Դրանսիական հայոց մետրապոլիտը, Վիեննա, 1896, էջ 133—143; Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 86։

Ապրիլի 30. — «Միտեր» (№ 4), Մաքսուտ Մաքսուտյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Ֆելիցիտե Լամբլյեի «Անմահություն հոգվոք ակնարկը։ Հրատարակված է թի սուրբ Գրիգոր Նարեկացին» գրաքար քանաստեղծությունը (քառյակների առաջին տառերը կազմում են «Գրիգոր» անունը) և արևմտահայերեն՝ Քանախոսություն քանասիրական թատերական ստեղծագործությունը։

Մայիսի 1. — Պոլսում, Կարապետ Սվաճյանի նախաձեռնությամբ, հիմնվում է «Դպրոցատիրաց ընկերությունը», որի նպատակն էր «սյուլթապես օգնել կարոտ դպրոցներու, կիրականության դասախոսություններ օարքել և գալառներու մեջ վարժարաններ բանալ»։ Ընկերությունը գոյատևեց մինչև 1878 թվականը։

«Հռոմեացի ամսօրյա», 1952, № 4—6 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»), Թեոդիկ, Տիպ ու տոպ, Պոլիս, 1912, էջ 118։

Մայիսի 2. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 8), Հովհաննես Լալայանցի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Ամերիկյան մենամարտություն» պատմվածքը։

Մայիսի 4. — Թիֆլիսի քաղաքային թատրոնում, հայ դերասանների խումբը Գևորգ Չմշկյանի ղեկավարությամբ, առաջին անգամ բեմադրում է Գարրիկ Սունդուկյանի «Էլի մեկ ղոհ» կատակերգությունը։ Դրա նախնական տարբերակը «Մալխաս» վերնագրով, բեմադրվել է Թիֆլիսում, 1864 թ. նոյեմբերի 28-ին։

Սունդուկյան Գ., Երկրի յիակատար ժողովածու, հատ. Ա, Երևան, 1951, էջ 555—560։

Մայիսի 9. — «Երկրագունդը» (№ 19), Խ. Մկրտչյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է էմիլ Ժիրարդենի «Հիվանդ տղան» նովելը և Հ. Փառափուլյանի՝ թարգմանությամբ, Ժան Լաֆոնտենի «Գայլ ու գառնուկ» առակը։

Մայիսի 9. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 883), «Առաջաքան
«Թափառական հրեայի» թարգմանչին» խորագրի ներքո, հրատարա-
կում է էտժեն Սյուի՝ վերոհիշյալ վիպասանության արևմտահայերեն
առաջաքանը, որի հեղինակն է Կարապետ Ութուլյանը:

Մայիսի 9. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 9), Հովհաննես Լալա-
յանցի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմա-
նությամբ, հրատարակում է «Անձրեային հեղեղ» պատմվածքը:

Մայիսի 13. — «Մասիսը» (№ 972), արևմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել Ս. Բեկնազարյանցի «Դաստիարակական նամակ. հա-
ջերդաստանի, հասարակության և ազգային դպրոցաց նշանակությունն
ու կարևորությունը հայ մանկան դաստիարակության մեջ» հրապարա-
կախոսական-մանկավարժական հոդվածը: Ավարտ՝ նույն պարբերա-
կանի № 974 (մայիսի 20)-ում:

Մայիսի 14. — Ալեքսանդր II կայսրը հաստատում է Հայաստա-
նում և Ադրբեջանում գյուղացիական ռեֆորմ անց կացնելու մասին կա-
նոնադրությունը: Ռեֆորմի աշխատանքները նախապատրաստելու հա-
մար 1865 թ. սեպտեմբերի 1-ին ստեղծվել էր Երևանի նահանգի քարձր
դասի հողատերերից բաղկացած վարչական միավոր «Բեկական հանձ-
նաժողով» անունով:

Հռոբորտյան Շ., Հայ ժողովրդի պատմության համառոտ ժամանակագրու-
թյուն (1801—1917), Երևան, 1955, էջ 140, 149:

Մայիսի 16. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 10), արևելահայերեն,
հրատարակում է «Թոփալի» աելի մեկ զոհ՝ թատերախոսականը: Վեր-
ջումված է Գաբրիել Սունդուկյանի այդ կատակերգությունը, նրա բե-
մադրությունը, արված են մի քանի դիտողություններ (պիեսը ձգձգ-
ված է, պետք է կրճատել, նոր սերունդը միակողմանի է պատկերված,
Անանիի մասին գաղափար ենք կազմում ավելի շատ Միքայելի գո-
վեստներից, քան կերպարի զարգացումից): Սակայն դրանով հանդերձ,
այն դրական է գնահատված:

Հանդես գալով «Հարգո խմբագիր» վերնագրով նամակ-բա-
ցատրականով («Մեղու Հայաստանին», № 12, մայիսի 30), Սուն-
դուկյանը տեղեկացնում է, որ եթե չլինեք դերասան Գևորգ Զը-
մբըշկյանի ջանքը թիմ աելի մեկ զոհ՝ պիեսաս գուցե ոչ շուտ և
կամ կարելի է երբեք չէր կարող լույս տեսնել քանզի նա ճո-
գուտ թատրոնի գիշեր-ցերեկ աշխատելով, գրեց իմ ասելովս,
գրեթե բոլոր պիեսաս, և այսպես գրեթե կիսով լափ թեթևացրեց
իմ աշխատանքս, նույնպես շատ կարևոր խորհուրդներ տվեց:

Մայիս. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 1), գրաբար, հրատարակում է Արեւի Մխիթարյանի «Յամենասուրբ երրորդութիւնն դաւանութիւն հաւատոյ» լատինացի ներդրականը (քառյակների առաջին տառերը կազմում են «Արեւի վարդապետն իմաստը») և արեւելահայերեն՝ Հարություն. Ոստանիկի «Նախամարգարեն» բանաստեղծութիւնը: Սկսում է հրատարակվել «Դարձյալ վարժապետներ պատրաստելու խնդիրը» տեսական-մանկավարժական արեւմտահայերեն ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (հեղ. Պ. Հ. Ո. Գ. Ե. Ը.):

Մայիսի 23. — «Երկրագունդը» (№ 21), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի (իմա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Զեփյուռու բանաստեղծ» բանաստեղծութիւնը:

Մայիս-հունիս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 5—6), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ս. Ստեփաննի (իմա. Խորեն Ստեփաննի) «Էծադական դեղ ծուլութիւն համար» կատակերգութիւնը և «Էջիտան Բազրատունու» բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, «Թե նա գիտենար», «Ասացե՛ք նորան» բանաստեղծութեան ներքի:

Մայիսի 30. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 12), արեւելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննէս Սելինյանի «Հայ օրիորդի երգ (նվեր Կ. Տ.-ին)» բանաստեղծութիւնը, որը խմբագրութեանն է ուղարկվել Ղարաուրազարից (այժմ՝ Ղարասու, Ղրիմի մարզ):

Մայիսի 31. — «Սիրունը» (№ 5), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Աբրահամ Այվազյանի «Բանասիրական» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Հրատարակվում է «Աղադակ ողբոցն Հայաստանին» և «Ե՛ս սգալի մահ Երանուհու...» գրաբար բանաստեղծութիւնները: Նշան Ճիվանյանի (իմա. «Հօրո»)՝ անգլերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Զորշ Բայրոնի «Պատասխան «Հասարակաց վախճանը» անվանյալ գերթվածի մը», «Եղբերե՛ք հաղազս մահվան սըր Բեդեր Բարքերին» և «Հրաժեշտ առ մուսայն» ստեղծագործութիւնները:

Հոդվածից. «Ազգի մը առաջագիմութիւնը իր գրականութենէն կսկսի: Անդ կցուլանա և անդ կհամառոտի: Ստիակ և Մեսրոպ, հայերեն աթուրթանները գտնելով, ազգային մատենագրութեան անդրանիկ մշակներն եղան: Ի պատմութենէ կիմանանք, որ Ար-

տաշն Բ. և Վռամշապուհ ալ հայադրագիտության ճշմարիտ մեկենասներ հանդիսացեր են: Ով չգիտեր, թե դարուս ազգային դրաբության մեջ Մխիթարյանք նոր թվական մը բանալով, հայերեն լեզվին նոր փայլ, նոր հարստութիւն և ներգաշնակութիւն տվին: Հալ գրականության մայրը՝ գրաբարն է, ինչպես իտալերենին, գաղղիներենին և սպանիացովոց լեզվին՝ լատիներենը: Հայերեն լեզուն գործնական միակերպությամբ դեռ մեր դպրոցներուն մեջ չափանդվիր: Ասոր պատճառը ազգային դաստիարակութեան և ժամանակին ոգովուն հետ ընթացիկ ոճ մը չունենալն է: Լեզու մը իր կերպական կատարելութիւնը՝ ընդհանուր քերականական օրենքներեկառնու, ինչպես նյութական կատարելութիւնը՝ բառերու և գաղափարաց պարզութենէն:

Հունիսի 4. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 81), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ավագյանի] «Սեւամարզի քվեատուփը» գրական էսսեն և գրաբար՝ Մկրտիչ Խրիմյանի կոնդակը, տրված 1870 թ. ապրիլի 10-ին: Խրիմյանը բարձր է գնահատում Պետրոս Շանշյանի «Ուսումն պարտուց» աշխատութիւնը (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ.):

Հունիսի 6. — «Մեզու Հայաստանին» (№ 13), գրաբար, հրատարակում է Ստեփաննոս Նազարյանցի «Աստուածոստ պատուեալ մեծ հայրապետ եւ աթոռակալ սրբոյն Գրիգորի...» ճառը, որը կարգացվել էր Ներսիսյան դպրոցում: Աղեքսանդր Սիմոնյանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանությամբ սկսում է հրատարակվել «Բասկակ (Իմա. հարկահավաք—Ս. Շ.) Տուրուքա (ռուսաց ժողովրդական ավանդութիւն)» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հունիսի 6. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 82), խմբագրության դրվատական նախաբանից հետո, արտատպում է Պետրոս Շանշյանցի «Ուսումն պարտուց» աշխատության առաջաբանը:

Հունիսի 10. — «Մասիսը» (№ 930) կարապետ Ութուշյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն համառոտ թարգմանությամբ, առաջաբանով ու հավելվածով, սկսում է հրատարակել Մարիուս Թոքենի «Ներկայի դիմակով մարդը և Ավետիք պատրիարք հայոց» ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 937 (օգոստոսի 8)-ում:

Թարգմանիք առաջաբանից. «Միջայել Զամչյանի հայոց պատմության մեջ Ավետիք պատրիարքը ճիշդփոխներուն փափագած

կերպովը իրրեւ ամենաշար մարդ մը նկարագրված է: Պատմութիւն խարդախելու ասկեց ամբիլի հանդուգն փորձ մը կրնա՞ ըլլալ: Որչա՞փ այլախօսված և սուտերով խառնված է մեր ազգին պատմութիւնը Զամչլանի գրչին տակ, երբոր Հոռմի կամ ճիզվիտութիւն շահը պահանջած է:

Հունիս. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 2), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Հարութիւն Ոստանիկի Շնկեր մտածող հայ երիտասարդներին և Մեսրոպ Փափաղյանի «Խորհրդավոր տեսիլ» բանաստեղծութիւնները: Հրատարակված է նաև գրաբար մի առակ Վարդան Այգեկցու «Աղվեսագրքից» (սիրավունք և խելացի դատաւոր): Տպագրված է Թիֆլիզի Ներսիսյան դպրոցի տեսուչ Ստեփաննոս Նազարյանցի «Ծառուածոստ սլատունալ մեծ Հայրապետ եւ աթոռակալ...» գրաբար ուղեբժը:

Հունիսի 13. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 84), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Արարամ Ալվաղյանի «Բանասիրական» հոդվածը, որտեղ վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը:

Հոդվածից. «Եղմարիտ բանադատութիւնը ի հմտութենէ է, և ոչ ի շաղկապութենէ, ուստի և կլուսավորեւ ու լայրեր. կհամոզեւ ու շի բռնանար: Համոզում մը, որ ուրիշին համոզումը կենդեւ, բռնութիւն կանվանվի, ըսով գրագետ մը: Բանադատութիւն արհեստը կիրք հագեցնելու, վրեժ լուծելու ուսումը շիմանաք: Անոր առջև անձերը կլռեն և երկուստեք փաստերը իրարու հետ զարնվելով կխոսին, առանց երկար ու շիտթ վեճեր պատճառելու: Այսպէս պետք է կատարվի բանադատութիւն գործողութիւնը: Բանադատութիւն համար ողջ և կորովի միտք ունենալու է, որ նախ՝ զգա և ապա տրամաբանեւ: Ամեն գրչի համար չէ այս: Նաև բանադատեւ մը փորձառութիւն, սկզբունք, տրամախոսութիւն, ճաշակ, հստակ ոճ և անկողմնապահութիւն կպահանջվին, ապա թե ոչ անոր ըրածը ծանծաղ գիտութենէ մը տարբերութիւն լունենալով, հասարակաց հեղուկիւն կենթարկվի, և հակառակ արդունք կբերեւ:»

Հունիսի 17. — «Մասիսը» (№ 982), արեւմտահայերէն, հրատարակում է «Բժմիրեն հետեւալը կգրեն մեզ» նամակ-հոդվածը: Ի թիվս այլեւայլ հարցերի՝ վերլուծված է քաղաքի գրական-մշակութային կյանքը: Բացասաբար են գնահատված Ստ. Ոսկանյանի մանկավարժական գործունեութիւնը («հայ դպրոց մը ըստ կարի գաղղիացնել կփափագեւ»), Վիկտոր Հլուգոյի «Նոստր դամ դը Պարի» վեպի՝ Մեսրոպ Նու-

պարլամենտի թարգմանութիւնը (ստամբուլի ժողովրդական մարտիկներէ կտրուի):

Հունիսի 20. — Վենետիկի Հայաստանին (Ձ 15), Աղեքսանդր Սիմոնյանցի՝ ռուսներէն բնագրից կատարված արեւելահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Վենետիկի իրավունքն զիպակը, որն ամբողջութեամբ է նույն պարբերականի Ձ 17 (հուլիսի 4)-ում:

Հունիս. — Ռազմավեպը (Ձ 6), բնագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Նիքոլայի Զիւնտեհի Վերա, Սաադի և Հաֆիզը հոգովածը:

Նկարագրված է Պարսկաստանի Շիրազ քաղաքը և զննութեամբ որպէս Պարսկաստանի առաջաւիժ և կարեւոր քաղաքներէն մեկնաւ: Ապա տրված է այդ քաղաքի բնակիչներ, պարսկական գրականութեան դասականներ Սաադիի և Հաֆիզի կյանքն ու գրական-հասարակական գործունեութիւնը: Ի վերջոյ նկարագրվում է, որ՝ Վերազ, եթէ իրավամբ հայտարարուի պատճառ մը ունի, անտարակույս զՀաֆիզ և զՍաադի ի լույս ընծայելն է:

Հունիսի 20. — Վերազունը (Ձ 25), Կ. Արշակյանի՝ ֆրանսերէն բնագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթիի «Աշուն» բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 20. — «Արշալույս արարատյանը» (Ձ 886), «Առաջաբան» ձևով խմբագրուած կոլեկցիա մատենին խորագրի ներքո, հրատարակում է [Թորոս Նազարյանի] «Հաւաքածոյ» լրնտիր մատենագրաց աշխատութեան առաջաբանը (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ.):

Հունիսի 27. — Վերազունը (Ձ 26), արեւմտահայերէն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի (Խմա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Ահա բանաստեղծութիւնը»:

Հունիսի 28. — Պարտիզական ծնվեց գրականագետ-բանասէր, աստվածաբան, ազգագրագետ Վարդան Հացունին: Վենետիկի Միսիթարյան միաբնութեան անդամ էր 1892 թ. հունիսի 5-ից, վախճ. 1944 թ. հուլիսի 8-ին, Վենետիկում:

Սկզբնական շրջանում ստորագրում էր Վ. Սոմունճյանն: Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Հաւաքածո» և «Վենետիկ» կեղծանուններով:

Թեղիկ, Ամենայն տարեցոյցը, 1912, էջ 208, «Բազմակից», 1942, Ձ 1—12 (սեփականական հիմնադրութեան...): 1944, Ձ 1—8 (Վարդան Հացունի): 1970, Ձ 11—12 (Վարդան Հացունիի ծննդեան հարյուրամակը):

Հունիս. — «Հուլիս» (№ 48), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Սեփար» հազարգիծը (ի՛մա. «Ձայն ճշմարտության») հոգվածը: Գրախոսված է այդ խորագիրը կրող հայատառ թուրքերեն պարբերականը, իսկ նրա գործունեությունը բացասաբար է գնահատված: Հրատարակված է «Ողբերգություն առ ափն Երասխա» ժողովրդական աշխարհաբարով գրված բանաստեղծությունը, որը կարճաժող ներածությամբ հրատարակել է Հարություն Հովհաննիսյանը:

Ներածությունից. «Հետևյալ տաղաշարությամբ գրված ողբերգությունը Սպահանն մեզ հկած է ի հրատարակություն: Երգողին հայրենասիրական ոգին և բանասիրական հոանդը գովության արժանի կհամարիմք, որ լավ ճաշակ և ընտիր խորթակ մը ունեցեր է. որովհետև ազգային պատմական թշվառությանց այն սոսկալի թվականը կողբա, որ բոլոր զարհուրանաց դարերուն մեջ ամենն սեր և ժանտն է, այն թվականը, այն է 1606-ը կըսեմք, որում Երասխա հաղթաբուր հոսանքին վրա այնպես կթավալեին կամ կծփային հայոց անհամար դիակները»:

Հուլիսի 2. — Աղանայում (Հարավային Թուրքիա) ծնվեց հոգվածագիր (անգլերեն, հայերեն և թուրքերեն լեզուներով), թարգմանիչ (անգլերենից թուրքերեն, անգլերենից և թուրքերենից հայերեն) Հայկ Ատատուրյանը:

Պետության Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 891, «Հայաստանի Կոչնակ», 1944, № 21 («Ամուսնության հիսնամյակ»), 1950, № 45 («Վեր. Հայկ Ատատուրյան»):

Հուլիսի կեսեր. — Պոլսում, Հարոգություն Զինճիրճյանի, Ավետիս Սուրենյանի և Հարություն Թաշճյանի ջանքերով, հիմնվում է կրթական-հրատարակչական «Գործասեր ընկերությունը»: Վերջինս իր հիմնական խնդիրն էր համարում «զվարճալի պատմությունների կարդալ և տեղնիտելը պատմել անգետ համբավացած, ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1873 թվականը»:

«Հանգես ամսույա», 1951, № 11—12 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններ»),

Հուլիսի 2. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 89), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Երեմիա սրբազանի «Հայաստանի և հայոց արդի վիճակը» ուղեգրությունը: Սկսած № 93-ից (հուլիսի 15) այն ստանում է նոր՝ «Ընկերական և հարաբերական վիճակ արդի հայոց» խորագիրը և շարունակվելով մինչև տարեվերջ, մնում է անավարտ:

Հուլիսի 4. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 90), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հրանտի» (Ստեփան Ոսկանյան?) «Հրա-ժեշտ» բանաստեղծությունը:

Հուլիս. — Պոլսում ծնվեց արձակագիր, հրապարակախոս, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Երուխանը (Երվանդ Պողոսի Սրմաքեշխանյան): Եղեռնամահ՝ 1915 թ. մայիսին, Դիարբեքի շրջանում:

1898—1900 թթ. վառնայում խմբագրել է «Շարժում» եռօրյա լրագիրը, 1900—1901 թթ. «Շավիղ» կիսամյա հանդեսը: 1905 թ. Ալեքսանդրիայում խմբագրել է «Սիսվան» հանդեսը (լույս է տեսել երկու համար), 1908 թ. ընթացքում Կահիրեում՝ «Լուսաբեր» երկօրյա լրագիրը: 1908—1910 թթ. Պոլսում խմբագրել է «Արևելք» օրաթերթը: «Ե. Գաղթական» և «Աշուղ» կեղծանուններով հանգես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Թեոդիկ, Աճևան տարեցույցը, Պոլս, 1910, էջ 140: Երուխան, Նովելներ (Կազմեց Ս. Հովհաննիսյան), Երևան, 1965, 438 էջ:

Հուլիսի 4. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 17), Մ. Սիմոնյանցի՝ «ուսերեն» բնագրից կատարված արևելահայերեն համառոտ թարգմանությամբ և խմբագրության ներածականով, սկսում է հրատարակել Քերովյան Պատկանյանի կազմած և ծանոթագրած Պետրոս դի-Սարգիս Գիլանենցի «Հիշատակարանի» առաջաբանը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 19 (հուլիսի 18)-ում:

Հուլիս. — «Հուլյսը» (№ 49), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հիսնամյակ և հինգհարյուրամյակ կամ առաջին և տասներորդ հորեկան» հրապարակախոսական առաջնորդողը, ներսես Մազյանի՝ «Արտառազդ Ա.-ի բանտին» զբաբար պոեմը, հեղինակի՝ համապատասխան վերլուծություններով: Ստեփան-Միհրդատ էսմեդյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Պատիկ խեղկատակ» նովելը: Անգլերենից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, տպագրվում է «Առյուծ և սպանիական շուն» պատմվածքը:

Հուլիսի 11. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 18), արևելահայերեն, հրատարակում է Աշխեն Դուգյանի (Իմա. Պերճ Պողոսյանի քենու) «Խոսք առ Գայանյան ուսումնարան Թիֆլիսո յուր կառավարչուհուց» բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 11. — «Երկրագունդը» (№ 28), ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն չափածո թարգմանություն, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթիենի «Հիշատակ» բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 15. — «Մամուլ» երկշաբաթներթը (№ 93), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ա. Ց. Լուսինյանի (Ի՛մա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Շունչ մի ի տապանեն պ. Ռուբեն Զարգարյանի» եղերերգական պոեմը:

Հուլիսի 18. — «Մամուլ» երկշաբաթներթը (№ 94), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մանգու Մամիկոնյանի «Առաջադրություն (կարևորագույնիվը շատանալ)» եղերերգական բանաստեղծությունը: Նախորդող արձակ բացատրականում տրված է բանաստեղծության գրությունն պատմությունը:

Հուլիսի 22. — «Մասիսը» (№ 992), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մ. Տամատյանի «...խմբագիր «Մասիս» լրագրո» նամակի: Նամակագիրը պաշտպանում է իր «Պոլիփեմ կամ անորալքյան հայ մը» աշխատությունը (տո՛ն ներկա հատորը, 1870 թ.), «Մետալը հագրգեթ» (Ի՛մա. «Ձալն ճշմարտության») թերթում տպագրված մի անստորագիր հոդվածի «կշիտիկից» և բարձրացնում է քննադատության ու նրա անկողմնակալության հետ կապված մի քանի հարցեր:

Հուլիսի 24. — Ղզարում (այժմ՝ Դադստանի ԻնՍՂ) ծնվեց մարքսիստ-հեղափոխական, լրագրող (ռուսերեն և հայերեն լեզուներով) Իսահակ Քրիստափորի Լալայանցը: Վախճ. 1933 թ. հուլիսի 14-ին, Խոսկվայում:

Ուներ «Կուլմբ», «Իզարով», «Բնասարով», «Նիկոլայ Նիկոլայի», «Կառլ», «Ժորժ», «Նիկոլայ Իվանովի», «Կլինկան կուսակցական ծածկանունները, որոնցից մի քանիսն օգտագործել է որպես գրական կեղծանուն:

«Исаак Христофорович Лалабянц» («Вопросы истории КПСС, 1965, № 8), «Անվետանե Հայաստան», 1965, № 188 («էկեմի մտերիմն ու գինեկիցը»), «Երեկոյան Ներան», 1976, № 61 («Նոր փաստաթղթեր Լալայանցի գործունեության մասին»), Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 24—25:

Հուլիսի 25. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 20), Մարիամ Խոջայանի՝ ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկըսում է հրատարակել «Անկող հյուր (Սեր Զարիզ Ցունգ-բարդի գրույցը)» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 23 (օգոստոսի 15)-ում:

Հովիւ-օգոստոս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 7—8), արեւելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու թիւակաւան շէն հոգովածը և «Հուշիկը հայրենյաց հայոց» գրախոսականը:

Հոգովածից. «Գրականությունը պետք է դաստիարակիչ ազդեցություն ունենա ժողովրդի վերաւ: Նա կարող է այս ազդեցությանը հասնել կամ ընդհանուր մարդկային դիտութեան մտքերը, սկիզբները և գաղափարները ժողովրդի մեջ տարածելով, կամ ազգին յուր կյանքի երեւոյթները վիպասանութեան ձեռք ներկայացնելով»:

Գրախոսականից. «Հայր Ղեոնդ Ալիշանի գիրքը կարգաւով մենք համոզուեալ ենք, որ հեղինակը շափազանց հմուտ է մեր հին գրականութեանը, որովհետեւ բոլորովին սեփականացրել է յուրյան մեր դասական հեղինակների նշանավոր բանաստեղծական ոգին, որը սկիզբ է առնում նորա մեջ ևս, երկու պտղարներ աղբյուրներից. ազգասիրական ոգուց և քրիստոնեւթեան քարծր գաղափարից»:

Հովիւի 25. — Վանում, Դիոնիսիոս քահանա Արամեանցյանի տընօրինութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում «Մանդիտեան աղջկաց վարժարանը»: Այն գտնվում էր Պոլսում գործող «Մանդիտեան ընկերութեան» ֆինանսական հովանավորութեան ներքո (տե՛ս 1870 թ. փետրուարի 11), ծաղկում ժամանակ (1912 թ.) ունեին «223 աշակերտուհի, 9 դասարանով և 13 ուսուցիչով»: Ավանդվող առարկաներն էին հայոց լեզու, կրոն, հայոց պատմութիւն, թվարանութիւն, ասեղնագործութիւն: «Մանդիտեան աղջկաց վարժարանը» գոյութիւն ունեցավ մինչև 1914 թվականը:

Պողոտան Ե., Պատմութեան հայ մշակութային ընկերութիւններու, հատ. Բ, Վիեննա, 1958, էջ 12—15: Վարժարանի մասին որոշ տեղեկութիւններ մեզ հաղորդել են Հարութեան և Մայրանուշ Գերմակյանները, որոնց հայտնում ենք մեր շնորհակալութեանը:

Հովիւի 30. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 97), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արսեն Թոխմախյանի «Սիրուհին» բանաստեղծութիւնը:

Հովիւի 31. — «Սիրուն» (№ 7), գրաբար, հրատարակում է Նշան Ժիվանյանի («Հետազայում» «Հորո») լեռնդրեցի եւ տուաւ ինձ հանճար, հայցեցի եւ եկն յիս ոգի իմաստութեան և Կարապետ Տեր-Մինասյանի «Ժ նկարագիր պատերազմին Գազկայ ընդդէմ Սկիւթաց» բանաստեղծութիւնները:

Օգոստոսի 1. — «Երկրագունդը» (№ 31), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի «Տեսութուն փիլիսոփայության վրա հոգևածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում»:

Օգոստոս. — «Հուլյան» (№ 50), Արշակ-Հակոբ Կոմիտասյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Գեղեցիկ հղանակ» ակնարկը: Հրատարակված է Զարմայր Ալվազյանի «Որդւոց առ հայր բացակայ» գրաբար քանաստեղծությունը:

Օգոստոսի 1. — «Մեղու Հյաստանին» (№ 21), արևելահայերեն. հրատարակում է Հովհաննես Տեր-Մարտիրոսյանի (Գիրգեցի) «Առակ» լափածո ստեղծագործությունը (թարգմանությունը ?):

Օգոստոսի 2. — «Երկրագունդը» (№ 32), Ամբրոսիոս Գալֆայանի՝ (?) ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Ո՛վ իմ հրեշտակ» բանաստեղծությունը:

Օգոստոս. — «Էջիածնի «Արարատը» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է Մեսրոպ Փափազյանի «Հայ երեսայից անվանակոչություն» հոդվածը: Վերջում, հանելուկի ձևով, տրված է հայկական անունների (Հայկ, Արամեակ, Տրդատ, Մարիամ, Սանդուխտ) ծագման պատմությունը: Հրատարակված է նաև երկու առած (սեմաստուն մի ասաց...» և «Ժիժին առ մրջիմն գնաց...»)՝ Վարդան Այգեկցու «Աղվեսագրքից»:

Օգոստոսի 8. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 100), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Գրավոր նշխար մը Խորեն եպիսկոպոսի (Ի՛մա. Գալֆայան—Ս. Շ.) երկասիրություններեն» հոդվածը: Զետեղված է Խորեն Գալֆայանի նամակը՝ իր բոլոր գրավոր աշխատությունները Բերայի հրդեհին զոհ դառնալու մասին և ապա նրա ուղերձը նրվիրված գրականությանը:

Օգոստոսի 15. — «Երկրագունդը» (№ 33), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի «Հրաժեշտ» և նույնի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, Վիկտոր Հյուգոյի «Ո՛վ իմ գեղեցիկ» բանաստեղծությունները: «Արևելյան առածներ» խորագրի ներքո զետեղված են քսանհինգ առած-ասացվածքների:

Օգոստոս. — «Բազմավեպը» (№ 8), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Բեր-

նարդեն դը Սեն-Պիեռի ռաբաժման ճամբորդը՝ միպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի՝ 1871 թ. № 12 (դեկտեմբեր)-ում:

Վիպակի հերոսը՝ Նարա-Մունին շրջագայության է դուրս գալիս Կենտրոնական և Միջին Ասիայի երկրները, տեղի ժողովուրդների հետ ծանոթանալու և նրանց բառ ու բանը հավաքելու համար: Այդ ընթացքում նա հավաքում է ամենատարբեր ազգությունների և պատկանող բազմաթիվ առածներ ու ասացվածքներ, այդ թվում նաև զգալի քանակով հայկական:

Սգոստոսի 15. — ՎՄամուլը երկշաբաթներթը (№ 102), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Վշտաց դեղը» բանաստեղծությունը:

Օգոստոսի 15. — ՎՄեղու Հայաստանին (№ 23), Հովհաննես Լալայանցի՝ գերմաներեն ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Ստեփաննոս որսորդը և նրա Պոսլ շունը» միպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 27 (սեպտեմբերի 12)-ում:

Օգոստոսի 15. — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր Սարգիս Սյունկյուն՝ 1916 թ. ապրիլի 12-ին:

«Սվին Սարգիս» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Թեոդիկ, Ամենուռ տարեցույցը, Պոլիս, 1911, էջ 286—287, 1921, էջ 159—160: Նույնի՝ Հուլարձան 1915 թ. ապրիլի 24-ի, Ալեքսանդրիա, 1939, էջ 64:

Օգոստոսի 21. — ՎՄամուլը շաբաթաթերթը (№ 103), ժողովրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է աշուղ Սեյադի «Ափսոսանք» բանաստեղծությունը:

Օգոստոսի 22. — «Երկրագունդը» (№ 34), Տիրան Միքայելյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Լուիզ Կոլեի «Մանկություն հուլակավոր արանց» ուսումնասիրությունը և «Պերդրան դյու Կեկլեն» դրաման: Վերջինս ավարտվում է նույն պարբերականի № 40 (հոկտեմբերի 3)-ում:

Օգոստոսի 23. — ՎՄամուլը երկշաբաթներթը (№ 104), արևմտահայերեն, հրատարակում է Աբրահամ Ալվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը (վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը և այդ հենքի վրա՝ Հովհաննես քահանա Մկրյանի գործունեությունը),

Թոմաս Թերզյանի աշակերտները և Միսիկը չափաժողովարարներ են, և ֆրանսիական բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը՝ «Մարտիկ» կամ երգ հայրենի ազատության գաղղիացիները բանաստեղծությունը:

Օգոստոսի 24. — Ողորդակցի գլուխում (Վրացական ԽՍՀ) ծնվեց Հոգևածագիր, բանասեր Գրիգորիոս Գաղատիսյանը (սկզբնական շրջանում՝ Կալատիսյան), Վենետիկի Միսիկյան միաբանության անդամ էր 1892 թ. հունիսի 5-ից: Վախճ. 1931 թ. հունիսի 23-ին, Թրիփոսիում:

Միսիկյան Լևոնյան, Վենետիկ, 1901, էջ 220: «Բազմակց», 1931, № 7—8 (Գրիգորիոս Գաղատիսյան):

Օգոստոսի 29. — Վերականգնողը (№ 35—39), խմբագրության փոքրիկ վերջարանում Ի. Կոնյուկի առականների՝ Գաբրիել Այվազովսկու կատարած թարգմանությունները բնագրից հետո, անկանոն պարբերականությամբ, սկսում է նմուշներ հրատարակել այդ թարգմանություններից: Ներկա համարում հրատարակվել են «Փիղ և քոթոթ», «Ազոտ» և աղվես, «Կապիկ և ակնոց», «Սանտրո», «Անցողիկ» և շունք, «Էջ և սոխակ» առականները: № 46 (նոյեմբերի 14)-ում «Տակառ» և «Ոսկի»: № 48 (նոյեմբերի 28)-ում «Մկունք» և «Բաժինք»: № 49 (դեկտեմբերի 5)-ում «Մահ կենդանյաց»: № 52 (դեկտեմբերի 31)-ում «Մագեր» առականները:

Վերջարանից. «Այս առականները Գաբրիել Կապիկոս Այվազովսկու թարգմաններ է ուսերեն բնագրի մը, որ Իվան Կոնյուկ անուն ուս առականների գործն է: Արդի գրականությանց մեջ մեծ տեղ բռնած է գաղղիացի առականոս Լաֆոնտենը, բայց կրնանք համարձակ ըսել, որ Կոնյուկը շատ տեղ զանի կգերազանցել: Հայ թարգմանությունը շատ ընտիր է:»

Օգոստոսի 29. — «Մեզու Հայաստանին» (№ 25), արևելահայերեն, հրատարակում է Գաբրիել Ներսիսյանցի «Թեթ» սուտ է, թող ցույց տանք հրապարակախոսական հոգվածը:

Հոգվածից. «Հայտնի է ամենքիս, որ ժողովուրդը պիտի ընթերցասիրեն զանազան գրքեր և լրագիրներ: Բայց ով կարող է ցույց տալ մի գիրք կամ լրագիր, որ ունենա մեր ժողովուրդի հասկացողությանը և ճաշակին հարմար հեղինակություն: Ժողովուրդը անընթերցասեր է, ասելով, ոչ ոք կարող է բան ծաղկեցնել, կամ յուր պարտավորությունից պրծնել, հարկավոր է այս երևակայական անընթերցասիրության աղբյուրը հետազոտել, Զեն

կարգում, որովհետև չեն հասկանում, գրվածքները ժողովրդի լեզվով չեն, նորա երեսխայական խելքին անըմբռնելի են, բառերի, ոճերի օտարություն մեջ նորանց հասկացողությունը խճճվում է, հետևարար և ձանձրույթից վեր են առնում գիրքը կամ թերթը ու զայրացած, վշտացած, տարակուսած դեն գցում:

Սեպտեմբերի 5. — Գործում (այժմ՝ Վրացական ԽՍՀ), Գրխոր Գուլիշարարյանցի, Գրիգոր Դավթյանցի և Նսայի Ամիրադյանցի տատարմամբ, իր գոյությունն է սկսում տեղական իգական դպրոցը: Սկզբում ունեին երեսուն աշակերտուհի, ավանդվում էին կրոն, հայոց, ռուսաց և վրաց լեզուներ, սնկատողական ուսմանը, թվարանություն, վայելչագրություն և ձեռագործ:

«Մեզա, Հայաստանի», 1870, № 36 («Ազգային»), 1875, № 6 («Գործ»):

Սեպտեմբերի 11. — Պոլսում, Ներսես Վարժապետյանի նախաձեռնությամբ, ստեղծվում է կրթական-յուսավորչական «Ներսիսյան սանուց ընկերությունը»: Վերջինիս նպատակն էր «օգնել խառնուղի Ներսիսյան երկսեռ վարժարանաց և նպաստել հայ գրականության զարգացմանը: «Ներսիսյան սանուց ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1880-ական թվերը:

«Հանգես ամսօրյա», 1855, № 10—12 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»):

Սեպտեմբերի 12. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 27), Ալեքսանդր Սիմոնյանցի՝ բնագրից կատարված արևելահայերեն լատինատառությամբ, սկսում է հրատարակել «Թշվառ եղբայր (Ալալյան որսորդների կյանքից առած մի դիպված)» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 32 (հոկտեմբերի 17)-ում:

Սեպտեմբերի 12. — Վաղարշապատում (այժմ՝ Էջմիածին) ծնվեց նկարիչ-կերպարվեստագետ, ՀԽՍՀ վաստակավոր նկարիչ (1935 թ.) Եղիշ Մարտիրոսի Թադևոսյանը, Վախճ. 1936 թ. հունվարի 24-ին Թիֆլիսում, թաղումը՝ հունվարի 29-ին, Նրևանում:

Գրական բերք, 1930, № 3 («Եղիշ Թադևոսյանի մահ»)։ Դեմքան Ռ., Եղիշ Թադևոսյան (կյանքը և ստեղծագործությունը), Երևան, 1955, 171 էջ:

Սեպտեմբեր. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 5), գրաբար, հրատարակում է մի առած («Իմաստուն մարդ») Վարդան Ալեգեկցու «Աղվեսագրքից»: Հրատարակված է Աբել Մխիթարյանի «Կենսագրություն Զաքարիա պատմագրի, սարկավագի Հովհաննավանա և Մեսրոպ Արմ-

բատյանի սկրճակագիր Յուլյենը տաճարական-հայերեն գրական-բանասիրական հոգովածները:

Սեպտեմբերի 19. — Մեղու Հայաստանին (№ 28), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Տեր-Մարտիրոսյանցի (Գիրքեցի) «Աղվես և կատու առակը»:

Սեպտեմբերի 20. — Տուրնայում (Tournai. Արևմտյան Բելգիա) ծնվեց բելգիացի հայագետ, արևելագետ, Բելգիայի (1935 թ.), Հռոմի հնագիտական (1942) և Ֆրանսիայի գեղեցիկ դպրոցյան (1945 թ.) ակադեմիականի պատվավոր անդամ Պաուլ Պետերսը: Վախճ. 1950 թ. օգոստոսի 18-ին, Բրյուսելում:

«Հանգիստ ամսագր», 1905, № 3 («Մեղիկություն»), 1951, № 11—12 («Paul Peeters»), «Բազմավեպ», 1951, № 11—12 («Պաուլ Պետերս»):

Սեպտեմբեր. — Բազմավեպը (№ 9), բարբառով, հրատարակում է երկար իմաստունի «Ջգինին հենց խմեցեք, որ զառյուծն սպանեք» առակը, որը վերցված է Վարդան Ալեքեկցու «Աղվեսագրքից»: Ֆրանսերենից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է Ֆեդի-րեն Գայասի «Աստուծո հրեշտակը (պարսկական վեպ մը)» նովելը:

Սեպտեմբերի 22. — Հաճնում (Հարավային Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, հնագետ, պատմաբան-բանասեր Արմենակ Հայկազյանը: Վախճ. 1921 թ. հուլիսի 7-ին, խարբերում:

1912 թ. Գոնիայում (Ճիշտ ձևը՝ Կոնիա, Հարավային Թուրքիա) հիմնադրել և մինչև 1914 թ. խմբագրել է «Իկոնիոն» ամսաթերթը:

«Հայաստանի կոչեպ», 1921, № 35 («Դեկտոր Արմենակ Հայկազյան»), Թեոֆիլ, Ամենուկ տարեցույցը, 1922, էջ 416:

Սեպտեմբեր. — «Հույսը» (№ 51), գրաբար, հրատարակում է Հակոբ-Արշակ Կոմիտասյանի «Երկիր Աստուծոյ քանաստեղծությունը և խորեն վարդապետ Աշրղյանցի իմաստակության ամենն սովորականը արևմտահայերեն հրապարակախոսական հոդվածը: Քննադատված է Անտոն Հասունյանի գործունեությունը «Ի մասին ազգի, անոր մշակույթի և գրականության»:

Սեպտեմբերի 26. — Մեղու Հայաստանին (№ 29), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է «Սարգսի» «Բաղբի» դալլաքը երգիծական բանաստեղծությունը:

Սեպտեմբեր-հոկտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 9—11), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ս. Ստեփանեի «Մանկական գրքեր» հոդվածը և ֆրանսերեն քննադից կատարված արեւելահայերեն ազատ թարգմանությամբ՝ Արնո Բերկենի «Թուր կամ պատժված հրապարտը» վոդևիլը, Իշխան Բագրատունու (Ի՛մա. Խորեն Ստեփանեի)՝ ռուսերեն քննադից կատարված արեւելահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է Իվան Նիկիտինի «Բամբասանք» բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. «Մանկական լավ գիրքը պարտավոր է մանուկներին հաղորդել ամենալավ ձևերով ամեն պիտանի, օգտավետ և հոգին վսեմացնող բանը, պիտի թափանցված լինի ազնիվ, քաղաքական ոգով, մի խոսքով, նա պիտի լինի մանուկի բարեկամ, որը ոչ թե միայն պիտի զվարճացնե և զբաղեցնե, այլև նպաստե նորա մտավոր և քաղաքական զարգացմանը»:

Սեպտեմբերի 30. — «Միոնը» (№ 9), գրաբար, հրատարակում է Թովմաս Երեցի «Երգ զուարճութեան» և XIV դարի անհայտ հեղինակի «Տաղ սրբոյ խաչին» բանաստեղծությունները: Տողատակերում հաղորդված են բանասիրական տեղեկություններ այդ գործերի և նրանց հեղինակների մասին: Հակոբ զպիր Ժամնիզադեի (նաև՝ Ժամնի Օղլու) լատիներեն քննադից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել Կատոնի «Յադագս բարոք կենցաղավարելոց» տրակտատը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 11 (նոյեմբեր)-ում: Տողատակում խմբագրությունը կենսագրական ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդում թարգմանչի մասին:

Հոկտեմբերի 5. — «Մեղուն» (№ 7), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հարսնացու աղջիկան մը սակարկություն» երգիծական պատմվածքը:

Հոկտեմբերի 8. — Պարտիզակում ծնվեց մատենագետ, բանասեր, լեզվագետ, թարգմանիչ (իտալերենից, ֆրանսերենից, հունարենից հայերեն) Արսեն Ղազիկյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1888 թ. հոկտեմբերի 18-ից: Վախճ. 1932 թ. հունիսի 9-ին, Պադուայում (Հս. Իտալիա):

«Թգովմվեղ», 1909, № 8 («Մեր արդի գրականությունը»), 1932, № 6—7 («Հանգիստ Արսեն Ղազիկյանի...»), 1970, № 11—12 («Հետադարձ ակնարկ...»):

Հոկտեմբերի 10. — «Մեղուն» (№ 8), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Երմոնիկին կռիվը» երգիծական պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 10. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 31), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Քուլուբեկյանի «Մեղու Հայաստանին» հարգո խմբագրին հոգվածը: Անանիա Սուլթանջահի «Բարով եկիր» և ֆրանսերեն ընագրից նրա թարգմանած «Փաստաբան Ստեփան», Միքայել Տեր-Գրիգորյանի «Էս էլ քի մոցիկլուֆին», Մուրիերի «Սուտ հիվանդ» և այլ գործերի վերլուծության հենքի վրա ընութագրված է ժամանակի գրական-թատերական կյանքը:

Հոկտեմբերի 14. — «Մասիսը» (№ 1016), «Հազար ու մեկ գիշերներ», արաբական վեպեր խորագրի ներքո, արտատպում է այդ երկասիրության՝ Զմյուռնիայում հրատարակված առաջին հատորի (տե՛ս ներկա հատորի 1870 թ.)՝ Մ. Մամուրյանի կատարած արևմտահայերեն թարգմանությանը նախորդող, թարգմանչի առաջաբանը: Փոքրիկ ներածականում, «Մասիսը» բարձր է գնահատում «Հազար ու մեկ գիշերները» և բաժանում թարգմանչի տեսակետը, այդ գրքի՝ հայ ժողովրդի համար անհրաժեշտ ու պիտանի լինելու մասին:

Հոկտեմբերի 17. — «Մեղուն» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Փամի» (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Մեկ օղիի մեկ ծանուցում» և «Հրավիրակ ամուսնության առ օրիորդս» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պառույան, Երկերի ժողովածու հատ. վեցերորդ, Երևան, 1968, էջ 7—9):

Հոկտեմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 10), «Մոռցված թղթիկը» խորագրի ներքո, արևմտահայերեն ծանոթագրություններով, հրատարակում է Մովսեսի «Երգ առ Յիսուս» գրաբար բանաստեղծությունը:

Ծանոթագրություն. ժամանակի պարապության ատեն, ձեռագիր թղթից կապոց մը ձեռս կիյնա: Այլևայլ թղթից մեջեն ալըս կապոցին մեկ ծալրը, ինչպես մոռցված թղթիկի մը վրա կիյնա: Թղթիկին ստորև ղեղնորակ մեյանով գրված երկտողս՝ «Հայս երգ բերեալ է ի Հայաստանէ, Վ. Հ. Պողոսն մեր Մեհերեան» ինձի հորդոր կըլլա ողջույն գրվածքը կարդալու էր ոտանավոր քերթություն մը, որում քերթողը ընդ երգոցին իմաստները առնելով, ուզեր էր ընդ առ Յիսուս մակագրով քերթություն մը հորինել: Ո ոք և ըլլա հեղինակը, ըսի մտքս, անշուշտ առանց մասնավոր աշխույժի չէր նստած նույն քերթությունը հորինելու, ինչու թողում ուրեմն, որ մոռացութեան մեջ թաղվի նույն հեղինակին երկասիրությունը: Եվ ահա, առանց փոփոխություն մը ածելու, մակագիր և քերթություն նմանօրինակ կհրատարակեմ:

Հոկտեմբերի 17. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 106), արևմտահայերեն, հրատարակում է Աբրահամ Այվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը: Վերլուծված է ժամանակի կրոնական, հասարակական և մշակութային կյանքը:

Հոկտեմբերի 19. — Ղարաբոյա գյուղում (այժմ՝ Խնկոյան, ՀՀ) ծնվեց մանկական գրող, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), ՀՀ վաստակավոր գրող (1932 թ.), ՀՀ վաստակավոր ուսուցիչ (1932 թ.), ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.) Աթաբեկ Հովհաննեսի Խնկոյանը: Վախճ. 1935 թ. հոկտեմբերի 6-ին, Երևանում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Խնկոյան», «Ախպեր», «Յուլենայ», «Աթի», «Աթ.», «Անստորագր.», «Սեփ-Սար», «Գյուղացի», «Գյուղիցի», «Խեղճ բիճա», «Քեռի Պողոս», «Մարտնչող», «Խնկոյան Աթանես» կեղծանուններով:

Կոպլանգարյան Խ., Աթաբեկ Խնկոյան, Երևան, 1968, 184 էջ: Խաչատրյան Հ., Գրական տեղեկատու, էջ 233—237:

Հոկտեմբերի 20. — Դաղքիսաման գյուղում (այժմ՝ Աղբրեջյանական ԽՍՀ, Ղազարի շրջան) ծնվեց կուսակցական գործիչ, հրապարակախոս (գերմաներեն և հայերեն լեզուներով), թարգմանիչ (գերմաներենից հայերեն) Հախսի Ներսեսի Աթաբեկյանցը: Վախճ. 1916 թ. հունվարի 15-ին, Կարսում:

Իր գերմաներեն հոդվածները ստորագրում էր «Աէ.», «ԱԵ.», «Աե.»,

«1893—1894 թթ. Շուտուգարտում,— գրում է պատմաբան Խ. Բարսեղյանը,— Հովսեփի Աթաբեկյանցը գերմաներենից հայերեն է թարգմանում «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը» և Յ. Էնգելսի «Մոցիսլիցիի ղարգստումը...» աշխատությունները: «Մանիֆեստը» հայերեն թարգմանության հրատարակության համար համառոտ առաջաբան ստանալու ակնկալությամբ, 1894 թ. նոյեմբերի 1-ին, նամակով նա դիմում է Էնգելսին (բերված է նամակի լրիվ բնագիրը—Ս. Շ.), նամակի վրա կա Կարլ Կառլցկու հետևյալ հավելումը «Միլիոն գնե՛րալ (խոսքը Յ. Էնգելսի մասին է—Խ. Բ.). Աթաբեկյանցը հայտնի է ինձ իրրե լուրջ և ջանասեր ընկեր. թերևս այդքանն էլ բավական է նրա նամակը համենայն դեպս, ինքը խոսում է իր մասին»: Յր. Էնգելսը 1894 թ. նոյեմբերի 3-ին Հ. Աթաբեկյանցին պատասխանում է նամակով (բերված է լրիվ բնագիրը—Ս. Շ.), շնորհակալություն է հայտնում «Մանիֆեստի» հայերեն թարգմանության համար և նշում, որ չի կարող առաջաբան գրել, բայց օգտվելով

առիթից հայտնում է իր դրական կարծիքը հայ ժողովրդի ազգային-քաղաքական ազատագրության գործում, որը և դարասկզբին ուղենիշ դարձավ հայ հեղափոխական մարքսիստների սկզբունքային վարքագծի մշակման համար։

Բարեհալտե Խ., Մարքսիզմի տարածումը Հայաստանում, գիրք Ա., Երևան, 1967, էջ 201—211, գիրք Բ, տեղ. 1975, էջ 270—272։

Հոկտեմբերի 21. — Մեղուռն (№ 11), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել ՄԾր մը Ակոպչան պելլին հետո երգիծական վիպակը, որը շարունակվում և մնում է անավարտ, և Քամի (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) ռՀայ տուտունեբ և մոտիսթրանեբ երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. վեցերորդ, էջ 9)։

Հոկտեմբերի 21. — Մասիսը (№ 1018), արևմտահայերեն, ավարտում է հրատարակել սկստաղի տրամաբան մը հրապարակախոսական հոգվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1020 (նոյեմբերի 4)-ում։ Բանավիճելով Մանգուլիի էֆքլարում (ի՛մա. Մարտիկների շարք) ռԱպահ կեղծանունով (ի՛մա. Մատթեոս Մ. Այվաթյան) հանդես եկող իր հակառակորդի հետ, հոգվածագիրն անդրադառնում է տրամաբանական քննադատության մի քանի խնդիրներին։

Հոգվածից. ռՀայերեն լեզվին ժամանակ մը ի վեր կրած հեղափոխության հետ՝ տրամաբանական գիտությունն ալ նույն շարիով հեղափոխվելու վրա է։ Հայերեն բառերը մեծ մասամբ նույն իմաստը կամ նշանակությունը չունին հիմա ոմանց համար, ինչ որ ունեին մեր նախնյաց օրով։ Նույնը կրնանք ըսել նաև տրամաբանության, այն է խորհրդածելու արվեստին կամ գիտության համար։ Տրամաբանությունը ճշմարիտ կամ հայտնի սկզբունք մը ուղիղ եզրակացություն հանելու գիտությունն էր, հիմա ընդհակառակն, անտեղի նախադասություններն անտեղի եզրակացություններ հանելու արհեստը տրամաբանություն կոչվի։ Հագիվ գրիչ մը բռնելու կարողություն ունեցող համբարակներ, հագիվ ծուռ ու սխալ քանի մը բառ սորված աշակերտներ, առանց ազգային լեզվի պատմության, կրոնի և ավանդությանց դույզն ինչ ծանոթություն ունենալու, առանց ամենեկին խորհրդածել գիտնալու... մեծ մեծ վճիռներ կարձակեն և ամենեկն փափուկ ու կնճռոտ խնդիրները Գորդոնի հանգույցին պես մեկ հարվածով կլուծեն։

Հոկտեմբերի 23. — «Երկրագունդը» (№ 43), արևմտահայերեն, հրատարակում է Սիմոն Ֆելեկյանի «Հառաչանք նփրատա նոր տարի» բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 30. — «Երկրագունդը» (№ 44), արևելահայերեն, հրատարակում է Ռաֆայել Պատկանյանի «Մշակ» և «Գանդատ» բանաստեղծությունները: Վերջում տրված է նրա գրական-հասարակական գործունեությունը բնութագրող համառոտ ակնարկ:

Հոկտեմբերի 31. — «Միտն» (№ 10), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Խղճի ազատություն» տեսական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 12 (դեկտեմբեր) — ում: Հրատարակված է նաև Գևորգ Տեր-Հարությունյանի «Գեղեցիկ կաղնին» առակը և Թովմաս Երեցի «Տաղք» գրաբար բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 31. — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց պատմաբան, հոգվածագիր, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), խմբագիր Կարապետ Դևորգի Ափինյանը: Վախճ. 1944 թ. հունիսի 26-ին, Երևանում:

1902 թ. Ալեքսանդրապոլում հիմնել և մինչև 1907 թ. հրատարակել է «Александропольские объявления» օրաթերթը: 1907 թ. հիմնել և մինչև 1914 թ. խմբագրել է «Ախուրյան» օրաթերթը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Հառուժ Ալվանճի» կեղծանունով:

ՏԼԵ-Աստվածաբանության Լ., Բառարան Հայ կենսագրությանց, պրակ առաջին, Թիֆլիս, 1904, էջ 180: Պետություն Մ., Հայ հանրագիտակ. էջ 335, 309:

Նոյեմբերի 2. — Կարբի գյուղում (այժմ՝ Աշտարակի շրջ.) ծնվեց երգիծաբան, հոգվածագիր, խմբագիր Մուշեղ Արսենի Բազրատունին: Վախճ. 1945 թ. նոյեմբերի 15-ին, Երևանում:

1911 թ. Երևանում հիմնադրել և մինչև 1912 թ. խմբագրել է «Գոռան» շաբաթաթերթը, իսկ 1913—1914 թթ. ձևոր Մամուլ» և օրյա թերթը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Փալանդուգ Մկոռ», «Խ. Նարիման», «Խ. Նար», «Մե-Բունի», «Սարխոշ» կեղծանուններով:

Պետություն Լ., Հայ գիտնականներ, հրապարակախոսներ, ժուռնալիստներ, Երևան, 1980, էջ 283—284:

Նոյեմբերի 5. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 111), ժողովրդական հայերենով, հրատարակում է «Վանի»-ի «Միթև մոռացա՞ր զիս» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբերի 7. — «Մեղուն» (№ 15), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ապառիկ ծանուցում մը» երգիծական բանաստեղծությունը:

Նոյեմբեր. — «Հուլսը» (№ 53), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն վարդապետ Աշըխանցի «Մանր ուսմունք բանասիրականք» գրականագիտական ախնարկը և «Կարդալ և հասկնալ» անստորագիր հոդվածը: «Տաճկական առածներ» խոսքերի ներքո, հրատարակված են .տասներկու առած-ասացվածքներ:

Հոդվածից. «Շատ անգամ մինչդեռ միայն բառեր ունինք, կկարծենք թե գաղափարներ ունինք. նույնաբանությունները սահման կհամարինք: Շատ անգամ բառի մը մանավանդ հոմանիշ կամ ալլարանական բառի մը վրա հետազոտություն մը ըրած ասեմնիս, մեկնն հայկավոր գաղափարներ դուրս կուգան: Զեմ սիրեր կարդալ այն տեսակ վիպասանություններն, որոնք մարդուս միտքը կտկարացնեն, ինչպես եւ մեր լեզվին թարգմանված շատ մը վեպերը: Այս կարգի գրոց այն տեսակը միայն ներելի է, որոնք կենդանի երևակայությանց ծնունդ կամ բանաստեղծություն ըլլալու հետ՝ մարդուս հոգին կդրդեն և կրարձրացունեն առանց բարոյականը վրդովելու:»

Նոյեմբերի 7. — «Երկրագունդը» (№ 45), արեւելահայերեն, սկսում է հրատարակել Ռաֆայել Պատկանյանի «Քաջ Վարդան Մամիկոնյանի մահը» պոեմը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 52 (դեկտեմբերի 31)-ում:

Նոյեմբերի 9. — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, բանասեր, հոդվածագիր Գեորգ Ղազարյանը:

Յեռդիկ, Ամենայն տարեցույցը, Պոլս, 1826, էջ 681—685:

Նոյեմբեր. — «Էջմիածնի «Արարատը» (№ 7), արեւելահայերեն, հրատարակում է Հարություն Ոստանիկի «Ազգային մաղժանք» և Մարիամ Տեր-Գաբրիելյանի «Դիմառնական խոսք» բանաստեղծությունները: Կոստանդ թուրքականի, Վահան Հարությունյանի և Տիգրան Մկրտչյանի՝ ուսներնից կատարված արեւելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել «Պրիկովնիկ Ծրեց» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1871 թ. № 9 (հունվար)-ում: Սկսում է հրատարակվել հայկական ժողովրդական առածների առաջին փունջը (63 առած), որը համաքն և համապատասխան ներածականով հրատարակության էր պատրաստել Հովհաննես Խոջայանցը: Ավարտ՝ նույն պարբերականի 1871 թ. № 9-ում (հունվար): Այդ ընթացքում տպագրվում է ևս 268 առած-ասացվածք:

Նոյեմբերի 11. — «Մասիսը» (№ 1022), գրաբար, հրատարակում է Սարգիս Սեֆերյանի «Պանդուխտ կամ հայն սթափեալ» բանաստեղծութիւնը: Հրատարակված է Գեորգ Շիրինյանի արևմտահայերեն նամակը Հովհաննես քահանա Մկրյանին և վերջինիս պատասխանը, որտեղ, Պարտիզական հրատարակվող «Սոսակ» ձեռագիր շաբաթաթերթի առիթով, բարձրացված են ժամանակակից գրականութիւն մի քանի հարցեր:

Նոյեմբերի 12. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 113), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվադյանի] «Ազգայնութիւն» հրապարակախոսական հոդվածը:

Նոյեմբերի 14. — «Մեղուն» (№ 17), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վախճանական» հրդիական բանաստեղծութիւնը:

Նոյեմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 11), Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար չափածո խաղձանութիւն, հրատարակում է Բարպիերիի «Աշուն» բանաստեղծութիւնը:

Նոյեմբերի 18. — «Մեղուն» (№ 18), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Օրն ութ փարա մեկ ստակ» երգիծական պատմվածքը և Սեյադի «Նկարագրութիւն» արեւելահայերեն երգիծական բանաստեղծութիւնը: Նվեր Սեյադին խորագրով նմանատիպ մի բանաստեղծութիւն էլ հրատարակում է «Մեղվի» հաջորդ համարում (նոյեմբերի 20, № 19):

Նոյեմբերի 25. — «Մասիսը» (№ 1026), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Սոսակի» դրվատական գրախոսականը Ղազարոս Հովակիմյանի «Թալեյրան» գրքի մասին: Պատասխան հոդվածում վերջինս բանավիճում է իր գրախոսի հետ (անդ, 1870 թ., № 1028, դեկտեմբերի 2) և այս հենքի վրա անդրադառնում սլաւոնիցյան՝ իբրև հաստրական գիտութիւն մի ձևի հետ առնչվող հարցերին:

Գրախոսականից. «Պատմութիւնը՝ ոչ իբր ընդ ու ցամաք գիտութիւն մը, որով միայն կալանդվի մեր դպրոցներուն մեջ նորուս աշակերտաց և իրավամար սրտի տաղտուկ կրերն, այլ իբր փիլիսոփայութիւն լուր պատճառներովն ու արդունքներովը՝ որով պատմութիւնն իր առավելութիւնները ունի, մեծ պետք մը է դպրոցաց մեջ ավանդելու. բայց ցավով կնկատեմ, որ դժբախտաբար ոչ միայն հայ մանկտիք, այլ հրապարակավ ձեռնին գրիչ բռնող իբր գրագետներ իսկ, անհմուտ են իրենց ազգին, եկե-

ղեցվո և ազգաց պատմութիւն և հետեալար շատ ըրչեր կգտնվին
այսօր մեր մեջ, որ իրենց կորույթի հմտութիւն հետ միացուցած
ըլլան ընդհանուր գիտութիւն այդ կարեւոր մասը»:

Նոյեմբերի 26. — «Մամուլ» երկշաբաթներթը (№ 117), արեւմ-
տահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Ալվազյանի] «Ֆելահ
թագավոր» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն
պարբերականի № 120 (գեկտեմբերի 5)-ում: Բացասաբար է գնահատ-
ված Ղուկաս Պալդազարյանի «հրապարակագրային» գործունեութիւն-
նը և նրա խմբագրութեամբ հրատարակվող «Արշալույս արարատյան»
թերթը:

Նոյեմբերի 28. — «Մամուլ» երկշաբաթներթը (№ 118), արեւմ-
տահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Ան աստղ» բա-
նաստեղծութիւնը:

Նոյեմբերի 28. — Դարդանելում (Արեւմտյան Թուրքիա) ծնվեց գրա-
կան-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Հայկ Քալքեսեանը: Վախճ.
1931 թ. հունվարի 4-ին, Պոլսում:

Երեանիկ տարեգիրք (կազմեց Բազրատ Քեյան), Պոլիս, 1949, էջ 78—81:

Նոյեմբերի 30. — «Սիոնը» արեւմտահայերեն, սկսում է հրատա-
րակել Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի «Թշվառութիւն» հրապարակախո-
սական ակնարկը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ
համարում: Հրատարակվում է նաև «Արծաճ» հանգստեան սարկավազ
Գրիգորի Սարգսեան, որ ի «Խալսէ» գրաբար բանաստեղծութիւնը:

Դեկտեմբերի 2. — «Մեղուն» (№ 21), արեւմտահայերեն, հրատա-
րակում է «Պարոններուն և օրիորդներուն շուտ կարգվելու նոր միջո-
ցը» երգիծական պատմվածքը և Սեյադի «Նկարագրութիւն» բանաս-
տեղծութիւնը:

Դեկտեմբեր. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 8), արեւելահայերեն.
հրատարակում է Մաղաք Պուլսյանի «Գրաբար լեզու» հոդվածը: «Իմաս-
տուն և ազգասիրական» որակով ունի այն արտասովոր է «Արշալույս արա-
րատյանը», 1871 թ. № 910 (մայիսի 22)-ում:

Հոդվածից. «Հայկական աշխարհ» պատմական ամսագրո
նեկա տարվույս հուլիս և օգոստոս թվերու միջոցով հրատարակ-
ված Գրիգոր Արծրունի պատմական ազգայնո իմաստալից հոդվա-
ծոց կարդացողներն շատերն անտարակույս պիտի ջգովին, լսե-
լով նոցա մեջ մեր գրաբար լեզվի մեռլալ անվանակոչութիւնը:

Որքան զարտուղի դատողութիւն և որչափ վերացական և վրիպակ հայեցվածաւ ... իսկ եթէ այս լեզուն յուր սքանչելի պարզութեամբ հանդերձ, անիմանալի կթվի հասարակութեան, ապա որն է հասկանալի իհարկե գիտեմ, մեր արդի աշխարհարան պիտի ցույց տան. այն աղքատ, անոճ, անհարդար, թերակատար և անկանոն լեզուն, որ յուր գաղափարական հազարավոր ճշուղերով, նույն իսկ հայագիտաց անիմանալի բարբառներով, յուր ալլանդակ նորածնութիւններով, տաղտկալի ելեղներով և օտարոտի և ալպանելի հնչմունքովը կներկայանա մեզ ոչ թե իբրեւ լեզու, այլ մի բարեկազմ մարմնո բղկտյալ և իրարմե տարաբաժան մասունք կամ կամաղք և կամ թե բազմաոստ ծառի մը բունեն կտրած՝ արեգական և ցրտո, ալսինքն զանազան հեղափոխութեանց ենթակա եղած ճշուղեր, ողբոց և կարեկցութեան արժանիք:

Դեկտեմբերի 5. — Մեղուն (№ 22), արեւտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Վարժապետաց սովը» երգիծական պատմվածքը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. ութերորդ, Երևան, 1972, էջ 7—11):

Դեկտեմբերի 12. — Մեղու Հայաստանին (№ 40), արեւահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Երկու խոսք հարգո ընթերցողներին» հրապարակախոսական հոդվածը: Բնութագրված է Կովկասահայ պարբերականների աննախանձելի վիճակը և ընթերցողների անտարբերութիւնը նրանց նկատմամբ:

Դեկտեմբերի 12. — Մեղուն (№ 23), արեւտահայերեն, հրատարակում է «Բումի» «Պատերազմ» երգիծապատումը և արեւահայերեն՝ Սեյադի «Փոխարեւութիւն» պոեմը:

Դեկտեմբերի 16. — Մասիսը (№ 1032), արեւտահայերեն, հրատարակում է «Սիսակի» «Ազնիվ Մասիս» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Հիշատակաց արժանի Միքայել Նալբանդյանց իրավամբ կրկնած ու երեքկնած էր, թե Ռեֆորմ ենք պահանջում մեր ազգին համար ոտից ցզուլիս: Նույնը կկրկեն և այսօր ամեն անոնք, որք ուսած են և համոզված, թե ազգն իր այս ամուլ և հակասական ընթացքովը չէ կարող երբեք ի առաջադիմութիւն մղվի: Այս կրսնք, զի մեր փաստն ու համոզումը ունինք: Այս վնասարեւոր դրութիւնը մեր ընթացից մեջ իբրեւ օրինական աղղութիւն ներմուծված է. և ինչո՞ւ Վասնզի կամքը դեռևս իբր օրենք կիշխե մեր մեջ և ոչ օրենքը կթագավորե մեր վրաս:

Գեկտեմբերի 18. — «Մեդուս» (№ 24), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Քամի» «Կաղանդ և կառավարիչներ» երգիծապատումը (տե՛ս 2. Պառնոյան, Երկերի ժողովածու, հատ. ութերորդ, էջ 12—15), իսկ հաջորդ համարում (գեկտեմբերի 23, № 25)՝ Սեյադի «Երկու ընկեր» առակը:

Գեկտեմբեր. — «Բազմապեղ» (№ 12), Սամվել Կեսարյանի ֆրանսերեն ընագրից կատարված գրաբար լատիածո թարգմանություն, հրատարակում է «Հին և նախնի պատմություն» (մասն Ա. «Հարկ պատմություն» մասն Բ. «Ծառք պատմություն»)» բանաստեղծությունը: Անգլերեն ընագրից կատարված գրաբար լատիածո թարգմանությամբ հրատարակվում է «Վերջ տարույ» լատիածո ստեղծագործությունը:

Վերջինն ունի «Ամերիկա» նշումը, և ըստ այդմ պետք է մտկարերել, որ այն պատկանում է Ամերիկյան մայր համաքում բրնակվող հեղինակներից որևէ մեկի գրչին: Ուրիշ մանրամասնություններ պարզել չենք կարողացել:

Գեկտեմբերի 19. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 899), գրաբար, սկսում է հրատարակել «Իրաւախոհութիւն-քարածգութիւն-պատասխան» խորագիրը կրող պոեմը, որը խմբագրությամբ է ուղարկել «Պետերբուրգն» հայազգի բազմահմուտ ժերուլի մը, այսինքն՝ Գաբրիել Պատկանյանը: Ավարտ՝ նույն շաբաթաթիվի 1871 թ. № 901 (հունվարի 16)՝ ում:

Գեկտեմբեր. — «Հուլիս» (№ 54), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն Վաղդայան Աշխատանքի «Պաշտոնական թշնամանք ազգային լեզվի» հոդվածը, Միհրդատ Էսմերյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ՝ «Արաբացի վեպ. թագավորի մը դաստիարակը» պատմվածքը: Հրատարակված է «Երկաթե դիմակով մարդը և Ավետիք պատրիարք հայոց» գրախոսականը, որտեղ դրական է գնահատված Մարիուս Թոքենի՝ հիշյալ խորագիրը կրող գիրքը:

Գեկտեմբերի 19. — «Մամուլ» երկշաբաթաթիվը (№ 122), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Մեծկղզու» հոդվածը և Թովմաս Թերզյանի «Երգ ավազակաց» բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. — «Մինչև հիմա հրապարակ չենող թերթ մը՝ հալածանք, թշնամանք, զրպարտություն, բանտարկություն, պարտական ինչալ և մինչև իսկ անթույլատրելի մեռնիլը աչք պիտի առնեի, բայց հիմա միայն այս գիրքը լրագիր ո՛ւր է: Մեծ կուտե՞ս

ծծծ, չն նէ՝ օրագիր լինս. ազդեասիրության, անձնվիրության և ճշմարիտ ծառայության փառքն ու սլատիվը եղած է սա: Ուրեմն ինչո՞ւ «Մեղուի» պես խիստ արժանավոր և կծու թերթ մը, ասկից պակաս արժեքու էրս:

Դեկտեմբերի 23. — «Մեղուն» արևմտահայերեն (№ 25) սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Բարսեղ» երգիծական պատմեղծքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. վեցերորդ, էջ 10—13):

Դեկտեմբերի 23. — «Մասիսը» (№ 1034), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գ. Ս. Կարապետյանի «Ազգին հետադիմության մեկ մեծ պատճառը» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Ահավասիկ հայտնի կտեսնվի, որ ազգին հետադիմության ամենամեծ պատճառը ժողովրդյան և կղերին մեջ տիրած ցավալի անտարբերությունն է: Ըսի և կրկին կըսեմ, որ ազգին բարվույն համար, առանց այս երկու մեծ մարմնոց միության՝ ամեն ճիգ և ջանք միշտ ամուլ են»:

Դեկտեմբեր. — «Հայկական աշխարհը» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Աթոռունու «Աշխարհարարի նորածնությունների հառաքակալան նշանակությունը հոգվածք, Մկրտիչ Պեղիկթաշլյանի «Գարուն» քառասյունիությունը (տե՛ս Մ. Պեղիկթաշլյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, էջ 90), և Ս. Ստեփանեի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ՝ Տ. Կարոշ-Դեմիրվիլի «Հալ-Մեհի Կանտեմիր» պատմվածքը: Այն ավարտվում է նույն պարբերականի 1871 թ. № 1 (հունվար)–ում:

Հոդվածից. «Հին հայկական լիզու արտահայտություն է հին հայկական կրճուկյան: Ինչպես և բարձր լինի արյն կրթությունը, նա հարձյալ միակողմանի էր, այն դարերի սուղ պահանջմունքին համապատասխան լինելով: Մեր ս.ղքատ, անտաշ աշխարհաբարը նմանապես արդյունք է մեր աղքատ հասարակական կյանքի: Մի ազգի հասարակական կյանքի զարգացման ժամանակ, զարգանում է և նորա լեզուն: Հերքել չէ կարելի նմանապես, որ արդեն «Հյուսիսափայլ» գործունեությունը մեր լեզվին մեծ առաջադիմություն անել տվեց, մշակելով աշխարհաբարի ձևերը և մտքնելով բաղմամբիվ ասացվածները»:

Դեկտեմբերի 26. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 123), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Այվազյանի] «Պապա

Զաքարյա նովելը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում և Աբրահամ Այվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը, Հոգվածում վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը:

Դեկտեմբերի 26. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 42), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Միսնյանցի] «Մեղուի հաշվին» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Արդյոք ի՞նչ կարող է ներգործել մերերի վրա, որ սթափվին, ու իրանց ընտիր եղբարց լուսավորչալ ազգերին հետևիլ ցանկան, նախանձելով նոցա բարօրության: «Հյուսիսփայլը» իբրև ամենագեղեցիկ բնության երևույթ, շարժեց հայի հետաքրքրությունը. «կովկասը» իր վիթխարի ձյունապատ գագաթներովը սովորական և հին բան երևեցավ նրան, «Արարատը» իր տապանով, մարդկության փրկության գործիքը, չկարողացավ հային իր թմրությունից փրկել. «Հյուսիսը», իր ահեղ ու զարհուրելի Բորենսով, չկարողացավ սարսուռ գցել նորա մարմինը. «Մասյաց աղավնին», իր կանաչ ճյուղերով ու «Միածանը» իր ճյուղերով, որ հացի, գինու և եղի առատություն գուշակում էին, շարժեցին հայի երակները. «Համբավաբերին» համբավները երազներ էին նորա համար. «Գարունը» իր շուտ թառամող ծաղիկներով կամեցավ գրավել հային, և իզուր»:

Դեկտեմբերի 31. — «Սիրուն» (№ 12), գրաբար, հրատարակում է Կարապետ Տեր-Մինասյանի «Առ Հայաստան» բանաստեղծությունը և Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի «1870 թվականը» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Իսկ մասնավորապես, հայոցս համար ի՞նչ արդյունք ունեցավ 1870 թվականը, 1870 թվականը հայոց ազգային կենաց շղթայն այն ժանգոտած օղակներով կազմված թողուցորովք արդեն հյուսված էր: Այս շղթային օղակները պետք ունեին նորոգության, բայց մենք նախամեծար համարեցինք թողուլ զանոնք որ փոխի: Հույ ազգը, որ 10—12 տարի է ի վեր իր մեջ վսեմախոհ մտքի տեր, արդարության սիրող և ճշմարիտ ազատության պաշտպան անձանց բազմանալը տեսնելով ի սիրտ և ի հոգի կը հրճվեր և կհուսար որ ... բայց իր ամեն հույսերը ի դերև հանեց, կրնամ բռնել, 1870 թվականը: Այս ամենը հիշող ընթերցողը չի պիտի կրնա չհամոզվիլ, թե 1870 թվականը մեզի համար անգործության թվական հղավա:

— — — Սերաստիայում, հաշատուր Գարապանազյանի նախաձեռնությամբ և քսաներկու աղջային երեխիների անդամակցությամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային «Առևտրեր» ընկերությունը։ Այն իր առջև նպատակ է դնում «ամեն կիրակի զանազան մատյաններ կարդալ, չհասկցած կետերը բացատրել, անկարող ուսանողաց համար ձրիաբար թուղթ, գիրք, գրիչ, մելան մատակարարել»։ 1882 թ. սեպտեմբերի 1-ին, Պոլսում, Մխիթար Գրմըզյանի, Մկրտիչ Տեմիրճյանի, Ոսկան Թերզյանի և այլոց նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում վերահիշյալ ընկերության Պոլսի մասնաճյուղը, որը 1880-ական թվականներին հիմնում է իր գրավաճառանոցը և շուրջ 150 աշակերտ ունեցող դպրոցը։ Ներքին որոշ վերակառուցումներից հետո, «Առևտրեր» գոյություն ունեցավ մինչև 1920-ական թվերը։

Ընդարձակ տարեցույց, Պոլիս, 1925, էջ 309—315։ Պոլսում Ե., Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու, հատ. Բ, Վիեննա, 1963, էջ 318—323։

— — — Թեհրանում, Միքայել Մարգարյանի տեսչությամբ և Հովսեփ Գասպարյանի, Նազար Գորոյանի, Աբրահամ Ավետիսյանի, Գևորգ Զոհրապյանի ուսուցչությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Հայկազյան» հինգդասյա արական դպրոցը։ Ավանդվում էր հայերեն (գրաբար), ֆրանսերեն, հնախոսություն, քերականություն, գիցարանություն, աշխարհագրություն, աղջային պատմություն, հետազայում ավելացվեց նաև պարսկերեն լեզուն։ 1919—1920 ուս. տարում «Հայկազյան» արական դպրոցին միացվում է նաև աղջիկների դպրոցը (հիմն. 1881 թ. Մեսրոպ Փափազյանի ջանքերով), որովում է նոր՝ Թեհրանի հայկազյան երկուսն ուսուցող անվանումը, որը ժաղկուն ժամանակ ուներ 329 սովորող (171 աղջիկ և 158 տղա)։

Թեհրանի հայկազյան երկուսն ուսուցող անվանումը, Թեհրան, 1925, 69 էջ։ Պոլսում Ե., Ամենուն տարեգիրքը, Բնյուս, 1958, էջ 373—380, 1959, էջ 433—435։

— — — Թեհրանում, Միքայել Մարգարյանի, Հովսեփ Գասպարյանի և Կարապետ Բաղիրկանյանի ջանքերով, ստեղծվում է կրթական-ուսավորական «Առևտրական» ընկերությունը։ Վերջինիս նպատակն էր «Թեհրանում յուր ժախյուր և հոգատարությամբ կառուցված «Հայկազյան» վարժարանում (տե՛ս վերև—Ս. Շ.) ամեն աստիճանի և վիճակի հայ մանկանց մտավորական կարողությունքը մշակել տալ և... սզգին և մարդկության համար ժիր մշակներ պատրաստել»։ 1874 թ. ընկերությունը ստեղծվում է մի քանի հարյուր կողմից բաղկացած իր

գրադարանը, որն ի սպաս է դրվում նաև ամբողջ թե՛ հրանահայու-
թյանը: «Ուսումնասիրաց ընկերությունը» 1920-ական թվականներին
դեռ գոյություն ուներ:

Արյուսեմը վերստին:

— — — Պոլսում ծնվեց լրագրող, արձակագիր, թարգմանիչ (Ֆրան-
սերենից հայերեն) Քերովբե Լիմոնճյանը: Վախճ. 1929 թ. իր ծննդա-
վայրում:

«Լիմոնճե» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պար-
բերականներում:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պոլիս, 1913, էջ 207: Ընդարձակ տարե-
ցույց, Պոլիս, 1930, էջ 370: Սեկսուալ Պոլիս, Կենսագրական բառարան, հատ.
Բ, էջ 29:

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, բանասեր,
հայ արվեստի պատմաբան Սահակ Աստվածատուրյանը: Երուսաղեմի
միաբանության անդամ էր 1903 թ.: Վախճ. 1949 թ. օգոստոսի 28-ին,
Երուսաղեմում:

«Սիոն», 1943, № 7—9 («Սահակ Ժ. Վ. Աստվածատուրյան»), Մկրտիչ Ազավ-
նուի, Միարենք և այլոց հայ Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, 1929, էջ 442:

— — — Պոլսում ծնվեց հողավածագիր, բանասեր (մասնագիտու-
թյամբ իրավաբան) Պետրոս Գալստյանը: Վախճ. 1914 թ. իր ծննդա-
վայրում:

Հասարակական Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 475:

— — — Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հողավածա-
գիր, Լեոն Եղիսի Տնտեսյանը: Վախճ. 1941 թ. հուլիսի 30-ին, իր ծննդ-
ավայրում:

Ընդարձակ տարեցույց ազգային ճիշտագրության, Պոլիս, 1942, էջ 277:

— — — Պոլսում ծնվեց հողավածագիր (հայերեն և ռուսերեն լե-
զուներով), հասարակական կյանքի տեսարան Արիկ Մուրահանյանը:
Վախճ. 1946 թ. մարտի 15-ին, իր ծննդավայրում:

«Արշակ» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պար-
բերականներում:

Ընդարձակ տարեգիր Ազգային ճիշտագրության, Պոլիս, 1946, էջ 388: «Հա-
յաստանի կոչման», 1946 № 18 («Ա. Մուրահանյանի մահը»):

— — — Պոլսում ծնվեց լրագրող (հայերեն և ֆրանսերեն լեզու-
ներով), հողագիր (մասնագիտությամբ բժշկ) Պետրոս Գալստյանը:
Վախճ. 1956 թ. սեպտեմբերի 7-ին, Փարիզում:

Գևորգյան Կ., Ամենուն տարեգիր, Բելլա-թ, 1957, էջ 639:

— — — 1870 (?) Պոլսում ծնվեց նկարիչ, լրագրող (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), արվեստի քննադատ Հրանտ Հովսեփի Ալանականը։ Վախճ. 1938 թ. Փարիզում։

Պատմության մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 54—55, 851։

— — — 1870 (?) Պոլսում ծնվեց լրագրող, խմբագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից և թուրքերենից հայերեն) Սիմոն Չեռվեքյանը։ Վախճ. 1930 թ.։

«Ժիրալը Շիրակացի», «Հայր Վարդան», «Հաջի Օզսեն», «Սիմոն Մերոնի» և այլ կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։ 1907 թ. Պոլսում խմբագրել է «Փոռնը» շաբաթաթերթը, 1906—1908 թթ.՝ «Բյուրակն» ամսագիրը (Արտ. Գալպակչյանի հետ համատեղ)։ 1896 թ. Պոլսում հիմնադրել և մինչև 1901 թ. խմբագրել է «Առաջնորդ վաճառականաց» ամսաթերթը, 1903 թ. Ալեքսանդրիայում՝ «Փեթակ» շաբաթաթերթը, 1908 թ. Պոլսում խմբագրել է «Առևտուր» վաճառականական շաբաթաթերթը, 1925—1930 թթ.՝ «Ժամանակ» օրաթերթը։ 1911 թ. Պոլսում, Ա. Գալպակչյանի հետ մեկտեղ հիմնադրել և մինչև 1913 թ. խմբագրել է «Լուսարձակ» օրաթերթը։

Թեոդիկ, Ամենուկ տարեցույցը, Պոլիս, 1913, էջ 337, Ընդարձակ տարեցույց, Պոլիս, 1930, էջ 369։

— — — 1870 (?) Պոլսում ծնվեց հոգևածագիր, գրող Տիգրան Ասանյանը։ Վախճ. 1925 թ. սեպտեմբերի 16-ին, Փարիզում։

Թեոդիկ, Ամենուկ տարեցույցը, Պոլիս, 1926, էջ 732—738, «Նոր լուր», 1925, № 307 («Անժամօթ ծերունիի մը անկատարությունը»)։

— — — 1870 (?) Պոլսում ծնվեց հոգևածագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից և անգլերենից հայերեն) Երվանդ Աղամյանը։ Վախճ. 1935 թ. 'ոկտեմբերի 18-ին Նյու Յորքում։

«Երվանդունի» և «ՄԺԺ Գնունի» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

«Հայաստանի կաշեպ», 1933, № 48 («Մահ և հուղարկավորություն Երվանդ Աղամյանի»)։

— — — 1870 (?) Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, արգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Ազապի Սալլապալյանը (Կյուլենկյան)։ Վախճ. 1925 թ. մարտի 10-ին, իր ծննդավայրում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս՝ «Էտվալյա» կեղծանունով։

Թեոդիկ, Ամենուկ տարեցույցը, Պոլիս, 1927, էջ 618, 1913, էջ 336,

— — — Կեսարիայում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, եկեղեցու պատմաբան Փառնակ Իսկենդերյանը, Վախճ. Նյու Յորքում:

Աղայանցուն Ա., Պատմության հայ Կեսարիա, հատ. Բ, Կահիրե, 1937, էջ 2036—2037:

— — — Թալասում (Կեսարիա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց գրահրատարակիչ, հոգևածագիր, խմբագիր Բարսեղ Քեչիշյանը, Վախճ. 1909 թ. հունվարի 1-ին, Զմյուռնիայում:

1907 թ. Զմյուռնիայում հիմնադրել և մինչև մահը խմբագրել է «Արշալույս» օրաթերթը:

Քեոզիկ, Տիպ և տպո, Պոլիս, 1912, էջ 138:

— — — Զմշկածագում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց բանաստեղծ, հոգևածագիր Ղազարոս Ե. Պոյաճյանը, Վախճ. 1944 թ. փետրվարի 23-ին, Նյու Յորքում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1943, № 4 («Ինքնատիպ հայ մը»); 1944, № 10 («Ղազարոս Պոյաճյանի մահը»); № 11 («Ղազարոս Ե. Պոյաճյան»):

— — — Խանքենդ գյուղում (այժմ՝ Ստեփանակերտ, Լեռնային Ղարաբաղ) ծնվեց գրամատուրգ, ակնարկագիր Նկատերինա Բեգլարի Բահաթրյանը (Բահաթուր), Վախճ. 1944 թ. նոյեմբերի 9-ին, Երևանում:

Հայկական սովետական հանրագիտարան, հատ. 2-րդ, Երևան, 1976, էջ 247:

— — — Արաբկիրում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց բանասեր, թարգմանիչ (հայերենից ֆրանսերեն; իտալերենից ֆրանսերեն), բառարանագիր, հոգևածագիր (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), բարբառագետ-լեզվաբան Մարտիրոս Սարգսյանը, Վախճ. 1938 թ. Փարիզում:

«Դավիթ-բեկ» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1938, № 8 («Հաստակավորի մը մահը»):

— — — 1870 (?) Վանում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, խմբագիր Մարտիրոս Պաղտատարյանը, Վախճ. 1941 թ. սեպտեմբերին, Բասսետինայում (Կալիֆորնիա, ԱՄՆ):

1903—1908 թթ. Բոստոնում, խմբագրել է «Կոչնակ Հայաստանի» շաբաթաթերթը:

«Հայաստանի կոչնակ», 1941, № 1 («Հետադարձ տեղադրություն»), № 38 («Մ. Պաղտատարյանի մահը»), № 41 («Վեր. Մարտիրոս Պաղտատարյան»):

— 1870 (?) Նոր Զուղայում (Պարսկաստան) ծնվեց հոգվածագիր, թարգմանիչ (անգլերենից և գերմաներենից հայերեն), խմբագիր Թեոդորոս վարդապետ Տեր-Իսահակյանը։ Վախճ. 1942 թ. սեպտեմբերի 1-ին իր ծննդավայրում։

1887 թ. Պոլսում հիմնել և մինչև 1889 թ. խմբագրել է «Եկեղեցի Հայաստանայց» շաբաթական հանդեսը։ 1900 թ., փոխադրվելով Մանչեստր, վերսկսել է հրատարակությունը, վերանվանելով պարբերականը «Հայ եկեղեցի» և փերածելով ամսաթերթի, որը գոյատևել է մինչև 1901 թ.։

«Հայաստանի կոչնակ», 1943, № 27 (ս. Քեոդորոս... Իսահակյան վախճանած)։

— 1870 (?) Թավրիզում ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ, հոգվածագիր Մուշեղ Տեր-Օհանյանը։ Վախճ. 1907 թ. փետրվարի 15-ին, Կրասնոպոլսկում (այժմ՝ Թուրքմենսկան ԽՍՀ)։

«Մշակ», 1907, № 47 («Գրչի գիեմորը»), № 49 («Մուշեղ Տեր-Օհանյանի ուսանալու ատթիվ»), № 50 («Մշակ» լրագրի թղթակցի սպանության...):

— Արաբկիրում (Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, բառարանագիր, լեզվագետ, թարգմանիչ (հայերենից ֆրանսերեն), խմբագիր Մ. Ս. Դավիթ Բեկը (Սարգիս Սարգսյան)։ Վախճ. 1938 թ. կեսերին, Փարիզում։

1899 թ. Փարիզում հիմնել և մեկ տարի խմբագրել է «Նոր Պարիս» պարբերականը։ Իր ֆրանսերեն հոգվածներն ու թարգմանությունները ստորագրում էր «El et Moi» ձևով։

Պատվոյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 952—953; «Հայաստանի կոչնակ», 1988, № 27 («Մ. Ս. Դավիթ-Բեկի մահը»)։

— Քուշնա գյուղում (Արաբկիրի շրջան, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց կուսակցական գործիչ, հոգեբան, հոգվածագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով) Հարություն Շեքերչյանը (Շերպեթճյան)։ Վախճ. 1912 թ. Թիֆլիսում։

1897 թ. Լոնդոնում խմբագրել է «Ապտակ» հանդեսը։

«Հեղափոխական տարեգիր», Պրովոդնա, 1981, էջ 84—81։

— Զանճղա գյուղում (Ախալքալաքի շրջան, Վրացական ԽՍՀ) ծնվեց գրականագետ-բանասեր, լեզվաբան Գրիգոր Քրիստափորի Վանցյանը։ Վախճ. 1908 թ. մայիսի 5-ին, Թիֆլիսում։

«Մշակ», 1908, № 98 («Մահազա»), 104 («Կյանքի տրագիկաներից»), «Հանգիստ ամսուր», 1908, № 7 («Գրիգոր Վանցյան»), «Թագմավեպ», 1910, № 1 («Գրիգոր Վանցյան»)։

— — — Պարտիզակում ծնվեց հոգեւորական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազլըմյանը: Վախճ. 1951 թ. մայիսի 2-ին, Աթենքում (Հունաստան):

«Սիոն», 1951, № 5 (սեպտ. 5. Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազլըմյան):
Փետրվար 4, Ամենայն տարեգիրքը, Բելրուս, 1957, էջ 214—253:

— — — 1870 (?) նոր Զուղայում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (ֆրանսերենից անգլերեն, ֆրանսերենից և անգլերենից հայերեն) Հուսիկ Աստվածատուրի Մելքոնը (Մելքոնյան): Վախճ. 1935 թ. դեկտեմբերի 16-ին, իսկ Անգլիայում (Կալիֆորնիա նահանգ, ԱՄՆ):

«Հայաստանի կոչնակ», 1936. № 2 (հունիսի 15-ից մեկ):

— — — Սիվրի-Հիսարում (Արեւիկյան Թուրքիա) ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ, հոգվածագիր, խմբագիր Հովհաննես Գամպերյանը:

«Մեքա» կնիքանոցով հանգես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում, Ստեփանյան Գ., Կենսագրական րառարան, հատ. Ա, էջ 223—224:

— — — Թալասում (Կեսարիայի շրջ., Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, բանասեր Կարապետ Քերթմեանյանը: Վախճ. 1915 թ. (?)

Ալպոյանյան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիո, Ա. հատոր, Կահիրե, 1937, էջ 1245:

— — — Անկարայում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, պատմաբան-բանասեր, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Մատթեոս Ֆերադյանը: Վախճ. 1955 թ. ապրիլի 26-ին, իսկ Անգլիայում:

Փետրվար 4, Ամենայն տարեգիրքը, Բելրուս, 1956, էջ 567—568:

— — — Ռեդեան գյուղում (Տիգրանակերտի նահանգ, Թուրքիա) ծնվեց հոգվածագիր, բանաստեղծ Վարդան Ամիրխանյանը: Վախճ. 1947 թ. դեկտեմբերի 31-ին, Ֆրեզնոյում (Կալիֆորնիա նահանգ, ԱՄՆ):

«Հայաստանի կոչնակ», 1948, № 3 (սեպտեմբ. 4. Ամիրխանյանի մահը),
№ 7 (սեպտ. 4. Կարդան Ամիրխանյան), № 20 (սեպտեմբ. 4. Պեմբեր):

— — — Մարաշում ծնվեց մշակութային գործիչ, լրագրող (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Հարություն Վարդիմարի Մուրադյանը: Վախճ. 1948 թ. հունիսի 5-ին, Կոլումբիայում (Հարավային Ամերիկա):

«Հայաստանի կոչնակ», 1948 թ. № 35 (սեպտ. 4. Հարություն Վ. Մուրադյան):

— — — Շուշիում (Լեռնային Ղարաբաղ) ծնվեց արձակագիր, բանաստեղծ, գրաքննադատ Արշակ Թումանյանը։ Վախճ. 1905 թ. փետրվարին, Բաքվում։

Յկայծունիս կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

«Տառազ», 1905, № 5 («Թիֆլիսի քաղաքագլխից»), № 8 («Արշակ Թումանյան», «Կայծունիս»)։

— — — Սանգիբարան գյուղում (Պարսկաստան, Փերիայի գավառ), Դավիթ Դավթյանի նախաձեռնությամբ. հիմնվում է արական դպրոց, որն ստանալով էր նաև շրջակա քսանութ հայկական գյուղերին։ Դպրոցը ծաղկուն ժամանակ ուներ 200 աշակերտ և 15 ուսուցիչ, իր գոյությունը դադարեցրել է 1906 թ.։

«Հայաստանի կոչնակ», 1928, № 27 («Վարպետը»)։

— — — Մուշում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց լրագրող, պատմաբան, բանասեր Նդիշե Պարսամյանը։ Վախճ. 1936 թ. Միլանում (Հյուսիսային Իտալիա)։

Ընդառնակ տառեզրիք ազգային երվանդանցի. Պախ, 1937, էջ 409։

— — — 1870 (?) Պարտիզակում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Հակոբ Ալոճյանը։

1910 թ. Պարտիզակում հիմնել և մինչև 1912 թ. խմբագրել է «Փարոս» ամսաթերթը (վերջին մի քանի համարները հրատարակվել են Պոլսում)։ Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Նշույլ», «Զգոն Սյունի», «Գեղամ Գրասեր», «Բ. Ռոզմերի», «Հայր Վարդաբույր» կեղծանուններով։

Պոստիլյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 70—71։

— — — 1870 (?) Բաքվում ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ, հոգվածագիր, խմբագիր Իսահակ Ամիրյանը։ Վախճ. 1937 թ.։

1919 թ. Բաքվում հիմնադրել և խմբագրել է «Երկիր» եռօրյա քաղաքական թերթը։

Պոստիլյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 130։

— — — Արմաշում (?) ծնվեց բանաստեղծ, կրթական-մշակութային գործիչ Միհրան Թապալագճյանը։ Նդեռնամահ՝ 1915 թ.։

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 352։

— — — 1870 (?) Կենսարիայում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հողվածագիր (հայերեն և թուրքերեն լեզուներով), հայ եկեղեցու պատմաբան Կարապետ Աղանալյանը: Վախճ. Դետրոիտում (Միչիգան նահանգ, ԱՄՆ):

Ապրիլի 10-ին Ա., Պատմություն հայ Կենսարիա, Բ. հատոր, Կահիրե, 1937, էջ 2034—2036:

— — — Մարաշում ծնվեց մշակութային գործիչ, թարգմանիչ Գեորգ Զանազյանը: Երուսաղեմի միաբանության անդամ էր 1902 թ., վախճ. 1947 թ. հունիսի 5-ին, Երուսաղեմում:

«Արև», 1947, Պ 8 («Հանգիստ Տ. Գեորգ վարդապետ ձանազյանի»):

— — — Պարտիզական ծնվեց գրահրատարակիչ, խմբագիր Հովհաննես Աղնավուրը:

1918 թ. Պոլսում հիմնել և մինչև 1919 թ. խմբագրել է «Խելք Դավիթ» շաբաթօրյա երգիծաթերթը:

Թեոդիկ, Տիպ ու տառ, Պոլս, 1912, էջ 128: Պոտուրյան Ա., Հայ հանրագիտակ, Բուխարեստ, 1928, էջ 48, 848:

— — — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց բանահավաք, գրող, մշակութային գործիչ Մկրտիչ Սահակի Իսահակյանը (Ավետիք Իսահակյանի տղա՝ Էդրայրը): Վախճ. 1921 թ.:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 17:

— — — Շամախիում ծնվեց արձակագիր, հողվածագիր Սմբատ Գաբրազար:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 234:

— — — — —

— — — Վենետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է [Հակոբոս Իսավերտենցի] «Գաղղիա և Պրուսիա. ճակատամարտը 1870 ամին» աշխատության առաջին մասը: 378 էջ:

Երկրորդ մաս՝ նույն թվականին (ու՛նի «Գաղղիա և Պրուսիա. ճակատամարտը 1870—1871 թթ.»-ն վերնագիրը), 548 էջ:

Երրորդ մաս, 1871 թ. (ու՛նի «Գաղղիա. Պրուսիա. քաղաքական պատերազմ» խորագիրը) 276 էջ:

Առաջաբանից. «Այս մեր պատմությունը կրնա արժանապես դիպաց ճշգրիտ տեղեկություն մը համարվիլ, որովհետև կատարված զեպքերուն հետեւն կընթանաւ նվ ի նպաստ մեր դիտմանը ականատես անձանց վկայալ պատմությունը մեղի օրինակ կառնունը»:

— — — Վենետիկում, Արքահամ Ճարչանի՝ հումարեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ և թարգմանչի ժանոթագրություններով, հրատարակվում է Պլատոնի «Փենդոն» կամ վասն անմահության հոգւոյ» աշխատությունը, 192 էջ:

— — — Վենետիկում, էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար լատինացի թարգմանությամբ և թարգմանչի ժանոթագրություններով, հրատարակվում է Պուլիոս Վիրգիլիոսի «Հովուական» ստեղծագործությունը, 143 էջ:

Առաջաբանից. «Յերգս յայսոսիկ Վիրգիլ կալաւ իւր օրինակ զԹեոկրիտ քերթող սիրականացի. և կոչեաց զսոսա ծաղկաքաղս, զի ի քաղմաց անտի յօրինելոց յիմէ հովուական երգոց հատընտիրս եթող յետնոց, կամ զի զընտիր ընտիր յերգոցն Թեոկրիտեայ նմանողօրէն ծաղկաքաղ արար ի սոսին: Ի հասակի քսանեինն ամաց սկսաւ Վիրգիլ յօրինել զտաղքս, զերեւամ մի ի սոսին երկասիրեալ: Ոգուտ մեծ, մանաւանդ թէ կարեւորութիւն ի կրթանս բանասիրականին ախորժակաց, պահանջէր յեղով և զայնոսիկ ի մերս բարբառ՝ առ ի լրումն երկասիրութեանց քերթողիս. քանզի փափկութիւն երեակայութեան, կենդանատիպ պատկերք բնութեան, ամենազեղ բացատրութիւնք, ճշտութիւն ոճոյ ոչ աւելի և ոչ նուազ արկանելոյ բառս ի կիր, կարգաբանութիւն և ի խանդս իսկ մտաց, և գիւտք անքոնազրօսք, այս ամենայն տեսանին ի գերագոյն օրինակս յայսոսիկ հովուերգակ տաշիցս:

— — — Վենետիկում, Արսեն Բագրատունու՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժակ-Բենին Բոսյուեի (Մելդացի) «Ճառք դամբանականք վեց» ժողովածուն, 254 էջ:

Զեռնված եւ. «Ճառ դամբանական Հենրիկէի Մարիամու Գալլիոյ՝ դշխոյի մեծին Բրիտանիոյ», «Հենրիկէի Աննայի Անգլիոյ տիկնոջ իշխանին Օուեանայ», «Մարիամու Թերեզայ Աւստրիական՝ դստեր աբբային Սպանիոյ, դշխոյի Գալլիոյ եւ Նաւարայի», «Աննայի Կոզակագլեւեան իշխանատիկնոջ Պալատունւոյ», «Միքայելի Լրթելեան ատենադպրի Գալլիոյ», «Հուտուկեայ Պուրպուրեան իշխանին Գոնտէի» (տե՛ս նաև «Բոսյուե, իր վեց դամբանական ճառերը. «Բաղմապեպ», 1867 թ. № 1 ... հեղ. Հ. Յ. Թ. = Հ[այր] Յ[արություն] Թ[երգոնց], = Նորայր Բուզանդացի):

— — — Վենետիկում, անգլերեն և գրաբար համատեղ բնագրերով, հրատարակվում է «Լորդ Բայրոնի հայերեն վարժությունները և բա-

հաստեղծութիւնները ժողովածուն (Lord Byron's armenian exercises and poetry): 167 էջ:

Նույնը՝ 1907 թ., անփոփոխ:

Բովանդակութիւն. «Ի թղթոց խորդ Բայրոնին» (հատված է Բայրոնի օրագրից, որտեղ հիացմունքով նկարագրում է Մխիթարյան միաբանութիւնը): «Ան պ. Մուր», «Ան պ. Մըրի» (նամակներ): «Հատուածք պատմութեան Հայոց, քարգմանեալք ի չորդ Բայրոնէն»: «Հատուածք ատենաբանութեան Ներսիսի կամբրոնացոյ, քարգմանեալք ի խորդ Բայրոնէն»: «Թուղթ Կորնթացոցն առ սուրբ առաքեալն Պաւլոս»: «Թուղթ Պաւլոսի առ Կորնթացիս»: Բանաստեղծութիւններից զետեղված են. «Կոտորած քանակին Սննքերիմայ», «Ուղերձ առ Ուլկիանոս», «Ի Վաղնրու», «Ան ժամանակ», «Տաղ երգեալ ի շանթաձիգ մրկի», «Տաճար Ս. Պետրոսի», «Ի մահ օրիորդի միոյ քնոորդի քերթողին և սիրելի յոյժ նմա», «Ան դուքսն Տորսեդ», «Արտասուք», «Յետին տողք Բայրոնին»: Այս քարգմանութիւնների մի մասը կատարել է Ղեվոնդ Ալիշանը (տե՛ս մեր ժամանակագրութիւնն և ախորդ հատորը, էջ 81):

— — — Վննետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղևոնդ Ալիշանի «Նշմարք և նշխարք Հայաստանի աշխատութիւնը»: 110 էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ նույն թվականին, նույնը՝ «Հայ դասականների գրադարան» մատենաշարով (քնագիրը, առաջաքանն ու ծանոթագրութիւնները Ս. Շտիկյանի), Երևան, 1981, էջ 231—296: Հատվածաբար հրատարակվում էր «Բազմավեպում», 1869 թ. № 3-ից սկսած:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Սերոբեյ Դավթյանի «Պատճառք վիճից Հայոց ուղղափառաց աշխատութիւնը»: 40 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գրիգոր Դերձակյանի «Բանաստեղծութիւնների ժողովածուն» ժողովան կազանդա խոթագրով: 34 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Եղիա Տեմիրճիպաշյանի «Շահնազարյանի մը խղճին պարզ քննութիւնը» գրքով: 37 էջ:

Տեմիրճիպաշյանի ճառն է, որը նա կարդացել է Պոլսի «Նուպար-Շահնազարյան վարժարանին»՝ 1870 թ. մրցանակաբաշխութիւն հանդեսի ժամանակ (տե՛ս «Մասիս» 1870, № 1003):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Խոսակցութիւն մեծերոց» գրքույկը: 16 էջ:

«Հարց ու պատասխանի ձևով Պետրոս առաքյալն ու Գրիգոր Լուսավորիչը Ս. Պապին և ազգային ներկա անցքերուն վրա ալ կխոսին» (Ղազիկյան Ա., «Հայկական մատենագիտութիւն...» Վեներիկ, 1914, էջ 1201):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մ. Գ. Տեիր-մենճյանի «Օղային սուրհանդակ, տետր ալաբանական» հրապարակախոսական աշխատութիւնը: 48 էջ:

Հեղինակը ստեղծել է երևակայական մի կերպար, որին տվել է «Օղային սուրհանդակ» անունը և որի հետ քանակիճում է կրոն-ազգութիւն-ազգային մշակութի հարցերի շուրջ (քանակիճը հաճախ ընթանում է թուրքերեն լեզվով), ի խելս այլոց, վկայակոչելով նաև «Մեղուխնայի» տեսակետները:

— — — Պոլսում, Տիմիթրիոս Չուքիդեսի՝ հունարեն քնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Ծնիչերիք» սլաւոնական վեպի Ա մասը: 308 էջ: Բ մասը՝ նույն թվականին. 268 էջ:

Առաջաբանից («Զեկուցում».) «...եթե ռայան հանգիստ օր անցրենել կուզեր, կը պարտեր կաշառել զԾնիչերիս թե՛ իր, և թե՛ անոնց տոնի օրերը: Ծնիչերյաց զորանոցներուն առջևն ո՛չ կին, ո՛չ երիտասարդ, և ո՛չ մաքուր հագնված մարդ մը կը համարձակեր անցնել, առանց քսակը լի տնենալու: Ասոնք, և ասոնցմէ բոլորուցս բարբարոսական բաներ կը գործվին երեք հարյուր յոթանասուն և երկու տարիներ շարունակ նույն իսկ կառավարութեան առջև նիւնիւններն, որոնց շնչմանն համար միայն ՔՍԱՆ ՎԱՅՐԿՅԱՆ բավեցավ և ուժգին հողմո առջև գտնված հարդի նման ցիր ու ցան եղան իրենց հետևը թողնելով զվիճի հիշատակ և անարգ անուն:

Ընթերցողն այս փրկարար շնչման և բոլորակոր զեղծմանց պատկերը պիտի տեսնէ ներկա գրքիս մէջ, որ նկարյալ է խիստ գեղեցիկ և ազդու վիպասանական գույներով հմտալից և ականատես հեղինակեն:

— — — Պոլսում հրատարակվում է Տ. Գրիգորյանի «Բառեր և խոսակցութիւններ ութը լեզուէ, տաճկերեն, հայերին, հունարեն, ռուսե-

րեն, գաղղիներեն, իտալերեն, գերմաներեն, անգլիներեն» աշխատությունը 47 էջ։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ավետիս Պերպերյանի «Կայծակ բրգակոթան» աշխատությունը 110 էջ։

«...Գրքույկ մ' է, երկու մասի բաժնված։ Առաջին մասին մեջ կհերքեք և կկործանեք զորավոր փաստերով Պապին գլխավորությունը և աստվածացյալ անսխալությունը, բուն իսկ պապերուն և լատին աստվածաբաններուն վկայությամբը... Երկրորդ մասին մեջ կբացատրեք Հայաստանյայց եկեղեցվո ուղղափառ հավատքը և պաշտելի ծեսերուն և արարողություններուն հնությունը, լատին աստվածաբանից վկայությամբ» («Մասիս» 1871 թ., № 1046)։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է «Ճանապարհորդութիւն տէր Յօհաննէս քահանայի Վաղարշակնորցոց (ի' մա. Ոսկերչյան—Ս. Շ.) ի սահմանս բարձր Հայոց» գրքի Ա հատորը 80 էջ և Զատագ հատորների մասին մանրամասնություններ գտնել չենք կարողացել։

Առաջարկեց. «Եփրատա սառուցիկ ձգերքներեն ի Կարին պանդխտածս ժամանակ ըստ լատին կարողության բարձր Հայոց Կարնո քաղաքի շուրջանակներեն շոշափելով գրչի առի և հին երկաթագիր մատենից հիշատակարաններն ալ բավական քաղվածոյք ընելով, տպագրության ընծայեցի։ Ոչ թե ազգին ինձ վերա համարումը ավելցընելու միջոց մը փնտռելն էր այս իմ նըպատակս, այլ կղերակից եղբարց և ազգիս ուսումնասեր երիտասարդաց սիրտն ու հոգին հնասիրական եռանդով բորբոքելն էր»։

«Կարնո գավառին մեջ գտնված հին շենքերի և հին երկաթագիր մատյաններեք քաղված ազգային հնություններու և հիշատակարաններու հավաքածու մ' է, որ հնասեր ազգայնոց համար թանկագին տեղեկություններ կպարունակե» («Մասիս» 1870 թ., № 1004)։

— — — Պոլսում, Մկրտիչ Աճեմյանի Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է Ֆելիցիտե Լամբլյեի «Գիրք ժողովրդյան» աշխատությունը 144 էջ և Վերջում (էջ 101—144) զետեղված է նույն հեղինակի «Զայն ի րանտե» գործը։

Թարգմանչի առաջաբանից. «Լամբլյե Գաղղիո կղերական դասին և ներկա դարուս ազատամիտ և հռչակավոր ճարտասանն»։

րեն է, որ սիրո և արդարութեան վսեմ բարոյականը կը քարոզե-
ամեն կողմ զորավորը և տկարը, հալածիչը և հալածյալը նշմա-
րելով, աղեկիգլալ ոգովով՝ մերթ անուշ և մերթ կծու հանդիմա-
նութեամբ մեծամեծները կը խրատե և աղքատները կը խրա-
խուսե:

Իր այլևայլ և զեղեցիկ աշխատասիրութեանց մեջն Վերք
ժողովրդայանն ընտրեցինք, համոզված ըլլալով, որ մարդկային
պարտուց և իրավանց վրա այս ողջամիտ խորհրդածութիւննե-
րը, ուր զարմանալի պարզութեամբ ամեն աստիճանի ընկերական
բարուց նկարագիրը կը գտնեմք, ազգի մը բարի զգացումները կը
զարթուցանեն և մտաց մտայլը փարատելով, եղբայրսիրութեան
կապը կը պնդեն:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Թաղևոս
Միհրդատյանցի «Հատկութիւն Արարատա և Նորին սուրբ եկեղեցվոյ»
աշխատութիւնը: 57 էջ:

«... Ութածալ տետրակ մ'է, երկու մասի բաժնված: Առաջինն
Արարատ բառին ստուգաբանութեան և մինչև հիմա տրված զա-
նազան մեկնութիւններուն վրա կխոսի, երկրորդն ալ Հայկական
եկեղեցվո հատկութեան վրա:»

(«Մատեն» 1870 թ., № 285):

— — — Պոլսում, Թովմաս Թերզյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կա-
տարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է էմե
Մարդենի «Հրաշալիք բնութեան» աշխատութիւնը: 128 էջ:

Առաջարանից. «Այս երկասիրութեան ամենն տաժանելի և
դժվար մասերն մեկն ալ՝ ինչպես ծանոթ է ամեն փորձառու
անձանց, արվեստական և ուսումնական բառից գլուտն է, որոնց
շատը մեր լեզվին մեջ կամ դեռ չկա, կամ միևնույն եվրոպացի
բառը զանազան կերպերով թարգմանված է. առ այժմ ջանացինք
մեզի ընտրելագույն երևցածներն միայն գործածել ու խնամքով
խորշեցանք այն խորթ բառերն, որ մեկ քանի գրոց մեջ սպըր-
դած են: Սակայն էական կետ մը ըլլալուն այս առանձինն պիտի
զբաղվի ուսումնական և արվեստական բառից բառարանի մը,
որ հետզհետե սրբագրութեամբ գուցե օր մը ազգին օգտավետ
ծառայութիւն մը մատուցանեալ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովսեփ Շիշ-
մանյանի (Մերենց) հրապարակախոսական-գրաքննադատական հոդ-

վածներն ժողովածվի Ա գիրքը, «Հրատարակությանց հավաքմունք» խո-
րագրով 164 էջ:

Ժողովածուի հետագա գրքերը լին հրատարակվելու Զետեղ-
ված հոգևածներին ուղարկվել են Առ Ղևոնդ վարդապետ Հով-
նանյանց, «Դատականը» (գրախոսված է վերջինիս «Մարտինոս
Հոսեփի վարուց և նորոգության պատմություն» աշխատություն-
նը), «Դամբանական Մ. Պեղիկի աշխատություն», «Բարեգործական ըն-
կերություն», «Ապակենտրոնացում», «Երիմյան և Սահմանադրու-
թյուն», «Ազգային պատմություն» հրատարակած սակայն հոգ-
վածները և ուրիշներ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պետրոս
Շանշյանի «Ուսումնական պարտուց» մանկավարժական աշխատությունը:
160 էջ:

Նույնը՝ Երուսաղեմ, 1874 թ., 324 էջ:

Աշխատությունն ունի «Հատոր Բ.» նշումը, որի կապակցու-
թյամբ տրված է հետևյալ ծանոթագրությունը. «Հատոր բառի կի-
րառության միակ նպատակն է հեղինակի քրիստոնեական և քա-
րոյական երկասիրությանց դասական շարքը ցուցնել և ոչ թե հա-
տորներու կապակցությունը. վասնզի յուրաքանչյուր հատոր ան-
թերի է և ամբողջական՝ իր պարունակության նկատմամբ»:

Առաջաբանից. «Զեզ կնիքիմ այս երկասիրությունը, Հա-
յաստանի զավակներ և կաղոթեմ առ աստված, որ ոգևորե զձեզ
առաքինությամբ և օգնե Զեզ, երջանկության հասնելու»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ա. Պեյլեր-
յանի «Գեղջկական հարսանիք ի Հայաստան» աշխատությունը: 63 էջ:

— — — Պոլսում, Ղազարոս Պողոսյանի՝ անգլերեն բնագրից կա-
տարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Թով-
մաս Լիֆհայմի «Կամբ կամ կամական հանգամանք մտաց» աշխա-
տությունը: 314 էջ:

Առաջաբանը («Ազգ»); «Մտավորական փիլիսոփայության դա-
սագրքիս հայերեն թարգմանության այս երկրորդ տպագրությունը
(տե՛ս մեր ժամանակագրության» նախորդ հատորը, 1851 թ.—
Ս. Շ.) կպարունակե նաև բնագրին երրորդ բաժանմունքը, որ
կամքին կամ մտքին կամական հանգամանացը վրա կխոսի: Գրե-
քիս առաջին տպագրությունը մեզ կպակսեր այս մասը՝ այն ատեն
դեռ թարգմանված չլլալով: Կամքին սա մասը իբրև առանձին
հատոր, զատ կծախվի»:

— — — Պոլսում, գրաքար և արևմտահայերեն լեզուներով: Հրատարակվում է Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի ստեղծագործությունների անգրանիկ ժողովածուն, «Մատենագրությունք Մ. Պեշիկթաշլյանի» խորագրով: 600 էջ: Այն հրատարակության է պատրաստել Հովսեփ Շիշմանյան-Մերենցը:

Առաջաբանից («Հրատարակությունն առ ընթերցողս»): «Մեր կրթիչ Պեշիկթաշլյանի գործերը ցան ու ցիր, ինչ որ գտանք, սա հատորիս մեջ բովանդակեցինք: Իր աշակերտներեն և իր բարեկամներեն ոմանց՝ և Մուրատ-Ռափայելյան ընկերության օգնությամբ թե որ շրջար՝ այս հրատարակությունը չէ թե միայն ավելի պակասավոր կրլար, այլ թերևս տեղի ալ չէր ունենար: Ուստի անոնց ամենուն, որ մինչև, Պեշիկթաշլյանի նաև մեկ փոքրիկ հեղինակությունը մեզի հանձնեցին, շնորհակալ կրլանք, վասնզի ազգիս ծառայություն մը ըրած են, իր ընտիր զավակաց մեկուն մտավոր ծնունդը և հիշատակը իրեն պահելով: Այս համառոտ առաջաբանը գրողները ան տղայական եռանդեն վեր կփափագին ըլլալ, որ գրավոր գործ մը ընդհանրության ներկայացնելուն, ծաղիկներով դամիսներով կպսակե զանի, շլացալ զինք՝ շլացնել կուզե զամենքը: Գործը ինք կխոսի և քննաբանը կդատե:»

— — — Պոլսում, իտալերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ա. Դուդիի «Արևելյան կաթուղի» հայոց իրավանցը իրավաբանական պաշտպանությունն աշխատությունը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Նահապետ Ռուսինյանի «Տեղեկագիր վերաքննիչ հանձնախմբին Սահմանադրությանն ուսումնասիրությունը» 22 էջ:

— — — Պոլսում, գրաքար, հրատարակվում է Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեանն պոեմը» 483 էջ:

Վերջում գեղեղված են. «Յիշատակ վարուց հոգեկիր հոնտորի սրբոյն Գրիգորի», «Գրիգոր Նարեկացուց ներբողեան առ Աստուածածինն» («Գումարք խմբից»), «Համառոտութիւն աղօթից ... Մխիթարայ Գոշի .. ասացեալ ի սուրբ Պատարագին», «Առաքել վարդապետի ասացեալ ներբողեան ի սուրբ Գրիգոր Նարեկացին» և բժշկությանը վերաբերող զանազան հատվածներ չորս ավետարանիչների գործերից: Գիրքն ավարտվում է դժվարիմաց քա-

ռերը մեկնաբանող բառարանով: (Տե՛ս նաև՝ Գրիգոր Նարեկացի, Մատենան Ողբերգութեան, Երևան, 1985, էջ 219):

— — — Պոլսում, Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ (Թարգմանիչ՝ Ա. Ս. Տ.), հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումա-հոր «Հուլիանի որոնք» (Պորճիայք)՝ վիպակը:

— — — Պոլսում, Գարրիել Այվազյանի (Այվազովսկի)՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն չափածո թարգմանությամբ հրատարակվում է Իվան Կոխլովի առակաների ժողովածուն՝ «Առական Թոխլովի յինն գիրս» խորագրով: 436 էջ: Նույնը՝ Վաղարշապատում, 1896 թվականին, 407 էջ:

Որպես առաջաբան՝ նույնի թարգմանությամբ զետեղված է Պյոտր Ալեքսանդրովիչ Պլետնյովի «Վարք Հովհաննես Թոխլովի» ուսումնասիրությունը:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Մեր թարգմանության վրա երկար խոսելիք չունիմք ... չեմք կրնալ լիսոստովանիլ, որ բնագրին ԱՄԵՆ գեղեցկությունը ԱՄԵՆԱՅՆ առակաց մեջ ևս մեր լեզվին վերածելու ցանկալի հաջողությունը չունեցանք, սակայն բավական միևնույնություն է մեզ տեսնելն, որ ... մեր թարգմանությունը «լրիշներեն ավելի մոտիկ ու հավատարիմ է բնագրին և երկրորդ՝ ՏԵՂ ՏԵՂ հեղինակին իմաստը մեր աշխարհաբանին վերածված ժամանակը կարծես թե ավելի գեղեցկություն առած է:

Էջմարիտ է, որ այսպիսի գրվածքների եթե մեր նախնյաց ընտիր լեզվովը, այսինքն՝ գրաբառ թարգմանվին, գուցե ունենան ավելի արժանավորություն ... Բայց գրաբառով, որ այժմ ոչ ևս խոսակցության լեզու է մեր ազգին մեջ, շատ դժվարին է դուրս ցատքեցնել բնագրին կենդանի ու վառվռուն դարձվածները: Թող որ, հակառակ ևս էր մեր անձնական համոզման, գրոց լեզվով թարգմանել ծայրն ծայր այսպիսի գրվածք մի, որ սահմանալի է լրեթերցումն և ի խրատ ոչ միայն չափահասից և ուսումնականաց, այլ և տղայոց ու ռամկաց, արանց և կանանց, որ կարոտն դուրիմաց գրվածքոց: Այսու սկզբամբ ջանացինք նաև այս մեր աշխատության մեջ ընդհանրապես չհեռանալ Տաճկաստանի Հայոց մաքուր աշխարհաբաննա:

— — — Պոլսում, Կարապետ Ութուճյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն համառոտ թարգմանությամբ, հրատարակվում է Մարիուս Թոքենի «Երկաթի դիմակով մարդը» և հայոց Ավետիք պատրիարքը ուսումնասիրությունը: 143 էջ: Հատվածաբար հրա-

տարակվում էր «Մասիսում», նույն թվականի հունվարի 10-ից (№ 980) սկսած (տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը)։

— — — Պոլսում, Համբարձում Փանակյանի՝ ֆրանսերենից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է գերմանացի Օտտո Հյուպենրի «Տարերք քաղաքական տնտեսության» աշխատությունը 199 էջ։

Քաղցմանը անաջարանից. «Ապաքեն մեր ազգին այլևայլ ուսմանց մեջ ըրած առաջադիմությունը թե՛նդիդ հղավ մեզ հայերենի թարգմանելու ձեռնարկել ներկա երկասիրությունս, որ քաղաքական տնտեսության էական սկզբունքն ուղիղ գաղափարներով ավանդելն ի գատ, յուր շարադրության ծայրագույն պարզությամբը կրնա ամեն կարգի անձանց մտային կարողության հարմարիլ։

Մատենագրությանս (ի՛մա. աշխատությանս—Ս. Շ.) ֆրանսերեն թարգմանությունն, ինչպես որ այլևայլ հավելվածովք հրատարակված է, մենք ևս, կշռելով մեր ազգային սույն գիտության վրա ունեցած ծանոթության աստիճանը, ներկա հրատարակությանս ինչ ինչ հատվածները մեր կողմանն մասնավոր հավելվածովք եւ կարևոր դատված բացատրությամբք ճոխացուցած եմք. այս հավելվածները ընագրեն որոշված եմք սա (—) նշանով, որպես զի հեղինակին պատշաճ արժանիքն իրեն թողումք։

— — — Պոլսում, Անտոն Գարագաշյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է էմի Մարթենի «Դաստիարակություն մարդ կամ քաղաքակրթություն ազգի մարդկան ի ձեռն կանանց» աշխատության անալիզի հատորը 146 էջ։

Հետագա հատորները շեն հրատարակվել։

Առաջաբանից. «...Ըստ էմի Մարթենի, մարդուս բարոյական կարողություններն իմացականն առաջ կրթվելու են, այսինքն՝ ի տղա տիոց, ըսել է թե բարոյական դաստիարակության առաջին կամ գլխավոր, և մի միայն դպրոցն, ըստ մեր մատենագրին, ընտանիքն է և անոր ձեռնհաս դաստիարակը՝ կինը, մայր կինը և ոչ այլ ոք։ Այսպիսի մեծ բնական պաշտոն մը կատարելու կանշված մայրը, հարկավ, ազատ ըլլալու է ամեն օտար ազդեցությունէ։ էմի Մարթեն, այսպիսի կարևոր նյութն մը վրա խոսող հեղինակ մը ըլլալով, արժանի է թարգմանության, և այս թարգմանությունը կընծայվի ահավասիկ մերազգեայլ ընթերցողաց։ Սա միայն հիշեցնել բավական կհամարվի, որ էմի Մարթենի Մարց

դաստիարակութեան գիրքը Հոռի արգելալ գրոց ցանկին մեջն է։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Անտոն-Մատաթիա Գարազաշյանի «Գործնական քերականութիւն հայկական լեզվի» դասագիրքը։ 256 էջ։

Նույնը՝ 1874 թ. (248 էջ), 1876 թ. (250 էջ), 1880 թ. (271 էջ), 1881 թ. (271 էջ), 1883 թ. (7), 1884 թ. (303 էջ), 1887 թ. (296 էջ), 1890 թ. (294 էջ), 1893 թ. (300 էջ), ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Ք. Մ. Ս. Ա. Մ.-ի (ի՛մա՝ Թադևոս Միհրդատի Տեր-Աստվածատրյան Միհրդատյանց) «Հրաբուդիս Արարատայ Նորին ամենամաքուր էկեղեցւոյն դէմ մաքառող թշնամեաց և լուծումն խնդրոյ հռովմէական գրութեանց» աշխատութիւնը (Ա, Բ, Գ հատորներ)։ 223 էջ։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Թադևոս Միհրդատյանցի «Յատկութիւն Արարատայ և Նորին սուրբ եկեղեցւոյ» աշխատութիւնը։ 57 էջ։

Աշխատութիւնը բաշկացած է երկու ինքնուրույն մասերից՝ «Մասն Ա. Բանասիրական քննութիւն ի վերայ Արարատ անուան, թէ գինչ նշանակէ» (էջ 1—34), և «Մասն Բ. Բանասիրական տեղեկութիւն ի վերայ Արարատեան սուրբ եկեղեցւոյ թե գինչ կոչել պարտ է արդեօք՝ լուսաւորչական, Առաքելական և թէ Քրիստոսական» (էջ 36—57)։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Ղազարոս Հովակիմյանի «Թալերան» ուսումնասիրութիւնը։ 93 էջ։

Առաջաբանից. «Կան մարդիկ, որ քնկերութեան մեջն ալսպես կ'անցնին, ինչպես գիսավորներ աստեղաց մեջն, իրենց շափողը լուսավոր գծով մը նշանակելով։

Այսպես էր Թալերան՝ Գաղղիայի երեւի քաղաքագետը, որ փառաց հավետ սիրահար, քօնեցավ անոր, ուր և որու քով ալ տեսավ, քօնեցավ անոր, ոչ միայն հօգուտ իր անձին, այլ ի մեծ շահ յուր հայրենայց։ Թալերան իբրեւ մեծ մարդ, հավասարապես ենթակա եղած է խիստ քննադատութեանց և բարձր ներքողանքու. յուրաքանչյուր կենսագիր՝ անոր գործերն ըստ իմաց մեկնած է, այլ ոչ ոք կրցած է այն անձին վրա իր վերջին բառն արտասանել։

Ահա վասիկ այս անձը, որուն վրա կարճառոտ տեսութիւն մը բնել կուղենք, տեսութիւն մը որ անշուշտ շատ նսեմ է, ոչ միայն համեմատելով այն գրվածքներուն հետ, որ Եվրոպայի մեջ Թաւրանի վարուց վրա կտեղան, այլ նաև նույն իսկ Թաւրանի գործերուն հետ:

— — — Պոլսում, Ս. Ղուկասյանցի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Դեպրեո Գաթրֆափի «Մարգարանութիւն» աշխատութեան Ա պրակը (սիւր-թիւն մարդկային տեսակի): 46 էջ:

Բ պրակ (սեղհանուր խնդիրք)՝ 1871 թվականին: 51 էջ:

Գ պրակ (սեմագումն մարդոց)՝ նույն թվականին: 40 էջ:

— — — Պոլսում, Կարապետ Պաղճյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ հրատարակվում է Խորեն Նար-Պեյի (Իճա. Խորեն Գալֆայան) «Հայոց եկեղեցին և անդրաշինականացի» գրքուկը: 78 էջ: Մի հատված սկզբից, նույն վերնագրով, արտատպել է Զմյուռնիայի «Արշալույս արարատյանը» (1870 թ., № 387, հուլիսի 4):

Գրեպկից (էջ 76). «Ապա ուրեմն, մեծ անիրավութեամբ կըրպարտեն ի՞նչ ՄՈՆԴ և ԶԻՎԻԼԹԱ ՔԱԹՈՈՒԼԻԿԱ, և իրենց լատինահայ թղթակիցները, երբ զՍուրբ Էջմիածին կուգն ցցունել իբրև գործի Ռուսական ազդեցութեան: Ահա քառասուն տարի է, որ Արարատա վրա թեւերը կաշւաժծն Ռուսականն ածովի: Թող ըսեն, թե այսչափ ժամանակի մեջ ինչ քաղաքական ազդեցութիւն ներգործեց Հայոց ազգին վրա: Թող մտնեն բերդերու կամ բանտերու նսեմաստվեր խորերը, և ապստամբութեան հռնցսնոր հայակրոն կայանավոր մը թող գտնեն: Զկա, չկա բնավ և ոչ ուրեքս:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնարանութիւններով, հրատարակվում է Պողոս Գալպէլյանի «Կրթութիւն տաճկական լեզվի» աշխատութիւնը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Յոթն գիշերը կամ խոսակցութիւնք երկու հայագգի եղբայրց (Գիշեր առաջին)» գրքուկը (հեղ. Մ. Գ. Տ.): 88 էջ:

Հետագա գրքուկները չեն հրատարակվել:

Առաջադրանք (սեմագումնութիւն). «Հետագա երկարարանութիւնը ... յոթը գիշերվան միջոցը՝ Հոռվմեական ու Էջմիած-

նական երկու հայ եղբարց մեջ տեղի լեննալով՝ զանոնք ամբողջ գրի առած, ուզեցի տպագրութեամբ ի լույս հանել: Սակայն անոր ամբողջը մեկ անգամուն հրատարակելու համար իմ նյութապէս տկարութիւնս չներելով, ստիպվեցա զանոնք յոթը մաս բաժնել, այսինքն յուրաքանչյուր գիշերվան խոսակցութիւնը առանձին տետրակով մը հրատարակել:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Արմենիկ Ասատուրյանի «Փերականութիւն անգղիերեն լեզվի» աշխատութիւնը: 279 էջ:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է էմմանուէլ Եսայանի «Արշակ Բ» պատմական ողբերգութիւնը: 95 էջ:

Վերջաբանից. «...Ընթերցողացս ուշադրութիւնը կհրավիրեմ գրութեան երեք գլխավոր կետերուն վրա:

Առաջին՝ նյութը, երկրորդ՝ ոճը, երրորդ՝ լեզուն:

Նյութը՝ հիւրավի նոր չէ, չհետեւի, որ գրութիւնն ալ նոր չլույս: Ամենայն ազգ միենույն նյութը կրկներ, երկներ ու հեղհեղեր են՝ նմանութեամբ կամ հետեւողութեամբ. մենք երկուքն ալ զանց անելով, շանացեր ենք մի միայն պատմութեան հավատարիմ ըլլալու. ընթերցողք կրնան վկայել, քանասերք՝ քաղդատել ու քննել:

Ոճը ծաղկլալ է ու զարդարուն, պիտի ըսեն-արեւել կհոտի: Էութիւննիս շեմք ուրանար, հայ եմք, արեւելյան ըսելը ավելորդ կըլլա: Արեւելք արեւու և խնկոց աշխարհն է: Դարձալ-ուրիշներն են, որ իրենց Դյուցազունները խոսել կուտան տաղաչափելով, մեր ոգել կտամք արձակ. ներդաշնակութիւնը չէ լոկ ի կապանս:

Գալով լեզվի մասին, դիտողութիւն պիտի ընեն ոմանք, շափազանց գրաբարի մոտիկ ըլլալը-պատասխանեմք քաջամուտ Ալվազյան հպիսկոպոսին հետ «Ով որ այս ճշմարիտ ու զովելի սկզբունքը կընդունի, քն աշխարհարառը պետք է միշտ մաքրել, ազնվացնել ու ՀՅՏՀՅՏՏ ԳՐԱՐԱՐԻՆ ՄՈՏՅՆՆԷ.— մտքերնիս հասկացվեցաւ:

— — — Պոլսում, իտալերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Պիոս Զ-րդ պապի «Առաքելական թուղթ առ կաթողիկոս հայա պատրիարքութեանն Կիլիկիոյ կոնդակը: 8 էջ:

— — — Պոլսում, հայերեն, ֆրանսերեն և իտալերեն զուգահեռ տեքստերով, հրատարակվում է «Թուղթ քահանայից արեւելյան հայ կա-

թողիկէն ազգին ի պատասխանի թղթոյն մոնսիւնյոր Բլլումիւն աշխատութիւնւոյ 62 էջ:

Նույն թվականին, աշխատութեան միայն հայերէն հատվածը հրատարակվել է առանձին գրքով, անսկսիւթիս 15 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Թորոս Նազարյանի կազմած «Հաւաքածոյք յընտիր մատենագրաց» աշխատութեան Ա. հատորը (արծակի) 351 էջ:

Բ. հատոր (ոտանավոր), նույն թվականին, 114 էջ:

Լրիվ վերնագիրն է. «Հաւաքածոյք յընտիր մատենագրաց, ի պէտս ազգային վարժարանաց, յորում պարունակին հանդերձ ծանօթեմամբք ազգի, ազգի ընտրելագոյն հատուածք ի նախնի և յարդի հեղինակաց կամ թարգմանչաց, արծակ և շափաւ»:

Զետեղված են (Ա. հատորում) հատվածներ ավետարանիչներից (Մատթեոս, Ղուկաս, Հովհաննէս) և աղոթք առաքելոցից: Հատվածներ Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոցից» Հովհ. Ոսկեբերանից (սԹուղթսն Պաւղոսի առաքելոյ, «Մեկնութիւն Մատթէի», «Ըառք»), Մասիլոյնից (սՓոքրիկ քառասնորդք), Թուլենից (սՀրեայի սուրբիւն), Յիցերոնից (սՀնդդէմ Մարկոսի Անտոնիոսի), Իղիշեից (սՎասն Վարդանի...), Նորենացուց (սՊատմութիւն հայոց) և Գրիգոր Նարեկացուց (սՄատենան Ողբերգութեան): Հատորն ավարտվում է «Շարականք» բաժնով, որտեղ զետեղված են տաս շարականներ:

Բ. Հատորում. շափածո ստեղծագործություններ Արսեն Բագրատունուց (սՀպարտն ճայ և սիրամարգ, «Շուն ագահ», «Մրջիմն և ճանն», «Գայլ և կոտնկն», «Էջ և առիծ», «Ի մահ սոխակին», «Ի փրկիչն», «Արարչութիւն աշխարհի», «Հայկանուշ սքանչելիօք զերծանի», «Հայկ սպանանէ զԲել», «Նկարագիր Վսիտանգայ և Վարդենույ»), Էդուարդ Հյուրմյուզյանից (սՅամառն, «Հովուական գեղօնք», «Պատկեր եղեմական դրախտին»), Ղևոնդ Ալիշանից (սԱռ աստուած, «Առ հոգին սուրբ», «Աստուածային մենամարտութիւն», «Մահ անմահին», «Օրհնութիւն տիեզերական սիրոյն աստուծոյ», «Ելնծայումն կուսին», «Երօնք եւ ժամանակ», «Առ կարգակիցն ճանապարհորդ», «Առ պատանիս նորրնծայս յաշխարհ»), Վիրգիլիոսից (սԵրջանկութիւն շինական կենաց», «Յաղագս առասպելին Պրոտէոսի», «Յաղագս վնասակար ախտից անասնոց»), Տեպարոից (սԱռ հայրն երկնավոր), Լամարթինից (սԱղօթք մանկան զարթուցելոյ, «Յիշատակ մեռելոց», «Գերեզ-

մանն մայրենին», «Մարդկություն»), Միլտոնից («Արարչութիւն աշխարհին»), Հոմերոսից («Նկարագիր վահանին Հեփեսոսեայ»):

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է «Բլլում ի Կոստանդնուպոլիս, կամ արեւելյան հայք և Պրոպագանդա» գրքուկը: 22 էջ:

— — — Պոլսում, Հակոբ Աթթարյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է *** արքայի «Ժիզվիթն» վիպակի Ա. հատորը: 296 էջ: Հետագա հատորները լին հրատարակվելու:

Թարգմանչի առաջարանից. «Խնեւտասաներորդ դարը՝ մարդկային մտաց վսեմ ճիգերու գեղեցիկ տեսարան մը կընծայի մեզ այսօր: Մարդկութիւնը՝ միջին դարերու խաղար մթնոլորտին մեջ, ի շնորհս միատիկեւեռու ընդ երկար դեգերելի հետո, ուր ուրեմն ի բաց վանեց և փարատեց սրտի և մտաց վրա թանձրացած մտայլը, խզեց լուր բանականության թռիչքներն արգիլող և զայն կաշկանդող ու պրկող հանգուցներն և լուսն իր բոլոր պայծառությամբ երևան եկավ: Ժիզվիտաց ընկերութիւնը թիկունք և պաշտպանութիւն խոստացավ անոր և սա կամոմին դիմեց նորա քաղովներու մեջ: Մեծ էր վտանգն և անխուսափելի: Մարդկութեան ճշմարիտ բարեկամներն զգացին զայն և ճարտար գորշներ ձեռնարկեցի որդի ի բոհն մաքառիլ այս խաղար մարդերու դիմ: Վոլտեր, Դ' Ալամբեր, Պասկալ, Պլեյզ, Էոսեն Սյու և այլք ջանացին խզել և զար առնուլ առնաբար այս սև հոգի մարդերու դիմակը, ցրել սոցա սլատրանքը, լուծել և ի դեռ հանել սոցա դավերը և մարդկային միտքը սոցա դարբնած մեքենայներէն և սոցա պրկոցներէն ազատելու: Վսեմ ջանք, որ մեծ և ուժգին հարվածով հարվածեց ճիզվիտութիւնը»:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Համբարձում Գալֆայանի «Մեր սիրահար» բանաստեղծական վիպասանութիւնը: 80 էջ:

— — — Պոլսում, Հովսեփ Շիշմանյանի (Ի՛մա. Սերենց)՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է էդմոն դը Բրեսանսեի «Տիեզերական ժողով Վատիկան»։ Նախաշարիչ նորա և կազմութիւն» աշխատութիւնը: 71 էջ:

Թարգմանչի առաջարանից. «Այս թարգմանութիւնը ավուր պատշաճի մըն է այս պարագայներու մեջ ժողովրդայն մը հա-

մար, որ կսկսի նոր իմանալ երեսուն տարւոյն վերջը, յուր տառապանաց ակզբնապատճառը: Մեզի պարտք համարեցինք անկողմնասեր և հմուտ մարդու մը զրուկյամբ (ի՛մա. էդմոնսը Բրեսանսեի. Ս. Շ.) իմացնել, թե ինչ է Հասուն, այսինքն՝ Պիոս, այսինքն՝ պապը կամ պապութիւնը և կամ որ նույնն է՝ Հռոմ: Մեզի համար այս երկու անունները շատ տարիներ և վեր միևնույն նշանակութիւնը ունին, բայց ժողովրդյան համար նույնը չըլլալուն, շատոնցվընե պարտք մը կհամարեինք իրեն իմացնելու:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է «Ընտանեկան բառարան տղայոց վարժութեան համար (մասն առաջին)» աշխատութիւնը: 48 էջ:

Հեղինակն իրեն կոչում է «Ռ. Մ.», որի ով լինելը մեզ չհաշողվեց պարզելու: Աշխատութեան հետագա մասերը չեն հրատարակվել:

Առաջաբանից («Ազգ»): «Հայտնի է, որ մեր ազգայնոց մեծագոյն մասը իրենց խոսակցութեանց մեջ տաճկական բառեր խառնելով կխոսին, որ ազգիս պատիվ չըրեր: Ուստի պետք է, որ ամեն մարդ յուր խոսակցութեան ժամանակը զգուշանա օտարաղբի բառեր գործածելուն և ջանք ընեն բուն հայկական բառերով խօսելու: Եվ որովհետեւ տղայք, երբ մտքերնին կբացվի և լեզունին կտօսի կսկանի, նախ և առաջ աւանդ միջ եղած առարկաները կը տեսնան ... ուստի այս անգամ այս առաջին մասին մեջ այդ իրերուն բուն հայկական անունները հավաքելով, այս ու բնի կարգավ նշանակեցինք»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մ. Տամատյանի «Պոլիփեմ, կամ. անդրալոյան հայ մը աշխատութիւնը: 30 էջ:

«Մետալի հագրգեթ» (ի՛մա. «Ընթարտութեան ձայնը»—Ս. Շ.) անուն թերթին բանդագուշանքն և պաշտին անսխալութիւնը պատմական զորավոր ապացոյցներով հերքող հմտալից և խիստ հետաքրքրաշարժ տետրակ մը է, որուն մեջ Հոռվմի անսխալ պապերին շատերուն վարքն ու համառոտիվ պատմված է: («Մասիս», 1870, № 987):

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, առաջաբանով ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Սիմեոն Ապարանցու «Վիպասանութիւն սակա Պահլաունեացն զարմի և Մամիկոնեանցն սեռի աշխատութիւնը: 162 էջ:

Առաջաբանից. «Ի վիպասանութեանս յայսմիկ պարունակին նախ՝ ոտանաւոր համառօտութիւն պատմութեանն Ղազարայ Փարպեցւոյ՝ առաւել սակս Պահլաւունեացն զարմի և Մամիկոնեանցն սեռի, երկրորդ՝ յիշատակարան և տաղալահութիւն Պատմութեան Ապարանից, քաղեալ ի հեղինակութենէ նարեկացւոյն Գրիգորի, և ողբ՝ ի վերայ Մեծօփոյ Ս. Ուխտին, երրորդ՝ յիշատակարան տաղալահեալ վասն առմանն Դաւրիժոյ (Թաւրիդ) յօսմանայ և ողբ ի վերայ Ազգիս Հայոց: Մի և եթ օրինակ էր վիպասանութեանս այսորիկ ի մատենադարանի Մայր Աթոռոյ մերում, որ իրր 89 և 104 ամօք յետոյ քան զգրութիւնս վիպասանութեանս՝ օրինակեալ է յամի ՌՃԼԸ (1689), բնտիր և նոտր գրութեամբ Ծակովք երիցու, ի քաղաքին Բաղէշ, ի վասն Ամրդօւլոյն»:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, առաջաբանով ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Արքահամ կաթողիկոս Կրետացու Մատթարութիւն անցիցն իւրոց և նաոր-շահին պարսիցն աշխատութիւնը: Հաջորդում է Կոնդակ Արքահամ կաթողիկոսի Կրետացւոյն կոնդակը և Մատթարութիւն Անի քաղաքին, զոր գրեալ է Արքահամու Բարունապետի եւ բանի սպասաւորի եւ առաջնորդին Թրակիոյն ուսումնասիրութիւնը: 129 էջ:

Առաջաբանից. «Զի մի՛ օրինակ և եթ գտանէր պատմագրութեանս ի Մատենադարանի, Մայր Աթոռոյս Կաթողիկէի էջմիածնի: Զոր տարակուսանօք թէպէտ համարիմք գրեալ ի հեղինակէ սորա, այլ գեթ չիք կասկած կարծելոյ առ կենդանութեամբն և հրամանաւ նորին Արքահամու սակս արտագրեալ լինելոյն ի սեւագրութենէն, մանաւանդ զի գոն ի միջի սրբագրութիւնք ինչ և յաւելուածք՝ որք զանազանին ի գրչութենէ օրինակողին, և որք պարտին լինիլ մուծեալ ի բուն հեղինակէն: Ի վերջ յառաջիկայ այսր պատմութեանս եղաք նաև զերկուսին հեղինակութիւնս Կրետացւոյն. որոյ մինն է Կոնդակ, զոր գրեալ է ի Մուդանէ անտի առ ազգայինս ոմանս, որոյ օրինակն գտանի ի ձեռագրի միում ... իսկ միւսն՝ պատմութիւն Անի քաղաքին, զոր օրինակեաց է ի Կաֆա (ի Ղրիմ) յամի տեառն 1756»:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, առաջաբանով ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Մինաս Համդեցու Մեղգարանութիւն հայոցն աշխատութիւնը: 144 էջ:

Առաջաբանից. «Բազումք են ի սմին սխալմունք և պակասութիւնք պատմաբանականք, թէ ի կարգս և թէ ի գործս թագա-

ւորաց մերոց և իշխանաց, թողումք զի և հայկաբանութիւնն է զուրկ ոճոյ: Ի վերջ ազգաբանութեանս այսորիկ գտանի պատմութիւն Կայսերացն Հռովմայեցւոց, նոյնպէս լի թերութեամբք: Իսկ օրինակ այսր ազգաբանութեանս մի միայն գտանի ի մատենադարանի Սուրբ Աթոռոյս Կաթողիկէ էջմիածնի և այն՝ ունի զյուրով գրչասխալս և զտառասխալս յանուանս եւ ի շարագրութիւնս: Այլ թէ ե՞րբ, ո՞ւր, և յումմէ՞ իցէ օրինակեալ՝ չիք ի միջի ծանօթութիւն կամ յիշատակարան ինչս:

— — — Վաղարշապատում, գրարար, հրատարակվում է Արեւ Մխիթարյանի «Պատմութիւն Հռոմոսսին եւ տեղագրութիւն Մարմաշէն վանորէիցն ի Շիրակ» աշխատութիւնը: 53 էջ: Վերջում գետեղված է «Տեղագրութիւն Մարմաշինոյ վանացն ի Շիրակ» գործը:

— — — Վաղարշապատում, գրարար, առաջարանով ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Զաքարիա Սարկավագի (Քանաբոցի) «Պատմագրութիւն» աշխատութիւնն առաջին հատորը: Դ+87 էջ: Երկրորդ հատոր (Բ+143 էջ) և երրորդ հատոր (46 էջ)՝ նույն թվականին:

Առաջարանից (սկզբ) . «Ի հրատարակել մերում զպատմագրութիւն զայս Սարկավագին Զաքարիայի, զրուն ձեռագիր օրինակ հեղինակին ունէաք ի մատենադարանի Մայր Աթոռոյ մերոյ Կաթողիկէ Սուրբ էջմիածնի, յորմէ գաղափարեցաք զներկայս, գոյզն ինչ փոփոխութեամբք կետագրութեանցն, ուղղութեամբք տառասխալիցն և յաւելլով ի ստորին լուսանցսն զձայ, թարգմանութիւնս այլազգի բառից և ընծայեմք ի վայելս մերոց և օտարաց բանասիրաց: Աւա՛ղ, զի Գ-րդ հատորոյ Կոնչակ անուանելոյ ձեռագիր օրինակ հեղինակին չերևի ի միջի, զոր գտաք յաջոց հազիւ զմի օրինակ և եթ, թեև այն ևս լի պակասութեամբք թերթից: Ի քնագրին Ա և Բ. հատորոյ ևս գտանէին պակասութիւնք բառից, որք ի հնութենէն մաշեալ և որք քերեալ գոլով, անգերծանելի մնանս:

— — — Զմյուռնիայում, Ստեփանոս Մամուրյանի՝ Ֆրանսերենից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել «Հազար և մեկ գիշերներ, արաբական վեպեր» ժողովածով հաւաքին հատորը: 223 էջ:

Բ. գիրք (219 էջ), Գ. գիրք (318 էջ), Դ. գիրք (212 էջ) անդ, նույն թվականին, Ե. գիրք (231 էջ) և Զ. գիրք (204 էջ) անդ, 1871 թ.:

Առաջարկելից. «Թերևս կորուսված և գլուխներ զարմանան և դժպատեհ գտնեն այսպիսի երկի մը թարգմանությունը, թո՛ղ հրատարակությունն. այնպիսի դար մը, ուր մինակ զիտություն, լույս, իրավունք, ազատություն բառերն ամեն կողմն գոռ ու գոչում կհանեն, ջիւնի, փնրիի գրույցներ մեր մամերուն լեզվին հարմար ճաշակ կհամարին: Գիրք մը, որ համաշխարհային համբավ մը ստացած է, չկրնար թեթև ու տղայական երևկայության մը ծնունդ ըլլալ: Գիրք մը, որ երևելի հեղինակներու նյութ տված է՝ Արիոստոյին, Վոլտերին և այլն, անտարակույս ներքին արժեք մը պիտի ունենա: Այս արժեքը կկայանա այն բարոյական դասերուն մեջ, որով գիրքը լի է, այն նախնական ճշմարտություններու մեջ, որոց արեւելք ավանդապահն է, և որ ամեն ժողովրդից և ժամանակի իմացական պիտույքը կկազմեն: Երևելի և գիտուն արեւելագետ Անտուան Գալանի արարներն են. թարգմանած և Գ. Ռերսըվալի ավարտած «Հազար ու մեկ գիշերները» հիմք կծառային մեր թարգմանության:

— — — Զմյուռնիայում, գրաբար, հրատարակվում է Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան» պոեմը, 519 էջ:

Զնայած համարվում է 1843 թ. Զմյուռնիայում հրատարակված համանուն գրքի վերահրատարակությունը (տե՛ս Շտիկյան Ա., Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն, Երևան, 1973, էջ 267), որի հետևանքով էլ ունի «Բ. տպագրութիւն» նշումը, բայց կատարված են որոշ հավելումներ ու բնագրի ճշգրտումներ:

Վերջում զետեղված են. «Սրբոյ Գրիգորի Նարեկացոյ ներորոգեան առ սուրբ Աստուածածինն», «Նորին վերատին, ի վերայ գրոց անուանն իւրոյ», «Համառօտութիւն աղօթից եռամեծի և քաջ վարդապետի Մխիթարայ Գոշի, խստակրոն ճշնաւորի...», «Տէր Առաքել վարդապետի ասացեալ ներբողեան ի սուրբ Գրիգոր Նարեկացիին գործերը և բժշկության վերաբերվող հատվածներ լորս ավետարանիչներից: Գիրքն ավարտվում է դժվարիմաց բառերը մեկնաբանող բառարանով:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Զիլինկիրյանի՝ Ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է էոթեն Սլուի «Մատիղդ (նորասի կնոջ մը հիշատակները)» վեպի առաջին հատորը, 317 էջ:

Երկրորդ հատոր՝ նույն թվականին, 335 էջ:

Երրորդ հատոր (350 էջ) և չորրորդ հատոր (326 էջ)՝ 1871 թ.:

Առաջագրանից. «...Մեր ազգին մեջ ավելի թարգմանություն կհրատարակվի, քան թե հեղինակություն: Գանգատն իրավացի է: Բայց որո՞ւ է հանցանքը: Անշուշտ ժողովրդին: Ժողովուրդ մը, երբ ընթերցասեր է կկարդա և ընթերցումն երբ մտքի ու սրտի անհրաժեշտ պիտույից մին կըլլա, ան ատեն թարգմանությանց հետ նաև ազգային վեպեր կերկնվին և կհրատարակվին: Մեր մեջ հեղինակությունը չկրնար առաջադիմել, մինչև որ մասնավոր տրանսլատորներ չըլլա: Քանի որ աս արհեստը չկա ազգին մեջ, հարկ է նախ՝ ընթերցասերությունը տարածել զոնդուլքամբ, որպեսզի հեղինակությունը արհեստ մը ընելու միջոցը գտնված ըլլա: Ուկն կհետևի, թե հայ գրիչներու պարտքն է ամեն բանն առաջ ընթերցումի՝ ճաշակը ծավալել ազգի մեջ և մենք համոզված ենք, թե և վրոպակա ընտիր վեպերու թարգմանությունն այս նպատակին կծառայի: Երբեմն թարգմանիչին պաշտոնը գրեթե հեղինակին պաշտոնին չափ ծանր է: Թարգմանիչի տիպար մ' ըլլալու պահանջումը չունիք, և ոչ ալ ուրիշներու թարգմանության արհեստին թերությունները դատելու սնահասությունը, բայց մոտ ժամանակներս Պուխ մեջ մասավանդ, երեւցան այնպիսի թարգմանիչներ և քննադատներ, որոնց անըջային տքնությունները անկարելի է կարդալ առանց կարեկցաբար ժպտալու...»:

— — — Զմյուռնիայում, Գեորգ Պուլլիի ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանությամբ, առաջարանով ու ծանոթագրություններով հրատարակվում է Շաշլը Ծիլարեթի «Մարդ իրենց գործերու դավալները» ճառը: 30 էջ:

Առաջագրանից. «Պարոններ, թեև լուսավորության շավղին մեջ քանի մը աննշան քայլեր առած ենք, բայց այդ գործը ի կատար չենք հանած դեռ: Փոքրիկ քայլեր արած ենք, կրտսմ, ու երջանիկ կը սեպեմ ինքզինքս, դիտելու ատեն, թէ ասկէ երեսուն կամ քառասուն տարի առաջ Պուխ և ուրիշ տեղեր մեր նախնիք այսպիսի ակումբներու մեջ նազար և մեկ գիշերներու պատմությունները միայն կընեին և Աշըղ Ղաթիպի ու Արշը Քամպերի դժբախտությունները միայն կըլլային: Ինչպես կտեսնենք, թեև քանի մը փոքրիկ ու աննշան քայլեր առինք, այլ անդին դեռ հազարավոր մղոններ ունինք և քարուտ, փշալի, ցավագին ճանապարհ մը, զոր անցնելու համար փորձանքներ անպակաս պիտի ըլլան: Այսուհետև մեր նպատակը պիտի ըլլա լուսավորություն, այլ

ատոր հասնելու համար մեզ ի՞նչ պետք է. հաստատ կամք, գործ,
հարատևութիւն և անխոնջ աշխատութիւնք:

— — — Կալկաթայում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննես քա-
հանա խաչկյանի «Տեսիլ արժանեաց ի դաստիարակութիւն աշխարհի»
աշխատութիւնը: 24 էջ:

«Այս համառոտ գրույն գիտնական և հայրենասեր հեղինա-
կը, առաջ բերելով Նոր-Ջուղայի և Հնդկաստանի եկեղեցականաց
մեծագոյն մասին անկարգ ընթացքը և անոնցմէն ծագած ու ծա-
գելու շարիքը, ի վնաս ազգայնութիւն, կցավի մեծապէս ի վե-
րա աղետալի կացութիւնը, որում կգտնվի Հնդկաստանի ազ-
գային հոգևոր կառավարութիւնը, որուն դեմ դառնապէս կգան-
գատի: Երանի, հայրենասիրական ոգով շարադրյալ այս տես-
րակը կարող ըլլար օգտակար ծառայութիւն մատուցանել ի դար-
ման հիշյալ աղետալի կացութիւնը» («Արշալույս արարատյան»,
1871 թ. № 902, հունվարի 30):

— — — Կալկաթայում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննես
խաչկյանի «Համառոտ քրիստոնէականութիւն, ըստ դավանութեան Հա-
յաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ, յատուկ ի պէտս դպրատանց Հնդկաս-
տանի և Ջուղայ» աշխատութիւնը: 102 էջ:

Առաջաբանից. «Յաղագս շքութեան կանոնաւոր քրիստոնէա-
կանութեան ի հնդկա և ի Ջուղայ՝ ի հրահանգութիւն մատաղորհից
Դպրատանց, այն, որ առի Նախադառն կրօնական վարժից. թէ-
պէտ ըստ մասին (ի տարաբաղդութիւն ազգիս) մանկունք մերազ-
նէից կողմանս ի ծոցս և ի վարժս օտարին՝ անգամ զմայրենւոյն
մոռացեալ զբարբառ, սակայ ունալ թերեւ ծնողացն՝ թարգման
լիցին նոցա, յոչ իսպառ խանգարումն և մատնումն ի գառազեղս
եղծից օտարին»:

«Կրկնահատոր սորին ընդարձակ քան զսա՝ յաւէտ յարտա-
քին պատմաբանականս պատշաճեալ, որոյ տպագրութիւնն ապրա-
պարեալ ի խնամս ապառնույ ժամանակի թարք մերում երաշխա-
ւորութեանս»:

— — — Կալկաթայում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննես քա-
հանա խաչկյանի «Երկնային հրաւիրակ, որ ի խաւարէ կենցաղոյս կո-
չէ զմեղաւորս ի լուսեղէն խորանս երկնից» աշխատութիւնը: 37 էջ:

— — — Պետերբուրգում, գրաբար, հրատարակվում է Մաղաքիա
Աբեղայի «Պատմութիւն վասն ազգին նեւտոյաց» աշխատութիւնը: Տեքս-

տաքանական աշխատանքները, գրաբար առաջարանը Փերովրե Պատկանյանի: 64 էջ:

Առաջարկեմք. Վիիակ հասնալ առ մեզ երկասիրութիւն Արեղայիս է մատնանս պատմութեան Ազգին նետողաց... Միակունէաք առաջի օրինակ հեղինակիս, գաղափարեալ յամին 1847 ի վանս սրբոյն Ղազարու, և այն, բազմասխալ և թերաբան: Անփոփոխ հպահելով զուղղագրութիւն և զկետադրութիւն սկզբնագրին, զօտարագգի և զանիմաց բանս նետրգրով դրոշմեցաք, զուսաբանութիւն հեղինակիս ալլում ժամանակի թողեալ: Յաւելլով ի վերջոյ զիշատակարան անյայտ շարունակողին պատմութեան Միքայելի Ասորոյ և զմեկնութիւն դժուարիմաց ալլազգի բառից ի լոյս ընծայեմք զգրքոյկս:

— — — Պետերբուրգում հրատարակվում է Միքայել Միանասրյանի «Հայկական քնարի այբուբենական ցանկը» աշխատությունը: 32 էջ:

— — — Պետերբուրգում հրատարակվում է Ռաֆայել Պատկանյանի «Ժողովածույք օտարագգի բառերի, նոր նախիջնանցվոց լեզվի մեջ մտած» աշխատությունը: 32 էջ:

Նոր նախիջնանի բարբառին պատկանող բառերի կողքին տրված են նաև նրանց գրական հայերեն, ռուսերեն և ֆրանսերեն համանիշները:

Առաջարկեմք. Երբ որ 1866-ին բացի դպրոց նոր նախիջնանի մեջ, իմ առաջին ջանքը եղավ իմ սիրելի ազգակցաց որդվոց խոսակցական լեզուն մաքրելու այն անթիվ, անհամար օտարագգի տարրերեն, որոնք մասամբ մեր սեփական անփորձությամբը, և մասամբ պէսպէս պատմական պատճառներով սպըրդելով նոցա առօրյա ընտանեկան զրուցի մեջ, և այնտեղ խորարմատ արձակելով, մեծապէս արգելադիմ էին նոցա հասկանալու թե՛ վարժապետաց խոսքը և թե՛ իրանց զյուրին ոճով շարադրած դասագրքերը:

Այդ վախճանին ես Եկսեցի ամեն օր սերտել տալ նոցա փոքր առ փոքր բուն հայոց խոսքերը և իսկույն գործածել նոցա փոխանակ ալլ ազգականին: Այժմ մեծագույն մասը աշակերտներուս հասկանում են ոչ միայն վարժապետի խոսածը և պատմածը, ևս իրանց հայերեն կարդացածը, ալլև նույն իսկ գրաբար շարադրությունը, մեջերը այնպեսները ևս կան, որ առանց մի դժվարության ծայրն ծայր կարող են կարդալ ամբտարանը և թարգմանել թե՛ աշխարհաբար, — և թե՛ ռուսերեն:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Ստեփան-
նոս Պալասանյանցի «Ընդհանուր տեսությունն արևելյան նոր գրավոր
լեզվին աշխատությունը» 120 էջ:

Գրքի վերջում տրված է հետևյալ ծանոթությունը. «Հեղի-
նակը սպասում է ավելի բարեհաջող հանգամանքների երկրորդ
հատորը ապագրելու, որ պարունակում է իր մեջ հայ գրակա-
նության գրավոր հիշատակարանների քննական պատմությունը,
սկզբից մինչև մեր օրերը: Չնայած այս հավաստիացմանը՝ երկ-
րորդ հատոր չի հրատարակվել:

Առաջարանից. «Մեր միտքը չէ ամենևին քերականությամբ
գրել. այդ հանդգնությունը հեռու է մեզանից, միտ դնելով այն
դրություն, որի մեջ գտնվում է մեր մանուկ լեզուն: Մեր դիտա-
վորությունը եղել է միայն լեզվի գլխավոր ու ամենասովորական
ձևերը մեկտեղ հավաքել և դասդասել՝ ըստ մեր կարյաց և հնա-
րավորություններին:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է «Ծառա-
խոսություն և համարատվություն ներսիսյան ազգային հոգևոր ջրպ-
րոցին ժողովածուն» 70 էջ:

Ձեռնդրված են դպրոցի պատմությանը վերաբերող զանա-
զան նյութեր, ինչպես նաև Ստ. Նազարյանցի, Ս. Պալասանյան-
ցի, Զ. Գրիգորյանի ուսումնասիրությունները՝ նվիրված մանկա-
վարժությանն ու գրականությանը:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Կյու-
րեղ Սրապյանի «Քերականություն հայերեն լեզվին աշխատությունը»
215 էջ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է «Ձանազան
արարողութիւնք յերուսաղէմ ի Սուրբ Յակոբն աշխատությունը» 58 էջ:
Սկզբում զետեղված է «Կանոն տղայանութիւն ճշտը:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, առաջաբանով ու ծանոթագրու-
թյուններով, հրատարակվում է Միքայել Ասորու «Ժամանակագրությունն
աշխատությունը» 625 էջ:

Առաջաբանից («Ծանօթութիւն».) «... Բնագիրն կալեալ էր
մեզ զօրինակն բոլորագիր, ընդօրինակեալ ի թուին հայոց ԶԻԹ
(1480), ի խնդրոյ Ամիր-Տովլաթ բժշկի... ի Կոստանդինուպոլիս
քաղաքի: Էին առ մեզ և այլ ինն օրինակք զանազանք, ընդ որոց
համեմատեալ՝ զտարբերութիւնսն եղաք ի ներքոյ իւրաքանչիւր

էջից: Իսկ զոր կոչեցաքս նին օրինակ, տարբերի յոյժ ի միս ըն-
նից օրինակաց եթե թարգմանութեամբն և եթե կարգաւ և ընթա-
ցիւք պատմութեանն, զոր թողաք այլով բարեպատեհ առթիւ ի լոյս
ընծայելու:

— — — Երուսաղեմում, Հովհաննես Թադևոսյանի (Յոսեփշի)՝
ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն ազատ թարգմա-
նությամբ, հրատարակվում է Ռենիյաբի «Հենրիկոս Մարիամ կամ եր-
կու որբերը» բարոյավեպը: 109 էջ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է Հովսեփ Մա-
լեզյանի «Հրահանգ սիրոյ անդեալ ի ձե հարցման և պատասխանույ
ի պէտս դպրոցական մանկանց» աշխատությունը: 132 էջ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, առաջարանով ու ծանոթագրու-
թյուններով, հրատարակվում է Վարդան Պատմիչի (Նան՝ Վարդան Արե-
վելցի, Վարդան Գանձակեցի, Վարդան Մեծ) «Պատմութիւն թաթարացո
աշխատությունը: 76 էջ:

Առաջաբանից. «Գրեալ է Վարդանայ Պատմիչ յաշակերտացի
Վանականաց վարդապետի ԺԳ դարու ի 1247 և ընդօրինակեալ է
ի 1272. և օրինակն զոր ունիմք ի ձեռս ձեռագիր է ի նորին Գրի-
գորի երէցու Ականց անապատի ի Կիլիկիայ Օրինակս լուսի
առանձին յիշատակարան գրողն. սակայն ի լուսանցս օրինա-
կին ուրեք ուրեք տեսանի գրեալ նովին ձեռագրով «Ողորմեա
տէր Վարդանայ, ծառայի քոս: ... Եւ լեզու եւ ընթացք պատմու-
թեանն իսկ վկայեն զսա նորին լինել հեղինակութիւն: Յորում ի
պատմութեանս Թաթարաց պատմի և զշայոց թագաւորութենէ
որով և մասն համարի պատմութեան Հայոց: Զոր ի գլուխս գլուխս
բաժանեալ ըստ զանազանութեան պարագայիցն ի սմա պատմե-
լոց, տամք ի տպագրութիւնս:

Ձեռյած այս պնդմանը, ինչպես հետագայում պարզեց
բանասիրությունը, հրատարակիչները սխալվել էին և Մա-
ղաքիա Արեղայի գործը վերագրել Վարդան Պատմիչին:

— — — Թեոդոսիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հով-
հաննես Տեր-Արրահամյանի «Համառոտ պատմություն հայոց, դպրա-
տան տղայոց համար» դասագիրքը: 196 էջ:

Նույնը՝ Ռոստով-Դոն, 1874 թ. (163 էջ) և 1880 թ. (222 էջ) ամեն
անգամ որոշ փոփոխություններով ու լրացումներով:

Քառասուն դասի սահմանում հեղինակը շարադրում է հայ ժողովրդի ամբողջ պատմութիւնը, սկսած Հայկ-Քելից, մինչև իր ժամանակը:

— — — Շուշիում, Հայկ հաշատրյանցի՝ ուսերեն բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է «Կյանք գեներալ-լեյտենանտ Կնյազ Մադաթովին» աշխատութիւնը, 176 էջ:

Առաջարեց. «Որովհետև իմ հայրենակիցները շատ անգամ էին խնդրել կնյազ Վաղերիանոս Գրիգորյան Մադաթովի կենսագրութիւնը, ուստի ես հանձն առի թարգմանել այն ուսերենից, որ տպված է 1863 թվին ի Սանկտ-Պետերբուրգ, այս ճակատովն. «Жизнь Генерал-лейтенанта, князя Мадатова».

Թարգմանութիւնն անելու ժամանակը պատահեցին բառեր զորս հայերեն լեզվով մի բառիմ թարգմանելն անկարելի էր լինում, — ուստի ես էլ այդպիսի բառերը մի և նույն հնչմամբն անփոփոխ թողեցի այս թարգմանութեան մեջ, հայերեն տառերով տպագրելու, ես, կամենալով, որ այդ օտարազգի անփոփոխ թողած բառերի իմաստն էլ ամենքն լիովին հասկանան, պարունակեցի այդ ամենն առանձին թերթի մեջ ի վերջո, մի թերթ բառարանի ձևով: Ընթերցողը կտեսնե, որ փակագիծների մեջ մի քանի տեղ թվանշաններ կան դրված, որոնց յուրաքանչյուրի համար ուսերեն բնագրին մեջ վերջումն հավելմունք կան. այլ որովհետև ես լթարգմանեցի այն հավելմունքն, ուստի և ավելորդ է այս թարգմանութեան մեջ թողած թվանշաններն:

— — — Մոսկվայում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Մովսես Զորասպան-Արցախացու «Անբախտ Սանդուխտ Աղվանցի» ստեղծագործութեան Ա մասը, 69 էջ:

Բ մաս՝ Բաքու, 1873 թ., 114 էջ:

1871

Հունվարի 1. — Կիրասունում, Վահան Բարսեղյանի նախաձեռնութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում կրթական-հրատարակչական «Սանուց ընկերութիւնը», որը շուտով իր ջանքերով սկսում է հրատարակել ընկերութեան անդամների ստեղծագործութիւնների ժողովածուն «Աստղիկ Կիրասուն» խորագրով: «Սանուց ընկերութիւնը» գոյութիւն ունեցավ մինչև 1880-ական թվականները:

«Հանդես ամսօր», 1864, № 10—12 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութեաններու»):

Հունվար. — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, Մատթեոս Մամուր-
յանի խմբագրությամբ, սկսում է հրատարակվել Վերնիկյան մամուլ
քաղաքական, պատմական, տնտեսական, իմաստասերական ամսա-
գիրը։ Մամուրյանի մահվանից հետո (1901 թ. հունվար), խմբագիր-
հրատարակչի պարտականությունները շարունակում է վարել որդին՝
Հրանտ Մամուրյանը, և Վերնիկյան Մամուլը արբերականության ոլորտ
փոփոխումներով շարունակում է իր գոյությունը մինչև 1909 թ. վերջը։

Առաջաբանից. «Հիրավի, մեզի ալ ատեն մը դուրին և զվար-
ճալի գործ մը կթվեր թերթ հրատարակել, ժողովրդյան հետ խո-
սիլ, նոր տեսիլներ հայտնել, հասարակաց կարծիքն ուղղել, ազ-
գին իրավունքը պաշտպանել, անոր թշնամիները նշավակել, եղ-
ծումներն արմատեն խել, հայրենիք, ազատութուն, հավասարու-
թյուն հռչակել, մեկ խոսքով ազգին վերանորոգիչը լինել։ Սակայն
երբ տարիներ սահելով՝ տխուր փորձառությունն ու բռնությու-
նը, անողոք իրականության հետ եկան մեր սրտագին զգացմանց
դեմ զարնվեցան, այն ատեն կանգ առինք, մեր գործութունը շա-
փեցինք և առաջ ոքշափ դիմագրում և դիտուն, վերջեն նույնքան
վեհերոտ և անգետ գտանք ինքզինքնիս։ Բանիբուն և կշիռ ունե-
ցող օրագիր մը լավ հասկանալու համար, պետք է բաւակին մեծ-
կակ համբար մը ունենալ քաղաքական, պատմական, տնտեսական,
իմաստասիրական և այլ գիտելյաց։ Ընդհանուր ընթերցողն այս
գիտելիքը չունի և օրական թերթ մը չէ կարող զանոնք հաղորդել։
Վերնիկյան Մամուլինն նպատակը պիտի լինի այս նյութերու վրա
գրել ըստ կարողության և եթե հնար է՝ իր հոգւածներն ոչ միայն
օգտակար, այլ անորժեի բերել ամենուն։

Հունվարի 9. — Մամուլը երջարաթաթերթը (№ 125), դրարար,
հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Վահագն վիշապամարտ» պոեմը։

Հունվար. — Վերնիկյան Մամուլը (№ 1), արևմտահայերեն, սկը-
սում է հրատարակել Գրիգոր Մանրյանի «Ժշմարտության վրա գրավ
մը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 10-ում
(հոկտեմբեր) և ունի «հետևութուն» ֆրանսերենին նշումը։ Մատթեոս
Մամուրյանի՝ անգլիերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգ-
մանությամբ, սկսում է հրատարակվել Վալտեր Սկոտի «Թվանոն»
վեպը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1871 թ. № 8 (օգոստոս)-
ում։ Ընդարձակ առաջաբանում թարգմանիչն անդրադառնում է
թարգմանական գեղարվեստական գրականության՝ մեր ժողովրդի կյան-
քում կատարած դերին և բարձրացնում է հայ ինքնուրույն ազգային
վիպասանության զարգացման հետ առնչվող մի շարք հարցեր։

Հունվարի 9. — «Մասիսը» (№ 1040), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Միսակի» (հ'մա. Մինաս Գափամյան) «Գարուն» բանաստեղծությունը:

Հունվարի 10. — Բռնակոթ գյուղում (այժմ՝ Սիսիանի շրջան) ծնվեց հայագետ, բյուզանդագետ, պատմաբան, բանասեր Նիկողայոս Գևորգի Ադոնցը (Տեր-Ավետիքյան): Վախճ. 1942 թ. հունվարի 27-ին, Բրյուսելում (Բելգիա):

«Հանգստավետ», 1947 թ. № 1 («Մահվան հոնձքը հայագիտական դասի վրա»), 1947, № 5 («Ուսուցչապետ Նիկողայոս Ադոնց»), Адоны Н., Армения в эпоху Юстиниана, Ереван, 1971, стр. 3—20:

Հունվարի 14. — Խարբերդում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, խմբագիր Հայկակ Խաղոյանը: Վախճ. 1940 թ. դեկտեմբերի 30-ին, Բասսետինայում (ԱՄՆ):

1900 թ. Բոստոնում (ԱՄՆ) հիմնել է «Կոչնակ» պարբերականը (Հ. Սանդիկյանի և Խ. Պեննեքյանի հետ համատեղ) և խմբագրել է երեք տարի:

«Հայաստանի կոչնակ», 1941, № 1 («Հետադարձ տկնարկներ»), № 2 («Վեր. Հ. Խաղոյանի մահը»), № 4 («Վեր. Հայկակ Խաղոյան»), № 9 («Անդարձ մեկնողներ»):

Հունվարի 16. — Շարունակելով նախորդ տարիների գրական իր ավանդույթը, «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 126) սկսում է պարբերաբար հրատարակել արևմտահայերեն կարճադեմոկրատիկ երգչուկներ, որոնք հեղինակն ամենայն հավանականությամբ խմբագիրն է՝ Գևորգ Այվազյանը: Հրատարակությունն ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. «Վանեցվոց պապատիկներ», «Կլորիկ հաշիվ մը» (անդ.), «Աղջիկներուն վերջին հույսը», «Անտեղ աղջիկ մը» (անդ. № 127, հունվարի 23), «Տունը շունի տափ ապուր, դուրսը կ'աղն եփառապուր» (անդ. № 129, փետրվարի 6), «Ցուցանի» (անդ. № 131, փետրվարի 20), «Պահիր գնաց, անունը մնաց» (անդ. № 132, փետրվարի 27), «Հիմակու գործերը» (անդ. № 133, մարտի 6, ավարտ հաջորդ համարում), «Սուր երկայրի» (անդ. № 136, մարտի 27, ավարտ՝ № 138, ապրիլի 10), «Պեղիկով մը հառուստ բլլալու նուր համբու մը» (անդ. № 138, ապրիլի 10):

Հունվարի 18. — «Մեղուն» (№ 28), արևմտահայերեն, հրատարակում է Լ....ի «Հիշատակք» բանաստեղծությունը:

Հունվար. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 9), գրաբար, հրատարակում է Հովհաննես Մուշեղյանցի «Նորոգ քեզ ամ, նորոգ օր...» բանաստեղծությունը և արևելահայերեն, Մաղաք Պլուզյանի «Նկարագիր մտավոր կուրության հրապարակախոսական հոգվածը»:

Հոգվածից. «Մտավոր կույրն, թեև բաց անշամանդաղ աչքը, սակայն կտեսնե և չի տեսներ, կիմանա և չիմանար, ոչ լույսն խաղարեն և ոչ բարին շարեն կարող է անշատել. ամենայն առարկաներու միայն մակերևութ կզննե, բայց խորը չի կսրող թափանցել, որ է մտաց իսկական պաշտոնն: Միևնույն են նորա համար անշուք խրճիթներ և բարձրաբերձ պալատներ. միևնույն են նորա համար ապականյալ և ցեխոտ ճանապարհներ և արքունի կուռ, լուսսճաճանչ, մենազարդ պողոտաներ. գրեթե միևնույն են նորա համար արգարություն և անիրավություն, ճշմարտություն և ստություն, առաքինություն և մոլություն, թշնամություն և բարեկամություն, արժանավորություն և անարժանություն... Մտավոր կույրն, եթե ընկերության մեջ մտնե, մեկին կամ մյուսին օգտակար խոսակցությունները կընդհատե, անիմաստ և անվախճան խոսքերով ունկնդրաց լսելիքը կձայնարացնե. եթե չսեն, ձեռքով կգրդե, լսելու կստիպե, սուտ և անիրավը շաղփաղփել կսկսի»:

Հունվարի 19. — «Մասիսը» (№ 1043), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Միսակի» Ե... Տերս գրախոսականը: Պատմությունը իբրև տվյալ ազգի գոյության հիմնական վավերագրութույթ ներկայացնելուց հետո, գրվատված են Մ. Խորենացու և Ավ. Պերպերյանի աշխատությունները, բացառաբար է գնահատված Միք. Չամչյանի «Պատմութիւն հայոցը», ըննդի այն գրված է «կուսակցության մը ծառայելու նպատակով», որի հետեւանքով էլ միտումնավորաբար աղավաղված են փաստերը: Հրատարակված է նաև «Հիշատակ» արևմտահայերեն բանաստեղծությունը (հեղ. Բ...):

Հունվարի 23. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 127), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Ալվազյանի] «Սեւտաին սեւլտան» (իմա. «Սեհրայի սերը») հրապարակախոսական հոգվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում, և «Պատմութիւն հայոց, սկսեալ ի 1772 ամի, մինչև ցամս 1860, հանդերձ կարևոր տեղեկութեամբք» գրախոսականը: Վերլուծաբար ներկայացված է Ավետիս Պերպերյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ.) և դրական է գնահատված:

Հոդվածից. «Սետա (ի՛մա. «Սետայր հագիգաթ» = «Չայն ճշմարտության») անուն վարձկան թերթը, ինչպես որ շատերուն ծանոթ է, 1870-ին ծնավ, առաջին անգամ խափանեցավ, երկրորդ անգամ պապանձեցավ, երրորդ անգամ սատակեցավ ու վերջապես «Մամուլին» ձեռքին ազատեցավ: Այս դեպքը քիչ մը հոգի առնելով, մոտերս կրկին անգամ երևան ելեր ու միայն հակահասունյանները կրժելի լիշտանալով, սկսեցին հայերն ալ կամաց կամաց կճել, համազգայնց դեմ հայհոյել, և կաթուղիկներն ալ Հասունին քիթին ծակը խոթել:

Հունվարի 28. — «Մասիսը» (№ 1047), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Սիսակի» «Բանասիրական» հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1056 (փետրվարի 20)–ում: Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը, դրվատված է «Անձնվեր ընկերությունը», հայոց լեզուն բնութագրված է իրեն ազգային գրականության ու նկարագրի միակ արտահայտչաձևը:

Հոգվածից. «Հայերենն ըստ ինքյան աշխարհաբար լեզու չունի. բուն հայերենը գրաբար լեզուն է, որուն միշտցավը միայն կրնանք կանոնավոր աշխարհաբար գրել: Աշխարհաբար լեզուն գրաբարեն հեռացնելով ընդհանրացնելու փորձը հայերեն լեզուն անդամատելու կծառայի, վասնզի սա Թուրքիո հայոց միայն ծանոթ է և հասկանալի: Գրաբարն իրեն անպետ և ոչինչ լեզու մը ենթադրելի մտաց դատողության այնպիսի մեծ պակասություն մ' է, որ տկարություն միայն կենթադրե, զի նույնին նկատմամբ զաղափար շունենալ կնշանակի: Փոխանակ գրաբար լեզուն վերցնել և ջնջել ջանալու, համաձայնինք ըսելու, թե կանոնավորենք լեզուն, ճշտենք և դասախոսությանց եղանակը դյուրացնենք:

Հունվար. — «Բազմավեպը» (№ 1), անգլերեն բնագրից կատարված գրաբար լափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է իդիա-Հովարդ Սիգուրդսոնի «Զօրութիւն մայրական բարեպաշտության» բանաստեղծությունը: Հունարեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ սկսում է հրատարակվել «Մ. Աստիղիոս Հեզդուդոս» պատմական ողբերգությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 7 (հուլիս)–ում:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Փառաւորեալն անուանց՝ որովք Հռոմէականն երբեմնի պանծացաւ պետութիւն, հեռութեանն առ հասարակ զուգաձայնութեամբ նախամեծարն է միշտ վիճակեալ գահու ի պարս անդ՝ անուն Աստիղիոսի Հեզդուդոսի: Այն՝ ոչ

զարիւն իւր միայն յօգուտ հայրենեացն ծախեաց և զքրտունս և զամենայն ջան, այլ և զիւրն շարադիպութիւն ի շահ նմին գիտաց վերաքերել: Լի աւուրբք և արդեամբք վարեցաւ անբաղդութեամբ գերի ի Կարբեդոն: Այս քաղաք իբրև զարհուրեալ ի քաղղէ յախանձաւորին Հռովմայ հարկեցաւ խօսել հրեջտակոյթեամբ ընդ նմա ի խաղաղութիւն և կամ գտնէ ի փոխանակութիւն գերութեանն, կամաց իւրեանց գործի աշողակ համարեցան Կարբեդոնացիք զՀռեգուդոս, որում ազատութիւն առաջի կայր ի հաստատել զաշանցն:

Հունվարի 30. — Ալեքսանդրապոլում, Գրիգոր Աղափիրյանցի սատարմամբ և Բեգնազարյանցի տեսչությամբ, իշխան Ղահրաման Արղուժյան-Օրկայնաբազուկի կտակի համաձայն և նրա ֆինանսական միջոցներով իր գոյությունն է սկսում «Արղության հայ օրիորդաց դպրոցը» (նաև՝ «Ազգային հոգևոր օրիորդական դպրոց»): Այն երկդասյա էր, ուսման տևողությունը շորս տարի, սկզբնական շրջանում ուներ 89 աշակերտուհի: Սաղկուն ժամանակ (1917 թ.) դպրոցը միջնակարգ էր, ուներ 385 աշակերտուհի, ամենդմում էին ընդհանուր պատմություն, ռուսաց պատմություն, հայկաբանություն, աշխարհագրություն, քնագիտություն, հանրահաշիվ, երգ, ձեռագործ և ֆրանսերեն: «Արղության հայ օրիորդաց դպրոցը» 1921 թ. դարձավ երկսեռ և նույն թվականին դադարեցրեց իր գոյությունը:

«Անգլո Հայաստանի», 1871, № 8 («Ազգային»), 1873 № 8 («Ազգային»), № 28 («Ալեքսանդրապոլ»):

Հունվարի 30. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 128), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ալեքերդ բաց զիս չես տեսներ, կփնտռես ու չես գտներ» երգիծական բանաստեղծությունը:

Հունվարի 31. — «Սիօնը» (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վերականգնություն» առաջնորդողը: Սկսում են հրատարակվել Կարապետ Տեր-Մինասյանի «Լույս և զարգացում» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 3 (մարտ)-ում, և Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի «Ընդ դարձ Գեր. Ներսիսի Ս. վարդապետի և Սարգսի շնորհունակ վարդապետի...» գրաբար բանաստեղծությունը:

Փետրվարի 6. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 129), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Այվազյանի] ռեվեր բարեկենդանի, ճառ և հանդես ներկայացման Պողոս վարդապետին վանա երգիծական թատերախաղը, որն ավարտվում է հաջորդ համա-

րում: Այն գրված է Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան...»-ի որոշակի հետևելու վրա:

Փետրվար. — «Արևելյան Մամուլը» (№ 2), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն կրճատ, թարգմանություն (Թարգմանիչ՝ «Նոյնի»), սկսում է հրատարակել տիպին Բոստոնի «Մատենական գիտություն» (քանի մը խոսք առ մայրս)՝ գրական-մանկավարժական տրակտատը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 9 (սեպտեմբեր)-ում: Սկսում է հրատարակվել «Վրուլը»՝ ճշգրիտ նամականիք արևմտահայերեն հրապարակախոսական աշխատությունը:

«Ճշգրիտ նամականիք» հրատարակության կապակցությամբ տրված է հետևյալ ծանոթությունը. «Ծաղիկ» հանդիսին միջոցով հետզհետե ի լույս ընծայված այս «Ճշգրիտ նամականիք» մեկ քանիսն դեռ տպված չլինելով՝ արժան դատվեցավ հանդիսիս մեջ հրատարակելու: Հեղինակի այս խոստումը, սակայն, չի իրականացվել: Իր ամսագրի հաջորդ տարվա համարում (1872 թ. № 4, ապրիլ) Մամուլյանը տեղեկացնում է, որ իր «Ճշգրիտ նամականիք», չգատ գրքի ձևով հրատարակվելու աղաքավա նրա թերթոնային հրատարակությունը չի իրականացվելու:

Փետրվարի 6. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 5), արևելահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Զմշկյանցի՝ Հ. Հայնի հետևելու վրա գրված «Մոտիս խոստովանանքը» բանաստեղծությունը:

Փետրվարի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 6), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Սարգիս Վարդանյանցի «Մի քանի նկատմունք և առաջարկություններ» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Հրատարակված է «Հ. Գրիգոր-որդու», ընկեր Վ. Վ.-ին» հրդեհական բանաստեղծությունը:

Փետրվարի 16. — «Մասիսը» (№ 1054), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «...խմբագրապետ» հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. Հ. Վ. Ս.), որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1056 (փետրվարի 20)-ում: Վերլուծված է Անտոն Հասունյանի և նրա համախոհների պառակտիչ, ազգայնաց գործունեությունը, որի առաջդիչ ոգին է արծաթասիրությունը, անբարտապանությունը, նախանձը, ատելությունը:

Փետրվար. — «Բազմավիպը» (№ 2), Սամվել Կեսարյանի (հետագայում՝ Գանթարյան)՝ խաչերեն բնագրից կատարված գրաբար լատինական

փածո Թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալիգերի Դանտեի «Դը-
ժոխք» պոեմի երրորդ երգը (ունի Վերջի Դանտեի ի դժոխս» վերնագի-
րը)։ Հրատարակված են Աբրահամ Ժառյանի «Ի մկանունս գետոյ.
նուագ» գրաքար քանաստեղծությունը, Քերուլբե Քուշենբյանի «Առյու-
ծն ի որսի» արևմտահայերեն առակը և անստորագիր՝ «Ալեքսանդր
Դյումա» գրական-վերլուծական հոդվածը։

Փետրվարի 18. — «Մասիսը» (№ 1055), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է Թովմաս Թերզյանի «...խմբագիր» Թատերախոսականը։
Վերլուծված է և դրական գնահատված «Տիրան կամ կույրն Կուաշա»
թատերադրությունը, բեմադրությունը, դերասանների խաղը։

Թատերախոսականից. «Տիրան կամ կույրն Կուաշա» ճար-
տարահյուս ու գեղեցիկ ողբերգություն մը է։ Իրրև շննք՝ բոլո-
րովին տարբերելով դասական գրություններեն, վիպական (ռո-
մանտիկ) կարգեն կրնա սեպվիլ։ Հոն դուրսագոյնը անքնական և
արվեստակյալ կեղծ լեզվով շեն խոսիր, այլ բոլորովին իրենց վի-
ճակին և կայության համեմատ։ Ինչպես կենաց մեջ կպատա-
հի, որ միշտ ծանրագույն գործոց մեջ ալ տկարամիտ և խեղկա-
տակ անձինք կգտնվին, նույնպես ալ այս խաղիս մեջ ամեն պայ-
մանի մարդիկ հանգես կուզանա։

Փետրվար. — Էջմիածնի «Արալատը» (№ 10), արևելահայերեն,
հրատարակում է Մելքիսեդեկ Քալանթարյանցի «Աղքատ կյանք» և
Հարություն Արտազյանցի «Ավարայրի աղբյուրը» քանաստեղծությու-
նները։

Փետրվարի 20. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 131), արևմտահա-
յերեն, հրատարակում է «Խըլավուզ Կոմիտաս» երգիծական քանաստեղ-
ծությունը։

Սկսած այս ժամանակվանից, «Մամուլը» անկանոն պարբե-
րականությունը, սկսում է հրատարակել երգիծական քանաստեղ-
ծություններ, մեծ մասամբ անստորագիր, որոնց հեղինակը, դա-
տելով լեզվի և ոճի ընդհանրություններից, նույն անձնավորու-
թյունն է։ Հրատարակվել են. «Հառուստե և յուր ավուրն» (ժողո-
վրդական աշխարհաբարով. № 132, փետրվարի 27)։ «Սիրեմ
զքեզ, ասեմ ով ես...» (հեղ. Համբարձում Սահակյան. № 133,
մարտի 6)։ «Առեղծված» (№ 134, մարտի 13)։ «Հարց պատաս-
խանի» (№ 139, ապրիլի 17)։ «Մայրապետանոցեն ելած հայու
աղքեան մը...» (№ 140, ապրիլի 22)։ «Սոն ուրբաթ» (№ 143,
մայիսի 1)։ «Տառնու քախտն, Մշեցի ողան» (№ 144, մայիսի 5)։

«Խոտակցութիւն» (№ 146, մայիսի 11), «Կանոնաց խոտաբան» (№ 150, հունիսի 5), «Ամուսնութեան լուրեր» (№ 151, հունիսի 10), «Ընտանեկան» (№ 154, հուլիսի 3), «Առ ու կեր» (№ 166, սեպտեմբերի 25), «Մամուլի ուխտավորները» (№ 168, հոկտեմբերի 2, ապարտ հաշորդ համարում), «Դերձակին աղչիկները» (№ 171, հոկտեմբերի 14), «Փառնիկին պատմությունը» (№ 177, նոյեմբերի 17), «Օրթագլուխի պղտիկ հարցը» (№ 181, դեկտեմբերի 11), «Եփրոս հանրմին ճեմեզը» (№ 182, դեկտեմբերի 15), «Յրախամային արդուներ» (№ 185, դեկտեմբերի 25), «Ժամանակը չէ» (№ 186, դեկտեմբերի 29)։

Փետրվարի 28. — «Սիտեր» (№ 2), արևմտահայերեն, հրատարակում է Կյուրիշ Պահլավյանի թղթի մի խոսք ազգային դաստիարակութեան վրա» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Բանանք աչքերնիս ու տեսնենք մեր առաջին և մեծ ընտանիքը, այն է ազգ և հայրենիք. մերժենք արտերնուս մեջ տեղի ունեցած անիրավ շահասիրութեան փափազը և ամեն մեկս մեր ունեցած տաղանդներով խնամք տանինք ազգերնուս կրթութեան և առաջադիմութեան համար։ Ապա թե ոչ, քանի այս խելքովն ենք, անշուշտ այս շապիկով պիտի մնանք։ Այս ընթացքով դուռն քանի կրնա ցատկն ու ազազակն ուսմանք, հայրենիք, կրթություն, լուսավորություն և այլն։ Արդյո՞ւնք և ոչինչ։ Վասնզի պարտ է նախ առնել և ապա քարոզել, որպեսզի արդյունավորվի ամեն գործ»։

Մարտի 2. — Ղուբայում (նաև՝ Կուբա, այժմ՝ Ադրբեջանական ՀՍՀ), Անդրեաս արքեպիսկոպոսի և Գրիգոր Իզմիրլյանցի սատարմամբ, Աննիբադ նազարյանցի տեսչութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում Հայկական ազգային հոգևոր դպրոցը։ Ավանդվում էր ընթերցանութիւն, վայելչագրութիւն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներ, երգեցողութիւն, թվարանութիւն և կրոն, սկզբում ունեին մինչև քսան աշակերտ (հետագայում՝ հիսուն)։ Ղուբայի ազգային հոգևոր դպրոցը դադարեց գոյութիւն ունենալուց 1875 թ. սկզբներին։

«Մեղու Հայաստանի», 1870 № 36 («Հարգա խմբագիր»), 1871, № 12 («Հարգա խմբագիր»), 1875, № 7 («Մանր լուրեր»)։

Մարտ. — «Արևելյան մամուլը» (№ 3), անգլերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ («Թարգմանիչ՝ Մ. Մամուրյան ?»), հրատարակում է Չարլզ Դիկենսի «Յոթ թիվ» պատմվածքը։

վերջում տրված է Դիկենսի կյանքի և գործունեության համառոտ բնութագրերը, Հրատարակված է Վերդի հայերեն լեզու հոդվածը:

Հոդվածից. «Բոլոր ազգին համար օգտավետ գործ մը երկնքը պատրաստե՞ր եմ գլխիս մեջ,— կրսեր բանիմաց հայ մը,— բայց գրելու համար բոլոր հայոց հասկանալի լեզու մը կ'փնտրեմ: Ե՛մ, գրե՛մ միշտ գիտցածդ լեզուդ,— պատասխանեց իր խոսակիցը,— և եթե իրոք մտքիդ ծնունդն արժեք մը ունի, թող ուսահալը, պարսկահալը, հնդկահալը և ամեն կողմի հալը զայն իր հատուկ բարբառովը թարգմանե, իբր օտար բան, ինչպես կ'թարգմանենք ամեն օր այլազգիներու գրավոր երկերը: Ահա քանի մը խոսքով մեր արդի գրականության ցավալի, այլ ճշգրիտ նկարագրերը:

Մտքի 2. — «Մասիսը» (№ 1060), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վահրամի» (ի՛մա. Ստեփան Ոսկանյան ?) «...խմբագիր» գրախոսականը: Գրախոսված և բացասական է գնահատված Ալեն Ռոնե Լեսաժի «Ժիլ Բլյազ» վեպի վ. Զալրիսյանի՝ բնագրից կատարված արևմրտահայերեն թարգմանությունը: Նշված են թարգմանական, լեզվա-ոճական քննաթիվ բազմաթիվ անճշտություններ:

Մտքի 3. — Նոր Զուլայում (Պարսկաստան) ծնվեց հնդկահայ կրթական-մշակութային գործիչ, պատմաբան, բանասեր, թարգմանիչ (հայերենից անգլերեն), հոդվածագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով) Մեսրոպ Հակոբ-Սևրի Սեթյանը: Վախճ. 1939 թ. հոկտեմբերի 21-ին, Կալկաթայում:

«Ռազմավեպ», 1928, № 11—12 («Մեսրոպ Հ. Սեթյանի հոբելյանը Կալկաթայում»), «Սիոն», 1940, № 1—2 («Մեսրոպ Հ. Սեթյան, Նոր Զուլայեցի»), «Ռազմավեպ», 1944, № 1—6 ... («Մեսրոպ Հ. Սեթյան»):

Մտքի 4. — «Բազմավեպը» (№ 3), Սամվել Կեսարյանի ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար լսփածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Բոնապարտ» պոեմը և Աբրահամ Ժարյանի «Ի վերջին օր սեպտեմբերի. նուազ» գրաբար բանաստեղծությունը:

Մտքի 5. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է «Նիդերին» (ի՛մա. Գրիգոր Արծրունի) «Գիտնական անսխալականություն» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Ինքնաքննությանը հասնելու համար հարկավոր է անհատին երեք անշարժ չլինիլ: Անդադար չաշխատելով

կամ զարգացման և մտավոր պարապմունքի մի նշանակված կետին հասնելուց հետո անշարժ մնալով,-- ուրեմն միջոց ևս շունենալով իր անձը անգաղար քննության ենթարկելու,-- մարդը քավականանում է իր մեավոր զարգացման աստիճանով, ուրեմն ինքնահավան է դառնում: Վայ այն հիմնարկություններին և անհատներին, որոնք անշարժ մնալով, ինքնահավանության և անսխալականության համոզմունքին են հասնում:

Մարտի 18. — «Մեղուն» (№ 52), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հարություն Սրվաճյանի նամակը ուղղված Մատթեոս Մամուրյանին, որտեղ բարձրացված են գրականության մի քանի հարցեր:

Նամակից. «Գրական աշխատությամբ ազգին ճշմարիտ ծառայություն ընելու ձեռնարկող անձինք ավելի զոհաբերությանց պետք է պատրաստվին տակավին, քան թե շահու ակնկալություն ունենան: Վասնզի, ինչ որ էր ազգը ընթերցասիրտության մասին ասվե տաս տարի առաջ, զոր գիտեք, գրեթե նույն է այսօր ալ, այնչափ որ շատ քիչ առաջագիմություն ըրած է: Ժողովուրդը տակավին շատ հեռու կտեսնեմ լրջաբար և խորհրդով գրված բանասիրական և ուսումնական հանդեսներու ընթերցումն, նույնիսկ հայերեն լեզվով գրությունց ընթերցմանն:

Մարտ. — Երևանում ծնվեց ականավոր քանդակագործ, մշակութային գործիչ Անդրեաս Մարութի Տեր-Մարությանը: Վախճ. 1919 թ. մարտի 16-ին, Փարիզում:

Տեր-Մարությանի ստեղծած «Խաչատուր Արովյան» արձանը (բարձր. 220 սմ), որն իրավացիորեն համարվում է հայ արձանագործության գլուխգործոցներից մեկը, ունի հետևյալ պատմությունը: 1908 թ., Արովյանի մահվան 60-ամյակի կապակցությամբ, Ալ. Շիրվանզադեի, Հ. Թումանյանի, Գ. Բաշինջաղյանի և այլոց նախաձեռնությամբ որոշվում է հայտարարել Արովյանի արձանի բաց մրցանակաբաշխություն: Նույն թվականի սեպտեմբերի 14-ին Բաքվի «Հայոց կուլտուրական միությունը» որոշում է կայացնում, որ կառուցվելիք արձանը պետք է դրվի Երևանում: 1910 թ. Տեր-Մարությանը Փարիզից ուղարկում է Արովյանի արձանի իր էսկիզը, որը քննարկում են, ընդունում և հանձնարարում քանդակագործին սկսել աշխատանքները: 1911 թ. հունիսին, Տեր-Մարությանը գալիս է Երևան հուշարձանի տեղը որոշելու համար, սակայն որոշակի եզրակացություն չի գալիս: 1913 թ. Փարիզում նա ավարտում է Արովյանի գլխին արձանը և

Նույն տարին էլ ձուլում է քրոնդից: 1913 թ. վերջերին քանդակագործը կրկին գալիս է Երևան և վերջնականապես ընտրում է արձանի տեղը: 1920 թ. վերջերին, Հայաստանի նորաստեղծ կառավարութունը Փարիզ է փոխանցում պահանջվող գումարը, Արտվյանի քրոնզաձուլը արձանը ստանալու համար: 1925 թ. օգոստոսի 21-ին արձանը փոխադրվում է Երևան, և 1933 թ. հունիսի 6-ին, Արտվյան փողոցին կից փոքրիկ տաճարում (այժմ՝ «Մոսկվա» կինոթատրոնի հրապարակ), տեղի է ունենում նրա հանդիսավոր բացումը: 1950 թ. այն տեղադրվում է Արտվյանի անունը կրող մանկական զբոսայգու մուտքի մոտ, որից հետո՝ Քանաքեռի և Արտվյանի տուն-թանգարանի առջև:

Սարգսյան Մ., Անդրեաս Տեր-Մարտիայան, Երևան, 1960, 111 էջ:

Մարտի 20. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է «Նիոբեի» (ԻՄԱ. Գրիգոր Արծրունի) «Մեկս մեկին մեղադրում ենք» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Մի՞թե չկա մեր մեջ եռանդի, ազնվության, դույի լույս ձգտման նշույլն էլ, որ բոլոր ազգի մեջ չի գտնվիլ գործունյա մարդիկների մի խումբ, որը հանձն առնելու կազմել մի գումար և նրան շահեցնելով, կարողանար նպաստել գրականության զարգանալուն: Մի՞թե չի գտնվիլ աշխատողների մի խումբ, որը օգուտ քաղելով այն գումարից, հրատարակելու ինքնուրույն ու թարգմանական գրվածքներ, կամ հիմներ մի օրինավոր օրագիր, որի աշխատակիցները վարձատրված լինելով, իրենց մտավոր ուժը լիապես նվիրեին մեր նորահաս գրականությանը մշակելուն...»:

Մարտ. — «Հայկական աշխարհը» (№ 3) հրատարակում է Քերովքե Պատկանյանի «Հայկական բարբառների քննություն» ուսումնասիրությունը, որը մեռում է անավարտ:

Մարտի 20. — «Մասիսը» (№ 1067), Կարապետ Ութուրյանի՝ Ֆրանսերեն ընադրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի ճառը նվիրված ժողովուրդների ազատությանն ու անկախությանը զգոր մեծանուն քերթողն Ազգային ժողովուրդ փոխադրության առթիվ խոսած էջ:

Մարտ. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Մուշեղյանցի «Անցում հոգվո» բանաստեղծությունը: Սկսում է հրատարակվել «Հիշատակարան թագավորական

ճաշոցին կամ համառոտ պատմություն Ռուրիկյան իշխանաց պատմաբանասիրական ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Մարտի 23. — «Մեղուն» (№ 33), արևմտահայերեն, հրատարակում է թերարու բառգիրք, երկու լրագիրք՝ երգիծական հոդվածը և Վանի բարբառով՝ Նահապետ Տոսպեցու «Գիշեր մը բանաստեղծությունը:

Մարտի 31. — «Սիոնը» (№ 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Տեր-Ստեփանյանի «Կարծյաց միություն» հոդվածը և Կարապետ Յազըճյանի «Դաստիարակություն ոգի ազգության, բարոյականություն կյանք է մարդկության բանաստեղծությունը: «Արևելյան մամուլ» խորագիրը կրող «գրությունով» վերլուծաբար ներկայացված է այդ պարբերականը:

Հոդվածից. «Արդի փիլիսոփայությունը կարծյաց ազատության ևս պաշտպան կեցավ խորհելու ազատության հետ: Քանի որ ըսավ, մարդիկ խորհելու կարողություն ունին, պետք է ուրեմն նոքա ազատ ըլլան խորհրդին հետ իրենց կարծիքն այ հայտնելու, որ եթե ճշմարիտ համոզման հիմանց վրա հենուն, և նախապաշարմունքն ու խանդավառությունն հեռի ըլլան, սույն կարծիքներն անբռնաբարելի են: Սակայն շատերը կարծեցին թե, երբ կարծյաց ազատություն կա, կարծյաց միությունն անհնարին է: Մենք չենք հավատար, որ կարծյաց ազատությունը կարծյաց անմիություն կենթադրեն:

Ապրիլի 4. — Հաճում ծնվեց հասարակական-քաղաքական գործիչ, հոգվածագիր, պատմաբան Կարապետ Թուր-Սարգսյանը: Վախճ. 1937 թ. հուլիսի 4-ին, Փարիզում:

«Աղասի» և «Տորոսցի» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պալս, 1912, էջ 360—362: Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 71: Պետություն, Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 99:

Ապրիլի 6. — «Մասիսը» (№ 1072) հրատարակում է «...» ամսագիր «Մասիս» լրագրոց հոդվածը (հեղ. «Կաթողիկյա հայ ոմն (Արևելյան)»: Տրված է Միքայել Զամյանի «Վահան հաւատոյ ուղղափառութեան հայոց աշխատության գրության բանասիրական պատմությունը արևմտահայերեն, որին հաջորդում է գրաբար մի հատված այդ գրքից:

Ապրիլ. — «Արեւելյան մամուլը» (№ 4), Մեսրոպ Նուպարյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն շափածո թարգմանութեամբ ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակում է Նիկոլա Բուալոյի «Մարդուս երգիծաբանութիւնը» սատիրայի ութերորդ գլուխը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում։ Սկզբում թարգմանիչը տվել է Բուալոյի կյանքի ու գրական գործունեության համառոտ գրվատական բնութագիրը։ Սկսում է հրատարակվել Գարրիել Պատկանյանի «Վահագն» գրաբար դուցազնեցութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 6 (հունիս)-ում։

Ներկայացնելով դուցազնեցութիւնը, Մամուլյանը տալիս է Գարրիել Պատկանյանի համառոտ կենսագրութիւնը, հավելելով, որ «1863-են ի վեր ի Ս. Պետերբուրգ կգտնվի և մինչդեռ ծերունի բանահյուսը հին պատմութենէ և իր վառվուրտներուսկայութենէ պատանեկան աշխույժ և ավլուն կընդունի, մենք կհրճվինք, կսնանինք անոր ընտիր ընտիր երգերով և ստրկութեան և հեռավորութեան դառնութիւնները կմոռանաք»։

Ապրիլի 10. — «Մասիսը» (№ 1074), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Տեսութիւն մը» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. «Խ. Խ.»)։ Շեշտված է հայոց լեզվի և գրականութեան առաջնահերթ անհրաժեշտութիւնը հայկական կյանքում, ազգային վարժարաններում և ընտանիքներում։

Ապրիլ. — «Բազմավեպը» (№ 4), Սամվել Կեսարյանի (հետագայում՝ Գանթարյան) ֆրանսերեն ընագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Տետին ողջոյնք առ ծով» բանաստեղծութիւնը։

Ապրիլի 10. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 907), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Հրանտի» (իմա. Ս. Զիվիճյան) «Հայերեն հին և նոր լեզու» ընդդիմախոսականը։ Բանավիճելով էջմիածնի «Արարատ» ամսագրում տպագրված Մ. Պլուշյանի «Գրաբար լեզու» հոդվածի հետ (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ. դեկտեմբեր), ընդդիմախոսը զարգացնում է գրաբարի հետագա հեռանկարի, այդ լեզվով ստեղծված գրականութեան օգտագործման, «գրականութիւն-լեզու» փոխկապակցութեան մասին իր տեսակետները։

Ապրիլ. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 12), Գլխորդ Տեր-Մելքիսեդեկյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է մի հատված Բլեզ Պասկալի «Մտածու-

թյունքն աշխատությունից, «Մարդուս անկատարելությունը» խորագրով:

Ապրիլի 10. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 13), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Նազարյանցի «Իմ ազնիվ հայրենակից եղբարք» դամբանականը: Այն կարդացվել է թիֆլիսահայ կրթական-մշակութային գործիչ Ավետիք Փիրոյանցի մահվան առիթով:

Ապրիլի 15. — «Մասիսը» (№ 1076), գրաբար, հրատարակում է «Առ նորընտիր հովուապետ նիկոմիդիոյ, Գեր. Ներսէս եպիսկոպոս...» Ներքողական բանաստեղծությունը (հեղ. «Ենկիւլիբրցի պարմանին Ա. Հուսինեան» = Ամբրոսիոս Գալֆայան),

Ապրիլի 17. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 139), ժողովրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է Նահապետ Տոսպեցու «Գարուն» պոեմը:

Ապրիլի 24. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 15), Հռիփսիմե Տեր-Հովհաննիսյանցի՝ քնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել «Փոքրիկ երաժիշտը» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Ապրիլի 29. — Թբիլիսիի քաղաքային թատրոնում, հայ դերասանների խումբը Գեորգ Զմշկյանի ղեկավարությամբ, առաջին անգամ բեմադրում է Գարիկի Սունդուկյանի «Պեպո» կատակերգությունը: Նույնը՝ վրացերեն թարգմանությամբ՝ Քութախում, 1874 թ. հոկտեմբերի 21-ին, Թբիլիսիում՝ 1875 թ. նոյեմբերի 27-ին: Ռուսերեն թարգմանությամբ «Պեպոն» խաղացվել է Թբիլիսիում, 1874—75 թատերաշրջանում:

Սունդուկյան Գ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. Բ, Երևան, 1951, էջ 449—485:

Ապրիլ-մայիս. — «Հայկական աշխարհը» (№ 4—5), «Մխիթար Գոշյան» (Ի՛մա. Քերովքե Պատկանյան ?) թարգմանությամբ, հրատարակում է «Երկու աղքատներ» բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 30. — «Սիոնը» (№ 4), գրաբար, հրատարակում է Ստեփաննոս Թովմաճանյանի «Վերագրած Տ. Յակոբայ եպիսկոպոսի» և կարապետ Տեր-Մինասյանի «Հրաժեշտ պանդուխտին» բանաստեղծությունները: Նշան Ճիվանյանի (հետագայում՝ «Հորո»)՝ անգլերեն քնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Հաղազ» մահվան Ռիչարդ-Քրինալի Շերիդանի մահախոսականը և «Յ. Ա.-ի» գեղեցիկ քնագրից կատարված արևմտահայերեն հա-

մառտտ թարգմանովթյամբ «Հին և նոր Երուսաղեմ» ուսումնասիրությունը, Այն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Մայիս. — Դիարբեքիրում, Թովմաս Ղուզաթյանի, Գեորգ Զախրճյանի և Մկրտիչ Ապտալյանի ջանքերով, իր գոյությունն է սկսում մշակութային-կրթական «Հայրենասեր ընկերությունը», որի նպատակն էր «նոր դպրոց մը բանալ երեսուն աշակերտաց համար և կիրականորաբար թեթևացնել մեր հայրությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1880-ական թվականները:

«Հանգես մասօրյա», 1863, № 7—9 («Պատմութեան հայ մշակութային ընկերութեան հերթը»):

Մայիսի 5. — Տրապիզոնում ծնվեց հողվածագիր Եղիշե Պապիկյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1894 թվականից, Վախճ. 1947 թ. նոյեմբերի 28-ին, Վենետիկում:

«Բազմավեպ», 1946, № 1—12 («Քահանայական հիանալի հոբելյաններ»), 1947, № 11—12 («Հանգիստ հոգվոց Եղիշե վարդապետ Պապիկյանին»):

Մայիս. — «Արևելյան մամուլը» (№ 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ռեֆորմ» հայոց վրա կխոսի» հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ. «Է.» = Մատթեոս Մամուրյան), Բացասական գույններով ներկայացված և անհարգալիք ածականներով պիտակավորված է ինչպես Ստեփան Ոսկանյանի ամբողջ գործունեությունը, այնպես էլ նրա խմբագրությունը Զմյուռնիայում հրատարակվող «Լա Ռեֆորմ» ֆրանսալեզու պարբերականը:

Հողվածից. «Ռեֆորմ» հայոց վրա կխոսի, Ինչու՞ չէ, երբ աղտ մը, մուր մը հայտնվում քսելու պետքը զգացվի և զայն աղտը վճարող մը գտնվի: Ուստի չզարմացանք, երբ «Ռեֆորմի» մեկ թերթին մեջ երկու քստմենիի հոդված տեսանք մեծապատիվ Աղաթոն էֆենդիի, Ընտրողական ժողովուրդ և Ազգային սահմանադրության դեմ: Երկու հոդվածն ալ արժանի են «Ռեֆորմի» տհաճ գրչին, երկուքին մեջն ալ իր գեղեցիկ ոգին կփայլի, և մեկնության վարտ ընեն:

Մայիսի 8. — «Արշալույս» արարատյանը (№ 909), գրաբար, հրատարակում է «Ե վերայ գեղջ Աշտարակայ» բանաստեղծությունը, որը թերթի խմբագրությունը ստացել էր Հայաստանից: Բանաստեղծության առաջին տառերը կազմում են «Արեւ» անունը (Մխիթարյան ?):

Մայիսի 8. — «Մեղու. Հայաստանին» (№ 17), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Ազգային» գրական-թատերական հոդվածը:

Հողվածից. ՎՄՍՈՒՅ 29-ին, ներկայացվեց հայերեն լեզվով մի նոր պիեսա «Պեպոս անունով. գործ մեծապատիվ պ. Գաբրիելի Սունդուկյանց, Այս գրվածքը մեր պիեսաների մեջ շատ պատվավոր և արժանավոր տեղ ունի: Պարոն հեղինակը բացի այն, որ յուր գրության նյութը ընտրել է տեղվույս հասարակության կյանքից, մեծ ճարտարությամբ յուրաքանչյուր անձնավորության բնավորությունը ճշտությամբ ըմբռնել էր ու կենդանի կերպով մինչև վերջը հանդես դուրս բերել: Թերությունը անշշան էր և կայանում էր ոմանց նկատմամբ մի քանի տեղերում երկարաբանության մեջ. միայն պետք է ասենք, որ այս ևս թեև ձանձրալի, բայց հատկանշական է ասիացու համար, որ կարճ, որոշ ու ճիշտ խոսել չի սիրիլ:»

Մայիսի 10. — «Երկրագունդը» (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է Միքայել Նալբանդյանի «Նկատողություն» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (տե՛ս Մ. Նալբանդյան, Ելժ, հատ. 3-րդ, Երևան, 1940, էջ 219—226):

Հողվածն ունի խմբագրության՝ հետևյալ նախաբանը. «Բուսաստանեն բարեհիշատակ հանգուցելույն երկու հողվածը ստացանք, որ ջարդ ուրիշ տեղ չեն հրատարակված: Ուստի, ի հիշատակ նորա, «Երկրագնդին» մեջ կդնենք զանոնք, թեև տեղ-տեղ իր կարծյացը բոլորովին համաձայն չենք: Հողվածները թեև 7—8 տարի առաջ գրված են, բայց ներկայիս համար ալ բավական հետաքրքրական և միանգամայն օգտակար կողմեր ունին:»

Մայիսի 11. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 146), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ասպետի» (Օննիկ Զիֆթի Սարաֆ?) «Խաչար չկա պանդխտին» պոեմը:

Մայիսի 13. — «Մասիսը» (№ 1087), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պերճի» (Ի՛մա. Գրիգոր Զիլինկիրյան) «Արտուր մի» մահախոսականը: «Ազգայնոց» ազդարարվում է Սարգիս Միրզա Վանանդեցու (Ի՛մա. Հովհաննես Վանանդեցու որդու՝ Սարգար Միրզայան Վանանդեցու որդին) մահը և այս առիթով տրվում է նրա կենսագրությունն ու գրական-մշակութային գործունեությունը:

Մայիս. — «Բազմավեպը» (№ 5), գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Քրիստափոր Շմիդտի «Մարգարտածաղիկ» նովելը:

Մայիսի 16. — Տրապիզոնում ծնվեց բանաստեղծ (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), արձակագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Ելպիս Հովհաննեսի Կապրաշյանը՝ Վանարաու հղության կուսանաց ախարանության անդամ էր 1890 թվականից։ Վախճ. 1937 թ. հունվարի 14-ին, Հոռոմում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս Վ. Ե. Կ. (Քուլյր Ելպիս Կապրաշյան) և ՎՄայր Արագածո կեղծանուններով։

«Մազմալիս», 1937, № 2—5 («Մայր Ելպիս Կապրաշյան»)։ Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բոլորքան, հոտ. Բ, էջ 86։

Մայիսի կեսեր. — Պոլսում (Ռումելի-Հիսար) իր գոյությունն է սկսում կրթական-հասարակական աշխատանքային ոլորտում, որն իր առջև նպատակ էր դրել Վարելի հղածին լաիկ թե նյութապես և թե բարոյապես օգնել հայ մանկավարժական դաստիարակությանը։ Ընկերությունը որոշ ընդհատումներով գոյություն ունեցավ մինչև 1922 թ.։

Համգեթ ամսուր, 1956, № 7—8 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններում»)։

Մայիսի 22. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 19), արևելահայերեն, հրատարակում է Նիդերլանդ (Իժմ. Գրիգոր Արծրունի) Վուսդուկյանցի «Պեպո» գրախոսականը։

Գրախոսականից. Ներկայացումից հետո ևս առիթ ունեցա խոսակցություններ լսելու. Արուսիկը Կիրակոսին նման է, ասում էր մեկը, ոչ, նա Մարկոսին նման է, պատասխանում էր մյուսը և այլն։ Մի կողմից սա ընական է, որ ժողովրդական կյանքից առնված գրվածի մեջ ներկայացված տիպերը նմանություն ունին ժանոթ կենդանի անձների հետ, եթե ոչ պիեսան էլ, կենդանի ժողովրդական երևույթ մեզ չէր ներկայացնիլ, իսկ մյուս կողմից ես ցավելով մտածում եմ այն բանի վերա, թե որքան (տգետ) և անզարգացած է մեր հասարակությունը, որ նորան այնքան չէ հետաքրքրում գրվածի գաղափարը, ինչքան այսինչ մարդի անձնականությանը։ Ափսո՜ս, որ հասարակությունը, փոխանակ հեղինակի գաղափարը քննելու և ըմբռնելու, նայում է նորա ստեղծվածի՝ որպես մի որևէ անձնավորությունը ներկայացնելու միջոցի վերա։

Մայիսի 27. — «Մեղուն» (№ 37), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պետրոս Դուրյանի «Հոգիներ» բանաստեղծությունը։

Հետագայում «Մեղուն» պարբերաբար անդրադառնում է Պետրոս Դուրյանին, հրատարակելով նրա «Իջի՛ւլ քե» (հունիսի 10, № 43), «Սիրեցի քեզ» (հունիսի 1, № 46), «Հայաց մի» (հունիսի 10, № 49), «Սիրելի», «Դրժելի» (հունիսի 19, № 50) բանաստեղծութիւնները:

Մայիսի 29. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 149), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Եղիսզար Մելիքյանի «Երգ ի հանդես մետասաներորդ տարեդարձի ազգային սահմանադրութեան» և Մկրտիչ Մեզպուրյանի՝ նույն վերնագիրը կրող բանաստեղծութիւնները: Երկու գործերն էլ եղանակավորել է Արիս Հովհաննիսյանը:

Մայիս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 1), գրաբար, հրատարակում է «Կովկաս և Արարատ» և Ստեփաննոս Հայրունու՝ «Առ հայրենիս իմ» բանաստեղծութիւնները: Սկսում է հրատարակվել Վահրամ Մանկունու «Այրի վանք կամ Գեղարդա վանք» արեւելահայերեն ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում և Հովհաննես Մուշեղյանցի՝ «Հայ ազգութիւն» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Օ՛ն ուրեմն, մեք Հայաստանի հարազատներս, սիրե՛նք հոգվով մեր սուրբ ազգութիւնն, որո ընդկացութեան գլխավոր և անբաժան տարերքն են մեր սուրբ կրօնը և լեզուն: Զգուշանանք օտարոտի նորասիրութիւններէց, կերպարանափոխ և պատրվակալ գեղեցկութիւններէց, որոնք կկախարդեն մեր զգայութիւնը և կհրապուրեն զմեզ մոռացութեան, կամ լավ ևս ասել՝ ուրացութեան ատելի անդնդոց մեջ թաղելու զազգութիւնս:

Մայիսի 29. — «Մեղուն» (№ 38), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Քամի»-ի (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Բառագիտական» երգիծական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 43 (հունիսի 19)-ում: Հրատարակված է «Ժառ» երգիծապատումը (հեղ. Հակոբ Պարոնյան ?): (Տե՛ս Հանք Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6-րդ, էջ 17—21, հատ. 8-րդ, էջ 26):

Մայիսի 30. — «Երկրագունդը» (№ 3), արեւելահայերեն, հրատարակում է Միքայել Նալբանդյանի հաջորդ՝ «Նկատողութիւն» հրապարակախոսական հոդվածը (տե՛ս 1871 թ. մայիսի 10): (Տե՛ս Մ. Նալբանդյան, Երկ, հատ. 4-րդ, էջ 304—307): Յրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակվել Քսավիե դը Մեստրի «Առստի ուրուկը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 7 (հունիսի 10)-ում: Թարգմանչի մասին նշը-

ված է, որ՝ «Երևելի հայ ընտանիքն ազնվական տիկին մը է, որը կուգն անծանոթ մնալ»:

Հունիսի 3. — «Մեղուն» (№ 40), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել (Հակոբ Պարոնյանի) «Հարրուխ» հրգիծապատումը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 43 (հունիսի 19)-ում (տե՛ս Հակոբ Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6-րդ, էջ 26—31):

Հունիսի 5. — Բողոքանում (Ռումինիա) ծնվեց ռումինացի պատմաբան, քննական բնագրերի հրատարակիչ, արևելագետ, հայագետ պրոֆ. Նիկոլա Յորգան: Հայրը՝ Նիկոլ Դրեկիչ Յորգա: Ծնունդամաս՝ 1940 թ. նոյեմբերի 27-ին, Ստրեշնիկ գյուղում (Բուխարեստից արևելք), Թադումը՝ նոյեմբերի 28-ին, Ռուսարեստում:

Սիրունի Հ. Ճ., Հայ եկեղեցին ուսման հոգի վրա. Նիկոլա Յորգա, էջմիածին, 1986, 268 էջ. Խալեհ. Նիկոլա Յորգային հետ, Անթիլիաս—Լիբանան, 1972, 462 էջ:

Հունիս. — «Արևելյան մամուլը» (№ 6), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Բողոքականություն ի Վաղարշապատ» ակնարկը (քննադատված է էջմիածնի «Արարատ» ամսագրի գործունեությունը) և [Մատթեոս Մամուրյանի] «Նորեն Մեմֆորմ» հոդվածը: Անհարգալիք պիտակավորումներով բնութագրված է Ստեփան Ոսկանյանի հիշյալ ֆրանսալեզու պարբերականի գործունեությունը:

Հունիսի 5. — «Մասիկը» (№ 1097), արմատ: հայերեն, հրատարակում է Մ. Գուլարյանի «Հայ լեզու» հոդվածը և Տ. Գրան Ամիրջանյանի՝ «Թէպէտ հայրենեացս ի գիրկ փաշկալի...» բանաստեղծությունը: Նախորդող արևմտահայերեն ընծայականում տրված է բանաստեղծության գրություն. պատմությունը:

Հոդվածից. «Յալ է ինձ իրոք տեսնել հրեշտակային լեզու մը վատթար վիճակի ենթակա. անանկ վատթար վիճակի, որ դժվարին է գերթ պահել անկե: Հայ լեզուն ծաղիկ մը է, որ ատենով իր ամեն անուշությունները կտարածեր, այլ հիմա այդ քրնքույշ ծաղիկը տատասկի և փշերու մեջ է: Այլ ի՞նչ կրնանք ընել մեր մի քանի խմբագիրներու, հեղինակներու, դասախոսներու, գրչագիրներու և այլ ամեն գրականության ծառայողներու համար: Ամենքը մեյ մեկ տեսակ հով ունին. ամեն ոք, առանց լեզվային օրինաց հետևելու, իր սիրած գրիչը կգործածեն. այս կերպով ոչ միայն լեզուն կմեռնի, այլև գրականությունը մեծ հարված մը կընդունի»:

Հունիս. — Մարզմավեպը (№ 6), Ղևոնդ Ալիշանի՝ գերմաներեն
ընագրից կատարված գրաբար լատիներ թարգմանությամբ և թարգ-
մանչի՝ արևմտահայերեն ընծայականով, հրատարակում է Ֆրիդրիխ
Շիլլերի «Զանգակն» բանաստեղծությունը:

Ընծայականը. «Գերմանացվոց գերագույն քերթողն Շիլլեր,
անծանոթ չէ մեր բանասեր ազգայնոց, որուն համառոտ կենսա-
գրությունն ալ հրատարակված է Մարզմավիպիս» մեջ (1851 թ.
հունվար), հանդերձ իր մեկ ընտիր քերթվածովը (տե՛ս մեր «Ժա-
մանակագրություն» նախորդ հատորը, էջ 45): Ահավասիկ հիմա
նոր ճաշակ մը ալ Շիլլերի բարձրաթիչ հանճարուն, մեծահրո-
շակ և անմահական, քերթվածն «Զանգակն», թերևս գերազանց իր
քնարերգությանը մեջ, եվրոպական ամեն լեզու թարգմանյալ,
և շատ բանաստեղծից ալ երգի նյութ մը եղած. բայց ոչ որ
Շիլլերի հավասարած է, և ոչ ալ թարգմանությունը միշտ հա-
վատարիմ եղած են: Անոր համար մենք ջանացինք ըստ կարի
գերմանացի ընագրին զուգընթաց երթալ, գրեթե նույն լատիվ և
նույն ոտքով, վայելչաբանութենեն ավելի ճշտության ուշ ունե-
լով, առանց իմաստները հապավելու, կամ ավելցնելու. ասոր
համար հուսանք ներողություն գտնել՝ եթե տեղ տեղ մութ երևի
իմաստն, մինչ ընագիրն ալ բավական մութ է իր կարճ տողերո-
վրն»:

Հունիսի 10. — Մեղրում (№ 41), արևմտահայերեն, հրատարակում
է [Հակոբ Պարոնյանի] «Հավասարություն» երգիծապատումը (տե՛ս
Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8-րդ, էջ 31—32):

Հունիսի 12. — Մեղու Հայաստանին (№ 22), անգլերեն ընա-
գրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրա-
տարակել Մամբրիկյան կյանքից վեպը, որը շարունակվելով որոշ ընդ-
հատումներով, ավարտվում է նույն պարբերականի № 45 (դեկտեմբերի
11)–ում:

Հունիսի 17. — Մեղրիում ծնվեց արձակագիր, գյուղագիր, թարգ-
մանիչ (ռուսերենից հայերեն) Ազարիա Ադելյանը (Ազարիա Մարտի-
րոսի Դանիելյան): Վախճ. 1903 թ. նոյեմբերի 9–ին, Նախիջևանում:

Ադելյան Ա., Երկերի ժողովածու (կազմեց Ա. Թևիկյան), Երևան, 1950, 521
էջ, Դանիելյան Ա., Ազարիա Ադելյան, Երևան, 1964, 165 էջ:

Հունիսի 19. — «Մեղուն» (№ 43), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Գանձանակներ...» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8-րդ, էջ 35—38)։

Հունիսի 22. — «Մասիսը» (№ 1103), Պողոս Պառնասյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը և թարգմանի ծանոթագրություններով, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Երկու կոթողը» բանաստեղծությունը։ Նախորդող ընծայականում տրված է նրա գրության բանասիրական պատմությունը։

Հունիսի 24. — «Մեղուն» (№ 44), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Սկյուտարի հասարակաց պարտեզին շուրջը պտույտ մը» երգիծապատումը (ավարտը՝ հաջորդ համարում) և «Ազգասիրություն» էսսեն (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 39—41, հատ. 8, էջ 34—36)։

Հունիսի 26. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 153), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես-Վահագն Աճեմյանի «Միության խնդիր» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 164 (սեպտեմբերի 11)-ում։

Հոգվածից. «Այն մահարձանին տակ կհանգչի Մկրտիչ Պեշիկաշլյան։ Այցելու, ո՛վ որ ալ ըլլաս, անտարբեր մի՛ անցնեիր այն շիրիմին քովն, ու եթե խորհելու կարողութուն ունիս, մըտածե պահ մը այն գործին վրա, զոր աստված ստեղծեց, ու հայերը անվանեցին Պեշիկաշլյան։ Զնա, որ ձեզ գոռաց, թե հայ եք, ու սիրելու եք գիրար. զնա, որ դուցազանց հարություն տըվավ. զնա, որ գրեթե ազգային միության զաղափարը նախ ինքը երկնեց ... Զըլլա՛նք խուլ նորա ձայնին, որ գերեզմանին վրայն փռող հյուսիսային քամին տակավին կհասցնե առ մեզ։ Պատասխանե՛նք ու երթանք խոստանալու նորա ստվերին, թե պիտի կատարենք ըսածները։ Ամեն հայերն անխտիր, նորա մահարձանին տարին մի անգամ ուխտագնացության ելնելու են։

Հունիս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է Հ. Ղուկասյանցի «Վասակի ապաշավանքը» պոեմը, Լևոն-Ոստանիկ Տեր-Հարությունյանի «Արարատ» ողջունաբերը բանաստեղծությունը և գրաբար՝ Միքայել Տեր-Հովհաննիսյանցի «Մարգարէն Յովնան», Արա Խաչատրյանցի «Մայր եւ մանուկ» լավագուտ ստեղծագործությունները։

Հունիսի 26. — «Մեղուն» (№ 45), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Հառաչադիմություն», «Ահա այժմ փառավորվեցավ Պ. Ս. Պ. Փ.» (ի՛մա. Պարոն Ստեփան-Պերճ Պողոս Փափազյան) և «Թատերական» երգիծական մանրասյուտումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6-րդ, էջ 46. հատ. 8, էջ 38—42):

Հունիսի 30. — «Երկրագունդը» (№ 6), գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է «Հայոց գրականություն» հոգվածը՝ Ավարտը՝ հաջորդ համարում, ընդգրկում է հայ մատենագիտության պատմությունը քրիստոնեության՝ Հայաստանում տարածվելուց սկսած, մինչև XIX դարի սկզբները:

Հունիսի 31. — «Սիրուն» (№ 6), գրաբար, հրատարակում է Կարապետ Տեր-Մինասյանի «Աղոթաւորն ի լեառն Զիթենեաց ընաստեղծությունը»:

Հուլիսի 1. — «Մեղուն» (№ 46), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Մանր ճշմարտություններ» երգիծապատումը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 49 (հուլիսի 10)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 50—53):

Հուլիսի 3. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 25), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Վալայանց Ղզարեցու «Հարգո խմբագիր» գրախոսականը: Գրախոսված է Աբգար Գուլամիրյանցի «Դաւիթ բէգ. ընտիր պատմութիւն Դաւիթ բէգին ...» աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ.):

Գրախոսակալից. «Գրքույկը ունի պատմական արժանավորություն, վասն որո արժան էր մեր հասարակության ունենալ այդպիսի գրյանք, կարդալ և ուսումնասիրել ազգի և նորա երեւելի անձանց պատմությունը, որ առաջին քայլն էր որևիցե ազգի լոբալի առաջխաղացություն լուսավորության մեջ, որպես և նույնիսկ հրատարակողը, պ. Աբգար Գուլամիրյանցը ասում է յուր առաջաբանի մեջ, Գրքի վերջին թերթերում գտանում ենք հրատարակողի կողմից հավելվածներ. մենք հույս ունենք դուքա մեջ գտանել գրքույկի այս կամ այն կտորի վերա նկատողությունք կամ բացատրությունք, բայց հակառակ մեր կարծյաց, չգտանք այնտեղ ոչ միևր և ոչ մյուսը, այլ քանի մի անտեղի և նյութից ամենևին հեռու հոգվածներ»:

Հուլիս. — «Թագմավնպը» (№ 7), անգլերեն բնագրից կատարված գրաբար լատիներ թարգմանությամբ և արևելահայերեն ընծայակա-

Նով, հրատարակում է տիկին Ռարտլենտի Բենհեթելաուր ձիքը բանաստեղծությունը, և Ալգային հրգա խորագրի ներքո հրատարակված է հայկական ժողովրդական ավետարանիկ, քաղցր ձայնով, տե՛ր ես վարդիկ ...» բանաստեղծությունը, և Առաժը աղգայինք ի գրոց նախնեաց խորագրի ներքո՝ հայկական գրաբար առաջվածքների մի փուլը (23 անուն)՝ իրենց համապատասխան մեկնաբանություններով։ Արևմտահայերեն, հրատարակված է Գայլ և աղվես առակը։

Բարալետի բանաստեղծության ընծայականը. «Օրերուս աշխարհագույժ և ռազմադետ դիպվածոց մեջ (նկատի ունի 1870—71 թթ. ֆրանս-պրուսական պատերազմը—Ս. Շ.), մարդկային ընկերութենե անդին ալ՝ ըսվագին և սրտաշարժ բաներ հանդիպած են, որոց մեկն ալ կսվի թե Սեղանա պատերազմին երկրորդ օրն եղավ։ Երբ զինվորական փողն կհնչե, 602 ձիք, առանց ձիավորի, կես ողջանդամ, կես խեղանդամ, ոմանց վրա դեռ համետքն և կազմածն մնացած՝ կփութան, կերթան իրենց առաջուց սահմանյալ փռանկաց բանակին կարգը կշարվին, բայց ձիավորքն չեն երևիր։ Ոմանք, Պրուսացվոց բանակին մեջ հանդիպած է, կըսեն այս բանս»։

Հուլիսի 3. — «Մեղուն» (№ 47), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Հասունին երազը» և «Դասագիրք վերաքննելի սահմանադրության» երգիծական մանրապատումները (Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8-րդ, էջ 45—47)։

Հուլիսի 3. — «Մասիսը» (№ 1108), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Փունջ» խորագրից կրող գրականագիտական հոդվածը (հեղ.՝ «Մուր»), որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1111 (հուլիսի 10)-ում։

Հոդվածից. «Փունջ» (խոսքը վերաբերում է Հ. Ալաշաշյանի խմբագրությանը հրատարակվող պարբերականին—Ս. Շ.) իր անձին վրա ինչ աստիճան վստահություն ալ որ ունենա, մենք խիստ լավ համոզված եմք, որ նա աղգային կենսական խնդրոց մասին ունեցած շարժման մեջ դանդաղ, գրական մրցման մեջ անզոր, գիտության մեջ տկար, մեկ խոսքով տգետ և անպիտան մը է»։

Հուլիսի 8. — «Մեղուն» (№ 48), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ազատություն է ազատություն» երգիծական մանրապատումը։ Սկսում է հրատարակվել նույնի՝ «Թե որները» գրա-

կան էստեն, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 50 (հուլիսի 19)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6-րդ, էջ 54—58)։

Հուլիս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 3) ամբողջ մի բաժին հատկացրել է երիտասարդ ստեղծագործողներին։ Տպագրվել են Խաչատուր Քեչիշյանցի «Տարաբաղդ հայ մանուկը» (արևելահայերեն), Արտաշես Առաքելյանցի «Ծաղութին պատանույն ի նային» (գրաբար), Թովմաս Յուզբաշյանցի «Հովիտ եւ հօտ» (գրաբար), Հարություն Տեր-Պետրոսյանցի «Բանք ընդ արշալուսոյ» (գրաբար) բանաստեղծությունները, Հարություն Ադիրեկյանցի «Սասանումն հրեշտակին ի փառաց» գրաբար պոեմը։ Հրատարակված է Շողակաթ Տեր-Ավետիսյանցի «Առ մայրն Հայաստան» արևելահայերեն բանաստեղծությունը։

Հուլիսի 10. — «Մեղուն» (№ 49), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Կարգվիլ փափագող երիտասարդի մը խորհրդածութիւնները», «Օրվան խնդիրը», «Երթաս բարյավ», «Պապին ճափն պոչը», «Վանցի Պողոս աղքատը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6-րդ, էջ 59—61, հատ. 8-րդ, էջ 49—56)։

Հուլիսի 17. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 27), արևելահայերեն, հրատարակում է Սենեքերիմ Արծրունու «Նվեր Արմենուհվուն» բանաստեղծությունը։ Գնդմաներեն լեռնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ սկսում է հրատարակվել Գրիմ եղբայրների «Քաջ դեղձակ» հեքիաթը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Հուլիս. — «Արևելյան մամուլը» (№ 7), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Շահնուրի» (ի՛մա. Մատթեոս Մամուրյան) «Թղթակցություն» հոդվածը (վերլուծված է ժամանակի հայ գրական-մշակութային կյանքը) և Մատթեոս Մամուրյանի «Ռեֆորմի լպրշանքը» բանավիճականը։ Վերջինս ուղղված է Ստեփան Ոսկանյանի և նրա խրմբագրած «Հա Ռեֆորմ» ֆրանսալեզու պարբերականի դեմ։

Առաջին ճողվածից. «Ռեֆորմ» կնամանի այն տապալ զինվորին, որ լուտալի ընչուններ կհանե, մինչդեռ դանակը կոկորդին է. ճգնաժամի նշան ... այս վախճանն ունեցած է միշտ «Արևելքի» և «Արևմուտքի» շարագիրը (ի՛մա. Ստեփան Ոսկանյանը—Ս. Շ.), Դու բան կխոսիս, ան մուր կքսե, դու ի ասպարեզ կկոչես զանի, ան Դոն Կիշոտին պես մտածին ճիվաղներուն դեմ կխիզախե, կամ

գրականության կարգաւորիին պես, մութ անկյուններ կսպասե-
որ կռակե՞ր զարնե՞ն. ոհ, թող անոր օձիքը, զոր արդեն պատառ
պատառ ըրած է մեր Միսաքյանն և զանի լուրջ վիճաբանության
բծելու մի հոգնիր ընդունայն:

Հուլիսի 19. — «Մեղուն» (№ 50), արեւտահայերեն, հրատարակում
է [Հակոբ Պարոնյանի] «Խնչ» է մարդու կյանքը մաշեցնողը և «Քա-
տերական» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, եր-
կերի ժողովածու, հատ. 6-րդ, էջ 64—65, հաս. 8-րդ, էջ 60—61):

Հուլիսի 20. — «Մասիսը» (№ 1115), արեւտահայերեն, հրատա-
րակում է Հակոբ Աճեմյան Պրուսացու «Բանասիրական» հոդվածը:

Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը,
որն ընդհանրապես բացասաբար է գնահատված: Քննադատված
են պարբերականները, որոնք կենսական հարցեր բարձրացնե-
լու փոխարեն, զբաղված են անպտուղ վիճաբանութուններով:
«Իսկ այժմ գտնվածներուն գալով, ցավով կտեսնենք, որ ազգո-
գուտ և արժանավոր լրագրաց ցանցառ թիվն օր քան զօր անար-
ժան և ապիկար թերթերով կբազմապատկի, որք ազգին օգտա-
կար ըլլալու ճամբան իսկ որոշելու կարող չեն:

Հուլիսի 29. — «Մասիսը» (№ 1119), արեւտահայերեն, սկսում է
հրատարակել Ալզգային վիճակի վրա խորհրդածութիւն մը հրապա-
րակախոսական հոդվածը (հեղինակ՝ Ս. Տ. Ս.), որն ավարտվում է
նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոդվածից. «Ալզն զգացումներու մոռա ունի Այս մոռա
զգացմամբ ընդունվեցավ երբեմն սահմանադրութիւն, լուսասի-
րութիւն, ազատութիւն, ազգասիրութիւն, հայրենասիրութիւն,
լսարան, խոսարան, դպրոց, Հայաստան, այնպես որ այժմ անուն-
նին շերենարա:

Օգոստոսի 7. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 30), արեւահայերեն,
սկսում է հրատարակել Հովհաննես Լալայանցի (Ղլարբի) «Արթուն
պահապան» բանաստեղծութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերա-
կանի հաջորդ համարում:

Օգոստոս. — «Արեւելյան մամուլը» (№ 8), արեւտահայերեն, սկը-
սում է հրատարակել Գաբրիել Պատկանյանի «Զարմայր և Պանդա-
զելե» պատմական ողբերգութիւնը: Որոշ ընդհատումներով շարունակ-
վում է մինչև 1872 թ. № 12 (դեկտեմբեր)-ը: Ունի «Երգեալ ի 1862

ամի ի Կոստորովա քաղաքի, ի տարագրութեանն նշուելու Ֆրանսերեն
բնագրից կատարված արևմտահայերեն համառոտ թարգմանությամբ
(թարգ. Մ. Մամուրյան ?) սկսում է հրատարակվել Թեոդոր Ժոֆրուայի
«Փիլիսոփայություն և հասարակաց դատողություն» փիլիսոփայական-
գրականագիտական տրակտատը, որն ավարտվում է նույն պարբերա-
կանի 1871 թ. № 10 (հոկտեմբեր)-ում։ Սկզբում տրված է հեղինակի
կյանքն ու գործը։

Օգոստոսի 14. — «Մեղուն» (№ 51) արևմտահայերեն հրատարա-
կում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ինչու համար, որովհետև, ճշայերուն
զվարճությանց աղբյուրները» և «Ազգային դատաստանական խորհուր-
դին դեմ բողոք մը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկե-
րի ժողովածու, հատ. 6, էջ 66—70, հատ. 8, էջ 62—63)։

Օգոստոսի 19. — «Մասիսը» (№ 1128), արևմտահայերեն, հրատա-
րակում է Թովմաս Թերզյանի «Ապարանս Զրադանի» բանաստեղծու-
թյունը, Հովհաննես Մկրյանի «Հարգո խմբագիր» հոդվածը (քննադատ-
ված է Եղիա Տեմիրճիպաշյանի գրական-մանկավարժական գործունեու-
թյունը) և Եղիա Տեմիրճիպաշյանի «...խմբագիր» պատասխան-նա-
մակը։

Օգոստոս. — «Բազմավեպը» (№ 8), Սամվել Կեսարյանի ֆրանսե-
րեն բնագրից կատարված գրաբար չափածո թարգմանությամբ, հրա-
տարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Լիճ» բանաստեղծությունը։ Հրատա-
րակված է նաև «Մոնթալանքեր» հոդվածը, որտեղ տրված է ֆրանսիա-
ցի այդ նշանավոր գրական-հասարակական գործչի կյանքի և գործու-
նեության համառոտ բնութագիրը։

Օգոստոսի 21. — «Մեղուն» (№ 52), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մանրագլուխ Կիներ» և «Արարատ» եր-
գիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողո-
վածու, հատ. 6, էջ 71—72, հատ. 8, էջ 64—65)։

Օգոստոսի 28. — «Մասիսը» (№ 1132), արևմտահայերեն, հրատա-
րակում է Տիգրան Բաբազյանի «...խմբագիր» հոդվածը։ Անհրաժեշտ
պիտակավորումներով բնութագրված է Եղիա Տեմիրճիպաշյանի գրա-
կան-հասարակական, մանկանդ մանկավարժական գործունեությունը։

Օգոստոսի 31. — «Սիոնը» (№ 8), գրաբար, հրատարակում է Կա-
րապետ Տեր-Մինասյանի «Բան Հայրապետին Հայաստանեայց առ քրիս-
տոսանուէր նորընծայ» բանաստեղծությունը։

Սեպտեմբերի 1. — Պոլսում (Խասգուղ), Ռուբեն Գրիգորյանի, Ռուբեն Քեմաճեյանի, Բյուզանդ Յուղարբյանի և այլոց նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթական Վարդանյան ընկերությունը», որը նպատակ է դնում «ուսումնական տարածել գաղափարների հայոց մեջ»։ Ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1879 թվականը։

«Հանդես ամսօրյա», 1955 թ. № 10—12 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերությունների»)։

Սեպտեմբերի 4. — Մասիսը (№ 1135), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արամի» «...խմբագիր» հրապարակախոսական հոդվածը։ Հոդվածագիրն անդրադառնում է ժողովրդին օրիորդներուն գրական-հասարակական դաստիարակության հետ կապված հարցերին։

Հոդվածից. «Ըսել շենք ուզեր, թե գեղեցիկ սեռը ընկերական կամ քաղաքական գաղափարներ ունենալու չէ, թե ուսմունք և գիտությունը իրենց լույսը երկու սեռին վրա հավասարապես սրբառելու չեն, սակայն պետք է նկատել, որ իգական սեռն իր բնական տարրեն դուրս ելած կրլա, եթե ընկերական դանդաղան վարդապետությանց հարելով, հեղափոխություններ մտածեւ Ամենի աղեկ կրլա, որ մեր քնքույշ օրիորդներն այսպիսի գաղափարներն հեռու կենան, և ամեն առիթի մէջ ազատություն, հեղափոխություն, հուր, սուր, փայլակ, կայծակ շաղաղակեն. քանզի ասոնք, իրենց կանացի փափուկ խառնվածքին համար շատ կարծր են»։

Սեպտեմբերի 4. — Մեղու Հայաստանին (№ 23), արեւելահայերեն, սկսում է հրատարակել Շալկազունու (Ի՛մա. Հայրապետ Ղուկասյանց-Շամախիցի) «Ուսումնական կյանքիցս» ինքնակենսագրական պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Սեպտեմբերի 5. — Արշալույս արարատյանը (№ 919), արեւելահայերեն, հրատարակում է ՏՈՐԱՐԱ ընծայականը։

Իր ընթերցողներին ներկայացնելով Նշան Միրզայի հիշյալ վեպը (տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ.), ընծայականի հեղինակը գրում էր. «Այս սիրահարական վեպին տաղանդավոր հեղինակը հաճելին օգտակարին հետ խառնված օրինակներով, առաջ կրերն զաշխարհի հետեւությունները, որք դժբախտաբար կծագին անհիմն խոստովաներն և անտեղի ակնկալություններն, զոր երիտասարդք ոմանք առժամանակյա զբոսանաց պատճառով, անխղճաբար կու-

տան անփոք՝ օրիորդաց, կամ լամ ևս է ըսել, կ'առնեն զանոնք: Հայկազուն օրիորդներուն ևս, կզգուշացնեն, շուտով յխարվիլ պըճնասեր և մռլի երիտասարդաց կամ պատանեկաց հուսատու և քաղաքավարական խոսքերեն և շընդունել իբրեւ ճշմարտություն անոնց խոսքերը»:

Սեպտեմբեր. — «Թաղմալեպը» (Ձ 9), առսերեն բնագրից կատարմած արևմտահայերեն շափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է Իվան Կռիլովի «Կապկին մոգական լապտերը» առակը:

Սեպտեմբերի 7. — Պոլսում ծնվեց մանկավարժ, հոգևածագոր Արամ Նիկողոսյանը: Վախճ. 1937 թ., սեպտեմբերի 8-ին, իր ծննդավայրում:

«Ընդառնակ տարեգրքի ազգային նիվանդանցի», Պոլս, 1938, էջ 312, Գևորգյան Կ., «Ամենայն տարեգրքը», Բեյրութ, 1961, էջ 208—210:

Սեպտեմբերի 10. — Պոլսում ծնվեց դերասան, ռեժիսոր, թատերական տեսաբան, հուշագիր, ՀՀ ժողովրդական դերասան (1935 թ.) Արմեն Արմենյանը (Արմենյակ Նուրիջանի Իֆեկյան), Վախճ. 1965 թ. հուլիսի 18-ին, Լենինականում:

Արմենյան Ա., Վաթուհ տորի հայ բեմի վրա, Երևան, 1954, 332 էջ: Մուսաղյան Ն., Արմեն Արմենյան, Երևան, 1959, 119 էջ: Խալաբյան Լ., Արմեն Արմենյան, Երևան, 1961, 27 էջ:

Սեպտեմբերի 11. — «Մասիսը» (Ձ 1138), արևելահայերեն, հրատարակում է Սմբատ Շահազիզի «Հովիտ տրտմության» բանաստեղծությունը:

Ունի խմբագրության հետևյալ ժանոթագրությունը. «Մոսկվայի արևելյան լեզվաց լազարյան ճեմարանի հայ լեզվի դասատու մեծարգո պ[արոն] Սմբատ Շահազիզյանի հորինած և 1865-ին տպված «Լևոնի վիշտը» մակագրով քերթվածն և ուրիշ զանազան բանաստեղծություններն (տե՛ս ներկա հատորը, 1865 թ.—Ս. Շ.) այս օրերս մեր ձեռքը հասանելով, արժան կհամարինք անոնց մեջին ընտրելագույնները մերթ ընդ մերթ հայ քանասիրաց հաղորդել, մտած լինելով, որ նոքա ալ մեզ պես զմայլելով, պիտի կարդան ազնիվ Շահազիզյանի սիրուն տաղերը, որոց մեջ հայրենասիրական խանդ, բանաստեղծական կիրթ ճաշակ և զեղեցիկ լեզու մը վայելապես զուգակցած են իրարու»:

Սեպտեմբերի 11. — «Մեղուն» (Ձ 55), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Պետրոս Առաքյալի աթոռը» երգի-

ծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 69—70)։

Սեպտեմբերի 20. — Պոլսում, քաղաքի հայկական գերեզմանոցում, Հ. Վ. Աճեմյանի ջանքերով տեղի է ունենում ավելի քան երկու ժամ տևող սգո հանդիսություն նվիրված Մկրտիչ Պեշկեթյանի մահվան հերթական տարեդարձին, թի ներկայություն հարյուրեն ավելի ազգայնոց։ Խորհն Գալֆայանի դամբանական խոսքից հետո աստատուլատենաբանություններ խոսվեցան քանի մը ուսումնական ազգայնոց կողմից և հանգուցելույն հորինած ազգային ընտիր երգերեն մեկ քանին երգվեցան։ Ապա հրատարակվում է Գրիգոր Օտյանի նամակ-մահախոսականը։

«Մասիս», 1871, № 1144 (սեպտեմբերի առ հայ եղբայրոց), № 1145 (սեպտեմբերի լրացրոց մեջ ծանուցված էր ...):

Սեպտեմբերի 21. — Սուլիսյում (Ռումինիա) ժնվեց գրական-մշակութային գործիչ, բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից հայերեն) Վահան Ֆրանկյուլի Մալեղյանը։ Վախճ. 1967 թ. մայիսի 1-ին, Վլացյում (Ֆրանսիա)։

Երևանյան կեղծանունով հանգես էր գալիս ժամանակի սլար-բերականներում։

«Բանաստեղծ Վահան Մալեղյանի ... հարձուներությունը (նուշտառախ)», Փարիզ, 1951, էջ 87—124, «Լուրեր» (ԱՄՆ), 1967, յ: 84 (սահան Մալեղյան)։ «Հայերենի ծայն», 1967, № 22 (սահան Մալեղյան)։

Սեպտեմբերի 23. — «Մասիսը» (№ 1143), արևմտահայերեն, սկը-սում է հրատարակել Կարապետ Ութուշյանի «Օրագիր» և իր սատար Զոհրա հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1146 (սեպտեմբերի 30)-ում։ Քննադատված է Օգոստին Խո-ճասարյանի խմբագրությամբ հրատարակվող «Օրագիր Կ. Պոլսո» ամսագրի և նրա «Զ» ստորագրող թղթակցի (այս տառի հիմքի վրա Ութու-շյանը բառախաղով ստեղծել է «Զոհր» ձևը։ «Զ»-ն Մատթեոս Մ. Այ-վատյանն է) հասարակական և գրական գործունեությունը։

Սեպտեմբեր. — «Արևելյան մամուլը» (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է Շահնուրի (Ի՛մա. Մատթեոս Մամուրյան) «Թղթակ-ցություն» հոդվածը (վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը, քննադատված է Մկրտիչ Խորմյանի՝ հայ պարբերական հրա-տարակությունների դեմ ուղղված ելույթը), և Ա. Ց. Լուսինյանի (Ի՛մա. Ամբրոսիոս Գալֆայան)՝ «Խնչն ըսին նոքա» բանաստեղծությունը։

Սեպտեմբերի 25. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 168), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Պեշիկթաշլյան» առաջնորդողը: Վանի բարրապետ հրատարակվում է «Վանցի պառավ Սահայի խրատ» բանաստեղծությունը:

Առաջնորդողից. «Մեր մեջ ազգային բանաստեղծները, գրագետները, գեղեցիկներն անդին կճանաչվին: Ասի այնչափ մեծ ճշմարտություն մ' է, որչափ ճշմարիտ է, թե ասոնք իրենց բոլոր կյանքը թշվառությամբ անցուցած և պատահ մը հաց գտնելու համար գլուխնին պատեպատ, քարե քար զարկած են: Օրինակ րնավ լպակսիք. նալբանդանցը, Արոյանցը, Արմենակը, Շահ-նազարյանը էն վերջն ալ Պեշիկթաշլյանը մեր այս ըսածը էվել էվելոք կհաստատեն:

Անմահ հիշատակներու արժանի այն սիրելի Պեշիկթաշլյանին ալ հիշատակը գրեթե րնավ չեղավ ըսեմ նե՝ տեղն է. իրավ է, որ մեկ քանի անգամ դարձյալ մեր կիսազգային թատրոնին մեջ անոր հանճարին լույսը, մտքին պտուղը, գրչին արդյունքը, աչացը բիքն եղող հեղինակութուններ ներկայացվեցան, սակայն ասոնք ոչ երբեք իրեն անկեղծ հիշատակութուն կրնան նկատվիլ, եթե ոչ անհատական շահու դուռ մը, և որ ամելի ճշմարիտն է՝ հանճարին գերազանց հատկությանն ու հայրենասիրությանը կենդանի տիպարին՝ մասնավորին ձեռքը թափած արդյունքը:

Սեպտեմբերի 30. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 169), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Պեշիկթաշլյանի տարեդարձը» հոդվածը: Մահվան հերթական տարեիցի էլ էլայակցությամբ վերջինիս կյանքն ու գործը վերլուծելուց հետո, բերված են Գրիգոր Օտյանի և Արուսյակ Պեգիրճյանի՝ այդ առթիվ արտասանած ճառերը:

Սեպտեմբեր. — էջմիածնի «Արարատ» (№ 5), արևելահայերեն, հրատարակում է «Հրաժեշտ Վարդանա Մամիկոնեի և ամուսնու նորա Երանյակ տիկնոջ» պոեմը: Ա. Բաղդատունու՝ ֆրանսերեն րնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանի առաջարանով սկսում է հրատարակվել Մարի-Ժան Բրոսսեի «Հիշատակարան Հայաստանի» ուսումնասիրությունը: Ավագտը՝ հաջորդ համարում:

Պոեմն ունի «Հայկազն ծերունի, հեղինակ իրավախոհության և Վահագնի, տպագրելուց ի Զմյուռնիա» ստորագրությունը: Հիշատակված երկու գործերն էլ պատկանում են Գարրիել Պատկանյանի գրչին, և պարզ է դառնում, որ «Հայկազն ծերունին» Գարրիել Պատկանյանն է:

Սեպտեմբերի 30. — ՎՍԻՆԵՐԱ (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արրահամ Այվազյանի «Բանասիրական» ուսումնասիրությունը Այն տպագրվել է խմբագրություն կատարած հավելումների մեջ ու ծանոթագրություններով:

Եվրոպական գրականության համառոտ նկարագիրը տալուց հետո (Համերոս, Դանտե, Շեքսպիր, Շիլլեր և այլն) հոգվածագիրն անդրադառնում է XIX դարի հայ գրականության ներկայացուցիչներին: Բնութագրված է «սեփականաճար» Բագրատունին և նրա «Հայկ Դիցազներ» («Հայկական նոր դպրության աշակույսը Բագրատունյւոյն այս սխրալի դիցազներգութիւնն սկսած պիտի ըլլա»), Հովհաննես Վանանդեցին («Երո գործերում չքնադհանճարի մը փայլը լեզվի և ճաշակի անհարթությունները անտեսանելի կընեն»), Ղևոնդ Ալիշանը («Երթողն անմահության սահմանն անդին կանցնի»), Մկրտիչ Խրիմյանը («Իր բնական ձիրքովը և պարզ ճաշակովը ունի շատ մը քրտնաթոր և սրտահոս վտակներ»), Էդուարդ Հյուրմյուզյանը («Եր իր չքնադակերտ գործերովը քաջածանոթ է բանասեր հասարակության»), Պետրոս Ղափանցին («Եկեղեցական և աղագային սրտագրավ տաղասաց»), Առավել հանգամանորեն վերլուծված են Խաչատուր Աբովյանը, «Պատկանյալներ հայր և որդին», Պեշիկթաշլյանը, Խոբեն Դալֆայանը և ուրիշներ:

Հոկտեմբերի 2. — ՄԱՄՈՒԼ շաբաթաթերթը (№ 168), արևմտահայերեն, հրատարակում է Սրապիոն Հեղիմյանի «Հանպատրաստից խոսված» ատենաբանությունը Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի մահվան հերթական տարելիցի ժամանակ (տե՛ս ներկա հատորը, սեպտեմբերի 30):

Ճառից. «Պեշիկթաշլյանի՝ զինք ամենուն սիրելի և պաշտելի հարուստը հատկությանց մեջ, հայերեն լեզուն և օգտավետ իմաստները ազգակցաց մեջ ծավալող ըլլալն զատ, ազգային մտաց դաստիարակությունը և կրթությունը իրեն ուշ նպատակի էր առած, նկատելով զայն իբրև առաջին և անհրաժեշտ պայման ազգի մը առաջադիմության: Թեև տկար և հիվանդոտ նա մարմնով, բայց յուր հարուստ և կորովի ոգին և հանճարը չէր խնայեր սույն նպատակին ծառայեցնելու, չէր խնայեր հալեցնել և մաշեցնել յուր աչքն և կյանքը՝ դպրատանց սեղաններու առջև ցորեկները զխակոր ծաած, ուշիմ միտք, խոհմ հայություն և անկեղծ ազգասիրություն սովորեցնելով և երեկոյան խուն հանգստյան ժամերը նույն իր քերթվածոց և թատերախաղերուն մեջ առատագեղ ներշնչելով»:

Հոկտեմբերի 2. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 36), արևելահայերեն, հրատարակում է «Հոռոցու» «Մշակի» հայտարարությունը հոգվածը, վերլուծված է Գրիգոր Աթոռունու «Մշակի» հրատարակության «պրոգրամը», այդ կապակցությամբ արված են մի քանի խորհրդածություններ:

Հոկտեմբերի 7. — «Մասիսը» (№ 1149), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովսեփ Շիշմանյանի «Ալի փաշա և արևելյան խընդիր» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոկտեմբեր. — «Արևելյան մամուլը» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Մատթեոս Մամուրյանի] «Ազատություն» հոդվածը:

Հոդվածից. «Մշակին համար հունձքն է ազատությունը, գործավորին համար՝ օրողչեքը, գրագիտին համար՝ սկզբունքը: Ուր որ չկա ազատություն՝ ո՛չ հաց կա, ո՛չ շահ, ո՛չ իրավունք, ո՛չ պարտք, ո՛չ լույս, ո՛չ արդարություն և ո՛չ խաղաղություն: Ընկերությունը վատ և բուռն կրից ասպարեզ մը կդառնա, մոլությունն անսանձ կտիրապետե և բռնությունը զայն կսնուցանե, իշխանությունը զորավորագունին ձեռքը կանցնի և ժողովուրդը ժամանակ մը զզալեն հետև, որ ապիկար ու թշվառ է, իր էությունն, այս է խիղճն ևս կկորուսե, ստրկության և անբանության մեջ կտառապի և իրաց այս կարգն ի վերջե իրեն բնական կերևի»:

Հոկտեմբերի 8. — «Մամուլ» երկշաբաթաթերթը (№ 169), արևմտահայերեն, հրատարակում է խորեն Գալֆայանի «սրտառուչ ատենաբանությունը» «Խոսք ի շիրիմ Պեշիկթաշլյանի» խոսքագրով: Հրատարակված է Պետրոս Դուրյանի «Նոր սև օրեր» բանաստեղծությունը, որն ունի «1871 թ. հոկտեմբերի 1» նշումը (տե՛ս Պ. Դուրյան, Երկերի ժողովածու երկու հատորով, հատ. Ա., Երևան, 1971, էջ 75—77):

Գալֆայանի ճառից. «Պեշիկթաշլյանի հանճարը, տյարք իմ, այն հանճարներն էր, որ իրենց ժամանակին կնիքը վրանին կկրեն, ուստի և անոր համար ավելի սիրելի կընծայվին: Ինչ է մեր ժամանակի կնիքը.— Առաջադիմություն: Ի՞նչ է մեր դարուն զաղափարը, կիզիչ զաղափարը.— Միություն: Պեշիկթաշլյան առաջադիմության աթի զինվոր մըն էր, տգիտության և նախապաշարմանց հետ, խավարին արբանյակաց հետ պատերազմեցավ, լուսո շահն ի ձեռին»:

Օրհնյալ ըլլան իրեն թափած արդյունավոր քրտունքը»:

Հոկտեմբերի 12. — Մատիսը (№ 1151), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուքյանի] «Երազիր» սատար Զոհրաբանավիճական հոգևածու Քննադատելով «Երազիր» պարբերականում «Զ.» ստորագրություն (այդ տառի հիման վրա Ութուքյանը ստեղծել է Զոհրաբանավիճականը) հանդես եկող Մատթեոս Մ. Ալվատյանին, բարձրացվում են ժամանակի գրականության հետ առնչվող մի քանի հարցեր:

Հոգևածու. Զոհրաբանավիճականը չափը ճանչելու և սխալը խոստովանելու, Ակադեմիայի բառարանին տեղ Սրապիոն էմինյանի և Ամբրոսիոս Գալֆայանի սխալ բառարանները կցուցնեն (նկատի ունի Ս. էմինյանի «Երեմյանի լեզվի բառարան», այսինքն՝ գաղղիներեն-հայերեն-տաճկերեն Վիեննա, 1871 թ., և Ա. Գալֆայանի «Բառարան հայ-գաղղիներեն և գաղղիներեն-հայերեն» Փարիզ, 1861 թ. գործերը—Ս. Շ.), որք երբեք հեղինակություն չունին և չեն ալ կրնար ունենալ գաղղիներեն լեզվի վրա, ինչպես որ օտարազգի գրիչ մը ալ չկրնար հայկական լեզվին վրա հեղինակություն ունենալ: Սրապիոն էմինյանի մը և Ամբրոսիոսի մը շինած գաղղիներեն բառարաններն ոչ միայն անվավեր են, այլև անշան գրոհներն ավելի կարևորություն չունին:

Հոկտեմբերի 16. — Մեղու Հայաստանին (№ 38), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Երեմյան խոսք» հրապարակախոսական առաջնորդողը (վերլուծված են անհատի և հասարակության փոխհարաբերության հարցերը) և Միքայել Աթանասյանցի «Գյուղացի հայ օրիորդ» բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 20. — Կախովյա ամանում (Տավրիայան նահանգ, Զրիմ. այժմ՝ ՌիևՍՂ, հերսոնի մարզ) ծնվեց հայ երաժշտության դասական, կոմպոզիտոր, մանկավարժ, մշակութային գործիչ, ՀՀ ժողովրդական դերասան (1926 թ.) Ալեքսանդր Աֆանասիի (Ստեփանյանի) Սպենդիարյանը: Վախճ. 1928 թ. մայիսի 7-ին, Երևանում:

«Բազմակա», 1925, № 8 («Հայ երազույն կոմպոզիտորներ»), Հարությունյան Շ., Սովետական Հայաստանը 40 տարում (Տարեգրություն), Երևան, 1960, էջ 140—160:

Հոկտեմբեր. — Քաղմավեպը (№ 10), արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է Մարի և արտույտ առակը:

Հոկտեմբերի 23. — «Արշալույս արարատյան» (№ 921), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Տորա» գրախոսականը (հեղ.՝ Ռուստան Լ. Ա.),

Բնութագրելով Նշան Միրզայի այս վեպը, գրախոսը գրում էր. «Շայ դրականության գոհար մը կս ավելցաւ «Տորայի» հրատարակությամբ: «Տորա» երիտասարդաց արդի կացութիւնն ճշգրիտ նկարագիրն է. նոցա անվայել ընթացքը կպախարակե, տրփալի և կեղծ սերը կնշաւակե. խոհեմ և առաքինի սերը գովելով: Տորա առաքինության հրեշտակ մը, իր անփորձ սիրո քնազգման հետեւելով, կխաբւի էտուարի կեղծ սերնն, որ լոկ իր ժամերը քաղցրացնելու համար չէր խնայէր անգթությամբ անմեղ օրիորդները գերեզմանի անդունդը գլորելու: Չենք ըսեր, որ վեպը վիպասանի մը ճարտար գոչին ամէն հատկութիւններն ունի, քայքայ միանույն միջոցին շենք կրնար ալ ըսել, որ բոլորովին հեռի և թյուր է այն ամեն ձևերն, որոնք վիպասանության մը անուշութիւններն են»:

Հեկտեմբերի 23. — «Մասիսը» (№ 1156), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արտավազդի» «Ռանասիրական» (առաջագիմութիւն. դպրոցներ. լրագիրք. ուսումնականք. ընկերութիւնք. ազգին ըրած առաջագիմութիւնը) հրապարակախոսական հոդվածը: «Եթիստ ճշմարտապատում հոդված» որակումով, այն անփոփոխ արտատպել է «Արշալույս» արարատյանը (1871 թ. № 923, նոյեմբերի 20):

Հեկտեմբեր. — «Էջմիածնի «Արարատը» (№ 6), գրաւար, հրատարակում է «Հովհաննես Տեր-Չաքարյանցի «Պաղատանք առ եռանձնեայ էական էիցս համայնից» բանաստեղծութիւնը և արեւելահայերեն» «Մայր որդեկորույս ի Գանձակ» անասորագիր եղերեղգութիւնը: Սկսում է հրատարակվել Սենեքերիմ Արծրունու «Քաղաքական օրհնագիտության նշանակութիւնը հայոց կյանքի համար» արեւելահայերեն տրակտատը, որը շարունակվում է մինչև «Արարատին» 1872 թ. մարտը (№ 3) և մնում անավարտ:

Տրակտատից. «Մենք սովորել ենք և սովորեցրել ենք ուրիշներին գտնել և կարդալ մեր լրագիրների կամ օրագիրների մեջ միայն առականք, առասպելներ, նահապետական անիմաստ պատմութիւններ, օտար լեզուներից անորոշ և աննպատակ բաներ թարգմանել և ուրիշ այդպիսի անմեղ բաներ: Մենք ինքներս, մինչև վերջին օրը շունենալով ոչ մի ընդունակութիւն մտածողության, հեռի ինկելով արհեստական իրողական գիտութիւններից, չկամենալով կամ թե չկարողանալով դիտել և ըմբռնել հասարակական հայտնութիւնները և ուրեմն ոչինչ հասկացողութիւն նոցա մասին շունենալով,— մենք շենք կարող քարոզել, գրել, խո-

սալ այնպիսի բաներ, որոնք ունենալին զորութիւն, շարժել կարգացող ժողովրդի մտածողական ընդունակութիւնները:

Հոկտեմբերի 30. — Տրապիզոնում ծնվեց գրականագետ-բանասեր, արձակագիր, դրամատուրգ, խմբագիր Միմոն Երեմյանը: Վենետիկի Միխիլարյան միաբանութիւն անդամ էր 1895 թ. ապրիլի 14-ից: 1930-ական թիւականներին հրաժարվել է միաբանութիւնից: Վախճ. 1938 թ. նոյեմբերի 29-ին, Միլանում:

1899—1905 թթ. Վենետիկում, խմբագրել է միաբանութիւն «Բազմալեզու» ամսագիրը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես է եկել «Ե.» և «Ատրուշան» կեղծանուններով:

Միխիլարյան հոբելյան, Վենետիկ, 1901, էջ 228. Ջորջարյան Վ., «Էշառա-կարան», Կահիրե, 1941, էջ 85—86:

Հոկտեմբերի 31. — «Սիոնը» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վարդգեսի» ռոմանսը և այժմ առակը: Նշան Ճիվանյանի (հետագայում՝ «Հորո») անգլերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն արձակ թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել: Զորը Խայրունի «Երիտի» բանտարկյալը պոեմը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Նոյեմբերի 2. — «Մասիսը» (№ 1160), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արամի» «Առաջադիմութիւն» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգիվածից. «Առաջադիմութիւն» ըսվածն ուրիշ բան չէ, այլ մարդկային իմացականութիւն անգույ զործունեութիւնը, հետևաբար անոր աշխուրհ է մարդկային հանճարը: Ֆիզիկական աշխարհն անսպառելի նյութ հայթայթելով այդ հանճարուն, առաջադիմութիւնը յուր ընթացից մեջ չպիտի պատահի այնպիսի սահմանի մը, որ զայն կեցնեն:

Նոյեմբեր. — «Արևելյան մամուլը» (№ 11), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Մատթեոս Մամուրյանի «Սև լեռին մարդը» վեպը: Որոշ ընդհատումներով շարունակվում է մինչև «Արևելյան մամուլ» 1881 թ. № 3-ը (մարտը):

Ե՛հ ն է այս խորագիրը կրող առաջաբանում, հեղինակը տեղեկացնում է, որ վեպի ձեռագիրն իրեն է տվել մի թափառաշրջիկ հայ քահանա, որին, իր այդ վարձագծի համար հորըրդել են «Հայր Թափառիկ» ձևով: Սա էլ, իր հերթին, ձեռագիրը կարողացել էր վերցնել Քարադաշտ (Մանակերտ) գյուղի մի գյուղա-

ցուցի Կենսի բովանդակությունը «Ռշտունյաց և Կորգուաց նահանգը պատահած, շատերուն ծանոթ դնպքերու նկարագիրներ են»:

Նույնմբերի 4. — «Մասիսը» (№ 1161), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Շիրինյանի «Երգ վասն Ազապյանց ներքողական բանաստեղծությունը»:

Նույնմբերի 5. — Մեծ Սալա գյուղում (այժմ՝ ՌԽՖՍՀ Ռոստովի մարզի Մյասնիկյանի շրջան) ծնվեց հոգևորական-մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), հայ եկեղեցու պատմաբան Հուսիկ Զոհրաբյանը: Էջմիածնի միաբանություն անդամ էր 1894 թ. սեպտեմբերի 11-ից: Վախճ. 1942 թ. հոկտեմբերի 23-ին Բուխարեստում:

Իր աշխատությունները ստորագրում էր «Հուսիկ վարդապետ», «Հուսիկ եպիսկոպոս» և «Հուսիկ արքեպիսկոպոս» ձևով:

«Ընդարձակ տարեգրք» լրագրից «Եկեղեցուց», Պոլս, 1942, էջ 305: Սուրեն Ն. Վաղեցի, Վազգեն Առաքին. Համառոտ տարեգրություն (1908—1955), Էջմիածին, 1986, էջ 91:

Նույնմբեր. — «Բազմավեպը» (№ 11), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հենրիկոս Իրսեն» հոգավածը:

Հոգավածից. «Հենրիկոս Իրսեն հուշակավոր, կարգե դուրս և մեծանուն նորվեգացի բանաստեղծ մ' է, ծնունդ այն երկրին, որուն մատենագրությունը արժանի է ծանոթության, ինչպես արժանի էր երկար ժամանակ, որ իր քաղաքագիտական սկզբունքները ճանշար և օրինակ առնել իրեն բոլոր նվիրողա, որ ուրիշ բան չէր ընել, բայց եթե հեծել և տառապիլ այլևայլ տեսակ բռնավորաց տակ ներքին և արտաքին պատերազմներով, և սաստիկ ու արյունահեղ հեղափոխությամբ»:

... Իր առաջին թատերերգությունը «Կատիլինան» եղավ, որում կտեսնվին նորագյուտ մտածություններ և զրուցվածքներ, որ նշանակ են Իրսենի եզակի հանճարուն»:

Նույնմբերի 13. — «Մասիսը» (№ 1165), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արարհամ Ամիրխանյանի «Բանասիրական» հոգավածը: Տրված է սեպագրերի հայտնաբերման և նրանց ընթերցման գիտաբանասիրական պատմությունը:

Նույնմբեր. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 7), արևելահայերեն, սկզբում է հրատարակել Ստեփաննոս Մանդինյանի «Դիտողություն Հով-

սեփ Օրբելովո աշխատասիրած «Եկեղեցական պատմութիւն» վրա, տպած Թիֆլիզում, 1871 ամիս գրախոսականը, որն ավարտվում է հաշորդ համարում: Արեւելահայերեն հրատարակված է «Խանգարմունք Հայկաքանութեան ի հնումն և ի նորոմս, գրեց Գաբրիել Եպիսկոպոս Այվազյան» գրախոսականը, որտեղ բարձր է գնահատված Այվազովսկու հիշյալ աշխատութունը (հեղինակ՝ ***): Երիտասարդ բանաստեղծներին հատկացված առանձին բաժնում հանդես են եկել Պետրոս Հայկազունին (Տեսնարան դաշտին Շաւարշական»), Գաբրիել Ղուլթեխյանցը (Անցք իսրայելացւոց ընդ ծովն Կարմիր») և Միքայել Ղալաբկյանցը («Լոյս եւ խաւար»): Բանաստեղծք և հյուսվածք Զիվանիս խորագրի ներքո հրատարակված է հինգ ստեղծագործութիւն Զիվանուց, որը հավաքել և համապատասխան ներածականով հրատարակութեան է պատրաստել Կարապետ Մատինյանցը: Ավարտը՝ հաշորդ համարում:

Մատինյանցի ներածականից. «Պարոն խոշայանցը գրում է, իբրու թի՛ մեր աշուղները ըստ մեծի մասին երգում են տաճկերեն, թե սրճանոցներում և թե տներում, և ժողովուրդը մեծ ուրախությամբ է ականջ դնում նրանց. բոլորովին սո՛ւտ: Որովհետեւ Ալեքսանդրապոլը, երբ ունեցել է իր մեջ թատրոն, և երբ թընդացրել է թատրոնական բեմի վրա ազգային երգերի արձագանքը, հենց այն օրից Ալեքսանդրապոլու աշուղները սկսել են երգել հայերեն, որովհետեւ հասարակութիւնը այդ մասին ավելի սեր և համակրութիւն է ցույց տալի: ...Ասածիս ապացույց կարելի է համարել՝ հասարակութեան հաճախելը ավելի այն սրճանոցները, որտեղ համարյա թե միշտ հայերեն են երգում ինչպես Կարապետ Տալոյանցի սրճանոցը, որտեղ երգում է աշուղ Զիվանին: Ալմոյանցի սրճանոցը, որտեղ երգում է Հովհաննես աշուղը, մականվանյալ Խոթըզ: Իսկ ուրիշ սրճանոցներում երգում են Թաթոս (Հավասի) և Մալուլի մականուն աշուղները:

Նոյեմբերի 18. — «Մասիսը» (№ 1167), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Հ. Թերխանյանի «...Տեր» հոդվածը: Ստուգաբանված է «Արմենիա» բառը, այս կապակցութեամբ քննութեան են առնված հայ ժողովրդի հին շրջանի պատմութեան մի քանի հարցեր:

Նոյեմբերի 20. — «Մամուլ» երկշաբաթաթիթը (№ 178), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Հայ գրագիտաց բերնին համը» երգիծական-հրապարակախոսական հոդվածը:

Հողվածից. «Մեր ազգին մեջ գրականությունը օրն օր ծաղկելու վրա է, ամեն օր նոր հեղինակներ, խմբագիրներ, թարգմանիչներ, նոր հրատարակություններ, լրագիրներ, մատենագրություններ, միասնականություններ, բանաստեղծություններ, փայլուն գրիչներ մեկգմեկու ետեւ կհասնին կրթ. Աստուծոյ արմատէն թէ որ հաշիվի զարնենք, գրագիտաց խաշոր բանակ մը կկազմեն. այսչափ գրիչ և ուզեն նե՛ շեն կընար ընել»:

Նոյեմբերի 27. — «Մասիսը» (№ 1171), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Աբրահամ Ամիրխանյանցի «...խմբագիր» Հողվածը: Բանավիճելով Հ. Թերխանյանի հետ «Արմենիա» քառի ստուգաբանութեան վերաբերյալ (տե՛ս 1871 թ. Նոյեմբերի 18), Ամիրխանյանը պնդում է իր տեսակետը, վկայակոչելով եվրոպացի բազմաթիւ հեղինակություններ:

Նոյեմբերի 28. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 43), Ս. Արարատյանցի՝ բնագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Բուլցո հավաքողը նովելը:

Նոյեմբերի 30. — «Սիւնը» (№ 11), Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ժակ-Բենին Բոսյուեի «Մեր հայրենյաց» ակնարկը:

Դեկտեմբերի 2. — «Մասիսը» (№ 1173), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Աբրահամ Այվազյանի «Բանասիրական» Հողվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1175 (դեկտեմբերի 8-)ում:

Ունի նաև հետևյալ ենթավերնագիրը. «Բանաստեղծություն. ազգային նոր քերթողները. Մկրտիչ Պեշկեթաշլյան և յուր մատենագրությունները. «Արշակ Բ» նվագերգությունը և Անակրեոնի տաղերը. երաժշտություն, նկար (ի՛մա, Հայ գեղանկարիչներ— Ս. Շ.)»:

Դեկտեմբեր. — «Արեւելյան մամուլը» (№ 12), Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ (թարգ. Մ. Մամուրյան?), հրատարակում է էմիլ դը Ժիրարդենի «Պատժելու իրավունքի մասին» գրքի առաջաբանը՝ «Գործելու ազատություն» խորագրով: Սկզբում թարգմանիչը տվել է Ժիրարդենի հիշյալ աշխատության ստեղծման բանասիրական պատմությունը: Հրատարակված է «Երբ պիտի շինենք մեր լեզուն» արեւմտահայերեն Հողվածը և Մանուկ Սաղաթյանի «Առ քեզ Գիրսաս, կարդա, ցնծա» բանաստեղծությունը: Ինչպես հայտնի է, Գիրսաս անվան ներքո հեղինակը նկատի ունի Սարգիս Զալալյանին:

Դեկտեմբերի 4. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 180), արևմտա-
Հայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Հայ էֆենտիներուն
ժողովը» երգիծական պոեմը:

Դեկտեմբեր. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 8), արևելահայերեն,
հրատարակում է «Աստղիկի» «Հայոց կյանքի վերա թյուր կարծիքներ»
գրախոսությունը և Հովհաննես Մուշեղյանցի «Զարմայրա հրաժեշտը»
բանաստեղծությունը:

«Աստղիկը» գրախոսել է ուս պատմաբան Նիկոլայ Ֆեո-
դորովիչ Դուրոմիինի «История войска и владычества русских
на Кавказе» աշխատությունը, և հայկական իրականությունը վե-
րաբերող մատենագիտական, գրական-բանասիրական բնույթի մի
շարք դիտողություններից հետո, այն բացասական է գնահատել:

Դեկտեմբերի 11. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 45) Մ. Տեր-
Սարգսյանցի՝ ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ,
սկսում է հրատարակել Յեկսոնի մահը՝ վիպակը, որն ավարտվում է
նույն պարբերականի № 48 (1872 հունվարի 1-ում):

Դեկտեմբերի 18. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 138), արևմտահա-
յերեն, հրատարակում է Գեորգենիա (ի՛մա. Հակոբ-Անտոն Պիպեռճյան ?)
«Առ վաղամեռիկն իմ Շուշան» դամբանական բանաստեղծությունը:

Դեկտեմբերի 18. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 46), արևելահայե-
րեն, հրատարակում է «Հայ ոմն-ի» «Երկու խոսք» գրախոսականը:
Գրախոսված է Ստեփաննոս Մանդինյանցի «Համառոտ եկեղեցական
պատմություն նոր ուխտի, միջնակարգ ուսումնարանների ձևնարակու-
թյան համար» աշխատությունը և բացասական գնահատված (սկսապի-
սի գրվածքներն աշխատանք չեն ներկայումս, այլ աղճատանք միայն):

Մայիսի 23. — Տրգու-Ֆրումա ավանում (Ռումինիա) ծնվեց գրա-
կան քննադատ, արձակագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից ռումիներեն),
Ռումինիայում հայկական մշակույթի պրոպագանդիստ, Ռումինական
ակադեմիայի իսկական անդամ (1948 թ. հետմահու) Կարապետ Թեո-
դորի Իբրրիլյանուն: Վախճ. 1936 թ. մարտի 12-ին, Բուխարեստում:

Ստեփանյան Գ., «Կենսագրական բառարան», հատ. Բ, էջ 7:

Դեկտեմբերի 18. — «Մեղուն» (№ 62), արևմտահայերեն, հրատա-
րակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Երազ մը երգիծապատումը (տե՛ս
Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 73—75):

Դեկտեմբերի 25. — ՎՄասիսը (№ 1182), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Վարդավյանի (թուրքերեն՝ Գյուլի Տաղուր) հոդվածը «համբազիր տեր» խորագրով, որտեղ բողոքում է քննադատության՝ իր ներկայացումների նկատմամբ ցուցաբերած միտումնավորության դեմ:

Հոդվածից. «Եվ այնքան հաճելի է ինձ անաշու քննադատվիլ, որքան ճշմարիտ է թե ամեն մարդկային արարք կատարելագործելի են միշտ: Ուստի և առանց բնավ դժգոհության կիջնեմ ի հրապարակ նոր մեկնություններ տալու համար նոր դիտողությունց, որք լրագրաց միջոցավ առ մեզ ուղղյալ են վերջին օրերս: Սակայն չպիտի երբեք զիջանիմ մեկնություն տալ քննադատության սահմանները ոտնակոխ անող այն վայրագ հարձակմանց, որք տեղի ունեցած են մեր դեմս:

Դեկտեմբերի 25. — ՎՄասիսը շաբաթաթերթը (№ 185), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Ոսկի մարտիկ փայտե տոտիկ» [ի՛մա. Գեորգ Ալվազյան] «Պոշ թյուֆենկի մամուլա սըգ» (ի՛մա. «Դատարկ հրացանդ կրակիր ՔՄալուխ» վրա) կատակերգությունը: Ավարտ՝ նույն պարբերականի 1872 թ. № 189 (հունվարի 12)-ում:

Դեկտեմբերի 28. — ՎՄասիսը (№ 1183), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թորոս Սարաճյանի «...Տերս հոդվածը: Քննադատված է հայ պարբերականների վարած կողմնակալ քաղաքականությունը:

Հոդվածից. «Մեր մեջ լրագրությունը, քանի մը թերթերի ի բաց առյալ, փոխանակ առաջ երթալու, հետ-հետ կերթալ: Օգտակար տեղեկություններ շտար, ոչ ալ անցածը ճշտիվ պատմելու հոգ կտանի. ալ իր փափուկ պաշտոնը կրից գործիք ըլլալ կկարծի: Հայ մամուլը, կամ լավ ևս այն թերթերը, որ չեն ուզեր մեր ազգին պատիվ բերել, կսիրեն գլխավորաբար թշնամանել ազգայնոց այն կարգի մարդիկն, որք որևէ ափսոսով մը կփայլին: Իր պարսավանաց առարկա էին երբեմն ամիրայք, երեկ եկեղեցականք ուսուցիչք, այսօր ալ Բ. դռան հայ պաշտոնատարք:

Դեկտեմբեր. — Քաղվածքներ (№ 12), գրաբար, հրատարակում է Աբրահամ Շաբլյանի «Ի նկարագիր ժողկարևուր լերին. նուագո քանաստեղծությունը:

Դեկտեմբերի 29. — Վեհդուն (№ 64), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մոռա» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 76):

Գեկտեմբերի 31. — Սիոնը (№ 12), գրաքար, հրատարակում է 4. Մարկոսյանի թի սուրբ թարգմանիչս մեր Սահակ եւ Մեսրոպը, առ հրեշտակն Մասսեացա թատերական լափածո ստեղծագործութիւնը: Հրատարակված է նաև «Հատընտիր մտածութիւնք դաստիարակութիւն և կրթութիւն վրաս արեւմտահայերեն հրապարակախոսական հոգւածը:

— — — Պոլսում իր գոյութիւնն է սկսում կրթահրատարակչական Երասիրական ընկերութիւնը: Վերջինս գոյութիւն ունեցավ մինչև 1870-ական թվականների վերջը և կարողացավ շորս անուն գիրք հրատարակել:

«Հանդես ամսօրյա», 1955, № 10—12 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութիւններու»):

— — — Նոր նախիջևանում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հայ գրականութիւն և եկեղեցու պատմարան Արարհամ Հարութիւնի Չափնյանը: Վախճ. 1937 թ. Երևանում:

Ստեփանեյան Գ., «Կենսագրական րառարան», հատ. Ա, էջ 317:

— — — Կարինում (Արեւիյան Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգւածագիր Հովհաննես Սերենգոյանը: Վախճ. 1915 թ.

«Վարդգես», ՅԵ. Զարմայր» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Թեոֆիլ, «Հուշարձան 1915 թ. ապրիլի 24-ին Ալեքսանդրիա, 1939, էջ 57—58:

— — — Սիմ-Հաջի գյուղում (Մարզվանի մոտ, Հյուսիսային Թուրքիա) ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգւածագիր, բանաստեղծ, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Հովակիմ Սիմոնի Ֆերմանյանը: Վախճ. 1934 թ. մայիսի 28-ին, Սենտ-Էտիենում (Ֆրանսիա):

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Խոսնակ», «Հովնաթան եղբայր», «Բեֆնամ», «Կրտսեր նատարացի» և «Նատարացի նամրեֆ» կեղծանուններով:

«Հայաստանի կոչնակ» 1934, № 24 (շէ. Ֆերմանյան հանկարծամահ), № 26 («Հովակիմ Ս. Ֆերմանյան»), № 29 («Խոսնակ սոխակը դարձաւ է գեղգեղեք»), № 31 («Հովակիմ Ս. Ֆերմանյան»), № 37 («Խոսնակ»), 1935, № 23 («Խոսնակի թղթերու մեջ»):

Ապրիլի 16. — Նոր նախիջևանում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգւածագիր (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), պատմաբան-բանասեր Մինաս Հովհաննեսի Բերբերյանը: Վախճ. 1919 թ. հունվարի 14-ին, Երևանում:

«Մշակ», 1919, № 11, հունվարի 15 (սիւնաս Բերբերյան), № 12, հունվարի 16 («Մինաս Հովհաննեսյան Բերբերյան») ...

— — — Թիֆլիսում (?) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր (հայերեն և վրացերեն լեզուներով), թարգմանիչ (հայերենից վրացերեն և վրացերենից հայերեն) Դավիթ Տեր-Դավթյանը։ Վախճ. 1901 թ. նոյեմբերի 17-ին, Թիֆլիսում։

«Տոբուգ», 1901, № 45 («Մահացուցակ»), «Մշակ», 1901, № 256 («Դ. Տեր-Դավթյան»), «Խումա», 1902, № 1 («Դ. Տեր-Դավթյան»)։

— — — Սըվազում (Սերաստիա, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, Նշան Սարգսի Պալիոզյանը։ Վախճ. 1923 թ. դեկտեմբերի 2-ին, Նյու Յորքում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Տաճար» և «Պայլ» կեղծանուններով։

«Հայաստանի կուլակ», 1923, № 60 («Մահացուցակ»), № 51 («Թագում պրոֆ. Ն. Պալիոզյան»), № 52 («Պրոֆ. Նշան Ս. Պալիոզյան»), 1924, № 3 («Պրոֆ. Նշան Պալիոզյան-Տաճար»)։

— — — Աղաբազարում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց պատմաբան-յանասեր, խմբագիր Սեդրակ Գուրջյանը։ Վախճ. 1938 թ. հուլիսի 12-ին, Պոլսում։

1919—20 թթ. Պոլսում խմբագրել է «Արագած» շաբաթաթերթը, որտեղ հանդես է եկել «Վահան Շահրիման» կեղծանունով։

Պատմություն Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 942։

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր Արշակ Վոսմյանը (Օնեիկ Գ. Դերձակյան)։ Նդեռնամահ՝ 1915 թ. ապրիլի 4-ին, Շատախի շրջանում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Նեոս» և «Օգիմդա» կեղծանուններով։

Քննչիկ, Ամենայն տառերգույցը, Պոլիս, 1913, էջ 336։

— — — Բերդում (այժմ՝ Շամշադինի շրջկենտրոն), Մուլսես քահանա Տեր-Անանյանցի նախածնունդով, իր գոյությունն է սկսում տեղական երեքդասյա (1933 թվականից՝ միջնակարգ) արական դպրոցը։ Սկզբում ուներ 30 աշակերտ և երեք դասարան։ 1900-ական թվականներին դպրոցը դարձավ երկսեռ, ծաղկուն ժամանակ ունենալով 1100 սովորող և 35 դասարան։ Բերդի շրջանային դպրոցը 1971 թ. նշեց իր գոյության հարյուրամյակը (կոչվում է «Բերդի № 1 միջնակարգ դպրոց»)։

«Այգարաց», 1971 թ.։

— — — Սպարկերտ գյուղում (Բաղնի մոտ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց արձակագիր, բանաստեղծ Սիմոն Բազեյանը՝ Վախճ. 1943 թ. ԱՄՆ-ում:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, 172:

— — — —

— — — Վենետիկում, Ղևոնդ Ալիշանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված գրաբար լատիներով թարգմանությունում և գերմաներեն-գրաբար զուգահեռ տեքստերով, հրատարակվում է Ֆրիդրիխ Շիլլերի «Երգ ի դանգակն» բանաստեղծությունը՝ 22 էջ, նախապես հրատարակվել է Բազեյանի 1871 թ. № 6-ում (հունիս)։ Տե՛ս ներկա հատորում այդ թվականը:

— — — Վենետիկում, Մադաթիա Պետրոսյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ և հայերեն ու անգլերեն զուգահեռ տեքստերով, հրատարակվում է Օլիվեր Գոլդսմիտի «Գյուղըն ամայի» պոեմը:

— — — Վենետիկում, Հ. Բ. Ե. Վ. Մ.-ի (Ի՛մա. Հայր Բառնարաս Եսայան, Վարդապետ Մխիթարյան)՝ հունարեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ուլիկտեսոսի առածների ժողովածուն, «Առածք բարոյականք» խորագրով՝ 218 էջ:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Սերովիշյանի «Ալլոի մայրն ու միամոր որդյակը» պատմվածքը՝ 19 էջ:

«Մա՛րք, դուք որ մայրենի սիրույն սաստկություն և քաղցր որդեկի մը կորստյան փորձն եք առեր, եկե՛ք մորս, այլի մորս աղետից պատմությունն եկեք մա՛րք, դուք լսեցեք, հարտյաշ, գանգրագեղ մանուկ մըն էր զավակս, վարդ այտերով, աչերն ալ ծավի, իր նմաններուն մեջ աննման էր ընությամբ, որդյա՛կս, որդյա՛կս՝ միամոր։ Այսպես տասնուհինգ ժողկապսակ գարուն՝ զավկիս շորս դին վարդ ու շուշան ցանեց, բայց ո՛հ, գիտե՞ր մեկն արդյոք, որ այլի մորս այն հուսալից սողան հանկարծ գար անգութ մահն ու հափշտակեր ինձմեռ։ (Հմմտ. Մ. Արագի, «Արեւ-վոյ»)»

— — — Թիֆլիսում, գրաբար և աշխարհաբար լեզուներով, հրատարակվում է «Լիակատար երգարան» ժողովածուն։ Ընդգրկում է շուրջ շորս հարյուր հայկական ազգային և ժողովրդական երգեր, եկեղեցական տաղեր, ժողովածուն հրատարակության է պատրաստել Գևորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցը՝ 132 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արևելահայերեն մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Նիկողայոս Տեր-Ղևոնդյանի «Մայրենի լեզու. այբբենա-

րան և սկզբնական ընթերցարան մանուկների համար՝ դպրոցական դասագիրքը: 247 էջ:

Նույնը՝ 1873 թ., 1874 թ., 1875 թ., 1877 թ., ...ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու հավելումներով:

Առաջաբանից. (1 հրատ.), «Ենթադրեմք, որ գրքույկը չի կարող ունենալ այն բոլոր լրացուցիչ մասները, որ ունի ռուսականը (կ. Դ. Ուշինսկու «Մայրենի լեզուն») և այն՝ երկու պատճառով: Ա. Ես չկարողացա իմ գրքի մեջ ամփոփել ձեռագիր այբբենարանը, որովհետև,— ուղիղն ասելով,— մեզանում չկա գրության մի կանոնավոր սիստեմա, որին կարողանայի հետևել գրքույկի այս մասում»:

— — — Թիֆլիսում, Հայրապետ Ղուկասյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից նյութարկած աշխարհարար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժան Մասեի «Մի կտոր հացի պատմություն. նկարագրություն մարդու և անասունների կյանքի, նամականքում» մանկավարժական աշխատությունը: 242 էջ:

— — — Թիֆլիսում, տեղական բարրառով, հրատարակվում է Գարիկ Սունդուկյանի «Պեպո» կատակերգությունը: Հեղինակն իր գործը հավարտել է 1870 թ. օգոստոսի 3-ին, 123 էջ:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհարար տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Ստեփաննոս Նազարյանցի «Տեսական և գործնական առաջնորդ ռուսաց լեզվի, ի պետս հայկազնյան մանուկների» աշխատությունը: 317 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ռեյն դիր սրբազան տեղյաց, և նորա պաշտոնական քննությունը աշխատությունը: 292 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիմոթեոս Սափրիլյանի «Երկամյա պանդխտություն ի Հաբեշտան կաթարոյական, քաղաքական և կրոնական վարք Հապեշից» մեմուարային աշխատության առաջին հատորը: 168 էջ: Երկրորդ հատոր՝ նույն թվականին, 160 էջ:

Նույնը՝ նույն թվականին, ֆրանսերեն (Թարգ. Տիգրան Սավալանյան): 181+175 էջ:

Գիրքը նվիրված է Մեծ Բրիտանիայի Վիկտորիա թագուհու Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Եսայի արքեպիսկոպոսի կողմից:

Պատասխան ուղերձում թագուհին իր շնորհակալութիւնն է հայտնուում թանկագին նվերի համար:

— — — Երուսաղեմում, արեւմտահայերեն տրվող մեկն:սրանութիւններով և հայերեն-ֆրանսերեն զուգահեռ տեքստերով, հրատարակում է «Կրթութիւն» գաղղիներեն լեզվի ընթերցման, ի պետս Հայոց գասագիրքը: 72 էջ:

Նույնը՝ Վան, 1882, 75 էջ, անսխառ:

«Բաղկացած է երկու մասերի, որոց առաջինը մեզ կպարտնակին գրքեր, վանկեր, բառեր, կարճ ընթերցվածներ, հայագիր հնշմամբ և հայերեն նշանակութամբ միասին: Իսկ երկրորդին մեզ կպարտնակին բարոյական մտածութիւններ և ազգային պատմութենն ու աշխարհագրութենն գաղղիարեն թարգմանված համառոտ հատվածներ» («Մասիս», 1872, № 1197):

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է ներսես Շնորհալու ճառերի և ուղերձների ժողովածուն «Թուղթ» ընդհանրական խորագրով: 334 էջ:

Առաջաբանից (նշելով, որ հիշյալ մատանը դժվարագուտ է դարձել). «Այստի և մեր ըղձացեալ դիրամատոյց զայն առնիլ... քաղդասութեամբ տպագիր և ութից գրչագիր օրինակաց ածաք ի լոյս, յորում և ի տեղիս նշանակեցաք զտարբերութիւնսն, որպէս և ուրիշ գրով դրոշմեցաք ի տիպ զՀասուածն կենսագրական, զյաւելեալն ի յեսունոյ, որով յօդին ընդ միմեանս թուղթ և պատասխանիք և համառոտակի պատմին կեանք աստուածիմաստ մատենագրին»:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար առաջաբանով ու ժանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Միքայիլ Ասորու «Ժամանակագրութիւն հանեալ ի հնագոյն գրչագրէ» աշխատութիւնը և «Յաղագս քահանայութեան, թէ ուստի սկսանի եւ ուր կատարի եւ զինչ է քահանայութիւն» ճառը: Ժն + 526 էջ:

Առաջաբանից. «Կրկին են առ մեզ թարգմանութիւնք, մի քան զմի զանազանեալք (խոսքը վերաբերում է «Ժամանակագրութիւն...»-ին—Ս. Շ.) եթէ շարակարգութեամբ պատմեալացն իրաց, և եթէ յապամամբն եւ յաւելամբ ինչ-ինչ պարագայից: Մեք, ի բազում պատճանաց և ի մասանց համարիմք զերկուսն եւս ուրոյն յեղեալ ի մեզ յասօրի բնագրէն, թէպէտ և ի նմին թարգմանչէն և ի նմին յարմարողէ ըստ լեզուիս մերոյ: Արդ, քանզի

չիք ի միջի տատարական բնագիծին, որ կորուսեալ համարի իսպառ,
դժուարին է յոյժ գին: զհարազատ թարգմանութիւնն. այ իմն
անտարակուսելի է, զի երկուքին ևս են ազատ թարգմանութիւնք:
Ի տպագրութեանս յայսմիկ կարենոր դատեցաք զենել ի ստորեւ
իւրաքանչիւր իջի զբացատրութիւն միլին իմացածոց բառից և
իմաստից, որք թուին սպրդեալ յաւէտ յասորի թարգմանչէն քան
յընդօրինակչէս, ճանզի միօրինակ մթութիւնք գտանին և ի միտում
թարգմանութեան, զոր ուղղեցաք յայլուստ կամ ի մէջ փակագծի
եղեալ կամ ի ստորեւ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մել-
քիսեզեկ Մուրադյանցի «Կրթական ավետարանական բանից» ընդհա-
նուր խորագրի ներքո գետնոված կրոնագեղարվեստական աշխատու-
թյունների առաջին պրակը, «Սիմոն, Պետրոս և խորագրով» 56 էջ:

«Կրթական ավետարանական բանիցը» հիմնականում թարգ-
մանություն է ֆրանսերենից, սակայն կան պրակներ, որոնք ինք-
նուրույն ստեղծագործություն են: Պրակների հրատարակությունն
ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. Տեառ Բ., «Սամարա-
ցին», անդ, 1871, 54 էջ: Տեառ Փ., «Որդիք աստուծո», անդ,
1872, 101 էջ: Տեառ Փ., «Աման անուշահոտության», անդ, 1875,
47 էջ: Տեառ Ե., «Անտարբերություն կրոնական», անդ, 1875, 61
էջ: Տեառ Զ., «Արտասուք և երգ», անդ, 1875, 69 էջ: Տեառ Է.,
«Տաճարի քարերը», անդ, 1876, 54 էջ: Տեառ Ը., «Հերմաս և Ոնե-
սիմ», անդ, 1876, 55 էջ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է Մելքիսեդեկ
Մուրադյանցի «Պատմութիւն Նոր Կտակարանի» աշխատությունը: 320
էջ:

Նույնը՝ 1872 թ. (320 էջ), 1882 թ. (368 էջ), 1896 թ. (340 էջ)
ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

— — — Վաղարշապատում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Ստե-
փանոս Մանդինյանի «Սրբազան պատմություն հին և նոր ուխտի եկե-
ղեցվոք աշխատությունը» 113 էջ:

— — — Վաղարշապատում, Գարրիել Ալվազյանի (Իմա. Ալվա
զովսկի)՝ գերմաներեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ
թարգմանչի առաջաբանով ու ծանոթագրություններով, հրատարակ-
վում է Յանոսի (Իմա. Իգնատիոս Դյուլինգեր. գերմանացի աստվածա-
բան-բանասեր) «Յաղագս պապին և ժողովոյ Նորա» աշխատությունը

«Կանոնական կոնդակ Պիոսի Թ.», յաղագս նկեղեցւոյն աստուծոյ, մատուցեալ ի քննութիւն Հարց պատուականաց կոնդակը:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Վահրամ Մանկունու «Այրիվանք կամ Գեղարդա վանք» ուսումնասիրութիւնը: 55 էջ:

Առաջարկեց. «Յամի փրկչական 1868 և հայոց ՌՅԺէ, յորում գտանէր Վեհափառ Կաթողիկոսն ի մենաստանին Գեղարդայ, յամսեանն յօւլիսի, անձամբ անձին տեսեալ, և զննեալ գրեցի զտեղագրութիւն նորին հանգերձ արձանագրութեամբքն, զոր ահաւասիկ ըստ խնդրոյ ոմանց բարեպաշտից, թողում ընծայել ի լոյս: Դոյզնաքեայս այս աշխատութիւն իմ յաշխարհիկ բարբառ կըն զառանելութիւնս ինչ քան զգրեալն ի Ստորագրութեան երից զաւառացն Այրարատայ, արարեալ յեպիսկոպոսէն Շահաթունեանցս:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Ստեփաննոս Շահումյանի «Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ բեգին և պատերազմացն հայոց խափանու, որք եղեն ընդդէմ թուրքաց ի մերում ժամանակի, այն է յամի տեառն 1722» աշխատութիւնը: Բնագիրը հրատարակութեան է պատրաստել Արգար Գուլամիրյանցը: 136 էջ:

Վերջում, հրատարակիչը հաւելել է. Խ. Աբովյանի՝ «Էկոնի վեցերորդ արքային հայոց մահւան վրա մի քանի տեղեկութիւնք, հանգերձ թարգմանութեամբս: Սեբովքե Պատկանյանի՝ «Հնգեկին հարուածք Տփղիսայս: Գեորգ Մելիքեղեկյանի՝ «Ողբ ի վերդովանն Հայաստանի, ողբալով ոգեալս և իր՝ Արգար Գուլամիրյանցի «Ազգային վիճակի դիտողութիւն և նորա առաջադիմութեան կամ լուսավորութեան համար խորհրդածութիւնք» գործերը:

— — — Վաղարշապատում, ֆրանսերեն բնագրից կատարված աշխարհաբար թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Ժան Մասի «Երկու խնձորածախ տղայոց պատմութիւնը կամ մեծ պապի թվաբանութիւնը» պատմվածքը: 86 էջ:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Մանվել Գյումուշխանեցու «Պատմութիւն անցից անցելոց Սիւնայ վանուց» աշխատութիւնը: Բնագիրը հրատարակութեան է պատրաստել Եղիա արեղա Զաւալյանցը: 115 էջ: Հատվածաբար հրատարակվում էր էջմիածնի «Արարատում», 1871 թ. մայիս (№ 1)-սեպտեմբեր (№ 5) համարներում:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Ուխտանեսն
հայկոկոպոսի «Պատմութիւն Հայոց» աշխատութիւնը: 116+121 էջ:

Առաջարկեց. «Յաւիմք, զի ոչ յաջողեցաք գէթ՝ ալլուստ
գտանել զամբողջ աշխատութիւնս Ուխտանեսնի: Մի միայն օրի-
նակ գոյր ի Մատենադարանի Մայր Աթոռոյ՝ բոլորագրով օրի-
նակեալ իբր ժԱ կամ ի ժԲ դարու. ի վերջն պակասին թերթք,
որով կիսատ մնայ կոնդակն շրջաբերական Արաճամու Ա. Կա-
թողիկոսի և շարունակութիւն պատմութեան, և ոչ գիտեմք, պա-
տահմամբ էին անկեալ՝ եթէ գիտութեամբ հատեալ ի քաց քար-
ծեալ ի թշնամեաց: Երկոց հատուածս պարտ էր ունենալ պատ-
մութեանս Ուխտանեսն, յորոց առաջինն ամբողջ, երկրորդն՝ մա-
սամբ ինչ թերի գտանի ի մեզ, իսկ երրորդն իսպառ անհետացեալ:
Համարք որոց սորոս էին խառն և պակաս ըստ մեծի մասին,
գրչութիւնն բազմաշփոթ. զորս լրացուցաք յարմարելով ըստ կար-
գին: Տեղի եղծեալ եւ անվերծանելի բռնից ինչ և քանից կետա-
դրեցաք, իսկ զանիմաստն կամ ըստ մեզ դժուարիմացսն՝ որք
դուցէ իցեն գրչասխալք, եղաք նոտրագրովս:

— — — Էջմիածնում, Փիլիպոս Վարդանյանի՝ գերմաներեն ընա-
գրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է
Ֆերդինանդ Շմիդտի «Բենիամին Ֆրանկլինի կյանքը» ստեղծագոր-
ծությունը: 166 էջ: Հատվածաբար հրատարակվում էր էջմիածնի «Արա-
րատում», 1871 թ. հուլիսից (№ 3), մինչև դեկտեմբերը (№ 8):

— — — Վաղարշապատում, հրատարակվում է Գևորգ Արմյանի
կազմած և ժանոթագրած «Զայն. բազմաց» խորագիրը կրող ժողովա-
ծուն: 155 էջ: Պարունակում է արծակ և չափածո ուղերձներ (գրաբար
և աշխարհաբար լեզուներով) ուղղված Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս
Գևորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցուն, նրա ընտրության առթիվ:

— — — Պոլսում, Աբրահամ Մուրադյանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կա-
տարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ ու թարգմանչի առողա-
բանով, հրատարակվում է Յուլիուս Միշլեի «Սեր» աշխատությունը:
426 էջ:

Առաջարկեց. «Ամուսնությունն վերաբերյալ խնդիրները, ալ-
սինքն թե ամուսնությունը դժվարացած է, թե հարուստ աղքիկ
առնել հարկ է, թե կանանց զարդարանքին ստակ չդիմանար, թե
անոնց վատահոսություն չլլալ... բոլոր ասոնք մեր ազգին մեջ ալ
այս միջոցիս սաստկապես հուզվելուն, խիստ պատեհ թվեցավ
մեզ սույն խնդրոց վրա կատարյալ հմտությամբ գրված այս գիր-

քը ներկայացնել հայ երիտասարդութեան. ուր հիշյալ խնդիրները լուծված գտնելին ի զատ, պիտի ունենա նաև զայն իրեն իմաստուն առաջնորդ մը յուր ամուսնական կենացոյ:

— — — Պոլսում, Ռեթևոս Պերպերյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է **Յե-լիցիտե** Լամբրեյի **Բանք** հավատացելո ուրուք» աշխատութիւնը: 159 էջ:

— — — Պոլսում, իտալերեն-արևմտահայերեն զուգահեռ տեքստերով, հրատարակվում է **Թովմաս Թերզյանի** **Վերջակ Բ. և ողբերգութիւնը** 111 էջ:

Առաջօրացից (Վեղք). Վեղքիկա թատերանվագիս նյութը Ումպիադա մահն է, և բացի սակավաթիվ քերթողական զարդեր, պատմական ավանդութեանց հավատարիմ հետևութեան մը: Խաղը բուն իսկ իտալերեն գրած ըլլալովս բավական դժվարավեղած են թարգմանութեան այն տեղականքն, ուր հարկ էր, երգիչ համար իտալերեն ոտանավորը նույնչափ ի հայ փոխել (ողբերգութեան երաժշտութիւնը գրել է Տիգրան Զոգփաշյանը—Ս. Շ.): Արտասանելի տողերը արձակ թարգմանեցի: Գալով խաղիս ընդհանուր հյուսվածքին, բանասիրաց ծանոթ է, թի որչափ տաժանելի է երգի առնվելու թատերագրութեան մը գրելը: Նվագաբանին քմաց և արհեստին համեմատ, ամեն օր խաղին այս կամ այն ինչ մասը հոշոտելու, ալլափոխելու, ավելցնելու կամ հապավելու է: Եթե այսչափ դժվարութեանց մասամբ հաղթել կրցա՝ Հեթիմյան Սրապիոն էֆենդիին շնորհիվն էս:

— — — Պոլսում, Խոսրով Օհանյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է **Բերանսուա** կամ **սուտ բանալի»** վիպակը:

— — — Պոլսում, Թովմաս Թերզյանի՝ հին հունարեն բնագրից կատարված գրաբար չափածո թարգմանութեամբ, թարգմանչի առաջաբանով ու ծանոթագրութեաններով, հրատարակվում է **Անակրեոնի** բանաստեղծութեաների ժողովածուն, **Բաղդ** **Անակրեոնի»** խորագրով: 94 էջ:

Ժողովածվի առաջին՝ Բաղդ Անակրեոնի» բաժնում զետեղված են հիսուներեք բանաստեղծութեաններ, որոնց հեղինակային հարապատութեանը կասկած չի հարուցում: Երկրորդ՝ **Բաղդ** **համարեալը Անակրեոնի»** բաժնում զետեղված ինն անուն բանաստեղծութեաններին՝ Անակրեոնի գրչի արգասիք լինելը բանասիրութեանը ընդունում է երկրայութեամբ:

Առաջաբանից. «Զկամիմ աստ զդրուատիս նորա առնել (ի՛մա. Անակրոնի—Ս. Շ.), երգք նորա կան առաջի աչաց մերոց և ի նոսա ընթեռնումք գոգցես զհոգի իւր: Այլ նույն իսկ յատկութիւք քերթողին յանյուսս կրթեն զթարգմանիչս. զի ընն յայնցանէ զորս թարգմանորէն մարթ իցէ բացատրել վասն այսորիկ բազումք նմանողութեամբք միայն շատացան: Այլ լաւ ևս թուեցաւ ինձ հաւատարիմ թարգմանութեամբ ժանօթացուցանել զայն առ մեզ. ըստ կարի պահելով եւ զնազելի շնորհս նորաս:»

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գերասիմ Պաղտասարյանի «Բարեկամ մանկանց (նվեր կաղանդի)» պատմվածքը: 64 էջ:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Ղազարոս Հովակիմյանի «Մեթթեռնիք» ուսումնասիրությունը: 84 էջ:

Առաջաբանից. «Քաղաքագիտաց՝ ինչպես հասարակ մարդոց մեջ կան մարդիկ, որ զաշխարհ խոտորնակի կը տնոնեն և իրենց աս սկզբան իբր հետեանք՝ կը կարծեն թե հանրության վնասուկար է ինչ որ հանրություն իրեն օգտակար կը համարի, և ըստ այնմ կը գործեն: Աս կարգեն էր Մեթթեռնիք որ Թալերանի հետ մասնակից եղած է այն մեծ գործերուն, որք դարուս սկիզբը կատարվեցան: Արտաքին քաղաքականության մեջ Մեթթեռնիքի սկզբունքը մաղաղամտութիւնն էր, և ներքին քաղաքականության մեջ ընկերային բարեկարգութիւնն Թալերանի վրա տեսութիւն մը ընելն հետո (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ.—Ս. Շ.) պիտի էր իր երեւելի ժամանակակիցին վրա ալ տեսութիւն մը ընել և քանի մը տողերու մեջ ըստ կարելիւնն ամփոփել Մեթթեռնիքի կյանքը, ոտ ալսօրվան մեջ ազդեցություն ունեցած է:»

— — — Պոլսում նազարեթ Զամպազճյանի՝ բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է Ադոֆ Ռիոնի «Առողջարանություն» աշխատությունը: 100 էջ:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնարանություններով, հրատարակվում է Անտոն Մադաթիա Գարազայանի «Դաղդիներեն քերականություն» ըստ Օլենտորֆի դրության աշխատությունը: 615 էջ:

Ք. տիպ, անդ, 1882, 550 էջ:

Առաջաբանից. «Բերականական ուսման դրությանց մեջ, եթե ոչ միակ, գեթ, կրնանք ըսել, առաջին և յաջողագույնն է օլենտորֆյան դրությունը. եվ առ այս զորավորագույն վկայությունն

է հիշյալ դրութեան ընդհանուր տարածումը: ...Այս դրութեան էութիւնն է՝ տնտեսական ցամաք կանոնները պարարել նաև օրինակոք ուսանելի լեզուն վարժութիւն համար, և ապա թարգմանութեան համար հարցման և պատասխանելու ձևով հրահանգներ հաճախել այն լեզվով, զոր աշակերտը գիտեն: Այս կերպով աշակերտը որպէս թե հրկրորդի մը հետ շարունակ խոսակցութեան մեջ են. և ստիպվելով պատասխանել հարցմանց այն կեղծ խոսողին, կուսանին լեզուն այնպէս, որպէս կուսանի մանուկն յուր մայրենի լեզուն, ստիպվելով պատասխանել յուր մորկանը կամ դայակին հարցումներուն: Աստի կտեսնվի, որ շինարարական դրութիւնը յեղու սորվելու բանականագոյն կերպն է:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Համար-ձում Կարյանի Գոյողտնէք սիրահարաց կամ Արարատա այցելուն վեպի Ա. գիրքը: 116 էջ:

Բ. գիրք անդ, 1872, 118—294 էջ:

«Այս վիպականութիւնը հինգ հատորն պիտի բաղկանա, որուն Ա. հատորն արդեն հրատարակված և Բ. հատորն ալ մամուլ տակ է, որ մոտ օրերս պիտի հրատարակվի» (սկսիւմ, 1871, № 1165): Այս կապակցութեամբ ուրիշ մանրամասնութիւններ չենք կարողացել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մկրտիչ Չոլագյանի Երեսօրագիրը պատմութեան հայոց, սկսյալ ի Հայկա, մինչ ի թվականն Ռոստոմի, 1870» աշխատութիւնը: 239 էջ:

Նույնը անսկսիւմ՝ 1875 թվականին, 255 էջ:

Առաջաբանից (սկզբն). «Ամեն քաղաքակիրթ ազգաց՝ դաստիարակութեան շաղկիւն առաջին քայլն եղած է իրենց նախնական պատմութիւնը: Հայր զաւս լավ ճանչնալով՝ քանիցս հոգաց այս պետքը և մինչև իսկ մանկական դաստիարակութեան օգտավետ միջոցներուն ձեռնարկեց. սակայն համառոտութեան զաղափարը, չափն ազնիւ կրճատման ենթարկելով պատմութիւնը, կատարելութենէն զրկված և հետեւաբար խիստ շատ կարևոր մասունք դուրս ձգած են: Այս պակասը լեցնելու նկատմամբ պարտինձ համարեցի ուրիշ մը դասակարգել, որ հայ պատմութեան պարունակութեանը ամբողջ ընթացիկն զատ, խիստ շատ ազգային կարևոր անցքեր, նամանակաւ ընդհանուր հայ պատրիարքաց վրա ուրույն ուրույն կատարյալ ժանտութիւններ պարունակե, մինչ ի պատրիարքական գոյակալութիւն Մկրտիչ երիմյան հոր (1870 թ.)»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Վիճակահանությամբ ամուսնություն և հարստություն մը ստեղծագործություն»-նր 31 էջ:

— — — Պոլսում հրատարակվում է Վ. Միքայելովի «Բառք և խոսակցությունք ինն լեզուք քաղկացյալ. տաճկերեն—հայերեն (ի՛մա. արևմտահայերեն—Ս. Շ.)—հունարեն—առաբերեն—ռուսերեն (ի՛մա. մոլդավերեն—Ս. Շ.)—գաղղիերեն—խալիբերեն—գերմաներեն—անգլերեն» խոսակցական բարատեղի Ա. տեղադրել:

Հաջորդ տետրակները չեն հրատարակվել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն թարգմանություններ, հրատարակվում է «Հռոմի քահանայապետին կարծեցյալ նախագահություն» (Տետր Ա.) գրքուկը 14 էջ: Նույն թվականին հրատարակվում է նույն շարքի Բ. գրքուկը՝ «Հռոմի սրբույն Պետրոսի կեղծ պոետը» խորագրով. 12 էջ:

«Հռոմի «Լա Կապիտալ» անուն լրագրին № 261 և 284 թիվերուն մեջ հրատարակյալ երկու կարևոր և հետաքրքրաշարժ հոդվածոց թարգմանություններն են, որք «Մեծմուսյր հավատիսի» (ի՛մա. «Մաղկաքաղ լուրերի»—Ս. Շ.) մեջ հրատարակվելիք ետև, զատ տետրակներով ալ տպված են» (Լազարյան Ա., Հայկական նոր մատենագիտություն... 1613 էջ):

— — — Պոլսում, Հակոբ Աճեմյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Գաղտնի ատյան անկախ դատավորաց» աշխատությունը 144 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Հռոմի քահանայապետը, կամ ինչ պետք է քահանայապետին աշխարհական իշխանություն (օրվան խնդրույն վրա տասնութ հարցում-պատասխան)» աշխատությունը 49 էջ:

Հեղինակն իրեն կոչում է «Հռոմի հայկական ուղղափառ հայ կաթոլիկ քահանա մը», որի ով լինելը մեզ չհաղովեց պարզել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հ. Գ. Կյուրեմյանի «Գեղագրություն հայերեն, գաղղիերեն, հունարեն և տաճկերեն» աշխատությունը 21 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պետրոս Տեր-Մելքոնյանի «Պատմություն ազատության Հաճըն, ի ձեռն Քոզանյանց (քրդական ցեղախմբերից մեկի անվանումն է—Ս. Շ.)» գրքը:

քույկը 27 էջ։ Այն հրատարակության է պատրաստել Հարություն Սըվաճյանը։

— — — Պոլսում, գրաբար (առաջաբանը՝ արևմտահայերեն), հրատարակվում է Մկրտիչ Հիսարյանի բանաստեղծությունների ժողովածուն ԺՂիւան, որ է տաղարան՝ խորագրով 127 էջ։

Նույնը՝ 1910 թ., անսկսված։

Առաջաբանից (սեփականություն)։ «Առաջիկա տաղարանս յուր համանուն հավաքմանց հետ ուրիշ հարաբերություն չունի, բայց միայն զչափս, որով գրյալ է։ Տաղարան է արդիս հավաքածո խառնաշփոթ հոգևոր տաղից հետ, երգոց խնճոյից և ողբոց հեծություն զանազան քերթողաց։ Ուստի կանխավ հուշ առնեմք, թե առաջիկա իջից մեջ ոչ նախնայաց պատկանելի վսեմությունն է գտելի, ոչ հետևոց ճարպիկ հանճարն, որք ընդ անվամբ ոսկիփորիկի և տաղտարանի սովոր էին զամեն ազգի ազգի գրություն կամ քերթված հավքել ի միասին։ Հիրավի գոհհիլ աշխարհարարն անզոր է ի հայթայթել զամենայն պայմանս ճովա և հղկյալ լեզվի։ Սակայն ավասիկ է գրաբարն, լի գանձուք փարթամության և աննմանօրինակ վայելչության։ Եվ ո՞ր այն է լավագույն, դիմե՞լն առ բնական ազբյուրն մեր, թե՞ քերել առ ոտս օտարին, կամ սուլալ ի ստորս ռամկական ռճոք։

— — — Պոլսում, Զենոբ Մսրյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ և Հոփսեի Շիշմանյանի առաջաբանով, հրատարակվում է Իոսիֆ-Գեորգ Շտրոսմայերի «Պապ և ավետարան» աշխատությունը։

Առաջաբանից. «Այսպիսի բանախոսության առաջարան չի շինվիր, այլ երբ հայերեն կթարգմանվի, այսչափ միայն պարտք կհամարինք զրուցելու անոնց, որ Հայաստանյայց հայրենի եկեղեցիներ հերձվեք զառվիր են, ընդունելով հռովմեական եկեղեցվույն նախանձահույզ ուղղափառությունը, թե կարդացեք, իմացեք և մի հավատաք, թե ձեր կուսավորիչը Հռովմ երթալով Պապությունը ընդունեք է, վասնզի Պապությունը դեռ... չկար եղեր»։

— — — Պոլսում, Սրապիոն Հեքիմյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Քրիստոս ի Վատիկան» գործը։ 15 էջ։

— — — Պոլսում, Գևորգ Պուպլիի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Շարլ-Վիկտոր Արլենկուրի «Մենակյացը» վիպակը։ 290 էջ։

Թարգմանչի առաջարկից. «Ստորուկ և վտարանդի Հայուն արդի վիճակին վրա ուշադիր նայվածք մը ձգած առնել, լազ մը կհամոզվինք, որ մեր ազգին տոհմային թշվառության գլխավոր պատճառը՝ մեր անտարբերությունն է միայն: Այս անտարբերությունը ըստ մեծի մասին առաջ կուգա այն նվաստ սիրտերն, որ ամեն տեսակ աղնիվ զգացրածն զուրկ՝ ճշմարիտ երանությունը անձնական հաճույքի և հեշտալիք կիրքերու հագուրդին փնտրելու կերպերն: Անցյալին անսիրտ, ապագային անհույս, վրհերու եզերքը հանգիստ կնիւրհն: Արդ՝ Արլենկուրի փայլուն գրիչը, կարելի է, որ այս անհույս և անսեր սիրտերը վառին, բորբոքին, որով գուցե անմահ և ցանկալի ազատության և լուսավորության տրամադիր ու եռանդուն հոգիներ մեր ազգին մեջ ալ պատրաստվին»:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Ավետիս Պերպերյանի «Պատմություն հայոց, սկսեալ ի 1772 ամէ փրկչին, մինչև ցամա 1860» աշխատությունը, 621 էջ:

Առաջաբանից. «Հայր Միքայել վարդապետ Զամչեան, սկսեալ զպատմութիւնն հայոց յարարչութենէ աշխարհի, բերէ և հասուցանէ յեռահատոր գիրս պատմութեան իւրոյ մինչև իւր ժամանակս, այս է՝ մինչեւ յամ տեառն 1772, յորում և կնքէ զպատմութիւնս իւր: Իսկ անտի և այսր ազգային դէպք եկեղեցականք և քաղաքականք յանձանօթս էին և ամենայն ոք ժերունեաց պէսպէս եղանակաւ պատմէր: Եւ այս անհամաձայնութիւնն հայրիւր և մաշէր զոգի իմ: Ինկ մինչ ի 1812 ամին, դէպ եղեւ մեզ մտանել պաշտոնիւ փոքրաւորութեան առ ռոս Յովհաննէս պատրիարքի Կոստանդնուպօլսոյ, տեսեալ ըզսէր եւ զքաղձանս մեր առ սէր պատմութեան ազգիս, հրամայեաց մեզ զժամանակակից դէպս պատմութեան ազգիս շարակարգել պարզ՝ շարադրութեամբ. եւ զանցեալ դէպսն ինքն իսկ պատմէր բանիւ բերանոյ եւ առաջի իւր տալր գրել: Ի տասն ամաց հետէ աւարտեալ զայս գործ, յիսնամեալ աշխատասիրութեան իմոյս:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Սիմոն Ֆելքյանի «Տրամախոսությունք ափերակունս Հայաստանի» պատմական ողբերգությունը, 24 էջ:

«Սեր ունեցեք, սերը ձեր պարտքն է, և անով միայն ձեր մայրը (իմա. Հայաստան երկիրը—Ս. Շ.) կփրկվի, տիրեցեք դաստիարակությունը և միմիայն դաստիարակությունը, զի այն է

մարդկությունը, ընկերականությունը, և այն է փրկության առարկան:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է ժերական, հնածե դրով և հին ոճով՝ դասագիրքը: 36 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մկրտիչ Աճեմյանի «Վահագն» դուցազներգությունը (2072 տող): 93 էջ:

Վերջաբանից. Վայնժամ կրկին երկներ երկին և երկիր,
Երկներ անտառն և արձակեր բոց կարմիր.
Երկն ի բոցույն ուներ զեղեզն ըսպիտակ,
Ընդ եղեգան ծուխ ելաներ կապուտակ.
Եվ ի բոցույն պատանեկիկըն վազեր,
Հեծյալ ի սյավ նժույզ, նա բոց ուներ հեր՝
Եվ բոց մորուս, աչկունքն էին իբր արև:
Եվ ի բոցույն դառնար նժույզն օձաձև
Ձգյալ ի տուտն ագվռ զՎշտասպ խաբեբա,
Ի քարշ վարյալ ըզդին ընդ ժայռ ամրամա.
Եվ ի բոցույն Վահագն հայտներ վրեժխնդիր,
Հաշտ հայրենիք, հաշտ էր երկին և երկիրս:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մկրտիչ Աճեմյանի չափածո ստեղծագործությունների ժողովածուն, Եժպիտք և արտասուք՝ խորագրով: 217 էջ:

Զեռնողված են. Մկրտիչ Աճեմյանի՝ պատմա-հայրենասիրական, սիրային-լիրիկական, ներբողական, դամբանական և կրոնա-քարոյախոսական թեմատիկա ունեցող քառասունութ բանաստեղծությունները և վերջում՝ «Վահագն» դուցազներգությունը (2072 տող):

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Եղևիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» աշխատությունը: Վերջում, զեռնողված է «Նույն Եղևիկայ վարդապետի խրատք» խրատաբանությունը: 386 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Արմենակ Ասատուրյանի «Անգղիերեն-հայերեն քերականություն» ձեռնարկը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղևոնդ Փիր-դալեմյան-Տոսպեցու «Ժանապարհորդություն ի Մայր Աթոռն Արարատյան և անտի ի Պոլիս» ուղեգրական չափածո աշխատությունը: 151 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պողոս Նաթանյանի «Առաջին տեղեկագրություն վիճակին Նիկոմիդիոս» ուղեգրական աշխատությունը: 42 էջ:

Հեղինակի ուղեգիրը եղել է հետևյալը. Նիկոմիդիոս, Արմաշ հասկալ, Թամլըխ, Նոք-Գյուղ, Ադաբազար, Կեյվեի Միջագյուղ Գուրտփեին, Սապանջա, Ասլանբեկ, Օվաճըզ, Պարտիզադ, Ջենկիբեր, Միջագյուղ, Յալախ դերե, Մեքդի Գյուզ, Վերջում, «նշան տուր, խնամություն և հարսանիք» խորագրի ներքո, տրված Յալովա նահանգի հայկական գյուղերի՝ այդ բնույթի արարողությունների նկարագրությունը:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Եղիշեի «Պատմություն վարդանանց ըստ Անձևացեացն օրինակի» գիրքը, որի վերջում գետեղված է «Բան խրատու Եղիշեի վարդապետի լաղազս միանձանց ճառը»: 130 էջ:

Նույնը՝ նույն թվականին, նույն տեղում, փոքրագիր, լեզվաբանական որոշ խմբագրություններով և վերնագրից հետո՝ «Բ. տպագրություն» հավելումով: 472 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Մադաթիա Օրմանյանի «Ե հանդիսի յուղարկատրութեան Պողոս պեյի Տիւզեան» (շապկվրա՝ «Ե մահ Պողոս պեյի Տիւզեան») դամբանականը: 13 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Վրեժ (վեթմանակակից և ժողովրդական)» ստեղծագործությունը (հեղ. «Տ.Պ»): 167 էջ:

— — — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Նշան Միրզայանի «Տորա» վեպը: 224 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Գ. Զափրաստճյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Քրիստափոր Շմիդտի «Պալերմայի Վարդուհին» (վեպ բարոյական գեղարվեստական ստեղծագործությունը): 114 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ա. Սուրենյանի «Նոր դասագիրք ազգային պատմության» ձեռնարկը: 155 էջ:

Նույնը՝ 1876 թ. (148 էջ), 1879 թ. (160 էջ), ամեն անգամ որպիսի տպագրություններով ու լրացումներով:

Հարց ու պատասխանի ձևով, հեղինակը շարադրել է հայ ժողովրդի ամբողջ պատմությունը, սկսած Հայկ-Բելից մինչև 1870-ական թվականները:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Զիլինկիրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Ժորժ Զանգի ժողիորդ կազնեթինի վեպը: 368 էջ:

Հեղինակի առաջաբանից. «Զանաքի վիպասանության ձևին միջոցով ցուցնելու այն պատճառներուն մեկ քանին, որք ուղիղ միտքերը և սիրող սիրտերը կղերական կուսակցութենեն տարբեր ճամբու մը մեջ կենտեն: Այնքան բազմաթիվ են այն պատճառները, որ պարտավորվեցանք անոնց կարևորագույնները ընտրել, այսինքն՝ այն պատճառները, որք մասնավոր կյանքի նկատմամբ հայտնի հայտնապես կարևորություն ունին և որք՝ հետևաբար. մեր բարուց վերաբերող տեղեկությանց կարգը կմտնեն գրեթե բոլորովին. ուստի ով որ կհրաժարի այս պատճառները շոշափելն, կամովին կհրաժարի բարքը նկարագրելն»:

— — — Զմյուռնիայում, Մեսրոպ Նուպարյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Նոտր-Դամ Փարիզի» վեպի առաջին հատորը: 212 էջ:

Իրկորոդ հատոր՝ նույն թվականին, 223 էջ:

Երրորդ հատոր՝ 1872 թ., 205 էջ:

Վեպի թարգմանության ժամանակ թարգմանիչը կատարել է կրճատումներ մանավանդ այն մասերում, երբ հեղինակը խոսում է փոքր սղոցների՝ հասարակական կյանքում ճնշված ու անհավասար վիճակի մեջ լինելու մասին և տվել է ընդարձակ ծանոթագրություններ:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումաի «Երեք հրացանակիրք» վեպի Ա. հատորը: 271 էջ:

Բ. հատոր (272 էջ) և Գ. հատոր (288 էջ), անդ, 1872 թ.:

— — — Արմաշում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Խորեն Աշըխանցի «Համառոտ տրամաբանություն» գիտաուսումնական ձեռնարկը: 148 էջ:

Նույնը՝ Նիկոմեդիա, 1884 թ., 157 էջ:

Առաջարկից. «Մեր մտաց բոլոր գործողությունները կամ անխելք բաներ են և կամ գերագույն կանոնի մը հետևություններ: Այս գերագույն կանոնը, կամ ամեն փոփոխականութենն ի վեր, անկախ և անջնջելի նախագիծը, որուն մեր մտավոր շարժումները մերձեցումներով կիմանամք, թե ուղիղ են կամ չեն, կըսվի Տրամաբանություն: Տրամաբանությունն է գիտություն և արվեստ: Գիտություն, որովհետև հավաքաբանության կամ բանն մը ուրիշ բան հետևցունելու դրության գիտնարար կերպը կուտուցանե: Արվեստ, որովհետև բանն մը ուրիշ բան հետևցունելու կարողության անհնդլի օրինաց համեմատ ճշմարտություն ձեռք բերելու հնարքը կուտուցանե: Երկու մասի բաժնած հմք (գիրքը—Ս. Շ.), Գիտնական և Արվեստական: Առաջին մասին մեջ խոսած ենք միայն ըմբռնման, դատողության և իմաստասիրության վրա: Անոնց հետենն դրինք իմաստակության, կամ սխալ իմաստասիրության գործնական դեպքերը: Երկրորդ մասին մեջ ոճո կամ մեթոդի և անոր զանազան կերպերուն վրա, այսինքն՝ այն արվեստավոր շավիղներուն վրա խոսեցանք, որոնցմով պիտի պատրաստենք մեր իմաստասիրության նյութերը»:

— — — Պետերբուրգում, աշխարհարար, հրատարակվում է Վասակ Մադաթյանցի չափածո ստեղծագործությունների ժողովածուն, «Փնջիկ. երկասիրությունը ազգային երգչի» խորագրով: Զետեղված են յոթանասունմեկ անուն բանաստեղծություններ, որոնցից մի քանիսը՝ Թիֆլիսի և Վանի բարբառներով: 65 էջ:

— — — Արմաշում, Խորեն. Աշըգյանցի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կուտարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանչի առաջաբանով ո՛ր ծանոթագրություններով, հրատարակվում է Վլադիմիր Կեթեի (Նիշտ ծիւր՝ Գյուտի) «Վարդապետարան ընդհանրական ուղղափառ եկեղեցվո» աշխատությունը: 343 էջ:

— — — Թեոդոսիայում, Արիստակես Սեդրակյանի՝ Ֆրանսերեն լրնագրից կուտարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է էրենեստ Նավիլի «Համփոփնական կյանք» աշխատությունը: 252 էջ:

Հունվարի 1.—Քիֆիսում, Գրիգոր Արծրունու խմբագրությամբ և Վասիլ Շահվերդյանի, Պերճ Պողոսյանի, Պողոս Իգմաիլյանի, Միհրդատ Ամրիկյանի, Գևորգ Զմշկյանի ջանքերով, սկսում է հրատարակվել «Մշակ» գրական և քաղաքական շաբաթաթերթը, Իր գոյությունը, պարբերականության որոշ փոփոխումներով, շարունակում է մինչև 1920 թ. վերջը:

«Մշակի» խմբագիրները հղել են հետևյալ անձինք. Գրիգոր Արծրունու մահվանից (1892 թ.) հետո՝ Ալեքսանդր Բալանթար. 1893—1913 թթ., Համբարձում Առաքելյան. 1913—1918 թթ., 1918 թ. հուլիսից (Հ. Առաքելյանի մահվանից հետո) մինչև նոյեմբեր, նշվում է խմբագրական մարմին, հրատարակիչ՝ աշխատակիցների խումբը, ապա՝ Լևոն Քալանթար. 1918 թ. նոյեմբերից—1919 թ. ապրիլ, 1919 թ. ապրիլից—դեկտեմբեր, «Մշակը» դադարել է, 1920 թ. հունվարից վերսկսել է, լուսնալույսով «հրատարակություն» խմբագրական մարմինը նշումը, և այդպես շարունակվել է մինչև հունիս, 1920 թ. հունիսից մինչև տարվա վերջ՝ խմբագիր Ա. Բաքախանյան (և ուր)։

Իր աշխատանքային գործունեությունը («պրոգրամման») պարբերականը ներկայացնում էր հետևյալ ձևով. 1. Տերության կարգադրություններ, 2. Դատաստանական ժամանակագրություն, կարգից դուրս նշանավոր պրոցեսների կարճ տեղեկություններ, 3. Ներքին տեսություն, ամենանշանավոր ժամանակակից հրեւիություններ մեր հայրենիքի կյանքում, 4. Արտասահմանյան տեսություն, 5. Բանասիրական և զանազան հոգվածներ գիտության զանազան ճյուղերից, 6. Մատենագրություն հայկական, ռուսական և մի քանի օտար լեզուներով հրատարակվող գրքերի քննադատություններ, 7. Ֆելիետոն, 8. Առևտրական ժամանակագրություն, 9. Հայտարարություններ:

Հունվարի 1.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 187), «ուսմտահայերեն», հրատարակում է [Գևորգ Այվազյանի] «1871 տարվույն դատաստանը» և «Մամուլ» առ «Մեղու» հիվանդատես երթալս գրական-հրապարակախոսական հոգվածները:

Հունվարի 1.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 48), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Երկու խոսք» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Իսկ ինչ որ «Մեղու Հայաստանի» ճշմարտախոսության կվերաբերի, ամենքին հայտնի է այս. նա երբեք ոչ ոքին գործիք չէ հղած, ոչ օքին մարդահաճություն չէ տրած, ոչ ոքին երեսպաշտություն չէ արած. միշտ ընդհանուրի օգուտը մասնավորի օգուտից բարձր է դասած, անխտիր ընդունել է երկու կուսակցությանց զրկածներն էլ յուր մեջ՝ խնդիրը պարզելու համար և մինչև անգամ իր ուղղության և խմբագրին անձին վերաբերյալ անպատեհ հոգվածներն զանց չէ արած հրատարակելու, որն իրոք ամեն ընթերցողներին հայտնի է»:

Հունվարի 1.—«Մեղուն» (№ 65), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեղուին մաղթանքը» երգիծական բանաստեղծությունը: Հրատարակված է [Հակոբ Պարոնյանի] «Հայերուն առաջիկա տարվան մեջ ընելիքները» և «Կաղանդի նվեր» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 7—9, հատ. 8, էջ 72):

Հունվարի 1.—«Մշակը» (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է «Զարույթ» (ի՛մա. Միհրդատ Ամրիկյան) «Ֆեյդեսոնը», որտեղ, ի թիվս այլ հարցերի, քննարկվում են հայ հին ու նոր մատենագիտության հարցերը: Սկսում է հրատարակվել Գևորգ Զմշկյանի «Կալատուղ Սահակ» պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հունվարի 7.—Պոլսում ծնվեց գեղարվեստի պատմաբան, գեղանկարչագետ Արմենակ Հովհաննեսի Սազրդյանը: Վախճ. 1944 թ. հուլիսի 17-ին, իր ծննդավայրում:

«Առաջին ամսույա», 1948, № 1—2 («Արմենակ պե՛ն Սազրդյան»):

Հունվարի 8.—«Մեղուն» (№ 66), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Աճեմյանի «Հայ ապրինք» շափածո ընդդիմախոսականը, որը պատասխան է խորեն Գալֆայանի՝ համանուն խորագիրը կրող բանաստեղծության: Հրատարակված է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ելի յախոռոց և եկի ի ժամ...» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 74—75):

Հունվարի 12.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 189), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Սխալ ես, սխալ» և «Մեֆիստոֆել ի Տրապիզոն» երգիծական մանրապատումները:

Շարունակելով նախորդ տարվա ավանդույթը (տե՛ս 1871 թ. փետրվարի 20), «Մամուլ» անկանոն պարբերականությամբ, հրատարակում է այլևայլ բնույթի երգիծական մանրապատումներ, մեծ մասամբ անստորագիր, որոնց հիմնական հերոսը Մե-

Ֆիստոֆին է, և որոնց հեղինակը, դատելով լեզվաոճական ընդհանրություններից, նույն անձնավորությունն է: Հրատարակվել են. «Մեֆիստոֆելյան մատենադարան» (№ 190, հունվարի 15): «Օրբագյուղի հրաշագործը» (№ 192, հունվարի 22): «Մաղը ծակ է, պատը ծակ է» (№ 194, հունվարի 29): «Արեւելյան քաղաքն կամ Ալֆազար» (№ 197, փետրվարի 9): «Այցելություն մը» (№ 200, փետրվարի 19): «Աննաբան փեսացուն» (№ 203, մարտի 2): «Կատակի մը փորձանքը» (№ 208, մարտի 18): «Միշտօրյա գինով մը» (№ 215, հուլիսի 15): «Վտանգավոր սիրահար մը» (№ 217, հուլիսի 22): «Քանաճայացուններու ֆենություն» (№ 219, հուլիսի 29): «Դպրոցի մը արձակուրդը» (№ 223, օգոստոսի 12): «Մեֆիստոֆելի նոր մեկ գլուխը» (№ 226, օգոստոսի 26): «Հավիկիթական» (№ 229, սեպտեմբերի 6): «Զվնորսունի» (№ 237, հոկտեմբերի 7): «Վերսնիկա տուտուին քախալը» (№ 238, հոկտեմբերի 11, անավարտ): «Գիշեր մը զրոսարանին մեջ» (№ 241, հոկտեմբերի 21): «Իյնալ կա, էլնել կա, տե՛ր ես» (№ 244, նոյեմբերի 2): «Ապտակին մօտան» (№ 246, նոյեմբերի 8): «Վերնատան մը կոփը» (№ 251, նոյեմբերի 20): «Կլորիկ նշանավություն մը» (№ 252, նոյեմբերի 29, ավարտը՝ հաջորդ համարում): «Քափառուկան զրնջուն» (№ 254, դեկտեմբերի 6): «Աղջիկտես» (№ 255, դեկտեմբերի 8, ավարտը՝ հաջորդ համարում): «Կաղանդչի» (№ 258, դեկտեմբերի 20):

Հունվար.—«Բաղմամբալը» (№ 1), Կարապետ Բեիզյանի՝ թնազրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Նախակրթական դպրոցը. անոնց ապագան գիտամտնկավարժական ուսումնասիրությունը, որը շարունակվում է մինչև ապրիլ (№ 4) և մնում անավարտ:

Հունվարի 13.—«Մշակը» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Դուք և մենք» հրապարակախոսական հոդվածը և Թիֆլիսի բարբառով՝ «Համալի» «Համալի մասլահաթը» ստեղծագործությունը (տե՛ս Գ. Սունդուկյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, էջ 239—244):

Հոդվածից. «Հասարակական կարծիք չկա մեզանում, դուք այդ լավ գիտեք, ուրեմն ներգործե՛նք, հասարակական կարծիքը զարթեցնե՛նք, տպե՛նք գրքեր, հրատարակե՛նք լրագիր, առում ենք մենք, Ոչինչ չեք կարող անել,—պատասխանում եք դուք: Լուսավորություն չկա՝ ուսումնարաններ հիմնենք: Ի՞նչու է, պատաս-

խանում եք դուք, Ընթերցասիրություն չկա, որովհետև մի կողմից մտավոր աշխատանքին դեռևս չէ ընդունակ ճանաչել, իսկ մյուս կողմից, որովհետև կարգալու բան չկա, Դուք էլ այդ շատ լավ գիտեք, ուրեմն գրե՛նք, հիմեն՛նք մի պարբերական թերթ, որ հայր սովորի մտածել, սովորի աշխատել, Դուք ծիծաղում էիք և քիչ էր մնում մեզ խելագարված կարծիք, Դուք ձեր խոսակցության մեջ օրագրությունը օգտավետ և անհրաժեշտ էիք համարում մի ժողովրդի համար, բայց երբ մենք ձեզ առաջարկում էինք մի հայրազորի ստորագրվելու, դուք բավականանում էիք մեզ մի կարճ և բացասական պատասխան տալով, Դուք խելագարված եք համարում նոցա, որոնք ներգործել են կամենում պակասությունների դեմ, Մենք մեր կողմից, հասարակության անպետք անդամներ ենք համարում նոցա, որոնք իրանց պարտավորություն չեն համարում ներգործելու:

Հունվար. — «Արևելյան մամուլը» (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մանուկյանի «Հին ցավ» հրապարակախոսական հոդվածը և արևելահայերեն՝ Մանուկ Սադաթյանցի «Հայաստան» բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. «Ազգային մամուլն՝ ըստ մեծի մասին կամ իր կողումը չգիտե, կամ իր պաշտոնին կոչում չունի: Մեր մեջ առհասարակ, լրագիրները հատուկ սկզբունք մը, գույն մը, դրոշ մը չունին, հարեանցիկ ամեն բանի վրա խոսել կուղեն և բան մը չեն խոսիր: Փոխանակ ժողովրդյան թյուր կարծիքն ուղղելու, շինելու, անոնցմե կենդանի, կիսոնարհին, անոր կիրքերը կգովեն, թերությունները կպարտկեն, բաժանորդ գտնելու համար անոր մտքին հարմար բաներ կկնտոեն»:

Հունվարի 15.—«Մասիսը» (№ 1189), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ներսեսի» «Բանասիրական» հոդվածը: Վերլուծված է ժամանակի հայկական գրական-մշակութային կյանքը, բնութագրված է Կարապետ Ութուչյանի և Տիգրան Զուխաշյանի գործունեությունը:

Հունվարի 19.—«Մեղուն» (№ 67), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Թարգման կազինոն» և «Ազգային» երգիծապատմաները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 76—79):

Հունվարի 20.—«Մշակը» (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ինքնակույ խմբագիր» հրապարակախոսական

հողվածքը, Ստեփաննոս Պալասանյանի «Մատենադարան» գրախոսականը (գրախոսված են Նիկողայոս Տեր-Հակոբյանցի «Մայրենի լեզու. այրոհնարան» և «Մայրենի լեզու. ընթերցարան» դասագրքերը), «Պարոն Բաֆֆիի ուղևորությունից Պարսկաստանում» ընդհանուր խորագրի ներքո, սկսում է հրատարակվել ուղեգրական բնույթի նրա առաջին նամակը, Հրատարակությունը անկանոն պարբերականությամբ շարունակվում է մինչև 1873 թ. № 27-ը (հուլիսի 19), որի ընթացքում լույս է տեսնում քսաներեք նամակ (տե՛ս Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 310—487)։

Արժույթը հողվածից. «Աննշան ոտանավորները ստեղծողին խմբագիրը դարձնում է վիպասանական ձևին, և շատ անգամ նա, որ առաջ անհայտ էր և ազդեցություն չունեի ընթերցողի վերա, դառնում էր նշանավոր բոմանիստ։ Միջակ արժողության գրամաների, կոմեդիաների գրողը, դառնում է, ուրիշ հանգամանքներին և շրջանին պատահելով, տաղանդավոր ֆելիետոնիստ (ի՞մա. արձակագիր.—Ս. Շ.), կամ քաղաքական պարսավագրող (պանֆիլտիստ)։ Խմբագիրը քարոզիչ չէ։ Քարոզիչների դարը անցավ. խմբագիրը աշխատող է, հասարակական երևույթների հետազոտող է։ Լրագիրը պիտի արտահայտի իր մեջ ժողովրդի պահանջները, զարթոցնի ընդունակությունները, հարուցանի տաղանդները, ծնի աշխատալիցները, հրավիրի մտավոր գործունեության մասնակցությանը ազգի մեջ գտնվող բոլոր հոգևոր ուժը։ Լրագիրը պիտի կրթի գրողները, որոնք ժամանակով պիտի դառնան հասարակության ամենօրյա քաղաքական արտահայտության ներկայացուցիչները»։

Հունվարի 23.—Սերաստիայում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հողվածագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), թարգմանիչ (անգլիերենից հայերեն) Խոսրով Խաչատուրի Գարապաճապյանը։ Վախճ. ? թե. Սմբատ, Վսմբատ, Վխոսրով, Վերմեն Արտոնց, Վերտավան, Վսուվունիս կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

Քննողի, Ամենու տարեցույցը, Պուխ, 1911, էջ 265—266, Պետույան Մ., Հայ հանրադատակ, էջ 310—311։

Հունվարի 26.—«Մեղուն» (№ 68), արևելահայերեն, հրատարակում է Սեդրակ Տեր-Սարգսենցի «Վալդենություն» բանաստեղծությունը։

Հետագայում, վերջինիս գործերը «Մեղվում» հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականությամբ. «Զգույշ լի պարտք» (հունիսի

14, № 90). «Այս չէ մեր կյանք» (հունիսի 17, № 91). «Որ զպտուզ իւր ի ժամու տացէ...» (հունիսի 21, № 92, գրաբար):

Հունվարի 27.—«Մշակը» (№ 4), տրեմտահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Պալասանյանի «Կրոնական մեթոդը գրականության մեջ» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, «Զաքուհի» (ի՛մա. Միհրդատ Ամրիկյան) «Ֆելիետոնը» (քննադատված են քաղաքային բարքերը), Սկսում է հրատարակվել Գևորգ Զմշկյանի «Մագթադի հարսնիքը» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 6 (փետրվարի 10)-ում:

Հոդվածից. «Ներկա ժամանակի հայ գրագետը շատ քիչ է զանազանվում Արտվյանի նկարագրած գրագետից. միննույն անհամ ու անալիթիկ բարձրամտություններ՝ թեև նոր լեզվով գրված, միևնույն քույր բերող ոտանավորները շատ քիչ բացառությամբ, լցնում են մեր նոր գրականության էջերը և պարբերական հրատարակությունները փոխանակ այդ տեսակ գրվածքների առաջն առնելու, կարծես ավելի քաջալերում են նոցա հեղինակներին, ամեն բան անխտիր տպագրելով իրանց թերթերի մեջ: «Մշակը» ամեն ջանք ու ճիգը պիտի թափե առաջացնել մեր մեջ բանաստեղծության վիպասանական ձևը, որից համարյա զուրկ է մեր գրականությունը: Մինչև այժմ մեր մեջ երկցած վնասները եվրոպական գրականությունից և մասնավորապես ռուսերենից թարգմանված լինելով, իրանց անճոռնի լեզվի և անհարմար բովանդակության պատճառով չեն կարողացվել և միայն դատարկ էջեր լցնելու են ծառայել:

Հունվար.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է «1872 նոր թվական» հրապարակախոսական առաջնորդողը: Սկսում է հրատարակվել Պողոս վարդապետ Պետրոսյանի «Տեղադրութիւն Շիրակայ» գրաբար աշխատությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 9 (սեպտեմբեր)-ում: Հրատարակվում է էմմանուել Նսայանի «Դոկտոր Մորթման և Վանա սեպածե արձանագրությունները» արևմտահայերեն հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Առաջնորդողից. «Այժմ, բոլոր մեծի մասին ազգայինք մեր, ընդ ամեն երկիր լավ ճանաչեցին մեր փրկության և առաջադիմության միջոցները, որ միմիայն արակեղաց և իզակեղաց ազգային և ճգնաժամ ուսումնարաններն են: Ուրեմն պետք է ամենայն ճիգ ի գործ արկանել՝ և հորդորել ժողովուրդը բարձրացնել ուսում»

նականաց թիվը և քարեկարգել և արդյունավորել զնոսա, որպես-
սըզի մանկունք ազգիս, ազգային լեզվի և կրոնի գիտությունք
ուսանին, կենցաղավարության համար լեզուներ և այլ կարևոր
առարկաներ գիտենան և միանգամայն ազգի և հիվանդացվո հարա-
դատ և անձնվեր որդիք լինին»:

Հունվարի 27.—«Մասիսը» (№ 1194), արևմտահայերեն,
սկսում է հրատարակել Հովսեփ Շիշմանյանի «Ժողովուրդի, երես-
իոխանական ժողով, մամուլ» գրական-հրապարակախոսական հոդ-
վածք, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:
Մեկնաբանված է ազատամիտ հրապարակախոսության անհրաժեշ-
տությունը հայի համար և այդ հենքի վրա վերլուծված մամուլի և հոդ-
վածագիրների դերը:

Հունվարի 29.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 194), Կ. Քերեսթեհ-
յանի՝ Ֆրանսերեն քննադից կատարված արևմտահայերեն թարգմանու-
թյամբ, հրատարակում է Բենդուկյան տարագիրն քանաստեղծությունը:

Փետրվարի 3.—«Մասիսը» (№ 1197), արևմտահայերեն, հրատա-
րակում է Տիգրան Բաբազյանի «Պետրոս Դուրյան» հոդվածը:

Հոդվածից. «Թե՛ անշարժիս մեջ անմահ բան մը կա, այն ալ
հանճարն է: Այն կորովի տաղանդն, որ յուր երկունքը միանգամ
թղթի կտորի մը վրա գծեց ու գնաց, նա՛ յուր անունը հավիտյան
անմահացուց: Պատմությունը, ապագա դարերու այդ վսեմ դա-
սատուն, արվելի գիտե աղքատիկ գրագետը հիշատակել, քան ոսկվո
և քնից մեջ հղիացող տգետ մեծատունը: Գերեզմանին անգին
կսկսի դրագետին կյանքն ու փառքը: Այո՛, գերեզմանեն անդին
սկսավ մեր սիրելի քարեկամին, Պ. Դուրյանի կյանքն ու փառքը:
Պ. Դուրյանը, մեր ազնիվ քարեկամը, թեպետ յուր երիտասարդու-
թյան կարճ հասակին մեջ մեզ թողուց գնաց, բայց այնպիսի ան-
մոռաց հիշատակներ ձգեց մեր քով, որ դարերով ապրող մը ան-
գամ կարող չէր, այն է՝ յուր սիրելի անվան հետ նաև խել մը
գրական ընտիր հեղինակություններ, որոնք հսկա կոթողներն
արվելի կրնան դարերու հուշման հետ մրցիլ ու հեղինակին ա-
նունն անմահացնել»:

Փետրվարի 3.—«Մեղուն» (№ 69), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է [Հակոբ Պարոնյանի] լուսինն Կոստանտնուպոլսի քանակցությունը
հրգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ
81—82):

Փետրվար.—Էքսիսիթնի «Արարատը» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Մուշեղյանցի «Զեփյուռ հայրենի» բանաստեղծությունը և Արզար Գուլամիրյանցի «Ֆեբագրության «Արարատ» ամսագրո» ընդդիմախոսականը: Վերջինն ավարտվում է նույն պարբերականի № 5(մայիս)-ում:

Ընդդիմախոսականից. «Այս օրերս վերադառնալով Մոսկվայից, տեսա տպագրված շաբաթաթերթ «Մեդուս» մեջ, համար 25 (տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ. հուլիսի 3—Ս. Շ.) մի հոդված, պարոն Վ. Ղ. Ղալանցի» ստորագրությամբ, մեր հրատարակությանը ի լույս ընծայած երջանկահիշատակ «Դավիթ Բեգին Սյունյաց Պատմության» վերա (տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ.—Ս. Շ.), որը կարդալով մի առ մի, տեսա պարոնի դրվածքի մեջ քանի մի սխալ և անտեղի ընկույթներ, որոնք սրբազան պարտք եմ համարում բացատրությամբ ուղղել:

Փետրվարի 9.—Աշտարակում ծնվեց գյուղագիր, արձակագիր, բանաստեղծ, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934-ից) Արշակ Գարրիբի Շահնազարյանը: Վախճ. 1942 թ. դեկտեմբերի 29-ին, Երևանում:

«Թորգոմ», «Սագաշ», «Էմիլ» և «Բարիլուսյան» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

«Հայ գյուղագիտեր» (կազմեց Արմ. Ռամզյան), Երևան, 1950, էջ 572—573; «Գրական քեր», 1972, № 34 («Արշակ Շահնազարյան»); Խաչատուրե Լ., Գրական տեղեկատու, էջ 422—423:

Փետրվար.—Պոլսում ծնվեց արձակագիր, հոդվածագիր Անայիսը (Եվփիմե Հակոբի Զոսյանյան—Ավետիսյան), Վախճ. 1950 թ. օգոստոսի 4-ին, Փարիզում:

Սկզբնական շրջանում հանդես էր գալիս «Ե. Զ.» ստորագրությամբ: Օտարալեզու պարբերականներում ստորագրում էր «A. B.» ձևով:

Առաջին, Հուլիս, Փարիզ, 1949, 351 էջ: «Հայաստանի կոլեկ», 1950, № 35 («Անայիսի մահը»), № 37 («Հարգանք տիկին Անայիսին»), № 42 («Անայիս քերթագուհին»):

Փետրվարի 9.—Թիֆլիսում ծնվեց հոդվածագիր, ֆեխետոնիստ, բանաստեղծ, խմբագիր Առավածատուր (նաև՝ Ասատուր, Բողգյան) Սարգսի Երիցյանը: Վախճ. 1929 թ.:

1906 թ. Թիֆլիսում հիմնել և մինչև 1925 թ. խմբագրել է «Խաթաբալա» (սկզբում՝ «Թատրոն և գեղարվեստ-խաթաբալա») երգիծական երկշաբաթաթերթը: 1909 թ. Թիֆլիսում հիմնել և

մինչև 1912 թ. խմբագրել է «Սուրհանդակ» օրաթերթը (1911 թվականից՝ Սարգիս Մուրայաջյանի (Խմա. Ատրպետ) հետ համատեղ), ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Հ. Ճանձառյանց», «Զանգի-Մարտին», «Գու-Դրի-Զան», «Կարմիր Սիծակ», «Դուս-տուր-Դուն» կնիքով և այլն:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 313: ԶԱԳԱԹ. Աստվածատուր Երկցյանի ֆունդ:

Փետրվարի 12.—«Մասիսը» (№ 1201), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գ. Զոպանյանի «Ազգային Բարձրագույն է Պետրոս Դուրյանի ժառանգության հավաքման, դրա համար տասնչորս հոգուց բաղկացած մասնագիտացված հանձնաժողովի, Դուրյանի հետմահու «զրույթումներ», որ «տասնին ամբիշ արձակ և ոտանավոր, թատերական և քնարերգական հեղինակությունների կրթական» հրատարակության պատրաստելու հարցերը:

Սկիզբ.—«Փարոսը» (Տետր Ա.), արևելահայերեն, հրատարակում է [Մեծ մագիստրոս Մսերյանցի] «նախաշավիղ քրիստոնեական գիտելիաց» գրախոսականը: Գրախոսված և բացասաբար է գնահատված Ստեփան Մանդինյանի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 թ.):

Փետրվարի 15.—«Մասիսը» (№ 1202), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ս. Ղուկասյանի «Հայերեն լեզու» հոդվածը:

Հոդվածից. «Մեծ ազգին մեջ մտալին զարգացման ամենին էական պայմաններն են արդի հայերեն կամ աշխարհիկ լեզվի մշակությունն և իբրև գրական լեզու՝ նորա վերջնական կազմությունը: Արդարև, այսու միայն կարելի պիտի լինի նոր և ճիշ մատենագրություն մը ունենալ, և միանգամայն կապել լեզվի միությանը աշխարհագրականապես ու քաղաքականապես իրարմե հեռացյալ տարաբնակ ազգայնոց խումբերը»:

Փետրվար.—«Արևելյան մամուլը» (Բ. տարի, № 2), Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, սկսում է հրատարակել Մարի-Փան Բրոսսեի «Հայաստանի հին պատմության վրա, ըստ սրբագրոշմ և սեպածե ընտելաց» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում, Մատթեոս Մամուրյանի «Քննադատական» հոդվածը և «Կամսարի» «Առակք Կոնյուվի, թարգմանություն Գեր[ապատիվ] Գաբրիել Այվազյանի» գրախոսականը: Վերջում, արևմտահայերեն շարունակ թարգմանությամբ, զետեղված է Իվ. Կոնյուվի «Երկու տակառք» առակը:

«Վննադատականից»։ «Ինչպես որ հայտնի է, մեր աշխարհիկ գրականության հետ, մեր ոճը, մեր քարքն ու գաղափարներն օրրատորն կիսանգարին և կշփոթին։ Այս ցիտլության պատճառներն մին անկողմնակալ և լուրջ քննադատականի պահասությունն է։ Ամեն գրիչ սանձարձակ ասպարեզ կիջնե և բանավոր քննադատության շահեղիսելու վստահ և աներկյուղ չի մտքի, սրտի և ստեպ հիմանդ երևակայության արդյունքը խառն ի խուռն Գասուշակության կվատեն։ Փոքրիկը կլգդի, քննադատն իբր Զոխիս, նախանձոտ, թշնամի, ապիկար կամբաստանիվի, կվալածվի, կթշնամանվի և գրիչը կկոտրե զզվանք, ի՞նչ հպարտ է և իր անկեղծության վրա քննադատական համոզելու անկարող լինի՝ կամ վիճարանությունը կոփամարտության փոխե, եթե դուրսագրգիռ ու վնս է, և հակառակորդին անձը վերեն վար լվալեն հետև, ասպարիզեն քաշվի կփափագի»։

Փետրվարի 17. — «Մշակը» (№ 7), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ինչպես պիտի ընտրվի տեսուչը» և «Հրավեր թղթակիցներին» հրապարակախոսական հոդվածները և «Զաքուլի» «Յնիխտունը», որտեղ քննադատված է Թիֆլիսի հայերի անընթեքատիրությունը։

Փետրվար. — «Բազմավայր» (№ 2), իտալերեն քննադից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը և թարգմանի ընծայականով, հրատարակում է «Յուցակ գիտությանը և արվեստից ի Խալիա, վնցերորդ դարն մինչև մեր ժամանակն» գրական-բանավորական ուսումնասիրությունը։ Ավարտը՝ նույն պարբերականի № 3 (օգոստոս)-ում։

Ընծայականը. «Գրվածքիս հեղինակն իտալացի մ' է, որ իբրև մեկ պատկերի մեջ ուզեր է ցույցնել իր ազգին հանճարը, կամ գիտունները և ճարտարները Տամաշուրս դարուց միջոց, այսինքն՝ Արևմտյան կայսերության վերջվելեն, կամ Բարբարոսաց մտնելին Խալիա մինչև մեր օրերս։ Արդարև համառոտ և երազնիվաց դրված մ' է, ալլ վրնա գիտնոց միտքն արժարծել հիշատակոք. ոչ. գիտողաց ալ օգտակար հետաքննություն պատճառել և գիտակ մը ըլլալ այն ազգին՝ որ գիտությունը և մանավանդ հեղարվեստյուք ըվրոպիո առաջին ազգն եղած էր և հիմա ալ նոր քաղաքական կենդանություն մը կառնու և նոր ասպարեզ մը բանալ կաշխատի»։

Փետրվարի 18. — «Մեղուն» (№ 70), արևմտահայերեն, հրատարակում է (Հակոբ Պարոնյանի) «Որագրին դեմ օրագրին պատասխանը» և

«Վրիպակք» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 8, էջ 83—86)։

Փետրվարի 19.—«Մասիսը» (№ 1204), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արարհամ Ալվազյանի «Առակը Կոիլովի» գրախոսականը, Գրախոսված է Գարրիել Ալվազովսկու թարգմանությունը հրատարակված «Առակը Կոիլովի յինն գերս» ժողովածուն (Պոլիս, 1870 թ.։ Տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը)։ Այն դրական է գնահատված։

Գրախոսականից. «Մարդկային վարուց ու բարուց քննություն մասին փիլիսոփա մը է Կոիլով, բարոյախոսություն մեջ կատարյալ վարդապետ մը է Կոիլով. բանաստեղծության մեջ ալ հետիններեն մին չէ, ինչպես որ չէ և սոխակա առակին մեջ սոխակին հրգը, ըստ խոստովանության բոլոր ուսագիտաց, հրաշալի խոսքերով, դարձվածքներով և տեսակ մը շափով նկարագրած է, և ուր կարծես թե սոխակը ինքը կխոսի։ Աս ալ ճշմարիտ է, որ թարգմանությունը վրան հեղինակությունը ուրեք ուրեք գերազանցած է»։

Փետրվարի 23.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 201), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Մաթևոսյանի (Մաշկերտցի) «Հայրենակից ի՞նչ ընենք» բանաստեղծությունը, որը գրված է Ռ. Պատկանյանի «Հիմի» էլ լռենք»-ի ազդեցության ներքո։ Հրատարակված է «Գուրգենի» (Հակոբ-Անտոն Պրպեռյան ?) «Ո՛ւր ես Շուշան» լսելիք ստեղծագործությունը։

Փետրվարի 24.—«Մշակը» (№ 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Զաքուլի» «Ձեռնարկներ» (ի թիվս այլ հարցերի տեղեկացվում է, որ ներկայացվել է Գ. Սունդուկյանի «Պեպոն», որն անցել է լույսին)։ Սկսում է հրատարակվել Գևորգ Զմշկյանի «Արարատի Արթիկի» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 11 (մարտի 16)–ում։

Փետրվարի 29.—«Սիոնը» (№ 2), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Քաղված ճառախոսության դուկտոր Մորթմանի» հոդվածը։ Տրված է սեպագիր արձանագրությունների հայտնաբերման և գերմանացի գիտնականների ջանքերով նրանց ընթերցման պատմությունը։

Մարտի 2.—«Մշակը» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Անընդունակության հերոսներ» հրապարակախոսական հոդվածը և Ղարաբաղի բարբառով «Փրկյալներ» (ի՛մա. Երգիոն Արամյան) «Պարոն կազմ կրեող» պատմվածքը։

Մարտ. — «Արևելյան մամուլը» (Ք. տարի, № 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Շահնուրի» (իմա. Մատթնոս Մամուրյան) «Թղթակցություն» գրական-հրապարակախոսական տեսությունը:

«Մշակը» տեսա՞ր. Մեծ[ապատիվ] Գրիգոր Արծրունիին հրատարակած թերթն ի Թիֆլիզ. հուսադիր թերթ կերևի և Ռուսաստանի հայոց ներքին զեղծումները շնչելու պաշտոնը ստանձնելով, աղվոր հոգվածներ, թեև ստեպ ընդ քողով՝ կզրն: Երկայն կյանք մաղթեմ այն նոր թերթին, և կհարցնեմ լուրովի, թե ինչո՞ւ համար Ռուսիո սահմանեն գիր, լրագիր, սովորաբար աշխարհականցի մեր սահմաններն և մեր կողմեն այնտեղ ուղղվածը խիստ գրաքննության մը ենթարկվելեն նաև՝ կամ տեղ տեղ սեղան կմտնե ներս և կամ գրաքննիչին index-ը կդատապարտվի: Ինչո՞ւ համար ներքին շլինի մեզ ազատ համարձակ բանակցիլ մեր ուսարնակ հայոց հետս:

Մարտի 3.—Վանում, Հակոբ Կալոյանի, Նշան Շիրվանյանի, Գաբեհին Սրվանձույանի ղեկավարությամբ, Կարապետ Իսախանյանի, Հովսեփ Զախյանի, Ավետիս Գալչյանի, Պետրոս Թուրքյանի և այլոց անդամակցությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Միություն ի փրկություն» ազգային-ազատագրական գաղտնի կազմակերպությունը: Նույն օրը «Միություն...»-ը հրատարակում է 46 հոգու ստորագրություն ունեցող իր կոչը, հայտարարելով, որ՝ «կամ պետք է մեռնել ու չտեսնել այս սարսափելի վիճակը, կամ վերակենդանություն ստանալ փ ժոց հայրենյաց»: Կազմակերպությունը. եռանդուն գործունեություն ծավալեց Վասպուրականի հայությանը թուլքերի ու քրդերի բռնություններից ազատելու համար: Դադարեց գոյություն ունենալուց 1874 թ. վերջերին, ոստիկանական միջամտության հետևանքով:

«Դիվան հայոց պատմություն», գիրք ԺԳ. Թիֆլիս, 1915, էջ 269—278 (վավ. 7—76):

Մարտի 4.—«Մասիսը» (№ 1209), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովսեփ Շիշմանյանի «Երիմյան և սահմանադրություն» հրապարակախոսական հոգվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Մարտի 4.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս, 4-ին մարտի» հրապարակախոսական առաջնորդողը (վերլուծված է ժամանակի գրական-հրապարակախոսական կյանքը) և Թիֆլիսի բարբառով՝ Գևորգ Տեր-Ալեքսանդրյանցի «Սերգեյ Իվանիչն ու նրա օղուշաղը» պատմվածքը:

Մարտի 8.—«Մեղուն» (№ 73), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Վիեննայի արվեստահանդեսին զրկվելիք հայ բերքերն ու աստվածները» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 10—11)։

Մարտի 9.—«Մշակը» (№ 10), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Պալասանյանի «Մաղաքիա Արեղալի Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց» գրախոսականը։ Գրախոսված է 1871 թ. Պետերբուրգում, Ք. Պատկանյանի ռուսերեն թարգմանությամբ, առաջաբանով ու ծանոթագրություններով հրատարակված «История Монголов ивока Магакии, XIII века» գիրքը, որը թարգմանական ու լեզվաոճական բնույթի որոշ դիտողություններից հետո, դրական է գնահատված։

Մարտի 11.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 931), գրաբար, հրատարակում է Մեսրոպ Թադիադյանի «Տաղ, շարադրեալ հանգուցեալ Մեսրոպյայ Թադիադեանց, յամին 1841 թ. Հնդկաստան» բանաստեղծությունը (տե՛ս Մ. Թադիադյան, Գեղարվեստական երկեր, կազմեց Ռ. Նանումյան, Երևան, 1965, էջ 63—64։ Այստեղ բանաստեղծությունը ղեկավարված է վերնագրի հապավումով և առանց վերջին քառյակի)։

Մարտի 11.—«Մասիսը» (№ 1212), գրաբար, հրատարակում է «Հիշատակարանք Ավետիք պատրիարքի» հուշագրությունը։ Այն «Վենետկո Մխիթարյան միաբանութենն արժանապատիվ վարդապետե մի» ձեռքով Փարիզից ստացել և հրատարակության է հանձնել Հովսեփ Շիր-ձանյան-Սերենցը։

Մարտի 11.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 2), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Հալոն ու Խախոն» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Մարտի 16.—«Մշակը» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Աթորունու] «Նեղու և կյանք» հրապարակախոսական հոդվածը և «Զաքույի» «Ֆելիստոնը»։

Հոդվածից. «Մի՞թե մենք չգիտենք, որ հայերի և վրացիների պատմական կյանքի ընթացքը մեծ կապ ունենի մեկ-մեկի հետ, և մի՞թե չգիտենք, որ ուրիշ ասիական ազգերի հետ համեմատելով, մենք ամենազարգացած ազգերն ենք, մի՞թե չենք հասկանում, որ մեր նշանակալիցությունը պիտի լինի Եվրոպայի և Ասիայի թե՛ տնտեսական, թե՛ գիտական հարաբերությունների մեջ միջնորդի դեր խաղալու, հետազոտելով մեր լեզվի և մեր պատմական հիշատակների միջոցով Ասիայի պատմությունը, ուրեմն և մեր բաժինն ունենք քնդհանուր գիտության մեջ»։

Մարտի 18.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 3), արևելահայերեն.
Հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 18-ին մարտի»
Հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Եթե այժմ մեր մեջ ժողովուրդը յուր մատենագիրներուն չէ հասկանում, հանցանքը երկու կողմիցն է: Խորթությունը լեզվի մեջ մատենագիրների կողմից և ուսման ու զարգացման թերությունը ժողովրդյան կողմից: Կատարելապես միմյանց հասկանալի լինելու համար պետք է ուրեմն, որ մեր երիտասարդ գրողները հմտանան, կարելիության լսել, մեր թե գրադար լեզվին և թե աշխարհիկ բարբառներն և իրանց լեզուն կազմեն նոցա ոգուն համեմատ: Իսկ ընթերցողներին մնում է ավելի ու ավելի ուսանիլ, զարգացնել յուրյանց միտքը, ճոխացնել նրան գաղափարներով, որ կարող լինին ըմբռնելու այնպիսի իդեաներ, որոնք մեր հասարակ ժողովրդյան կյանքի մեջ անծանոթ են»:

Մարտի 21.—«Մասիսը» (№ 1216), արևմտահայերեն, Հրատարակում է «Լրագրական խոտորմունք» գրական-Հրապարակախոսական հոգվածը (հեղ. «Ս. Ս. Ս.»):

Հոգվածից. «Մի՛ հավատաց ասպիսյաց, որ միայն ընդհանուրին շահը կմտածենք, ըսելով, տակավին կհաջողին կարգ մը տկարամիտները պատրել: Քանզի մարդ մը՝ ոչ զոք կարող է սիրել առավել քան զինքն և առանց նախ զինքն մտածելու, չի կրնար և պարտավոր չէ զընկերը մտածել: Ուստի միայն ընդհանուրի, կամ բազմության շահը մտածողը կամ հրեշտակ լինելու է, որ հացի պետք չունենա, կամ իսպառ ապրելի դադրելու է, և կամ այնպիսի մեկը՝ որ յուր ապրուստը այնձև խոսելու մեջ գտնել կհաջողի: Այս ձևը խոսողը սուտ է, հավատացողն ալ հիմար»:

Մարտի 23.—«Մշակը» (№ 12), արևելահայերեն, Հրատարակում է [Գրիգոր Աթորունի] «Նոքա» Հրապարակախոսական հոգվածը և «Նիտքեի» (իմա. Գրիգոր Աթորունի) «Հինգերորդ դարի հայ-արեղա պապերը և «Մեղու Հայաստանի» լրագրքը» ընդդիմախոսականը:

Բանավիճելով այդ պարզիրականում տպագրված՝ Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Մեր ընտանեկան կյանքի մասին» հոգվածի հետ, «Նիտքե» նկատում է. «Ոչ մի երկրում քրիստոնեությունը մտած չէ եղել ճառական ոճերով: Թագավորները կամ երկրի մեծերը իրանց կողմից քրիստոնեությունը ընդունելուց հետո, հարկավոր էին համարում զոռով մտցնել իրանց երկրի մեջ այն պատվական

վարդապետությունը: Մովսես Խորենացին իր գրվածքներով չէ մտցրել և տարածել քրիստոնեությունը, որովհետև նա արդեն մտած էր: Ըղիշեն երբ գրում էր, Վարդան Մամիկոնյանը իր զորքով արդեն նահատակված էր քրիստոնեության գաղափարի համար»:

Մարտի 25.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Ասլան աղայի թաղումը» պատմվածքը:

Մարտի 25.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 210), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ավաղյանի] «Տպագրական աղատություն» հրապարակախոսական առաջնորդողը և «Մկնբրուս ժողովրդ» հրգիծական ակնարկը:

Առաջնորդողից. «Հասարակաց միտքը բավականին ավելի լուսավորված է տպագրական աղատության վրա, սակայն պաշտոնեությունը դեռ շատ տարիներ կուզե համոզվելու թե՛ մինչև որ աղատ տպագրությունը իրեն նեցուկ չունենա, անկարելի է, որ կարենա յուր պաշտոնն ի գլուխ հանել: Ինչու չեն ուզեր արդյոք տպագրությունն ազատ. ինչ կրնա ընել գրիչը, եթե դեպքերը իրեն նյութ չեն մատակարարեր: Զինքը, բանակը, ռադիկալությունը և գանձը իրենց ձեռքը. փետուր կամ երկաթ գրիչ մ'ալ ժողովրդյան ձեռքը: Մարդ կամաչե բաղդատության իսկ մտնել, սակայն այս է արդի վիճակն»:

Մարտի 30.—«Մասիսը» (№ 1220), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովսեփ Շիշմանյանի «Քառասուն տարի» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1222 (ապրիլի 4)-ում: Վերլուծված է հիշյալ ժամանակահատվածի հայկական հոգևորական և գրական-մշակութաբան կյանքը:

Ապրիլի 1.—Պոլսում ծնվեց երաժիշտ-կատարող, խմբավար, հայկական ազգային երաժշտության ուսումնասիրող, մանկավարժական-մեթոդական աշխատությունների հեղինակ Հարություն Գրիգորի Սինանյանը: Վախճ. 1938 հունվարի 8-ին, իր ծննդավայրում:

«Թաղվածից», 1904, № 2 («Հարություն Սինանյան»), 1908, № 3 («Հայ հանճարը գնահատված»); «Երբ լուր», 1938, № 6080 («Մահ Հարություն Սինանյանի»), № 6081 («Հարություն Սինանյան»), № 6084 («Հարություն Սինանյան»):

Ապրիլի 6.—«Մշակը» (№ 14), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ո՞վ է մեղավոր» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Փոխանակ աշխատելու հայերեն լեզվով թարգմանել եվրոպական, այսինքն ընդհանուր մարդկային մտքերը, փոխանակ հարմարեցնելու մեր առանձնություններին եվրոպական կրթության արդյունքը, մենք համառությամբ շարունակեցինք հայի հետ մեռած գրաբարով խոսել թե՛ եկեղեցու, թե՛ գրականության մեջ: Փոխանակ հրաժարվել հին դասական լեզուներին հատուկ բարձր, մութ, խրթին ձևերից և ճառական ոճերից և մտցնել պարզ խոսակցության թեև անտաշ ուները, մենք շարունակեցինք ժողովրդի համար անհասկանալի կերպով գրել, սրբապղծություն համարել փոփոխություններ անելու դարերով օրինացած ձևերի մեջ: Մեր լրագրողներում և օրագրողներում մենք շարունակեցինք ճառական մութ, անհասկանալի գրվածները նախադասել պարզ դատողություններին: Մենք չէինք հետևում այնքան մտքին, որքան ձևին,—որովհետև մենք մեր մտքերի պակասությունը պետք է ծածկեինք լեզվի ձևերի հարստությամբ: Զկարողանալով գործնական, ժողովրդի համար օգտավետ բաներ գրել, մենք ստիպված էինք այնքան մութ կերպով գրել, որ կարծեն թե շահագանց ինչոք բան ենք գրում»:

Ապրիլ.—«Արևելյան մամուլը» (Բ. տարի, № 4), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի՝ «Հայկական նամականի» ժողովածվի առաջաբանը, զգայն քննադատելու պաշտոնն ուրիշներու թողլով: Հրատարակված է Արմենակ-Սարգիս Պալապանյանի «Ատամնացաւ» գրաբար երգիծական բանաստեղծությունը:

Ապրիլի 6.—Աղսբազարում ծնվեց հոգվածագիր (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), կրթական-մշակութային գործիչ (մասնագիտությամբ բժիշկ) Հովհաննես Արթինյանը: Վախճ. 1951 թ. հոկտեմբերի 19-ին, Արևուվիլում (Հարավային Ֆրանսիա):

«Հայաստանի կոչնակ», 1949, № 17 («Փարիզահայ ժամանակակից գեմքեր») ... 1950, № 5 («Գնտ. Հովհաննես Արթինյան...»), 1951, № 47 («Մահ դեկտոր Արթինյանի»), 1952 № 3 («Գնկտոր Հովհաննես Արթինյան»):

Ապրիլի 8.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 6), արևելահայերեն, հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Գրողը» պատմվածքը:

Սկզբը.—Մոսկվայում, Մսեր Մագիստրոս Մսերյանցի խմբագրութեամբ (ներառաւ մահվանից հետո այդ պարտականութիւնը վարել է որդին՝ Զարմայր Մսերյանցը) սկսում է հրատարակվել «Փարոս» խմբագիր Բանասիրական գիտելագոյն տարեգիրքը 1876 թ. կեսերին, հինգերորդ տարեգրքի հրատարակութիւնից հետո, «Փարոսը» դադարում է։

Առաջաբանից («Ազգ»)
«Անպարեզ դուրս գալով այժմ, սույն այս «Փարոս» խմբագրով, մեր գլխավոր նպատակն է աշխատիլ, որքան հնար լինի, զգուշացուցանել մեր ազգայինը նոյն մտավորական և բարոյական զարգացման ճանապարհի վերա խոչընդոտնելու ժայռերից, ցուցանելով ուղղակի ճանապարհը ցանկալի նախահանգստին հասանելու համար։ Մեր «Փարոսն» պիտի երևան հանի այն ամենայն թյուր, սխալական և միանգամայն այլանդակ կարծիքները, որք սպրդում են այլևայլ գրվածքների և մանավանդ հոգևորականների մեջ և պատճառ են տալիս անհիմն կարծիքների տարածմանը մեր մատաղ սերնդի մեջ»։

Ապրիլի 8.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 933), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Փոքրիկ ճամբորդութիւն մի ի Իտալիա (Նեապոլ, Պոմպեյ, Վեզով, Հռոմ, Յուրանա, Պիզա)» ուղեգրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 939 (հուլիսի 1)–ում։

Ապրիլի 15.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 7), արևելահայերեն, հրատարակում է «Միայն բաղդատութիւն ընդդէմ Խոստանը (Բանավիճելով Ստ. Պալասանյանցի հետ, բարձրացված են քննադատութեան խնդիրները. հեղինակ՝ «Տ. Մ.» և Զաքարիա Գրիգորյանցի «Թաղքի հանաք» պատմվածքը։

Ապրիլի 15.—«Մեղուն» (№ 78), գրաբար, հրատարակում է «Սուրի» (ի՛մա. Բարթող Թաթարյան) «Առեղծուած» երգիծական աքոստիքոսը Այն ուղղված է խորեն Գալֆայանի դեմ։

Ապրիլի 16.—«Շուշիում ծնվեց մշակութային գործիչ, հայ մաթեմատիկայի պատմաբան-բանասեր, բնագրագետ Բահաթուր Ալեքսիսի Բահաթուրյանը (Բաղդադյան), Վախճ. 1934 թ. դեկտեմբերի 1-ին, Երևանում։

«Խորհրդային Հայաստան», 1934, № 276 («Մահ»), № 277 («Բահաթուր Բահաթուրյան»)։ «Մեր աշխարհը» քաղաքագետը, Երևան, 1970, էջ 46—47։

Ապրիլի 22.—«Մեղուն» (№ 79), գրաբար, հրատարակում է «Սուրի» (ի՛մա. Բարթող Թաթարյան) «Առ համբաւորն քերթող ապտակ մտեւրական» երգիծական բանաստեղծութիւնը, որն ուղղված է խորեն Գալֆայանի դեմ։

Ապրիլի 22.—Եւրոպայի արարատեանք (№ 934), ժողովրդական աշխարհաբարոյ, հրատարակում է Ղուկ Լուկանսկի «Նկարագրութիւն ի հասակ անձին» բանաստեղծութիւննր։ Այն շարաթաթերթի խմբագրութեանն է ուղարկվել Լեզկաստանից։

Ապրիլի 22.—«Մասիս» (№ 1228), արեւմտահայերէն, հրատարակում է «Կապուր ի Ղազարոս» Լուկանսկիին գրախոսականը (հեղինակ՝ Վ. Տ.)։

Գրախոսականից. «Ի վերջո, կշնորհավորեմ ձեզ սրտիս խորեւն այն նշանավոր ծառայութեան համար, զոր կմատուցանեք հայ գրականութեան, յուր այլեայլ ճշուդերուն վրա ամբլացնելով ցարդ անծանոթ, այլ ոչ նվազ կարեւոր ճշուդ մը՝ քաղաքական գրականութիւննր։ Իցի՛վ թե հետեւորդներ ունենայիք այն փառավոր շաղկիւն մեջ, զոր կբանաք»։

Ապրիլի 22.—«Մեղու Լայաստանին» (№ 8), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է Գեորգ Տեր-Աղեքսանդրեանցի «Տանու ախլիկը անկրտիկ խարբուղակ է» պատմվածքը։

Ապրիլի 26.—«Փող Արեւելեանք» (№ 68), ֆրանսերէն բնագրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանութեամբ, շարունակում է հրատարակել Ալեքսանդր Դյումա-որդու «Կամելիազարդ տիկին» վիպասանութիւննր։ Այն նույն պարբերականի № 91-ում (հունիսի 4) դեռ շարունակվում էր հրատարակվել։

«Փող Արեւելեանի» լրիվ հավաքածուն ձեռքի տակ շունենալու պատճառով, ուրիշ մանրամասնութիւններ ճշտել չենք կարողացել։

Ապրիլի 27.—«Մշակ» (№ 16), արեւելահայերէն, հրատարակում է «Մեկնութիւն» «Պոլեմիկա» բանավիճային հոդվածը, Լեզիկակը բարձրացնում է ազգային կրթութեան հարցերը, կոչ անելով հայ պատանիներին նյութ քաղել ազգային մատենագիրներից ու հայ դասական գրականութիւնից։ Այդ հենքի վրա՝ բանավիճում է «Մեղու Լայաստանին» հրատարակված «Մեր ընտանեկան կյանքի մասին» հոդվածի շուրջ, պաշտպանելով «Մշակի» «Տիտերի» (Ի՛մա. Գրիգոր Արծրունի) տեսակետները (տե՛ս ներկա հատորը, 1872 թ. մարտի 23)։

Ապրիլ.—Էջմիածնի «Արարատ» (№ 4), գերմաներէն բնագրից կատարված արեւելահայերէն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել Ա. Դ. Մորթմանի «Լայաստանի նախկին հիշատակարանք» ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 6 (հունիս)-ում, Հրատարակված է [Գարրիկ Պատկանյանի] «Յուզն Մով-

սիսի ի նախնումն հռչակի գործարան հրաշիցս գրարար բանաստեղծութիւնը (ունի լեզուական հրաժեշտին վարդանայս ստորագրութիւնը, որը, ինչպիսի հայտնի է, Գաբրիել Պատկանյանի կեղծանունն է, տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ. սեպտեմբեր)։

Ապրիլի 29.—Մեղու Հայաստանինս (№ 9), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Grand tonu» (ի՛մաս. «Մեծ շրջան») պատմվածքը։

Ապրիլի 30.—Պոլսում Ղևոնդ Փիրղալեմյանի ջանքերով և այնտեղ գտնվող արտամետցիներին նախաձեռնութեամբ հիմնվում է Վերջակուն-յաց ընկերութիւնը (անդամներ՝ Մ. Մուրատ Բուզանդյան, Գեորգ Աճեմյան, Պողոս Գալուստյան, Պետրոս Ճենմամյան)։ Վերջինիս նպատակն էր Վերտամետի մեջ դպրոց մը բանալ և մշակութիւն զարկ տալ։ Նույն թվականին ընկերութիւնն իր ջանքերով ու ֆինանսական միջոցներով կարողանում է Արտամետում դպրոց բանալ, Վերտաշես-յանս անունով, իսկ 1874 թ. ապրիլին, դրա համար հատուկ շենք կառուցել։ Վերջերութիւնը կրօնովի 1896 թ. ժանոթ դեպքերու պատճառով։

Պողոսյան Ե., «Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութեաներու», հատ. Բ, Վիեննա, 1963, էջ 201—204։

Ապրիլի 30.—Պոլսում Արուսյակ Պեգիրեյանի նախաձեռնութեամբ իր գոյութիւնն է սկսում Վարդուհյանս (հետագայում՝ Նունյան-Վարդուհյանս) իգական վարժարանը։ Դարավերջին միանում է նույն թաղում գտնվող Ս. Սահակյանս վարժարանի հետ (հիմնադրվել էր 1843 թ. սեպտեմբերի 22-ին, իր անունն ստացել Սահակ Պարթև կաթողիկոսից), ստանում է նոր՝ Սահակյան-Նունյան վարժարանս անվանումը և դառնում է երկսեռ։ Ավանդվում էին հայերեն, տաճկերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, հունարեն, թվաբանութիւն, աշխարհագրութիւն, գծագրութիւն և եկեղեցական երաժշտութիւն։ Սահակյան-Նունյան վարժարանը գոյութիւն ունի առ այսօր 1955 թ. ունեւ 15 ուսուցիչ, 660 սովորող, տնօրենն էր Վ. Կոստանյանը։

«Մասիս», 1853, № 56 (սեպտեմբեր), № 57 (օգոստոս), 1855, № 180 (սեպտեմբեր շնորհակալութեան հայտարարութիւնը...), «Մեղու», 1872, № 81 (սեպտեմբեր), № 82 (օգոստոս Արուսյակ Պեգիրեյանի խոսքը...):

«Հայաստանի կոչմակ», 1927, № 22 (սեպտեմբեր Թուրքիոյ մեջ), 1955, № 18 (Պոլսոյ հայ վարժարանները)։

Մայիսի 1.—Պոլսում ծնվեց երաժշտագետ, հայկական երաժշտութեան տեսարան, խմբագիր Ահարոն Մսերլյանը։

1908 Պոլսում հիմնել և խմբագրել է «Քնար հայկական» կիսամյա երաժշտական հանդեսը:

Քնդիկ, «Ամենամ աստիճան», Պոլիս, 1910, էջ 222:

Մայիսի 1.—Ակն քաղաքում (Արևելյան Թուրքիա), Խոսրով Մուշատյանի ջանքերով ու սատարմամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային «Ազգասիրական ընկերությունը»: Դադարում է 1877 թ.:

Պարսկական Մ., «Ակն և ակնցիք», Փարիզ, 1932, էջ 161:

Մայիսի 4.—«Մշակը» (№ 17), արևելահայերեն հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Ալափ Գևո» պատմվածքը:

Մայիս. — «Արևելյան մամուլը» (Բ. տարի, № 5), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Մարդկային հոգվո կարողությունը» հոգեբանական-փիլիսոփայական ռուսամասիրությունը: Ավարտը՝ «Արևելյան մամուլ», № 9 (սեպտեմբեր): Հեղինակ (թարգմանիչ ?)՝ Թ. Ժ.:

Մայիսի 6. — «Արշալույս արարատյանը» (№ 935), Կարապետ Շիրիմյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Առաջին ապաշափն» բանաստեղծությունը:

Մայիս.—Հիմնադրվել է «Արարատը» (№ 5), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Վահան Բաստամյանցի «Թե ինչպես կազմվեցավ հայոց ազգը» պատմա-բանասիրական ռուսամասիրությունը: Ավարտը՝ «Արարատ» № 8-ում (օգոստոս): Սկսում է հրատարակվել «Հայկազն Մերունու» (ԻՄԱ. Գաբրիել Պատկանյան) «Սանատրուկ թագավորին վախճանը» արևելահայերեն պատմական ողբերգությունը, որն ավարտվում է «Արարատ» № 8-ում (օգոստոս):

Մայիսի 6. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 10), արևելահայերեն, որպես հավելված հրատարակում է Սենեքերիմ Արծրունու «Մեր ներկա պարբերական հրատարակությունները քննադատականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 19-ում (հուլիսի 8):

Հոգվածից. «Ի՞նչ է մեր այժմյան մատղաշ գրականության ընդհանուր բովանդակությունը: Նա անդադար քարոզում է ուսումն, գործունեություն, աշխատանք, ճանաչելով այդ բաները իրեն ճշմարիտ միջոցներ, քաղաքական կրթության համար ուղիղ ճանապարհ, որով մենք կարող ենք հասնիլ շատ լավ նպատակների. գրականությունը քննում է և ցույց է տալիս, թե ինչպիսի հնարներով մենք դոնենք այդ ճանապարհը և կարողանանք հառաջա-

դիմությամբ նորանով ընթանալու... Սկզբնական նպատակ ընդունելով ուսումնական շխտականքը, նա խոսում է և երկրորդական, նոցանից հետևողաբար ծագումն հարցերի վրա, որոնք ընդհանրապես անվանվում են «Սոցիալական խնդիրներ»:

Մայիսի 9. — «Մասիսը» (№ 1235), Արաբազում Ամիրխանյանի արևմտահայերեն ընծայականով, հրատարակում է Մկրտիչ Պեշկեթաշյանի «Քնար կուխն» գրաքար բանաստեղծությունը (տե՛ս «Մկրտիչ Պեշկեթաշյանի քերականներն ու ճառերը», հրատ. Ա. Զոպանյան, Փարիզ, 1904, էջ 70—73):

Ընծայականից. «Անմահին Պեշկեթաշյանի հետևյալ ոտանավորին ձեռագիրը բավական ժամանակե ի վեր պահած էի իրեն դանձ, սակայն տեսնելով որ յուր մատենագրությանց մեջ կպակսի այս, ինչպես որ ասոր նման շատեր ալ՝ որոնք կենդանության ատեն ցրված էր յուր ազգակցաց և սարեկամացը, ասոնցմե մին նաև մեր ձեռքը հասնելով, այժմ կհրատարակենք մեր բանասեր ազգայնոց փոքրիկ ծառայություն մը ընելու նպատակով»:

Մայիսի 13. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է «Այրի Թալալը և յուր որդի Գիգուին» պատմվածքը, Լեզիսկ՝ Ն. Մ.:

Մայիսի 13. — Սերաստիսյում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր (մասնագիտությամբ քիմիկոս) Մարտիրոս Նալբանդյանը: Վախճ. 1916 թ. օգոստոսի 15-ին Պոլսում:

«Մնալ», «Մ. Ն. Բնագետ» և «Բնագետ» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Քնդիկ. «Ամենուն տարեցույցը», Պոլիս, 1910, էջ 312, 1921, էջ 328, 1907, էջ 92:

Հունիսի 15. — «Մշակը» (№ 23) արևելահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Նոր Ղազարոս մը» երգիծապատմը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 8, էջ 90):

Մայիսի 16. — «Մասիսը» (№ 1236), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Առևտրականի» (ի՛մա. Խորեն Գալֆայան) «Հանճար, ողջուն մը առ Միսաքյան» հոդվածը:

Հոդվածից. «Մենք անոնց (ի՛մա. հայ դասականների—Ս. Շ.) անեղությունալեն հետո, ավելի փառք ու պատիվ կհամարիմք անոնց վրա պարծենալու: Նալբանդյանից մը, այնինչ օկսավ իր հոգվույն ու սրտին վրա ծանրացած ամպերեն մի քանի շանթեր դուրս տալ և ահա ձայնը

հեղձամղձուկ եղև Արուսյանց մը՝ հազիվ Կրեսոսի մանկան պես յուր համար լեզուն արձակեց և «Հայաստանի վերքերը» հեկեկել սկսեց և ահա անհրեւութացաւ։ Միսաքյան իր թե հոս, և թե ի նվրոպա վարած հարուստ տարիներու բեղմնավոր հմտությամբը ցարդ հայոց մեջ երևան եկած հանճարներու եթե ոչ առաջինը, առաջիններեն միհն է, կրեանք ըսել պարծանող։ Ահա անձ մը, որ 25 տարիե ի վեր ականատես գտնւիւմ է այն մեծ փորձերում ա հսկա շարժմանց, որ նվրոպան բարձրացուցին իր բարոյական արժանյաց մեջ։

Մայիս.—«Բազմալեզու» (№ 5), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Հյուսիսայ աղբիկն» բանաստեղծությունը և 'Ղևոնդ Արիշանի «Երկու դարադարձ ազգային հիշատակք զալի տարւոյն» շոգւածը։

Հոգւածից. «Ահա այսպիսի անձանց զուգի մը մահւան դարադարձը կմտտեցընե մեզի հաջորդ տարին, 1873, ազգային հիշատակաց տոմարի։ Զույգ մը՝ նման անվամբ և արդյամբ և վիճակով. մեկուն ԺԶ դարադարձը, մյուսուն Ը. մեկն վախճանյալ ըլլալով համի 373, մյուսն ի 1173։ Երկուքն ալ հայրուպետք, համացեղք՝ Պահլավունիք և համակվանք՝ Ներսեսք։ Մեծ և Պարսկ անվանյալն և Շեքսպիրի ու Կլայքի անվանյալն. որք գրեթե և նույնչափ ժամանակ աթոռակալած են, իրեւ ութ տարի և դարձյալ, գրեթե նույն եղանակի տարվույն վախճանած են. Պարթևն ի 25 հուլիսի, Կլայքին յ8 Օգոստոսին։

Մայիսի 18.—«Մշակը» (№ 19), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Զաքոյի» (ի՛մա. Միհրդատ Ամրիկյան) «Ֆեյհետներ»։ Ի թիւս այլ հարցերի, քննադատված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը։

Ֆեյհետներից. «Տները էլի սովորաբար իրանց տեղերում կանգնած են հպարտությամբ, էնպես, ինչպես մեր առաջադիմությունը։ Օրը երկար էր էնպես, ինչպես «Մեղդութ» հողմածները։ Մեծերնեքը գերեզմանոցում հանգիստ պահկած են, ինչպես մեր հասարակական գործերը։ Ուտեղեղին բաները լիւրձ գնով թանկացան, որովհետեւ առողջ դատողության գինը շատ էր էժանացել։ Մեր ոչինչ չընող երիտասարդները էլի էն գերա-ուշնչականներն են, որովհետեւ միշտ հին սերունդին, միշտ հոգեւորականներին վատաբանելով, չկամեցան մի անգամ էլ է ձեռները սրտերի վրա դնեն, որ խմանանք, թե իրանք ինչ են»։

Մայիսի 25.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է Սարգիս Մանկունու «Համառոտ եկեղեցական պատմություն նոր ուխտի միջնակարգ ուսումնարանների...» դրախտականը: Գրախոսված է և բացասական զնահատված Ստեփաննոս Մանդինյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող աշխատությունը:

Մայիսի կեսեր.—Պուսում, Պետրոս Պելլիկճյանի և Ա. Կ. Վարդանյանի սատարմամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթա-դաստիարակական «Կրթասեր ընկերությունը»: Այն իր առջև նպատակ էր դնում «երկու սեռն աղքատ և որք՝ բայց և ուսման և կրթության ընդունակությունն ցող տղայք յուր խնամոց ներքև առնուլ և դաստիարակել տալ բարեկարգ վարժարանաց մեջ»։ Ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1880-ական թվականները:

«Հանգես ամսագր», 1958, № 7—8 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններ»):

Մայիսի 25.—«Մշակը» (№ 20), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մելիքզադեի» «Հիշատակարան օրագրություններից» հոդվածը (տե՛ս Դաֆնի, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 643—648):

Մայիսի 31.—«Սիոնը» (№ 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արահամ Ալվադյանի «Բանասիրական» հոդվածը: Քննարկված է Ղ. Ալիշանի «Հուլիկը Հայրենյաց հայոց» պատմա-գեղարվեստական արձակը, Մկրտիչ Աճեմյանի «Ժպիտ և արտասուք», «Վահագն», «Երևանի թերթիկական երկասիրություններն», Մ. Հիսարյանի «Դիվան» ժողովածուն և Մ. Թադևոսյանի «Սոս և Սոնդիպի» «Բանաստեղծական վեպը»: Տրված է նաև Վանի բեռնագիր արձանագրությունների հայտնաբերման և վերծանման պատմությունը:

Հունիսի 1.—«Մշակը» (№ 21), արևելահայերեն, հրատարակում է «Նիորեի» (Ի՛մա. Գրիգոր Աթորունի) «Խաթարալա» գրախոսականը: Սկսում է հրատարակվել «Մելիքզադեի» «Եկեղեցիկ Վարժիկը» պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում (տե՛ս Դաֆնի, Երկերի ժողովածու, հատ. 1-ին, Երևան, 1955, էջ 493—506):

Գրախոսակցունից. «Բոլոր պիեսայի մեջ Գարասիմ Յակովլիչը ամենանշանավոր տիպ է, կամ ավելի լավ ասեմ, բոլոր պիեսան Գարասիմ Յակովլիչի համար է գրած: Սորա մեջ դուք կհամոզվիք, եթե ուղարկություն դարձնեք պիեսայի մնացած տիպերի վերա: Պիեսան ինձ վերա այն տպավորությունն արավ, որ Սոնդուկյանցը նորան գրելու ժամանակ միայն Գարասիմ Յակովլիչի վերա է

մտածել: Մնացած տիպերը երկրորդական են, նոցանից մի քանիսները, ինչպես օրինակ Գեորգի ղեղիգնն համափերի, որը մոցիկլոթյուն է յանում և որը ինքն իրան, առանձին վերառած հետաքրքիր տիպ է, զրեթե կապ չունի պիեսայի հետ, որովհետև ոչինչ չէ ավելացնում պիեսայի ամբողջությանը, Ոչ թե միայն համափերին, բայց և Գեորգի մայրը՝ Քեթևանը, որքան և նշանավոր ժողովրդական տիպեր լինեին, եթե պիեսայից հանվեին,—պիեսան ոչինչ չէր կորցնելու:

Հունիսի 6.—Մոսկվայում ծնվեց ռուս հայագետ, գրականագետ, թարգմանիչ (հայերենից ռուսերեն), թատերագետ Յուրի Ալեքսեևիչ Վեսելովսկին: Վախճ. 1919 թ. ապրիլի 11-ին, իր ծննդավայրում:

Շահնազարյանց Ս., Մարդասիրության և տշխատանքի ազնիվ գիեղորդ, Մոսկվա, 1901, 82 էջ: «Հաղթան ամսօրյա», 1908, № 12 («Գրական գեմքեր. Յուրի Վեսելովսկի»):

Հունիս. — «Արևելյան մամուլը» (Բ. տարի, № 6), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մերենցի «Թղթակցությունը» (ընտրագրված է ժամանակի հայկական գրական-հասարակական կյանքը) և «Շահնուրի» (ի՛նչ. Մատթեոս Մամուրյան) «Ազնիվ քարեկամ» գրական-հրատարակատեսակի հոդվածը:

Վերջին հոդվածից. «Միսաքյանը չեմ ճանչեր, իր մեկ քանի հոդվածներն ատենոք կարդացեր եմ. հաճախ մ' է կրսն, և զանի կողջունեն իբրև գրականության հին վաստակավոր մը, որ ի Փարիզ քսան-երեսուն տարիե. ի վեր պատրաստած գիտության ամբարը շալկելով, կզա հայրենիքը մեզ կրթելու համար (հաշտություն Միսաքյանը Պոլիս վերադարձավ 1872 թ. մայիսի 5-ին—Ս. Շ.): Բարի է եկեր հայրենասերը, բավական տհեցավ օտարության մեջ: Փափագելի էր, որ ցարդ իր նոր երկրուն մեկ խայրիքը հաղորդեր օրագիրներու, որպեսզի հասարակաց հետաքրքրությունը շարժի, և հետևապես նվերներ թափվին: Իրավ, հանճար մը չգիշանիր այս միջոցին, բայց ի՞նչ օգուտ»:

Հունիսի 7.—«Մասիսը» (№ 1246), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Շահնի» «Բանասիրական. ասկե-անկե» հոդվածը:

Բացառաբար է ընտրագրված Օգսեն Խոճասարյանի և նրա «Լրագրի» գործունեությունը: Դավառված է Հովսեփ Բուշարգի «Սուրբ Պետրոսի զանգակահարը» թատերախաղը (տես ներկ. հատորը, 1868 թ.), դրա թարգմանությունը և Թ. Ֆասուլաճյանի ու Պ. Աղամյանի խաղը:

Հունիսի 10.—«Մասիսը» (№ 1248) արևմտահայերեն հրատարակում է «Լուսինյանի» «...խմբագիր» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, նկարագրված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը, վերլուծված է Ազգային սահմանագրությունը և նրա՝ վերվարումներով լի պատմությունը։ Տրված է ազգի՝ որպես հավաքական միավորի, բնութագրեր։

Հունիսի 10.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 15), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Հարեթ Լուկիասի» (ի՛մա. Հայրապետ Ղուկասյանց) «Նամակ Շամախուց» ակնարկաշարը, որը որոշ ընդհատումներից հետո, ավարտվում է նույն պարբերականի № 27-ում (սեպտեմբերի 2)։

Հունիսի 12.—Թիֆլիսում ծնվեց երաժշտագետ, հայկական ժողովրդական երգերի հավաքող և հրատարակող, ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ (1930 թ.) Ստեփան Գուրգենի Դեմուրյանը։ Վախճ. 1934 թ. հունվարի 13-ին, Երևանում։

«Կուկան քեր», 1934, № 1 («Ստեփան Դեմուրյան»)։

Հունիսի 14.—«Եփրատը» (№ 69), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Սիմոն Ֆեյխյանի] «Բանաստեղծական» ակնարկը։ Մաղրված է Կարապետ Փանոսյան-բանաստեղծի գործունեությունը։

Ակնարկից. «Թող պանծա հայոց ազգը, որ տասնևիններորդ դարուն մեջ ունեցավ յուր Հոմերոսը։ Թող պանծա կըսեմք, այն բանաստեղծական հանճարին վրա, որ Վիրգիլ ոլորտի սքանչունար, եթե մեռած չլլար, Դանտե պիտի հիանար սորա ավուլին վրա, րայց դժբախտաբար այս ալ մեռած է։ Լամարթին անգամ վերջերս մատը խածավ, արյունեց այս պոետին սքանչելի մտքին վրա։ Եկուր տես, որ մեր մեղքեն նա ալ մեռած է»։

Հունիսի 15.—«Մշակը» (№ 23) արևելահայերեն հրատարակում է «Զարուհի» (ի՛մա. Միհրդատ Ամրիկյան) «Ֆեյխտոներ»։ Ի թիվս եվրոպական և հայկական իրականության պայմաններում տեղի ունեցած ալլեալլ հասարակական-քաղաքական երևույթների՝ վերլուծված է նաև հայ ժյրիտիկոսներին գործունեությունը։ Բացասաբար են գնահատված Էրանդից մի քանիսի հորվածները։

Հունիսի 17.—«Մասիսը» (№ 1251), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Ա. Լուսինյանի (ի՛մա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Քաղվածո տեսություն դաստիարակության վրա» հոդվածը։ Ավարտը՝ № 1254-ում (հունիսի 24)։

Հեղինակը բացահայտում է դաստիարակութիւնը սկզբունքները (դպրոցների, հասարակութիւն, մեր, ազգային գրականութիւն դերը) ազգի համար պիտանի քաղաքացիներ աճեցնելու համար:

Հունիսի 22. — «Մշակը» (№ 24), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ով մնաց» հրատարակախոսական հոդվածը (քննադատված է հայկական իրականութիւն՝ հին և նոր սերունդների հարաբերութիւնները, որոնք, մանավանդ ավագների կողմից, երբեմն հասնում են բացահայտ թշնամութիւն), Հրատարակված է «Սաքոյի» (իմա. Սարգիս Աղամյանց) «Կոշկակարի խրճիթ» պատմվածքը, որն ավարտվում է «Մշակի» նույն թվականի № 27-ում (հուլիսի 13):

Հունիսի 24. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 17), արեւելահայերեն (հերոսների խոսակցութիւնը՝ Թիֆլիսի քարքառով), հրատարակում է Գեվորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցի «Հոգաբարձու Սիմոն Պետրովիչը» պատմվածքը:

Հունիսի 29. — «Մշակը» (№ 25), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Մեկիքզաղեի» ավագ իշխան արքայազն Ալեքսանդրի կյանքից Պարսկաստանում պատմական քրոնիկը:

Հունիսի 30. — «Սիւնը» (№ 6). արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Բանասիրական տրամախոսութիւն» թատերական ստեղծագործութիւնը (հեղ. «Կորյուն Մ.»): Ավարտը՝ հաջորդ համարում:

Նախաբանում խմբագրութիւնը տեղեկացնում է, որ «Հետեւյալ տրամախոսութիւնը մեր բարեկամաց մի ղրկած է մեզ ի հրատարակութիւն: Հեղինակին նպատակն եղած է հանդիմանել այն հպարտ և անարդար սրտերը, որք ինքնաքննադատութիւն օրենքին խոսելով, միմիայն զայլս կդատապարտեն, երբք շն ուզեր զգալ, թե իրենց դեմ եղած զրկանքը բուն իրենց պարտազանցութիւն հետեւութիւնն է»:

Հուլիսի 8. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 19), արեւելահայերեն (հերոսների խոսակցութիւնը՝ Թիֆլիսի քարքառով), հրատարակում է Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Հեթիմ Խամփեղին ու դոխտուր Ուզալթունովը» պատմվածքը:

Հուլիս. — «Արեւելյան մամուլը» (Բ. տարի, № 7), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Շահնուրի» (իմա. Մատթեոս Մամուրյան) «Թղթակցութիւն» գրական-հրատարակախոսական հոդվածը, և արեւելահայե-

ուն՝ Գաբրիել Պատկանյանի «Արդի բարեբաաստիկ վիճակ հայոց» քա-
նաստեղծութիւնը:

Հոգիւածից. «Բայց բարեկամ, կտեսնեմ, որ ուրիշ թղթակից
մ' սլ գտնուի, Սեբեկն անուն, Քա՛ջ է, իր անվան ու ոճին նայե-
լով՝ գրականութեան հինօրիւ գինվորներին կերկի, որոց տեսակը
դժբախտորեն հատնելու վրա է մեր մեջ, յինձի պես գրչիկներու
հրոսին մեջ: Գրիչ և իմաստ կգործածեն նա, ինչպես կգործածեն
այժմ ումար ճշտութեամբ: Թեև Մերուհի, սրտահոս խոսքեր, ջերմ
հոգի և թոյլք ունի: Շատ նիզակներ կոտորած է գրական մենա-
մարտերու մեջ, և այժմ ազգային մեծ նպատակի մը նվիրած է իր
բոլոր ճգունքը: Նայինք ինչ արատ պիտի գտնեն այս նոր թղթակ-
ցիդ վրաս:

Հուլիսի 13.—«Մշակը» (№ 27), արեւելահայերեն, հրատարակում է
| Գրիգոր Արծրունու | «էլ շե՛նք հավատում» հրապարակութեան
հոդվածը:

Հոգիւածից. «Մենք հավատում էինք, որ ուսում անելուց հե-
տո, դուք պիտի գաք, որ լուսավորեք մեզ, բայց տարիները տա-
րիներից հետո անցնում էին և ձեր լուսավոր ազդեցութեան նշույլը
անգամ չէր երևում:

Այժմ էլ շե՛նք հավատում:

Մենք միամտաբար հավատում էինք, որ դուք օրագրութեան
վերաբերութեամբ ձեր կարողութեան չափ արդունաբերում եք նոր
մտքեր, առաջ եք բերում նոր կենսական պահանջներ: Բայց դժ-
բախտապես համոզվեցանք, որ ձեր գործունեութիւնը ոչ թե օգ-
տակետ չի եղել, ոչ թե ապարդիւն է անցել, այլ վերին աստիճա-
նի վնասել է, որովհետեւ զգական է ծնել ժողովրդի մեջ դեպի
տպած խոսքը առհասարակ և դեպի լրագրութիւնը մասնավորա-
պես:

Այժմ էլ շե՛նք հավատում:

Մենք միայն մի բանի դիմ միեւնեւ այժմ չհամարձակվեցանք խո-
սել,—այն է ձեր լեզվի հմտութեան վրա: Բայց երբ համոզվեցանք,
որ լեզվի փառքողները մութ, անհասկանալի, ձանձրալի են գրում,
երբ ձեր գրվածները շարունակ կարդալով ոչինչ չստիճեցանք և
ոչինչ չհասկացանք,—երբ կարդացող ժողովրդի՝ ձեր լեզվի հմտու-
թեան վերա գովասանութիւններ լսելով հետաքրքրվեցանք հարց-
նել, թե ինչպես է հավանում նա միտքը և պատասխան ստացանք.
միտքը շե՛նք հասկանում...

Այժմ էլ շե՛նք հավատում:

Հուլիսի 15.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 940), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վ»-ի (իմա. «Վրույր» — Մատթեոս Մամուրյան) «Հայկական նամականիի» առաջաքանը: Տպագրված է Հովհաննես Խաչկյանի «Հանելուկ» խորագիրը կրող գրաբար չափածո ստեղծագործությունը, որը խմբագրությունն էր ուղարկվել Հնդկաստանից, և որը պարունակում էր տասնմեկ հանելուկ:

Հուլիս. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 7), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Տեր-Գրիգորյանի «Մայրենի լեզու» գրախոսականը: Ավարտը՝ «Արարատ» № 10-ում (հոկտեմբեր):

Գրախոսականից. «Մշակ» լրագրի № 3-ում, պարոն Ստեփաննոս Պալասանյանց տպել է մի հոդված Ն. Տեր-Հակոբյանցի և Ն. Տեր-Ղևոնդյանցի «Մայրենի լեզու» գրքուկների մասին, որն որ, պիտի ուղիղն ասել, ոչ հիմնավոր քննություն, այլ լոկ մատնացուցյուն է միայն: Գիտելով, որ այսպիսի աշխատությունները ոչ թե մի քանիսի, այլ շատերի քննությանը կարող են, ավելորդ չենք համարում մի քանի խոսք էլ մեր կողմից ասել պարոն Տեր-Ղևոնդյանցի գրքուկի մասին:

Հանգամանորեն քննելով հիշյալ դասագիրքը, գրախոսը եղրակացնում է. «Ն. Տեր-Ղևոնդյանցի աշխատությունը՝ «Մայրենի լեզուն» յուր տեսակում առաջինն է մեր մեջ և ամենաթանկագինը մեզ համար. ուրեմն դա անպատճառ պիտի մտնե մեր բոլոր դուրսդներին և ընտանիքների մեջը, քանի որ նրանից լավը չունինք: Պարոն Տեր-Ղևոնդյանցը, համեմատաբար խոսելով, գեղեցիկ քայլը արավ սկզբնական դասագրքերի գործում, մեր հասարակությանը տալով Ուշինսկու պատվական գրքի և ռեի թարգմանությունը:

Հուլիսի 15.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 215), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ղևոնդ վարդապետի (Փիրղալեմյան) «Ծավակցական հորդոր առ զույգ խմբագիրս հայոց» երգիծական բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 15.—«Մեզու Հայաստանին» (№ 20), արևելահայերեն (հերոսների խոսակցությունները՝ Թիֆլիսի բարբառով), հրատարակում է Գևորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցի «Ձանդիկզերենց Սալոմի պիկնիկը» պատմվածքը:

Հուլիսի 15.—Պոլսում ծնվեց գրականագետ, հրապարակախոս, թարգմանիչ (հայերենից ֆրանսերեն և ֆրանսերենից հայերեն լեզունե-

րով), հայ դասականների քննական ընագրերի հրատարակիչ Արշակ Հովհաննեսի Զոպանյանը՝ Վախճ.՝ 1954 թ. հունիսի 8-ին, Փարիզում:

1895—1896 թթ. Պոլսում խմբագրել է «Մադիկ» կիսամյա հանդեսը: 1898-ին Փարիզում հիմնադրել և մինչև 1949 թ. (ընդ-միջումներով) խմբագրել է «Անահիտ» ամսագիրը: 1918—1921 (?) թթ. Փարիզում հիմնադրել է «Վերածնունդ» երկշաբաթա-թերթը, իսկ 1921—1934 թթ.՝ «Ապագա» շաբաթաթերթը: Ժամա-նակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ճանթագիտ», «Թի-թեռնիկ», «Ս. Պիժակյան» և «Տնրվիշ» կեղծանուններով:

Առևճ, «Թագ լմեղադրեն (Արշակ Զոպանյանի մասին)», Փարիզ, 1902, էջ 32, Հաղպյան Լ., «Արշակ Զոպանյան, կենսագրական գիծեր», Փարիզ, 1924, էջ 28, Ֆեհերյան Գ., «Արշակ Զոպանյան. կենսագրական և մատենագիտակո-նոթեր», Փարիզ, 1938, էջ 111: «Արշակ Զոպանյան» (վկայություններ անձին ու գործի մասին)՝ հավաքեց Սուրեն Մանվելյան, Նյու Յորք, 1950, էջ 31: «Բազ-մավկա», 1954, № 6—7 («Մահ Արշակ Զոպանյանի»): Հանալյան Ա., «Պատ-մություն արդի հայ գրականության», Վենետիկ, 1953, էջ 437:

Հունիսի 19.—«Մամոնա» շաբաթաթերթը (№ 216), արևմտահայե-րեն, հրատարակում է [Գեորգ Արվաղյանի] «Գրական ասպարիզին մեջ կուկուշի խաղ մը» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողը. «Ժամանակի մը ի վեր, մեր ազգին մեջին մեր ազգին համար աղեկ կամ գեշ խոսքիլը այնչափ ստվորական բան մը դարձած է որ, աղեկ ալ ըսես, գեշ ալ, հասարակությունը երե-սրդ ի վեր հայելով, կատարյալ անտարբերությամբ մը քեզ մտիկ կընեն, ուշով մը աչքիդ մեջը նայելով, թե ինչ նպատակով է ըրածդ: Վասնզի ժողովուրդը փորձով համոզված է, թե ընդհան-րության շահուն համար ազգին մեջ գործող չէ մնացած. մեկն ալ ելլի, ազգը գովիլու ըլլա նե, կենե ազգին կոնակեն բան մ' ունի ձեռք անցնելիք կըսեն: Եթե մեկ ուրիշն ալ ելլի գեշ ըսե, ա- ալ մեկ քանիին դեմ ունեցած ատեղությունն ու վրեժը բոլոր աղգեն առնելու եկեր է, կըսեն»:

Հունիսի 20.—«Մշակը» (№ 28), արևելահայերեն, հրատարակում է Ստեփաննոս Պալտառյանի «Գրականական հրաշտություն» հրապարա-կախոսական հոդվածը և «Զաքուհի» «Պարոն Լ. Գեղամյանը և «Մե-ղուի» սքանչելահրաշ հեղինակները» ընդդիմախոսականը:

Առաջին հոդվածում հեղինակը մատնացույց է անում գրա-կան հրաշտի առկայությունը ժամանակի գրական-մտավոր կյան-քում և բացահայտում է այդ երևույթը ծնող պատճառները: Այս առիթով քննադատված է հայ երիտասարդությունը և մանավանդ,

իզական սեռը, ազգային լեզվից ու գրականությունից խույս տալու և օտարազգի գրականության նկատմամբ մեծ հակում ցուցաբերելու համար:

Հուլիսի 22.—«Մեղու Հայաստանին» (N 21), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 22-ին հուլիսի» հրապարակախոսական առաջնորդողը (առանց անունը տալու բանավիճելով Գրիգոր Աթորունու հետ՝ առաջ է քաշվում գրականության հասարակական դերի հարցը) և «Ն-ի» «Ձեռաց հարսանիք» պատմվածքը:

Հուլիսի 22.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (N 217), արևմտահայերեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ «Ե»), հրատարակում է «Որ ցնորիցս իցէ հուն» քանաստեղծությունը:

Հուլիսի 29.—«Մեղու Հայաստանին» (N 22), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 22-ին հուլիսի» հրապարակախոսական առաջնորդողը և Ալեքսանդր Քալանթարի «Քե-լեխ ուտող Փարսադանը» պատմվածքը:

Առաջնորդողից. «Թե ներկա ժամանակը հրամայում է առանց գործ շինելու մեծ մեծ բրդել, զրախոսություն անել, ուրիշ գործողներին սեւացնել աշխատել, որ մեր ապաշնորհությունը և տկարությունը ծածկել կարողանանք գործ կատարելում,—այդ մեզ զգվելի է և շենք հավատում դրան: Թե առանց մեր զիտությունը, կարողությունը և բարոյական ուժը ցույց տալու, ուրիշներին տգետ, հիմար, անգործունյա, անբարոյական անվանելը գործ կատարել է (ամենուրեք նկատի ունի Գրիգոր Աթորունուն—Ս. Շ.), դրան մեր խելքը չէ հասնում»:

Հուլիսի 31.—«Միռնը» (N 7), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հորդորական խոսք առ հայկազուն մանկոնս» և Սահակ խապայանի «Անաշառ դիտողություն մի» (քննադատված են ժամանակի պարբերականները) հրապարակախոսական հոդվածները: Հրատարակված է Մամբրե Մարկոսյանցի «Խոսք արտասանեալ ի հանդիսի սուրբ թարգմանչաց գրաբար բանաստեղծությունը»:

Առաջին հոդվածից. «Մեր ազգային լուսավորության մասին լեզվի կարողությունն իմանալով՝ ոմանք գրաբարն արժարժեկցանկան և նորա վրա առաջ դնալ, և ոմանք աշխարհաբարն միայն ի գործ դնել կպնդեն. բայց անաշառ և անկողմնակի դատելով՝ երկուքն ևս հարկավոր են, ինչպես մինչև ցայսօր հարկավոր եղած են: Գրաբարն հարկավոր է մեր մատենագրական ճո-

խությունքն հասկանալու, մեր անցած զնացած կենաց նկարագիրներն և ազգային բարեխաղության համար ընտրած ճանապարհներն վերազննելու, ազգային գրականությունն ուսումնասիրելու ևսկ աշխարհիկ բարբառն հարկավոր է այժմ մեր մտքերն մկմյանց դուրսով հաղորդելու, մեր ընտանեկան խոսակցությունքն հայացնելու և մեր այլևայլ բանավոր պիտույքն հոգալու:

Օգոստոսի 1.—«Մասիսը» (№ 1269), արևմտահայերին, հրատարակում է Արրահամ Ալվաղյանի «Բանասիրական» հոդվածը՝ Ավարտը՝ Ք 1274-ում (օգոստոսի 12):

Ունի նաև հետևյալ ենթավերնագիրը. Երեմիա վարդապետ Տեր-Սարգսյանց «Հայրենասիրություն հայոց»—Սալադ կամ Պետրոս Մաղաթյանց—«Հայկական նամականի» ի Վրույր-Մեղքի-սեդեկ Մուրատյանց—«Համառոտ պատմություն Հայաստանյայց Առաքելական սուրբ Եկեղեցվոց»:

Օգոստոս.—«Արևելյան մամուլը» (Ր. տարի, № 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է Երեմիայի «Բղթակցություն» հրապարակախոսական հոդվածը, ուր բարձրացված են հայկական հասարակական կյանքի հետ առնչվող մի քանի հարցեր և մեր ազգային գործիչների՝ այդ սպարհեզում ցուցաբերած ապաշնորհ գործունեությունը: Բացասական գծերով է ներկայացված Վենետիկի Մխիթարյանների գրական քաղաքականությունը, որը որակված է որպես «կարճամիտ և հիմար», որպես «ձևեր՝ առ Հռոմի ջախջախ գահն ըրած շողոքորթություն», որպես «ձևեր ինչ հոգն է ազգի մը բարոյականին ավրվիլը» և այլն:

Օգոստոսի 3.—«Մշակը» (№ 30), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Լսել են թե Ալին մեռել է, բայց չեն իմացել ո՛ր Ալին» հրապարակախոսական հոդվածը (քննադատված է ժամանակակից երիտասարդության անպտուղ վարքն ու բարքը) և Գևորգ Զմշկյանի՝ «Հայ էր» ակնարկը:

Օգոստոսի 5.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 221), արևմտահայերեն հրատարակում է [Գեորգ Ալվաղյանի] «Ռամկավարական Մասիս», «Եպիկուրյան փող», «Ազնվապետական Մեղու», «Դերդլի Մանդում», «Արարատին թերաթուր», «Սրբակրոն Ավետարներ» և «Սեղային ըսկալաներ» քննադատական ակնարկները: Երգիծական ոճով քննադատված են հիշված պարբերականները: Հրատարակված է Հակոբ Ոսկանի «Լուսավորչյան վարժարան օրիորդաց, երգ, նվեր առ Հայկուհի» արևմտահայերեն բանաստեղծությունը:

Հողվածից. «Մեղու» և «Մասիս» ազգային ամեն խնդրոց մեջ միշտ մեկզմեկու գլուխ կպատռն։ Միշտ մեկզմեկու միս կտնեն, բայց ազգային էֆհնդիները խնկարկելու և շողքորթելու կարգը եկած ատեն,— երիմյանն ալ շմոռնանք,— իսկույն մեկ ծակն փշել, մեկ ամանն ուտել ու խմել կսկսին։ («Ավետարեքի» հրատարակիչներին—Ս. Շ.) Մա՛րդ սոստծո, լրագրի՞ր կգրես, չենն նոր կտակարան կհրատարակես։ Հայ ժողովուրդը քու գրածդ ամեն օր եկեղեցվո մեջ կկարդա ու կլսե։ Թե որ անհավասանքը դարձի բերելու համար կգրես, ի՞նչ պետք է տաճնեռթի դարերն ի վեր հովաթափալ ժողովրդոց մեջ քրիստոնեություն քարոզել։ Գնա քո օխտը պորտիդ քարոզես։

Օգոստոս. — Ակնում, Հակոբ Գորյանի, Զարեհ Թորոսյանի, Հարություն Բեիզյանի և այլոց ջանքերով, իր գոյությունն է սկսում «Ուսում-Նասիրական ընկերությունը»։ «Այս ընկերությունը հիմնած է լսարան, գրադարան, բնագարան և «Սաղի» անունով շաբաթաթերթ մը (Պարսամյան Մ.)։ Ընկերությունը գոյություն ունեցավ մինչև 1877 թ.։

Իր գոյության ընթացքում ընկերությունը կարողացավ նաև թատերական խումբ կազմակերպել և ներկայացումներ տալ։

Պատմություն Մ., «Ակն և ակնցիք», Փարիզ, 1952, էջ 161, «Հանդ» ամսագրում, 1953, № 10—12 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններ»)։

Օգոստոսի 5. — «Մասիսը» (№ 1271), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ա. Լուսինյանի» «Համր պերճախոսությունը» գրական էսսեն Այն Նվիրված է «Առ աղնիվ Օննիկ պեյ Պոտոլրյան»։

Ունի հետևյալ ենթավերնագիրը. «Պերճախոսություն դեմքի պերճախոսություն աչքի. պերճախոսություն հոնից. պերճախոսություն ժպիտի. արտևանունք, քիթ. ինչ է ժպիտը. ժպիտի տեսակները. ժպիտի լեզուն»։

Օգոստոսի 10. — «Մշակը» (№ 31), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Թաթոն հարկավոր է թե ոչ» գրական-հյուպարակախոսական հոդվածը և «Նյութի» օրինակի նշանակությունը մանկավարժության մեջ» ուսումնասիրությունը։

Օգոստոսի 12. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 24), արևելահայերեն հրատարակում է Գարրիել Տեր-Հովհաննիսյանցի «Սուրբ Գևորգի դույլը» պատմվածքը, Ավարտը՝ հաշորդ համարում, Պատմվածք գրվել Մոսկվայում, 1864 թ. նոյեմբերի 18-ին։

Օգոստոսի 17. — «Մշակը» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է «Զաքունի» «Ֆեյհետներ»։ Քննադատված են ժողովություն և անընդուն

նակութիւնն դրսևորող ժամանակակից հասարակական գործիչները, որոնք «սիոսանակ ձագեր պատրաստելու, ընդհակառակը, իրենց անշարժությամբ ամեն նոր զարթնող ուժերը լաք դարձրին»։ Քննված է Սենեքերիմ Արծրունու գործունեութիւնը, «Մեղու Հայաստանի» պարբերականի «սիսուր և խայտառակ անցյալը», ներկայացված է «Մեղու Հայաստանի» — «Մշակ» բանավեճը և այն ծնող շարժառիթները։

Օգոստոսի 19. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 224), արևմտահայերեն, հրատարակում է Տոսպեցու (ի՛մա. Նահապետ) «Հանելուկը»։

Շարունակելով այս ավանդույթը «Մամուլը» անկանոն պարբերականությամբ սկսում է հրատարակել այլևայլ հանելուկներ, բառախաղեր, ժողովրդական ասացվածքներ «Լուծումն հանելուկացներ»։ Հրատարակութիւնն ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. «Հանելուկ» (№ 227, օգոստոսի 30), «Լուծումն հանելուկի» (№ 229, սեպտեմբերի 6), «Հանելուկ» (№ 230, սեպտեմբերի 9, հեղ.՝ Նահապետ Տոսպեցի), «Հանելուկ» (№ 232, սեպտեմբերի 16, հեղ.՝ Նահապետ Տոսպեցի), «Լուծումն հանելուկի» (անդ. հեղ. Գ. Մ. է.), «Լուծումն հանելուկի» (№ 233, սեպտեմբերի 23, հեղ. Գ. Պոլսեցի), «Քառական առեղծված» (№ 234, սեպտեմբերի 27), «Լուծումն առեղծված» (№ 235, սեպտեմբերի 30, հեղ. Ռաֆայէ), «Հանելուկ» (անդ. հեղ. Նահապետ Տոսպեցի), «Քառական առեղծված» (№ 236, հոկտեմբերի 5, հեղ.՝ Գ. Մ. է.), «Քառական առեղծված» (№ 237, հոկտեմբերի 7), «Լուծումն առեղծված» (անդ. հեղ.՝ Կ. Մ. Գ.), «Լուծումն հանելուկի» (անդ. հեղ.՝ Գ. Պոլսեցի), «Քառական առեղծված» և «Լուծումն հանելուկի» (№ 238, հոկտեմբերի 11), «Քառական առեղծված» և «Լուծումն հեղու քառական առեղծված» (№ 239, հոկտեմբերի 14, Վերջինն ունի «Շահանդուխտ» ստորագրութիւնը), «Լուծումն առեղծված» (հեղ.՝ Գ. Ռշտունի) և «Քառական առեղծված» (անստորագիր) (№ 240, հոկտեմբերի 18), «Քառախաղի լուծումն» (№ 241, հեղ.՝ Մելքոն Կարապետյան), «Քառական առեղծված» (№ 242, հոկտեմբերի 25, հեղ.՝ Ա. Մոմէյան), «Հանելուկ» (հեղ.՝ Կ. Ս. Մ. Միքայէլ Երուսաղեմի) և «Լուծումն» (հեղ.՝ Տ. Յ. Գալամաճյան (№ 243, հոկտեմբերի 28), «Հանելուկ» (№ 244, նոյեմբերի 2), «Լուծումն հանելուկի» (№ 245, նոյեմբերի 4, հեղ.՝ «Ժողովանդ»), «Քառական առեղծված» (№ 246, նոյեմբերի 8, հեղ.՝ Գ. Պ. Շ.),

Օգոստոսի 22. — «Մասիսը» (№ 1278), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուլյանի] «Զոհիլյան խաչակրութիւն» ժրանա-

միճական գրութիւնը: Քննադատված է «Զոհիլի» (ԻՄԱ. Մատթեոս Մ. Այվատյան) անազնիվ վարքագիծը գրական քանակեմի ժամանակ:

Հոդվածից. «Հայոց գրական աշխարհը, զոր մեք միշտ հարգած ենք և միշտ ալ կհարգեմք, հետաքրքրաշարժ տեսարանի մը ներկա պիտի գտնվի, որո մեջ Զոհիլյանք իրենց բոլոր հույսը դուրս առաւ ռամկուսիքի և անընտրող տգիտութեան վրա դրած են: Իսկ մեք, ձեռնահաս դատաւոր ճանշած ենք և կճանշեմք ազգի ճշմարիտ ուսումնականներն և ամեն լրջամիտ ու խոհուն քանասերները, որք կրնան ուղիղն ու սխալն որոշել և արդարութեամբ դատաստան ընել»:

Օգոստոսի 24.—«Մշակը» (№ 33), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Գրականական խանութ» քննադատական հոդվածը (հեղ. Ստեփաննոս Պալասանյան ?), որտեղ գրախոսված է «Кавказ» լրագրի հավելվածը հանդիսացող «О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц» գրքուկը: Սկսում է հրատարակվել Գեորգ Զմշկյանի «Իմ թատրոնական հիշողութիւնից» հուշապատումը, որը շարունակվում է մինչև «Մշակի» 1872 թ. դեկտեմբերի 21-ը (№ 50) և մնում անավարտ:

Հոդվածից. «Հեղինակի հայտնած հիմնական միտքը այն է, որ փոքր ազգութիւնները բախտավոր լինելու համար, պիտի ամբողջապէս միանան մեծ ազգութիւնների հետ, հրաժարվելով անգամ յուրյանց լեզվից: Այդ միտքը պատվելի հեշտակալ հաստատում է զանազան փրիսոփայական գատողութիւններով, թե ինչին և ինչպէս ձգտում է մարդս: Մենք գուցե շատ երկար ենք խոսեալու գրքի վերա, որ այնքան համակրական է իր վերնագրով և հակակրելի է իր բովանդակութեամբ: Հեղինակը, որ դժբախտապէս անհայտ է, խոստանում է հասարակութեանը իր գրքուկի երկրորդ մասը, որտեղ ապացուցութիւն պիտի բերե պատմական փաստերից: Համարձակվում ենք կարծել, որ նա, գտնելով պատմութեան ընթացքի և իրողութիւնների մեջ իր հայտնած մտքերին կատարյալ հակասութիւնը, երկրորդ անգամ հանդես չի դուրս գա գրականական ասպարիզում»:

Օգոստոսի 26.—«Արշալոյս արարատյանը» (№ 943), գրաբար հրատարակում է Տեր Հովհաննեսի (Խաչկյան ?) «Աղերձ սիրոյ եւ յարգանաց առ տէր Գրիգորիս արքեպիսկոպոս, նորընտիր առաջնորդն վանաց Զուղայ» ներբողական ակրոստիքոսը: Այն շաբաթաթերթի խմբագրութեանն է ուղարկվել Կալկաթայից: Քառյակների առաջին տողերը

առաջին և վերջին տառերը կազմում են «Տեր Գրիգորիս եպիսկոպոս» բառակապակցությունը: Հրատարակված է Հարություն Սրվաճյանի «Նուագ» գրաբար բանաստեղծությունը:

Սեպտեմբերի 26.—«Մասիսը» (№ 1280), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ա. Լուսինյանի» «Գրականություն և յուր անմահությունը կամ Միսաքյան և յուր գրական երկոց ի նպաստ բացված հանգանակությունը» հոդվածը:

Հոդվածից. «Ի նպաստ Միսաքյանի գրական երկոց բացված հանգանակության մտածումը քաջալերողը՝ Միսաքյանին ավելի մեծ բան կը աջակերպեն, այն էր՝ հայ գրականությունը:

Գրականությունը ըսելը գիտությունն ամփոփումն ըսել է: Կուզես ազգի մը էությունը, հանճարը, գործերն, օրենքները, բարուց բույսը, անոր մտածումները և անոր բարոյական ուժն ու ազդեցությունը հասկընալ,—կարդա նույն ազգին գրագիտաց երկերը: Ժողովուրդ մը իր իմացական, բարոյական ու նյութական հանգամանաց կարողություններն՝ իր գրագիտաց երկերուն մեջ ավելի ճիշտ ու ճշգրիտ կցուանա: Գրականությունն մարդկային հանճարու ավանդապահն է:

Օգոստոս.—Էջմիածնի «Արարատը» (№ 8) Ս. Մարությանի՝ ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Անտուան-Ժան Սեն-Մարտենի «Շալոց լեզվի և գրականության գիտնական նշանակությունը» ուսումնասիրությունը: Ավարտ՝ «Արարատ» № 10-ում (հոկտեմբեր):

Թարգմանիչը ուսումնասիրությանը կցել է հետևյալ ծանոթությունը. «Այս հոդվածը Սեն-Մարտեն հայազետ գաղղիացի «Շիշլատակ»-ում Հայաստանի» երկասիրության առաջաբանն է, իսկ մեք նոքա բոլոր շարադրությանց թարգմանությունը պատրաստելով, անտեղի չհամարեցինք պարզել մեր ընթերցող հայ հասարակության, առ այժմ այս առաջաբանն, որ կը փանդակե յուր մեջ, նորա՝ հայկական գրականության վերա ունեցած հայացքն և գաղափարն, որք նորա բազմաժամանակյա աշխատությանց արդյունք կարեն համարվիլ:

Օգոստոսի 26.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 26), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 26-ին օգոստոսի» հրապարակախոսական առաջնորդողը (վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը) և Մարտիրոս Սիմոնյանցի՝ «Աղաթ է» պատմվածքը:

Օգոստոսի 30.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 227), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Երկու մուրացկան» երգիծական մանրապատմը և Կ. Ք.-ի «Բանաստեղծություն» շաբաթաստեղծությունը:

Օգոստոսի 31.—«Արևիկ» (№ 8), ֆրանսերեն քննադից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է Ժան-Ժակ Ռուսսոյի «Յիսուս Քրիստոս» ակնարկը: Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակվում է «Սաղմոս-երգու Մակարի» «Առ ուխտադրուժ ամուսնավորն» և արևմտահայերեն՝ Հարություն Սահակյանի «Իդձ պանդխտին» բանաստեղծությունները:

Սեպտեմբերի 1.—«Մասիսը» (№ 1282), գրաբար, հրատարակում է «Ա. Լուսինյանի» «Բոթ մեծ գուժաց Ոլիմպոսն» եղերերգական պոեմը: Միհրան էքմեքճյանի ընծայական նամակից հայտնի է դառնում, որ այն գրվել է պոլսահայ կրթական-մշակութային գործիչ Հարություն Պոտուրյանի մահվան առիթով:

Սեպտեմբերի 9.—Զմյուռնիայում վախճանվեց Մշակութային-հոգևորական գործիչ, թարգմանիչ (փտալերենից, լատիներենից և թուրքերենից հայերեն) Պողոս Թագթագյանը: Մնվ. 1797 թ. Պրուսայում:

«Արշալույս արարտյան», 1872, № 945 («Հանգիստ Ս. Առաքնորդին Զմյուռնիայ»): «Բազմավեպ», 1918, էջ 169 (ս. Պալսո հայ պատրիարքներու տապանադիրները):

Սեպտեմբերի 9.—«Արշալույս արարտյանը» (№ 944), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ազգասիրական դիտողություն մի» հրապարակախոսական հոդվածը: Քննադատված է արևմտահայության մեջ գոյություն ունեցող այն ճշմարտի կուսակցությունը, որ միշտ շարամուծությամբ և ատելությամբ կխոսի Ռուսիո հզոր և բարեխնամ կառավարության նկատմամբ, և նույն կառավարության ամենին՝ մարդասեր և օրինավոր գործոցը թուր և ազգամուս մեկնություններ կուտառ:

Սեպտեմբերի 12.—«Մասիսը» (№ 1287), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Օղիկ» [հ'ա. Շապարշ Եսայան] «Աշխարհաբարի խնդիրը» հոդվածը:

Նույն վերնագիրը կրող պատասխան հոդվածով «Մատիսում» (№ 1292, սեպտեմբերի 23) հանդես եկավ Կարապետ Ութուլյանը: «Այս ամենն հայտնի կտեսնվի»,—գրում էր նա,—«թե երբոր գրաբար լեզվին հեղինակությունը մեկ կողմ դրվի, արտադրություններն ու սխալները սովորություն կդառնան, սովորությունը

կանոն, և այսպես լեզուն խոստորումն ի խոստորում գլորելով կա-
ղավազի և վերջապես կը կորնչի, կամ բոլորովին նոր և օտար
լեզու մի կը գոյանա, ...ինչպես որ անցած է դժբախտաբար մեր
գրական շնաշխարհիկ լեզուին, Սրան էլ հաջորդեց Օշինի պատաս-
խանը (№ 1300, հոկտեմբերի 12), ապա՝ Խորեն Աշըգյանի ըն-
դարձակ ամփոփիչ հոդվածը (№ 1310, նոյեմբերի 4)։

Սեպտեմբերի 14.—«Մասիսը» (№ 1288), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է «Ժողովրդական կրթություն» գրական-հրապարակախոսա-
կան հոդվածը («հեղինակ՝ ՏԼ. Պ. ք»)։

Հոդվածից. «Եթե լրագրապետ մը իր ընթերցողաց ունեցած
մոլորությունները ցուցնելու նպատակով անոնց ըսե. դուք խաբե-
րա, կեղծավոր, մուրացկան, անբարոյական և այլն մարդեր եք,
անհասական և ազգային պատիվը միանգամայն ոտքի տակ ա-
ռած, և յուր ստանձնած մեծ պաշտոնին զեղծմանց մեջ անկած
կըլլա։ Այնպիսովոյն դեմ ժողովուրդը սրտմտելու և բողոքելու իրա-
վունք ունի. այնպիսին ոչ թե դասատու և ազգային կրթության
հանձնառու եղած անձնվեր անդամ մը է, այլ ընդհանրության
պատիվը եղծնելու, անձնասիրությունը փրկավորելու աշխատող
մատնիչ մ' է»։

Սեպտեմբերի 16.—Պոլսում, Ստեփան Ռում օղլու աստե՛նայետու-
թյամբ և Հակոբ Աճառյանի դանձապետությամբ, իր գոյությունն է
սկսում «Արշակունյան ընկերությունը», որի նպատակն էր ճնշւոյն թա-
ղին մեջ վարժարանի մը հաստատումը և մատուռի մը կառուցումը։
Ընկերությունը 80-ական թվականներին հեռ գոյություն ունի։

Ընթերցե՛ք անտօրոյս, 1952, № 7—8 («Պատմություն հայ մշակութային ըն-
կերություններու»)։

Սեպտեմբերի 21.—«Մշակը» (№ 37), արևելահայերեն, հրատարա-
կում է [Գրիգոր Արծրունու] «Արի խալտաու-կենք» հրապարակախո-
սական հոդվածը։

Հոդվածից. «Մեզանում ընդհակառակն, այն որ հին է, սպառ-
ված է, անպետք է, այն որ ցած է, անաղնիվ է, նա լավ է, օգ-
տավետ է համարվում, որովհետև մենք ինքներս լի ենք պակասու-
թյուններով և կարող ենք միայն մեզ նման զորության հետ հար-
մարվել»։

Նոր հայտնվող թարմ, կենդանի, զորեղ երևույթը ձեր մեջ
նկատելուն պես, իսկույն ծնվում է ձեր մեջ հետագա գովելի զոաց-
մունքը. արի՛ խալտաուկենք այսինչ նոր մարդին կամ այնինչ
նոր երևույթը։

Եկե՛ք, եկեք նոր մարդիկ, եկեք ձեր ուսմամբ, հմտություններով, բերեք այստեղ ձեր անխոնջ աշխատանքով, համբերողությամբ վաստակած գիտությունը, ազնվությունը, բերեք նվիրույթից վսեմ մարդասիրական մտքերը: Մենք գիտենք ինչ կանենք: Մենք միմյանց արդեն տված ունենք մեր կախարդական խոսքը, որի դեմ չի կարող զիջմանալ ոչ մի բարոյական ուժ:

Արի սրա՛ն էլ խայտառակենք...»:

Սեպտեմբերի 23.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 30), արևելահայերեն, հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Մատենագրություն» գրախոսականը: Գրախոսված է Յրիդրիխ Կոռնեյի «Գերմանական իրավունքի, բանասիրության և մանկավարժության դպրոցական դասընթաց...» աշխատությունը և դրական գնահատված: Հրատարակված է «*»-ի «Հունար հունար իշուն» (իմա. «արվեստը արվեստի համար») պատմվածքը:

Սեպտեմբերի 28.—«Մշակը» (№ 38), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեկնադրեմ» «Սուր» պատմվածքը: Որոշ կրճատումներով և ռեժր մեղմելով հարմարելով այն արտատպել է Զմյուռնիայի «Արևելյան մամուլը», 1872 թ. նոյեմբերի (№ 11) համարում: Հրատարակված է [Գրիգոր Արծրունու] «Մեր կուսակցությունները» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Կար ժամանակ, երբ Թիֆլիզի հայերի հասարակական կարծիքը սեփականություն էր հին, ամենափոսած սերունդի, Փոքր առ փոքր հավաքվեցին նոր մարդիկը, զանազան ուսական համալսարաններից վերադարձած, փորձեցին կազմել մի կուսակցություն և ներգործել պառավների դեմ: Երիտասարդներին անվանում էին թիրք, պրոտեստանտ, ազգ քանդող, ազգառայացի, աշխատում էին նվազեցնել նոցա պատիվը հասարակության մեջ: Երիտասարդները կատարյալ իրավունքով վրդովվում էին այդ մեղադրանքների պատճառով. նոցա ասում էին, ձենք ցանկանում ենք միայն առաջադիմություն և ավելի ոչինչ: Նոցա լրտավունք ունեին, և շատ լավ արեցին, որ խլեցին պառավների ձեռքից հասարակական կարծիքի խլիանությունը»:

Սեպտեմբերի 30.—Պոլսում ծնվեց կրթական-հոգևորական գործիչ, պատմաբան-քանասեր Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Նշանյանը: Երուսաղեմի

միաբանութիւն անդամ էր 1902 թ. մարտից: Վախճ. 1944 թ. հոկտեմբերին, Երուսաղէմում:

«Նախաւ ամսօրյա», 1939, № 1—6 (սենսորայ արքեպիսկոպոս Նշանյան), 1947, № 10—12 (սենսորայ արքեպիսկոպոս Նշանյան, պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի): «Էկլիպսիս», 1944, № 7—9 (սենսորայ արքեպիսկոպոս Նշանյան):

Սեպտեմբերի 30.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 235), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Արվազյանի] «Նախկին երեւելի և աներևութ լրագիրը» հրապարակախոսական առաջնորդողը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 239-ում (հոկտեմբերի 14): Տըրված են հայերեն և հայատառ թուրքերեն 73 պարբերականների երգիծական բնութագրութիւնները:

Առաջնորդողից. «Հայաստան».—այս թերթին համար կրօն, թե սիրամարգի փետուրներով զարդարված ազգային է եղեր, որ շուտ մը ճանլցվելով ասպարեզին հալածվեր է: «Մասյաց աղավներ».—աս ալ եմբողայլ լուսավորութեան բոցին բոլորտիքը Փերվանեի պես դառնալով-դառնալով, այրեցաւ ինկալ: «Հլուսիսափայլ».—ազատութիւն գոչելով՝ ազգը լուսավորելու ելած ատեն իր ճրագը մարեց: «Մեղու Հայաստան».—աս ալ Հայաստանի ժողովներեն հլութ քաղելու համար եփ-ազնկ բզզաց բզզաց և վերջապես իր փեթակը մտաւ: «Ազգասեր առաջալան».—ասի Հիմալայա լեռները Արարատ կարծելով՝ հոնկե սկսավ ազգասիրութիւն քարոզել. բայց մինչև որ ձայնը հալուն ականջը հասավ՝ կոկորդը պատռեցաւ: «Ճուրաղ».—ցուրտ կիթմաներու տակ իր փնտռածը չկրնալով գտնել, քիչ մը ճովողներն վերջը թոփին բռնալը դնաց:

Սեպտեմբերի 30.—«Սիոնը» (№ 9), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Սահակ խաչայանի «Բարոյական կրթութիւն իրեն առաջին խորիսխ ընկերական շինութեան» հրապարակախոսական աշխատութիւնը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 12-ում (հոկտեմբեր): Հրատարակվում է նաև Մամբրե Մարկոսյանի «Մունն դաշտի և մշակ» արեւմտահայերեն առակը:

Հոկտեմբերի 5.—«Մշակը» (№ 39), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Օրագրութեան նշանակութիւնը» հրապարակախոսական հոդվածը և «Զաքուհի» հերթական «Յիշխտոնը»: Ի թիւս ալլ հարցերի, ֆիլիետոնիստն անդրադարձել է ժամանակի գրական բարբերին, ապա քննադատել «Մեղու Հայաստանի» ամսագրի գործունեութիւնը:

Հողվածից. «Մեր հայերի պես հասարակության համար մենք անհրաժեշտ ենք համարում, որ լրագրիչների և օրագրիչների թիվը բազմանալով մի որոշ, ներգործական ուղղություն ունենա: Մեզ համար դեռ վաղ է, վնասակար է և անիրագործելի է կրավորական, քաղաքական թերթը: Բայց եթե մեզանում պատահամար խմբագիրների կրթության պակասության, կամ լրագրության նշանակության վերա, կատարյալ տգիտության պատճառով, կազմվի կրավորական մի թերթ, նա չի լինի ընդհանրական, ընդարձակ, ազնիվ, բարի նշանակությամբ կրավորական, այլ շատ-շատ կլինի միայն անգույն, իսկ դեպքերի մեծ մասամբ՝ հիմար»:

Հոկտեմբերի 7.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 7-ին հոկտեմբերի» և Սենեքերիմ Արծրունու «Եթե ինքն աստված խոսեր մարդու բարբառով...» (քննված են ժամանակի գրականության խնդիրները) հրապարակախոսական հոդվածները:

Հոկտեմբերի 12.—«Մշակը» (№ 40), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Մեր ամենամեծ թշնամիները» հրապարակախոսական հոդվածը և Գևորգ Չմշկյանի՝ «Պիտի ընկնե՞ր նա թե ոչ» պատմվածքը:

Հողվածից. «Սաստիկ, անողորմ անձնաքննությունը, թե գրականության, թե ուսումնարանի մեջ, թե բնի վերա նշան է, որ ազգը ընդունակ է փոխվել, հրաժարվել իր պակասություններից, առաջադիմություն անել: Միայն նոքա, որ ընդունակ չեն մագիլափ անգամ փոխվելու, ընդունակ չեն կատարելագործվելու, միայն նոքա թշնամի են այդ փրկարար հասարակական միջոցին,—անձնաքննություն: Այդ է պատճառը, որ պառավներն այդքան ատում են անձնաքննությունը: Հերիք է, մենք բավական երկար ժամանակ հետևեցինք նոցա օրինակին ու խրատներին: Վերջապես պետք է հասկանանք, որ այն հասարակությունը, որ հրաժարվում է ինքն իրան քննության տակ ձգել, նա ինքն իրան դատապարտում է հավիտենական անշարժության, ուրեմն հասարակական մահվանը:

Հոկտեմբերի 14.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 33), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 14-ին հոկտեմբերի» հրապարակախոսական առաջնորդողը և անստորագիր՝ «Մեր գրականական երեկո» պատմվածքը:

Առաջնորդողից. «Ասել, թե գրականական ասպարեզում վրաց օրիորդները և տիկիները աշխատում են, և մերոնքը չէ, դա ուղիղ

չէ, որովհետեւ դեռ որտե՞ղ էին այդ «շփիլիսները», երբ մեր հայ տիկնայք և օրիորդները ժամանակ առ ժամանակ թե՛ պարբերական հրատարակութեան մեջ և թե՛ այնպես դուրս են եկել գրականութեան ասպարեզ, տպելով զանազան թե՛ ընթերցանած և թե՛ ինքնուրույն գրվածքներ, ընթերցողները գրականութեան մեջ աղջկերանց գործը նոր երևույթ է, հայոց մեջը դա վաղուց պատահած իրողութիւնն է:

Հոկտեմբերի 15.—Պոլսում խորեն քահանա Փեհլիվանյանի ատենապետութեամբ և Հովհաննես Բարսեղյանի ատենադպրութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում մշակութային «Տարոն»-յան ընկերութիւնը, որն իր առջև նպատակ է դնում «Սթենիայի ազգային դպրոցին նյութական և բարոյական մատակարարութեանը հոգ տանել և անոր հարատեւութեանը համար փոքր եկամուտ մ' ալ ավելցնելու ջանալ: Ընկերութիւնը գոյութիւն ունեցավ մինչև 1880-ական թվականները: Ծաղկուն ժամանակ ուներ 250 անդամ:

«Հասկես ամսօր», 1954, № 9—10 («Պատմութիւն հայ մշակութային ընկերութիւններու»):

Հոկտեմբերի 18.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 240), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Տրագիկոմիդի» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Ազգային լրագիրներեն «Օրագիր» և «Մանգումի» վեց ամիսն ի վեր կատաղաբար կովի մը բռնված էին:

Ի՞նչ մեծ փառք, ի՞նչ պարծանք:

«Մանգումի» այսչափ ատենն ի վեր «Օրագիր» համար շարունակ կպոռար թե՛ տերխոշ տըր, շափկըն տըր, հալանճը տըր, հիլիքնար տըր, նամուսսուզ տըր, սըլլըզ տըր, մլուզնֆիր տիր, էտեպսիզտիր, իֆթիլաճը տըր, ֆիթնեքլար տըր, ճիզվաթ տիր, ախանգը պուլուզ տըր, ըրշվաթ եէրիճի տիր, խըրսըզ դըր, ճինայթ սահապը տըր և այլն, և այլն: (Իմա. հարբած է, թեթևսուլիկ է, սուտասան է, խարդախ է, անպատիվ է, անամոթ է, մատնիչ է, լալառ է, շառ անող է, բանտարկու է, ճիզվիտ է, գոփող է, գող է, բարոյականը խաթարված է, կաշառատու է, ռճրագործութեան հակում ունի. Ս. Շ.):

Պարոն օրագիր, շնորհավո՞ր ըլլա:

Մյուս կողմանն օրագիր կգոչեր, թե Փանոսյան անբարոյական է, հալոյիչ է, սրիկա է, վատ է, անամոթ է, թուլումպաճի է, պատվո զգացում մը չկեր, օրիորդաց թշնամի է, պիղծ է, սրբա-

պիղծ է, անհամեստ է, ազգատյաց է, անպատիվ է, և այլն և այլն, թՄանդումն, շնորհավո՛ր ըլլա՜ս:

Հոկտեմբերի 19.—«Մշակը» (№ 41), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] չե՛ղ էր պականս հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Երբ «Մշակ» հանդես դուրս եկավ, նա գլխավորապես երկու գրականական երևույթների դեմ իր պարտավորութունը համարեց պատերազմելու: Մինը բարոյականության քարոզներն էին, մյուսը փտած ճարտասանական մեթոդն էր, որ անցավ մեր երկիրը միջնադարյան եվրոպական սկոլաստիկներից: Մենք աշխատեցինք ցույց տալ փաստերով, թե որքան անօգուտ է և հասարակության երևույթները փոխելու մեջ որքան վնասակար է քարոզելը: Բայց սա բնության օրենք է: Գիտութենից զուրկ գուլիսը միշտ հակումն ունի դեպի քարոզ: Նա որ շփտե պատռել առանձին երևույթներ, հավաքել նոցա, համեմատել նոցա միմյանց հետ, դուրս բերել նոցա համեմատութենից միջին մի երթույթ, նրան ուրիշ ճանապարհ չէ մնում, եթե ոչ անդադար քարոզները կարգալու, որք ոչ մի հետազոտության վրա հիմնված չեն:»

Հոկտեմբերի 21.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 34), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Կոլի» պատմըվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հոկտեմբեր.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 10), Արիստակես Սեդրակյանի՝ բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է «Պատմութիւն և օգուտ նորա» ուսումնասիրությունը: Ավարտը՝ հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 24.—«Մասիսը» (№ 1305), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ժողովրդական լրագիր» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը (հեղինակ՝ «Լ. Պ.») և գրաբար՝ էմմանուել Ծալյանի «Ի մահ սիրելու մտերմիս Ծալի Ծալեան» բանաստեղծությունը: Նախորդող վարձառու ընծայականում տրված է վերջինիս գրության պատմությունը:

Հոդվածից. «Լրագիրները ժողովրդյան բարոյական վերքերը պատող բժիշկ, զայն որեւէ հատվածի պահպանող զորհ, զայն կրթելու և ուսուցանելու համար վարժապետ, զայն իր վշտաց մեջ մխիթարելու և նորա տկար ժամերուն հենակ ըլլալու համար բարեկամ ըլլալ կպարտավորին: Նոքա իրենց պաշտոնին շահ մեծ,

վեհ և բարձր, և նույն պաշտոնը գործադրելու համար արի, խոհեմ և դյուրագուն պետք է որ ըլլան»:

Հոկտեմբեր.—«Արևելյան մամուլը» (Բ. տարի, № 10), գերմաներեն ընադրից կատարված արևմտահայերեն ազատ թարգմանություններ, հրատարակում է մի հատված Գորտուլդ Լենսինգի «Նաթան Իմաստուն» թատերգությունից (ունի «Ճշմարիտ կրոնը» խորագիրը): Հրատարակված է նաև Մատթեոս Մամուրյանի «Այլաբուն հայեր» արևմտահայերեն հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Կան նաև դաս մը մարդիկ մեր մեջ, որ տակավին գիտություն առաջին բառը չսորված՝ մեն մի փիլիսոփաներ կդառնան, հայ պատմությունը կմաղեն և սոսկ առասպել կգտնեն, որ հայրենասիրություն, ազատություն ունայն բառեր կհամարին, որ եկեղեցին իրեն պատահական դեպք կնկատեն, որ հավատ, սահմանադրություն, ազգային ավանդություն և սովորույթ կհեգնեն: Այսպիսի ծանր խնդիրներու վրա մեծ մեծ ջարդող իմաստականներն են ինքնին այլաբուն հայեր, որ նվրդալսի անանուն և աննշան դպրոցներե ելած՝ հայ ընկերության մեջ թույն կթափեն և անոր վաղեմի հավատը, պարզությունն, անմեղությունն և առաջադիմության եռանդը խանգարելու կճգնին: Հայ լին անոնք, վասնզի լուսին հայություն ոչ դրոշմն իրենց ճակտին վրա, ոչ արյունն իրենց երակաց մեջ, ոչ լեզուն իրենց բերնին մեջ»:

Հոկտեմբերի 24.—Այնքան դրապուղում ծնվեց մատենագետ, արվեստագետ, գրականագետ, ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ (1932 թ.), պրոֆեսոր, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.) Գարեգին Զիվանու Լևոնյանը: Վախճ. 1947 թ. սեպտեմբերի 28-ին, Երևանում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Գոշ», «Գրասեր», «Է», «Ճոխն», «Մեֆիստոֆել», «Շավարշ», «Վաղինակ» կեղծանուններով:

«Գրական բերք», 1947, № 36 («Գարեգին Զիվանու Լևոնյան»): Խաչատրյան Լ., Գրական տեղեկատու, էջ 214—215:

Հոկտեմբերի 26.—«Մշակը» (№ 42), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեղիքագետի» «Կուսադրություն» պատմվածքը (տե՛ս Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 1-ին, էջ 507—512):

Հոկտեմբերի 31.—«Սիրոն» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Տեր-Հարությունյանի (Իսմայելյի) «Պաշտոնյա և պաշտոնավարություն» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հողվածից. «Արդ ի՞նչ է ազգային թերթերու կամ հանդեսներու պաշտոնն և ինչ նպատակով սահմանված են նորա: Այս հարցմանց պատասխանը դուրսով կգտնանք, եթե յուրաքանչյուր թերթերու սկզբնավորութեան առաջարկենք ընթերցումը: Մի՞թե չկան այնպիսիք, որ թերթերն իրենց համար քատրոն համարած են, ուր տգիտութեան, շահասիրութեան, ազահութեան և սեհաշուատելութեան կատակերգութիւններ կկատարվի՝ ի տես մանկեցուն և ի գայթակղութեան համեմատութեան: Զկա՞ն այնպիսիք, որք ազգէն օգուտը, այսինքն իրենց սրբադէմքն և ուխտայալ պարտքը ընդ երկար ոտնակոխ առնելով, անարգ շահախնդրութեամբ իրավունքը կթլուրեն, ճշմարտութիւնը կնեղահանեն:»

Նոյեմբերի 2.—«Մշակը» (№ 43), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Սողոմոն Եղիազարյանի «Հարսանիք» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 49 (նոյեմբերի 14)-ում:

Նոյեմբերի 4.—«Մեղուն» (№ 101), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Անանունի» (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Ապտակք» և [Հակոբ Պարոնյանի] «Ճակատամարտ օրագրո ընդդէմ Մանգուսիի», «Մասիսի ուղեղը» երգիծապատմաները (տե՛ս Հակոբ Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 12—19, հատ. 8, էջ 91—95):

Նոյեմբերի 4.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 245), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Ալվազյանի] «Ծախված թերթեր» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 247 (նոյեմբերի 11)-ում: Ներկայացված են Պոլսի «Օրագիր» և «Մանգուսիի էֆքլար» (ի՛մա. «Մտածումների շարք») պարբերականները, որոնց գործունեությունը բացասական է գնահատված:

Հողվածից. «Որնէ թերթ, հասարակութեան ծառայելու նշանաբանն ու բերանն ունի, սակայն կան պարագաներ, կան խնդիրներ, որք զխմբագիրը երկու թուրին մեղտեղը կդնեն: Եթե հասարակութեան ծառայե՝ յուր մասնավոր շահու աղբյուրին դիմ պիտի գտնվի և զրկվի աղկից: Եթե մասնավոր աղբյուրին ծառայե՝ հասարակութեան դիմ պիտի գտնվի: Ուրեմն ուզե՛ շուգե՛ կամ լուռ պիտի կենա և կամ հակասութեան մեջ իյնա: Բայց ազատ խմբագիրը, որ յուր շահու աղբյուրն մի միայն հասարակությունը ընտրած է, ոչ հակասութեան մեջ կիյնա, և ոչ լուռ կկենա:»

Նոյեմբերի 4.—«Մեղուն» (№ 111), Խաչիկ Օտյանի՝ ֆրանսերեն չնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է

Հրատարակել Վիկտոր Հյուգոյի «Կլոդ Գեռ» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 111 (գեկտեմբերի 8)-ում:

Նոյեմբերի 5.—Պոլսում, հայկական ազգային գերեզմանոցում, այդ միջոցառումն իրականացնող մասնագետների սատարմամբ (նախագահ՝ Զ. Վ. Անեմյան), տեղի է ունենում Մկրտիչ Պեշկևիթաշյանի մահվան հերթական տարելիցին նվիրված սգո հանդիսություն: Դամբանականով հանդես է եկել Հովսեփ Նիշմանյան-Մեհենցը:

Մեհենցի դամբանականից. «Մանավանդ հիմա, որ հիվանդ ողիներ ատելություն և նախանձ կիչեն, ամեն տեղ կսպրդին, եվ ո՞ր գիտե, թե մեր հավատքը խաբելով հոս, ձեր մեջ նաև մտած լըլլան. եվ թեղրայր եմք մեք» Հայնին թեղրայր չեմք մեք» կպատասխանեն, ազգատեցությունը ազգասիրության քողով կծածկեն և քարեկամ ինքզինքնին ան մարդուն, ան Պեշկևիթաշյանին անվանել կծպրհին անոնք, որ քարեկամություն չեն զգացել և ոչ օր մը կյանքերնուն մեջ, երբ ազգության սահմանը կը պղտիկցնեն, կը նեղցնեն իրենց ուղեղին պես, և չեն հասկնար, թե երիտասարդությունն այս գերեզմանին վրա կրողոթե այդ դավաճան սահմաններուն դեմ»:

«Մասիս», 1872, № 1310 («...խմբագիր»), № 1313 («Ինչպես որ անցյալ չարթու...»):

Նոյեմբերի 8.—«Մեղուն» (№ 102), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Մարդոց թշվառությունը և անասնոց երջանկությունը» երգիծապատումը, որն առարարվում է նույն պարբերականի № 105 (նոյեմբերի 18)-ում, և «Դործքով բարոյական» երգիծական էսսեն (տե՛ս Զ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 79—82, հատ. 8, էջ 96—97):

Նոյեմբերի 9.—«Մշակը» (№ 44), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Մեծիքդագիտ» «Անբախտ Հոփսիսիմեն» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (տե՛ս Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 1-ին, էջ 513—525): Հրատարակված է [Գրիգոր Արծրունու] «Կլասիկական ուսման վնասները» հրապարակախոսական հոդվածը:

Նոյեմբերի 11.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 37), արևելահայերեն, հրատարակում է Սիմյոն Հուրհերի «Կողք պատմա-աշխարհագրական ակնարկը»:

Նոյեմբերի 11.—«Մեղուն» (№ 103), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Երեք օր, երեք գիշեր Սարնիճի մեջ» սկզբնական խորհուրդը և «Հերիք խնդացի» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 84—85, հատ. 8, էջ 99—103)։

Նոյեմբերի 14.—«Մասիսը» (№ 1314), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Տեր-Կարապետյան Տերոյանցի «...Խմբագիր «Մասիս» պատվական լրագրո» հոդվածը, Վերլուծված է ժամանակի գրական-մանկավարժական կյանքը։

Հոդվածից. «Հապա ի՞նչ ըսելու է այն վարժապետին, որ աշակերտները գաղղիներենի կրթելու համար ձեռքերնին Վոլտերիէ գրքերը կուտա թարգմանելու։ Նույնիսկ գաղղիացի գրագետը ըսածն է, որ Վոլտերի շինած պատմությունները սուտով խառն են և տղայք սուտն իրավեն զատելու դատողություն լուրին։ Փիլիսոփայականները տղոց հասկնալու բանը չըլլալեն զատ, անհավատության սկզբունքով լեցուն, կատակները լիբբ և սրիկայի լեզվով գրված, վեպերը՝ բարոյական ավրոդ, միայն բանաստեղծությունները քիչ մը աղեկ։ Ասանկ գրքեր թարգմանելու աշխատող տղամը, երբ աստուծո տունը կանարգեն, անոր ապագային վրա ի՞նչ գուշակեմք»։

Նոյեմբերի 15.—«Մասիսը» (№ 104), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Սխալ լրագրում մը» և «Օրագրո ուրախությունը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 104—106)։

Նոյեմբերի 18.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 38), արևելահայերեն սկսում է հրատարակել Ալեքսանդր Քալանթարի «Քաջերի այր (հիանցք)» վիպակը, որն ավատվում է նույն պարբերականի № 44 (դեկտեմբերի 30)-ում։

Նոյեմբերի 18.—«Մեղուն» (№ 105), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Խորեն Եպիսկոպոսի հարցմունքը», սկզբնական խնդիրը, «Օրագրո շորեքշաբթի ավուր մեկ հոդվածը», «Շնորհակալություն մը առ օրագիր» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 25—26, հատ. 8, էջ 107—111)։

Նոյեմբերի 21. — Վենետիկում վախճանվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոդվածագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Արիստակես

տական Ճիզմենճյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1809 թ.: Ծնվ. 1787 թ. մարտին, Պոլսում:

Մխիթարյան Ուրեկյան, Վենետիկ, 1801, էջ 221—222:

Նոյեմբերի 22.—«Մեղուհ» (№ 106), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Երկուշաբթի են մինչև հինգշաբթի» օրվան հարսը երգիծական վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 114 (դեկտեմբերի 20)-ում և «Առակ Եզովպոսի» երգիծական էսսեն (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 88—101, հատ. 8, էջ 112—113):

Նոյեմբերի 23.—«Մշակը» (№ 46), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Հայոց լեզու (նվեր Անդրեաս Արծրունուն)» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Զմոռանանք, որ մեր պառավները մեր վերաբերությամբ պատրաստ են նույնը անել, ինչ որ արել են մեր նախնիները ամեն երկիրներում, փոքր ի շատե՝ վերանորոգություն մտցնող անձերի հետ: Հրեաները շարչարեցին, խաչեցին Քրիստոսին, հայերը կտոր կտոր արին Մովսես Խորենացու ոսկորները ու ջուրը գցեցին, իտալացիք բանտարկեցին Գալիլեին: Մեր պառավները պարծենում են այժմ Մովսես Խորենացու գրվածներով, բայց չեն մտածում, որ եթե նա նրանց ժամանակակից լիներ, նույնքա ամեն միջոցները գործ կդնեին նորան հալածելու համար, ինչպես որ պատրաստ են այժմ ամեն փոքր ի շատե՝ կարգից դուրս հայտնվող մարդին իրանց ձեռքերով խեղդել: Նույնը անում է, բացի մեր պառավներից, և մեր պառավ երիտասարդությունը: Նույնքա շատ նման են միմյանց»:

Նոյեմբեր.—Էջմիածնի «Արարատը» (№ 11), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Գալուստ Շիրմազանյանի «Թե ուր են Ավարայր և Տղմուտ» բանասիրական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Հրատարակվում է «Հայկազն ծերունու» (Ի՛մա. Գաբրիել Պատկանյան) «Յուպն Մովսիսի յերկրորդումն պատահե՛ հե՛ կարկատե՛ զծովն Կարմիր» գրաբար պոեմը (ավարտը՝ հաջորդ համարում) և Մկրտիչ Շահնազարյանցի «Անի» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբերի 23.—«Մասիսը» (№ 1317), արևմտահայերեն, հրատարակում է Տ. Սեթյանի «Առ վաղամեռիկն Մելիք Իգիթբաշյան» եղերերգական պոեմը:

Նոյեմբերի 25.—«Մեղուն» (№ 107), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] երգիծական մանրապատումները «Մանր լուրեր» ընդհանուր խորագրի ներքո: Հրատարակությունը որոշ ընդհատումներով և հաճախ՝ նոր վերնագրով, շարունակվում է մինչև 1873 թ. հունվարի 17-ը (№ 121): (Տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 28—37):

Դեկտեմբերի 2.—«Մեղուն» (№ 109), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Բաղականի մը հաշիվը...», «Զուրս մի՛ պղտորեր», «Եջլանն ի թատերաբեմ» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 124—129):

Դեկտեմբերի 7.—«Մշակը» (№ 48), արևելահայերեն, հրատարակում է «Զարուհի» «Ֆեխիետունը»: Ի թիվս այլևայլ հարցերի, երգիծական պիտակավորումներով ներկայացված է Սենեքերիմ Աթոբունու գրական-հասարակակալ գործունեությունը:

Դեկտեմբերի 8.—Պոսում ծնվեց կենսագիր, հոգվածագիր, խմբագիր Վահան Գևորգի Զարդարյանը: Վախճ. 1945 թ. Նոյեմբերին, Կահիրեում:

1893—1894 թթ. Պոսում հիմնադրել և խմբագրել է «Տեսարան» գրական հանդեսը, իսկ 1897-ին (Ղուկաս Բուլատի հետ համատեղ) հրատարակել է «Հանրագիտակա շաբաթաթերթը» ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Դիտող» կեղծանունով:

Թեոդիկ, «Տիպ ու տառ», Պոլիս, 1912, էջ 32—33: «Ընդարձակ տարեգիրք» ազգային ճիվանդանոցի», Պոլիս, 1946 թ., էջ 373:

Դեկտեմբերի 8.—«Մեղուն» (№ 111), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մասմաթիո կոփվը», «Բողոք մեռելոց», «Այվազին գրասենյակին մեջ» և «Փռնջին անգթությունը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 131—138):

Դեկտեմբերի 9.—«Մեղուն Հայաստանին» (№ 41), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Մատենագիտություն» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Գրախոսված է Միքայել Միանասրյանցի «Կանոնավոր և վայելուչ գրության պատմությունը» և տեսությունը աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1872 թ.): Արված մասնագիտական բնույթի դիտողություններից հետո, այն դրական է գնահատված:

Գիտողութունները վերաբերյալ տրվող համապատասխան պարզաբանումներով (օգտագործելով նաև Ստ. Նազարյանցի տեսակետները), «Մեղու Հայաստանին» (1873 թ. № 2, հունվարի 20) հանդես եկավ անստորագիր պատասխան հոդվածով, «Մեղուի» № 41 և 42-ի Մատենագրության առիթով վերնագրով:

Դեկտեմբերի 13.—«Մեղուն» (№ 112), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ատենաբանություն մեղուի առ սամաթիացիս», «Գում Գաբուլի դուրսի թաղականը» և «Լրագրական դիցաբանություն արպիք» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարսեճյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 139—145):

Դեկտեմբեր.—«Արևելյան մամուլ» (Բ. տարի, № 12), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Սյունիի» «Լեզվի վրա» ուսումնասիրությունը: Ավարտը՝ «Արևելյան մամուլ», 1873 թ., № 10 (հոկտեմբեր):

«Ինչպես որ ըսինք, ժողովուրդն իր լեզուին տերն է միայն մինչև աստիճան մը, այսինքն մինչև այն օրը, որ գրականություն մը երևան կելնի, վասնզի գրագետներու պաշտոնն եղած է միշտ լեզվին ներդաշնակության հիմերը դնել՝ դուրս ձգելով ինչ-որ բիրտ ու խորթ կհնչի ականջին, ասկե է, որ հասարակ ժողովրդյան ու գրավոր դասերու լեզվին մեջ մեծ տարբերություն եղած է և կա: Կուզենի լեզուն խիստ տարբեր է մարսելից վաճառականին, Բայրոնի լեզուն իր հայրենակից նավաստին լեզուինն:

Դեկտեմբերի 14.—«Մշակը» (№ 49), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ինչ է պահանջում մեր դարը» հրապարակախոսական հոդվածը: Հրապարակված է նաև «Միջոց Մելքում խան» անստորագիր դիմանկարը, որտեղ տրված է «Պարսկաստանի երևելի այս հայկազն պաշտոնակալի» կյանքի և հասարակական-մշակութաքին-գրական գործունեության բնութագիրը:

Դեկտեմբերի 16.—«Մեղուն» (№ 113), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Խմբագիրն Մեղուի առ տերն Մեղուի», «Խնդրոց մեռյալն ի տեսլանն Մեղուի», «Ժամանակագրություն» երևելի անցից» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարսեճյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 146—151):

Դեկտեմբերի 16.—«Մեղուն» (№ 113), անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն արձակ թարգմանություն, հրատարակում է Զորը Բայրոնի «Լարա» պոեմը: Հրատարակվել է միայն առաջին երգը:

Դեկտեմբերի 16.—«Մեղու Հայաստանին» արևելաօայերեն հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 16-ին դեկտեմբերի» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Գրականությունը ունի նպատակ արտահայտել յուր մեջ ազգի կամ ժողովրդի ներքին և արտաքին կյանքը, նորասանցյալի և ներկայի հետ, և սոցա հարմարվելով,—նախագուշակել և սահմանել, որոշել ազգի կամ ժողովրդի ապագան՝ հայտնի քսն է մերձավորապես: Այսպիսի նպատակ ղեկով իրան գրականությունը բովանդակում է յուր մեջ այնքան բազմակողմանի նյութեր, որքան բազմակողմանի են կյանքի երևույթները, նորա պիտույքները, նորանից ծագած խնդիրները և այլն: Այսպիսի կերպով գրականության նպատակը, եթե կարելի է այսպես ասել, է մի որոշյալ եզրակացություն, որ հիմնվում է կյանքի մեջ նշմարված մասնավոր նյութերի վերա կնշանակել, որ գրականության որպիսությունը, հատկությունը և նորա բարի նպատակավոր լինելը, բոլորովին պիտի պայմանավորվի, յուր նյութերի հատկություններով»:

Դեկտեմբերի 20.—«Մեղուն» (№ 114), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Հելվաճիին լապտերը» և «Գերեզմանատան խնդրույն վրա հայ էֆենտիի մը կարծիքը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 105—109): Հրատարակված է Եղիազար Տելեթյանի «Ողբերգ ի տարածած մահ Վարդան էֆ. Համամեյանի» բանաստեղծությունը:

Դեկտեմբերի 23.—«Մեղուն» (№ 115), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Բառերու նոր սահմաններ» երգիծապատումը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 38—39), «Հարություն մեռնող», «1872-ի հիվանդությունը», «Պատրիարքարանի մեկ անիրավությունը», «Հակոբ պեյ Պալյան», «Այվազին վերջին վայրկյանները» և «Կրկնամասնություն» ստեղծագործությունները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 155—163):

Դեկտեմբերի 26. — «Մասիսը» (№ 1330), ֆրանսերեն քնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել էոսեն Բելտանի «Առտնին օրեք» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1873 թ. № 1334 (հունվարի 5)-ում:

Դեկտեմբերի 27.—«Մեղուն» (№ 116), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մեղուի բարկութիւնը», «Ծրացույց Մեղուի 1873 թվականին» և «Դարձյալ այն խնդիրը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 110—111, հատ. 8, էջ 164—168)։

Դեկտեմբերի 28.—«Մշակը» (№ 51), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «1871 և 1872» հրապարակախոսական հոգվածը և «Մ. Բ.»-ի (Մուշեղ Բազրատունի ?) թատերախոսականը, որտեղ գրախոսված է «Երեսուն տարի կամ թուղթ խաղացողի կյանքը» պիեսը։

Հոգվածից. «Հայերեն լեզվով գրել, հայերեն լեզվով մի օրագիր հրատարակել,—ասում էին բարձր ուսում ստացած Թիֆլիսի հայ երիտասարդները,—ո՛ւմ համար և ի՞նչ նպատակով։ Ասացե՛ք խնդրեմ, ասում էր մի ինքնահավան, հաստափոր աղա, դուք հայոց լրագրի եք հրատարակելու, ի՞նչ նպատակով, Հավատացե՛ք, որ եթե ես մի բան ուզե՜նամ կարդալ, ձեր գրվածքը չեմ կարդալու։ Դուք մեզ սովորեցնել եք կամենում, կարծո՞ւմ եք, որ մենք ձեզնից հետ եմք մնացել լուսավորութիւն մեջ։ Դուք սխալվում եք, պարոն։ Եթե ես մի բան կարդալ ուզե՜նայի, կդիմե՛ի ֆրանսիական, ռուս կամ գերմանական լրագրութիւնը, բայց ինձ ի՞նչ փուլթ ձեր խելքի ծնունդը»։

Դեկտեմբերի 30.—«Մեղուն» (№ 117), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Խաղամուլութիւն», «Արլան բիծը», «Փունջ և դիվանապետը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 112—113, հատ. 8, էջ 173—176)։ Հրատարակված է նաև Եղիազար Տեպլեթյանի «Հեքն ի միայնութիւն» քանաստեղծութիւնը։

Դեկտեմբեր.—Էջմիածնի «Արարատը» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է Եղիա Զալալյանցի «Կազմվի կամ բաղկաւալ» հոգվածը։ Հոգվածագիրը բանավիճում է «Արարատում» 1872 թ. մայիսից (№ 5), տպագրվող Վահան Բաստամյանցի «Թե ինչպես կազմվեցավ հայոց ազգը» հոգվածի մի քանի դրույթների դեմ (տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը), այդ առթիւ վարդացնում իր տեսակետները։

Դեկտեմբերի 30.—«Մատիսը» (№ 1332), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Գաբրիել Գրասբերյանի «Պ[արոն] Ե[ղիազար] Մուրադյանի շինած գաղղիներն քերականութիւն մեջ երևցած թարգմանական և

կանոնական սխալները» հոգովածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Գրախոսված է Ե. Մուրադյանի «Քերականություն գաղղիերեն լեզվի, հայերեն բացատրությամբ» (Երուսաղեմ, 1869 թ., տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) աշխատությունը, որտեղ մատնանշված են բաղմամբիվ սխալներ ու անճշտություններ:

Դեկտեմբերի 31.—«Միոնը» (№ 12), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Առեղծված» բանաստեղծությունը:

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր (մասնագիտությամբ՝ դեղագործ) Հերակլիտես Դավյանը Վախճ. 1920 թ. նոյեմբերի 15-ին:

Լեռնիկ, «Ամենույն տարեցույցը», 1922, էջ 413:

— — — Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Լևոն Թաշճյանը: Վախճ. 1943 թ. հունիսի 11-ին, Կահիրեում:

Խնոզիկ, «Ամենույն տարեցույցը», 1927, էջ 387, «Հայաստանի կոչնակ» 1943, № 24 («Մահ Լևոն Թաշճյանի»):

— — — Պոլսում ծնվեց թուրքագետ, թուրքերեն դասագրքերի հեղինակ, բառարանագիր Պետրոս Կարապետյանը (Զեքի): Վախճ. 1937 թ. դեկտեմբերի 23-ին:

«Ընդարձակ տարեգիր Ազգային հիվանդանոցի», Պոլս, 1938, էջ 31:
Ս. Մխիթարյան «Ժողովրդական տարեգիր», Պոլս, 1938, էջ 48—49: Սեփական Գ. «Կենսագրական բառարան», հատ. Բ, էջ 100:

— — — Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր (մասնագիտությամբ՝ բժիշկ) Պողոս Մարտիրոսի Քուլյանը:

«Հայաստանի կոչնակ», 1948, № 2 («Ժամանակակից Ֆրանսահայ գեմքեր»):

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, հուշագիր Վահան Գրիգորի Մոզյանը: Վախճ. 1945 թ. հուլիսի 15-ին, Նյու Յորքում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1945, № 30 («Վահան Մոզյան»):

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Թաթուլ Դուրյանը: Վախճ. 1914 թ. Պանտրմայում:

Պետրոյան Մ., «Հայ հանրագիտակ», էջ 6:

— — — Ռոդոստոյում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, մասնագետ, հոգվածագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով) Գևորգ

Թուրքիայում: Արմաշի միաբանության անդամ՝ 1911 թ.: Եղեռնամա՞հ՝ 1915 թ. Կարինի շրջանում:

Սկրտիչ Աղավնյանի, «Միաբանք և այցելութ հայ երուսաղեմի», Երուսաղեմ, 1929, էջ 87.

— — — Տիգրանակերտում (Դիարբեքի, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց գեղանկարչուհի, թարգմանչուհի (հայերենից անգլերեն), արձակագիր (անգլերեն լեզվով) Զապել Թովմասի Պոյաճյանը: Վախճ. 1957 թ. հունվարի 26-ին, Լոնդոնում:

Անգլերեն թարգմանություններն ու հոգվածները հաճախ ստորագրում էր «Vartan» ձևով:

«Բաղմալիպ», 1911, № 6 (շաբաթականացի մը). 1957, № 5—6 (սոբ., Զապել Պոյաճյանի մահը): Պետգլխե Կ., Ամենուն տարեգիրքը, Բեյրութ, 1938, էջ 878, Художествен. Г. Г. Забел Бояджян (жизнь и творчество)՝ автореферат. Ереван, 1978, 25 стр.

— — — Թավրիզում (Իրան) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, հուշագիր Իսկուհի Սիմոնի Հակոբյանը:

Մահվան վերաբերյալ մանրամասնություններ գտնել չենք կարողացել: Հայտնի է, որ 1966 թ. ապրում էր Համբուրգում (ԳՖՀ) և թրավական քաղաքողջ էր:

Վառդան Մ. Վ. Դեմիրճյան, Դիվան Ատրպատականի հայոց պատմության (հատ. Ա.), Թավրիզ, 1866, էջ 162:

— — — Ստամբուլում ծնվեց արձակագիր, բանաստեղծ, հոգվածագիր (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն) Կարա-Դարվիշը (Հակոբ Մինասի Գենչյան): Վախճ. 1930 թ. դեկտեմբերի 16-ին, Թիֆլիսում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Altalena», «Միկանդաթ», «Վ. Նուրյան», «Հ. Գ.» կեղծանուններով:

«Հանդես ամսօրյա», 1937, № 6—8 (Թիֆլիսի հայկական պանթեոններում): Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 89:

— — — Տիգրանակերտում ծնվեց հոգվածագիր, խմբագիր Թովմաս Զարչաֆեճյանը: Վախճ. 1953 թ. հունվարի 1-ին Ֆրեզնոյում:

1899 թ. Նյու Ցորքում հիմնադրել և մինչև 1900 թ. խմբագրել է «Հայրենիք» շաբաթաթերթը:

Գևորգյան Կ., Ամենուն տարեգիրքը, Բեյրութ, 1955, էջ 521:

— — — Արաբկիրում ծնվեց պատմաբան-բանասեր, հոգվածագիր Մարտիրոս Տերպետիկյանը: Վախճ. 1931 թ. հունիսին, Փարիզում:

«Կյանք և աշխատ» (Տարեգիրք), Փարիզ, 1932, էջ 188:

— — — Քյոթուկ գյուղում (Լեռնային Ղարաբաղ) ծնվեց պատմա-բան-բանասեր, հոգևածագիր (հայերեն, ռուսերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն լեզուներով), խմբագիր Միքայել Վարանդյանը (Հովհաննիսյան), Վախճ. 1934 թ. ապրիլի 24-ին, Մարտելում:

1905—1907 թթ. Թիֆլիսում խմբագրել է «Հառաջ» օրաթերթը, 1913—1916 թթ.՝ «Հորիզոն» օրաթերթը, Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «էկո» կեղծանունով:

«Կյանք և մտվեց» (Տարեգրք), Փարիզ, 1935, էջ 121—122:

— — — Մոսկվայում վախճանվեց պատմաբան-բանասեր, հոգևածագիր (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), բառարանագիր, դասագրքերի հեղինակ Մկրտիչ Ղազարի Բերոյանը (Никита Лазаревич Беросв): Մեզ. 1795 թ. Աստրախանում:

Այվազյան Ա., Եար հայ կենսագրության, հատ. Գ, Պոլս, 1893, էջ 33—47, Армянск С., Армянская печатъ и царская цензура, Ереван, 1957, 514 стр.

— — — Թալասում (Կեսարիա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց հոգևածագիր (մասնագիտով՝ մաթեմատիկայի) Սարգիս Արզրյանը (նաև՝ Արզույան): Վախճ. 1953 թ. դեկտեմբերին, Երևանում:

Պոռուրյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 269—270.

— — — Ակնում ծնվեց դրամատուրգ, երգիծարան, հոգևածագիր Հովհաննես Ամիրյանը:

1911 թ. Գրիգոր Թորոսյանի հետ համատեղ, Պոլսում խմբագրել է «Կուկուկ» երգիծաբանական շաբաթաթերթը, իսկ 1911—1914 թթ.՝ «Զուռնա» երգիծաթերթը:

Պոռուրյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 180—181: Ազատյան Թ., Ակն և ակերթթ, էջ 61:

— — — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն) Արամ Իսահակյանը (Ավետիս Իսահակյանի պապի (Սիմոնի) եղբոր որդին): Վախճ. 1940 թ. Երևանում:

Ավ. Խաճակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. Ե, Երևան, 1979, էջ 390:

— — — — —

— — — Վենետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Թուրքիայի Բերդյանի «Հովսեփ Գեղեցիկ» պատմական ողբերգությունը 35 էջ

Առաջաբանից («Աղբյուր»). «Մեր անմահ Պեշկեթաշլյանեն՝ ասկե քանի մը տարի առաջ Օրթագյուղի Բարեսեր ընկերությունը նոր խաղ մը խնդրած էր: Բայց ինքը արդեն ըմբռնյալ ըլլալով այն

անողոր ակտեն, որ զինքը գերեզման տարավ, ինձի հանձնեց, որ Հովսեփ Գեղեցիկին սրտառու լինելու փոխարեն իմանողությամբ գաղղի-րենին, թատրոնի բնավ հանձնի՝ Որո՞ւ մտքն անցնե՞ր բնավ, թե ազգը այսչափ շուտ պիտի կորսնցնե՞ր զինքն, իր նորանոր ցավոց մեջ զինքը պիտի կոչե՞ր ի զուր...»:

Ողբերգությունն էլ հեղինակը նվիրել է Սևո անմահ հանճար Պեշիկթաշլյան Մկրտչի, ձոն զարմանաց և հավերժ սիրո»:

— — — Վենետիկում էգուարդ Հյուրմյուզյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար լատինացի թարգմանությամբ, հրատարակվում է Հյուդովիկոս Ռասինի թերգը ի կրօնա ստեղծագործությունը: 156 էջ:

— — — Վենետիկում էգուարդ Հյուրմյուզյանի՝ լատիներեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Կոռնե-լիոս Տակիտոսի «Տարեգիրք (սկսեալ ի մահուանէ Մեծին Աւգուստեայ)» աշխատությունը: 501 էջ:

Տրված է Գալոս Օկտավիոս Օգոստոսի մահվանից (մ. թ. 14 թ.) մինչև Կլավդիոս Ներոնը (37 թ. մ. թ.) ընկած հռոմեական կայսրերի պատմությունը:

— — — Վիննայում արևմտահայերեն հրատարակվում է Վարդան Հստկարյանի «Եկեղեցական պատմություն, հանդերձ ազգային եկեղեցական պատմությամբ» աշխատությունը: 483 էջ:

Առաջարանիդ. թեղած չէ ժամանակ մը, որուն մեջ Կաթողիկե ուղղափառ Հռոմեական եկեղեցվո թշնամիներն, այնպիսի նենգա-վոր հնարքներով և ամեն կարելի միջոցներով Քրիստոսի եկեղեց-վոյն, անոր փրկավետ վարդապետությանն և սուրս սահմանա-դրությանցը դեմ կռվին, ինչպես հիմակվան ժամանակս: Տա-գրության մամուլն և հրապարակական թերթերն երբեք այնպիսի ժիր գործունեություն ցուցունած չեն, սուտ կամ կեղակարծ պատ-մություններ հնարելով և անստույգ դեպքեր կրկնելով Կաթողիկե եկեղեցվո հիմունքը խախտելու, ինչպես այսօրվան օրս: Ուստի և մեկը, որ Քրիստոնեական կրոնին և Ուղղափառ եկեղեցվո պատ-մության ամենեւին տեղյակ չէ, շատ անգամ վտանգի մեջ կի՛յնա ստությունը ճշմարտության տեղ փոխանակելուս:

— — — Վիննայում Սերվիլյանի՝ բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վերոյ Յուստինիանոսի պատասխանատուութիւնք առաջին և երկրորդ և պատմութիւն Նորին վկայութեան աշխատությունը: 97 էջ:

— — — Վիեննայում գերմաներեն ընագորից կատարված արևմտա-հայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Կոնրադ Պուլանտի «Հին Աստված» պատմական վեպը 121 էջ։

Վերջաբանից. «Որդեա՛կք իմ, բռնանդակ զորությամբ աշխատեցե՛ք Գաղղիայի բարոյական ու կրոնական վերածնության, հնազանդության և անտիքրանների գլուխ ծոցեցե՛ք։ Մի՛ մոռանա՛ք երբեք, թե հավիտյան կենդանի է Հին Աստված, աշխատանքիս միակ ճշմարիտ տերը, թե՛ առանձնականաց և թե՛ տեղությունց բախտին վարիչը։ Ահի՛վ և թողությամբ իրեն ծառայեցե՛ք իրեն՝ որուն երկինք ամեն է և երկիրս՝ ոտիցը պատվանդանը։

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Նդիշ Գաֆթանյանի «Սկզբնական ընթերցվածք գաղղիներեն և հայերեն, բառական մեկնությամբ» աշխատությունը 175 էջ։

— — — Զմյուռնիայում, Ս. Կ. էջիզյանի՝ ֆրանսերեն ընագորից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում Ալֆոնս Լամարթիեի «Երազիկ» վեպակը 128 էջ, Նույնը՝ 1873 թ. 126 էջ, 1874 թ., 128 էջ։

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Չիլինկիրյանի՝ ֆրանսերեն ընագորից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Աբրա Պրևոյի «Մանոն Լեսկո» վեպակը 192 էջ։

Առաջաբանից. «Մանոն Լեսկոյի պատմությունն այն զրախ հրաշակերտներուն մի է, որոնց համար առանց աշխատանքի կրնա ըսվիլ, թե հավիտենական գարուն մ՝ ունին։ Կրնանք անվրա խօսիլ ամեն ժամ, առանց նպատակի, առանց առիթի, և անոր վրա խոսելու համար։ Երբ մանավանդ կկոպինք մեր ժամանակին ամենն գեղեցիկ գիրքերուն հետ, որոնց մեջ վերլուծություն և կարծիք անդամազննությունը կրից նկարագրության հարգեցին, և ուր սերը զգացում մ՝ ըլլալի դադրած է՝ գիտությամբ ըլլալու համար, ահա ան աստիճանական սիրելի է մեզ և որոգել մեր տպավորությունները այս վճիռ պատմությանը դիմելով, ուր ամեն բան անկե կհոսի, և որոնց ընդ միշտ ցավի և ժանի հետքը կորուսինքս։

— — — Զմյուռնիայում, Կարապետ Շերիտեյանի՝ ֆրանսերեն ընագորից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Արդա» ռեբերգությունը 48 էջ։

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Վրույրի» (ի՛մա. Մատթեոս Մամուրյան) հրապարակախոսական հոդվածների ժողովածուն՝ շշակական նամականիս խորագրով: 275 էջ:

Առաջաբանից. «Ազգային զբաղմանց և առտնին հոգսերու մեջ՝ ասեն ասեն դեպքի կամ զգացումի մը տպավորության ներքև հայկական նամականի անվամբ մրոտած թղթերս, որ զանազան լրագիրներու՝ Մաղկի, Մեղուի, Կիլիկիայի և այլ թերթերու մեջ ցիր ու ցան կ'գտնվին՝ մեկ հատորի մեջ ամփոփել և հրատարակել կհորդորեն ցիս քանի մը բարեկամներու Այս բարեկամաց խընդիրը կատարելու կզիջանեմ, քանի մի անտիպ նամակներ ալ ավելցնելով:

Եվ արդարև, որչափ որ այս նամակները 1864-էն սկսյալ գրված են, ինքնին գրական կամ պատմական արժեք մը չունին, ...սակայն դարձյալ ճշմարտություն մը երևան պիտի հանեն հետաքրքիր ընթերցողին, այս է, թե հիշյալ թվականեն ի վեր ի՛նչ ցավեր և գանգատներ, ի՛նչ դուռն խորհրդածություններ որ հայտներ ենք սույն նամականիով ազգին վիճակին վրա, մի և նույն ցավերն ու մտածությունները այսօր ևս կրնանք կրկնել, դժբախտաբար, առանց զգալի տարբերության: Ուստի այս նամականին ալ, սույն նկատմամբ՝ չէ թե իբրև հին այլ նոր, կամ, լավ ևս ըսեմ, մշտաթե փշտաց թեթև մեկ արձագանքը կրնան համարվիլ:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, Բւ:դմանչի առաջաբանով ու ծանոթագրություններով, հրատարակվում է Վալտեր Սկոտի ժվանոն վեպի առաջին հատորը: 176 էջ:

Երկրորդ հատոր (146 էջ) և երրորդ հատոր (154 էջ)՝ անդ, նույն թվականին: Հատվածաբար հրատարակվում էր Արևելյան մամուլում, 1871 թ. հունվարից (տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը): Այդ պատճառով էլ սույն հրատարակությունն ունի Վերկրորդ տիպա նշումը:

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ծալի վարդապետ Ղևոնդյանցի լեռնածառ Սրսրա հայուհվուն պատմվածքը: 16 էջ:

Առաջաբանից (սեոսք մը առ ընթերցողն). «Այս փոքրիկ, պարզ գրույցը շինծու չէ. Հայաստանի շատ մը եղբերական արկածից մեջեն՝ հայոց առաքինական կենաց հայտարար փոքրագույնն է և մինչև ցայսօր Ապահունյաց բնիկը հառաչելով ուշադիր կմնա այն մրմունջներուն, որ կարծես թե Սիմ լեռան սարը՝

Սրսրա և Սուրա գերեզմանին բուրդաբերը կլսվին: Մինակ սույն արկածին բնութենն բխած քանի մը խորհրդածությամբք հյուսեցի այս գրույցիս իմաստասիրական մասը և կընծայեմ զայն մանավանդ Արեւմտյան հայուն... վայրկյան մը իր ուշադրութիւնը դարձնելու այն օտարոտի վիպասանությանց լաբիրինթոսն, որ անդադար կղեգերի առանց ելք մը գտնելու:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնաւորից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումայի «Քսան տարի ետք» վեպի Ա. հատորը: 254 էջ Բ. (263 էջ) և Գ. (260 էջ) հատորներ՝ անդ, նույն թվականին: Գ. հատոր՝ անդ, 1874 թ., 251 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Ալեքսանդր Դյումայի վիպական հզոր գրիչն այս վիպասանության մեջ պատմաբանի անաշուտ ալլազան գույներ կառնու և բազմարկված ժամանակներու մեջ եւ ուր պատմական անձերու կերպարները ճշգրիտ ու կենդանի կրեին, կզանազանն այն ներքին ոգին, որ Ֆրանսայի հին անկախ լայը քանդելով՝ ընկերութիւնը նոր հիման վրա պիտի կազմէ իր մտածին դուցազունները կ' ներկային այս միապետության այն ազատության զինվոր, որ իբրեւ քառսի մը մեջ կ' մաքառի լուսո շափիղ մը գտնելու և կարծես թե իրենց մեջ կ' բերեն Ֆրանսայի այն երկանց նկարագիրը, որմէ պիտի ծնիր 1789-ի մ հեղափոխութիւնը: Մինչդեռ մեծ վիպասանին այս գործին թարգմանության կծեռնարկինք՝ թաղման առթիվ անոր որդւոյ Վիկտոր Հյուգոյի կողմէ գրված ընտիր մեկ նամակը մեր ձեռն հասավ: Ուստի առանց մեկնության անոր նամակը կթարգմանեմ աստանոր (բերված է Վիկտոր Հյուգոյի՝ 1872 թ. ապրիլի 15-ի Ալեքսանդր Դյումա-որդուն առաքված նամակը—Ս. Շ.):»

— — — Զմյուռնիայում, Արմենակ-Սարգիս Հովհաննեսի Պալատականի՝ ֆրանսերեն թնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Աստուծո շնորհքը» պատմվածքը: 23 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Կ. Յաղմաճյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, թարգմանչի առաջաբանով ու ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումայի «Ժողով Պալատո (բժշկի մը հիշատակները)» վեպի առաջին հատորը: 223 էջ:

Երկրորդ (197 էջ), երրորդ (212 էջ) հատորները՝ նույն թվական, Չորրորդ (206 էջ), հինգերորդ (210 էջ) հատորները՝ 1873 թ.:

Վեցերորդ հատորը՝ 1875 թ., 208 էջ:

Յոթերորդ հատորը՝ 1877 թ., 203 էջ:

Ութերորդ հատորը՝ 1878 թ., 215 էջ:

Խաղաղամանի առաջաբանից (սկսւոյն ընթերցողն)։ «Եւրոպայի ուսման անվանող Գաղղիոյ մեջ, անթիվ վիպասանութիւններ հրատարակված են, անոնցման շատերը փոխանակ ժողովուրդը կը թնկու, և անոր բարոյականը ուղղելու, զայն կթունամորեն։ Արդարեւ, ընտիր և բարոյալից վիպասանութիւնները օգտակար տպավորութիւններ կընան ընել ժողովրդայն զգացմանց վրա։ Ընտիր վիպասանութիւնները շահահասնեորեն համար տեսակ մը կը թարաններ են ըսենք՝ շինք սխալիւր կարծեմ։

Գաղղիոյ երեւելի վիպասաններուն առաջիններեն մին է Ալեքսանդր Դյումա, որ իր հռչակավոր գործերովը աշխարհածանոթ համբավ ստացած է։ Ներկա վիպասանութիւնս, որ նորա բնդմավոր տաղանդին արդիւնքն է, մեծ ընդունելութիւն գտած է Համայն Եւրոպայի մեջ։ Վիպասանութիւն մը, ուր ամեն կարգի անձինք իրենց հարմար նյութ կգտնեն։

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Մսերյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութիւնը և թարգմանչի առաջարանով, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումայի «Բոլորն» վիպակը։ 160 էջ։

Առաջաբանից. «Գրական աշխարհի մեջ հազվագյուտ հեղինակ մ' որ այնքան անըմբռնելի նկարագիր մ' ունենա, որքան տենցավ վիպական դպրոցի առաջին գրողակալիւր։ Ալեքսանդր Դյումա, իր քմաց համեմատ կփոփոխվի հարածամ, ու իր մեն մի գործին մեջ ընթերցողի աչքին նոր նոր հանգամանքներով ու հատկութիւններով կ' փայլի։ Իր ջղային բնութիւնը զինքը մեկ հորիզոնն մյուսը կ' տանի անդու, կարգ ըստ կարգ իբր թատերդակ, րանահյուս, կատակերգու, պատմագիր, գիտուն, և մասնավորապէս բարոյագետ կներկայանա, ու իր աննման տաղանդի շնորհիվ ամեն գորհներհ հաղթական ելնելով՝ ափ ի բերան կթողու նույն իսկ իր թշնամիները։ Ընթերցողը զինքը քիմիաբան, ռազմագետ, արհեստագետ ու բնագետ կգտնե, ու զան շատ պատմագիրն վեր կհամարի անոր պատմական վեպերը կարդալու ատեն։ Ասոր վրա ավելցուր հստակ ու սահուն ոճ մը, որ շատերը Վոլթերի ոճին հետ բաղդատելու կ'ելլեն, և ահա Ա. Դյումայի ճշգրիտ գաղափարը կունենաս։

— — — Թիֆլիսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղազարոս Աղայանի «Երկու քույր. եղերական վեպ գյուղական կյանքից» վիպակը, 108 էջ:

Նույնը՝ 1892 թ. (141 էջ), 1916 թ. (93 էջ), ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

«Ջարմանալի բան է արդարև: Միայն գինվորների կյանքը չէ վտանգի ենթակա պատերազմի ժամանակ: Այն մարդոց կյանքն էս, շարունակ ենթակա է վտանգի, որոնք հանդգնություն ունին մարտ մղելու կյանքի անիրավ և անարդար հանգամանքների դեմ: Որքան անիրավություն և անարդարություն կա օրենքով և ազաթով անվտանգ վիճակի մեջ դրված, Ո՞վ կարող է դրանց ձեռք տալ և անպատիժ մնալ: Արզումանի յոթը եղբայրներից երեքը բանտումն էին մեռել, և երեքն էլ աքսորանքում, և այս՝ իրանց անվեհեր և ազնիվ սիրտ ունենալուն համար միայն: Խելքն է, որ տիրում է մարդու կատաղի կրքերի վրա, բայց այդ տիրող խելքից զուրկ են գյուղացիք» (Բ հրատ., էջ 41—43):

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Երևմիա Արծրունու (հրապարակախոս Գրիգոր Արծրունու հայրը) «Խնդիր երկաթե ճանապարհի վերա դեպի Հնդկաստան» գրքուկը: 52 էջ:

— — — Թիֆլիսում աշխարհաբար հրատարակվում է Վասիլի Խոչայանցի «Ճանապարհորդություն Վեդուվյան հրաբուխ սարի վրա. այլ և ի Պոմպեյի, Հերքուլանում, Հռոմ, Վենետիկ և այլ քաղաքներ: Իտալիայի, ի 1865 և 1866 ամիս գիրքը: 125 էջ:

— — — Պոլսում, Հովհաննես Աճեմյանի՝ Ֆրանսերեն բնադրից՝ «Հատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ»՝ հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումա-որդու «Կամելիազարդ տիկինն» վիպակը: 287 էջ:

— — — Պոլսում, իտալերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Սուբիաս Գազանճյանի «Վերջնական պատասխան Արևելայից առ Արևմտյաս» գրքուկը: 20 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մ. Յ. Խ.-ի (իմա. Մկրտիչ Խրիմյան ?) «Ի՞նչ է մեր թշվառության պատճառը, և ինչ է անոր դարմանը» գրքուկը: 11 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Երևմիա Տեր-Սարգսյանց Վանեցու «Հայրենասիրություն հայոց» աշխատությունը: 552 էջ:

«Հայաստանի թշվառութիւննց վրա մորմոքող և նորա բարօրութիւն և առաջադիմութիւննց ցանկացող անձկայրաց սրտն մը բխած գեղեցիկ խորհրդածութիւննէն, տեղեկութիւննէն, նկարագրեն, խրատեն և հորդորանց պարունակող օգտակար գործ մ' է, ամեն աղգայնոց և մանամանդ պատանւաց և տղայոց ընթերցման արժանի» («Մասիս», 1872, № 1194):

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Բագրատ Արթինոֆի «Դիւրութեանց ալբոմ» նարան, հեգարան և ընթերցարան հայկազն մանկանց» դասագիրքը: 36 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Պողոս Հմանուելյանի «Տարերը բանական փիլիսոփայութիւն» աշխատութիւնն առաջին հատորը («Տրամաբանութիւն և համարնաբանութիւն»): 414 էջ:

Երկրորդ հատորը («Բարոյական փիլիսոփայութիւն»)՝ նույն թվականին, 240 էջ:

Առաջաբանից. «Սակայն դիտել պարտ է, թէ առ պակասութեան իմաստասիրական գործոց և յօրինուածոց լազգի մերում, դժուարութիւնք մեծամեծք ընդ առաջ ելին մեզ, և զվաստակդ դժուարինս գործեցին այնու զի գիտնական կամ դասական բառից բարբառոյս իմաստք անճշգրտք կամ անորոշ գոլով՝ աշխատ արարին զմեզ ոչ սակաւ:

Դարձեալ կալաք զոճ փմն բանից որքան հնար էր դիւրիմաց և պարզ առ ի տալ ըմբռնել մանկանց զդժուարին իմաստս փիլիսոփայութեան, եղեալ կանխաւ ի մտի, թէ նպատակ մեր շէ ուսուցանել նոցա զհայկաբանութիւն, այլ զփիլիսոփայութիւնն և եթ և զայդ դասական եղանակաւ, որ է միայն գերագոյն ընթացք յուսմունս գիտութեանց օգտակար. ևս և փոյթ մեծ անձին կալաք առ ի բացալայտել համբակացն զխորին իմաստսն, և սմին իրի կրկնեցաք անգամ պէսպէս եղանակաւ զմի և զնոյն իմաստս: Որպէս օրէն է ամենեցուն՝ որ յայսպիսի վաստակս ձեռնամուխ լինին, առաջի կալաք աչաց մերոց գերեկի և զքաջ հեղինակս արդեան ժամանակի. զորօրինակ զՍտորգեանաւ, զԿալուպրի, զՏմովսքի, զՊոնեկի և ի մասնաւորի զՀայր Լիպեւրաթորե. և ևս զԱստուածաբանս, որք բնական լուսովն ճառեցին զայսմ կամ զայդմ նիւթոյ փիլիսոփայութեան, զՀայրն Բերրոնէ, զՔափառեկի և այլն, և այլն»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Հազար ութը հարյուր յոթանասուն երկու» աշխատությունը, 29 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Նդիազար Մուրադյանի «Առձեռն գրագիտություն կամ համառոտ ընթացք տրամաբանության, ճարտասանության քանաստեղծության» աշխատությունը, 375 էջ:

«Ի վաղուց հետե մեր վարժարանները կկարոտեին այնպիսի դասագրքի մը, որ պատանեկության ճաշակին ուղեցույց ըլլար գրելու դժվար արհեստին մէջ: Մեծարգո հեղինակը գլխավորաբար հետևած է Լը Ֆրանկ և Մարմոնթի» որոնց գրագիտության դասագրքերը ընդհանուր Գաղղիա և օտար երկիրներ ծավալելով իբրև մեկ հատիկ օրինակ կծառայեն: Այս դասագիրքը վեց մասերու բաժնված է. առաջին՝ Տրամաբանություն, երկրորդ՝ Ոճ, երրորդ՝ Շարահրություն կամ Խմբագրություն, չորրորդ՝ Բանաստեղծություն, հինգերորդ՝ Հոստորություն կամ Ճարտարախոսություն, վեցերորդ՝ Օրինակք: (Ակրշալույս արարատյան» 1873, № 956):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբ Աճեմյանի «Ներշնչությունը արդյան ժամանակի (հայկական նամականի)» աշխատությունը, 96 էջ:

«Նյութն է. դաստիարակության վրա մտածությունը, ընտանյաց ապագայն, կրթության կատարելագործումն ու ազդեցությունը, առաջադիմության սահմանը, մարդուս զարգացումը, գիտություն և տգիտություն, հիշատակ անցելուն, պատերազմ, քաղաքակրթություն և քրիստոնեություն, պայման լազաք առաջադիմության, փառասիրություն, փառամոլներու շարիքը, գովելի փառասեր մը, առաքինություն, երջանկության գաղափարը» (Ղազիկյան, էջ 126):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Խրատություն (Ի՛մա. Ավետիս Կյոզուրյան)» «Նամակներ առ ընտանիքս մանկավարժական ուսումնասիրությունը, 248 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Վարքա գրություն Հարություն ամիրայի Պեղճյան Խազեզ անվանելու ազգային անդուգական բարերարի» աշխատությունը, 167 էջ:

Հեղինակն իրեն կոչում է «Մ. Պ. հասգուցյալ բարերար քվեր թոռն»: Մեզ չհաջողվեց պարզել նրա ով լինելը:

Առաջաբառից. «Ներկա վարքագրությունն է գլխովին ազատամենայն երևակայական, չափազանցական և կողմնապաշտական

հնարաղիտութիւններէց, որպէս երախտամոռաց ոմանք, ընդդէմ յուրյանց խղճի վկայությանը քարոզել կամենում էին, և զուցե մինչև ցայսօր քարոզում են, շար նախանձու ոգովը կուրացած։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Ս. Թերզ-յանի «Ամուք սիրային» վիպակը 143 էջ։

Առաջաբանը (Բեզգա). «Այս վեպը, կամ ավելի լավ՝ պատ-մութիւնը, այնպիսի եղելութիւններն է մին է, որք թեպէտև շա-տերու անծանոթ և աննշան կթվին, բայց սրտերու մեջ այնպիսի խորին հիշատակներ կթողուն, որ ժամանակն իսկ չի կրնար եղծա-նել զանոնք. ասոնք լուսին այն ակնախտիդ փայլը որ վիպասա-նութիւններու ոգին է, և ոչ իսկ այն հայարաւոր հղեցութիւնն է ճարտար հյուսվածքը, որ մարդ կշփոթի. ասոնց յարգը յոկ ճշ-մարտութիւնն է և գեղեցկութիւնն ին ալ պարզ զգացում մը, որուն արդիւնքը սիրտը կզգա։

Ահա այս տեսակ ճշմարտությանց մին է ասիկա :սլ, որ յուր պարզության և անձուկ սահմանին մեջ կպարունակե միանգամայն սոսկումն, արհավիրք, սրտազրավ դգացումներ և ժամանակ մը անկյան մը խորշը գործված և ժածուկ մնացած այս արտաճմլիկ տեսարանը յուր բոլոր պարզությամբ և ճշմարտությամբը բարե-կամի մը ձեռքը կուգա ի ծանոթութիւնս։

— — — Պոլսում, Գեորգ Ապտուլլահյանի գերմաներեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Մորթմանի «Հայ բեհուած արծանազրութիւն» աշխատութիւնը 57 էջ։

Առաջաբանից. «Առաջիկա կարճառոտ բանասիրական հոդ-վածս Գերմաներէն Սեվկասպուրկի ընդհանրական լրաթերթին» մեջ հրատարակված է (թիվ 355, դեկտ. 1871 թ.). Պատշաճ համարեցա զայն ի հայ փոխել և ազգայնոցս գիտությանը հաղորդել, որոց հետաքրքրութիւնը արդեն շարժած է հեղինակին այլ և այլ բերա-նացի ճառախոսութիւններն։ Որովհետև այսպիսի կարևոր նյութը մը համառոտ մեկնութիւնը չէր կարող ազգայնոց իրավացի կա-րողը հազեցնել, առաջիկա հոդվածը գոնե ավելի ախորժելի ըն-ծայելու դիտմամբ՝ հեղինակն թարգմանությանս վերջը աստվա-ծոց ընդհանուր ցանկն ավելցուց՝ հանդերձ անոնց նվիրյալ զո-հերով։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, երկու առանձին գրքերով հրա-տարակվում են Գեորգ Շիրինյանի «Երկու աշակերտ» պատմվածքը (39 էջ) և Սեղբատութիւն և իր դարմանները ի գլուղորես» աշխատութիւնը (168 էջ)։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Օհան Պաղտատյանի «Ես իմ որդիս եմ» կատակերգությունը: 59 էջ:

Ունի ընթանություն մը գրեց՝ նշումը: Ուրիշ մանրամասներ գտնել չենք կարողացել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գերասիմ Պաղտատյանի «Պատերազմ ընդդեմ թշնամյաց մարդկային կենտոնական առողջ, երջանիկ և երկար կյանք անցնելու միջոցները» աշխատությունը: 50 էջ:

Աշխատությունն ունի «Առաջնորդ ընտանեկան, թիվ Ա» ընդհանուր խորագիրը: Ուրիշ հատորներ, սակայն, չեն հրատարակվել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պողոս Նաթանյանի «Տեղեկագրություն Սիվրիհիսարու աշխատությունը: 22 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Բառնարաս վարդապետ Գանձակեցու (Հովսեփյան) «Յաջորդութիւն պատրիարքացն Երուսաղեմի ի Յակովբայ առաքելոյ տեսնենքօրէ մինչև ցմեր ժամանակս» աշխատությունը: 106 էջ:

Առաջաբանից. «Զպատրիարքացն՝ որ յԵրուսաղէմ ամբողջականցին պատրիարքութեամբ, կարգադրեալ զցանկ նոցին յաջորդաբար ցմերս ժամանակ՝ յումեքէ չգտաք լիովին, որպէսդի զմեր ըղձանաց տենչ լցուցանել բաւէաք. իսկ որ ինչ ի հատուկտոր դրուածս՝ եւ յիշատակարանս գտանիր, այն եւս ոչ ի սկզբանանտի եպիսկոպոսութեանն՝ ցմերս ժամանակ յաջորդաբար իջանէր: Արդ՝ այս գուցեքեայ բայց դժուարաքիրտն աշխատութիւն գոր յանձն առաք առ սէր լրութեան ազգիս, շարակարգեցաք յամս 1858—1864, ի պատմութեանց ազգաց-ազգաց՝ եւ ի յատուկտոր յիշատակարանաց եղելոց ի Վանս Սրբոց Յակովբեանց եւ ի դանազան տասլանագրաց եւ յարձանագրութեանցս:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Քննալեզուական և Փանոսյան սանուց» խորագիրը կրող չափածո ստեղծագործությունների ժողովածու: 32 էջ:

— — — Պոլսում՝ արևմտահայերեն, հրատարակվում է էմանուէլ Եսայանի «Հովսեփիմե» ողբերգությունը: 72 էջ:

Վերջաբանից (սևն ընթերցողս). «1866-են ի վեր, մեր քոռունիինք այս որքան գեղեցիկ, նույնչափ դժվարին և ծանր նյութուն վրա փորձ մը, որ նաև առաջինն էր մեր ողբերգական ասպա-

քիզին մեջ. հավելելով վրան ինչ որ ժամանակը, փոքր ի շատե փորձառություն և բարեկամաց դիտողությունք՝ փոփոխություններ և սրբագրություններ բերին, ահավասիկ կհամարձակիմք զայն ուր ուրեմն տպագրությամբ ի լույս ընծայել ներողամիտ հասարակության, Հիւրավի շատ արվեստ և մեծ հանճար կպահանջեր նյութոյն գողտրությունը, մեք ջանացինք ըստ կարի հայրենասիրական վառ եռանդամբ լնուլ զթերին, իւրջ պատմաբանին առջև կրնամք պարզել պատմական աղբյուրներն՝ խորենացին և Ագաթանգեղոս, որոց վրայն ուշի ուշով հետազոտությամբ պատմական անցից դուցնալուհւոյն և բուսո բարուց ընկերուհւացն՝ ծաղկաքաղ մը բրինք, առանց իսպառ հրաժարելու թատրերգության մատուցած արտոնություններենա:

——— Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Անտոն-Մադաթիա Գարազադյանի «Տիեզերագրություն» կամ ուսումնական աղյուսակագրություն ի պետա ազգային դպրոցաց ղառագիրքը 120 էջ:

Նույնը՝ 1880 թ. (128 էջ), 1892 թ. (189 էջ), ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

——— Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Ղազարոս Հովակիմյանի «Կապուր» ուսումնասիրությունը 94 էջ:

Առաջարկեց. ժողով առաջին անգամ հրատարակեցի երկու տեսություն (իմա. ուսումնասիրություն—Ս. Շ.) մին Մետեբրնիկ, և երկրորդը Թալեյրան իշխանին վրա (տե՛ս ներկա հատորը, 1870 և 1871 թթ.—Ս. Շ.), ինչ որ ամենք դիտողություն ըրին, թե անօգուտ աշխատություն մը հանձն առած եմ, ըստ որում չկա ճաշակ պատմական գրենոյն: Այս կարծիքին բոլորովին հակառակ գաղափար մ' ունեւր Վսեմափալ Սարգիս էֆենդին և փորձը ցուցուց, թե ուսումնականը ազգին գիտեն խրախուսել ամեն լուրջ գըլած: Արդ՝ մեր մյուս գործերուն ընդունելութենն խրախուսել մեր դիվանատան զբաղմանց մեջ գտած պարապ ատենները զհեցիք գրելու կավոր կոմսին վրա ալ տեսություն մը:

——— Պոլսում հրատարակվում է Մինաս Զերադի շափածո և արձակ ստեղծագործությունների ժողովածուն «Գրական փորձեր» խորագրով:

Նույնը՝ անփոփոխ 1874 թվականին, 238 էջ:

Ջետեղված են. «Աշխարհաբարի քերականություն» (սեռագրաբան բաժնում), «Տաղեր», «Շառեր», «Առածներ», «Նամականեր», «Գրագատումներ» և «Արգոսի խոհեր»:

— — — Պոլսում, դրաբար, հրատարակվում է Ղևոնդ Փյոդայեմյանի (Տոսպեցի) բանաստեղծությունները ժողովածուն «Տաղերգություն բարոյական և ազգային» խորագրով, 32 էջ:

Առաջարանից. «Զեմ ուզեր եւոյն տաղերգութեանս հրատարակման վրա երկարորեն խոսիլ, որովհետեւ դեռ տպագրութեան լույս չտեսած, ձեռագրաց օրինակովյամբ գոգ թե հանրածանոթ լեալ են ի մեջ Վանայ և Վասպուրական աշխարհի, Վասն զի, շատ մի գրագետ և երգասեր պարմանիք՝ ազգային և հոգևոր հանդիսից մեջ օտար ազգաց սին, ցոփական և գայթակղեցուցիչ խաղեր շլսելու համար կանխավ մեր այս բարոյական տաղեր օրինակյալ են: Որորց թե նյութոցն ընտրութիւն և թե իրենց հովական տխուր և միանգամայն սրտառու ճղանակացն ազդեցութեան մեծ ներգործութիւն գիտեն գործել յունկնդիրսն»:

— — — Պոլսում, Խաչիկ Օտյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Գլուխ-Կեռ» վիպակը: 60 էջ:

— — — Պոլսում Տ. Գ. Փափազյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Շատախոս սափրիչը» կատակերգությունը: 24 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Դժոխքն փախած մարդ մը, կամ դժոխոց սուրհանդակը» ստեղծագործության Ա. տետրը: 24 էջ: Բ. (25—40 էջ) և Գ. (41—56 էջ) տետրեր՝ նույն թվականին:

— — — Պոլսում, Իսկյուտարի ընթերցասիրաց ընկերության ջանքերով, հրատարակվում է Պետրոս Գուրյանի ստեղծագործությունների ժողովածուն՝ «Տաղք և թատերգությունք» խորագրով: Ժողովածուն հրատարակության են պատրաստել Սիմոն Ֆելիկյանն ու Հակոբ Պարոնյանը: 493 էջ:

Զեռնված են. «Բանաստեղծություններ» («Տաղք» ընդհանուր խորագրի ներքո), «Թատրոն կամ Թշվառներ», «Մեմ հոգեր կամ լետին գիշեր Արարատյան», «Ասպատակությունք Պարսկաց ի Հայս կամ ավերումն Անի մայրաքաղաքի Բագրատունյաց», «Վարդ և Շուշան կամ հովիվք Մասյաց և Եկեղեցի Արշակունի հարստության» թատերական ստեղծագործությունները:

Առաջարանից. «— Բաց ի հատորույս մեջ ամփոփյալ գործերն, Գուրյանի ձեռագրաց մեջ կան նաև հետևյալ հեղինակու-

թյունք. Տիգրան Բ. մեծահանդես ողբերգություն հինգ երեկույթի րաժնված. Արտաշես Աշխարհակալ. Կործանումն Հռովմա և Շահառակությունը հայոց, ողբերգությունը հնգական արարված: Թեև կփափագեինք այս գործերն ալ ի լույս ընծայել, բայց տպագրական ծախուց ծանրությունն հարկադրած է մեզ առ այժմ թողուլ նոցա հրատարակությունը՝ զոր մտադիր ենք գործադրել, եթե բանասիրաց քաջալերությունն այս մասին օժանդակե մեզս:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է նշիազար Ն. Տեովլեթյանի «Եղբերեք ի սգալի մահ Պ[ետրոս] Դուրյան երիտասարդ քերթողին» գրքուկը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնարանություններով, հրատարակվում է Հակոբ Թազվորյանի «Դասագիրք տաճկերեն քերականության» աշխատությունը 24 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տ. Լ.-ի կազմած «Ժողովածուն ռավարճալի մանրամասեր ժողովրդական» խորագրով 78 էջ:

«Ժողովածվում զետեղված են ինչպես ինքնուրույն արձակ մանրապատումներ, այնպես էլ այդ բնույթի ժողովրդական ստեղծագործություններ, որոնք հավաքել է կազմողը:

— — — Երուսաղեմում «Ժառանգավորաց վարժարանի տասնյոթ աշակերտների» իտալերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն համատեղ թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Բարոյական պատմություններ» մանրապատումների ժողովածուն: 399 էջ:

Առաջաբանից. «Ազգերու նյութական ու բարոյական առաջադիմությունը, փառքը, լավ համբավը իրենց աղեկ դաստիարակության արդյունքն է: Դաստիարակություն կհասկնանք սրտի, մտքի և մարմնու բարվոք մշակությունը և զարգացումը, որով մարդը կկատարելագործի բուն մարդկային պայմանին համեմատ, միտքը կբեղմնավորի մարդկային օգտակար գիտությամբ, կիրքերը կկանոնավորվին, հաճույքները կլափավորվին և կաղնվանան: Սույն գիրքը արդեն 1809-ին իտալերենի զոաբարի թարգմանված և Մադրասի մեջ տպված էր, իսկ այժմ պարզ աշխարհիկ լեզվով թարգմանվելով, վերստին ի լույս կընծայվի»:

Գրքի մանրապատումների շարքում, «Նախապաշարմունք» խորագրի ներքո ավելացված է մի հատված, որտեղ քննվում են հայկական ժողովրդական հավատալիքները (Ալափյուճուկ, Փերի, Խորթլախ, Ալ, Խպլիկ և այլն):

— — — Երուսաղեմում, գրաքար, հրատարակվում է Մամբրե վարդապետ Մարկոսյանի «Երկու խօսք եկեղեցւոյ պաշտօնէից» աշխատութիւնը: 179 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգրան Սավալանյանի «Պատմութիւն կամ ուղեցույց սրբազան տեղյաց, որ ուխտավորաց սուրբ տեղիքն շրջելու համար մեծ գլուխութիւն և առաջնորդութիւն կրնձեռն աշխատութիւնը: 296 էջ:

Նույնը՝ 1884 թ. (208 էջ), 1888 թ. (432 էջ), 1892 թ. (419 էջ), 1902 թ. (415 էջ) և 1910 թ. (415 էջ), ամեն անգամ որոշ փոփոխութիւններով ու լրացումներով:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն հրատարակվում է Ս[արկավազ] Կ[արապետ] Տեր-Մինասյանի (հետագայում՝ Վահան վարդապետ Պարտիզակցի) «Գագիկ վերջին, արքա Հալոց Բագրատունի» պատմական ռոմանթիկութիւնը: 192 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մելքիսեդեկ Մուրադյանի «Պատմութիւն Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ» աշխատութիւնը: 640 էջ:

Հնդգրկում է Հալոց եկեղեցու պատմութիւնը սկսած Քրիստոսի ծնունդից մինչև Գեորգ Դ կաթողիկոսի ընտրվելն ու էջմիածին մեկնելը (1867 թ.):

Առաջաբանից. «Խորազննէն ընթերցողը պիտի նշմարեն անշուշտ, որ մեր ներկա աշխատասիրութիւնաց մեզ, եկեղեցական պատմութիւն հետ անընդհատ կեդպով շարունակված են նաև ազգային քաղաքական և մատենագրական նշանավոր անցից և վաստակաց պատմութիւնն: Հետևաբար հոսով ենք, որ մեր աշխատութիւնն պիտի կարող լինի ոչ միայն եկեղեցական, այլև ազգային, քաղաքական և գրական կենաց նկատմամբ զգալի օգուտ մատակարարել: Մեք արդեն, մեր այն գրավոր գործը բարեխիղճ կերպով կատարելու համար, ջանացած ենք ամեն առ ձեռն գտնելված նախնի և արդի պատմական աղբյուրներն հետազոտելով օգուտ քաղել: Այս նկատմամբ, մեր նախնի մատենագրութեանն զատ... նպաստած են մեզ Գաթրճյանի «Տիեզերական» և Զարրահանալյանի «Ազգային դպրութիւն պատմութիւններն», որոնք բաց չի պապական խմբոն, որով գծրախտաբար խմորված են մատամբ, ուսումնասիրութիւն արժանի գործեր են իրենց տեսակին մեջ»:

— — — Վաղարշապատում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Արխատակես Սեդրակյանի «Հնությունք հայրենյաց ի գավառին Երնջակու» աշխատությունը, 176 էջ:

Հատվածաբար հրատարակվում էր էջմիածնի «Արարատում» 1872 թ. մարտից (№ 3) մինչև հոկտեմբեր (№ 10):

Առաջարանից. «Հիշատակելույդ վրա, իբրև շատից հնությանց ականատես, կհրավիրեմ անձանձիւր աշխատասեր համազգեսցս ուշադրութեան. իսկ ես, այս աշխատութեամբն, ինչպես և վերնագիրն ցույց կտա, սրիտի ջանամ երևան հանել միայն Երնջակ գավառի հնություններն, որ ոչ սակավ նշանավոր տեղ բռնած ուներ ժամանակին մեր պատմութեան մեջ: Կցավիմք միայն, որ չհաջողեցավ մեզ ըստ մեր բաղձանաց կցել սորա հետ պետք եղածին լափ տոհմագրական և բանասիրական տեղեկութեանները այս գավառի սակավաթիվ գուղորեից բնիկ գաղթական բնակչաց վերաւ:

— — — Վաղարշապատում, Արխատակես Սեդրակյանի՝ ռուսերենից կատարված գրութար թարգմանութեամբ, առաջաբանով ու ծանոթագրութեաններով, հրատարակվում է Օգոստոս (Օգոստոս) Ֆոն Հակատհաուզենի «Ժանապարհորդութիւն յայսկոյս Կովկասու, այն է ի Հայս եւ ի Վերսա աշխատութեանը» 410 էջ:

Հատվածաբար հրատարակվում էր էջմիածնի «Արարատում» 1872 թ. հոկտեմբերից (№ 10) մինչև 1873 թ. սեպտեմբեր (№ 9):

Առաջարանից (սկզբը). «Առաջի արաբեալս արգոյ ընթերցողացդ այս մեր աշխատութիւն դուզնաքեալ, է թարգմանութիւն ճանաչարհորդութեան Բարոն: Օգոստոս-Ֆոն Հակատհաուզենայ Գերմանացու ի ռուս լեզուէ, որ արդէն չորեքարբառ տպագրութեամբք ամօք բաղմօք յառաջ եգիտ յԵւրոպա զարժանաւորն յարգանս: Իսկ մեր հայ տպագրութիւն, թեև ցարդ անազան, սակայն ակն ունիմք թե ոչինչ նուազ քան ղնոցայն գտցէ զքոյդ սիրալիր և խնդամիտ հաճութիւն: Մեր նպատակ էր ի մի խմբագրել զամենայն հատուածս բանից գրուածոց այլոց արևմտեան անուանի տոհմագրաց, համաձայն միմեանց, կամ տարակարծ խորհողաց զմէնք, բայց վիրշոք հոգեպառք, թույլ շնորհ զգլանձն ժողովեալ, ջանալ ի ձեռս բերել զհարկաւորեալ մատեանսս:

— — — Բաքվում, Ավագ Գրիգորյանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված աշխարհագրա թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Լ. Բելյանկինի «Հնդկացիւն անցքը անմարդաբնակ կղզիներում» վիպակը: 173 էջ:

Թարգմանչի առաջարկելը. «Իմ նպատակն էր, որ նվիրելի հայ նորավարժ մանուկներին մի այնպիսի գիրք, որ նոքա ընթերցասիրելով կարողանային ուղղել իրանց քաղցրահնչյուն լեզվի կապերը, և ընտելանալ փոքր առ փոքր հայոց գրականության հետ: Թող չկարծե հարգո ընթերցասերը, որ մինչև այժմ չի հրատարակված ոչ մի աշխատասիրություն ընթերցասիրելու համար: Հրատարակված է ոչ միայն մեկը, այլև մի քանի տասը, որոնք ոչինչ ազդեցություն չեն ունեցել ոչ մեր ստորին դասու, և ոչ էլ մանուկների վրա: Որովհետև նոքա կամ բոլորովին գրաբար են հղել մշակված, կամ թե չէ՝ խառն ու շփոթված լեզվով գրած: Թարգմանություն ժամանակ իմ նպատակն է հղել աշխատել որքան կարելի է համապատասխանել երեսացի հասակին ու առաջադիմությանը: Այսինքն աշխատել եմ գրել կարճ նախադասություններով ու ժողովրդական պարզ ու մաքուր լեզվով: Թարգմանության մեջ ազատ եմ թողել մի քանի բառեր, որոնք գրած են ղեկում այժմյան գրականության մեջ, իսկ եթե ես փոխարկելի նոցա, դարձյալ դեպի ժողովրդական լեզու, այն ժամանակ, իհարկե, նոքա պիտի անշուշտ կորցնեին իրանց քաղցրությունը:

— — — Պետերբուրգում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Միքայել Միանսարյանի «Կանոնավոր և վայելուչ գրության պատմությունը և տեսությունը» աշխատությունը, 259 էջ:

1873

Հունվարի 1.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 261) արևմտահայերեն, հրատարակում է «Օրվան դեպքեր» երգիծական պատմվածքը:

Շաբաթականով նախորդ տարիների ամանդուլթը (տե՛ս 1872 թ., հունվարի 12), «Մամուլ» անկանոն պորերականության մեջ սկսում է հրատարակել այլևայլ բնութքի երգիծական մանրապատկերներ, մեծ մասամբ անստորագիր, որոնց հիմնական հերոսը Մեֆիստոֆելն է և որոնց հեղինակը, դատելով լեզվի և ոճի ընդհանրություններից նույն անձնավորությունն է, ամենայն հավանականությամբ՝ խմբագիր Գեորգ Ալվազյանը: Հրատարակությունն ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ՝ «Պողոս Կորնուր փորձանք» (№ 262, հունվարի 3), «Իլիի խոզին փորձանք» (№ 264, մարտի 7), «Չամաչըրին քեֆենե» (№ 267, մարտի 17), «Հանդառն շաբաթ քը» (№ 273, ապրիլի 6), «Փսալն ոսկիով նա-

ռախոսութիւն» (№ 278, ապրիլի 28), «Թրֆանտա խաբունին
 Խրազը» (№ 281, մայիսի 9), «Խոսակցութիւն մը» (№ 294, հու-
 նիսի 22), «Հեֆիմը Բիշ է, քախլանին կանչենք» (№ 296, հունիսի
 30), «Օղակախութիւն» (№ 297, հուլիսի 4), «Խըլավուզ Մադիւմ»
 (№ 298, հուլիսի 7), «Դոն Մանավ աօպետ» (№ 300, հուլիսի 14),
 «Մեփիստոֆելական» (№ 308, օգոստոսի 11), «Անեհես սիրանաբին
 փորձանքը» (№ 312, օգոստոսի 25), «Երեսփոխանաց ողորդները»
 (№ 320, սեպտեմբերի 2), «Եայմախը պակա շառնելուն հարը»
 (№ 341, դեկտեմբերի 5), «Գինեռան մը մեջ» (№ 343, դեկտեմ-
 բերի 12, հեղ.՝ Շէ), «Ընտանեկան» (№ 347, դեկտեմբերի 26)։

Հունվար. — «Արեւելյան մամուլը» (Գ. տարի, № 1), արեւելահայե-
 րեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի «Նոր տարի» առաջնոր-
 դողը։

«Շրապարակային ազատ թերթը մը՝ ոչ միայն բարոյական,
 այլև նյութական կյանք ունի. մին ներսեն կընդունի, մյուսը դըր-
 սեն, սակայն իրարու հարակից են, այնպիս որ հիմն նյութական
 պայմանը պակսի, բարոյականն ալ կվճատի, և թերթը փոքր առ
 փոքր նքթելով՝ հուսկ ուրեմն կանհետի. Ժողովուրդն է անոր սնուն-
 դարանը, խմբագրին գրիչն ու միտքն են անոր շնչերակը։ Զատե
 Ժողովուրդը խմբագրեն կամ խմբագիրը Ժողովրդին և իսկույն
 առաջիկը մթուփյան, և մյուսն ոչնչութիւն կդատապարտվին։ Այս
 բաժանումը կպատահի ամեն անգամուն, որ խմբագիրն ընդհա-
 նուր նպատակին կշնորհի, մասնավոր անձի և վնասակար կուսակ-
 ցութիւն մը գործի կհառնա, կամ Ժողովուրդն անոր ուղղութիւնը
 շրմբակներ և իր համակրութիւնն ու քաջալերութիւնը կզլանան։

Հունվարի 3.—«Մեղուն» (№ 118), արեւտահայերեն, հրատարա-
 կում է [Հակոբ Պարոնյանի] ճերկու ամսվան հարսը և «Քաղաքա-
 վարութիւն» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան,
 Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 114—116)։ Սկսում է հրատարակել
 Հովիթոս Բաղկինցի «Քատեռական տեսութիւն» գրախոսականը, որն
 ավարտվում է հաջորդ համարում։

Քրեխոսակցութիւն. «Զորեքշաբթի գիշեր «Արյան Թիժը» մա-
 կագրով խաղ մը ներկայացվեցավ պ. Սրապիոն Սուրենցի թարգ-
 մանութիւնով։ Խաղը իմաստուն կապակցութիւնով, գողտրիկ զգա-
 ցումներով, ոչ այնչափ վիպասանական ծալրալիր դարձվածքով և
 ոչ ալ տեսարանական զարմանալիք պնդալ, այլ պարզ, ընկե-
 ռային, փիլիսոփայական իմաստով, առանց պարկեշտութիւն քո-

դին հպելու, ամեն աստիճանի մարդկանց համար զգալի բարոյական մը կպարունակերն:

Հունվարի 4.—«Մշակը» (№ 1), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ինչ ենք արել և ինչ պետք է անենք» հրապարակախոսական առաջնորդողը (խոսելով առաջիկա տարում շարաքաղաքների խնդիրների և նպատակների մասին բարձրացվում են գրական-հասարակական բնույթի հարցեր), Ստեփաննոս Պալասանյանցի «Մատենադարանություն» խորագիրը կրող գրախոսականը (գրախոսված են Մ. Միսնասարյանի «Կանոնավոր և վայելուչ գրություն պատմությունը և տեսությունը» և Կ. Տեր-Դավթյանցի թարգմանած «Մանկական աշխարհ» Ա և Բ մասն աշխատությունները) և Նիկողայոս Հալայանի «Թարգմանական գրվածքները բնմի վրա» հոդվածը: Դրվատանքով արտահայտվելով Սանդուկյանի «Պեպոյի» ու «Խաթալայի» մասին, Հալայանը գտնում է, որ թարգմանաբար պետք է ներկայացնել նաև Շեքսպիրին, Շիլլերին և օտարազգի այլ գրամատուրգներին:

Հունվարի 10.—«Մեղուն» (№ 119), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Նոր տարի նոր խնդիր», «Հետս կոչում», «Փունջին անկողինը», «Նոր խնդիր» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, Երևան, 1972, էջ 181—187):

Հունվար-մարտ.—«Թարգմանապար», ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է «Գաղղիոն» ներկա ժամանակիս առաջին բնագրաց Հ. Փիլիքյանի «Խոսք և գիրք» տեսական-գրականագիտական հոդվածը, բնագրից կատարված արեւմտահայերեն արձակ թարգմանությունը՝ Թերեզյանի «Երգ մեծ սիրո» ստեղծագործությունը, Թովմաս Թերեզյանի «Տիրամայրն առ խաչին» արեւմտահայերեն բանաստեղծությունը, էդուարդ Հյուրմուդյանի «Տիրացու Համարածում» դրամակար-կենսագրականը, Ղևոնդ Ալիշանի «Թորոս Բ.» հոդվածը և միջին հայերենով «Տաղ ի ծաղկազարդն» ժողովրդական բանաստեղծությունը:

Մանգրություն. հիշյալ ժամանակվանից սկսված «Թարգմանապար» դառնում է եռամսյա հանդես և սկսում է հրատարակվել մարտ, հունիս, սեպտեմբեր ու դեկտեմբեր սովորներին: Խմբագրությունն այս «բնթացքը» դիտում է որպես նոր սկիզբ, այդ պատճառով էլ 1873 թ. առաջին եռամսյա պարակը ունի «առաջին տարի» նշումը:

Հունվարի 12.—«Մեղուն» (№ 120), արևմտահայերեն, հրատարակում է Նղիազար Տևեթյանի «Հիշես զքեզ» բանաստեղծությունը, [Հակոբ Պարոնյանի] «խոսակցություն մեռելոց» և «Բարի սովորություն» մը՝ ներգծական մանրապատմները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 188—189) և Նղիազար Մուրադյանի «Գրասերյանի խնամքը» գրախոսությունը։ Այն ավարտվում է հաջորդ համարում։

Ե. Մուրադյանը պաշտպանում է 1869 թ. Երուսաղեմում հրատարակված իր «Քերականություն գաղղիերեն լեզվի հայերեն բացատրությամբ» դասագիրքը (տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) «Մասիսի» գրախոս «Գրասերյանի» հարձակումներին։

Հունվարի 12.—«Մասիս» (№ 1336), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ա. Լուսինյանի (իմա. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Կրոնական ողջախոհություն» հոդվածը։ Շարունակվում է մինչև № 1348-ը (փետրվարի 10) և մնում անավարտ։

Հոդվածից. «Մարդկությունն իր առաջին հասակին մեջ ապուշ մը է. աչք ունի՝ լսեսներ, ականջ ունի՝ լսեր, միտք ունի՝ չնորախոսեր. յուր մտածումները միշտ նախապաշարմանց մշուշի մը մեջ թաղված-թաթախված են. յուր սովորությունը ավելորդապաշտ արարողությամբ ալլանդակված են։ Նյութն ու ձիրքը կաստվածացնեն, Հոն կրոնքն, օրենքն ու գիտությունը քմական կամ զինվորական կաստայի մը մենաշնորհն են։ Հոն ժողովրդոց անբանացումը քաղաքական դրություն է, ինչպես մտքերու անբանացումը բարոյական դրություն»։

Հունվարի 16.—Պուսում ծնվեց արվեստի տեսաբան, հոդվածագիր (հայերեն, ֆրանսերեն և թուրքերեն լեզուներով) Տիգրան Եսայանը։ Վախճ. 1920 թ. Փարիզում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Միհրան» կիդծանունով։

Թեոդիկ, Ամենայն տարեցույցը, Պուս, 1911, էջ 256—257, 1922, էջ 200—203.

Հունվարի 17.—«Մեղուն» (№ 121), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Բարդի մը քհյան», «Մեղու առ պ. Եսայան էմմանուել» և «Հավելված «Մեղուն»» երգիծական մանրապատմները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 118—120, հատ. 8, էջ 190—191, 193—195)։

Հունվարի 18.—«Մշակը» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Հայոց օրագրության գործը» հրապարակախոսական հոդվածը, Սկսում է հրատարակվել Անդրեաս Արծրունու «Մի ճանապարհորդության տպավորությունները» հուլազորության Ա մասը, Բ և Վերջին մասը՝ «Մշակ» 1873 թ. № 5-ում (փետրվարի 8)։

Հունվարի 25.—«Մշակը» (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ընչ ենք սլահանջում թաւորոնից» հրապարակախոսական հոդվածը և «Զաքուհի» [Լ'մա. Միհրդատ Ամրիկյան] «Ծեփեփտոնը», որտեղ, ի թիվս այլ հարցերի, քննադատված է թիֆլիսահայոց անտարբեր վերաբերմունքը մայրենի գիր-գրականության հանդեպ։

Հոդվածից. «Մեր կարծիքով, մեր բնական արհեստի պաշտոնը պիտի լինի՝ այնպիսի գրվածներ մեզ ներկայացնել, որք մի կողմից ծանոթացնեին ստորին դասը մեր հասարակության մյուս դասերի հետ, և մյուս կողմից որք ծանոթացնեին մեր հարուստ դասը ստորին դասի դրության, վիճակի և քնավորության հետ»։

Հունվարի 27.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 954), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հարություն Սըվաճյանի «Հովվուհի» և Անպահապան հրեշտակն ի գիշերի մանկանց մաղթանք» քանաստեղծությունները։ Հրատարակված են նաև Հովհաննես Խաչկյանի «Յարացոյց» և «Հատուած ինչ Բ» գրաբար շափածո ստեղծագործությունները, որոնք խմբագրությունն ստացել է ի Կալկաթայից։

Հունվարի 27.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Գյուղական կյանքից» աստոծ որ տալիս չի, զոռի խո չի» պատմվածքը։

Հունվարի 28.—Ռոդոստոյում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, լրագրող Գևորգ-Սարգիս Գևորգ-Գուգուլի Քնպապյանը։

Մուշեղ Եպիսկոպոս, Ամերիկահայ տարեցույցը, Բոստոն, 1912, էջ 270։

Հունվարի 31.—«Սիոնը» (№ 1), ֆրանսերեն քնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է Ֆրանսուա-Ռենե Շատոբրիանի «Բոյն» թռչնոց ակնարկը։

Հունվար-փետրվար.—Պոլսում, Հակոբ Պալյանի, Տիգրան Յուսուֆյանի, Հովսեփ Շիշմանյան-Սերենցի, Նշան Օսյանի, Միքայել Թովհանեկյանի նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթամշակութային «Հասարակ ընկերությունը», որը դադարում է 1880 թ.։

սՀասարանի ընկերության» նիստերում դասախոսություններով հանդես են եկել Մկրտիչ Խրիմյանը, Խորեն Նար-Պիլը, Մաղաքիա Օրմանյանը, Կղեմես Սիպիլյանը, Եղիշե Դուրյանը, Հակոբոս Էնեփյանը, Սրապիոն Հեքիմյանը, Ռեթևոս Պերպերյանը, Մարկոս Աղաբեկյանը, Ա. Դ. Մորթմանը և Ուտշբրոնը:

«Հանդես ամսօրյա 1953, № 1—3 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»)»:

Փետրվարի 1.—«Մշակք» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է Սոդոմոն Եղիազարյանի «Գառնի բասրա զավառումը» պատմվածքը:

Փետրվարի 3.—«Մասիսը» (№ 1345), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Ա. Լուսինյանի» «Փաղաքակրթություն» տեսական-հրապարակախոսական հոդվածը: Շարունակվում է մինչև փետրվարի 27-ը (№ 1354) և մնում անավարտ:

Վերլուծված է Ֆրանսուա-Պիեր Գիզոյի «Եվրոպական քաղաքակրթության ընդհանուր պատմություն» աշխատությունը: Այդ առթիվ արված են հայկական հասարակական կյանքի բարելավման համար անհրաժեշտ համարվող մի քանի առաջարկություններ:

Փետրվարի 3.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 3-ին փետրվարի» հրապարակախոսական հոդվածը (քարձրացված է կանանց դաստիարակության և նրանց զրական-հասարակական կյանքին հաղորդակից անելու խնդիրը) և Համբարձում Առաքելյանցի՝ «Մուհարրեմի տասներորդ օրը» պատմվածքը:

Փետրվարի 9.—Կարինում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց կուսակցական-հասարակական գործիչ, թարգմանիչ (ֆրանսերենից, գերմաներենից հայերեն) Արմեն Գարոն (Գարեգին Հարությունի Փաստրմաճյան), Վախճ. 1923 թ. մարտի 23-ին, Ժնևում:

«Հայաստանի կղեմ», 1923, № 14 («Մահ»), № 19 («Արմեն Գարո», «Կենսագրական գիծեր»), «Տաբեցույց ազգային հիվանդանոցի», Պոլիս, 1924, էջ 171:

Փետրվարի 10.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 955), գրաբար, հրատարակում է «Ի վշտացի մահ Աբրահամու Երամեան, սիրելի բարեկամին մերոյ» եղերերգությունը (հեղինակ՝ «Ոմն ի բարեկամացն»)։ Մ. Միսնասարյանի՝ «Կանոնավոր և վայելուչ գրողության պատմությունը և տեսությունը» աշխատությունը իր ընթերցողներին ներկայացնելուց հետո, շարաթաթերթը սկսում է նրա մի հատվածի՝ «Ուսուցիչներ ի և

ուսանողների պարապմունքների կերպը և հարաբերությունները հրատարակութունը, որն ավարտվում է մարտի 10-ին (№ 957)։

Փետրվար.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 2), գրաբար, հրատարակում է Մելիքճաճ Բաղրատունու «Վաճառն ի բանտի» պոեմը։

Փետրվարի 10.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 5), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Ալեքսանդր Քալանթարի «Սոփո» վեպը։ Որոշ ընդհատումներով շարունակվում է մինչև մայիսի 19-ը (№ 18) և մնում անավարտ։

Փետրվարի 13.—«Մասիսը» (№ 1349), արևելահայերեն, հրատարակում է Աբրահամ Այվազյանի «Բանասիրական» հոդվածը։ Ավարտ՝ փետրվարի 22-ին (№ 1352)։

Կրակսոված են Տիմոթեոս Սափրիլյանի «Երկամյա պանդխտութուն ի Հարեշտան», Գ. Այվազովսկու «Ճանոսի յաղագս պապին և ժողովույնորա» և Կարապետ Ղազարոսյանի «Տիեզերական տարեցույց վասն 1873 թվականին Քրիստոսի» աշխատությունները։

Փետրվարի 15.—«Մշակը» (№ 6), արևելահայերեն, հրատարակում է «Ասիացու» [ի՛մա. Գրիգոր Աթորունի] «Ֆելիետոնը»։ Բնութագրված են ռուսական թատրոնում ներկայացվող «Թագավորի հարսնացուն» պատմական դրաման և Գ. Սունդուկյանի «Օսկան Պետրովիչն էն կին-քումը» վոդևիլը, որոնք բացասական են գնահատված։ Քննադատված է նաև «Մեղու Հայաստանի» պարբերականի գրական-մշակութային գործունեությունը։

Փետրվարի 17.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 6), արևելահայերեն, հրատարակում է «Բզնտեում» «Մատենախոսութուն» գրախոսականը։ Գրախոսված է և լուսաստանյան գնահատված Մեսրոպ Փափազյանցի «Մանկավարժական վերծանություն հայկազուն երկու մանուկների համար» դասագիրքը (Վաղարշապատ, 1872 թ.)։

Փետրվարի 22.—«Մշակը» (№ 7), արևելահայերեն, հրատարակում է Մելիքզադեի (ի՛մա. Բաֆֆի) «է՛դ էլ քեզ կրիտիկա» բանավիճախին հոդվածի Ա. մասը։ Վերջաբանը (ունի «Մի քանի խոսք» ենթավերնագիրը)՝ 1873 թ. հունիսի 28-ում, № 24 (տե՛ս Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 9, Երևան, 1958, էջ 33—34 և 58—59)։

Հոդվածից. «Արարատ» ամսագրի անցյալ տարվա 11 և 12-րդ համարներում (տե՛ս մեզ մոտ այդ թվականը—Ս. Շ.)

կարգացի Պ. Գալուստ Շերմազանյանի մի երկար ու ձիգ քննադատութիւնը պարոն Բաֆֆի մի կարծիքի դեմ, որով նա հիշում է մի քանի ժողովրդական ավանդութիւններ Վարդանի, նորա պատեհազմի և Ավարայրի դաշտի մասին: Պարոն կրիտիկոսը յուր միտքը հաստատելու համար անխտիր կերպով յուր քննադատութեան մեջն է կոխում բոլոր ուսած և սերտած խոսքերը խորհնացիւն, Ղազար Փարպեցուց, Ինճիճյանից, Եղիշեից, Այսմավուրքից, Զամլանից և այլ պատմագրութիւններից: Նորա գրվածքի խառսի մեջ ոչ միայն շփոթվիլ կարող է ամեն մի ընթերցողը, առանց մի որոշակի գաղափարի ամբողջութիւն դուրս բերելու նորա խոսքերին, այլ շփոթվում է ինքը՝ գրողը, երբ նկատում ենք, որ նա շատ տեղերում ինքն հակառակում է յուրյանս:

Շարունակելով բանավեճը Գալուստ Շերմազանյանի հետ, Բաֆֆին հավելելով նորանոր փաստեր, ճշգրտում է իր հոգւածում արդեն նշված՝ Ավարայրի և Տղմուտի պատմական տեղավայրը:

Փետրվարի 24.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 7), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Փաղքցում» (ի՛մա. Պետրոս Սիմոնյանց) «Ֆելիետոնը»: Բնութագրված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը, քննադատված է «Մշակը»:

Փետրվարի 28.—«Սիոնը» (№ 2), ֆրանսերեն բնագրից կատարված գլխաւոր թարգմանութեամբ, հրատարակում է Ֆրանսուա Դեմեյրի «Ջոզեֆինի» «Ջոզեֆինի» գրքից սրբոց ակնարկը և արեւմտահայերեն՝ Մամբրե Մարկոսյանի «Բան ի նահատակութիւն սրբոյ Վարդանանց» բանաստեղծութիւնը:

Մարտի 1.—«Մշակը» (№ 8), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Զաքուհի» հերթական «Ֆելիետոնը»: Ի թիւս այլ հարցերի, ֆելիետոնիստն անդադառնում է հայ օրագրութեան պատմիկ-կրթական վիճակին, գտնելով, որ նա չգեղ չէ մտել ավազան, որ ձեռին բռնել տանք գովազանս, ապա քննարկված են թարգմանական գրականութեան հետ առնչվող մի քանի հարցեր:

Մարտի 3.—«Մասիսը» (№ 1356), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Կարապետ Ոսթուլյանի] «Հայք և հույն» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1358-ում (մարտի 8):

Մարտի 4.—Վենետիկում իր ուսումնական առաջին տարեշրջանն է սկսում Վենետիկի Միտիթարյան միաբանության տնօրինության ներքո գտնվող «Մուրատ-Ռափայելյան ազգային վարժարանը»։ Առաջին տեսուչն էր Իգնատիոս Կյուրեղյանը։ Սկզբում ունեւր 50 աշակերտ, ավանդվում էին հայերեն (գրաբար և աշխարհագրաբար), լատիներեն, իտալերեն, ֆրանսերեն, պատմություն, ազգային մատենագիտություն, քրեական աշխարհագրություն, կրոնագիտություն։ Մուրատ-Ռափայելյան վարժարանը, որոշ ընդհատումներով, գոյություն ունի առ այսօր։

Վարժարանի ուսուցիչների թվում հիշատակվում են Գաբրիել Զարրհանալյանը, Սամվել Գանթարյանը, Բարսեղ Սարգիսյանը, Արսեն Ղազիկյանը, Սիմոն Երեմյանը, Մկրտչ Գոտուոյանը, Հովհաննես Թորոսյանը և ուրիշներ։ 1870 թ. հուլիսի 19-ին սկսած ֆրանս-պրուսական պատերազմը, պրուսացիների հաղթական առաջխաղացումը դեպի Փարիզ, ստիպեցին այնտեղ գտնվող Մուրատյան վարժարանին նույն թվականի հուլիսի 24-ից դադարեցնել իր աշխատանքները (տե՛ս «Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն», Ա. հատոր, էջ 287—288)։ Համոզվելով, որ պատերազմական կացության հետևանքով վարժարանը վերադառնել հնարավոր չէ (1870 թ. սեպտեմբերի 4-ի, 1871 թ. մարտի 18-ի հեղափոխությունները, Փարիզի Կոմունան, նրա պարտությունը և այլն), Միաբանության ղեկավարությունը որոշում է Մուրատյան վարժարանը Փարիզից փոխադրել Վենետիկ, միացնել այնտեղ արդեն գործող Ռափայելյան վարժարանին (տե՛ս «Հայ նոր գրականության ժամանակագրություն», Ա. հատոր, էջ 207) և ունենալ մեկ՝ «Մուրատ-Ռափայելյան վարժարան»։

«Բազմակից» 1926, № 8—12 («Հիշատակ դարադարձի Մուրատ-Ռափայելյան վարժարանաց»)։

Մարտի 5.— Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, կենսագիր, տարեցույցի հեղինակ, արձակագիր Թեոդիկը (Թեոդորոս Գրիգորի Լադնիճյան)։ Վախճ. 1928 թ. մայիսի 24-ին, Փարիզում։

«Սողոթեա», «Մոռոստիկա», «Թիոդիկա», «Թ. Ա.» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

«Լեաբեր Եառարեկալեմ զիտարյուններէ» 1968, № 2 («Թեոդիկ»)։

Մարտի 8.—«Մշակը» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Աթորունու] «Հոգևորականություն և ժողովուրդ» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հողվածից. «Բնության համեմատ ընտանեկան կյանքից հետո, ժողովրդական փողերը վատնող, խռովություն գցող, ինտրիգաներ վարող, փառքի պատվանշաններին հետևող, անգործ, անշարժ, տգետ, մոլեռանդ, ժամանակակից գիտությունից և ճշմարտությունից հեռ մնացող, ժողովրդական կրթությունը խոտջուր քարոզող, բայց գործով նրա զարգացմանը արգելակող, ամեն նորություն և լուսավորության ընդդիմացող մարդիկ: Սրանք են ժողովրդական հոգևոր:սկանների մեծ մասը: Ժողովուրդը շատ է պատվում, նա պաշտում է եկեղեցին, այո, ևուսավորչի եկեղեցին և ոչ թե ձեզ, նրա անարժան պաշտոնյաներին. մտածեցե՛ք, և մի՛ հասցրեք մինչև ծայրը ժողովրդի համբուրությունը»:

Մարտի 10.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 957) «Ազգային» խորագրի ներքո, փոքրիկ առաջաբանում «Արծալի Վասպուրականի» պարբերականի գործունեությունը ընթացողներուց հետո, արտատպում է 1873 թ. № 1-ում հրատարակված նրա «Ողջուն հայրենյաց և հայերուն» առաջնորդողը:

Մարտի 12.—«Մասիսը» (№ 1360), արևմտահայերեն, հրատարակում է խորհեն Աշըգյանի «Լեզվի խնդիրը» տեսական-լեզվաբանական հոդվածը:

Հողվածից. «Լեզու մը սկզբնաբար թինչպես գոյացեր է» հարցումը պատմական իմաստ և նշանակություն ունի լուրջալի. իսկ «Ինչպես կրնա գոյանալ» հարցումը զուտ իմաստասիրական հետազոտություն կպահանջի: Կամ առաջինը թերևս պատմությունն ալ լուծեն, բայց երկրորդը՝ անկախ ի նմանե, մի միայն հոգեբանական վերլուծությունը կրնա ստուգել: Լեզվի գոյության եղանակը միշտ պատմական է իբրեւ նյութ կամ խնդիր եղելության. իսկ մարդոց կարելի հնարելը կամ չկարելը միշտ իմաստասիրական է, իբրեւ խնդիր կարծյացա:

Մարտի 14.—Վերին Ազուլիսում (Նախիջևանի ԻնՍՆ) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հասարակական կյանքի տեսաբան, խմբագիր, հոգվածագիր Հովսեփ Թադևոսյանը: Վախճ. 1957 թ. հունվարի 14-ին, ժնկում:

1931 թ. Թեհրանում հիմնել և մինչև 1936 թ. խմբագրել է «Ալիք» շաբաթաթերթը: Ժամանակի պարզերականներում հանդես էր գալիս «Ումմա» կեղծանունով:

«Հայաստանի կոչումը» 1957, № 21 («Հովսեփ Թադևոսյան»), Գեորգյան Կ. «Ամենուր տարեգրքը», էջ 390—391, 673:

Մարտի 17.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է Միքայել Աթանասյանցի «Սուրբ ... եկեղեցվո հաշիվը» պատմվածքը:

Մարտի 18.—«Մեղուն» (№ 122), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] երգիծապատումների շարքը «Ասկեանկն» խորագրով, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 138-ում (մայիսի 16): Հրատարակված են նաև «Հառաջաբան», «Կամ Աղթամարա կաթողիկոս, կամ...», «Հապա մոռցան» երգիծաբանությունները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, Երևան, 1969, էջ 43—55, հատ. 8, էջ 196—202):

Մարտի 21.—«Մեղուն» (№ 123), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Ծախ» (Հակոբ Պարոնյան) «Բարեկենդանեն առաջ» երգիծական պատմվածքը: Շարունակվում է մինչև ապրիլի 4-ը (№ 127) և մնում անավարտ:

Մարտ.—«Արևելյան մամուլը» (Գ. տարի, № 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մերենցի «Թղթակցությունը» (վերլուծված է ժամանակի հայկական գրական-մշակութային և հասարակական կյանքը) և «Ասպետի» (իմա. Սեդրակ Տեր-Սարգսյանց) «Մեր հայր սուրբ» երգիծական բանաստեղծությունը: Այն նույնությամբ արտատպել է «Մեղու Հայաստանին» 1873 թ. հուլիսի 28-ի (№ 28) համարում:

Մարտի 21.—«Մեղուն» (№ 123), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Անասնոց դեմ հարձակում» երգիծական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 205—207):

Մարտի 22.—«Մշակը» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է Մեղիքզադեի (ի՛մա. Բաֆֆի) «Մի օրավար հոգ» պատմվածքը (տե՛ս Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, Երևան, 1955, էջ 526—531):

Մարտի 24.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 958), գրաբար, հրատարակում է Հարություն Սրվաճյանի «Տորք նահապետն ի Պոնտոս» բանաստեղծությունը:

Մարտի 24.—«Մեղուն» (№ 124), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Դունի» (Հակոբ Պարոնյան) «Կարդացող Տերպապան» երգիծապատումը, որը շարունակվում է մինչև մարտի 31-ը (№ 126) և մնում անավարտ: Հրատարակված է [Հակոբ Պարոնյանի] «Բարեկենդանի փեսան» գրական էսսեն (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 121—122):

Մարտի 24.—Թիֆլիսում ծնվեց գրականագետ-բանասեր, լեզվա-
բան, հոգվածագիր, խմբագիր Նիկոլ (նաև՝ Նիկողայոս) Պողոսի Աղբալ-
յանը, Վախճ. 1947 թ. օգոստոսի 15-ին, Բելյուզեում:

1913—1914 թթ. Թիֆլիսում խմբագրել է «Նոր Հասանք» ամսա-
գիրը:

«Հանգստի ամսօրյա», 1948, № 3—8 (սեփակալոս Աղբալյան): Մքրբ-
յուն 2, Նիկոլ Աղբալյանի բանասիրական վառուակը և մատենագիտությունը,
Բելյուզե, 1948, 76 էջ:

Մարտի 27.—«Մասիսը» (№ 1366), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է «...խմբագիր» գրախոսականը (հեղ.՝ Ն. Ճ. Նշան Ճիվանյան—
Հորո): Գրախոսված է 1872 թ. «Արամյան օրացույցը», արված են մի
շարք դիտողություններ: Սկսում է հրատարակվել [Կարապետ Ութուչ-
յանի] «Օրագրաց անկողմնասիրությունը» բանավիճական հոդվածը,
որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1370 (ապրիլի 6)-ում:

Մարտի 31.—«Միտը» (№ 3), ժողովրդական աշխարհագրարով,
հրատարակում է Մարտիրոս քահանա Սարգսյանցի «Երգի վերա Երու-
սաղեմյա» և գրարար՝ «Հէք պանդուխտն» բանաստեղծությունները (վեր-
ջինն ունի Մ. Վ. Ս. ստորագրությունը: Այն նույնությամբ արտատպել
է «Արևելյան մամուլը» 1873 թ. № 4-ում): Տպագրված է «Համառոտու-
թյուն քրիստոնեական ուսման Հայաստանյայց առաքելական սուրբ
եկեղեցվո» գրախոսականը (գրախոսված է Պետրոս Շանշյանցի՝ այդ
խորագիրը կրող աշխատության երկրորդ տպագրությունը, որը գնա-
հատված է որպես սղասական և օգտավետ երկասիրություն) և «Մի
գլխավոր պայման պատմագրության հոգվածը»:

Հոդվածից. «Եթե պատմագիրն չկրեր յուր մեջ սիրտ բոլոր
տարերջն, կարող չէր նա կարծիլ, որ կսիրե ճշմարտությունը:
Վասնզի անհնարին է առանց քարի կամ շար կրից մարդ մի երե-
վակայել և որովհետև մարդու հոգվո վիճակն կհայտնվին իրեն
գործունեությամբ, և հոգվո գործունեությունն է զգացումն. ուրեմն
պետք է ասել, որ զգացումն է զլիսավոր պայման զպատմագրու-
թյանը»:

Մարտի 31.—«Մասիսը» (№ 1368), արևմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել Նոյիա Տնտեսյանի «Եկեղեցական հրգեցմունք» բանասի-
րական-երաժշտագիտական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պար-
բերականի հաջորդ համարում:

Մարտի 31.—«Մեղուն» (№ 126), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ալեքսանդրյան Գրիգորիս վարդապետը և «Տակուի խնդիրը» երգիծաբանությունները (տե՛ս Ն. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 208—212):

Ապրիլ-հունիս.—«Բազմավեպը», արևմտահայերեն, հրատարակում է էդուարդ Հյուբյուսյանի «Հայկական տաղաչափություն» հոդվածը, «Մարվանդիքարի ասպետները և տեսոնական օրդենը» վերնագիրը կրող 1271 թ. գրված զրաբար պատառիկը, որը հայտնաբերել և ֆրանսերեն ծանոթագրություններով ներկայացրել է Ղևոնդ Ալիշանը, ինչպես նաև Արսեն Սուբրյանի՝ «Սուրբ Բարսեղ (իմա. Կեսարացի—Ս. Շ.) և իր երկասիրությունքն» ուսումնասիրությունը:

Էդ. Հյուբյուսյանի հոդվածից. «Գեղարվեստից իրարու հետ ունեցած վերաբերությունը ամենուր հայտնի է. բայց նկարչությունը, որ անոնցմե մեկն է, մասնավոր կերպով վերաբերություն մըն ալ ունի քերթողական արվեստին հետ: Վասնզի, ինչպես որ նկարչությունը իրեք գլխավոր մաս ունի, այսինքն նախ՝ քաշելու պատկերին նյութը, կամ գյուտը, երկրորդ՝ անոր մասանց իրարու հետ կապակցությունն ու կարգավորյալ շարքը, և երրորդ՝ անոր գծագրությունը, շուքերն ու գույները, ասանկ ալ քերթողական գրվածքի մը մեջ նախ կպահանջվի գյուտը, որ պարագ կամ անհամ բանի մը վրա լրլրա. երկրորդ՝ անոր մասանց իրարու հետ կապակցությունն ու կարգը. և երրորդ՝ անոր իմաստից բացատրության կերպը, որ հասարակ զրուցվածքով լրլրա Առջի երկու մասերը ամեն ազգաց համար նույն է. բայց երրորդը, այսինքն բացատրելու կերպը, երկու տեսակ է: Մեկ մը տեսական, մեկ մըն ալ նյութական: Տեսականը դարձյալ ամեն ազգի համար նույն է»:

Ապրիլի 4.—«Մեղուն» (№ 127), արևմտահայերեն, հրատարակում է Տիգրան Արփիարյանի «Ի վարդիկն իմ թառամյալ րանաստեղծությունը և [Հակոբ Պարոնյանի] «Զատիկին հիվանդները» երգիծապատումը (տե՛ս Ն. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 123—124):

Ապրիլի 5.—«Մշակը» (№ 13), արևելահայերեն, հրատարակում է «Պատկեր գյուղական կյանքից» պատմվածքը (հեղ.՝ «Մ. Մ. Ա.»):

Ապրիլի 18.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 275), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Հայ խմբագրաց առջի արհեստը» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հողվածից. «Մեր ժողովուրդը, երբ նոր լրագիր մը տեսնա, առաջ խմբագրին անունը իմանալ կուզե, ասիկա իր իրավունքն է, երկրորդ՝ խմբագրին կարողութիւնը վրա տեղեկութիւն ունենալ կուզե, աս ալ իր իրավունքն է, քիչ մը ետքը հասկնալ կուզե, թե այս խմբագիրը ինչու համար իր արհեստը ձգեք ու զուլիս ուռնցնելու ելեր է»:

Ապրիլի 18.—«Մեղուն» (№ 131), գրաբար, հրատարակում է Մարտիրոս Շիտանյանի «Ժընեկերն իմ ժողովուրդն» բանաստեղծութիւնը:

Ապրիլի 19.—Թիֆլիսի քաղաքային թատրոնում հայ դերասաններին խումբը Ամիրան Մանգինյանի ղեկավարութիւնով Կոնստանտնուպոլիսում է հայտարարում իր Գարրիբի Սոնետիկանի «Բանդաժ օջախ» կատակերգութիւնը, որը 1883 թ. հունվարի 23-ին ներկայացվում է նաև վրացերեն թարգմանութիւնով:

Սունդուկուն Գ. «Երկերի լիակատար ժողովածու», հատ. Բ, Երևան, 1951, էջ 508—515:

Ապրիլ.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 4), գրաբար, հրատարակում է Գարրիբի Պատկանյանի «Ս. Պետերբուրգի» նամակը (նկարագրելով է Ռաֆայել Պատկանյանի՝ նոր Նախիջևանում ծավալած կրթական-մշակութային գործունեությունը) և Մեսրոպ Փափագլանի՝ «Պատասխանի» արևելահայերեն հոդվածը, ուր հեղինակը պաշտպանում է իր «Մանկավարժ վերծանություն» հայկազուն երկսեռ մանուկների համար» դասագիրքը «Մեղու Հայաստանի» գրախոս Բզնունու «աղձատարանական հոդվածից», հավելելով, որ՝ «Հայրաբար կղզուլացնեմ պ(արոն) Բզնունուն, որ նկարիչ Ապեղեսի պատկերի քննադատող կոշկակարի նման, յուր կոշիկներից բարձր դատողություն անելու չհամարձակվի»:

Ապրիլի 21.—«Մեղուն» (№ 132), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Ազնվության շատվածներ ու շատվածուհիներ» հրգիծապատումը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի ապրիլի 28-ին (№ 134), և «Զորս վարագույնով կատակերգություն մը» հրգիծանքը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 125—132, հատ. 7, էջ 152—155):

Ապրիլի 24.—«Մասիսը» (№ 1376), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Գարեգին Մուրադյանցի [հետազայում՝ Միլիտանդեկ արքեպիսկոպոս] «Նորհրդածություն» տեսական-աստվածաբանական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի մայիսի 1-ին (№ 1379):

Հողվածք, որոշ շտկումներից հետո, հրատարակության է ներկայացրել Եղիա Տնտեսյանը:

Ապրիլի 25.—«Մեղուն» (№ 133), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Եպիսկոպոսը կըրոսնու», «Քաջասիրտ քիթ մը» և «Մանթութուն» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 216—222):

Ապրիլի 28.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 15), արևելահայերեն, հրատարակում է Գեորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցի «Խղճմտանքով միջի մարդկանց վճիռը» պատմվածքը:

Ապրիլի 28.—«Մեղուն» (№ 134), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մեղու լրդորեն խոսելու ստիպված», «Հիվանդանոց և օրագիր», «Ալքազարի խնդիրը» և «Մեղուի դեմ հարձակողներուն» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 223—230):

Ապրիլի 30. — «Սիոնը» (№ 4), արևմտահայերեն հրատարակում է Եղիա Տնտեսյանի «Եկեղեցական երգեցմունք» հողվածք և Սահակ Խաչապյանի (?)՝ «Տեր Երեմիա քահանա և սխալացույց յուր» ընդդիմախոսականը, ուր տոմարագետ Երեմիա քահանա հասցուղցու կյանքի վերջված մի քանի փաստերի հենքի վրա ցույց է տրված տոմարագիտության քնազավառում նրա սխալները:

Մայիսի 2.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 279), արևմտահայերեն հրատարակում է «Փանոսյան» դիմանկարը (հեղինակ՝ Մ): Կարմալետ Փանոսյանի գործունեության երգիծական նկարագիրը տալուց հետո, հավելվում է, որ՝ «Փանոսյան հայ մամուլն նախատինքը, դատարակության քուերան և ազգության դավաճանն եղավ»:

Մայիսի 3. — «Մշակը» (№ 16), Հովհաննես Միրզաբեկյանի՝ Ֆրանսիայից սերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է էդուարդ Դյուվյորիեի «Հայոց լեզվի և գրականության ուսումնասիրության հարկավորությունը» հողվածքը: Ավարտ՝ հաջորդ համարում:

Հողվածից. «Թեև կամարթինը առիթ ունեցավ կուշի հայեր արևելի շվեյցարացիներ, բայց ոչ սակավ ճշմարիտ կլինեի, եթե համեմատեի նորանց Անգլոսակսական ցնդի ամերիկացիներ հետ: Ամեն տեղ, ուր հայտնվում է հայոց զաղթարան, նոցա առ ինչ հոգսը, որպես Ամերիկայի պիոների, դարձրած է հիմենել երկ

ղեցի, ուսումնարան, բանկ և հրատարակել որևիցե հայոց պար-
բերական թերթա:

Մայիսի 5.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 961), գրաբար, հրա-
տարակում է «Գրական և ուստի սրբոյ առ տէր Գրիգորիս արքեպիս-
կոպոս, րարեխնամ առաջնորդ Պարսկաստանի և Հնդկաստանի ներքո-
ղականը (ստորագրութիւն՝ ^{***} = Հովհաննէս Խաչկյան ?) և Նշան Միր-
զայի՝ թի սգալի մահ առաքինափայլ հարսին իմոյ» եղբրերգը: «Թարգ-
մանյալ ի պարսկականն» խորագրի ներքո, բնագրից կատարված
գրաբար չափածո թարգմանությամբ, հրատարակված է մի ութնյակ
(«Հայրն կայնու դձեռ որդւոյն սիրելոյ ի տիս մանկութեան»):

Մայիսի 5.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 16), արևելահայերեն,
սկսում է հրատարակել «Ս. Ա.-ի» (Սենեքերիմ Արծրունի ?) «Քանդած
օջախ» կատակերգութիւն պարոն Գարրիբի Սունդուկյանցի, երեք արա-
րողությամբ գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի
№ 20-ում (հունիսի 2):

Գրախոսականից. «Այսպես, մեր ժողովրդյան արական սեռի
տարրը նմանապես ոչինչ է, և ամեն բան ոչինչ է, «Քանդած օջա-
խ» հայացքով, Մեր վաճառականութիւնը ոչինչ է, ընտանեկան
կյանքը ոչինչ բան է, կանանց ստացած ուսումը ոչինչ է, քզիփ կի-
սատա, ժողովրդի մեջ բարոյականութիւն չկա, միով բանիմ, ինչ-
պես կասեն, ինչ որ կա-չկա, այն էլ ոչինչ է, ոչնչութիւնը մեր
կյանքի հիմն է: Բայց ամենքն էլ գիտեն, որ ոչինչը և ոչնչութիւն-
ը հիմն չէ կարող լինիլ: Հարցնում եմ, ճշմարի՞տ է արդոյոց
«Քանդած օջախ» հիմնադիր դրութիւնը: Մի՞թե պարոն հեղինա-
կը ոչինչ դրական տարր չգտավ մեր կյանքի մեջ, ոչինչ ուրախալի
երևույթ չնշմարեց մեր գոյության մեջ, որ յուր աշխատությանը
մեջ այդ ուրախալի երևույթները մի փոքր զոնյա տեղ բռնեին, որ
կարելի լիներ մի փոքր սթափվել ծանր տպավորութիւնից: Պի-
տի հասկանալ, որ քանի խիստ է հարվածը, այնքան ևս անքնա-
կան է փոփոխութիւնը: Անսահման և ծայրահեղ հանդիմանութիւն-
ը առավել կլատթարացնե մարդուն և ժողովուրդին:

Մայիսի 5.—«Մեղուն» (№ 135), արևմտահայերեն, հրատարակում
է լճեցու «Քերթված առ քիթս» երգիծական բանաստեղծութիւնը և
[Հակոբ Պարոնյանի] «Ծնկու վայրկյան ժպիտիս հետ», «Եկուր խըն-
դանք», «Ասիային շատ բարեւ», «Նոր թատրոնապետ մը» երգիծական
մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8,
էջ 231—238):

Մայիսի 12.—«Մեղուն» (№ 137), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Պատասխանին պատասխանը», «Ալքազար», «Վարպետ Մուրացկան», «Մանգումիի խելքին երթնեկության թամբը», «Ալեմտաղիի կոխի մը» երգչիական մանրապատմանը (տե՛ս 2. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 133—134, հատ. 8, էջ 239—243)։

Մայիսի 17.—«Մշակը» (№ 18), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Շարունակենք հրապարակախոսական հոդվածը (թարծրացված է եվրոպական և մանավանդ ուսաց լեզվի՝ ամենայն խորությամբ սովորելու անհրաժեշտությունը) և «Մեկիքդդի» (իմա, Բաֆֆի) «Քանդված օջախ» խորագիրը կրող գրախոսականը (տե՛ս Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 9, Երևան, 1958, էջ 52—58)։

Գրախոսակալից. «Վերջացնում եմ իմ նկատողությունները այդ խոսքերով. որ «Քանդված օջախ» է մի ցավալի ողորբգութուն, որ պատկերացնում է մեր ժողովրդի քանդված դրության տխուր կործանվիլը և նորա անկումը թե՛ բարոյական և թե՛ նյութական»։

Մայիսի 19.—«Մասիսը» (№ 1386), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Միսակի» (ի՛մա. Մինաս Գափամաճյան) «Մամուլ աղատություն կամ առանձինն հայ մամուլը հրապարակախոսական հոդվածը»։

Հոդվածից. «Քննադատությունը, մանավանդ ազատ և լուրջ քննադատությունը, յուր բազմազան առավելություններն ունի, բայց երբ յուր սահմանին անդին անցնի, փոխանակ օգտի վնաս կարտադրե, կամ բնավ ազդեցություն չունենար։ Լեզուն զազափարաց հայտնության միջոցն է. մամուլը զազափարաց և սկզբբանց տարածման, իսկ քննադատությունը՝ գեղեցիկը, բարին և ճշմարիտը որոնելու միջոցն է։ Ծշմարտություն խոսելու համար իսկ տեղ, ժամանակ, պարագա և միջոց կա. վասնդի ամեն տեսակ ճշմարտություն ամեն տեղ, ամեն ատեն և առանց նկատողության անհաճարար հայտնելու բացարձակ ազատություն չկա և չկրնար ըլլալ որևէ քաղաքակրթյալ ընկերության մեջ»։

Մայիսի 19.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 284), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Փանոսյան Կարապետ» գրական դիմանկարը (հեղ.՝ Գեորգ Ալվազյան ?)։ Բացասական է գնահատված վերջինիս ամբողջ գրական-մշակութային գործունեությունը։

Մայիսի 19.—«Մեղուն» (№ 139), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Խայթվածք» խորագիրը կրող երգիծական մանրապատումների շարքը, որն ավարտվում է նույն պարերականի 1874 թ. № 214-ում (մարտի 2) և՛ «Մեփոդականություն կամ շոգոթորթություն», «Մեղու առ սրբազան պատրիարքն հունաց», «Ասիային փախուստը» երգիծաբանությունը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 136—138, հատ. 7, էջ 65—141, հատ. 8, էջ 248)։

Մայիսի 23.—«Մեղուն» (№ 140), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Դուռ»-ի (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Մեռելակոխի մը» երգիծապատումը, [Հակոբ Պարոնյանի] «Մխալացույց», «Լեզու սորվելու նոր դրություն մը» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 252—255) և Պ. Ատրունու՝ «Պանդուխտն առ վտակ» բանաստեղծությունը։

Մայիսի 23.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 285), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ենոք Դեմիրճյանի «Հայ թերթերուն վիճակը» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Մեր ազգային թերթերուն գրեթե ամենքն ալ հասարակության պիտանի ըլլալու հանգամանքն զուրկ են, բայց կհուսացվի, որ եթե աշխատությունը սիրեն, ազգին օգտակար պիտի կրնան ըլլալ, և օգտակար հղած ատեննին հասարակությունն ալ իրենց օգտակար պիտի ըլլա, նյութապես իրենց օգնելով և զիրենք քաջալերելով։ Մեր խմբագիր էֆենդիները բնավ հասարակությունն տրտնջալու իրավունք չունին իրենց ալս վիճակին մեջ։ Առանց կուսակցական և թշնամական ոգվո գրված հոդվածները միշտ լավ ընդունելություն կգտնեն հասարակության կողմանե, իսկ հայհոյալից ու անհամ գրվածները, իբրև ազգին վնասակար, մեկ կողմ կնետվին»։

Մայիսի 24.—«Մասիսը» (№ 1388), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Ա. Սուրենյանի «Նոր եղանակը ուսուցման ազգային լեզվի» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարերականի № 1390-ում (մայիսի 29)։

Մայիսի 26.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 19), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Արմոնյանցի] «Թիֆլիզ, 26-ին մալիսի» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հողվածից. «Ազգայնությանց հարցը պետք է համարել տաս-
նեկններորդ դարու պատմության ամենանշանավոր երևույթներից
միևնույն. Ազգայնության սկզբունքը ծնունդ է առնում և իրագործվում
կյանքի մեջ մեր դարում: «Զկա աշխարհքումը ոչինչ բան ավելի
բարձր, քան մարդկությունը ասում է Համլետը, Անգլիայի
մեծ հեղեղերգական հեղինակ Շեքսպիրի գրվածքում: Եվ ուղիղ. ճշ
մարիտ լուսավորված մարդը պետք է անընդհատ սիրելով յուր
ազգը, միևնույն ժամանակ աշխատի լինել մարդկության քաղա-
քացի: Պետք է կարելիության չափ հասկանալ, համակրել ու գիտ-
հատել ժողովրդական ամեն մեծ, ազնիվ և արդար երևույթ, որ
ժողովրդի մեջ և ուր որ նա երևա»:

Մայիսի 26.—«Մեղուն» (№ 141), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Դուն»-ի (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Անուշի կոիվ մը» երգիծա-
պատումը, [Հակոբ Պարոնյանի] «Երազահան», «Տարեդարձ», «Դիվա-
հար թերթ» մը» երգիծական ստեղծագործությունները (տե՛ս Հ. Պարոն-
յան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 139—143, հատ. 8, էջ 255—257)
և Տիգրան Արփարյանի՝ «Տասներեքերորդ տարեդարձ ազգային սահ-
մանադրության» բանաստեղծությունը:

Մայիս.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 5), արևելահայերեն, հրատար-
ակում է Արեւ Մխիթարյանի «Հայ ազգն ի հավատս և ի առաջադիմու-
թուն» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը և Գալուստ Շիրմա-
զանյանի՝ «Դարձյալ թե ուր են Ավարայն և Տղմուտ» բանավիճականը:

Շիրմազանյանը բանավիճում է Մեկքզաղեի (իմա՛. Բաֆֆի)
հետ, որը «Մշակում» հանդես էր եկել «Է՛դ էլ քեզ կրկնակա-
խորագիրը կրող հոդվածով: Մեկքզաղեի տիտլները մատնանշե-
լուց հետո, Շիրմազանյանը հավելում է. «Մարտա՛ն պարոն Մե-
կքզաղեի ճարտար ենթագրությանը, որով ցանկանալով նվիրա-
կան Ավարայն և Տղմուտն տեղափոխել, տանել զետեղել պարոն
Բաֆֆիի, այսինքն պարոն Հակոբ Միրզայանի հայրենիքի միջին,
այսինքն Սալմաստումը, հետևաբար էլ, ինչպես յուր անունը
նույնպես էլ իմ կարծիքը դիմակով է հանդես բերել ուսումնական
աշխարհի առաջին: Արդո փաստաբանը թող ներք ինձ ասել նրան,
թե էդպիսի անուղղադատությունն է մին նշան, որով բուն խըն-
դիրն շեղել, շրջել ուղղները և քննաբանության կարգ ու կանոն
զգիտացողները միայն կուզեն գինվել ու միևնույն ժամանակն ու
խուսափել ուղիղ պատասխանելեն, Ո՛չ, պարոն Մեկքզաղե, եր-
բեք ուրիշի ազգեցությունով, ուրիշն կարծիք փոխ առնելով

ուրիշի մտաց ծնունդն յուրացուցանելով, մտացածին նամակներ, սուտ ու մուտ կնդակարծ ճանապարհորդութիւններ, լուրեր հրատարակելով չեմ զրադված և չեմ էլ թույլ տալ ուրիշը իմ կարծիքի վերա դիմակ դնել, ուրեմն լավ է, որ ինձ շատկանք խոսել, այլ թույլ տաք լուրսիւն ինձ իմաստութիւն համարելով լռելա:

Մայիսի 28.—Ալեքսանդրապոլում, Աղաբեկ Արշակունու վերակացութեամբ, իր գոյութիւնն է սկսում «Մահականուշիան օրիորդական տասնամարանը»: Դպրոցը ծիական էր, դասավանդումը կատարվում էր ձերի Ունեք 50 աշակերտուհի, ավանդում էին հայոց և ռուսաց լեզուներ, առարկայախոսութիւն (?), թվաբանութիւն, գծագրութիւն, վալլալագրութիւն, ձեռագործ և երգ: Ոսուցիչների թվում հիշատակվում է նաև Ղազարոս Աղայանը:

«Մեզու Հալոտանի» 1873, № 23 («Ալեքսանդրապոլ»), 1874, № 12 («Հալեքոցապոլ»):

Մայիսի 30.—«Մեղուն» (№ 142), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Լրագրի առատուր», «Տարեդարձ» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 258—264) և Եղիազար Տէլեթյանի՝ «Իցիվ» բանաստեղծութիւնը:

Մայիսի 30.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 287), արևմտահայերէն, հրատարակում է Ենոք Դեմիրճյանի «...խմբագիր» հրապարակախոսական հոդվածը: Բացասաբար է գնահատված Օգոստին Խոնապոլանի «Օրագիր» օրաթերթի գործունեութիւնը:

Մայիսի 31.—«Մշակը» (№ 20), ֆրանսերեն քնագրից կատարված արևելահայերեն համառոտ թարգմանութեամբ (թարգմանիչ՝ ***), «Բանասիրական» խորագրի ներքո սկսում է հրատարակել մարշալ Հելմուտ-Վարլ Մոլտկեի՝ արևելյան երկրներին ու Հայաստանին վերաբերող նամակների լեռարանին: Նամակագիրը, ի թիվս այլ նյութերի, անդրադառնում է հայ ժողովրդի ստեղծած մշակութային արժեքներին: Ավարտը՝ «Մշակի» հաջորդ համարում:

Ինչպես հավաստում է Խ. Հ. Բարսեղյանի կազմած «Մշակի» ծածկանոցների բառարանն մատենագիտական ձեռնարկը, *** ստորագրութեամբ «Մշակում» հանդես են եկել Արփիար Արփիարյանը, Առաքել Օհանյանը և Ստեփան Ղորղանյանը: Ուրիշ մանրամասնութիւններ ճշտել չենք կարողացել:

Մայիսի 31.—Բլուր գյուղում (Սուրմալուի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, բանասեր (մասնագի-

տությամբ՝ գյուղատնտես) Մտեփան Օհանջանի Կամսարականը Վախճ
1955 թ. հոկտեմբերի 9-ին, Երևանում:

«Լեւիտոմիս», 1955, № 12 («Մտեփան Օհանջանի Կամսարական»):

Հունիսի 2.—«Մեղուն» (№ 143), արևմտահայերեն, հրատարակում
է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ազգային տուրք» և «Մանր լուրեր» երգիծա
պատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8,
263—266):

Հունիսի 9.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 21), արևելահայերեն
հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Մշակ» պատմվածքը: Որ
պես բնաբան վերցված է մի քառյակ Ռ. Պատկանյանի «Մշակ» բանաս
տեղծությունից:

Կեսեռ. — «Փարոսը» (տեսր Բ.), արևելահայերեն, հրատարակում
Մսեր Մսերյանցի «Հայ կաթողիկոսաց թղթակցությունը Հռոմ պապե
րի հետ» բանասիրական հոդվածը (շարադրված է 17 հայազգի կաթո
ղիկոսների նամակագրությունը և քննադատված է Մ. Զամչյանի
Մ. Բոչկյանի և Իգ. Փափազյանի աշխատությունները): «Ազգային բա
րերարք վերջին դարում խորագրի ներքո տրված է Միրզայան Մանու
պեյի կենսագրությունը: «Մատենագրություն» բաժնում գրախոսվա
ն են Գաբրիել Ալվազովսկու թարգմանած «Յանոսի՝ յաղագս Պապին
ժողովի նորա», Քերովբե Պատկանյանի «История Монголов и
Армянским источникам», Մկրտիչ էմինի «Шаракапы, или священ
ные шкны Армянской восточной церкви» աշխատությունները, «Զա
րագմաց» ժողովածուն և Ավետիս Պերպերյանի «Պատմություն հայ
սկսեալ ի 1772 ամէ Փրկլին, մինչև ցամա 1860...» գիրքը: «Մա՛հ Մա
րայ Մագիստրոսի Մսերեանց» հոդվածում Զարմայր Մսերյանցը, գո
ժելով իր հոր մահը, գրական դրվագներ է շարադրում նրա կյանքի
ավարտելով իր իտսքը «Ողոք առ մահ» գրաբար բանաստեղծությամ
որի տներն առաջին տառերը կազմում են «Մսեր» բառը:

Հունիսի 13.—«Մեղուն» (№ 146), արևմտահայերեն, հրատարակում
է [Հակոբ Պարոնյանի] «Խմբագրի մը վիշտերը» երգիծապատում
(տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 267—269):

Հունիսի 14.—«Մշակը» (№ 22), արևելահայերեն, հրատարակում
[Գրիգոր Արծրունու] «Ինչ է նշանակում գիտություն» հրապարակա
սական հոդվածը և «Զարուհի» (ի՛մա. Միհրդատ Ամրիկյան)՝ «Յեռ
տուն», որտեղ, ի թիվս այլ հարցերի, քննադատված է հայ ընթերցող
ների՝ առ գիր-գրականությունն ունեցած անտարբերությունը:

ԱՐԾԵՐԱՆՈՒ հեղվածից. յՄեղանում, հայերի մեջ, մնում են դեռևս միջնադարյան ավանդույթությունները ու համոզմունքները գիտության և խելքի վերաբերությամբ: Մեր առողջ դատողությունը անշափ փշաքած է եղել սխալաստիքական, փտած ուղղությամբ: Մեղանում որքան մարդը անհասկանալի է խոսում, այնքան նա խելոք է համարվում, որքան նա անհասկանալի է գրում, այնքան փրտնական է երևում: Ինչ խելոք մարդ է, ասում է սովորաբար հայր, այնպես խորը խորը կխոսե, որ չես էլ հասկանա: Ինչ ուսումնական է, ասում է հայր, այնքան խելոք կգրե, որ հասարակ մարդը գրածիցը ոչինչ չի հասկանա: Սովորաբար մենք ասում ենք մի գրվածքի մասին՝ խելոք բան է, որ ոչինչ չենք հասկանում: Ձէ՛ պարոններ, գիտությունը պետք է լինի հասկանալի, ամենքին մատչելի, ժողովրդական: Որքան հնարավոր է, երա մտքերը պիտի լինեն գործադրելի: Հավատացե՛ք, այն մարդը, որ այնքան խելոք է խոսում, որ դուք չեք հասկանում՝ նա ինքն էլ չէ հասկանում թե ինչ է խոսում: Այն գիտությունը, որ այնքան բարձր է, որ բոլորովին անըմբռնելի է հասարակ մտհկանացուի համար,—նա գիտություն չէ:

Հունիսի 14.—«Մասիսը» (№ 1397), արևմտահայերեն, հրատարակում է Նոյի Տնտեսյանի «Քանի մը գիտողությունք» հոդվածը (բանափիճելով «Բազմավեպի» հետ, հոդվածագիրը նորանոր տվյալներ է հաղորդում հայ երաժշտության պատմության և նրա երախտավորների մասին), Մարտիրոս Շիտանյանի «Ուղերձ առ մեծանուն Ոստանիկ էֆենդի Տեր-Մարգարյանը» բանաստեղծությունը և «Մ. Հ.-ի» «Խոսք առ Խորեն եպիսկոպոս Նար-Պեյ» գրականագիտական հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Վերջին հեղվածից. «Ահա ձեզ քանի մ' ապացույցներ որք կհայտնեն թե, միայն բառարան նայելով բառից նշանակությունը հայտարարելը գրագետի դործ չէ, այլ ամեն անոնց գործն է, որք հասարակ ընթերցանություն մը գոնե գիտեն: Բայց բառարանն ժողովելու գալով, ինչպես որ Ձեր գերապատմության քով բառարան կա, այնպես ալ շատերուն քով, մանավանդ գրավաճառաց՝ քով բառարան շատ կա. և եթե բառարանին նշանակած բառերը հայտարարելը գրագիտություն համարվի, գրագիտությունն այնչափ կ'աժաննա, որ իբր գրագետ ասպարեզ նետվիլը պատիվ չրե-րենք:

Հունիսի 16.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 964), գրաքար, հրատարակում է Հովհաննես Աղամալյանցի «Ի լեռն Մասիս», Գրիգոր Տեր-Հովհաննեսյանցի «Այցեխութիւն գեղեզմանի քերթողահօրն մերոյ, երանելոյն Մովսիսի Խորենացւոյ» և Նշան Միրզաչի «Ի պսակ հայրենեաց» բանաստեղծութիւնները:

Հունիս.—«Արեւելյան մամուլը» (Գ տարի, № 6), արեւմտահայերէն հրատարակում է Շահնուրի (Խմա. Մատթեոս Մամուրյան) «Թղթակցութիւն» հոդվածը (քննութիւն է առնված «Մասիս», «Փունջ», «Մեղու» պարբերականների բանավեճը գեղեցիկ և տգեղ բառերի կիրառութիւն մասին): Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակված է «Ողբ Ղարիպի ասացլալը» բանաստեղծութիւնը: Ունի «Դարավոր հնութիւն մ' է» նշումը:

Հունիսի 18.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 22), արեւելահայերէն (հերոսների երկխոսութիւնները՝ Թիֆլիսի քարառով), հրատարակում է Գևորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցի «Պրիկազչիկ Միշելը» պատմվածքը, որը ամբարտւում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հունիսի 20.—«Մեղուն» (№ 148), արեւմտահայերէն, հրատարակում է «Դոմն-ի (Հակոբ Պարոնյան) «Թացիկ Մարգար» երգիծապատումը [Հակոբ Պարոնյանի], «Պզտիկ թատերգութիւն մը», «Ազգային, տեսութիւն» երգիծական ակնարկները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 144—149, հատ. 8, էջ 273—274) և Եղիաղար Տէյեթլյանի «Ո՛հ, ո՛ւր ես» բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 21.—«Մշակը» (№ 23), արեւելահայերէն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Մեր բարձր ուսում ստացած Օսեփներ» թատերական-գրականագիտական առաջնորդողը: Հրատարակված է նաև Գեորգ Զմշկյանի «Պարոն խմբագիր» զրախոսականը, որտեղ զրախոսված է «Кавказ» լրագրում հրատարակված՝ Ալ. Երիցյանի «Историческая армянской сцены» աշխատութիւնը:

Արծրունու հոդվածից. «Գուցե ոչ մի հայոց թատերական գրվածքի վրա այնքան խոսեցած չեն թե լրագրութիւն մէջ, թէ մասնավոր կյանքի շրջաններում, որքան պ. Սունդուկյանցի նոր հեղինակած և Թիֆլիսում ներկայացրած «Քանդած օջախ» պիեսայի վրա: Հասկանալի է, երբ շատ են խոսում մի բանի վրա հայտնած մտքերը մեծ մասամբ միմյանցից տարբերվում են: Միևնր ասում է վատ չէ, մյուսը անպիտան է, երրորդը՝ արհեստական (Խմա. արվեստի—Ս. Շ.) կողմից թույլ է և աղւն: Սունդուկյանցի պիեսի մեջ երկու նշանավոր տիպեր կան. Օսեփը և Փասեռն:

Հունիսի 27.—Մեղուն (Ձ 149), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ուսումնական խորհրդո մահացու մեղքը», «Գորտերու և մուկերու թագաժողին ձախող ճամբորդութունը» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 275—281):

Հունիսի 28.—Մասիսը (Ձ 1402), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Տիգրան Մանավյանի Միսաքյան Էֆենդի մեծահամբավ հայ գրադեպի գրավոր ատենաբանությունը հոգվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Մասիսը և Փռնըս պարբերականների միջև ծավալված բանավեճի հենքի վրա ցույց է տրված Խաչատուր Միսաքյանի կողմնակալ դիրքն ու միակողմանի ըմբռնումները ժամանակի դրական հարցերում:

Հունիսի 28.—Մշակը (Ձ 24), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] սերուն և ազգություն հրապարակախոսական հոգվածը և խմբագիր Ասիացու (Ժմա. Գրիգոր Արծրունի) «Ֆինիտունը» Ի թիվս այլ հարցերի, քննադատված է Մեղու Հայաստանի» (անվանված է սևու Հայաստանի. լրագիր անշարժական և ոչխաբային) պարբերականի գործունեությունը:

Հոգվածից. «Հայր չէ հասկանում որ կրոնքը համոզմունք է, ուրեմն կրոնքը փոխել, նույն է, որ փոխել համոզմունքները: Սա թեև զովիլի բան չէ, բայց այնուամենայնիվ կարելի բան է, այնինչ ազգությունը փոխել լոկ անունը փոխելով՝ անհնարին է: Ազգությունը համոզմունք չէ. նա մի լոկ անուն չէ, նա շարժվել չէ, որ ամեն օր կարելի լինի փոխել. ազգությունը ֆիզիոլոգիական գաղափար է»:

Հունիսի 30.—Արշալույս արարատյանը (Ձ 965), գրաբար, հրատարակում է Գրիգոր Տեր-Հովհաննեսյանցի «Վերջին դիցադունք հայոց Ի Հայկոք», Հովհաննես Աղամալյանցի «Ամառային երեկոյ» և Միքայիլ Ղալաբեկյանցի «Աղուն», «Ի գետն Տղմուտ» բանաստեղծությունները:

Հունիս.—Էջմիածնի «Արարատը» (Ձ 6), արևելահայերեն, հրատարակում է Գաբրիել Պատկանյանի «Խորհրդածություն» հոգվածը:

Տեղեկացնելով այն մասին, որ անգլիացի հնագետ Սմիտը Լոնդոնի «Աստվածաշունչի հնախոսական ընկերություն» հերթական նիստում հանդես է եկել սեպագրերի մասին զեկուցումով, Պատկանյանը որոշ հավելումներ է անում նրա զեկուցմանը, ապա

տալիս է սեպագրերի ուսումնասիրության պատմությունը Եվրոպայում:

Հունիսի 30.—«Միոնը» (№ 6), Պողոս Հակոբյան Չանաքկալեցու գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Հ. Շուխտի «Մարդու հոգեկան ներդաշնակ կրթությունն» գրական-փիլիսոփայական հոդվածը, որն արվարտվում հաջորդ համարում: Հրատարակված է նաև նույն թարգմանչի «Մանկությունն» գրաբար ակնարկը:

Հունիսի 30.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 287), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Միսաքյանի կավի քննադատները» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Միսաքյան էֆենդի երկար լուսինն մը ետքը անցյալ շաբթու գրիչը ձեռք արավ-շառավ, ազգին մեջ իրարանցում մընն բրդավ, Գրագետ, բանաստեղծ, բանասեր, տրամախոս, ճարտասան, փաստարան, տրամարան, խմբագիր, վարժապետ, ամենքը վրան թափեցան: Ասոնցմե որը «Միսաքյան աղեն գրեր է» ըսավ, որը «Աղեն չէ գրեր» ըսավ, մեկը վար քաշեց մյուսը վեր քաշեց և վերջապես, ամենքը մեկմեկ բան ըսին որ գրեցին. նորելուկ գրագետներն ալ իրենց գրիչը փորձեցին»:

Հունիսի 30.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 24), արևելահայերեն հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս 30 հունիսին հրապարակախոսական առաջնորդողը (Ներսիսյան դպրոցի քննությունների նկարագրության հիմքի վրա վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը) և Հ. Նազարյանցի՝ «Օշով շասի թե իր ճրագը նշանք առավոտը լիս կտա» պատմվածքը:

Հուլիս-սեպտեմբեր.—«Ռազմավեպը», անգլերեն բնագրից կատարված գրաբար չափածո թարգմանությամբ, հրատարակում է ԱՆ Ֆիսուս բանաստեղծությունը. «Եթովպացվոց առածք» խորագրի ներքո հրատարակված է այդ ազգի 25 առած-ասացվածքներն ու դեղարվեստական մանրապատումները, արևմտահայերեն ներածականով հրատարակված է Ֆրանսիացի հայագետ էդուարդ Գյույոթրիեյի „Les états des arméniennes. leur état actuel“ («Հայ գրականությունը և նրա աշխարհի վիճակը») Ֆրանսերեն հոդվածը: Բանասիրական վերլուծականով հրատարակված է Վարդան Հայկազնի «Տաղ գերեզմանակավան փոխման երանեալ և սուրբ կաթողիկոսին հայոց Գրիգորի Վկա

յասիրի» գրաբար պոեմը, իսկ միջին հայերենով՝ «Երգ ազգային» ժողովրդական քանաստեղծությունը:

Իր հոգվածում Դյուլյորիեն նախ վերլուծել է մինչըրիստոնեական շրջանի հայ ժողովրդի պատմությունը, ապա՝ քրիստոնեության մուտքը Հայաստան, դրա հետևանքները, իսկ այդ հենքի վրա՝ Մովսես Խորենացու գործունեությունը: Հայ գրականության ու մշակույթի զարգացման գործում նշված է եվրոպացի և հայ հայագետների (Մաքս Մյուլլեր, Սեն-Մարտեն, Հ. Շահան-Ջրպետյան) կատարած մեծ աշխատանքը: XIX դարի հայ գեղարվեստական գրականությունը որակված է որպես «Լուսավորական», դարը՝ «Լուսավորության դար», որի զարթոնքը նախապատրաստել է Մխիթար Սեբաստացին և Մխիթարյան միաբանությունը: Բնութագրված են հայ գործիչներից Հարություն և Մկրտիչ Ավգերյան ելրայրները, Մկրտիչ Էմինը, Դեդոդ Հախվերդյանը, Միշայել Միանասարյանը, «Հայ ժողովրդի ամենասիրելի քանաստեղծ» Գամառ-Փաթիկյան, «ճանապարհորդ և ազգային գործիչ» Մեսրոպ Թադևադյանը և ուրիշներ: Բարձր է գնահատված Մկրտիչ Խրիմյանի և, մանավանդ, նրա «Արծվի Վասպուրականի» պարբերականի գործունեությունը:

Հուլիսի 1.—Պոլսում, Սիմոն Ֆելեկյանի ջանքերով ու սատարմամբ, իր գոյությունն է սկսում «Ֆելեկյան հայոց գիշերօթիկ վարժարանը»: Այն երկդասյա էր («Ուսումնարան» և «Նախակրթարան»), սկզբնական շրջանում ուներ 30 աշակերտ: «Ուսումնարանում ավանդվում էին քրիստոնեական վարդապետություն, բարոյական կրթություն, հայերեն, տաճկերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, թվարանություն, պատմություն, իսկ «Նախակրթարանում»՝ քրիստոնեական համառոտ, քաղաքական կրթություն, ընթերցանություն, մաքրագրություն, հայոց պատմություն և քերականություն: Վարժարանն ուներ հինգ ուսուցիչ:

«Մամուլ», 1873, № 305 («Ս. Ֆելեկյան գիշերօթիկ վարժարան հայոց»):

Հուլիսի 4.—«Մեղուն» (№ 151), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մովսես քաղնիք», «Առ Մատթեոս վարդապետ Փղմիրյան» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 150, հատ. 8, էջ 282—284):

Հուլիսի 5.—«Մշակը» (№ 25), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Ինչի մեր օրիորդները հեռու են հայրենից» հրապարակախոսական հոդվածը և Հովհաննես Տեր-Գրիգորյանցի «Ինքն» պատմվածքը:

Տեղեկատվություն. Վերջին ժամանակները մենք շատ անգամ տեսնում ենք այդ շրջանի երիտասարդներին, որք բոլորովին զուրկ էին հայութենից, ծանոթ չէին ոչ ազգային գրականության, ոչ ազգի անցյալի ու ներկայի, ոչ իրանց մայրենի լեզուի հետ: Ընդհանուր կրթության կողմից համեմատելով իրանց հայրենակիցների ստորին դասի՝ կուլիտ հայության, համեմատելով նրանց մեր ազգասեր տիրացուների հետ, նրանք կարող էին լուսավորված մարդիկ համարվել: Բայց նրանց պակաս էր մի բան՝ ընդհանուր հայացքը մարդկության վրա: Նրանք չգիտեին ո՞ր ազգության, ո՞ր ցեղին, ո՞ր խմբին իրանք պատկանում են: Մի քանիսն էր շարունակեցին կարգալ, զարգանալ, ընդհանրապես լուսավորվել, և հանկարծ հասկացան, որ երբեք չեն կարող օգտավետ լինել ամբողջ մարդկությանը, եթե նախ և առաջ օգտավետ չեն դառնա իրանց հայրենակիցներին...»:

Հուլիսի 7.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 25), արևելահայերեն, հրատարակում է Ղազարոս Աղայանցի «Կիրակոս» պատմվածքը: Անավարտ:

Հուլիսի 7.—«Մեղու» (№ 152), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Երեկ հուլարկավորության հանդես մը», «Հավատալս չգար» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 285—287):

Հուլիսի 10.—«Մասիսը» (№ 1407), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Գափամաճյանի «Ժուլյանք ժամանակի. առ մեծանուն Միսաքյան էֆենդի» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոգվածից. «Հայկական մամուլը ներկա անկայուն և ցավալի վիճակին վրա ողբացած ասեմնիս, Պուեստ էֆենդի, բնավ չէինք հուսար, որ ձեր գրածին վրա ալ օր մը պիտի ցավինք հղեր հարականությունը ձեր գրեխաբանությամբը աղտեղելնուդ համար Փիլիսոփա էֆենդի, մի ցավիք մեր այս գիտողությանը վրա վառնդի անկեղծ, անաչառ և ոճն ալ, ինչպես կոեսներ, համես է: Ներեցեք, դպրապետ էֆենդի, որ ձեզի, ձեր չսիրած անկեղծությունմբն ըսենք, թե ոչ հայ երիտասարդությունն ապուշ ու տրիս մար է, ոչ դուք Դեզվյան հարցուկ եք, և ոչ ալ ձեր գրածներ պատգամ: Հայ երիտասարդությունն այժմ կրնա թե՛ ձեր և թե՛ այլոց գրածները դատել, անոնց բուն արժեքն երևան հանել, փողոցի լեզուն ալ գրականության լեզունն որոշել:»:

Հուլիսի 11.—«Մեղու» (№ 153), արևելահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մտակ վաստկելու նոր միջոց», «Ժամանակը նշանի» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 290—295)։

Հուլիսի 12.—«Մշակը» (№ 26), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մատենագրություն» հոդվածը (հեղինակ՝ *), Գրախոսված է Ալեք-սանդր Քիշմիշյանի «Մշակ (պատկեր)» պատմվածքը։

Գրախոսելուց. «Այս օրերս լույս տեսավ մի փոքրիկ զբո-րույկ «Մշակ» անունով, Դորա հեղինակ պ. Քիշմիշյանը, որ գրում է «Մեղու Հայաստանի» լրագրի ներքին հարկումը, մանավանդ հայտնի է մի փոքրիկ և սիրուն «Գրոշո» և մի երկար ու անհամ Սոփո» վեպերով։ Թող պ. Քիշմիշյանցը ավելի ուշադրություն դարձնի այն սխալների վերա, որ նա կարող էր ուղղել, մենք կա-րող ենք հավատացնել պարոն պովետին, որ նա չի պատկանում այն հեղինակների կարգին, որոնց սխալները մինչև անգամ, հե-տադրերի են մարդկության համար»։

Հուլիսի 13.—«Արարատը» (№ 7), արևելահայերեն, հրատարակում է Հեղինակ հրաժեշտին Վարդանա...-ին (իմա. Գաբ-րիել Պատկանյան, տե՛ս «Արարատ», 1871, սեպտեմբեր) «Մտածու-թյունը և վիշտը Ախուրյան վտակի» բանաստեղծությունը։ Հայրապետ Ղուկասյանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգ-մանությամբ, սկսում է հրատարակվել «Ժողովրդական ուսուցչի ինքնա-կրթությունը» գրական-մանկավարժական աշխատությունը։ Ավարտը՝ հաջորդ համարում։

Հուլիսի 14.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 966), գրաբար, հրա-տարակում է Գրիգոր Տեր-Հովհաննեսյանցի «Փայլակն», Աղամալ Աղա-մալյանցի «Սոխակ տարաշխարհիկ» և Համբարձում Մախմուրյանցի «Ի ծնունդ կենարար Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», «Զեփիտ Հա-յաստանի» բանաստեղծությունները։

Հուլիսի 14.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 26), արևելահայերեն (ո-րոշ հատվածներ՝ Թիֆլիսի բարբառով), հրատարակում է «Քաղցրու» (իմա. Պետրոս Սիմոնյան) «Ճեղքիտներ»։ Թիֆլիսի բարբառով գրված երգիծական պոեմով ծաղրված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը։ Բացասաբար է գնահատված Բաֆֆու անդրանիկ բանաստեղ-ծությունների՝ դեռևս սոսի տակ գտնվող ժողովածուն, որը որակված է «Փունջ անգույն և անհոտ ծաղկանց»։

Հովիսի 14.—«Մասիսը» (Ն 1409), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Կարապետ Ութուլյանի] «Քանի մը խոսք առ Խաչատուր Պաւստոս Միսաքյան» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի Ն 1425-ում (օգոստոսի 21)։

Հոդվածից. «Զեմ կրնար զարմանքս և ընդ նմին զգացած խորին ցավս զսպել քու այդպես տարօրինակ կերպիվ գրական ասպարեզ իշնելուդ վրա, հակառակ մեր և ամեն ռուսմենասեր ազգայնոց ակնկալության, որք քաղաքակրթության մայրաքաղաքին մեջ (ակնարկում է Փարիզը—Ս. Շ.) քառորդ դար ժամանակ անցունող և ինքզինք ուսման և գրականության նվիրող անձն մը՝ առավել բարեկրթություն, առավել մարդավարություն, առավել կիրթ ճաշակ, առավել տրամախոհություն և մանավանդ ռուսավել ազնիվ ու վեհ իմաստներ կսպասեին։ Դժբախտաբան անոնց ամենուն հակառակը տեսան։ Բիրտ տմարդություն, զծուծ նվաստախոհություն, ծաղրելու, անարգելու, թշնամանելու և վատահամբավելու փոքրոգի տենչ, ցուրտ անձնագովություն, միջնադարյան սոփեստություն, որով ինքզինքը ծաղր ու ծանակ ըրիր և ասկե 10—15 տարի առաջ հրատարակած քանի մը հոդվածներովդ ստացած գրագետի համբավդ գերեզման իջուցիր»։

Հովիսի 14.—«Մեղուն» (Ն 154), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մահամանադրությունը», «Թատրոն Ազիզյան» երգիծապատումները։ Սկսում է հրատարակել «Թե ինչպես կսկսի սիրահարությունը, և ինչպես կվերջանա» երգիծական պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի Ն 173-ում (սեպտեմբերի 23)։ (Տե՛ս Հ. Պառոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 151—163, հատ. 8, էջ 296—299)։

Հովիսի 18.—«Մասիսը» (Ն 1410), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Խորեն Կախկոպոսի (Աշըգյան) «Լեզվի խնդիրը» հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի Ն 1415-ում (հուլիսի 28)։

Հոդվածից. «Լեզուն հույժ հուսալ է պահանջել՝ որ ամեն մեր ներսը կատարված ոգեկան շարժում բացատրելու և ինքնին մտածություն այն է՝ գաղափար, դատումն և իմաստասիրություն բացատրելու միայն պարտավոր է. հոգվույն հղացումները դեռ մտածություն չեն, և և՛ կուզե՞ս որ բացատրվին. դա կարելի չէ հողեղեն լեզվով հրեղեն կամ աննյութ լեզու հարկավոր է ամեն աննյութակերևույթներ բացատրելու համար. հղացումները մեր հոգվույն մտքի խորշն դուրս գալով, իբրև սերմ մեր մտաց մեջ կքնակին և ապա

կրացատրվին: Ուստի եթե գիտես հայերեն լեզուն յուր բոլոր բա-
ռերովը և ոճովն ու բարդելու հատուկ օրենքովը, մտածությանցդ
բոլոր կերպերն ալ կրնաս գրել կամ խոսիլ: Իսկ եթե ոչ, նեղը
կիյնաս: Բայց այն ատեն հանցանքը հայ լեզվին չէ, այլ հայ
անուն գրագետին դժբախտաբար տգիտությանն:

Հուլիսի 18.—«Մեղուն» (№ 155), արևմտահայերեն, հրատարակում
է [Հակոբ Պարոնյանի] «նոր վիճակահան...», «Բարեմիւսն» երգի-
ծական մանրապատմաները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու,
հատ. 8, էջ 300—303):

Հուլիսի 19.—«Մշակը» (№ 27), արևելահայերեն, հրատարակում
է Բաֆֆու նամակը, որտեղ նա անդրադառնում է «Քաղքցու» (Իմա.
Պետրոս Սիմոնյան) «Մեղու Հայաստանի» ամսագրում հրատարակած
«վատ կարծիքին» իր բանաստեղծութիւննների «Փունջ» ժողովածվի վե-
րաբերյալ (տե՛ս ներկա հատորը, 1873 թ. հուլիսի 14):

Նամակը. «Պարոն Քաղքցին, չգիտեմք ինչ իրավունքով, վատ
կարծիք է տարածում և դատապարտում է մի գիրք, որ տակա-
վին տպագրության մամուլի տակ անգամ մտած չէ: Նա կոչում է
մեր աշխատութիւնը «Փունջ անգույն ու անհոտ ծաղկանց» և
այլն: Մեք հավաստի եմք, որ Բաղասմի հոգին մտել է պ. Քաղ-
քցու մեջ. նա սկսել է դուշակութիւններ անել: Բայց ինչ որ վե-
րաբերում է «Փունջին» «անգույն, անհոտ» լինելուն, մեք կրկնում
եմք երևելի Սաադիի խոսքը. «Ինչ մեղ ունի արեգակը, երբ կույր
չղջիկը լույս ցրեցկով չէ տեսնում նորա ճառագայթը»: Էնպես էլ
«Փունջը» մեղավոր չէ, երբ մեր պ. Զորիի հոտառութիւնը, շար
նախանձից պուլանալով, ոչինչ չէ դգում: Բայց ինչ որ վերաբեր-
վում է այն բանին, թե պ. Քաղքցին որքան է հասկանում և գիտե
բանաստեղծութիւնը, այդ արդեն հայտնի է նորա վերջին զուամա
ֆելիետոնիցս:

Հուլիսի 21.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 27), արևելահայերեն,
սկսում է հրատարակել Հ. Գեղամյանցի «Ալաֆրանկա, կատակերգու-
թիւն ի հինգ արարվածս, գրեաց խորեն Գալֆայանս գրախոսականը,
որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Գրախոսակազմից. «Գալֆայան խորեն վարդապետի վերոհիշ-
յալ «Ալաֆրանկա» կատակերգութիւնը, լի կարծիքով առաջինն է
Կ. Պոլսո նոր գրականութիւն մեջ, առնված ժողովրդյան ներկա
կյանքից և նրա կենդանի լեզվովն ու բարբառովն գրված: Այս

կատակերգությամբ բազմաճմուռ հեղինակը հարձակվում է ուրիշ ազգերի կուր զկուրացն հետեւելու սովորութեանը վերա, որը հայտնի է տառնահայոց մեջ անվամբս Ալաֆրանկա, իսկ ոսուսահայոց մեջ՝ փառուսքիւ։ Հեղինակը ասում է, որ իր «կատակերգությամբ ուզեր է պատերազմել» Ալաֆրանկա ախարն դեմ, բայց պետք է ասել, որ այդ պատերազմը լավ չէ կարողացնել առաջացնել և թեպետ իր կարծիքով հաղթութիւնը տարել է (պատավական զենքերով), բայց նա այդ հաղթութեամբ ոչինչ տուն չէ բերում. ընդհակառակը այդ տեսակ հաղթութիւններով հասարակութիւնը տկարանում, ստրկանում և մշտապես կորսվելու վտանգին է ենթարկվում։

Հուլիսի 21.—«Մեղուն» (№ 156), արեւտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մեղու առ վսեմապատիվ Հակոբ էֆենդի Կյուլչեյան», «Երեսփոխանական ժողով», «Օմնիպլուս մտնելու եղանակը», «Շմենտֆերի բիանքոն» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 304—308)։

Հուլիսի 26.—«Մշակը» (№ 28), արեւահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Մենք ձեզ կմերկացնենք» հրապարակախոսական հոդվածը (քննադատված է «Մեղու Հայաստանի» շաբաթաթերթի գրական-մշակութային և հասարակական անսկզբունքայնութիւնը)։ Սկսում է հրատարակվել Հովհաննես Տեր-Գրիգորյանցի «Փռուղի բազար» պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում։

Հուլիսի 28.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 967), գրաբար, հրատարակում է Աղամալ Աղամալյանցի «Ի լիառն Շահապիվան» և Սիմեոն Հախումյանցի «Ուխտ դատեր Շապուր, որդւոյն քաջին Սմրատայ արքային Բագրատունւոյ, ի հրաժեշտի իւրում...», «Անտառն սօսեաց Արմենակայ» բանաստեղծութիւնները։

Հուլիսի 28.—«Մեղուն» (№ 158), արեւտահայերեն, հրատարակում է «Ուլ է նէ-ի» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) «Մովաբաղներու ժողովուն» երգիծապատումը և [Հակոբ Պարոնյանի] «Թե ինչու Կյուլչեյան էֆենդի «Մեղուն» ավելի քարեկամ ունի» երգիծական պատմվածքը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 312—314)։

Հուլիսի 31.—«Սիոնը» (№ 7), արեւտահայերեն, հրատարակում է «Թարեկամական տեսակցութիւն ընդ խմբագիրն Արշալույսոյ (իմա. «Արշալույս արարատյանի»—Ս. Շ.)» գրականագիտական-բանավիճական հոդվածը (ունի «Երուսաղեմի միաբան վարդապետ մի» ստորա-

գրությունը), որտեղ քննադատվում է նրա քաղաքականությունը գրա-
բար լեզվի և գրաբարալեզու գրականության հարցում, Հրատարակված
է նաև թի սգալի մահ վաղամեռիկ օրիորդին Հոփսիմեայ, անդրանիկ
դստեր...» գրաբար եզերերգությունը:

Օգոստոսի 1.—«Մեղուն» (№ 159), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Աշխարհիս վերջը ե՞րբ պիտի գա» եր-
գիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ
315—316):

Օգոստոսի 3.—Էհենջ գյուղում (նաև՝ Ներսես, Հարավային Թուր-
քիա) ծնվեց հոգևորական գործիչ, հոգվածագիր, բանասեր, կենսագիր
Փառեն Լպիսկոպոս Մելքոնյանը: Արմաշի միաբանության անդամ էր
1896 թ. սեպտեմբերի 15-ից, Վախճ. 1957 թ. հոկտեմբերի 22-ին Երու-
սաղեմում:

«Էջմիածին», 1957, № 11 («Հանգիստ... Փառեն Լպիսկոպոս Մելքոնյան»):

Օգոստոսի 4.—«Մեղուն» Հայաստանին» (№ 29), արևելահայերեն,
հրատարակում է Հ. Նազարյանցի «Մինչև Շուշանը զարդարվեց, ժա-
մերն արձակվեց» պատմվածքը:

Օգոստոսի 4.—«Մեղուն» (№ 160), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Օրթագյուղ» և «Սակարկություն մը» եր-
գիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ
164—165, հատ. 8, էջ 317):

Օգոստոսի 9.—«Մշակը» (№ 30), արևելահայերեն, հրատարակում
է [Գրիգոր Արծրունու] «Ո՞ւմն ենք խաբում» հրապարակախոսական
առաջնորդողը և Մ. Մ. Ա.-ի «Պետրինանց Հանեսը» պատմվածքը:

Առաջնորդողից. «Երբ մեր գրականության մեջ առաջին ան-
գամ երևեցան հարձակողական ուղղության հոգվածները, մեր հա-
սարակցությունը, մեր ուսում ստացածները, ազմուկ բարձրացրին.
այդ ինչպե՞ս կարելի է, ասում էին մեր լուսավորչալ մարդիկը,
մենք հրեք չպիտի հրապարակ հանենք մեր պակասությունները:
Այն մարդը, որ օրինակ մեր բնականական պակասություններ է
ցույց տալիս տպագրության մեջ, կամ նկարագրում է մեր հարե-
տահարող վաճառականների անիրավ վարմունքը, նա դավաճան է
ազգի, մենք նրան վնասակար մարդ ենք համարում: Չնայելով
այս կարճատես լուսավորչալների բողոքների, թե՛ բեմը, թե՛ գրա-
կանությունը շարունակեցին իրանց գործը: Եվ զարմանալի բան.
չնայելով մեր կրթված ավանդվող դասի բթամիտ դատողության,

լրագրութիւնը և բեմը առանց միմյանց խոսք տալու քարձրացրին հանկարծ միեւնոյն դրողակ. անողորմ անձնացնեալսն դրողակ, Եվ երբ լրագրութիւնն ու բեմը միմյանց մօտեցան, միմյանց ճանաչեցին, նրանք հանկարծ տեսան թե նրանց երկուսի գործունեութիւնը միանման է, թե նրանք զուգընթաց են գործում:

Օգոստոսի 11.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 30), արեւելահայերեն, հրատարակում է Մարտիրոս Սիմոնյանցի «Հետերբառ» վիպակը: Ավարտը՝ եռւոյն պարբերականի № 32-ում (օգոստոսի 25):

Օգոստոսի 11.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 968), գրաբար, հրատարակում է Հովհաննէս Թելուքեկյանցի «Ի գետն Ճորոխ» և «Հառաշանք Գազկայ վերջիոյ» բանաստեղծութիւնները: Տեսական կարճա՝ ոտով վերլուծականից հետո, հրատարակված է «Երգ սիրահարի» աշուղական բանաստեղծութիւնը՝ հնդկահայոց բարբառով: Այն խմբագրութեան է ուղարկվել Հնդկաստանից:

Վերլուծականից. «Ուշիմ և խոհական գրագետը զայս կարգալուծ (իմա. բանաստեղծութիւնը—Ս. Շ.) կրնան գաղափար մի լինենալ հայերեն աշխարհիկ լեզվին անկասկածաբան և պոսպիսութեանը վրա. հետեւաբար, եթե մեզ դժվարիմաց է Հնդկաստանի կամ Նոր-Ջորջիայու աշխարհիկ լեզուն, մերինն ևս ոչ նախ դժվարիմաց և գուցե անհաճո է նոցա: Արդ այս լարելութիւնը սենտիմենտ համար ուրիշ ճար չկա, բայց միայն յուրաքանչյուր հայաբնակ երկիր աշխատելու է դուր աշխարհիկ լեզուն սակավ առ սակավ մոտեցնել գրաբար լեզվին և նորա քերականական կանոնացն հետեւիլ եղածին շահի:

Օգոստոս.—«Արեւիկայն մամուլը» (Գ. տարի, № 8), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Շահնուրի (իմա. Մատթեոս Մամուրյան) «Թըրթակցութիւնը» (նկարագրված է Մկրտիչ Խրիմյանի և նրա «Արծվի Վասպուրականի» պարբերականի գործունեութիւնը): Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակված է «Անպետի» (իմա. Սեդրակ Տեր-Սարգսյան) «Հաց պլպուլին վարդի շոր թփի վրա» բանաստեղծութիւնը:

Օգոստոսի 11.—«Մեղուն» (№ 162), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Ուշիմ և խոհական գրագետը» (իմա. Մատթեոս Մամուրյան) «Թըրթակցութիւնը» (նկարագրված է Մկրտիչ Խրիմյանի և նրա «Արծվի Վասպուրականի» պարբերականի գործունեութիւնը): Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակված է «Անպետի» (իմա. Սեդրակ Տեր-Սարգսյան) «Հաց պլպուլին վարդի շոր թփի վրա» բանաստեղծութիւնը:

Օգոստոս. — Կերչում (այժմ՝ Ղրիմի մարզ) ծնվեց պատմաբան, ազգագրագետ, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն, հայերենից ռուսերեն,

գերմաներենից հայերեն) հաշիկ Ստեփանի Սամուելյանը (Սամվելյան): Վախճ. 1940 թ. հոկտեմբերի 16-ին, Երևանում:

Աշխատություններից մի քանիսն ունեն ռեփրմանդա կեղծանունը:

«Սովետական Հայաստան» 1940, № 245 (հեալիկ Ստեփանի Սամուելյան), «Լրագր» 1958, № 1 (հեալիկ Սամվելյանը ազգագրագետ), «Դրական քեր» 1968, № 48 (սկզբանի հայագետը), «Հայրենիքի» ձայն» 1973, № 47 (աշխատությունների հրատարակումը):

Օգոստոսի 11.—«Մասիս» (№ 1421), արևմտահայերեն, հրատարակում է նահապետ Ռուսինյանի «Իդո թարգմանչին» հոդվածը, որը հեղինակը գետեղել է Վիկտոր Հյուգոյի «Լիլի Պլան» (իմա. «Ժյուզ Բլյազ» տե՛ս ներկա հատորը, 1873 թ.) եղերերգության՝ իր կատարած արևմտահայերեն թարգմանության վերջում, որպես վերջաբան: Հոդվածին նախորդում է Կարապետ Ութուչյանի ընծայականը, որտեղ գրված է հիշյալ թարգմանությունը:

Օգոստոսի 11.—«Մեղուն» (№ 162), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մեղու սխալումների մեջ» հրդիական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 322—324):

Օգոստոսի 18.—«Մասիս» (№ 1424), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ալիքերդ դը Մյուսե. «Դարուս մեկ զավակին խոստովանանքը», թարգ. Գրիգոր Զիլինկիդյան, հատոր երկրորդ գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Ալիքերդ դը Մյուսե հերկինքն ու երկիրը, զատված ու բնությունը, ծաղիկը և շուղը, սերը և կինը երգելու ատեն, ընկերային ահռելի վերք մը կնշմարեմ, նաև ապագա սերունդոց մեջ այս հիվանդության ճարակվելուն սպառնալը կգիտեմ կամ կանխավ կզգա, և քնարը գետինը դնելով, վիրահատի կտրոցը կառնու: Թագավորներու բռնավորութենեն, կրոնավորներուն կեղծավորութենեն, սիրուհիներուն մատնութենեն և հեղինակներուն շահամուտութենեն հետևած ընդհանուր հիվանդության ինքն ալ ես թարակվելով, կերթա ծունր կդնե՝ չէ թե Ժեզուիթի մը, չէ թե Տարուլոֆի մը, այլ տասնիններորդ դարու առջև, և հոն իր հիվանդությունը կհայտնե, իր մեղքերը կխոստովանի»:

Օգոստոսի 23.—«Մշակ» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է ՏՏան բռնակալը պատմվածքը (հեղինակ՝ Դ. Ս.—Դանիել Սարգսյան ?):

Օգոստոսի 25.—«Մեղուն» (№ 166), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Նկարագիրք Մեղուն» երգիծական մանրապատումը (տե՛ս Ն. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 326—328),

Օգոստոսի 30.—«Մշակը» (№ 33), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Մի՞թե պարտավոր ենք» հրապարակախոսական առաջնորդողը (քննադատված է առևանհան «Голос» և «Кавказ» լրագրերի սխալաշատ և կողմնակալ հոդվածները հայ ժողովրդի գրական-մշակութային կյանքի մասին) և Սողոմոն Ծղիազարյանի՝ «Կախարդ Սանդուխտը» պատմվածքը:

Օգոստոսի 31.—«Սինը» (№ 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է Անգատուիյան վրա ակնարկ միա հրապարակախոսական առաջնորդողը և Սահակ Խասլայանի՝ «Փոքրիկ նկատողություն մի» քննադատական հոդվածը:

Հոդվածից. «Եթե նկատողության առնու՞մք լրագրաց պարունակությունը (քիչ բացառությամբ)—կտոր մի քաղաքական, զորեվրպական թերթերեն կքաղեն և որ ոչ այնչափ ազգի առաջնորդիմության կնպաստե: Կտոր մի ևս ազգային, այն ևս շատ քիչ անգամ խմբագրական հոդված է, այլ միշտ մասնավոր անձանց նամակներ, որք ավելի անձնականության, քան թե ազգայնության պատկեր կկրեն: Սակայն զարմանալի է, որ հայ լրագրությունն փոխանակ յուր թերթություններն զդալու և ազգօգուտ ուղղություն մի առնելու, միշտ տրտունջ կրեն հասարակության վերա, որպես թե հասարակությունը չքաջալերեր զինքը, ալիլի Բվրպական թերթեր կկարդա, քան թե հայ լրագիրներ»:

Սեպտեմբերի 1.—«Մեղուն» (№ 168), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Արտասուք Մեղուն» երգիծապատումը (տե՛ս Ն. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 329—332):

Սեպտեմբեր.—«Արևելյան մամուլը» (Գ. տարի, № 9), ժողովրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է «Անպետի» «Դու լստու կատու բանաստեղծությունը: Փիլիպոս Վարդանյանի՝ դերմաներին բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Ֆերդինանդ Շմիդտի «Գեորգ Վաշինգտոն» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1874, № 3-ում (մարտ):

Քաղաքացիական պատերազմի (Ֆ. Շմիդտի կենսագրությունը շաբաթընդհանուր հետո). «Հանճարեղ մատենագիրը չորսընթերթեր,

լքծնիր, պատանի ընթերցողներու առջև, դատարկ և ձանձրալի քարոզներ լկարգար նոցա գլխուն, պժգալի, շինծու խոսքերով և դերասանական սուտ զգացումներով գուն չգործիր գրավել նոցա մտադրութիւնը, այլ կիսոսի հետերնին իբրև հասուն մարդոց հետ և այնպես շոշափնլի կարտահայտե իր մտքերը, այնպես ճիշտ կներկայացնե պատմական դեպքերն, որ ամեն ընթերցող դուրսով կըմբռնե գրքի բովանդակութիւնը։ Երանի՜ թե մեր ազգն ևս, նոր րանաքննութիւնով արդեն իսպառ դատապարտված և այսուհետև անպետք Տեխնաքներու, Աքեմներու և Պոմպիլիոսներու տեղ ընթերցողութեան Շմիդտի նման լուսավառ վարժապետաց սքանչիլ գըրվածքը։ Մեր սեագլուխ հայկաբանները կսիրեն առաջիկ մտքնել աղդի մեջ իրենց պես հնամուլ միջնադարյան քուրմերու սխուստիկական շարադրութիւնքը, ժեզուիտական տիղմով դանգված մարդկալին միտք խավարեցնող Բոսլուեի ճառերը, քան թե ծանոթացնել զմիզ հոգի և կյանք ազդող նոր գրականութեան հերոսներու հետ, որպիսի են Ռուսո, Լեսսինգ, Հերդեր, Գյոթե, Շիլլեր և այլ բազումք, որք ոչ թե սատանաներ ու դևեր են, ինչպես կկարծեն վանքերու մեջ հրազ տեսնող արքեպսք, այլ համօրեն մարդկութեան ջահեր, րարունապետք ճշմարտութեան և անվահեր կարապետք դեպի լույս և փրկութիւն։

Սեպտեմբերի 1.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 33), արևելահայերեն, հրատարակում է «Հուրհրէ» «Րոնարարված Հոհիլը» պատմվածքը։ «Ազգային» խորագրի ներքո հրատարակված մահախոսականում տրված է Մսեր մարդատրոս Մանրյանցի կյանքն ու գործունեութիւնը։

Սեպտեմբերի 5.—«Մեղուն» (№ 169), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Իզմ էֆենդի» և «Մամուլին շողոքորթութիւնը» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պառնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 333—337)։

Սեպտեմբերի 7.—«Մասիսը» (№ 1433), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Գովառացի հայերի» «Օրագրո ահռելի կիրքն ու պատկերը» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Հայ ազգը, դարերով հալածված, հարստահարված, օրը օրե թշվառութենն ի թշվառութիւն գահավիժելով, անդարմանելի մեռաց ու աղետից կմատնվի կիսամեռու Այս անուրանալի ճշմարտութիւն մ' էւ «Օրագիր», փոխանակ իր ուղեղն ու գաղափարներն ուղղելու, ելեր է հասարակաց կարծեաց Մենտորը ձևանալւ, «Օրագիր» կրսենք, փոխանակ իր գրիչը վարժեցնելու,

հայ ազգին քարոզիչ հանդիսանալու ելեր է, և իր կամքն իբրև օրենք, իր հայհոյությունն իբրև պատգամ, իր կիրքն իբրև օրինավորություն և իր անձնական նկատմունքն իբրև ընդհանուրին շահը ներկայացնելի լղաղորի հրապարակին վրա: Երբեք լուզեր մտածել և հիշել, թե իր այս օրհասական ընթացքին ուր կառաջնորդեն ազգն ու ազգային իշխանությունը:

Սեպտեմբերի 8.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 34), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցցու» «Ֆելիետոնը»: Բնութագրված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը, երգիծական երանգավորումներով ներկայացված է Րաֆֆու «Փունջ» ժողովածուն:

Սեպտեմբերի 12.—«Մեղուն» (№ 179), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Զոհիլյան բանակը», «Մամուլի լեզուն», «Մեղուի խմբագիրն ալ մա՞րդ է մի» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 338—344):

Սեպտեմբերի 20.—«Մշակը» (№ 36), արևելահայերեն, հրատարակում է Անդրեաս Արծրունու գրախոսականը, Վիկտոր Շերբուլեյի «Ուսումնասիրություններ գրականության և արվեստի մասին» աշխատության մասին:

Գրախոսը նախ ներկայացնում է Շերբուլեյին որպես «անուն ունեցող և պատիվ վայելող մարդ», որպես մեկը, «որի գրվածները հույճան շատ կարգացվում էին Ֆրանսիայի մեջ, որքան և իր հայրենիքումը», ապա բնութագրում է վերահիշյալ խորագիրը կրող նրա աշխատությունը: Վերաշարադրված է աշխատության երեք գլուխներից մեկը, որտեղ տրված է Գորտհուդ Լեսսինգի գրական-գեղագիտական գործունեությունը: Վերաշարադրանքի ընթացքում Արծրունին անում է մեկից ավելի ուշագրավ լրացումներ ու հավելումներ:

Սեպտեմբեր.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 9) մի բաժին հատկացրել է երիտասարդ ստեղծագործողներին: Հրատարակված են Հովհաննես Մուշեղյանի «Կարոտ» և Պանդուխտ հայտարարականները, Ալեքսանդր Մխիթարյանցի «Հորդոր քաղին Վարդանա Մամիկոնեի ի մեծ պատերազմին» և Սարգիս Գնոմու «Ողբ Անի մայրաքաղաքին Բագրատունյաց» արևելահայերեն չափածո ստեղծագործությունները: Հրատարակված են Միքայել Սալլանթյանցի «Տապանագիր Իսահակյ Մովսիսեանց Գասպարեանց» և «Տապանագիր գեներալ մայեօր Պողոսի Մովսիսեան Մեխրեանց» գրաբար դամբանա-

կանները և զուգահեռաբար՝ նույն դամբանականների ուսերին շահածո
թարգմանութիւնները, որոնք կատարել է Հովակիմ Մելիքյանը:

Սեպտեմբերի 22.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 971), արտա-
տպելով Պոլսի «Հայրենիք» լրագրից, հրատարակում է «Քննադատու-
թիւն եկեղեցական պատմութեան Մելիքեանի վարդապետի Մուրադ-
յան» յարեւմտահայերէն գրախոսականը («հղինակ՝ «Հայաստանայց
սուրբ Եկեղեցիո՛ւ սարկապու՛ղ պաշտօնյա»): Ավարտը նույն պարբերա-
կանի № 973-ում («հոկտեմբերի 29»), Գրախոսը քաջասական է գնա-
հատել Մելիքեանի վարդապետի հիշյալ աշխատութիւնը:

Կրթող «Հեթանոսական» Պոլսի «Մատենա» (1873 թ. հոկտեմբերի 2) հան-
դես եկավ Մելիքեանի Մուրադյանը, նրան էլ «Անիքով պատմութեան անտո-
րագիր հոգովածով պատմութեան» «Արշալույս արարատյանը» (1873 թ. հոկտեմ-
բերի 20, № 973): Բանավեճն ամփոփեց «Միտն» ամսագիրը, 1873 թ. հոկտեմբ-
րի համարում հրատարակված «Հեթանոսական քննադատութեան» «Եկեղեցական պատ-
մութեան Մելիքեանի վ. Մուրադյանի» խորագրերը կրող հոդվածով («հատվածա-
բար արտատպել է «Արշալույս արարատյանը» 1873 թ. յո 976-ում, հոկտեմբ-
րի 1): Տրտնդ էզրակացվում էր, որ «Հայաստանայց Եկեղեցւոյն հակառակ լէ
Մելիքեանի վարդապետի եկեղեցական պատմութիւնն»:

Սեպտեմբերի 23.—«Մեղուն», արեւմտահայերէն, հրատարակում է
[Հակոբ Պարոնյանի] «Ինքերայան վարժարան», «Բունի կրոնափոխու-
թիւն», «Գրականական ընթացք ազգային ժողովոյն երգիծական ման-
րապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ
350—354):

Սեպտեմբերի 27.—«Մշակը» (№ 37), արեւելահայերէն, հրատարա-
կում է [Գրիգոր Արծրունու] «Տիրացուների կրթութեան դարը» և «Աղ-
լայի» «Պարոն Կիրակոսյան կամ տգիտութեան ինքնահավանութիւնը»
հրապարակախոսական հոդվածները:

ԱճԵՐԱՆՈՒ. ճովածից. «Տիրացուների կրթութեան դարը» ան-
ցավ. նրանք արել են բոլորը, ինչ որ իրանցից կախված էր, արել
են և այնպիսի գործեր, որոնց վատ հետևանքները մինչև այժմ
երևում են: Նրանք առողջ, անհատական ազգասիրութեան և իր
իրավունքները ճանաչող մարդկային զգացմունքի տեղը տարածել
են ազգամոլութիւն, թշնամացրել են հայ բարձր դասը ստորին
դասի հետ, հայերին վրացիների հետ, հիմի կամենում են շարու-
նակել իրենց սկսած գործը, այսինքն աստիճանութիւն գցել հայերի
մեջ դեպի մարդկային անհատական զգացմունք վարդապետող եվ-
րոպական և մանավանդ գերմանական կրթութիւնը: Բայց զգո՛ւյշ
կացե՛ք բարձր ուսում ստացած տիրացուներ: Ամեն տեղ, ամեն

երկրում, նեղ, սահմանափակված, բխմամբ տիրացուների կրթության դարը անցավ: Մտածեցեք փոքր ինչ և եթե դեռ ընդունակ եք մտածել, ծանր մտածելուց հետո, համեստությամբ վեր առեք զըրբերը ձեր ձեռքին: Դուք դեռ կրթություն ստացած չե՞ք:

Սեպտեմբերի 29. — «Մեղու» (N 175), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Սեֆյանի «Վարդ մի» քանաստեղծությունը և «հայթիվածք» երգեծապատույժը (հեղ.՝ Հակոբ Պալանյան ?): Հոստատակված է [Հակոբ Պարոնյանի] «Աշխարհարթություն» երգիծական ստեղծագործությունը:

Սեպտեմբերի 29. — «Մեղու Հայաստանին» (N 37), արևելահայերեն, հրատարակում է Կարապետ Մատինյանցի «Հարությունի և Վարդիշաղի պատկեր» վիպակը: Ավարտը՝ «Մեղու Հայաստանին» N 39-ում (հոկտեմբերի 13):

Հոկտեմբերի 3. — Մալկարայում (Թուրքիա) ծնվեց քանաստեղծ, արձակագիր, հոգվածագիր (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Արտաշես Հարությունի Հարությունյանը: Եղեռնամահ՝ 1915 թ. օգոստոսի 16-ին, Նիկոմեդիայում:

Փամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Մանիշակ», «Ուրվական», «Կարո», «Շահին-Կարո» և «Պան» կեղծանուններով:

Թեոդիկ, Ամենայն տարեցույցը, 1912, էջ 390—397, 1914, էջ 44, 1916—20, էջ 162, Արտ. Հարությունյան, Գեղերվան համալսարան (կազմեց Օն. Փանյան), Երևան, 1988, էջ 381:

Հոկտեմբերի 8. — «Արշալույս» արարատյանը (N 972), գրաբար, հրատարակում է Սեդրակ Նազարյանցի «Գագիկ վերջին արքա Բագրատունեաց, ի բարձրագույն առնելի կայսեր Յունաց, ի Բիզանդիոն» և «Քաղաքն Անի» քանաստեղծությունները:

Հոկտեմբերի 6. — «Մասիսը» (N 1445), արևմտահայերեն, հրատարակում է Սերենցի «Սերենց առ երիմյան Հայրիկ» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոկտեմբերի 9. — «Մասիսը» (N 1446), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Զոռլյանց քաղաքականությունն և անոնց բերան եղող ժողովրդը» սարսափելի հակասությունները հրապարակախոսական հոդվածը (հեղինակ՝ «Ք»), որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 1450-ում (հոկտեմբերի 18):

Հողվածից. «Գաղտնի ձեռք մը երկար ժամանակն ի վեր անդու կաշխատի մեր ազգային միութեան կապը խզել, որպէսզի ղյուրում հայոցի մեր Սահմանադրութիւնը բնաջինջ ընել: Բայց այս մեծ դործը զլուխ հանելու համար ներսնն սատար արբանյակներու անհրաժեշտ պետք ունենր. անոր համար քանի մը եկեղեցական և քանի մը ալ աշխարհական շահամու և փառասեր անձինք սնտոի հուսնորով իր կողմն հանկուցած՝ սկսա՞վ ազգին վարչական մեքենային ներդաշնակութիւնը խանգարել: Յա՛վաքի է, որ խումբ մը անուս և պարզամիտ մարդիկներ ալ, այդ Զոհիներուն գաղտնի դիտավորութիւնն անտեղիակ՝ սկսան անոնց հետեւիլ:

Հոկտեմբերի 10.—«Մեղուն» (№ 178), արեւտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Այցելութիւն մը ի Խասպուղա երգիծական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 364—365):

Հոկտեմբերի 11.—«Մասիսը» (№ 1447), արեւտահայերեն, հրատարակում է Արրահամ Այվազյանի «...խմբադրապետ» գրախոսականն: Գրախոսը պաշտպանութեան տակ է վերցնում Մելքիսեդեկ Մուրադյանի «Պատմութիւն Հայաստանայց առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ աշխատութիւնը Շալրենիք» պարբերականի «Երկարածիգ ու խժժագիր» հոդվածից, այս առիթով անդրադառնում է նաև քննադատութեան անկողմնակալութեան հետ առնչվող հարցերին:

Հոկտեմբերի 13.—«Մեղուն» Հայաստանին» (№ 39), արեւտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Վահագնի» շէնսապարհորդութիւն Սյունյաց աշխարհում ուղեգրութեան առաջին մասը: Երկրորդ մաս՝ № 42 (նոյեմբերի 3) և վերջին՝ երրորդ մաս՝ № 45 (նոյեմբերի 24):

Հոկտեմբերի 13.—«Մեղուն» (№ 179), արեւտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Որո՞ւն հավատանք», «Պապ առ Կիլոմ կայսր», «Խնդրույն քնութիւնը երազի կերպարանափոխալ», «Հրաշք», «Խորհրդածութիւնն Մեղվի» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 366—375):

Հոկտեմբերի 18.—«Մշակը» (№ 40), արեւտահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Գիժը մի քար գցեց փոսը, հազար խելոքներ չկարողացան հանել» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հողվածից. «Առաջ մեզ անվանում էին հայութիւն չափող և հայերին շէնսալող—չհաղովեցա՞վ. հետո կոսմոպոլիտ,—էդ էլ չհաղովեցա՞վ. հետո՝ ուղղութեամբ գերմանական, որով և ապացուց-

վում էր, թե հակառակ ենք հայի օգուտներին, հետո սկսվեցան անամոթ հարձակումներ ամբողջ Գերմանիայի ուսման, գիտության, կրթության դեմ,—այդ էլ չհաջողվեցավ: Այժմ շուտ գալով, նույն խավար պարոնները ուզում են հանդիսանալ որպես պաշտպաններ Գերմանիայի, ընդդեմ նրա համալսարանների ուսանողների, ընդդեմ նրա գիտնական մտքերի հավատարիմ ծառայողների, որոնց սրտումը մինչև վերջին շունչը անմոռանալի պիտի մնա համալսարանական ամբիոնի մարդասիրական խոսքը: Այս տեսակ բանին բացի մի պինդ ժիծաղից, մենք կպատասխանենք. մենք հարկավորություն չունենք ձեր սլաշտպանություն մեզ:

Հոկտեմբեր.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 10), գրաբար, սկսում է հրատարակել Արեւ Մխիթարյանի «Արկածք Հայաստանի» պոեմը: Ավարտ՝ հաջորդ համարում: Արեւի հայերեն սկսում է հրատարակվել Դարբինի Պատկանյանի «Գաստիարակություն մարդկանց հայոց» գրական-մանկավարժական աշխատությունը, որը նույնպես ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 20.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 373), գրաբար, հրատարակում է Կոստանդ Մելիք-Շահնազարյանցի «Առ լուսին ի մահ քաջին Վարդանայ», Թադեոս Աղամալյանցի «Վերջին հառաչանք Արմ. քառայ Ա., արքայի Բագրատունյոյ և Մարգարե Գրիգորյանի «Հրաւէր առ Հայկազն մանկտի, յայց ելանել գերեզմանին մեծին Սահակայ Հայրապետին հայոց» բանաստեղծությունները: Հրատարակված է նաև «Խօսք ընդ Որասխ գետոյ» անստորագիր ներդրողը:

Հոկտեմբերի 20.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 40), արեւի հայերեն, հրատարակում է «Ենտի» ով է «Ինչ կանն «Մշակը» եթե...» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Դուք, գրողներ, ինչո՞ւ եք հուսահատվում նորա համար, որ «Մշակը» ձեր կարծիքները չէ հարգում, ձեր գրածներին տեղ չէ տալիս: Ինչո՞ւ եք հուսահատվում նորա համար, որ երբ ուրիշի եք տալիս ձեր հոգվածները, «Մշակը» չէ խոսում Ձեզ հետ, չէ բարեկամ ձեզ, փախչում է Ձեզնից: Ինչո՞ւ եք հուսահատվում, երբ գիտեք, որ «Մշակի» այդ ընթացքը նորա սկզբունքն է, նորա դեկզն է, մի՞ հուսահատիք և հետևեցեք իմ խորհրդին: Եթե դուք փառասեր եք՝ գովեցեք նորան և կփառավորվիք, եթե դուք շահասեր եք, շուքեցեք նորան և դուք կհասնիք ձեր նպատակին: Այս միակ միջոցն է նորա հետ հաջողելու:

Հոկտեմբերի 20.—«Մեղուն» (№ 181), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Բելլիարի» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) «Բառեղծված» բանաստեղծությունը և «Ընտանեկան» երգիծապատումը: Հրատարակված են նաև [Հակոբ Պարոնյանի] «Աստված ակնահարությունն ազատ պահեսցես», «Մանուցմունք» և «Քարսուղ դը ռաքեն» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 379—382):

Հոկտեմբերի 23.—«Մասիսը» (№ 1452), արևմտահայերեն, հրատարակում է Բ. Վարդուկյանցի «Ամերիկացի միսիոները» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Միսիոնարները (ի՛մա. Ավետարանի սկզբունքների ամերիկյան քարոզիչներ—Ս. Շ.), որ մեր բնակած երկիրները եկած են, որոնք ավետարան, լուսավորություն ու ազատություն քարոզելու պատճառանքներով մեր սիրույն ու համակրությանցը տիրացած են անարժանաբար, բոլոր իրենց խոստմանցը հակառակ նեոներ են: Ասենք մասնավոր աշխարհային նկատումներ և ամենանվաստ նկատումներ ունին բոլոր իրենց աշխատությանց մեջ»:

Հոկտեմբերի 24.—«Մեղուն» (№ 182), արևմտահայերեն, հրատարակում է Տ. Հ.-ի «Իղձը հայորդայուն» բանաստեղծությունը և «Երազի» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) «Նոր մոտոս մը և բարի լուր մը» երգիծապատումը: Հրատարակված են [Հակոբ Պարոնյանի] «Պազենի դատը» և «Զրոսանաց եղանակ» գրական փսյենները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 383—386):

Հոկտեմբերի 25.—«Մշակը» (№ 41), արևմտահայերեն, հրատարակում է «...-ի (Ստեփան Ղորղանյան ?) «Մատենագրություն» գրախոսականը: Գրախոսված է Ն. Տեր-Ղևոնդյանի փոխադրությունը հանդիսացող «Մայրենի լեզու (Բ. տարի)» դպրոցական դասագիրքը և դրան-մեթոդաբանական բնույթի մի քանի դիտողություններից հետո այն բրական է դնահատված:

Հոկտեմբեր.—«Արևելյան մամուլը» (Գ. տարի, № 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ժ Մինտոն, դ» երգիծական բանաստեղծությունը: Նկարագրված է Մինտոն անունով «մասխարա շնիկի» պախա-լակելի վարքն ու բարքը, արված են ժամանակի մտավորականների վյանքի հետ առնչվող այլևայլ փափանցիկ ակնարկներ:

Հոկտեմբերի 27.—«Մեղուն» (N° 183), արեմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Իրաց միճակը», «Ընդհանուր ժողովուրդներուն» և «Մեղուն հիվանդը» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 357—394)։

Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր.—«Բազմաձև» գրաբար, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Առ տիկնայս ողորմութիւն» բանաստեղծությունը, էդուարդ Հյուբյուշյանի «Թարգմանութեան վրաս արեմտահայերեն հոգվածը, Ավետիք Պատրիարքի «Տաղ գարնան» աշխարհարար բանաստեղծությունը, որը հրատարակության է պատրաստել Ղևոնդ Ալիշանը։

Հյուբյուշյանի նոգվածից. «Թարգմանությունը ըսածնիս լեզուէ լիզու բան մի անցեմէն է, և ինչպէս դեսպանն իր թագավորին խոսքը ուրիշի որ կտանի՝ այնչափ բառերուն չի կապիւի, որչափ իմաստիցը, ասանկ ալ թարգմանիլն պիտոր ջանա թարգմանած խոսքին իմաստը նույն ոճով, քան թե նույն բառերով բացատրել։ Ուր որ կարելի է բառերն ու ռեբրն ալ պահել, լավագոյն կըլլա թարգմանությունը, քայց ամեն տեղ չի հաշողի որ այս կերպը։ Վասնզի, թե և ամեն աղագայ լեզվին մասունք բանին նույն է, քայց անոնց համաձայնությունը ու ամեն մեկ լեզվին իրեն հատուկ ոճերը ու բացատրությունները իրարմ տարբեր են։ Ազգային հեղինակներո՞ւն ամենն ալ էարդարու է, ազգային բառերը, ոճերը ու անոնց գործածութեան կերպը սովորելու համար, մանավանդ հին ազգային մտածութեան ու բացատրութեան կերպը, որ հիմնական լեզվաց բացատրութենէն շատ տարբեր է։ Հիներուն բացատրութեան կերպը ավելի վսեմ ու համառոտ է, իսկ հիմակվան լեզվաց, որոնց կարգը դեռու է մեր աշխարհագրան ալ, տկար, կտրուկ ու երկայնաբան է»։

Հոկտեմբերի 30.—«Մասիսը» (N° 1455), արեմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Կարապետ Ութուշյանի «Առանց դատաստանի ներկա ազգային տաճնապը շինք կրնար անցուցել» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում։

Հոդվածից. «Պատմությունն անցյալ դպքերն ու իրողություններն իդուր շարձանագրեր իր էջերուն միջ, այլ հաջորդ ուրուընդ կրթելու համար, որպէսզի անցելույն փորձերն խրատվելով, իր ընթացից իմաստուն ուղղութիւն մը տա և զգուշութեամբ վարվի ծախող դպքերու դեմ։ Մեր ազգը մինչև ցարդ պատմությունն իբրև փխսասանություն ընթեռնելով, լուզից անոր տված դասերն իր օգտին գործածել։ հետևարար դժբախտութենն ի դժբախտու-

Յոյն դահավիժեցա՞վ և տազնապե ի տազնապ գլորեցա՞վ, որո մեջ վարանյալ կտատանի առ այսօր»:

Հոկտեմբերի 31.—«Միոնր» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հերթորմն քննադատության եկեղեցական պատմության Մեկթիսեղիկ վարդապետ Մուրադյանցի» հոգվածը և Մեսրոպ Պոլսեցու «Մահարձան առաքինւոյն Մարիամիկ օրիորդի Թոգաթլյան...» գրաբար եղբերորդությունը:

Նոյեմբերի 1.—«Մշակը» (№ 42), արևելահայերեն, հրատարակում է «Ասիացու» (իմա. Գրիգոր Արծրունի) «Յեղեբտոնը», ուր ի թիվս այլ հարցերի, քննադատված է Գ. Քալանթարյանցի՝ «Тифлисский вестник»-ում տպագրված հոդվածը, որտեղ նա հայերին օղջինչ տրժանավորություն չէ ճանաչում բացի լավ ուսուխու հատկութենից», «Մեղու Հայաստանի», «Մասիս», «Փունջ» և «Օրագիր» պարբերականների գործունեությունը, որոնք ժըրավականանալով միմյանց դեմ գրավոր պոլեմիկայով, միմյանց դատի կանչեցին»:

Նոյեմբերի 3.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 974), գրաբար, հրատարակում է Արշակ Շիփյանցի «Մըմունջ Սմբատայ խոստովանողին», Սամսոն Աթաբեկյանցի «Իմ օրորոց», Հովհաննես Տեր-Մարտիրոսյանցի «Առուակ այգույ մերոյ» և Համբարձում Մախմուրյանցի «Իյարութին կենարար փրկչին մերոյ Յիսուսի» բանաստեղծությունները:

Նոյեմբերի 3.—«Մասիսը» (№ 1457), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Գ. Ս. Խապայանի «...խմբագիր» ընդդիմախոսականը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Գրախոսը պաշտպանել է Մեկթիսեղիկ Մուրադյանի «Պատմություն Հայաստանյայց առաքելական եւորր եկեղեցվո» աշխատությունը «Հայրենիք» թերթում տպագրված չիտումնավոր գրախոսականից:

Նոյեմբերի 3.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 42), արևելահայերեն, հրատարակում է Հ. Նադարյանցի «Նկատողական ուսում» գրախոսականը: Գրախոսված է Վասիլ Շահվերդյանի՝ վերոհիշյալ խորագիրը կրող դպրոցական ձեռնարկը, որված մանկավարժական-գրականագիտական բնույթի դիտողություններից հետո այն գրական է գնահատված:

Նոյեմբերի 3.—«Մեղուն» (№ 185), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեղուի» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) «Մեղու առ տիկին» և [Հակոբ Պարոնյանի] «Ի ծունր», «Մամուլին հիվանդությունը» երգիծական մանրապատումները:

Նոյեմբերի 5.—«Մշակը» (№ 43), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է «Համալի» (ի՛մա. Գաբրիել Սունդուկյան) «Շուրին ջվալումը շիթախ կենա» ֆելիետոնը (տե՛ս Գ. Սունդուկյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, Երևան, 1952, էջ 245—247)։

Նոյեմբերի 7.—«Մեղուն» (№ 186), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեղուի» (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Նամականի» երգիծական մանրապատումի առաջին հատվածը, Երկրորդը՝ Նույն պարբերականի հաջորդ համարում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 175—179)։

Նոյեմբերի 8.—«Մշակը» (№ 44), արևելահայերեն, հրատարակում է Սողոմոն Եղիազարյանցի «Գյուղական տիեզերագրություն» պատմըվածքը։

Նոյեմբերի 10.—«Մասիսը» (№ 1460), արևմտահայերեն, հրատարակում է Տիգրան Յուսուֆյանի «Տիկին Բեմպե Պալլան» նովել-դիմանկարը։

Նոյեմբերի 10.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 334), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Էջ և փող» առակը։

Նոյեմբերի 10.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 43), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցրու» «Ֆելիետոնը», ուր վերլուծված է Ժամանակի հասարակական-քաղաքական և գրական-մշակութային վյանքը։

Նոյեմբերի 10.—Ախալցխայում ծնվեց պատմաբան-բանասեր, մատենագետ, գիտության վաստակավոր գործիչ (1935 թ.), ակադեմիկոս (1939 թ.) Հակոբ Համազասպի Մանանդյանը։ Վախճ. 1952 թ. փետրվարի 4-ին Երևանում։

Բարայան Լ. Հ., Հովսեփյան Վ. Ա., Հակոբ Մանանդյան, Երևան, 1974, էջ 179։

Նոյեմբերի 13. — «Մասիսը» (№ 1461), Կարապետ Ութուքյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, սկսում է հրատարակել Մ. է. Լեկուվեի «Դրամոօփիտ (առտենն տեսարան)» պատմվածքը։ Ավարտը՝ № 1463-ում (նոյեմբերի 17)։

Խաղվանչի ճեղքվածքից. «Ժամանակիս ընկերակոսն ախտերեն մին կրնա համարվիլ իրավամբ դրամոօփիտի տնավեր սովորությունը։ Այս ախտն ոչ միայն ամուսնոսթյան աղնիվ ու վեհ նպատակը նվաստացնելու և անոր սրբազան կապերը թուլացնելու առիթ եղած է, այլև շատ պարկեշտ ընտանիքներու և գործվա-

գութ ծնողաց թշվառության, հուսահատության և մինչև իսկ տարածված մահվան պատճառ եղած է, կրլա և պիտի ըլլա: Այս շարքի առիթ սովորությունն և իր այս աղետալի հետևանքներն Եվրոպիո տնտեսագիտաց և բարոյագիտաց խորին ուշադրությունը գրաված ըլլալով, այլևայլ հրատարակություններով կաշխատին վանել Եվրոպական ընկերության մեջն: Դժբախտաբար, Եվրոպական ուրիշ մոլությունց պես, այս մոլությունն ալ արևմտյան ազգաց մեջ ճարակելի զատ, Արևելք ալ արշաված և մեր ազգին մեջ իսկ մոտ գտնելով, իր դառն պտուղները ցույց տալ սկսած է:

Նոյեմբերի 13.—Ախալցխայում ծնվեց բանասեր, աշխարհագրագետ Սուքիաս էփրեկյանը: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ էր 1895 թ. սպրիլի 14-ից: 1910 թ. (?) հրաժարվեց միաբանությունից: Վախճանվեց 1952 թ. մարտին, Միլանում:

«Մխիթարյան հոբելյան», Վենետիկ, 1901, էջ 226, Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 342, «Հայաստանի կոչելոկ», 1952, № 12 («Մահ Սուքիաս էփրեկյանի»):

Նոյեմբերի 15.—«Մշակը» (№ 45), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է «Համալիս ֆելիետոնը ռեալիստական մասլահաթը» խորագրով (տե՛ս Գ. Սուրբուկյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, էջ 247—250):

Նոյեմբերի 17.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 975), գրաբար, հրատարակում է Համբարձում Մախմուրյանցի «Ի ծնունդ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» և Հակոբ Օհանյանցի «Բարբառ Մուշեղայ, որդու Սմրատայ Բագրատունու ի փախստեան սևուրդեաց ի պատերազմեն, որ ի նիգ զավառի» բանաստեղծությունները:

Նոյեմբերի 17.—«Մասիսը» (№ 1463), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Անտոն-Մադաթիա Գարազաշյանի «...խմբագիր «Մասիս» լրագրոց ընդդիմախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1471-ում (ղեկտեմբերի 6): Գարազաշյանը պաշտպանում է իր «Համառոտ պատմություն սուրբ գրոց» աշխատությունը Հովհաննես Չամուռճյան-Տերոյենցի՝ «Հայրենիք» լրագրում հրատարակած «զրարան դատականից»: Այս կապակցությամբ անդրադառնում է ժամանակի քննադատության մի քանի խնդիրների:

Ընդդիմախոսականից. «Բուրբ մեզ ճանլցողները գիտեն, որ քողոքականություն, կաթոլիկություն կամ որևիցե կրոնական կամ ոչ կրոնական դրություն մեր առջև տղայական և ընչին բաներ են. մեր սկզբունքն է կարծյաց և խղճի ազատություն, զոր մարդոց

մեջ խաղաղության և հառաջադիմության միմիայն միջոց կհամարինք, և այս ազատության զեղծման դեմ ամենեն զորավոր միջոց կճանշնանք լուսավորությունը, զոր մտքի ազատ քննութենն և փորձառութենն առաջ եկող դրական գիտությունը միայն կրնան տալ, և զոր, բարեբախտաբար, արեւմտյան մեծամեծ ազգաց գիտուն և խոհուն մասին աշխատություններն հիմա, ուրիշ որևէքն անցյալ ժամանակն ավելի կհատակարարեն մեզի: Վասնորոտ, եթե բան մը կա, զոր կփափագինք և կջանանք տարածել ազգին մեջ, այս լուսավորությունն է: Մենք ճշմարտությունը ո՛չ կուլիմք, ո՛չ կալիմք, ո՛չ Պապին և ոչ ալ այսինչ աստվածաբանի կամ փիլիսոփայի կամ որևէքն մարդու քով կփռենք, այլ բնական և պատմական, միով բանիմ փորձառական գիտությանց մեջ:

Նոյեմբերի 17.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 44), արևելահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Ծվանգուլյանցի «Հարգո խմբագիր» նամակը և [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս 17 նոյեմբերի» առաջնորդողը: Ահարադառնալով նամակագրի այն պնդմանը, որ՝ «Մշակի» և «Մեղուի» մեջ ծնած տարածայնությանը պատճառը էական, կարևոր խնդիրները չեն, ալ մանր, ինքնասեր և ընտանեկան վեճեր մասնավոր անձանց մեջ»: Սիմոնյանցը հերքում է «խորին ցավակցությանց արժան» այդ տեսակետը և ֆվարկում տարածայնությունը ծնող գրական-հասարակական բնույթի մի քանի պատճառներ:

Նոյեմբերի 22.—«Մշակը» (№ 46), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Իզուր են ձեր բոլոր ջանքերը» հրապարակախոսական հոդվածը:

Բանավիճելով «Մեղու Հայաստանի» լրագրի հետ, Արծրունին գրում էր. «Մարդիկ, որք իրանց օրումը, բացի մեկից կամ երկուսից, այն էլ ոչ պարբերական թերթերում կամ ամսագիրներում և այն էլ ոչինչ բացի թարգմանություններից, երբեք մի տող գրած չէին ոչ թե միայն հայերեն, բայց և ոչ մի լեզվով,—ահա այդ մարդիկը, որք այժմ ստիպվեցան աշխատել, մոռանալով իրանց հակաազգային անցյալը, իրավունք ունեն ուրիշներին կոսմոպոլիտ անվանել, իսկ իրանց՝ ազգային ոգու պաշտպաններ: Այո՛, մենք կոսմոպոլիտներ ենք, լավ համարելով կոսմոպոլիտ լինել, քան թե ձեզ պես հայեր. այո՛, մենք կոսմոպոլիտներ ենք, և համոզված ենք, որ կոսմոպոլիտությունը կտանե հային դեպի ճշմարիտ ազգային օգուտները ավելի հեշտությամբ, քան թե ձեր նեղ, սահմանափակված, ազգամուլ միջոցներով, բաժանելով

հայերին կրթյալ աշխարհից ձևը տգիտության շինական պատմվ, քարոզելով հային թշնամություն դեպի Եվրոպա և դեպի այն մարդիկ, որք աշնտեղ ուսել են։ Դուք էիք, դուք, ձեր հին սերունդի արժանի շարունակողները, դուք, այսօրվա ազգամոլները և երեկվա անտարբերները, դուք էիք, որ ձեր ազդեցությամբ ամեն հայի շրջաններում մտցրից անտարբերություն դեպի հայութունը։

Նոյեմբերի 24.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 328), արևմտահայերեն, հրատարակում է Սրապիոն Հեքիմյանի «Հայ թատրոն» բանաստեղծությունը։

Նոյեմբերի 27.—«Մասիս» (№ 1467), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Վշտահար ամուսինն առ վաղամեռիկն ժաղելի» հեղերգությունը։

Նոյեմբերի 28.—«Մեղուն» (№ 189), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Մոլորակներուն տարեդարձը» երգիծական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. Զ, էջ 403—405)։

Նոյեմբերի 29.—«Մշակը» (№ 47), արևելահայերեն, հրատարակում է ռ. Ուս-ի (Ի՛մա. Գրիգոր Արծրունի) «Արիշի ալքումը փուշ եք տեսնում, իսկ ձեր ալքի մեջ գերանն էլ չեք նկատում» հրապարակախոսական հոդվածը և «Արտաձանի» «Բառարան ի ռուսաց լեզուէ ի հայ» աշխատասիրեալ ի Գաբրիել Երեցփոխեանց» խորագիրը կրող զրախոսականը։

Հոդվածից. «Հայ հասարակության մեջ ազգասիրություն բուռը մի բոլորովին այլ նշանակություն ունի, քան թե քաղաքակիրթ ազգերի մոտ։ Հայը համարում է իրան ազգասեր, երբոր պահպանում է իր երկրի մեջ ընդունված բոլոր սովորությունները, հետեւում է իր հայրենակիցների բոլոր նախապաշարմունքներին, սիրում է իր երկրի վերակուրը և պաշտպանում է իր հասարակության անշարժությունը և տգիտությունը։ Նորան ի՞նչ փուշ է մտածել հասարակական հարցերի վերա, կամ հասարակաց օգտի մասին. նա եսական է, այս բառի ամենանեղ և ամենաստոր նշանակությամբ։ Այս պատճառով նա ատում է իր ուղղության ամենայն ոչ միայն ընդդիմադրող, այլև նորանից տարբերվող ուղղությունը։ Գլխավոր կողմեր են նորա մոտ եսականության հետ կապված ազգամոլությունը, նա ոչ թե սիրում է իր ազգը, այլ գովում է նորան, և, գովելով իր ազգը, իսկապես գովում է նա խնքն իրան»։

Կրօնասականից. 1854 թ. լույս տեսավ Թիֆլիսում Գաբրիել Երեմյանի բառարանը։ Ահա անցել են 20 տարի, և այժմ, մասնովի տակն է այդ գրքի երկրորդ տպագրությունը։ Այդ իհարկե գրքի արժանավորության ապացույց չէ։ Արդարև, բառարանը քննելով, կարելի է հեշտությամբ համոզվել, որ յուր ժամանակին ևս սա չէր կարող ծառայել իր նպատակին։ Հետաքրքրելի այն է, որ երկրորդ տպագրությունը անփոփոխ կլինի։ Եթե քննարկողը կասե՛ ուրեմն Երեմյանի բառարանը ի՞նչ բառարան է դա բառարան չէ, այլ բառարանի պարոդիա է,—ասածդ ճշմարիտ է, կպատասխանեմ հաս։

Նոյեմբերի 30.—«Միոնը» (№ 11), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ազգին արդի վիճակը» հրապարակախոսական առաջնորդողը։

Առաջնորդողը. «Այսպես, մեր գրագետներին չկրնալով իրենց ուժը արտաբերել թշնամյաց դեմ գործածել և չկրնալով ներքին շարյաց ու վնասակարությանը դիմագրավել, ազգը խռովելու, եղբարց մեջ թշնամիներ ու հակառակորդներ գոյացնելու կաշխատի և իրենց կարողությունն նոցա վերա կփորձեն և կհասցնեն զազգայն վիճակին, որում է այսօր»։

Դեկտեմբերի 1.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 46), արևելահայերեն հրատարակում է «Բաղրացու» «Բաս ո՞վ է» ֆելիետոնը։ «Մեծիբաղրին» «Համալի», «Խմբագրին» (Իմա. Պ. Սիմոնյանց) միլև ժավալվող վեճմիջոցով վերլուծված է ժամանակի գրական-հասարակական կյանքը «Թիֆլիզ, դեկտեմբերի 1-ին» խմբագրականում (հեղ.՝ [Պետրոս Սիմոնյանց] ?) քննադատված է «ազգ», «ժողովուրդ» հասկացությունները, այդ առիթով քննադատված է «Մշակն» ու, մանավանդ, Գրիգոր Արծրունին։

Դեկտեմբերի 1.—Մոսկվայում ծնվեց գրականագետ, թարգմանիչ (հայերենից ռուսերեն), հայ գրականության և մշակութային պրոպագանդիստ, Հայաստանի ժողովրդական բանաստեղծ (1929) Վալերի Յակովլևիչ Բրյուսովը։ Վախճ. 1924 թ. հոկտեմբերի 9-ին։

Տեղեւոյան Ա., Վալերի Բրյուսովը և հայ կուլտուրան, Երևան, 1944, էջ 171, *Грузовых К. „Валерий Брюсов и армянская поэзия“*, Москва, 1937, стр. 134, Սարգսյան Ա., Վալերի Բրյուսով, Երևան, 1963, էջ 42,

Դեկտեմբերի 3.—Մոնեռուսոն գլուղում (Կեսարիա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր (մասնագիտությամբ՝ բժիշկ) Հովհաննես Ասլանյանը։

Ալոյանյան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիա (հատոր Ա.), Կահիրե, 1937, էջ 1184—1185։

Դեկտեմբերի 5.—«Մեղուն» (№ 191), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Թատրոն Արեւելյան» և «Վերջին մաս» հրգիծապատումները (տե՛ս Ն. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, ատ. 8, էջ 406—413)։

Դեկտեմբերի 6.—«Մշակը» (№ 48), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Աթորունու] «Թատրոնական խնդիր» խմբագրական խաջնորդողը։

«Մեր կարծիքով,—գրում էր Աթորունին,—երկու տեսակ պիտեսաներ միայն կարող են մեր ժողովրդի համար այս բուպիս կըրթողական նշանակութիւն ունենալ. մի կողմից ժողովրդական կյանքից առնված պիտեսաները, և մյուս կողմից թե՛ ինքնուրույն և թե՛ թարգմանական այնպիսի գրվածները, որոնց նյութ ընդհանուր մարդկային է, որի բովանդակութիւնը հիմնվում է ընդհանուր-մարդկային, որեմն ամեն ազգի հասարակութեան մատչելի զգացմունքների, կրքերի, արժանավորութիւնների և պակասութիւնների վրա։ Սեր, նոր և հին սերունդի պատերազմ, ընտանեկան հարաբերութիւններ, ժլատութիւն, նախանձ, բարեգործութիւն, հարստահարութիւն, բռնավորութիւն, զանազան վատ կրքեր, ինչպես թղթախաղ, գողութիւն, սպանութիւն և այլն,—այսպիսի ահա երևոյթներ, որք ամեն տեղ լինում են, որտեղ մարդիկ կան։ Մի խոսքով՝ մարդի հոգեկան երևոյթներ»։

Դեկտեմբերի 8.—«Մասիսը» (№ 1472), գերմաներեն բնագրից կառարված արևմտահայերեն թարգմանութեամբ և Կարապետ Ութուջյանի՝ «ամապատասխան դրվատական նախաբանով, հրատարակում է Վ. Տ. Մորթմանի «Հայոց հին Տիգրանակերտ մայրաքաղաքին դրից լրա» պատմա-քանասիրական ուսումնասիրութիւնը։

Դեկտեմբերի 12.—«Մեղուն» (№ 193), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] «Հայհոյի զվարճախոսը» հրգիծապատումը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (տե՛ս Ն. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 414—419)։

Դեկտեմբերի 13.—«Մշակը» (№ 49), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Աթորունու] «Ներսիսյան դպրոց» հրապարակախոսական հոդվածը և «Մեկիջղադի» «Մի քանի գծեր Խրիմյանի կյանքից» արական դիմանկարը։

Դեկտեմբեր.—«Արեւելյան մամուլը» (Գ. տարի, № 12), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի «Զմյուռնիո հայոց ուղմունքը» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հողվածից. «Արևելյան մամուլը» ոչ անձնական շահու ներդրում կրնա ներգործվել և ոչ անտարբերության մեջ տատամսիկները ազգային իրավունք մը, շահ մը վտանգի մեջ կտեսնեն, թեև տեղի անխելի կմնա, թեև երբեմն առանձին մնացած է իր կարծիքից հայտարարության մեջ: «Արևելյան մամուլը» համար ոչ մարտնչական, ոչ կուսակցություն, այլ արդարություն և ճշմարտություն, որոց կհակի ուր որ զանոնք կգտնեն: Ուստի եթե այս կամ այն կողման մարդիկ, այս կամ այն կուսակցությունն արդարության ճշմարտության սլաշողան կանգնեն, քնականապես ինքն ալ անոնց կուսակից և բերան դառնալու վիճակին մեջ կգտնվի, այնպազրական ազատության չափով, որ արքունուստ հրապարակային թերթերու տրված է:

Գեկեմբերի 15.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 977), գրադարանում է հրատարակել Մսեր Մսերյանցի ինքնակենսագրությունը «Վերջին Մսուրայ, իբրև՝ գրեալ ի 1831 ամի ի Տիգրիս խորագրով, որին նա խորհուրդ է Զարմայր Մսերյանցի՝ հոր կյանքն ու գործունեությունն ուսումնասիրող ներածականը: Ավարտ՝ «Արշալույս արարատյան» № 977 (1874 թ. հունվարի 12-ում):

Մոսկվայից, «Արշալույս արարատյան» խմբագրությանն ուղարկելով հիշյալ «Վերջին»-ը, Զարմայր Մսերյանը տվել է հետևյալ ծանոթագրությունը. «Այս վէպ, յորում պատմի անցք կ'ընկնա հոր իմոյ ի ծննդեն (իմա. 1808 թ.—Մ. Շ.) ց 1831 ամի ընկնող տարիներ ի միում հւ եթ տետրի. թեև որպէս նշմարի ի պատմական ծանոթութեանց՝ լինելոց է եւ երկրորդ տետր նորին, առ այժմ չերեւի թղթոցս հոր իմոյ նա պատմէր ինձ՝ թէ զնկարագիր կենաց իւրոց հասուցեալ է ց 1848 ամին»:

Գեկեմբեր.—Թիֆլիսում, Հարություն Շամշինյանի, Գևորգ Բաղդասարյանի, Դ. Օբրոյանի, Հմայակ Հակոբյանի ջանքերով իր գործունեություն է սկսում «Գեղարվեստը խրախուսող Կովկասյան ընկերություն» մշակութային կազմակերպությունը: Ընկերությունը Կովկասի զանազան քաղաքներում կազմակերպել է համերգներ, կերպարվեստի ցույցեր, հանդեսներ, գրական-գեղարվեստական երեկոներ: «Գեղարվեստը խրախուսող Կովկասյան ընկերությունը» գոյություն ունեցավ մինչև 1921 թ. փետրվարը:

Ստեղծյալ Մ., Հայկական և ռուսական գեղարվեստի կապերը 19—20 դարերում, Երևան, 1953, էջ 65—140:

Դեկտեմբերի 15.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 48), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Բիֆլիս, 15-ը դեկտեմբերի» հրապարակախոսական առաջնորդողը (ընդամենը ված է վերջին քսան տարում հայկական գրական-մշակութային կյանքի զարգացման ընթացքը, քննադատված է «Մշակը»): Սկսում է հրատարակվել Հ. Նազարյանցի «Էրեխա ա, իր էրեխությունը կանի» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Դեկտեմբերի 15.—«Մեղուն» (№ 194), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Խոսակցություն մը» և «Մեղունի խափանումը» հրդիական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 180—181, հատ. 8, էջ 419—420):

Դեկտեմբերի 20.—«Մշակը» (№ 50), արևելահայերեն, հրատարակում է [Դրիգոր Արծրունու] «Մ» է և կնիքներ պաշտպան հրապարակախոսական առաջնորդողը և «Վանոս-ի (խմա. Միհրդատ Ամրիկյան)» «Ֆելիքստոնը»:

Ֆելիքստոնից. «Արդեն աֆիշայի վրա տեսնելով այն ազգանունները, որոնք Շելլոկի (բիմադրվել է Վ. Շեքսպիրի «Վենետիկի վաճառականը»—Ս. Շ.) և «Վուր տրաքվիս պիտի պսակվիս» պիեսաների դերերը պետք է կատարեին, մարդ ցանկանում էր օրոշուալ և յուր տկանքները ծածկել, կարծես նրա վաղուց ցավում էին Շեքսպիրի Էջանովոր նախադասությունների անհամ և շարտիանի նման արտասանելուց: Ըրբ եկա տուն, հայրս նկատեց, որ փոխանակ թատրոն գնալու, մեկ մանեթով կարելի էր ահագին հնդուհավ առնել: Ըշմարիտն առի՛մ, հս համոզվեցա, որ հնդուհավը այդպիսի ներկայացումից ավելի օգտավետ կլիներ»:

Դեկտեմբերի 22.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 49), արևելահայերեն, հրատարակում է Հ. Նազարյանցի «Մայրենի լեզու, երկրորդ տարի, 1873 թ.» հրախոսականը Գրախոսված է նիկողայոս Տեր-Ղևոնդյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող դասագիրքը, մի քանի դիտողություններից հետո գրական գնահատված:

Դեկտեմբերի 22.—«Մեղուն» (№ 196), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Զույգ մը ... էր (ի՛մա. էշեր—Ս. Շ.)» երդիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 424—427):

Դեկտեմբերի 26.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 347), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Անտոն-Մադաթիա Գաղազյանի

«Հարգո՞ւ խմբագիրք «Մամուլ» հանդիսի» տեսական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1874 թ. № 35 (հունվարի 5)-ում:

Հոդվածից. «Մարդիկ Կեպլերեն և Գալիլեոսեն ետքը չէին կրնար այլևս հավատալ, թե երկիրս կկենա և արեգակը կշարժվի վասնզի Հեսու ըսավ «կացցէ արեգակն»։ ոչ ալ Նյուտոնեն ետքը սեւ, թե երկնային մարմինները յնչի վրա հաստատված են վասնզի յայնպես ըսված է Հորա գրքին մեջ. ինչպես նաև երկրաբանութենե ետքը անհնար էր սովորական օր կարծել Մովսիսի վեցօրյա արարչության օրերը, Նյութո և զորության անբաժի միությունը ապացուցվել են ետքը, նյութն անզործ և անկերպարար մտածել անգամ անհնար է։ Վերջին քանի մը տարվան մեջ հայտնված զարմանալի իրողությունները, ինչպես նաև լեզվաբանության, պատմության արդի քննադատության և մարդկային բրածոներու նոր գյուտերը, վարանման մեջ ձգած են արդեն շատ մեկնիչներ կրոնական համարված քանի մը նշանավոր վարդապետությանց վրա»:

Դեկտեմբերի 27.—«Մշակը» (№ 51), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Ասիացոս հերթական ճիւղի» տոհմը:

Յեկիտոնից. «Սկսեմ մեր հին սերունդից: Տանկանում է ձեզ ինչպես և արել եք մինչև այժմ, ձեր երեխաներին դաստիարակել ամենաաստիկ ատելության մեջ դեպի ձեր ռզգությունը մայրենի լեզուն, և հետո պահանջել, որ երեխաները մեծանալու դառնան օգտավետ անդամներ հասարակության: Յանկանում է ձեզ, որ ուղարկեք ձեր զավակներին օտար երկիրները ուսում առնելու, բայց միննույն ժամանակ խորհուրդ հմ տալիս, որ երկվերադառնան ուսում ստացած երիտասարդները, աշխատեն ճշել նրանց, համարեցեք նրանց ամբողջ կյանքի համար անընդունակ, աշխատեցեք վիրավորել նրանց, հարձակվելով նրան ամենաախրելի, ամենաբարձր գաղափարների դեմ»:

— — — Պոլսում (Գատը-Գյուղ), Մատթեոս և Արիկ Ունճյանի երկու յախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Արամյան» երկսեռ վաճառքանը (մի որոշ ժամանակ՝ «Արամյան-Ունճյան»), Այստեղ են ավարտվում ինչպես «Արամյան» Միսաքյանը, Հովհաննես Սեթյանը, Միհրաբ Ասքանազը, Նազարեթ Տաղավարյանը, Ռեթևոս Պերպերյանը: Դպրոց

գոյություն ունի առ այսօր, 1955 թ. ունեւի 11 ուսուցիչ, 264 աշակերտ, տնօրէնն էր Վահրամ Պորմանյանը:

«Հայաստանի կոչնակ», 1927, № 22 (սէպտեմբեր Թուրքիա մէջ), 1953, № 19 (սեպտեմբեր հայ վարժարաններէ), «Հեղինակաւոր», 1936, № 7—8 (սեպտեմբեր Ստամպուլ պատմութեան):

Դեկտեմբերի 29.—«Մեղուն» (№ 198), արեւմտահայերէն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Տարօրինակ հարս մը», «Հոս չէ, դուրս եկավ» և «Օրացույց մեղուի» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս 2. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 182, հատ. 8, էջ 428—430):

— — — Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, խմբագիր Վաղարշակ Դաւիթեանը Վախճ. 1923 թ., հունվարի 29-ին, Մարտեղում:

1909 թ. Պոլսում խմբագրել է «Գարուն» շաբաթաթերթը, 1919—20 թվականներին՝ «Նոր ալք» պարբերաթերթը, 1909—1919 թ.՝ «Ժամանակ» օրաթերթը:

Իւնիսի, Ամենայն տարեցույցը, Պոլիս, 1925, էջ 371, «Տարեցույց տղային եիվտեղեցութեան», Պոլիս, 1924, էջ 170, «Վերջին լուր», 1923, փետրվարի 12, № 2721 (սեպտեմբեր):

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ Հայկ Օգանի հոգնասարկանը Վախճ. 1936 թ. նոյեմբերի 11-ին, Նյու Յորքում:

Հայաստանի կոչնակ, 1936, № 47 (սէպտեմբեր հոգնասարկան, «Հայկ հոգնասարկանի մահը»), № 48 (սէպտեմբեր հոգնասարկան), № 50 (սէպտեմբեր հոգնասարկան, առաջնորդը):

— — — էրզրումում (նաև՝ Կարին, Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց բանաստեղծ Միհրան Մամիկոնյանը Վախճ. 1929 թ. Պոլսում:

«Կլանի և արիւն» (Տարեգիրք), Փարիզ, 1932, էջ 52—53:

— — — Վանում (Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, ասարակական կյանքի տեսաբան Ավետիս Թերզիբաշյանը Վախճ. 947 թ. մարտի 31-ին, Փարիզում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Աթոս» կեղծանունով:

«Հայաստանի կոչնակ», 1947, № 18 (սեպտեմբեր Թուրքիայի մահը), Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 359:

— — — Վանում ծնվեց կուսակցական և մշակութային գործիչ, բարոյի Հակոբ Ավետիսյանը (Աթորունի): Եղեռնամահ՝ 1915 թ.:

Պատուրյան Մ., «Հայ հանրագիտակ», էջ 327:

— — — Ռոդոստոյում (Ռումինիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, լրագրող, թարգմանիչ (հայերենից թուրքերեն) Սարգիս Սրենցը։ Վախճ. 1955 թ. հուլիսի 19-ին Բուխարեստում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ծերունի կրթ. կեդժանումում»։

«Հայաստանի կոչնակ», 1955, № 41 («Սարգիս Սրենցի մահ»), Պետ. լուս. գործ. կոմ. Կ., Ամենուն տարեգրքը, էջ 218—220, 570։

— — — Սեբաստիայում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, արձակագիր Միհրան Իսպիրյանը։ Վախճ. 1915 թ.։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Վրույր» «էսպիրո», «Նարհիմ», «Պուստ», «Մուշեղ» և «Տորք» կեդժանումներում։

Թեոդիկ, Ամենուն տարեգրքը, Պուստ, 1911, էջ 264, Սեփական Պ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 20։

— — — Ռեշտ քաղաքում (Պարսկաստան) ծնվեց հոգևածագի (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն) Սեդրակ Կարապետի Ավետյանը։ Վախճ. 1949 թ. Երևանում։

«Հայ մշակույթի օրագր» («Ներսիսյանցիների հուշեր»), Երևան, 1971, էջ 83—87։

— — — Բալուում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, լրագրող (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), խմբագիր Արշակ Գաբրիելի Սահտեայանը (նաև՝ Տեղ-Մահտեայան)։ Վախճ. 1950 թ. մայիսին, Ֆրանկոյում (ԱՄՆ, Կալիֆոռնիայի նահանգ)։

1905—1906 թթ. և 1908 թ. Բուստունում հիմնել և խմբագրել «Արծիվ» կիսամյա պարբերականը, 1918 (?) թ. Նյու Յորքում «Ազատ» կիսամյա հանդեսը։ Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ա. Տ.», «Ատել», «Արշակ», «Արցունք» կեդժանումներում։

Թեոդիկ, Ամենուն տարեգրքը, 1911, էջ 288—289, «Հայաստանի կոչնակ» 1950, № 13 («Արշակ և Սահտեայանի մահ»), Սեփական Պ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 274։

— — — Տրապիզոնում ծնվեց ճարտարապետ, լրագրող (հայերեն ֆրանսերեն լեզուներով), բանասեր, բանաստեղծ Լևոն Կյուրեղյանը։ Վախճ. 1950 թ. սեպտեմբերի 2-ին Ազոլոյում (Հյուսիսային Իտալիա)։

«Թագավել», 1950, № 11—12 («Մահ պոեթ. Լևոն Կյուրեղյանի»), «Հայաստանի կոչնակ», 1951, № 7 («Մահ պոեթ. Լևոն Կյուրեղյանի»), Սեփական Պ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 116։

— — — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, լրագրող, թարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն) Հովհաննես Ալեքսանի Արաքսյանը։ Վախճ. 1918 թ.։

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 137։

— — — Զենկիլերում (Յալովա, Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց հասարակական կյանքի տեսաբան, կենսագիր, խմբագիր Սարգիս Մինասյանը։ Եղեռնամահ՝ 1915 թ.։

1903—1905 թթ.։ Բոստոնում խմբագրել է «Հայրենիք» թերթը, ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Արամ-Աշոտ» կեղծանունով։

Ալպոյանյան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիո (հատոր Ա), էջ 1216—1217, Բեռլին. «Հուլարձան 1915 թ. ապրիլի 24-ին, Ալեքսանդրիա, 1939, էջ 31—32։

— — — Աղաբազարում (Արևմտյան Թուրքիա) ծնվեց լրագրող, խմբագիր, հրապարակախոս, բանաստեղծ, թարգմանիչ Անդրանիկ Դյոնճյանը։ Վախճ. 1957 թ. Բեյրութում։

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Դրանիկ», «Ներսիս», «Զղայնիկ», «Աղաբազարի» կեղծանուններով։

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 106։

— — — Մուրատչայ գյուղում (Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց հոգևորական-մշակութային գործիչ, լրագրող, խմբագիր Վարդան Խաչիսկոպոս Դասպարյանը։ Երուսաղեմի միաբանության անդամ էր 1892 թ.։ Վախճ. 7։

«Յերևանյի մեջ պաշտոնավարության օրերուն (խմբ. 1912—33 թթ.—Ս. Շ.) միշտ ունեցած է հրատարակելու ամսաթերթիկ մը օէջմիածին» անունով, որ 13 թիվ հրատարակվելիս հետո դադարած է տպագրել Հայկակ էկինյանի մահով։

«Սիւն», 1948, № 9—10 («Հերկյաններ», «Առաջնորդարան հայոց Կաթիլներ»)։

— — — Էվերեկ գյուղում (Կեսարիա, Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց մշակութային գործիչ, լրագրող, բանաստեղծ, արձակագիր Հմայակ Ասատուրի Ուղուրլյանը։

Ալպոյանյան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիո (հատ. Ա), էջ 1223—1225։

— — — Թիֆլիսում ծնվեց մշակութային գործիչ, լրագրող (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), հասարակական կյանքի տեսաբան Գևորգ Սելիք-Կարապյուզյանը։

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 325։

— — — Ղզլարում (այժմ՝ Դաղստանի ԻԽՍՀ) ծնվեց երաժշտագետ, լրագրող Ռուբեն Ղարդանյանը։ Վախճ. 1915 թ. Թիֆլիսում։

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 251։

— — — Նոր Նախիջևանում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, գրականագետ-բանասեր (հայերեն, ֆրանսերեն և գերմաներեն լեզուներով) Ռուբեն Հովհաննեսի Բերբերյանը։ Վախճ. 1942 թ. Փարիզում։

1918 թ. Նոր Նախիջևանում Երվանդ Շահազիզի հետ հիմնել և մինչև 1919 թ. խմբագրել է «Հայ համայնք» շաբաթաթերթը։

Պոռուրյան Մ., «Հայ հանրագիտակ», էջ 394, 317 (հավելում)։

— — — Նոր Նախիջևանում ծնվեց բանաստեղծ, քարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն), լրագրող Վոնոփրիոս Հակոբի Անոնյանը։ Վախճ. 1934 թ., փետրվարի 10-ին, Սիմֆերոպոլում։

«Գրական քերք» 1934, № 7 («Վոնոփրիոս Անոնյան»)։

— — — Ծնվեց բանասեր լրագրող, մշակութային գործիչ, քարգմանիչ (ռուսերենից հայերեն) Լևոն Դավթի Դանիելյանը։ Վախճ. 1961 թ. հունիսի 15-ին, Երևանում։

«Երևան», 1961, № 140 (հունիսի 16), Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 276։

— — — Վենետիկում էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված զրաբար չափածո քարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիտտորիո Ալֆիերիի «Ողբերգութիւն ի Մերոպէ» գիրքը։

Առաջաբանը (սեպտագործիւն)։ «Մերոպէ կէն կրեւմոնի, ի տեւանել առաջի աշաց իւրոյ սպանեալ զայր իւր և զորդիս, ապրեցուցանէ զմի ի սոցանէ զԵգիսթ, և առաքէ յԱրկադիա առ Կեպսէլ հայր իւր։ Յայնմ վայրի Պոլիսիոն եղբայր սպանելոյ արքայի, առեալ զթագաւորութիւն, խնդրէ զաջ Մերոպէայ ի կնութիւն... Եգիսթ, եղեալ ի տիսգայ յանժանօթօ ի Մեսէնս իրրե սպանող Եգիսթեայ և պահանջէ զխոտաքեալն վարձ։ Այնպէս հաւատարիմ լինին կեղծիքն, զի Մերոպէ ինքնին ի վերայ հասեալ պատանույն՝ ուր ի քուն կայր, մինչդեռ ահա պատրաստի ի սպանտնել զորդի իւր, ճանաչէ զնա ի ձեռն ծերունոյ ուրումն մտերմի իւրոյ, որ զայր ընդ նմա։ Միարանիւն յայնժամ ամենեցեան ունել զՊոլիսիոն ի պատրանսն, մինչև ի մեծահանգէս ուրեք, զոհի պարապ առեալ՝ մատնեն զհերն ի մահ։»

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն յորվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Նիկողայոս Զիքիի «Նոր այբբենարան Տրան-

սիվլանիո սղոց համարս զպրոցական դասագիրքն 36 էջ: Նույնը անփոփոխ՝ 1887 թ.:

— — — Վնենտիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովհաննես Թորոսյանի ռեդակտոր Հայկազունքս արձակ գեղարվեստական ստեղծագործություննր 320 էջ: Նույնը՝ 1891, 1902, 1941 թթ., ամենանշամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

Առաջաբանից (II հրատ.). «Այս գրքուկիս անունն անշուշտ նոր պիտի ընչե՞ն ականջիդ, Հայկակ, այլ մանավանդ թե ծանոթ ե ընտանի սրտիդ: Այս երկրորդ տպագրությանս մեջ դիրքն ու պատկերքն կիսով չափ նոր են, նույնպես նյութերն և բովանդակությունն՝ եթե ոչ բոլորովին նոր, գոնյա նոր կերպով և ոճով զետեղված են և ընդարձակված»:

— — — Վնենտիկում էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությունը, հրատարակվում է Մարի-Սոֆի Կոտենի (թարգմանության վրա նշված է «Գոթեն») «Աքսորականք ի Սիպերիա» վեպը: 140 էջ:

Հատվածաբար հրատարակվում էր «Բազմավեպի» 1873 թ. հուլիս-սեպտեմբեր ամսատետրակից (№ 3) մինչև 1874 թ. նույն՝ հուլիս-սեպտեմբերյան (№ 3) ամսատետրակը:

— — — Վնենտիկում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Թովմաս Թիրզյանի «Գործնական քերականություն ֆրանսերեն լեզվի Անի ոճով» աշխատության Ա. մասը («Ուսումնական պարզ շարադրության»), 126 էջ:

Նույնը՝ 1879 թ. (128 էջ), 1882 թ. (173 էջ), 1886 (173 էջ), 1891 (173 էջ), 1899 (181 էջ) և 1910 թ. (197 էջ)՝ ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով:

Ռ. մաս («Հրահանգը»)՝ 1882 թ., 98 էջ:

— — — Վնենտիկում, գրաբար, հրատարակվում է Ղազար Փարպեցու «Պատմութիւն հայոց»-ը և «Մեղադրութիւն ստախոս արեղաքից» թուղթը: Բնագրագիտական աշխատանքները, գրաբար առաջարկն ու ծանոթագրությունները՝ Ղևոնդ Ալիշանի: 639 էջ:

Առաջաբանից. «Ի վերայ երկոցուն ողջա երկասիրութեանց (ականարկում է 1853 և 1868 թվականների հրատարակությունները—Ս. Շ.) անդէպ վարկաք յաւելուլ և մերովսանն ծանօթութիւնս, բայց ուր ուրեք անհրաժեշտն թուեցաւ. այն զի և հանգոյն Պատմութեանն և Թղթոյս այսորիկ մի միայն օրինակ գտեալ է ջարդ, և

թերութիւնը ոչ սակաւ նշմարին ի գաղափարին, ստիպեցաք մեզ
թողուլ նայապէս, ըստ առաջին տպագրողացն, լոկ զվրիպեալսն
նոցին տեսութենէ՝ ուղղագրելով, որում բաղդատողացն գիրին
կալ ի վերայ: Բայց գլխաւոր ուղղութիւն հարկ համարիմք յիշե-
ցուցանել. այն է դասաւորութիւն հատածոյ բանի: Թղթոյն, որ
միջին տեղիս խառնակեալ և անյարիբ մնայր, ի սակս սխալա-
յետ և յառաջ կազմութեան յերթից մատենէն՝ յորմէ գաղափա-
րեալս է. զոր մտադիր քննեալ դասաւորեցաք որպէս արժեւն
ստուգ էր. միայն ի միեւն տեղոջ ոչ կարացաք ի հուն ելանել,
պակաս կարծեմք ի բանիհո:

— — — Վենետիկում, Միխիլարյան հայրերի՝ քնագրերից կատարված
գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է հվրոպական անտիկ
և որ շրջանի դասականների գործերի ժողովածվի Ա. հատորը, «Մաղ-
կաքաղ հատուածք յօտարաղղի մատենադրաց» խորագրով (արձակ,
495 էջ):

Նույնը՝ 1887 թ., «Կրկին բաղդատեալ և ուղղագրեալ խնամօք ըն-
թնագրացն», 535 էջ:

Բ. հատոր («Թերթուածք»), 1880 թ., 488 էջ: Նույն տարին ունեց-
է նաև երկրորդ հրատարակութիւնը:

Ժողովածվի առաջին հատորում զետեղված են գործեր Յենկո-
նից, Շատաբրիանից, Պլուտարքոսից, Լամարթինից, Շիլլերի,
Տակիտոսից, Հովիոս Կեսարից, Յիցերոնից, Մասիլիոնից, Ռու-
նից, Դեմոսթենեսից, Սենեկայից և ուրիշներից: Երկրորդ հատ-
որում զետեղված են չափածո գործեր Պետրարկայից, Կոռնելի-
Տասսոյից, Եվրիպիդեսից, Լամարթինից, Լաֆոնտենից, Գյոթեի,
Հայնեից, Հյուգոյից, Միլտոնից, Շիլլերից, Բայրոնից, Ռասինի-
Վոլտերից, Դանտեից, Կոկիովից և ուրիշներից:

— — — Վենետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղևոն-
դիշանի «Շենոհհայի և պարագայութե աշխատութիւնը», 538 էջ: Հատվ-
ծաբար հրատարակվում էր «Բազմավեպում», 1872 թ. հունվար
սկսած:

Առաջարանից. «Շենոհհայի ոչ միայն լուսավոր անձը լա-
ճանցնելու, այլև իբր թե ճառագայթից սփռուել ալ ցուցընելու հ-
մար, սովորական կենսագրական ոճն ալիւի ընդարձակեցի
այս գործս. ընթերցողաց ալ ալիւի հաճ և դուրին դատելի
թաղրելով՝ ընտրյալ անձին ժամանակակից անձանց և դիպ-
ծանոթանալ. բայց և շատ լընդարձակելու համար՝ լուզնիք ըն-

և անվանել մեր գործը «Շնորհալի և ժամանակ յուր», այլ պարզապես յուր. որով կուղեմք իմանալ և բովանդակել անոր մոտ շափավոր միջոց մը տեղի ունի և ժամանակի. մանավանդ իրեն վարուց և գործոց վերաբերյալ իրաց. Որովք՝ մեր պատմութիւնն թե քաղաքական, թէ եկեղեցական և թե գրավորական հայեցվածք ունի. և ժամանակն ալ՝ եթե ներսիս կենոք կազարտի, այլ անոր կյանքին դեթ կես դար մ' ալ կհառաջե. զոր և իբրև համառոտ պատկերավ մը ցուցնելու համար գործոցս վերջը կարգեցաք ժամանակագրութիւն մը»:

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբոս Իսավերտեհի «Լեւակիս Եկեղեցի (Երեկոյան ժամուց խորհրդածութիւնք)» վիպակը: 118 էջ, Հատվածաբար հրատարակվել է «Բազմավիպում» 1872 թ. սեպտեմբերից (№ 8) մինչև դեկտեմբեր (№ 12) և մնացել անավարտ:

— — — Վենետիկում, գրաբար, հրատարակվում է ներսես Շնորհալու գործերի ժողովածուն «Ներսէս Շնորհալու Հայոց կաթողիկոսի Պոլիս» խորագրով, 331 էջ:

Անտեղված են. «Ներսիսի Շնորհալու բան առ ժողովեալս ի ձեռնագրութիւն իւր ի կաթողիկոսութիւն հայոց», «Նորին ընդհանրական առ համօրէն հայասեռ ազինս», «Առ կրօնաւորս որ ի վանորայս», «Առ առաջնորդս սուրբ ուխտից վանականաց», «Առ առաջնորդս եկեղեցւոյ որ են յաշխարհի», «Առ դասս քահանայից», «Առ իշխանս որ ըստ աշխարհի», «Առ զինուորաց դասս», «Առ քաղաքականս», «Առ երկրագործս և համօրեն ժողովրդականս», «Առ դասս կանանց», «Նորին շրջաբերական ի կարս», «Նորին Մխիթարական առ ուրուկս յեղեսիա», «Նորին յաղագս Արևորդեացն դարձի ի Ամմասի», «Նորին առ Պաւղոս քահանայ ոմն», «Նորին առ ոմն ժպիրհ», «Առ նոյնն դարձեալ», «Առ նոյնն երրորդ անգամ», «Նորին առ երջանիկ Գէորգ վարդապետ», «Առ նոյնն դարձեալ», «Առ նոյնն երրորդ անգամ», «Նորին առ եպիսկոպոսունս», «Նորին առ տէր Միքայէլ Բլատրիարք Կոստանդինուպոլսոյ», «Նորին առ Միքայէլ պատրիարք Ասորոյ», «Նորին առ Ստեփաննոս ոմն վասն խնդրոյ մեկնութեան», «Նորին առ Ալեքս, փեսայ Յունաց կայսեր», «Նորին պատասխանի առաջին խղթոյ թագաւորին Հոռոմոց Մանուէլի»:

— — — Վենետիկում, էդուարդ Հյուրմուզյանի՝ խաւերեն ընագրից խաւարված գրաբար շափածո թարգմանութիւնը, հրատարակվում է

Վիչինցո Մոնտիի Ռեդերգուիին յԱրիստոգենն ստեղծագործությունը:
72 էջ:

Առաջաբանը (սնտագորոթինն). «Վէպը ողբերգութեանս ի Պաւսանիայ առեալ են ի պատմութենէն մասննիացոց: Զեղեռն, յոր փառամոլութիւն և զայրոյթ մղեցին զԱրիստոգենն՝ սպանանել զդուստր իւր յար և նման մանրապատում առնէ նա ինքն ի շորորորդումն տեսչեան առաջնոյ հանդիսի ողբերգութեանս: Շնորհից երևոյթ, խղճի մտացն տազնապ՝ որ մինչ ի վախճան կենալ կեղեքէ զսիրտ դիւցազինն մեղապարտի, և յուսաճատութիւն՝ որ ամէ զնա ի մահ զշիրմաւ սպանելոյն, այսոքիկ ևս ի պատմութենէ Պաւսանիայ անոի են: Այլն ամենայն ստեղծակալք ի քերթողէն:

— — — Վենետիկում, Համազասպ Թերճիմանյանի՝ իտալերենից կատարված արևմտահայերեն ազատ թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Խորհրդական խոստովանություն» աշխատությունը: 195 էջ:

— — — Վենետիկում, Օգոստինիոս Գուրգենյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է լորդ Զեստերֆիլդի «Երատը առ որդին» յուր աշխատությունը: 214 էջ:

Առաջաբանից (Ռիտիլիք). «Հետագա գրքույկս իրեն որովայն համար գրած խրատներն կըտվանդակե, զորն որ կուզեք փրեն պեա կատարյալ մարդ ընել ամեն բանի մեջ, Ընթերցողն պիտի գտնե այս երկվի մարդույն զեղեցիկ խորհրդածությունները խոսակցության Իոննէրու, բարեկամության, բարեկրթության, շնորհալի կերպի, բարոյական նկարագրի, նախապաշարմունքի, առաքինության վրա և շատ օգուկար զննողություններն:

— — — Վիննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովսեփ Գաթըրճյանի «Իրավախոհի կեղծիք և իրաց ճշմարտությունը ի բանի վարդապետության և պատմության» աշխատությունը: 164 էջ:

Հեղինակը բանավիճում է Հովհաննո Պրուտացի Տեոյենց-Չամուռճյանի «Իրավախոհ» աշխատության կապակցությամբ (Պոլիս, 1868 թ., տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) և այդ առիթով անդրադառնում է հայագիտական և կրոնա-բանասիրական ընկթի մի շարք հարցերի:

— — — Մոսկվայում, Հարություն քահանա Կյոկչյանցի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված զրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Գասպարեան աղքատանոց, վասն հայազգի տնանկաց ի Մոսկուա գրքույկը: 23 էջ:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Սիմեոն Ա. Կաթողիկոս Երևանցու «Ջամբռ» գիրքը, որ կոչի յիշատակարան արձանագրուցիչ, հայելի և պարունակող բնակից որպիսութեանց Սրբոյ Աթոռոյս, և իւրոյ շրջակայից վանօրէիցն» (ալելի հայտնի «Ջամբռ» անունով, որը ֆրանսիական «Ջամբռ» (իմա. սենյակ, (E: N: L) րառի աղճատված արտասանութիւնն է) աշխատութիւնը, 304 էջ:

Առաջաբանից (սկզբն). «Մի՛ օրինակ և եթէ իր մատենիս «Ջամբռ» անուանելոյ, որ իբրև գանձարան սթեյբը յինքնան ոչ միայն ղհակիրճ եկեղեցական ոչ ոք չթիւն ևս յաստատեալ յառաջին դարէ անտի ցերեղ քառորդ հօթանաստիցերդէ բարու և յատկապէս զինչ ինչ անցեալ և զժամանակակից որեւիցի և նշանաւոր անցս և զտառապանս էջմիածնի, այլև զտեղեկութիւնս և զցուցակս ազգի սզգի կալուածագրոց, հողոց գիւղօրէից, արքունական հրովարտակաց, արտօնագրոց, կալուածագրոց, ընծայագրոց և այլոց և այլոց, զորս աշխատասիրեալ է Կաթողիկոս Սիմէոն Երևանցի, զվերջին ամս Հայրապետութեան իւրոյս:

— — — Վաղարշապատում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մանիաննոս Մխիթարյանցի «Մտորագրութիւն հռչակավոր մեծի ուխտին Այրի վանաց սրբոյն Գեղարդա (հանդիւր պատմական ծանոթութեամբ)» աշխատութիւնը, 124 էջ: Այն հրատարակութեան է պատրաստիլ (բնագրի ճշտում, առաջաբան և ծանոթագրութիւններ) Արզար Գուլամիւրյանցը:

— — — Վաղարշապատում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Պէտլերբուրգի հայ ուսանողների համատեղ հեղինակութիւն հանդիսացող «Դասագիրք բաղդատական աշխարհագրութեան (Ասիայի, Աւրիպիկայի, Ամերիկայի և Ավստրալիայի բնական, տնտեսական և քաղաքական նկատուցրութիւնը)» աշխատութիւնը, 264 էջ: Քսէնի որ հանդիսանում է Պետերբուրգի հայ ուսանողների հերթական՝ յորորդ գիրքը, այդ պատճառով էլ ունի «Դ» նշումը:

— — — Վաղարշապատում, Ղազարոս Աղայանի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է «Սկզբնական բացատրութիւն բնական երևույթից» ձեռնարկը, 140 էջ: Հատվածաբար հրատարակվում էր էջմիածնի «Արարատում», 1872 թ. նոյեմբերի 30-ից (№ 11), մինչև 1873 թ. մայիսի 31 (№ 5)-ը:

— — — Վաղարշապատում, Համբարձում Առաքելյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանութեամբ և թարգմանչի ծանոթագրութիւններով, հրատարակվում է Սամսոն Շոնյի

«Պատմություն խաչակրության և Ռազմավորության Երուսաղեմի» աշխատությունը 259 էջ:

Առաջաբանից. «Մեր ներկա թարգմանությունն շուրջ այլ իմ նպատակ, եթե ոչ շոշափելի կացությանն ազգի ընդհանրության առջև նվիրույիտ դրությունը մեծապես ներդրել և երկոտասաներորդ դարերում ի հակիրճ բան, խաչակրությունն նախապատրաստ ինն և տասներորդ դարու լուսավորության նյութերն և եղև նախապատճառ ազատության բռնաբարյալ հասարակության պապերո ճիրանից, Ուրեմն քաջահույս եմք, որ հայ հասարակությունն հաճությամբ պիտի ընթերցու մեր թարգմանությունը, մանավանդ որ մենք ջանացինք մեր նպատակից շատ լլնգվելով աղելացնել ազգային տեղեկությունը, որք հարաբերություն ունենի թարգմանության հետ, այսինքն Ռուբինյանց տերության վերաբերյալ ծանոթությունը: Նույնպես և սուրբ Լյուդովիկոսի վարքն կցել են հեղինակաբար»:

— — — Պոլսում, Կարապետ Ութուշյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժողով Կառնիսի Մկրտունք քաղաքական տնտեսության աշխատությունը 584 էջ:

— — — Պոլսում, Գաբրիել Գրասերյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ն. Տրպի Վանական պատմություն առև և կնոջ աշխատությունը 175 էջ:

Թարգմանչի առաջաբանից. «Այս թարգմանության մեջ գրական և արհեստական (իմա. մասնագիտական—Ս. Շ.) բանական պատահեցան մեր դեմ, որոնց համանիշը չգտնելով մեր բառարանաց մեջ՝ պարտավորեցանք բարդությամբ շինել»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գեորգ Ա. Լանյանի թնոր աշխարհագրություն ի պետս ազգային վարժաբանաց դասագիրքը 421 էջ:

Նույնը՝ 1886 թ. (351 էջ) և 1890 թ. (416 էջ), ամեն անգամ որպիսի տպումներով ու լրացումներով:

Ազգարարելով գրքի հրատարակության մասին, «Մասիս» (1874 թ., № 1559), կենսագրական որոշ տեղեկություններ է հաղորդում նաև նրա հեղինակի մասին:

— — — Պոլսում, Կ. Ա. Պարոնյանի սատարամբ, հրատարակվում է «Երգարան թատերական, աղբյուր և սիրահարական, կամ քնար հայկական» ժողովածուն: 160 էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ 1874 թ., 159 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հակոբ Արշավիրի (նաև՝ Հակոբ Արշավիր Աճեմյան) «Գաղտնիք երջանկության կամ լուսաստու երիտասարդաց և ընտանյաց» աշխատությունը: 89 + էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ նույն թվականին:

Վերջում զետեղված է նույն հեղինակի «Ի մահ Զարեհի Ստեփանեան Պրուսացոյ լիշատակք» գրաբար մահախոսականը:

Առաջարանից (սեփոք առ երիտասարդաց). «Այս փոքրիկ մատյանը, սիրելի երիտասարդներ, հարկավ ոչ թե երջանիկ մարդոց համար, այլ հատկապես Զեզ համար գրված է, որ կերպով մը երջանիկ չեք, և երջանիկ ըլլալու պետքն ունիք: Երջանկությունը միայն փառք, մեծությամբ, հարստությամբ և գեղեցկությամբ ձեռք չբերվիր, այլ նաև այն գեղեցիկ առաքինություններով, որոնք ընտանիքներու մեջ կ'օլն, կգարգանան, կարմատանան և կարդյունավորվին: Սա է գրքուկիս բուն նպատակը, որ ընտանյաց հայր մը տեսնեմ, որ սիրտ վառարանին շուրջը բոլորած դավանանքուն սորվեցրեն և հիշեցնեն երիտասարդությանը ամեն բան, ամեն առաքինություն, որոնք միայն ճշմարիտ երջանկության կտանին զմարդս:

— — — Պոլսում, Հակոբ Զրաքյանի՝ Ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն, թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Վարդենին կամ հիշատակ երախտագիտության» վեպը:

— — — Պոլսում, Նահապետ Ռուսինյանի՝ Ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Ռիյ Պլաս» (իմա. «Ժոյու Բլյազ») եղերերգությունը: ԺԱ + 214 էջ:

Սկզբում զետեղված է Նահապետ Ռուսինյանի և Վիկտոր Հյուգոյի նամակագրությունը, թարգմանության հետ առնչվող մի քանի հարցերի մասին: Վերջում, «Իդեք թարգմանին» խորագիրը կրող «ազարտարանականում» Ռուսինյանի անդրադարձել է հայոց կյանքում թատրոնի կատարած բարեարդ դերին, ապա քննել է գրաբար-աշխարհագրի խնդիրը, անվերապահորեն առաջնությունը տալով աշխարհագրին, քանզի նրա շնորհիվ է, որ ստեղծվելու է «ժողովրդային գրականություն» մը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Խորեն Նար-Պեյի «Նախակրթարան ֆրանսերեն լեզվի» դասագիրքը:

«Ինչպես շատ դասագրքի,—գրում էր Ճանիկ Արամյանը,— նույնպես և սորա պակասությունը զգալի կթվեր մեզ՝ մեր դրարոցաց համար: Այս պակասը լեցնելու փափագանք՝ խնդրեցինք Խորեն Եպիսկոպոս Նար-Պեյին, որ տարիներն ի վեր պատրաստած ու նովավ դաս տված ձեռագիր տետրն անգամ մի ևս աչքն անցնելով՝ մեզ հանձնե գտյն ի տպագրություն, որպեսզի հայ մանկավարժական ընդհանրությունն ալ բաժին ստանա, Ներին սրբազանությունն ընդունեց մեր առաջարկությունը և մեք ի լույս բնծայեցինք դարև՝ ի մեր հաշիվա («Մասիս», 1873 թ., № 1379):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Բացատրություն հրաժարագրի ազգային քաղաքական ժողովո կենտրոնական վարչության առ ազգային ընդհանուր ժողովն» գրքույկը, 36 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Զ. Ռ. Վ. Մ.-ի (իմա. Հայր Ռաֆայել վարդապետ Միասերյան) «Քանի մի խոսք ժողովարկություն տետրակին անանուն հեղինակին դեմ» գրքույկը: 16 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Անդրեաս Վ.-ի «Վերա[ապատվելի] Միասերյանի Քանի մը խոսքն անունով տետրակին քննությունը և հերքումը» աշխատությունը: 120 էջ:

Առաջարանից. «Խոսքերնիս պարզ և դյուրիմաց ընելու համար ի դեպ կդատենք մեր այս գործը մասերու բաժնել, որոնք երեքն ավելի շարժող ըլլան: Առաջին մասին մեզ պիտոք տեսնենք ինչ որ Միասերյանն խոսքը է ի հաստատություն Սուրբազան դոմարյան, այսինքն՝ երկուսուսույն եկեղեցյաց և մի Երեմյան եկեղեցվո, և ինչ որ ինքը ավելցուցեր է մեզ բերել Պատրիարքական աթոռ իշխանության ստորագրելիքները քննելու համար: Երկրորդ մասը Փլորենության ժողովույն և անոր վճռույն վրա Միասերյանի ըրած խոսքերուն քննությունը կըսվանդակե: Երրորդ մասով կուզենք ակնարկություն մը ընել իրեն նոր բռնած դրիցը վրաս:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Անտոն-Մագալիա Գարազաշյանի «Փոքրիկ քարտուղար, կամ կանոնք նամակագրության և ալլևալլ նյութոց վրա նամակի օրինակներ» աշխատությունը: 312 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովսեփ Շիրմանյանի «Եվրոպական քաղաքականություն» ներկա ժամանակներու հայ ազգին վրա ըրած ազդեցությունը» գրքույկը: 24 էջ:

Գրքույկը բացվում է Տիգրան Յուսուֆյանի առաջաբանով, որտեղ նա տալիս է նույն՝ 1873 թ. Պոլսի Օրթոդոքս թաղամասում հիմնված «Ազգային լսարան»: պատմությունը, նրա դերն ու նշանակությունը, խնդիրներն ու անելիքներն առաջիկայում:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Յնորք և երևակայություն» դոքտոր Շիրմանյանի ի Ազգային լսարանի Օրթոդոքս ընդհիմնախոսականը (հեղ. «Ազգասեր հայ մը»), 23 էջ:

Կրոնա-դավանաբանական գաղափարաբանության տեսանկյունից վերլուծված է և բացատրար գնահատված Մերենցի «Եվրոպական քաղաքականություն» ներկա ժամանակներու հայ ազգին վրա ըրած ազդեցությունը» գրքույկը (տե՛ս վերևում):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մարուքե Հովսեփյանի «Ուղղացույց սխալացույցի 1873 ամիս» գրքույկը: 16 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Եղիազար Մուրադյանցի «Համառոտ ճերակահանություն հայերեն լեզվի տեսական և գործնական, ի պետք նախնական դասուց» աշխատությունը: 143 էջ:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է «Ճառ յաղագս րնիկ և համարին գործակալութեան» գրքույկը: 31 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Կարապետ Ղազարոսյանի «Տիեզերական տարեցույց վասն 1873 թվականին Քրիստոս աշխատությունը»: 84 էջ:

Նույնը 1879 թ., ընդարձակ, 264 էջ:

— — — Պոլսում, ունելներն բնագրից կատարված արևմտահայերեն համառոտ թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Հենրիկոս և անոր բարեկամները կամ երկնից ճամբան» վեպը: 202 էջ:

Առաջաբանից. «Միրելի, այս գրքույկը փոքր է, բայց մեծ ու կարևոր ճշմարտություն մը կսովորեցնե՛ս Դեպ երկինք երթալու ճամբուն վրայով Վիսոսի, որուն նախադուռն է ապաշխարությունը: Ուրեմն, ասիկա, քու հանդերձալ կենացդ լավությունն ապահովելու նպատակով գրված գիրք մըն է: Եթե մտադրությամբ և խորհելով կարդաս ասիկա, կհուսամ, թե անմահ հոգվույդ համար շատ օգտակար դասեր պիտի դոնես անոր մեջ»:

— — — Պոլսում, Բ. Մ. Առանձարի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, վերահրատարակվում է Պատմա-տիարակ մանկանց կամ ընթերցարան ի պետս դպրոցաց» դասագիրքը: 128 էջ: Առաջին հրատարակության վերաբերյալ մանրամասնություններ գտնել չենք կարողացել:

— — — Պոլսում, Լ. Գ. Գալֆանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Բն-տիք խորհրդածությունք երևելի հեղինակաց» ժողովածուն: 48 էջ:

— — — Պոլսում, Աբրահամ Մուրադյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Գ. Դանիելի «Պազեն մարաշախտին դատաստանը» հուշագրական գործի Ա. հատորը: 515 էջ: Թարգմանությունը հետագայում շարունակել և ավարտել է Կարապետ Պաղճյանը:

Հեղինակի առաջաբանից. «Թուրք Գաղղիա երկար ժամանակն ի վեր եռանդուն անհամբերությամբ կուզեր Մեցի անձնատվու-թյան՝ նախընթաց և հարսկից դեպքերուն վրա (ակնարկում է 1870—71 թթ. ֆրանս-պրուսական պատերազմի ժամանակ Մեց բերդաքաղաքի պաշտպան մարշալ Բազենլի՝ իր ամբողջ Հռենոս-յան բանակով անձնատուր լինելը, 1870 թ. հոկտեմբերի 27-ին—Ս. Շ.) ևսույց տեղեկություն մը առնուլ, և ահա վերջապես, ճշմար-տությունն պիտի հայտնվի: Այս հրատարակած գործս պիտի մնա իբր վավերական պատմություն մը այն սրտաշարժ դատաստանին, որ Գաղղիո մարաշախտի մը պատվուն և կենացը սպառնաց»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պողոս Նա-թանյանի «Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Գաղատիո» աշխա-տությունը: 78 էջ:

Առաջաբանից. «Գաղատիո թեմերուն սկսած էի այցելել և պաշտոնս կատարել, սակայն Պոլիս վերադառնալս հարկ լինելով, չկարողացա բոլոր թեմերուն այցելություն ընել: Ուստի այս պատ-ճառով Գաղատիո ընդհանուր վիճակաց վրա չի պիտի կրնամ լիո-վին տեղեկություն տալ, այլ միայն շորս վիճակաց, այսինքն՝ Գա-ղատիո, Ստանդու, Նազլը-խանի և Աֆիոն-Գարահիսարի վրա-յոք. և ահա ի գիր առնելով քաղաքաց դիրքը, ժողովրդոց թիվը, բնավորությունը, սովորությունը, բնկերական ընթացքը, նյութա-կան և բարոյական կացությունը և ուրիշ ազգաց հետ ունեցած հարաբերությունն, սույն փոքրիկ տետրակս պարզ և ընդամենի ոճով տպագրությամբ ի լույս կընծայեմ»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Նշան Մ. Շիշմանյանի «Նոր քերականություն դադղիներեն, որո մեջ կպարտանալի գաղղիներեն լեզվո ամենահարկավոր կանոններն, հանդերձ իրենց հրահանգներով» աշխատությունը, 200 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գերասիմ Պաղտասարյանի «Աշնան տներեն կամ հետևանք գիճություն և դարմանք նոցին» գրքույկը, 78 էջ:

— — — Պոլսում, Ե. Բաղդասարյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Մերի Սուրիֆթի «Բարեկամ մանկանց կամ մանր ուսմունք բնագիտության» գրքույկը, 68 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիրան Փափազյանի «Խասգյուղի քնաշղթիկը կամ սիրո զոհը» վիպակի Ա տետրը: Բ—է տետրեր՝ նույն թվականին՝ 286 էջ:

«Խասգյուղի մեջ տեղի ունեցած սույն հետաքրքրաշարժ իրական դեպքը թաղեցոց մեծագույն մասին խնդրանոքը տետր առ տետր հրատարակվիլ ակսած է» («Մասիս», 1873, մարտի 31, № 1368):

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է «Պարտեզ հոգեւոր» ժողովածուն, 358 էջ:

Ի թիվս կրոնական բնույթ ու բովանդակություն ունեցող այլևայլ աղթքների, վերջում զետեղված է չորս գլուխ (ԻԸ, Ղ, ՂԱ, ՂԵ) Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» պոեմից:

— — — Պոլսում, «Ս. Սահակյան վարժարանի սաներեն միույն» ֆրանսերենից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Զեքվանտեսի (Ի՛մա. Միգել Սերվանտես) «Դոն Կիխոտ» վիպասանության Ա. տետրը: Բ. տետր, նույն թվականին:

Այս հրատարակության մասին վկայում է Կ. Ութուղյանի «Մասիսը» (1873 թ. № 1471, «Հրատարակություն») և նրա հետևությունը՝ Գար. Զարբհանալյանը («Հայկական մատենագիտություն», Վենետիկ, 1883, էջ 685), որն ի դեպ, վիպասանության հրատարակության տարեթիվը տխալմամբ դնում է 1874, Կարողացանք պարզել միայն, որ «Դոն Կիխոտ» հրատարակվել է մինչև 7-րդ տետրը ներառյալ, որը լույս է տեսել 1874 թ. սկզբներին («Մամուլ», 1874, № 351, «Ազդ»):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Գերբ(ապատիվ) Գազանճյանին հանած տետրակին վրա ակնարկուցյուն մը» աշխատությունը 22 էջ։

Գլխի հնչյունակն խրեն անվանում է «Կաթուղի հայ մը» ձևով որով, ինչպես հայտնի է, ստորագրում էր Անդրեաս Վ.-ն։ Գիրքը ուղղված է Սուքիաս Գազանճյանի «Վերջնական պատասխան Արևելայաց առ արևմտյայս» (Պոլիս, 1872։ Տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) աշխատության դեմ։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգրան Յուսուֆյանի «Առաջադիմություն» գրքուկը 47 էջ։

Վերջաբանը. «Միով բանիվ, պարծանոք կրնամք ըսել, թե մեր ազգը հառաջադիմության մեջ է ազգային հաստատությանց օր ըստ օրէ՛ զարգանալուն համար, քաղաքակրթության մեջ է, վասնզի հոս ընկերական հարաբերություն կա ազգայնոց մեջ և համազգային դաստիարակության և առաջադիմության սեր մը ի վաղուց ծնած՝ օր ըստ օրէ՛ կաճի և կրեղմնավորի, ընտանյաց մեջ ծավալելով այն վեհ սկզբունքը, թե ճշգրտւր եմք մեք»։

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուռյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեքսանդր Դյումա—հոր «Պրաժլոն դերկոմս» վեպի Ա հատորը 221 էջ։

Բ. (207 էջ), Գ. (218 էջ), Դ. (202 էջ) հատորներ անդ, նույն թվականին։

Ե. (201 էջ), Զ. (220 էջ), Է. (211 էջ), Ը. (207 էջ), Թ. (229 էջ)։

Ժ. (214 էջ), ԺԱ. (199 էջ) և ԺԲ (203 էջ) հատորներ անդ, 1874 թ.։

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Զիլինկիրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալֆրեդ Մյուսյեի «Դարուս մեկ զավակին խոստովանանքը» վեպի Ա հատորը 165 էջ։

Բ. հատոր, անդ, նույն թվականին, 195 էջ։

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Մսերյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Օգամպ Ֆետյեի «Աղքատ երիտասարդի մը վեպը» դիրքը 172 էջ։

Առաջաբանից (սկսն ընթերցողս)։ «Աղքատ երիտասարդի մը վեպը» իրոք շատ մը լեզուներու թարգմանված և իր թանագործական (dramatique) մասը թատերական բազմաթիվ բեմերու վրա ներկայացուցած է իբրև ճշմարիտ պատկեր այն վեհմ զգացում-

ննքու, որոնց աղբյուր կրնա ըլնիլ մարդկային սիրտը, եթե դարուս
րարուց ապականութիւնը վատութիւնը և շահախնդրութիւնը
մուտ գտած չեն հոնա:

— — — Թեոդոսիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Հովա-
կիմ Գեղամյանի՝ երկու արձակ ստեղծագործութիւններ պարտանկող
գիրքը: Զետեղված են «Զննիաթ-Ղենիաթ» դրաման և «Մեռնիմ իրեն,
խոստցեր եմ (նվեր Ախալցխայի օրիորդներին)» վոդևիլը: 78 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Ալեք-
սանդր Քիշմիշյանցի «Մշակ (պատկեր)» պատմվածքը: 12 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Վասիլ
Շահվերդյանի՝ ռեկտորական ուսումնա մանկավարժական-մեթոդական
ձեռնարկը: 176 էջ: Վերջում զետեղված են մեր պատմիչների գործերից
վերցրած և երեխաների ընթերցանության համար հարմարեցրած 33
հատվածներ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Ալեքսանդր
Խոդյանցի կազմած հայկական ժողովրդական երգերի ժողովածուն,
«Մուգայք Հայաստանի, նոր երգարան» խորագրով: 144 էջ:

Զետեղված են հարյուր չափածո ստեղծագործութիւններ,
որոնց (թվում գործեր Հ. Սրվաճյանից («Առաջին տարեդարձ ազ-
գային սահմանադրութեան»), Ալ. Արարտայանից («Անի քաղաք
նստեր կուլա»), Ս. Շահադիդից («Երգ մեռնող հայրենասիրի»), «Ե-
րազ»), Ռ. Պատկանյանից («Առավոտյան երգ շինականաց», «Հա-
յոց գինի», «Արաքսի արտասուքը» և այլն), Բ. Պատկանյանից
(«Միախոտի երգ», «Ինձ համար չէ»), Ղ. Ալիշանից («Բա՛մ փո-
րոտան», «Պլպուլն Ավարայրի»), Մ. Թաղիարդյանից («Գլուզական
աղջիկ եմ հաս, «Օրհներգութիւն ազգային»), Գ. Դոդոյանից
(«Միծեռնակ», «Զինվորի երգ»), Մ. Պեշիկթաշլյանից («Երաջի
եմք մեք», «Գարուն», «Երգ հայրենի») և ուրիշներից:

— — — Թիֆլիսում, Ա. Նահապետյանի՝ բնագրից կատարված արե-
ւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է էրենաս Բլումի
«Մանկավարժական նամակներ» աշխատութիւնը: 199 էջ:

— — — Թիֆլիսում, Գրիգոր Տեր-Մելքիսեդեկյանի՝ բնագրից կա-
տարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է «Մեծ
մարդերի պատմութիւններ միջին և նոր դարերում» աշխատութիւնը:
258 էջ:

— — — Թիֆլիսում, Գևորգ Բարխուդարյանցի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված աշխարհաբար շափածո թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ֆրիդրիխ Շիլլերի «Վիլհելմ Տելլ» դրաման, 208 էջ։

Առաջաբանից. «Անմահ Շիլլերի թատրոնական գրվածքների մեջ յուր գաղափարների վսեմությամբ, անկասկած ամենապատվականներից միևն է նորա «Վիլհելմ Տելլ» դրաման, որի հայերեն թարգմանությունն ահա, ընծայում եմ հայ հասարակությանը, հոստովանում եմ, որ հեշտ չէր իմ հանձն առած գործը, աչքի առաջ ունենալով մեր այժմյան լեզվի մանուկ հասակը, որը դեռևս այնքան զարգացած չէ Շիլլերի պես մի համաշխարհային հանճարի բարձր ու վսեմ մտքերը ճշտությամբ արտահայտել յուր, կարելի է ասել, թոթովանքով։ Բայց այնուամենայնիվ, ես իմ կողմից չեմ խնայել ոչինչ աշխատանք, որքան հնար էր մտտ մնալ քնազրին, առանց բառացի ճշտության հետևից բնկնելու։ Բուցի դորանից, թարգմանությանս մեջ գործ եմ ածել ախպիսի լեզու, որ հասկանալի լինի ամեն զրազեռ հայի»։

— — — Արմաշում, ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վլադիմիր Գյոտեի «Պապուքյուն հերձվածող, կամ Հոռվմ ի հարաբերության ընդ արեւելյան եկեղեցիս» ուսումնասիրությունը։ Չնայած գիրքն ունի «հատոր Ա» նշումը, բայց հետագա հատորները չեն հրատարակվել։

— — — Վանում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգրան Ամիրջանյանի «Մրմոռնջք» ողբերգությունը։ 13 էջ։

Վերջաբանից. «Արդ ի՞նչ անենք, սիրոմն մանկունք, ո՞ւր գնանք.

Որո՞ւ դիմենք, մեր ձայն առ ո՞վ ամբարնանք,
Պատիվ կոխան, կրոնք կոխան, հայն՝ յարյան,
Ավարն անթիվ, ամեն տեղ ողբ ու կական։

Լոկ՞նք ուրեմն կամ լա՞նք իբրև հուսահատ,
Ո՛հ, այդ և իսկ մեր կորստյան է թակարդ,
Ազգ՞ որ շունի բայց թե միայն արտասուք,
Ուշ կամ կանուխ, հասնի նորա մահվան սուգ։

Կրթի՛նք, կրթի՛նք, շարժի՛նք, շարժե՛նք անձանձիր,
Զէ ներքի վարկյան մը սահել ի նախիր,
Լանք ալ այո՛, այլ ոչ ի ձայն կանացի,
Մեր ամեն գործ պետք է լինի առնացի»։

— — — Վանում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգրան Ամիրջանյանի «Ուսյալ պանդուխտ» պատմական ողբերգությունը, 65 էջ, նույնը՝ Խորեն Տեր-Հովհաննիսյանի համառոտությունը, Թիֆլիս, 1903, 40 էջ:

Առաջարանից. «Ո՞րն է այն բարոյական հրեշը, որ դարեր է վեր Հայաստանի և գլխավորապես իմ հայրենյաց մեջ շատեր յուր անգութ ժանյաց կուր կընեն և շատեր վիրավորված, կիսամեռ կթո-

ղեն:

— Ավա՛ղ, պանդխտությունն է այն:

Ի՞նչ միջոց կարող է բառնալ այս ժանտատեպիլ, և գազանամիտ սև ոգին, Հայաստանի մեջ ուսմունք և գիտությունը ընդհանրացնելու համար կազմված բարենպատակ ընկերությունը: Կան և երկրորդական և երրորդական միջոցներ ալ. երկրորդական միջոցն է ներկայացուցել շատ անգամ զգայուն և ուսյալ անձանց միջոցով այս և ասոր նման ողբերգությունը ի ներկայության պանդուխտ և պանդխտության սովորող եղբարց. և երրորդական միջոցն է կարգալ հաճախակի զգայուն կերպով այսպիսի գրվածքներ, այն տեսակ անձանց:

— — — Լեյպցիգում, աշխարհարար, հրատարակվում է Միքայել Միանասարյանի «Հայկական կանոնավոր և վայելուչ գրություն» աշխատությունը, 56 էջ:

— — — Հոռմում, լատիններեն և գրաբար համատեղ տեքստերով, հրատարակվում է Պիոս IX պապի՝ հայ հանրությանն ուղղված կոնդակը, «Թուղթ շրջաբերական առ պատրիարքն, արքեպիսկոպոսոսն, առ կղերն և ժողովուրդն հայաթէս, որ ի շնորհս և ի հաղորդութեան առաքելական աթոռոյ են» խորագրով, 71 էջ:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն տրվող մեկնարանություններով, վերահրատարակվում է Տեր-Գրիգոր[յան] Ղ.՝ի «Գիրք խոսակցության ի տաճկերենն ի հայ» աշխատությունը, 80 էջ:

Երրորդ հրատարակությունը անդ, 1882 թ., անփոփոխ:

Առաջին հրատարակության վերաբերյալ մանրամասնություններ գտնել չենք կարողացել:

— — — Երուսաղեմում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մամբրե վարդապետ Մարկոսյանի «Ամեն մարդոց բարեկամ (խոսք առողջական)» աշխատությունը, 192 էջ:

— — — Երուսաղեմում, Աստվածատուր Տեր-Հովհաննեսյանցի՝
թուրքերեն (տաճկերեն) քնազրից կատարված արևմտահայերեն թարգ-
մանությամբ, առաջարկելով և ծանոթագրություններով, հրատարակվում
է Արապշահ Ահմեդի «Պատմություն լենկ-թիմուրա» աշխատությունը:
286 էջ:

Առաջարանից. «Այս ընտիր գործը, քեպետ հետ ժամանակաշ-
թուրքերենի թարգմանված է, այլ արաբերեն և պարսկերեն քա-
ռից կուտակությունը, թուրք ժողովրդոց ընթերցման արգելք և
իմանալը դժվարին կգործեր: Զայս տեսնելով Բաղդադի կուսակա-
լիսմայի փաշան կհանձնե զայն երևելի մատենագիր Նադմի Ղադն
էֆենդիին, զայն վերստին թարգմանելու ի բարբառ Տաճկաց, որ
նա սիրով ընդունելով կկատարե: Այս ընտիր և պատմական քաղո-
մանությունն ալ մեզի առաջնորդ ունեցանք: Մենք առանց այս
պատմության ուղիղ կարգը խանգարելու ջանացինք թարգմանել ի
հայերեն բարբառ մեր արդի աշխարհարար ոճով, հանդերձ կա-
րևոր ծանոթությամբք և Հիջրեթի թվականին առջև փակագծիվ
Փրկչական համեմատությունն ալ ավելացնել: Պատմության շա-
րունակության մեջ անթերի թարգմանած է նաև իսլամ ժողովրդոց
անգրագետ քմաց արարիչ շեյխից ոմանց պատմություններն»:

1874

Հունվար. — Վաղարշապատում, Վահան վարդապետ Բաստամյանցի
խմբագրությամբ, արևելահայերեն սկսում է հրատարակվել «Դպրոց»
մանկավարժական ամսագիրը: Այն իր խնդիրն էր համարում յուր կա-
րողության շափ ձեռնատու լինել ազգային դպրոցների առաջադիմու-
թյան և ըստ այդմ, հրատարակում էր «Փառվածքներ հայոց, ոռոսաց
և ընդհանուր պատմությունից, համառոտ կենսագրականներ երևելի
մարդոց, մանկական վեպեր, ոտանավորներ, առակներ, ալլեայլ թարգ-
մանությունք»: «Դպրոցը» դադարում է 1876 թ. հունիսին:

Հունվարի 1. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 349), արևմտահայե-
րեն, սկսում է հրատարակել Գեորգ Արվազյանի (?) «Պարահանդես» եր-
գիծական պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 351
(հունվարի 9) -ում:

Շարունակելով իր ավանդույթը (տե՛ս 1873 թ. հունվարի 1),
«Մամուլը» անկասկած պարբերականությամբ, հրատարակում է
ալլեայլ երգիծական մանրպատմներ, հիմնականում անստորա-

գիր, որոնց հեղինակը, ամենայն հավանականությամբ խմբագիրն է՝ Գեորգ Ալվադյանը, Հաջորդաբար հրատարակվել են «Ներսեն-դրսեն» (№ 353, հունվարի 16). «Ներսեն-դրսեն» (№ 359, փետրվարի 6). «Տոլանտրեի մը» (№ 365, փետրվարի 27). «Պեմակալի-զին տոպրակը պատռեցավ» (№ 376, ապրիլի 6). «Օրիորդ «Փուն-ջին» ամուսնությունը» (№ 383, մայիսի 29). «Մուսլու Գրիգորիս Ալեաթնյան» (№ 385, հունիսի 5). «Նորելուկ արեհեստ մը» (№ 391, հունիսի 26). «Ազատ դաստիարակության փորձաքննը» (№ 395, հուլիսի 10). «Քալստախնդի կին մը» (№ 400, հուլիսի 27). «Կը-նիկներուն ձեռքն բծիկներուն փաշածը» (№ 404, օգոստոսի 10). «Նրախային անունը» (№ 410, օգոստոսի 31). «Հաբսանիֆ մը» (№ 413, սեպտեմբերի 11). «Հացագործին տասը դուրուշը» (№ 418, սեպտեմբերի 28). «Քաղաքավարություն» (№ 420, հոկտեմբերի 5...). «Մաեր-մուեր» (№ 424, հոկտեմբերի 19). «Սիրանուրաց րաժանուժ» (№ 425, հոկտեմբերի 23, ավարտ՝ հաջորդ համա-րում). «Մուրի մեջ սիրանություն» (№ 430, նոյեմբերի 9). «Սուվրենի» (№ 442, դեկտեմբերի 21, ավարտ հաջորդ համա-րում)։

Հունվար.—«Դպրոցը» (№ 1), արևմտահայերեն, սկսում է հրա-տարակել Վահան Բաստամյանի «Պատմական տեղեկություններ ազ-գային հին և նոր դպրոցների վերա» ուսումնասիրությունը, որն ավարտ-վում է նույն պարբերականի 1875 թ. № 9—10 (սեպտեմբեր-հոկտեմ-բեր)-ում։

Հունվարի 2.—«Մեղուն» (№ 199), արևմտահայերեն, հրատարա-կում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Նոր տարի», «Ձար դու Բոսֆորի գրա-սենյակին մեջ», «Բինարի արժեթուղթին մեջ զույգ մը պոթիկն» նրդիժա-պատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 183—184, հատ. 8, էջ 431—435)։

Հունվարի 3.—«Մշակը» (№ 1), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարա-կում է «Համալի» «Համալի մասլահաթը» (տե՛ս Գ. Սունդուկյան, Եր-կերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, էջ 251—256), և [Գրիգոր Արծ-րունու] «Մենք հրաշք չենք գործել» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոգվածից. «Մեր պարտավորությունն է սերմանել մտքերը, որք եթե մասամբ ընդունվեն գալու սերունդից, մենք մեր նպա-տակին հասած կլինենք, համոզված լինելով, որ ջուրը ընկնելով կաթիլ առ կաթիլ, փորում է ամենապինդ քարերը։ Մեր գործու-

նեռութունը, պիտի լինի այդ մտքի անընդհատ, անդադար, տոկոս
ներգործութիւնը, որ վերջապէս, թո՛ղ ուշացումով, առաջ բեր
մտավոր շարժումը: Իսկ այդ նպատակին հասնելու համար, մե
հարկավոր է ժամանակ և հասարակութեան օգնութիւնը:

Հունվար. — Գարոցըն (№ 1, երկրորդ մաս), ռուսերեն ընագրի
կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ ու ծանոթագրութեան
ներով, սկսում է հրատարակել «Երիտափոր Կալմբո և Ամերիկայի
գտնելը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 4—5 (ապրիլ—
մայիս) -ում:

Հունվարի 5. — Մեղուն (№ 200), արեւմտահայերեն, հրատարա
կում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Պարահանգեսի վերաբերյալ» երգիծապա
տումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 185—186):

**Հունվարի 6. — Կերմիրում (նաև՝ Կարմիր, Կեսարիա, Կենտրոնակա
Թուրքիա)** ծնվեց բանաստեղծ, կրթական-մշակութային գործիչ Գառնի
Դավթյանը:

«Գիմսեղա», «Հայկակ» և «Սիրունի» կեղծանուններով հան
դես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

Ալլադանյան Ա., Պատմութեւ հայ Կեսարիա (հասար Ա.), էջ 1194—1198.
Պոստոյան Կ., Հայ հանրագիտակ, էջ 807:

Հունվարի 12. — Արշալույս արարատյանը (№ 979), գրաբա
հրատարակում է Արմենակ-Սարգիս Պալապանյանի «Ի սզալի մա
Հռիփսիմեայ Կարապետեան ազնիւ եւ ուսումնազարդ օրիորդին» շա
փածո եղերերգութիւնը:

Հունվար. — Էջմիածնի «Արարատը» (№ 1), Սոֆիա Առաքելյանց,
ընագրից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում
հրատարակել «Հիշատակարան ի վերա տերութեան և կրօնի նախկին
հայոց» ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերական
№ 7 (հուլիս) -ում: Հրատարակված է Վահրամ Մանկունու «Ազգայն
հրապարակական պարբերութիւնը» հրապարակախոսական հոդվածը
գրաբար՝ Ա. Ղ. Դավթիսեցու «Նոր տարի» բանաստեղծութիւնը:

Հոգվածից. «Ա՛յս և այսպե՛ս են ուրեմն ազգային հրապա
րակախոսական պարբերութիւնը պաշտօնը և պարտավորութիւնը,
որով ազգային կենսական խնդիրներ բարձի թողի մնալով, դա
տարկարան հոգվածներ կհրատարակվին, ոմն տարածամ կա
անժամանակ և կամ անհարմար և բազմակնճիւռ մի բան կպա
հանչե, այլ ոմն Սահմանադրութեան հարված տալ կխիզախե

կերեակայն, ոմն Մասիսի դազաթան պատգամներ կուղղեն, այլ ոմն Ախուրյան գետո և Եփրատա անդունդները (") կշահեն, ո՞ր մեկն ասեմք: Ազգային հրապարակական պարբերությունը՝ ինչպես այս ամենը, նույնպես ողջամիտ կառնայց և մալու ազատութիւնը քաջ իմանալով, պետք է որ յուրյանց պարտավորութիւնքը նվիրական ճանաչեն, պաշտեն և հարգեն, միանգամայն բարոյական զեղեցիկ օրինակներ տան:

Հունվարի 12. — Մեղու Հայաստանին (N 2), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս, 12-ին հունվարի» առաջնորդողը (վերլուծված է ազգայնության և հայ ազգի պատմական դերը) և «Ազգայնության հարցը պատմության և գրականության մեջ» գրախոսականը (հեղինակ՝ Հ. Տ. Հ.): Գրախոսված է և դրական զնահաւած Ալեքսանդր Դրաղովսկու այդ խորագիրը կրող աշխատությունը: Ավարտը՝ նույն պարբերականի N 13 (մարտի 30)-ում:

Հունվար. — «Արեւելյան մամուլը» (Դ տարի, N 1), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Մատթեոս Մամուրյանի «Ազգային» հրապարակախոսական հոդվածը և Նշան Միրզայի «Թրիորդ Հեփսիմե Ա. Կարապետյան» եղբրերգը:

Հռվածից. Տճակավին մենք, հայ ժողովուրդ, մենք զմեզ լենք ճանչեր. ոչ միայն լենք ճանչեր, այլև իրարու օտար ենք թէ կրոնապես, թե՛ գրականապես և թե՛ քաղաքականապես: Օսմանցի հայը ռուսաստանցի հայեն, հնդկաստանցի հայը եվրոպացի հայեն ախպես կզանազանի, ինչպես կզանազանի պարսիկը տաճկեն, արաբացին քուրդեն: Ամենքն Արարտա որդիք են, բայց տարբեր կրոնական իրավասութիւն են թարկյալ, ամենքը Ս. Մեսրոպը կճանչնան, բայց տարբեր լեզու կխոսին, ամենքը խորենացին լսած են, բայց հայ պատմութիւնը կերպ կերպ կիմանան: Այս տրամադրության, այս հոգով և մտաց ստրկության մեջ գտնվող ժողովուրդ մը միասեռ ժողովուրդ լինելու իրավունքն ալ փրկվի և չէ կարող նշմարել այն պողոտայն, որ ազգերը խավարեն ի լույս կածեն, բարոյական արիւթիւն կազդի: Այդ պողոտան ազատութիւնն է և ասոր ուղեցույցը ազգային դաստիարակութիւնն ու լուսավորութիւնը:

Հունվար—մարտ. — «Բազմավեպը» (պրակ Ա.), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Կոմիտաս Իսկենդերյանի] «Բազմավեպ առ բաժանորդս յուր» հրապարակախոսական առաջնորդողը, ժողովրդական գրարարով՝ Սրիկ Կոստանդինի «Տաղ ի ծնունդ Քրիստոսի» բանաստեղծու-

թյունը: «Հին տպագրապետ քանասեր պանդուխտ վաճառական միտ հողավածով, վերուծված է նահապետ որդի Գյուլնազարի Ազուլիցու գրական-մշակութային գործունեությունը, որին հաջորդում է «Հորա գիրքը» արևմտահայերեն հողավածը: Գերմաներեն քնագրից կատարված արևմտահայերեն լսկածո թարգմանությամբ հրատարակված է Կարոյուս Կերոքի «Մարգարիտք և արտասուք» քանաստեղծությունը:

«Հորա գիրքը» հողվածն ունի հետևյալ ենթավերնագիրը. «Երբայական քանաստեղծություն: Տաղաչափություն երբայական: Հոր և իր բարոյականը: Գրվածքին ոճը: Իր հանդերձյալ կենաց հավատքն: Ո՞վ էր և որ ժամանակի: Հայերեն թարգմանությունը»:

Հունվարի 12.—«Մեղուն» (N 201), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] երգիծական աֆորիզմների շարքը. «Սըկենըկն» խորագրով: Հրատարակությունը հետագայում շարունակվում է «Թատրոնում» (մի քանիսն այստեղ ունեն Գ. Ո. Ղ. ստորագրությունը) և ավարտվում 1877 թ. ապրիլի 27-ին՝ N 251, (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, Երևան, 1969, էջ 229—249):

Հունվարի 17.—«Մասիսը» (N 1488), գրաբար, սկսում է հրատարակել «Կենսագրություն Անտիք պատրիարքի» գործը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 1500 (փետրվարի 19)–ում: Այն հայտնաբերել և արևելահայերեն նամակով կարապետ Ութուջյանին էր ուղարկել հայադետ էդուարդ Դյուլյորին:

Դյուլյորինի նամակից. «Այս կենսագրությունը, որ նույն ինքն Ավետիք պատրիարքին ձեռք գրված է, Փարիզի արտաքին գործոց նախարարության ղեկավաններուն մեջ պահված մատյանի մի մեջ գտա և օրինակեցի: Հիշյալ մատյանն ուրիշ շատ գրվածներ ալ կպարունակեն նույն տարաբաղդ պատրիարքին զրիչն ելած: Բանաստեղծություններ, աղոթքներ, քանտեն ազատություն ստանալու համար աղերսագրեր և վերջապես իր պատրիարքության օրով հայոց ազգին ալլևալլ գործերուն վերաբերյալ կոնդակներ: Մեր ուրիշ ղեկավաններուն մեջ ալ շատ մը թուղթեր գտա Ավետիք պատրիարքին վերաբերյալ: Այն ամեն թուղթերն ու գրվածներն, որ Ավետիք պատրիարքի պատմության հետ նաև հայոց այն ժամանակի պատմությունն և Սուլթանաց պալատին մեջ եղած հեղափոխությունները խառնված են, թատրերգական վիպասանության մը լսկի հետաքրքրաշարժ են և գրավիչ, և երկու հատոր գրքի նյութ կմատակարարեն ինձ»:

Հունվար.—Շուկար (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Լեզվի վրա» բանավիճալին հոգվածը, «Զատագովություն քրիստոնեության» ուսումնասիրությունը և «Մինակ ուժովին օրենք շտրվիր» առակը, Եղիշե Այվազյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Մովսեսի վերա նեղոսի» բանաստեղծությունը:

Ուսումնասիրությունից. ժամանակակից նյութականներուն գրքերը կարդա՛, ինչպիսիք են Վոկ, Բյուխներ, Մոլեշոտ, Դարվին, Շալլեր, Ասոնք ևուրեք ինքնիշխան հինցած, փտած ձեռնարկությունները կկրկնեն: Իսկ ճշմարիտ գիտությունը փիլիսոփաներով մեկտեղ, ասոնց կպատասխանեն, թե մտածողության օրինաց, գիտակցության գաղտնիքներուն և բարոյականի սկզբանց խորամուխ հետազոտությունը կրից վատթար պահանջունքներուն ծածկույթ հղած այդ առարկությունները փոշիի պես կցնդեն: Զշմարիտ գիտությունը լինարիկ, Բերդեյիոսի պես ուրիշ մեծանուն տարրաբեռներով պատասխան կուտա, թե մտածության երեւույթներուն և նյութ սեփական հատկությանց մեջ ահագին անընդհատություն մը կա. ուրիշ ահագին անընդհատություն մը ալ՝ անգործարանավոր նյութոց և շնչավորյալ նյութոց մեջ կա:

Հունվարի 17.—Մշակը (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Մեր թղթակիցներին» հրապարակախոսական հոգվածը (արծարծված են հայկական ուսումնարանների և հայեցի ուսման հետ առնչվող հարցեր) և Նիկողայոս Լալայանի «Պ. Լ. Զագորսկու ճանապարհորդությունը Ախալցխայի գավառում» խորագիրը կրող գրախոսականը:

Հունվարի 19.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է «Թոխմախի» (իմա. Արսեն Թոխմախյան) «Գավառական ֆելիետոնը»: Բնութագրված են ժամանակի պարբերականները («Դաստիարակ», «Մեղու», «Մշակ», «Բաղմավեպ» և այլն) և գրական-մշակութային գործիչները (Ղ. Ալիշան, Սուքիաս Պարզյան):

Հունվարի 19.—«Մեղուն» (№ 203), արևմտահայերեն, հրատարակում է լեզվագիտության Պարոնյանի՝ «Աղքատության դար» և «Ուսումնական աշխարհագրություն Մեղուի» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, էջ 438—441):

Հունվարի 20.—Ամասիայում (Կենտրոնական Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, աստվածաբան-բանասեր Երվանդ Փեր-

տահնայանը: Երուսաղեմի միաբանության տեղամ էր 1901 թ. մայիսի 20-ից: Վախճ. 1938 թ. դեկտեմբերի 10-ին, Սոֆիայում (Բուլղարիա):

«Սիոն», 1939, հունվար, № 11 («Տ. Երզնկեցի արքեպիսկոպոս Փերոսյան»):

Հունվարի 24.—«Մշակը» (№ 3), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Աթորունու «Հայոց լրագրության նյութական դրույթունը» հրապարակախոսական հոգվածը և Հովհաննես Տեր-Գրիգորյանցի «Մարդասպան» պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հոգվածից. «Ե՞րբ պիտի հասկանանք այն պարզ միտքը, որ ճշմարտությունը չէ կարող ստիպողական լինել: Ե՞րբ պիտի հասկանանք այն ճշմարտությունը, որ այն գաղափարը միայն ապագա ունի, որ ստիպողական չէ: Ե՞րբ պիտի հասկանանք, որ միայն այն գրականությանը և լրագրությանը հարուստ ապագա է սպասում (թեև նրա ներկա դրույթունը լինե՞ր թշվառ անգամ), որ ոչինչ ռուսի միջոցներ չէ գործ դնում մարդկային հասարակությունից ընդունված լինելու համար»:

Հունվարի 28.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 980), գրաբար. հրատարակում է Գաբրիել Այվազյանի (ի՛մա. Այվազովսկու) «Տապա-նագիր Մսերայ Մագիստրոսի Մսերեանց Զմիռնիացույ՝ դամբանա-կանը»:

Հունվարի 30.—«Մեղուն» (№ 206), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Զյունին օգուտները» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 187—188):

Հունվարի 31.—«Սիոնը» (№ 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է «նոր տարի» հրապարակախոսական առաջնորդողը Գեորգ Տեր-Հարությունյանցի (Իսմայելցի)՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմրտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել Ֆրանսուա-Ռենե Շատոբրիանի «Ինչ պիտի լինե՞ր ընկերականության վիճակը, եթե քրիստոնեությունը չընկեր բնավ աշխարհի վերա՞ կրոն-փիլիսոփայական տրակտատը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 4 (ապրիլ)-ում»:

Առաջնորդողից. «Իրավունք ունին նոքա, որք ազգի ներկա կյանքը անգոհացուցիչ կդատեն. վասնզի եթե ազգին ներկա և անցյալ կյանքերն համեմատենք իրարու հետ, ավելի կորուստ պիտ գտնեմք, քան թե գյուտ. աղքատություն, քան թե ճոխություն. նվազություն ազգայնության ամենակերպ տարերայ, քան թե առավելություն և բարգաւաճանք. վասնզի շունիմք այսօր ո՞չ նախ-

կին հարստութիւնն, ճոխութիւնն և զորութիւնը, շունիմք ո՛չ Նայկազանց իշխանութիւն, ո՛չ Արշակունյաց թագավորութիւն, ո՛չ Բագրատունի և Ռուբինյանց հարստութիւնքն: Ուրեմն մեր արդի կլանքը հնույն համեմատությամբ նորութիւն և առավելութիւն մի շունենալն զատ, մեծ կորուստ ունիւ:

Փետրվարի 2. — Մեհդու Հայաստանին» (№ 5), արեւելահայերեն, անկանոն պարբերականութեամբ, սկսում է հրատարակել «Իմ ճանապարհորդական տպավորութիւնները» (հետագայում՝ «Իմ ճանապարհորդական հիշողութիւնները») ուղեգրական ակնարկաշարը (հեղ. ***), որն ավարտվում է նույն շաբաթաթերթի № 42 (հոկտեմբերի 26)-ում:

Փետրվարի 2. — Մեհդուն» (№ 207), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Գերմանիային հրահանգք երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 443—445):

Փետրվարի 5. — Այնթապում (Հարավային Թուրքիա) ծնվեց կերթական-մշակութային գործիչ, պատմաբան, բանասեր Նդիա Փասունին, վախճ. 1959 թ. մարտի 10-ին, Ֆիլադելֆիայում (ԱՄՆ):

Վարչակ. Ամենու տարեգրքը, էջ 501, 1960, էջ 608,

Փետրվարի 6. — Մեհդուն» (№ 208), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Բարեկենդան» երգիծական պատմվածքը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, էջ 446—447):

Փետրվարի 7. — Մշակը» (№ 5), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Մենք ինքներս մեզ պատժում ենք» հրապարակախոսական առաջնորդողը և Հովհաննէս Տեր-Գրիգորյանցի «Փաղքի աղաթ» խորագիրը կրող գրախոսականը: Գրախոսված է Գ. Փալանթարյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող կատակերգութիւնը, մի քանի դիտողութիւններին հետո դրական է գնահատված:

Առաջնորդողից. «Ո՞ւմն ենք պատժում, եթե ոչ մեզ և միայն մեզ, շնորհունելով հմրոպական ուսումը և մերժելով հմրոպական ուսում ստացած հայ երիտասարդութիւնը, որի միջոցով միայն, ժամանակակից հմրոպական կրթութիւնը կարող է պատվաստվել մեզնում: Ումն ենք պատժում, եթե ոչ մեզ, և միայն մեզ, երբ մերժելով մեզանից հմրոպայում ուսում առած հայ երիտասարդներին, մենք կստիպենք նրանց, զգվելով այն ընդունելութիւնից, որ նրանք գտնում են թե իրանց ընտանիքի, թե հասարակութեան

մեջ, զաղթել ծվրոպա և հարստացնել օտար, ավելի կրթված, ավելի հյուրասեր երկիրները՝ իրանց խելքի և ձեռքերի աշխատանքով:

Փետրվար.—«Հուլիս» (N 2), արևմտահայերեն, հրատարակում «Առ Տղմուտ և Ավարայր» պոեմը և արաբերենից կատարված թարգմանությունը՝ «Կաթիլ ջրո» առակը:

Փետրվարի 7.—«Մասիս» (N 1496), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արքահամ Ավագյանի «Առ արդյակն իմ Գարեգին (մայր մանկիկ)» եղբերեզական բանաստեղծությունը, որը նույնությամբ արտատպել է «Մասիս» շաբաթաթերթը (N 360, փետրվարի 9): Գրիգոր Մսերյանցը ընթերցողներին ներկայացնելով Օ. Ֆեոդի «Աղքատ երիտասարդի մը վեպը» գրքի՝ Ֆրանսերենից արևմտահայերեն կատարած իր թարգմանությունը, ընթերցողում է Ժամանակի Ֆրանսիական արձակը, շեշտելով էոսեն Սյուրի, Վիկտոր Հյուգոյի, Ալ. Դյումայի, Օ. Բալզակի, Ժորժ Սանդի և այլոց գործունեությունը:

Փետրվարի 9.—«Մեղու Հայաստանին» (N 6), արևելահայերեն, հրատարակում է Սենեքերիմ Արծրունու «Քաղքի աղաթ», հեղինակություն Գ. Քալանթարյանցի» գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Քաղքի աղաթի» մեջ ինչ ասես կա: Գիտնական ուսյալ կանդիդատներ, հիմար անկիրթ օրիորդներ, աղքատ և հարուստ վաճառականներ, ազնիվ մարդիկ և դժբախտներ, աստատակի սովետներ, զինվորական և արիստոկրատ, աղքատ հարցեր և անձնական հաշիվներ, բարոյականություն և անբարոյականություն, անմխիթար և ճշմարիտ սեր, և խաբեբայություն, ալլն և ալլն: Այդ է պատճառը, որ բեմը դուրս են թափվում տանութ խոսող և այդքան ևս անբան գործող անձինք: «Քաղքի աղաթի» մեջ այն ամենը, որ կարելի է ընդունել իբրև նորա ընդհանուր պարունակությունը, կա մի բան, այն է՝ քայլ առ քայլ նմանություն պ. Գաբրիել Սունդուկյանցի «Քանդած օջախին»:

Փետրվարի 9.—«Մեղուն» (N 209), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Թե՛ հարուստ ըլլալու, թե՛ հայրենիք թե՛ ազգը և թե՛ անձը սիրելու ճամբան» և «Գրաբարի խնդիր» երգիծական պատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 8, 448—452):

Փետրվարի 9.—«Մասիս» (N 1497), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վանա Պողոս վարդապետ» գրախոսականը (հեղինակ՝ «Քաղքի աղաթ»):

Ֆրախտոված է «Ամբաստանութիւն Վանա Պողոս վարդապետին վրաս» զրթույկը (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ.), այդ առիթով քննադատված ևն հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքի մի քանի կողմերը:

Փետրվարի 13.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 366), արևմտահայերէն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Մասիսի» ազգատեցութիւնը» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հնդկածից. (դիմելով «Մասիսի» խմբագիր Կարապետ Ութուշյանին). «Հայոց ազգը եթէ հանցանք մը ունի, իրավ ես, ան ալ որիշ րան չէ, եթէ ոչ քեզ պես խմբագիրներն ապրեցնելը, որ ազգին անունը ամեն պարագայի մեջ անխղճաբար վատահամբավելը ապրուստի ճամբա ըրած եք, բայց պետք է գիտնաք, որ այդ թիւոր ընթացքը այլևս չկրնար սնուցանել զձեզ, եթէ տակավին շարունակեք, ալ կպարտավորեք զձեզ բռնի սովորի, թէ ինչպես խոսելու է հանուն ազգին»:

Փետրվարի 14.—Մալաթիայում (նաև՝ Մելիտինե. Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց հոդվածագիր (հայերեն, անգլերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), բանաստեղծ, թարգմանիչ (անգլերենից և ֆրանսերենից հայերեն), հուշագիր Ռուբեն Որբերյանը: Վախճ. 1931 թ. հունվարի 3-ին, Փարիզում:

Սկզբնական շրջանում հանդես էր գալիս «Ռ. Ալիքյան» ստորագրութեամբ:

«Ռազմավեպ», 1931, № 1 («Հայկական արձագանք»), 1932, № 2 («Ռուբեն Որբերյան»), № 3... («Երգ Բայրեն»), Որբերյան Ռ., Երկեր (կազմեց և խմբ. Պետրոսյանը), Երևան, 1963, 185 էջ:

Փետրվարի 16.—«Մասիսը» (№ 1499), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ե մահ վաղամեռիկ կուսին Աղայնկյանց, ազնվուհի օրիորդին նեկտարինյա...» հղերերգական պոեմը (հեղինակ՝ Ե. Վ. Ք.), որին բնարան է բերված Ֆրանչեսկա Պետրարկայից:

Փետրվարի 16.—«Մեղուն» (№ 211), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Կոճակի բարեխոսութեամբ ամուսնութիւն մը» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պաքունյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 189—190):

Փետրվարի 20.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 363), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ե դռնակակիծ մահ ազնվաստում պալադատի Տիրանա Կոկիչյան» հղերերգական բանաստեղծութիւնը (հեղ. է.

Մ. Մ.): Ներկայացնելով այն, շարաթաթերը ծանուցում է, որ հեղինակը «ազգային նշանավոր բանաստեղծներին մին է»:

Փետրվարի 20.—«Մեղու» (№ 212), արևմտահայերեն, «կասեմ հրատարակել «Մեղու» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) «Թղթակցություն» «Մեղու» երգիծապատումների շարքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 214 (մարտի 2)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 191—195):

Փետրվարի 21.—«Մշակը» (№ 7), արևելահայերեն, հրատարակում է «Ասիացու» (իմա. Գրիգոր Աթորունի) «Ֆիլիստոնը»: Դրական են գնահատված Գ. Սունդուկյանի «էլի մեկ զոհ» և Գ. Քալանթարյանի «Քաղաքացաթ» դրամատիկական ստեղծագործությունները, քննադատված է «Մեղու Հայաստանի» ամսագրում տպագրված «անհամ» ֆիլիստոնները ու գրախոսականները:

Մարտի 2.—«Մատիսը» (№ 1503), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ի սգալի մահ ազնվազարմ Կյոկչեյան Տիրանա» եղերերգական պոեմը:

Մարտի 2.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Թարոն» պատմվածքը:

Մարտի 7.—«Մշակը» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է «Ասիացու» «Ֆիլիստոնը»: Ի թիվս այլ հարցերի, գրախոսված է Բաֆֆի «Փունջի» Ա. հատորը:

Ֆիլիստոնից. «Բայց խոսենք ծանր կերպով: Պ. Բաֆֆի «Փունջը» մենք կարող ենք բաժանել շուրս որոշ մասերի. վնասակամ, լիբերական, լեգենդներ և վերջապես՝ թիֆլիսի լեզվով բանաստեղծություններ: Առաջին ձևի բանաստեղծությունները ամենաանհաջող մասն է ամբողջ գրքի մեջ: Քանի մի լիբերական բանաստեղծություններ այն կողմից անհաջող են, որ մտածող մարդը սկսելով նրանց կարդալ, ավելի բարձր գաղափարների է սպասում և հանկարծ սխալվում է տեսնելով, որ բանաստեղծությունը սկզբից խոստացած ընդարձակ հասարակական պրոգրամը վերջանում է մի փոքրիկ, բուրբուկին սխալ գաղափարով: Բացի սրբախից, հարկավոր է ասել, որ ամեն տեղ, ուր պարոն Բաֆֆի դուրս է բերում կանանց և աղքիկներին, նրանք անհաջող են: Գրքի մեջ գտնվող լեգենդները հայոց հնութենից՝ «Արտավազդ» «Արախ» գեղեցիկ և շատ հաջողված ստեղծվածներ են, մասնավորապես առաջինը: Մեր գրականության համար սա նոր երևույթ է»:

Մարտի 9.—«ՄԵղու Հայաստանին», արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել 2. Նաղարյանցի «Ռեհանը» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 14 (ապրիլի 13)-ում:

Մարտ.—«Հուլսը» (№ 3), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Քաղաքացիական Սոցիալական Վերաբնակարարական» հուլսագրությունը, ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ՝ Դարբինի Ժյուրիի «Օր վերջին» բանաստեղծությունը: Սկսում է հրատարակվել նաև «Սկզբնականություն» մեջ պատահած դեպք մը» վեպը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 6 (հունիս)-ում:

Մարտի 14.—«Մշակը» (№ 10), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեկնողական» «Ամբաստանություն» վանա Պողոս վարդապետին վերաբարձու հոգևորականը Դրախտական է Պոլսում հրատարակված անհայտ հեղինակի՝ հիշյալ խորագիրը կրող գրքույկը (տե՛ս Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 9, Երևան, 1958, էջ 70—77):

Մարտ.—«Սերևան» մամուլը» (Դ տարի, № 3), Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Զուգեպպե Մաճինիի «Պ. Ռենան» և Ֆրանսուա գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 5 (մայիս)-ում: Արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակված է էրիկ Գուրրիի «Ան իմ սեր» բանաստեղծությունը:

Մաճինիի գրախոսել է էրենստ Ռենանի «Մտավորական և քաղաքական վերաշինություն» աշխատությունը, որը դրական է գնահատել: Դրախոսականին նախորդող ծանոթության մեջ թարգմանիչը գրում է. «Սկս քննադատական հոգովածը տեղ-տեղ համառոտելով, հրատարակելու հորդորվեցանք նաև՝ ցույց տալու համար ոչ Մաճինիի՝ ինչպես որ ժողովրդները կնկարագրեն, արյունառույտ և գահավաճողական կենաց դաշույն ի ձեռքն սպառնացող մարդասպան մը չէր, այլ հանրավարական սկզբանց և ժողովրդական իրավանց ջերմ պաշտպան մը: Երկրորդ անգամ համար, որ այս Կողմանի ոչ միայն ֆրանսացի, այլ ամեն վերակենդանության կարոտ ազգի համար կարևորություն ունի, հետևապես և հայոց»:

Մարտի 14.—«Մատիսը» (№ 1508), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Թաթարյանի «Ան սգակիր մայր» Հայաստանի բանաստեղծությունը: Նախորդող կարճատև ընծայականում տրված է բանաստեղծության գրության բանասիրական պատմությունը:

Մարտի 16.—«Մեղու Հայաստանին» (N 11), արևելահայերեն հրատարակում է «Քաղաքացու Ֆեկիտոնը»: Վերլուծված է ժամանակագրական-մշակութային կյանքը, մասնավորապես՝ Գր. Արծրունու նրա «Մշակի» գործունեությունը:

Մարտի 21.—«Մշակը» (N 11), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Դուք սխալվում եք» հրապարակախոսական հոդվածը (սխալ է հայտարարված «Մշակի» հասցեին ասվող այն մեղադրանքը, որ նա «հարձակվում է հոգևորականության դեմ») և նրա կողայոս լալայանցի «Որսորդական կյանքից» պատմվածքը:

Մարտի 21.—«Մատիսը» (N 1511), արևմտահայերեն, սկսում հրատարակել «Օրվան խնդիրներ» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը (հեղինակ «Հայ երեց»), որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 1520 (ապրիլի 16)-ում:

Հոդվածից. «Ժամանակ մը, ըմբշամարտիկներ կային հրապարակները, որք հասարակությունը կզբաղեցնեին, կհացնեին Հիմա ալ գրամարտիկներ կան հրապարակի վրա, և կեղծավորութուն ու ստախոսութուն կներկայացնեն ի խաղ, հասարակութունն ալ ստակ կուտա անոնց և միանգամայն ժամանակ կվառնե: Այս միայն չէ: Այլ զգալի և անզգալի կերպով տիպ մ' ալ կընդուն ընթերցողաց մտքին վրա. և անոնցմի շատերը, որք միամիտ են, կրկան կեղծավոր և ստախոս, կամ սիրող կեղծ ու ստախոսքերու և խոսողներու: Այո, ժողովուրդը գիտնալով, որ իր զնու ու կարդացածը սուտ է, բայց և այնպես կգնե և կ' ընթեցնու:»

Մարտի 23.—«Արշալույս արարատյանը» (N 984), գրաբար, հրատարակում է Հովհաննես Աղամալյանցի «Ազգային գործս չէ պարխառնել զանձնական կիրքս» հրապարակախոսական հոդվածը և Հարություն Սվաճյանի «Քոյր մահացեալս պոեմը»:

Մարտ.—էջմիածնի «Արարատը» (N 3), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մշակի» ընթացքը գրական-հրապարակախոսական հոդված (հեղ. «... Դ., եկեղեցական ոմն»), ընդ Մովսիսյանի «Լեոն Զ և նրա արկածը» պոեմը և Ս. Բ. Վ. Գ.-ի (Սարգիս Բարսեղյան Գնունի վաղապես ?) «Կսկիծ Հայաստանի» գրաբար բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. «Մշակը» բացասեց և բացասում է ամեն բանազգի մեջ, բացի իրենից, ժողովրդյան ամեն դասակարգերի ու մերժեց, առավելապես եկեղեցականաց հարգն ու նշանակություն վայր ձգել աշխատեց, մինչև անգամ ամբողջ ազգն ու հասարակությունը:

կությունը ստորադասեց վայրենիներից անգամ ստոր, և թե իրա՜ն հազար ստորագրող չեն տալ ու սպառնաց, որ հակառակ դեպքում կթողնեն այս երկիրը: Բայց ինքը ինչ տվեց ազգին մինչև ցայժմ, դորա համար խոսք չկա:

Մարտի 31.—Պոլսում, Միհրան Քյաթիրյանի նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային ժամակամ մշակութային, որի նպատակն էր Եգիպտոսի թանգարան մը ունենալ, ամեն կիրակի դասախոսության պարապիլ, ուր պիտի ընդունին ուսման փափագ ունեցող աղջակներ, մանավանդ պանդուխտ եղբայրք: Ընկերությունն 80-ական թվականներին դեռ գոյություն ունի:

«Հանգես ամսօրյա», 1952, № 4—6 («Պատմության հայ մշակութային ընկերություններ»):

Մարտի 31.—«Սիրոնք» (№ 3), գրաբար, սկսում է հրատարակել Հակոբ Պարթևյանի «Բանք ապաշաւանաց» պոեմը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Այն ուղարկվել էր Եգիպտոսից, քառյակների առաջին տառերը կազմում են հայկական այբուբենը:

Ապրիլի 6.—Պոլսում, Հակոբ Պարոնյանի խմբագրությամբ, արևմտահայերեն և հայատառ թուրքերեն զուգահեռ լեզուներով, սկսում է հրատարակվել «Թատրոն» երկօրյա երգիծաթերթը, իր գոյությունը, պարբերականության որոշ փոփոխություններով, շարունակում է մինչև 1877 թ. հունիսը: Առաջին իսկ համարից, սկսում է հրատարակվել [Հակոբ Պարոնյանի] «Բաղվածք» երգիծական մանրապատումների շարքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1877 թ. հունվարին, «Սուլլ» երգիծապատումների շարքը, որը շարունակվում է մինչև 1875 թ. հունիսի 3-ը (№ 155): Հակոբ Պարոնյանի՝ Ֆրանսերեն քննադրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել Պիեռ Վերտի «Բառարան» բարեկենդանը մանրապատումների դիրքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 11 (մայիսի 11)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 309—362):

Ապրիլ.—«Հուլիս» (№ 4), գրաբար, հրատարակում է «Մադրաս» յաբասական պոեմը և «Վարդ և մանիշակ» առակը:

Ապրիլ-մայիս.—«Դպրոց» (№ 4—5), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Վարդանանց պատերազմ» (մանկական թատրոն) դրամատիկական ստեղծագործությունը (հեղ. Վահան Բաստամյանց ?):

Ապրիլի 10.—«Ժողովուրդ» (№ 1208), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Անտոն վարդապետ Թարվմանյանի «Հայոց լեզվին և

գրականության վիճակը հին ժամանակը՝ ուսումնասիրությունը, Շարժական վում է մինչև նույն պարբերականի N 1215 (ապրիլի 18)-ը մնում անավարտ:

Ապրիլի 11.—«Մասիսը» (N 1518), արևմտահայերեն, սկսում հրատարակել Գաբրիել Պատկանյանի «Փնջիկ ազգային պատմության հայոց հետին ժամանակացի ի Ռուսաստան» աշխատությունը: Շարժական վում է մինչև նույն պարբերականի N 1541 (հունիսի 6)-ը և մնում անավարտ:

«Սուսիս» ներածականից. «Մեր Ռուսիարենակ ազգայիններեն պատվելի Գաբրիել Պատկանյանց ծերունի ուսումնական հանգուցյալ Պերպերյան Ավետիս պատվելիի հորինած ազգային պատմության մեջ Ռուսիարենակ հայոց վերաբերյալ բազում կարևոր անցից անհիշատակ մնացած ըլլալը տեսնելով, զանոն պատմական կարգավ գրի առած և մեզ ղրկած է, մասն առ մաս հրատարակելու խնդրանոքս:

Ապրիլի—հունիս. — «Բազմավեպը» (պրակ 2), արևմտահայերեն հրատարակում է «Խեղճ ծաղիկ» նովելը, գրարար՝ «Երգ ի յարութի տեառն» բանաստեղծությունը: «Առածք» խորագրի ներքո հրատարակած են հայկական ժողովրդական տառերիկու առած-ասացվածքներ «Նորատիպ մատյանք» բաժնում, վերլուծաբար ներկայացված են Ղվինդ Ալիշանի «Ընդ եղենեալ յամայութեան բացավայրի խորհրդածությունն» փոխստիպական աշխատությունը և Վիկանոյի «Գործավոր վեպը»:

Ապրիլի 13.—«Մասիսը» (N 1519), արևմտահայերեն, հրատարակում է «...խմբագիրն թատերախոսականը (հեղինակ՝ «Փասանավեցերոս» անուն արևելյան թատրոնին մեջ)» Վերլուծված է Ֆրիդրիխ Շիլլերի «Ավագակներին» բեմադրությունը, ցույց է տրված նրա դերը հայկական դրական կյանքում:

Թատերախոսականից. «Կուզեմ խոսիլ Շիլլերի «Ավագակներուն» հայերեն թարգմանության վրա, որո Ֆրանցի մասը կպատկանի Ղլարեցի պ. Ն. Նալայանցին» ուսանողի ներախյան ուսումնարանի Թիֆլիզու, իսկ մյուս մասերն ալ՝ պ. Աննամյանին: Երես իմ հասկացողության, ոչ միայն ընտիր դատեցի այդ թարգմանությունը, այլ հայերեն լեզվի հմուտ բանասերք ալ հանդեսականաց մեջ նույնը վկայեցինս:

Ապրիլի 18.—«Մշակը» (N 15), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Որոգայթ գցողները» հրապարակախոսական

առաջնորդողը (նկարագրված է այն անագորույն վիճակը, որին արժանանում են Եվրոպայում ուսում ստացած և հայրենիք վերադարձած ևրիտասարդ մտավորականները) և Գրիգոր Աթորունու՝ Ռոկկի գրքի նշանակությունը պատմության մեջ՝ հոգևածը:

Ապրիլ.—Էջմիածնի «Արարատը» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է Դարբինի Պատկանյանի «Տարակույս» բանասիրական հոդվածը (քննված է հայկական տառերի ստեղծման պատմությունը, ներառյալ արաստանական օրինաչափությունները, տեղեկություններ են հաղորդված Քերոմբե և Ռաֆայել Պատկանյանների մասին), որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Հրատարակված են Գրիգոր Նարեկացու (կամ նրան վերագրվող) «Տաղ քառասնօրեայ գալստեանն Տեառն», «Այլ տաղ գալստեան Տեառն առ Ղազար, ի ծալն Կենդանատուն...», «Այլ տաղ յարութեան ի Նարեկացույ» գրաբար բանաստեղծությունները:

Ապրիլի 20.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 5), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Հուշարարի» (ի՛մա, Հակոբ Պարոնյան) «Խնչ է կինը» երգիծապատումը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում և՛ «Հազվագյուտ բաներ» մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 196—201):

Ապրիլի 20.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 15), արևելահայերեն, հրատարակում է «Թոխմախի» (ի՛մա, Արսեն Թոխմախյան) «Գավառական ֆելիտոնը»: Վերլուծված է ժամանակի դրական-մշակութային կյանքը, բացասաբար է դնահատված Րաֆֆու «Փունջ» ժողովածուն:

Ֆելիտոնից. Րաֆֆու՝ գրականություն մտնելը համարելով հանդգնություն, և «ապացույց, հայ ժողովրդի ազգությանը և պ. Րաֆֆի՝ գրականության հետ արած կատակ ու հանաքի և հայ բանաստեղծների վարկն ու համարմունքն իր ազնիվ «Փնջով» ծաղր ու ծանակ անողի: Տեսե՛ք դուք, լավ տեսե՛ք պարոններ, թե վստահությունը ի՞նչ երևելի հեղինակություններ է անում մինչև այժմ և գրականության մեջ այժմյան ժամանակ, որ կարելի է լինում մի քանի մտքեր, ախ ևս մողանի, առնելով ուրիշից, կոպիտ հետևություն անելով Գամառ Քաթիպայից և մյուսներից, խրախուսվելով և մի քանի հաջող նամակներից, օգուտ քաղելով հայկական լեզվի անթիվ բառերից և միմիայն քառերից, կարելի է լինում դուրս գալ ասպարհ, կապել հատորներ: Փա՛ռք և պատիվ «Մշակին» և նորա գերմանական ազդեցության տակ մշակված պ. Րաֆֆի գրելին:

Ապրիլի 27.—Պոստի «Թատրոնը» (№ 7), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հուշարարի» «Թե ինչպես կըլլա, որ աղջիկները տունը կման» հրգիծական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 202—204)։

Ապրիլ.—«Արևելյան մամուլը» (Դ. տարի, № 4), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գ. Հ. Ռշտունու «Մեռնինք ա՛յ լապրինք» բանաստեղծությունը։ Մատթեոս Մամուլյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը և թարգմանչի առաջաքանով, սկսում է հրատարակվել Իք. Մարմելի (Դոնալդ Կ. Միտչել) «Ամուրիի մը երազները» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 12 (դեկտեմբեր)-ում։

Թարգմանչի առաջարկից. «Այս գիրքն ոչ վեպ է և ոչ՝ երեվակայական պատմություն, այլ պարզապես երազի վամ տեսիլքի ձևով խորհրդածություններ և տեսարաններ կպարունակի, զորս մարդուս բնութեն և ընկերական վիճակն քաղելով այնպես իմն կբերի, որ կարծես թե ընթերցողին սրտին ու մտքին թարգմանն է։ Պարտք կհամարինք հայտնել, որ այս գործն բնագրին բան առ բան հետևելով չթարգմանեցինք, այլ ազատ ընթացք մը բերեցինք հեղինակի ոգին ու միտքը պահելու ջանալով և այն մասերն, որ իսկական հարաբերություն չունին բուն նյութի հետ, տեղ տեղ հապավել և երբեմն համառոտելու արժան դատեցինք»։

Ապրիլի 30.—«Մասիսը» (№ 1526), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Բանագողություն» դրական-բանասիրական հոդվածը (հեղինակ՝ ***), Հաջորդաբար բերված են Խորեն Գալֆայանի «Միայնություն» («Վարդենիք» ժողովածվից) և Զապել Խանջյանի (հետագայում՝ Սիպիլ) «Պանդուխտն անմխիթար» բանաստեղծությունները և ցույց է տրված որ վերջինը բանագողություն է նախորդից։ Բերված է համանման ուրիշ դեպքեր էլ։

Հոդվածից. «Եթողունք մտածել, թե որքա՞ն Արսեններ ու Լիլիաններ ալ կողոպտված են արդյուք մինչև հիմա և կհարցնենք. թե պետք չէ՞ զգուշանալ ժամանակիս ինքնակոչ բանաստեղծներն, քերականներն և հռետորներն։ Եվ թե՞ իրավունք չունի՞նք երբ կըսենք, որ իմաստասիրությունը պետք է քերթողութենեն առաջ մտնել հայուցս գլուխներուն մեջ»։

Ապրիլ-մայիս.—«Հայկական աշխարհը» (№ 1—2), Խորեն Ստեփաննի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանու-

թյամբ, հրատարակում է Ալ. Պուշկինի «Արձան» («Памятник») րանաստեղծությունը:

Ապրիլի 30.—«Սինը» (№ 4), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ամեն հանցանք իր հատուցումն ունի» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Ամեն օր կտեսնեմք, որ ազգը շարունակ կզանգատի յուր առաջնորդներին. սակայն հանցավոր առաջնորդ մի դեռ յուր արդար հատուցումը չառավ. տակավին ոչ լավը վարձք և ոչ վատը պատիժ ստացավ: Բազմիցս ազգը և նույնիսկ վարչությունն անգամ լրագրաց ոմանց սուտ, խռովահույզ և անբարոյական հոգվածոց դեմ դժգոհություն հայտնած, բողոքած և սպառնացած է, բայց նոցա ուղղության համար քնավ վճռական միջոց մի չէ գործադրած, որով նոցա դեռ կշարունակին և ազգի անզգալապես կվնասվի»:

Մայիսի 1.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Եփեարի», «Տյուրյուկի» և «Թատրոնի» (ի՛մա. Հակոբ Պարոնյան) «Դպրոցական քննությանց արձանագրությունն քաղված», «Նամականի» և «Պատասխան» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 205—207, հատ. 7, էջ 200—202):

Մայիսի 2.—«Մշակը» (№ 17), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է «Համալի» «Համալի մասլահաթը» ֆելիետոնը (տե՛ս Գաբրիել Սունդուկյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, էջ 257—262):

Մայիսի 4.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 387), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Գաբրիել Պատկանյանի «Ծաղկաքաղ ի յիականար կենսագրությունն... Ներսիսի Ե վեհափառ և աղքատեր կաթողիկոսի ամենայն հայոցն աշխատությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1876 թ. № 1037 (ապրիլի 3)—ում:

Աշխատությունը նախորդում է խմբագրության հետևյալ ծանոթագրությունը. «Արժանապատիվ Գաբրիել Պատկանյան ժերուհի գիտնականն, որ ի Պետերբուրգ կրնակի այժմ, բարեհաճյալ է ուղարկել մեզ զկենսագրությունն երիցս երանելի Ներսիսի հինգերորդի, աղքատեր կաթողիկոսին ամենայն հայոց. կենսագրությունն՝ զոր հորինած է ի ճշգրիտ աղբերաց քաղելով»:

Մայիսի 4.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Օրիորդ Տյուրյուկին նամակը» երգի-

ժական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պաբնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 207—208)։

Մայիսի 5.—Շուշիում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Եղիսարեթ Իսահակի Զորյանը։

Պատմության Մ., Հայ հանրագիտակ., էջ 507—508։

Մայիսի 8.—«Թատրոնը» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Թելեկրաֆի վկայականով բժիշկ մը Կատակերգութունը և [Հակոբ Պարոնյանի] «Թե որն է մարդուն ամենեն ծաղրելի վիճակը», «Մյուրյուվիլեթ (իմա. «Մարդասիրություն»։ Պոյսում հրատարակվող թուրքերեն լրագիր—Ս. Շ.) ժողով Տերտերոֆ» երգիծական մանրապատումները։

Մայիսի 9.—«Մշակը» (№ 18), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Հայերի կոչումը Ասիայի մեջ» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Բոլոր ասիական ազգերից հայերը ամենից մոտիկ են եվրոպացիներին թե իրենց ցեղով թե հատկություններով։ Պատմության մեջ լուսավորության դրոշակը միշտ պատկանել է հնդկա-գերմանական ցեղերին, իսկ Ասիայի մեջ հայերն են այդ ցեղին պատկանող ամենաընդունակ ազգը։ Մեր կարծիքով ավելի արդյունավոր հետևանքներին կհասնեն Եվրոպան, եթե միջանից վերցրած անգամներին իր ժողովում լուսավորեն, նրանց իրացնել տա իր կրթությանը և հետո գործ դնեն մեզ որպես եվրոպական զաղափարի առաքյալներին»։

Մայիսի 11.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 11), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հակոբ Պարոնյանի (?) «Երգիծական կենսադրություն պապերու թատերական ստեղծագործությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 15 (մայիսի 25)-ում և «Տյուրյուկի» «Օրիորդ Տյուրյուկին» նամակ մը երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պաբնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 210—211)։

Մայիսի 16.—«Մշակը» (№ 19), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Մի հայացք աղբիկների կրթության վրա» հրապարակախոսական առաջնորդողը և «Մեկիջագոնի» «Բնար մշնցվող և վանեցվող» գրքուկի առթիվ՝ գրախոսականը։

Գրախոսականից. «Դառնալով դեպի այդ երգերի գրականական նշանակությունը, մենք այսքանը կասենք. որքան ալլադիսի ժողովրդական երգերը կազմված լինեն կոշտ-կոպիտ կերպով,

որքան նորա զուրկ լինեին արհեստական զեղեցիկութունից, այսու-
ամենայնիմ նորա դարձլալ նշանավոր են, որպես մի անդարգա-
ցած, դեռ յուր տղայութիւն մեջ ապրող ժողովրդի երեխայական
անկեղծ թոթովանքը, որ ընտւմ է նորա սրտից և նորա կյանքից:
Մի ազգի կամ մի ժողովրդի բարոյական և մտավոր պատկերն
ավելի, նշանութլամբ Լրեում է նորա բանաստեղծութիւն մեջ. կա-
մենո՞ւմ ես ճանաչել նորա հոգին, կարդա նորա երգերը: Մշեցմբ
և վանեցմբ երգերի մեջ ընթերցողը տեսնում է ոչ թե երեսակա-
յական էականեր, այլ մի կենդանի ժողովուրդ, թե որպես ապրում
է նա, որպես մտածում է, զգում է, վերջապես որպես սիրում է
նա: Այդ իսկ հատկանիշն է ժողովրդական երգերի:

Մայիսի 18.—Պոլսում ծնվեց զրական-մշակութային գործիչ, բա-
նասեր, լեզվադիտ վարդան Մելիքեղեկյանը: Վիեննայի Մխիթարյան
միաբանութիւն անդամ էր 1897 թ. հունիսի 5-ից: Վախճ. 1941 թ. դեկ-
տեմբերի 10-ին, Վիեննայում:

1898—1901 թթ. եղել է Վիեննայի Մխիթարյանների «Հանդես
տնտեսութեան»-ի խմբագիրը:

Վախճ. ամսօրյա, 1945, № 1—12 (Վիեննական Մխիթարյան միաբա-
նութեանը...):

Մայիսի 18.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 13), արեւմտահայերեն, հրա-
տարակում է «Հուշարարի» տնայլլլլլլ վերծանքը: Երգիծական մասն-
րտպատուը (տա՛ւ Հ. Պառնկյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 212):

Մայիսի 20.—«Օրադէրը» (№ 1241), արեւմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել Դարբին Պատկանյանի «Մաղկաքաղ ի լիակատար կեն-
սագրութենէ սբբազան հայրապետի ներսիսի Ծ. վեհափառ և ազգասեւ
կաթողիկոսի ամենայն հալոց» ուղումնասիրութլոնը, որը շարունակ-
վելով որոշ ընդհատումներով, հասնում է մինչև նույն պարբերականի
№ 1266 (հունիսի 19)-ը և մնում անավարտ:

Մայիսի 21.—«Մասիսը» (№ 1534), արեւմտահայերեն, հրատարա-
կում է Տիգրան Սեթյանի «Առ հարսնէ վաղազրաւ, տիկին Վիրգինե
Հակոբյան» եղերերգական պոեմը: Նախորդող համառոտ ներածակա-
նում հեղինակը տվել է իր պոեմի գրութլան բանասիրական պատմու-
թլոնը:

Մայիսի 22.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 14), արեւմտահայերեն, հրա-
տարակում է «Մինաս Զերազ. «Գրական փորձեր» գրախոսականը: Վեր-
լուծարար ներկայացված է և դրական գնահատված Զերազի՝ ադ խո-
րագիրը կրող ժողովածուն (տե՛ս ներկա հատորը, 1872 թ.):

Մայիսի 1.—«Արևելյան մամուլը» (Դ. տարի, № 5), Կորնելիա Փափազյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է էրենստ Լըկուվյեի «Դեռահաս աղջիկը» պատմվածքը, որը քաղվածաբար հանված է վերջինիս «Փաթեզյան» բնավորությունք ժողովածվից։ Վերջում, Մ. Մամուլյանը տվել է է. Լըկուվյեի կենսագրությունն ու գրական գործունեության բնութագրությունը։

Մայիսի 23.—«Մշակը» (№ 20), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Կ. Պոլսի «Մասիս» լրագիրը» հրապարակախոսական առաջնորդողը։ Վերլուծված են այն անտանելի պայմանները, որոնցում գտնվում է «Մասիսը», որի հետևանքով էլ վերջինս «ամեն հարց, ամեն խնդիր, վճռում է երեսխայական դատողություններով, նախադասություններով, առանց որևէ խորհրդի»։ Դիտողություն է արվում, որ «Մասիսը» ստանում է և կարող է թե «Մշակը» և թե «Մեղեմ»։ Ինչի՞ ուրեմն մեկի գրվածներին չի հավատում, լիակ մյուսին կուրորեն հավատում է։

Մայիսի 29.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 383), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Քերուհս Կեռաս. Գրական փորձեր կամ տղայական գործեր» գրախոսականը։ Մինաս Զեքազյանեան-ազգանունը երգիծաբար փերափոխելով «Քերուհս Կեռաս» ձևով, գրախոսված և քաջասարար է գնահատված նրա «Գրական փորձեր» ժողովածուն (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ.)։

Գրախոսականից. «Շեղինակը յուր այս առաջին գործին մեծ փորձած է՝ իր աշխարհք եկած օրեն մինչև այսօրվան օրս, ինչ որ կերած, խմած, տեսած՝ թե ցերեկները և թե գիշերը երազին մեղ. ինչ որ ըրած և ընելու մտադիր գտնված և օրի օր բարև, աստուծո բարին ըսած, թվականովը, օրովը, ությաններով, իթյաններով՝ զարգարած և այնպիսի հստակ ոճով մը գրած է, որ մարդ խնդալը չկրնար քոնել, հավանականաբար հեղինակին ունեցած հանճարին վրա իր զգացած ուրախությունն։ Հին սերունդ, ի որ սիրունդ, միջին սերունդ և ապագա սերունդ ամենքն ալ ազատ են, կրնան կարգալ այս գիրքը, և մեծամեծ օգուտներ և ազգեկությունք ազել, չհասկացած բառերնին հեղինակին երթալ հարցնելու ազատ ըլլալով»։

Մայիսի 30.—«Օրագիրը» (№ 1251), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Սփոփ առ մեծապատիվ այրին Միքայել էֆենդի Զակարյան»։ Եղբերեղական պոեմը, Հետազայում, հրատարակվել են. «Որդեկորույ-

հայրն և մայր, տյար և տիկին Մամուրյան» (№ 1347, սեպտեմբերի 25, հեղ. Ամբրոսիոս Լուսինյան = Կալֆայան), «Լուսին, իղձ սրտի» (№ 1363, հոկտեմբերի 14, հեղ. Գարեգին Արիստակեսյան, գրաբար)։

Մայիսի 30.—«Մշակը» (№ 21), Թիֆլիսի բարբառով, հրատարակում է «Հարություն» (ի՛մա. Նիկողայոս Տեր-Հարությունյան) «Նամակ Փարիզից» ակնարկը։ Բնութագրված է տեղի հայության գրական-մշակութային կյանքը։

Մայիսի 31.—«Սիրունը» (№ 5), Գեորգ Տեր-Հարությունյանի (Իսմաիլացի)՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, սկսում է հրատարակել «Աստված (նախկին փրկստեփանություն քաղվածք)» փրկստեփանյան-աստվածաբանական տրակտատը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Հունիսի 1.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 21), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցրուս Ռ՞վ է մեղավոր» ֆելիետոնը։ Երգիծական-սարկաստիկ ոճով վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը։

Հունիսի 6.—«Մասիսը» (№ 1541), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Սեթյանի «Քանի մը խոսք առ պարոն Մինաս Զերազ» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Դրախոսելով Մինաս Զերազի «Գրական փորձեր...» ժողովածվի Ռ. հրատարակությունը, Սեթյանը գրում էր. «Գրական փորձերդ սրտով ու մտքով լի էին և պարծանոք կխոստովանիմ հրապարակի վերա, որ առաջին անգամ սքանչալի և գործանալի խառնուրդ մը սիրտս լեցուց, երբ կլսեի այնքան զգացմամբ և եռանդամբ զննված, այնքան վեհ և ազնիվ մրմունջներ, Ի՞նչ գողտր հուզմունքներ զարթուցին սրտիս մեջ այն մարդկության և մեր ազգին մասնավորապես վերաբերյալ հառաչները և խորհուրդները։ Միով բանիվ մտածեցի, թե այն հեղինակը, զոր կընթեռնվի՝ գեղեցիկ հույսեր կխոստանար ապագային մեջ և հիմա կարելի էր, որ մեծ հանճարներն մին օգնություն մ'ըլլար այն ձգտման, զոր ունին մեկ քանիներ շարժման մեջ դնելու ազգ մը, որ երբեք չքայլելու տրամադրության մեջ կգտնվի»։

Հունիսի 8.—«Մասիսը» (№ 1542), Կարապետ Ութուջյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակել Ա. Դ. Մորթմանի «Ազգային պատմական տե-

դեկտեմբրինք» հոգվածաշարքը Որոշ ընդհատումներով շարունակվում է մինչև Ն. 1577 (սեպտեմբերի 3)-ը և վերջում ժամանում է Լևոնի Բագրատունիի Հայաստանի, քաղաքի արաքացի պատմագրացի վերնագիրը:

Թարգմանչի առաջարկեց. «Ահա կսկսիմք հետզհետե հայերենի թարգմանելով հրատարակել արար, պարսիկ և թուրք պատմագրաց գործերեն քաղված պատմական տեղեկություններն, որք հայ պատմագրաց գործերուն մեջ կամ բնավ չկան, կամ տարբեր և կամ խիստ համառոտ կերպով հիշված են»:

Հունիս.—Հլմիածնի «Արարատը» (Ն. 6), կուսյա Մանդակունու՝ ուսանողից կատարված արևելահայերեն թարգմանությունը, հրատարակում է «Երկու պատկեր» պատմվածքը: Ավարտը՝ հաջորդ համարում: Հրատարակված է Միքայել Տեր-Հովհաննիսյանցի «Բան առ Արծն քաղաք» գրքար բանաստեղծությունը և Նոյվ Մովսիսյանի «Պանդուխտ հայ մշակ» արևելահայերեն պոեմը:

Հունիսի 8.—Պոլսի «Թատրոնը» (Ն. 19), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հուշարարի» «Մերենց դիմանկարը: Ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրքար լատինա՝ խարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ «Ուսանող մը») տպագրվում է «Աղուչսն եւ քաղաղ» առակը:

Հունիս.—«Հույսը» (Ն. 6), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն Սահյանի «... Սուրբ հարք» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը և Գրիգոր Ութուշյանի (հետագայում՝ Գևորգ վարդապետ) «Պանդուխտ ժերուհու դարձ ի հայրենի» գրքար բանաստեղծությունը: Սկսում է հրատարակվել «Մարդկային գործողություն» մեր պարտուց տեսակները և գիտակցության դատմանց հատուկ առարկան» արևմտահայերեն գրականագիտական-փիլիսոփայական ուսումնասիրությունը որն ավարտվում է նույն պարբերականի Ն. 9 (սեպտեմբեր)-ում:

Խորեն Ստեփանեի հոգվածից. «Զերազ պատանին, Նույսար-Շահնազարյան վարժարանի ուսանող, լեզվի վրա փոփոխմանը առաջարկած և օրինակն ալ իր տղայական փորձերու միջ ներկայացուցած է: Հայերեն լեզվի այս ասպատակը յուր բանաստեղծական անկիրթ ճաշակին վրա չափեր է լեզվի նորոգության օրենքը: Երբոր բանաստեղծ մը, մասնավանդ ի ծնե բանաստեղծ մը, յուր ազգին հատուկ եղած լեզվին խոր հմտություն չունենար, անոր մեջ յուր սրտի զգացմանց հարմար բառ և խոսքի եղանակ չկրնար գտնել. ուստի կսկսի ծծծել և շարարել զայն լեզուն. ախորժակնին բաց պզտիկ հորթեր, իրենց անհագ ճաշակին բավական չե-

դող. ծնծր այսպես կշարշարեն: Իսկ Զերազին հայ լեզուն շարշարելու դնպքին մեջ սա զաղտնիքը միայն կտեսնեմ, որ դպրոցին մեջ հայերեն սովորելու ծուլ է եղեր:

Հունիսի 12.—Պուլսի ժառանգութեան (№ 20), արեւմտահայերեն, հրատարակում է ժամագրի մը գրասենյակին մեջ» երկրորդականումը և Պետրոս Աստուծոյ «Հէշե» բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 13.—«Մշակը» (№ 23), արեւելահայերեն, հրատարակում է Հովհաննէս Տեր-Գրիգորյանցի «Հայոց թատրոն» գրախոսականը (վերլուծված է Գ. Ստեղծականի «Պեպոն» և այն ներկայացրած դերասանների խաղը) և «Հարոյի» (իմա. Նիկողայոս Տեր-Հարութիւնյան) «Նամակ Փարիզից» հոգովածը: Հոգովածագիրը տեղեկացնում է, որ հայագետ էգուարդ Դյուլյորին հանդես է եկել հայ հին գրականութեանը նվիրված զեկուցումով, ապա տալիս է այդ զեկուցման վերաշարադրանքը:

Գրախոսականից. «Պեպոյի» թե՛ բանաստեղծական և թե՛ արհեստական կողմերը բոլորովին հաջողվել են: Առաջինը մանավանդ լավ է այնտեղ, երբ Պեպոն գովում է յուր արհեստը, իրան կերպ նկարագրելով բնութիւնը, իսկ երկրորդը ամբողջ սրտեցությից,—այնքան բնական, որ արհեստը բոլորովին չէ նկատուի,— իսկ սա որհաստի վերին աստիճանն է: Բացի այս երկու կողմերից, հեղինակը յուր գովածքով անց է կացնում ժողովրդի մեջ ամբողջ մի միտք, մի դադապար, որը ժողովրդից ամեն մէկի սրտում արձագանք է գտնում: Արուսթիւնի և Պեպոյի հարաբերութիւնները. իսկ պիտաւոր անցքը այնպես դասավորել է, այնպես է դուրս բերել դիւրավոր զործող անձինքների՝ Արուսթիւնի և Պեպոյի հարաբերութիւնները, որ նա ոչ թե դայրացնում է ժողովրդի սիրտը, այլ ստիպում է նորան մտածել ինչպես կարող է լինել այդպիսի կազմակերպութիւն կյանքի մեջ:

Հունիսի 14.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 388), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Առ սաղմոսաքաղն Սըրվանձախանց» հոգովածը:

Հոգովածից. «Բարեհաճեր ես սնակաբնդ «Մասիսին» թերթում տակը աստարեղ իջնել և «աղջիկ քեզ կըսեմ, հարսնուկ դուն իմացիր»-ի ձևով պատասխան մը տալ քու վրայդ եղած ամբաստանութեանց նկատմամբ, բոլորովին փախստական ձևերով, բանաստեղծութիւնը, Հորը, Սաղմոսը, Նարեկը ամենքն ալ քեզ օգնութեան կանչելով: Նորընտիր պատրիարքին ալ պաշտպան կկեղ-

ծաւորիս, Բայց ո՞վ էր պնակալեզին մեջ (ի՛մա. «Մասիսի» — Ս. Շ.) «Հայ երեց» ստորագրութեամբ և «Ասիայի մեջ «Վերջին շորս տարիներ պատրանք» և այլ հոգւածներով նորընտիր պատրիարքին դեմ զինվողը»:

Արվանձտյանցի՝ ակնարկված ծածկանունը և հոգւածները առ այսօր վրիպել է բանասիրութեան ուշագրութեանը:

Հունիսի 15. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 23), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Քաղցցու» «Թաթոսի թաթոսութեանները» պատմութեամբ:

Հունիս. — «Արեւելյան մամուլը» (Դ. տարի, № 6), Փիլիպոս Վարդանյանի գերմաներեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակում է «Վենետիկի Միտիթայանք» գրական հրապարակախոսական հոգւածը:

Հունիսի 15. — «Լույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 2), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Հմայակ Դիմաքսյանի] «Հայկա հաղթանակը ի ձորն հայոց» գրական ակնարկը:

Հունիսի 19. — «Պոսի «Թատրոն»» (№ 21), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Կարգվի՞նք թե չէ» երգիծական մանրապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, էջ 213—215),

Հունիսի 20. — Մեծ Ղարաքիլիսայում (այժմ՝ Կիրովական, ՀՀ). Գևորգ Խոսրովյանցի ղեկավարութեամբ և Համբարձում Բալասանյանի քարտուղարութեամբ, իր գոյութեանն է սկսում «Կանտորա հայրենյաց սիրո» հասարակական-մշակութային զաղտնի խմբակը: Վերջինով նպատակն էր «համալսելու երեկոյի, հաղազս զանազան լրագիրս կարդալու, նմանապէս ազգային պատմութեանս, և միով բանիւ մեծնաւորսակ ազգագրութեան գործոց վերա մտածելու, բացի տեղութեանց գործոց, որն որ արգելված է»:

Խմբակը լիկվիդացվում է 1875 թ. ապրիլին, Երեւանի ժանդարմական վարչութեան ջանքերով:

Ներսիսյան Մ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետութեան դեմ, Երևան, 1955, էջ 531:

Հունիսի կեսեր. — «Փարոսը» (տետր Գ.), գրաբար, հրատարակում է Գարիկե Ալվաղյանցի (ի՛մա. Ալվաղովսկու) «Տապալանգիր Մսերայ Մագիստրոսի Մսերեանց» բանաստեղծութեանը, Զարմայր Մսերյանցի ծանոթագրութեաներով և ներածականով, «Վերջին բանը Մովսիսի Խոբենացւոյ խորագրով, հրատարակվում է Մսեր Մսերյանցի հայտնարե-

րած՝ Մովսէս Խորենացու «Ողորի» մի պակասող հատվածը, Տպագրված է Մօէր Մսերյանցի «Վէպք Արարատայ (ամբ տեառն 1827—1831)», ուսումնասիրութիւնը (տեղեկութիւններ են հաղորդված Լ. Ալամդար-յանի գործունեութիւն մասին) և «ի շահածո քանից Մսերայ Մագիս-տրոսի Մսերեանց» խորագրի ներքո՝ վերջինիս բանաստեղծութիւնները, «Մատենագրութիւն» բաժնում գրախոսված են հայկական գրա-կան-մշակութային կյանքին վերաբերող ուսերեն մի քանի աշխատու-թիւններ, «Սալլանթիանի և Ալամդարյանի գրավոր երկասիրութիւնք»։ Եւ և ի՞նչ եղեն» հոգվածով (հեղ. Զ. Մսերյանց) տեղեկացվում է, որ նրանց գրական ժառանգութիւնը գտնվում է Հարութիւն կյուկչայանի մօտ, որին և պարտավորեցվում է «ի տպի տալ» դրանք։

Հունիսի 20.—«Մասիսը» (№ 1546), արեւմտահայերեն, հրատարա-կում է Հովհաննէս Մկրչյանի «Պարբերական հրատարակութիւնք Թուր-քիո և Ռուսիո հայոց» հոգվածը, Ռուսահայաստանում հրատարակվող հայկական պարբերականների վիճակը գերադաս համարելով թուրքա-հայ ճեղքայրակիցներու թերթերին», հոգվածագիրը նշում է լեզվաոճա-կան և «մտային» բնութի մի շարք տարբերութիւններ։

Հունիսի 22.—«Մեղու» Հայաստանին» (№ 24), արեւելահայերեն, հրատարակում է («Գետրոս Սիմոնյանցի ?») «Դպրոց. մանկավարժական ամսագիր» գրախոսականը։

Գրախոսակեցից. «Մի հասարակութիւն, որ չի կարողանում պահել և ապահովել մի երկու լրագիր, կարող է արդոք պահպա-նել մի մասնագիտական ամսագիր (ակնարկում է «Դպրոցը»։ որն սկսել էր հրատարակվել 1874 թ. հունվարից. տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը—Ս. Ե.)։ Այո՛, ցամբելով պետք է ասենք, որ այդպես էլ, Հայ գրականութիւն և օրագրութիւն հետևողների թիվը շատ փոքր է, այդ ամենքս դիտենք. հայ հասարակութիւնը սառն է դեպի ազգային գործերը,—այդ ամենքս տեսնում ենք, Ուրեմն ի՞նչ սպասեմ մի խմբագրութիւն այդ տեսակ անտարբէր հասարակութիւնից, Հայ խմբագիրը ձրի մշակ է, նորա աշխա-տութիւնը չի զնահատվիլ, նորա ժամանակը չի վարձատրվիլ»։

Հունիսի 27.—«Մշակը» (№ 25), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Առաջագիմութիւն գործիչները» հրապարակա-խոսական հոգվածը, Սկսում է հրատարակվել Սողոմոն Եղիազարյանցի «Օվլի Ավոն սատանի հարսանիքում» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։

Հողվածից. «Մենք հայերս, մեր կյանքի որ հասարակական արտահայտության վրա և նայենք, դեռևս զանազան մտավոր և բարոյական զարգացման առաջին աստիճանի վրա, մենք առաջ ենք դնում դեռևս հասկան սկզբի օգնությունը: Մենք հոգում ենք դեռևս մեր անձի մասին, առանց հետ քաշվելու (եթե առաջ զնալու ուրիշ միջոց չկա) մեր նմաններին վնասելու, նրանց ստորացնելու, նրանց մարմինը մեր ռտկերով կտրելու և մեր նպատակին հասնելու համար ուրիշի մարմնով անցնելու միջոցներին»:

Հունիսի 27.—«Մասիսը» (№ 1549), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուլյանի] «Ազ» բարեխարգություն հողվածը և Հովհաննես Սեթյանի «Առ պարոն Մինաս Զեբազ» ընդդիմախոսականը: Երկու հողվածագիրներն էլ չննության են առել Մինաս Զեբազի գրական փորձեր...» ժողովածուն:

Առաջին հողվածից. «Էնզվի մը զարգացումն, այն ազգիս մտավորականության զարգացման հետ սերտ կապակցություն ունենալով, աստիճանաբար կրնա կատարվիլ, արագ կամ համր. բայց ոչ մեկին ի մեկ. մեր պարտքն է փափաղիլ և ջանալ որ հնար և դաժին չափ արագ կատարվի այդ զարգացումը: Ազգային պագետք, ժողովրդյան մտավորական վիճակն և կրթության աստիճանն աչաց առջև ունենալով, անոր հասկցած լեզվովը պետք է խոսին անոր հետ, հետզհետե մաքրելով, կոկելով ու կանոնաւորելով, այնպես որ ժողովուրդը ոչ թե բռնի, այլ անզգայաբար ընտելանա լեզվին աստիճանական զարգացմանը»:

Հունիսի 29.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 25), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցրու» «Ճեղիեռտունը»: Ի թիվս այլ հարցերի, քրինադատված է ժամանակի հայկական և ռուսական պարբերական մամուլը, բացասաբար է զնահատված «Համայն» գործունեությունը:

Հունիսի 30.—«Արևը» (№ 6), գրաբար, հրատարակում է Մինաս դպիր Եվդոկիացու (Թոխաթցի) «Գովութի» ի վերա հերիսայի, ի հողու հաւասար անձէ, և զանարժան ձեր ծառայէ» երգիծական քանաստեղծությունը: Սկզբում, բանաստեղծության հայտնաբերման պատմության հենքի վրա, բնութագրված են հայկական ժողովրդական բանաստեղծությունները (հեղ. Մ. Վ.):

Հուլիս.—«Դպրոցը» (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է Վահան Բաստամյանցի «Մանկավարժական տարակուսանքներ մեր մեջ» գրախոսականը: Գրախոսված է Սեդրակ Մանգինյանցի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1875 թ.), որին

արված են Բանասիրական և մանկավարժական բնույթի դիտողութային-
ներ:

Հուլիսի 5.—ԲՈՐԱԳԻՐՔ (№ 1280), արևմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել Ամբրոսիոս Լուսինյանի (Ի՛մա. Գալֆայան) «Հայերեն
լեզու» գրական-լեզվաբանական հոդվածի Ա. մասը: Որոշ ընդհատում-
ներով շարունակվում է մինչև նույն պարբերականի № 1352 (հոկտեմ-
բերի 1)-ը: Այդ ընթացքում լույս է տեսնում վեց մաս:

Հուլիսի 11.—Մշակը (№ 27), արևելահայերեն, հրատարակում
է [Գրիգոր Արծրունու] «Մասիս» լրագրի պատասխանը հրապարակա-
խոսական հոդվածը (քննադատված է այդ պարբերականի «Երեսփայա-
կան», միամիտ դատողութայինները» գրականության վերաբերյալ) և
«Աշխարհական ոմնի» «Նամակ Ախալքալախից» «դատականը»: Վեր-
լուծված է «Արարատ», «Մշակ», «Մեղու Հայաստանի» պարբերական-
ների վարած գրական-հրապարակախոսական քաղաքականությունը:

Հուլիս.—ՏՀՈՒՅՐԱ (№ 7), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արև-
մբտահայերեն յարգմանությունը, սկսում է հրատարակել «Հաջի Սա-
ֆեր. ռուսք ի Սամարղանդ» պատմավեպը, որն ավարտվում է նույն
ամսագրի 1876 թ. № 3 (մարտ)-ում:

Հուլիսի 13.—ՄՄԱՍԻՅԱ (№ 1555), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է Ստեփան Թումայանցի «...խմբագիր» նամակ-գրախոսականը:
Գրախոսված և գրական է գնահատված Զ. Բալունի «Երկինք և երկիր»
գրքի՝ Դոմնի Գաբրիելյանի կատարած թարգմանությունը (տե՛ս ներկա
հատորը, 1874 թ.):

Գրախոսակալից. «Կարդացի ուշի ուշով բնագրի թարգմանու-
թյունը և ճշմարիտը ասած՝ խիստ դժվար էր ինձ համոզվիլ, որ նո-
րա աշխատասիրողը մի օրիորդ էր և նա դեռևս աշակերտուհի
Ազապյան վարժարանում: Տեսնելով օրիորդ Դոմնի Գաբրիելյանի
այս աշխատասիրության այնքան կոկիկ, քաղցր, մաքուր և ամեն
կարգի հասկացողության մատչելի լեզուն, տեսնելով դարձվածները
ըստ կարելիության հայացրած, բառերի ճիշտ գործածության հետ և
ըստ պահանջման նորանց գեղեցիկ ընտրությունը, միշտ նախա-
մեծար համարելով գրաբար բառերը այն տեղական բառերից,
որ կարող էին շատերին անհասկանալի դառնալ: Գտնելով այս
ամեն արժանավորությունները օրիորդի փոքր աշխատասիրու-
թյան մեջ, կփութամ ներկային հայտնել իմ խնդակցություն հետ
և իմ շնորհակալությունը»:

Հովիս-սեպտեմբեր.—«Բաղմալեպը» (պրակ 3), ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Սերունի մուրացիկ մը» նովելը, գրաբար՝ «Թշուառ ծերունին» բանաստեղծությունը։ «Առածք», «Նշանավոր ասացվածք», «Տապանագիրք», «Հանելուկ» խորագրերի ներքո զետեղված են այդ ժանրերին պատկանող քսանչորս անուն գործեր։ Ղևոնդ Ալիշանի՝ բնագրագիտական ժառանգություններով ու ներսես լամբրոնացու կյանքը ներկայացնող ներածական հղվածով, հրատարակվում է նրա «Ողբք ի տէր Ներսէս արքեպիսկոպոս Տարսուսի, ասացեալ Խալատուր պաշտօնէի նորին աշակերտի» բանաստեղծությունը։ Հրատարակված է նաև Ս. Թորոսյանի «S. Grégoire de Naïek et ses oeuvres» («Ս. Գրիգոր Նարեկացին և նրա գործերը») ֆրանսերեն հղվածք, որին, ֆրանսերեն ազատ թարգմանությամբ, հաջորդում են հատվածներ նրա ստեղծագործություններից։ Նորատիպ մատյանք» խորագրի ներքո վերլուծաբար ներկայացված են «Վկայաբանությունք սրբոց», «Մայր, առաջին դաստիարակ մանկության», «Ս. Բեռնարդոսի ճառք» և «Քնար Ամերիկյան» գրքերը։

Այս գրքերից երկրորդի՝ «Մայր...»-ի մասին կարդում ենք. «Գործոց ու գաղափարաց շփոթ ժամանակի մեջ ենք. մեկ կողմանե կտեսնանք՝ ինչպես ի այլս, նույնպես և ի մեզ առաջադիմության անընդհատ գովելի ջանք ու շարժում մը, մյուս կողմանե ալ պակասություն այն գլխավոր հատկությանց, որոնցմով միայն կրնա ազգ մը կամ ժողովուրդ՝ մեծնալ ու երջանկանալ։ Դաստիարակության ընդհանուր թուլություն, իշխանության տկարություն, մեծարանաց ու հարգանաց պակասություն, կրոնից արհամարհություն,— ահավասիկ ասոնք են ճշմարիտ բարվույն ու հրջանկության արգելքները»։

Հովիտի 1.—«Լույս» կիսամյա հանդեսը (№ 3), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հմայակ Դիմաքսյանի] «Հայկական լեզու և դպրություն» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 5 (օգոստոսի 1)-ում։

Ուսումնասիրությունից. «Ազգի մը բարոյական առաջադիմության պայմաններն ըստ մեծի մասին լեզվի և Դպրության դարգացման մեջ կգտնենք, Ամեն երկրի բնակչաց և յուրաքանչյուր մարդոց մեկզմեկու հետ ունեցած հաղորդակցության միջոցը լեզուն է. իսկ խորհրդո և գաղափարաց տարածման միջոցը դպրությունն է։ Լեզուին չհասած վայրն՝ դպրությունը մուտ գտած և լուսավորած է։ Լեզու և դպրություն յուրաքանչյուր ազգաց առաջ-

չադիմության խթանն է և գործիչը, կթալնն անոնց բաղդին ու պայծառության, կամ անշքությանը հետեւելով, կփայլին անոնց հետ և կիյնան անոնց հետ»:

Հուլիսի 13.—«Մեղու. Հայաստանին» (№ 27), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Թոխմախի» «Գաղափարական ֆելիետոնը»: Բարձրացված են զրական-հասարակական ընդլսթի հարցեր, բացասարար է գնահատված «Ասիացո» գործունեությունը և Բաֆֆու «Փունջ» ժողովածուն:

Հուլիսի 15.—«Լույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 4), ռուսերեն քնադրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակում է Իվ. Կոիլովի «Անհամատություն» լսփածո ստեղծագործությունը: «Հայախոս առածք» ընդհանուր խորագրի ներքո, հրատարակված է տասնվեց առած-ասացվածք:

Այս ժանրի գործերի հետագա հրատարակությունը «Լույսում» ընթացել է հետեւյալ հաջորդականությամբ. № 7 (սեպտեմբերի 1) յոթ անուն, № 8 (սեպտեմբերի 15) տաս անուն, № 9 (հոկտեմբերի 1) քսանմեկ անուն, «Էկզու և գրիչ» խորագրի ներքո և № 10 (հոկտեմբերի 15) երեսուն անուն:

Հուլիսի 16.—«Օրագիրը» (№ 1279), արեւմտահայերեն, հրատարակում է (Օգսնն խճասարյանի) «Ազգային» հոգվածը: Գրախոսված է Մինաս Չերազի «Գրական փորձեր...» ժողովածուն (տե՛ս ներկա հատորը, 1872 թ.):

Գրախոսականից. «Ուրեմն եթե Չերազ էֆենդին ծառայել կուզե ազգին, թող յուր ընթերցողներուն յուր գաղափարներն ու փաստերն հասկցնելու լեզվով խոսի. կուզե այդ լեզուն ընտրողականության վրա հիմնյալ ըլլա, կուզե տրամաբանության, սակայն թող լեզուն դուրամ հասկնալի ըլլա և անով հայտնած գաղափարներն հեղափոխի. խոսելու կամ գրելու ձևին վրա հեղափոխի ըլլալու տեղ, լավ կընե, եթե գաղափարաց հեղափոխի ըլլալու ըլլա, զի լեզուն գաղափարին հաղորդիչ գործիքն ըլլալե ուրիշ նշանակություն չունի»:

Հուլիսի 18.—«Մշակը» (№ 28), արեւելահայերեն, սկսում է հրատարակել Փիլիպոս Վարդանյանի «Օսմանյան պետության արդի վիճակը» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հուլիսի 18. — Պոլսում ծնվեց բանաստեղծուհի, արձակագիր, լրագրող Զարուհի Գալեմքյարյանը (Սեֆերյան): Վախճ. 1971 թ. հուլիսի 20-ին, Նյու Յորքում:

օնվտերպան, Եջարուհի Սեֆերյան, օՍ. Զարուհի, ԵԳ. Զարուհի Կեղծանուններով հանգես կր զալիս ժամանակի պարբերականներում:

Կալմեյարյան Զ., Կյանքիս համբուն, ԿԵՊԵՎՈՒՄ. 1952, 350 էջ: Կալմեյարյան Զ., Օրհր և զեմքեր, Երուսաղեմ, 1985, 418 էջ, Վերակեր (Նյու Յորկ), 1971, № 7 (Եջարուհի Գալմեյարյան ոչ նս լս):

Հուլիսի 23.—«Մասիս»-ը (№ 1559), արևմտահայերեն, հրատարակում է Համբարձում Իգնեյևսկիի «Ընտանեկանության մաս հրատարակված խոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Ժամանակ է արդեն, որ հայերն ալ հասկերնան, թե գիտությունը զոտություն է: Ո՞ր աղբյւրն մեզն որ գիտություն չկա, այսինքն բաներուն գիտնականներ չկան, այն աղբյւր կարող չէ առաջագիմել, կարող չէ քաղաքակիրթ աղգաց հետ մոցիլ հաջողություն, այլ կամաց-կամաց անոնց վարձկանն ու դերին կրլա: Քաղաքակիրթ աղգերը հետամնաց աղգաց կտիրեն ոչ այնչափ զինու զորություն, որչափ գիտություն. տիրելու կամ հաղթելու միջոցը ինչ ալ լինի՝ հետևանքը գրեթե նույնն է, այսինքն՝ հաղթվողին վնասը: Աշխարհս պատերազմի դաշտ մը է, ուր առաջ բաղտելը հաղթող կհանգիսանար, իսկ այժմ՝ գիտությունը:

Հուլիսի 30.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 401), գրաբար, հրատարակում է Ուսանաւոր բարեպաշտ թագաւորին հայոց Հեթմոյ, շաբադրեալ ի մերջին ճարտարագիր աստուածաշնչին իւրոյ» բանաստեղծությունը: Այն հրատարակության ներկայացնող «Հովհաննես Մկրտչի» (իմա. Հովհ. Մկրչյան ?) համաստմամբ բանաստեղծությունը գրվել է 1293 թվականին և ժողովագրեալ է ի գործատան Մարգասիրական ճեմարանին ի Կալկաթա, 1828 ամիս:

Հուլիսի 31.—Պոլսի «Թատրոն» (№ 32), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] չորսերկուսական մանրապատմաների ծարթը: «Այլ և այլ» ընդհանուր խորագրով (մի քանիսը ստորագրված են ԵԳ. Ո. Ղ. և «Ապտակ» կեղծանուններով): Շարքն ավարտվում է նույն պարբերականի 1875 թ. № 156 (հուլիսի 5)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 205—226):

Օգոստոսի 1.—«Մշակը» (№ 30), արևելահայերեն, հրատարակում է «Հարոյի» (իմա. Նիկողայոս Տեր-Հարությունյան) «Մի քանի խոսք Առն Թ-ի վրա» պատմագրական հոդվածը:

Օգոստոս.— Էջմիածնի «Արարատը» (N 8), արևելահայերեն, հրատարակում է Գալուստ Դիրմազանյանի «Ջննդատնային» պարոն Բաֆֆիի «Փունջ» բանաստեղծության վերապահակները:

Գրախոսակաճից. «Թող ամենայն բանասեր մտառությամբ կարդա և խոստովանվի, արդյոք էսպիսի բանաստեղծությունքը կտրելի՞ է ընդունել իրրե բանաստեղծություն: Ո՞ր ամբողջի կամ հասարակության համար են սոքա, որտե՞ղ էր կամենում հեղինակն ընդհանրական անել յուր երկասիրությունն, որի մեջը խառը-խառը սփռված են այլազգական բառեր, ոճեր, ընդդեմ քերականական կանոնների հոլովումներ և խոնարհումներ բառից և բայից, մասնավանդ երբեմն էս, երբեմն էն գավառի բարբառից փոխ առած միեևույն տան միջին, որիցը կմակարեցվի, թե «Փունջն» առավել ևս չէ անուսում դասակարգի համար: Պարոն Բաֆֆին թե յուր ընդաբույս հանճարով և վանճակովը լեզվովն էր բանաստեղծել, հավանական էր որ ընդունելի լիներ նրա «Փունջն», բայց ափսո՛ս, շատ տեղ ուժ է տված բառերի վսեմությանը կամ մտքին, որ մեր ազգի ավանդությանը, ներկա սովորությանը, ճաշակին ու ոգևոլուն չեն պատկանում, չեն էլ համապատասխանում մեր ժամանակին: Էստուց եզրակացնվում է, որ հեղինակը շունի բնական քիտումն, սրտազեղումն, քերմ ոգևորություն, վասն որո և նրա բանաստեղծությունները չեն տպավորվում ընթերցողի մտքումը, սրտումն և չեն էլ նրան զրադեցնում:

Օգոստոսի 1.— «Լույս» կիսամսյա հանդեսը (N 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հմայակ Դիրմազանյանի] «Միություն» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է Ալ. Լուսարթինի՝ ֆրանսերեն քնադրից արևմտահայերեն թարգմանված մի քառյակով: Ռուսերենից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է Իվ. Կոխլովի «Ազատություն» չափածո ստեղծագործությունը:

Օգոստոսի 8.— «Մշակը» (N 31), Փիլիպոս Վարդանյանի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Վենետիկի Միաթարյանք» հոդվածը: Թարգմանչի ծանոթագրության մեջ կարդում ենք. «Մշակի» անձով էջերն չեն ներում ինձ մի քանի ծանոթությունք անելու անանուն հեղինակի պատվական հոդվածին վրա, որ հանել եմ «Augsburger Allgemeine zeitung» (իմա. Բևուգսբուրգյան ընդհանուր լրագիրը—Ա. Շ.)-ից, N 114, մայիսի 24»:

Օգոստոսի 8.—«Մասիսը» (№ 1566), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Մկրտիչ Խրիմյանի «իմ դիտողությունք և վշտահարող-բերան հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Հրատարակված է Կարապետ Նաթանյանցի «... տերն նամակը, որտեղ քննական դիտողություններ է արված «անցյալ տարիներն ի Պոլիս հրատարակված «Խրիմյան և գործըլութք տետրակին» վերաբերյալ (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ.):

Հոդվածից. «Ահա՛ քեզ արժանահաս պատուհաս, խեղճ Խրիմյան. զնա՛, փորձառություն սորվի: ար այսուհետև, որ զգուշանաս, խելաբերիս, լուրջ խոսքերուդ հետը բանաստեղծություն չի խառնես, խորագետ լինիս, շոր միտք կրես, քան թե զգայուն սիրտ. դու շգիտեիր, թե քո շուրջ մարդիկ կան և կսպասեն քո բերնեղ բան որսալ, որպեսզի այսօր նույնիսկ քո բերնովդ քո դատաստան վճռեն:»

Օգոստոսի 10.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 994), գրաբար, սկսում է հրատարակել Զարմայր-Մսերյանցի «Ազդ» հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Հոդվածագիրը շարադրել է «իր պաշտելի ծնողի» գիտահրապարակախոսական համառոտ գործունեությունը, ապա ներկայացրել մի հատված «ի պատմութենէ կաթողիկոսաց էջմիածնի» խորագրով: Վերջում, Մսերյանցն իր դրական կարծիքն է հայտնում «Արշալույս արարատյան» № 987-ում (իմա, մայիսի 4, 1874 թ., տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) հրատարակված Գաբրիել Պատկանյանի «Մաղկաքաղ ի լիակատար կենսագրութենէ...» աշխատության մասին և «ի դեպս» անում է լրացումներ: և ճշգրտումներ:

Օգոստոսի 10.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 31), արևելահայերեն, հրատարակում է «Զիավորի» Ղզղալա և Մանթաշղալտա հուշագրական ախարկը:

Օգոստոսի 15.—«Մշակը» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու] «Աշխարհարար լեզու» հոդվածը և «Ապացու» հերթական «Ֆելիետոնը»:

Հոդվածից. «Մի՛թե «Մասիսը» և նրա հետ պարոն Մկրյանը չեն հասկանում, որ մի լեզուի կազմակերպությունը չէ փոխվում օտար բառեր իր մեջ ընդունելով, մանավանդ այն բառերը, որք ընդհանուր գիտնական կամ հասարակական կյանքի մեջ ընդունված առացվածներ են, այլ լեզուն այն ժամանակ է փոխում իր կազմակերպությունը, երբ, ինչպես քուրքաբնակ հայերի մոտ,

կարցնում է քերականական իրան հասուկ այլևայլ ձևեր, նորե-
րումս Զմյուռնիայի «Արշալույս արարատյան» լրագիրը խորհուրդ
էր տալիս կանոնավորել մեզ արդյան աշխարհաբար գրաբարի
հիման վրա՝ կրագիրը երեկ չգիտեմ, որ արվեստական կերպով կա-
նոնավորել կենդանի ժողովրդական լեզուն ոչ ոք իրավունք չու-
նի, բայց և թուրքիարենակ հայերի պես աղավաղել հայոց լեզուն,
նույնպես ոչ ոք իրավունք չունի»:

Օգոստոսի 15.—«Ալույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 6), արևմտահայե-
րեն, սկսում է հրատարակել «Հրայյա»-ի «Վերադարձ ի բնության»
գրական-փոխառայական ուսումնասիրությունը, որը շարունակվելով
որոշ ընդհատումներով, ավարտվում է նույն հանդեսի 1875 թ. № 19
(մարտի 1)-ում: Նույնի՝ ֆրանսերեն ընադրից կատարված արևմտա-
հայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է [Անտուան Առնոթի]
«Մարդ և տերև» բանաստեղծությունը:

Օգոստոսի 17.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 406), արևմտահա-
յերեն, հրատարակում է «Ստվերք հայկականք» գերապատիվ հոդոսն
արքեպիսկոպոսի Նար-Պեյ» գրախոսականը (հեղ.՝ «Բ»):

Գրախոսականից. «Ազգային մատենագրությունը նոր փառք
մըն ալ ստացավ Գեր. հոդոսն Նար Պեյ արքեպիսկոպոսին «Ստվերք
հայկականք» կոչված քերթվածից հրատարակությամբը, երկուս
գիրս բաժնված: Ապաքեն մարդ, եթե ունի դուլն ինչ հայրենասեր
ոգի մը, կամ սիրտ մը զգայուն, չկրնար առանց ի թունդ ելլելու
և առանց արտասվելու, ընթեռնուլ այն սրտաշուտ տողերը, որք
երկնավառ հանճարի մը և հայրենակնզ սրտի մը զեղունք են:
Եվ հիրավի, սույն տաղերգության մեջ Գեր. հեղինակը փոխանակ
այլոց ոմանց պես՝ բառից կուտակով և խեղաթյուր դարձվածք-
ներով ջանալու սեպարած ցույց մը տալ խորամուտ հայկաբա-
նություն մը, պարզամտաց ուշը շլացնելու կարող միայն, թողեր
է իր գրիչը սրտին և սիրտը գրչին, և գրեր է ինչ լեզվով որ կխոսի,
ինչ լեզվով որ սիրտ սրտի կավանդե իր զգացմունքը»:

Օգոստոս.—«Արեւիյան մամուլը» (Գ տարի, № 8), Մատթեոս Մա-
մուրյանի՝ անգլիերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգ-
մանությամբ, սկսում է հրատարակել Թովմաս Մակուլեյի «Պատմու-
թյուն» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի
1875 թ. № 1 (հունվար)-ում: Հրատարակվում է Ստեփան Զաքրյանի
«Ընդ ցավադի կորուստ...» արևմտահայերեն եղերերգությունը:

Օգոստոսի 24.—«Մասիսը» (N 1573), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Արմաշու վանաց «Հույս» ամսագիրը՝ գրական-հրապարակախոսական հոդվածը (հեղ.՝ «Մանավազ»), որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում։ Բացասաբար է հետևյալոված այդ՝ ամսագրի գործունեությունը հայ ժողովրդի գրական և հասարակական կյանքում։

Օգոստոսի 31.—«Սիոնը» (N 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մամբրե վարդապետ Մարկոսյանի «Կարևոր է ուսանիլ զմարդն...» հրապարակախոսական տալիսթոգրի։ Հրատարակված է նաև «Համվիտենական կամ բնության օրենք» բանաստեղծությունը։

Առաջագոյնից. «Ուղեղն միտք կամ իմացականություն չէ, այլ գործարան է իմացականության, գործիք հոգվո, առանց որտաննյութ հոգին կարող չէ երբեք հայտնվիլ կամ արտադրվիլ իր գործերով։ Զնչի կամ ուրանալ հոգին, ինչպես կրաղձան նյութապաշտք, կնշանակի բոլորովին անյուծանելի վիճակի մեջ դնել բոլոր այն խնդիրներն, որոնք բարոյական օրինաց կվերաբերին»։

Սեպտեմբերի 4.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (N 411), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվադյանի] «Ինչու չեն կարդար» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Երազիրներն ոմանք ատենն մը ի վեր է, շաբունակ իրենց բան-գործ ըրած են հասարակության դեմ գանգատիլ ու վայ բերաննին բանալ, ըսելով թե մեր ժողովուրդն ընթերցասեր չէ, ազգասեր չէ, առաջադիմություն չսիրիր, լրագրոմները քաջաբեղ չգիտեն, անոնց հարգը չմանչեր, տգետ է, անհոգ է, ապերախտ է, և այլն և այլն։ Ուստի պարապ տեղը թող չի պոռան, որ լրագիրնչի ծախվիր կոր, պարապ տեղը ասոր անոր փեշը խաթնելի թող վազ գան, եթե կուզեն որ ժողովուրդը ստակ տա և լրագիր առնե, թող նայ իրենք լեզվընին շտկեն ու անանկ ժողովրդին ներկայանան, վասնզի հիմա անանկ կես լեզու, ծուռ լեզու, կտրած լեզու մարդոց՝ ժողովուրդը ոչ ստակ ունի տալու և ոչ ժամանակ մտիկ ընելու»։

Սեպտեմբերի 5.—«Մասիսը» (N 1578), արևմտահայերեն, հրատարակում է արևմտահայ մշակութային գործիչներ Հայրապետ Զանիկյանի, Ավետիս Սահառունու, Տիգրան Ամիրջանյանի, Մելքոն Պարթևյանի և Մկրտիչ Առոմյանի համատեղ ստորագրությունը կրող հանրագիրը, որոնք սկզբունքային քննադատական դիտողություններ են

անամ ժեղիմյան և զործք յուր» (Պոլիս, 1874 թ.: Տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) աշխատության վերաբերյալ:

Սևպտեմբերի 7.—Պոլսի թԺատրոնը՝ արևմտահայերեն, հրատարակում է ազդարարություն այն մասին, որ հաջորդ համարից սկսած, անկանոն պարբերականությունը, հրատարակվելու է հայ դրական, մշակութային, հասարակական և պետական գործիչների երգիծական դիմանկարների մի շարք: Այդ շարքը, հետագայում հավաքվելով մեկ ընդհանուր խորագրի ներքո, դարձավ հռչակավոր «Ազգային ջոշեր»:

Ազդից. Ասկից վերջը պիտի սկսինք ազգային գործոց մեջ դեր խաղացող երևելի անձանց երգիծական կենսագրությունը ընել, ինչպես որ կընեն ուրիշ ազգաց մեջ: Ասոնց մեջ պիտի գտնվին Լ. Լևոնյան, երեսփոխաններ, բժիշկներ, փաստաբաններ, խմբագիրներ և այլն: Հառաջիկա չորեքշաբթի օրը մեծ [ապատիվ] զոկտոր Ութուշյանն պիտի սկսինք:

Սևպտեմբերի 7.—«Մասիս» (№ 1579), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Պարթևյանցի «...խմբագիր «Մասիս» պատվական լրագրո» նամակ-դրախոսականը: Գրախոսված է ժեղիմյան և զործք յուր» աշխատությունը (Պոլիս, 1874 թ.: Տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը), որը բացասական է գնահատված:

Սևպտեմբերի 10.—«Օրագիր» (№ 1335) արևմտահայերեն, հրատարակում է Մմբատ Գաբրիելյանի «Հայկական լեզու» հոդվածը:

Հոդվածից. «Թաջածանոթ ճշմարտություն մը ակնարկելու պես կրնանք ըսել, թե հայուն կանգնման համար ընտրյալ ներկա միջոցը դաստիարակությունն է և թե դաստիարակության գործուն մեջ անհրաժեշտ պետք մ' է քարեկարգ լեզու մը: Հայուն արդի մասնավոր կամ ռամիկ լեզվաց մեջ չկա հատ մը, որ հասարակաց լեզու ըլլալու կատարելությունն ու իրավունքն ունենա: Ուստի պետք է կամ բոլորովին ուրիշ ընտիր լեզու մը, որ ուրիշ ազգ մը կգործածե, գտնել և գործածել, կամ մեր արդի լեզվաց մին ի կատարելություն և ի ուղղություն ածելով՝ հանրացուանել ի հայս: Առաջին միջոցն անհնար է, երկրորդն հարկ և ընտրելիս:

Սևպտեմբերի 11.—Պոլսի թԺատրոնը (№ 44), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Բարոնակ Մանվել Ութուշյան» երգիծական դիմանկարը: Լեզվաճանական որոշ մշակումներից հետո, գետեղվել է «Ազգային ջոշեր» շարքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, Երևան, 1964, էջ 244—246):

Սեպտեմբերի 12.—«Մշակը» (№ 36), արևելահայերեն, Եկատերին
հրատարակել Սոդոմոն Եղիազարյանցի «Կիրականամուտի զոհ» պատմու-
յածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Ունի հետևյալ ծանոթագրությունը. «Կիրականամուտ, ինչպես
հայտնի է, անվանվում է շաքաթ օրվա երեկոն: Բայց ուսմիկ Ժո-
ղովուրդի երեակայությունը ստեղծել է մեկ ծերունի, որ ևս ան-
վանվում է Կիրականամուտ: Այս ծերունին համարվում է այն երե-
կոյան տեր, նա սնապաշտ ժողովրդի կարծիքով վրեժխնդիր
լինում այն անձանց, որոնք շաքաթ երեկոյանը մի ուրեք զործո-
ւն պարապում: Պարապողը նորան վիրավորում է, ինչպես կերևի
պատմվածքիցը»:

Սեպտեմբերի 14.—«Մասիսը» (№ 1582), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է Հովհաննես Մկրյանի «Բանադատական. աշխարհաբա-
լիզուս հոդվածը: Բանավիճելով «Մշակի» հետ, հոդվածագիրը բարձ-
րացնում է լեզվի մեջ անհարկի՝ փոխառությունների հարցը, որոն
«ազավաղում կրնեն նաև գրականության մեջ»:

Սեպտեմբերի 14.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 45) արևմտահայերեն
հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Ըսի, ըսիր, ըսավ» երգիծակա-
մանրապատումը, [նույնի] «Ուսյալ աղջկա մը և տղետ մոր մը բանա-
կոխվը» երգիծական պատմվածքը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողո-
վածու, հատ. 6, էջ 219—221) և հաշիկ Սարաճյանի «Հուսահատ վիճակ
բանաստեղծությունը»:

Սեպտեմբեր.—«Հայկական աշխարհը» (№ 6), արևելահայերեն
հրատարակում է Հովհաննես Քուլուբեկյանի «Նվեր» և «Հարություն
Ոստանիկի» (իմա. Հովհաննես Քուլուբեկյան) «Ասացեք հայեր» բա-
նաստեղծությունները:

Սեպտեմբերի 14.—«Մեզու Հայաստանին» (№ 36), Ալեքսան-
Քալանթարի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թար-
մանությամբ, սկսում է հրատարակել Բերտոլդ Աուերբախի «Կայծա-
րոնող Ղուկասը» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերա-
կանի № 38 (սեպտեմբերի 28)-ում:

Սեպտեմբերի 14.—Պարտիզակում ծնվեց կրթական-մշակութային
գործիչ, մատենագետ, բանասեր, թարգմանիչ (Ֆրանսերենից և գրաբա-
րից հայերեն), խմբագիր Թորգոմ Խաչերեսի Գուշակյանը (Պիլիճյան
Երուսաղեմի միաբանության անդամ էր 1896 թ. սեպտեմբերի 15-ի
վախճ. 1939 թ. փետրվարի 10-ին, Երուսաղեմում:

Յոթ տարի խմբագրել է Երուսաղեմի «Միտն» ամսագիրը: Այստեղ և ժամանակի այլ պարբերականներում հանդես է եկել «Թ.», «Թ. Ե. Գ.» (Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակյան), «Թ. Ա. Գ.» (Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյան) ստորագրություներով, 1937—38 թթ. «Միտնի» առաջնորդողները ստորագրում էր *** ձևով:

«Միտն», 1937, № 7 («Տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյան...»), № 12 («Ամբոն և աթոռակալը»), 1939, № 3—4 («Հանգուցյալ Թորգոմ պատրիարք...»): Ալլադանյան Ա., Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Կահիրե, 1940, 712 էջ:

Սեպտեմբերի 18.—«Մասիսը» (№ 1583), Գրիգոր Օտյանի՝ Ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Առ հրիմյան ի Վիկտոր Հյուգոյն» գրական էսսեն:

Երկու համար անց, «Մասիսը» (№ 1585, սեպտեմբերի 21), «Բացատրություն մը խորագրի ներքո տալիս է հետևյալ ծանոթությունը. «Վիկտոր Հյուգոյի բանաստեղծության վրա շատ հետաքրքիր ազգայինք կհարցնեն, թե իրո՞ք առ հրիմյան ուղղյալ է Վիկտոր Հյուգոյի կողմեն, թե ուրիշի մը կողմեն պատշաճեցուցյալ: Արդ տեղեկացանք, որ Վիկտոր Հյուգոյի այն քերթվածն, որ ոչ թե նույն ինքն հեղինակեն առ հրիմյան ուղղյալ է, այլ թարգմանիչը՝ հրիմյանի բարոյական հանգամանաց և վիճակին ճշգրիտ նկարագիր մը համարելով, առ երիվյալն ուղղեր է, առյալ ի Վիկտոր Հյուգոյն: Ստույգ է, որ հրիմյանի «Հրավիրակ արարատյան» և «Հրավիրակ երկրին ափնայաց» անունով հորինած պատմական քերթվածներեն ընտիր հատվածներ ժամանակավ թարգմանված և կամարթինի ու Վիկտոր Հյուգոյի ներկայացվելով, երկուքին ալ հավանություն արժանացած են: Մանավանդ կամարթին շատ հավնած է անոնց պարզ և բնական վսեմությունը: Այս պատճառով, անտեղի չէր կատկածիլ, թե Վիկտոր Հյուգո հրիմյանի հետ ալ հարաբերություներ ունեցած ըլլա, լինպես որ ունեցած է Ռուսիայան էֆենդիի հետ»:

Սեպտեմբերի 18.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 415), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Բանաստեղծական» հոդվածը (հեղ. Հ. Մ. Հ.), քննելով հայիկ Սարաճյանի «Հուսահատ վիճակ» բանաստեղծությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. սեպտեմբերի 14)՝ հոգավածագիրն անդրադառնում է քննադատության խնդիրներին ու անելիքներին:

Սեպտեմբերի 20.—«Օրագիրը» (№ 1343), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Օգոսեն հոգասարյանի] «Մաղր ի Վիկտոր Հյուգոյն» առ

Խորհմանք: կամ անարգանք ի Խորհմանն առ Վիկտոր Հյուգո՝ գրական հրապարակախոսական հողովածը: Քննադատված է Վիկտոր Հյուգոյի Մկրտիչ Խորհմանին ուղղված բանաստեղծության պատմությունը (տե՛ս Ենկա հատորը, 1874 թ. սեպտեմբերի 18):

Սեպտեմբերի 21.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 416), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Խաբուսություն» գրական-հրապարակախոսական առաջնորդողը: Բացասաբար է ներկայացված «Մասիսի» գրական քաղաքականությունը, ծաղրված է Վիկտոր Հյուգոյի մի բանաստեղծությունը Մկրտիչ Խորհմանին նվիրված ձև համարելու ամբողջ պատմությունը (տե՛ս Ենկա հատորը, 1874 թ. սեպտեմբերի 18): Սրան ընդգծւմ, «Առ պնակալեզն ի Վիկտոր Հյուգոյն» խորագիրը կրող արևմտահայերեն բանաստեղծությամբ հանդես գալիս ամբաստանյալը (անդ, № 420, հոկտեմբերի 5):

Սեպտեմբերի 28.—Պուլսի «Թատրոնը» (№ 49), արևմտահայերեն հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Կարապետ Փանոսյան» էրգիծական դիմանկարը, որը լեզվաոճական որոշ փոփոխություններից հետո զետեղվել է «Ազգային ջոշեր» շարքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 288—292):

Սեպտեմբեր.—«Արևելյան մամուլ» (Գ. տարի, № 9), գրաբար հրատարակում է Միքայել Նալբանդյանի «Արկածք Ադամայ» բանաստեղծության առաջին մասը («Աղջմիք» շարքից): Հրատարակվում Ա. Լուսինյանի (լուս. Ամբրոսիոս Գալֆայան) «Տիկին և տիար Մամուրյան...» արևմտահայերեն եղերերգությունը: Մ. Նալբանդյանի բանաստեղծության շարունակությունը, ինչպես նշում է խմբագրության «Ազգը», «Հրատարակության անպատշաճությունը պարունակելու պատճառով լրարունակվիր»:

Սեպտեմբերի 27.—Պուլսի «Թատրոնը» (№ 50), արևմտահայերեն սկսում է հրատարակել «Հին աշխարհին Խաչիկը, նոր աշխարհին Գաթիկը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 105 (փետրվարի 18)-ում:

Վիպակի սկզբնական մի քանի հատվածներն ունեն «Ես», իսկ հաջորդները՝ «Դու» ստորագրությունը, որոնք, ինչպես հայտնի է, Հակոբ Պարոնյանի կեղծանուններն են:

Սեպտեմբերի 28.—Էջմիածնում իր աշխատանքային գործունեությունն է սկսում «Ժառանգավորաց Հոգևոր ճեմարան Սուրբ Գևորգյան» անունը կրող կրթական հաստատությունը, որն ավելի հայտնի է

«Գեորգյան հոգևոր Հեմարան» անունով, և որն այդպես էր կոչվում Կաթողիկոսի կաթողիկոսի Գեորգ Գ. Կոստանդնուպոլսեցի կաթողիկոսի Հիմնադրումը անձամբ կաթողիկոսի ձեռքով կատարվել էր 1869 թ. մայիսի 25-ին: Դեմարանն սկզբում վեցամյա էր (հետագայում՝ իննամյա), ուներ 60 աշակերտ (ծաղկուն ժամանակ՝ 336) և հինգ ուսուցիչ (հետագայում՝ 19), առաջին տեսուչն էր Գարրիել Ալվազովսկին: 1874 թ. նոյեմբերի 4-ին Ռուսաստանի ներքին գործերի մինիստրովյունը վավերացնում է նրա գոյությունը, և այն պաշտոնական ճանաչման իրավասունական ստատուս է ստանում: Տարբեր ժամանակներում Գեորգյան Հեմարանում դասավանդել են Արիստակես Սեդրակյանցը, Սեդրակ Մանգինյանը, Լեոն, Կարապետ Կոստանյանը, Կոմիտասը, Մաղաքիա Օրմանյանը, Հակոբ Մանանդյանը, Հրաչյա Աճառյանը, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, Մակսիմ Եկմալյանը, Մանուկ Աբեղյանը և ուրիշներ: Գեորգյան հոգևոր Հեմարանը իր գոյությունը դադարեցրեց 1917 թվականին:

«Արաբատ», 1874, № 9 («Հանգես տոնախմբության...»), 1898, № 10 («Տեղեկագիր...»), 1899, № 12 («Դեմարան մայր աթոռ»), «Էջմիածին», 1959, № 7 («...Գեորգյան Հեմարանի հիմնադրման 90-ամյակի առթիվ»):

Սեպտեմբեր.—Հին Նախիջևանում, Մկրտիչ Թունյանի, Մտեփան Կարախանյանի և Հարություն քահանայ Տեղ-Սուլայանի Նախաձեռնությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Հին Նախիջևանի արական ուսումնարանը», որն սկզբում ուներ քառասուն աշակերտ: Ուսումնարանն իր գոյությունը դադարեցրեց 1918 թվականին:

«Ազու շախատնի», 1874, № 39 («Հին Նախիջևան»), 1875 թ. № 2 («Մեզ հաղորդում են»), «Աշտի», 1919, № 15 («Հին Նախիջևանի հայերը»):

Սեպտեմբերի 30.—«Միտուն» (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մ. Մարկոսյանի «Հանդիմանություն խաբեությանը Չամուռ»:

1 Գեորգ Գ. Կաթողիկոսը (Գեորգ Պետրոսի Քերեսթեյան), որն ուներ «Գործուն-յան, ռուսոլուսն մականունը, ծնվել է Պոլսում, 1812 թ. հուլիսի 5-ին: Արժադի հոգևոր միաբանության անդամ է ընտրվել 1835 թ. սեպտեմբերի 1-ին, Պալատի պատրիարք՝ 1858 թ. հոկտեմբերի 17-ին, 1866 թ. սեպտեմբերի 17-ին էջմիածնի Գեորգյան Հոգևոր խորհուրդն ու Ազգային պատգամաբարական ժողովը, նրան, իր բացակայությամբ, ընտրում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս: Ժարական կառավարությունն ընտրությունը վավերացնում է նույն թվականի նոյեմբերի 25-ին: 1867 թ. մայիսի 21-ին Գեորգ Գ. Կաթողիկոսը հասնում է էջմիածին և անցնում իր պարտականությունների կատարմանը: Վախճ. 1882 թ. դեկտեմբերի 6-ին էջմիածնում (թաղումը՝ դեկտեմբերի 12-ին):

«Արաբատ», 1882, № 12 («Հանգիստ Տ. Տ. Գեորգ Գ.-ի...»); Օրմանյան Մ., Ազգապատում (մասն Գ.), Երևան, 1927, էջ 4133—4538:

յանին ընդդիմախոսականը և գրաքար՝ կարապետ Բաղրատունյան
«Գիտէ՞ք զինչ արարիւն քանաստեղծութիւնը:

Հոգիվածից. «Այս աշխատութիւնը հանձն առինք ոչ թէ Զա-
մուռնայանին պատասխանած լինելու, կամ զինքն համոզելու հա-
մար, ո՛չ. այլ առավել հասարակութեան գայթակղութիւնը ուղ-
ղելու և վիրավորյալ զգացումները բժշկելու համար: Վասնզի Զա-
մուռնայան գլխու հիվանդութիւնամբ վարակված է. վասնզի նոր
զգայարանաց կարողութիւնքը խանգարված են. վասնզի ինք-
յուր հիվանդ լինելը չգիտեր. վասնզի հիվանդութիւնը հետը ծե-
րացած է. վասնզի ունակութեան օրենքը լավ մը տիրապետած
վերան և զայն թոթափելու ո՛չ փույթ արած է, և ո՛չ կառնէ
վասնզի Զամուռնայան անհամոզելի կամակոր մի է, որով հայտն
է, թե զինքն համոզել և միտքը բժշկել անօգուտ է»:

Հոկտեմբերի 2.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 419), արեւմտահայ-
երեն, հրատարակում է [Գեորգ Այվազյանի] «Հայոց ազգին ներկա-
ն և ապագա՝ յըս հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Հայոց ազգը իր հայութեան նշան երկ-
թան ունի. իր եկեղեցին և իր լեզուն: Հայոց ազգը առաջ քշ-
ուողները,—ուր, դեպի ջուրը, դեպի վիճը, չէ, դեպի առաջ քշ-
ուողները,—այսինքն առաջադեմները, ուրիշ միջոց գտած չ-
10—20 տարին ի վեր, բայց եթե հայոց եկեղեցին և հայոց լե-
զուն բարեկարգել. կամ որ նույն է՝ հայոց եկեղեցին ու լեզու
փոխել, նոր ձևի, նոր կազմաւորի վերածել. կամ որ նույն է՝ հա-
յոց ձեռքն հայկական եկեղեցին ու լեզուն առնել և նոր եկեղե-
ցի (Ամերիկայեն) և նոր լեզու մը (Զինուալիսեն) տալ, Ազգ-
առաջադիմութեան համար ազգային եկեղեցին և լեզուն խաղա-
լնողները կամ շարամիտ անձինք են, կամ տիտաններ են և կա-
նաչափ առաջադիմութեանը ինչ պետք ըլլալը չգիտցող տիպա-
ներ են»:

Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր.—«Բազմավեպը» (պրակ 4), արեւմտահայ-
երեն, հրատարակում է «Վրաստան, իր պատմութիւնն և ավանդու-
թիւնք» հոդվածը, «Ուլ գիշեր» արձակ քանաստեղծութիւնը (ունի «Գ-
շերվան վրա քանաստեղծական այս գեղեցիկ տողերը արեւելյան են
կերպի Արեւելք շատ կողմեր, բազում դարերի ի վեր» ծանոթագրու-
թիւնը) և Սրիկ Կոստանդինի «Տաղ ի ծնունդն Քրիստոսի (կենակապ
քանաստեղծութիւնը, Հրատարակված է նաև Պ. Միսքեյանի «Հառ

մի առ Հայրենիս» գրաքար բանաստեղծութիւնը, «Առածք ազգայինը» խորագրի ներքո՝ հայկական ժողովրդական 65 առած-ասացվածքներ:

Հոկտեմբերի 5.—«Մշակը» (№ 39), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Հարոյի» «Շնորհալի և պարագա յուր. գրեց Ղ. Ղևոնդ Մ. Ալիշան» գրախոսականը: Հրատարակված է Ռաֆֆու «Պատասխանը», որտեղ նա պաշտպանում է իր «Փռնչի» առաջին հատորը «ուխտյալ կրիտիկոս» Գալուստ Շիրմազանյանի հարձակումից (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. օգոստոս):

Գրախոսականից. «Այսպիսի գրքերի հրատարակութիւնը մեծ օգուտ կունենա մեր գրականութեան պատմութեան համար, որի իրավացի կարիքը բարեբախտաբար մեր մեջ էլ զգացվել է: Թող ներվի ինձ նկատել, որ Հայր Ալիշանը, այն եկեղեցական անցքերին, որք լինում էին հայերի և լատինացիների մեջ, ավելի կաթողիկոսական, քան թե հայութեան կեանքից է նայում: Բայց այն բանը, որ ամենից առաջ աչքի է ընկնում ընթերցողին այս գրքում, Ալիշանի հետևյալ խոսքերն են. «Կրօնական խնդիրները եթե դուրսից, թողլով ի դատաստան բարձրագույն ատենի (իմա. կաթողիկական գաղափարաբանութեան —Ս. Շ.), որում եմք և կուղեմք միշտ ըլլալ հպատակ: Եւ ասո՛ւ. Այնուամենայնիվ, Հ. Ալիշանի այս աշխատութիւնը շատ հետաքրքիր է, և մանրամասնաբար պարունակում է իր մեջ թե՛ քաղաքական, թե՛ գրականական և թե՛ եկեղեցական պատմութիւն ընդհանուր Հայաստանի, ներսեւ Շնորհալու ժամանակի: Սրանով մեծ արժեք պիտի ունենա այս գիրքը մեր բանասերների առաջ»:

Հոկտեմբերի 4.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 56), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Ենեցու» «Տենչանք հայոց», իսկ պարբերականի հաջորդ համարում (հոկտեմբերի 9, № 60)՝ «Կուսանք հայոց» բանաստեղծութիւնները:

Հոկտեմբերի 5.—«Մեղու Հայաստանի» (№ 39), արեւելահայերեն, հրատարակում է Ղազարոս Աղայանի «Ստեփան Պալասանյանց. Քերականութիւն մայրենի լեզվի» գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Առայժմ ընտրեցի միայն բայերը, պատճառ, դոքա ամենադժվարին մասն են ներկայացնում մեր նոր քերականութիւն և դոքա են ամենից շատ մշակելու կարեւորութիւն ունեցողը (բազմաթիվ սխալներ նշելուց հետո—Ս. Շ.): Ահա այս տեսակ մտացածին ոճերից խարվելով, բազմաթիվ ժամանակներ ու եղանակներ է հնարել և ուղտի քարավանի պես երկար ու մեկ

ձգել: Հները ամեն մի ըստ ինքյան շէշտ և դուրըմբունելի բան մֆնացնում և դժվարացնում էին, որպեսզի ավելի վնասութուն և սրբութուն ստանա առարկան. ահա այս մեթոդին է հենել պարոն Պալասանյանը յուր քերականության մեջ. բայերի վերաբերությամբս:

Հոկտեմբեր. — «Արևելյան մամուլը» (Գ. տաքի, N 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Տոմար ընտանեկան, 1874—1875 թթ., Ա. հատոր» գրախոսականը: Գրախոսված և դրական է գնահատված Սրբուհի Երեցյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող աշխատությունը (տես ներկա հատորը, 1874 թ.):

Հոկտեմբերի 5. — Պոլսի «Թատրոնը» (N 57), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հեռաբարի» «Տոքթոր Ռուսինյան» գիմանկարը: Լեզվաառական բնույթի որոշ փոփոխություններից հետո դիմանկարը ղեկավար է ակզգային ջոջեր» շարքում:

Հոկտեմբերի 5. — «Մասիսը» (N 1592), արևմտահայերեն, հրատարակում է Տիգրան Սեթյանի «Ի տարածամ մահ մեծապատիվ ղոկտոր Հովհաննես էֆենդի Մելիքյան» եղբորեղական պոեմը: Տողատակ տրված է վերջինիս համառոտ կենսագրությունը:

Հոկտեմբերի 7. — Պոլսի «Թատրոնը» (N 58), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Լեմցու» «Եկկլակն լամ (նաղգիլն)», հաջորդ համարում (հոկտեմբերի 8, N 59)՝ «Կույս մի փափկիկ կամ ուռած տիկ» երգիծական բանաստեղծությունները:

Հոկտեմբեր. — «Հուլիսը» (N 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Երավունք անձին» գրական-փիլիսոփայական տրակտատը և «Նոր-տարությունը» արվեստից ուսումնասիրությունը:

Ուսումնասիրությունից. «Գիտությունը» ճաշակեն բան մը չըզգալուս ապացույցն այն է, որ փոխանակ այս սեռի դրժեր թարգմանիլու, անկարգ սիրահարություն ստորագրող վիշապանություններ կթարգմանվին և կծախվին: Ավելի աղեկ չէր, որ շատ մը հետեակ թարգմանիչներ վեպեր թարգմանելու համար ունենալու տեղ՝ կրթական խորհուրդ մը ունենայինք, նվրդացի լիզված հմտություն ունեցողներ՝ որք ոչ միայն դպրոցաց հրահանգներ տային և հսկեին, այլ նաև ժողովրդյան մեջ կարգով մը մտցնեիք գիտություն պիտանի գրքերն ալ թարգմանեին և բացատրեին:

Հոկտեմբերի 8. — «Մասիսը» (N 1593), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Պանդուխտի» «Բանասիրական» գրախոսականը, որն

ստիպարւում է նույն պարբերականի № 1598 (հեկտեմբերի 19)-ում:
Գրախաւած է Սրբուհի Երիցյանի «Տոմար բնաւանդան», 1874—1875
թթ., Ա հատոր» աշխատութիւնը (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ.),
որին աւելած են սկզբունքային բնութիւն դիտողութիւններ: Գրեգոր Օտ-
աւեի՝ շարունակէն բնադրից կատարւած արեւմտահայերեն թարգմա-
նութիւնը հրատարակւում է Վիկտոր Հլուգոյի «Ենոն» պատմականօր-
ագրոսի մէջ:

Հոկտեմբերի 10.—«Մասիսը» (№ 1594), արեւմտահայերեն, սկսում
է հրատարակել Անտոն-Մադաթիա Դարագաշյանի «Արդո խմբագիր
«Մասիս» պատմական լրագրո» գրախոսականը, որն ամարտւում է
նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Գրախոսւած է Ա. Ա. Սու-
րենի «Նոր գործնական քերականութիւն» աշխատութիւնը (տե՛ս ներ-
կա հատորը, 1874 թ.), որի կապակցութիւնը ներկայացւած են մատե-
նագիտական բնութիւն որոշ տեսակետներ:

Գրախոսականից. «Մենք հայերեն լեզու գեղադանշապես զրա-
ւարդ միայն կ'ենանանք: Այսպես ճանչցած է միշտ և տակաւին
կ'ենանա ըրոր հայ ազգը և հիւրավի. քանզի աշխարհաբար մը,
զորօրինակ Թուրքիո կ'ամ Բուսիո աշխարհաբար Թուրքեա կ'ամ
Թուսիա բնակող հայոց միայն լեզուն է, և ոչ բոլոր ազգին: Ազգի
մը մեջ շատ դաժառական լեզուներ կրնան ըլլալ, բայց լեզուն.
զոր շարունակութիւնը հաստատած և կրննք սրբացուած է, այն է
ազգին լեզուն: Արդ՝ մեր կրոնական և մատենագրական լեզուն
զրաբարն է»:

Հոկտեմբերի 11.—«Օրագիրը» (№ 1593), արեւմտահայերեն, հրա-
տարակում է Մովսէս քահանա Մեծողյանցի «Նախարարարմունք»
հոգւածը: Քննւած են հայկական ժողովրդական համատալիքները:

Հոկտեմբերի 12.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 63), արեւմտահայերեն.
հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Եւաշատուր Միսաքյան» երգիծա-
կան վիմանկարը: Լեզվաբանական բնութիւն որոշ փոփոխութիւններից
հետո այն գետնադիւ է «Աղբակի» ջոջեր» շարքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան,
Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 293—298):

Հոկտեմբերի 15.—«Երիւրկիա» հանդեսը (№ 3), արեւմտահայերեն,
հրատարակում է Հովհաննէս Պրոսպերի Տերոյանցի «Հին եգիպտացի-
ներուն արվեստները և սովորութիւնները» հոդւածը: Այստեղ են հրա-
տարակւել Սիմոն Ֆելեկյանի «Աղգային» հրապարակախոսական առաջ-
նորդողը, որն ամարտւում է նույն հանդեսի № 5 (նոյեմբերի 15)-ում և
[Մանվել-Բարունակ Ութուլյանի] «Սկզբունք ժողովրդական կամ Մալ-

թուա և իր օկզբունքը» ուսումնասիրությունը և Այն ավարտվում է նույն
պտրքերականի № 5 (նոյեմբերի 15)-ում:

«Ազգային» հոգվածի ելակետերն են. «Ճշմարիտ կենաց տա-
րերը ազատությունն է: Սահմանադրական իրավունքը բնակա-
ազատության լահին է: Մեր սահմանադրությունը անիրավություն
է, զի բնական ազատությամբ լահված չէ»:

Հոկտեմբերի 15.—«Հույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 10), արևմտա-
հայերեն, սկսում է հրատարակել Ամբրոսիոս Լուսինյանի (իմա. Գալ-
Ֆայան) «Հայերեն լեզու» գրական-լեզվաբանական հոգվածը, որ
ավարտվում է նույն հանդեսի 1875 թ. № 17 (փետրվարի 1)-ում:

Հոգվածից. «Ես, ավանդության, պատմության, կրոնի և հա-
վատո զավակ, կղավանիմ և թե լեզուներն «աստուծո պարգև են
առ մարդ: Արդ, քանի որ քառից գոյություն պատճառն աստվա-
ն է: Բառից գոյությունը փոխելը աստուծո միայն առաջարկելու
կամ աստուծո հետ միայն խորհրդակցելու է յուր առատագույն
գոյությունը վրա ընելից փոփոխությանը մասին: Բառերուն կազ-
մը կամ հոլովումը փոխելը մարդու մը կազմը կամ գոյության
եղանակը փոխել է: Քանի որ տակավին գոյությանց գիտություն
ներ չունինք, առ այդ ձեռն արկանել կամ ձգել ընդ վախճանե-
թյուն է»:

Հոկտեմբերի 17.—«Մշակը» (№ 41), արևելահայերեն, հրատարա-
կում է [Գրիգոր Աթորունու] «Ինչ է հայը Կովկասում և ինչ պետք
լիներ» հրապարակախոսական առաջնորդողը, որտեղ ցույց է տրվում
հայ ժողովրդի պատմահասարակական ու մշակութային տեղը կովկաս-
յան մյուս ժողովուրդների շարքում: Սկսում է հրատարակվել Գրիգոր
Տեր-Հովհաննիսյանի «Հասունյանները և հակահասունյանները» ուսումնա-
նափրությունը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 19.—«Մասիսը» (№ 1598), գրաբար, հրատարակում
է Գարեգին Արիստակեսյանի «Նուագ ի շնորհաւորութիւն պանծա-
անուան Ս. Պատրիարքի, Ներսէսի սրբազան արքեպիսկոպոսի...» ներ-
քողական բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 19.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 41), արևելահայերեն
հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Պուլրի» պատմվածքը:

Հոկտեմբերի 19.—«Պուլի թատրոնը» (№ 69), արևմտահայերեն
հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Օսեն հոճասարյան» երգիծակա-
ղիմանկարը: Լեզվաոճական բնույթի որոշ փոփոխություններից հետո

այն զետեղվել է «Ազգային շուքր» շարքում (տե՛ս Հ. Պառնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 247—252)։

Հոկտեմբերի 22.—«Մասիսը» (№ 1599), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արիստակես Հովհաննիսյանի «...էֆենդի» նամակը (տեղեկացնում է, որ հավաքել, ձայնագրել և «բնագրորեն ճշտել է» հայկական շարականները) և գրաբար՝ Հովհաննես Թաթարյանի «Մրմունջ որդիական առ Կարապետ էֆենդի Գարակյոզյան» լափածո եղերերգությունը։

Հոկտեմբերի 23.—«Օրագիրը» (№ 1371), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պ. Պոստմյան Արարկերցու «...խմբագիր» հոդվածը, Վերյուծված է և բացասական գնահատված Մինաս Զերազի գրական-հասարակական և առանձնապես լեզվաշինության բնագավառում ծավալած գործունեությունը։

Հոկտեմբերի 24.—«Մշակը» (№ 42), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեխիբդադեի» «Հաստնյանը և յուր կուսակցությունը» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Այսքան դառն և արյունալից փորձերից հետո, արևմուտքից օգնություն հուսալու ցնորքը մինչև այսօր տաճկաստանի հայերի երևակայության մեջ մեծ դեր է խաղում։ Կապված լինել Հոռոմի պապի հետ և պապի,—այդ արդեն ուժից ընկած ճիվադի,—օգնությանը դրավել Ֆրանսիայի կոնսուլների և դեսպանների պաշտպանությունը, դժբա գլխավոր շարժառիթներն էին, որք ստիպել էին տաճկաստանցի հայերին ընդունել կաթոլիկությունը։

Հոկտեմբերի 24.—«Մասիսը» (№ 1600), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Ա. Ա. Սուրենի «...խմբագիր «Մամիս» պատմական լրագրո» բանասիրական-լեզվաբանական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում, Բանավիճելով Ա. Մ. Գարազյանի հետ (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. հոկտեմբերի 10), հեղինակն անգրադառնում է «գրաբար լեզու և գրաբար լեզու գրականություն» հարցերին։

Հոկտեմբերի 26.—Պուստում ծնվեց արձակագիր, երգիծարան, հոգևածագիր, թարգմանիչ (Նյրանսերենից հայերեն), խմբագիր ՕՆՆԻԿ Զիֆթե-Սարաֆը (Հովհաննես Գրիգորի Արիստղոմյան), Վախճ. 1932 թ. հուլիսի 11-ին, ժնկում (Շվեյցարիա)։

1919 թ. Պոլսում հիմնել և մի տարի խմբագրել է «Հայ միտք» շաբաթաթերթը: Ժամանակի պարբերականներում հանդես է եկել «Հովհաննես ասպետ», «Շանթըլեռ» և «Քառասը» կնիքաշանիկներով: Ինքիկ, Աճեռն տարեցույցը, Պոլս, 1912, էջ 237: «Հայաստանի կաշնակ» 1932, № 82 («Մահ»), 1932, № 1 («Օնեիկ Զիֆի-Սարգս»), Պետրոպոլիս, Գրական գեմեր (Օնեիկ Զիֆի-Սարգս), Երևան, 1977, էջ 247—283: .

Հոկտեմբերի 31.—«Սիրուն» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ժողովրդական երգիչներ» ուսումնասիրությունը: Սայաթ-Նովայի գործունեությունը բնութագրելուց և Գ. Արվարդյանի՝ 1852 թ. Մոսկվայում հրատարակված «Սայաթ-Նովա, լուս գրած աշխատասիրութենով» ժողովածուն ներկայացնելուց հետո, համապատասխան ժանրագրություններով հրատարակված են Ղուկ էկագի «Սիրտ մարդո» Ղուկ Արդունի «Գրիչ» ժողովրդական հայերենով գրված բանաստեղծությունները: Վերջիններս խմբագրությունն ստացել էր Հնդկաստանից:

Հոկտեմբերի 31.—Վիեննայում ծնվեց գեղանկարիչ Օֆորտիստ էդգար Պետրոսի Շահինը: Վախճ. 1947 թ. մարտի 18-ին, Փարիզում:

Երվանդան Ռ., էդգար Շահին, կյանք և ստեղծագործությունը, Երևան 1956, 207 էջ:

Նոյեմբերի 2.—«Մասիսը» (№ 1604), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պողոս Շաշյանի «Առ մեծն Հովհաննես Ավագովսկի պատկերահան» ներբողական բանաստեղծությունը: Նախորդող ընծայականությամբ է վերջինիս գրության բանասիրական պատմությունը:

Նոյեմբեր.—«Հուլիսը» (№ 11), արևմտահայերեն, հրատարակում Հովհաննես Մավյանի «Հիշատակարանաց օգուտը» ուսումնասիրությունը: Սկսում է հրատարակվել «Թրավունք ալլոց» հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում և Քաղվածք Սենեկա առ Լյուկիլիոս գրած նամակն է հուշապատումը: Եղիշե Ավագյանով ֆրանսերեն բնագրից կատարված ղրաբար թարգմանությամբ հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Ելովա» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբեր.—Սադիանում (Շամախի), Սարգիս վարդապետ Միրզաբեկյանցի, Սահակ քահանա Հուանյանցի, Հարություն Մխիթարյանցի, Հովհաննես Խալափյանցի, Խաչի Մաթևոսյանցի ջանքերով իր գործությունն է սկսում կրթադաստիարակչական «Ս. Ստեփանոս Նախավկադի անվան գյուղական ընկերությունը»: Շուտով այն իր հովանավորության ներքո է վերցնում 1869 թ. հիմնադրված վանքական դպրոց:

(տե՛ս ներկա հատորը, 1369 թ., Սաղիան)։ Նեքթին էրէպիսկոպոսկընիյուն-
ներից հետո դադարում է գոյութիւն ունենալուց 1875 թ. մալիօին։

«Մեղու Հայաստանի», 1874, № 31 (շաբաթ խմբագրի), № 47 («Ազգա-
յին»), 1875, № 19 («Ազգային»)։

Նոյեմբերի 2.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 43), արեւելահայերեն,
հրատարակում է Ալեքսանդր Քալանթարի «Տեր Վրթանէս» պատմվածքը։

Նոյեմբերի 6.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 429), արեւմտահա-
յերեն, սկսում է հրատարակել [Գեորգ Ալվազյանի] եղբիժական-հրա-
պարակախոսական մանրապատումների շարքը «Մաղրասիրական»
ընդհանուր խորագրի ներքո։ Հրատարակութիւնն ավարտվում է նույն
պարբերականի՝ 1875 թ. № 474-ում (ապրիլի 17)։ այդ ընթացքում
հրատարակվում է 39 ժողովրդասիրական հոդված։

Առաջաբանում (սկատակ) հեղինակը, երգիծանքի դերի ու
նշանակութիւն մասին խոսելուց հետո համելում է, որ՝ իրեն որ-
պէս առաջնորդ վերցրել է Հ. Պարոնյանի թեթիկարը։

Նոյեմբերի 7.—«Մասիսը» (№ 1606), արեւմտահայերեն, սկսում է
հրատարակել «Բանաստեղծութիւն և ստվերք հայկականը դերապա-
տիվ ետրեն հայկականութիւն Նար-Պէյ» գրախոսականը (հեղ. Մ. Ն. Ն.),
որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1609 (նոյեմբերի 14)-ում։

Ընութադրված է բանաստեղծութիւնը որպէս կյանքի ընկալ-
ման ձևերից մեկը, ապա տրված է Ա. Բաղդասարեան, Ռ. Պատ-
կանյանի, Մ. Նալբանդյանի, Մ. Պեշկիթաշլյանի գործերի գիտա-
բանասիրական ընութադրութիւնը։ Այս հենքի վրա վերլուծված է
Խ. Գալֆայանի բանաստեղծութիւնների «Ստվերք հայկականը»
ժողովածուն, որը րարձր է գնահատված (ոխորեն Հայաստանի
լամարթիին էս), իսկ մի քանի բանաստեղծութիւններ էլ առա-
ջարկված է ռուսագիտին նրգահանից, ձայնագրիւ համար։

Նոյեմբերի 7.—«Մշակը» (№ 40), արեւելահայերեն, հրատարակում
է «Մելիքդադնի» սվանքը և կուսակրոն հոգեորականութիւնը հոդ-
վածք։

Հոդվածից. «Միսիթար Սերաստացին առաջինն եղավ հայերի
մեջ, որ մտածեց մի աղպիպի միաբանութիւն կազմել, բայց նո-
րան հաջողեցավ միայն կաթողիկոսիւնն անունով. այնուամենայ-
նիւ, վենետիկի վանքը փոքր արդիւնք չտվավ հայերին։ Այդ հի-
շիւով, մենք շենք կամենում պաշտպանել կղերական գաղափարը.
միայն կասենք՝ մեր վանքերն յուրյանց ալժմյան անորոշ դրու-

թյան մեջ հազիվ թե կարող են ազգի պահանջներին համապատասխանող գրականություն տալ:

Նոյեմբերի 13.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 431) «Առածք» խորագրի ներքո հրատարակում է արևմտահայերեն տասներեք առած-ասացվածքներ:

Նոյեմբերի 21.—«Մշակը» (№ 47), Թիֆլիզի բարբառով, հրատարակում է «Համալի» «Համալի մասլահաթը» ֆելիետոնը (տե՛ս Գարիբյ Սուճոյուկյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, էջ 263—267):

Նոյեմբեր.—«Արևելյան մամուլը» (7 տարի, № 11), արևմտահայերեն, հրատարակում է Երեանցի «Թղթակցություն» գրական-հրապարակախոսական հոգվածը և գրաբար՝ Ստեփան Զաքրյանի «Ի յիշատակ սգալի մահուան օրիորդ Մարիի Յ. Տայիեան» եղբրերգությունը:

Հոգվածից. «Հարություն Սըվաճյան այն երիտասարդներն էր ազգին մեջ, ուր բավական տաղանդ զգալով իր մեջ, կուզեր սլանալ և բարձրանալ և կկարծեր թե կամենալ՝ կարենալ կնշանակե. ուստի իր մտավորական տաղանդը հարստացնելն, որ ավելի դուրին էր, քսակն ուզեց հարստացնել և այս սոսկալի պատերազմին մեջ զոհ ընկավ: Երբ ինք «Մեղուին» քանի մը տարի երեսի վրա կթողուր՝ ածուխի, աղյուսի, հանքի հերե՛ն պատե-լով, և երբ ժանգոտած գրիչը ձեռք առավ և ասպարեզ նետվեցավ, դաշտը բոլորովին փոխված գտավ: Այն ատեն յրեհ՝ հիշեցնողներ հղան անցյալը, ուր իր բարեկամաց խորհուրդներն զանց առնելով՝ հախուռն հարձակումներ ընելն սովորությունե՛ր ըրած էր, թեթև դատմութեով բարի անուններ արատավորել չէր զգուշացեր: Սըվաճյան, որ յուր «Մեղուին» խայթոցով զինյալ, կհարձակի ընդդեմ տգիտության, ընդդեմ բռնավորության, ընդդեմ նախապաշարմանց, ընդդեմ ապօրինավորության, ընդդեմ անիրավության և ով ուր դիմացը կգտնե՝ կաթողիկոս, պատրիարք, ամիրա, առաջնորդ, ժողովրդապետ, եկեղեցական և աշխարհական, բան մը յիսնալեր, կկոխե կանցնի. չէ՞ որ իր նպատակին պիտի դիմե՛ս:

Նոյեմբերի 27.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 435), ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար չափածո թարգմանությամբ («Թարգմանիչ Մ. Կ. Ն.») հրատարակում է Ալֆոնս Լամարթինի «Աշուն» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբերի 28. — «Մշակը» (№ 48), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեծիբղաղէի» «Հեղինակների վիճակը» հոդվածը:

Հոդվածից. «Մեզանում գրականությամբ պարապվողներն քստ մեծի մասին աղքատ մարդիկ են: Եթե նրանցից մեկը հեղինակել կամ թարգմանել էր որևիցէ գիրք, տարիներով նորա աշխատությունը լույս չէ տեսնում, մնում է առանց տպագրվելու: Կոշկական յուր արհեստով ապրում է. հյուսն յուր արհեստով ընտանիք է պահում. իսկ գրքերի հեղինակն յուր գլուխն անգամ պահել չէ կարողանում: Նորա արդյունաբերությունը մի աշխատի մթերք է, որ խիստ սակավ է գնահատվում: Զկա մի ձեռք, որ գնելով նորա աշխատության նյութը, հաղորդեր ամբողջին: Ուրեմն գրքերի տարածելը ժողովրդի մեջ ոչ թե մասնավոր մարդու գործ է, այլ ժնի լկազմակերպված ընկերության գործ: Վերսիշյալ հանգամանքներն աչքի առաջ ունենով, մեզ համար խիստ զգալի է լինում մի օրինակոր տպագրական ընկերության կարևորությունը:

Նոյեմբեր. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 11), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արիստակես Սեդրակյանի «Քերականութուն մայրենի լեզվի» գրախոսականը: Գրախոսված է Ստ. Պալասանյանի՝ 1874 թ. Թիֆլիզում հրատարակված՝ այդ խորագիրը կրող աշխատությունը (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ.), որը լեզվաոճական ու տեսական բնույթի մի քանի դիտողութուններից հետո դրական է գնահատված:

Նոյեմբերի 30. — «Միոնը» (№ 11), Զաքար Համբարձումյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է էմմ Մարթենի «Հավատք և հույս» նովելը: Հրատարակված է նորեն վարդապետ Մխիթարյանի «Բանասիրական» արևմտահայերեն ուսումնասիրությունը, որտեղ վերլուծված են «կոապուշտից պաշտամունքները, սովորությունները, քարոզչությունները, ձևերը, հանդեսները»: Ավարտը՝ հաջորդ համարում: Ժողովրդական աշխարհարարով հրատարակված է աշուղ Զամալիի «Երգ Հայաստանի շինական խնձորից» բանաստեղծությունը, խմբագրության՝ հայ նոր գրականության հարցերը վերլուծող ներածականով՝ Գևորգ Բարխուդարյանի «Հայրենասեր եղբայր» աշխարհարար ուղերձը, որտեղ հեղինակը ներկայացնում է իր «Միրզա և Աննա» վիպասանությունը, և արևմտահայերեն՝ Մ. Կյոմրյուքճյանի «Առ խմբագրություն «Միոնի» նամակը: Հակադրվելով «Մասիսի» հոդվածագրին (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. Նոյեմբերի ?), նամակագիրն ապացուցում է, որ ի. Գալֆայանի բանաստեղծություններից իր կատարած բանագրողության մասին ասվածը զրպարտություն է:

Նոյեմբերի 30.—Մեղու Հայաստանին (№ 49), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցքու» «Հիմի» «Վ» է մեղավորը հրգիծական պատմվածքը:

Նոյեմբերի 30.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 1002), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Իրք հանգուցյալ Տեպեճյանի, գրյալի նմանե անկողնի հիվանդության յուրո» (ունի Փ. Ա. Ս. ստորագրությունը) և գրաբար, Նշան Միրզայի «Ի սգալի մահ առաքինափայլ օրիորդին Մարի Տաեան» լափածո եղերերգությունները:

Դեկտեմբերի 1.—«Լույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 13), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հմայակ Դիմաքսյանի] «Քննական կրոնագիտություն» գրախոսականը: Գրախոսված և դրական է գնահատված Սահակ Տեր-Սարգսյանի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատությունը (սեպտեմբեր, 1874 թ.):

Դեկտեմբերի 1.—Տանկերտ գյուղում (այժմ՝ Նախիջևանի ԻհՄՀ, Օրդուրագի շրջան) ծնվեց մանկագիր, բանաստեղծ, թարգմանիչ (ռուսերենէջ հայերեն), ՀՀ վաստակավոր ուսուցիչ (1950 թ.), ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1954 թ.) Հայրապետ Սարգսի Հայրապետյանը: Վախճ. 1952 թ. մարտի 7-ին, Երևանում:

Խաչատրյան Հ., Գրական տեղեկատու, էջ 279—282: «Սովետական գրական» եռօրյան տաղերգություն, Երևան, 1977, էջ 37:

Դեկտեմբերի 2.—Սղնախում (Վրացական ԽՍՀ), Ստեփաննոս Տեր-Ստեփանյանցի նախածնունդով, իր գոյությունն է սկսում «Շուշանիկյան օրիորդաց դպրոցը»: Սկզբում ուներ քառասունհինգ աշակերտուհի: Ի թիվս այլ առարկաների, աշակերտում էին կրոն, ձեռագործ, երգեցողություն:

«Մեղու Հայաստան», 1874, № 32 («Շարք խմբագիր»):

Դեկտեմբերի 5.—«Մշակը» (№ 49), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Արծրունու ?] «Ազատությունը Թուրքիայի մեջ» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Թուրքիայի մասին միշտ լսում ենք, թե այնտեղ ազատություն կա, թե կարելի է դասախոսություններ կարդալ, լրագիրներ առանց ցենզուրա հրատարակել, ուսումնաբաններ հիմնել, զանազան ձևերով կրթություններ իրագործել առանց որևէ արգելքի պատահելու տերություն կողմից. ահա ըստ երևույթին ընդարձակ ազատություն: Բայց հանկարծ, մի որևէ մասնավոր մատնության պատճառով, մի լրագիր արգելվում է առանց դա-

տասանին: Հայերը ունին Թուրքիայում սահմանադրական խթմանքներ, ունին ազգային ժողով: Բայց ազգային ժողովի նիստում, երբ մի անգամ որ բարձր ժաղումից չէ, հակառակ է խոսում մի ամիրայի, այդ ամիրան կամայական կերպով կարող է վնասել տալ նրան ժողովից:

Գեկտեմբերի 7. — «Մասիսը» (№ 1618), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մարկոս Աղաբեկյանի «Առ շնորհազարդ Գարեգին վարդապետ Սրվանձությանց, ծրագրող ՌԳրոց ու բրոց» և «Մասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռն անուն գրքույկին» նամակ-գրախոսականը:

Գրախոսված են Գարեգին Սրվանձությանցի՝ վերոհիշյալ խորագրերը կրող երկու գրքույկները, որոնք դրական են գնահատված: Հիշեցվում է, որ այդ գործով պարապողներից էր նաև «վախճանյալ հոգի» Գեորգ Ախվերդյանը, որը նույնպես կոչ էր անում «անխնայաբար» հավաքել դրանք ու գիտական շրջանառության մեջ դնել: Ենչպես Ռուսաստանի հայք, — ավարտում է իր միտքը Աղաբեկյանը, — սրանց առաջինն է հիշված վախճանյալ պարոն Գեորգ Ախվերդյան և իրան հետևողներն են այդ մանր մունր փշրանքները հավաքողներն ամբողջն ձևացնելու համար, նույնպես և դուք մեր Տաճկաստանի հայոց մեջ առաջինն եղաք այդ ձեր գրքույկով այդ գործին մեջ. ուր էր թե՛ ինչպես Ռուսաստան, այնպես էլ մեր մեջ հետևողներ լինեին այդպիսի ձեռնարկությունց և վերջն ու վերջ հայոց ազգն իր անձկացած կյանքի ճիշտ կերպարանքն ճանաչելով, իր այսօրվա կերպարանքն ուղղորդ համաշխարհային ընկերականության մեջ:

Գեկտեմբերի 7. — «Մեղու Հայաստանին» (№ 49), արևելահայերեն. հրատարակում է «Փաղքցու» «Հոգաբարձական մենամարտություն, կամ ով է մեզնից ուժեղը» երգիծական պատմվածքը:

Գեկտեմբերի 11. — «Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 439), գրաբար, հրատարակում է Համբարձում Ալաճաճյանի «Զօն առ մեծն Այվազովսկի, տիեզերահռչակ հայկազն նկարիչն» բանաստեղծությունը: Այն տրտատպված է հեղինակի «Փունջ» ժողովածուից և քառյակների տողերից ոչ մեկում առա տառ գոյություն չունի:

Գեկտեմբերի 12. — «Մասիսը» (№ 1620), արևմտահայերեն, հրատարակում է Անտոն-Մադաթիա Գաբազադյանի «Ա. Մ. Գաբազադյանի պատասխանն առ պ. Սուրեն» լեզվաբանական-բանասիրական հոդվածը: Բանավիճելով Ա. Ա. Սուրենի հետ (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. հոկտեմբերի 24), Գաբազադյանը նորից քննության առարկա է

դարձնում գրաբարալեզու գրականություն և զգալիորեն կապված հարցերը:

Դեկտեմբերի 13.—Կեսարիայում ծնվեց մշակութային գործիչ, հոգևածագիր Բարսեղ Օհանյանը, Վախճ. Ալեքսանդրիայում (Նզիպտոս):

1904—1905 թթ. Ալեքսանդրիայում խմբագրել է «Ազատ բեմ» շաբաթաթերթը (վերջին մի քանի համարները հրատարակվել են Կահիրեում): Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Արա» կեղծանունով:

Ալեքսանդրիայի Ա. Պատմության հայ Կեօսիս (Բ հասար), Կահիրե, 1887, և 2077—2080:

Դեկտեմբերի 14.—«Մասիսը» (N 1621), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Հովհաննես Մկրյանի «Գրոց ու բրոց և Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ» գրախոսականը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Գրախոսականից. «Գրոց ու բրոց հավաքածու մի է Մուշի և Վանա ժողովրդական ավանդությանց, սովորությանց և զրույցներու, որք մեծ մասով նույն գավառներուն մեջ դտնված հին շենքերուն, ուխտատեղիներուն և այլ տեղերու հատկացալ են. այլև գանձարան մի է Գրոց ու Բրոց ռամկական բառարու և ասացվածքներու, որք կարող են արդի հայ լեզվին մի նոր հարստություն և վայելչություն տալ: Ըստ առաջնուն հետաքրքրական և ըստ վերջնուն օգտակար ու կարևոր: Հայրենասեր ծրագրողն «Գրոց Բրոցին» յուր քնական ազգասիրությամբն ու նախանշախնդրությամբ, այս առաջին հարվածով տրտունջ կրառնա մեր ազգի նոր սերունդին, որ հազիվ մի նոր լեզու սովորած՝ զայն կսիրե, անոր կհարմարի և հետս կթողուն յուրյանց քնիկը, հայրենին, ազգայինը և ընտրանին»:

Դեկտեմբերի 14.—«Մեղու Հայաստանին» (N 50), արևելահայերեն, հրատարակում է Ալզգույին պատմության դասափութություն և ձեռնարկ պատմաբանասիրական հոդվածք (հեղինակ Հ. Տ. Հ.):

Դեկտեմբերի 14.—«Արշալույս արարատյանը» (N 1003), գրաբար, հրատարակում է Ստեփան Չաքրյանի «Բ սգալի մահ օրիորդի Տիրուհու, դստեր մեծաշուք Գրիգոր էֆենդի Ապրահան» և Հարություն Սվաճյանի «Ներսէս Մավեան, երիտասարդ դաստու Արմաշի վանից, եղբերից մահու» լավածո հղերհրգությունները:

Գեկտեմբերի 15.—Շէույս հանդեսը (N 14), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Անտոն Թարգմանյանի Շէւյս ի Տրանսիլվանիա և ի Հունգարիա վաղ և արդի ժամանակաց մեջ» պատմարանասիրական ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի 1875 թ. № 16 (հունվարի 15)-ում:

Գեկտեմբերի 19.—Մշտկը» (N 51), արեւելահայերեն, հրատարակում է [Դր. Դոր Արծրունու] Շէրեք տարի անցավ» հրապարակախոսական առաջնորդողը և նրա՝ Շէւյսից թատրոն. Գ. Սունդուկյանի Քթանյած օջախ» թատերախոսականը:

Առաջնորդողը. Գ. Շինչպես երեք տարի սրանից առաջ, նույնպէս և այժմ, մենք աշխատում ենք, խոստովանելով, թե դեռ երկար ժամանակ մեր աշխատանքը ապարդիւն կլինի բթացած, համար, ինքնահաւան, տգէտ, բարոյապէս ընկած, հարստահարող հասարակութեան մեջ: Ինչպես երեք տարի առաջ, նույնպէս և այժմ, մենք հուսահատված աշխատում ենք: Այո, հուսահատված ժամանակակից անմիտ հասարակութեան վերաբերութեամբ, մեր բոլոր հույսը միայն ապագայի վրա դնելով: Բայց ոչինչ, դուք մեր դրամանութեան վրտ նայում եք ինչպէս ցնորված, հիվանդ մարդու գործունեութեան վրտ, իսկ մենք ձեռք համարում ենք ոչ թե կենդանի էակներ, այլ միայն կենդանի կերպարանք ունեցող անցավոր սրվականներ: Դուք կարող եք մեզ անձամբ ոչնչացնել (իհարկե շատ կուզենայիք), բայց չեք կարող մեր հայտնած մշտքերը ոչնչացնել, որովհետեւ նրանք մեր սեփական, հնարած մտքերը չեն, այլ ամբողջ մարդկութեան ռզու ազատ դարգացման արդյունքն են:

Գեկտեմբերի 21.—Մասիսը» (N 1624), Մակար Գրիգորյանի արեւմտահայերեն նամակ-ընծայականով, հրատարակում է Դեորգ Բարխուդարյանի «Հայրենասեր եղբայր» նամակը, որն արտատպված է «Սիոն» ամսագրի նոյեմբեր թվից» (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. նոյեմբերի 30), Գ. Բարխուդարյանը մեկնարանում է իր «Միրզա և Աննա» վիպասանութեան նպատակը և գրութեան շարժառիթները:

Գեկտեմբերի 24.—Պոլսի Քթատրոնը» (N 73), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Դունի» «Հանկա քոստանին պախրէի պատկերի մը» վիպակը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1875 թ. № 84 (հունվարի 19)-ում:

Գեկտեմբեր. — «Արեւելյան մամուլը» (Գ. տարի, N 12), գրաբար, հրատարակում է Արեւել-Սարգիս Պալապանյանի «Առ վաղամեծիկն

Տիրուհի, աստմանազարդ դուռեր մեծաշուք Գրիգոր էֆենդի Ապղեօսան լափածո եղերերգությունը:

Դեկտեմբերի 24.—Գոթայում (Գերմանիա) ծնվեց հրաժշտադետ, դաշնակահարուհի, լրագրող, կոմիտասագետ Մարգարիտ Ավետիքի Խաթայանը: Վախճ. 1968 թ. հոկտեմբերի 18-ին, Փարիզում:

Եժամանակակիցները Կոմիտասի մասին (կազմեց Գ. Գապարյան). Երևան, 1960, 339 էջ:

Դեկտեմբերի 28.—«Մասիսը» (N 1626), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Մկրյանի «Հազար ու մի առակավոր բանք, ազգային և օտարք, ի Գարրիելի արքեպիսկոպոսն Ալվազյան» գրախոսականը:

Գրախոսակամից. «Հազար ու մի առակավոր բանքը» հավաքածու մի է ժողովրդական կարճ, սիրուն և իմաստալից առածներու, որք բազմահմուտ հավաքչին աշխատությամբ կոկված, պարզված և մեկ ձևի բերված են: Այս գիրքը օգտակար կարող է լինել մանավանդ գերդաստաններուն համար: «Հազար ու մի առակավոր բանքի» մեջ նկատելի մի բան կա. այն է, որ շատ ուսուկական և օտար բառերու, դորս շհասկացողները կաբելի է թե հասկացողներեն շատ են, մեկնությունը չեն դրված: Թարգմանքներուն գաղտնի, ավելի լավ կլինեն, եթե ավելի ճշգրտվեն:

Դեկտեմբերի 27.—Պոլսի «Թատրոնը» (M 76), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Կաղանդը կալած կար» հրդիմապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. Ծ, էջ 224—226):

Դեկտեմբերի 31.—«Արևիկ» (M 12), Զաքար Համբարձումյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է էմմե Մարթենի «Մարդկային ազգին կրոնքը» ուսումնասիրությունը և գրաբար՝ Կարապետ Բազրատունյանի «Ի ծնունդն թրխտոսի» բանաստեղծությունը:

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, աշխարհագրագետ, լրագրող, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Հրանտ Խանջյանը: Վախճ. 1951 թ. հունիսին:

«Հայաստանի կռիւակ», 1951, M 23 («Մահ ուսուցիչ և հեղինակ Հրանտ Խանջյանի»):

— — — Պոլսում ծնվեց պատմաբան-բանասեր, արձակագիր, թարգմանիչ (գերմաներենից հայերեն), լրագրող Միքայել Շամտանճյանը: Վախճ. 1926 թ. օգոստոսի 21-ին, Ղազիրում (Լիբանան):

«Վահագն շահակիր» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի սյարբերականներում: 1898—1899 թթ. Պոլսում խմբագրել է «Մասիս» լրագիրը, 1903—1904 թթ.՝ «Ծաղիկ» կիսամսյա հանդեսը, 1911—1912 և 1919—1922 թթ. «Ոստան» հոսմայա պարբերականը, 1925 թ. Բեյրութում՝ «Հայ կյանք» հոօրյա թերթը:

Թեղիկ, Ամեն տարեցույցը, Պոլիս, 1903, էջ 334, 1927, էջ 631—632, «Ընդարձակ օրացույց», Պոլիս, 1927, էջ 438:

— — — Պոլսում (?) ծնվեց լրագրող, մատենագետ, բանասեր հաշատուր Դուրյանը: Վախճ. 1950 թ. հունվարի 28-ին, Ալեքսանդրիայում: «Հայաստանի կոչեակ», 1950, № 21 («Մահ հ. Ս. Դուրյանի»):

— — — Սեևրեկ քաղաքում (նաև՝ Սևալեհրակ. Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց արձակագիր, մշակութային գործիչ, գրականագետ, թարգմանիչ (ռուսերենից, ֆրանսերենից, թուրքերենից հայերեն), խմբագիր Ռուբեն Զարդարյանը: Եղեռնամահ՝ 1915 թ. ապրիլին, Հալեպի շրջանում:

«Էժտահար», «Ալք Եհովայի», «Ասլան», «Աքսորական» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում: 1906-ին Ֆիլիպեում (Բուլղարիա) հիմնադրել և մինչև 1908-ը խմբագրել է «Մազմիկ» օրաթերթը (սկզբում՝ հոօրյա): 1909 թ. Պոլսում հիմնադրել և մինչև 1915 թ. խմբագրել է «Ազատամարտ» օրաթերթը:

«Առյուծի ժանիկ» (ժողովածու), Պոլիս, 1906, Զորավար Ռ. Աբաղչակահ երկեր (արձակ էքեր ու հեթաթներ), Փարիզ, 1930, 218 էջ, Նոյեմբայգալույս (կազմեցին Վ. Նոբեց և Ս. Տարոնցի), Երևան, 1958, 403 էջ:

— — — Եփրատում (Թուրքիա) ծնվեց բանաստեղծ, թարգմանիչ (հայերենից անգլերեն), լրագրող (անգլերեն և հայերեն լեզուներով) և ողբեն Անդրեասյանը: Վախճ. 1954 թ. դեկտեմբերի 17-ին, Բոստոնում (ՄԱՆ):

«Հայաստանի կոչեակ», 1955, № 34 («Երբև Մ. Անդրեասյան»):

— — — Սեբաստիայում (Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, լրագրող (հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), արձակագիր, խմբագիր Տիգրան Զավենը (Զուղասըղյան): Վախճ. 1938 թ.:

1906 թ. Թիֆլիսում հիմնադրել և մինչև 1908 թ. խմբագրել է «Երկրի ձայնը» երկչաբաթաթերթը (վերջին տարին՝ Պոլսում): 1908 թ. Պոլսում, խմբագրել է «Սուրհանդակ» օրաթերթը: 1918 թ. Պոլսում հիմնադրել և մինչև 1920 թ. խմբագրել է «Ժողովուրդ» ամենօրյա

լրագիրը, 1921—1922 թթ. խմբագրել է «Զարթոնք» ֆրանսերեն թերթը:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, գիրք Ա., էջ 313:

— — — Գանձայում (Ախալքալակի շրջան, Վրացական ԽՍՀ) ծնվեց հուլիսի 1-ին, Վրացական, իսկ հայերեն, (Պոլսերենից հայերեն), ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.) Զավախեցին (Ղազարոս Սուրբյանի Տեր-Գրիգորյան), Վախճ. 1937 թ. Երևանում:

Զավախեցի. Պոլսերեն (ժողովրդական, Ա. Տիրապետի տաղարանով), Երևան, 1930, 125 էջ: Հայ գրողների (Կապ. Արմ. Քաղաքյան), Երևան, 1950, էջ 575—576: Խաչատրյան Գ. Գրական տեղեկատու, էջ 484—485:

— — — Նոր Զուլայում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, բանասեր, լրագրող (հայերեն և անգլերեն լեզուներով) Վարդան Աղանյանը:

Բեռլին, Ամենամ տարեցույցը, Պոլս. 1927, էջ 592: Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 69:

— — — Քեֆրիկ գյուղում (Խարբերդի շրջան, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց լրագրող, հուլիսի 1-ին Փիլիպոս Գաղանձյանը: Վախճ. 1936 թ. հոկտեմբերի 22-ին, իսկ Անգլիկոսում (ԱՄՆ):

Գաղանձյան Մ., Հայ հանրագրական, Բախարևոս, 1938, էջ 431:

— — — Կյուրինում (Սերաստիայի նահանգ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց բանաստեղծ, լրագրող, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Հայկազուն Սեդրակի համադամուրը: Վախճ. 1943 թ. օգոստոսի 11-ին Կահիրեում:

«Ակյուրին» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում:

«Հայաստանի կոլեկտիվ», 1943, № 43 (սկզբ. Հայկազունի հանդամուրը), № 45 (սկզբ. վեր. Հայկազունի հանդամուրը), 1957, № 36 («Ակյուրինի հեղատեղի»): Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ., էջ 39:

— — — Պոլսում ծնվեց դերասան, թատերական գործի կազմակերպիչ, արձակագիր, հուլիսի 1-ին Անդրանիկը (Սողոմոնյան): Վախճ. 1949 թ. հունվարի 17-ին, իսկ Անգլիկոսում:

«Հայաստանի կոլեկտիվ», 1949, № 7 (սերաստի Անդրանիկի մահը): Ստեփանյան Գ., Ուրվագիծ արևմտահայ թատրոնի պատմության, հատ. Գ., Երևան, 1975, էջ 138—145, 404:

— — — —

— — — Վենետիկում, Ղևոնդ Ալիշանի՝ անգլերեն բնագրից կատար-
ված գրաբար չափածո թարգմանությամբ և անգլերեն-գրաբար զուգա-
հեռ բնագրերով, հրատարակվում է ամերիկյան Բանաստեղծներ
ստեղծագործությունների ժողովածուն, «Քնար Ամերիկեյան» խորագրով
85 էջ

Ձեռնդված են. Վիլիամ Ռայանդ. «Առ աստղն հիսիսոյ»,
«Առ հան ջրային», «Նուագ ի ծով», «Նոյեմբեր», «Մահտեսու-
թիւն», Ն. Ա. «Յարութիւն դատերն Յայրոսի», «Մեկուսովիւն»,
«Աղջիկն օրհասական», «Հրեշտակն համբերութեան», «Մանուկ
մերձ ի մեռանիւ», «Ջայն գութեաց ի Հոսմա», Անդրեյ Նորդոն.
«Ի մահ բարեկամի», Քրայտի. «Երկիր երանելիաց» Ն. Ուիլիս.
«Աբեսաղում», «Ագար յանապատին», Ջոնս Իստրուոն. «Գնադատ
կուրի», Շառլոտա էլլիոտ. «Ի թողուն դտուն, ի խնդիր ամոքա-
գոյն կլիմայի», Հենրի Լոնֆելլո. «Հնձողն եւ ծաղկունք», «Աւագ
անապատի ի ժամաչափ ապակեղ», Ա. Սաունդերս. «Յորժամ անց-
ցուք ընդ քացական ընդ գետն այն», Ջոն Ուիդեր. «Ի տարեվերջն»,
Լիշարդ Դանա. «Անմահութիւն», Լուկրեցիա Դավիդսոն. «Երգ
վերջալուսոյ»:

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գարե-
գին Զարհանալյանի «Մայր, առաջին դաստիարակ մանկութեան»
ստեղծագործությունը: 484 էջ:

— — — Վենետիկում, Աբրահամ Ճարյանի՝ լատիներեն բնագրից
կատարված գրաբար թարգմանությամբ, թարգմանչի առաջարանով ու
ծանոթագրություններով, հրատարակվում է Կոռնելիոս Տակետոսի
շատամասնական շտրժերի ժողովածուն: 286 էջ:

Ձեռնդված են. «Կենցաղ Կնէսի Յուլիայ Ագրիկոլայ» (էջ
1—103). «Գերմանիա» (էջ 105—177). «Տրամախոսութիւն զհո-
սորաց» (էջ 179—286) գործերը:

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գարե-
գին Զարհանալյանի «Պատմութիւն մատենագրութեան միջին եւ նոր
դարուց արեւմտոս» աշխատության Ա. հատորը: 434 էջ:

Հատոր Բ.՝ նույն թվականին, 515 էջ:

Ընդգրկում է հմրոպական գրականության պատմությունը կել-
տասկանդինավյան ժամանակաշրջանից (XII—XIII դարեր) մինչև
XIX դարավերջը: Ուշագրութեան արժանի գլուխներից են (Ա. հա-
տորում) «Գերմանական մատենագրութիւն (նիթելունգների երգ,
Հանս Սակսի քերթութիւնները)», «Իտալական մատենագրութիւն

(Դաճանքի Ալիգերի, Ֆրանչեսկա Պետրարկա, Զիոլմանի Բոկաչիո)», «Սպանիական մատենագրություն (Միգել Սերվանտես, Լոպե դե Վեգա, Պեդրո Կալդերոն)», «Անգղիական մատենագրություն (Քրիստոֆեր Մարլո, Բեն Զոնսոն, Վիլիամ Շեքսպիր)», «Գաղղիական մատենագրություն (Պիեռ Կորնել, Մոլիեր, Ժան Լաֆոնտեն)»:

Բ. Հատորում. «Գաղղիական մատենագրություն (Ժան Ռաֆին, Ռենե Դեկարտ, Բլեզ Պասկալ, Անտուան Առնո, Նիկոլ Մալբրանշ, Ժակ-Բենին Պոսյուե, Ֆրանսուա Ֆենելոն, Բուրղալու, Մասիլիոն, Ռենստր)», «Անգղիական մատենագրություն (Հերբերտ Սպենսնեյ, Զոն Միլտոն, Ռոչեստեր, Զոն Դրայդեն)» և այլն:

— — — Վենետիկում, գրաբար, հրատարակվում է Ղևոնդ Ալիշանի «Ընդ եղեւնեաւ. յամայութեան քացավայրի խոշորագածութիւն» փիլիսոփայական աշխատությունը 71 էջ:

Նույնը՝ Վահան Հովհաննիսյանի՝ բնագրից կատարված արևմտահայերեն կրճատ թարգմանությամբ, 1930 թ., 110 էջ (հատվածաբար հրատարակվում էր Քաղմավեպում), նույն թվականի հունվարից սկսած): Վերահրատարակությունը՝ Գրական ցույցի շարքում (№ 4), 1944 թ., 110 էջ: Նույնը՝ Ս. Շտիկյանի՝ բնագրից կատարված լատինա-հայերեն թարգմանությամբ, «Հայ դասականների գրադարան» շարքում, Երևան, 1981, էջ 297—351:

— — — Վենետիկում, գրաբար, հրատարակվում է սվարք և վկայաբանությունը սրբոց, հատընտիր քաղեալք ի ճառընտրաց ժողովածվի Ա. Հատորը 724 էջ: Երկրորդ հատոր՝ նույն թվականին, 550 էջ:

Երկու հատորների բնագրագիտական աշխատանքները, առաջաբաններն ու ժանոթագրությունները Ղևոնդ Ալիշանի:

Առաջաբանից (սքեկուցումն)։ Եւ զի յայլևայլ ժամանակս եւ ի զանազանից լեալ են թարգմանութիւնքս, վասն որոյ եւ շկարեմք ինչ ստուգութեամբ ասել, թէ երբ կամ որոց փոխաբերեցան ի մերս. զի թէպէտ յոճոյ ե ի հնութենէ լեզուին մարթ էր կարծել զոմանց թէ անգոստին ի հինգերորդ դարէ Թարգմանեցան, ապա և յԱտոմայ՝ Գաղկայ վանիցն առաջնորդէ, այլ շարք ի Գրիգորէ կաթողիկոսէ Պահլաւունւոյ՝ որ Վկայասէրն կոչեցաւ և յաշակերտէ նորա ի Կիրակոսէ, Վասն որոյ և զանուանս նոցա, մանաւանդ զԳրիգորոյ, կրեն ոմանք ի յիշատակարանս: Իբրեւ յերեսուն ճառընտրաց հաւաքեցաք զամփոփեալսն ի մատենիս: Թէպէտ և բազումք ի գրչագրաց աստի հինք էին և ընտիրք, այլ ուրիշ և այլևայլս ի միմյանց ունելով ճառս և վկայաբանութիւնս, յաճախ ի վե-

րայ միոյ եւեթ օրինակի ստիպեցաք առնել զտպագիրս, յորմէ ուրեք մթին կամ անիմանալի մնալ բանիցնս:

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է էդուարդ Հյուրմյուզյանի «Զրոսարան տոնից, այսինքն՝ տոներու վրա մտածականներ» աշխատությունը: 606 էջ:

— — — Վենետիկում, Արսեն Բագրատունու լատիներեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությունը և Գևորգ Հյուրմյուզյանի առաջաբանով, հրատարակվում է Գայոս Հուլիոս Կեսարի «Յիշատակարանք գալլիական պատերազմին» աշխատությունը: 229 էջ:

Առաջարանում նշվում է, որ վերոհիշյալ աշխատության թարգմանությունը Արսեն Բագրատունին ձեռնամուխ է եղել իր կյանքի առաջացյալ տարիներին և վրա հասած մահվան հետևանքով չի հասցրել այն ավարտել: Թարգմանությունը իր ավարտին է հասցրել և ամբողջ գիրքը հրատարակության պատրաստել Գևորգ Հյուրմյուզյանը:

— — — Վենետիկում, իտալերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիկանոյի «Գործավորք» վեպը: 215 էջ:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ղևոնդ Հովնանյանի «Գիտություն տերությանց Եվրոպա, այսինքն նկարագիր արդի հանգամանաց Եվրոպական տերությանց» աշխատությունը: 241 էջ:

— — — Մոսկվայում, աշխարհաբար, Զարմայր Մսերյանցի առաջաբանով, հրատարակվում է Մսեր մագիստրոս Մսերյանի «Մանր ուսմունք ազգային եկեղեցական պատմության ի պետս հայկազնյաց մանկանց» գիրքը: 56 էջ:

Առաջարանից (սկզբ)։ «Ի լույս ընծայելով իմ հանգուցյալ ծնողիս՝ Մսերա մագիստրոսի Մսերյանց՝ «Մանր ուսմունք ազգային եկեղեցական պատմության» վերնագրով տետրը, որը գրված էր դեռ 1856 թվին, ես հույս ունեմ, թե մեր համազգիք, տեսա- նելով սույն այս երկասիրության պիտանավորությունը, սիրով կընդունեն և ի գործ կդնեն զայն մեր ազգային դպրոցաց մեջ»։

— — — Բաքվում, ետրեն Միրզաբեկյանի՝ գրաբար բնագրից կատարված աշխարհաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ներսես Լամբրոնացու «Ներբող հոգվույն սրբո գալստյան վրա» ստեղծագործությունը: 63 էջ:

Առաջարանից. «Կարդալով ներսնս Լաւբրոնացւո՛ւ սուրբ հոգեգալստյան վրա գրած սույն ներքողը, նույն տունի օրում, սուրբ տաճարի մեջ, հղացաւ իսկույն ինձանում մի միտք, այն է՝ Թարգմանել դորան զրաքարից աշխարհարառ, որպէսզի նախ հայտնի լինի ընթերցողաց սուրբ Հոգւոյ գալստյան մեծ խորհուրդը և երկրորդ՝ մատչելի լինելով հաւատարակութեան այդ ներքողի իմաստը, օրհնվի հեղեինակի անմահ անունը և ջաղջը Վրդապետը»:

— — — Բաքվում հրատարակվում է Ավագ Գրիգորյանի (հետագայում՝ Գրիգոր քահանա Գրիգորյան) «Մոխայ Հայաստանի (լիակատար երգարան)» ժողովածուն, 234 + VIII էջ, Զեւեղված են հայկական մոլորդական և դասական երգերի 250 բանաստեղծութիւնները:

— — — Բաքվում, Ալեքսանդր Քալանթարյանցի՝ դերմաներեն ընթերց կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Ֆրանց Հոֆմանի «Հակոբ էրիխ» վեպը, 107 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Հայրապետ Ղուկասյանի «Համառոտ հայացք մայրենի լեզվի ուսման վերա» աշխատութիւնը, 34 էջ:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Սրբուհի Երեցյանի կազմած «Տոմար ընտանեկան (առաջին նվեր հայ տիկնանց)» ժողովածուն, 226 էջ: Չնայած այն ունի «հատոր առաջին» նշումը, բայց հետագա հատորները չեն հրատարակվել:

Առաջարանից. «Ես ուզեցա՝ հայ մարդուն մի զաղափար տալ յուր ազգի ներկա դրութեան մասին, զուգընթաց դորան կարճ զաղափար տալով Եվրոպայի առաջադեմ ազգերի վրա: Գրեիս մեջ, ի թիվս այլոց, կգտնենք վարճորեն վիճակագիր Եվրոպայի վեց մեծամեծ տեղութեանց: Այնուհետե՛ւ եթէ չեմ սխալվում, առաջին անգամ ինձ վիճակվեց Կովկասյան փոխարքայութեան վիճակագիրը ի մի ամփոփել: Անցնելով դեպի Ռուսիայի հայոց վիճակագիրը, ես պարտավորվեցի նախագծիս մի կետը փոխել, այն է՝ Ռուսիայի հայոց վիճակագրի միմիայն մի մասը առաջժամ տպագրելով, մյուսը թողնել երկրորդ հատորին»:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Ավետիք Բաւրայանի «Ա և Բ ընծայաբերութեան ներսիսյան դպրոցի» աշխատութեան Ա. պրակը, 44 էջ: Բ. պրակ, նույն Բվականին, 32 էջ:

Լրիվ վերնագիրն է. «Ա և Բ ընծայաբերութիւն ներսիսյան դպրոցի, սրբազան նախագահին, հարգո հոգաբարձուաց, մեծա-

պատիվ նոր ընտրյալ տեսչին և նորա մանկավարժական ժողովին
ևս, և նույն դպրոցի մերձակա հորեւյանի օրվան. մի գլումընցով
(իմա. Ավետիք Բաբայանի—Ս. Շ.) կողմից»:

— — — Թիֆլիսում, Ղազախի բարբառով, հրատարակվում է Ղա-
ղախեցու (իմա. Դրիգոր Պապյան) «Դավի դառաբա կամ մի հարսա-
նիք» կատակերգութիւնը: 88 էջ: Վերջում կցված փոքրիկ «Հավելվա-
ծում» տրված են հարսանիքի ժամանակ կատարվող մի քանի բանաս-
տեղծութիւններ Ղազախի բարբառով:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Բաֆֆու
գեղարվեստական ստեղծագործութիւնների ժողովածվի առաջին հատո-
րը «Փունջ (բանաստեղծութիւններ)» խորագրով: 320 էջ:

Երկրորդ հատոր (վիպասանութիւններ)՝ անդ, նույն թվականին,
327 էջ:

Առաջին հատորի՝ առաջաքանից («Ընթերցողներին»): «Երբ
հանդիպում ես մի հայ օրիորդի, որ Ժողովանդի, կամ Տուրգենևի
նմանը խտտած դառնում է օտարազգի ընթերցարանից, հարց-
նում ես նորան,— օրիորդ, ինչո՞ւ չես կարդում հայերեն,— պա-
տասխանը լինում է կամ մի արհամարհական ժպիտ և կամ՝ «Ի՞նչ
կարդամ»: Ի՞նչ կարդա, կրկնում ենք մենք, Նարե՞կ, Եղիշե՞ թե
Խորենացի: Դոցա լեզուն այնքան հասկանալի է օրիորդին, որքան
նոցա նյութը մատչելի է նորա սրտին: Դյումալից և Հյուգոյից
սյուսեցվող թարգմանութիւնները կարգա օրիորդը. ո՛չ, նա ծա-
նոթ է արգէն դոցա բնագրին, կամ կարդացել է թարգմանութիւնը
մի օտար լեզվով: Մի ազդ երեք չէ կարող կրթութեան հասարե-
ւութիւնը հասնել, քանի նորա մեջ չէ զարգացած ընթերցանութեան
սերը: Իսկ ընթերցանութիւնը ամբոյսի մեջ տարածելու գլխա-
վոր միջոցներից մէկը բնականօրէն և վիպական՝ գրվածք-
ներն են: Ինչ դիրք կարող է լինել ժողովրդի սրտին և հոգուն
այնքան մեծ, որքան մի վեպ, որ կախարդական հայելով նման
պատկերաշարի է լուր մեջ նորա կյանքը, երևան է հանում հա-
սարակական տիպեր, լուրջանց գեղեցիկ և ալանդակ նկարագիր-
ներով: Ուրեմն բոլորովին անտեղի է մտածել, թե հայերը ընթեր-
ցասեր չեն: Մեղավորքը մեր շրագետներն են, որ նորանց մտա-
վոր սնունդ չեն մատակարարում»:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Դրիգոր
Տիր-Մելիքիսեղեկյանցի «Մի համառոտ հայացք 19-րդ դարի հայ հոգե-

վարականութիւն վրա, այլև ներսեա 5-ը հարեանցի համեմատութիւն մեջ Միտիթար Սերաստացու հետ» գրքույկը 36 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Ղազարոս Աղայանցի տնայական Կնյուրների մասին (լոնտմն տարակուսանաց) աշխատութիւնը: 50 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Ստեփան Պալասանյանի «Թերականութիւն մայրենի լեզվի» աշխատութիւնը (մասն Ա. «Կազմութիւն և մասունք բանի», մասն Բ. «Ստուգարանութիւն», մասն Գ. «Բաղդաստութիւն»):

Նույնը՝ անդ, նույն թվականին (միայն Բ. մասը), 242 էջ, 1884 թվականին (միայն Գ. մասը), 56 էջ, 1888 թվականին (միայն Ա. մասը), 76 էջ, և 1906 թվականին (երեք մասերը միասին), 242 էջ:

Առաջաբանից (Առաջին հրատ.). «Ուսուցիչները հասկացան, որ լեզվի դաստիարակութիւնը սկսելու է անշուշտ մայրենի խոստան բարբառով, և թե կենդանի լեզուն պիտի համարվի միակ հարազատ հիմ, որի վրա պիտի բարձրանա կանոնավոր դաստիարակութիւն շնորք: Առաջին ընթերցանութիւն գրքից հետո ուղղակի զրարար լեզվի քերականութիւնը դիմել, ինչպես որ մինչև հիմա անում ենք, այնքան անբնական, հետեւարար և վնասակար է, որքան նոր ոտք ելած երեխայից պահանջենք չափահաս մարդու պես շրջել ու վազել: Այս կողմից մեր աշխատութիւնը մի փոքրիկ ծառայութիւն կարող է մատուցանել ազգային ուսումնարաններին: Այս գրքով, մայրենի խոստան լեզվի քերականութիւնը ավանդելուց հետո, կմնա զրարար լեզվի հոլովմունքը, խոնարհմունքը և բաղդաստութիւն անանձնահատկութիւնները ուսուցանել, որի համար շատ քիչ ժամանակ ու առաջադրանք պիտի գործ դրվի»:

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Գարրիել Ալվազյանի (ի՛մա. Ալվազովսկու) կազմած «Հազար ու մի առակավոր բանք, ազգայինք և օտարք» ժողովածուն: 284 էջ:

Առաջաբանից («Ծանուցումն»): «Այս Հազար և մի առակավոր խոսքերն ու առածները, որ մենք միակերպ, մեկ ձևի բերված, կոկված ու պարզեցված մեկտեղ բովանդակեցինք, գուցե հինգերորդ մասն էլ չեն այնքան ուսմական առակաց և առածից, որ մեր ազգին մեջ կգործածվին: Մեր ընտրած առակավոր խոսքերուն մեջ ընդհանուր դասավորութիւն մի դրինք, անոր համար որ մեկըմեկ պարզեն, բացատրեն և երբեմն սրբագրեն: Հայաստանի առածներուն մեծ մասին լեզուն ըստ կարի անփոփոխ պահե-

քինք, բայց ուր որ հարկ երեւցաւ հասարակաց դուրիմաց անել անեց խռթիւր, երբեմն փոփոխեցինք և շատ անգամ անժանոթ կամ անսովոր բառերը կարճ ծանոթութեամբ բացատրելու չգան-
գաղեցանք:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հարություն-
Մանուկ Ամասիացու «Աշխարհ կամ ապաշխարութեան ազատ բանտ,
կամ հոս և հենա ստեղծագործութիւնը» 113 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Երեք ճառք
դամբանականք համառոտ, ասացալք երից վարդապետաց, վասն նրնչ-
ման և հուղարկավորութեան, վասն երանաշնորհ եպիսկոպոսին Պոն-
տոսի Հովհաննէս զերապայծառի Կյուրղյան» գրքույկը: 21 էջ:

Դամբանականները ստորագրված են Մ. Վ. Ա. (առաջին ճա-
ռք), Պ. Վ. Բ. (երկրորդ ճառք) և Ս. Վ. Զ. (երրորդ ճառք): Ուրիշ
մանրամասնութիւններ այս կապակցութեամբ ճշտել չենք կարո-
ղացել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գերասիմ
Պաղտասարյանի «Լապտեր ծնողաց» աշխատութիւնը: 111 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովսեփ Մա-
յիզյանի «Առակ տասն կուսանաց տաղաչափորեն» ստեղծագործութիւնը:

Գրքի մասին վկայում է Պոլսի «Օրագիրը» (1874 թ. № 1202)
և ուրիշ մի քանի աղբյուրներ, այնպես որ, նրա ստուգութիւնը
կասկած չի հարուցում, թեև Ղազիկյանն իր «Շայկական նոր մա-
տենագիտութեան...» մեջ (Վենետիկ, 1914 թ., էջ 1723) հիշատա-
կում է հարցականով: Այն գտնել մեզ չի հաջողվել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Եղիա Տըն-
տեայանի «Նկարագիր երգոց Հայաստանյայց եկեղեցւո (տետր Ա.)»
ուսումնասիրութիւնը: 147 էջ: Հետագա հատորները չեն հրատարակվել:

— — — Պոլսում, Ս. էթմեճճյանի՝ ֆրանսերենից կատարված արև-
մտահայերեն թարգմանությամբ, թարգմանչի առաջարանով ու ծանո-
թագործութիւններով, հրատարակվում է անգլիացի սոցիոլոգ Սամուել
Սմալլսի «Ինքնօգնութիւն կամ նկարագիր, վարմունք և հարատեա-
թիւն» աշխատութիւնը: 564 էջ:

Առաջարանից. «Անգլիերենն զաղդիբերենի թարգմանողն է Ալֆ-
րեդ Քալանտիե, որուն թարգմանութենն ահա մեք ալ հայերենի
գարծնելով, ազգայնոց կնվիրեմք: Բնագրին մեջ հիշված երեւի
անձանց մեծագույն մասը ամեն կարգի ընթերցողաց ալ ընտանի

լըլալով, արժան դատեցինք ճանչցունել զանոնք համառոտ ծանոթությամբք, դորս Պուլլիի «Պատմության և աշխարհագրության բառարանն» քաղեցինք, Հուլի փափագեցանք, որ բնագրին մեջ առաջ բերված երևելի մարդոց նման ազգային օրինակներ ալ զանգվին սույն գրքին մեջ, համոզված ըլլալով թե անոնց օրինակը ավելի ազդեցութիւն ունի մեր վրա, քան թե օտարներունը: Ուստի մեր ազգային պատմութենէն ալ միայն Պարուլիի, Լուսավորչի, Մծծին Ներսիսի, Սահակա և Պեղծյանի օրինակները մեջ բերինք, բնագրին մեջի համանման անձանց հիշատակության առթիվ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերէն, հրատարակվում է «Փոփոխալ տրամադրությունք ազգային սահմանադրության և տեղեկագիր վերահսկիչ հանձնաժողովո առ ազգային ընդհանուր ժողովն» գործուկը: 44 էջ:

— — — Պոլսում, Մ. Ա. Կուլապյանի՝ ֆրանսերէնից կատարված արևմտահայերէն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Յրդրիխ Շիլլերի «Կիլլոմ Թելլ» (իմա. «Վիլհելմ Տելլ») ողբերգութիւնը: 188 էջ:

Առաջաբանից. «Արդեն հայտնի է Շիլլեր գերմանացի հռչակավոր բանաստեղծին հեղինակութանց մինչև ցարդ գտած ընդունելութիւնը: Ասոնցմէ մեկն է նաև Կիլլոմ Թելլ անուն ընտիր ողբերգութիւնը, զոր Պ. Ա. Մելիո գաղղիարենի թարգմանած է: Մեք ես, մինչև հիմա հայոց ազգին մեջ ի լույս ընծայված թարգմանությանց վրա հատ մ՝ ալ ավելցնելու փափագով ձեռք դարկէնք սույն ողբերգութիւնը յոր գաղղիարեն թարգմանութենէն աւելի ոճով ի հայ բարբառ վերածել: Այսուամենայնիվ ըլլաւ անհրաժեշտ և ընդաքաց քոլոր անունները իրենց ճիշտ գծրմաներէն հելմամբը պահպանած ենք:

— — — Պոլսում, Մալվել Անանյանի՝ գերմաներէն բնագրից կատարված արևմտահայերէն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Կառլոս Ռամօմերի «Դասախարակութիւն աղջկանց» աշխատութիւնը: 75 էջ:

— — — Պոլսում, գրարար և արևմտահայերէն լեզունիւրով, հրատարակվում է Նշան Շիրվանյան Վանեցու «Վիշտք իմ ի Փարիզ, յերեսաց Ոստանիկի Տեր-Մարգարեանց» բանաստեղծութիւններէ ժողովածուն: 38 էջ:

Առաջաբանից. «Հայրենիք, ընտանիք, զավակ, ասոնք են մարդույս ամենանվիրական սիրո առարկաները, զորս ունեցած եմ ես ալ, որոց նվիրած եմ կյանքս անդամ: Այնչափ սիրեցի զասոնք,

որ զիրենք երջանկացնելու համար՝ զիս կորուսելու կմղվի կըր-
րերիս: Տեստրակիս պարունակության մեկ մասը իղձերս են, մեկ
մասն ալ վշտախառն արկածներս: Ոչ թե ես զանոնք գրած եմ, այլ
նոյա զոնք նկարագրած են, զորս ի լույս հալեով, ազգիս պատան-
յաց կնվիրեմ:

— — — Պոլսում, Արևմտահայերեն ֆրանսերեն բնագրից կա-
տարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակվում է Ժան
Ռասինի «Միջրդատ» ողբերգությունը:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Սահակ Տեր-
Սարգսյանի «Քրեական կրոնագիտություն» աշխատությունը: 579 էջ:

Նույնը՝ 1897 թվականին, ղգալի վերամշակումներով ու լրացում-
ներով: 1038 էջ:

— — — Պոլսում, Դոմենի Դաբրիելյանի՝ ֆրանսերենից կատարված
արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Զորջ Բայրոնի
«Երկիր և երկիր (սրբազան Եղբերգություն)» ստեղծագործությունը:
35 էջ:

— — — Պոլսում, Կարապետ Ութուջյանի՝ գերմաներեն բնագրից
կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է
Ա. Մորթմանի «Հատվածք պատմության Հայաստանի, քաղաք արա-
բացի ուսումնադրաց» աշխատության Ա. տետրը: 79 էջ:

Հիշյալ աշխատության երկրորդ տետրը չի հրատարակվել:
Հատվածաբար հրատարակվում էր Պոլսի «Մասիսում» 1874 թ.
հունիսի 8-ից (№ 1542) սկսած (տես ներկա հատորը, այդ թվա-
կանը):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ստեփան
Տամաթյանի «Կենաց բաժակը» կատակերգությունը: 75 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություններով,
հրատարակվում է Ա. Ա. Սուրենյանի «Նոր գործնական քերականու-
թյուն» դասագիրքը: 224 էջ:

«Այս գործնական քերականության ուսուցանելու մեթոդը բո-
լորովին նոր է, և մինչև ցարդ հրատարակվածներուն վրա սա
առավելություններն ունի, որ հեղինակը, ինչպես առաջաբանին մեջ
կրսն, փորձառությամբ կատարելագործած է յուր դրությունը: Աս-
կեց զատ՝ մեջը դրված բազմաթիվ հրահանգաց մեծ մասը Սուրբ
գրքին քաղված են, որով ուսանողը չեն կարողոր լուծման և թարգ-

մանուկյան համար ալ ուրիշ դասադիրք գործածելու («Ծառիս», 1874, № 1586)։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Խորեն Նար-
Պէլի (Գալֆայան) շափածո ստեղծագործությունների ժողովածուն,
«Ստվերք Հայկականք» խորագրով։ 164 էջ։

Նույնը՝ անփոփոխ 1914 թ. 147 էջ։

«Գերապատիվ Խորեն սրբազանին բանաստեղծական հանձա-
րը ոչ միայն մեր ազգին, այլև օտար ազգաց ալ քաջածանոթ է՝
«Վարդենիք» և «Քնար պանդխտին» յուր քերթվածները դարուս
հայ գրականության ամենեն նշանավոր գործերն ըլլարո կվկային
բանասերք։ Այս հատորներուն գտած սիրալիր ընդունելութենն
քաջալերված, մենք ալ փափագեցանք հրատարակել գեղեցիկ
տպագրութիւն մը ու ընտիր թղթով «Ստվերք Հայկականքը», որ
աշխարհաբար լեզվով ըլլալով ու նյութերն ալ բոլորովին ազգա-
յին, մեծ հույս ունիմք, որ առաջիններեն ալ ամբի ախորժելի
պիտի ըլլան, իրենց անուշ ու դյուրահասկանալի լեզվովն ու սրբ-
տաշարժ ու վառվռոճ ոճովը։ Մեծապատիվ Ռուսինյան էֆենդին,
այս գործին մեջի քանի մը երգերը կարդալով վկայած է, թե ար-
ցունքը չէ կրցեր բռնել։ Ու «Հայկ» անունով երգին համար ալ
ըսած է, թե հայր Արսեն Բագրատունու «Հայկ Դիցազնեն» շատ
ամբի կածեա («Արշ. արարատյան», 1874, № 993)։

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Քիրասունի
վարժարանի աշակերտների գեղարվեստական ստեղծագործությունների
ժողովածուն, «Աստղիկ Քիրասունու» խորագրով։ 44 էջ։

— — — Պոլսում, Կարապետ Պաղճյանի՝ Ֆրանսերեն ընագրից կա-
տարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Շարլ-
Պոլ դը Կոկի «Եղբայր Հակոբոս» վեպը։ 560 էջ։

— — — Պոլսում, Նշան Եփանյանի (հետագայում՝ «Հորո»)՝ Ֆրան-
սերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրա-
տարակվում է Ա. Տրպիի «Հայտնությունք ծածկելոց, կամ պատմու-
թյուն թաքուն գիտութիւնց որ ի նախնի ժամանակաց հետե մինչև
ցայսօր» աշխատությունը։ 650 էջ։

«Մոգական, հրաշագործական և ըղձակաճ արվեստք, զաղտ-
նիք, խորհուրդք, նախնի մեհենից մեջ կիրառյալ պատրողական
հնարք, կոչումն ոգվո, երևումք, սրբազան և ժողովրդական ուր-
վատեմսիք, մեքենագիտութիւն, հրարվեստ, կախարդութիւն, գի-
շերաժողով մհկաց, վհուկք, դիվասերք, աշտահարութիւնք, դի-

վայլկմունք, մագնիսականություն, էլեկտրականություն և այլն: Հետաքրքրական աշխատություն մըն է, որո բազմաՀմուտ գաղ-ղիացի հեղինակն, մուսյու Ա. Տրպե, ճիշտ ու մանրամասն բա-ցատրություններ կուտա անոնց ծագման ու վիճակին վրայոք» (սկըշ. արարատյան», 1875, № 1011):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Նդիադար Տեվլեթյանի բանաստեղծությունների ու պոեմների ժողովածուն, «Քնար կամ քերթվածք» խորագրով: 78 էջ:

— — — Պոլսում, Տիրան Միքայելյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կա-տարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Սա-պատողն Հակոբ կամ բարի և ճարպիկ պատանին» պատմվածքը: 48 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Խրիմյան և դործք յուր» գրքույկը:

«Անցյալները «Խրիմյան և գործք յուր» մակագրով հրատա-րակված խայտառակ տետրակի մը հեղինակն ու տպագրիչը ոս-տիկանության կողմն փնտովելով, տպագրիչը՝ որ Զարմաշըրճյան պ[արոն] Հարությունն է եղեր և անոր հետ քանի մը վանեցի օգաբաշիններ, ոստիկանության դուռը կանչվեցան լորեքշաքի և հինգշաքի օրերը» (սՄասիս, 1874, № 1570):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություննե-րով, հրատարակվում է [Հովսեփ Մալեգյանի] «Բառատետր ուսմկորե-նե ի հայերեն, մաքուր աշխարհարառ խոսելու փափագ ունեցողներուն համար» գիրքը: 85 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է «Ամբաս-տանություն վանա Պողոս վարդապետին վրա» գրքույկը: 77 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Համբարձում Ալաճաճյանի բանաստեղծությունների ժողովածուն «Տողիկք» խորա-գրով: 32 էջ:

— — — Պոլսում, Խաչիկ Նդիայանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատար-ված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Անձնվի-րություն կամ ակամա բժիշկը» պատմվածքը: 46 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ա. Աճեմ-յանի «Ադալա, կամ կղերին տգիտական մեկ զոհը» ողբերգությունը:

— — — Պոլսում, Հրանտ Ասատուրյանի (Հետաքայում՝ Ասատուր) կատարած արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է «Պատմություն Մավրինայի» պատմվածքը: 23 էջ:

Վերջաբանից. «Նի հայ պատմությունը ձեզի հանդերձալ, սիրուն պատանիք, նույնպես ջանացեք նաև, որ ձեր մայրերը վրանիդ համարում ունենան և երջանիկ ըլլան ձեր վրա նայելով. սիրող և գլխած եղիք վշտացելոց և թշվառաց համար. երբեք հպարտ և գոռոզ մի՛ ըլլաք ամբարտապան տղայոց պես՝ որոնք միշտ տազնապ կպատճառեն իրենց մայրերուն. արժանավոր եղիք դուք ալ հայ պատանիք, մեյմեկ հրեշտակներ ըլլալու ձեր բնակարաններուն մեջ, և ահա ա՛յն ատեն երկինք ձեզ պիտի վարձատրեն և ձեր բարի ու առաքինի անունը պիտի հռչակվի Մավրինայի պես ամենուրեք»:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Գարեգին Սրվանձտյանի «Հնոց և նորոց» ուսումնասիրությունը: 192 էջ:

Զեռնեղված են. «Յաղագւ սրբոց վարդապետացն հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի», «Օրինակեալ ի ձեռագիր մատենէ Դիոնէսիոսի Արիոպագացւոյ անուանել», «Օրինակք յիշատակարանաց», «Դամբարան Ս. Սուքիասանց», «Զեռագիր մատենանք ի Վանս Սուրբ Կարապետին Մշոյ», «Քեզէ Պօլէ (Պատմութիւն ժամանակի)»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն առաջարանով, հրատարակվում է Գարեգին Սրվանձտյանի «Գրոց ու բրոց և Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ» ուսումնասիրությունը: 192 էջ:

«Գրքույկիս պիտի կցորդեմ «Դավիթ Սասունցի» կամ «Մհերի դուռ» վեպը, զոր երեք տարի հետամուտ եղա ձեռք բերելու և ոչ ոք գտա, որ ամբողջապես գիտնար. մինչև 1873 հունիս ամսին՝ Մշո դաշտի Առնիստ գեղի երեսփոխան պարոն Կրպոն ներկայացավ ինձ: Սա կպատմեր, թե յուր վարպետը շատ ընդարձակն գիտեր այդ պատմության, և թե ինքն բավական ժամանակ պատմած չլինելով, շատ կտորներ մոռցած էր: Այսու ամենայնիվ երեք օր քինքը պահեցի, խնդրեցի, պատվեցի, պարգևատրեցի և նա ինքզինքը կազդուրելով, պատրաստելով, պատմեց բերանացի. զոր իրեն բարբառով ի գիր անցուցի» (նշվ. աշխ., էջ 127):

— — — էջմիածնում, գրաբար, հրատարակվում է Դավիթ քահանա Սարգսյանի «Խաղաղություն մտաց» աշխատությունը: 341 էջ:

— — — էջմիածնում, գրաբար, հրատարակվում է Եղիշե Մեծատունյանի «Դաշնագիր ավետարանական սիրոյ և միասնութեան» աշխատութիւնը: 32 էջ:

— — — Վաղարշապատում, արեւելահայերեն, հրատարակվում է Արեւ Մխիթարյանի «Վաղարշապատ քաղաքամայր Հայաստանի, հանդերձ աշխարհագրութեամբ Այրարատյան նահանգի» աշխատութիւնն Ա. հատորը: ԺԱ + 75 էջ:

Երկրորդ հատոր (ունի «Կաթողիկէ մայր եկեղեցի Վաղարշապատա, րնդ լորից վանորից իւրին» վերնագիրը)՝ 1875 թ.: 56 էջ:

Առաջաբանից. «Ընթերցողք կհիշեն, որ Այրարատյան նահանգի քսան գամառաց ստորագրութիւնը հետզհետեւ տալու ենք ի յույս: Ուստի այս առթիւ պատեհ համարեցինք Այրարատյան նահանգի միայն անվան, դրից, օդոց, լեռանց ու գետոց, Արադածոտն գովառի և Այրարատյան դաշտի աշխարհագրական տեղեկութիւնները, Վաղարշապատ մայրաքաղաքի պատմութիւնը նախընթաց կարգել, որոնց մէջ է նույն իսկ Վաղարշապատ: Ի նախագիտելիս սշխարհագրական քննութիւն մերո, առաջ բերինք նախ՝ այն սխալ տեղեկութիւնները, զորոնք առանց ականատեսութիւն մեր աշխարհի վրա տվել են ազգիս ականավոր բարդի մատենագիրներն ուսմանք, իրենց գովածոցը մեջս:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Արեւ Մխիթարյանի «Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, հանդերձ կանոնագրութեամբք» աշխատութիւնը: 159 էջ:

Առաջաբանից (սեպտեմբերին). «Ի յառաջարանութիւն պատմութեան ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջոյ և եկեղեցւոյս կանոնաց, կարդեմք շնորհաբակ տեղեկութիւնս յազատ ժամակարգութեանց եկեղեցական պաշտամանց: Ի զխաղարկութեան սյառմութեանս հետեւցաք աղիւսակին համառօտելոյ ի Միքայէլ Սայլանթեան, զոր տպագրեալ է միով քերթիւ ի Մուկուս, յամի 1820, իսկ զկանոնսն, է՛ զոր հղաք ըստ համառօտութեանցն ի պատմութեան հայոց Մ. Չամչեան, բաղդատութեամբ քնդ ձեռագիր կանոնագրոց գրատան էջմիածնի, և է՛ որ լցուցանելով ի կանոնագրոց անտի զպակասորդն եւ զոչ եղեալսն ի նմին պատմութեան, կամ առ ի նախանձու, կամ ոչ ունելոյ ի ձեռինս:

— — — Վաղարշապատում, արեւելահայերեն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Նիկողայոս Թաշճյանի «Դասագիրք եկեղեցական ձայնագրութեան աշխատութիւնը: 54 էջ:

— — — Վաղարշապատում հրատարակվում է Արխամեան Օեդրակ-
յանի կազմած «Փնար Մշակույթի և Վանեցվոյ ժողովածուն» 48 էջ։ Զեռեղ-
ված են երեսունվեց անուն ժողովրդական երգեր։

Առաջաբանից («Մանուցումն»)։ «Ի նկատի ունենալով, որ
մինչև այժմ Մշակույթի և Վանեցվոյ ժողովրդական երգերը դեռ ոչ
մի երգարանի մեջ առնված չեն, այդպիսի աշխատութիւն մի՛ թե՛ն
կարի թե՛ն, ինձ բաժին համարեցի. և ահա վասիկ շորս տարվան
ընթացքի մեջ, մտաբանել մշակներն և վանեցիներն զգալու-
թյամբ ժողոված այս սակավաթիվ երգերս հրապարակական տա-
նագոց երաժշտական ներդաշնակութեան կողմն պետք է ասել,
որ Մշակույթի և Վանեցվոյ երգերը կգերազանցեն մեր բոլոր մշակ-
ագիտական երգերն, կողբեցվոյ և շահրիարցվոյ համարված ժո-
ղովրդական երգոց ներդաշնակութեան անգամ սոցա մօտ ան-
նշան է»։

— — — Թեոդոսիայում, ռուսերն են քննարկից կատարված արեւմտա-
հայերն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է «Կարգադրութիւն հա-
ղագս զինվորական պարտավորութեան, քարճագոյնս հաստատույն
գրքույկը» 141 էջ։

— — — Նյու Յորքում, անգլերն են քննարկից կատարված արեւմտա-
հայերն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Վիլիամ Կուտելի «Ավե-
տարանական քարոզներ» գիրքը։ 615 էջ։

— — — Նյու Յորքում, անգլերն են քննարկից կատարված արեւմտա-
հայերն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Մ. Է. Վեստի «Սիրո
խրատներ Տաճկաստանի քրիստոնյա կնիկներուն համար» գիրքը։
221 էջ։

Առաջաբանից («Ազգ»)։ «Թե՛ն այս գիրքը գրվեցաւ մեր ճե-
մարաններուն մեջ ժամանակ մը կրթվողներուն համար, բայց
կհուսացվի, որ պիտի տարածվի բոլոր Տաճկաստանի մեջ, և բո-
լոր քրիստոնյա կնիկները պիտի կարդան, որ անոնց ալ կհար-
մարի աս խրատները՝ և անոնք ալ օգնութեան կկարողանան տիրողը
ծառայելու պարտավորութեաններուն մեջ։ Աղոթելով, որ ասիկա
աստուծո ձեռքը գործիք մը ըլլա, որ շատ ամուսիններ, մայրեր և
ուսուցիչներ, իրենց պարտավորութեանները ալ ավելի սորվին և
հավատարմութեամբ ի գործ դնեն»։

— — — Երուսաղեմում, արեւմտահայերն, հրատարակվում է Սա-
հակ Խապայանի «Համառոտ աշխարհագրութիւն քնական, քաղաքա-
կան, ուսումնական» աշխատութիւնը։ 364 էջ։

— — — Զմյուռնիայում, Փիլիպոս Վարդանյանի՝ դերմաներեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ֆերդինանդ Շմիդտի «Դեռորդ Վաշինգտոնն աշխատությունը» 88 էջ, Նույնը լրացումներով՝ Քիֆիզ, 1885 թ., 170 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, իտալերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ (թարգմանիչ՝ «Ե. Մ. Ս. պատվելի»), հրատարակվում է Ֆրանչիսկո դալլ Օնգարոյի «Էներմակ վարդը» վիպակը: 128 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Արամ—Կարապետ Տետեյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Մոլիերի «Թարթյուֆ» կատակերգությունը: Նույնը անփոփոխ՝ 1882 թվականին:

— — — Դոնի Ռոստովում, Մարիամ Զուվալյանի՝ ռուսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Վարդուհի (պարզև փոքրիկ մանուկներին)» դասագիրքը: 142 էջ: Սկզբում, ալբերնարանի սկզբունքով երեխաներին գրաճանաչ դարձնելուց հետո, ղեկավարված է վերոհիշյալ խորագիրը կրող դիդակտիկ վիպակը:

— — — Փարիզում, ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Մահմանադրություն, օրենք և ընդհանուր կանոնք որմնադրական ուխտին (խմա. ֆրա-մասոնիստներ—Ս. Շ.) Գաղղիոս գիրքը» 159 էջ:

1875

Հունվարի 1.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 445), «Գրաքաղ» ընդհանուր խորագրի ներքո, հրատարակում է հայկական ժողովրդական առած-ասացվածքների արևմտահայերեն առաջին փունջը, բաղկացած 11 անունից: Հաջորդ փունջը (18 անուն)՝ անդ, № 446, հունվարի 4:

Սկիզբ.—Հին Նախիջևանում, Մկրտիչ Թունյանի և Հարություն Զահանա Տեր-Նսայանի նախածնողությամբ, իր գոյությունն է սկսում «Հին Նախիջևանի օրիորդական ծխական դպրոցը», որն ուներ քսանհինգ աշակերտուհի: Դպրոցը փակվում է 1918 թվականին:

«Մեղու» Հայաստանի, 1875, № 39 («Հին Նախիջևան»)- «Մշակ», 1919, № 15 («Հին Նախիջևանի հայերը»):

Հունվարի 1.—«Նույս» կիսամսյա հանդեսը (N 15), գրաբար, սկսում է հրատարակել հայկական առած-ասացվածքների առաջին փուլը՝ «Ծոթանասնեակ» ընդհանուր խորագրով (18 անուն), որը խմբագրությանն է ուղարկվել Զմյուռնիայից, հրատարակված է նաև «Տեր-Նոդ»-ի և Ժողովու նմանողությունները (հեղինակ՝ Յ. Ս.):

«Ծոթանասնեակ» հրատարակությունը հետագայում ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. N 17, փետրվարի 1 (10 անուն), N 19 (15 անուն), N 20, մարտի 15 (17 անուն) և N 23, մայիսի 1 (24 անուն):

Հունվարի 1.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 80), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Խիկարի» «Կանանց հետ մ' իյնաք ձեզ կըլլան փորձանք» հրգեթական պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում (սեպտ. 2. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 6, էջ 227—229):

Հունվարի 2.—«Մասիսը» (N 1629), Գրիգոր Օտյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Բախիթ րանաստեղծի» ստեղծագործությունը:

Հունվարի 2.—«Մշակը» (N 1), արևելահայերեն, հրատարակում է (Գրիգոր Արծրունու) «Խնդրեա վարվեցիք մեզ հետ» հրատարակախոսական առաջնորդողը (սեղեկացվում է, որ լնայած «Մշակ» և նրա համադրհների դեմ սանձազերծված պայքարին, իրենք շարունակելու են նույն ձևով) և «Սեփացու հերթական օժնիկները», ուր մեկնությունված է այն մեծ գործը, որը կատարել է «Մշակը» իր հրատարակության երեք տարիների ընթացքում, հայ ժողովրդի հազարակական-բազմազան մանավանդ գրական-մշակութային կյանքում:

Հունվար-մարտ.—«Թարմահայր» (N 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Արսեն Սուրբյանի «Թագմավեպ առ՝ րաժանորդս յուր» հրատարակախոսական հոդվածը, «Մեքսիկյան դար հայկական լիզվի ուսումնասիրությունը, որտեղ վերլուծված է տառերի դրոշմի շարժառիթներն ու V դարի մեր պատմիչների ու թարգմանիչների գործունեությունը, Հրատարակված է «Տաղ մեծի զատկին» գրաբար բանաստեղծությունը: Դավիթ Նազարեթյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար լատիներ թարգմանությամբ, հրատարակվում է Վիկտոր Հյուգոյի «Կանա աղբատաք» բանաստեղծությունը և զր. Լաբրատի «Թագա

Հորոթիւն աշխարհիս պոսմը: Ուսածք աղգալինք խորագրի ներքո
Հրատարակած են հայկական հիսունվեց աշխարհագար առածներ:

Հողվաթից. ՊԵՅԵ մաննայն աղգք ի շարժման են, ի՞նչ կընեն
նալ աղղը. կվստտակի՞ արդյոք ինքն ալ ուղիղ ճամբով դիմենու ի
ուղիղ նույատակն առաջադիմութիւնս: Կվկայեմք, որ արդեն շարժ-
մուն մեջ է. րայց զխնայու է, որ առաջադիմութիւնն ընկերական
ստույգ քարիք մ՝ ըլլալու համար, հարկ է, որ ստույգ րարոյա-
կանի վրա հենու, որով միայն կսնանի հոգին, կողորանա միտքն և
կարողն զարին ի շարեն և զարգարն անխաղճեն: Բն որ կուզեմք
հիւրավի երջանկացնել մեր հայրենիքը և ծաղկեցնել, դիմենք ու-
ղիղ ճամբով, սիրո և խաղաղութիւն հոգովով ի քալին, ի գիտու-
թիւնս և ի արվեստս, և ձեռք տանք փոփոխակի իրարու, ի քաց
թոթափելով հնացլալ բաժանմունքները ու տարաձայնութիւն-
ները:

Հունվարի 4.—Մեղու Հայաստանին» (№ 1), արեւելահայերեն,
սկսում է հրատարակել Սոֆիա Բաքայանի «Տեղեկութիւնք Գոթայից»
ուղեգրութիւնը, որը շարունակվելով որոշ ընդհատումներով, ավարտ-
վում է նույն պարբերականի № 34 (սեպտեմբերի 6)-ում:

Հունվարի 8.—Թիֆլիսում ծնվեց կուսակցական-պետական գործիչ,
բանաստեղծ, հոգվածագիր, թարգմանիչ (ռուսերենից և վրացերենից
հայերեն) Աշոտ (Ալեքսանդր) Քրիստափորի Խումարյանը: Վախճ.
1937 թ.:

1893 թ. Թիֆլիսում հիմնել և խմբագրել է «Ազատ Հայաս-
տան» թերթը (կոնսպիրացիայի նպատակով թերթի հրատարակու-
թյան տեղը նշված է Բրյուսել), 1902 թ.՝ «Պրոլետարիատ» շաբա-
թաթերթը (այստեղ էլ, նույն պատճառով, հրատարակության տե-
ղը նշված է Ժնև), ժամանակի պարբերականներում հանդես էր
ղայիս «Ա. Խ.-յան», «Ընկեր», «Ընկեր Ա.», «Մրրկաբեր», «Հայ
բանվոր», «Ա. Մոսկովյան», «Աշոտ», «Ա. Մենավոր» կեղծանուն-
ներով:

Խումարյան Գ., Աշոտ Խումարյան, Երևան, 1971, 91 էջ: Ստեփանյան Գ.,
Կենսագրական քառարան, հատ. Բ, էջ 75:

Հունվարի 9. — «Մասիսը» (№ 1631), արնմտահայերեն, հրատարա-
կում է Հովհաննես Մկրյանի «Վիլհելմ Տեյլ, հեղինակութիւն Շիլլերի.
Թարգմանութիւն ի գերմանականն պ(արոն) Բարխուդարյանցի» գրա-
խոսականը:

Գրախոսականից. «**Գրուն**» Բարխուդարյանցի ներկա թարգմանությունը համեմատելով նորա արձակ և շափալ թարգմանությանց հետ, կտեսնեմք, որ պարոնը այնչափ լավ աշխատած չէ «Վիլհելմ Տելլի» վրա, թեև այնչափ անկանոն չէ և ոչ ալ դժվարահասկանալի: Թարգմանության մեջ նկատելի են մի քանի տեճշտությունք և անհարմարությունք բառերու. կետադրության այնպիսի սխալներ, որք կարող են շփոթություն պատճառել»:

Հունվարի 15.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (**№ 448**), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հայուն 1875-րդ տարեդարձը» քանաստեղծությունը (հեղ. «Մ. Կ. Ն.»):

Հետագայում շաբաթաթերթը անկանոն պարբերականությամբ. հրատարակում է հետևյալ քանաստեղծությունները. «Մեծաշուք առ պաշտպանն իմ Միքայել էֆենդի Մամիկոնեան...» (գրաբար. անդ **№ 450**, հունվարի 22, հեղ. «Մ. Ն.»): «Գինեմուլը» (արևմտ., անդ **№ 460**, փետրվարի 26, հեղ. «Ռ.»): «1, 587, 020» (արևմտ., անդ **№ 467**, մարտի 22): «Հավա-թեփալի» (ի՛մա «Օղասիոխություն» արևմտ., անդ **№ 495**, հունիսի 27): «Օ՛հ, եղբրս չե՛» (արևմտ., անդ **№ 508**, օգոստոսի 6, հեղ. «Զվարթուն»): «Առ արժանապատիվ Գարեգին վարդապետ Սրվանձությանց» (արևմտ., անդ **№ 510**, օգոստոսի 20, հեղ. Արիստակես վարդապետ Տեր Սարգիսյան): «Առ սգակիր մայրն Հայաստանի» (գրաբ., անդ **№ 511**, օգոստոսի 23, հեղ. «Յ. Խ. Թ.»): «Ո՛վ է» (արևմտ., անդ **№ 515**, սեպտեմբեր 6, հեղ. ***): «Նոր խաչ» (արևմտ., անդ **№ 525**, հոկտեմբերի 11, հեղ. Սեդրակ Տեր-Սարգսյանց): «Խոստովանեմք» (արևմտ., անդ **№ 529**, նոյեմբերի 1, հեղ. Նույնը):

Հունվարի 16.—«Մշակը» (**№ 2**), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մեյիթզադեի» «Թուրքիա» վերլուծական ակնարկը և «Գրոց ու բրոց, կամ Սասունցի Դավիթ գրքուկի առիթով» գրախոսականը: Վերջինս ավարտվում է հաջորդ համարում (տե՛ս Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 9-րդ, Երևան, 1958, էջ 94—113):

Գրախոսականից. «Առհասարակ, խոսելով Գարեգին Սրվանձությանցի գրքուկի մասին, թեև նա անկապ կերպով գրված է, թեև նա շատ անգամ մի մտքից մյուսն է թռչում, այսու ամենայնիվ մեք համարում ենք նորան մի օգտավետ աշխատություն, որ րո՛ծայում է հնազնիտական առատ և անմշակ նյութեր, ծանկալի կլինիր, որ Հայաստանի ամեն մի զավառի ժողովրդական ավանդությունները այդպես հավաքվեն: Հուսով ենք, հայր Սրվանձության»:

ցի գրքուկը օրինակ և խրախույս կտա շատերին: Գրքուկը պարունակում է յուր մեջ և մի ամբողջ վեպիկ այս անունով. «Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ»: Վեպը պատկանում է մեր Սկայորդու ժամանակներին և մի բանաստեղծական նկարագրություն է: Սույն վիպասանությունը թեև ավանդությամբ մինչև մեր ժամանակը անցնելով շատ տեղերում աղճատվել է, բայց դարձյալ պահպանում է յուր խորին առասպելա-պատմական հնությունը:

Հունվարի 16.—Մեղիբեում (Խարբերդի գավառ, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց պատմաբան, բանասեր, հուշագիր (Ֆրանսերեն լեզվով) և ովհաննես Նազլյանը: Հոռմի Ուրանյան միաբանության անդամ էր 1898 թ.: Վախճ. 1957 թ. սեպտեմբերի 15-ին, Բաաթաղում (Լիբանան, Բեյրութի շրջան):

«Սազմավեպ», 1957, № 9—10 («Հանգիստ հոգվո ձովհաննես Նազլյանի»):
Կեօրդյան Կ., Ամենուն տարեգիրքը, էջ 671.

Հունվարի 18.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 2), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցցու» հերթական «Ֆեխետոնը»: Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը, բացասաբար է զնահատված «Մշակի», «Համալի» և Ալեքսանդր Երիցյանի գործունեությունը:

Հունվար.—«Արևելյան մամուլը» (ն տարի, № 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է Սեդրակ Տեր-Սարգսենցի «Գրոց և բրոց» գրախոսականը: Մատթեոս Մամուրյանի՝ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն համառոտ թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել «Իմ որդիքս» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Գրախոսականից. «Շատ պետք էին մեզ, մինչև ցայժմ, ազգային ավանդությունք կամ հնությունք խուզարկել: Եվ այս ոչ միայն մեր անցյալն գիտնալու համար, այլ այդ միջոցով և ներկան: Եվ ահա, երբ այս նպատակով կարդանք «Գրոց-Բրոցը», այնժամ մեր բազմաթիվ ուսյալներուն ծիծաղելի առասպել, ու մեր վաճառ մատալ կարծածները պիտի հասկնանք անոնց սկզբունական ծագումը, անոնց նշանակության բարձրությունը և մեր աշխարհի կյանքի հետ ունեցած կապերն ու պայմանները: Առանհին ուշագրությունը կարդալու է Բյուրական նկարագիրը, «Կայենի ծառերը», «Ղամեղա բերդը», «Կայենի գերեզման» և անոր շինած «Քաղցիկ քաղաքը» և պատկառելու է այն ռամկեն, որ տակավին կպահպանե այս ամենահին հիշատակները: Իսկ «Սասունցի Դավիթը կամ Մհերի դուռը» որ «Գրոց-Բրոցի» գլուխգործոցն

ի, սլատմագծետ իմաստասիրի մը համար այնչափ թանկ ու բարձր արժեզուրկամբ հետաքրքրելի հանգամանքներ ունի, որ կ'սրելի չէ մի քանի տողով բացատրել:

Հունվարի 21.—Անտրախանում ծնվեց հասարակական կյանքի տեսարան, տնտեսագետ, սլատմաբան, հողվածագիր (հայերեն, ֆրանսերեն, ռուսերեն և իտալերեն լեզուներով) Վահան Թովմաթի Տոտոմյանցը (Թոթոմյանց): Վախճ. 1953 թ.:

Նրա գրքերից մի քանիսը եղել են լենինի անձնական գրադարանում, նրա կոռպորացիայի տեսությունը լենինն անդրադարձել է բազմիցս: Նամակագրություն է ունեցել և Տոլստոյի հետ (Գ. Ստեփանյան):

Հունվարի 25.—«Մասիսը» (№ 1638), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Մկրյանի «Կենաց բաժակը. կատակերգություն երիտարար» գրքից Ս. Տամատյան» գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Կենաց բաժակին» մեջ շտեպ բան մի, որ հայոց բնականական կյանքին վերաբերելու տեսնվեցան այնտեղ տասնևութ գործող անձեր, այլ շտեպ անձ մի, որ որևէ ընկերական, մասնավոր բնավորություն մի, անձնավորություն մի կամ դեպ մի ներկայացունեն: Արդո հեղինակը մի քանի ծիծաղաշարժ և արտոտոց խոսքեր ու դեպքեր և անսովոր անուններ միայն մեջ բերած է յուր կատակերգության մեջ: Բայց մեք գիտեմք, որ կատակերգության խորհուրդը միայն ծիծաղեցունել չէ.— թեև պարունակում է շտեպանք, կատակերգությունը մարդս զվարճացունելով կրթելունսլատակն ունի, այսինքն՝ օգտակարը զվարճալիին հետ խառնելով, օգտակար դասեր տալ ժողովուրդին. ժողովուրդին, ուր միակ հեղինակն է կատակերգության:

Հունվար.—Էջմիածնի «Արարատը» (№ 1), արևելահայերեն, հրատարակում է Գաբրիել Պատկանյանի «Մերն ի Մասիս» բանաստեղծությունը և անստորագիր՝ «Մշակ» լրագրի համարը քննադատական հոդվածը: Բացասաբար է գնահատված ինչպես Գրիգոր Արծրունի—գործիչը (սփ անձն, որ միևնույն ժամանակ մշակվելու մեծապես կկարողի, ինչպես կարող է այլոց մշակ հանդիսանալ, «հայկարանություն մեջ շատ համբավ է»), այնպես էլ նրա «Մշակի» գործունեությունը (հայոց նկատ-

ձամբ ազգագրութի որոշ ուղղութիւնն և զգացումն շունչ, որ հայոց կարատեսութիւնքն և պետքերը դիտեն):

Հունվարի 25.—«Արշալույս արարատյանը» (N 1006), գրաբար, հրատարակում է Գասպար Գասպարյանի «Ճեմարան» բանաստեղծութիւնը: Այն խմբագրութիւնն է ուղարկվել Հնդկաստանի Բաթալիա քաղաքից:

Հունվար.—«Հայաստ» (N 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ճեմարան»-ի իմաստասիրական ստուգաթիւնը: Գլխաւոր փոխկանոնողովո՞ր Համապատասխան ժանոքագրութիւններով սկսում է հրատարակվել «Արիստոտել» ուսումնասիրութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 4 (ապրիլ)-ում և՛ «Եղծք հայրենասիրի» գրաբար բանաստեղծութիւնը:

Հոգիւածից. «Հրամանական կոչված իմաստասերը կպահանջեն, որ ճշմարտութիւն անքն մարդն ազատութիւն լրանեցուն: Բայց այս կարելի չէ այնպիսի ճշմարտութիւնը համար, որ ինքնադիմի կամ առաջին տեսութիւնը ընդունելի ճշմարտութիւններ լեն: Կամքը ոչ թէ ճշմարտութիւն մը կվճռէ, այլ ճշմարտութիւն մը կհակադէմ, ազատութիւնը կրնա ճշմարտութիւն դեմ դնել, բայց ոչ ճշմարտութիւն մը կրնա ստեղծել և ոչ ալ եղածը ոչընչացունել: Երկրայական կոչված իմաստասերը կպնդեն, թէ մարդ ուղածին կհակադէմ. աս որչափ սխալ է նէ՛ ասկէ ավելի սխալ է բնիւն ալ, թէ միայն ուղածին կհակադէմ: Կամքին ընդհանուր արամագրութիւնը ժխտել է, եթէ այդպէս կըլլա՝ շմար բարոյական ազատութիւնը անոնց իմացական ազատութիւն վնասելու:

Հունվարի 30.—«Պոյսի Ռատորներ» (N 97), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Երազանք» ուսումնական երգիծական դիմանկարը: Լեզվաբանական փոփոխութիւններից հետո, այն ղեկավարվել է «Ազգային ջոկեր» գրքով (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 299—302): Հրատարակված է Ե. Ս. Զոպալյանի «Գալլ Վահան» գրախոսականը: Գրախոսված է Տիգրան Մանավանի՝ հիշյալ խորագիրն ունեցող ողբերգութիւնն ու բեմագրութիւնը:

Հունվար-փետրւար.—«Հայկական աշխարհը» (N 1—2), արևելահայերեն, հրատարակում է Արրահամ Ամիրխանյանի «Մայրենի լեզու» գրախոսականը: Գրախոսված է Նիկողայոս Տեր-Ղևոնդյանի՝ այդ վերնագիրը կրող դասագիրքը (տե՛ս ներկա հատորը, 1871 թ.): Հարութիւն Ոստանիկի (իմա. Հովհաննէս Քուլութեկյան)՝ ռուսերեն բնագրից

կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Միխայիլ Միխայլովի «Պոետին» բանաստեղծությունը և Շիրիկի «Սեյմ-նահան» քառյակը:

Հունվարի 30.—«Մշակը» (N 30), արևելահայերեն, հրատարակում է [Գրիգոր Աթոռունու] «Հասարակական կարծիքի բացակայություն» հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Հունվարի 31.—«Սիոնը» (N 1), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ազգեցություն ազգային պարբերական հրատարակություն» հոդվածը և համապատասխան բանասիրական վերլուծություններով՝ Ղուկ Արղունի «Մեղա աստուծո» բանաստեղծությունը (ժողովրդական հայերենով): Հրատարակված է Գալուստ վարդապետ Փափազյանցի «Աշոտ» աշխարհաբար պոեմը և Նույնի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված թարգմանությունը, «Հայր մեր» բանաստեղծությունը: Տպագրված է «Գրոց ու բրոց, կամ Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ» արևմտահայերեն գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Մեք շատ անգամ կրկնած հմք, որ մեք հայ հայրենյաց պես հայ ժողովրդյան կյանքն ևս անմշակ է, հետադուրված, քննված և զնահատված չէ: Ազգի ազգի հիշատակներու սովորությունց, վարուց ու բարուց հանքեր կան, որոնք փորված, դրանված և զտված չեն: Աշխարհ, որ օրրան հղած է մարդկության, աշխարհ, որ խանձարուր հղած է քրիստոնեության, աշխարհ, որ մրցաբան հղած է մարտի և պատերազմի, աշխարհ, որ հանդիսարան հղած է հավատք և նահատակության, այս աշխարհն դանձիր ունի յուր մեջ անզրոհեղեղյան ժամանակներին սկսած, ավանդություններ և զրույցներ ունի իրարու հետ խառնված, հեթանոսականն ընդ քրիստոնեականին, տրտմականն ընդ ուրախականին, վիշապականն ընդ հսկայականին, դիվականն ընդ հրեշտականին, առասպելականն ընդ իրականին և այլն: Բայց ո՞վ է հետախուզողն, ո՞վ է քննող-քրքրողն և ի լույս գրավոր աշխարհի հանողն, Նույնիսկ «Գրոց ու բրոց» մատենական բանասեր հեղինակն ահ ու դողով կծրագրե յուր գրքույկն»:

Փետրվարի 1.—«Մամուլը» շաբաթաթերթը (N 453), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Գեորգ Ալվազյանի] «Ծրկու լարախաղ մեկ շվանի վրա» երգիծական մանրապատումը:

Շարունակելով իր ավանդույթը (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ. հունվարի 1), «Մամուլը» անկանոն պարբերականությունով, հրատարակում է երգիծական մանրապատումներ, Գիմ-

նականում անտարազիր, որոնց հեղինակը ամենայն հավանականությամբ խմբագիր Գեորգ Ալվազյանն է։ Հաջորդաբար հրատարակվել են. «Դիպլոմալը դոկտոր մը» (№ 454, փետրվարի 5)։ «Երկու բաշիներ» (№ 456, փետրվարի 12, ավարտ՝ № 462-ում)։ «Փերի Առաքելը» (№ 457, փետրվարի 15, ավարտ՝ հաջորդ համարում)։ «Անաբա և Սակառ» (№ 463, մարտի 8)։ «Երամիշտ էլը» (№ 470, ապրիլի 2)։ «Ռանաստեղծ տղա մը հուրմեն ծնծ ուտելը» (№ 475, ապրիլի 19)։ «Լրտես մուրացկան» (№ 492, հունիսի 18)։ «Խենթ Արամամ և խեղճ Իսահակ» (№ 495, հունիսի 27)։ «Գրենմուլի մը կտակը» (№ 500, հուլիսի 16)։ «Ոսկի և պատիվ» (№ 513, օգոստոսի 30)։ «Էրիկ կնկան դատ մը» (№ 527, հոկտեմբերի 25)։ «Կարինե տառույին փեսան» (№ 536, նոյեմբերի 29)։ «Ղալաթիո կառուները» (№ 538, դեկտեմբերի 6)։ «Փայտե բուրիե երաշխ» (№ 542, դեկտեմբերի 20)։

Փետրվարի 1.—«Լույս կիսամսյա հանդեսը» (№ 17), «Բանք օգտակարք» ընդհանուր խորագրի ներքո, արևմտահայերեն, հրատարակում է հայկական առած-ասացվածքների առաջին փունջը (14 անուն)։ Այն հրատարակության է պատրաստել և «ինքնուրույններով ճոխացրել է» Յ. Ս.-ն (= Յիկեկյան Սիմոն ?)։

Հետագայում, «Բանք օգտակարքը» շարունակվել է հետևյալ հաջորդականությամբ. № 18, փետրվարի 15 (8 անուն, «Մատածություն» խորագրով)։ № 19 (16 անուն, «Կյանքներ» խորագրով)։ № 23, մայիսի 1 (13 անուն, «օգտակար խոսքեր» խորագրով)։ № 15, Բ. տարի, հոկտեմբերի 11 (9 անուն, «բարոյական առածներ» խորագրով)։ № 16, հոկտեմբերի 18 (11 անուն, «օգտակար խրատներ» խորագրով)։

Փետրվարի 1.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 4), արևելահայերեն, հրատարակում է Ս. Դադյանցի «Հեշտ միջոց հարստանալու» պատմվածքը։

Փետրվարի 4.—«Մասիսը» (№ 1642), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հ. Շահնազարյանի «...խմբագիր» նամակ-ընդդիմախոսականը։ Նամակագիրը միճարկում է «Մասիսի» 1875 թ. № 1638-ում (իմաս. հունվարի 25. տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը) հրատարակված Հովհ. Մկրյանի գրախոսականի բոլոր հիմնական դրույթները։

Նամակից. «Ժաշակ ու արհեստի հմտություն կպակասի պարոն Մկրյանի, երբ դնպքերն արտառոց և անուններն անսովոր կգտնե, վասնզի լուրջ դնպքերն հեղնվելու պետք չունին և հթի

հեղինակն գերբնականն ի գործ ածած է, այդ ալ Մովսիսի և Շե-
րսպիրի գործող մեջ անգամ տեսնված է: Իսկ սովորական անուն-
ները Նեդելի չեն՝ Ընթերցողաց կա՛ւ հանդիսականաց անձնակազմու-
թյունը վիրավորելուն համար. արդարև պետք է ծագերև, բայց
անուղղակի կերպով:

Փետրվարի 6.—Պուսի օթատրոներ (N 100), արևմտահայերեն,
հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Պիոս իննեորդ» դիմանկարը:

Փետրվարի 6.—«Մշակը» (N 5), արևելահայերեն, հրատարակում է
«-ի (Առաքել Օհանյան ?) «Դպրեցական սահմանադրություն». հորի-
նեց Սեդրակ Մանգլեյան» գրախոսականը:

Գրախոսավանդ. «Մենք չենք կարող չխոստովանել, թե որ-
քան պակասություններ և ունենար այդ գրքույկը, նա հարձյալ իր
ամբողջությամբ մի բովորովին նոր և մեր մանկավարժական գրա-
կանության մեջ մի ինքնուրույն երևույթ է ներկայացնում: Մենք
կատարյալ հուսով ենք, որ երկար-ժամանակ չի անցկենա և զըր-
բույկը հրահանգ կդառնա մեր բոլոր հոգևոր ուսումնարանների
մեջ և որ այդ օգտավետ աշխատանքը գնահատելու է անշուշտ
մեր հոգևորականության լուսավորված մասը»:

Փետրվարի 8.—«Մեղու Հայամտանին» (N 5), արևելահայերեն,
հրատարակում է Հ. Նազարյանցի «Մայրենի լեզու», առաջին տարի
հրատրոմի տիպ» գրախոսականը: Գրախոսված է Նիկողայոս Տեր-
Ղևոնդյանի՝ այդ խորագիրը կրող դասագիրքը, որը մի շարք դիտողու-
թյուններից հետո գրական է գնահատված:

«Պատասխան պարոն Նազարյանցի քննադատության վերա-
բերությամբ» խորագիրը կրող ընդդիմախոսականով՝ հանդե-
ս գալով նույն պարբերականում (N 8, մարտի 1), Ն. Տեր-Ղևոնդ-
յանը հերքում է բոլոր դիտողությունները, դրանք համարելով սո-
լորության արդյունք: Իր երկրորդ «Պատասխանի»-ով (N 1-
տպրիլի 12), Հ. Նազարյանցը յանարդար է որակում արված
«դիտմունքները» և նշում է դասագրքի նորանոր սխալները:

Փետրվարի 13.—Պուսի «թատրոներ» (N 103), արևմտահայերեն
հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Քրիստոսատուր Ղազարոսյան» դի-
մանկարը, լեզվաոճական որոշ փոփոխություններից հետո, այն գե-
տեղվել է «Ազգային ջոհեր» շարքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժո-
ղովածու, հատ. 2, էջ 303—306):

Փետրվարի 15.—«Լույս» կիսամյա հանդեսը (N 18), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Արշակ Փափազյանի «Կոտորած և մահ վարդանա Մամիկոնեի ի դաշտին Շավարշան» պոեմը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 21 (ապրիլի 1)-ում:

Փետրվարի 22.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 106), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Ստեփան-Պերճ Պողոս Փափազյան» դիմանկարը: Լեզվաոճական որոշ վերամշակումներից հետո այն ղեկավարվել է «Լեզգային ջոջեր» շարքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 307—309):

Փետրվար.—«Արևելյան մամուլը» (Ե. տարի, N 2), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ասպետի» «Ի հիշատակ Խաչատուր Աբովյանի» բանաստեղծությունը: Ի թիվս այլ հարցերի ընդգծվում է, որ՝ «քո փոշիներն ենք Աբովյան չին հարուցաններ, թող նախանշյալներ շնորհն հայագրին»:

Փետրվարի 22.—«Մասիսը» (N 1649), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Արրահամ Ալվազյանի «Գարեգին վարդապետ Սրվանձությանց. Դրոց ու բրդ, Սասունցի Դավիթ. Մհերի դուռն գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Գարեգին Սրվանձությանի բանասիրական կենսագրությունը շարադրելուց հետո, վերլուծված է վերահիշյալ խորագիրը կրող նրա աշխատությունը, որը բարձր է գնահատված:

Փետրվար.—Էջմիածնի «Արարատը» (N 2), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Դալուստ Շիրմազանյանցի «Նրդանկահիշատակ Ղուկաս Կաթողիկոսի վրա» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Դալախոսված է Մելիքսեդեկ Մուրադյանցի «Պատմություն Հայաստանյայց սուրբ Եկեղեցվո» աշխատությունը (Նրուսադեմ, 1872 թ., տե՛ս ներկա հատորը, այդ թվականը), որը մի քանի մասնագիտական դատողություններից հետո դրական է գնահատված:

Փետրվարի 22.—«Մեղու Հայաստանին» (N 7), արևելահայերեն, հրատարակում է «Թոխմախի» «Գավառական ֆելիետոնը»: Վերլուծված է ժամանակի գրական-մշակութային կյանքը, բացասաբար է գնահատված Ղևոնդ Ալիշանի «Շնորհալի և պարագա յուր» աշխատությունը, էդուարդ Հյուրմյուզյանի գործունեությունը:

Փետրվարի 27.—«Մասիսը» (№ 1651), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Խրիմյանի «Հիշատակ տոնի առ քաջն Վարդան և Նիզակակիցս յուր» պոեմը:

Փետրվարի 28.—«Միտեր» (№ 2), Չաքար Համբարձումյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է էմմե Մարդենի «Վարդապետություն և բարոյական նովելը» Հրատարակված է Մամբրե Մարկոսյանի «Խոստովանություն Տերոյին» պատվելություն հոգվածը, որտեղ հեղինակը նորից անդրադառնում է Հովհաննես Տերոյին—Չամուռնյանի թույլ տված կրոնա-աստվածաբանական բնույթի սխալներին:

Մարտի 1.—«Պոլսի «Թատրոնը» (№ 109), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Հակոբ Վարդույան» դիմանկարը: Լեզվադճական բնույթի որոշ վերամշակումներից հետո, զետեղվել է «Ազգային ջոջեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 2, էջ 253—255): Հրատարակված է «Բելիարի» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) «Երգ քոքոզաց (իմա. աքաղաղներ—Ս. Շ.)» բանաստեղծությունը:

Մարտ.—Կամարակապ գյուղում (Ակնի շրջան, Արևելյան Թուրքիա) ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (գերմաներենից հայերեն) Ատոմ Կարապետի Երեցյանը: Ծնունդամաս՝ 1915 թ.:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ատոմ-Շահեն», «Թառ Ակնի» կնիքներով:

Գոռույան Մ., Հայ հանրագրասկ. էջ 722: Պարոնյան Մ., Ակն և ակնյիք, էջ 622, 675:

Մարտի 1.—«Պոլսում ծնվեց երաժշտագետ, հայկական պատարագների հետազոտող Անտոն Պետրոսյանը:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույցը, Պոլս, 1923, էջ 261—262:

Մարտի 6.—«Պոլսի «Թատրոնը» (№ 111), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Լրաբերի» (Հակոբ Պարոնյան ?) «Պոլսո թաղերեն մեկուն դպրոցին մեջ» երգիծապատումը:

Մարտի 6.—«Մասիսը» (№ 1654), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Եղիա Տնտեսյանի «Դասագիրք կենդեցական ձայնագրություն հայոց և Նիկողայոս Թաշճյան Պոլսեցի» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 1659 (մարտի 18)-ում:

Տե՛ս նաև «Մասիս», 1875, № 1671, ապրիլի 19 (Ն. Թաշճյանի պատասխանը), № 1683, մայիսի 17 (Ս. Տնտեսյանի երկրորդ պատասխանը «Առ Նիկողայոս Ս. Թաշճյան էֆենդի» խորագրով):

№ 1684, մայիսի 20 (Արիս Հովհաննեսյանի և Դիմիտրիոս Զուաք-
յանի՝ խմբագրությունն ուղղված և Ն. Թաշճյանին պաշտպանող
նամակները), № 1689, հունիսի 3 («Սիոնից» արտատպված և
«Վեն ի մասին հայոց եկեղեցական ձայնագրության» խորագրով
հոդվածը՝ ուղղված այդ երկուսի դեմ), № 1691, հունիսի 7
(Ն. Թաշճյանի՝ երկու համար շարունակվող հոդվածը) և այլն:
Ռանավեճի ընթացքում արժարժեցին հայկական դասական երա-
ժշտության, խաղային գրականության վերծանության, հայ դա-
սական րանաստեղծության նոտագրման և դրա բարդություններին
հետ կապվող մի շարք հարցեր:

Մաբտի 12.—«Մշակը» (№ 10), արևելահայերեն, հրատարակում է
«Հարություն» (իմա. նվերդայոս Տեր-Հարությունյան) «Մատենագրություն»
հոդվածը: Համառոտ վերաշարագրությամբ ներկայացված է Վաչինգ-
տոնում, անգլերեն հրատարակված «Միացյալ նահանգների մեջ դաս-
տիարակության տեսությունը» աշխատությունը, արված են մանկավար-
ժական, տեսական-գրականագիտական բնույթի որոշ դիտողություններ:

Մաբտի 13.—«Մասիսը» (№ 1657), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է «Վահրամի» (իմա. Գրիգոր Օտյան) «Ավետարներ» գրական-հրա-
պարակախոսական հոդվածը: Ներկայացված է Պոլսի այդ պարբերա-
կանը և նրա դործն ու գործունեությունը բացասաբար է գնահատված:

Մաբտի 14.—Նոր նախընկանում ծնվեց արվեստագետ, թատերա-
կան տեսության, պատմության, հայագետ (գրում էր հայերեն և ռուսերեն
լեզուներով), ՀՀ ԳԱ թղթակից անդամ (1945 թ.) Ալեքսեյ Կարա-
պետի Զիվլեյզովը (Ճիվելեկյան), Վախճ. 1952 թ. դեկտեմբերի 14-ին,
Մոսկվայում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «ДЖИВН-
лов А.», «Керно А.», «Ж.», «Славянин» կնդծանուններով:

Հասրոյունյան Ն., Հայ ժողովրդի պատմության համառոտ ժամանակագրու-
թյան (1801—1917), Երևան, 1955, էջ 168: Խոյնի՝ Սովետական Հայաստանը
40 տարում, Երևան, 1960, էջ 342: «Ազգայնական գրականություն», 1984, № 4
(«Այնքան Զիվելեզով»):

Մաբտի 15.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 10), արևելահայերեն,
հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս 15 մարտին հրապա-
րակախոսական առաջնորդողը:

Առաջնորդողից. «Անցյալի քննությունը մեծ նշանակություն
ունի և օգուտ: Ներկան լավ հասկանալու համար հարկավոր է քնն-
նել անցյալը: Սույն գրության մեջ ենք և մենք, հայերս: Մի՞նչ

մենք չհետադուտենք մեր անցյալը, միշտ սխալանաց մեջ կրնկնենք մեր ապագայի բարօրության որոշման վերաբերությամբ: Անցյալի մշակության մեջ զխավոր տեղ են բռնում ընկերական կյանքի և գրականության մշակությունը: Այսօր մենք շուտից օրինավոր և գիտության պահանջներին համաձայն մշակված ոչ հասարակական և ոչ էլ գրականական պատմություն: Այս երկուսն էլ մութ են դեռևս, կարոտ շատ և շատ հմուտ գլուխների և կիրթ գրիչների պարապմանը:

Մարտի 15.—«Հույս» կիսամսյա հանդեսը (N 20), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Զիլինկիրյանի: «Ի տարածամ մահ Դերենիկի Աշոտո, անդրանիկ որդվոյն սիրեցելո Բարթոլ Սուր. էֆ. Թաթարյանի» եղբերեղական բանաստեղծությունը:

Մարտի 18.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 116), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Թադևոս էֆ. Պեկյան» դիմանկարը: Լեզվաոճական բնույթի որոշ վերամշակումներից հետո այն զետեղվել է «Ազգային շոշեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 2, 1964, էջ 256—258):

Մարտ.—«Հույսը» (N 3), Առաքել Շարաբխանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վոսկյալի գիշեր մը և Վեհանձնություն» ակնարկները: Հրատարակվում է նաև Սիմոն Հովակիմյանի «Ի գարունն» գրաքար բանաստեղծությունը:

Մարտի 19.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (N 466), արևմտահայերեն, հրատարակում է (Գեորգ Ալվազյանի) «Ախլեազը պողուգին ճեղան» (իմա. «Բարոյականը խաթարողի պատիժը») հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Մամուլ» հրատարակությունը սկսած թվականեն, անմիջապես տեսանք ու համոզվեցանք, թե ազգային լրագրաց մեջ են ամենեն ավելի «Մանգումիեն» հասարակության ինքզինքր իրրթե ազգասեր, անձնվեր, անձնուրաց և այլն ցույց տալով, այսպես շատին համակրությունը գրավիլ հաջողելին ետքը, ազգին օգուտեն ավելի յուր անձնական շահուն ծառայելու քաղաքականություն մը բռնած է, ամեն տեսակ խաբարա, և կեղծուպատիր միջոցներու իրթիթեկ (իմա. ապավինություն—Ս. Շ.) ընելով: Այն վայրկյանեն մեզի զխավոր պարտականություն մը սեպեցիք, ոչ այնքան Մանգումիեյի անձնական շահուն դպչելու, որչափ որ

իրեն բռնած ու հետևած խաբեբա միջոցներեն ու հնարքներեն մեր ազգը զգուշացնելու նպատակով, ատոր ի գործ դրած ամեն մեկ խաբեյությունները հրապարակ հանելով՝ խայտառակելու:

Մարտի 22.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 1010), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ստեփան Զաքարյանի «Խրախույս Վահանա Դոդթնացվոյն, առ Վահանյան նորակազմ ընկերություն...» ներքոգական բանաստեղծությունը:

Մարտ.—«Արևելյան մամուլը» (Ե. տարի, 3), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Մեծն Պետրոս» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Հրատարակված է «Ասպետի» «Ազոան» նախախնամեալ» գրաքար առակը:

Մարտի 22.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 11), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս, 22-ին մարտին» գրական-հրապարակախոսական առաջնորդողը: Բնութագրված են հասարակական այն պայմանները, որոնք պետք է ծնունդ տան ճշմարտացի գրականությանն ու գրական քննադատությանը:

Առաջնորդողից. «Վերջին տարիները մատենագրի անուն ժառանգելու ցանկությունը շատ նախանձելի է դառել մեր երիտասարդների համար: Շատ հաճախ երևում են նոր տպագրությունք՝ թե թարգմանությունք և թե ինքնուրույն գրվածքներ: Իրավ է, այս գովելի եռանդ է, և պետք է ցանկալ նորա դարգացման, միայն և վնասները նորա անկարելի է շփարվածել: Գրականական երկասիրությանց մեջ տեղի ունեցած թերությունց դեմ շրջադրել հանցանք է համարելիս:

Մարտի 25.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 119), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Սիմոն Խ. Յազըճյան» դիմանկարը: Լեզվառական որոշ փոփոխություններից հետո այն զետեղվել է «Ազգային ջոջեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատոր 2, էջ 259—260):

Մարտի 27.—«Մշակը» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է [Դրիգոր Արծրունու] «Այդ ձեր պարտավորությունը կրիներ» հրապարակախոսական հոդվածը (քննադատված է հայ հոգևորականության անտարբեր վերաբերմունքը իր ազգի, նրա լեզվի ու գրականության վերաբերյալ) և «Ասիացու» հերթական «Ձեռքի տոնը»: Քննադատված են ժամանակի պարբերականները, որոնք որակված են «հիմար, ողորմելի, մանր կրքերով մեծ թերթեր», ինչպես նաև Պոլսի «Մասիսը», որի

վերջին հոգնածը սկստարյալ զրահանական հիմաբույան մի գեղեցիկ օրինակ է»:

Մարտի 31.—Սիսեւը (N 3), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Վերմուրյուն ժողովրդական հրապարակախոսական առաջնորդողը, որն ավարտվում է նույն ամսագրի N 5 (մայիս)-ում: Մարտի 31 թողաթղթանի՝ ֆրանսերեն քննադրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է էմմե Մարգրետի «Մարտիային սեռի կատարելագործություն» ակնարկը, իսկ Նիկողոս Թողաթղթանի համանման թարգմանությամբ՝ «Ծրագրի թուլմեններ» և «Սրինգ Նովակական» նովելները: Հրատարակված է Զաքարիա Եղիայանի «Արման յուսերժական սիրոյ ի սգալի մահ սիրելի եղբոր իմոյ...» գրաբար եղերերգը և ժողովրդական աշխարհաբարոյ՝ Սուրենի «Լսեցեք ո՛վ իմ հայեր» բանաստեղծությունը: Այն արտատպված է Ա. Գրիգորյանի «Առխակ Հայաստանի» (Բաքու, 1874 թ.) ժողովածվից:

Մարտի 31.—Պոլսում ծնվեց հայ երաժշտության տեսարան, երաժիշտ, խմբավար էդգար Ալեքսանդրի Մանասը: Վախճ. 1964 թ. մարտի 10-ին, իր ծննդավայրում:

«Հանգիստ ամսոյա» 1957, N 3—5 («Երգահան էդգար Մանաս»), «Մարմար», 1964, N 7157 («Մահողը»), N 7160 («Էդգար Մանասի հուղարկավորությունը»), N 7164 («Պոթ. էդգար Մանասի կյանքն ու վաստակը»), «Սովետական Հայաստան», 1965, N 3 («էդգար Մանաս»):

Ապրիլ-նունիս.—Բազմավեպը (պրակ 2), «Երգը ազգայինը» խորագրի ներքո, հրատարակում է երկու ժողովրդական բանաստեղծություն, որոնցից առաջինի քառյակների առաջին տառերը կազմում են «Երգ Մովսեսին իմաստուր, Հրատարակված է Շելլենբախություն և հելլենական թարգմանիչը հայկական լեզվի (դար 2—6)» արեւմտահայերեն հոգնածը, որին, հունարեն քննադրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանությամբ, փցված է Գեորգ Պիսիդասուց մի բանաստեղծություն: Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն քննադրից կատարված զրաբար շափածո թարգմանությամբ, հրատարակվում է Հովսեփ Գալինիբիի «Ամառն» բանաստեղծությունը և «Ճաշակ յաստուածային սոսաբանեն Դանտեին» խորագրի ներքո՝ տասներկու տարբեր հատվածներ նրա «Աստվածային կատակերգությունից», իրենց համապատասխան ծանոթագրություններով, «Առածը ազգայինը» խորագրի ներքո հրատարակված են հայկական ժողովրդական հիսուներկու առած—ուսացվածքներ:

Ապրիլի 3.—Պուխի թփատրոներ» (№ 123), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ռեյխարթ» (իմա. Հակոբ Պարոնյան) Ձատկական խոսակցության մը արդյունքը՝ երգիծապատումը:

Ապրիլի 3.—«Մասիսը» (№ 1056), գրաբար, հրատարակում է ռեպրալի մահ տիրամբօր ամենապատիւ Տ. Տ. Ներսէս: Ս. սլատրէարքի հայոց» շափածո հղեմերգութիւնը:

Ապրիլի 6.—Դարինում (Արեւելյան Թուրքիա) ծնվեց հողավածագիր, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն) Փիլիպոս Յաշիկյաթյանը: Վնենատիկի Միխիթարյան միարանության անդամ էր 1295 թ. ապրիլի 14-ից: Վախճ. 1951 թ. նոյեմբերի 8-ին, Վնենտիկում:

«Իսկապէս», 1945 թ. № 1—12 (սթահանալու հիսնամյա հորէկաներ): 1951, № 11—12 (սթահանալու փիլիպոս վարդապետ Յաշիկյաթյանի):

Ապրիլի 9. — Պուխի թփատրոներ» (№ 125), արևմտահայերեն, հրատարակում է ռեպուսակցութիւն» երգիծապատումը (հեղինակ՝ ռ. Պ.):

Ապրիլի 15.—«Հուլիս» կիսամյա հանդեսը (№ 22), արևմտահայերեն, հրատարակում է Ավետիս Զաքարյանի «Նվեր» երախապատարտ, առ Գեորգ էֆենդի Զիլինկիթյան» բանաստեղծութիւնը:

Հետագայում, շափածո ստեղծագործութիւնները «Հուլիսում» հրատարակվել են հետևյալ հաջորդականութիւնով. «Հուլիսում» (հեղ. Շահին Յեսէյան. № 23, մայիսի 1), «Առ Հերիթնազ քաջուհի նահատակին հայոց» (հեղ. Մամբրե Բզնունի. № 1 և 2, հուլիսի 5 և 12), «Սիրուն վարդ» (հեղ. Մկրտիչ Ճշմարտախոսյան. № 4, հուլիսի 26), «Վիշտք ի ավերակունս Անվո» (հեղ. Մամբրե Բզնունի, № 5, օգոստոսի 2), «Անձուկն պանդխտին» (հեղ. Նույնը, № 6, օգոստոսի 9), «Առ հոգեշնորհ Գարեգին վ. Սրվանձտյանց» (հեղ. Արիտակէս Տեր-Սարգսյանց. № 8, օգոստոսի 23), «Անձուկը հայրենյաց» (հեղ. Մամբրե Բզնունի. № 9, օգոստոսի 30), «Առաջ հայեր» (հեղ. Շահին Յեսէյան. № 11, սեպտեմբերի 13), «Եղերնրդութիւն Արարատ» (հեղ. Մամբրե Բզնունի. № 13, սեպտեմբերի 27, ավարտը՝ հաջորդ համարում), «Առ վարդն» (հեղ. Միհրան Թաթուլ. № 15, հոկտեմբերի 11), «Գալ և հովիվ» (հեղ. Հովհաննէս Մոմջան. № 17, հոկտեմբերի 25), «Առակ» (հեղ. Միհրան Թաթուլ. № 18, նոյեմբերի 1), «Մինչև ջնճր անտարբերութիւն» (հեղ. Շահին Յեսէյան. № 22, նոյեմբերի 29), «Ի թալուտն Սարգ-Իլի» (հեղ. Արշակ Փափազյան. № 24, դեկտեմբերի 13):

Ապրիլի 17.—«Մշակը» (№ 15), արևելահայերեն, հրատարակում է Սոգոմոն Նդիազարյանի «Մեր հեղինակները» հոդվածը:

Հոդվածից. «Հասարակության անտարբերությունը դեպի յսր համար աշխատող անձինքը ամենատխուր երևույթ է ոչ թե միայն այն պատճառով, որ շատ հեղինակներ վերջին աղքատության մեջ են ապրում, շատերը հալածվում են և այսպիսով գրականությունը օրից օր չէ հարստանում, այլ գլխավորապես այն պատճառով, որ հթե մի ազգ չէ համակրում յուր գրականությանը, չէ սիրում յուր լեզուն, նա մոռանում է յուր ազգությունը և ուրեմն չէ ճանաչում յուր գոյությունը: Եվ այսպիսի ազգը երբեք չէ կարող պատշաճ-վոր տեղ բռնել մարդկության մեջ»:

Ապրիլի 17.—«Մասիսը» (№ 1670), Նշան Ճիվանյանի (ի՛մա. «Հո-րո») ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանու-թյամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Ժառ դամբանական, խո-սեցյալ ի վերա էդգար Քինյեի» մահախոսականը:

Ապրիլի 22.—«Մասիսը» (№ 1672), արևմտահայերեն, հրատարա-կում է Գարեգին Սրվանձտյանի «Շնորհակալիք» հոդվածը, որտեղ ար-ծարծված են գրականության և նրա զարգացման հետ կապվող մի քա-նի հարցեր:

Հոդվածից. «Հայք, հարստահարութենն փրկելու համար, իրենց ճանչցնել տալ պետք է զիրենք: Հայք անտարբերության գերեզ-մանի ափեն ետ դարձնելու համար, իրենց հայրենական րար-րառով կանչելու է զիրենք: Մասյաց սրինգները հնչելու է իրենց ականջին. ժամ է սրբել մեր քնարից փռչիները, ի գործ դնել տպագիր մամուլը և անոր միջոցով հանդերձի և հացի պես տա-րածել ազգային տաղերը, վեպերը, գրաքննական և հնախոսական գրվածքներն: Միտքեր կան մեր մեջ, միտքեր եռանդուն և զեղուն, բայց գրագետ լինելն՝ աղքատ և աննշան լինել էր մեր մեջ, և ասոր հետևանք՝ լքումն մտաց, փտումն գրյանց: Գնահատել գրա-կանությունը՝ դաստիարակությունը մշակել և պտղաբերել կնիշա-նակի»:

Ապրիլի 24.—Պոլսի «Պատրոնը» (№ 129), արևմտահայերեն, հրա-տարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Համարածում իփեկլյան» դիմանկու-րը, լեզվառական բնույթի որոշ փոփոխություններից հետո այն գե-տեղվել է «Ազգային ջողեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժո-ղովածու, հատուր 2, էջ 310—312): Հրատարակված է նաև «Մասիսին անկողմնակալությունը» արևմտահայերեն հոդվածը:

Հողվածից. «Մասիս», որ մինչև հիմա էֆենտիններու և պեյերու առջև կտրծքի վրա զնալով սողունի պես կյանք անցուցած է, Մասիս, որուն համար շողոքորթութիւնը նույնն է, ինչ որ ջուրը ձուկին համար, առանց հասարակութենն ամշնայու կըսն թե, հետեւալ դիտողութիւններուն հրատարակութիւնը... կխնդրվի մեր անկողմնակալութենենա:

Ապրիլ.—«Արեւելյան մամուլը» (Ն. տարի, № 4), Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Կինը» ակնարկը: Հրատարակված է «Ասպնի» «Ազատամիտ ռուս մը» արեւմտահայերեն բանաստեղծութիւնը:

Ապրիլի 26.—«Պոլսի թատրոնը» (№ 130), արեւմտահայերեն, հրատարակում է «Անկողմնակալութիւն» կատակերգութիւնը:

Ապրիլ.—«Հուլիսը» (№ 4), Առաքել Շարաբխանյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ, հրատարակում է Վիկտոր Հյուգոյի «Վասն աղքատաց» քանաստեղծութիւնը: Յրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն թարգմանությամբ ու թարգմանչի առաջաբանով, սկսում է հրատարակվել Մկրտիչ էմինի «Հետադոտութիւնք ի վերա հայկական հեթանոսության» աշխատութիւնը (ունի նաև «Երոնական հնագիտութիւն ազգային» վերնագիրը), որն ավարտվում է նույն ամսագրի № 7 (հուլիս)-ում:

Ապրիլի 28.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 15), արեւելահայերեն, սկսում է հրատարակել Գեորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցի «Գրոց ու բրոց և Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ» գրախոսականը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Գրախոսված է և դրական զնահատված Գարեգին Սրվանձտյանցի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատութիւնը:

Ապրիլ.—«Էջմիածնի «Արարատը» (№ 4), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Մ.»-ի (Մանկունի ?) «Գրականութիւն և խրախուս» հոդվածը: Մեկնաբանված է գրականության նշանակութիւնը ժողովուրդների հասարակական կյանքում, այդ հենքի վրա բարձրացված են «հայկաբանության և ազգային պատմության դասագրքանք» հրատարակելու և տարածելու հետ կապված հարցերը, դրվատված է Հովսեփ Իզմիրլյանցի գրական-մշակութային գործունեութիւնը:

Ապրիլի 29.—«Պոլսի թատրոնը» (№ 131), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Զեքազի «Գրիչ և սուր (նամակ իթ)» հոդվածը:

Անդրադառնում է «Հայրենիքում», «Հուլոսում» և «Մասիսում» իր շարք ժայր առած գրական պայքարին:

Ապրիլի 30.—«Սիոնը» (№ 4), գրաբար, հրատարակում է Անտոն արեղա Տփղիսեցու «Հակադրութիւն բարաճնաբար, ոգեալ ոտանաւոր շափով» բանաստեղծութիւնը: Այն գրվել է 1839 թվականին, և յուրաքանչյուր զույգ քառյակի առաջին տառերը կազմում են հայկական այբուբենը:

Մայիսի 1.—«Մշակը» (№ 17), արեւելահայերեն, հրատարակում է Անդրեաս Արծրունու «Ա. Թ. Յան-Կրիկեն» մասախոսականը:

Շարագրելով Գեորգիեւի համալսարանի իրաւաբանության և փիլիսոփայության դոկտոր, պրիվատ-դոցենտ Ալեքստ-Թեոդոր Յան-Կրիկենի կենսագրութիւնը և արձանագրելով նրա հակումը դեպի արեւելյան ժողովուրդների գիր-գրականութիւնը, Անդրեաս Արծրունին հավելում է. «Այսպէս էր, որ նա մեր մասնավոր խոսակցութիւններին տեղեկանալով մեր հայերիս նոր գրականության աղքատության մասին, ուրախութեամբ հանձն առավ աշխատակցել «Մշակին»: Այսպէս էր, որ մեզ համակրելով, սկսեց մեր օգնութեամբ թարգմանել և թարգմանեց Ռափայել Պատկանյանի մի քանի բանաստեղծութիւններ գերմաներեն ոտանավորներով»:

Մայիսի 1.—Պոլսում (Բերա), Ամբրոսիոս Ռուբինյանի (իմա Գալֆայան) ջանքերով, իր գոյութիւնն է սկսում «Ռուբինյան օրիորդաց վարժարանում»: Այն բաղկացած էր Նսիաակրթարան և Ուսումնարան բաժիններին, ուսման տեղութիւնը յոթ տարի էր, անհրաժեշտութեան դեպքում «կընդունվին նաև գիշերօթիկ աշակերտուհիք»: Աւանդում էին (Նսիաակրթարանում) «հայերեն» գիր ճանչնալ, հնգել և ընթեռնուլ, գեղագրութիւն՝ այբուբեն գրել ի տախտակ. թվագիտութիւն, Տերունական աղոթք, գծագրութիւն և ձեռագործի սկզբունքք: Ուսումնարանում. «Հայերեն ընթերցանութիւն առգզանութեամբ, ուղղագրութիւն, հայերեն լեզու, գաղղիներեն, թվարանութիւն, աշխարհագրութիւն, պատմութիւն ս. գրոց և ազգային, գծագրութիւն, գեղագրութիւն հայկական և հնդկական»:

«Մամուլ», 1875, № 481 («Հայտարարութիւն նորահաստատ Ռուբինյան օրիորդաց վարժարանի...»)

Մայիսի 3.—«Մասիսը» (№ 1677), արեւմտահայերեն, հրատարակում է [Հովհաննէս Մկրյանի] «Նոր Զուղայու հայոց վիճակը» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը: Տեղի հայութեան ողորդական

վիճակը նկարագրելուց հետո ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդված Մեսրոպ Բաղիադյանի մասին:

Մայիսի 3.—Հաջի-Հարիրի ավանում (Մուսա լեռ, Սիրիա) ծնվեց հոգևորական գործիչ, մատենագետ վարդան վարդերեսյանը: Մերհափայրի հոգևոր միաբանության անդամ էր 1913 թ.: Վախճ. 1953 թ. փետրվարի 19-ին, էջմիածնում:

«Լրվածի՛ն», 1953, № 2 (Հանգիստ վարդան քահանա վարդերեսյանի):

Մայիսի 6.—Պուլի «Թատրոնը» (№ 134), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Զերազի «Դրիչ և սուր (նամակ է.)» հոդվածը, ուր քննության են առնվում արևմտահայերենի լեզվաշինության մի քանի հարցեր:

Մայիս.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 5), «Բարոյական» խորագրի ներքո, բաժին է հատկացնում երիտասարդ ստեղծագործողներին: Հրատարակված են Ննովր Մովսիսյանի «Առ սարեկ», Փիլիպոս Շահրիմանյանցի «Քնար» և Նզեկյանցի «Հայկա նետը» արևմտահայերեն բանաստեղծությունները: Հրատարակված է Գաբրիել Պատկանյանի «Դարձյալ երջանկահիշատակ Ղուկաս կաթողիկոսի վերա» արևմտահայերեն բանասիրական հոդվածը, որտեղ վիճարկված են Գալուստ Շիրմազանյանցի մի քանի դրույթները (տե՛ս ներկա հատորը, 1875 թ. փետրվար):

Մայիսի 8.—Պուլի «Թատրոնը» (№ 135), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Քահանա մը որ չկշտանար» հրգիծապատումը:

Մայիսի կեսեր.—«Փարոսը» (տետր Դ.), զրաբար, հրատարակում է Կոնստանդին Վեկուցումյան ի վաթսուներեթն ամենի տարաբաղդ ծերունի Մանուկ վարդապետս Կիլիկիականցու...» կենսագրականը, որը, նրա սյուրաձեռագիր օրինակին քաղելով, հրատարակության է պատրաստել Զարմայր Մսերյանցը: «Մատենագրություն» խորագրի ներքո գրախոսված են Սևդակ Մանդինյանի «Համառոտ եկեղեցական պատմություն» նոր ուխտի (քաղասական է գնահատված), Սիմեոն Կաթողիկոսի կազմած «Ջամբու», Սրբուհի Երիցյանի կազմած «Տոմար» ընտանեկան 1874—1875 թթ. և ներսես Լամբրոնացու «Ներքող հոգվույն սրբո զալուստյան վրա (թարգ. զրաբարից արեւելահայերեն» խորհն Միրզաբեկյանց)» աշխատությունները:

Մայիսի 10.—Պուլի «Թատրոնը» (№ 136), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Կարկուտի» (իմա. Հ. Պարոնյան) «Հավիտյանս հավիտե-

նից ամեն», «Քանի մը բաներ, որ մարդուն լացը կշարժեն» և «Քանի մը բաներ, որ մարդուն ծիծաղը կշարժեն» երգիծական մանրապատումները:

Մայիսի 10.—«Մեղու Հայաստանին» (N 17), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս, 10 մայիսի» գրական-հրապարակախոսական առաջնորդողը:

Գարեգին Սրվանձտյանցի «Գրոց և բրոց», «Հնոց և նորոց» գործերը դավատարար ներկայացնելուց հետո, հոգվածագիրը հավելում է. «Հասկանալի է, թե որպիսի նշանակություն պիտի ունենան այս անոճ գրությունքը և ժողովրդական ավանդությունքն ու վեպերը մի ազգային պատմության համար. նոքա պիտի լուսաբանեն մեր ազգի կյանքը վերջին դարերում, որ շատ կարևոր է: Խորին շնորհակալության արժանի է թե հայր Գարեգին Սրվանձտյանցն և թե նոքա, ոյք պարապում են, ժողովելով ազգային պատմության վերաբերյալ ամենատեսակ նյութեր. ցանկանում ենք նրանց կատարյալ հաջողություն»:

Մայիսի 15.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 138), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Խմբագրատան մը մեջ» երգիծապատումը և «Խելացի Դավիթ» առակը:

Մայիսի 15.—«Մշակը» (N 19), արևելահայերեն, հրատարակում է (Գրիգոր Արծրունու) «Գրական Տարույութներ» հրապարակախոսական առաջնորդողը, որտեղ քննադատված է «Մասիսի» ձախժոծու քաղաքականությունը գրականության և մանավանդ հայ հոգևորականության զնահատության բնագավառում: Սկսում է հրատարակվել «Մեկիքդադեի» «Տարոնի և Վասպուրականի անցյալ և արդի վիճակը» ազդագրական հոդվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Մայիսի 17.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 139), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Անկողմնակալն խոսեցավ» հոդվածը (քննադատված է «Մասիսի» գրական քաղաքականությունը) և «Հավաքիլի» «Առն և կնոջ ճանաչումն» երգիծական մանրապատումը:

Մայիսի 17.—Պոլսում վախճանվեց կրոնական-մշակութային գործիչ, աստվածաբան Նզնակ Տեր-Վրթաննեսի Գրիգորյանը: Ծնվ. 1787 թ.:

Քեռիկի, Ամենուհի տարեցույցը, Պոլիս, 1913, էջ 367—368:

Մայիս.—«Արևելյան մամուլը» (Ծ. տարի, N 5), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հարություն Սրվանձյանի «Առ Խրիմյան Հայրիկ» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը և Արմենակ-Սարգիս Պալապան-

յանի՝ Մկրտիչ Խրիմյանին նվիրված «Հայրիկ» գրաքար քանաստեղծու-
թյունը:

Մայիսի 20.—«Մասիս» (N 1684), [Կարապետ Ութույանի]՝
ֆրանսերեն ընագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ,
հրատարակում է էդուարդ Դյուվորիեի «Սիրելի պարոն» նա-
մակագիրը նորանոր փաստեր է հաղորդում Ավետիք Պատրիարքի
կյանքի, դրական-մշակութային գործունեության մասին, որոնք ինքը
կարողացել էր հավաքել «Գաղղիոս ալեկալլ դիվանաց մեջեն»:

Մայիսի 24.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 141), արևմտահայերեն,
հրատարակում է «Դիոգրենեսիս» «Թրախոման վերացավ, էմանեթն (իմա.
վստահությունը—Ս. Շ.) եկավ» երգիծական մանրապատումը:

Մայիսի 25.—Արդեթ գլուղում (Տարոնի գավառ, Արևելյան Թուր-
քիա) ծնվեց դրականագետ-քանասեր, հայ կնեղեցու պատմաբան,
հոգվածագիր Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Նարոյանը: Արմաշի միաբա-
նության անդամ էր 1901 թ. մայիսի 20-ից, վախճ. 1944 թ. հունիսին,
Պոլսում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Գլուղ»,
«Հաւմակ» կնեղծանուններով, «Սիրունում»՝ «Մ. Ս. Ն.» (Մեսրոպ
եպիսկոպոս Նարոյան) և «Մ. Ա. Ն.» (Մեսրոպ արքեպիսկոպոս
Նարոյան) ձևով:

«ԱՐԽԱՐԱՆ», 1913, № 3—9 («Մայր Աթոռ»): «Էջմիածին», 1944, № 6
(«Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Նարոյան»): «Սիս», 1944, № 4—6 («Հանգիստ
Մեսրոպ Ս. արքեպիսկոպոս Նարոյանի»):

Մայիսի կեսեր.—Վրաստանում, Արշիլ Իվանովիչ Յիցիանովի նա-
խաձեռնությամբ, ստեղծվում է Անդրկովկասի Նարոգնիկական առա-
ջին կազմակերպությունը, որը բաղկացած էր երկու՝ Թիֆլիսի և Քու-
թայի խմբակներից: Կազմակերպությունն ուներ շուրջ 68 անդամ,
որոնցից՝ 48 վրացի, 5 հայ (Արշակ, Վարվառե, Օլգա Սաֆարյաններ,
Այեքսանդր Վերմիշյան և Այեքսանդր Ծվանգուլյան), 4 ադրեջանցի և
5 այլ ազգությունների: Կազմակերպությունը զգալի աշխատանք կատա-
րեց Ռուսաստանից ու արտասահմանից անլեզալ դրականության փո-
խադրման, նարոգնիկության գաղափարները Անդրկովկասում տարա-
ծելու, գյուղացիական եւրոպեաները կազմակերպելու գործում: Գոյու-
թյուն ունեցավ մինչև 1876 թ. հոկտեմբերը՝ հայտնաբերվելով և ջախ-
ջախվելով ցարական ոստիկանության կողմից:

Ներսիսյան Մ., Նարոգնիկական խմբակներն Անդրկովկասում, Երևան, 1940,

Մայիսի 27.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 142), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ստակ շահելու գործեր» երգիծական պատմվածքը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Մայիսի 31.—«Սիոնը» (№ 5), ժողովրդական աշխարհաբարով, հրատարակում է «Միրզա պատանու» «Միրզա առ Մասիս» բանաստեղծությունը և «Ո. Գ. Բ.»-ի (ի՛մա. Ոստա Գևորգ Բարխուդարյանց), «Մասիս առ Միրզա» չափածո պատասխանը:

Հունիսի 5.—«Մշակը» (№ 22), արևելահայերեն, հրատարակում է «Մելիքադեհի» «Հլի մեկ զոհ» գրախոսությունը (տե՛ս Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու հատ. 9, էջ 113—120):

Գրախոսությունից. «Մենք քննեցինք պ. Սունդուկյանցի կոմեդիայի միայն տիպերը, իսկ նրա բովանդակությանը մանրամասնաբար չդիպանք: Իսկ ինչ որ վերաբերում է պիեսայի արհեստական նշանակությանը, մենք այսքանը կասենք. «Հլի մեկ զոհ» թեև լրացրած գործ չէ, լինե նա չէ հասցնում գործողությունները իրանց վերջնական կետին, այսուամենայնիվ, հեղինակը ցույց է տվել յուր տաղանդը, որ իրան հանդիսականին մտածել է տալիս կոմեդիայի վախճանը, երեակայել այն, ինչ որ նա պետք է տեսներ բեմի վրա: Որպես Գ. Սունդուկյանցի մյուս պիեսաներում, և «Հլի մեկ զոհի» մեջ, ավելի ճիշտ և զեղազրական կերպով նկարված է հին սերունդը, մանավանդ վաճառականական դասը: Նոր սերունդի մեջ Վանոն և Նատոն երևում են իրանց իսկական պատկերներով: Նրանք կատարելատիպ են թեթևամիտ երիտասարդության:

Հունիսի 8.—Պոլսում ծնվեց արձակագիր, հոգվածագիր Արշակունի Թեոդիկը (Ճեզվեճյան): Վախճ. 1922 թ. հունվարի 2-ին, Լեյզինում (Շվեյցարիա):

Թեոդիկ, Ամենուհ տարեցույցը, Պոլս., 1911, էջ 259, 1923, էջ 3—32, 413:

Հունիսի 14.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 491), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արձանականք հավերժից կամ ջամբազ բանաստեղծը» գրախոսականը (հեղ.՝ Գեորգ Այվազյան ?): Գրախոսված է Հովհաննես Ջամպազյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող գիրքը (տե՛ս ներկա հատորը, 1875 թ.), որը բացասաբար է գնահատված:

Հունիսի 14.—«Արշալույս արարատյանը» (№ 1016), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հարություն Սըվաճյանի «Մերունին որ երգը հիշե» բանաստեղծությունը:

Հունիս.—Դպրոցը» (№ 6, երկրորդ մաս), արեւելահայերեն, հրատարակում է Վահան Ռաստամյանցի «Նշանավոր հեղինակներ հայկական մատենագրության. Մար Արաս Կատինա» ուսումնասիրությունը: Հեղինակը քննում է Մար Արաս Կատինայի ծագումնաբանության հետ առնչվող հարցերը, ապա և՛ վերականգնում այդ աղբյուրն իր սկզբնական էնով:

Հունիսի 14.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 22), արեւելահայերեն, «Նյութեր հայկական բարբառների ուսումնասիրության» համարը հոգւովածով քննութադրելով «Ռ. Ախտամերկյանի» (իմա. Ռափայել Պատկանյան) գրական գործունեությունը (հեղ. Պետրոս Սիմոնյանց), հրատարակում է նրա «Երէվան» պատմվածքը՝ նոր նախիջևանի բարբառով: Իկն արտասպաժծ է Ռ. Պատկանյանի «Ռ. Ախտամերկյանի պատմվածք» ներքո՝ նոր նախիջևանի ոճով՝ ժողովածվից (Պետերբուրգ, 1875 թ.): Տես ներկա հատորը, այդ թվականը):

Թերթի ճողվածից. «Պարոն Ռ. Ախտամերկյանի երկասիրության նման երկասիրությունն յուր կատարելությամբ, կարող է պատվավոր տեղ բռնել մինչև անգամ որևիցէ եվրոպական լուսավորյալ ազգի գրականության մեջ, ուր մնա մեր աղքատիկ բարառական գրականությունը: Հայտնելով խորին շնորհակալություն պարոն Ախտամերկյանին, ցանկալի էր, որ նա յուր շնորհքը չզարար գործ դնելու և ասպագայում շարունակելով նույն տեսակ աշխատասիրությունը առաջ բերելու»:

Հունիսի 14.—«Մասիսը» (№ 1694), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Մասնավոր տեղեկությունք ի վերա հանգուցյալ Ներսէսի 5-ի կաթողիկոսի ամենայն Հայոց պատմյալք ի ականատես անձնի ումնէն...» ուսումնասիրությունը, որն աւլարտվում է նույն պարբերականի № 1712 (հուլիսի 29)-ում:

Հունիսի 19.—«Մշակը» (№ 24), արեւելահայերեն, հրատարակում է ***-ի (Առաքել Օհանյան ?) «Մանկավարժական տարակուսանքներ մեր մեջ Սեդրակ Մանգինյանի» գրախոսականը:

Գրախոսականից. «Եթե հայտնվի, որ մենք չենք հասկացել այ. Մանգինյանցի գրքի հիմնական գաղափարը, այդ մեզ չի զարմացնի: Պարոնը հրատարակում է մի գիրք, որ մութ և անհասկանալի է լինում, և ինքն հարկավորություն է զգում մի երկրորդ գիրք հրատարակելու, որ առաջինի մտքերը բացատրե, բայց որ նույնքան մութն է լինում, որքան առաջինը: Սպասում ենք, որ

գիտնական մանկավարժը կրկին հրատարակե մի գրվածք. որ կրկին բացատրե նույնքան մութ կերպով իր նախընթաց մութ գրվածքները:

Հունիս. — «Արևելյան մամուլը» (Ծ տարի, № 6), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Յրեղեբիկ Յրորեի» մանկավարժական-գրականագիտական հոգվածը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Հրատարակվում է Հռիփսիմյան վարժարանի աշակերտուհիների համատեղ հեղինակությամբ հանգիսացող «Ուղերձ առ սրբազան Հայրիկ» գրաբար բանաստեղծությունը:

Հունիսի 24. — Պոլսի «Թատրոնը» (№ 152), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հայերեն լսիրող հայր» հոգվածը և «Հողալու արվեստ» երգիծական մանրապատումը:

Հունիսի 26. — «Մշակը» (№ 25), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Հարոյի» (Նիկողայոս Տեր-Հարությունյան) «Նամակ Փարիզից» հոգվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոգվածագիրն ունկնդրել է Ֆրանսիացի հայագետ էդ. Դյուլյորիեի՝ 1874—75 թթ. կարգացած դասախոսությունները՝ նվիրված հայ գրականության անկյունաքարային հարցերին, որոնցից «Նշանավոր ու հետաքրքիրները» խոստանում է «համառոտապես» ներկայացնել: Այս առաջին դասախոսությունը նվիրված է հայ գրականության սկզբնական ժամանակահատվածին, սկսած տառերի գյուտից, մինչև խալատուր Արսվյան:

Հունիսի 26. — Պոլսի «Թատրոնը» (№ 153), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հոգեխոսության մեկ արդյունքը», «Գինովության համար ազդու դեղ մը» և «Ալլեկալլը» երգիծական մանրապատումները:

Հունիս. — էջմիածնի «Արարատը» (№ 6), արևելահայերեն, հրատարակում է Գաբրիել Պատկանյանի սրացազանչություն առ արդյունավոր ամսագիրն Արարատ գրական-բանասիրական հոգվածը: «Արարատական» ընդհանուր խորագրի ներքո, հրատարակված են երիտասարդ ստեղծագործողներ Գաբրիել Ղուլիքևսյանցի «Ե մահ Մեծին ներսիս» և Արշակ Պալասանյանի «Եղիշէն յԱւարայր» գրաբար բանաստեղծությունները: Հ. Չաթալըաշյանի՝ ռուսերեն քննադրից կատարված գրաբար լատիներ թարգմանությամբ, հրատարակվում են «Բուլնակն ձագակորոյս» և «Ասաւոտ» բանաստեղծությունները:

Հողվածից. «Բարձրագույն Համարիմ, որ լեզվի և գրականության ձրի և անվարժ մշակներն, յուրյանց աշխատանքն շխնայելով, այնպէս օգնեն ազգի տկարներուն, ինչպէս Գամառ Քաթիպա օգնեց մեր ազգի երգերուն: Ընշյալ աղքատութեամբ, հալածյալ ի պանդրխտութեան, հավաքեց մեր ազգի լրութեան մեջ ցրված երգերն և որբան ձեռնհաս եղև՝ այնքան համախմբեց և տպեց: Նորա գաղափարն շմանց առանց հետեւութեան. ընդ փուլի՝ Տփղիս քաղաքի մեջ, ուր առաջ քան զԳամառ-Քաթիպա, պ. Հախվերդեանն աշխատել էր Սայաթ-Նովայի երգերն ի լույս ընծայել, լույս տեսան զանազան երգարաններ և Պետերբուրգ նույնպէս տպվել էին Սերովրև վարժապետ Պատկանյանի երգերն. որոց հետ ժամանակաց ծնավ պարոն Միանսարյանի ճոխ և հարուստ սվազարանն հայկական»:

Հունիսի 28.—«Արշալույս արարտայանը» (№ 1017), գրաբար, հրատարակում է Արմենակ-Սարգիս Պալապանյանի «Ծագիւ մատին ճաշակառու...» երգիծական բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 30.—«Սիոնը» (№ 6), արևմտահայերեն, հրատարակում է խորեն Մխիթարյանի ստորհուրդ և միութեան գործ (ճանաչելու համար խորհուրդ է պետք, շինելու համար՝ միութիւն և գործ)» գրական-հրապարակախոսական առաջնորդողը: Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակվում է Դևորգ Վրթանիսյանի «Առ ազգն հայոց» բանաստեղծութիւնը:

Հունիսի 1.—«Պոլսի ռեատրոնը» (№ 154), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Արվեստ բանաստեղծութեան» երգիծապատումը: Հայկական առաջնորդի մասին տեսական վերլուծութիւնից հետո, «Առաջնորդը» բացատրութիւնները խորագրի ներքո, զետեղված են արևմտահայերեն առաջնորդ ու ասացվածքներ, որոնց հրատարակութիւնն ավարտվում է հաջորդ համարում:

Հունիս-սեպտեմբեր.—«Բազմավերք», արևմտահայերեն, հրատարակում է «Պեղագիտական և հունական արվեստ» ուսումնասիրութիւնը: «Նորագույն ազգային» ընդհանուր խորագրի ներքո, տպագրված են հայկական ժողովրդական չորս աշխարհաբար բանաստեղծութիւններ, «Առաջ ազգային» խորագրի ներքո՝ քսան առած-ասացվածքներ: Անդրեաս Շաշատյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար շափածո թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Կեսար Արիւիի «Բի վերափոխումն Ս. Կուսին» և «Բի ծնունդ Կուսին» բանաստեղծութիւնները, ինչպէս

ևսև իր՝ Թարգմանչի «ի սուրբ խաչն քրիստոսականքն շափածո ստեղծագործութիւնն: Հրատարակված է «Հիշատակարան Սիւլիո Բալիթրոյի ի Սալուցցոս արևմտահայերեն կենսագրականը և վերջապէս՝ ներատիպ մատյանք խորագրի ներքո, վերլուծաբար ներկայացված են Ալ. Մանժոնիի «Խօսեցեալք» (Թարգ. էդ. Հյուրմյուզյան) և Հակոբոս Իսաւերսեանցի «Հայաստան և հայք» (անգլերեն) գրքերը:

Հուլիսի 3.—Պուսի «Թատրոնը» (N 156), արևմտահայերէն. հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Միմոն Ֆելեկյան» դիմանկարը, որը լեզվաբանական որոշ փոփոխութիւններից հետո, գետնադնէ է «Ազգային քոչեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատոր 2, էջ 261—265):

Հուլիս.—«Գարոցը» (N 7, առաջին մաս), արևելահայերեն, հրատարակում է Վահան Բաստամյանցի «Գարոցական սահմանադրութիւն» գրախոսականը: Գրախոսված է Սեդրակ Մանդինյանցի՝ հիշյալ խորագիրը կրող աշխատութիւնը (տե՛ս ներկա հատորը, 1875 թ.), որը որոշ դիտողութիւններից հետո գրական է գնահատված:

Գրախոսականից. «Վերոցուցյալ մի քանի թերութիւնները չեն ինքն ինքյան խոշոր պակասութիւններ, որք կարողանային խել Գարոցական սահմանադրութիւնից նորա մանկավարժական արժանավորութիւնները: Մենք պարտք են համարում մեզ համար վերստին կրկնել և հայտնել պարոն Մանդինյանցին մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը, յուր գովելի և օգտակար աշխատասիրութիւն համար, ընդ նմին հուսալով, որ գիտնական մանկավարժ մեր քննութիւնը չի համարի նայնոյանք»:

Հուլիսի 5.—«Մասիսը» (N 1702), արևմտահայերեն, հրատարակում է Փ. Քեշիշյանի նամակ-գրախոսականը առ Հովհաննես Մաթկյան, որտեղ բարձր է գնահատված վերջինիս «Մուշեղ և Կալինիկոս» վեպը:

Նամակից. «Ահա գիրք մը, որո հեղինակն առանց որևէ դասարանի մը կամ դասախոսի մը աշակերտելու, առանց որևէ եվրոպական լեզվի մը հմտութիւն ունենալու, անդու աշխատութիւնք և անսասան հաստատամտութիւնք հսկայաքալլ առաջնելով, հուսկ ուրեմն այսօր դուցազնական խորհրդով հրապարակնետով, գրասեղաններ մաշող, թուղթ և թանաք սպառող գրագետների հետ մրցելու հեղինակի մը ամբողջ հանգամանքներով: Է՛հ, քանի՜ փառավոր պետք է ըլլա այսպիսյաց մրցանակը, քանի՜ քաջալերութիւն արժանի են այսպիսիները»:

Հուլիս.—«Դպրոցը» (N 7, երկրորդ մաս), արևմտահայերեն, հրատարակում է Վահան Բաստամյանցի «Պլուտարքոս» կենսագրությունը հոգվածը:

Հուլիսի 10.—Պոլսի «Թասսիսներ» (N 157), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մինաս Զեռազի «Գրիչ և սուր (լի)» հոգվածը: Վերլուծված են գրաբար-աշխարհաբար լեզուների փոխհարաբերության հարցերը, այդ հենքի վրա քննադատված է «Շահնուրի» (իմա. Մ. Մամուրյան) հայացքները:

Հուլիսի 12.—«Արշալույս արարատյանը» (N 1018), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հարություն Սվաճյանի «Երգ» բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 12.—«Մեղու Հայաստանին» (N 26), արևմտահայերեն, հրատարակում է Կ. Տեր-Աստվածատրյանի «Հայկական թատրոն» երգիծական բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 12.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 158), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Թովմաս Ֆասուլաճյան» դիմանկարը: Լեզվաճանաչական որոշ փոփոխություններից հետո, զետեղվել է «Ազգային ջոշեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատոր 2, էջ 266—268):

Հուլիս.—«Արևելյան մամուլը» (Ե տարի, N 7), արևմտահայերեն, հրատարակում է Շուշան Շավարշանա, շարագրեց Գ[արեգին] վ[արդապետ] Սրվանձտյանց» գրախոսականը: Հրատարակված է «Ի սգայի մահ հոգեհատոր բարեկամին իմոյ Սահակայ Ընվահիրճեան» գրաբար բանաստեղծությունը (հեղ. Տ. Յ. Գ.):

Գրախոսակաճից. «Երեկ աշուր և բրոցն» էր, որ մեր երեսակայությունը, խանդն ու եռանդը վառելով՝ կտաներ հրաշից և ավանդությանց հայրենի հողին վրա և ամեն հյուղի, քարի, ծառի, առվակի մոտ հին բեկոր մը, նշխար մը, անդրի մը, վնայ մը կդառներ, այսօր «Շավարշանա Շուշանն» է, որ հինգերորդ դարու հայոց հոգեկան սոլյունն, խավարի դեմ լուսադիտ և հեղափոխական շարժումը կնկարագրե և մեր սիրտն ի խինդ, արտասուս և ի վրեժ կշարժե: Շատ գրագետներ այս պատմական ողբերգն իրենց գրվածոց նյութ ըրած են, և վերստին կրկնվելով՝ թերևս ոմանց համար իր կարևորությունը կորուսած թվի, բայց արժանապատիվ Գարեգին վարդապետը հաջողեր է ուրիշ ձև մը տալ իր տրամին, ինչպես որ ինք Վանվանեա:

Հուլիսի 12.—«Շուշա» կիսամսյա հանդեսը (N 2), ֆրանսերեն բեա-
զրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությանը, հրատարակում է
Պիեռ-Ժան Բերանժեի «Ձմեռ» բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 13.—Վառնայում (Հյուսիսային Բուլղարիա) ծնվեց բանաս-
տեղծ, արձակագիր, գրական-մշակութային գործիչ Միհրան Զգոնյանը:

«Մ. Զգոն» ստորագրությամբ հանդես էր գալիս ժամանակի
պարբերականներում:

Պատմություն Մ., Հայ հանրագիտակ. էջ 785:

Հուլիսի 14.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 160), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Երանուհի Գարսեազյան» երգիծական
դիմանկարը, որը լեզվաոճական որոշ փոփոխություններից հետո զե-
տեղվել է «Ազգային ջոջեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժո-
ղովածու, հատ. 2, էջ 269—271):

Հուլիս.—Էջմիածնի «Արարատը» (N 7), արևելահայերեն, սկսում
է հրատարակել Մկրտիչ Պալյանի «Սուրբ Հովսիսիմ» գեղարվեստական
ստեղծագործությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հա-
ջորդ համարում: Հրատարակված է Սարգիս Գնունու (լրիվ ձևով. Սար-
գիս Բարսեղյան Գնունի Վանեցի) «Բան Հայաստանի առ դավադիրս
հայոց» բանաստեղծությունը:

Հուլիսի 16.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 162), արևմտահայերեն, հրա-
տարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Հովսեփ Շիշմանյան» երգիծական
դիմանկարը, որը լեզվաոճական որոշ փոփոխություններից հետո, զե-
տեղվում է «Ազգային ջոջեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժո-
ղովածու, հատ. 2, 1964, էջ 313—317):

Հուլիսի 17.—«Մասիսը» (N 1707), արևմտահայերեն, հրատարա-
կում է Ներսես պատրիարք Վարժապետյանի նամակ-գրախոսական
Գարեգին Սրվանձտյանին, որտեղ դրվատանքով է արտահայտվում նրա
«Շուշան» Շավարշանա ստեղծագործության մասին:

Նամակից. «Խնձ մատուցած «Շուշան» ընկալա, անմահ
նղիշեա դարաստանեն քաղել էիք. ճանչցա և համբուրեցի զցողն
որով ցողյալ էր ձեր փունջն. հառաչեցի նղիշեի և Ձեր՝ որ անո
թոռն եք, սրտեն ելած հառաչանքներով. օրհնեցի զՁեզ, որ այս
պես պարզ և գեղեցիկ թարգմանեցիք զմեղվաշուրթն նղիշեն
աղոթեցի, որ Հայոց խոսնակին զգացմունքն և նորա հուլակած հա-
խոստովանողաց և արիագունդ նահատակաց սիրտն ու հոգին
Ձեզ հանգչին ընդմիշտ, և ցշունչ հետին Ավարայրի սուրբ դաշտի

Հալատարիմ քրտնաջան մշակն լինիս, ի ցնծություն և ի մխիթարություն հոգվոց մերոց և ամենայն Հայաստանյայց»:

Հուլիսի 19.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 27), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Ղազարոս Աղայանի «Ուսումն մայրենի լեզվի» ուսումնասիրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի № 30 (օգոստոսի 9)-ում:

Հոգվածից. «Այսպես ուրեմն, գրել-կարդալը, թող դա համարվի առաջինը և գլխավորը, այնուամենայնիվ դա չէ գործի էական նպատակը, այլ միջոց է, որ պիտի ուսուցանվի երեխային նորա համար, որ նա դորա միջնորդությամբ սկսե ուսուցանել կրթել ինքն իրան: Այսպես և մյուս առարկաները մի մի միջոց են, որոնք փոխադարձաբար միմյանց օգնելով, ավելացնում են երեխայի ինքնագործունեության ուժը»:

Հուլիսի 21.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 167), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հակոբ Պարոնյանի «Հարություն-Հեթում Մերիեմ Կուլի» երգիծական դիմանկարը: Լեզվառճական բնույթի որոշ փոփոխություններից հետո այն զետեղվում է «Ազգային ջոջեր» գրքում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 318—322):

Հուլիսի 21.—Վանում իր գոյությունն է սկսում «Ուսումնաստարած» արական դպրոցը, որտեղ ուսուցիչներ էին Տիգրան Ամիրջանյանն ու Խայատուր Դարբինյանը: Ավանդվող առարկաներն էին. հայերեն, հայոց պատմություն, գաղղիներեն, տաճկներեն, թվաբանություն, աշխարհագրություն, տոմարակալություն, գրահաշիվ, գեղագրություն և սրբադան պատմություն: Ուսումնաստարած դպրոցը գոյություն ունեցավ մինչև 1876 թ. դեկտեմբերի 1-ը:

«Հանդես ամսօրյա», 1958, № 1—4 («Պատմություն հայ մշակութային բեկերում»):

Հուլիսի 24.—«Մշակը» (№ 29), արևելահայերեն, հրատարակում է [Դրիգոր Արծրունու] «Ինչ որ ձեզ պետք է ասեն, դուք ուրիշին եք ասում» բանավիճական հոդվածը:

Քննադատված է ուսանական «ՀԱՅԿԱՅ» թերթը, որը «Մշակի» և մանավանդ նրա խմբագրի դեմ հրատարակված «սաստիկ կողմնուպահ» հոդվածներով սիջել է մի ստոր և ողորմելի գրությամբ: Թերթի և նրա խմբագիր Ստալինսկու խոտելի ընթացքը վերլուծելուց հետո եզրակացվում է. «Քամին որտեղ կփչի, պարոն Ստալինսկին իր գրականական գործունեությամբ և իր անգրագետ արբանյակներով, քամու հետևից է գնում»:

Հունիսի 28.—«Մասիսը» (N° 1711), արևմտահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Մանսուրյանի «... Խմբագիրը նամակ-գրախոսականը, որտեղ նա զրվատանջով է արտահայտվում Հովհաննես Մաթևոսյանի «Մուշեղ և Կալիսիկե» վիպասանության մասին»:

Նամակից. «Արևելյան ճաշակով տողված է այս սիրուն մանրանկարը, որուն մեջ առավել երևակայական ջինջ և զվարթ հոանգ կտրեք, քան ճաշակ՝ իր հանրիմաց և ոգեզմայլ ոճովը: Վասնզի հոն տեսա սրտի և ճաշակի փափկություն, բառերու վայելուչ կիրառություն, հայրենասիրական հրավառ խանդ և ավուր, որը ոչ սակավ պարծանք և հարգ կընծայեն ժամանակակից ժրջանի գրագետաց: Այս հանգամանաց ձեն ու տիպարը և «Մուշեղի...» մը դիմառնորեն զրվելուն գաղափարն երիտասարդ հեղինակը խիստ հարմար բերած և քաջանկար վայելցուցած է, որ նուրբ մտքի մը գործ է»:

Հունիսի 31.—«Սիրունը» (N° 7), Հովհաննես Տամկանճյանի՝ անգլերեն թնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակում է «Նախախնամության վրա վստահություն», «Տերը պիտի հոգա» և «Անսխալ առաջնորդ» բանաստեղծությունները: Հրատարակված է Խորեն Մխիթարյանի «Ժամանակի անգործությունը մեր կորուստներեն ամենեն մեծն է, ինչպես որ նորա կիրառությունը մեր շահերու գլխավորն է» գրական-հրապարակախոսական հոդվածը: Գրվատական զնահատականներով ընթերցողներին է ներկայացված Գ. Սրվանձտյանի «Շուշանն Շավարշանա ստեղծագործությունը»:

«Գարեգին վարդապետն Սրվանձտյանց,—նշված է այնտեղ,—հայոց ազգին Շավարշանա ծաղիկներեն Շուշան մի ընծայեց, որ հայրենասիրության ուղիով ոռոգված է, քիստոնեական յողոթն զվարթացուցած և հայ հայրենյաց արևով ծաղկած և ուռնացած Սիրուն է Շուշան, վասնզի հայրենասիրություն և ազատություն հուր կըրորե: Գեղեցիկ է այս Շուշան, վասնզի կըրավն ու կտուն մեր հոգին ու սիրտն իսն դարն, որ հայոց կենդանության դարն է այն դաշտն, որ հայոց քաջաց նահատակության դաշտն է, ու դարաստանն, որ ծաղկալից եղած է և ոչ թե անձրևաբեր ամպերեն, այլ մեր սուրբ և արյունարուփ վկայից ցանյալ և ջրվյա սպիտակ ոսկերեններեն»:

Օգոստոսի 9.—«Արշալույս արարատյանը» (N° 1020), գրառարկում է հրատարակում է Գասպար Գասպարյանի «Երազ» պատմվածքը:

Ոգոստոս.—«Հուլիս» (№ 8), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Պրուսացի Տերոյկնցի «Հայաստանի նորագլուտ հնության մը վրաս» բանասիրական հոդվածը (վերլուծարար ներկայացված է Մկրտիչ էմինի գործունեությունն այդ բնագավառում)։ Սկսում է տպագրվել «Ազատություն» հրապարակախոսական «տեսաբանականը», որն ամբարովում է հաջորդ համարում։ Ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ հրատարակվում է «Արարացի թագավորն ու բանաստեղծը» նովելը։

Ոգոստոսի 9.—«Մասիս» (№ 1717), գրաբար, հրատարակում է Գարրիկի Պատկանյանի նամակ-գրախոսականը «ի Պետերբուրգէ», Գարեգին Արվանձտյանցի «Շուշանն Շավարշանա» երկասիրության մասին, որը դրական է գնահատված։ Հրատարակված է Տոնապետ Անտոնյանի արևմտահայերեն բացատրական գրախոսականը Հովհ. Մաթկյանի «Մուշեղ և Կալինիկ» վիպասանության մասին։

Վերջին գրախոսականից. «Օրերս գրական հրապարակին վրա «Մուշեղ և Կալինիկ» անվանյալ գրքի մը հրատարակումը կտեսնեմք, պարոն Հովհաննես Մաթկյանի հեղինակությամբ, որ երկու տարիածուաց տոհմնքը ջատագովելով, դանոնք օրինավոր ամուսնացելոց կարգը դասած ու վիպասանություն մը ձևակերպած է։ Կցումիմ պարոն Մաթկյանի վերա, որ բոլոր իրերը խնդաթյուրելով, ըստ յուր քմաց, հայրենիք մը ծաղրածություն կենթարկեալ։

Ոգոստոս.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 8), արևելահայերեն, հրատարակում է Մկրտիչ Բժշկյանցի «Ուղեւորություն» պոեմը, որի սողատակի ծանոթագրության մեջ տեղեկություններ են հաղորդված ինչպես հեղինակի, այնպես էլ պոեմի մասին։ Հրատարակված է Մեսրոպ Ամրատյանի «Բեհուագիր արձանագրություն ի Գանլիճա, գեղջ Շիրակա» արևելահայերեն հոդված-հաղորդումը. տրված է նաև սեպագիր արձանագրության նկարը։

Ոգոստոսի 9.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 159), արևմտահայերեն, սկսում է հրատարակել [Հակոբ Պարոնյանի] առաջին անստորագիր մանրամատուցը։ Հրատարակությունը շարունակվում է նույն պարբերականի № 164 (օգոստոսի 30), № 165 (սեպտեմբերի 20) և № 173 (նոյեմբերի 15)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 7, էջ 246—249)։

Ոգոստոսի 14.—«Մշակը» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Մեր հաշիվը հին սերունդի հետ» հրապարակախոսական առաջնորդողը (վերջիններս մեղադրվում են, որ՝ «Զեր

իդեալն է՝ դաստիարակել, կրթել նոր սերունդը այնպես, որ նա գառնա որջան կարելի է կրավորական, որջան կարելի է գուրկ անհատական գաղափարներից, սեփական համոզմունքներից») և՛ «Անխացու հերթական «Ֆելիետոնը», Ֆելիետոնիստը պատասխանում է «Մշակի» գրական-հրապարակախոսական ուղղութիւնը քննադատող պարբերականներին («Մեղու Հայաստանի», «ՀԱՅԿԱՅ», «Մասիս», «Արշալույս արարատյան») որակելով նրանց ամենասուր պիտակավորումներով։ Բանավեճի ընթացքում վկայակոչված են Պուշկինը, Լերմոնտովը, Գոգոլը, Տուրգենևը, «Երևելի Մոլիեր, նույնքան և ավելի երևելի Շեքսպիր», «կուսակցութեան առաջնորդ Մարատ», «ժողովրդին հավատարիմ մնացած Պրուդոն», Վերդու, «Կայծակի» (իմ. Նիկողայոս Տեր-Գաբրիելյան)՝ խմբագրութեանն ուղարկված արևելահայերեն մի բանաստեղծութեան հենքի վրա, քննութեան է առնված ժամանակակից պոեզիայի հարցերը։

Օգոստոսի 14.—«Մասիսը» (№ 1719), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Մաթևոսի «...խմբագրապետ «Մասիս» պատմական լրագրոս նամակը, Շնորհակալութուն հայտնելով բոլոր բնօրինակողներին, խմբագրաց և խմբագրապետաց իր «Մուշեղ և Կալինիկ» վիպասանութեան առթիվ դրվատական կարծիքների համար, նամակագիրն անդրադառնում է վիպագրութեան հետ կապված մի քանի հարցերի։

Օգոստոսի 23.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 32), արևելահայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Թիֆլիս, 23-ին օգոստոսի» հրապարակախոսական առաջնորդողը (բացառում է Վհին և նոր սերունդ հասկացողութիւնը հայկական կյանքում, առավել ևս՝ նրանց ազդեցութիւնը գրականութեան վրա) և Հ. Նազարյանցի «Հայկական հնչյունների մասին (լուծումն տարակուսանաց)» գրախոսականը։ Գրախոսված է Ղազարոս Աղայանի՝ այդ խորագիրը կրող աշխատութիւնը (տե՛ս ներկա հատորը, 1874 թ.), որին արված է բազմաթիվ դիտողութիւններ։

Օգոստոսի 30.—«Լույս» կիսամյա հանդեսը (№ 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հմայակ Դիմաքսյանի] «Շուշան Շավարշանա» գրախոսականը։ Գրախոսված է և գրական գնահատված Գաբրիել Սրվանձտյանի՝ հիշյալ խորագիրը կրող ստեղծագործութիւնը։

Գրախոսականից. «Գերապատիվ հեղինակին գրի՛ւն գրած է արդյոք այս մատենիկն, թե՞ յուր անկեղծ սիրտն, մարդ կվարանա այս ընտրութիւնն ընելու. կրոնքն ու ազգութիւնն անձնավորած

և անոնց բուրտիքն գեղեցկին, բարվույն, օգտակարին, անկեղծ սիրո և շնորհաց զաղափարներն պար առած՝ կներկայանան ընթերցողին»:

Օգոստոսի 30.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 33), արևելահայերեն, հրատարակում է Ղազարոս Աղայանի «Պատասխանի Հ. Նազարյանցին» հոդվածը: Հոդվածագիրը «չբութ է» իր «Հայկական հնչյունների մասին (լուծումն տարակուսանաց)» աշխատության վերաբերյալ Հ. Նազարյանցի արած դիտողությունները (տե՛ս վերև, օգոստոսի 23), հավելելով՝ «մեր երիտասարդ քննիչին խորհուրդ ենք տալիս մյուս անգամ անպատրաստից քննության ասպարեզ շմտեել»:

Օգոստոսի 31.—«Սիոնը» (№ 8), Հովհաննես Տամկահյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակում է «Քրիստոս առ քրիստոնյայն» և «Մանուկն և քերովքեն» բանաստեղծությունները (գետեզված են «Սաղկաքաղ ամերիկյան» ընդհանուր խորագրի ներքո): Ժողովրդական աշխարհաբարով հրատարակված է աշուղ Մարդուլի «Տարագիր սոխակ» բանաստեղծությունը և արևմտահայերեն՝ Սեդրակ Մանդինյանի «Մեր ժամանակվա ոգին» դրական-հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Սեպտեմբեր.—«Արևելյան մամուլը» (Ծ տարի, № 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պ. Դելփյանի «Թղթակցություն» գրական-քննադատական հոդվածը: Գրախոսված է Գարեգին Սրվանձտյանցի «Գրոց-Բրոց», «Հնոց-նորոց», «Շուշանն Շավարշանա» գործերը, ինչպես նաև Հ. Մաթևյանի «Մուշեղ և Կալինիկոս» վիպակը, որոնք բոլորն էլ դրական են գնահատված:

Սեպտեմբերի 4.—«Մշակը» (№ 35), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Ձեր դարդակ խոսքերը» հրապարակախոսական հոդվածը (ցույց է տրված մտավոր աշխատանքի անհրաժեշտությունը ազգի զարգացման համար) և «Ասիացու» «Ժան Վալսան» ֆելիետոնը: Վիկտոր Հյուգոյի այս հերոսին սփոխադրելով՝ Թրիլիսի, ծաղրված են քաղաքի հայ մտավորականության հոռի քարքերը:

Սեպտեմբեր.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 9), արևելահայերեն, հրատարակում է օր. Աշխեն Փափաղյանցի «Ջարդասեր մոր ուսումնասեր դուստրը» պոեմը:

Սեպտեմբերի 6.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 163), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ազգային սնտուկին անձնա-

կան տկարութիւնը» երգիծապատումը (տե՛ս 2. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 10, Երևան, 1979, էջ 7—8)։

Սեպտեմբերի 8.—«Արշալույս արարատյանը» (N 1022), արեւմտահայերեն, հրատարակում է Միհրան Արիկյանի «Անուներ անասունն ինչ տարբերութիւն ունի» և Ստեփան Չաքոյանի «Սատանա, Հազկերտ քաղքեղն» բանաստեղծութիւնները։

Սեպտեմբերի 11.—«Մշակը» (N 36), արեւելահայերեն, հրատարակում է Եղիսարեթ Տեր-Գրիգորյանցի «Գրականական երեկոները, իրրն հա՛յ գրականական լեզու աւարածելու միջոցներից մինը» հոդվածը։

Սեպտեմբերի 11.—Պոլսում ծնվեց բանաստեղծ, հոգվածագիր, գրականութեան տեսարան Տիրան Գասպարի Զրաքյանը։ Եղեռնամահ՝ 1921 թ. հուլիսի 6-ին, Սիլվանի շրջանում (Արեւելյան Թուրքիա)։

«Իւտրա» կեղծանունով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

«Հայաստանի կոչեակ», 1939, N 29... («Տիրան Զրաքյան»), Գաղութահայ տարեգիրք» (կազմ. Մ. Պետուրյան), Բուխարեստ, 1939, էջ 113—123 («Հիշատակներ Տիրան Զրաքյանին»)։ «Գրեկան ընտր», 1932, N 9 («Տիրան Զրաքյանի ժողովածուն»)։

Սեպտեմբերի 13.—«Մեղու Հայաստանին» (N 35), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցրուհի հերթական ամենիստունը»։ Բնութագրված է ժամանակի հասարակական-մշակութային կյանքը, քաղաքական է ներկայացված «Մշակի» գործունեությունը, ծաղրական-երգիծական երանգավորումներով նկարագրված է «Ասիացու» մահն ու թաղումը։

Սեպտեմբերի 13.—Պոլսի սթատրոնը» (N 164), արեւմտահայերեն հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Դերասանական» և «Էլա թուրքին» և «Զուխաթյանի խումբը» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս 2. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 10, Երևան, 1979, էջ 9—12)։

Սեպտեմբերի 17.—Թիֆլիսում ծնվեց դերասանուհի, թարգմանչուհի (ռուսերենից հայերեն) Սաթենիկ Արտեմի Ադամյանը։ Վախճ. 1915 թ. հուլիսի 17-ին, Բաքվում։

Փալանքաւ Խ., Սաթենիկ Ադամյան, Երևան, 1970.

Սեպտեմբերի 18.—«Մասիսը» (N 1734), գրաբար, հրատարակում է հաշատուր պոետուս Միսաքյանի «Եղերեքգութին զմահուանէ մօտեառն ներսիս արքեպիսկոպոսի, ազգապետի Հայոց...» պոեմը։

Սևպտեմբեր.—«Հուլիս» (№ 9), արեւմտահայերէն, հրատարակում է «Ազատութիւն» տնտեսական-հրապարակախոսական հոգովածը և Սիմոն Հովակիմյանի «Աղօթք մանկան առ աստուած» գրաբար բանաստեղծութիւնը:

Հոգովածից. «Կամավոր գործուն արտադրութիւն մեջ է, որ մարդ առաջին անգամ պատճառի գաղափարը կատանաւ: Տեսած առաջին պատճառս իմ էութիւնս է: Ընկնչված և ստուգված է, որ պատճառի գաղափարը իմ հատուկ կամքնս հանելով,—կամքնս կրնամ, որո հատկութիւնն է անկախ և անձնական ըլլալ և վերադրումն ընել, բուն պատճառի գաղափարը անձնական և ազատ պատճառի հոգովածոց գաղափարն որոշելու համար,—կրնամ անմիջապէս վերացումն չընել և կենաց առաջին ժամանակները պատճառի և կամաց գաղափարներն իրարու հետ լրիւթել: Ուստի ստոր համար է, որ երբեմն տղայքներն և վայրենիները ազատութենէ և իմացականութենէ զուրկ բանական պատճառաց դեմ կրարկանանաւ:

Սևպտեմբերի 18.—«Մշակը» (№ 37), արեւելահայերէն, հրատարակում է «Սկիզբնում, Քլիսպիս ենք կարծում» գրական-մանկավարժական հոգովածը, որ առաջ են քաշված հայ ժողովրդի կրթութիւն հետ կապված մի շարք հարցեր, զսովորված է այն տեսակետը, որ մտավորական կրթված հասարակութիւնը միայն կարող է վերահասու լինել դասական դրականութեան ընկալմանը:

Սևպտեմբերի 20.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 165), արեւմտահայերէն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Թատրերական», «Եղիազարն ու Զուսաջին» և «Թոհաֆէի բժիշկը» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 10, էջ 12—15):

Սեպտեմբերի 20.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 36), արեւելահայերէն, հրատարակում է Ստեփաննոս Պալասանյանի «Շաղպատ և Սանահին» ուղեգրական ակնարկը:

Սեպտեմբերի 20.—«Էլուս» կիսամսյա հանդեսը (№ 12), անկանոն պարբերականութեամբ, սկսում է հրատարակել հայկական ժողովրդական բանաստեղծութիւններ աշխարհաբար լեզվով՝ «Փունջ նախնաց» ընդհանուր խորագրի ներքո: Յուրաքանչիւր. բանաստեղծութեան առթիվ տրվում է նրա բանասիրական ուսումնութիւնը: Շարքը հայտնաբերել և խմբագրութեանն է ներկայացրել «Թատրոնը» (իմա. Միհրան Թաթուլ):

Առաջարկեց. «Գանձարաններ են սոքա (իմա. ժողովրդական բանաստեղծությունները—Ս. Շ.), որը հայրենիքի մը աղակերպ չառաչներն ունին, վտարանդի ազգի մի տխուր արտասուքը կապահեն, դուցազնի մի մրտենին կկրեն, նախատակի շիրիմը կհանեն. կուլսի մը ամոթխածությունը կծրարեն, սիրո թիթեռնիկին ոսկեծղի թևերուն բոցեն ու խորշակեն խանձը կնկարեն և առաքինության հրեշտակը մոլորության հրեշին գնմ կցուցնեն մերթ մին և մերթ մյուսն հաղթական»:

«Փունջ նախնյացի» հրատարակությունը ընթացել է հետևյալ հաջորդականությամբ. «Իմաստյուք է լի...» (N 13, սեպտեմբերի 27), «Ո՛հ, թե լիներ գերույս...» (N 14, հոկտեմբերի 4), «Ո՛ր տաս սիրով անձրև, արև...» (N 20, նոյեմբերի 15), «Առ Ս. Կույսն Մարիամ» (N 22, նոյեմբերի 29, գրաբար), «Անի քաղաք» (N 24, դեկտեմբերի 13):

Սեպտեմբերի 27.—Պոլսի «Թատրոնը» (N 166), արևմտահայերեն. հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Դրամական պտույտները» և «Թատրոններ» երգիծական մանրապատումները (Հ. Պարոնյան, Երկեր, ժողովածու, հատ. 10, էջ 16—19):

Սեպտեմբերի 28.—Մուղրուտ գյուղում (նաև՝ Սղրութ. Ախալցխայի շրջան), Սուքիաս վարդապետ Պարզյանցի ջանքերով և Հովակիմ Պեղամյանցի տեսչությամբ, իր գոյությունն է ունում «Մուղրուտի արական ուսումնարանը»: Սկզբնական շրջանում ունեն քսան աշակերտ, ավանդվում էին կրոն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներ, թվաբանություն, նկատողական ուսում (?), հայոց և ռուսաց վայելչագրություն:

«Մեղու Հայաստանի», 1873, N 32 («Մուղրուտ գյուղ»), 1875, N 40 («Հարգալիմբագիր»), N 50 («Ախալցխա»):

Սեպտեմբերի 30.—«Սիոնը» (N 9), արևմտահայերեն, հրատարակում է Մամբրե Մարկոսյանի «Ի տարածամ մահ Մուրատա դեռահասակ որդվո Պասկալա...» եղերերգությունը: Հովհաննես Տամկաճյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Առանց տիրոջ երբ կապրեի...» բանաստեղծությունը:

Սեպտեմբեր.—Փիբ գյուղում (Գանձակի գավառ), Աստվածատուր վարդապետի սատարմամբ և Մ. Ծպիսկոպոսյանի տեսչությամբ, իր

դոյությունն է սկսում տեղական ժխական արական դպրոցը: Դադարում է դոյություն ունենալուց 1885 թ. փետրվարին:

«Մշակ», 1911, № 134 (-Փիք դուդի տառամարանի անցյալից):

Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր.—«Բազմավեպը» (պրակ 4), Դավիթ Նադարեթյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար լատինացի թարգմանությամբ, հրատարակում է Սեն-Լամբերի «Այգեկեթ», Հովսեփ Պապինդի «Որս» և Անտոն Լըմբերի «Օր մեռելոց» բանաստեղծությունները, Հովսեփ Միսքեյանի՝ «Տաղ ի ծնունդ Քրիստոսի» և «Այլ տաղ ի ծնունդ Քրիստոսի» լատինացի ստեղծագործությունները: «Հին քնար» ընդհանուր խորագրի ներքո հրատարակված են «Մեղեդի ծննդեան» և «Մեղեդի մարտիրոսաց» գրաբար բանաստեղծությունները, որոնց տողերի առաջին տառերը համապատասխանաբար կազմում են «Բաղնոս» և «Թեոդորոս» անունները, և որոնց մասին ծանուցված է, որ՝ «Բեպեյտ» սու իրգաց ով և որ ժամանակ ըլլալը որոշ շենք գիտեր, բայց գրության ոճն կրնանք կարծել, որ լատինացի հոկտեմբերն ունենան: Հրատարակված են նաև «Ընդհանուր տեսություն մը նախնայց թարգմանությանց վրա դատաստան ընելու» տեսական-գրականագիտական հոդվածը, «Բլե դիմանացի աստվածարան վարդապետին համառոտ վարքն» և «Տյուրանյու ևպիսկոպոս Օուենի» կենսագրականները:

Հոկտեմբերի 2.—«Մշակ» (№ 39), արևելահայերեն, հրատարակում է «Համալի» «Համալի մասլահաթը» ֆիլիսոփան (տե՛ս Գաբրիել Սունդուկյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, էջ 268—271):

Հոկտեմբեր.—«Արևելյան մամուլը» (Ե տարի, № 10), աշխարհարար, սկսում է հրատարակել Գաբրիել Պատկանյանի «Մատենություն» և վիդուս Ախուրյան գետակի պոեմը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում: Հրատարակված է «Վառարանի մը կայծեր. Սեդրակ Տեր-Սարգսյանց» արևելահայերեն դրամատիկանը և գրաբար՝ «Շնորհակալութեան երգ. առ տաղասացն Սեդրակ Տեր-Սարգսյանց» բանաստեղծությունը:

Գրախոսակաճից. «Մեծապատիվ հեղինակը, մեզի ծանոթ տալիս, այս անգամ իր «Վառարանի կայծերն» ամփոփելով, հասուկ դրքույկ մը լրեր՝ հայ ժողովրդյան կընծայելու Աշխույժ և վառ հոգով ցույցմունքն են այս կայծերը, որ ժողովրդյան սիրտը կթափանցեն և հրեմն տխուր, երբեմն զվարթ զգացումներ կհաղորդեն, Այսպես կխոսին ժողովրդական բանահյուսներ, մանուկ կլինին՝ նոր լեզու ելած, այլ փորձ ու զգայուն, զանձ մը կպահեն սիրտ ու հայրենասիրության, իրենց հոգվոյն մեջ, որ

թեև վառարանի պես կվառի թաքուն, այլ միայն կայծեր կարծա-
կե ի սկզբան, որպեսզի հրապուրե՞ն առանց շլացնելու, մանավանդ
երբ գրաքննության հովանյակ մը իր կրակն ու բոցը խռիւն-
չու կշանաս:

Հովտեմբերի 4.—«Լույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 14), Արշակ
Փափազյանի արևմտահայերեն թարգմանությամբ, սկսում է հրատա-
րակել «Գիշեր կամ երկյուղած ծերունին» խոհափրիսոսփայական նո-
վելը, որն ավարտվում է նույն հանդեսի № 16 (հովտեմբերի 18)-ում:

Հովտեմբերի 4.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 167), արևմտահայերեն,
հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] լեռնային թուղթերը, «Թատ-
րոններ» և «Դըս... դըս... դըստվախոս Միմոսը» երգիծական ման-
րապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 10, էջ
19—23):

Հովտեմբերի 5.—Նոր Նախիջևանում, Գեորգ Կախկոպոս Աղա-
փիրյանի և Փիլիպոս Վարդանյանի ջանքերով, իր գոյությունն է սկսում
«Նոր Նախիջևանի և Բեսարաբիայի հոգևոր դպրոցը»: 1881 թ. նոյեմ-
բերի 8-ից այն վերածվում է թեմական վեցդասյա դպրոցի, որտեղ
ավանդվում էին կրոն, հայերեն, ռուսերեն, յատիններեն, ֆրանսերեն լե-
զուներ, թվաբանություն, պատմություն, աշխարհագրություն, գծագրու-
թյուն, գեղագրություն, երգեցողություն և մարմնամարզություն: Դպրո-
ցը ծաղկուն ժամանակ ուներ 180 աշակերտ, իսկ 1915 թվականին՝ 275
աշակերտ, 18 ուսուցչով: «Նոր Նախիջևանի թեմական դպրոցը» փակ-
վեց 1920 թ. սկզբներին:

«Արարած», 1892, № 1 («Տեղեկագիր»), 1893, № 1 («Տեղեկագիր»), 1895,
№ 5 («Նոր Նախիջևանի ուսումնական գործի տեղյակը»):

Հովտեմբերի 8.—Բարանա գյուղում (այժմ՝ Նոյեմբերյանի շրջան)
ծնվեց պատմաբան, հնագետ-քանասեր, աղբյուրադետ Սմբատ Վար-
դանի Տեր-Ավետիսյանը: Վախճ. 1943 թ. փետրվարի 27-ին, Երևա-
նում:

«Մեր անվանի դասախոսներ», էջ 228—229:

Հովտեմբերի 9.—«Մշակը» (№ 40), արևելահայերեն, հրատարա-
կում է Գրիգոր Արծրունու «Ինչ ցանեցիք այն էլ հնձում եք» հրապա-
րակախոսական հոդվածը:

Հողվածից, թինքն հասարակությունը, մանավանդ հին սե-
րունդը, դարերով ճնշել, հալածել է ամեն նոր գաղափար, ամեն
բարձր, ազնիվ ձգտումն, աշխատել է արմատից հանել նոր սե-
րունդի միջից հազիվ նրկող ընդհանուր-մարդասիրական, հասա-

բակական ձգտումներ, ամեն ջանք է գործ դրել սահմանափակել ուղեղը և միտքը, մարդի միակ պարտավորությունը համարել է կուպակի վրա կոպակ ավելացնելը, ոտնակոխ է արել յուրաքանչյուր ազնիվ, մարդկային նպատակ, ցնորք է համարել ազգի դաստիարակությունը, ժողովրդի լուսավորությունը, երեխայական է համարել ամբողջի մեջ մտքների ցանկը, ամեն բան մշտնջեղ, համբել է, ինքն իրան հասցրել է կատարյալ կրավորականությունը, ինքն իրան բթացրել է,—և հետո զարմանում է, որ այլևս ոչ մի արդար, ընդհանուր-մարդասիրական միտք անդ լուսնի նրա մեջ, ոչ մի աղնիվ միտք արձագանք չէ գտնում:

Հոկտեմբերի 11.—«Լույս» կիսամյա հանդեսը (№ 15), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հմայակ Դիմաքսյանի] Ռվառանի մրկայծերս զրախոսականը: Գրախոսված է և դրական գնահատված Սեդրակ Տեր-Սարգսնցի՝ այդ խորագիրը կրող ժողովածուն (անսմեղ մոտ, 1875 թ.): Վերջում այդ ժողովածվից բերված է «Փառք քեզ արյուրս բանաստեղծությունը:

Հոկտեմբեր.—էջմիածնի «Արարատը» (№ 10), գրաբար, հրատարակում է «Ողորդողություն առ ասն Երասխայ, ժողովրդեանն հայոց, որք գերեալ ի մեծէն Շահարբասայ արքայէն Պարսից՝ պարտաւորեցան անցանել ընդ նոյն գետս պոհմը (հեղինակ՝ «Յ. ի Նոր-Ջուղայ» = Հովհաննես Բահանա Մկրյան ?):

Հոկտեմբերի 14.—«Մասիսը» (№ 1745), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հիվանդին մրմունջը. առ թռչնիկն» բանաստեղծությունը (հեղինակ՝ ռե. Ծ. Ն. Ե.):

Հոկտեմբերի 15.—Կեսարիայում ծնվեց կրթական մշակութային գործիչ, թարգմանիչ (թուրքերենից հայերեն), մատենագիր Հակոբ Թիմուրյանը (հետագայում՝ Արիստակես Բահանա Թիմուրյան): Եղեռնամահ՝ 1915 թ. սեպտեմբերի 9-ին, Ուրֆայի շրջանում:

Այլոյանցյան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիո (հատոր Ա.), էջ 1207—1208:

Հոկտեմբերի 16.—«Մշակը» (№ 41), արեւելահայերեն, հրատարակում է Գևորգ Զմշկյանի «Կարճառոտ հայացք հայ թատրոնի անցյալի ու երկա գրության վրա» հոդվածը:

Հեղինակի շարադրանքը, իր իսկ վկայությամբ, «պիտի ամփոփե յուր մեջ միայն քննական հայացք»: Ռուսական թատրոնի հիմնադիր համարված է Ստեփան Բահանա Մանդինյանցը: Վերլուծված է Հակոբ Կարենյանի, Միքայել Պատկանյանի, Գալուստ

Շիրմազանյանի, Պերճ Պողոսյանի գրական-թատերական գործունեությունը:

Հոկտեմբերի 18.—Ղազարապատ գյուղում (այժմ՝ Իսահակյան, Անիի շրջան) ծնվեց հայ գրականության դասական, քանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից և ռուսերենից հայերեն), հասարակական գործիչ, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1936-ից), ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս (1943 թ. նոյեմբերի 25-ից), ԽՍՀՄ Պետական մրցանակի դափնեկիր (1946 թ. հունիսի 26-ից), Հայաստանի գրողների միության նախագահ (1946—1957 թթ.) Ավետիք Սահակի Իսահակյանը: Վախճ. 1957 թ. հոկտեմբերի 17-ին Երևանում, թաղումը՝ հոկտեմբերի 22-ին, քաղաքային պանթեոնում:

Հարությունյան Ն., Սովետական Հայաստանը 40 տարում, Երևան, 1960, էջ 275, 299, 404, Խաչատրյան Հ., Գրական անգնչատու, էջ 208—212, Սովետական գրականության տարեգրություն, Երևան, 1977, էջ 14—19, Ավ. Խաչակյան, մատենագիտական ցանկ, Երևան, 1976, 507 էջ:

Հոկտեմբեր.—«Հույսը» (№ 10), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Հրանտի» «...Խմբագիր հարք» հրապարակախոսական նամակ-հոդվածը (րանավիճելով «Շահնուրի», այսինքն՝ Մատթեոս Մամուրյանի հետ, և առջ եև քաշվում ազգային մշակույթի հետ առնչվող մի քանի հարցեր), Մարտիրոս Թորոսյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրարար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Գաբրիել Ժիրքերի «Ցետիս ժամը քերթողի» րանաստեղծությունը:

Հոկտեմբերի 18.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 169), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Էրիկ կնկան սերը», «Նախահանգստին մեջ մորիկ», «Լուսավորչու վարդապետ մը», «Ժիրոնֆլիս Ժիրոնֆլիս» և «Դրամական» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 6, էջ 230—232, հատ. 10, էջ 29—37):

Հոկտեմբերի 23.—«Մշակը» (№ 42), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել «Հարություն» ռեժ մանկական հիշողություններից» հուշագրությունը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Հոկտեմբերի 25.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 41), արևելահայերեն, սկսում է հրատարակել Համբարձում Առաքելյանցի «Ճանապարհորդություն Դավրիժից նախիջևան» ուղեգրությունը: Որոշ ընդհատումներով շարունակվում է մինչև նույն պարբերականի № 48 (դեկտեմբերի 13)-ը:

Հոկտեմբերի 25. — Պոլսի «Թատրոնը» (№ 170), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Դարձյալ դարձվախոսն», «Համարակայներուն պատմությունը», «Հյուր շնորհունելու զգեստ» և «Քրիստոստուր էֆենդիի ճրագը մարելու վրա» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 10, էջ 24—25, 37—43)։

Հոկտեմբեր. — «Դպրոցը» (№ 4, մասն երկրորդ), գերմաներեն (?) բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանություն, սկսում է հրատարակել «Աստվածամոր պատկեր» վիպակը, որն ավարտվում է հուլյն պարբերականի 1876 թ. № 1 (հունվար)-ում։

Հոկտեմբերի 25. — «Մասիսը» (№ 1750), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Կարապետ Ութուշյանի] «Երզնկայի և Զվարթնոսի խնդիրք» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Մեր ազգին մեջ ամեն քան ծայրահեղ է. ուսկույթյուն ծայրահեղ, անտարբերություն ծայրահեղ, կուսակցություն ծայրահեղ, կիրք ծայրահեղ, ժամանակավ ծայրահեղ ազնվապետություն մը կտիրեր ազգային գործոց և հակակշիռ ունեւ իրեն ծայրահեղ ուսկույթյուն մը։ Ազնվապետությունը կրճատւար ազգին սիրա, ուսկույթյունն ալ երբեմն ոտք ելնելով՝ պահ մը կհորտակեր այն բռնական լուծը, զոնն քիչ մը ժամանակի համարու Այս եղած է մեր ազգին վիճակը դարերն ի վեր, ծայրահեղության դեմ ծայրահեղություն. եվ առ ալ բնական է, որովհետեւ ուր որ օրենքը չտիրեր, այլ անհատական կամքը, կիրքը, շահը, հաճույքը, ծայրահեղությունն ընդարձակ ասպարեզ ունի յոսք առջեւ։

Հոկտեմբերի 30. — «Մշակը» (№ 43), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Դավաճաններ» հրապարակախոսական հոդվածը։

Հոդվածից. «Հին սերնդից մենք երբեք չէինք սպասում, որ նա մեզ համարեր, մեզ ձեռքը մեկնեւ, մեզ հետ միասին ընթանար. մենք նրա վրա միշտ նայել ենք և կնայենք միշտ, որպես պարզ թշնամական տարրի, որպես հակառակ ուժի վրա։ Բայց նորից մենք սպասել ենք համամիտություն, համակրություն։ Մենք նորանից սպասել ենք, որ նա մեզ հետ միանա, որովհետեւ համոզված էինք, որ նա էլ հետեւում է նոր, առաջադեմ, լուսավոր ուղղությանը, որ նա էլ մեզ պես թշնամի է ամեն ճնշման, բռնավորության, խավարի։ Բայց հանկարծ տեսնում ենք, թե սխալված էինք, թե նա էլ ոչ թե միայն հնի պես է, այլև մեզ վնասելու, մեր գործունեության, մեր գաղափարների ընդունվելուն ավելի մեծ

արգելքներ է դնում, քան թե հինը: Միթե այդպիսիներին իրավունք չունենք դավաճաններ անվանել: Հիններից մենք ոչինչ չէինք սպասում և ոչինչ չենք էլ սպասում, իսկ դոցանից, Նորներից, սպասում էինք: Դիմականերդ լավ չեն ծածկում ձեր նրեւը՝ գիտության, համիտենական ճշմարտության, ազատամտության և Նոր ուղղության դավաճաններու:

Հակամքերի 31.—«Միտնը» (N 10), գրաբար, սկսում է չրատարակել Գարրիի դպիր Փողիշանցու «Տիփտիկոն», կամ չիշատակադիրք եկեղեցվո՞ւ ուղեգրական աշխատութիւնը, որն ավարտվում է հաջորդ համարում: Այն Ռումինիայում հայտնաբերել և չրատարակության է պատրաստել Մ. Մարկոսյանը: Հրատաշարված է Կարապետ Լազրատունու «Բարառնութիւն» գրաբար բանաստեղծութիւնը:

Հակամքեր-ճայմքեր.—«Հայկական աշխարհը» (N 10—11), Հովհաննես Քուլուքեկյանի՝ ռուսերենից կատարված արեւելահայերեն թարգմանութեամբ, սկսում է հրատարակել «Անբաղդ Սելիմը և յուր պատմութիւնը» վեպը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի հաջորդ համարում:

Նոյեմբերի 1.—«Արշալոյս արարատյանը» (N 1026), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել Նա՛ւայետ Ռուսիյանի «Տարեբաշխական տեղեկութիւնք» տեօական-տոմարագիտական աշխատութիւնը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի N 1031 (1876 թ. հունվարի 10)-ում:

Աշխատութիւնից. «Տարածության շափին պես՝ ժամանակին շափին ալ ռնի իր կտրեկորութիւնը: Ժամանակ և տարածութիւն՝ անվախճանին գաղափարը տվող այս երկու համագոյալից բնական էութիւնը՝ որոնք հայիտյան ընկղմյալ են համայն տէնդերք և ամենայն գործք մարդկան, պատմության երկու աշերն: Եւ ճշմարտապես, մեկը ժամանակագրութեամբ կրտսւմորի դանի և մշուսը տեղագրութեամբ: Ուստի ժամանակի և տարածության շափոց ճշտության հարկավորութիւնն անժխտելի է ի աշ իմաստասիրին և օգուտն անկշռելի, մարդկային գործողութեանց մեջ ամեն ատեն և ամենուրեք: Ժամանակի և տարածության անպարագրելի անհունից մեջ՝ մարդու շափելիքը ասոնց պարագրելի կամ իբր ասել շղշափելի մեկ մասը մեկ կետն է, ժամանակին մէջ՝ տարի, տարածության մեջ՝ տեղք:

Նոյեմբերի 1.—«Մեղու Հայաստանին» (N 42), արեւելահայերեն հրատարակում է «Կուշտեր և սովալլուկներ» պատմվածքը (հեղ. «Ս.Մ.» = Սիմոնյանց Մարտիրոս ?),

Նոյեմբերի 1.—Պոստի «Թատրոնը» (№ 171), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Միմոսին» խայտառակությունը, «Միմոս» կատղած», «Վարչական մեքենա» և «Խիկարն կրոնավոր» երգիծապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու։ Հատ. 10, էջ 25—28, 43—47)։

Նոյեմբերի 4.—«Մասիսը» (№ 1754), արևմտահայերեն, հրատարակում է Խորեն Նար-Պեյի «Հայկական սեպագիր ի Շիրակ» ընդդիմախոսականը։ Բանավիճելով Մեսրոպ Սմբատյանի՝ «Արարատում» տպագրված «Քենեռադիր արձանագրություն ի Գանլիճա...» հոդվածի հետ (տե՛ս Ներկա հատորը, 1875 թ. օգոստոս) Նար-Պեյն ապացուցում է, որ նրա հայտնաբերած արձանագրությունը «տասն տարի ի վեր» հայտնի էր գիտական աշխարհին, այս առիթով հաղորդում է կենսագրական տեղեկություններ նրա օտարազգի հայտնագործողների վերաբերյալ։

Նոյեմբերի 6.—«Մասիսը» (№ 1755), արևմտահայերեն, հրատարակում է Հովհաննես Զամբազյանի «Դամբանական ընդ անալիկալ դուժ մահու Պալլան Հակոբ Սեպուհին...» եղբրերգական բանաստեղծությունը։

Նոյեմբերի 8.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 43), արևելահայերեն, հրատարակում է «Քաղցրու հերթական ճանիւտներ»։ Երգիծաբար ներկայացված է և բացասական գնահատված Օրիորդ Ն...-ի գիրքը, որը վերանվանված է «Ընտանեկան անիծախոսություն»։

Նոյեմբերի 11.—«Մասիսը» (№ 1757), արևմտահայերեն, հրատարակում է Պետրոս Ադամյանի «Ի մահ վեամաշուք Հակոբ պեյի Պալլան, արքունի ճարտարապետ և հայր արվեստողաց» եղբրերգական բանաստեղծությունը։

Նոյեմբեր-դեկտեմբեր.—«Դպրոցը» (№ 11—12, երկրորդ մաս), ռուսերենից կատարված արևելահայերեն թարգմանություն, հրատարակում է «Տիցիան Վիլյինսկի» կենսագրականը և «Ճանճը թռչում է», «Կախարդական լապտեր» նովելները։

Նոյեմբերի 8.—Պոստի «Թատրոնը» (№ 172), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Ժամանակը ինչեր կընե», «Հարստահարությունը», «Հարյուրին տասը» երգիծական մանրապատումները։ Սկսում է հրատարակվել «Հարուստ ըլլալու միջոցները» պատմվածքը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1876 թ. № 185

(հունիսի 3)-ում (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 10, էջ 47—63)։

Նոյեմբերի 13.—«Մշակը» (№ 45), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Մեղ.»-ի (իմա. Մելիքզադե=Բաֆֆի) «Մեր լուսավորիչները (հիշողություն մանկական կյանքից)» հուշագրությունը։ Որոշ վերամշակումներին հետո որպես առանձին գլուխներ (սխալակալարժ և քահանայ, «Դպրոց») հեղինակը այն զետեղել է իր «Կայծեր» վեպում (տե՛ս Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու տասն հատորով, հատ. 4, Երևան, 1956 թ.)։

Նոյեմբերի 14.—Սևքար գյուղում (այժմ՝ Իջևանի շրջան) ծնվեց մանկական բանաստեղծ, հոգվածագիր Հակոբ Աղաբաբը (Հակոբ Բեժանի Աղաբաբյան), Վախճ. 1926 թ. Նոյեմբերի 28-ին, Թիֆլիսում։

«Նեկտար» և «Ալմազ» կեղծանուններով հանդես էր գալիս ժամանակի պարբերականներում։

Մխիթարյան Ա., Վրաստանի և Գեորգիա գրականությունը, Երևան, 1966, էջ 64—82։

Նոյեմբերի 15.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 173), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Շահեն շվաստկած միջոցին ծախսեն կվաստկին», «Թընեկի կաշին», «Մինասյանց ատենաբանությունը» երգիծական մանրապատմաները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 10, էջ 63—67)։

Նոյեմբերի 17.—Նոր Զուղայում ծնվեց երաժշտագետ, հայկական եկեղեցական երաժշտության տեսաբան Համբարձում քահանա Սիմյոնի Վարդանյանը։

«Հայաստանի կազմակ», 1936, № 36 («Համբարձում քահանա Վարդանյան»)։

Նոյեմբերի 22.—«Մասիսը» (№ 1762), արևմտահայերեն, հրատարակում է Թովմաս Թերզյանի «Ի դառնադետ մա՛ն վսեմաշուք Հակոբ պեյի Պալյան» եղերերգական պոեմը։

Նոյեմբեր.—«Հուլսը» (№ 11), արևմտահայերեն, հրատարակում է «Ռուսիարենակ հայք» հրապարակախոսական հոգվածը։ Հակոբ Զաքարյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված գրադար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժան-Բատիստ Մասիլենոնի «Աշխարհ» փիլիսոփայական էսսեն։

Նոյեմբերի 22.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 174), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Բարեկամ կառավարություն» և «Մասիս» զարժ-

յալ սահմանեն դուրս» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պա-
րոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 10, էջ 67—71),

Նոյեմբերի 22.—«Ելույս» կիսամսյա հանդեսը (№ 21), Միհրան
Թաթուրի բանաստեղծությամբ և արևմտահայերեն զրվատական ներածա-
կանով, հրատարակում է մի հատված Գաբրիել Պատկանյանի «Անու-
շափան» ողբերգությունից (ունի «Առ հայրենասեր Գաբրիել Պատկան-
յան, հայկազն պուհեա՛ վերնագիրը»), որին հաջորդում է բանաստեղծ
«Պսակ ի քնար Գաբրիել Պատկանյանի» արևմտահայերեն բանաստեղ-
ծությունը:

Նոյեմբերի 26.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 535), ֆրանսերեն
քնադրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ (Թարգմա-
նի՛չ՝ «ուսումնական երիտասարդ մը»), հրատարակում է Ալֆոնսոս Լա-
մարթինի «Կաթնածախ կիսն և կաթնամանն» բանաստեղծությունը:

Նոյեմբերի 27.—«Մշակը» (№ 47), արևելահայերեն, հրատարա-
կում է Գրիգոր Աթորունու «Միօրական ժողովագրություն» հրապարա-
կախոսական հոդվածը, Այն հոդվածագրի հրապարակային դասախո-
սությունն է, որը կարդացվել է Նոյեմբերի 11-ին, Թիֆլիսի Գիմնա-
զիայում: Բարձրացված են աղգային կրթության և դաստիարակության
մի քանի հարցեր:

Նոյեմբերի 29.—«Մամուլ» շաբաթաթերթը (№ 536), արևմտահա-
յերեն, հրատարակում է «Մմբասի» «Ընթերցասիրություն» հրապարա-
կախոսական հոդվածը, Ֆրանսերեն քնադրից կատարված արևմտահա-
յերեն լատիածո թարգմանությամբ հրատարակվում է Ժան Լաֆոնտենի
«Կնիկ և զաղտնիք» առակը:

Հեղվածից. «Ամեն օր զանդատ կրլլա, թե մեր աղգին մեջ ըն-
թերցասիրությունը առաջ զացած չէ. այս բանիս զանազան պատ-
ճառներ կտրվի, որը ժողովուրդին վրա կբեռնենն այս պակասու-
թյունը, Հաճախ խմրագիրք իրարու հետ կռվի կրոնիկն, դիրար
կանսրդեն և իրարու մինչև անգամ անվայել հայհույություններ
կրնեն, ասոր անոր գործույն մեջ կմտնեն, կզժվարացնեն, թերթով-
նին հասարակությունը կձանձառեն, որով ժողովուրդը փոխա-
նակ ընթերցասիր ըլլալու, կզգվի թերթ կարգալի, վասնզի ոչ օգ-
տակար բան մը կտեսնա անոնց մեջ և ոչ հաճույք մը կզգա զա-
նոնք կարդալովք»:

Նոյեմբերի 30.—«Սիոնը» (№ 11), գրարար, հրատարակում է
պարսկական Նուշիրվան արքայի լատիածո խրատների ժաղկաքաղը «Թ

բանից նուշրէվանի» խորագրով, որոնք «քաղված են Ս. Աթոռույս (իմա. Երուսաղեմի «Ս. Հակոբ» վանքի—Ս. Ե.) թանգարանի գրչագիրների» (տե՛ս «Խրատք նուշիրուանի», աշխատասիրություններ Բ. Լ. Չուգասյանի, Երևան, 1966, էջ 212)։

Նույնվերի ՅՍ.—Պուլսում Սուլթան Աբդուլ-Ազիզը հրատարակում է Օսմանյան կայսրության տարածքում բարեփոխումներ կատարելու և կայսրությունը Սահմանադրական հիմունքների հենքի վրա զարգացման նոր ուղի դուրս բերելու իր «կայսերական հրովարտակը»։ Չնայած «ոչ մահմեդական հպատակներին» տրված խոստումներին ու հավաստիացումներին, «կայսերական հրովարտակը» նրանց ներքին կյանքին ու մշակույթը կազմակերպելու գործում ոչ մի նոր բան չտվեց։

Հրովարտակից. «Քաղաքակրթյալ պետությանց պարտքն է հասարակաց իրավունքն ապահովելու նվիրել իրենց ջանքը։ Այս սկզբան պահպանությանը ծառայող միջոցներն ուրիշ քանով ձեռք չեն կրնար բերվիլ, քայց ի՞նչ արդարությունն ամենուն համար ճշտիվ և անխտրաբար օգտագործելով և վարչությունն ալ կանոնավորապես կազմավորելով։ Ամենուն հայտնի է արդեն, թե Մեր գահակալութենն ի վեր, Մեր կայսերական դիտավորությանց և զգացմանց առաջին առարկան եղած է Մեր կայսրության մեծությունն ու փառքը, Մեր ամեն կարգի հպատակաց անդորրությունն ու բարեկեցությունն։

..Մեր ամեն հպատակներն արտոնություն ունին իրենք ընտրելու թե Դատական Ասյաններուն և թե զավառալիս վարչական խորհրդոց անդամներն ու դատավորները, մահմեդական և ոչ մահմեդական։ Ըստ այսմ, որոշ հրահանգներ պիտի ղրկվին տեղության ամեն զավառներն՝ որպեսզի այդ ատյաններն ու խորհուրդները հաստատվին և վերը հրամայված ձևին համեմատ կազմվին։ Մեր ամեն կարգի հպատակներն, որք Մեր կայսերական պաշտպանության հովանավույն ներքև կապրին, կատարելապես հավասար են Մեր աչքին և Մեր արդարության զգացմանց առջև։ Ասոր համար կհաստատենք Պատրիարքաց և այլ կրոնական զվարթ իշխանությունները՝ զորս կվարեն իրենց հասարակությանց գործերուն համար, ինչպես նաև իրենց կրոնից ազատ պաշտաման համար, հիշյալ հասարակությանը ունեցած արտոնությանց և ազատությանց համաձայն։ Այս ամեն գործերն, որք հիշյալ հոգևոր զվարթ իշխանության, անոնց պիտոյից և անոնց հատուկ խորհրդոց ձեռնհասությանը կդատկանին, այսուհետև ալ պիտի շարունակեն՝ իրենց շնորհված իրավանց և արտոնությանց սահմա-

նին մեջ, Մեր բոլոր պաշտպանությանն առկա ըլլալ և ամեն դուրսութունք պիտի շնորհվին իրենց հեղինակաց, վարժարանաց և այլ ազգային հաստատությանց հիմնարկությանն և շինութեան համար, Մեր ամեն կարգի հպատակներն իրենց արժանայաց և հաջողակութեան համեմատ տնտեսական պաշտամանց հասնելու և աստիճաններ ստանալու ազատութիւն ունենալով միշտ, Մեր ոչ մահմեդական հպատակներուն այդ պաշտամանց մեջ ընդունիլը կհաստատենք, երբոր անոնց ուղղութիւնն ու հաջողակութիւնը ճանցված ըլլաւ Մեր կայսերական կամքէն բխած այս ամեն հրամանաց և արտոնութեանց գլխավոր նպատակն է Մեր վեհապետական իշխանութեան ներքե գտնված ժողովրդոց բարեկեցութիւնն ապահովելը:

«Ուղարկել», 1876, պրակ Ա (հունվար—մարտ) «Կայսերական հրովարտակ վեհապետ Սուլթանին»:

Դեկտեմբերի 9.—Պարտիզակում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգևածագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն) Արշավիր քաւանա Վարդերեսյանը: Վախճ. 1958 թ. հունիսի 22-ին, Կահիրեում:

Դեռեցյալն Կ. Ամենու տարեգրքը, էջ 598:

Դեկտեմբեր.—«Արեւելյան մամուլը» (Ե. տարի, № 12), արեւմտահայերեն, սկսում է հրատարակել «Սլունի» «Հուլիս» հանդեսն ու լեզվի խնդիրը հրապարակախոսական հոդվածը, որն ավարտվում է նույն պարբերականի 1876 թ. № 7 (Զ. տարի, հուլիս)-ում: Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արեւմտահայերեն համառոտ թարգմանությամբ, սկսում է հրատարակվել «Արդի Ռուսիա. կառավարութիւն, երիտասարդութիւն և ազնվապետութիւն» աշխատութիւնը: Ավարտ՝ նույն պարբերականի 1876 թ. № 2 (փետրվար)-ում:

Դեկտեմբերի 11.—«Մշակը» (№ 49), արեւելահայերեն, հրատարակում է «Ասիացու հերթական Ձեռնարկը»:

Ձեռնարկից. «Հայ ազգը մի տեսակ հանելուկ է, նորան ուսումնասիրել, ճանաչել, ըմբռնել դժվար է, և մինչև անգամ անհնարին է: Եվ ինչպե՞ս կարելի է այն ազգին ուսումնասիրել, ճանաչել ըմբռնել, որ ոչինչ որոշ բնավորութիւն, ոչինչ որոշ բարոյական պատկեր չունի, որ չունի իդեալներ, ձգտումներ, կատարելատիպեր: Նրա կատարելատիպը, նրա իդեալը երկու բան են, որ կյանքի ամեն քայլափոխում նրա միակ շարժումն է կշիռք են. մի արշին և մի բութիլ»:

Դեկտեմբերի 13.—«Մեղու Հայաստանին» (№ 18), արևելահայերեն, հրատարակում է Սեդրակ Մանդինյանի «Ազգային» հրապարակախոսական հոդվածը:

Հոդվածից. «Մարդս ապշում է, թե ինչպես երբեմն մեր հրապարակական թերթերը գործածվում են ի շարժ Որով հետզհետե այն ազգերի շարքն ենք մտել, որոնք յուրյանց պարբերական թերթերի մեջ միայն ցածր և ստորին բաներ են որոնում կարգավու, ամենևին ձգտողություն ցույց չտալով, թե ուրիշ ավելի բարձր գլխադրություն ցանկանում են գտնել: Կարծես մեր հրապարակական թերթերը նորա համար են, որ ամբաստանությունը ամբաստանություն վրա, զրպարտությունը զրպարտության վրա, խայտառակություն և անպատվություն ժայթքեն, մեր հեղինակների հատկանիշ է դարձել մեծ մասամբ անքաղաքավարի, վայրենի, կռակոտ լինելը»:

Դեկտեմբերի 17.—Պոլսի «Թատրոնը» (№ 175), արևմտահայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Պաշտոնական ծանուցում», «Շնորհակալություն», «Ծավակցական նամակ մը» և «Նամակը «Թատրոնին» երգիծական մանրապատումները (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 10, էջ 71—76)»:

Դեկտեմբերի 18.—«Մշակը» (№ 50), արևելահայերեն, հրատարակում է Գրիգոր Արծրունու «Հեզվի ազգեցությունը բնավորության կազմվելու վրա» հոդվածը:

Դեկտեմբեր.—Էջմիածնի «Արարատը» (№ 12), արևելահայերեն, հրատարակում է Վահրամ Մանկունու «Հոգվո փրկություն» հրապարակախոսական հոդվածը, Գաբրիել Պատկանյանի «Ծուպն Մովսիսի, յերրորդումն բղխեցուցանէ ջուր ի վիմի» զրաբար պոեմը և Ալեքսանդր Մխիթարյանցի «Զմուռն եղանակ» արևելահայերեն բանաստեղծությունը:

Հոդվածից. «Ծուպայի և միանգամայն դարմանալի է, որ մի քանի անփորձ երիտասարդներ և խմբագիրներ, շորս պատի մեջ և դրասեղանի վերա գրիչ ի ձեռին թուղթեր կմրտտեն, պատգամներ կուտն, հրահանգներ կշռալին, էջեր կլիցնեն, կխոսին և կգրեն այնպիսի փափուկ պարագայից և կնճռոտ խնդրոց նկատմամբ, ևս և զայս և զայն կդատափետնեն և բարոյապես կալատնեն, բայց ամենը գարնջրով կամ Ակոռյան ջրով հափշտակված և սրված մտաց արգասիք՝ միանգամայն զօրձնակցուն իսպառ դուրկ են: Արդարև, այսպիսի հերոսները զոնե լռել իմանալին, դարձյալ մի

բարի արդյունք արտադրած կլինե՞ն։ Չկարժվի, որ կառնյաց ազատության դեմ ենք, բայց ռամկավարական իսպառ սառնար-նակ լրբությանց ևս չենք կարող համակիր լինել և հանդուրժել։ Հետաքրքրություն արթնցնելը ամեն բանի մեջ օգտավետ չէ՝ ու-միկ միամիտ ժողովրդյան և ավելի զգուշացուցիչ հորդորներ պետք են։ Կան պարագաներ, որ շարանպատակ և կոքստարեր հե-ղափոխությանց դեմ արհամարհոտ և ցասալենոտ հարձակմամբք խիզախելով կհաղթվին։

Դեկտեմբերի 25.—«Մշակը» (№ 51), արենլահայերեն, հրատարա-կում է Դրիգոր Աթորունու «Հայերը Թուրքիայում» հրապարակախոսա-կան առաջնորդողը։ «Մատենագիտություն» խորագրի ներքո Անդրեաս Աթորունին վերաշարադրում է Մաքս Թիլմանի «Ուղևորություններ Կով-կասում, Պարսկաստանում և Ասիական Թուրքիայում» աշխատությունը, անելով նաև որոշ դիտողություններ։ Յներքին յուրերում տեղեկացվում է, որ Դեոթ Բարխուդարյանը ավարտել է Շիլլերի «Դոն Կառլոս» թարգմանությունը և զբաղված է այն ժանրթարելով։ Այս առիթով տրված է «Դոն Կառլոս» համառոտ վերլուծությունը։

Առաջնորդողից. «Հայերի սահմանադրությունը Թուրքիայում, մի հրաշալի խաղալիք է ուրեմն, որ սվել է տերությունը Կ։ Պո-սի դատարկախոս, բարձր խոսքերով և ոչ թե իրական, կենսա-կան, ամբոխի բարոյական և տնտեսական օգուտներով հափշտակ-վող հայ հոսհոսներին։ Հայերը զբաղված են անմիտ և դատար-կարան լրագիրներ հրատարակելով և կարդալով, կամ սրճանոց-ներում հավաքվելով և ազգասիրության վրա դատարկախոսու-թյուններ անելով։ Երևելի սահմանադրությունը և հայոց ինտե-լիգենցիան զբաղված են անմիտ և ապարդյուն կրոնական վե-ճերով։ Ահա դատարկ ազգասիրության, տիրացունների վնասակար ուղղության, վերջապես ահա և Փարիզի դատարկ, վայրիվերո ազգեցության պոտունները։

Դեկտեմբերի 25.—Սերաստիայում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր, թարգմանիչ (անգլերենից, ֆրանսերենից, գեր-մաներենից, պարսկերենից հայերեն) Մարտիրոս Անանիկյանը։ Վախճ. 1924 թ. օգոստոսի 3-ին, Դամասկոսում։

«Հայաստանի կոչնակ», 1924, № 32 (ապրիլ. Անանիկյանի մահը), № 33 (ապրիլ. Մարտիրոս Հ. Անանիկյան), № 34 (մայիս համար)։ Պոետույուն Մ., Հայ հանրագիտակ. էջ 160—161։

Դեկտեմբերի 27. — «Մեղու Հայաստանին» (N° 50), արանայհայերեն, հրատարակում է [Պետրոս Սիմոնյանցի] «Ազգային» գրախոսականը: Գրախոսված է Զարմայր Մանրյանցի «Պատմություն կաթողիկոսաց շյմխանի, ի Սիմէոնէ մինչ ցՅովհաննէս (1763—1831)» աշխատությունը և այն գրական է գնահատված:

Դեկտեմբերի 27. — Պոլսի «Թատրոնը» (N° 175), արանայհայերեն, հրատարակում է [Հակոբ Պարոնյանի] «Թե սերը մարդս ինչպես կցատկեցունեա» երգիծապատումը (տե՛ս Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու հատ. 6, էջ 233—236):

1875 (?). Պոլսում ծնվեց հոգվածագիր, հուշագիր Տեկեմաթ Բարթեկի Բարթողյանը: Վախճ. 1937 թ. նոյեմբերին, Կահիրեում:

Պետուլյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 378:

1875 (?). Պոլսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր (գրում էր հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն), խմբագիր Արտաշես Ժիզմենյանը: Վախճ. 1938 թ. հունվարին, Պոլսում:

Պոլսում խմբագրել է «Journal d'Orient» (իմա. «Արևելյան ամսագիր») պարբերականը:

«Հայաստանի կոչնակ», 1938, № 6 («Մահ Արտաշես Ժիզմենյանի»),

1875 (?). Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հոգվածագիր Արսեն Շմավոնյանը: Վախճ. 1940 թ. ոգոստոսին, Նյու Յորքում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1940, № 32 («Վեր. Ա. Շմավոնյանի մահը»), № 34 («Վեր. Արսեն Շմավոնյան»):

1875: Պոլսում (?) ծնվեց արվեստագետ, գրականության տեսաբան, վիպագիր (գրում էր գերմաներեն և հայերեն լեզուներով), հոգվածագիր (մասնագիտությամբ բժիշկ) Ռաֆայել Պազարճյանը: Վախճ. 1923 թ. հոկտեմբերի 19-ին, Տուրինում (Հյուսիսային Իտալիա):

«Հայաստանի կոչնակ», 1923, № 47 («Ազգային կյանք»), 1924, № 30... («Ռաֆայել Պազարճյանի գրական գործը»):

— — — Պոլսում ծնվեց երաժիշտ-կատարող, արձակագիր, հոգվածագիր Ստեփան Բարեկյանը: Վախճ. 1960 թ.:

Պետուլյան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 341—342, Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 168:

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, հողավա-
ծագիր Սմբատ Գազազյանը, Երուսաղեմի միաբանության անդամ էր
1902 թ., Վախճ. 1935 թ. հունվարի 10-ին, Երուսաղեմում:

«Արեւ», 1935, № 2 («Հանգիստ Սմբատ եպիսկոպոս Գազազյանի»):

— — — Պոլսում ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, բանաս-
տեղծ, թարգմանիչ (անգլերենից հայերեն), խմբագիր Լևոն Լարենցը
(Քիրիշչյան), Եղեռնամահ՝ 1915 թ.:

1908 թ. Բոստոնում հիմնել և մինչև 1910 թ. խմբագրել է
«Զայն Հայրենյաց» ազգային, գրական և քաղաքական շաբաթա-
թերթը (վերջին տարիներին շաբաթաթերթը փոխադրվել էր Պո-
լիս), 1912 թ. Պոլսում հիմնադրել և խմբագրել է «Մուրճ» օրա-
թերթը:

Յնդիկ, Հուշարձան 1915 թ. ապրիլի 24-ի, Ալեքսանդրիա, 1939, էջ 37:

1875 (?). Ալեքսանդրապոլում ծնվեց հողավաճագիր, խմբագիր Պա-
րույր Զիվանու Լևոնյանը, Վախճ. 1934 թ. մայիսին, Բուխարեստում:

1922 թ. Բուխարեստում հիմնել և մինչև մահը խմբագրել է
«Նոր Արշալույս» եռօրյա լրագիրը:

«Հայաստանի կոչնակ», 1934, № 20 («Պարույր Լևոնյանի մահը»):

— — — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց իրավաբան, հայ իրավունքի
պատմաբան, հողավաճագիր (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով) Սիրա-
կան Թադևոսի Տիգրանյանը, Վախճ. 1947 թ. Երևանում:

«Մեր տեղանի զանգվածներ», էջ 246—247:

— — — Կամարակապ գյուղում (Ակնի շրջան, Արևելյան Թուրքիա)
ծնվեց կրթական-մշակութային գործիչ, մանկավարժ-լրագրող, թարգ-
մանիչ (թուրքերենից-հայերեն) Մատթեոս Թորոսյանը:

Ազատյան Բ., Ակն և ակնցիք, Իսթանբուլ, 1943, էջ 103:

— — — Կամարակապ գյուղում ծնվեց գրական-մշակութային գոր-
ծիչ, բանասեր, պատմաբան Մարտիրոս Հարությունի Հանեսյանը:

Նույն տեղում, էջ 106:

1875 (?). Արաբկիրում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, հող-
ավաճագիր (հայերեն և անգլերեն լեզուներով) Փիլիպոս Մինասյանը,
Վախճ. 1929 թ. փետրվարի 11-ին, Ֆիլադելֆիայում (Պենսիլվանիա նա-
հանգ, ԱՄՆ):

«Հայաստանի կոչնակ», 1929, № 8 («Փիլիպոս Մինասյանի մահը»), № 15
(«Փիլիպոս Մինասյան»):

1875 (?). Արաբկիրում ծնվեց հողվածագիր (մասնագիտությամբ դեղագործ) Արմենակ Սիրականյանը: Վախճ. 1938 թ. հունիսի 4-ին, Նյու Յորքում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1933, № 25 («Արմենակ Սիրականյան»): № 45 («Արմենակ Սիրականյան»):

— — — Զմյուռնիայում ծնվեց հողվածագիր, թարգմանիչ (ֆրանսերենից հայերեն), խմբագիր Հրանտ Մատթեոսի Մամուրյանը: Վախճ. 1935 թ. հուլիսին, Աթենքում:

1901—1909 թթ., ինչպես նաև 1919—1921 թթ. Զմյուռնիայում խմբագրել է «Արևելյան մամուլ» շաբաթաթերթը, ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Նուրհան» կեղծանունով:

Խնդիկ, Ամենու թարեցույցը, 1913, էջ 386: «Հայաստանի կոչնակ», 1935, № 6 («Մուհ Հրանտ Մամուրյան»): «Ցուրեցույց ազգային քիմիականների», Պոլս., 1936, էջ 157:

— — — Զմյուռնիայում (?) ծնվեց արձակագիր, երգիծարան, լրագրող (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), խմբագիր Ալեքսանդր Շաքրյանը: Վախճ. 1912 թ. օգոստոսի 13-ին, Փարիզում:

Հանդես էր գալիս «D. Alexandre» (անգլիական թերթերում), «Զարեհ Վարսամյան» (սկսահիտում), և «Շալլոթ» (սկսահիտում) կեղծանուններով: Զգալի դեր է կատարել «Վաղվան ձայն» ամսաթերթի (Մանչեսթր, 1898 թ.) և «Դաշինք» օրաթերթի (Զմյուռնիա, 1909—1919 թթ.) հիմնադրման գործում:

Խնդիկ, Ամենու թարեցույցը, 1913, էջ 393—395, 1909, էջ 257:

1875 (?) Ակնում ծնվեց դրականագետ-բանասեր, հողվածագիր Գարեգին Մանուկյանը: Վախճ. 1944 թ. վերջերին, Պոլսում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Գ. Հնասեր» կեղծանունով:

«Հայաստանի կոչնակ», 1945, № 25 («Գարեգին Մանուկյան մեռած»), № 32 («Գ. Հնասեր»):

1875 (?) Շուշիում ծնվեց պատմաբան, թարգմանիչ (ղերմաներենից հայերեն) Լևոն Բաբայանը: Վախճ. 1920 թ. մարտի 30-ին:

«Հայ մշակույթի օրհանը (Արտիստների մեծագույնը)» Երևան, 1971, էջ 90—91:

1875 (?) Շուշիում ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ, լրագրող Կրիզոստոս Տեր-Ավետիսյանը: Վախճ. 1913 թ. մարտի 7-ին:

«Մշակ», 1919, № 64 («Կրիզոստոս Տեր-Ավետիսյան»):

1875 (?). Մեզից լրագրող, բանասեր-պատմաբան, կրթական-մշակութային գործիչ Համբարձում Զորթյանը՝ Վախճ. 1952 թ. հոկտեմբերի 3-ին, Հալեպում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Առնակ կեղծանունով»:

Քեզիկ, Ամենայն տարեցույցը. Պոլիս, 1922, էջ 227: «Հայաստանի կոչնակ», 1952, № 50 («Պ. Հ. Զորթյան հանկարծամահ»), Անտոյան Հ., Հայկական մանագրություն, հատ. Ա., Երևան, 1959, էջ 974:

— — — Հուլիսի 2. Ախալքալաղում ծնվեց լրագրող (հայերեն և ռուսերեն լեզուներով), թատերագետ, հուշագրող, ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ (1935 թ.), (մասնագիտությամբ երկրաբան, երկրաբան-հանքաբանական գիտությունների դոկտոր, 1936 թ.) Հովհաննես Տիգրանի Կարապետյանը՝ Վախճ. 1943 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Երևանում:

Ավագյան Լ., երկրաբան Հովհաննես Կարապետյան, Երևան, 1975, 67 էջ: Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 99:

— — — Բալու քաղաքում ծնվեց հրաժշտագետ, հայկական երաժրշտության տեսարան Սամվել հալատրյանը՝ Վախճ. 1945 թ. Ալեքսանդրիայում (?):

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ, էջ 54:

— — — հարբերդում ծնվեց մշակութային գործիչ, լրագրող (հայերեն և թուրքերեն լեզուներով), թարգմանիչ (անգլիերենից հայերեն) Տոնայետ Լյուլեճյանը՝ Վախճ. 1917 թ. Կարինում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Բազրատ» կեղծանունով:

Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Բ., էջ 32:

— — — Երզնկայում ծնվեց մշակութային գործիչ, հասարակական կյանքի տեսարան Վահրամ Արծրունին: Վախճ. Ալեքսանդրիայում 1944 (?) թ.:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Ժշմարտախոս», «Տարաշրջիկ», «Արծիվ», «Արշամ» կեղծանուններով:

Պետույան Մ., Հայ հանրագիտակ, էջ 283: Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հատ. Ա, էջ 153:

1875 (?). Թիֆլիսում ծնվեց գրական-մշակութային գործիչ, արձակագիր, բառարանագիր, թարգմանիչ (ռուսերենից և ֆրանսերենից հայերեն) Աղեքսանդր Մելիքը (Գարեգին Քոլոշյան), Վախճ. 1934 թ. ապրիլի 5-ին, Նյու Յորքում:

«Հայաստանի կոչնակ», 1934, № 15 («Մանգո»), № 16 («Աղեքսանդր Մելիքի մահ»), № 17 («Աղեքսանդր Մելիք»):

— — — էրզրումում ծնվեց բանաստեղծ, թարգմանիչ (պարսկերենից, անգլերենից, ֆրանսերենից, գերմաներենից հայերեն) Արամ Զարբը (Զարխյան), Վախճ. 1947 թ. մայիսին, Մոսկվայում:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Վտարանդի» կեղծանունով:

«Բազմակից», 1933, № 2—3 («Արամ Զարբը»), «Հայաստանի կոհեմ», 1947, № 34 («Արամ Զարբի մահը»), «Գրական քերթ», 1947, № 17 («Արամ Զարբ»):

— — — Այնթապում Նշան Թերզյանի, Գրիգոր Լեյլեկյանի, Կարապետ Զնպեճյանի, Միսաք Գուշեյանի (իմա. «Փաստի») և այլոց նախաձեռնությամբ իր գոյությունն է սկսում կրթական-մշակութային «Ադենական ընկերությունը»: Վերջինս ֆինանսապես նպաստում էր Այնթապի դպրոցներին, հրատարակում էր «Ադեն» խմորատիպ ամսագիրը, իրականացնում մշակութային զանազան նախաձեռնություններ: «Ադենական ընկերությունը» գոյություն ունեցավ մինչև 1915 թվականը:

«Հանգնեալ ամսօրյա», 1902, № 9—12 («Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու»):

— — — Գանձակում ծնվեց մշակութային-հասարակական գործիչ Լևոն Օդարաշյանը: Նդեռնամահ՝ 1915 թ.:

Ժամանակի պարբերականներում հանդես էր գալիս «Սարգիս Բարսեղյան» և «Շամիլ» կեղծանուններով:

Խեղդիկ, Հուշարան 1915 թ. ապրիլի 24-ի, Անթառնդրիա, 1939, էջ 61—62:

— — — Ռոդոստոյում ծնվեց մշակութային գործիչ, բանաստեղծ (գրում էր հայերեն և ֆրանսերեն) Ասատուր Նավարյանը, Վախճ. 1936 թ. մարտի 23-ին, Նիցցայում (Հարավային Ֆրանսիա):

Կեռզյալե Կ., Ամենուն տարեգրքը, էջ 576:

— — — — —

— — — Վենետիկում, Դավիթ Նազարեթյանի՝ իտալերեն բնագրից կատարված գրաբար թարգմանությամբ և իտալերեն-գրաբար զուգահեռ բնագրերով, հրատարակվում է Ալիգերի Դանտեի «Հատընտիր քերթուածք յԱստուածային տեսլարանեն» ժողովածուն: 199 էջ:

Ձեռնդված են.

Դոմիսից. «Դուռն եւ գալիթ դժոխոց. Քարոն», «Կերբերիոս», «Որկորածետք», «Բարկացողք», «Հրեշտակն աստուծոյ», «Անձնապանք», «Գերիոն», «Աւազակք», «Կոմսն Ուգոլին», «Արուսեակն»: Փավաւանից. «Սորդելլոյ», «Կոլսն Մարիամ և տապաւնակն սուրբ», «Առ հպարտս», «Հայր մեր», «Վերելք յերկրորդ

պարունակն, «Ստատիոս», «Եղեմն»։ Արքայաթոնից. «Ուխտը», «Արծիւն Հռովմեական», «Խորհուրդ մարդեղութեան», «Ս. Փրանկիսկոս Աստիգացի», «Մաղթանք առ Ս. Կոյսն», «Փառք Աստուծոյ»։

Թարգմանութիւնից որոշ հատվածներ հրատարակվել են «Քաղ-մալնպում», 1875 թ. էջ 149—160,

— — — Վենետիկում, էդուարդ Հյուրմյուզյանի՝ իտալերեն բնագ-րից կատարված զրաբար թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեք-սանդր Մանցոնիի «Խօսեցեալք» վեպի առաջին հատորը, 461 էջ։

Երկրորդ հատոր՝ նույն թվականին, 477 էջ։

— — — Վենետիկում հրատարակվում է Մադաթիա Պետրոսյանի «Նոր քաղցիր» հայ-անգլիարէն բացատրական բառարանը, 786 էջ։

Առաջաբանից («Առ հանդիպողս»)։ «Ի հայ քառն՝ զհետ գնա-ցաք ըստ կարի մերոյս Առձեռն քառարանի (Ք. տպ. 1865), ծաղ-կաքաղ արարեալ գրեաթէ զհամօրէն ընտիր քառս մատենագրաց մերոց, ի բաց պարուրելով զումպետսն և զանսովորս և զխորթս և զքաղմութիւն քարդ քառից, զորոց զնշանակութիւնս դիւրին իցէ և օտարի ումեր իմաստասիրել յարմատոց անտի։ Եւ փոխա-նակ այնոցիկ, եղաք քաղում քառս ռամկականս կամ գաւառա-կանս, զոր լուեալ և ընթերցեալ էր մեր ուրեք ուրեք։ Յանգլիա-կան մտախն առաջնորդ կալաք զընդարձակ քաղցիրս մեծանուն D. Johnson-ի և A. Boyer-ի, որպես և զԱռձեռնս Alfred Elwall-ի, John Millhouse-ի, J. P. Roberts-ի, E. Clifton-ի և զեռայեզու Արուեստական քաղցիրս A. L. Tolhausen-ի։ Ի սկզբան հատո-րոյս եղաք զՏարերս հայ քերականութեան, որպէս և ի վախճանի ցանկս երկուս համառոտս, մին յատուկ անուանց մարդոց և միւս՝ ալլ քաղաքաց, տեղեաց»։

— — — Վենետիկում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Սամ-վել Գանթարյանի «Տարերք հոնտորական արվեստի» աշխատութիւնը, 382 էջ։

— — — Վենետիկում, անգլերեն և աշխարհաբար (միջին հայերեն) դուգահեռ բնագրերով, հրատարակվում է Հակոբ քաւաճա Գրիգորենցի «Գովք Պրիթանիոս շափածո ստեղծագործութիւնը։ Այն հրատարակու-թյան է պատրաստել Ղևոնդ Ալիշանը, 36 էջ։

Լրիվ վերագիրն է. «Գովք Պրիթանիոս, անարհեստ ոտանա-ւորս Յակոբ Գրիգորենց հայոց քահանայէս, վասն այսմ Պրիթա-նիա կղզւոյս և այլոց բանականաց մեծի և փոքու առհասարակ ամենեցուն, որք էին ներկայ այսմ ժամանակի»։ Վերջաբանում

Հակոբ Գրիգորեանցը տեղեկացնում է, որ 1674 թ. դեկտեմբերին, հասնելով Օքսֆորդ, ներկայացել է «յուշ իմաստուն, ճարտար ամենայն լեզուաց» դոկտոր Մարչալին, նրա հանձնարարությամբ ու խորհրդով անգլիերեն գրել է իր չափածա ստեղծագործությունը. ապա, նրա օգնությամբ թարգմանելով հայերեն՝ ավարտել է 1675 թ. հունվարին:

— — — Վենետիկում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մանվել Քաչունու «Արվեստարանություն կամ շտեմարան գիտելյաց» աշխատությունը: 460 էջ:

Նույնը՝ 1897 թ. (694 էջ), 1909 թ. (720 էջ). մեն անգամ զգալի հավելումներով ու լրացումներով:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովսեփ Գաթրըճյանի «Բան դամբանական ի մահ՝ Պետրոս էֆենդի Յաղլըք ճյան» խորագիրը կրող մահախոսականը: 15 էջ:

— — — Վիեննայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ստեփան Մելիքսեղեկյանի «Ութօրյա հոգևոր կրթություն ի պնտս կուսանաց և բարեպաշտ անձանց» կրոնափիլիսոփայական աշխատությունը: 446 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ ֆրանսերեն քննադիրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ժյուլ Վեռնի «Աշխարհի շրջանն ութաուն օրվան մեջ» վեպը: 216 էջ:

Առաջաբանում հեղինակը բնութագրում է Ժյուլ-Վեռնի վիպագրական ժառանգությունը, թվարկում է նշանավոր գործերը և ընդգծում, որ դրանց շնորհիվ հեղինակը կարողացավ նոր ուղի բանալ ֆրանսիական գեղարվեստական գրականության անդամառանում: Թարգմանության առթիվ տեղեկացվում է, որ թարգմանիչը «ստրուկ հետևություն» չի արել քննադրին, այլ վեպը «հայեցնելիս» դուրս է բողբլ ալլևալլ հատվածներ, բուն նյութին շատելով ոչ նկարագրություններ, որոնք հալ ընթերցողի համար ոչ մի արժեք չէին ներկայացնում:

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մատթեոս Մամուրյանի «Համառոտ ընդհանուր պատմություն դպրոցաց համար (հին պատմություն արևելյան ժողովրդոց)» աշխատության II. հատորը: 208 էջ:

Նույնը անփոփոխ՝ Պոլիս, 1884 թ., 200 էջ:

Մասն երկրորդ (II հատորի)՝ Զմյուռնիա, 1877 թ., 400 էջ:

Մասն երրորդ (Ա հատորի)՝ Զմյուռնիա, 1878 թ., 508 էջ:

Հատոր Բ. (ուսի «Հին պատմություն Կարճեդոնացվոց, հունաց և հռոմեացվոց» վերնագիրը):

Նույնը անսկսիկս՝ Զմյուռնիա, 1900 թ., 210 էջ:

Հատոր Գ. (ուսի «Միջին դարու պատմություն» վերնագիրը)՝ Զմյուռնիա, 1878 թ., 508 էջ:

Առաջաբանից. «Պատմության ուսումնական առհասարակ մեր դրս-
րոցներու մեջ խիստ երկրորդական կամ չնչին տեղ մը կըսեն, իսկ
ուսուցման եղանակը բոլորովին անհեթեթ է: Ստեպ՝ ժողովուրդը
կկարծե, թե պատմությունը շահավետ, ապրուստ հայթայթող մի-
ջոց մը չէ, այլ զվարճալի մասալ, զոր ամեն մարդ կարդալով
կրնա ուսնիլ, եթե միայն կամք ունենա, ինչպես կսորվին առաս-
պելներ: Ուստի ոչ պատմության հատուկ դասատու պետք է, և
ոչ դասագիրք: Ամենօրյա փորձով դիտած եմ, որ աշակերտ մը
դուրսով ըմբռներ ազգաց պատմության անմիջական կարևորու-
թյունն և ստեպ այս ուսումը կավարտե, պատմական դեպքեր,
թվականներ և անուններ կշարե, առանց հասկրնալու թե ինչ կիսո-
սի, առանց ժողովրդյան ոգւոյն և բարուց վերահասու լինելով,
դաս մը քաղելու: Այսպես թութակի պես պատմություն սերտելն
յավագույն է քնավ շտանիլ»:

— — — Զմյուռնիայում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հա-
րություն Սվաճյանի «Դրախտահարս Մարի Տայյան» եղբերգական պոե-
մը, 40 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ անգլերեն բնագ-
րից կոտարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում
է Իք. Մարվելի (իմա. Դոնալդ Միտչել) «Ամուրիի մը երազները կամ
սրտի զիրք մը» աշխատությունը: 146 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Դրիգոր Մսերյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից
կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է
Ժորժ Զանգի «Ֆելավի» վիպակը: 105 էջ: Վերջում (էջ 84—105), «Ժորժ
Սան» խորագրի ներքո թարգմանիչը զետեղել է իր հոդված-դիմանկարը
Զանգի մասին:

«Սույն դարու մեջ, Ֆրանսայի իգական պարծանքն ու շու-
րը, անսպառ հանճարը կին մ' է, մոսալից քույր մը, որ հինօրյա
Աթենասա նման սպառազեն մտած է գրական ասպարեզին մեջ:
Ժորժ Սան ոչ միայն գինքն արժանապես պաշտպանած, այլև իր
սեռին իրավունքներու ազատության, ամուսնական օրինաց հա-

մար մրցող ու մաքառող անվեհեր շահատակ մ' է կանանց այն դասուն հետ, որու իրավունքը կը ճանչնէր ասկե քանի մը առիս առաջ «Հերնանտի» հեղինակը (նկատի ունի Վիկտոր Հյուգոյն— Ս. Շ.), և հրապարակավ կհայտնեն, թե իր բոլոր ջանադրուրյունն անոնց կողմն է: Ընկերական մեծ շննքին շինությանը համար աշխատող գործավորներու մեջ Ժորժ Սանի անունը առաջին կարգին մեջ պիտի երևի ուրեմն, և այս անմահ վիպասանը բարձր արվեստագետ չէ միայն, այլև մեծ վերանորոգիչ մը ու աննման խորհող մը:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Մսերյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Ժորժ Զանգի «Լեոն Լեոնի» վեպը, 166 էջ:

Առաջաբանից. «Մանոն Լեսկոյի վեպը հայերենի թարգմանվելիս ետքը (տե՛ս ներկա հատորը, 1872 թ.— Ս. Շ.), գրեթե անհրաժեշտ էր նաև Լեոն Լեոնի թարգմանությունը, որը Ժորժ Սանի ամենի կատարյալ գործերն մեկը կհամարվի: Կարծես թե Մանոն Լեսկոյի հեղինակը անցյալ և Ժորժ Սան ներկա դարու նյութականության դեմ կուզեն մրցել իրենց կրկին վկայություններով հաստատելով սիրո տևականությունը: Մին էրիկ մարզու և մյուսը կանային սիրտը կպաշտպանե, իրեն կարող անսպառ և ամենահաղթ զգացում մը սնուցանելու: Մենք հավասարապես երկուքին ալ իրավունք կտանք հավաստի ըլլալով, որ երկու սեռն ալ հրեշտակներ կրնան գտնվիլ. ցավալին այն է, որ Դե Գրիյո մը Մանոնին և Ժյուլիենթ մը Լեոնի կհանդիպին»:

— Զմյուռնիայում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Գարրիեյ Պատկանյանի «Մահ Պարետի» դյուցազներգությունը: 170 էջ:

— — — Զմյուռնիայում, Գրիգոր Մսերյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությունը, հրատարակվում է Լուի-Ամեդեյ Աշարի «Հեռվիճի երգումը» վիպակը: 92 էջ:

Առաջաբանից. («Ազգ») «Գիրքերը անցնելու վրա են: Դեռ մոտերս, շարագուշակ մարգարե մը կպնդեր, թե ողբգիրներու հետզհետե ավելնալովը՝ քսան տարի շերթար ամեն ուսումնասեր մարդը վայրիկ մը ժամանակ չպիտի ունենա միակ հատոր մը գիրք աչքն անցնելու: Մարգարեն կարելի է իրավունք ունեն, բայց փառք աստուծո, ունինք քանի մը հեղինակներ, որոնց տաղանդը հասարակության բարի ընդունելությանը քաջալեր գտնվելով՝ արիարար կմրցին անդուլ: Ասոնց մեջ Ամեդեյ Աշար առաջին կարգ

մը կրոնն և անգամ մը ևս կհաստատեն, թե ռեկեդիսիկ գրիչ մը
երբեք չկորսվիր: «Հետվիճի երգումը» չէ թե անցնելիք, այլ Վնա-
լու համար շինված գիրք է:

— — — Զմյուռնիայում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Գաթ-
րիկի Պատկանյանի «Անուշավան» պատմական ողբերգությունը, 119 էջ,
«Նախաշավիղ մատենիս» խորագիրը կրող առաջաբանում, որի հեղի-
նակն է Գարեգին Սրվանձտյանցը (էջ Ա—ԺԳ), տրված է Գաթրիկի Պատ-
կանյանի կյանքի և գրական գործունեության բնութագրականը:

Հեղինակի առաջաբանից. «Այս քանաստեղծական վիպասա-
նությունը բաժանեցի քսան և շորս հոգված, որ կարճագրության
համար երգ անվանեցի, առանց պահելու դուրսագնեղական վի-
պաց ճշգրիտ կանոնները, ձևերը, զարդերը և ծաղկափթիթ նկար-
ները, միայն պարզությունը և համառոտությունը պաշտելով: Այս
երգ անվանյալ հոգվածոց մեջ հիշված անցքերը ունեն իրենց ծա-
գումն ու քացատրությունը, ինչպես հայտնի է ծանոթությունեն-
րեն, որ աստղանիշերով երևում են յուրաքանչյուր երեսի ներքո,
որոնց մեջ խառն կան և ինչ ինչ խորհրդածությունք հեղինակի»:

— — — Զմյուռնիայում, Մատթեոս Մամուրյանի՝ Ֆրանսերեն քնադ-
րից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում
է *** արքայի «Անիծյալն» վիպի առաջին հատորը, 192 էջ:

Երկրորդ (224 էջ), երրորդ (202 էջ) և չորրորդ (191 էջ) հատոր-
ներ՝ նույն թվականին:

Հեղինակի առաջաբանից. «Այս գիրքն արվեստահանար գործ
մ' է. ոչ քանակով է և ոչ պատմություն, ինչպես որ վերնագիրն
ըստ ռավականին կհայտնե: Վնավը մեր ժամանակի ոգվույն ամե-
նեն հարմար գրական ձևն է: Գրողն այս եղանակն ընտրեց, ինչ-
պես ընտրած է Պլատոն տրամախոսականն և Պասկալ գրակցա-
կանն, Հրատապ է գործին նյութը: Գրողն իհարկե կփափագի, որ
դուածը կարդացվի: Բայց իր խիղճը կվկայի, որ ամեն հարգանաց
արժանի բաներու խորին հարգ չարտահայտող տող մ' անգամ
չէ գծած»:

— — — Մոսկվայում, արևելահայերեն, հրատարակվում է Ավագ
Գրիգորյանցի (հետագայում՝ Գրիգոր քահանա Գրիգորյան) «Հայկական
գեղադրություն» աշխատությունը, Վիմատիպ, 12 էջ:

— — — Դոնի Ռոստովում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Արսեն
Կրիտյանի «Աղավնյակ (երեխայական վիպասանություն)» գեղարվես-
տական ստեղծագործությունը, 77 էջ:

— — — Դոնի Ռոստովում, աշխարհաբար, հրատարակվում է ժա-
փայել Պատկանյանի «Սրբուհի Նդիայան Խլրտնյանի կենսագրությունը»
աշխատությունը, 60 էջ:

— — — Դոնի Ռոստովում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Գաբ-
րիել Պատկանյանի «Մամուլը Հիսուսի» դուցազնեցությունը, 63 էջ:
Որպես առաջաբան հեղինակը գետնի վրա է թրծված Հայրիկի և Գաբ-
րիել Սրվանձտյանի՝ իրեն հասցեագրված նամակները, որտեղ վերջին-
ներս մեծ գովեստով են արտահայտվում վերոհիշյալ դուցազնեցու-
թյան մասին:

— — — Դոնի Ռոստովում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Գաբ-
րիել Պատկանյանի «Հոփսիմե կամ փրկություն Հայաստանի» պատ-
մական ողբերգությունը, 171 էջ:

Առաջաբանից («Ազգարարություն».) «Այն դիտավորությամբ
չեմ ի լույս ընծայել այս երկասիրությունս, որ թատերախաղի
հանգույն հանդիսանա տեսարանների ատյաններում: Սակայն
եթե ոք քարհհաճի երբ և իցէ զրել այս առարկայի վերա թա-
րոնավայել խուզարկություն ինչ, սորա մեջ կարող է գտանել
նյութ բազում: Իսկ եթե այս իսկ բանասիրությունս կամենա հա-
մառոտել, կարող է երկրորդ եղանակն գլխովին զանց առնել. և առ
առավել՝ առաջինն և երկրորդն համանգամայն ի բաց գնել, որով
և կհամառոտվի կիսով չափ: Նույնպես կարող է՝ երրորդ, չորրորդ
և հինգերորդ եղանակներեն բազում ինչ հապավել. սա յուր պա-
րունակութենեն չի կորուսաներ ինչ»:

— — — Դոնի Ռոստովում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Գրի-
գոր Ալթնթոփյանի «Սեր հայրենյաց» թատերգությունը, 98 էջ:

— — — Դոնի Ռոստովում, նոր նախիջևանի բարբառով, հրատա-
րակվում է «Խրիմու հայոց լեզվովը շարադրված առակներ» ժողովու-
թուն: Այն հրատարակության է պատրաստել (քննգրի ճշտում, առաջա-
բան, ծանոթագրություններ) Գաբրիել Ավագյանը (իմա. Ավագյանի):

Զետեղված են. «Խառնու ու թիլիքին», «Ասլանիս սափնթ»,
«Խոռոզը, կատուն ու մուկի պալան», «Բարեկամներ», «Կատուն,
ծծենիկն ու քոփիթը», «Լեռնակություն ու եսիրություն», «Ձիւն ու
թառառ», «Ավանակն ու պլուպլուր», «Թիլիքին ու հավողը»,
«Մուկներուն ժողովը», «Դավշանն ու խոռպաղաններ», «Ճրոճը
պոճիկն ու մրջյունը», «Խոռպաղան ու կովը», «Զայիթ խուշին ու
իրեն պալարները», «Պոչը կտրված թիլիքին»:

— — — Պոլսում, Մեյքոն Նազիկյանի՝ ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն լատինատառ թարգմանությամբ, հրատարակվում է Ալեքսանդր Վելի Բանաստեղծությունների ժողովածուն «Քերթվածք Նվիրականք» խորագրով: 104 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Տիգրան Դափամանյանի արձակ գեղարվեստական ստեղծագործությունների ժողովածուն «Դյուցազնությունք» խորագրով: 102 էջ:

Անտեղված են, «Դյուցազնությունք մեծին Վարդանա», «Նահատակություն սրբոց Ղևոնդյանց», «Դյուցազնությունք մեծին Վահանա», «Նկարագրություն Անի քաղաքի և առումն ի հունաց» գործերը:

— — — Պոլսում, Հ. Քիպարյանի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է Տ. Սկուտրի «Պատմություն Հնդկաստանու հեթանոս կռապաշտից» աշխատությունը: 85 էջ:

«Այս տետրակը կպարունակե բնիկ Հնդկաց կրոնքին, այլևայլ կոռց և կրոնական սնապաշտ սովորությանց վրա համառոտ տեղեկություններ: Այս տեղեկություններն, ինչպես նաև այն սովորությանց վերաբերյալ քանի մը պատմություններ թեև սոսկայի, շատ հետաքրքրական են սակայն, միանգամայն խրատական, քանդի ազդու կերպով կը ցուցնեն ազդեցության պատճառով կրոնական նախապաշարմանց մատնված ժողովրդոց սոսկայի վիճակը» («Մուսիս», 1875 թ., № 1705):

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Յ. Ա.-ի (Համրաթով Ալաճաճյան ?) «Ո՞վ է մեղավոր» գրքույկը (Ա. տետր): 46 էջ: Հետագա տետրակները շեն հրատարակվել:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Հովհաննես Բարադամյանի «Կենսագրություն և պարտք պանդուխտին» գիրքը: 63 էջ:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Պետրոս Ազնավուրի (Ազնավուրյան) «Առևտրական և արվեստագիտական աշխարհագրություն Եվրոպիո և Օսմանյան պետության» աշխատությունը: ԺԳ + 380 էջ: Վերջում գետնդված է նույն հեղինակի «Մետրական լափուց արժեքը օսմանյան լափուց բաղդատությամբ» հատվածը:

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Հակոբ Գուրգենի ճառը «Խօսք ասացեալ ի Յակովբայ Գուրգենայ ի կաճառի Վարազդատյան ընկերության» աշխատութիւնը (Ա. հրատարակութիւն)։ 16 էջ։

— — — Պոլսում, Գրիգոր Կոստանդնուպոլսեցու՝ ընազրից կատարված արեւմտահայերէն թարգմանութեամբ, հրատարակվում է Վերտուս զրոսարանն աշխատութիւնը։ 88 էջ։

«Հետաքրքրաշարժ փոքրիկ գրքույկ, որ կպարունակե յուր մեջ տասն հյուսիսի Յոյակաց, կամ ըմպելաց դիմառնական բանախոսութիւններն, բարոյական մարդիչ և հրահանգիչ եղանակով։ Սույն բանախոսութեանց կամ ատենախոսութեանց մեջ յուրաքանչիւր Յոյակ կընա զինքն ջատագովել, իսկ ընդհակառակն՝ յուր դիմախոսն կճգնի նորա վնասակար հատկութիւններն երեսն հանել, որով մին զմյուսն հաղթահարելով կնշմարկեն զմիմյանս և կպարզեն, որ վնասակար է մարդո՝ շարաշար գործածութիւն ոգելից և գրգռիչ ըմպելաց» («Մասիս», 1876 թ., № 1784)։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերէն, հրատարակվում է Սեդրակ Տեր-Սարգսյանի «Վառարանի մը կայծեր կամ մաս մը իմ հին խաղերից» ստեղծագործութիւնը։ 73 էջ։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննէս Էսմայազյանի լատինացի և արձակ ստեղծագործութիւնների ժողովածուն, «Արձանականք յաւերժից» խորագրով։ 224 էջ։

Առաջարանից. «Առաջիկայ բանասիրական երկասիրութեանս ձեռնարկ՝ ինչ-ինչ մտախոհութիւնք, յուսադրական և խրախուսիչք՝ առ ուշ նպատակի ընթացիցս, ձեռնտու եղեն յամբոկ գործոյս ի գլուխ ժամանել։ Գարձեալ և այլ մի նպատակ էր իմ՝ տալ մերայնոց խուն ինչ ճաշակս հայազգի բանասիրական քերթութեանցն հաւաստեօք ցուցեալ, թէ Հայկականքն սոփերք ոչ միայն ի վիպասանականս և ի հոնտորականս զառաջին տեղի ունին, այլ՝ նոսն ի գեղարուեստս շափարեբականին»։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերէն, հրատարակվում է Ղևոնդ Շիրոյան Վանեցու «Անխոս Մարգարիտ» դրոցազներգութիւնը։ 127 էջ։

Առաջարանից (սնախարան)։ «Անխոս Մարգարիտն, որ գրվածքիս բուն առարկան է, յուր տասնէհինգամյա ծաղիկ և փափուկ հասակեն սկսյալ, գրեթե մինչև քսանհինգ ամ, անտանելի թշվառ և մահառիթ վշտեր կրած է՝ յուր անագորոյն մոր և նորա անշնորհ Շնոֆիկ ծառային զրպարտութեամբ, բայց աստու-

ծո շնորհիվ դարձյալ յուր առաջի ունեցած բարեբաղդ երջանկության կհանդիպի։ Սորա համեմատ բարեբաղդութիւն, փորձավոր կյանք, առաքինի վարք և երջանիկ վախճանը գրքույկս ոտանավոր շարահարությամբ կպատմեմ, տեղ տեղ ալ քանաստեղծական և բարոյական տաղեր մեջ բերելով։ Սորա գեղն ու վայելչութիւն (Մարգարիտի. Ս. Շ.), մեծ հույս ու համբերութիւն, առաքինության և աստվածաշնորհության ոգին, ուսումնասեր ընթերցող հայ մանկունք պիտի ճանաչեն, զգան, սիրեն և գրավիին՝ յուրյանց օրինակ առնելով զայնս։

— — — Պոլսում, գրաբար, հրատարակվում է Հովհաննես Փափազյանի «Լուծումն պատասխանայ Ակնայ բողոքականաց առ Ակնից և համօրէն բողոքական ազգայինս» աշխատութիւնը։ 112 էջ։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Պետրոս վարդապետ Կալակոհեցու «Բացատրութիւն եպիսկոպոսական ամուսնության» գրքույկը։ 26 էջ։

Առաջարանից. «Շատ մարդոց բերնն լսած եմ, երբեմն-երբեմն լրագրաց միջոցովն ալ կհրատարակվի, իբր այն, թե կրոնականները կրոնական գործքերուն թող խառնվին և աշխարհականքն ալ քաղաքական գործքերուն։ Կըսեն ու կգրեն և շեն քացատրեր, թե կրոնական և քաղաքական գործքերն ինչ եղանակով կրնան իրարմե տարբերիլ։

— — — Պոլսում, Վանի բարբառով, հրատարակվում է Արիստակես Տեր-Սարգսնցի «Պանդոպատ վանքին. նամակներ, երգեր, առածներ, առնդովածներ» խորագիրը կրող ժողովածուն։ 166 էջ։ Որպես առաջարան զետեղված է Մկրտիչ Խրիմյան Հայրիկի նամակը, որտեղ նա դրովատանքով է արտահայտվում ամբողջ ժողովածվի մասին։

— — — Պոլսում, արեւմտահայերեն, հրատարակվում է Հովհաննես Մաթկյանի «Մուշեղ և Կալինիկ և կամ պսակ մը անջրդի» վեպը։ Վերջում զետեղված են նույն հեղինակի «Պանդոպատ», «Գանգատ», «Հայրենակիցք ինչ ընենք» քանաստեղծութիւնները։ 260 էջ։

Վերջարանից. «Ներկա երկասիրութիւնս գրական ասպարեզին մեջ լույս տեսնելու համար գրված չէ, այլ ուսման ունեցած փանաքի ճաշակս զորացունելու իբրև միջոց մը, պարապո ժամերուս զրադանքն է։ Գրվածքիս բուն նյութը, ասոր նման պատահած հազարավոր դեպքերն մին է. ամեն տեղ, ամեն ժամանակ այսպիսի եղելութիւններ տեղի ունեցած են։ Միւս մասերը գա-

վառաց մեջ կառարկած իրողություններ, սովորություններու և կու-
րագրեր և քանի մը հյուսիսեան աշխարհագրական համառոտ տե-
ղեկություններ են»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Գարեգին
Սրվանձտյանի «Շուշան Շավարշան» ողբերգությունը: 110 էջ:
Նույնը՝ 1911 թ., 64 էջ:

Առաջաբանից (I հրատ.). «Տրամ պետք է անվանել դայա իմ
գրական դուզնաքյա գործս, թե՛ ողբերգություն կամ այլ ինչ, ինձ
փույթ չէ արվեստական անուն մի տալ այժմ, քանզի և արվեստով
չէ գրված, ոչ ձևոց և ոչ ոճո ընտրություն ու խտրություն է եղած:
Դերք և դերասացք թերի են և առանց կանոնի, նույնպես և արար-
վածները: Կապ և հանգույցը թույլ են և բացձ բաց, սիրահարի
տեսարան երթեք չգար հանդիման: Կրնա անշուշտ լեզվին և բա-
ռերուն ալ դատաստանը դատվիլ:

Տալ շնչի շունչ մը մեր հայրենյաց սյուրեն: Տալ լսել արձա-
գանք մը Հայաստանի քարերեն և անձավներեն: Տալ սիրել հա-
յոց անոնց սուրբ հիշատակը և այն հողը, որո հացը կերան, որո
չուրը ըմպեցին, որո օդով սնան, որո վրա մեծացան, դորացան,
ապրեցան, ինկան և անոր փոշիներուն խառնվեցան իրենց ու-
կորները: Այս և եթ է ահա երկասիրողիս ջանքն, փափագն ու
նպատակը»:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն տրվող մեկնաբանություննե-
րով, հրատարակվում է Նղիսզար Մուրադյանի «Տեսական և դործնա-
կան քերականություն ֆրանսերենի, հայերեն բացատրությամբ» աշ-
խատությունը: 207 էջ:

Զնայած հանդիսանում է Նրուսաղեմում հրատարակված՝ նույն
հեղինակի համանուն աշխատության վերահրատարակությունը
(տե՛ս ներկա հատորը, 1869 թ.), որի համար էլ ունի «երկրորդ
տիպ» նշումը, բայց հեղինակի կատարած ուղղումներն ու լրա-
ցումները այնքան շատ են, որ ինքնուրույն աշխատության արժեք
է ստանում:

— — — Պոլսում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Մ. Ռ. Խոջա-
յանցի «Նոր հրաշք ի Գուս Գարու և Նոր գյուտ աներևույթ ըլլալու»
աշխատությունը: 79 էջ:

Հեղինակը «գրոսեցություն» պատմվածքների ձևով շարադրում
է Պոլսում տեղի ունեցած մի քանի արտասովոր հրաշքներ և կոչ

է անում ընթերցողներին ղրադվել նրանց գիտական մեկնաբանութիւնս:

— — — Վաղարշապատում, գրաբար, հրատարակվում է Արեւ Մխիթարյանի «Կաթողիկէ մայր եկեղեցի Վաղարշապատայ ընդ շորից վանօրէյց նորին» աշխատութիւնն Բ. հատորը: 56 էջ: Առաջին հատորի վերաբերյալ մանրամասնութիւններ գտնել չենք կարողացել:

Առաջաբանից. «Մենք այս աշխատութիւնը ի նյութ Աթոռոյս «Արարատ» ամսագրին պատրաստելով, աշխարհաբար դարձրինք, զոր վաղուց արդեն գրաբար էինք գրել: Պատմական տեղեկութիւնները քաղեցինք ռազմավաստակ Միմոն կաթողիկոսի «Ջամրոտ» մատենէնս:

— — — Վաղարշապատում, արեւմտահայերէն տրվող մեկնաբանութիւններով, հրատարակվում է Գաբրիել Ալվազյանի (Ալվազովսկի) «Նախակրթարանք հայերէն լեզուի, յօրինեալ ի պէտս ազգային դպրոցաց» դասագրքի Ա. մասը: 107 էջ (Մինչ այդ ունեցել է ես երեք հրատարակութիւն):

Ք. մաս՝ անդ, 1876 թ., 123 էջ:

Կ. մաս՝ անդ, 1877 թ., 287 էջ:

Առաջաբանից. «Հայերեն գրաբար լեզվին ամենահարկավոր ուսումն մեծամեծ դժվարութիւններ ունի տղայոց համար: Վասնզի [նախորդների] ոճը կրնա ասվիլ վերլուծական ոճ և տեսական վարդապետութիւն, մինչդեռ տղայոց հասկացողութիւնն՝ ինչպէս ժամն բանի մեջ, ես առավել այս քերականական ուսման մեջ, կարոտ է ըստ մեզ շարադրական ոճն և գործնական կրթութիւն»:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Սեդրակ Մանդինյանի «Մանկավարժական տարակուսանքների մեր մեջ» աշխատութիւնը: 73 էջ:

Առաջաբանից. «Շատ հեշտ է նկատել, թե մերայինքը կարծես խորշում են մանկավարժական գիտութիւնից, որով մեր դպրոցները քիչ վնաս չեն կրում: Ինչ համար հետաքրքիր էր իմանալ, թե ինչից էր ծագում այդ անհամակրութիւնը: Ես կարծում եմ, որ մանկավարժութիւնը փիլիսոփայութիւնն մի մաս լինելով, գաղափարական գիտութիւն լինելով, ավելի խոր պատճառով չէ գոտում իր պատշաճավոր հարգը. մեր ժամանակը այդպիսի գիտութիւններ չէ սիրում: Ես պարտավոր էի ցույց տալ, թե որքան արդարացի է այդ թշնամական ոգին, և ինչից է ծագում»:

— — — Թիֆլիսում, աշխարհաբար, հրատարակվում է Սեգրակ Մանդինյանի «Դպրոցական սահմանադրություն» աշխատությունը: 46 էջ:

— — — Թիֆլիսում, արևելահայերեն տրվող մեկնաբանություններով, հրատարակվում է Ղազարոս Աղայանի «Ուսումնականների լեզվի, ծնողաց և ուսուցչաց համար» մեթոդական-դպրոցական դասագիրքը: 61 էջ:

Նույնը՝ 1876 թ. (45 էջ), 1878 թ. (45 էջ), 1882 թ. (64 էջ), 1889 թ. (80 էջ), 1894 թ. (81 էջ), 1895 թ. (80 էջ), 1897 թ. (80 էջ), 1901 թ. (80 էջ), 1902 թ. (80 էջ), ամեն անգամ որոշ փոփոխումներով ու լրացումներով: Այս ցանկում կան վերահրատարակությունների մի քանի բացթողումներ, որոնց վերաբերյալ տեղեկություններ գտնել չենք կարողացել:

— — — Թիֆլիսում, Ղ. Ափյանցի՝ անգլերեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ և թարգմանչի առաջարկով, հրատարակվում է Բենիամին Ֆրանկլինի «Փորձառու Ռիչարդի խրատները» կամ հարստանալու միջոց» աշխատությունը: 48 էջ:

Առաջաբանից. «Մեր գրականությունը շատ աղքատ է մանավանդ ժողովրդական՝ թե ինքնուրույն և թե թարգմանական զբոսայիտներից: Այդ կարիքը շատ զգալի է մեր ազգի համար, և հայտնի է, որ մի ժողովուրդի մեջ ընթերցասիրություն տարածելու համար առաջ հարկավոր է այնպիսի գյուրմբտների գրքույկներ տալ, որ նրանց ուղեղն մարսի, դրդի նրանց դեպի ընթերցասիրություն,— հետևաբար զարգանալ, կամ կլինեն, որ մեր գրագետ դասը ոչ դարձնեն այս ամենակարևոր խնդրին»:

— — — Թիֆլիսում, արևելահայերեն, հրատարակվում է Գևորգ Շահվերդյանցի «Վարդ և Մանիշակ. վիպասանություն գյուղական կյանքից» գեղարվեստական ստեղծագործությունը: 64 էջ:

Որքան գեղեցիկ են գյուղական կյանքի պատկերները, այնքան տգեղ կերպարանք են ստանում, երբ նկարագրվում են մի անհմտ գրչով. Պ. Շահվերդյանը լուր վեպի նյութ է ընտրել այն հին երևույթը, թե աղքիկը և տղան սիրում են միմյանց, քայքայ ընտանիքը բռնաբարում է նրանց ազատ կամքը: Այդ միտքը գուրս է բերած պ. Շահվերդյանի վեպի մեջ խիստ թույլ կերպով. նա չէ ազդում կարդացողի մեջ ոչ մի համակրություն և ոչ էլ հակակրություն:

— — — Պետերբուրգում, Քերովըն Պատկանյանի նախաձեռնությամբ, հրատարակվում է Ռափայի Պատկանյանի արձակ գեղարվեստական ստեղծագործությունների ժողովածուն, ռուս. Ախտամերկյանի պատմվածքները նոր նախիջևանի ոճով խորագրով 140 էջ։

— — — Արմաշում, Հովհաննես Տեր-Կարապետյան-Տերոյենցի (Զամուռնյան) ֆրանսերեն բնագրից կատարված արևմտահայերեն թարգմանությամբ և առաջարանով, հրատարակվում է Մկրտիչ էմինի «Հնախոսությունը ի վերա հայկական հեթանոսությանց աշխատությունը» 79 էջ։

Խաբզմանլի առաջաբանից. «Հայոց պատմության վերաբերյալ հին և նոր նշանավոր դեպքերն ըստ մեծի մասին գրի առնողներ պակաս եղած չեն։ Բայց թե ազգն ինչ հավատք ունի, և այն, որ նույն նահապետին ժամանակին որ առնեն և ինչ կերպով կամ որպիսի ազդեցությամբ կռապաշտության մեջ ինկավ և ինչ կուռքեր էին պաշտածներն և որոնցմե առավ այն կուռքերն, ու անոնց մատուցած պաշտոնն ինչ տեսակ էր,—ասոնց վրա ըսելիք չիկա։ Մենք էմինյան գիտնականին հորինած գիրքը՝ ազգային հնության վերաբերյալ տեղեկություններ պարունակող աշխատություն մը տեսնելով և մեր ազգի հարգելիության գրավոր արդյունքը ազգայնոց ալ վայել տալու դիտավորությամբ, գաղղիներեն հայերեն դարձնելով՝ կհրատարակեմք։ Գաղղիական տպված է Փարիզ, 1864 թվին»։

— — — Արմաշում, արևմտահայերեն, հրատարակվում է Ներոնս Վարժապետյանի «Ուսումն համարարառ ավետարանի տյառն մերոս աշխատությունը» 733 էջ։

— — — Բաքվում, Ա. Քալանթարյանցի՝ գերմաներեն բնագրից կատարված արևելահայերեն թարգմանությամբ, հրատարակվում է «Ուստայանկ (իմա. ջուհակ—Ս. Շ.) Գրեյֆը և նրա ընտանիքը» վիպակը, որը հանված է «Բեռլինյան գաղտնիք» գրքից 88 էջ։

— — — Բաքվում, արևելահայերեն, հրատարակվում է Յ. Խ. Ք. Մ.-ի (իմա. Հարգոյապետի) խորեն քահանա Միրզաբեգյանց) բանաստեղծությունների ժողովածուն, «Պարտիզիկ» խորագրով 198 էջ։

Առաջաբանից («Առաջաբանի տեղ»)։ «Այս անգամ իմ լուսնն «Պարտիզիկ» անունով մատուցանում եմ Ձեզ, որը համարվում է ազատ ժամերի քրտինքով գոյացած պտուղներ։ Դորան բաժանեցի երեք մասն. առաջին մասումը գետեղեցի զանազան առարկաների վերա իմ խոսած բանաստեղծություններից, երկրորդ մաս—

նումը իմ փոխադրութիւններին՝ որոնք ունին բարոյական կողմն,
իսկ երրորդ մասն բովանդակում է ամբողջապէս «Մաթոս և Քա-
մար» վերնագրով պատմաբանական քանաստեղծութիւնաւ:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, հրատարակվում է «Նշխարք նախ-
նեաց» ժողովածվի Ա. գիրքը: 60 էջ:

Առաջաբանից («Ազդ»). «Զուպագրութիւն ամբողջական գրչա-
գիր երկոց իւրաքանչիւր մատենագրի թողլով ապաստան ի յա-
ջողածո բարեպատէ՛հ ժամանակի և ձեռնտուութեան Ազգայնոց՝
բարւոց վարկանիմք գէթ ի բազում ճառից և ի բանից իւրաքան-
չիւր հեղինակի առնուլ զմին կամ զերկուսս և հետզհետէ ածել ի
լոյս փոքր դրիւք ընդ անուամբս Նշխարք նախնեաց: Ահա այս
առաջին նուագ, բաղդատութեամբ երկուց գրչագիր օրինակաց,
ընծայեմք ի վայելս հասարակաց զրօն վահրամայ վարդապե-
տի, ի յայտնութիւն տեանն, եւ յօծումն Լեւոնի արքայի ճայոց,
վստահ լինելով, թէ ոչ անախորժ ընթերցանելեաց թուիցի: սա
իւրովն սրտաշարժ պարունակութեամբս:

— — — Երուսաղեմում, գրաբար, մասնագիտական առաջարանով ու
ժանոթագրութիւններով, հրատարակվում է «Գրիգոր Նարեկացու «Մա-
տեան Ողբերգութեան» պոեմը («Ընտիր մատենագիրք» շարքում), 60(1)
էջ: Վերջում (էջ 539—600) զետեղված է «Աւետարանը բժշկութեան
հատվածը:

ԱՆՎԱՆՍՑԱՆԿ

Ա. Ա. Սուրեն(յան)— 537, 539, 545,
559, 590
Ա. Բ. տե՛ս Աւայիւ
" " " արքա—625
Արքա Պրնո—408, 624
Ա. Բ. Գ.ա—տե՛ս Խաչկոնց Դավիթ
Արզար (Բազափար)—147, 148, 157
Արզուլ-Ադիդ (սուրբան)—612
Արնդյան Մ.—533
Արիկյան Մ.—600
Արիստոքանյան Հովհ.—տե՛ս Զիֆրե-Սա-
րաֆ Օն.
Արսիյան Բ.—209
Արսիյան Գ.—208, 342
Արսիյան Խ.— 8, 13, 63, 127, 164,
189, 201, 304, 305, 324, 325, 341,
358, 374, 575, 590
Արսիյան Ս.—180
Բաբոնաճան—469
Արրաճամ Կրեառցի—286
Արրաճամ Բարանապետ—286
Արրաճամյան Մ.—202
Արու չղ.—87
Ազաթանգեղոս—118
Ազնայան Կար.—112
"Ազրոհոմ—տե՛ս Աթանասյան Աշոտ
"Ազարազարցի—տե՛ս Գյանեյան Անդ-
րանիկ
Ազամյան Պ.—103, 235, 376, 609
Ազամյան Ս.—600
Ազամյան Փ.—184
Ազանայան Կ.—270
Ազանայան Վ.—205
Ազնյան Ա.—314
Ազիթեկյանց Հար.—318
Ա—Դ—80

Ադոնց Նիկ.—296
"Ա. Երվանդյան—185
Աղաթյան Թ.—57, 106, 406, 617
Ազատյան Հժ.—67
Ազարյան Սա.—311
"Աղզաթոթ Դայ մբա—12
Ահնաժուր Հովհ.—270
Ազնաժուր Պ.—627
Աթարեկյան Հովսեփ—253
Աթուլեկյան Ս.—465
Աթանասյան Ա.—238
Աթանասյանց Մ.—327, 437
"Աթ.ա—տե՛ս Խնկայան Աթ.
Ա. Թ. Բ.—119
Աթարյան Հակոբ—195, 284
"Աթիկ—տե՛ս Կեկոյան Աթ.
"Աթոս—տե՛ս Թերզիբաշյան Ավ.
Ալադաթյան Նիկ.—55, 180
Ալաճանյան Հ.—627
Ալամաժրյան Հ.—190, 519
Ալան Պ.—124
Ալանաթյան Հր.—265
Ալադաժյան Հ.—317, 545, 581
Ալանովյան Դր.—454, 495
Ալեքսանդր 11—237
Ալեքսանդրյանց Ալ.—31
Ալթեթոթյան Դր.—626
Ալթոնյան Անդ.—142
Ալթոնյան Առ.—98
Ալթաշյան Կ.—60, 73
Ալի փաշա—7
Ալիօսանյան Ն.—173
Ալիշան Ղ.—7, 8, 18, 39, 51, 54, 63, 68,
126, 136, 147, 205, 207, 236, 238, 245,
272, 283, 314, 325, 337, 374, 375,
424, 434, 464, 479, 480, 491, 499,

508, 510, 522, 535, 551, 552, 575,
621

Ալիքյան Ռ.—տե՛ս Ռրբերյան Ռ.

Ալիքսանյան Գ.—110

Ալիքսանյան Հովհ.—147

Ալիքսանյան Մ.—220

Ալլահադիբդյան Ն.—42

«Ալ—Կառս»-տե՛ս Հակոբյան Հ.

«Ալմազ»-տե՛ս Հակոբ Ազարբար

Այսոյանց—331

Այսնյան Հ.—269

Այվալանյան Ա. — 117, 135, 266, 268,
270, 470, 477, 498, 531, 546, 605

«Altalena»-տե՛ս Կարա—Դաբովիշ

«Ա. Հաթիսյան»-տե՛ս Գալֆայան Ամր.

Ալփիարյան Պ.—24

Ալֆիերի վիա.—206, 208, 478

«Ա. Խ.—յան»-տե՛ս Խումարյան Ալ.

«Ախլեր»-տե՛ս Խնկոյան Աթ.

Ախվերդյան Գ.—8, 447, 540, 545, 591

«Ակյուպիեն»-տե՛ս Խանդամուր Հայկա-
զուն

Ակունյան Հով.—162

«Ա. Հ.»—179

Ահարսյան Ավ.—29

Աղաբարյան Հակոբ—տե՛ս Հակոբ Աղաբար
Աղաբարյան Հովհ.—101

Աղաբեկյան Մ.—20, 21, 28, 32, 34, 37,
40, 43, 58, 62, 75, 81, 84, 88, 110,
427, 545

Աղաբարյան Խ.—164

Աղաթոն Գր.—126, 309

Աղամալյան Աղամալ—449, 452

Աղամալյան Բ.—482

Աղամալյան Հ.—444, 506

Աղամյան Եր.—265

Աղամյանց Ս.—376

Աղալյան Էդ.—68, 86

Աղալյան Ղ.—64, 116, 120, 127, 176,
179, 189, 412, 441, 448, 483, 535,
556, 595, 598, 599, 632

Աղալեկյան Ն.—508

Աղանյան Վ.—550

Աղաջանյան Դ.—87

Աղաջանյան Ս.—87

«Աղասի»-տե՛ս Քար—Սարգսյան Կա-
րապետ

Աղասյան Ա.—34

Աղավկյանց Բ.—132

«Աղավկյանց Ղուկաս առեկավագ»-տե՛ս
Աղավկյանց Բ.

Աղալիսեւի Մ.—264, 403

Աղափրկյանց Գր.—299, 604

Աղբալյան Նիկ.—433

Ա. Ղ. Գալփիսեւի—496

Աղիբասեւեր Միլիթ—619

Անառյան Հակ.—359

Անառյան Հր.—523

Անևմյան Ա.—561

Անևմյան Գ.—227, 371

Անևմյան Բ.—106

Անևմյան Հ.—34, 39, 126, 315, 319, 323,
346, 397, 412, 414, 508

Անևմյան Մ.—22, 63, 274, 349, 354, 375

«Ա. Մանավոր»-տե՛ս Խումարյան Այսա
Ամր.—112

Ամիր Փռլ.—39

Ամիրբալյան Կ.—107

Ամիրբալյանց Ն.—249

Ամիր-Դավթ Ամասիացի—292

Ամիրխանյան Ա.—330, 332, 373, 371

Ամիրխանյան Վ.—268

Ամիրյան Ի.—269

Ամիրյան Հ.—406

Ամիրբանյան Տ.—30, 313, 492, 493, 528,
595

«Ա. Մալլայան»-տե՛ս Խումարյան Այսա
Ամրեկյան Մ.—27, 37, 39, 126, 128, 129,
353, 354, 358, 362, 363, 365, 374,
377, 381, 384, 391, 400, 426, 429, 442,
473

Այաղամալյան Բ.—152, 210

Այվաղյան Ա.—20, 110, 131, 133, 172,
182, 228, 233, 240, 247, 353, 262,
325, 332, 363, 375, 383, 406, 428,
461, 502, 575

Այվաղյան Գր.—193

Այվաղյան Գևորգ.—165, 168, 169, 184—
186, 191, 197, 221, 224, 225, 231,
239, 257, 258, 260, 261, 290, 297,
299, 324, 331, 333, 334, 353, 367,

381, 383, 388, 391, 393, 396, 422, 434
 438, 440, 494. 485, 503, 514, 517,
 528, 532, 534, 541, 592, 573, 578,
 588
 Այվազյան Ե.—499, 540
 Այվազյան Զ.—173, 246
 Այվազյան Լ.—194
 Այվազովսկի Գ.—8, 45, 78, 87, 124, 215,
 248, 278, 331, 340, 361, 363, 428,
 442, 500, 518, 533, 546, 550, 626, 631
 Այվազովսկի Լ.—540, 545
 Այվառայան Մ.—254, 323, 327, 386
 Այսաբնյան Ա.—66, 108
 Այրվինդ Վաշ.—տե՛ս Իրվինդ Վաշ.
 Ան—479
 Անակրան—142, 332, 343
 Անայիս—360
 Անանիայան Մ.—615
 Անանյան Մ.—558
 «Անանուն» —տե՛ս Պարոնյան Լեւոս
 Անասյան Լ.—9, 619
 Անգրանիկ—550
 Անդրեաս Վ.—486, 490
 Անդրանայան Գ.—161
 Անդրանայան Խ.—549
 Անդրեւյան Լ.—138
 Անկրս—215
 «Անհաշտ» —տե՛ս Մխիթրյան Մխիթ
 «Անհվեր Բարեկամդ» —87
 Անսփյան Վ.—478
 «Անստորագր.» —տե՛ս Խնկոյան Աթ.
 «Անտոն» —տե՛ս Զաքարյան Սիմեո
 Անտոն արեղա Տփղիսեցի—584
 Անտոնյան Տ.—597
 Անտրուրթ Լուի—184
 «Անցաղզ» —տե՛ս Կամսարական Տիգրան
 Անուշյան Լ.—128
 Աշար Լուի—Ամեղեյ—624
 Աշրգյան Խ.—161, 163, 173, 179,
 183, 187, 219, 250, 256, 260, 351,
 352, 389, 431, 450
 «Աշխարհական ռմես» —521
 Աշխանյան Պ.—126
 «Աշուտ» —տե՛ս Խումարյան Աշոտ
 «Աշուղ» —տե՛ս Ծրուխան

«Աշուղ բլրուկ» —տե՛ս Լակոբյան Լակոբ
 Աշուղ Ղաթիբ—289
 «Այծ Եւգենի» — տե՛ս Զարգարյան
 Ռուբեն
 «Ապահ» —տե՛ս Այվառայան Մ.
 Ապեղեհ—435
 Ապտալուս Մ.—308
 «Ապտակ» —տե՛ս Պարոնյան Լեւոս
 Ապտալուսյան Գ.—415
 Ապրայան Գր.—546, 548
 Ապրայան Եփ.—169
 Ապրայան Տ.—546, 548
 «Ասան Սիսակյան» —տե՛ս Բաղրատունի.
 Արսեն
 Առաքել զարգապետ—143, 288
 Առաքել Գալքիճեցի—119
 Առաքելյան Լ.—353, 427, 483, 606
 Առաքելյան Ս.—498
 Առաքելունց Ա.—318
 Առյուծյան Լոգսեփ—28
 «Առնակ» —տե՛ս Զորթյան Լամբարձով
 Առն» Անտ.—527, 552
 Ասատուր Գ.—133
 Ասատուրյան Ա.—282, 349
 Ասատուրյան Լրանա — տե՛ս Լրանա
 Ասատուր
 «Ասեղ» —տե՛ս Կամսարական Տիգրան
 «Ասիացի» — տե՛ս Արծրունի Գրիգոր
 «Ասլան» —տե՛ս Զարգարյան Ռուբեն
 Ասլանյան Գ.—484
 Ասլանյան Թ.—182
 Ասլանյան Լ.—470
 Ասլանյան Տ.—265
 Ասկերյան Լովհ.—տե՛ս Պալեանյան
 Պողոս
 «Ասպետ» —տե՛ս Տեր—Սարգսեց Սեդ-
 րակ
 «Ասպետ» —տե՛ս Բաշալյան Լեւո
 «Ասպետ» —տե՛ս Զիֆթի Սարաֆ Օե.
 Ա. Ս. Տ.—278
 «Աստղիկ» —333
 Աստվածատրյան Գեորգ—տե՛ս Ասատուր
 Գեորգ
 Աստվածատուրյան Սահակ—264
 Ասքանազ Միհրան—474

Ավագյան Լ.—619

Վանանդյան—133

Ավգիբյան Լ.—447

Ավգիբյան Մ.—447

Ավետիսյան Ա.—263

Ավետիսյան Լ.—475

Ավետիք պատրիարք — 239, 260, 365,
464, 499, 537

Ավետիքյան Ս.—24

Ավետյան Գր.—232

Ավետյան Սեդ.—476

Ա. Տ.—139, 476

Առատուրյան Լ.—212

Աղ—տե՛ս Աթաբեկյան Հովսեփ

«Ատելա—տե՛ս Մահտեսյան Արշակ

«Ասգոմ-Շահնէշ: — տե՛ս Երեցյան Առավ
Առավյան Մ.—528

Ատադիշահ Հոնգուզա—298, 398

«Ասարպետա—տե՛ս Մարտաշատի Ս.

Ատաբեկ. Գ.—438, 517

«Ատրուշան» —տե՛ս Երեմյան Սիմոն

«Արա» — տե՛ս Սահյան Բարսեղ

Արարաբյան Լ.—477

Արազի Մ.—337

«Արամ» —221

«Արզը-Աշոտ» —տե՛ս Մինասյան Սար-
գիս

Արամ Զաւրդ—620

Արամյան Երզնիս—363

Արամյան Ե.—13, 47, 72, 486

Արամյան Մ.—89

Արապյան Մ.—65

Արապյան Գ.—65

Արապշահ Ահմեդ—494

Արաբաշտան Ա.—491

Արարատյան Ս.—332

Արեշյան Ա.—406

Արզրուսն Ս.—408

Արթինյան Լ.—368

Արթինսֆ Բ.—413

Արիշի Ա.—591

Արիստակէսյան Գ.—515, 538

Արիստասի—571

«Արծիւ» —տե՛ս Արծրունի Վահրամ

Արծրունի Ա.—399, 428, 458, 584, 615

Արծրունի Գր.—11, 13, 37, 83, 103,
120, 121, 130, 136, 138, 150, 222,
232, 245, 258, 261, 283, 305, 311, 326,
353, 355, 356, 362—368, 368, 370,
378, 378, 379, 382—384, 388—392,
394, 397, 399, 401, 403, 412, 424,
428, 428, 430, 433, 442, 444, 445,
447, 452, 453, 456, 459, 461, 485, 463,
469, 471, 473, 474, 489—501, 504,
508, 503, 509, 512, 514, 519, 521,
523, 528, 538, 544, 547, 560, 570,
572, 579, 581, 593, 597, 599, 604,
607, 611, 613—615

Արծրունի Ե.—412

Արծրունի Վ.—619

Արծրունի Ս.—316, 323, 373, 385, 392,
400, 437, 502

Արզաշտան-Երեմյանարագուի Ղ.—398

Արմեն-Արտեմեոս—տե՛ս Գարապետազ-
յան Խ.

Արմեն-Գարա—427

«Արմեն Գնունի» —տե՛ս Տեր-Ստեփանե-
յանց Լ.

Արմենյան Ա.—322

Արշակյան Կ.—241

Արշակունի Ա.—441

«Արշակ» —տե՛ս Մահտեսյան Ա.

«Արշամ» —տե՛ս Մարտաշտանյան Ա.

«Արշամ» —տե՛ս Արծրունի Վ.

Արսեն—381

«Արսեն Անթիմոսյան» —տե՛ս Բազրա-
տունի Ա.

Արսեն Բ. Ա. Ժ. Վարդա—տե՛ս
Քախաթյան Ա.

Արսւնյան Գ.—106, 205

Արտաշտանց Լ.—301

Արտամեցյան Գ.—245

Արտաշէս Բ յազաւոր—239

«Արտավազ» —171, 173, 175—177,
180, 181, 188, 328

«Արտաշէս» —տե՛ս Գարապետազյան Խ.

«Արցունք» —տե՛ս Մահտեսյան Ա.

Արփիարյան Ա.—137, 431

Արփիարյան Տ.—434, 440

Ատերրախ Բ.—530

Ափիսյան Կ.—255

Ափսյան Գ.—622

Ախարական.—տե՛ս Զարգարյան Ռ.

Արքայան Կ.—82

-Բա.—տե՛ս Կյուլենսերյան Ռ.

Բարազյան Գ.—197

Բարազյան Տ.—320, 359

Բարախանյան Ա.—տե՛ս Լեո

Բարսյան Ավ.—554, 555

Բարսյան Լ.—466, 618

Բարսյան Մ.—546

Բարսյան Ս.—567

-Բարդին Լոյսկոպոս.—տե՛ս Կյուլենսերյան Ռ.

Բարկյան Ս.—616

-Բաղրատ.—տե՛ս Կյուլենյան Տ.

-Բաղրատ Լոյսկոպոս.—տե՛ս Վարդապարյան Ռ.

Բաղրատունի Ա.—8, 17, 64, 86, 99,

103, 130, 134, 142, 167, 208, 224,

271, 283, 324, 325, 510, 541, 553,

560

Բաղրատունի Մելիքյան—438

Բաղրատունի Մուշեղ—255, 403

Բաղրատունյան Կ.—634, 548

Բաղնյան Ս.—337

Բաղրիբնյան Կ.—283

Բաղյան Լ.—տե՛ս Լափճանեն և Աղթուսարցի

-Բալախանցի.—տե՛ս Մելիքյան Մ.

Բալասանյան Գ.—200

Բալասանյան Լ.—518

Բալզակ Ս.—502

Բալուդյան Զ.—193

-ԲԱՄԿ.—տե՛ս Կյուլենսերյան Ռ.

Բականի Մ.—18

Բաճաթրյան Ռ.—369

Բաճաթրյան Ծ.—266

Բաճաթրյանց Ա.—141, 169, 172

Բաճաթրյանց Պ.—163

Բաղդասար—53

Բաղդասարյան Ծ.—489

Բալիսողլույան Ծ.—199

Բալբին Զ.—40, 93, 231, 238, 271,

272, 329, 401, 480, 503, 521, 559

-Բանվոր.—տե՛ս Մելիքյան Մ.

-Բանվոր Մ.—տե՛ս Մելիքյան Մ.

Բալաշյան Լ.—137, 379

Բալինշադյան Գ.—304, 472

Բառնարա Գանձակնցի.—տե՛ս Լոյսկոպոս Ռ.

Բառամյանց Վ.—372, 403, 494, 495, 507, 520, 559, 592, 593

Բատիկյան Լ.—62

Բարաղամյան Լ.—627

Բարբի—207

-Բարենտյան և Հայրոս որդին.—170

Բարթոլոմայ Տ.—616

-Բարիսյան.—տե՛ս Շահնազարյան Ա.

Բարիսյան Գ.—167, 180, 208,

492, 543, 547, 567, 568, 588, 615,

Բարսիկերի—257

Բարսեղ Կեսարացի—187

Բարսեղյան Խ.—185, 253, 254, 441,

Բարսեղյան Լ.—393

Բարսեղյան Վ.—394

Բարսեղ տիկին—317

Բարսեղյան Բ.—121

Բարսեղյան Կ.—130, 138, 139, 187,

Բարսեղ Ռ.—238

Բաթրաձև—40

-Բ. Ծ.—տե՛ս Կյուլենսերյան Ռ.

Բեգնազարյան—299

Բեթնավեն Լ.—229

-Բելիտա.—տե՛ս Պարոնյան Լ.

Բելինսկի Վ.—39, 100

Բելլից Ս.—592

Բելլուրեկյան Լ.—454

Բելլանկին Լ.—421

Բելտան Է.—402

Բեկնազարյան Ս.—237

Բեկան Զ.—156

Բենիկ վարդապետ.—տե՛ս Տեր-Սողազարյան Ռ.

-Բենևան.—տե՛ս Մախսյան Ս.

Բերանձև Պ.—15, 93, 234, 394

Բերբերյան Մ.—335

Բերքերյան Ռ.— 478
 Բերդկիրս— 499
 Բերդեն Ա.— 232, 251
 Բերդյան Մ.— 406
 Բերդաբաղ Գ.— 288
 Բերդան— 413
 Բզնունի— 428, 435
 Բզնունի Մ.— 581
 Բժշկյան Մ.— 442, 597
 Բիա Յ.— 189
 Բիլբր-Սառա Հ.— 22
 Բիաներ Մ.— 174
 Բլան Է.— 189
 Բլաւ — 283, 284
 Բլամն է.— 491
 Բուլանդյան Մ.— 371
 Բլաներ Գ.— 499
 Բլաւկայան Հ.— 104
 ԺԲնագիտա— տե՛ս Նալբանդյան Մար-
 տիրոս
 ԺԵԻԿ Թելավթի Հայո— 59
 ԺԵԻԿ Թիֆլիզցի Հայո— 47
 Բագենշանկ Յ.— 201
 Բալաւ Հ.— 211
 Բալաւ Ղ.— 400
 Բանայեա Զ.— 552
 Բանլ Հենրի-Թոմաս— 88, 509
 Բամիս Ա.— 183
 Բանբ Ա.— 621
 Բահադ Յ.— 95
 Բաշան Ա.— տե՛ս Պաշան Ա.
 Բալուկ Ժակ-Բենին — 233, 271, 332,
 457, 552
 Բարսաւ տիկին— 300
 Բ. Վ. Ա.— տե՛ս Ազադեայան Բ.
 Բ. Վ.— տե՛ս Տեր-Նզիզաբարյան Բ.
 Բ. Տեր-Ջաբարյան— տե՛ս Կամսա-
 բական Տիգրան
 Բարբիտ տիկին— 71
 Բարայան Վ.— 54, 551
 Բրեդանս Է.— 227, 284
 Բրոյառ Վ. Յա.— 470
 Բրասն Մարի-Ժան— 118, 324, 261
 Բրուտեն— 23
 Բուսթըմեն— 218

Բաւա Ե.— 307
 Բուլանդյան Բ.— 193
 Բուլանդյան Մ.— 25
 Բուշարդի Ժ.— 151, 376
 Բուրգուլու— 552
 Բուրջայան Գ.— 175
 ԳԳ— 531
 Գաբրիէլ Գաբր Փղիշանցի— 603
 Գաբրիէլյան Գ.— 521, 559
 Գաբրիէլյան Ս.— 529
 Գաղապան Ս.— 617
 Գաղանճյան Հ.— 232
 Գաղանճյան Ս.— 412, 480
 Գաղանճյան Փ.— 550
 Գաղանի Հ.— 117
 Գաթրճյան Հ.— 37, 110, 176, 181,
 228, 420, 432, 622
 Գաթրճի Դեղ.— 281
 Գալան Անա.— 228
 Գալանդարյան Զ.— 523, 524
 Գալուպյան Պողոս— 281
 Գալիլի ճ.— 399, 474
 Գալպակչյան Ա.— 265
 Գալպակչյան Վ.— 475
 Գալլյան Ավ.— 384
 Գալստյան Հ.— 24
 Գալստյան Պ.— 371
 Գալֆանյան Հ.— 488
 Գալֆայան Ամբ.— 8, 224, 228, 231,
 282, 233, 238, 241, 244, 246, 308,
 323, 373, 377, 384, 387, 388, 425,
 427, 515, 521, 532, 538, 584
 Գալֆայան Գ.— 145, 327
 Գալֆայան Խ.— 8, 87, 121, 123, 129,
 139, 143, 144, 154, 161, 163, 194,
 230, 246, 281, 323, 325, 326, 354,
 369, 377, 427, 443, 451, 455, 610,
 527, 541, 543, 560, 609
 Գալֆայան Հ.— 284
 Գալֆայան Պ.— 146
 Գալֆայան Ս.— 29
 Գաղատայան Գ.— 248
 Գալատա-Բաթիպա — տե՛ս Պատկան-
 յան Ռ.

Գամպերյան Ն.—263
 Գալստ Յեղի-բեն—250
 Գալսերյան Ն.—117
 Գանթարյան Ս.—տե՛ս Կալսերյան Ս.
 «Գ. Առողիկոս—տե՛ս Սանբյան Գր.
 Գառպարյան Գառպար (կամ Խառա-
 րան)—548
 Գառպարյան Գառպար (գրող)—571,
 596
 Գառպարյան Ն.—263
 Գառպարյան Ստ.—195
 Գառպարյան Վ.—477
 Գառպարյանը Ի.—458
 Գառպարյանը Կ.—165
 Գալմաթյան Ն.—312
 Գալմաթյան Ս.—213
 Գաբազա, Ս.—270
 Գարագաշյան Ա. Ս.—62, 70, 71, 155,
 279, 280, 344, 417, 467, 473, 486,
 537, 539, 545
 Գաբազաշյան Ն.—85, 594
 Գաբազաշյան Վ.—85
 Գարեկյոզյան Կ.—539
 Գարայան Պ.—284
 Գարապետազյան Խաչատուր—263
 Գարեգաճազյան Խաչատուր—357, 611
 Գարեգին Ա. կաթողիկոս—տե՛ս Հով-
 անիկյան Գ.
 Գափամաճյան Ս.—296, 438, 448
 Գափամաճյան Տ.—385, 627
 Գաֆիսյան Ն.—408
 «Գեղամա—տե՛ս Հինգլյան Ն.
 «Գեղամ Գրառերս—տե՛ս Ալեքյան Ն.
 Դեղամյան Ն.—381, 451, 491, 602
 Դենցյան Ն.—տե՛ս Կարա-Դարվիշ
 Դեռոզ Գ. (կաթողիկոս) — 171, 342,
 420, 533
 Դևարդ Լայիսկապոս—186
 Դևարդ Կաթողիկոս—87
 Դեարդ Պիտիզացի—580
 Դերշտեկեր. Յր.—64
 «Դ. Զարուհի—տե՛ս Գալմաթյան Ն.
 Գ. Բ.—81
 Գիրգ Յր.—427
 Գիլանեզ Պատրոս—Մարգին Կիր.—243

«Գիմեղա—տե՛ս Դավթյան Գ.
 «Գիշերակ Գիշերկաթ—տե՛ս Խաչկանց Գ.
 «Գրառաս—տե՛ս Զալալյան Ս.
 «Գ. Հեռերս—տե՛ս Մանուկյան Գ.
 Գ. Ն. Ուշուհի—510
 Գ. Ս. է.—385
 Գյաթի Ի.—160, 172, 457, 480
 Գյաթիյան Ա.—477
 Գյաթի Վ.—492
 «Գյուլի ծաղկա—տե՛ս Վարդապետ Ն.
 Գյուլեհազարյան Խ.—43, 253
 «Գյուլաշի—տե՛ս Խեկոյան Ա.
 «Գյուլիթյանիկից—տե՛ս Խեկոյան Ա.
 «Գյուլա—տե՛ս Նարայան Ս.
 Գյուրգեն—148
 Գյուրջի Նավե (աշուղ)—183
 Դեռեր Ս.—458, 506, 594
 Դադլ Ն.—598
 Դաթեն Ս.—տե՛ս Կոստեն Ս.
 Դուրդին Կ.—75
 Դուրմիա Օ.—25, 337
 Դուլալյան Պ.—284
 «Դ. Ո. Ղ.—տե՛ս Պարոնյան Ն.
 «Դաշ—տե՛ս Լեռնյան Գ.
 Դաշուկյան Մարգար—65
 Դաշուկյան Միստր—82, 620
 Դուլալյան Ս.—82
 Դավրիկյան Գ.—236
 «Դործադրապետ—տե՛ս Հակոբյան Ն.
 Դորյան Ն.—384
 Դարայան Ն.—263
 Դ. Պալեսի—385
 Դ. Ուշուհի—385
 Դուրյան Խ.—34
 «Դ. Ս.—տե՛ս Հովանիկյան Գ.
 Դրադովսկի Ալ.—497
 «Դրասերս—տե՛ս Լեռնյան Գ.
 Դրասերյան Գ.—403, 425, 484
 Դրիգոր Երև—218
 Դրիգոր Կոստանդնուպոլսեցի—628
 Դրիգոր Մադիստրոս—148
 Դրիգոր Նազիանզացի—187
 Դրիգոր Նորեկացի — 48, 69, 70, 86,
 124, 156, 157, 236, 277, 278, 283,

280, 283, 300, 459, 508, 523, 535,
634

Գրեգոր Պաւլստանի—552

Գրեգոր Պատմիչ—118

Գրեգոր Պատրիարք Աթմայեկեր—53

Գրեգոր Յզա—19

Գրեգորյան Ա.—421, 534, 580, 625

Գրեգորյան Բ.—152, 536

Գրեգորյան Զ.—21, 180, 230, 292, 369

Գրեգորյան Կ.—470

Գրեգորյան Մ.—462, 547

Գրեգորյան Ռ.—321

Գրեգորյան Վ.—215

Գրեգորյան Տ.—273

Գրիմ եղբայրներ—133, 318

Գրմբզյան Մ.—263

Երզնարգ—տե՛ս Վարդանյան Գ.

Գ. Ու.—տե՛ս Արծրանի Գ.

Գուրբ Է.—505

Երու. Գրի-Ջաննա—տե՛ս Երեցյան Ա.

Գուլամբրյանց Ա.—316, 341, 360, 483

Գուլիշամբարյանց Գ.—248

Գուլստյան Բ.—128

Գուշակյան Թ.—530, 531

Գուշարյան Մ.—318

Երուզակնա—տե՛ս Պիպեռեյան Լ.

Գուրգենյան Օ.—207, 433

Գուրթյան Ս.—336

Գուրյան Խ.—549

Գուրգենթյան Լ.—67

Գնարգյան Կ.—66, 106, 181, 193, 204,
263, 264, 288, 322, 405, 431, 476,
501, 589, 613, 620

«D.»—տե՛ս Պալյան Բ.

«D. Wander»—տե՛ս Պալյան Բ.

Դադյանց Ս.—573

Դ՛Ալամբեր—284

«D. Alexander»—տե՛ս Շաքլյան Ա.

Դադաշյան Լ.—66

Դանա Ռ.—551

Դանիել Գ.—488

Դանիելյան Ա.—տե՛ս Ադելյան Ա.

Դանիելյան Լ.—478

Դանիելյան Ն.—126

Դանիելյան Ս.—214

Դանուկ Ա.—62, 136, 170, 381, 393,
377, 420, 533, 630

Դավթյան Գ.—269

Դավիթյան Լ.—531

Դավիթ Բեկ—241

«Դավիթ-բեկ»—տե՛ս Սարգսյան Մ.

Դավիթ Բիեկյանցի—20

Դավթյան Արամ-Սարգիս—36

Դավթյան Գ.—496

Դավթյան Գր.—64, 249

Դավթյան Լ.—9

Դավթյան Մ.—203

Դավթյան Ս.—272

«Դավթ»—տե՛ս Խաչկանց Գ.

«Դավթիժիցի»—33

Դարբինյան Խ.—595

Դարվիկ Զ.—499

Դաքսյան Կ.—48, 64

Դաքսյան Վ.—137

«Դեգուշեա»—տե՛ս Մելիքյան Մ.

Դելիֆյան Պ.—599

Դեկարտ Ռ.—352

Դեմիրճյան Բ.—439, 441

Դեմիրճյան Վ.—405

«Դեմեկրառա»—տե՛ս Լուկարյան Լ.

«Demon»—տե՛ս Պալյան Բ.

Դեմաթանեա—480

Դեմուրյան Սա.—377

Դերմակյան Գր.—21, 272

Դերմակյան Լ.—245

Դերմակյան Մ.—245

Դերմակյան Օ.—տե՛ս Վոսմյան Ա.

Դեքստի—95

«Джигарлов А.»—տե՛ս Զիվելիզով Ա.

Դիկենս Զ.—302, 303

Դիմաքսյան Լ.—518, 523, 525, 344,
586, 605

Դիմաքսյան Վ.—36

«Դիսպենս»—587

Դիսկոս Արքայազանի—562

«Դիսպա»—տե՛ս Զարդարյան Վ.

Դյուլիզգեր Իգնատիոս—տե՛ս Յանս

Դյուլիզգեր Էդ.—436, 446, 447, 499,
517, 587, 590

Զամբիյան Ա.—9, 335
 Զամպազձյան Ն.—344
 Զայրժայր Լ.—191
 Զանգ Ժ.—199, 351, 302, 555, 623, 624
 «Զանֆի Մարտին»—տե՛ս Երեցյան Ա.
 Զավարյան Ս.—66
 Զարբանալյան Գ.—9, 17, 124, 229, 420, 430, 459, 551
 Զարգարյան Բ.—244, 549
 Զարգարյան Վ.—222, 329, 400
 Զարգեղյան—98
 «Զարուհի Վարսամյան»—տե՛ս Շաքլյան Ա.
 «Զարմայան»—տե՛ս Բաշալյան Լ.
 Զարմայան—131
 «Զարուհի Սեֆերյան»—տե՛ս Գալեմբյարյան Զ.
 Զաքարիա պատմագիր—249, 287
 Զաքարիա Փանաքեոցի—տե՛ս Զաքարիա պատմագիր
 Զաքարյան Ա.—581
 Զաքարյան Լ.—610
 Զաքարյան Պ.—67
 «Զգայնիկ»—տե՛ս Գյոնճյան Ա.
 «Զգան Սյունի»—տե՛ս Ալոնյան Լ.
 Զգոնյան Մ.—594
 Զենոբ Գլակ—33, 118
 «Զեփյառ»—տե՛ս Մալեգյան Վ.
 Զեքի—տե՛ս Կարապետյան Պ.
 Զինհիբյան Լ.—242
 Զոխլ—323, 327, 386, 451, 458, 460, 461
 Զոհրարյան Լ.—330
 Զոհրապյան Գ.—263
 Զոհրապյան Մկրտիչ—120, 173, 178, 181
 Զոհրապյան Մովսէս—180, 294
 Զորայան Ն.—13
 Զորթյան Լ.—619
 Զորյան Ե.—512
 «Զ. Ս. Զ.»—տե՛ս Գաբրիան Զ. Ս.
 Զուլալ (աշուղ)—173
 Զուլալյան Ե.—571

Էդուարդ Ռաֆայել—78

ԷթժԼԴճյան Ս.—557
 «Էթմուհար»—տե՛ս Զարգարյան Բ.
 „Eli ei Mo.“—տե՛ս Մ. Ս. Գալեմբյարյան
 Էլի—Գրիգորյան Լ.—133
 Էլիսա Շ.—551
 Էլուսի Ա.—671
 Էկեյան Լ.—477
 «Էկո»—տե՛ս Վարդանյան Մ.
 Եժմիլ—տե՛ս Շահնազարյան Ա.
 Էմին Լ.—115, 171
 Էմին Մ.—442, 447, 553, 597, 633
 Էմինյան Ս.—327
 Է. Մ. Մ.—304
 Էմմանուելյան Պ.—413
 Էնգելս Յո.—253
 Էնֆիեճյան Գր.—212
 Էսկյան Ա.—193
 Էսմերյան Մ.—184, 243, 260
 «Էսֆերո»—տե՛ս Բապիրյան Մ.
 «Էսլվայան»—տե՛ս Սայլապալյան Ա.
 Էրզրյան Պ.—29
 Էփրիկյան Ս.—467
 Էթիզյան Ս.—408
 Էթմեճյան Մ.—388
 Էթշյան Ստ.—63, 400
 «Էնկեր»—տե՛ս Խումարյան Ա.
 «Էնկեր Ա.»—տե՛ս Խումարյան Ա.
 Ըստկարյան Վ.—108, 407
 Ըփհայմ Բ.—276
 «Բ»—տե՛ս Գուլակյան Բ.
 «Բ. Ա.»—տե՛ս Բենդիկ
 Բազմազյան Պ.—388
 Բազմորյան Լ.—71, 419
 «Բազեոս»—603
 Բաղնասյան Ե.—249
 Բաղնասյան Կ.—256
 Բաղնասյան Լավ.—293
 Բաղնասյան Հովսեփ—431
 Բաղնասյան Բ.—29
 Բաղնասյան Ք.—60
 Բաթարյան Բ.—369, 578
 Բաթարյան Լ.—505, 539
 «Բաթեոս»—տե՛ս աշուղ Հավասի

«Թաթաւ»-տե՛ս Թողլանց Մի՛հրան-
Թաթաւ
Թաթաւյան Մ.—տե՛ս Թողլան Մ.
Թալանաթի Ալֆ. —557
Թալեկրան Շ.—257, 280, 344, 417
Թաւժաղյան Ս.—85
Թաղթաղյան Մ.—365, 375, 447, 491,
585
Թամաղյան Ա.—56, 360, 550
Թաշէյան Լ.—404
Թաշէյան Լ.—242
Թաշէյան Ն.—143, 563, 576, 577
Թապաղաղէյան Մ.—269
«Թաւփ»—385
«Թատրոն»-տե՛ս Պատրոնյան Լ.
Թարգմանյան Ա.—607, 547
Թափառեյի—413
«Թափառեկ»-տե՛ս Ռալայան Լ.
Թէյան Ե.—145
Թեղեկ Ա.—588
Թեղեկ—48, 55, 60, 63, 64, 67, 104—
107, 117, 128, 129, 137, 145—147,
188, 203, 220, 227, 233, 236, 241,
243, 247, 250, 264—266, 270, 306,
335, 336, 337, 372, 373, 400, 404,
426, 460, 475—477, 540, 549, 550,
576, 586, 588, 617—620
Թեղորյան Ս.—78, 88, 194
«Թեղորոս»—603
Թեղեթի—271
Թերեղիս—424
Թերեղիսյան Ավ.—475
Թերեղիսյան Վ.—86
Թերզյան Թ.—91, 125, 152, 176, 199,
200, 223, 224, 226, 231, 247, 248, 258,
260, 275, 295, 301, 320, 343, 374, 406,
424, 464, 469, 479, 610
Թերզյան Ն.—620
Թերզյան Ռ.—263
Թերզյան Ս.—415
Թերզյան Տ.—213
Թերխանյան Լ.—331, 332
Թերճիմանյան Լ.—482
Թ. ժ.—372

«Թիթեռեկ»-տե՛ս Զաւանյան Ա.
Թիւման Մ.—815
Թիւ Լ.—149
Թիւաթրյան Ար.—տե՛ս Թիւաթրյան Լ.
Թիւաթրյան Լ.—805
Թ. Մ. Տ. Ա. Մ.—տե՛ս Մի՛հրաթաւանց Թ.
Թորէն Մարիւս—239, 260, 278
Թաղաթլյան Մարիւս—465
Թաղաթլյան Մարտիկ—580
Թաղաթլյան Նիկ.—580
Թաղլանց Մի՛հրան-Թաթաւ— 182, 195,
196, 217, 225, 581, 601, 611
Թաղլանց Մի՛հրան-Կարապետ—309
Թաղլանց Մի՛րոփիլ—75
Թոթմիւնց Վ.—տե՛ս Տոթմիւնց Վ.
Թալճաուզն Ա.—621
«Թոխմախ»-տե՛ս Թախմախյան Արսեն
Թախմախյան Արսեն — 24, 245, 499,
509, 523, 575
Թոռնյան Թ.—69
Թովմա Արծրունի—118
Թովմա Մեծոփեցի—119
Թովմաճյան Ստ.—308
Թովմա Երեց —251, 255
«Թորգոճ»-տե՛ս Շահնազարյան Ա.
Թարոսյան Զ.—384
Թորոսյան Լ.—430, 479
Թորոսյան Մատթ.—617
Թորոսյան Մարտ.—606
Թորոսյան Ս.—522
«Թոփայ»—189, 234, 237
Թոփաւալի—182
Թոփճահիլյան Մ.—426
Թոփյան Էդ.—203
Թումանյան Ա.—269
Թումանյան Լար.—204
Թումանյան Լուկ.—185, 304
Թումանյանց Ստ.—521
Թումանց Մ.—165, 533, 565
Թոշմայանց Գր.—141
Թուրյան Գ.—405
Թուրյան Պ.—364
Թուր-Սարգսյանց Կ.—306
Թէյան Բ.—258

Ժամկալան Մ.—224

Ժիլերի Գ.—866

Վերադարձ—տե՛ս Վարդանյան Գր.

Վերադարձ Երևանյան — տե՛ս Զեմլինսկայան Ս.

Վերադարձ ի.—120, 236, 232

Վերադարձ—տե՛ս Լալայան Ի.

Վերադարձ Բ.—320

Իրան Ն.—330

Իրաքիական Կ.—333

Իրաքիական Մ.—366

Իրաքիական—տե՛ս Օսյան Եր.

Իրաքիական—տե՛ս Լալայան Ի.

Իրաքիական Պ.—363

Իրաքիական Մ.—200, 447

Իրաքիական Գր.—302

Իրաքիական Ն.—583

Իրաքիական Ա.—165, 314

Իրաքիական Ղ.—429

Իրաքիական—տե՛ս Լալայան Ի.

Իրաքիական—600

Իրաքիական Բաղրամյանի—տե՛ս Ստեփանյան Խ.

Իրաքիական Ս.—228

Իրաքիական Ավ.—409, 606

Իրաքիական Արամ—406

Իրաքիական Մ.—270

Իրաքիական Ա.—406

Իրաքիական Կ.—864

Իրաքիական Ն.—142, 270, 481, 582

Իրաքիական Կ.—437

Իրաքիական Փ.—266

Իրաքիական Փաշա—494

Իրաքիական Ն.—195

Իրաքիական Մ.—476

Իրաքիական Զ.—551

Իրաքիական Ստ.—35

Իրաքիական Վ.—132, 238

Իրաքիական Ա.—տե՛ս Արմենյան Ա.

Իրաքիական Ն.—524, 582

Իր. Մարգար.—510, 623

Իրաքիական—տե՛ս Խաչկունյան Գ.

Լ.—390, 297

Լ.—տե՛ս Լեռնյան Գ.

Լ.—տե՛ս Մամուրյան Մ.

Լարսիական Բ.—տե՛ս Թեոֆիլ

Լարսիական—123, 124, 205, 366

Լարսիական Լ.—31, 92, 113

Լարսիական Բ.—244

Լարսիական Ն.—200, 201, 236, 237, 247,

316, 319

Լարսիական Ն.—120, 125, 134, 142, 165,

202, 424, 499, 506, 508

Լարսիական Ա.—3, 14, 30, 33, 114,

120, 124, 126, 138, 143, 170, 171,

174, 178, 179, 183, 184, 223, 224,

230, 232, 233, 241, 244, 283, 283,

307, 320, 372, 377, 408, 436, 480,

525, 531, 541, 542, 611

Լարսիական Զ.—103, 123, 232, 233, 236,

274, 342

Լարսիական Վ.—118, 184

Լարսիական—տե՛ս Պալյան Եր.

Լարսիական Ն.—114

Լարսիական Ժ.—62, 117, 142, 235, 236,

248, 480, 552, 611

Լարսիական Լ.—466, 514

Լարսիական Գր.—620

Լարսիական—7, 244, 370

Լարսիական—142, 353, 353

Լարսիական Զ.—91

Լարսիական Ա.—62, 134, 154, 172, 303

Լարսիական Գ.—395, 457, 458

Լարսիական Մ.—232, 593

Լարսիական—տե՛ս Պալյան Լ.

Լարսիական Ա.—603

Լարսիական—414

Լարսիական—413

Լարսիական—499

Լարսիական Լ.—129

Լարսիական Բ.—264

Լարսիական Գ.—177

Լարսիական—տե՛ս Լարսիական Բ.

Լարսիական—437, 535, 536

Լարսիական Ն.—619

Լարսիական—540

Լարսիական Ն.—131, 351

Լարսիական Վ.—552

«Լուսիններ»—238

Ղ. Պ.—289, 294

Ղ. Ս.—տե՛ս Եսեթ Լ.

Ղ. Տ.—350

Հաղափրկու Մ.—17

Հաղափրկու Մ.11—219

Հաթիր Մ.—270, 468

Հալիբերդիս—490

«Հաթիրյան»—տե՛ս Գալֆայան և.

Հաթիրյան Թ.—140, 170

«Հալիբերդիս»—տե՛ս Սիմանյանց Պ.

«Հան»—226

Հեան Հարենց—617

Հեանյան Գ.—9, 395

Հեանյան Պ.—617

Հաղանդյան Բ.—111

Հաղեզ ամիրա—տե՛ս Պելզեյան Հ.

Հաղեզյան Ամ.—44

Հաղայան Հ.—290

Համակ Գ.—105

Հալաթյան Լ.—322

Հալաթյանց Հ.—203, 540

Հալիպյան Հ.—101

Հանդամուր Հ.—550

Հանդյան Զ.—տե՛ս Սիպիլ

Հանդյան Հր.—548

Հանդյան Ս.—73

Հալաւարյան Ա.—315

Հալաւարյան Հ.—9, 43, 62, 88, 132, 304,

360, 395, 544, 550, 606

Հալաւարյան Ս.—619

Հալիկյան Հ.—31, 56, 122, 171, 216, 290,

380, 426, 437

Հալիկոնց Գ.—55

Հալա—143

Հալաթյան Գ.—27, 495

Հալաթյան Ս.—382, 391, 436, 456, 564

Ճարտպան Ղ.—58

«Ե. Դիմարյան»—տե՛ս Պալյան Ե.

«Ե. Ե. Ն.»—605

«Ենչու Բիճա»—տե՛ս Խնկոյան Ա.

Եզմայան Բ.—204

«Երկար»—տե՛ս Պարոնյան Հ.

Երկար Իմաստուն—250

Ե. Ե.—807

«Ե. Նար»—տե՛ս Բազրառուի Բ.

«Ե. Նարիման»—տե՛ս Բազրառուի Բ.

Ենեկ—պարս—տե՛ս Խնկոյան Ա.

«Ենեկյան Աթանես»—տե՛ս Խնկոյան Ա.

Ենեկյան Ա.—253

Եոնաւարյան Հ.—478

Եոնաւարյան Ս.—323, 376, 441, 483,

531, 538

Եոլայան Վ.—412

Եոլայան Հ.—258

Եոլայան Մ.—244, 610

«Եռնաեկ»—տե՛ս Զեյմանյան Հ.

«Եռերով»—տե՛ս Գարապաճաղյան և.

Եսարով Անձնացի—207

Եսարովյան Ա.—162

Եսարովյանց Գ.—518

«Ե. Սմբատ»—տե՛ս Գարապաճաղյան և.

«Երատառ»—տե՛ս Կլաղարյան Ամ.

«Երթը»—տե՛ս Հովհաննէս (աշուղ)

Երիմյան Մ.—8, 74, 172, 194, 195, 197,

198, 300, 211, 224, 227, 239, 276, 289,

325, 345, 412, 427, 447, 454, 460,

471, 526, 529, 531, 532, 576, 586,

587, 590, 626, 629

Եսրով Գ.—143

Եուլայանց Ա.—491

Եուլարյան Աշ.—567

«Եուրի» Հակաղես—տե՛ս Ապրայան Ե.

Եուրշուլյան Տ.—405

«Ենեկեց»—տե՛ս Շիշմանյան Հ.

«Ենեկուկ»—տե՛ս Սրենց Ս.

«Ենեկուկ»—տե՛ս Բալայան Լ.

«Ե. Ա.»—տե՛ս Տեր-Մկրտչյան Կ.

Կարա-Դեմերիկ Տ.—281

Կաղր Արդու—95

«Կաթիլի հալ մը»—տե՛ս Անդեան Վ.

Կալաւոստյան Գ.—տե՛ս Գաղաթոսյան Գ.

Կալդերոն Պ.—552

Կալա Հ.—117

Կալայան Հ.—364

Կալվին Ժ.—468

Կալուքբի—413

Կալոսյան Մ.—19

Կամրիկյան Ա.—176

«Կամար»:—361

Կամարտական Ստ.—442

Կամարտական Տ.—66

«Կայծակ»—տե՛ս Տեր-Փարթևիյան Ն.

«Կայծակ»—տե՛ս Բալասանյան Ա.

Կայսերյան Ս.—30, 33, 117, 126, 178,
183, 260, 300, 303, 307, 320, 430.

821

Կանա Իմ.—549,

Կանանմեր շալ-Մեհեր—261

Կապուշյան Ը.—311

Կապուշյան Հ.—236

«Կապուշ»—տե՛ս Լալայան Ի.

Կառլոս Ա. (թագավոր)—163

Կառնի Ժ.—484

Կավուր Կ.—370, 417

Կատուն երեք—251

Կարա-Պարվիշ—405

Կարադոնյան Կ.—49

Կարախանյան Ստ.—523

«Կարապետ»—տե՛ս Պրինզիկեյան Կ.

Կարապետ արեղտ — տե՛ս Տեր-Մկրտչյան Կ.

Կարապետ եպիսկոպոս—տե՛ս Տեր-Մկրտչյան Կ.

Կարապետ վարդապետ—տե՛ս Տեր-Մկրտչյան Կ.

«Կարապետ» Պեյս—տե՛ս Պրինզիկեյան Կ.

Կարապետյան Գ.—177, 261

Կարապետյան Հովհ.—619

Կարապետյան Հովհ.—496, 497

Կարապետյան Մ.—385

Կարապետյան Պ.—404

Կարավենով Լ.—209

Կարենյան Շ.—115, 173, 503

Կարենյան Ս.—93

«Կարեր»—տե՛ս Բալուդյան Ջ.

«Կարկառ»—տե՛ս Պարոնյան Հ.

«Կարմիր»—տե՛ս Աթանասյան Ա.

«Կարմիր» ծիծակ—տե՛ս Երեցյան Ա.

Կարյան Հ.—345

«Կարո»—տե՛ս Հարաթյանյան Արա.

Կասցիկ Կ.—253

Կ. Գ. Տ.—194, 199

Կեթի Վ.—219, 352

Կեղիք Ի.—474

Հեռեր Տ.—390

-Керно А.—տե՛ս Ջիվիկեյով Ա.

Կեոար Հավրոս—480, 553

Կեոարյան Ս.—տե՛ս Կայսերյան Ս.

Կերար—156

Կերոք Կարդոս—493

Կերթ իգ.—139

Կերտեզ Պատմագիր—113

Կլարկ Հ.—63

«Կլիկեյ»—տե՛ս Լալայան Ի.

Կլիկեյան Ը.—621

Կ. Մ. Գ.—335

Կյուզբայան Ալ.—414

Կյուկչյան Հակոբ—452

Կյուկչյան Տ.—503, 504

Կյուկչյան Հ.—452, 519

Կյոմբայան Շ.—103, 119, 122, 123,
130, 139

Կյոմբայան Մ.—194, 543

Կյուլապյան Մ.—553

Կյուկեոբայան Բ.—122

Կյուլպենկյան Ա. — տե՛ս Սոյապալ-
յան Ա.

Կյուսայան Կ.—111

Կյուրեղ Ալեքսանդրիացի—69

Կյուրեղյան Ի.—430

Կյուրեղյան Լ.—476

Կյուրդյան Հ.—557

Կյուրդյան Հ.—346

Կուլ Լ.—247

Կուլմարոս Բր.—496

Կուլբով Ալ.—60

«Կուլմար»—տե՛ս Լալայան Ի.

Կուկ Շարլ-Պոլ—560

Կոմբ—129, 150

Կոմիտաս վարդապետ—139, 533, 548

Կոմիտասյան Ա.—163, 194, 213, 246,
250

«Կոմ» դը Լապորտ—տե՛ս Ստեփան Կ.

«Կոմ» էմմանուել—տե՛ս Նալբանդ-
յան Մ.

«Կոնո»—տե՛ս Միրաբյան Վ.

Կոնո Օ.—129

Կոնեկ Պ.—480, 532

Կոռոտեզի Երեկացի—39, 48, 51, 54,

63

Կոստանդյան Ա.—114, 200
 Կոստանդյան Գ.—5, 197
 Կոստանդյան Յ.—198
 Կոստանյան Կ.—533
 Կոստանյան Վ.—371
 Կոտեն Մ.—478
 Կորյուն—118
 *Կորյուն Մ.—378
 Կորենյ Գ.—55, 130, 161
 *Credus—տե՛ս Հակոբյան Ն.
 Կոթլով Ի.—45, 62, 78, 98, 117, 120,
 165, 199, 248, 278, 322, 361, 363,
 480, 523, 525
 Կրեոսո—374
 Կրիսյան Ա.—145, 174, 625
 Կրճիկյան Հ.—12
 Կրոսոսի Բ.—132
 *Կրոսոսեր նատարացիք—տե՛ս Յերման-
 յան Հ.
 Կուզեն Վ.—99
 *Կուենտին Թոնդրակեցիք—տե՛ս Խաչ-
 կունց Գ.
 Կուպեր Ֆ.—208
 Կուսակ, Վ.—564
 Կ. Ք.—388

 *Հ.—տե՛ս Պերսյեքյան Բ.
 *Հ. Ա. Բ. ք.—տե՛ս Բաղրատունի Ա.
 *Հարևթ խոյիքաս — տե՛ս Ղուկաս-
 յանց Հ.
 Հ. Ա. Ե.—167
 Հախվերդյան Լ.—165
 Հախումյան Ն.—175
 Հախումյան Ս.—452
 Հ. Ա. Կ. Բ.—տե՛ս Բաղրատունի Ա.
 *Հակ. Պրոյնտար—տե՛ս Հակոբյան Հ.
 Հակոբ Աղաբար—610
 Հակոբ Արշավիր—485
 Հակոբ Գուրգեն—տե՛ս Պիպեոնյան Հ.
 Հակոբ դպիր Ճամճիզադեն—251
 Հակոբ Լեոն—286
 Հակոբ Զինար—29
 Հակոբ քահանա Գրիգորենց—621, 622
 Հակոբյան Ի.—405
 Հակոբյան Հակոբ—43
 Հակոբյան Հմայակ—472

Հակոբյան Մ.—163, 233
 Հակոբյան Միք.—514
 Հակոբյան Պետրոս—147
 Հակոբյան Պողոս—220, 446
 Հակոբյան Ստ.—162
 Հակոբյան Վազգէն—466
 Հակոբյան Վերդինեն—513
 Հակոբտհաւդեն Օ.—421
 *Հանի Պապա—տե՛ս Անյրանյան Լ.
 Հառյան Հ.—214
 Հառյան Մ.—163
 *Հաճալ—տե՛ս Ստեղծական Գ.
 Համբարձումյան Զ.—543, 548, 576
 Համբարձումյան Ս.—56
 *Հայ աղդ.—տե՛ս Պիլեդիկեյան Կ.
 *Հայ բանվոր—տե՛ս Խումարյան Ա.
 *Հայ բանվոր—տե՛ս Մեհիքյան Մ.
 *Հայ երեց—տե՛ս Սրվանձտյան Գ.
 *Հայ ոմեն—333
 *Հայկ Ազոնց—տե՛ս Տեր-Ստեփան-
 յան Հ.
 Հայկազյան Ա.—250
 *Հայկազն ծերունիք—տե՛ս Պատկան-
 յան Գ.
 *Հայկազունիք—տե՛ս Ղուկասյանց Հ.
 Հայկազունի Պ.—331
 *Հայկակ—տե՛ս Կամսարական Տ.
 *Հայկակ—տե՛ս Դավթյան Գ.
 Հայկունի Ա.—8
 Հայրեն Հ.—37, 39, 80, 96, 126, 128,
 129, 300, 480
 *Հայ ոմեն—77
 *Հայր Թափառիկ—329
 *Հայր վարդաբույր—տե՛ս Ալոնյան Հ.
 *Հայր Վարդան—տե՛ս Զեոմլեցն-
 յան Ս.
 Հայրապետյան Կ.—101
 Հայրապետյան Հ.—544
 Հայրունի Ստ.—312
 Հանեսյան Մ.—617
 Հ. Ա. Պ. Վ.—100
 Հապեղյան Հ.—381
 *Հաչի աղա—տե՛ս Գույումճյան Ժ.
 Հաչի Թաթոս (աշուղ)—173
 *Հաչի Օղանեն—տե՛ս Զեոմլեցյան Ս.
 Հոստեն-Ջալալյան Բ.—137

Հասան-Ջալալյան Ծ.—26, 157, 228
 Հասան-Ջալալյան Բ.—40
 Հափաղաղ զինվորական — հաշ-
 րակ Գ.
 Հասունյան Է.—101, 151, 191, 213,
 250, 285, 293, 360, 317
 Հափաթի (աղաղ) — 221
 Հափաթի — 588
 Հարթան Օղլի (աղաղ) — 284
 Հարմա-Կա-Կա՛ն Նարայան Մ.
 Հարոս — 515, 517, 524, 535, 577, 590,
 606
 Հարսի Սյուլեյման — Կա՛ն Արթիկյան Կ.
 Հարսիյան Քերզեզ — Կա՛ն Նարայր
 Քալաֆաթի
 Հարսիյան-Մանուկ Ամասիացի — 557
 Հարսիյան Ռաֆայել — Կա՛ն Քալա-
 ֆաթի Զ.
 Հարսիյանյան Արշ.—204
 Հարսիյանյան Արս.—460
 Հարսիյանյան Զ.—179
 Հարսիյանյան Լ.—Կա՛ն Հարթան Օղլի
 Հարսիյանյան Ե.—189, 337, 327, 377,
 606
 Հարսիյանյան Վ.—256
 Հաջուկի Վ.—241
 Հաֆիզ — 241
 Հ. Բ. Ե. Վ. Մ.—Կա՛ն Նարայան Բ.
 «Հ. Գ. Ե.—Կա՛ն Կարա-Պարթիշ
 «Հ. Գրիգոր-Արզիս — 300
 Հեթում ԹաղաՎոր — 524
 Հեյդե Գ.—197
 Հ. Ե. Տ.—Կա՛ն Տալիսի Ե.
 Հերզեր — 487
 Հերուզ Վ.—140
 Հեթումյան Մ.—205
 Հեթումյան Ս.—32, 62, 139, 200, 325,
 343, 347, 427, 469
 Հինգյան Լ.—29
 Հիսարյան Լ.—7
 Հիսարյան Մ.—151, 347, 375
 «Հ. Եան-Շառլոտե — Կա՛ն Երիցյան Ա.
 Հ. Մ. Լ.—531
 Հյուսիս Վ.—15, 32, 58, 84, 91, 131,
 133, 158, 159, 161, 162, 172, 178,
 181, 182, 189, 192, 213, 226, 232,

240, 346, 395, 315, 347, 351, 397,
 410, 418, 433, 440, 435, 459, 502,
 531, 532, 537, 540, 553, 566, 582,
 583, 600, 624
 Հյուսիս — 199
 Հյուսիս Ե.—278
 Հյուսիսյան Գ.—3, 167, 553
 Հյուսիսյան Է.—3, 30, 42, 35, 87,
 143, 206, 271, 293, 323, 407, 424,
 484, 484, 473, 479, 431, 553, 575,
 592, 621
 «Հեթում — Կա՛ն Հաջուկի Վ.
 Հոգոյան Վ.—133
 Համբար — 202, 254, 325, 377
 Հանանյան Ս.—203, 540
 Հովակիմյան Ղ.—137, 139, 257, 280,
 344, 370, 417
 Հովակիմյան Սիմոն — 578, 601
 Հովակիմյան Սուրեն — 44, 52
 Հովակիմյան Գ.—195
 Հովանի Մամիկոնյան — 118
 Հովանի Ռակրերան — 69, 233
 Հովանեն (աղաղ) — 221
 Հովանեն Աղթամար — 180
 «Հովանեն ասպետ — Կա՛ն Զիֆթի-
 Սարաֆ Ե.
 Հովանեն Գրասիանակերտ — 135
 Հովանեն Քիլիսյան — 224
 Հովանեն Կաթողիկոս — 118
 «Հովանեն Մկրտչի — Կա՛ն Մկրտչի Լ.
 Հովանիսյան Արս.—312, 539, 577
 Հովանիսյան Արշ.—175
 Հովանիսյան Գ.—34
 Հովանիսյան Հար.—242
 Հովանիսյան Հով.—533
 Հովանիսյան Մ.— Կա՛ն Վարդ-
 յան Մ.
 Հովանիսյան Ս.—243
 Հովանիսյան Վ.—552
 «Հովանիսյան եղբայր — Կա՛ն Շիրման-
 յան Լ.
 Հովանյան Ղ.—109, 276, 553
 «Հովանիսյան — Կա՛ն Տեր-Ստեփանյան Լ.
 Հովանիսյան Բ.—418
 Հովանիսյան Գ.—58, 84, 104
 Հովանիսյան Մ.—487

Հովհան Գ.—188

Հոբան—տե՛ս Ճիվանյան Ն.

Հոֆման Զր.—554

Հովգմանյան ուղղափառ հայ կաթողիկ
թաճարն մրս—846

ԷՇ. Սիսակ—183

Է. Վ. Ս.—300

Է. Յ. Լ.—497, 546

Էրանտ—տե՛ս Ոսկանյան Ստ.

Էրանտ—տե՛ս Զիվիւլյան Ս.

Էրանտ Ասատուր—562

Էրայլա—տե՛ս Պերպերյան Ռ.

Էսիխս Բապկենց—423

Էսիպարա—տե՛ս Պարսեյան Լ.

Էսիսիկ արքեպիսկոպոս—տե՛ս Զահրադ-
յան Լ.

Էսիսիկ հպիսկոպոս—տե՛ս Զահրադյան Լ.

Էսիսիկ վարդապետ — տե՛ս Զահրադ-
յան Լ.

ԷՆարհերս—457

Էմիադորս—526

Զյուլեանյան Ք.—186

Հազադյանց Գ.—140, 231

Հազախեցի—555

Հազար Փարպեցի—8, 118, 150, 185,
210, 286, 429, 479

Հազարյան Գ.—256

Հազարյան Մ.—107

Հազարսայան Կ.—152, 428, 487

Հազարսայան Ք.—144, 574

Հադիկյան Ա.—9, 55, 65, 151, 251,
372, 348, 414, 480, 557

Հայարենկյանց Մ.—331, 445

Հարիր—տե՛ս Ահարոնյան Ա.

Հախթանյան Ա.—79, 132, 224

Հերաքեա Նզեստցի—118, 157

Հորդանյան Ռ.—478

Հորդանյան Ստ.—441, 463

Հորդանյանց Ք.—40

Հոթադյան Ք.—309

Հուլ Ա.—540, 572

Հուլ Էկադ—540

Հուլ Հովհաննէս—370

Հուլիսեկյանց Գ.—331, 530

Հովսոս Ա. Կաթաղիկոս Կարենցի—585

Հովսոսյանց Լ.—52, 82, 117, 124, 182,
202, 215, 321, 377, 449, 554

Հովսոսյանց Ս.—261

Հուսեղ երեց—178

Հուսեղյան Ե.—403

Ժամէի ողբու—տե՛ս Հեկոթ զպիր Ժամ-
հիզազի

Ժամպաղյան Լ.—588, 628

Ժանայլան Մ.—183, 381

Ժանիկյան Լ.—528

Ժարյան Ա.—107, 271, 301, 302, 334,
551

Ճեղվեւկյան Ա.—տե՛ս Քուզրիկ Աբլա-
կուհի

Ճելալյան Ա.—81

Ճելալյան Գ.—101

Ճենիզյան Լ.—427

Ճենճեմյան Ս.—48

Ճենճեմյան Գ.—271

Ճեղահիրէյան Ս.—593

Ճերմակյան Մ.—101, 172

Ճերբուհյան Գ.—70

Ճիզմեւկյան Ա.—339, 616

Ճիվանյան Ն.—228, 245, 308, 329, 439,
560, 582

Ճիվիւնիկյան Ա.—տե՛ս Զիվիւնիկով Ա.

Ճշմարտախոսյան Մ.—581

Եմշարտախոս—տե՛ս Արծրունի Վ.

Եմոնիշա—տե՛ս Լեւոնյան Գ.

Մադաթյան Գ.—8, 102, 120, 129, 194,
220, 235, 247, 257, 260, 382

Մադաթյան Վ.—352

Մադաթով Վ.—294

Մադլեմյան Կ.—268

Մազմաթյան Գ.—200

Մաթկյան Լ. — 363, 592, 596—599,
629

Մաթեոսյան Գ.—140

Մաթեոսյան Խ.—540

Մայարյան Գ.—80

Մալբուհ Ն.—552

Մալեղյան Լ.—293, 557, 561

Մալեղյան Վ.—322

Մալթուս Թ.—538
 Մալի առյան լ.—56
 Մալուխ (աշուղ)—231
 Մախմարյան Ն.—449, 465, 467
 Մախոխյան Վ.—178
 Մակարյան Ա.—188
 Մակարյան Մ.—63
 Մակդոնալդ Էսթին-ժակ—20
 Մակեր Յր.—177
 Մակուկ թ.—527
 Մահանայան Ա.—476
 Մաձիկի Զ.—503
 Մազաթիա Պատմիչ—118, 290, 291, 293, 365
 Մազաթյան Գ.—57
 Մամիկոնյան Մ.—244
 Մամիկոնյան Միհրան—475
 Մամիկոնյան Միգայիլ—568
 Մամիկոնյան Կ.—35
 Մամուրյան Ն.—295, 618
 Մամուրյան Մ.—11, 30, 50, 63, 91, 92, 99, 100, 109, 126, 158, 159, 162, 172, 188, 219, 234, 252, 287, 295, 300, 302, 304, 307, 309, 313, 318, 320, 323, 326, 329, 332, 351, 356, 361, 364, 368, 376, 379, 380, 383, 395, 409, 410, 423, 444, 454, 471, 490, 497, 505, 510, 514, 515, 527, 532, 569, 589, 593, 608, 613, 622, 623, 625
 «Մար Արազած»—ան՞ջ Կապրաշյան Ե.
 Մ. Ա. Ն.—ան՞ս Նարայան Մ.
 Մանանդյան Ն.—466, 523
 Մանաս Է.—580
 «Մանավազ»—528
 Մանավյան Կ.—36
 Մանավյան Տ.—445, 571
 Մանդակունի Գ.—181, 183
 Մանդակունի Լ.—516
 Մանդիկյան Ա.—435
 Մանդիկյան Ս.—520, 533, 574, 585, 589, 592, 599, 614, 631, 632
 Մանդիկյան Ստ.—8, 94, 96, 167, 330, 333, 340, 381, 375, 605
 «Մանիշական»—ան՞ս Հարությանյան Ա.

Մանյանի Ալ.—42, 136, 142, 202, 592, 621
 Մանյանի Ս.—127, 143, 166, 179, 224, 312, 241, 373, 496, 533, 614
 Մանյանի Վ.—ան՞ս Մանյանի Ս.
 Մանուարյան Գ.—596
 Մանվել Պյունուշանեցի—341, 355
 Մանվելյան Ս.—351
 Մանուկյան Գ.—613
 Մանուկյան Ս.—43, 137, 170
 Մանուկյան Տ.—230
 Մանուկ—148
 «Մանկերառնի»—ան՞ս Խաչանյան Գ.
 Մանե Ժան—207, 235, 341
 Մասիքուն Ժան-Բաթթոմ—17, 283, 430, 532, 610
 Մազյան Ն.—340
 Մազյան Ն.—35, 171, 243, 346
 Մազուղ (աշուղ)—173
 Մատաթյան Ս.—40
 Մատթեոս Եղեռացի—118
 Մատթեոս Ուրուշյան—219
 Մատթեոսյան Ս.—67
 Մատթեոսյան Գ.—162, 226, 230, 234
 Մատթիկյան Վ.—126
 Մատիկյան Կ.—174, 231, 460
 Մար-Աբաս Կատիկ—118, 539
 Մարտիկյան Ն.—83
 Մարտո Ժան-Պալ—598
 Մարգարյան Գ.—25
 Մարգարյան Հակոբ—86
 Մարգարյան Հովհ.—73
 Մարգարյան Մ.—263
 Մարգին Էմմ—275, 279, 343, 548, 576, 580
 Մարիմյան Պ.—146
 Մարլս Փր.—552
 Մարկոս Ավրելիոս—42, 148
 Մարկոսյան Գ.—98
 Մարկոսյան Խ.—197
 Մարկոսյան Կ.—335
 Մարկոսյան Ն.—97
 Մարկոսյան Մ.—382, 391, 420, 429, 493, 528, 533, 576, 602, 606
 Մարզուլ (աշուղ)—599
 Մարթին Փապիկ—32

Մարտնեթի ժ.—93, 414

Մարշալ—422

Մարտիկյան Ռ.—146

Մարտնեթ—տե՛ս հեկոյան Աթ.

Մարտիկյան Ս.—131, 133, 134, 135, 163,

172, 177, 183, 190, 193, 230, 387

Մարտություն Ա.—128

Մարտության Մ.—236

Մարտություն Ն.—34

Մե-Րուհիա—տե՛ս Բաղրատունի Մ.

Մեղավորյան Մ.—312

Մեղավորյան Ն.—88

Մեյո—տե՛ս Բաճճի

Մեյիս Պ.—559

Մեյիս—տե՛ս Մելիքյան Մ.

Մելիքզադե—տե՛ս Բաճճի

Մելիք-Քանդյան Ներսես—37

Մելիք Քանդյան Նիկ.—տե՛ս Մելիք-
Քանդյան Ներսես

Մելիք-Կարադյուզյան Գ.—477

Մելիք-Մուշկիմարյան Տ.—տե՛ս Տեր-
Հովհաննիսյան Տ.

Մելիք-Շանհազարյան Կ.—462

Մելիք Շեկոս—231, 234

Մելիքյան Ծ.—313

Մելիքյան Հ.—459, 536

Մելիքյան Մ.—139

Մելիքյան Պ.—458

Մելիքյան Զ.—193

Մելիքնեղնի գալիս — տե՛ս Մուրադ-
յանց Մ.

Մելիքնեղնիյան Գ.—341

Մելիքնեղնիյան Ս.—622

Մելիքնեղնիյան Վ.—513

Մելրոն Հուսիկ—268

Մելրոնյան Փ.—453

Մելքում հոսն—401

Մեմառունյան Ծ.—136, 563

Մեմատություն հ.—203

Մեմուդյանց Մ.—537

Մեհերյան Պ.—252

Մեհթերյան Գր.—46

Մեղուս—տե՛ս Պարոնյան Հ.

Մեյն Ա.—66

Մ. Ե. Ն.—տե՛ս Նարոյան Մ.

Մենիկ—տե՛ս Բաշայան Լ.

Մեսր Բազիկ—312

Մեսրոպ Երեց—218

Մեսրոպ Մառաք—166, 233, 335

Մեսրոպ Պալանցի—465

Մեսրոպյան Եղիշ—218

Մնաստազիս Պ.—93

Մնասերնիկ Կ.—344, 417

Մերամա—տե՛ս Գալպերյան Հ.

Մերիմ-Գուլի Հ.—505

Մերիմ Պ.—101

Մերիս—տե՛ս Աթանասյան Աշ.

Մերի Ավ.—187

Մեֆիստոֆել—տե՛ս Լեոնյան Գ.

Մ. Ջոհն—տե՛ս Ջոհնյան Մ.

Մջարյան Հ.—433

Մմեմ Գեուհիա—տե՛ս Աղամյան Եր.

Միտնարյան Մ.—114, 140, 141, 150,
165, 178, 291, 400, 422, 424, 427,
447, 493, 591

Միասերյան Ռ.—486

Միլհաուս Զ.—621

Միլտոն Զ.—234, 430, 552

Միխայիլ Մ.—572

Միխ Օհան—տե՛ս Նար-Դաս

Միկանդաժ—տե՛ս Կարա-Դարձիշ

Միհրան—տե՛ս Ծառյան Տ.

Միհրան Քաթալ—տե՛ս Քաղյանց Միհ-
րան Քաթալ

Միհրգետյան Ք.—275, 280

Միհրդատյան Ստ.—231

Մինաս Եղգոկիսցի—520

Մինաս Համդեցի—286

Մինասյան Պ.—96

Մինասյան Ս.—477

Մինասյան Փ.—617

Միշիկ Յ.—342

Միսաքյան հ.—11, 319, 373, 374, 376,
387, 445, 446, 448, 450, 474, 537,
600

Միսթճյան Հ.—603

Միտլի Գ.—տե՛ս Իք. Մարվի

Միրաքյան Վ.—62

Միրզաբեկյան հ.—533, 585, 633

Միրզաբեկյան Հ.—101, 117, 121, 124,
126, 139, 140, 162, 208, 436

Միրզաբեկյանց Ս.—203, 540

Մերզայան Ն.—446
 Մերզայան Մ.—442
 Մերզայանը Ն.—66
 Մերզայանը Ս.—219
 «Մերզա պատանիք»—398
 Մերթմանյան Ն.—100, 121, 129
 Մերթլանյան Կ.—223
 «Միր Կարոն»—տե՛ս Պիլեզիկյան Կ.
 «Միր Կեհեռ»—տե՛ս Միրաքյան Վ.
 Միքայել Ասորի—291, 292, 339
 Միքայել Բարկավազ—31
 Միքայելյան Տ.—247, 361
 Միքայելով Վ.—346
 Միքոնյան Պ.—334
 Մխիթար Այրիվանցի—113, 118
 Մխիթար Սերտառացի—206, 447, 541, 556
 Մխիթար Գալ—69, 156, 277, 288
 «Մխիթար Գալ»—տե՛ս Պատկանյան Փ.
 Մխիթարյան Աբել—238, 249, 287, 309, 440, 482, 563, 631
 Մխիթարյան Ալ.—458, 614
 Մխիթարյան Արշ.—610
 Մխիթարյան Խ.—116, 343, 391, 396
 Մխիթարյան Ն.—203, 340
 Մխիթարյան Ս.—46, 404, 483
 Մխայան Գր.—106
 Մ. Կ. Ն.—568
 Մկրյան Ն.—247, 257, 320, 519, 524, 526, 530, 546, 548, 567, 570, 573, 584, 605
 Մկրտչյան Խ.—236
 Մկրտչյան Մ.—124
 Մկրտչյան Տ.—256
 Մկրտումյան Գ.—209
 Մ. Ն.—443
 Մ. Մ.—213
 Մ. Մ. Ա.—434, 453
 Մ. Տ. Խ.—տե՛ս Խրիմյան Մ.
 «Մ-յան»—տե՛ս Մելիքյան Մ.
 Մյուլբախ Ղ.—212
 Մյուլլեր Մ.—447
 Մյուհենդիզյան Ն.—182
 Մյուսն Ալ.—455, 490
 Մյուսմեր Ա.—80

«Մ. Ն. Քնազեան»—տե՛ս Նուբահյան Մարտ.
 «Մեղան»—տե՛ս Նուբահյան Մարտ.
 Մնացականյան Ռ.—118
 Մ. Ն. Ն.—541
 Մուլյան Մ.—60
 Մուլյան Վ.—404
 Մուլիշոմ Յու.—499
 Մուլիեր—33, 103, 161, 252, 352, 363, 374, 398
 «Մուլբախ»—տե՛ս Կամարավան Տ.
 Մուլտիկ Ն.—441
 Մոմենյան Ա.—335
 Մոմչյան Ն.—383
 ՄանթալաՄեր Շ.—68
 Մանուկյան Շահլ-Նուր—33, 62, 320
 Մանախ Վ.—432
 Մովսես—252
 Մովսես Խորենացի—118, 157, 163, 283, 287, 367, 399, 429, 444, 447, 518, 519, 555
 Մովսես Կազանկաճացի—113
 Մովսեսյան Ս.—105
 Մովսիսյան Ծ.—506, 516, 595
 Մորթյան Ա.—358, 363, 370, 415, 427, 471, 515, 559
 Մ. Պ.—40
 Մ. Ս. Գավթիթ-Քիկ—267
 Մսերյան Գր.—37, 83, 196, 298, 411, 480, 503, 623, 624
 Մսերյան Ն.—88
 Մսերյանը Զ.—8, 369, 442, 472, 515, 526, 553, 585, 616
 Մսերյանը Մ.—8, 176, 190, 361, 369, 442, 457, 472, 500, 518, 519, 553
 Մարրյան Ա.—371
 Մարյան Զ.—347
 Մ. Վ.—520
 «Մաստիկ»—տե՛ս Քեդիկ
 «Մրբիարներ»—տե՛ս Խումարյան Ա.
 Մուրահանյան Ա.—264
 Մուրադյանյան Ս.—361
 Մուլթանյան Ն.—84
 «Մուշեղ»—տե՛ս Խաչիբյան Մ.
 Մուշեղ արքեպիսկոպոս—30
 Մուշեղ եպիսկոպոս—տե՛ս Սեդրյան Մ.

Մուշեղյան Ն.—397, 398, 312, 323, 366, 454

Մուշեղյանց Մ.—146

Մութադյան Ա.—342, 488

Մութադյան Գ.—տե՛ս Մութադյան Մ.

Մութադյան Ծ.—37, 49, 151, 156, 217, 463, 404, 414, 425, 487, 630

Մութադյան Ն.—268

Մութադյան Մ.—27, 52, 71, 116, 130, 131, 138, 156, 228, 340, 383, 430, 435, 459, 461, 575

Մութադյան Ն.—322

Մութադյան—տե՛ս Պալանյան Ն.

Մութադյան Խ.—372

Մեռ.—տե՛ս Մկրտչյան Ն.

ՄԵ. Ա.Ս.—308

Մադիկյարյան Փ.—581

Մաղքեճյան Կ.—92, 100, 128, 306

Մաղքեճյան Ս.—579

Մաղմաճյան Կ.—410

Մաղլբեճյան Պ.—622

Մաղլբեճյան Տ.—68

Մաղուր Օղլի (աշուղ)—173

Մանուս—340, 442

ՄԵ. Զարմայր—տե՛ս Սեփեղյան Նով.

Մորզա Նիկ.—313

Մուգրաշյան Թ.—318

Մուղաբեճյան Բ.—321

Մունդ-բարդ Զ.—244

Մասաթյան Տ.—426, 466, 487, 490

Մեմլեհնայր—տե՛ս Խեկոյան Աթ.

Ն. Ա.—128, 149, 551

Նազարյան Ավ.—147

Նադեժդա Վ.—128, 149

Նադիր շահ—288

Նազարեթյան Դ.—18, 120, 133, 124, 130, 132, 136, 142, 170, 174, 205, 257, 566, 580, 603, 620

Նազարյան Ան.—302

Նազարյան Բ.—241, 283

Նազարյան Կ.—83, 147

Նազարյան Ն.—446, 453, 465, 473, 505, 574, 598, 599

Նազարյանց Սեդրակ—460

Նազարյանց Մա.—13, 53, 53, 56, 83, 84, 88, 87, 181, 184, 234, 239, 240, 292, 308, 328, 401

Նադիկյան Մ.—627

Նաղլյան Հով.—569

Նաղմի զոդ—494

Նաթանյան Կ.—526

Նաթանյան Մ.—105

Նաթանյան Պ.—350, 416, 458

Նալբանդյան Խ.—133

Նալբանդյան Մարտիրոս—373

Նալբանդյան Միթ.—8, 9, 13, 40, 44, 51, 52, 53, 56, 56, 80, 81, 85, 97, 98, 101, 102, 130, 133, 150, 165, 189, 235, 259, 310, 312, 324, 373, 532, 541, 575

Նահապետյան Լեոն—տե՛ս Շանթ Լեոն

Նահապետ—տե՛ս Ալիշան Ղևոնդ

Նահապետ որդի Գյուլնազարի—498

Նահապետ Տոսպեցի—306, 308, 385

Նահապետյան Ա.—491

Նահապետյան Տ.—195

Նանովյան Բ.—365

Նապոլեոն III—107

Նավասարդյան Փ.—191

Նավարյան Ա.—620

Նավիլի Է.—352

Նեառարացի Նաթրեֆ—տե՛ս Նեռմանյան Հով.

Նար-Դոս—84, 516

Ննարհիմ—տե՛ս Իսպիրյան Միհրան

Նարայան Մ.—567

Ննար-Պեյ—տե՛ս Գալֆայան Խորեն

Ննկուտր—տե՛ս Հակոբ Աղաբաբ

Ննկրասով Ն.—232

Ննյ Միշել—20

Ննեռ—տե՛ս Վոսմյան Արշ.

Ննեստոր—տե՛ս Կամսարական Տիգրան

Ննետ—տե՛ս Կամսարական Տիգրան

Ննետ—տե՛ս Պարոնյան Հակոբ

Ներյապուհ Գավրիթ—20

Ներոն Կլավդիոս—407

Ննրենհ—տե՛ս Գյուլնյան Ա.

Ննրոսես—356

Ներսես Ե. Կաթողիկոս—180, 511, 513, 538, 556, 589, 600

ներսես Լաճրոնացի—19, 26, 272, 522,
 553, 554, 555
 ներսես Շնորհալի—26, 56, 118, 127,
 374, 450, 481, 535
 ներսես Պարթև—218, 374, 558, 580
 ներսես Ս. Մ.—69
 ներսես Վարդապետ—տե՛ս Մելիք-Փանդ-
 յան ներսես
 ներսիսյան Ա.—232, 235
 ներսիսյան Գ.—245
 ներսիսյան Մ.—146, 515, 587
 Նիդաճի (աշուղ)—173
 Նիկիտին Ի.—251
 Նիկոլայ Իվանովիչ—տե՛ս Լայալանց
 Բաճակ
 «Նիկոլայ Նիկոլայիչ»—տե՛ս Լայալանց
 Բաճակ
 Նիկողոսյան Ա.—322
 Նիկողոսյան Գր.—232
 Նիկողոսյան Խ.—183
 Նիմանդա—Սամվելյան Խ.
 «Նիորե»—տե՛ս Արծրունի Գր.
 Նիրանիս (աշուղ)—173, 178
 Ն. Մ.—373
 Նյառան Իս.—474
 Նշան Միրզա—տե՛ս Վանանդեք Նշան
 Նշան Տոսպեցի—103
 Նշանյան Մկրտչ—380, 391
 Նշկյան Հակոբ—223
 Նշուլլ—տե՛ս Ալոճյան Հակոբ
 Նոյնմիս—300
 Նոյման Կ.—229
 Նովոսելով Գ.—160
 Նորայր Բազանդացի—79, 271
 Նորդոն Անդրեյ—551
 Նորենց Վ.—549
 Ն. Պ. Տ.—64
 Նուշիրվան արքա—611, 612
 Նուպարյան Մ.—240, 307, 351
 Նուրհան—տե՛ս Մամուրյան Հրանտ
 Նուրհան—տե՛ս Անդրեասյան Գալուստ
 Շալեր—439
 Շահազիզ Եր.—478
 Շահազիզ Ս.—25, 94, 174, 322, 491
 Շահան-Ջրպետյան Հ.—447

Շահին—376
 Շահին-Կարոս—տե՛ս Հարությունյան
 Արապեզ
 Շահին էդ.—540
 Շահինյան Գ.—189
 Շահինյան Պեռոս-Հրաչյա—53
 Շահումբուխյանց Հ.—341
 Շահնազարյան Կ.—126, 212, 324
 Շահնազարյան Հ.—573
 Շահնազարյան Մ.—399
 Շահնազարյանց Ա.—360
 Շահնազարյանց Ս.—378
 «Շահնազար»—տե՛ս Մամուրյան Մ.
 «Շահնազարի բարեկամը»—տե՛ս Կյուլե-
 սկյան Բարկին
 Շահվերդյան Ալ.—159
 Շահվերդյանց Գևորգ—632
 Շահվերդյան Վ.—353, 465, 491
 Շահրապյան Ս.—170
 Շահրիման Վ.—203
 Շահրիմանյանց Փ.—535
 «Շամիլ»—տե՛ս Օղաբաշյան Լեոն
 Շամշինյան Հ.—472
 Շամանճյան Մ.—548
 «Շալլոք»—տե՛ս Շաքյան Ալ.
 Շանթ Լեոն—180, 202
 «Շանթբեկ»—տե՛ս Զիֆթե-Սարաֆ Օ.
 Շանչյանց Պ.—43, 46, 74, 239, 276,
 433
 Շաշատյան Ա.—591
 Շաշյան Պ.—540
 «Շավարշ»—տե՛ս Լևոնյան Գ.
 Շատորբիան Ֆ.—15, 161, 426, 500
 Շարաբխանյան Ա.—578, 533
 Շաքյան Ա.—618
 Շերբուլիս Վ.—458
 Շերիդան Թ.—458
 Շերիտյան Կ.—372, 409
 Շեքերբյան Հ.—267
 Շեքսպիր Վ.—39, 77, 91, 183, 199,
 325, 424, 440, 473, 552, 574, 598
 Շիլլեր Ֆր.—133, 153, 314, 325, 337,
 424, 457, 480, 492, 508, 558, 567,
 572, 615

Երշմանյան Լ.—12, 18, 275, 277, 284,
326, 347, 359, 364, 365, 367, 376,
379, 383, 397, 426, 432, 460, 497,
542, 584

Երշմանյան Ն.—211, 489

Երշմանյան Ռ.—178, 540

Երշմանյան Վ.—221

Երտանյան Ա.—230

Երտանյան Մ.—435, 443

Երրին (աշուղ)—173, 181

Երրինյան Գ.—257, 330, 415

Երթմազանյան Գ.—399, 429, 440, 525,
535, 575, 585, 606

Երրոյան Ղ.—628

Երզնանցազի Այ.—304

Երզնանյան Նշան.—197, 364, 558

Երիփանյան Ա.—465

Եմազանյան Արսեն—616

Եմիզտ Թր.—63, 76, 108, 310, 350

Եմիզտ Ֆեր.—342, 456, 565

Եղգեղբորդի—տե՛ս Կամսարական Տիգրան

Եռեկ Ս.—483

Ետեկյան Ս.—7, 12, 18, 19, 26, 57,
71, 94, 108, 115, 134, 153, 157, 172,
174, 178, 205, 218, 219, 224, 237,
239, 253, 263, 272, 276, 279, 285,
288, 317, 330, 339, 344, 346, 348,
352, 357, 373, 376, 382, 410, 417,
450, 463, 472, 477, 484, 488, 518,
519, 525, 535, 552, 585, 602, 624,
629, 633

Եւրոսամայր Ի.—347

Երողեր Լ.—164

Եուփտ Լ.—446

Ս. Գ. Ռ.—տե՛ս Ռարխուդարյանց Գ.

Ս. Մ.—285

«Ոմն»—տե՛ս Թաղեհոսյան Հովսեփ

«Ոմն ի րարեկամացն»—427

Ոսկան Հակոբ—383

Ոսկանյան Ն.—208

Ոսկանյան Է.—183, 194

Ոսկանյան Ստ.—11, 18, 34, 44, 45, 49,
59, 81, 90, 122, 144, 164, 166, 170,
240, 243, 303, 309, 313, 318

Ոսկեմատնյան Ա.—104

Ոսկեբլան Լազ.—274

Ռակի մատիկ, փայտե տատիկ—տե՛ս Ալվաղյան Գ.

Ռակյան Կ.—174

Ռվ Է Էէն—տե՛ս Պարսնյան Լ.

Ռվրառիս—41

Ռրբերյան Մ.—135

Ռրբերյան Ռ.—503

Ռրդեռանունի—տե՛ս Գալֆայան Պ.

Չաղալյան Գարեգին — տե՛ս Խաժակ Գարեգին

Չաթարալյան Լ.—590

Չալբիյան Ս.—134, 154

Չալբիյան Վ.—303

Չախբեյան Գ.—309

Չամլյան Մ.—24, 239, 240, 297, 306,
348, 429, 442, 563

Չամուռնյան Լ.—20, 28, 30, 33, 35 —
37, 42, 43, 46, 47, 51—54, 56—59,
62, 71, 140, 154, 175, 181, 183, 399,
467, 482, 533, 534, 537, 576, 597, 633

Չարաղյան Մ.—տե՛ս Զերազ Մինաս

Չարիլյան Արամ—տե՛ս Արամ Զարրզ

Չարմաշբեյան Լ.—581

Չարշաֆեյան Թ.—405

Չափոաստեյան Գ.—350

Չաքրյան Ստ.—15, 527, 542, 546, 579,
600

«Չաքուլ»—տե՛ս Ամրիկյան Միհրդատ

Չեիկյան Ստ.—34, 42, 73

Չեռմիքեյան Ս.—265

Չեպենյան Կ.—620

Չեաբբեֆիլդ—483

Չերազ Մինաս—182—184, 192, 194,
197, 211, 223, 226—229, 417, 513—
517, 520, 523, 539, 583, 585, 593

Չերեմեկի Պ.—216

Չերմանտեյ Մ.—տե՛ս Սերմանտեյ Մ.

Չերքեզյան Լ.—24

Չիլնեկերյան Գր.—33, 57, 82, 102, 114,
131, 138, 158, 161, 162, 198, 288,
310, 351, 408, 455, 490, 578, 581

Չիլնեկերյան Լ.—30, 35, 75

Չիլնեկերյան Ս.—65

496, 498—504, 507, 509—513, 516,
 518, 524, 525, 529, 530, 532, 538—
 539, 541, 547, 548, 566, 571, 574—
 576, 578, 579, 581, 582, 585, 592—
 595, 597, 599—602, 604, 606, 607,
 609—611, 614, 616
 Պարսեյան Ս.—187
 Պարսամբյան Ե.—269
 Պարսամբյան Մ.—29, 147, 372, 384,
 576
 Պարսամբյան Վ.—175
 Պարսեգյան Բ.—76, 214
 «Պարսլոր»-տե՛ս Մամուրյան Մ.
 «Պարսլոր»-տե՛ս Օսյան Եր.
 «Պարսլոր»(Բանաստեղծ)—194, 198
 Պեղերյան Ա.—324, 371
 Պեղեյան Հ.—414, 558
 Պեկյան Բ.—578
 Պեյերյան Ա.—276
 Պեյիթեյան Պ.—375
 Պենկյան Ա.—145
 Պենենբյան Խ.—296
 Պեյիկիթալյան Մ.—32, 35, 139, 142,
 196, 226, 227, 229, 235, 261, 276,
 277, 315, 323—326, 332, 373, 397,
 406, 407, 491, 541
 Պեյկոթյուրյան Գ.—117
 Պեոյանց Բ.—104
 Պետերման Հ.—164
 Պեսեթ Պ.—250
 Պեսեթսոն Հ.—86
 Պեսիկյան Աս.—204
 Պեսարարկա Յր.—136, 480, 503, 552
 Պեսարոս Կալակոհեցի—629
 Պետրոս Ղափանցի—325
 Պետրոսյան Ան.—576
 Պետրոսյան Ե.—503, 540
 Պետրոսյան Հ.—185, 255
 Պետրույան Մադաթ—88
 Պետրոսյան Մադաթիա—337, 621
 Պետրույան Պ.—358
 Պետրոսյան Ս.—73
 Պերկամալյան Պ.—34
 «Պերն»-տե՛ս Չիլիսկերյան Գրիգոր
 Պերպերյան Ավ.—274, 297, 348, 442,
 508

Պերպերյան Ռիթ.—102, 181, 280, 284,
 235, 343, 427, 474, 527
 Պիթոդի Վ.—51
 Պիդուպ Պ.—21
 Պիլգրիմյան Բ.—102
 Պիլգրիմյան Կ.—228
 Պինդեմեթի Հ.—86, 87,
 Պիտո Գրգ.—211, 282, 341, 493
 Պիպեռեյան Հ.—333, 363, 628
 Պլատոն—271, 625
 Պլեշնև Ալ.—129
 Պլեզ—284
 Պլեսնյով—278
 Պլուդյան Մ.—258, 297, 307
 Պլատարքոս—490, 593
 Պլուպուլյան Պ.—149
 Պո լեդ.—142
 Պոդոն—20, 28
 Պոլանտ Կոն—408
 Պոլսյան Դ.—177
 Պոլարյան Խ.—83
 Պոդոն Նույար փաշա—118
 Պոդոսյան Ա.—187
 Պոդոսյան Ե.—66, 82, 98, 145, 200,
 245, 263, 371
 Պոդոսյան Դ.—276
 Պոլանյան Զ.—405
 Պոլանյան Հ.—106
 Պոլնոսկիրյան Պ.—151
 Պոնկի—413
 Պոնժան Պ.—54
 Պոնիատովսկի Ժ.—20
 Պոնոնիյան Հ.—232
 Պոշև Ալ.—219
 Պոպովյանց Գր.—107
 Պոտուրյան Հ.—388
 Պոտուրյան Մկ.—49, 67, 82, 124, 145—
 147, 193, 204, 233, 242, 255, 264,
 265, 267, 269, 270, 306, 336, 357, 404,
 406, 430, 475, 478, 496, 512, 550,
 576, 594, 600, 615, 616, 619
 Պոտուրյան Վրթ.—135
 Պոտուրյան Օն.—384
 Պոստամյան Պ.—539
 Պոռյան Պ.—8, 9, 44, 47, 119, 137,
 150, 243, 353, 606

«Պարսկաստան»-տե՛ս Հանքայան Հանգր
 Պարսկերիս Ան.—80
 Պարսկան Պ.—593
 Պարսկաստան—տե՛ս Իսպիրյան Միհրան
 Պարսկերի Ռ.—26
 Պարսկ.—558
 Պարսկերի Ան.—80, 101, 311, 398
 Պարսկի Գ.—189, 199, 214, 289, 347
 Պարսկաստան Վ.—475

Հայալյան Ե.—201, 341, 403
 Հայալյան Ս.—109, 177, 333
 Համալի (աշուղ)—343
 Համբարյան Հ.—609
 Հանալյան Գ.—270
 Հանյան Հ.—364
 Հավաթեցի—550
 Հիվանի (աշուղ)—173, 331
 Հիվանդագու Ան.—577
 Հոսոսի Բեն—552
 Հոսոսի Դ.—621
 Հորատյան էդ.—165

«Ռ.»—527
 Ռարբի Սամուել—116
 «Ռ. Անտամսերկյան»-տե՛ս Պատկանյան
 Ռաֆ.
 Ռամսանի Կ.—558
 Ռանին Ժան—103, 161, 206, 480, 552,
 559
 Ռաբին Լ.—407
 Ռաուրախ Է.—37
 Ռենան Է.—505
 Ռենիյար—293
 «Ր.Պ.»-տե՛ս Ջիվենդյան Ան.
 Ռիստեր Եոհան-Պարսկ.—65
 Ռիսի Ա.—344
 Ռենասար—552
 Ռոբերտ Ն.—82
 Ռոդեն Լ.—189, 283, 480
 Ռոշֆոր Հ.—189
 Ռոյնասեր—552
 Ռոսիկյուլ—36
 Ռոս Կ.—67
 Ռոբերտի Պ.—181

«Ռ. Ռազմերի»-տե՛ս Ալեքսան Հ.
 «Ռազմերի»-տե՛ս Ռաբինյան Ն.
 Ռամս Եղի Ստեփան—359
 Ռաբինյան Ն.—12, 277, 455, 453, 531,
 536, 560, 608
 Ռաբոս Ժ. Ժ.—47, 93, 230, 335, 457
 «Ռաբոս» Ց. Ա.—327

Ս.—436
 Սառգի—241, 431
 «Սառգալ»-տե՛ս Շահնազարյան Ա.
 Սաղբյան Ա.—354
 Սաղբյան Մ.—332, 356
 «Սալ-Ման»-տե՛ս Աթոնասյան Ան.
 Սալանթյան Մ.—23, 453, 519, 563
 Սակո Հ.—531
 Սահակ-Մեդրոս—145, 174
 Սահակ կաթողիկոս Պարթև—166, 210,
 235, 335, 371
 Սահակյան Ան.—83
 Սահակյան Հ.—383
 Սահաղունի Ան.—529
 «Սաղմոս-Երզն» Մակար—353
 Սամվելյան Խ.—455
 Սամսել Անեցի—118
 Սամսել Մուրադ—78
 Սալաթ-Նազա—540, 591
 Սալաթիյան Լ.—տե՛ս Սեյադ
 Սալաթիյան Ա.—265
 Սանդ Ժորժ-տե՛ս Ջանդ Ժորժ
 Սանդիկյան Լ.—296
 «Սանիկն Հայոց»—210
 Սամալանյան Տիգրան-Հայրապետ— 26,
 27, 45, 116, 119, 123, 157, 338, 420
 Սարանյան Բ.—334
 Սարանյան Խ.—530, 531
 Սարանյան Պ.—222
 Սարաֆյան Գ.—188, 201
 «Սարգիս»—250
 «Սարգիս Բարսեղյան»-տե՛ս Օղարաշ-
 յան Լ.
 Սարգիսյան Բ.—430
 Սարգիսյան Ն.—48
 Սարգսյան Գ.—258
 Սարգսյան Դանիել—455
 Սարգսյան Դավիթ—147, 563

Ռարգոյան Կ.—208

Ռարգոյան Մարտիրոս—286, 422

Ռարգոյան Մինաս—305, 472

Ռարգոյան Ս.—տե՛ս Մ. Ս. Դավթի Քնկ
Հարթոյա—տե՛ս Բարդուղիմէ Մ.

Ռասնդերս Ա.—551

Ռափրիկյան Տ.—328, 428

—Յաթոս—տե՛ս Ազամյանց Ս.

Ռաֆարյան Ա.—557

Ռաֆարյան Վ.—557

Ռաֆարյան Օ.—557

Ս. Բ. Վ. Գ.—տե՛ս Գնտեի Ս.

Սերենո—118

—Սեդրակ Գարթիանա — տե՛ս Շահրի-
ժան Վ.

Սեդրակյան Ա.—352, 394, 421, 532, 543,
564

Սեթյան Հակոբ—303

Սեթյան Հովհ.—460, 474, 515, 520

Սեթյան Տ.—399, 513, 526

Սեյիկյան Հ.—228

Սեյրան Ա.—146

Սեդրոսյան Լ.—տե՛ս Շանթ Լ.

Սեյադ—տե՛ս Մազաթյան Գ.

«Սեյադա»—81

Սեյրան (աշուղ)—173

Սեյրանյան Լ.—106

Սենե-Քիպար Լ.—20

Սենե-Լամբեր—603

Սենե-Մարտեն—447

Սենե-Մարտեն Անտ.—387

Սենե-Պիեր Բոնեարդեն—42, 247

Սենե-Սիմոն Ա.—129

Սենեդին Բ. Վ.—18

Սենեկա—480, 540

Սենտ-Րյոֆ Ե.—129

Սենեանֆէյան Բ.—85, 103

Սերգէյանց Մ.—106

Սերենդույան Հ.—335

Սերսարյան Մ.—198

Սերսվրե Ռեւտեն — տե՛ս Պատկան-
յան Ս.

Սերրանյան Ք.—98

Սերվանտես Միգել Դե—86, 489, 552

«Սերվիլեն»—տե՛ս Վիլենյան Ս.

«Սեփ»—Ստրա—տե՛ս Խնկոյան Աթ.

Սեֆերյան Զ.—տե՛ս Գալեթարյան Զ.

Սեֆերյան Կ.—104

Սեֆերյան Բ.—104

Սեֆերյան Ս.—257

«Ս. Զարուհի»—տե՛ս Գալեթարյան Զ.

Սեֆերյան Հ.—387

«Ս. Ժիրարյա»—տե՛ս Օտյան Եր.

Սեդուրենյ Լ. Հ.—298

Սիթարյանց Սա.—163

Սիմոն Ապարուցի—285

Սիմոն Կաթ. Երեանցի—483, 585

«Սիմոն Մանիկյան»—տե՛ս Նալբանդ-
յան Մ.

Սիմոն Հարհեր—397

Սիմոն Ժուլ—214

«Սիմոն ձերուհի» — տե՛ս Զեմէկթե-
յան Ս.

Սիմոնյան Ալ.—234, 239, 241, 249

Սիմոնյան Մ.—180, 243, 365—367, 373,
387, 394, 426, 454, 608

Սիմոնյան Պարույր—184, 198

Սիմոնյան Պետրոս—13, 40, 92, 94, 97,
115, 119, 141, 194, 198, 202, 259,
262, 309, 327, 353, 364, 366, 382,
387, 392, 402, 427, 429, 439, 446,
449, 451, 458, 466, 468, 470, 473, 497,
506, 515, 518—520, 544, 545, 569,
577, 579, 586, 589, 598, 600, 608,
616

Սիւանյան Կ.—134

Սիւանյան Հ.—367

Սիւանյան Տ.—19

Սիպիլ—510

Սիպիլյան Կղ.—198, 427

«Սիսակ»—տե՛ս Գափամանյան Մ.

«Սիսակ»—162, 192, 194, 257, 359,
296—298

Սիսոյան Մ.—143

Սիւրանյան Ա.—618

Սիրունի Հ.—313

«Սիրունի»—տե՛ս Դավթյան Գ.

«Сладостный»—տե՛ս Զիվելեյան Ալ.

«Սիլունի»—601

Սկոտ Վ.—82, 295, 409

Սկուտրի Տ.—627

Սմայլ Ս.—557

«Միջոցառումներ Գործազուհեության հ.

Միջոցառումներ Բարձրագույն—432, 467

Միջոցառումներ Գեղարարական—119

Միջոցառումներ Ա.—32, 41, 44, 49

Միջոցառումներ Մ.—191, 226, 230, 397, 609

Միջոցառումներ—445

Մյուս էություններ—111, 112, 131, 133, 138, 172, 186, 237, 234, 238, 502

Մյուսություններ Գ.—83

Մյուսություններ—401, 613

Մյուսություններ Ս.—247

Մյուսություններ—տե՛ս Քանգրիկ

Մեկուսացում—230, 505

Մոզոսություններ Ա.—տե՛ս Անդրանիկ

Մոզոսություններ Ս.—տե՛ս Կամիստան վարչություն

Մոնոսություններ Լ. Վ.—տե՛ս Հանգանի Վ.

Մոնոսություններ—206

Մանկություններ Այ.—327

Մանկություններ Լ.—3, 332

Մ. Պիտակություններ—381

Մասնական վարչություններ—տե՛ս Դանիկություններ

Մասնական վարչություններ—տե՛ս Դանիկություններ

Մ. Սահակություններ—տե՛ս Սահակություններ

Միջոցառումներ Կ.—236

Միջոցառումներ Լ.—13, 304, 347, 426, 432, 491, 506, 542, 546, 586, 588, 593, 623

Միջոցառումներ Սարգիս — տե՛ս Սարգիսություններ

Ս. Վ. Յ. Փ.—88, 163, 163, 168, 194

Ստանդարտներ—222

Ստանդարտներ—395

Սահակություններ Ա.—43, 55, 58, 61, 80, 84, 87, 91, 94, 96, 97, 100, 102, 163, 198, 222, 227, 232, 238, 261, 261, 310, 316

Սահակություններ Գ.—49, 66—68, 80, 82, 105, 107, 145, 146, 173, 201, 204, 205, 236, 244, 264, 266—270, 306, 311, 333, 333, 337, 361, 404, 405, 467, 475—478, 550, 567, 570, 616, 619

Սահակություններ Զ.—485

Սահակություններ Մ.—228

Սահակություններ Սարգիս—Կարապետ—30

Սահակություններ Անգրիկ—119

Սահակություններ Անգրիկ—341

Սահակություններ վարչական Անգրիկ—տե՛ս Սարգիսություններ

Սահակություններ Ուրպիկություններ—119

Սահակություններ—տե՛ս Անգրիկություններ

Սահակություններ—413

Ս. Ս. Ս. Տարածություններ—210, 319, 366

Սահակություններ Սահակություններ—423

Սահակություններ Այ.—51, 56

Սահակություններ Ար.—43, 51, 54, 63

Սահակություններ Կ.—232

Սահակություններ Վահան—տե՛ս Տյուրաք Ս.

Սահակություններ Սարգիս—476

Սահակություններ Կանադանգրիկ—497, 534

Սահակություններ Անգրիկություններ Սար.—տե՛ս Սահակություններ
Սահակություններ Գ.—8, 34, 73, 193, 364, 366, 517, 518, 343, 362, 368, 373, 381—383, 386, 393, 394, 396, 393, 599, 625, 626, 630

Սահակություններ Լ.—150

Սահակություններ Մ.—489

Սահակություններ Ա.—232

Սահակություններ Գ.—40, 43, 47, 78, 80, 236, 237, 308, 310, 311, 338, 355, 363, 375, 424, 478, 435, 437, 444, 466, 467, 495, 502, 504, 511, 517, 542, 547, 569, 588, 603

Սահակություններ—317

Սահակություններ—տե՛ս Քանգրիկություններ

Սահակություններ Ե. Վահանգրիկ — տե՛ս Անգրիկություններ

Սահակություններ Ա.—336

Սահակություններ Այ.—242, 439

Սահակություններ Արան—434, 366

Սահակություններ—195

Սահակություններ—տե՛ս Մասնական Մասնական

Վ. Վ.—տե՛ս Պայլաններ

Վահանգրիկ—461

Վահանգրիկ Վահանգրիկ—տե՛ս Անգրիկություններ

Վահանգրիկ Գործունեություններ—379

«Վաճան Եւրբման» — տե՛ս Գուրթ-
 յան Ա.
 Վաճան վարդ. Պարտիզանցի—տե՛ս Տեր-
 Բրնասյան Կ.
 «Վաճն» — տե՛ս Ոսկանյան Ստ.
 «Վաճրամ» — տե՛ս Օտյան Գր.
 «Վաճրամ» — տե՛ս Օտյան Նր.
 «Վաճրամ» — տե՛ս Ոսկանյան Ստ.
 Վաճրամ Եղնասցի—118
 «Վաճրամ Վաճրամյան» — տե՛ս Օտյան
 Իր.
 Վաճրամ վարդապետ Բաբունի—634
 «Վ. Վաճանի» — տե՛ս Պալլան Խ.
 «Վաղարշ» — տե՛ս Պառնասյան Պ.
 «Վաղինակ» — տե՛ս Լեւնյան Գ.
 «Վաղինակ» — տե՛ս Տոնասպետյան Պ.
 Վանանդեցի Հովհաննէս Միրզա— 194,
 310, 325
 Վանանդեցի Մարգար Միրզա—127, 310
 Վանանդեցի Ն.—76, 127, 321, 328,
 350, 437, 444, 497, 544
 Վանանդեցի Սարգիս Միրզա—85, 76,
 310
 «Վանի» — 255
 «Վան» — տե՛ս Ամրիկյան Մ.
 Վանցյան Գ.—267
 «Վալադան» — տե՛ս Բայաստեյան Գր.
 «Վարամ» — տե՛ս Զիլինկիրյան Գր.
 Վարանդյան Մ.—408
 Վարդադարյան Բ.—204
 Վարդան Ալեկցի—44, 240, 246, 249,
 250
 Վարդան Հայկադն—446
 Վարդան Մամիկոնյան—324
 Վարդան Մեմն—118, 253
 Վարդան Պատմիչ—293
 Վարդանյան Ա.—375
 Վարդանյան Գր.—121, 329
 Վարդանյան Հ.—610
 Վարդանյան Հարություն—Վաղարշ—187
 Վարդանյան Ս.—360
 Վարդանյան Փ.—27, 38, 87, 342, 456,
 518, 523, 525, 565, 604
 «Վարդգես» — տե՛ս Սերենգույան Հ.
 «Վարդգես» — տե՛ս Վարդանյան Գր.
 «Վարդգէս» — տե՛ս Պոլտոյան Զ.

Վարդհրհայան Ա.—613
 Վարդհրհայան Վ.—595
 «Վարդ-Մելիք» — տե՛ս Սերոբյան Ա.
 Վարդույան Հ.—334
 Վարդուիյան Բ.—197, 463
 Վարժապետյան Ն.—249, 594, 633
 Վերհր Ս.—29
 Վեհապետյան Գ.—77, 108, 107, 121
 Վելլ Ա.—627
 Վելլեհրդ Պ.—84
 «Վենեռացի» — տե՛ս Հաքոնի Վ.
 Վերմիշյան Ալ.—587
 Վեռն Ժ.—187, 622
 Վեռնի Օրան—229
 Վեռնյան Յ.—376
 Վեստ Մ.—564
 Վերոն Պ.—507
 «Վերջը կիմանաք» — տե՛ս Պատկան-
 յան Գ.
 Վիկան—508, 553
 Վիկտե Զ.—138
 Վիկտորիա Թագուհի—76, 338
 Վիշնյան Ս.—12
 Վիլինիլի Տ.—609
 Վիրգիլիոս—41, 271, 283, 377
 «Վ. Նուրյան» — տե՛ս Կարա Դարվիչ
 Վոլտեր Յր.—51, 99, 109, 112, 208,
 219, 224, 284, 288, 398, 411, 480
 Վոկ—499
 Վոսմյան Ա.—338
 Վոսմյանուհ Թագավոր—239
 «Վոսթանդի» — տե՛ս Արամ Զարբ
 Վրթանիստե Գ.—591
 «Վրույր» — տե՛ս Մամուրյան Մ.
 «Վրույր» — տե՛ս Իսպիրյան Մ.
 «Վրույր Որմզդես» — տե՛ս Հյուսիսյան
 էդ.
 Տադեայան Կ.—151
 Տալոյան Կ.—331
 Տակիտոս Կոռնելիոս—407, 480, 551
 Տաղաձարյան Ն.—474
 «Տաճար» — տե՛ս Պալիոգլոս Ն.
 Տամատյան Մ.—100, 244, 285, 559
 Տամատյան Ստ.—539, 570
 Տամկանյան Հ.—598, 599, 603

Տալիքի Ծա.—122
 Տալիկյան Մ.—542, 544, 522
 Զ. Ա. Ե.—124
 Տաշյան Հ.—60
 Տառնա Տ.—120, 430
 Տառյան Կ.—128
 Տառյան Հ.—177
 «Տարալընիկ»—տե՛ս Արծրունի Վ.
 Տարանցի Մ.—548
 Տեղա Ջ.—206
 Տեխնիկյան Մ.—273
 Տեխնիկյան Ծ.—138, 272, 320
 Տեխնիկյան Պ.—232, 233
 Տեխնիկյան Մ.—263
 Տեհ Հ.—87
 Տեղիկյան Ե.—419, 425, 441, 444,
 561
 Տեղեկյան—544
 Տեռնյան Արամ-Կարապետ—77, 565
 Տեռնյան Հ.—57
 Տեռնյան Ա.—113
 Տեռնյան Տ.—72, 78, 164
 Տեր-Արամաձյան Հ. — 28, 117, 180,
 223
 Տեր-Արամաձյան Ա.—144
 Տեր-Աղքատաբերյան Գ.—8, 327, 364,
 370, 378, 380, 436, 444, 583
 Տեր-Անանյան Մ.—386
 Տեր-Աստվածատրյան Կ.—593
 Տեր-Աստվածատրյան Հ.—255
 Տեր-Ավետիսյան Ա.—604
 Տեր-Ավետիսյան Ե.—218
 Տեր-Ավետիսյան Գ.—618
 Տեր-Ավետիսյան Ն.—տե՛ս Ազոնց Ն.
 Տեր-Բաղդասարյան Գ.—201
 Տեր-Գարրիկյան Մ.—256
 Տեր-Գարրիկյան Ն.—598
 Տեր-Գրիգորյան Է.—45
 Տեր-Գրիգորյան Հ.—380, 447, 452, 500,
 501, 512
 Տեր-Գրիգորյան Ղ.—493
 Տեր-Գրիգորյան Ղազարոս— տե՛ս Զա-
 վախեցի
 Տեր-Գրիգորյան Մ.—10, 22, 77, 98,
 113, 150, 181, 194, 252
 Տեր-Գրիգորյանց Ե.—600

Տեր-Գալթյան Դ.—328
 Տեր-Գալթյանց Ե.—82, 80, 131
 Տեր-Գալթյանց Կ.—424
 Տեր-Ծղեղաբերյան Բ.—68
 Տեր-Ծղեղյան Զ.—126, 137
 Տեր-Ծնայան Լարսիսյան—323, 365
 Տեր-Ջաջարյան Հ.—328
 Տեր-Ջաջարյանց Ն.—40
 Տեր-Իսահակյան Թ.—267
 Տեր-Կարապետյան Գ.—103
 Տեր-Հակոբյան Ն.—357, 350
 Տեր-Հարությունյան Գ.—255, 295, 380,
 515
 Տեր-Հարությունյան Լ.—315
 Տեր-Հարությունյան Ն.—տե՛ս Վարդա
 Տեր-Հովհաննիս—տե՛ս Խաչկյան Հ.
 Տեր-Հովհաննիսյան Գր.—13, 394
 Տեր-Հովհաննիսյան Գր.— 444, 445,
 449, 538
 Տեր-Հովհաննիսյան Խ.—493
 Տեր-Հովհաննիսյան Հ.—308
 Տեր-Հովհաննիսյան Մ.—տե՛ս Նար-Գոս
 Տեր-Հովհաննիսյան Տ.—87
 Տեր-Հովհաննիսյանց Ա.—113, 484
 Տեր-Ղազարյան Ա.—140
 Տեր-Ղեանդյան Ն.—337, 380, 463, 473,
 571, 574
 Տեր-Մարգարյան Ռ.—443, 558
 Տեր-Մարկոսյան Վ.—152
 Տեր-Մարտիրոսյան Հ. (Գիրքեցի)—246,
 250, 465
 Տեր-Մարտիրոսյան Հովհ.—տե՛ս Ա.Գո
 Տեր-Մարտիրոսյան Ալ.—175
 Տեր-Մարտիրոսյան Անդ.—304
 Տեր-Մելիքեղեղյան Գր.—307, 491, 555
 Տեր-Մելիքեղյան Պ.—346
 Տեր-Մինասյան Կ.—245, 262, 299, 308,
 316, 320, 420
 Տեր-Միքայելյան Կ.—43, 52, 59, 84
 Տեր-Միքայելյան Փ.—33, 50, 127
 Տեր-Միքայելյանց Ա.—85
 Տեր-Մկրտչյան Կ.—38
 Տեր-Պետրոսյան Հ.—318
 Տեր-Սարգսենց Ա.—337, 432, 454, 583,
 589, 603, 605, 629
 Տեր-Սարգսյան Ա.—568, 581, 629

Տեր-Սարգսյան Ե.—383, 412
 Տեր-Սարգսյան Մ.—333
 Տեր-Սարգսյան Ս.—153, 544, 559
 Տեր-Սարգսյան Սարգիս—132
 Տեր-Սարգսյանց Ղ.—80
 Տեր-Ստեփանյան Կ.—119
 Տեր-Ստեփանյան Մ.—141, 163, 177,
 182, 200, 218, 225, 258, 262, 299,
 306
 Տեր-Ստեփանյանց Ղ.—104
 Տեր-Ստեփանյանց Ս.—544
 Տեր-Վարդանյանց Ս.—61
 Տեր-Օհանյան Մ.—267
 Տերոյենց Ա.—20
 Տերոյենց Ղ.—տե՛ս Զամաւէլյան Ղ.
 Տերպետերյան Մ.—405
 «Տերվիշ»—տե՛ս Զուպանյան Ա.
 Տերվիշյան Ս.—337, 407
 Տերտերյան Ա.—84, 203, 470, 550
 Տրպե Ա.—484, 560, 561
 «Տրդրան Երկաթ» — տե՛ս Պիլեզիկե-
 յան Կ.
 Տիգրան Զափեն—549
 Տիգրանյան Մ.—70, 95, 210, 225
 Տիգրանյան Ս.—817
 Տիպերյան Գր.—114, 200
 Տիվիթյան Ա.—128
 Տիտո Ֆ.—118
 Տիրայր վարդապետ—տե՛ս Տեր-Հովհան-
 նիսյան Տ.
 Տիրայր արքեպիսկոպոս— տե՛ս Տեր-
 Հովհաննիսյան Տ.
 Տիրայր եպիսկոպոս—տե՛ս Տեր-Հով-
 հաննիսյան Տ.
 Տ. ի.—419
 Տ. Ղ.—463
 Տմովսկի—413
 Տ. Յ. Գ.—593
 Տյուրանլու եպիս.—803
 Տյուրեն—129
 Տյուրյան Պ.—350
 Տյուտար Ս.—142
 «Տյուրյուկ»—տե՛ս Պարոնյան Ղ.
 Տյուրքի—150
 Տետեյան ի.—264

Տետեյան Ե.—92, 116, 433, 436, 443,
 557, 576
 Տ.Շ.—369
 Տալսալ ի.—570
 Տադրամէլյան Սալիբս-Վահան—83, 113
 Տանապէտյան Պ.—107
 Տառավյանց Վ.—370
 «Տարասի»—տե՛ս Թուր-Սարգսյանց Կ.
 «Տարք»—տե՛ս Իսպիրյան Մ.
 «Տ.Վ.»—տե՛ս Տեր-Հովհաննիսյան Տ.
 «Տրիբուն»—տե՛ս Հակոբյան Ղ.
 Տրուս Ա.—20
 Տուրգենն Ի.—553, 598
 Տ. Թ. Փ.—138
 Տենէլյան Գ.—83
 Տելիթյան Ե.—402, 403
 Բաֆֆի—11, 357, 370, 375, 378, 390,
 395, 397, 429, 429, 432, 438, 440,
 449, 451, 458, 470, 471, 504, 505,
 509, 512, 523, 525, 535, 539, 541, 543,
 553, 568, 586, 588, 610
 Բեիզյան Կ.—355
 Բեիզյան Ղ.—384
 «Բեիշեմ»—տե՛ս Ֆերմանյան Ղ.
 Բուդիյան Ղ.—214
 «Բազմեմ»—տե՛ս Գարուպեդանյան Խ.
 Երցերոն Մ.—238, 480
 Երցիանով Ա.—587
 «Եռլուկ»—89
 «Եռլուկ»—տե՛ս Շանթ ի.
 Ռթուշյան Գր.—516
 Ռթուշյան Կ.—13, 41, 61, 65, 79, 86,
 111, 127, 131, 144, 162, 171, 186,
 191, 225, 227, 237, 239, 278, 305,
 323, 327, 356, 385, 388, 429, 433,
 450, 455, 464, 466, 471, 484, 489, 499,
 503, 515, 520, 559, 571, 587, 607
 Ռթուշյան Մ.—93, 98, 101, 103, 119,
 123, 135, 189, 222, 229, 529, 537
 Ռիդեր Ջ.—551
 Ռիլլիս Ն.—551
 Ռիտանեն պատմիչ—342
 Ռզուրյան Ղ.—477
 Ռնէյան Ա.—474

Ունեյան Ք.—200
 Ունեյան Մ.—474
 Ուշինսկի Կ. Գ.—238, 340
 Ուշերեն—427
 «Ուսանող մըս—516
 «Ուսումնական ազգային—191
 «Ուրվագիտն—տե՛ս Հարությանյան Արտ.
 «Փայտեղուզ Մկնչ—տե՛ս Բաղրամու-
 նի Մ.
 Փամբուխյանց Հ.—165, 175
 Փանյան Ս.—460
 Փանոսյան Կ.—194, 377, 393, 436, 435,
 532
 Փանիակյան Հ.—279
 Փ. Ա. Ս.—544
 Փաստրմաշյան Գ.—տե՛ս Արմեն Գարս
 Փաժառոտ Բյուզանդացի—118
 Փափազյան Աշ.—599
 Փափազյան Արշ.—575, 581, 604
 Փափազյան Արտաշակ—103
 Փափազյան Գ.—572
 Փափազյան Զ.—67
 Փափազյան Ի.—442
 Փափազյան Կ.—514
 Փափազյան Հ.—629
 Փափազյան Մելիքոն—217
 Փափազյան Մեսրոպ—185, 208, 240,
 246, 263, 428, 435
 Փափազյան Մովսես—104
 Փափազյան Պ.—128
 Փափազյան Ստ.—53, 58, 77, 104, 152,
 316, 575
 Փափազյան Վրթ.—208
 Փափազյան Տ.—213, 428, 469
 Փնդրոս—52
 Փնիքս Հ.—424
 Փնչիվանյան Խ.—393
 Փնչրիկյան Հ.—227
 Փնրատահնյան Ս.—499, 500
 Փրոյան Ս.—տե՛ս Ս. Վ. Յ. Փ.
 Փրեսնյան Ա.—171
 Փրզդակեմյան Ղ.—227, 349, 371, 390, 418
 Փրոյան Ա.—308
 Փրոյիկյան Ա.—139
 «Փյունիկոն—տե՛ս Կոմսարական Տ.

Փսկուլս Լուգոն—85, 36
 Փսրթուղայան Մ.—172
 «Փրկյունեա —տե՛ս Արամյան Ս.
 Փուլինյան Ն.—114
 «Քա—460, 502
 «Ք. ք—տե՛ս Հակոբյան Հ.
 «Ք. Ն. Կ. ք—տե՛ս Կապրաշյան Ս.
 Քաթուկյան Պ.—136, 143
 Քալանթար Աշ.—353, 365, 371, 372,
 382, 390, 398, 426, 442, 504, 530,
 536, 541, 554, 633
 Բալանթար Ս.—600
 Բալանթար Լ.—353
 Քալանթարյան Գ.—465, 501, 502, 504
 Քալանթարյան Ս.—40
 Քալանթարյան Մ.—301
 «Քաղքցի—տե՛ս Միսնյանց Պ.
 «Քամա—տե՛ս Պարսեյան Հ.
 Քանգու Կենար—61, 231
 Քաղբերունի Ն.—44
 Քաղունի Մ.—622
 Քաղափուլյան Հ.—236
 «Քասիմա—տե՛ս Գոչանյան Մ.
 «Քասիմա—տե՛ս Պարսեյան Հ.
 Քասունի Ս.—501
 Քելեկյան Տ.—79, 145
 Քեմանճյան Գ.—128
 Քեմանճյան Ի.—321
 Քելիշ Թալի (աշուղ)—173
 Քելիշյան Բ.—268
 Քելիշյան Փ.—592
 Քելիշյանց Խ.—318
 Քելուպյան Գ.—426
 «Քեռիս—տե՛ս Մելիքյան Մ.
 «Քեռի Պաղոս—տե՛ս Խենկոյան Աթ.
 Քերեսթեճյան Գ.—տե՛ս Գեորգ Դ Կո-
 թագիկոս
 Քերեսթեճյան Կ.—359
 Քերթմենյան Կ.—268
 Քինյե էդ.—532
 Քիշմիշյան Ա.—449, 491
 Քիպարյան Հ.—627
 Քիրիշնյան Լ.—տե՛ս (Խոն Լարենց
 Բյե (ստտվածարան)—603
 Ք. Մ. Առանձար—483

Քյոթիքյան Մ.—367

Քյոթյուքէյան Մ.—170, 190, 199

Քյոտէյան Ք.—220

Քյուրթէյանսֆ Ղ.—61

Քալայան Պ.—404

Քորոյան Գ.—տե՛ս Աղէթասնդր Մէլիք

Քասյան Ղ.—198

«Քասաթա»—տե՛ս Զիֆթէ-Աարաֆ Օ.

«Քասնիկէցնորդ աթոռ արեւելյան թատրոնի ժեշտ»—508

Ք. Ք. Մ.—տե՛ս Տէր-Միքայէլյան Ք.

Քուչնորյան Ք.—62, 301

Քուշտրէկյան Ղ.—34, 55, 80, 86, 87, 91, 98, 163, 231, 238, 240, 252, 256, 530, 571, 608

«Աղիմդա»—տե՛ս Վոռմյան Ա.

Ողոստոս Գոյոս Օկտաւիոս—407

Ողարայան Ն.—620

Օլլենդորֆ—152, 344

Օհանյան Ա.—441, 574, 589

Օհանյան Բ.—546

Օհանյան Է.—343

Օհանյան Ղ.—467

Օհանյան Ստ.—58

Օնդարո Յ.—585

«Օրիէ»—տե՛ս Եսայան Ե.

Օստրովսկի Ա.—80, 121

«Օվթիւս»—տե՛ս Կամսարական Տ.

«Օտա Ակնի»—տե՛ս Երեցյան Ա.

Օտյան Գր.—137, 323, 324, 351, 537, 588, 597

Օտյան Եր.—145, 187

Օռլան Է.—396, 418

Օռլան Ն.—426

Օրբէլի Ղ.—331

«Օրբորդ Ն...»—609

Օրմանյան Մ.—350, 427, 533

Օթրոյան Գ.—472

«Ֆանթազիո»—տե՛ս Զեպանյան Ա.

Ֆան-Կրիկէն Ա.—584

Ֆասուպէյան Ք.—94, 376, 593

Ֆասուպէյան Պ.—94

Ֆէկէկյան Ս.—195—197, 255, 348, 377, 418, 447, 537, 573, 592

Ֆէկէկոն Յր.—225, 429, 430, 552

Ֆէկէրէյան Գ.—381

Ֆէոյի Օ.—420, 502

Ֆէսէյան Գ.—196

Ֆէսէյան Ե.—581

Ֆերհատյան Մ.—288

Ֆերմանյան Ղ.—335

Ֆիլարէթ Շաղլը —289

Ֆիկէ Յր.—92

Ֆիրդուսի—54

Ֆլանտէն Էվ.—241

Ֆոխտ Կ.—88

Ֆ. Ս.—568, 573

Ֆրանկ—156

Ֆրանկլին Բ.—632

Ֆրանկո Ս.—69

Ֆրիկ—103

Ֆրերել Յր.—590

Ֆուադ փաշա—7

[800 yr.]

ԳԱՆ Հիմնադրաբ. Գիտ. Գրադ.

FL0319328

